

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

DE NED. BOEK EN STEENDRUKKERIJ v/h H. L. SMITS,
WESTEINDE 135 's-GRAVENHAGE.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIE,

UITGEGEVEN DOOR HET

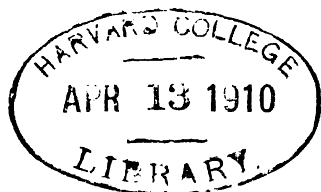
KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

ZEVENDE VOLGREEKS. — TWEEDE DEEL.

(DEEL LVI DER GEHEELE REEKS.)

'S-GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF,
1904.

HARVARD COLLEGE
APR 13 1910
LIBRARY

INHOUD.

NOTULEN VAN DE ALGEMEENE EN BESTUURSVERGADERINGEN.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË,

UITGEGEVEN DOOR HET

Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië.

ZEVENDE VOLGREEKS. — TWEEDE DEEL.

(DEEL LVI DER GEHEELE REEKS).

EERSTE EN TWEEDE AFLEVERING.

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1904.

INHOUD.

Bladzijde.

NOTULEN VAN DE ALGEMEENE EN BESTUURSVERGADERINGEN.

De Geschiedenis van het Londensch Tractaat van 17 Maart 1824.

DOOR

P. H. VAN DER KEMP.

„No cant betrays more ignorance than that which affects to „undervalue the qualities of public men in the march of public „affairs. However circumstances may contribute to make indivi„duals, individuals have as great a share in making circumstances."

Sir Henry Lytton Bulwer: *Historical Characters* dl. II (1868) bl. 239.

„The true historian, however much he may feel inclined to „see in history, as in nature, a process of evolution, cannot and „ought not to forget the individuals who act or who suffer in „the birth and death struggles of humanity. If he did, he „would deprive history of all its human interest, of its dramatic „character, and its moral lessons."

F. Max Müller: *The Nineteenth Century* May 1897 bl. 714. *Wetenschappelijke Bladen* Januari 1898 bl. 93.

INLEIDING.

Jaren geleden vatte ik het plan op tot het schrijven dezer geschiedenis. De voorbereidende studiën hiervoor makende, kreeg ik in toenemende mate de overtuiging, dat voor de degelijkheid van dien arbeid onmisbaar waren *én* eene destijds nog niet bestaande geschiedenis van het Londensch koloniaal tractaat van 1814 *én* eene breede kennis van de daarop gevolgde gebeurtenissen, die tot zoovele oneenigheden met de Engelschen in Indië hebben geleid. Hiervoor stond met hooggewaardeerde welwillendheid het archief van het departement van Koloniën tot zekere grens ter mijner beschikking; doch het groote bezwaar was, dat men uit den aard der zaak wel de stukken, waaraan behoefte gevoeld werd, kon vragen, echter niet zelf de archiefbundels van het tijdvak doorloopen om er uit te trekken wat noodig geacht mocht worden; voor zulk eene meer zekere behandeling is noodig eene rangschikking der stukken, gelijk men op het Rijksarchief in acht neemt. Aan deze moeilijkheid werd echter te gemoet gekomen door het aanzoek in die dagen van het bestuur van het *Koninklijk Instituut voor de Taal- Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië*, of ik genegen zou zijn voor deze instelling te bewerken de stukken, die door Mr. *W. Roosegaarde Bisschop* voor het Instituut en met subsidie van *Koloniën*, getrokken waren uit het *India Office* te Londen *(a)*. Daar die stukken juist over het door mij bedoelde tijdperk liepen, nam ik de uitnoodiging bijzonder gaarne aan; ik had er te meer reden van voldoening over, omdat ik nu door deze verzameling in de gelegenheid gesteld werd eene meer stellige opgave aan den archivaris van Koloniën te doen van hetgeen ik gaarne zou wenschen te ontvangen; de heer *P. R. Beukers* was mij dan steeds met vriendelijken ijver ter wille. Zoo is het uitgangspunt der verhandelingen, die het tijdschrift van het Instituut gedurende onderscheidene jaren van mij heeft gepubliceerd, steeds geweest de verzameling-*Bisschop*. Niet dat hiervan bij de samenstelling van alle verhandelingen gebruik kon gemaakt worden, b.v. niet van het *Lampong*-artikel, maar zij

---

(*a*) Zie het verslag van dit onderzoek in de Bijdragen van het Instituut dl. XLII (1897), bl. 183.

wees mij, van het een op het ander, den weg voor hetgeen mij ontbrak. Nu ben ik daarmede aan het einde. Voor het raadplegen door anderen van die verzameling is het misschien geriefelijk, *dat ik opgeef de verhandelingen, waarin ik stukken er van aanhaalde.* Daar echter verscheidene dier opstellen mede moeten aangegeven worden onder de vermelding van de *literatuur*, waarnaar met verkorting wordt verwezen in deze geschiedenis, zal ik eerst onder dat hoofd bedoelde opgave laten volgen.

Hadden de verschenen artikelen meer een historisch dan rechtstreeks practisch belang, niet alzoo is het met het werk, dat ik hier aanbied. Op dezen stond immers zijn noch de gebeurtenissen, noch de tijden te voorzien, dat het Londensch verdrag van 17 Maart 1824 enkel slechts geschiedkundige waarde zal hebben, gelijk b.v. het daaraan voorafgaand tractaat van 1814. Reeds de bepaling, om geene andere te noemen, van art. 15, volgens welke de voormalige Nederlandsche factorijen in Bengalen, de voormalige Engelsche bezittingen op Sumatra's Westkust, het schiereiland Malakka, Billiton en den Riouw-archipel, bij verlating door eene der partijen, onmiddellijk aan de wederpartij zullen overgaan, waarborgt het tractaat een langen duur. Over de samenstelling van het verdrag denk ik hoogst ongunstig; van Engelsch standpunt heeft men er alles van genomen, wat er van te halen was; maar van Nederlandsche zijde beoordeeld, gevoelt men ook in dit opzicht, dat ons de groote mannen der Republiek waren ontvallen. Ik heb hier niet op het oog de ruilingen, waarover met goed recht verschillend kan worden gedacht; maar wel tal van andere voorschriften, die wij ons niet hadden moeten doen aanleunen, en waarvan men gerustelijk kan beweren, dat weigering onzerzijds op afdoende gronden slechts eerbiedige goedkeuring zou hebben verkregen van de wederpartij. Wat is bijvoorbeeld dat eigen voorschrift van art. 15? Gevoelde men dan onzerzijds niet, dat zulk eene bepaling *voor alle tijden* alléén ten goede zou kunnen komen van de machtiger partij, die in handen zou krijgen een *casus belli*, wanneer wij haar niet nakwamen en zichzelve er aan zou kunnen onttrekken onder diplomatieke vormen? Neen, men dacht dat op die wijze Singapore vanzelf ons nog wel eens in den schoot zou vallen! Wat te denken van die aan het tractaat gehechte wijdloopige nota's, die dezelfde kracht als het verdrag zouden hebben, en waardoor de met moeite verkregen strenge formuleering der bepalingen dadelijk weder verwaterd werd! Wat omtrent die quaestie van het Engelsche Atjeh-

verdrag, dat immers bij de Engelschen altijd eene *doode letter* was geheeten! Wat omtrent dit prijsgeven van Nederlands uitsluitend gezag van Sumatra, waarvan wij later, o. m. in 1842, de wrange vruchten hebben geplukt, tegelijkertijd dat we het kostbare Malakka afstonden, ten einde dat oppergezag over Sumatra te krijgen!

Zoo ik het niet noodig acht speciaal de instellingen en de personen te noemen, die mij — illusieloozen bedelaar om stof voor de bewerking der historische studiën — ter wille zijn geweest, ik mag hier niet onvermeld laten de vruchten door onze geschiedenis getrokken van de gelegenheid, die de Engelsche regeering schonk om uit haar *India Office* zoovele stukken te garen, die op het door mij behandelde tijdvak betrekking hebben. Ik kreeg ook daaruit den indruk, dat de geschiedbeschrijving in Nederland, wat waarheidsliefde betreft, zeer hoog staat. Zoover ik mij kan herinneren, hebben die stukken weliswaar meer licht verspreid over hetgeen reeds bekend was, doch slechts om te bevestigen, hetgeen door Nederlandsche publicisten was medegedeeld. Aan de geschiedenis onzer koloniale politiek van den aanvang der 19e eeuw zal zeker een nieuwe groote dienst worden bewezen, wanneer nu ook spoedigst ons eigen Ministerie van Koloniën zijn archief uit dat tijdvak, b. v. tot 1848 opruimt, om het naar het vergroote gebouw van 's Rijks archief te doen overgaan.

Over den opzet van de hierbij aangeboden geschiedenis kan men zeker ook niet zonder recht verschillend denken. Gelijk de lezer weet, heb ik in vroegere verhandelingen reeds min of meer aanzienlijke brokstukken ervan opgenomen, zoodat ik er nu slechts kortelijk naar behoef te verwijzen. Zulk eene manier heeft natuurlijk haar bezwaar; nochtans — ik zou het ook zeggen, indien het anders ware — rees mij bij de bewerking dezer verhandeling menigmaal in de gedachte, hoe goed het is geweest, dat ik dien weg volgde, al heeft dit mij veel meer arbeid gekost. Hierdoor toch kwamen de verschillende perioden veel beter tot haar recht; de incidenten, die de onderscheidene onderwerpen schiepen, traden daardoor beter in het licht; de draad van het verhaal in den gang der onderhandelingen zelven kon men aldus onafgebroken volgen, zonder dat het overzicht in eene zee van feiten onderging. Men verlieze daartoe niet uit het oog, dat het tractaat van 1824, op het gebied der diplomatie, een zeer bijzonder stuk, misschien wel een *unicum* is. Houden toch, over het geheel genomen, staatkundige overeenkomsten een concreet onderwerp in, dat min of meer artikelsgewijze wordt

uitgewerkt, het verdrag van 1824 handelt over velerlei verschillende zaken, die alle eene eigen geschiedenis hebben.

Gelijk ik dusver steeds deed, doe ik hier nu volgen eene bronnenopgave met vermelding der verkortingen, waaronder ik ze aanhaal; bij enkele werken voeg ik eenige opmerkingen. Het tijdschrift van het Koninklijk Instituut vermeld ik enkel als *Bijdragen.* De gewone cijfers achter de verhandelingen, zonder voorvoeging, bedoelen de bladzijden.

Literatuur.

I. Aanwijzing van alle verhandelingen, waarin door mij van de *Bisschop*-verzameling werd gebruik gemaakt. Voor zoover de verhandelingen niet worden aangehaald in de hierbij aangeboden geschiedenis, geef ik geene verkorting aan.

a. In de *Bijdragen:*

1. „De zendingen van Ibbetson en Anderson naar Sumatra's Oostkust in 1820 en 1823" dl. XLVII (1897) 210.

   Op bl. 217 moet r. 5 v. o. van den tekst achter *Europe* staan een punt, en alzoo het daarop volgende *not* een hoofdletter hebben. Op bl. 221, vóór het begin der 1e alinea, staat *them:* dit moet zijn *there.*

2. „Fendall's en Raffles' opvattingen in het algemeen omtrent het Londensch tractaat van 13 Augustus 1814" dl. XLVII (1897) 341: *Opvattingen.* — Zie 342 (ov. 2) de eerste alinea. — Op bl. 414 (ov. 74), r. 15 v. o. staat *Gezant* lees *Minister van Buitenlandsche Zaken* en r. 12 v. o. stel vóór *Fagel:* „Van Nagell aan".

3. „Het afbreken van onze betrekkingen met Bandjermasin onder Daendels en de herstelling van het Nederlandsch gezag aldaar op den 1n Januari 1817" dl. XLIX (1898): *Bandjermasin.* — Zie de slotalinea op bl. 31, met de fout „sub 77" in plaats van bl. 73—74.

4. „Sumatra's Westkust naar aanleiding van het Londensch tractaat van 13 Augustus 1814" dl. XCIX (1898) 205: *Sumatra's Westkust* II.

5. „De Singapoorsche papieroorlog" dl. XLIX (1898) 389: *Singapore* I.

   De stippels, aangegeven in noot *a* op bl. 450 (ov. 61), te vervangen door het woord *reply*, en die in noot *b* aldaar door: *nor are now necessary to be introduced into;* die, aangegeven in

noot *a* op bl. 451 (ov. 63), door: *schemes.* — Op bl. 463 (ov. 75) r. 2 v. b. niet het jaartal 1829, maar 1819. — Op bl. 544 (ov. 156) in noot 69 niet 21 Augustus, maar 20 Augustus en niet bl. 286, maar bl. 285. — Op bl. 546 (ov. 158), de voorlaatste regel van den tekst, staat *Chonk* m. z. *Chank.* — Op bl. 547 (ov. 159) in de voorlaatste alinea moet de regel *vernment of Madras) in which the Dutch claim a participa* - verhuizen onder aan den tekst op de vorige bladzijde.

6. „De teruggave der Nederlandsche factorijen in Hindostan krachtens het Londensch tractaat van 13 Augustus 1814" dl. L (1899) 247: *Factorijen* I.

   De bijl. 3 wordt gezegd te zijn „van Dowdeswell"; lees: van den Vice-President in Rade te Calcutta.

7. „De commissiën van den schout-bij-nacht C. J. Wolterbeek naar Malakka en Riouw in Juli—December 1818 en Februari—April 1820" dl. LI (1900) 1: *Malakka—Riouw.* Zie van bijl. 9 af. — Men zie ook de aanvulling en verbeteringen in de voorrede der onder 9 volgende *Palembang*-verhandeling, bl. IV—VI.
8. „Raffles' Atjeh-overeenkomst van 1819" dl. LI (1900) 159: *Atjeh.* Verbeteringen in de voorrede der hieronder volgende *Palembang*-verhandeling bl. VI—VIII.
9. „Palembang en Banka in 1816—1820" dl. LI (1900) 331: *Palembang.*

   Men zie bijl. 27, 36, 38 en bl. 504 (ov. 174).

10. „Raffles' betrekkingen met Nias in 1820—1821" dl. LII (1901) 584.
11. „De Nederlandsche Factorijen in Vóór-Indië in den aanvang der 19e eeuw" dl. LIII (1901) 285: *Factorijen* II. — Zie bijl. 10.
12. „De stichting van Singapore, de afstand er van met Malakka door Nederland en de Britsche aanspraken op den Linga-Riouw Archipel" dl. LIV (1902) 313: *Singapore* II. — Zie de slotalinea op bl. 314 (ov. 2).
13. „Benkoelen krachtens het Londensch tractaat van 17 Maart 1824" dl. LV (1903) 283: *Benkoelen.*
14. „Brieven van den Gouverneur-Generaal van der Capellen over Dipanegara's opstand" dl. XLVI (1896). Zie bl. 558 (ov. 24).

b. Verder:

15. „Eene herinnering aan den zeerooversaanval op de Seaflower in 1822": Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië van 1902: *Seaflower.*
16. Deze geschiedenis. Zie bijl. 2, 8, 24.

II. Aanwijzing van de verkortingen, waaronder ik in deze geschiedenis de volgende werken aanhaal:

1. *Smulders:* „Geschiedenis en verklaring van het tractaat van 17 Maart 1824" door C. M. Smulders (1856).— Destijds eene gelukkige gedachte dit onderwerp als proefschrift te nemen; het is nu eene halve eeuw lang het eenige werk geweest, dat een stelselmatig verhaal over de onderhandelingen bevatte. Uitnemend ook als proefschrift, draagt het er mede de zwakheden van. Terecht noemde E. de Waal op bl. 78 noot 1 van zijn *Nederlandsch-Indië in de Staten-Generaal* (1860) het slechts eene „handleiding" voor die geschiedenis, „die echter nog veel vergelijking met de echte bescheiden vereischt". De grondigheid der behandeling laat te wenschen over en positieve fouten, lang niet van belang ontbloot, komen er in voor, gelijk uit noten van mijn arbeid blijken zal.
2. *Opvattingen:*
3. *Bandjermasin:*
4. *Sumatra's Westkust* II *(a):*
5. *Singapore* I:
6. *Factorijen* I:
7. *Malakka-Riouw:*
8. *Atjeh:*
9. *Palembang:*

(2–9:) Zie onder de overeenkomstige nommers hiervoren.

10. *Hoek:* „Het herstel van het Nederlandsch gezag over Java en onderhoorigheden" door Mr. I. H. J. Hoek (1862).
11. *Factorijen* II:
12. *Singapore* II:
13. *Benkoelen:*

(11–13:) Zie onder de overeenkomstige nommers hiervoren.

14. *Norman:* „De Britsche heerschappij over Java en onderhoorigheden (1811—1816)" door Mr. H. D. Levyssohn Norman (1857).
15. *Seaflower:* Zie onder het overeenkomstige nommer hiervoren.
16. *Falck's Brieven:* „Brieven van A. R. Falck" (1861).

Dit is de tweede uitgave; eene eerste verscheen in 1857. Ze werd bezorgd door Falck's bloedverwant *O. W. Hora Siccama*, denzelfden, die in 1823 als „amanuensis" der gevolmachtigden, minister Falck naar Londen vergezelde: zie hoofdstuk XI. De beoefenaar der koloniale geschiedenis heeft over het weinige, dat dit werk ten aanzien van de koloniën bevat, reeds zijne

(a) *Sumatra's Westkust* I onder N° 24.

teleurstelling uitgesproken, immers waar de heer De Waal op bl. 77 dl. I van zijn „Nederlandsch-Indië in de Staten-Generaal" opmerkt: „Wetende dat Falck zes jaren aan het hoofd van het koloniaal Departement stond, verwacht men welligt veel over de koloniën te vinden in HORA SICCAMA, *Brieven van* A. R. FALCK, 1795—1843 ('s Hage, Nijhoff 1857). Daarin zijn wij teleurgesteld. Behalve een paar aanhalingen elders in onze noten, ontmoetten wij er in wezenlijkheid niets waarop voor de studie van koloniale aangelegenheden de aandacht zou gevestigd kunnen worden."

17. *Falck's Ambtsbrieven:* „Ambtsbrieven van A. R. Falck 1802—1842" (1878). — Opmerkingen over deze beide uitgaven volgen nog op verschillende plaatsen van dit werk, om te beginnen, onder het volgende nommer.

18. *Bijdr. E.*: „Bijdragen tot de geschiedenis der onderhandelingen met Engeland, betreffende de overzeesche bezittingen, 1820—1824. Getrokken uit de nagelaten papieren van wijlen den minister van Staat Elout, enz." (1863).

Dergelijke uitgaven, als wij ook hadden onder 16 en 17, zouden zeer in waarde gewonnen hebben, wanneer daaraan toelichtende opmerkingen hadden toegevoegd kunnen worden. Kenschetsend is de opneming van een briefje op bl. 66, waarin niets anders staat, dan dat Van Nagell aan Elout vraagt: Kom eens hier, ik kan u iets zonderlings laten lezen! — Wat bedoeld wordt, zal ik in hoofdstuk V mededeelen. — Zulke uitgaven vinden echter menigmaal geen uitgebreiden lezerskring, omdat ze dikwerf meer voor bronnen dienen ten behoeve van den geschiedschrijver dan voor aangename lezing; daarom moet men zich soms wel wat beperken en kan dit ter verschooning strekken van het weglaten van stukken, die men er ongaarne in mist als bijvoorbeeld de *Additioneele instructie* van 1823, als eene belangrijke depêche over de *Geldelijke geschillen*, zooals nader zal worden opgemerkt. Maar waarom dan in de *Bijdr. E.* stukken opgenomen, die reeds in *Falck's Brieven* waren afgedrukt, als de in deze uitgave voorkomende epistels, N°^{s} 139, 145, 159, welke men terugvindt in *Bijdr. E.* bl. 161, 218, 254. Eerstgenoemde brief werd afgedrukt met verschillenden datum: welke is nu de juiste? Doch dit daargelaten, het dubbel gedrukt schrijven handelt over de vraag of men het afschrift van een particulieren brief van gouverneur-generaal baron van der

Capellen aan gouverneur-generaal markies Hastings (lord Moira) zal laten lezen aan Canning, een brief, waarin o. a. wordt opgekomen tegen eene ongunstige beoordeeling over Elout. Het gewicht dat men er aan hecht, ook blijkens de daarmede verband houdende brieven in *Bijdr. E.* bl. 157 vv., moest dan toch de vraag doen rijzen, waarover men het eigenlijk had, en eene vraag die zoo gemakkelijk met een nootje viel te beantwoorden, wijl het particulier schrijven reeds was gepubliceerd door de in 1852 verschenen *Notice* van De Grovestins, bl. 481. — En de bezorger van de Falck-stukken, die de campagne der onderhandelingen van 1823—1824 had medegemaakt, er van afziende om in de correspondentie, wat dieper te grijpen? — 't Is echter ook waar, dat dergelijke uitgaven, al worden ze min volledig samengesteld, belangrijke stof leveren voor de authentieke geschiedbeschrijving.

19. *Bijdr. E.* 1851: "Bijdragen tot de kennis van het koloniaal beheer, getrokken uit de nagelaten papieren van wijlen den minister van Staat Elout" (1851).
20. *Elout:* "Mr. C. T. Elout als commissaris-generaal in Nederlandsch-Indië", in de Juli-aflevering 1898 van De Tijdspiegel bl. 229.
21. *Fagel's Ontslag:* "Hendrik Fagel's ontslag uit den staatsdienst in 1823", in De Tijdspiegel van April 1899 bl. 393.
22. *Sluiting*: "De sluiting van het Londensch tractaat van 13 Augustus 1814" in de Bijdragen, dl. XLVII (1897) 239.
23. *Lampongs:* "Raffles' bezetting van de Lampongs in 1818" in de Bijdragen, dl. L (1899) 1.
24. *Sumatra's Westkust* I: "Eene bijdrage tot E. B. Kielstra's Opstellen over "Sumatra's Westkust" in de Bijdragen, dl. XLIV (1894) 257.

    De stukken 20—24 zijn van mijne hand.

25. *Brieven-Hogendorp:* "Brieven en Gedenkschriften van Gijsbert Karel van Hogendorp". Het V^e^ deel en de volgende deelen verschenen na mijne verhandeling over het tractaat van 1814. Intusschen blijkt zeer belangrijk, wat ze over de terugverkrijging der koloniën bevatten, speciaal het V^e^. Uit het labyrinth dier stukken de koloniale beschouwingen te trekken, voor zoover ze althans binnen de lijst van mijn arbeid konden gebracht worden, scheen mij uit dien hoofde gewenscht; vandaar dat in den aanvang vooral Van Hogendorp aan het woord wordt gelaten.

26. *Corr.:* Het IV[e] deel der „Correspondence, Despatches, and other Papers, of Viscount Castlereagh, second Marquess of Londonderry. Edited by his brother Charles William Vane, Marquess of Londonderry. Third series. Military and Diplomatic. In four volumes." (1853).

In dezen arbeid zal ik onderscheidene brieven uit dat werk doen overdrukken, en wel omdat het in Nederland niet onder ieders bereik is; zelfs in voorname bibliotheken wordt het soms gemist. Men lette op eene fout, die in dl. IV voorkomt en den lezer licht op een dwaalspoor zou kunnen brengen. De op bl. 147 en 176 voorkomende brieven van Hendrik Fagel, onzen ambassadeur te Londen, zijn ten onrechte afgedrukt met de onderteekening *R(obert) Fagel*, diens broeder en gezant te Parijs. Deze was gedurende de ellendige Napoleontische tijden adjudant geweest van den lateren koning Willem I, o. a. toen de vorst, als Erfprins van Oranje, den slag bij Jena dd. 14 October 1806 medemaakte, waar beiden werden gevangen genomen door de Fransche overwinnaars *(a)*.

27. *Parvé:* „Handelingen van Sir James Brooke op Borneo" door D. C. Steijn Parvé (1859).

28. *Lauts:* „Geschiedenis van de vestiging, uitbreiding, bloei en

---

(a) „Abends nach Potsdam zurück gekehrt, erfuhr ich, dasz der Prinz von Oranien daselbst als (auf Ehrenwort entlassener) französischer Kriegsgefangener eingetroffen sei. Statt über das traurige Geschick Preuszens und seinen eigenen Person zu klagen, ist dieser Prinz unmittelbar nach seinem Eintreffen in die Wohnung seiner Geliebten, einer Ballettänzerin, gelaufen. Diese hatte indessen, ‚aus Patriotismus', oder, weil sie sich für dem Hofe angehörig hielt, Berlin verlassen und sich nach Küstrin begeben. Der Prinz ist auszer sich gerathen and hat der Mutter so heftige Vorwürfe gemacht, dasz diese ihren Sohn nach Wiedereinholung der schönen Flüchtigen aussandte." Ad. 22 October 1806, uit het dagboek van graaf François Gabriel de Bray. Bl. 242 *„Aus dem Leben eines Diplomaten alter Schule"* (1901). — „Der Kaiser fährt fort, das Land mit groszer Härte zu behandeln — gefangene Generale und Offiziere werden täglich hierher geführt; heute sind die Generale Tauentzien und Fagel, der Adjudant des Prinzen von Oranien, eingetroffen." Ad. 31 October 1806 uit het dagboek, bl. 242. — Het leven van den prins van Oranje met eene maitres, terwijl hij gehuwd was met eene zuster van den koning van Pruisen, was eene der oorzaken van de verwijdering tusschen beide vorsten. Dit staat te lezen in *Brieven-Hogendorp* V, bl. 62: „Robert Fagel verhaalde mij al in 1808", teekent Hogendorp verder daar aan over den toenmaligen Erfprins, „dat hij den koning (van Pruisen), sedert dezelve aan de regering gekomen was, niet meer als zijn zwager behandelde, maar met den hoed in de hand."

verval van de magt der Nederlanders in Indië" door G. Lauts.

De hoogleeraar gaf in 1837 ook uit een „Onderzoek naar geest en strekking van het tractaat van den 17n Maart 1824". Deze verdienstelijke beschouwingen blijven van waarde, doch ik heb het niet noodig gevonden er gebruik van te maken voor dezen arbeid.

29. *Rochussen:* „Verdediging der regten van Nederland tegen de aanmatigingen van Groot-Brittanien, met betrekking tot het tractaat op den 17n Maart 1824, tusschen de beide Rijken gesloten" door J. J. Rochussen (2e druk 1836).

30. *De Sturler:* „Het grondgebied van Nederlandsch Oost-Indië in verband met de tractaten met Spanje, Engeland en Portugal". Academisch proefschrift van J. E. de Sturler (1881).

31. *Kemper:* „Letterkundige aanteekeningen betreffende de geschiedenis van het Nederlandsche staatsleven en staatsregt" (1871) van Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper.

32. *Van de Graaff:* Brieven van en aan Mr. H. J. van de Graaff 1816—1826". Bezorgd in 1901 door mij. Verschenen in twee stukken der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, dl. LII, met een belangrijk vervolg. Hun, wien ik het genoegen deed met een exemplaar van het te 's-Gravenhage onder mijne leiding gedrukte werk aan te bieden, zij medegedeeld, dat ik buiten staat werd gesteld ook het vervolg te zenden, daar deze uitgave van het Genootschap in 1902 te Batavia werd gedrukt en men hierin reden schijnt gevonden te hebben mij geene geschenk-exemplaren te doen geworden.

33. *Notice:* „Notice et souvenirs biographiques du comte Van der Duyn de Maasdam et du baron de Capellen, Recueillis, mis en ordre et publiés par leur ami le Bon C. F. Sirtema de Grovestins" (1852).

34. *Walpole:* „A history of England from the conclusion of the great war in 1815 by Spencer Walpole" (1878). In twee deelen, en een bijzonder fraai werk; o. a. ook eene zeer goede school voor hen, die roeping gevoelen tot het schrijven van gedenkboeken bij regeeringsjubelfeesten. Wat eene onsamenhangende, onvolledige, vervelende rhapsodie ziet men niet vaak bij dergelijke gelegenheid aan den dag treden: 't is om van het vooruitzicht te rillen bij elk nieuw jubelfeest.

35. *Martineau:* Het 1e deel, handelende over 1816—1824 (1877)

van het mede bijzonder aantrekkelijke werk „A history of the thirty years peace A. D. 1816—1846 by Harriet Martineau". In 4 deelen.

36. *Greville:* De 4e druk van het eerste deel (1875) van „The Greville Memoirs. A journal of King George IV and King William IV by the late Charles C. F. Greville, Esq., clerk of the council to those sovereigns." In 3 deelen.

37. *Characters:* Het 2e deel (1868), waarin de verhandeling over „Canning, The brilliant man", der „Historical characters" van Sir Henry Lytton Bulwer. In twee deelen.

38. *Wilson:* Het 2e deel (1848) van „The history of British India 1805—1835" door Horace Hayman Wilson.

39. *Speeches-Canning:* „The speeches of the Right Honourable George Canning with a memory of his life" door R. Therry in 6 deelen (1828).

40. *Richelieu:* „Le duc de Richelieu, son action aux conférences d'Aix-la-Chapelle, sa retraite du pouvoir" door Raoul de Cisternes (1898).

41. *Utrechtsche Bijdragen:* Het tijdschrift „Bijdragen tot de kennis der Nederlandsche en vreemde koloniën, bijzonder betrekkelijk de vrijlating der slaven. 1845. (1846).

42. *Juste:* Het 1e deel (1872) van „La révolution Belge de 1830" door Théodore Juste.

Ten slotte zij herinnerd aan de verkortingen:

B.: *Bisschop*-stukken.

B. Z.: Stukken van *Buitenlandsche Zaken.*

I.

De staatslieden der Londensche koloniale tractaten van 1814 en 1824.

De lijdensgeschiedenis van het tractaat van 13 Augustus 1814 tot ze onderging in het tractaat, waarvan het ontstaan in dezen arbeid zal beschreven worden, voert ons telkens terug tot de namen van Nederlandsche en Britsche staatslieden, die wij voor een juist overzicht in herinnering behooren te houden.

A. R. Falck, met den titel van secretaris van Staat, oorspronkelijk directeur van het kabinet van den Souvereinen Vorst, later in 1818 minister van Koloniën. In 1808 fungeerde hij reeds als commissaris-generaal voor de Koloniën, later als secretaris-generaal bij het ministerie van dien naam, zonder sporen achter te laten, dat hij er veel bij heeft opgenomen *(a)*.

Bij de wedergeboorte van den Nederlandschen staat was *Gijsbert Karel van Hogendorp* minister van Buitenlandsche Zaken *(b)*. Weinige maanden later verwisselde hij het ambt met dat van vice-president van den Raad van State *(c)*. Den 9[n] April 1814 toch den Britschen minister Castlereagh schrijvende, gelijk ik nader zal mededeelen, besloot hij dien brief aldus *(d)*:

„Aprés avoir touché de si grands intérêts, s'il est permis de dire un mot de ma personne, j'ai l'honneur d'informer V. E. que S. A. R. m'a nommé Secrétaire d'État, Vice-Président de son Conseil d'État, ce qui me met en relation avec tous les Ministres. Celui que j'avois est donné au Baron de Nagell, ci-devant Envoyé de Hollande à Londres, et aussi distingué par ses lumières que par ses talens. J'apporte dans ma nouvelle place tout le zéle, que j'ai déployé dans le premier."

Wij zullen in het volgende hoofdstuk zien, welken invloed Van

---

(a) Zie over hem nader *Sluiting*, 250, ov. 12; en *Fagel's Ontslag* 406, ov. 14; vooral echter ook *Brieven-Hogendorp* V, 44.

(b) *Brieven-Hogendorp* V, 43, 46.

(c) *Brieven-Hogendorp* V, 68.

(d) *Brieven-Hogendorp*, V, 459—460.

Hogendorp op het tractaat van 1814 gehad heeft. Hier slechts een paar korte aanteekeningen. Bij de verdrijving der Franschen uit Duitschland had *Dirk van Hogendorp* zijn post als gouverneur van Hamburg verloren. Gijsbert zag in dien broeder nog eene waardevolle kracht voor onze terug te erlangen koloniën. „Ik neem de vrijheid om te herhaalen", schreef hij den Souvereinen Vorst dd. 6 Maart 1814 *(a)*, „dat er partij zou te trekken zijn van den gedestitueerden Gouverneur van Hamburg". — „Ik heb", bericht hij andermaal den Vorst dd. 19 Juni 1814, „aan mijnen broeder vier kapitale vraagen omtrent de Oost-Indische bezittingen voorgelegd" en die vragen worden dan achtereenvolgens beantwoord. „Onder het handelen over de bezittingen, die gemist kunnen worden", luidt in verband hiermede Gijsbert's bericht aan den Vorst dd. 27 Juni 1814, „is het mij toegeschenen, dat het voor den Ambassadeur Fagel nuttig zoude zijn een korte en zakelijke beschrijving te hebben van iedere Bezitting. Ik heb deeze beschrijvingen aan mijn broeder gevraagd, als een nadere uitlegging van zijn antwoord op mijn eerste vraag, en leg dezelve over of zij tot het bovengemeld einde zouden kunnen dienen. Nog meer bijzonderheeden kan de schrijver altijd geeven, al ware het, dat UKH. hem naar Londen wilde zenden" *(b)*. — Doch men lustte Dirk van Hogendorp niet; de Nederlandsche regeering stond hem evenwel een pensioen toe; hij loonde dit met den betreurenswaardigen stap van zijn overgang naar Napoleon, op het vernemen van diens terugkomst uit Elba.

Nog moge hier aangeteekend worden, dat Gijsbert Karel hoog wegliep met *Daendels*. Breedvoerig licht hij bij schrijven dd. 6 September 1814 den Souvereinen Vorst over hem in *(c)*: „al was het alles waar", merkt hij o. a. op, naar aanleiding van het ongunstige, dat van hem verteld werd, „zoo neemt het niets weg van zijne politieke verdiensten, en al had de Mensch het slecht gemaakt, de Gouverneur-Generaal heeft wel voldaan." Ook in eene nota van 8 Augustus te voren had Van Hogendorp de benoeming van Daendels tot landvoogd op den voorgrond gesteld, den Vorst over de Oost-Indische bezittingen schrijvende *(d)*: „Zij hebben langen tijd gekwijnd onder de Compagnie; de Commissie van Nederburgh heeft niet veel verandering aangebracht; Daendels

---

(a) *Brieven-Hogendorp* V, 325.
(b) *Brieven-Hogendorp* V, 397—398.
(c) *Brieven-Hogendorp* V, 412—414.
(d) *Brieven-Hogendorp* V, 409—410.

heeft er een Revolutie gemaakt, zo veel ik zien kan, tot nut van het Algemeen, dog niet zonder geweld aan individuus. De Engelschen schijnen de revolutie van Daendels voltooid, misschien boven de maate uitgebreid te hebben. In welk een staat moet zig de talrijke Inlander bevinden *(a)*, na al wat hij in dertig jaren heeft zien gebeuren? Om die moreele kragt te herstellen en te bewaaren, door welke wij op zulk een afstand met een geringe magt geheerscht hebben, is er een Gouverneur noodig, die het land, de natie, de taal, de vooroordeelen kent. Tot heden toe hebben wij nooit een goede partij van dat Land getrokken, en Daendels, die begonnen had, erkent wiens beginselen hij ingevoerd heeft. Om dan de klem der Regeering te herneemen, om partij van het Land te trekken, weet ik niemand aan UKH. te noemen, die eenigzins bij mijn broeder komt, en ik agte mij verpligt hem dit getuigenis te geeven, omdat het algemeen welzijn en de dienst van UKH. er mede gemengd zijn. Naast aan de plaats van Gouverneur, indien er polityke redenen tegen waren, zoude hij zeer geschikt zijn tot Commissaris Gl. om een vast stelsel van Regeering in te voeren.

„Heb ik mij niet te veel vermeeten met vrijmoedig te zeggen wien ik geschikt oordeele, zo vraag ik dezelfde verschooning, wanneer ik er iets bijvoege omtrent iemand, die mij ongeschikt voorkomt en die naar mijn oordeel alles in de war zou stuuren. Ik erken de verdiensten van den Generaal Janssens in de administratie van Oorlog; ik heb hem leeren kennen als een zwak Gouverneur van eene Kolonie *(b)*, die de orders van zijn Gouvernement niet durft ten uitvoer te brengen, en die zig door alle de partijen heen en weer laat slingeren. Daarbij komt, dat hij totaal geslagen zijnde op Java, weinig aanzien bij den Inlander genieten kan. UKH. zal zig niet herinneren, dat ik ooit den G[l] Janssens benadeeld heb, ofschoon hij mij door zijn zwakheid de grootste schade heeft toegebragt. Voor mijzelven kan ik vergeeven; als het aankomt op den dienst en het publijk welzijn ontzie ik niets. Ik wensch hartelijk, dat onze kostbare bezittingen welrasch onder het Bestuur van UKH. mogen bloeien."

De onbevooroordeelde wijze, waarop Van Hogendorp Daendels wist te waardeeren, doet den schrijver eer aan; dat ook velen in Indië, „meest zeer goede koppen", den geweldigen landvoogd van voorheen vereerden, deelde ik elders mede *(c)*; maar voor zulk eene

---

(a) Zoo staat het er.

(b) De Kaap de Goede Hoop tijdens de kolonisatieplannen van G. K.

(c) Zie *Van de Graaff* I, 25.

vrije opvatting in het belang der zaken ten opzichte van den Franschen maarschalk was in den Oranje-kring van dien tijd geene plaats. Gelijk de lezer weet, werd baron Van der Capellen tot landvoogd benoemd, die niets van de koloniën wist, merkt Van Hogendorp op: men zou het zich eerlang berouwen; en als Commissaris-Generaal werd met hem benoemd de heer Elout, door Van Hogendorp *tot vele posten bekwaam geoordeeld* (a), die echter ook geene plaatselijke ondervinding had, benevens *Muntinghe*, die daarentegen wel degelijk op de hoogte was, doch weder op verlangen van Elout geschrapt werd, omdat de Commissie-Generaal *papier blanc* zou zijn (b). Overigens, met alle waardeering van het doorzicht van Gijsbert Karel, de koloniale regeering in handen te leggen van mannen als Daendels en Dirk van Hogendorp, hen ook te belasten met de overneming der koloniën, het verbaast mij wel, dat Gijsbert Karel tegen dit waagstuk zoo weinig bezwaar had. Maar ook kan men haast als zeker zeggen, dat onder deze mannen de Singapore-geschiedenis een anderen loop zou hebben genomen.

Tot chef van het departement van Koloniën werd, echter niet met den titel van minister, benoemd *Goldberg*. „Ik heb gedurig gedacht", stond in eene nota dd. 6 September 1814 van Van Hogendorp aan den Souvereinen Vorst (c), „om een bekwaam persoon aan UKH. voor te dragen, ten einde als Secretaris van Staat voor de Colonien te fungeeren in de afwezigheid van de Heeren van der Capellen en Falck, doch onder den blooten titel van Directeur-Generaal en ondergeschikt aan den Heer van der Hoop. Thans komt mij zulk een provisioneele aanstelling hoogst wenschelijk voor, en na de ondervinding, die ik sedert eenigen tijd heb van de heldere denkbeelden en de verkregen kundigheden ook in deze zaak van den Heer Goldberg, weet ik geen beter, ja zelfs geen ander UKH. voor te dragen." Met deze voordracht ging de Vorst te liever mede, wijl Goldberg diensten aan het huis van Oranje tijdens de ballingschap had bewezen. Als chef van het departement van Koloniën heeft hij echter niet uitgeblonken; zijne verwarde denkbeelden over muntwezen zijn inzonderheid voor de koloniën noodlottig geweest (d); in 1818 werd hij door Falck, met den titel van minister, vervangen.

(a) *Brieven-Hogendorp* V, 231.
(b) Zie o. a. *Van de Graaff* I, 51.
(c) *Brieven-Hogendorp* V, 414. — Van der Capellen was te Brussel als gouverneur-generaal der zuidelijke provinciën.
(d) Zie mijne verhandeling over *De Nederlandsche standpenning van 1817* in

Het ministerie van Buitenlandsche Zaken werd, na de kortstondige vervulling door Van Hogendorp, opgedragen, gelijk ik mededeelde, aan den heer *A. W. C. van Nagell tot Ampsen*, „een groot heer uit Gelderland", naar Elout's uitdrukking *(a)*. Door hem waren onder de Republiek de functiën van gezant te Londen vervuld en bestond er dientengevolge, evenals bij Falck, wel aanleiding, om de koloniale quaestiën ter harte te nemen; de ondervinding zou evenwel aantoonen, dat ook hij er geen gelukkig zicht op had *(b)*. Na Nederlands wedergeboorte, was Van Nagell vier maanden lang op zijn buiten in Gelderland gebleven „als iemand, die zien wilde waar het naartoe liep", schrijft Van Hogendorp. In Maart 1814 kwam hij te 's-Gravenhage, waar hij Van Hogendorp op een diner bij de Prinses-Moeder ontmoette. „Zijne vriendelijkheid voor mij was groot", memoreert Van Hogendorp, „en is het lang gebleven." Men had een president noodig voor de Notabelen, die over de Constitutie van den nieuwen staat zouden beslissen; Elout vestigde op Van Nagell de aandacht. Toen deze Van Hogendorp bezocht, polste Gijstbert Karel zijn bezoeker, die zich er toe genegen verklaarde, „mits beleefdelijk verzogt", was de geheel Van Nagellsche voorwaarde. „Ik ben altijd te rond in zulke zaken geweest", merkt Van Hogendorp naar aanleiding hiervan op *(c)*, „om veel te weten van de wijze, op welke dezelve gemeenlijk behandeld worden. Het bleek egter, dat ik deze niet kwalijk aangevat had, alzoo de Heer van Nagell zig niet alleen dit Presidie liet welgevallen, maar ook vervolgens het Portefeuille van Buitenlandsche Zaken aannam *(d)*. Hij verzogt mij om onderrigt van den staat van zaken, en bedankte mij voor de edelmoedige wijze van hem dit te hebben gegeven. De Prins zeide mij: het zal wel met u beide gaan, want in 1787 heb je al te samen gewerkt. In den begin kwam hij mij om mijne gedagten vragen, en op mijn verzoek gaf hij mij eens 's weeks alle de ontvangen brieven te lezen. Het eerste ging allengs over, het tweede heeft voortgeduurd tot mijn ontslag toe."

Hoezeer ten slotte Van Nagell voor Van Hogendorp tegenviel, blijkt uit de aanteekening, die ik nog hier laat volgen *(e)*:

---

het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, aflevering Maart 1897, bl. 228 vv., met bijzonderheden over Goldberg's verleden op bl. 230.

(a) *Brieven-Hogendorp* V, 68.

(b) Zie over hem nader *Sluiting*, 250, ov. 12 en *Fagel's Ontslag* 397—402, ov. 5—10.

(c) *Brieven-Hogendorp* V, 68—69.

(d) Zie hierover ook *Brieven-Hogendorp* V, 356—357.

(e) *Brieven-Hogendorp* V, 70—71.

„De vijandschap van den Heer van Nagell voor den Koophandel zit in zijn bloed, en daar hij zeer driftig is, en zig geheel niet meidt voor zijn onderhoorigen, werd dit aanstonds bekend, en trof des te meer, naar mate ik vriend van den Koophandel geweest was. Onze betrekkingen buiten 's lands zijn, naar mijn oordeel, hoofdzakelijk mercantiel, en dit straalt door in de instructie van den Minister. De staatkunde van Europa bestaat egter op zigzelve, en daarom had ik ze afgescheiden. Maar ons aandeel in de politiek dient te strekken ter bevordering van onzen handel. Dit verband moet wonen in het hoofd van den Minister, die het werk der beide afdeelingen onder zijne ogen heeft. Koophandel en Kolonien waren aanvankelijk geen byzonder Departement, maar ik advyseerde op die zaken met den Heer Canneman. De Prins begeerde zulk een Departement op te rigten en mijne gedagten daaromtrent te weten. De Raad van Koophandel en Kolonien werd opgerigt, doch de Directeur-Generaal eerst later benoemd. Ik zag er vooral de noodzakelijkheid van in, toen wij de kolonien terug kregen, en de schikkingen inzonderheid voor Oost-Indië gemaakt werden. Dit gebeurde in den nazomer 1814, terwijl de Prins te Brussel was, hetwelk nog meer verwarring veroorzaakte. Toen drong ik aan op die aanstelling, ten einde alles onder één hoofd te brengen, te meer daar de Prins eerst Falck had doen voorzitten in den Raad van Koophandel en nu van der Hoop daartoe benoemde, die er voor uitkwam, dat hij zig weinig met zulk een voorbijgaande bezigheid wilde ophouden. Falck gaf mij te kennen, dat hij mij daartoe voorgedragen had. Mijn keus viel bepaaldelijk op Goldberg, omdat ik zeker was van zijne koloniale beginselen. Goldberg heeft zig bij Nagell weten bemind te maken door zijne menschenkennis, en zo zijn de zaken van koophandel meestal in zijne handen gevallen. Zij gaan daardoor iets beter dan ik verwagten kon; maar nogthans is het Gode geklaagd, dat ons voornaamste nationaal belang zo verwaarloosd wordt."

Als Nederlandsch ambassadeur te Londen trad op *Hendrik Fagel*. Zijn vader François Fagel overleed in 1773, toen Hendrik vijf jaar oud was. Hierdoor kwam deze onder de leiding van den grootvader en naamgenoot, de *good old Greffier* van prins Willem V. In de Fagel's was het griffierschap bij Hunne Hoogmogenden als het ware erfelijk, en zij hebben dat ambt steeds met eere bekleed; toen het 100 jaren in de familie was geweest, gaf de *good old Greffier* een groot feest; bij diens overlijden in 1790 werd hij door zijn kleinzoon

opgevolgd *(a)*. In dit ambt had de latere ambassadeur nog medegewerkt aan het ontwerpen van een handelstractaat, waarin ook werden behandeld de aan onze Factorijen in Vóór-Indië behoorende voorrechten, die nochtans in 1814 geheel en al over het hoofd gezien werden *(b)*.

Wij behooren nu ook met eenige Engelsche staatslieden kennis te maken. De chef van het Britsche ministerie was sinds 1812 graaf *Liverpool*, minister van Financiën. *Binnenlandsche Zaken* was toevertrouwd aan *viscount Sidmouth; Koloniën* aan *earl Bathurst.* Over dezen laatsten minister, dien wij mede reeds bij het tractaat van 1814 leerden kennen, schreef lord Rosebery in 1900: „He himself was one of those strange children of our political system who fill the most dazzling offices with the most complete obscurity. He had presided over the Foreign Office. He was for a term of fifteen years, a Secretary of State. Yet even our most microscopic Biographical Dictionary may be searched in vain for more than a dry recital of the offices that he filled, the date of his birth, and the date of his death."

De man, die aan het ministerie karakter gaf, was *Robert Stewart*, meer bekend als *lord Castlereagh*, minister van Buitenlandsche Zaken *(c)*. Bij de vorming van het ministerie was tevens gedacht aan *lord Canning*. Voor Castlereagh en Canning, die zoo dikwerf in deze verhandeling genoemd zullen worden, was wel aanleiding tot blijvende samenwerking geweest. Zij waren beide Ieren; uit hetzelfde landschap Londonderry; dezelfde partij destijds toegedaan, namelijk die der Tories; gezamenlijk bestrijders der anti-catholieke richting; ongeveer van denzelfden leeftijd, de eene geboren in 1769, de andere een jaar later, en ongeveer denzelfden leeftijd behalende, de eene overlijdende in 1822, de andere in 1827. Op staatkundig terrein achtte men beide mannen buitengewoon hoog te staan; doch voor

---

(a) Ziehier de opvolging:

Gaspar 1670—1672;

Hendrik, halve broeder van zijn voorganger, 1672—1690;

François, zoon van zijn voorganger, 1690—1744;

Hendrik, neef van zijn voorganger, 1744—1790: „the good old Greffier";

Hendrik, kleinzoon van zijn voorganger, 1790—1795, de latere ambassadeur te Londen onder koning Willem I.

(b) Zie nader *Sluiting* 250, ov. 12; *Factorijen* II 342, ov. 58; *Fagel's Ontslag* 402—404, ov. 10—12; aldaar op eerstgenoemde bladzijde de foutieve mededeeling, dat de Ambassadeur de zoon was van den ouden Griffier.

(c) „The leader of the ministerial phalanx is Robert Stewart, Lord Castlereagh": *Martineau* 19.

hen scheen in denzelfden kring van werkzaamheden geene ruimte genoeg; zoo niet altijd geslagen vijanden, stonden zij toch in den regel op een afstand van elkander. Castlereagh, trotsch op zijne voorname geboorte, zijne aanzienlijke betrekkingen, zag neder op den zoon eener vrouw, die *op de planken* haar onderhoud had verdiend. Canning, buitengewoon door zijne macht over het woord, haalde de schouders op voor den erbarmelijken parlementairen redenaar. Beiden hadden in 1807 deel van het ministerie uitgemaakt: Castlereagh voor Oorlog en Koloniën, Canning voor Buitenlandsche Zaken. Sinds was door den eerste de zoo jammerlijk mislukte expeditie naar Walcheren tegen de Fransch-Nederlandsche troepen georganiseerd. De reeds smeulende verdeeldheid brak dientengevolge los. Den 21n December 1809 duelleerden ze zelfs; Canning werd gekwetst en beide mannen waren verplicht het ministerie te verlaten. Bij de reconstructie van het ministerie in 1812, waarin Castlereagh werd opgenomen, bleven ze nog verwijderd; de oorlogsstaat, gevoegd bij de herinneringen van 1809, maakte pogingen tot toenadering vruchteloos, zoodat Canning in 1814 den betrekkelijk onbeteekenenden gezantschapspost te Lissabon aannam. Maar de gebeurtenissen van 1815 deden in de algemeene vreugde veel vergeven en vergeten; bovendien scheen de vrede nu voldoende verzekerd. Het gevolg was, dat Canning in 1816 te Londen terugkwam, en wel in eene qualiteit, die hem eerlang in rechtstreeksche aanraking met onze staatslieden zou brengen.

De macht der Engelsche Oost-Indische Compagnie had zich in Vóór-Indie gedurende de 18e eeuw aanhoudend uitgebreid (a), zonder dat de regeering te Londen in dezelfde mate gezag er over kreeg, hetgeen toch bij de vermeerdering van den staatkundigen invloed der Compagnie en bij de groote misbruiken, die nu en dan aan den dag kwamen, noodzakelijk bleek te worden. De Regeering had geen voldoenden toegang tot de bureelen der Compagnie. Onderzoekingen konden feitelijk slechts plaats vinden door benoeming van speciale commissiën of door parlementaire comités. Om aan de gebreken tegemoet te komen, kreeg in 1784 eene regeling van Pitt kracht van wet, volgens welke ingesteld werd een college, de *Board of Control* geheeten, dat deel van het ministerie uitmaakte, toegang kreeg tot 's Compagnie's archieven, het *veto* had over de handelingen van de directeuren der Compagnie en bevelen aan de

(a) Zie o. a. de hoofdstukken VII—IX in *Factorijen* II.

autoriteiten in Indië kon geven, die de directeuren onveranderd en als uitgaande van henzelven moesten overbrengen. Door de vestiging van deze instelling ging het moederlandsch bestuur der Compagnie's koloniën feitelijk op de kroon over. Het presidentschap van den *Board of Control* was dus van groot gewicht en dat het financieel ook niet verwerpelijk mocht heeten, blijkt uit Canning's benoeming tot deze betrekking op 5000 pd. st. 's jaars *(a)*. Hierdoor kwam hij weder in het kabinet, waarvan Castlereagh ook lid was en gewerd hem tevens als president eene plaats in het parlement *(b)*. Weliswaar nam dit lid van het ministerie uit den aard der zaak geene eerste plaats in, maar de persoonlijkheid kon er aan eenigszins tegemoet komen, en Canning bleek zeker daarvoor wel de man *(c)*.

Het was nu onder het bestaan van dit ministerie, dat de Nederlandsche commissarissen-generaal naar Batavia zeilden, om ter uitvoering van het tractaat van 1814 de teruggegeven Nederlandsche koloniën over te nemen. Elders heb ik medegedeeld met hoeveel bezwaren dit gepaard is gegaan *(d)*. Voor een deel lag de schuld in de bewoordingen van het tractaat; voor een ander deel in de onwelwillende opvattingen der Britsche plaatselijke autoriteiten in Indië; eindelijk ook in de weinige voortvarendheid bij de regeering in Nederland en in niet geringe mate in de persoonlijkheid van den commissaris-generaal Elout *(e)*.

Wij zullen zien, dat ten slotte de Engelsche regeering klachten bij de onze inbracht, hetgeen geschiedde door tusschenkomst van den Britschen ambassadeur bij ons hof, *lord Clancarty*. Deze vertegen-

---

(*a*) „The East I.dia Company was primarily a commercial company, with directors owing primarily commercial obligations to their shareholders. To assist and guide them in the Imperial responsilibities, which had little by little grown upon them, there was the Board of Control, a department of the British Ministry, the President of which spoke in the name of the Secret Committee, which consisted of representatives of the Company." *Egerton*'s leven van Raffles (1900), bl. 138. Het doel van den Board of Control was: „to check, superintend and control all acts, operations and concernes, which in any wise relate to the civil or military Government or revenues of the territories and possessions of the E. I. Company." *Martineau* 23.

(*b*) „On the 10th June (1816), Canning took his place in the House of Commons as president of the Board ot Control." *Martineau* 23.

(*c*) In ieder geval geeft de mededeeling op bl. XIX *Bijdr. E*, dat de Engelsche gevolmachtlgden in 1820 waren „*Lord* Castlereagh en de *Minister* Canning", tot misverstand aanleiding in zoover dat de eerste ook minister was.

(*d*) Zie mijne verh. *Opvattingen* en mijne artikelen over speciale bezittingen.

(*e*) Zie vooral mijne *Elout*-verhandeling.

woordiger had in de dagen, dat de Oranje's buiten Nederland moesten wonen, veelvuldig met den Souvereinen Vorst, weldra Koning, omgang gehad, waaruit eene familiariteit ontstaan was, die, naar Willem I terecht of ten onrechte meende, niet meer te pas kwam, sinds beider maatschappelijke positiën zoo geheel verschillend waren geworden. De Koning schijnt echter geen hart voor werkelijke vriendschap of erkentelijkheid, jegens wien ook, gehad te hebben. Van Hogendorp herinnerde zich van den wantrouwenden Souvereinen Vorst *(a)* „dat Hij alreeds in de eerste dagen tot mij gezegd had: ik neem Lord Clancarty mede naar Amsterdam, ten einde hem onder het oog te houden". Het open gemoed van Van Hogendorp wist beter zulke mannen te waardeeren en ook die waardeering te toonen: „The first lines I write with my sick hand", schreef de door podagra gekwelde aan Clancarty dd. 29 Januari 1814 naar aanleiding van gemaakte schikkingen, inzonderheid ten aanzien van onze vaart en handel, „are adressed to your Lordship in order to express you my gratitude for the most agreable communications you have given me just now. I shall immediately transmit all your papers to His Royal Highness, but meanwhile I expect His orders, I cannot bear to remain silent, nor to shut up in my heart my admiration of the loyal sentiments of the Prince Regent and His Ministers. I am not now speaking to the Embassador, but to the Earl of Clancarty, who has settled this business with me like a Friend and a Brother." Van Hogendorp teekende nog op de copie van dit stuk aan: „Het is de uitboezeming van een dankbaar hart" *(b)*. Dat ook persoonlijk de Souvereine Vorst redenen van dankbaarheid jegens Clancarty moest hebben, bracht ik bereids elders in herinnering *(c)*.

II.

Herinneringen aan het koloniaal tractaat van 13 Augustus 1814.

De Engelsche Oost-Indische Compagnie was sinds 1811 tegen den door haar uitgedrukten wil bezitster van „Java en onderhoorigheden" gebleven *(d)*. Wel rees spoedig na de verovering de gedachte om

(a) *Brieven-Hogendorp* V, 45.
(b) *Brieven-Hogendorp* V, 198—199.
(c) *Singapore* II 373, ov. 61; men zie mede over Clancarty die verhandeling bl. 336—337, ov. 24—25.
(d) Zie noot 1 *Sluiting*.

het verkregene tot kroonkolonie te maken, doch het kwam eerst in October 1813 tot een punt van ernstige overweging; ten slotte werd inderdaad beslist, dat de voormalige Nederlandsche koloniën aan den koning van Groot-Brittannië moesten overgaan *(a)*. Ware dit geschied, de teruggave aan Nederland zou meer voeten in de aarde hebben gehad. De overgang werd echter door het ministerie bevolen juist in de dagen dat Nederlands verlossing van het Fransche juk bekend werd; hierin vond de Britsche minister Bathurst aanleiding, het stuk weer in te trekken. Vandaar dat, als Van Hogendorp den minister om inlichting vraagt over het door de Engelschen op Java ingevoerde stelsel, deze dd. 31 October 1814 het volgende antwoordt *(b)*:

„Your Excellency's wish to have communicated to you an account of the changes, which you have understood have been introduced into the management of Public Revenues and civil administration of Java, shall be attended to. That account is not in my office, but I will apply to the Board of Control, who may be in possession of it.

„I ought however to apprize Your Excellency, that whatever changes have been introduced into Java have been of a temporary nature, and therefore probably less worthy of Your Excellency's attention. The East-India Company had only the government of Java for a time, until it was made over to His Majesty, and under these circumstances there was probably no very well considered system introduced. The instrument by which Java was to be delivered over to His Majesty was signed by me the week in which the account was received of the Revolution breaking out in Holland, and I immediately ordered the instrument to be withheld (and it was afterwards cancelled), because I thought that the act of making it own to His Majesty would give the appearance of our intending to keep it at a Peace, at a time, when the glorious news from Holland gave us a prospect of seeing the House of Orange restored; and I conceived that our appearing to choose that moment to take to ourselves, what I know to be a possession much cherished by the Dutch Nation, would be prejudicial to the Orange interests and discreditable to the British character."

Zoo blijkt het geheel juist, wat ik elders reeds opgaf als de redenen, waarom de overgang op de Britsche kroon van de Nederlandsche koloniën niet doorging.

(a) Zie noot 2 *Sluiting*.
(b) *Brieven-Hogendorp* V, 199—200.

De algemeene vreugde toch in Engeland over de gebeurtenissen van 1813; inzonderheid sympathie voor den in ballingschap wonenden Erfprins van Oranje en zijn huis, niet minder voor Nederlands eigen optreden tegen de Fransche overheersching; politieke overwegingen om, nevens de vereeniging met België, ook door koloniaal bezit ons vaderland zóó krachtig te maken, dat het als een bolwerk tegen Fransche veroveringszucht kon beschouwd worden; eindelijk de gedachte om door het toonen van waardige zelfbeperking in territoriale hebzucht een invloedrijk voorbeeld aan de overige mogendheden te geven, die Europa ieder naar hare eigen belangen zochten te verdeelen: zoovele oorzaken, die Engeland vervulden met — om de woorden van Castlereagh te gebruiken — *het bijna romantisch streven* ons vaderland ter wille te zijn door de teruggave der koloniën *(a)*.

Vol erkentelijkheid antwoordde Van Hogendorp dd. 10 November 1814 den minister Bathurst aldus *(b)*:

„Agréez mes remerciments pour la bonté qu'a eue Votre Excellence par sa lettre du 31 Octobre de m'accorder le rapport sur l'Ile de Java, que j'attends avec d'autant plus d'impatience, que je vois par les Gazettes de Batavia combien de nouveaux réglements y ont été introduits.

„Je reconnais le caractère anglais dans l'annulation de l'instrument par lequel Java venait d'être réuni à la Couronne la même semaine de notre Révolution. Votre Excellence m'a fait un sensible plaisir en me communiquant ce trait de loyauté... *(c)*. Le discours du Prince Souverain à l'ouverture des États Généraux est sans doute entre les mains de Votre Excellence, sans quoi je le lui aurais adressé. Il a produit ici le meilleur effet, et je me flatte qu'en Angleterre il fera répéter un mot de Lord Clancarty, que cet ambassadeur me dit dans une autre occasion: *You are not a noisy people*. Nous avons travaillé dans le silence."

Trouwens, reeds in den aanvang van 1813 mocht de Prins van Oranje ten aanzien van de teruggave der koloniën de meest geruststellende verzekering ontvangen *(d)*. Nadat de gebeurtenissen voor Europa's bevrijding steeds gunstiger keer namen, dus met het ten einde loopen van dat jaar, kwam de zaak nu en dan weder ter sprake. Den 11[n] November 1813 schreef de Prins aan H. E. C. von

(*a*) Zie *Sluiting* 247—248; ov. 9—10.

(*b*) *Brieven-Hogendorp* V, 200.

(*c*) Aldus met stippels afgedrukt in de *Brieven-Hogendorp*.

(*d*) Zie noot 10 *Sluiting*.

Gagern, dat hij wel inzag, dat van geene andere mogendheid eene welwillende opvatting viel te verwachten dan van Engeland en dat Castlereagh hem in het algemeen de teruggave der koloniën, behoudens enkele niet genoemde, had toegezegd *(a)*.

Onder de mannen, die in Engeland den Prins ter zijde stonden, behoorde H. Fagel. Aan dezen meldde G. K. van Hogendorp dd. 28 November 1813 het heugelijk bericht, dat de omwenteling haar beslag had gekregen, dat de Prins slechts behoefde over te komen, om zich aanstonds door het gansche volk als Souvereinen Vorst toegejuicht te zien, en dat men dus ook geheel medeging met Engelands politiek. „En vous donnant, Monsieur, ces assurances" — luidt het geestdriftig schrijven *(b)* — „en entrant parfaitement dans les vues de l'Angleterre, je dois en même temps faire connaître à celle-ci ce qu'attend d'elle ma patrie; c'est la restitution prompte et sans réserve des colonies dans les trois parties du monde. Nous nous lierons à l'Angleterre par des noeuds indissolubles, nous serons tout à elle, mais nous avons la ferme confiance qu'elle ne gardera rien de ce qui est à nous." Maar dan haast zich Malmesbury, aan wien Fagel den brief liet lezen, bij schrijven dd. 3 December 1813 die hooge verwachtingen over de teruggave te temperen met een *niet alles* en *niet dadelijk of in ééns (c)*. In beschermenden toon gaf de Britsche minister zijne hooge tevredenheid over Van Hogendorp's epistel te kennen, het vertrouwen uitsprekende, dat „if he continues to act on the same principles", alles wel goed zou gaan; doch, vervolgde Malmesbury, al was het nu ook natuurlijk, dat in de eerste opwelling van geestdrift men al de koloniën wilde terughebben, „on more calm reflection" zou Hogendorp er wel anders over gaan denken, daar de verdediging van *De Kaap* en *Ceylon* eene sterke militaire macht vorderde en dus: „safer in our possession than on being restored to them". — *Voor Van Hogendorp zal dit wel eene groote teleurstelling geweest zijn*, had ik, dacht me, het recht te schrijven in 1897 naar aanleiding dezer correspondentie *(d)*; maar in 1902 verscheen het VIe deel der *Brieven en Gedenkschriften* van Gijsbert Karel, en daarin is onder dagteekening van 17 Juni 1814 over de Kaap en Ceylon aldus de door hem gestelde vraag: „Wanneer de Engelschen ons de Oost-Indische Bezittingen terug-

(a) Zie noot 11 *Sluiting.*
(b) Zie noot 12 *Sluiting.*
(c) Zie noot 13 *Sluiting.*
(d) Zie *Sluiting* 249; ov. 11.

geven, hetzij op den voet van 1794 of van 1802, en dan over eenigen derzelven willen handelen; welke zouden wij dan kunnen missen?" — aldus geantwoord *(a)*:

„Van de Bezittingen aan Nederland toebehoorende in Oost-Indie in 1794 hebben de Engelschen bij den vrede van Amiens in 1802 zich het bezit van Ceylon voorbehouden. Deze aanwinst was voor hen van het grootste aanbelang, zoowel uit hoofde van de belangrijkheid van dat eiland, als wegens deszelfs ligging bij hunne andere Bezittingen, en voornamelijk om de haven van Trinconomale die voor hunne zeemagt in alle seizoenen eene veilige ankerplaats verschaft, die hun in den Golf van Bengalen en langs de kust van Chormandel geheel ontbrak. Of nu deze afstand van 1802 door de Engelschen als finaal zal beschouwd worden, of Ceylon weder als een voorwerp van onderhandeling aangezien, is de vraag, die het eerst in aanmerking komt. Zoo het eerste plaats vindt, valt er niets verder over te zeggen. In het tweede geval zouden dan die Bezittingen misschien het eerst in aanmerking komen om er over te handelen. Onder het Bestuur van de voormalige Oost-Indische Compagnie was Ceylon reeds een lastpost geworden, omdat de onkosten van bestuur en verdediging verre te boven gingen de voordeelen en winsten die deze Bezitting, in weerwil van het rijke product van Caneel door de gebrekkige administratie en inrigting van inwendig bestuur, aan de Maatschappij opbragten.

„Ofschoon nu wel onder eene betere administratie deze bezitting meerdere voordeelen zoude kunnen geven en althans ruim de onkosten van deszelfs bestuur en verdediging goedmaken, zoo zal echter altoos zijne ligging, digt onder de Engelsche Bezittingen en verwijderd van de onze, hetzelve ten minste relatief van minder belang voor ons doen zijn, dan andere bezittingen meer in verband staande en nader gelegen aan onze hoofdbezittingen, en dus, indien er over een afstand gehandeld moest worden, in aanmerking kunnen komen.

„De Kaap de Goede Hoop, nu ook reeds tweemalen door de Engelschen veroverd, wordt zeker door hen van groot aanbelang en als een beveiligend bolwerk voor hunne aanzienlijke Aziatische Bezittingen beschouwd. In den tegenwoordigen staat van zaken en de naauwe staatkundige en vriendschappelijke betrekkingen tusschen dat land en ons, volgens dewelke, als bijna dezelfde belangen hebbende, wij in de Engelsche overmagt ter zee de veiligste zekerheid en defensie voor onze Oost-Indische Bezittingen mogen

(a) Zie dl. VI, 507.

vinden; zoo zoude men ook uit hetzelfde oogpunt, de possessie van de Kaap, verdedigd door de Engelschen, evenzoo voordeelig en nuttig voor de veiligheid van onze bezittingen kunnen beschouwen, als of wij zelve daar meester van waren. Ja, mogelijk nog voordeeliger; want zeker zal de Kaap niet ligt, en althans in de eerste tijden niet, zoo veel kunnen opbrengen om de kosten van deszelfs bezetting en verdediging te kunnen goedmaken."

Als dus op het einde van 1813 Van Hogendorp misschien zich teleurgesteld gevoeld mocht hebben op het bericht van Ceylon en de Kaap niet te zullen terugkrijgen, zeker is het in ieder geval dat hij medio 1814 zich in dit verlies geschikt had, niettegenstaande eigen belangrijke financieele belangen hem het anders gewenscht moesten doen voorkomen, om De Kaap terug te erlangen.

De losse besprekingen over de teruggave der koloniën konden niet het onderwerp van gezette behandeling worden, zoolang er nog strijd tegen Napoleon's leger werd gevoerd; doch met de verbetering van de toestanden, schreef de Souvereine Vorst dd. 8 April 1814 aan Van Hogendorp: „Omtrend de Colonien en de handel op dezelve is misschien ook binnen kort het oogenblik van de intentien te verneemen, daar de Conventie, dewelke gesloten is, ten minsten een gedeelte van onze aanstaende grense bepaald, en deeze de latitude geeft van hetgeen wij zullen zijn, alsmeede onze middelen om ons binnen en buiten Europa te defendeeren. Het zal altoos nodig zijn den Ambassadeur en zijn Gouvernement in goed humeur te houden, en alles wat daartoe contribueeren kan is wenschelijk" *(a)*. — Wij zullen zien, hoe weinig koning Willem I zelf de kunst zou verstaan *den Ambassadeur en zijn Gouvernement in goed humeur te houden!* Van Hogendorp antwoordde nog denzelfden 8[n] April over lord Clancarty: „De Ambassadeur heeft mij als in het voorbijgaan gezegd, dat de restitutie van onze Kolonien afhing van dat wij sterk genoeg zouden zijn om onze onafhankelijkheid te bewaaren, en dat ik zeer wel wist wat Engeland voor had om ons sterk te maaken" *(b)*. — Den volgenden dag richtte Van Hogendorp zelf een schrijven er over aan lord Castlereagh. Misschien was dit zijne eerste rechtstreeksche correspondentie met den Britschen minister omtrent deze belangrijke aangelegenheid; althans wij lezen de volgende mededeeling uit zijne latere herinneringen betrekkelijk den aanvang van 1814 *(c)*: „Omtrent de

(*a*) *Brieven-Hogendorp* V, 362.
(*b*) *Brieven-Hogendorp* V, 364.
(*c*) *Brieven-Hogendorp* V, 51.

kolonien zelve gaf Lord Castlereagh alle verzekering aan den Prins. Ik had deze snaar niet met hem geroerd, omdat ik al vroeger en in de eerste dagen daarover geschreven had aan den ambassadeur Fagel en tot antwoord gekregen, dat wij onze kolonien nog niet konden bewaren, dog dat wij zo verre zijnde, dezelve met vrugt zouden kunnen wedereischen. Van dat ogenblik achtte ik het beter, om zo lang geheel daarvan te zwijgen. Maar het schijnt, dat Lord Castlereagh deze verzekering ongevraagd gegeven heeft. Althans hij had twee uren bij mij gezeten, om over alle onze zaken te handelen, en was opgestaan met de woorden: *nu zijn wij, geloof ik, den kring rondgelopen, en ik moet mij nog kleeden voor het middagmaal bij den Prins.* — Ik kwam aan het Hof vóór hem en Z. H. zeide mij: *het is mij lief, dat hij zo lang bij U gebleven is, hoe langer hoe beter.* — Na den eten verhaalde Z. H. mij de verzekering omtrent de Kolonien, er bij voegende, dat Engeland denkelijk voor de Kaap geld bieden zou." — Dit moet dus voorafgegaan zijn, toen Van Hogendorp dd. 9 April 1814 aan Castlereagh een langen brief zond, waarin het volgende over de koloniën voorkwam *(a)*: "Maintenant que nos limites futures sont déjà fort étendues, que notre armée se rassemble, et que nous allons assiéger Anvers, tandis que d'un autre côté Louis XVIII est proclamé, n'est-il pas tems, Mylord, de songer à nos Colonies. Pardonnez-moi un peu d'ardeur sur ce point, parce qu'il tient à nos intérêts les plus chers et qu'il m'a semblé que la Grande Bretagne, toujours grande et généreuse, n'y met d'autre condition, que celle de nous voir assez forts pour nous défendre et pour maintenir nos possessions. Vous ne voulez que notre indépendance pour la conserver, vous désirez que nous soyons riches, vous déclarez que nous devons recouvrer nos richesses par le commerce, et ce commerce ne redeviendra ce qu'il fut jadis que par les Colonies. Encore une fois, Monsieur, pardonnez à mon patriotisme, que vous approuverez, cet élan peutêtre indiscret." —

Bij deze onzekerheid rees tevens de vraag of de teruggave der koloniën zou worden behandeld bij het met Frankrijk eerlang aan te gane vredestractaat dan wel op het destijds reeds voorgenomen congres te Weenen, of eindelijk uitsluitend met Engeland. Onze Londensche ambassadeur H. Fagel, aan *Buitenlandsche Zaken* dd. 9 Mei 1814 schrijvende, dat hij alsnog bij het Britsche ministerie stappen zou doen voor het openen der onderhandelingen, verwachtte dat de

---

(a) *Brieven-Hogendorp* V, 459.

quaestie hetzij bij het vredestractaat, hetzij op dat congres zou uitgemaakt moeten worden, wegens het verband met andere restituties (*a*). Maar noch aan gene zijde van het Kanaal, noch vooral door ons werd deze bondgenootschappelijke behandeling wenschelijk geacht; onze bewindslieden, evenals de Souvereine Vorst, evenals Hogendorp, zagen terecht wel in, dat veel meer te verwachten was van de persoonlijke sympathieën, die destijds tusschen Engeland en Nederland bestonden, dan van eene algemeene vergadering, waar het pas weder in het leven geroepen staatje — als andere kleine staten in die dagen, een *sous-allié* spottend geheeten! — niets te zeggen zou hebben (*b*).

Den 30n Mei 1814 was het vredestractaat van Parijs tot stand gekomen, en wel met de bepaling, dat Zweden aan Frankrijk zoude teruggeven het eiland Guadeloupe, „en consequence d'arrangemens pris avec ses alliés".

Eene week na dien vrede, namelijk dd. 7 Juni 1814, schreef minister Van Nagell opnieuw onzen ambasadeur te Londen over het openen der koloniale onderhandelingen (*c*); den 11n bezocht Fagel lord Castlereagh. Deze onderhield hem over het verlies van een onzer aan Zweden af te stane bezittingen wegens Guadeloupe, waarvan echter de ambassadeur niets wist, zijnde er geenszins over ingelicht. „Mais ce que lord Castlereagh m'a expressément prié de porter à votre connaissance", rapporteerde den 11n Fagel aan *Buitenlandsche Zaken*, „c'est que comme ces affaires, en particulier celle des colonies, allaient être mises ici sur le tapis sans delai, il priait que vous voulussiez faire passer incessamment soit à moi, soit à telle autre personne que Monseigneur le Prince voudra honorer de cette commission, les plein-pouvoirs et instructions necessaires. Ceci s'accorde, à ce qu'il me paraît, avec les intentions énoncées dans la dépêche de V. E. n° 66 du 7 de ce mois" (*d*). — Had Van Nagell in dien brief van den 7n geschreven, dat men „naturellement" moest onderhandelen op den grondslag van ons bezit in 1792 (*e*), m. a. w. dat wij zouden terugkrijgen de Kaap, Ceylon, de Oost, de West, bovenal het zoo kostbaar geachte Guiana, weldra zou het blijken,

---

(*a*) Zie het schrijven in noot 34 *Sluiting*.

(*b*) Zie hierover breeder *Sluiting* 251—255; ov. 16—17. Van Hogendorp's oordeel vindt men in *Brieven-Hogendorp* V, 72.

(*c*) Zie het schrijven in noot 36 *Sluiting*.

(*d*) Zie den brief in zijn geheel noot 37 *Sluiting*.

(*e*) Zie noot 36 *Sluiting*.

dat voor Guadeloupe men het booze oog juist op een deel van deze laatste kolonie had geslagen. Van Nagell stelde de volledige teruggave van Guiana op zoodanigen hoogen prijs, dat hem dit punt der koloniale quaestie boven alles ter harte bleek te gaan; trouwens mannen als Kluit en andere vaderlandslievende landgenooten oordeelden er in die dagen eveneens zoo over (*a*). Af te zien van *Essequebo*, van *Demerary*, van diezelfde streken, waaromtrent toch lord Malmesbury met zoovele woorden dd. 3 December 1813 uitdrukkelijk had geschreven: *I certainly would give you back*, zou eene teleurstelling zijn, die men met alle macht moest trachten te voorkomen. Dezen gedachtengang legde Van Nagell, op ontvangst van het gezantschapsbericht, aanstonds neder in een schrijven dd. 16 Juni 1814, waarin hij voor den Souvereinen Vorst ontworpen had eene aan Fagel te verstrekken instructie (*b*). De Vorst achtte het noodig hierover eene vergadering met eenige andere staatslieden of deskundigen te houden. Ziehier hoe Van Hogendorp de behandeling dezer aangelegenheid afkeurend in zijne latere herinneringen verhaalt (*c*): „De Prins riep eenige Ministers in zijn Kabinet, mij, de Heeren van Nagell, Falck, den Generaal Janssens, om de instructiën, door den Heer Nagell ontworpen, te beoordeelen. Ik twijfel of de Generaal Janssens toen reeds Minister van Oorlog was, en meen zeker, dat hij als gewezen Gouverneur van de Kaap en van de Oost, misschien als gedoodverwd tot dezen laatsten post, was geroepen. Ik herinner mij zeer wel, dat ik den volgenden dag mijne groote verwondering aan Falck betuigde, over zo gewigtige Staatsbelangen met eenen man gezeten te hebben, die vier maanden onder Buonaparte tegen ons gestreden, en hem in de laatste week van zijn regeering eerst verlaten had. De ontworpen instructien strekten om alle onze oude Kolonien terug te vragen, Ceylon bij den vrede van Amiens afgestaan, en Negapatnam in 1783. Ons regt daarop werd betoogd. Ik was van oordeel, dat wij op de edelmoedigheid der Engelschen en niet op ons regt moesten bouwen. De instructiën werden egter verzonden . . ."

De eerste missive van Fagel dd. 21 Juni 1814 over de geopende onderhandelingen meldde, dat wij zoo goed als alle koloniën zouden terugkrijgen, behalve De Kaap, waarvoor, gelijk onze Minister reeds

---

(*a*) Zie noot 38 *Sluiting*.
(*b*) Zie breeder, ook over deze instructie: *Sluiting* 255—259; ov. 17—21.
(*c*) *Brieven-Hogendorp* V, 72.

goedgevonden had, eene aanzienlijke som gelds ten behoeve der barrière-steden werd toegezegd (*a*). De Britsche regeering wilde volstrekt niet, had Castlereagh verzekerd (*b*), zich inhalig betoonen. Cochin op de kust van Malabar zouden wij echter ook wellicht verliezen; en wat betrof de Guadeloupe-quaestie, nu wij eene veel aanzienlijker vergrooting van ons gebied in Europa verkregen dan oorspronkelijk voorzien was, zouden wij dan toch ook wel, meende de Minister, geen bezwaar hebben tegen den afstand van het enkele Berbice aan Zweden; daarentegen zou deze mogendheid, oordeelde Castlereagh, zich hiermede hebben tevreden te stellen al was het ook minder dan Guadeloupe, wijl de rechtstitel veel zekerder werd (*c*).

Het zoude eene gelukkige gedachte zijn geweest, indien Van Nagell, overeenkomstig Van Hogendorp's oordeel, onmiddellijk op dezen brief van onzen ambassadeur was ingegaan, bedenkende dat gevoelens van edelmoedigheid in den regel kort verloop hebben en dat wij dus, hoe meer tijd wij over de zaak deden gaan, steeds in minder gunstige omstandigheden konden komen. „Avec les Anglais", zegt zoo naar waarheid, en Van Nagell zou het ondervinden, Francis Charmes (*d*), „si l'on doit finalement céder, il vaut mieux le faire immédiatement, car il est dans leur pratique habituelle d'augmenter leurs prétentions à mesure que la négociation se prolonge. Ils prennent tout ce qu'on leur offre, et ils demandent autre chose."

Wel verre dan aan onzen gezant te bevelen Castlereagh bij zijn woord te houden, lokte de Minister geene wijziging uit in zijne veeleischende instructie, bij schrijven van 24 Juni 1814 aan Fagel gezonden (*e*).

Te vergeefs trachtte Fagel in zijn antwoord van 30 Juni 1814 het hopelooze van dergelijke basis tot onderhandeling aan te toonen. Zijne waarschuwing wekte bij den Minister slechts *bitterheid* en *hartzeer* op, blijkens zijn antwoord van 8 Juli d. a. v.; het verlies van Guiana stond gelijk *met het afsnijden van onze levensdraden!* (*f*) Intusschen hadden zich de Czaar van Rusland en de Koning van Pruisen, benevens onderscheidene eerste ministers naar Londen begeven; de werkzaamheden voor het Britsche ministerie hieruit

(*a*) Zie noot 45 *Sluiting.*
(*b*) Zie noot 7 *Sluiting.*
(*c*) Zie de noten 46 en 47 *Sluiting.*
(*d*) Zie de *Revue des Deux Mondes* van 15 September 1899 bl. 478.
(*e*) Zie het schrijven in noot 48 *Sluiting.*
(*f*) Zie de correspondentie in *Sluiting* 260—261; ov. 22—23.

voortvloeiende, werden zéér vermeerderd door de geopende parlementaire debatten, terwijl het overige van den tijd door talrijke feesten werd ingenomen; het resultaat was, dat voorloopig Castlereagh niet over onze koloniale zaken was te spreken. En toen onze ambassadeur eindelijk daartoe gelegenheid vond, bleek de Britsche minister onder Van Nagell's verzet zijn geduld te hebben verloren. Eene zeer gewichtige niet-koloniale quaestie kwam trouwens daarbij. Omtrent de voorwaarden der vereeniging van Noord- en Zuid-Nederland was te Londen door de verbondenen een stuk opgemaakt, hetwelk de Souvereine Vorst behoorde te teekenen; doch deze maakte bezwaar wegens het onbestemde der regeling van de schulden-quaestie tusschen beide deelen; verder wijl de grenzen van den te scheppen staat nog niet behoorlijk waren aangewezen; eindelijk omdat het land door vreemde troepen bezet bleef. Aldus ontmoette Castlereagh èn in de koloniale quaestie, èn in de vereëniging der Nederlanden — beiden met name door hem in het leven geroepen en geleid — een naar zijn inzien ondankbaren wederstand bij den Vorst en zijne regeering, die hij slechts met weldaden toonde te willen overladen. De besprekingen met onzen gezant afbrekende, wegens Van Nagell's ontevreden tegemoetkoming, verklaarde hij niets verder te zeggen te hebben; Nederland kon zonder België niet sterk genoeg geacht worden voor de verdediging van kostbare koloniën *en de zaak moest dan maar op de eindbeslissing van het Congres wachten.* Mistroostig en niet zonder scherpte, schreef den 15[n] Juli 1814 Fagel dit bedroevend resultaat aan onzen minister, nadat evenzoo door Castlereagh deze beslissing den vorigen dag aan den Britschen gezant in Den Haag, lord Clancarty, was bericht. Fagel gaf in de betuigingen van zijn leedwezen, dat men zich niet vriendschappelijk had weten te verstaan, duidelijk genoeg te kennen, dat Van Nagell eigenlijk den normalen gang had verstoord en verknoeid (*a*).

In dit moeilijk tijdsgewricht kwam weder Gijsbert Karel van Hogendorp vredestichtend tusschenbeiden. Wij zagen hiervóór (*b*), hoe hij heeft verhaald, dat tegen zijn wil de veeleischende instructie aan Fagel was verzonden geworden. Op deze mededeeling laat hij dan dit volgen: „Welras kwam de tijding dat Lord Castlereagh, op het hooren van onze eischen de handeling afgebroken en verklaard had, dat deze zaak met alle de anderen in Weenen zou verhandeld

(*a*) Zie dit alles met aanhaling van bronnen in *Sluiting* 261—262, ov. 23—24.
(*b*) Op bl. 31.

worden. Daarmede hingen wij af van alle de strijdende belangen, en verloren een kostelijken tijd. Ik nam de pen op en schreef een hartelijken brief aan Lord Castlereagh. Ik zond hem aan Z. H., die er flauw op antwoordde, dog zonder zig tegen te verklaren. Ik wees hem aan Falck die hem overschoon vond, en bad te verzenden. Uit de Engelsche couranten zag ik vervolgens, dat den eenen dag in het Hoogerhuis door Lord Liverpool verzekerd werd, dat de zaak naar Weenen ging, en den anderen, dat zij in Londen afgedaan zou worden" (*a*).

Belangstellend vraagt men nu, of die brief dan niet in de Verzameling-Hogendorp is medegedeeld. Men zal wel niet ver van de waarheid af zijn, wanneer wordt aangenomen, dat het bedoelde stuk 'n paar honderd bladzijden verder in deel V, namelijk op bl. 400—402, is afgedrukt. Deze ontwerp-brief verdient in ieder geval volledig te worden weergegeven:

La Haye ce 4 Juillet 1814.

Mylord!

J'ai attendu quelque temps pour féliciter votre Excellence de l'heureuse issue de ses négociations pour la délivrance de l'Europe et je Lui porte aujourd'hui l'hommage de ma reconnoissance et de mon admiration. Je me suis acquitté de ce même devoir envers S. M. l'Empereur de Russie, qui a recueilli sur son passage en Hollande le tribut de la gratitude nationale, que nous lui avons apporté de la manière la plus franche. Ce Prince a pu voir dans l'enthousiasme excité par sa présence tout le secret de notre révolution. Les Hollandois sont animés d'un sentiment profond, ordinairement calme et presque renfermé dans les coeurs, mais qui dans les grandes occasions se manifeste avec d'autant plus d'énergie. C'est un sentiment de ce genre, qui les attache à la Maison d'Orange et qui les rend amis de l'Angleterre; car il y a un lien intime entre l'Angleterre et cette Maison, resserré particulièrement par le Roi Guillaume, et qui est à l'abri de toute atteinte. Des jours aussi beaux que ceux de 1688 vont peutêtre luire pour nous, et j'ose assurer votre Excellence que cela ne dépend que de l'Angleterre, et qu'elle tient entre ses mains la plus intime union avec nous. Des *trois grands* objets, dont il s'est agi dans les conférences que j'ai eu l'honneur d'avoir avec Elle cet hiver *il en est un qui s'est évanoui de la manière la plus déplorable. Je plains du fond de mon coeur le jeune Prince, dont la sensibilité a souffert une si rude épreuve, mais je me plais dans l'idée,*

(*a*) *Brieven-Hogendorp* V, 72—73.

que devenu plus cher à sa nation, il n'est pas moins aimé de la Vôtre (a). Il reste les deux grands intérêts de la Belgique et des Colonies. L'incertitude et les délais sont à cet égard tout ce qu'il y a de plus à craindre. Vous avez, Mylord, traité la France avec beaucoup de magnanimité. Vous avez établi la paix sur les bases les plus libérales. J'ose dire que vous vous trouverez bien de suivre les mêmes maximes dans votre alliance avec nous. Loin de l'Angleterre, si puissante aujourd'hui, les petits moyens et les futiles appréhensions. Vous voulez que nous soyons forts et vous pouvez nous le rendre. Nous ne le serons jamais que par l'opulence et par le commerce maritime, ainsi que vous l'avez dit. Notre commerce et nos colonies sont pour vous un garant de plus de notre fidélité, car tous deux seront toujours entre vos mains, considérables par votre protection, ou anéantis par votre ressentiment. Règlez nos intérêts maritimes et territoriaux avec autant de sagesse que de grandeur, et attachez-vous une nation simple et loyale, qui est plus capable qu'aucune autre de reconnoissance. Si j'étois Anglois je ne vous parlerois pas autrement, et vous savez que je professe le maxime qu'un bon Hollandais doit être Anglois. Nous posons aujourd'hui les fondements d'une union, qui doit braver les sciècles, et les hommes d'état de celui-ci ont à travailler pour les générations futures. Votre nom, Mylord, est honorablement attaché au Traité, qui va fixer le sort de ma patrie, et je me réjouis de voir ses intérêts entre vos mains. — Les conditions seront aussi justes, aussi nobles, aussi simples, que le caractère de celui qui les dictera. On assure que Votre Excellence se rend au Congrès de Vienne; que ne puis-je jouir une seconde fois du bonheur de l'entretenir. J'aurais un plaisir extrême de l'assurer encore des sentiments invariables avec lesquels je serai toute ma vie,

Mylord,
de Votre Excellence
le très humble et très obéissant serviteur
CHARLES DE HOGENDORP.

P.S. Si Elle me fait la grace de m'écrire je prie que se soit toujours en Anglois.

Van Hogendorp zond dezen ontwerp-brief aan den Souvereinen Vorst bij volgend schrijven:

(a) Dit heeft betrekking op het afbreken van de verloving tusschen de dochter van den prins van Wales, prinses Charlotte, en den oudsten zoon van den Souvereinen Vorst, den prins van Oranje. We zullen hierna zien, dat het gespatieerde uit den brief is geschrapt en dientengevolge de tekst daar eenigzins werd gewijzigd. Zie ook over dit huwelijk *Brieven-Hogendorp* V, 64—65, 369.

Ik neem de vrijheid om den ingesloten brief aan Lord Castlereagh ter goedkeuring van UKH. aan te bieden. Hoezeer ik niet precies van alle de omstandigheeden onderrigt worde, heb ik er genoeg van vernomen om te begrijpen, dat een hartelijk woord van pas kan zijn.

's Hage UKH. getrouwe onderdaan
4 Julij 1814. HOGENDORP.

Waarop het volgende koele antwoord kwam:

Indien UWEG. noodig oordeelt in de tegenwoordige omstandigheden aan Lord Castlereagh te schrijven. wensche ik dat hetgeen het huwelijk van mijn oudsten zoon betreft niet aangeroert werde. Ik houde mij overtuigd, dat L[d] C. het met ons zeer goed meend en byzonder het interest van Holland behartigt, dog eene vreemde zijnde en niet de noodige informatien bekomende of wegens gebrek aan tijd kunnende erlangen, zoo beantwoorden de resultaten niet altoos aan de verwagting.

's Haage, den 6 July 1814. WILLEM.

Op aandrang van Falck, naar wij lazen, liet Van Hogendorp, den brief afgaan, doch met weglating overeenkomstig het vorstelijk verzoek van de woorden over het mislukte huwelijk (*a*).

Voor de kenschetsing van menschen en toestanden is deze correspondentie zeer zeker belangrijk, maar lettende op de data heeft ze geen invloed gehad op Castlereagh's afwijzende houding. Wel daarentegen brachten de mededeelingen van Clancarty aan den Souvereinen Vorst in den avond van den 19[n] Juli 1814 dezen tot nadenken en deden ze hem beslissen het z.g. Londensche protocol te onderschrijven, waarbij "de administratie van België" werd aanvaard (*b*). Van Nagell berichtte de aanneming van het Protocol aan onzen gezant te Londen bij brief van 22 Juli 1814. Noch deze Minister, noch de Souvereine Vorst schijnt echter idee te hebben gehad, dat ook de hooge koloniale eischen, en niet uitsluitend de Belgische quaestiën, tot het afbreken der koloniale onderhandelingen hadden geleid. Geene wijzigingen werden dus in de instructiën gebracht, toen nu Fagel opgedragen werd die onderhandelingen te heropenen, ja de Vorst schreef uitdrukkelijk aan Fagel, dat de vergrooting met België daarop geen invloed mocht uitoefenen (*c*).

(*a*) Onder aan de minuut heeft Van Hogendorp gesteld: „N. B. 8 Juillet J'ai montré cette lettre à S. A. R. et par son avis j'ai rayé ce qui regardoit le mariage." Zie *Brieven-Hogendorp* V, 400 en 402.

(*b*) Breeder in *Sluiting* 262; ov. 24. Men zie de acht artikelen van dit protocol o. a. in *Brieven-Hogendorp* V, 502—504.

(*c*) Zie uitvoeriger *Sluiting* 262—263; ov. 24—25.

In dit kort tijdsverloop was echter de zaak nog veel hopeloozer geworden. Ziehier de treffende illustratie van Charmes' eigenaardige opmerking, hiervoren aangehaald (*a*). Den 13[n] December 1813 had Malmesbury aan Fagel geschreven, dat we al de West-Indische koloniën, Essequebo, Demerary, Suriname, zouden terugkrijgen. Een paar maanden later had een onderhoud tusschen Clancarty en den Souvereinen Vorst plaats, waarin deze gereedelijk goed vond den afstand van West-Indische koloniën, terwijl Castlereagh toen op het oog had Berbice, *doch ook niet meer*, schreef hij aan lord Liverpool dd. 19 April 1814. Bij deze zelfbeperking ten aanzien van West-Indië bleek Castlereagh nog gebleven te zijn in een onderhoud, dat weder een paar maanden later plaats vond met Fagel en waarvan deze dd. 21 Juni 1814 rapport deed. Maar als eene maand weer later, nl. den 28[n] Juli 1814, Fagel opnieuw met den Britschen minister een onderhoud heeft, bemerkt hij dat de hekken geheel zijn verhangen. Castlereagh toont namelijk er in te berusten, dat Zweden de regeling volstrekt niet goed vindt, dat het toch, behalve Berbice, ook nog wil hebben Demerary en Essequebo, en dat het zich in geen geval wil laten afschepen, gelijk was voorgesteld, met Curaçao, St. Eustatius, St. Martin en Saba: *zelfs al gaf men Berbice op den koop toe!* Engeland zou het natuurlijk licht gevallen zijn om de veeleischende mogendheid tot andere gedachten te brengen, doch zijn belang bracht onverwacht die verhooging van eischen mede. In genoemde koloniën, vooral in Demerary en Berbice, stak veel Engelsch kapitaal; men wilde ze daarom zelf gaarne hebben. Men zou echter uit de rol van Edelmoedige, Belangelooze vallen, indien men ze zoo rechtstreeks maar aanhield. Niet Engeland eischte ze, maar Zweden, en Zweden verkocht ze aan Engeland. Mochten wij hiervan soms het onze denken, de Britsche minister gaf nu gezant Fagel den veel beteekenenden wenk: niet te vergeten, dat hier van eene gelijk opgaande verbintenis eigenlijk geene quaestie was, daar de eene partij slechts had te geven, en de andere enkel te ontvangen, die dus maar tevreden moest zijn met hetgeen aldus werd verkregen. De toon, waarmede de hervatting van de onderhandelingen begon, was dus heel wat minder vriendelijk geworden; immers tot dusver had men altijd vooropgesteld, dat de teruggave eene quaestie van *recht* en het dezerzijds opgeven van eene enkele kolonie eene *sacrifice* was. Fagel deelde het in den ochtend

(*a*) Op bl. 32.

van 28 Juli 1814 verhandelde minister Van Nagell den volgenden dag mede (*a*).

Den 30^{n} had eene nieuwe conferentie tusschen Castlereagh en Fagel plaats, waarbij de minister als ultimatum de schets van een verdrag aanbood. Tegelijkertijd schreef deze erover aan gezant Clancarty, ten einde ook langs dezen weg minister Van Nagell met de stellige bedoelingen der Britsche regeering bekend te maken. Fagel haastte zich *Buitenlandsche Zaken* te waarschuwen tegen het maken van verdere bezwaren, hetwelk tot niets anders kon leiden dan tot ontevredenheid, uitstel der overgave en tot de zoozeer gevreesde behandeling der zaak op het Weener congrès. Hij adviseerde daarom tot dadelijke aanneming, er andermaal aan herinnerende, dat de Britsche minister telkens, *toujours*, verzekerde: *D'ailleurs notre parti est pris; c'est à nous de juger de ce qu'il nous convient de rendre ou de garder* (*b*). Dit juist was het geweest, dat Van Hogendorp had willen voorkomen; nutteloos hadden wij een standpunt prijsgegeven, dat men ons wel had willen doen innemen, doch dat wij niet zouden kunnen handhaven, als het hard tegen hard ging. Wat hadden we nu aan ons verzet gehad? Niets. (*c*)

De rol, die Engeland hier gespeeld heeft om de West-Indische koloniën machtig te worden, de *comedie*, gelijk ik haar reeds noemde (*d*), is door Van Hogendorp ook niet buitengewoon fraai gevonden, waar hij toch over die bezittingen met eenige verschooning schrijft (*e*): „De Engelschen hadden het oog op dezelve om er ons geld voor te geven. Zij namen groote schulden van ons over, namelijk tien millioen guldens aan Zweden voor de hulp in de verovering van België, de helft in vijftig millioen guldens aan Rusland voor de zelfde hulp. Deze beide schulden betaalde Engeland voor ons en bedong Berbice voor de eerste, Demerary en Essequibo voor de tweede.

„Voor het Huis van Oranje was dit als het ware eene ruiling. Het gaf die kolonien weg voor het bezit van Belgie (*f*). Voor de

(*a*) Zie het belangrijk rapport in *Sluiting* noot 59 en de daarop betrekkelijke beschouwingen op bl. 263—265; ov. 25—27.

(*b*) Zie het belangrijk rapport dd. 30 Juli 1814 in *Sluiting* noot 62; en bl. 265; ov. 27.

(*c*) Verg. *Brieven-Hogendorp* V, 511—512.

(*d*) *Sluiting* 264; ov. 26.

(*e*) *Brieven-Hogendorp* V, 512—513.

(*f*) Deze aanteekening van „latere jaren" is echter niet historisch juist. Van *weggeven* was geene quaestie. De Souvereine Vorst kòn niet anders, en verklaarde zich wel ter dege overtuigd, dat België niet mocht verkregen worden, ten koste van onze koloniën. Zie *Sluiting* 263; ov. 25.

oude Vereenigde Nederlanden, voor Holland en Zeeland inzonderheid was het een zuiver verlies, alzoo er voor dezelve geen de minste macht over Belgie uit voortgesproten is, noch voortspruiten kon. Integendeel wij hebben daarvoor uit België ontvangen de zware regten op den koophandel en de entrepôts.

„Eer deze zaak bij een verdrag met Engeland tot stand was gekomen, vroeg mij de Prins, thans Koning, welke van de kolonien de meeste waarde voor ons had. Ik antwoordde: Suriname, omdat de plantagien daar meestal in handen van Nederlanders zijn en de meeste kapitalen op de plantagien geschoten uit Nederland komen. In Demerary zijn vele Engelschen gezeten; op de nieuwe plantagien aldaar is veel geld uit Engeland geschoten, en zelfs de meerderheid van de bevolking is Engelsch.

„Inmiddels hebben wij bij het verdrag de vaart behouden op de Nederlandsche plantagien, hetwelk in de omstandigheden een blijk van edelmoedigheid aan de zijde van Engeland was.

„Doch een verwijt van het geweten der Engelsche Ministers heeft er zeker aanleiding toe gegeven. Wij zouden België hebben doen opstaan, zoo als wij zelve opgestaan waren. Dan hadden wij de verovering niet behoeven te betalen aan Rusland en Zweden. Maar Engeland heeft ons dat belet; wij hebben in den aanvang van dit werk moeten uitscheiden; wij wisten toen niet regt wat het oogmerk der Engelschen was. Nu blijkt het zonneklaar."

Elders heb ik breedvoerig beschreven, hoe het verdrag eindelijk den 13ⁿ Augustus 1814 tot stand kwam; de ergernis van Van Nagell, die zijn ontslag vroeg, zijne weigering tot medeonderteekening, zoodat alleen Fagel teekende, het juister inzicht van Falck en Fagel (*a*). Ziehier nog hoe Van Hogendorp deze geschiedenis mededeelt (*b*):

„De Prins inmiddels naar Brussel vertrokken zijnde, willigde er in door de pen van Falck. De Heer van Nagell was er woedend over, en vroeg zijn ontslag dog liet zig door den Prins overhalen om te blijven. Ik beken, dat de verkoop van Berbice, Demerary en Essequebo hard was, en die van de Kaap daarentegen voordeelig (*c*). Maar ik twijfel geenszins of het ware te Weenen erger

(*a*) Zie *Sluiting* 265 ov; vv. 27 vv.

(*b*) *Brieven-Hogendorp* V, 78.

(*c*) Hiervoren lazen wij, dat Van Hogendorp over het verlies der West-Indische koloniën sprekende, zegt dat wij ze hadden *weggegeven*; nu dat wij ze *verkocht* hebben, zoomede De Kaap. Noch het een, noch het ander is juist; doch men moet ook niet blijven hangen aan de letter van dergelijke huishoudelijke aanteekeningen, die zeker de steller zou gewijzigd hebben,

gelopen, buiten en behalve het verlies van tijd. De Russische schuld en de schadevergoeding van Zweden waren ons tog reeds door de Mogendheden op den hals gelegd, en de Prins had mij al lang gevraagd, op welke W. I. kolonien wij het meest dienden te staan; waarop ik Suriname genoemd had als de meest Hollandsche. Wij behielden de vaart op de afgestane kolonien met betrekking tot de Hollandsche planters; en de menigte Engelsche planters, die de kolonien onder den oorlog met Engelsch kapitaal waren komen bewonen, konden waarlijk niet als onze oude onderdanen, noch hunne plantagien als ons koloniaal eigendom teruggeëischt worden. Door de afschaffing van den slavenhandel is het verderf van de West-Indien te voorzien, zodat de Oost voor het vervolg schier alles is. De Oost nu kregen wij geheel terug; de ruiling van Banca tegen Cochin was ons zeer voordeelig; en naar mate van onze kragten hebben wij thans kolonien genoeg, indien wij ze wel besturen. Maar de Heer Van Nagell ziet den slavenhandel niet aan als afgeschaft, is ook zeer op dien handel gesteld en beschouwt Demerary als veel meer waard dan Java." — Reeds een jaar nadat Van Hogendorp dd. 17 Juni 1814 zijne aanteekening had gesteld omtrent het verliesgevende voor ons van de Kaap de Goede Hoop, moest hij den Souvereinen Vorst dd. 11 Augustus 1815 berichten (*a*): „Ik heb den heer Mulder van de Kaap bij mij gehad, een verstandig man, die vooruitgezonden was naar de Kaap toen de heer de Mist als Commissaris-Generaal derwaarts ging. Hij heeft mij verklaard, dat die Colonie dagelijks en spoedig in bloei toeneemt, dat de in- en uitgaande regten 300.000 Rijksdaalders 's jaars opbrengen, en dat de belastingen in het algemeen staan gebragt te worden op 3.000.000 Rijksd.; de gebouwen en landerijen zijn sedert 10 jaren 40 à 50 pCt. gerezen, dit alles is de vrucht van een beter bestuur, hetwelk hij zeide niet noodig te hebben om mij uit te leggen, alzoo het slechts de uitvoering was van mijn bekende ontwerpen. Ik neem de vrijheid dit verslag aan U. M. te doen, omdat er proefondervindelijk uit blijkt, waartoe kolonien kunnen gebragt worden door middel van zulke beginselen van bestuur. U. M. heeft deze beginselen aangenomen voor onze bezittingen in

als ze bij den druk onder zijne oogen waren gekomen, en bij de wetenschap welk eene beteekenis of uitlegging aan dergelijke min juiste uitdrukkingen zouden gegeven zijn. Te vergeefs b. v. zal men daarnaar zoeken in de *Bijdragen tot de huishouding van Staat.*

(*a*) *Brieven-Hogendorp* VI, 162—163.

de drie Waerelddeelen en het is niet uit te rekenen welke de heilzame gevolgen daarvan zijn kunnen over eenige jaren, onmiddelijk voor 's Lands kas, en middelijk door de algemeene welvaart beide in de Kolonien en in het moederland."

Hoe snel zou de teleurstelling komen!

III.

Overeenstemming tusschen Nederland en Engeland in 1819 ten aanzien van de wenschelijkheid het Londensch tractaat van 13 Augustus 1814 te herzien.

Reeds vóór en onder het sluiten van het tractaat van 1814 deelden onze staatslieden de overtuiging, dat wij aan de terugverkrijging der voormalige Nederlandsche factorijen in Vóór-Indië weinig zouden hebben. Zoo Falck, Fagel, Elout (*a*); met hen meende ook Gijsbert Karel van Hogendorp het een goede ruil zou zijn, indien wij er voor konden verkrijgen de Engelsche bezittingen op Sumatra's Westkust *met Poeloe Pinang*. „De veranderde omstandigheden", schreef deze onder dagteekening van 17 Juni 1814 (*b*), „zoo omtrent den Oost-Indischen handel in het algemeen, als in het bijzonder door de verkregen oppermagt der Engelschen over Hindostan, in Bengalen, en op de kusten van Chormandel en Malabar maken het bezetten van vestingen of bevestigde factorijen aldaar niet alleen geheel onnut maar zelfs nadeelig en kostspillig. Men zoude dus, in geval er van eenige afstanden questie moet zijn, alle die comtoires als in Bengalen, Chintchura, Cassimbaser, Patna, enz. op Chormandel, Masulipatnam, Paleacatte enz. op de Malabar, Cochin en onderhoorigheden en zelve de factory te Suratte, als voorwerpen van onderhandeling kunnen aanbieden, om daarvoor eenige andere bezittingen of wel voorwerpen of voordeelen van anderen aart in vergoeding te verkrijgen.

„Mogelijk konde men met de Engelschen tot eene liberale soort van schikking of overeenkomst komen. Om namelijk, wanneer men van alle bezittingen in de West van Indië, en vooral die in hunne bezittingen geënclaveerd, afstand deed en zich verpligtte om benoorden en bewesten of buiten de Straten van Malacca en Sunda

(*a*) Zie *Factorijen* II in de hoofdstukken XXI en XXII het oordeel dier staatslieden.

(*b*) *Brieven-Hogendorp* VI, 508.

geene etablissementen te behouden of te maken; als dan de Engelschen zich wederzijds ook wilden verpligten bezuiden en beoosten of wel binnen die zelfde straten van Malacca en Sunda geen etablissementen zullen behouden of aanleggen.

„Ten vervolge hiervan zouden de Engelschen onze kleine bezettingen op de Westkust van Sumatra, namentlijk Padang, Poelo Nias en onderhoorigheden, die zij reeds sedert lang op ons veroverd hebben, behouden, maar ook daarentegen hun etablissement op Poeloe-Pinang of Prince of Wales Island, aan ons moeten overgeven.

„Op deze wijze zoude men alle moeijelijkheden en oorzaken tot verschil in Oost-Indie uit den weg geruimd, en als 't ware onmogelijk gemaakt hebben. Omtrent den handel op onze wederzijdsche bezittingen zoude men mede eene overeenkomst kunnen maken, op den liberalen grond van aan hen in onze bezittingen dezelfde voorregten en vrijheden toe te staan, die zij aan ons in de hunne vergunnen.

„Onze bezittingen in de groote Oost, zoo als men die noemt, zouden alsdan in een sterk verbond, het rijke eiland Java als hoofdbezitting beschouwd, gebragt en ligtelijk bestierd en verdedigd kunnen worden. De Engelsche vlag vriendschappelijk vereenigd met de onze, zoude aan onze beide natien de opperheerschappij van zeevaart en handel in Oost-Indien verzekeren, en daarvoor aan ons Vaderland de gelegenheid bezorgen en verzekeren om van die onwaardeerbare overzeesche bezittingen en den handel op dezelve alle die voordeelen te trekken, die dezelve onder een goed bestuur en den zegen des Allerhoogsten in zoo ruime mate in staat zijn op te leveren."

Als Gijsbert Karel zich laat hooren, verdient hij altijd aangehoord te worden, doch dit wil niet zeggen dat men hem altijd bewonderen moet. Gelukkig was zeer zeker de gedachte om reeds bij het weldra te sluiten tractaat van 1814 de ruiling der Hindostansche factorijen op te werpen; het blijkt echter niet, dat dit geschied is; daarentegen zou het een enorm slechte zet geweest zijn, wanneer wij overeenkomstig dit advies gansch Sumatra's Westkust hadden prijsgegeven, om met Poeloe Pinang te worden afgescheept.

De Hindostansche factorijen daalden voor ons nog meer in waarde, toen na de overneming bleek, dat van Britsch-Indische zijde al het mogelijke werd gedaan, om ons er het bestaan naar waarheid onmogelijk te maken, gelijk ik dit elders breedvoerig heb beschreven (*a*).

(*a*) Zie *Factorijen* I en II. — Ook uit deze geschiedenis blijkt, dat Engeland slechts vrijzinnig optrad, als het er toch niet voor zijne belangen op aankwam, en uit dit oogpunt is onwaar wat Chamberlain dd. 18 Januari 1898 te Liverpool

Vandaar de gedachte, dat wanneer wij deze factorijen andermaal in Engelands bezit stelden en daarvoor de Britsche bezittingen op Sumatra kregen, waar immers de Engelschen tegen het Nederlandsch gezag intrigeerden, wij dan in Vóór-Indië van lastposten werden ontslagen, daarentegen op Sumatra van onruststokende en twistzoekende naburen. De regeering in Nederland droeg dientengevolge tegen het einde van 1818 ambassadeur Fagel op, om lord Castlereagh over eene herziening van het tractaat van 1814 te onderhouden en wel in den geest, dat de Hindostansche bezittingen zouden geruild worden tegen de Britsche op Sumatra met Poeloe-Pinang. Fagel, de ontvangst der lastgeving erkennende, waarschuwde aanstonds, dat de Engelschen zeker Poeloe-Pinang niet zouden opgeven, en dat wij onze rechten op Billiton niet zouden erkend krijgen, zonder afstand onzerzijds van Malakka (*a*). De samenkomsten, die daarna de ambassadeur met den Britschen minister had, droegen een alleszins welwillend karakter, en zoo ook verklaarde Castlereagh bij eene ontmoeting op den 19[n] Maart 1819 zich alleszins bereid tot eene herziening van het koloniaal bezit mede te werken, er echter voorloopig in verhinderd te wezen door overmaat van werkzaamheden (*b*).

Terwijl men nu onzerzijds in afwachting verkeerde, vervoegde zich de Engelsche gezant bij ons hof, lord *Clancarty*, medio Augustus 1819 bij *Buitenlandsche Zaken;* onze Regeering was destijds te Brussel gevestigd. Hij deelde aan minister Van Nagell mede, dat lord *Wellington*, die mede te Brussel vertoefd had, en lid van het

---

met gewone jingo-pocherij redevoerde: „We alone are not only the earliest in the field, but have been *from the first* the pioneers of an universal trade. Wherever we have conquered, we have conquered for civilisation and for the world; and we have never attempted to put up barriers against the other peoples. But that is not the policy of our neighbours, of our rivals and our friends...." Op bl. 811—812 van het op bl. 52 sub *d* vermeld artikel.

(*a*) Zie de bijzonderheden in *Factorijen* II, hoofdstukken XXIII en XXIV.

(*b*) Zie de bijzonderheden in *Factorijen* II, hoofdstuk XXV, zoomede *Singapore* II 331—335; ov. 19—23. — Ten eenenmale onjuist is de voorstelling van onwelwillendheid bij *Smulders* 37: „Maanden lang deed Fagel vruchtelooze moeite bij lord Castlereagh. Men moest, zeide deze, in Holland tevreden zijn met de openbare afkeuring (désaveu) van de verrigtingen van Raffles." Door Castlereagh was, gelijk door mij medegedeeld, geantwoord dat hij op het oogenblik geen tijd kon vinden voor de onderhandelingen; Fagel had dit ook ten volle ingezien, maar de vrees niet kunnen onderdrukken, dat Raffles intusschen zou voortgaan, waarop de minister hem geruststellend antwoordde, dat daarvoor geene reden bestond *wegens de afkeuring*, *die Raffles bereids was geworden*. Zie Fagel's rapport met het *désaveu formel* in *Opvattingen* 413; ov. 73.

Britsche kabinet was, met bezorgdheid had gesproken over Raffles' optreden en de daaruit voortvloeiende oneenigheden in Indië, waarom het ministerie zeer op prijs stelde ten volle over de quaestiën te worden onderricht. Op Van Nagell's voorstel dd. 12 Augustus machtigde toen de Koning den 14^n minister Falck om den Engelschen gezant in te lichten (*a*). Maar vier dagen later stond de zaak ernstiger. Te Londen waren de klachten der Britsch-Indische regeering ingekomen tegen onze zucht om ten koste van Engeland, zich van den Oosterschen handel bij uitsluiting meester te maken en was daarmede de nu in Europa bekend wordende bezetting van Singapore verdedigd geworden (*b*). Clancarty had de stukken hierover uit Londen ontvangen en in last gekregen om er *Buitenlandsche Zaken* over te onderhouden, waartoe hij den 18^n Augustus zich andermaal bij Van Nagell vervoegde en wellicht als gevolg hiervan nog dien 18^n onzen minister zond een overzicht van de uit Britsch-Indië ontvangen berichten; hij voegde er de verwachting bij, dat deze openhartige manier van behandeling aan een gelukkig einde der voorgenomen onderhandelingen zou ten goede komen (*c*). Onder den indruk van dit alles haastte zich Van Nagell om ook dien 18^n er bij collega Falck op aan te dringen, dat Clancarty toch goed werd ingelicht (*d*). De departementschef van Koloniën zal natuurlijk daartoe zijn best hebben gedaan (*e*); nochtans een afdoend resultaat schijnt dit niet te hebben gehad. In elk geval de besprekingen werden door een onder dagteekening van 20 Augustus aangeboden *Memorandum van Clancarty* geopend, waardoor wij nu gelegenheid kregen de beweerde grieven gezet te wederleggen (*f*). Het stuk was persoonlijk door den ambassadeur op

---

(*a*) Zie de stukken van 12 en 14 Augustus in *Singapore* II 337, ov. 25, noten *a* en *b*.

(*b*) Zie over deze stukken *Singapore* II 335—336; ov. 23—24.

(*c*) Zie het briefje in noot *a*, bl. 338 *Singapore* II; ov. 26.

(*d*) Zie het briefje in noot *d*, bl. 337 *Singapore* II; ov. 25.

(*e*) Zie over het gesprokene nader *Singapore* II 339—340; ov. 27—28.

(*f*) *Smulders* zegt ten onrechte zoowel op bl 38 als op bl. 47, dat het Memorandum van den 18^n was; schrijvende in verband met het feit, dat de bezetting van Singapore toen juist in Europa was bekend geworden: „Lord Clancarty had namelijk bij eene nota van 18 Aug. 1819 als *conditio sine qua non* der onderhandelingen gesteld, dat Engeland niet aan onze Regering den sleutel van de vaart naar China zoude afstaan, nadat hij vroeger onze regten op Singapore had pogen weg te cijferen, maar Falck hem weldra door het toezenden van het verdrag van 1784 met den Sultan van Djohor van zijne dwaling overtuigd had."

Dat *vroeger* zal wellicht juist zijn de door Van Nagell gewilde conferentie

Buitenlandsche Zaken gebracht en zal wel, denk ik, opgesteld zijn na er eerst met Van Nagell over te hebben gesproken; het moest dienen, als het ware, voor een uitgangspunt van de weldra aan te vangen onderhandelingen (*a*).

De minister zond het belangrijke stuk aan collega Falck, ten einde, overeenkomstig 's Konings verlangen, de adviezen der beide ministers aan den Vorst te kunnen overleggen (*b*).

Het resultaat der overwegingen was de belangrijke voor Clancarty bestemde *contra-memorie der Nederlandsche regeering* van 31 Augustus 1819 (*c*).

Toen dit stuk gereed was, had de Britsche gezant eene reis naar Engeland ondernomen. Van Nagell zond dientengevolge niet alleen afschriften der memoriën aan onzen ambassadeur te Londen, maar tevens het voor Clancarty bestemde stuk, met verzoek dat het pakket door Castlereagh zou opengemaakt worden, opdat deze evenzeer van de contra-memorie kennis zou nemen; de brief drukt tevens bezorgdheid uit over den loop, dien de onderhandelingen zouden nemen, nu Raffles bleek te overwinnen (*d*).

Fagel, oorspronkelijk vervuld met de beste verwachtingen voor den uitslag der onderhandelingen, zóó dat hij zich als eenigen Nederlandschen onderhandelaar voldoende achtte (*e*), ontving den 30[n] onver-

---

van den 18[e]. Over het verdrag van 1784, zie *Malakka-Riouw* 21—22 en *Singapore* I 403; ov. 15. — In *Opvattingen* 544, ov. 156, sub 69, is de drukfout van 21 Augustus voor Clancarty's memorandum gemaakt. — Over den inhoud der Memorie en de critiek er op, zie *Singapore* II 341—346; ov. 29—34.

(*a*) Onjuist is de voorstelling bij *Smulders* 87, waar de Schrijver over Castlereagh's weerzin de onderhandelingen te beginnen, op de zinsnede aangehaald hiervoren in noot *b* bl. 43 laat volgen: „Eensklaps echter hield de onverschilligheid van den Britschen Staatsman op, daar hij, waarschijnlijk ten gevolge van het ontvangen van vertoogen dienaangaande uit Bengalen, nu zelf aan Fagel de hooge noodzakelijkheid betuigde van het regelen der Indische zaken." — Castlereagh had nooit voor Fagel's aandrang *onverschilligheid* betoond, zoodat die ook niet *eensklaps* kon ophouden. Het was ook nu niet Castlereagh, die aan *Fagel* zijne wenschen ten aanzien van het openen der onderhandelingen te kennen gaf, doch de Britsche minister gelastte *Clancarty* er bij ons *Buitenlandsche Zaken* over te spreken. Trouwens de eigen aanhalingen van Smulders, die daarop volgen uit Castlereagh's *Correspondentie* bewijzen, dat de zaak naar *Nederland* was verlegd. Smulders heeft echter die brieven medegedeeld, zonder juist te weten, waarover ze loopen.

(*b*) Zie Van Nagell's verzoek aan Fagel in noot *a* bl. 347 *Singapore* II; ov. 35.

(*c*) Zie over den inhoud van dit stuk *Singapore* II 347—348; ov. 35—36.

(*d*) Zie het schrijven aan Fagel in *Singapore* II noot *d* bl. 346; ov. 34.

(*e*) Zie zijn schrijven van 30 Augustus aan Van Nagell in *Singapore* II 348; ov. 36.

wacht een bezoek van Clancarty, waarop de Indische zaken nader breedvoerig werden besproken (*a*). Het den 6[n] September ontvangen pakket van Van Nagell deed hem echter nu ook in den loop der onderhandelingen een zwaarder hoofd krijgen, zoodat hij *om den heer Falck als tweeden onderhandelaar vroeg*. Daartoe schreef hij den 7[n] September aan Van Nagell, onder mededeeling, dat als Britsche gevolmachtigden zouden aangewezen worden de heeren Castlereagh en Canning (*b*). Den 8[n] zond Castlereagh de door Fagel gezonden stukken, waarbij ook Van Nagell's scherp oordeel over Raffles was, aan den ambassadeur terug, met een welwillend schijven, waarin hij verklaarde gaarne van Van Nagell's verzekering acte te nemen, omtrent de verklaarde bereidwilligheid elkander te verstaan, waarvan hij de beste verwachtingen zeide te koesteren (*c*).

IV.

Werkzaamheid van den oud-commissaris-generaal Elout ter voorbereiding van de in November 1819 te Londen aan te vangen onderhandelingen.

De onderhandelingen zouden te Londen in *November* 1819 aanvangen (*d*). Van onze zijde moest als gevolmachtigde optreden ambassadeur Fagel, terwijl deze als mede-gevolmachtigde nog aanbeval, gelijk ik mededeelde, den heer Falck (*e*). Deze aanbeveling was echter zonder succes. De Oostenrijksche regeering, geleid door den minister Metternich, had te Weenen andermaal bijeengeroepen de deelhebbers van het vorige, aldaar gehouden groote congres ten einde de Karlsbader besluiten van Augustus 1819 te doen sanctionneeren, waarbij de beginselen der omwenteling, in de kleinere Duitsche staten ontkiemd, werden gefnuikt en daartoe de bevoegdheden van enkele Duitsche vorsten beperkt, met name die om grondwetten in te voeren. Ook Nederland werd tot dit congres uitgenoodigd; veel belang hadden wij er niet bij, en zoo zou zeer wel een tweederangs-diplomaat er hebben kunnen volstaan. Koning Willem I verlangde echter, dat zijn minister van Koloniën,

(*a*) *Singapore* II 349; ov. 37.
(*b*) *Singapore* II 350—351; ov. 38—39.
(*c*) *Singapore* II 349—350; ov. 37—38.
(*d*) *Singapore* II 347; ov. 35.
(*e*) *Singapore* II 351; ov. 39.

Mr. Falck, er heen ging en deze had er zich slechts aan te onderwerpen. Toch zou ook dit geen beletsel behoeven te zijn, dat hij als gevolmachtigde te Londen optrad, want het congres heeft geduurd van 19 November tot 20 Mei 1819, terwijl de onderhandelingen te Londen eerst zijn aangevangen in Juli 1820; maar dit wist men in November niet; bovendien stelde de Koning er nu weer prijs op, dat aan het hoofd van het departement van Koloniën een kundig man werkzaam bleef, juist in den tijd, dat de onderhandelingen zouden plaats vinden (*a*). Het gevolg was, dat de Regeering voor de Londensche zending het oog liet vallen op een staatsdienaar, die bovendien door plaatselijke ervaring geheel op de hoogte van de zaken kon geacht worden, namelijk *Elout.*

Reeds bij de besprekingen te 's-Gravenhage met Clancarty in midden Augustus had men hem nevens Fagel genoemd; er bestond evenwel destijds onzekerheid of hij wellicht niet op de rampspoedige reis met de *Evertsen* vergaan zou zijn (*b*). Hij kwam nochtans in den aanvang van October 1819 behouden te Londen aan, een omweg, door dit ongeluk noodzakelijk geworden, dat nu echter zijne goede zijde had. De gewezen commissaris-generaal verbleef er toch eene week, waarin hij zoowel op Fagel als op de Britsche staatslieden den besten indruk maakte. De stroefheid, die door de uit Britsch-Indië overgebriefde reputatie, Elout's bezoeken, naar men zou verwachten, moesten opwekken, had voor groote waardeering plaats gemaakt; de *appearance of frankness*, de *show of fairness*, waarover lord Moira zich in een brief van 1 Maart 1821 zoo schamper zou uitlaten (*c*), misten hare uitwerking niet. Herhaaldelijk ontmoetten Fagel en Elout elkander, bekenden trouwens van ouds, en ook deze nadere samenkomsten hadden den gezant geheel ingenomen. Er was mede een beleefdheidsbezoek aan Castlereagh

---

(*a*) Onjuist is het dus bij *Smulders* 38, dat de onderhandelingen werden uitgesteld voor Falck, omdat men er aan hechtte: „dezen uitstekenden Staatsman, wegens zijne veelomvattende kunde, niet het minst in onze koloniale belangen, *als Gevolmagtigde te zien optreden*".

(*b*) „M. de Falck, in my conversation with him, seemed to feel the propriety of not mixing more of Indian knowledge than was absolutely necessary in the projected negociation, professing himself to deprecate the larger and more essential interests of the two countries being in any wise influenced by local considerations: they will probably, therefore, have one Indian only (not improbable Elout, if he is not drowned) to join Fagel in the negociation."
Clancarty aan Castlereagh dd. 20 Augustus 1819. *Corr.* 137.

(*c*) *Elout* 237; ov. 9. Zie ook hierna de bijl. 8.

gebracht. Ofschoon er niet over zaken werd gehandeld, was het ijs er door gebroken.

Onder deze aangename wederzijdsche indrukken begaf Elout zich den 8ⁿ October naar 's-Gravenhage. Met dezelfde mail richtte Fagel een brief aan *Buitenlandsche Zaken*. Van de mogelijke bezwaren tegen Falck's overkomst vernomen hebbende, wees de ambassadeur op Elout als den aangewezen persoon, *ook in weerwil van hetgeen*, herinnerde de brief, *hieromtrent indertijd te Brussel aan Van Nagell was opgemerkt* (*a*). Eenige dagen later schreef Fagel Elout zelf. Lord *Amherst*, eerlang, naar nog zal vermeld worden, bestemd om Moira als landvoogd te vervangen (*b*), was tijdens het bestuur van commissarissen-generaal in eene diplomatieke zending naar China geweest en op zijne terugreis als schipbreukeling te Batavia, evenals zijne lotgenooten, welwillend ontvangen. Zoo men ons de betoonde gastvrijheid met smaadredenen loonde (*c*), Amherst zelf toonde de ondervonden vriendschap wel zich te willen herinneren, zoodra Elout, onder dezelfde noodlottige omstandigheden, te Londen bleek aangekomen; vandaar dat hij door Fagel's tusschenkomst den hoogen schipbreukeling ten zijnent noodigde. De ambassadeur moest evenwel antwoorden, dat Elout reeds naar Holland op reis was, doch voegde er aan toe, dat deze vermoedelijk spoedig in de gelegenheid zou zijn, om de uitnoodiging aan te nemen. Bij brief nu van 14 October 1819 gaf Fagel van de correspondentie kennis aan Elout; dezen werd medegedeeld, dat het blijkbaar lord Amherst bijzonder aangenaam zou zijn hem te ontvangen, waarna in zonderlingen stijl het schrijven aldus besloot: „Ik kan de eer hebben,

(*a*) „Cette poste vous recevrez Mr. Elout qui a passé une semaine ici et avec lequel j'ai été charmé de renouveller connaissance. Je l'ai mis amplement au fait de l'état actuel de nos discussions avec ce Gouvernement-ci sur les affaires de l'Inde, et j'ai été fort content de nos conversations là-dessus. Celle que nous avons eue ce matin avec lord Castlereagh a été une d'introduction et de politesse plutôt que d'affaires proprement dites. Cependant il a été question aussi de celles-ci et je me flatte que ces Messieurs ont été mutuellement satisfaits. Je vous avoue franchement que si (comme je le prévois) les occupations de Mr. Falck sont un obstacle à ce qu'il vienne ici au mois de Novembre, je souhaiterais bien que le choix du Roi tombât sur Mr. Elout, et je crois que nonobstant de ce que je vous disais là-dessus à Bruxelles on s'en accomodera fort bien ici." (B. Z.)

(*b*) In *Benkoelen* 285, ov. 8, wordt hij door eene drukfout *Amhurst* genoemd.

(*c*) „Ellis, door wien een dagverhaal van de ambassade werd in het licht gegeven, vergeet niet enkel te vermelden de gastvrijheid en hulpvaardigheid van Batavia's ingezetenen, door hen in zoo ruime mate genoten, maar hoont hen met zwarte ondankbaarheid." *Lauts* VI 67.

UHEd.Gestr. te verzekeren, dat het mij tot groot genoegen gestrekt heeft Uw HEd.Gestr. eenige dagen hier te bezitten, en dat het mij zeer zoude verheugen Dezelven binnen kort herwaarts te zien retourneeren, waartoe ik de hoope niet opgeeve, ofschoon ik verneem, dat men ten Uwent verlangende is U HEd.Gestr. tot President van de Tweede Kamer verkozen te hebben" (*a*).

Althans was Elout door de Staten van Holland het lidmaatschap dier Kamer opgedragen, doch de benoeming werd door hem niet aangenomen (*b*). Voorloopig ving hij aan met werkzaamheden ten behoeve van het departement van Koloniën; want ook al ware men in Holland niet vervuld geweest met het stellige voornemen om Engeland territoriale ruilingen in Oost-Indië aan te bieden, waartoe Elout's hulp onontbeerlijk werd geacht, toch zou men deze hebben ingeroepen voor de uitvoering van de Bataviasche conventie van 24 Juni 1817. Die overeenkomst was een uitvloeisel geweest van art. 8 der Bataviasche verbintenis dd. 23 Juli 1816, waarbij Java en Makasser aan Commissarissen-Generaal waren overgegeven (*c*). Velerlei financieele geschilpunten waren namelijk bij de overgave onbeslist gebleven en tot eene nadere overeenkomst uitgesteld, ten einde de teruggave der bezittingen te bespoedigen. Het verdrag van 24 Juni 1817 beoogde de nadere regeling; doch zij was eene, waarbij alsnog vele punten aan het oordeel der regeeringen in *Europa* werden overgelaten, waaronder deze twee soorten van wederzijdsche vorderingen:

1° die, tegen wier erkenning, wat de schuldoorzaak betrof, geen bezwaar werd gemaakt, doch over wier juist bedrag men het niet eens had kunnen worden;

2° die, waaromtrent de schuld in beginsel ontkend werd. (*d*)

Uit de naar Nederland gezonden bewijsstukken bleek nu wel, dat wij, volgens de uiteenzetting van Commissarissen-Generaal, eene aanzienlijke som hadden te vorderen, doch onze eerste departementschef voor de Koloniën, staatsraad *Goldberg*, bracht in een schrijven dd. 11 April 1818 onder 's Konings aandacht: "den wensch door den heer Elout geuit over het *niet te spoedig afdoen der likwidatie met het Britsche Gouvernement* over de wederzijdsche pretensiën, ten

(*a*) *Bijdr. E.* 59.

(*b*) Bl. II van de Inleiding der *Bijdr. E.* van 1851.

(*c*) Zie over die conventie van 1816 *Opvattingen* 363—365; ov. 23—25. Het verdrag in het Engelsch bij *Hoek;* in het Nederlandsch bij *Norman.*

(*d*) Over de houding onzer Commissarissen-Generaal ten aanzien dier geldelijke quaestiën, zie *Elout* 239—242; ov. 11—14.

einde den heer Elout zelve en welligt ook *Bauer* (*a*) in de gelegenheid mogen zijn, de nog vereischt wordende ophelderingen te geven". In overeenstemming hiermede vonden de ministers van Buitenlandsche Zaken en van Financiën, blijkens hun collectief advies van 16 April 1818, het ook maar beter zich voorloopig in dat wespennest niet te steken; dus, wanneer althans Engeland niet aandrong, op Elout's terugkomst te wachten (*b*). Vandaar, dat het Koninklijk besluit dd. 17 April 1818 bepaalde: „dat in afwachting van de terugkomst van Onzen commissaris-generaal Elout aan de dezerzijds ten laste van het Britsche Gouvernement te sustineren pretensiën, geen verder gevolg worde gegeven". Zoo was reeds op Elout's kennis beslag gelegd in Europa, een jaar vòòr hij aldaar aankwam.

Zijn persoonlijk optreden werd nu nog dringender noodig, nadat met de jammerlijke schipbreuk van de *Evertsen*, de kostbaarste schriftelijke gegevens in den schoot der golven waren bedolven. Om aan dit diep teleurstellend gemis eenigszins tegemoet te komen, had reeds Elout bij het voortzetten zijner reis na het ongeluk, eene breede memorie uit zijn geheugen aan boord opgesteld over den staat, waarin hij Nederlandsch-Indië had verlaten en de gebeurtenissen, die onder de Commissie-Generaal waren voorgevallen (*c*). Daarna in Holland teruggekomen, beijverde hij zich om met behulp der op het ministerie voorkomende stukken, en in afwachting der uit Batavia andermaal ontbodene, aan minister Falck de gegevens te verstrekken, die het aanvangen der onderhandelingen op eene breedere basis dan het Koninklijk besluit van 17 April 1818 beoogde, mogelijk kon maken. Een belangrijk stuk van November 1819, houdende *Consideratiën nopens de afdoening der geschillen tusschen*

(*a*) Die in comptabele betrekking de Indische regeering had bijgestaan. Zie over hem *Van de Graaff* I § 25.

(*b*) „Immers bij de examinatie van hetzelve en van de bijlagen daartoe behoorende is het hun voorgekomen dat het een noch het anderen geen genoegzame inlichtingen bevatten om de onderhandelingen over de onverevend geblevene zeer belangrijke vorderingen, die schijnbaar in 't voordeel van de Nederlanden zouden moeten afloopen te entameeren en met hoop op eene goede uitslag voort te zetten, en dat zoo lang van de zijde van Engeland op geene afdoening wordt geinsisteerd, het dezerzijds meest raadzaam zal wezen de terugkomst van den Hr. Commissaris-Generaal Elout af te wachten, als welke meer dan iemand anders geschikt schijnt om door Z. M. tot het aanvangen en ten einde brengen der definitieve liquidatie te worden gemachtigd." (B. Z.)

(*c*) Opgenomen in de *Bijdr. E.* van 1851, bl. 10 vv.

Groot-Brittannië en de Nederlanden was er o. a. de vrucht van (*a*).

Te midden dezer werkzaamheden, ontving *Koloniën* een brief dd. 19 October 1819 van *Buitenlandsche Zaken* met de dubbele vraag om, wegens de in November aan te vangen onderhandelingen, eene instructie ten behoeve der gevolmachtigden te ontwerpen; en verder of Elout niet de geschiktste persoon zou zijn voor het optreden als mede-onderhandelaar (*b*). Het antwoord dd. 23 October 1819 was zooals zich uit de reeds bestaande samenwerking liet verwachten. Ook Falck en Elout waren van ouds vrienden. Niemand meer dan gene had de benoeming van deze tot commissaris-generaal toegejuicht, doch tevens zijn heengaan naar Indië destijds zeer betreurd. „Als vriend en als mensch is Elout niet te remplaceren", berichtte Falck in een brief dd. 3 October 1814 aan zijn vriend *D. J. van Lennep* (*c*); en deze gunstige meening was onverzwakt gebleven. De *niet te remplaceeren* werd nu „de eenige mogelijke", en wel, schreef de minister aan zijn ambtgenoot, uithoofde van het volslagen verlies der papieren met de *Evertsen*. „Zijne grondige kennis van den staat der zaken in die gewesten", voegde Falck er aan toe, „gevoegd bij zijne beproefde bekwaamheid en ondervinding, maakt die keuze ten hoogste doelmatig" (*d*).

Met den aanvang van November 1819 kon de minister van Koloniën aan zijn ambtgenoot van Buitenlandsche Zaken berichten, dat de instructie zoo goed als gereed was. Falck wilde er echter met dezen over spreken, en daar zijne onderdanen wegens podagra *weerbarstig* waren, „zooals wel meer onderdanen in onzen tijd", verzocht hij Van Nagell spoedshalve bij hem te komen (*e*). De minister

(*a*) Opgenomen in *Bijdr. E.* 1—59; bij *De Sturler* een overzicht er van: 206—208.

(*b*) Zie bijl. 1.

(*c*) *Falck's Brieven* 212 N° 107.

(*d*) *Falck's Ambtsbrieven* 127 N° 7.

(*e*)

„Amicissime

Mijne onderdanen zijn nog steeds, zooals wel meer onderdanen in onzen tijd, weerbarstig. Maar het hoofd is weder vrij en ik geloof mij niet aan eenige teleurstelling te zullen exponeren met u te verzoeken van mij *morgen* een uurtje te gunnen, ten einde over de punten van instructie te spreken, welke ik onderstel, dat thans wel door Z. M. zullen gearresteerd zijn. Tusschen twaalf en vier uren zal ik u hier tot uwen dienst zijn en vraag, bij voorraad, excuus voor de ziekenkamer.

tt

Donderdag A. R. FALCK."

4 Nov. 1819. (B. Z)

voldeed aan deze uitnoodiging; doch de haast bleek niet noodig; men zou nog een half jaar geduld moeten hebben.

Men had derhalve ruim tijd de stukken te overwegen. Dit geeft ook ons gelegenheid om eenige meerdere aandacht te schenken aan Elout's *Consideratiën*, bevattende eene heldere uiteenzetting van de geldelijke en staatkundige geschillen, zoodat ze als eene toelichting op de instructie, waaruit deze was voortgevloeid, konden beschouwd worden.

De uiteenzetting had twee belangrijke staatsstukken ten grondslag, namelijk: de hiervoren vermelde conventie van 27 Juni 1817 en Clancarty's memorandum dd. 20 Augustus 1819, waarin hij de grieven zijner regeering tegen ons streven naar oppermacht in Oost-Indië had uiteengezet (*a*). Elout behandelde eerst de geldelijke punten, waaronder ook de ontzegging der vroeger genoten voorrechten in Vóór-Indië (*b*). Vervolgens kwamen de staatkundige geschillen ter sprake, die de rapporteur wenschte te zien weggenomen, door onze bezittingen in Hindostan ter ruiling aan te bieden voor de Engelsche factorijen op Sumatra's Westkust (*c*). Daarna wees de adviseur op het onwenschelijke om, overeenkomstig het Engelsch memorandum, onze rechten op de bezittingen van hetgeen wij Nederlandsch-Indië noemden te beschrijven, zoomede om af te zien van Singapore; ook bracht hij in herinnering, dat wel verre wij gegronde klachten tot monopoliegeest en uitsluiting gaven, Raffles en zijne handlangers steeds contracten van uitsluiting aangingen en de Engelschen in hunne koloniën veel meer monopolie-geest vertoonden (*d*). Het bezit der *sleutels* op de straten van Soenda en Malakka, waarover mede Clancarty had gesproken, noemde Elout een Britsch voorwendsel om Singapore te kunnen behouden. Tegen het aanstellen van vreemde handelsagenten als consuls, gelijk ook van Engelsche zijde aanbevolen

---

(*a*) Zie breeder *Singapore* II 341; ov. 29.

(*b*) Zie Elout's beschouwingen over de waarde der voorrechten *Factorijen* II, 414—447; ov. 160—163.

(c) Zie *Factorijen* II 447—450; ov. 163—166.

(*d*) „The development of nationalism, whilst not without its good features, has also encouraged a spurious kind of patriotism, which seeks its own advantage in the misfortunes of its neighbours, and thinks it has gained little unless it is taken from them. This spirit shows itself in many forms. A few years ago its war-cry was Protection — a cry which has been successful abroad, and which, under the absurd title of Fair Trade, has been noisy and troublesome at home." Lord Farrar. *Does trade follow the flag? The Contemporary Review.* December 1898 bl. 810.

was geworden, zou de rapporteur in beginsel geen bezwaar hebben, doch op grond der ervaring met de ruziemakers, waarmede wij te doen hadden gehad, meende hij het te moeten ontraden (*a*). Het breede stuk besloot aldus:

„Derhalve:

de cessie van de bezittingen op de vaste kusten van Indië, van onze zijde;

de cessie van Benkoelen aan de Engelsche zijde;

het vredig bezit van onze ons sedert onheugelijke tijden toekomende betrekkingen met de vorsten van den Indischen archipel;

de ondubbelzinnigste en stelligste verbindtenissen nopens vrije vaart en handel; gelijkheid van regten, zoo mogelijk met alle bezittingen in den Indischen archipel, behalve de Molukkos, immers met modificatie in de Molukkos;

eene billijke schadeloosstelling voor de finantiële regten van de amphioen, salpeter, paarlvisscherij enz.;

eene billijke schikking omtrent de finantiële verschilpunten op Java.

Zie daar de «outlines» van eene naar mijn oordeel billijke overeenkomst.

Dan, het zal in alle gevallen voorzigtig zijn te vernemen, wat eigenlijk het plan van het Britsch ministerie is, en tevens of daarbij even goede of betere schikkingen worden voorgeslagen, en in hoe verre deze door de onze, dan wel de onze door de hunne kunnen gewijzigd worden."

Wij zouden dus voor de door ons waardeloos geachte bezittingen

---

(*a*) Verg. *Singapore* II 351; ov. 39. Reeds bij brieven van 22 Februari en 2 Maart 1818 had onze departementschef van Koloniën, ten gevolge van de overwegingen des Britschen ministers van Buitenlandsche Zaken, het bestuur te Batavia om inlichting gevraagd. Door Commissarissen-Generaal was daarop het advies verzocht van de toenmalige handelsvereeniging aldaar, de *Bataviasche Beurs*, en deze had bij haar schrijven dd. 29 December 1818 geantwoord, „dat zij het aanzijn van vreemde consuls in deze kolonie niet alleen nutteloos, maar zelfs schadelijk voor den handel beschouwde". Hiermede in overeenstemming, overwogen C. C. G. G. in hunne vergadering van 31 December 1818: „dat de redeneringen in dit berigt voorkomende, ten volle overeenkomen met de gevoelens van deze vergadering", waarom zij besloten het Opperbestuur te kennen te geven: „Dat Commissarissen-Generaal zich stellig tegen het toelaten van vreemde consuls of commercieele agenten hier in Indië moeten verklaren". — Treffend schrijft *Raoul de Cisternes* op bl. 93 van zijn werk *Le duc de Richelieu*: „La politique de l'Angleterre a toujours été et sera probablement toujours contraire aux intérêts des puissances continentales, parce que cette nation tire des avantages de tous les événements qui nuisent aux autres peuples et, lorsqu'il n'arrive rien de fâcheux à ceux avec qui elle est censée vivre en paix, les émissaires qu'elle entretient sur les différentes parties du globe mettent tout en oeuvre pour faire naitre des occasions de troubles dont elle espère tirer profit. Sa puissance et sa richesse ne sont édifiées que sur des ruines."

in Vóór-Indië krijgen Benkoelen; Singapore als strijdig met „het vredig bezit" diende Engeland los te laten; dat dit ons recht op *Billiton* niet erkende, werd voorbij gezien; verder zou edelmoedig Albion ons dienen te schenken eene geldsom voor onze aan Vóór-Indië verbonden rechten, die wij door den afstand verloren; eindelijk eene geldsom voor onze Java-vorderingen!

Dit was de *proeve van welgezindheid*, die wij behoorden te geven; of neen, wij moesten eerst Engeland uit den hoek laten komen. Men kon niet weten, of dit niet nog iets beters aan de hand deed....

V.

Van Nagell's toorn.

Inmiddels was op 's Konings uitdrukkelijk verlangen, minister Falck „met weerzin", gelijk hij dd. 18 December 1819 aan zijn vriend Fabius schreef (*a*), naar Weenen getogen. Elout's aanwezigheid op het departement van Koloniën werd dientengevolge dubbel noodig geacht, waarom minister Van Nagell wilde voorkomen, dat de oud-commissaris-generaal vroeger dan noodig zou blijken naar Londen vertrok, in het belang der onderhandelingen, die immers volgens afspraak, in *November* 1819 zouden geopend worden. Vandaar, dat hij bij brief dd. 9 November aan Fagel mededeelde, dat Elout voor mede-gevolmachtigde was aangewezen en bericht verzocht, of de Engelsche heeren wel gereed waren (*b*). De ambassadeur had echter reeds vóór de ontvangst van deze depêche bij Castlereagh geïnformeerd over de gelegenheid tot het beginnen der besprekingen, zoodat zijn bericht hierover dd. 12 November zich met Van Nagell's depêche kruiste. Het bleek, dat Canning niet ter plaatse was en dat diens mede-gevolmachtigde in November zóó weinig tijd zou hebben wegens de parlementaire drukten, dat een ander tijdstip

(*a*) *Falck's Brieven* 246 N° 186.

(*b*) „J'ai l'honneur de faire part à V. E. que le roi a désigné Mr. le conseiller d'État Elout, pour négocier conjointement avec Elle les arrangements ultérieurs pour nos relations aux Indes Orientales. Il sera prêt pour se rendre à Londres, du moment où j'apprendrai que lord Castlereagh et monsieur Canning désirent de commencer la négociation. — Entre temps la présence de mr. Elout est assez essentielle ici pour ne pas le faire attendre à Londres le moment opportun pour entamer la besogne. V. E. voudra donc avoir la complaisance de m'imformer de ce que les Min. Brittanniques décideront." (B. Z.)

niet eens nog viel te bepalen (*a*)! Men kan niet anders zeggen, dan dat dit eene bijzondere manier van behandeling was. De ontvangst van Van Nagell's schrijven deed den ambassadeur zijn bericht dd. 16 November herhalen (*b*).

Inderdaad was de opening van het Parlement op den 23n November 1819 eene onverwachte en door bijzondere omstandigheden in het leven geroepen gebeurtenis. Destijds werden Londen en andere voorname plaatsen in Engeland door oproerige bewegingen van min of meer ernstigen aard verontrust, ten gevolge van gemis aan welvaart bij de lagere standen. De leiding van het verzet was in handen van de *radicalen*, waaronder men in dien tijd het verschrikkelijkste begreep, dat zich op het gebied der politieke partijtwisten denken liet (*c*). Het ministerie achtte het noodig niet slechts militaire en

(*a*) „Lorsque le mois de Novembre fut proposé par lord Castlereagh pour l'ouverture des conférences sur les intérêts à régler entre notre Royaume et celui-ci aux Indes Orientales, on ne prévoyait pas ici que le Parlement s'assemblerait dans le courant du même mois. J'ai pensé de suite que cette circonstance pourrait apporter quelque retard à la négociation dont il s'agit. En ayant parlé hier à lord Castlereagh ce Ministre m'a dit en effèt, qu'il craignait que les importants objets à soumettre aux délibérations du Parlement, prendraient, dans le commencement, tout son temps, comme ils demanderaient toute son attention, et qu'ainsi ce ne serait qu'après que la séance aurait duré quelques jours qu'il pouvait prononcer une opinion sur l'époque plus ou moins prochaine où nos conférences pourraient être entamées. Cela devra dépendre aussi en parti, me dit-il, de Mr. Canning qui n'est attendu que vers le 20 de ce mois, c'est-à-dire 2 ou 3 jours avant l'ouverture de la séance, et qui devra également, dans les premiers moments, se livrer exclusivement à la considération des objets sur lesquels le Parlement aura à délibérer. J'ai crû convenable d'instruire Votre Excellence de ces particularités, afin qu'Elle ne soit pas surprise si l'ouverture de ces conférences éprouvent quelque délai." (B. Z.)

(*b*) „J'ai été charmé d'apprendre par la dépêche de Votre Excellence du 9 N. 157 que le Roi a désigné M. le conseiller d'État Elout pour la négociation rélative aux intérêts des deux états aux Indes Orientales. Lord Castlereagh m'avait déjà dit, que lord Clancarty lui annonçait la même nouvelle. Cette dépêche de Votre Excellence s'est croisée avec la mienne de vendredi passé No 179 par laquelle j'avais l'honneur de L'informer du délai que l'ouverture du Parlement, fixée à aujourd'hui en huit, apporterait à celle de ces conférences. Je conçois parfaitement que la présence de Mr. Elout soit assez essentielle en Hollande pour qu'il soit à désirer qu'il n'attende pas inutilement cette dernière époque à Londres. Elle devra dépendre en grande partie de la marche que les affaires prendront dans le Parlement, et dès que lord Castlereagh m'aura fait part que lui-même et Mr. Canning sont prêts, je me hâterai d'en instruire Votre Excellence, afin que Mr. Elout puisse se rendre ici." (B. Z.)

(*c*) „The word *Radical* however, conveyed a very different meaning in 1816

politioneele macht aan te wenden, doch ook reactionnaire gelegenheidswetten in het leven te roepen. Vandaar de onverwachte bijeenroeping der volksvertegenwoordiging, die de voorstellen aannam, welke in Engelands politieke geschiedenis bekend zijn als „*Lord Castlereagh's Six Acts*" of „*the Six Acts*" (*a*). De wetten hadden de verwachte uitwerking; Castlereagh zag met voldoening, hoezeer de kracht der radicale partij was gebroken (*b*). Medio Januari 1820 waren de parlementaire werkzaamheden voor den minister ten einde en besloot hij dientengevolge den 15n voor 'n veertien dagen naar Norfolk te gaan, waar zijn zwager gouverneur was, ten einde in de jacht eenige verpoozing te zoeken. Alvorens zich van zijn buitenverblijf *Craifarm* derwaarts te begeven, kwam hij den 12n Januari even te Londen, waarvan Fagel gebruik maakte om hem een bezoek te brengen. Onze ambassadeur deed dit wel als een beleefdheidsvorm voorkomen, doch hij hoopte tevens, dat de minister de Oost-Indische quaestie zou aanroeren, speciaal ook ten einde de verzekering te erlangen, dat nu stellig de onderhandelingen zouden geopend worden *in de eerste week van Februari* 1820, waartoe door Castlereagh zelf bij schrijven dd. 4 Januari het voorstel was gedaan (*c*).

Fagel had het bericht hiervan den 7n Januari aan *Buitenlandsche Zaken* overgebracht (*d*); doch ongelukkig veroorzaakte het zeer slechte weder, dat het schrijven eerst den 20n in Nederland kwam. Van Nagell zond het onmiddellijk aan Elout met de vraag wat deze van

to what it does now. Lord Sidmouth gravely wrote of the Radicals as *the enemy*. The hands of the Radicals were supposed to be against every man, and every man's hand was against them. Wherever there was a serious disturbance the rioters were usually branded as Radicals, and Radical and rioter became almost synonymous terms. Scott, when he talks of rebels in arms, always styles them Radicals. Radicals is *a spirit*, wrote the vicar ot Harrow in 1820, *of which the first elements are a rejection of Scripture, and a contempt of all the institutions of your country, and of which the results, unless averted by a merciful Providence, must be anarchy, atheism, and universal ruin.*" *Walpole* I 425—426.

(*a*) Zie o. a. bij *Walpole* I 516.

(*b*) „The measures of the ministry, however reprehensible they may seem in other respects, had one justification: they were successful." *Walpole* I 523. — Castlereagh zelf drukte er o. a. zijne voldoening over uit in een brief aan vorst Hardenberg, zie *Corr.* 174: „.... Radical stock is very low indeed at the present moment, and the loyal have resumed their superiority and confidence...."

(*c*) Zie het briefje in *Bijdr. E.* 64—65.

(*d*) Zie het briefje in *Bijdr. E.* 64.

de eerste week in Februari dacht (*a*). De oud-commissaris-generaal zou dus om zoo te zeggen op staanden voet het Kanaal moeten oversteken; dit had natuurlijk bezwaren. Eenig uitstel was daarom gewenscht, maar dan viel men weder in het parlementaire seizoen te Londen, dat altijd een hoogst ongeschikt oogenblik was om de Britsche ministers tot andere werkzaamheden te krijgen; en zoo, van uitstel op uitstel, zou de tijd niet meer ver af zijn, dat Falck zijn zetel op *Koloniën* kon innemen, hetgeen toch ook zeer wenschelijk bleef. Dientengevolge werd door Van Nagell, krachtens 's Konings machtiging (*b*), onzen ambassadeur bij schrijven dd. 21 Januari opgedragen om Castlereagh te verzoeken met de onderhandelingen eerst te beginnen *tegen den aanvang van April* 1820 (*c*). Onze ambassadeur was hiermede nog niet bekend, toen hij, gelijk wij lazen, den 12[n] te voren een bezoek aan den Britschen minister bracht, om hem te vragen of de samenkomst in *Februari* bepaald bleef.

(*a*) Zie het briefje in *Bijdr. E.* 65.

(*b*) „Bij wederzending van den hierbij gevoegden particulieren brief van den ambassadeur Fagel, heb ik de eer Uwe Excellentie te informeren, dat, uit aanmerking dat de brieven uit Engeland van den 7[n] dezer, eerst heden aangekomen zijn, het niet wel te verwachten kan zijn, dat aan de uitnoodiging om met den eersten Februari aanstaande de onderhandelingen nopens de wederzijdsche betrekkingen in Indië aan te vangen, voldaan worde, Zijne Majesteit zich met Uwe voordracht vereenigt om den eersten April, of zoodanig ander termijn als dan het Engelsche ministerie geraden mocht voorkomen, tot het voortzetten der bewuste onderhandelingen voor te dragen.

Uwe Excellencie's gehoorzame dienaar

's Hage, den 20 January 1820. W. G. VAN DE POLL." (B. Z.)

(*c*) „Votre lettre particulière, mon cher Monsieur, du 7 instant, ne m'est parvenu qu'hier, le 20. Le retard de 13 jours rend absolument impossible de répondre à l'invitation de Lord Castlereagh, et de vous faire assister par votre co-Commissaire pour les affaires de l'Inde: vers le commencement de Février époque si prochaine, différer de quelques jours se seroit, d'un autre côté, rencontrer le moment où les affaires parlementaires reprennent leur cours. Je vous prierais donc, mon cher Monsieur, de proposer à Lord Castlereagh de fixer l'époque des négociations à entamer aux premiers jours du mois d'Avril, ou à tel autre que son Excellence trouvera bon de déterminer.

„Le retour du ministre Falck de Vienne est une autre circonstance intéressante pour faciliter la marche de la négociation, qui pourroit difficilement se terminer sans la participation du Ministre qui dirige les affaires des Colonies. Je me flatte que Lord Castlereagh voudra bien admettre la justesse de ces réflexions, et adopter le bref retard que les circonstances me forcent à lui demander." Deze brief in *Corr.* op bl. 177. Uit het in den tekst medegedeelde blijkt, dat *Smulders*' voorstelling op bl. 58, alsof de onderhandelingen uitgesteld werden tot April, uitsluitend wegens Falck's afwezigheid, andermaal onjuist is.

Fagel's verwachting, dat Castlereagh wel uit zichzelf de Oost-Indische zaken zou aanroeren, werd vervuld, doch hij deed het op eene wijze, die diepe teleurstelling en ergernis bij onze staatslieden moest wekken. De Britsche regeering was namelijk geheel onder den indruk gekomen van de aanhoudende tot onrust opwekkende rapporten, die over het drijven der Nederlanders, uit Calcutta naar het bestuur der Compagnie te Londen werden gezonden, en juist nu, dat de onderhandelingen stonden geopend te worden, was eene nieuwe depêche dd. 17 Juli 1819 van lord Moira in Rade (Dowdeswell, Stuart en Adam) ontvangen, waarin met vernieuwden aandrang op onze *grenzelooze* heerschzucht gewezen, doch mede in het licht gesteld werd, dat slechts eene herziening van het tractaat van 1814, waarbij ons gezag juister moest zijn omschreven, aan het voor den Engelschen handel heilloos streven paal en perk kon stellen (*a*). Het bestuur te Londen had dd. 25 Januari 1820 waardeerend aan de Bengaalsche regeering geantwoord, dat het zoo goed trof dien brief tijdig te hebben ontvangen, immers op het oogenblik, dat de onderhandelingen zouden aanvangen. „Your communications upon this subject", schreef toch de directie, „and particularly that which we now acknowledge, will be valuable documents in the hands of those, who treat on the part of this country" (*b*).

Castlereagh begon nu Fagel te verzekeren, dat hij, zoowel als Canning, oprecht eene overeenkomst wenschte, die voor beide partijen gelijkelijk billijk en voordeelig zou zijn, en dat wij er dientengevolge op rekenen konden, ... ziehier den overgang — dat men van ons niet *te groote opofferingen* zou eischen! Maar het door ons gekozen oogenblik tot onderhandelen, vervolgde de minister, was niet in Nederlands voordeel, het tegendeel. „Gij weet", betoogde Castlereagh nader, bestijgende het stokpaard der openbare meening in Engeland, dat steeds tegen ons als boeman dienst scheen te moeten doen, „Gij weet dat er altijd in dit land het een of ander bovendrijvend denkbeeld gedurende eenigen tijd den gang der zaken beheerscht. Tegenwoordig is het de zeer zeker overdreven meening, die de massa van het publiek is toegedaan, dat de handel in buitengewoon kwijnenden staat verkeert. Men wil daaraan volstrekt te gemoet komen, nieuwe uitwegen voor onze voortbrengselen enz. enz. zoeken, en allerlei middelen zullen daartoe in het Parlement

(*a*) Zie dit belangrijke stuk in bijl. 2.

(*b*) De Londensche depêche vindt men afgedrukt in *Singapore* I 501; ov. 118.

worden voorgesteld. Men is naijverig op uwen handel in den Indischen Archipel (!!), men beschuldigt u van dien ten onzen koste te willen uitbreiden en wel met het doel de Engelschen uit te sluiten; en zoo zal het voor ons eene zeer zware taak worden om in het Parlement en tegen het publiek dit vooroordeel te bestrijden. Gij zult daarom van uwe zijde eenige opofferingen moeten doen en u wel er van doordringen, dat het voor u van wezenlijk belang is om in uwe tegenwoordige en toekomstige betrekkingen met dit land niet in volslagen strijd met de voorheerschende openbare meening te handelen, welke bijna even belangrijk voor u als voor ons is om te ontzien. Wees zoo goed" — besloot de minister zijne zonderlinge mededeeling — „dit baron Van Nagell te berichten en hem namens mij te verzoeken dit wel te willen overwegen." (*a*)

De lust om tot nieuwe onderhandelingen te komen, scheen alzoo van Engelands zijde er niet op toegenomen; en tegenover zoo'n taal zouden wij zeker wijzer hebben gedaan, van alle verdere pogingen af te zien, ware het niet, dat wij door Engelands wederrechtelijk bezit van Singapore wel verplicht werden, op een nader vergelijk te staan. Gelijk ik elders schreef, deze rampspoedige quaestie had het karakter van onze wenschen ter herziening van het tractaat van 1814 geheel gewijzigd (*b*). Onze *bedaarde* onthouding — naar wij uit eene vroegere verhandeling weten, tot beginsel geproclameerd (*c*) — bleek maar al te duur te staan te komen. Overigens zien wij hier hetzelfde gebeuren als in de dagen der voorbereiding tot de overeenkomst van 1814: hoe meer de tijd der onderhandelingen scheen te naderen, hoe meer de Britsche ministers onheilspellende gezichten trokken. Niet uit zichzelven, o neen! maar door die ellendige publieke opinie in het Parlement en daarbuiten (*d*)! Erger: hier gaat Castlereagh zich op een standpunt stellen, dat hijzelf overigens erkent niet juist te zijn, te weten *het kwijnen des Britschen handels;* en voor dat niet bestaand euvel behoorden wij, *moesten* wij, zeide

(*a*) Met andere woorden, maar noch brutaler hield minister Chamberlain te Glasgow dd. 5 November 1897 de volgende rede: „We believe in the greatness of the Empire. We are not afraid of its expansion. We know that for us control over the markets is an absolute necessity, and that without it we could not possibly keep in comfort all the vast population which we have in these small islands." Zie bl. 811 van het hiervoren op bl. 52 noot *d* aangehaald artikel van Farrar.

(*b*) *Factorijen* II 444; ov. 160.

(*c*) *Singapore* I 413 vv; ov. 25 vv.

(*d*) Verg. *Sluiting* 254 vv; ov. 16 vv; het beroep op de openbare meening 265; ov. 27.

de minister, ons „opofferingen" laten welgevallen .... *ten einde de Engelsche bewindslieden op het kussen te houden!!*

Onze ambassadeur gaf dd. 14 Januari 1820 van de zonderlinge samenkomst verslag aan *Buitenlandsche Zaken* (*a*). De lezer, die baron Van Nagell uit mijne vroegere verhandelingen eenigszins leerde kennen (*b*), zal zich niet verwonderen, dat het op ontvangst van dit stuk in 's mans gemoed begon te koken, gelijk blijkt uit zijn antwoord van den 25n d. a. v. (*c*). De gebonden officieele stijl heeft hem in zijne gerechtvaardigde ergernis verlaten en is daardoor waarlijk niet slechter geworden. Zoo, luidt het in substantie, nu zullen *wij* „opofferingen" moeten doen, ter wille van een voorbijgaanden volkswaan in Engeland, zooals lord Castlereagh zelf als reden opgeeft! Verzoek mijnheer Castlereagh, dat hij zich eens een oogenblik in *mijne* plaats stelle: wat zou *hij* dan zeggen? *Hij* zou dan antwoorden: Nederland heeft reeds zoo ontzettend veel opofferingen gedaan; het is niet, dat het die terugvordert, maar wel dat het nu meester wenscht te blijven van de treurige aan het land nu eenmaal overgelaten ruïnen van een onmetelijk fortuin. Hoe! Zouden wij nu nog meer opofferingen moeten doen, en dat wijl een zijne bevoegdheid te buitengegane ondergeschikte der Engelsche Oost-Indische Compagnie niet opgehouden heeft ons te belasteren en den voet dwars te zetten op eene wijze, die niet anders dan de sterkste afkeuring heeft uitgelokt én van het bestuur der Maatschappij, én van de Britsche regeering! Als men toch ten slotte van dit oneerlijk drijven de vruchten wil gaan plukken, dan zullen vroeger of later — waarlijk Van Nagell toonde hier een zienersblik te hebben!! — anderen dat fraaie voorbeeld ten onzen koste volgen. Heb *ik* dan geene verantwoording, vroeg de gloeiend geworden staatsman, voor *mijn* parlement, voor *mijn* Koning? Laat lord Castlereagh zich in mijn toestand verplaatsen, herhaalde hij, en zich afvragen, of ik op rozen zit! En is dat dan eene reden om tot een ander volk te zeggen: *gij* zult er voor bloeden? De handel — waarvan de minister het toch al weinig moest hebben (*d*) — nu ja, die schreeuwt altijd, niet alléén in Engeland, maar ook in Nederland; niet alleen dáár, doch over de vier windstreken der aarde. Moet men dan ten zijnen gerieve een onschuldig volk, dat slechts voor zijne rechten

(*a*) Zie het belangrijke stuk in bijl. 8.
(*b*) Zie *Sluiting* en *Fagel's Ontslag*.
(*c*) Zie het merkwaardig schrijven in bijl. 4.
(*d*) Zie bl. 19 hiervóór.

opkomt, te kort doen? .... *Ah, monsieur le Baron! Si lord Castlereagh se trouvait à ma place, voudrait-il, pourrait-il proposer au Roi, son maître, d'admettre en principe que nous pouvons faire un sacrifice, qui ne serait pas trop onéreux?*

Niet zoo heel veel jaren later zal lord Castlereagh's hooge ambt worden uitgeoefend door lord *Palmerston*, wien het hinderde dat de regeering in Frankrijk tegenover hem steeds leuterde over de publieke opinie aldaar, en dan schrijft hij als minister van Buitenlandsche Zaken venijnig aan den Britschen ambassadeur te Parijs, lord Granville dd. 11 Augustus 1831: „The French Government are perpetually telling us that certain things must, or must not, be done, in order to satisfy public opinion in France; *but they must remember*", spatieerde de briefschrijver, „*that there is a public feeling in England as well as in France;* and that although that feeling is not as excitable upon small matters as the public mind in France, yet there are points (and Belgium is one) upon which it is keenly sensitive, and upon which, if once aroused, it would not easily be appeased (*a*)".

Onze ambassadeur moest wachten op Castlereagh's terugkomst om Van Nagell's verontwaardigd schrijven kenbaar te maken; doch het verzoek om uitstel der onderhandelingen tot April zond de ambassadeur bij brief dd. 26 Januari dadelijk naar Norfolk (*b*). De Britsche gezant bij ons hof, lord Clancarty, richtte ook dd. 25 Januari een schrijven aan zijn minister, waarin deze welwillend berichtte, dat het uitstel geenszins voortvloeide uit zucht om de zaken op de lange baan te schuiven, doch enkel met het oog op Falck's afwezigheid. Clancarty meende, dat bovendien dit uitstel wel aan Castlereagh zelf aangenaam zou zijn, ten einde zich aldus meer tijd voor verpoozing te kunnen schenken (*c*).

(*a*) „*The life of viscount Palmerston*" van *Bulwer*. Tauchn. ed. 2e deel bl. 90—91.

(*b*) „It has happened rather unfortunately, owing chiefly to the late severe weather, that my letter to the Baron de Nagell, in which I informed him of your lordship's proposal of the first week in February for our Conferences on our Eastern business, only reached him on the 20th. You will see by the enclosed (which I have this moment received) that they are not quite prepared, on the other side of the water, for so early a beginning of these deliberations, M. Falck's absence is certainly very inconvenient. I have a letter from M. Elout to the same effect. They would wish the Conferences to be put off till the first week in April. I shall be anxious to communicate your answer on this subject as soon as possible to Baron Nagell. May I request you to return me the enclosed?" *Corr.* bl. 176.

(*c*) „You will see they are desirous here of postponing your Eastern negociation till April. I believe the real reason of this to proceed from no

Voor Fagel daarentegen was de ontvangst der depêche eene teleurstelling, wijl de aanstaande parlementaire werkzaamheden nog verder verschuiving van de onderhandelingen zouden ten gevolge hebben; hij hoopte echter, schreef hij dd. 28 Januari aan *Buitenlandsche Zaken*, dat de aldus beschikbaar komende tijd aan eene grondige studie der zaken ten goede kon komen (*a*).

Eene onverwachte gebeurtenis was oorzaak, dat er wellicht toch uitstel zou ontstaan zijn, ook al had men er onzerzijds niet om verzocht.

Den 29ⁿ Januari overleed koning George III op 82-jarigen leeftijd. De vorst, wiens benepen opvatting omtrent de regeeringstaak, in enorm veel opzichten doet denken aan onzen Willem I (*b*), was de laatste 10 jaren zijner langdurige regeering, slechts nominaal het hoofd van den Staat geweest, daar wegens zielsziekte zijn zoon, de kroonprins, als regent het rijk bestuurde; deze aanvaardde nu als koning de regeering onder den naam van George IV, doch werd in dezelfde week zóó ernstig ongesteld, dat voor het behoud van zijn leven gevreesd werd.

Natuurlijk dat Castlereagh zich haastte naar Londen terug te

---

diminuation of their desire to come as soon as may be to a final arrangement upon this matter, but that they feel somewhat the want of Falck, now absent at Vienna, and would, upon the whole, rather that he was present than absent, during the negociation. I do not believe you will be inclined to thwart them in this view, conceiving rather that some little relaxation will be of use to you; but, if you should wish otherwise, the mere expression of your wish will send M. Elout over to you directly." *Corr.* 176.

(*a*) „Lord Castlereagh étant toujours en Norfolk je me suis hâté, mon cher Monsieur, de lui faire part par écrit du contenu de votre lettre particulière du 21 dans laquelle vous proposez de remettre les conférences sur nos affaires aux Indes Orientales jusqu'au commencement d'Avril. Dès que j'aurai reçu sa reponse je vous la communiquerai. En mon particulier je regrette ce délai, surtout parce qu'il nous jette dans cette espèce de carnaval, dont Londres est le théâtre dans les mois d'Avril, de Mai et de Juin, et qui est ici de toute l'année le temps le moins propre aux affaires: mais je me flatte que, comme on aura eu des deux côtés celui de se bien préparer, la matière en pourra être d'autant plus promptement approfondie et terminée.

„Recevez, je vous en prie, les assurances les plus cordiales de mon entier et invariable dévouement.

H. Fagel." (B. Z.)

(*b*) Over George III b. v. *Walpole* I 242 vv.: „Qualities, which are rightly accounted as virtues in other men, are occasionally dangerous when they are found in princes." Beide vorsten, hoe achtenswaardig ook in menig opzicht, bemoeiden zich te zeer met bijzonderheden, waren even stijfhoofdig en verloren door gemis aan inzicht, de eene Noord-Amerika, de andere België.

keeren, doch om Fagel even in te lichten, naar aanleiding van het verzoek tot uitstel van 26 Januari, scheen de tijd te ontbreken. Gevoeligheid hierover hadden wij echter niet. „Seedert", schreef namelijk Fagel dd. 4 Februari aan Elout (*a*), „hebben zich de dood van den overleden Koning, de komst van den teegenwoordigen tot den Throon en de ziekte Zijner thans regeerende Majesteit zoo spoedig agter elkander gevolgd, dat het mij niet verwondert nog zonder antwoord van Zijne Lordschap te zijn; dog ik heb alle reede te vermoeden, dat deeze omstandigheeden, die een groote drukte veroorzaaken, hier ook zullen pleiten voor het renvoi der onderhandelingen tot een laater tijd, waarvan de bepaaling grootendeels zal afhangen van de dissolutie van het teegenwoordige en van de bijeenkomst van het nieuwe Parlement."

Eindelijk gelukte het onzen ambassadeur den 7[n] Februari toegang tot den machtigen bewindsman te krijgen; Fagel zou daar het antwoord gaan halen en tevens de verontwaardigde boodschap van Van Nagell overbrengen. Een pijnlijke gang, denk ik. De beide mannen, die elkander waardeerden, hoogachtten, bevriend waren, moesten nu tot een standpunt komen, waaronder de verhoudingen niet anders dan konden lijden; en wat er ten slotte voorviel scheen dit nog ernstiger te zullen maken.

Het spreekt wel vanzelf, dat de minister tegen het verzochte uitstel volstrekt geen bezwaar bleek te hebben; doch toen het gesprek over het tweede punt kwam, verklaarde opeens lord Castlereagh, tot niet geringe verbazing van zijn bezoeker, dat het woord *opofferingen* volstrekt niet gebruikt was, dat Engeland ook geen recht had ze te vorderen en ook niet voornemens was dat te doen. Hij had er alleen tegen willen waarschuwen, verzekerde de minister, dat *'s Lands wet* hem tot groote voorzichtigheid noopte, en dat, zoo Nederland niet tot eenige redelijke schikking te vinden zou zijn, er niets anders kon overblijven, dan de zaken te laten, zooals ze waren, hetgeen aan beide partijen zeker min wenschelijk moest schijnen.

's Lands wet! Kostelijke illustratie van Montesquieu's gedachte: „L'Angleterre, souverainement jalouse du commerce qu'on fait chez elle, se lie peu par des *traités* et ne dépend que de ses *lois*." (*b*)

Fagel's antwoord aan Castlereagh op deze pertinente ontkenning van hetgeen indertijd volgens den gezant gezegd zou zijn, was

(*a*) *Bijdr. E.* 66.
(*b*) *Rochussen* 1.

diplomatisch genoeg. Over de gebruikte woorden, luidde het, meende hij niet te mogen twisten. Het kon wel zijn, dat het woord „opoffering" niet in den bedoelden zin was gebezigd; hij koesterde echter de overtuiging, voegde Fagel tevens Castlereagh toe, dat deze hem in zoover recht wilde doen wedervaren, dat door hem steeds met de grootste zorg de gesprekken werden wedergegeven en dat over het algemeen en voor zoover menschelijke dwaling toeliet, zijne rapporten zoo getrouw waren als zijne bedoeling steeds was geweest ze te stellen.

Maar in zijn rapport dd. 8 Februari, waarin hij tevens *Buitenlandsche Zaken* omtrent de goedkeuring van het uitstel inlichtte, deelde de ambassadeur duidelijk genoeg mede, dat de Britsche bewindsman zich in zijne ontkenning vergiste. Er viel toch alleen van te zeggen, meldde Fagel, dat indien rapporteur nogmaals den indruk van het gehouden gesprek over de „opofferingen" moest wedergeven, hij er geen woord in zou veranderen. (*a*)

Onze gezant zal wel gelijk gehad hebben; de uitkomst is er althans mede in overeenstemming gekomen, daar wij ten slotte wèl met een *sacrifice trop onéreux* genoegen moesten nemen. *Poeloe Pinang*, eertijds door onze staatslieden als op den koop toe voor ingeruild gedacht (*b*), kwam in het geheel niet meer als eene verkrijging ter sprake. De *geldelijke balans* door Commissarissen-Generaal zoo netjes ten onzen voordeele in elkander gezet, sloeg om in eene schuld ten onzen laste van f 1.200.000! De illusie om het Engelsche deel van *Sumatra's Westkust* te verkrijgen, enkel in ruil voor onze bezittingen in *Vóór-Indië*, verdween in rook. *Singapore* moesten wij met opoffering der belangen van onzen bestolen vazal prijsgeven. *Malakka*, weleer door Elout nog zoo krachtig als een noodzakelijk Nederlandsch bezit op den voorgrond gesteld (*c*) en dat ons in den lateren *Atjeh*-oorlog en over het algemeen in onze betrekkingen tot de landschappen van *Sumatra's Oostkust* van zooveel dienst had kunnen zijn, ging mede aan Engeland over; en aan het uitgangspunt onzerzijds van de onderhandelingen: *onverdeeld bezit op Sumatra* werd ten slotte zóó weinig de hand gehouden, dat wij ons uitdrukkelijke, zoowel als stilzwijgende, beperkingen lieten welgevallen, die nog tot velerlei hindernis zouden

(*a*) Zie het rapport in bijl. 5.

(*b*) Zie *Factorijen* II 424, 434, 435, 437; ov. 140, 150, 151, 153.

(*c*) *Malacca moeten wij nooit afstaan: Factorijen* II 424; ov. 140. Het *jamais* van Rouher!

aanleiding geven (*a*). Voor dit alles kregen wij, behalve het in zekeren zin aan Engeland slechts uitgaven veroorzakende *Benkoelen*, verdragmatige erkenning van rechten, die, bij eene onbevangen opvatting van het tractaat van 1814, voldoende gewaarborgd mochten heeten; zoomede toezeggingen van Engelands zijde, als weerslag op de onze, die echter feitelijk tegen Nederland waren gericht en waaromtrent alleen de wederkeerigheid werd in acht genomen, niet omdat wij ons met de zaak zelve gediend achtten, doch omdat men, althans voor het uiterlijke, die gelijkheid wist in acht te nemen, zonder welke de zwakkere contractant in de oogen van derden werd verlaagd, waartegen wij vroeger weleens geen bezwaar hadden gehad, doch in een tijdperk van vernedering dat we voor gesloten moesten wanen (*b*).

Overigens weet nu de lezer met het openbaar maken van Van Nagell's en Fagel's brieven, wat onze minister van Buitenlandsche Zaken met de *zonderlinge correspondentie* eigenlijk bedoelde, toen hij dd. 11 Februari 1820 het volgend briefje in de Nederlandsche taal aan Elout zond, hetwelk men in diens *Bijdragen* zonder nadere aanduiding afgedrukt vindt (*c*):

Met de Engelsche Post van heeden heb ik, mijn hooggeachtsten Vriend! tijding bekoomen, dat Lord Castlereagh genoegen nam in het uitstellen der bewuste onderhandelingen over de belangens in Oost-Indië, tot het begin van April. — Wanneer UHEGestr. eens eenige oogenblikken te spaaren heeft, zal ik haar eene zonderlinge correspondentie kunnen mededeelen.

t. t.

's Hage, 11 Februarij 1820. A. W. C. VAN NAGELL.

VI.

Falck's verblijf te Weenen en het proces tegen de Koningin van Engeland: 1819—1820.

Van Weenen uit zag Falck de toekomst onzer onderhandelingen donker in, speciaal, gelijk hij dd. 13 December 1819 aan Elout schreef, wijl Raffles maar altijd, in weerwil van de officieele afkeuringen, niet slechts gehandhaafd bleef, doch zelfs eene soort

(*a*) Verg. *Atjeh* 200; ov. 42.
(*b*) Verg. bl. 358—359 dl. I van Dr. *H. T. Colenbrander*'s „Patriottentijd" (1897).
(*c*) *Bijdr. E.* 66. — Verg. hiervóór bl. 9 onder 18.

van machtiging scheen te hebben ontvangen, ingevolge waarvan Singapore was verrezen (*a*). Zijne hoop bleef echter gevestigd op de grootere eerlijkheid van het Londensch opperbestuur. „De valschheid van vele allegatiën", oordeelde hij over de beweerde Engelsche rechten op Singapore, „springt nu reeds tegen het voorhoofd; maar zal nog veel duidelijker betoogd en de Engelsche Ministers zelve aan het verstand gebragt kunnen worden.... Engelsche *ministers*, zeide ik zoo even, omdat ik niet deelen kan in v. d. Capellen's hoop, dat de kwestie in Bengalen ten onzen voordeele zoude beslist worden (*b*). De omstandigheid, dat het Supreme Gov[t]. Raffles, na hem in andere opzigten gelaakt en gedesavoueerd te hebben, met eenige volmagt naar de Straat van Malakka heeft gezonden (en hieraan, dunkt mij, valt niet te twijfelen), beschouw ik bij voortduring als een ongunstig teeken" (*c*). — Op het bericht van het uitstel der onderhandelingen tot April, schreef hij nader, zoowel aan Elout als aan Van Lennep, dat hij naar Holland ten zeerste terug verlangde, ook omdat hij er de noodzakelijkheid voor den dienst aan het departement van Koloniën inzag. Hij hoopte tegen het einde van Maart in Nederland te zijn, maar voegde hij er profetisch aan toe: „Bij den dood van George III, en de schikkingen, zoo parlementaire als andere, die daarvan het gevolg moeten zijn, staat het te bezien of de Engelschen *April* zelfs niet te vroeg zullen vinden voor den aanvang der onderhandelingen" (*d*).

Oorspronkelijk scheen evenwel de maand geschikt te blijven. Immers, toen Castlereagh in den aanvang van Maart zich gereed maakte voor zijne verkiezing naar Ierland te gaan en onze ambassadeur hem daarom nog vòòr zijn vertrek bezocht om te weten of nu op *April* gerekend kon worden, had Fagel de verzekering ontvangen, dat geene bezwaren er tegen bestonden. Met deze verwachting werd de maand *Maart* ingegaan, toen Elout, wegens Falck's blijvende afwezigheid, bij schrijven dd. 10 dier maand, Fagel polste, in overeenstemming met *Buitenlandsche Zaken*, over een

---

(*a*) Zie de ware toedracht in *Singapore* I 398, 406, 419, 421; ov. 10, 18, 31, 33.

(*b*) Toen Falck dit schreef, had ook Van der Capellen alle hoop op eene rechtvaardige beslissing te Calcutta verloren en verwachtte hij evenzeer slechts heil van Londen. Zie zijne brieven dd. 9 November en 16 December 1819 in *Singapore* I sub 60 en 61.

(*c*) Het schrijven zoowel in *Bijdr. E.* 62—63, als in *Falck's Brieven* 244—246.

(*d*) Zie zijn brief aan Elout dd. 14 Februari 1820 in *Bijdr. E.* 66—67 en aan D. J. van Lennep dd. 29 Januari 1820 in *Falck's Brieven* 247—250.

nieuw uitstel (*a*). De ambassadeur antwoordde den 14[n] Maart (*b*). Hij zou er bij Castlereagh's terugkomst over spreken; hij erkende de wenschelijkheid van Falck's terugkomst, doch vond het vernieuwd uitstel niettemin jammer, te meer, wijl van Engelsche zijde geene bezwaren meer waren gemaakt en juist de tijd tusschen aanvang April en den 21[n] d. a. v. als wanneer het Parlement weder bijeen kwam, nuttig kon worden gebruikt. „Ik weet bij ondervinding", lichtte hij nader toe, „dat wanneer het Parlement bijeen is, vooral in het voorjaar, de drukte zoo groot is, dat de Ministers bijna niet te genaken zijn. Ik zoude Uw HEdGestr. dus durven aanraden zich in gereedheid te houden om de reize te kunnen aanvaarden, zoodra men hier gereed zal zijn." Maar ook nu weder maakte de Britsche minister zelf dat nakomen van den afgesproken datum onmogelijk, daar Castlereagh zóó lang wegbleef, dat Fagel eerst den 13[n] *April* gelegenheid vond, om hem te spreken! En toen, nog vóór de ambassadeur wenschen tot uitstel had uit te brengen, verzocht de minister uit zichzelf, den aanvang der samenkomsten te verschuiven *tot einde Juni*, bezwaard als hij was door parlementairen arbeid, gelijk Fagel denzelfden dag aan *Buitenlandsche Zaken* berichtte (*c*). Elout, die hiervan bij een briefje van Van Nagell dd. 17 April kennis kreeg (*d*), uitte er zijne voldoening aan Falck te Weenen over, „want waarlijk", schreef hij hem dd. 3 Mei (*e*), „vóór mijn vertrek moet ik met u spreken, gedurende mijn verblijf in Engeland met u corresponderen." Den 17[n] Mei herinnerde Van Nagell alsnog aan Elout, dat volgens bericht van onzen ambassadeur, de Britsche gevolmachtigden nu rekenden op het einde van Juni (*f*).

De terugkomst alsdan van Falck was nog onzeker. Elout correspondeerde er met Fagel over; beiden waren nu niettemin van oordeel, dat het gewicht der zaak geen langer uitstel gedoogde. „'s Konings krooning", schreef de gezant dd. 20 Mei (*g*), „op den

(*a*) De brief werd door Van Nagell's tusschenkomst opgezonden; zie *Bijdr. E.* 68.

(*b*) Zie den brief aan Elout in *Bijdr. E.* 67—68.

(*c*) Zie het rapport in bijl. 6. — Hieruit en ook uit hetgeen volgt, blijkt dat Smulders' voorstelling op bl. 38, alsof Falck's voortdurende afwezigheid uitsluitend oorzaak was van de vertraging: „zoodat eerst in Julij van hetzelfde jaar de beraamde onderhandelingen te Londen konden plaats hebben", niet geheel juist is.

(*d*) *Bijdr. E.* 68.

(*e*) In *Bijdr. E.* 69—71.

(*f*) *Bijdr. E.* 71.

(*g*) De brief in *Bijdr. E.* 71—72.

1n Augustus vastgesteld (naa dewelke noch ministers, noch Leden van het Parlement geen duur meer zullen hebben in de stad en alles zich naar buiten zal spoeden), beperkt reeds meer dan te veel den tijd, die ons nog zal verblijven." Het bezwaar omtrent het afwezen van onzen minister van Koloniën verviel bovendien door zijne terugkomst in Juni (*a*). Vandaar het Koninklijk besluit dd. 22 Juni 1820 N° 35, houdende de benoeming van Fagel en Elout tot gevolmachtigden (*b*). Op de vaststelling der instructie na, was Elout nu gereed om te vertrekken, toen eene nieuwe onverwachte gebeurtenis in Engeland andermaal de zaak deed verschuiven.

De pas opgetreden koning van Engeland had als prins van Wales een weinig gelukkig verleden achter zich. "He was" — en met deze schets van *Walpole* kan men volstaan (*c*) — "a bad son, a bad husband, a bad father, a bad subject, a bad monarch, and a bad friend." Ongehuwd, leidde hij een losbandig leven, in het bijzonder met zekere *Fitzherbert*. Eindelijk zat hij zóó diep in schulden, dat het Parlement moest te hulp komen. De discussiën, die uit zijne minnarijen waren voortgevloeid, prikkelden hem ten slotte om te huwen met de keuze zijns vaders, prinses *Caroline van Brunswijk*, de tweede dochter van 's Konings zuster; hierin lag het eenige middel om uit zijne schulden te geraken. Het huwelijk werd in 1795 gesloten; maar de Kroonprins zette zijn losbandig leven voort, en om de schandalen te vermeerderen, begon weldra zijne gemalin tevens aanstoot te geven. Na slechts weinige maanden te zijn gehuwd, verhuisde zij naar *Blackheath*, waar al hare gedragingen, op last van den Prins, werden bespied. Eindelijk riep men hare eigen bedienden op, om in het huis der Lords tegen haar te getuigen; onschuldig verklaard, toog zij in 1814 naar Italië, ten einde zich vrijer te kunnen bewegen. Met goedkeuring van het ministerie, speciaal van de ministers Liverpool en Eldon, zond de Prins, destijds regent, in 1818 naar Italië eene commissie, om

(*a*) Ten gevolge van de Weener slotacte dd. 15 Mei 1820.

(*b*) Afgedrukt in *Bijdr. E.* 73—74, met de verkeerde jaartallen 1829 op de eene bladzijde en 1823 op de andere! — *Smulders* schrijft op bl. 38, dat gevolmachtigden werden Fagel en *Falck*, wellicht omdat de schrijver te zeer verband zocht tusschen het tijdstip der onderhandelingen en Falck's verblijf te Weenen. — In *De Sturler*'s proefschrift, bl. 206 noot 2, werd bereids hierop de aandacht gevestigd; maar de fout is overgenomen op bl. 175 dl. II (1873) van J. J. Meinsma's *Geschiedenis van de Nederlandsche Oost-Indische bezittingen*, en nog eens op bl. 177 herhaald, dat „Falck in 1820 gevolmachtigde was geweest".

(*c*) Dl. I 246.

nieuwe aanklachten tegen haar te verzamelen, ten einde zich te kunnen doen scheiden. Zoo stonden de zaken, toen de vorst in Januari 1820 koning werd. Zonder kinderen — de eenige dochter was in 1817 overleden — haakte de onwaardige vorst naar de scheiding, waartoe, zijns inziens, de Italiaansche commissie genoegzaam gegevens had bijeengebracht. Het ministerie deinsde echter voor het schandaal terug en wilde de Koningin enkel doen besluiten, nooit meer naar Engeland terug te keeren; de Koning werd verplicht hiermede genoegen te nemen. Misschien zou men daartoe ook wel de vorstin hebben overgehaald, mits men slechts hare koninklijke waardigheid had blijven erkennen. Dat de Engelsche vertegenwoordigers in den vreemde de opdracht kregen aan de hoven te verzoeken, de Koningin niet te ontvangen, was reeds erg; wat haar echter tot persoonlijk optreden aanzette was .... eene heiliging! In de geschiedenis der volken speelt de *voorbidding* soms eene gewichtige rol. Zulke ellendelingen kunnen de vorstelijke personages niet zijn, of ze blijken toch bijzonder gesteld op deze wekelijksche openbare huldiging in Gods bedehuizen. In onze eigen vaderlandsche geschiedenis, in den stadhouderloozen tijd van *Johan de Witt* namelijk, kreeg die formulierquaestie een belang, groot genoeg om later een bekwaam essayist over hare geschiedenis eene gansche verhandeling te doen schrijven (*a*); in ons Indië zouden eerlang twee vorstelijke broeders er elkander over te lijf willen gaan (*b*); en zoo kwam ook nu gansch stichtelijk Engeland in beweging door den wensch des Konings, dat zijne gade niet in het gebed bij de openbare godsdienstoefeningen mocht genoemd worden (*c*). Terecht begrepen de gegeloovigen, dat dit niet aanging; als men waarde hechtte aan zulk een formalisme, dan diende juist voor eene afgedwaalde Gods goedertierenheid te worden ingeroepen (*d*).

Toen de Koningin door lord *Brougham* op de hoogte was gebracht, wendde zij zich uit Rome onmiddellijk tot lord Liverpool, tevens mededeelende, dat zij naar Engeland terugkwam (*e*). Maar het ministerie achtte zich sterk met de bewijzen van hare schuld, dank

(*a*) *„Het publiek gebed"*; dl. II 68—94 der *Historische Schetsen* van Mr. D. Veegens (1885).

(*b*) *Palembang* 381—382; ov. 51—52.

(*c*) In het ontworpen formulier kwam namelijk voor: „That it may please Thee to bless and preserve our gracious Queen, Caroline, their Royal Highnesses the Duke and Duchess of York, and all the Royal Family."

(*d*) Zie o. a. de bijzonderheden bij *Martineau* 326 vv. en *Walpole* I 526 vv.

(*e*) Men leze haar origineelen brief dd. 16 Maart 1820 bij *Walpole* I 566.

ook de goede diensten door Oostenrijk bewezen (*a*). Te Calais aangekomen, zou zij zich nog weleens bedenken, hoopte men, want de Regeering beloofde haar geld, en anders .... vervolging wegens overspel (*b*).

De beschuldigde liet zich echter evenmin door bedreigingen als door gouden bruggen weerhouden; onder het gejuich des volks deed zij den 6ⁿ Juni 1820 hare intrede binnen Londen. Wat ook hare schuld mocht zijn, men verachtte den vorst, die niet minder in bandeloosheid leefde en onwaardig zijne gade aan den openbaren smaad trachtte prijs te geven; ook de hulpelooze, door de machthebbenden vervolgde vrouw, die nochtans hare rechten durfde handhaven, werkte op de verbeelding. Hare reis naar de hoofdstad was slechts één zegetocht (*c*). De paarden werden van het rijtuig gespannen, in weerwil van de pogingen der omgeving om dit te beletten. Vele huizen ontstaken aan den avond harer komst te Londen verlichting; n enkele aanzienlijke woningen, waar dit werd nagelaten, wierp het volk de ruiten in; ook Castlereagh's hotel moest het ontgelden (*d*). Als in deze dagen hij en minister Sidmouth arm in arm de Parlementstraat afliepen, onder het geloei van het hen omringend gepeupel, kon Sidmouth niet nalaten op te merken: „Hier gaan we, de twee meest populaire mannen in Engeland." — „Ja, door eene dankbare en bewonderende menigte", was Castlereagh's onverstoord antwoord.

Aldus kwam het tot de vervolging. In twee groen verzegelde bundels werden de stukken dd. 6 Juni 1820 het Parlement aan-

(*a*) „The Emperor of Austria was the first person who informed the King of the Queen's conduct in Italy". *Greville* 57.

(*b*) Nog den 6ⁿ Mei 1820 schreef Castlereagh aan Metternich, *Corr.* 259: „Our session is likely to be a troublesome one, and to me it begins inauspiciously, having been seized by the gout two days before the battle was to commence. I am, however, getting better, and expect to be in my place in the course of next week. Much will depend on the course her Majesty shall think fit to pursue. If she is wise enough to accept the *pont d'or* which we have tendered her, the calamities and scandal of a public investigation will be avoided. If she is mad enough or so ill-advised as to put her foot upon English ground, I shall, from that moment, regard Pandora's box as opened. I cannot sufficiently express how much I feel your Highness's conduct upon this question. You have given us in the most handsome and honourable manner the full weight of your authority; and I have no doubt your individual opinion has had its due weight in reconciling our royal master to the advice which his Ministers felt it their bounden duty to give to his Majesty."

(*c*) Zie b. v. ook de *Haarlemsche Courant* van 18 Juni 1820.

(*d*) Men zie o. a. *Greville* 28 vv.

geboden, door lord Liverpool in het Hooger-, door lord Castlereagh in het Lagerhuis (*a*). Den Zondag daarop koos een geestelijke tot tekst voor hetgeen hij zou zeggen Job XIV vers 17: „Mijne overtreding is in een bundelken verzegeld, en gij pakt mijne ongerechtigheden op een"!! (*b*)

Te midden nu van dezen bewegingsvollen tijd, waarvan ook ambassadeur Fagel ons ministerie op de hoogte hield (*c*), lag het voor de hand, dat aan het openen van onze onderhandelingen niet te denken viel. Denzelfden 6n Juni voorspelde dan ook ambassadeur Fagel aan *Buitenlandsche Zaken*, dat de Britsche gevolmachtigden noch gelegenheid, noch lust zouden hebben om zich rustig tot het werk neder te zetten en alsnu uitstel *inévitable* zou blijken. Niettemin deed Castlereagh weder niets van zich hooren, zoodat Fagel het andermaal oirbaar achtte den 11n Juni naar den minister te gaan. Ternauwernood had de gezant het onderwerp aangeroerd, of Castlereagh verzocht hem onzen Koning door Van Nagell in overweging te doen geven, de werkzaamheden te verschuiven tot men de handen wat meer vrij had. De drukte, waaronder het ministerie gebukt ging, gelijk hij, Fagel, zelf kon weten, merkte Castlereagh op, maakte dit noodzakelijk. Zoo ging onze gezant naar huis voor de opstelling van een rapport dd. 13 Juni, waarin hij over de gebeurtenissen van den dag uitweidde en in verband daarmede berichtte, *dat de onderhandelingen onbepaald waren uitgesteld* (*d*)! Doch twee dagen later liet het zich voorzien, dat het uitstel zoo lang niet meer zou duren, omdat opnieuw onderhandelingen met de Koningin waren aangeknoopt, die, zoo ze slaagden, aan het proces een einde moesten maken. „Ik vlei mij echter", schreef uit dien hoofde de ambassadeur aan Elout den 15n (*e*): „dat

---

(*a*) Zie 's Konings brief en de aanbieding door Castlereagh in *Speeches-Canning* IV 228—229.

(*b*) Het is Job's klacht tegen Gods onrechtvaardige gestrengheid. Ware het anders, luidt het eigenlijk in de fraaie nieuwe overzetting van het Oude Testament:

16 dan zoudt gij mijne schreden tellen, maar niet loeren op mijne zonden;
17 veeleer in een buidel mijne misdrijven verzegelen, mijne schuld overpleisteren.

Een groot verschil dus, en minder pakkend.

(*c*) Zie o. a. zijn rapport van 13 Juni 1820 in bijl. 7.

(*d*) Zie het extract van den brief in *Bijdr. E.* 75.

(*e*) Zie *Bijdr. E.* 76.

dit uitstel van geen langen duur zal zijn, en dat, wanneer deze zaak vereffend is (waarmede men zich vleit) U Hoog Ed. Gestr. zal uitgenoodigd worden om zich tegen het *begin van Julij* herwaarts te begeeven. Ik wensche zulks te meer, daar de Heer Canning mij gisteren aan 't Hof, naar den tijd van Uwe aankomst vraagende, te kennen gaf, dat hij zeer verlangde, terstond naa de Krooning, de Reize naar Italien te aanvaarden, alwaar Zijne Gemalinne en Kinderen zich seedert eenige maanden bevinden. U Hoog Ed. Gestr. ziet hoezeer dit strookt met hetgeen ik de eer had U in mijne laatste te melden van de waarschijnlijkheid, dat na de Krooning alles, oud en jong, groot en klein, Ministers en Leden van 't Parlement uit de stad naar buiten zouden snellen."

Weliswaar moest de Regeering den 19n Juni aan het Parlement berichten, dat partijen het ook nu niet eens hadden kunnen worden, zoodat in den aanvang van Juli een wetsontwerp werd overgelegd, geheeten: "An act to deprive Her Majesty, Queen Caroline Amelia Elisabeth, of the title, prerogatives, rights, privileges, and exemptions of Queen-consort of this realm, and to dissolve the mariage between His Majesty and the said Caroline Amelia Elisabeth"; maar de Koningin kreeg nu vier maanden tijd voor hare verdediging, zoodat het Parlement werd gesloten en eerst in November 1820 weder bijeengeroepen zou worden, schreef Fagel dd. 30 Juni aan *Buitenlandsche Zaken* (*a*).

Er was alzoo voorloopig rust genoeg in den lande, om de Britsche gevolmachtigden tot onderhandeling gelegenheid te geven. Wel zonden zij hiervan alweder geen vormelijk bericht, maar hunne bereidverklaring vernam onze ambassadeur den 28n Juni op eene receptie ten hove, waar hij Castlereagh en Canning ontmoette; ze verzochten hem daar, Elout onmiddellijk te laten overkomen, ten einde de werkzaamheden te beginnen. Falck bracht deze belangrijke tijding bij brief van den 30n naar 's-Gravenhage over (*b*). Zoo zouden nu

(*a*) „L'on croit à présent qu'à la suite du rapport du Comité Secrêt, annoncé pour lundi prochain, un bill penal (*bill of pains and penalties*) ayant la Reine pour objet, sera présenté à la Chambre Haute. Il faudra alors donner à Sa Majesté le temps de se défendre et à cet effêt le Parlement sera ajourné pour 3 ou 4 mois, de manière à s'assembler de nouveau pour la poursuite de l'affaire en Novembre. D'après cela on commence à parler d'un prochain ajournement qui pourra terminer la présente session dans une quinzaine de jours." (B. Z.)

(*b*) Zie het bericht in de daarmede gepaard gaande correspondentie tusschen Van Nagell en Elout in *Bijdr. E.* 77—78.

werkelijk de onderhandelingen aanvangen, na viermaal te zijn verschoven, immers van November 1819 op Februari 1820; toen op April; daarna in Juni; eindelijk voor onbepaalden tijd.

VII.

De onderhandelingen van Juli—Augustus 1820.

Veel tijd tot voorbereiding had men in Nederland niet meer noodig. Reeds in November 1819 was door Fagel aan Elout, op diens verzoek, inlichting verstrekt over den te voeren staat en rang. Eene deftige kamer en eene goede equipage werden o. a. als hoofdvereischten genoemd. Diners of dejeuners zou niemand van hem verwachten; een kamerdienaar, een liverei-knecht om achter de koets te staan en een huurlakei zouden den staat „alleszins gepast en volledig maken". Een secretaris, *amanuensis*, behoorde medegebracht te worden en Elout's titel moest zijn die van *plenipotentiaris*, „zijnde deeze Titel bij diergelijke geleegenheden gebruikelijk en sluitende die in alle diplomatieke onderscheidingen van Rang, van den hoogsten tot den laagsten" (*a*). — Overeenkomstig deze aanwijzingen had de benoeming als *plenipotentiaris* reeds plaatsgevonden in Juni (*b*); de commies van staat, *C. T. Serruys* werd als amanuensis toegevoegd (*c*). Elout ontving voor de reis heen en terug ineens f 2000 en een daggeld van f 80: „allezins toereikende en betamelijk", had Fagel gevonden. Den 8n Juli geschiedde de vaststelling door den Koning van de volmacht: „Promettant d'accomplir et exécuter ponctuellement, tout ce que nos dits Plénipotentiaires, ou même, l'un des deux, en cas de maladie, d'absence ou d'autre empêchement de l'autre, auront promis et signé en Notre nom, comme aussi d'en faire expédier Nos lettres de ratification en bonne forme et de les faire délivrer pour être échangées dans le tems dont il sera convenu" (*d*). — Den 10n eindelijk had de vaststelling der instructie plaats; dit belangrijke stuk, mede in Elout's Bijdragen opgenomen (*e*), en, naar wij weten, uit diens *Consideratiën* van Novenber 1819 voortgevloeid, verdient eenige nadere beschouwing.

De 16 artikelen werden voorafgegaan door eene breede inleiding.

(*a*) In den brief van 15 November 1819 in *Bijdr. E.* 60.
(*b*) Zie bl. 68.
(*c*) Zie het nader besluit dd. 15 Juli 1820 in *Bijdr. E.* 92.
(*d*) Zie de volmacht in *Bijdr. E.* 79.
(*e*) Op bl. 81 vv.

Zij bracht in herinnering de oorzaak der onvolledigheid van de in 1814 gesloten conventie (*a*); het gemis aan goede trouw bij de Britsch-Indische ambtenaren; het onbetamelijk optreden van Raffles en den steun, dien hij, in weerwil van alle afkeuring door de Engelsch regeering, van haar had ondervonden. De inleiding zet verder zeer logisch uiteen de redenen, dat niet kon getreden worden in den door Clancarty gedanen eisch om onze rechten enz. in den Archipel te omschrijven en te bewijzen; eindelijk werd "het natuurlijk, zoowel als verkieslijk voor ons" vermeend, dat eerst van de Engelsche regeering voorstellen werden ingewacht, daar, leest men ter motiveering van deze achterhoudendheid, "de Engelsche regering nog sterker dan van Onze zijde gedaan is, op het houden van conferentiën tot het regelen der wederzijdsche belangen in Azië, heeft aangedrongen". Ik heb dien indruk bij de lezing der stukken niet gekregen.

Wat de artikelen betrof, gevolmachtigden moesten streven onze geldelijke vorderingen "op de voordeeligste wijze te doen beschouwen en regelen" (art. 1); het *status ante bellum* behoorden zij indachtig te zijn (artt. 2 en 12). Met dat al behoefden zij zich niet strikt aan de voormalige motieven van Commissarissen-Generaal te houden, daar "die argumenten gegrond waren op begrippen van strikt regt, van welke Commissarissen-Generaal zich niet bevoegd rekenden om te glisseren". Hoe men Elout weder geheel als *lawyer* in deze instructie terugvindt; alsof de toenmalige Indische regeering niet volkomen bevoegd geweest ware, overeenkomstig 's lands belang te handelen! Nu eerst echter, luidde het verder, kwam het aan "op eene schikking in der minne, waarbij de billijkheid en de omstandigheden, die de tijdelijke administratie moeijelijk hebben gemaakt, alleszins in aanmerking verdienen te komen"; het werd alzoo aan de "prudentie" der gevolmachtigden overgelaten om tot een vergelijk op geldelijk gebied te geraken (art. 3). Geen eisch tot waarborging der contracten, onder het Engelsch bestuur met *Palembang* gesloten, mocht ingewilligd, evenmin ons bezitrecht op *Banka* een onderwerp van bespreking worden (*b*) (art. 3); daarentegen moesten onze gevolmachtigden de erkenning van ons recht op *Billiton* uitlokken (*c*) (art. 4). De artt. 5, 6 en 7 handelden breedvoerig over de ruiling van onze factorijen in Vóór-Indië tegen Benkoelen (*d*);

(*a*) Verg. *Sluiting* 243—244; ov. 5—6.
(*b*) Zie *Palembang* 369—372; ov. 29—31.
(*c*) Zie *Palembang* 386—388; ov. 46—48; *Singapore* II 340; ov. 28.
(*d*) Zie die artikelen in *Factorijen* II 451—452; ov. 167—168.

eene warme vooropzetting van datgene waarom het ons eigenlijk vóór alles te doen scheen, althans dat dit het uitgangspunt voor het verlangen naar eene herziening der contracten van 1814 geweest was, sprak uit die artikelen wel niet; maar daarin school nu eenmaal de fijne zet van de door ons voor te wenden *achterhoudendheid*: wij moesten doen of het ons eigenlijk ook niet kon schelen! Mannen als Canning waren echter met dergelijke kleine middelen niet te verschalken. Kwamen „andere of meer uitgestrekte" ruilingsontwerpen van Engelsche zijde ter tafel, dan moesten, gelastte art. 13, gevolmachtigden zich onbevoegd verklaren om zonder nader order hierop in te gaan, waarbij bovendien als volstrekte voorwaarde werd gesteld: „dat daarin niets zal worden gevonden nadeelig voor het ontzag, dat de inlandsche vorsten en volken voor het Nederlandsch gebied behooren te hebben, noch strijdig met de Onzentwege met dezelve gesloten verdragen". Daartoe werd speciaal, blijkens art. 8, ook gerekend het niet-afstaan van *Singapore*, behoorende aan onzen vazal, den sultan van Linga (*a*). — Art. 9 verwierp alle denkbeeld van uitsluiting en monopolie-zucht, zoowel voor het verledene, na het herstel van ons gezag, als voor de toekomst; gevolmachtigden moesten ook de regelingen van Raffles en van het Britsch bestuur in Bengalen met die van ons doen vergelijken (art. 10); wilden echter de Engelschen bij hunne „werkelijk gerezene of slechts voorgewende bekommering" ten deze blijven, dan hadden gevolmachtigden de bevoegdheid om door eene stellige belofte in het te sluiten tractaat die vrees voor onze handelsbedoelingen te doen wegnemen (art. 11). Zóó kwamen er later allerlei tegen ons gerichte verzekeringen voor den dag, die feitelijk niet tepas kwamen. Waar wij op den voorgrond stelden, dat Raffles slechts onwaarheid sprak, had er geene quaestie van mogen zijn, dat wij niettemin waarborgen zouden leveren, alsof de beschuldigingen gegrond waren geweest. „Eene stellige verzekering" van Britsche zijde, „om het verblijf van den heer Raffles in het oostelijk gedeelte van Azië zooveel mogelijk te bekorten", zou daarentegen, herinnerde art. 14, onze Regeering met „welgevallen" vernemen. Voor het geven van dergelijke verzekering bedankte de tegenpartij echter wel degelijk. In plaats daarvan zullen de Nederlandsche gevolmachtigden het eindelijk goedvinden, als verklaard wordt, dat Engeland steeds eerlijk jegens ons had gehandeld!! — De twee volgende bepalingen brachten ten slotte in herinnering, dat eene eventueele overeenkomst nog door

(*a*) Zie dit art. 8 in *Singapore* I 430; ov. 42.

de Volksvertegenwoordiging goedgekeurd zou moeten worden; dat aan de gevolmachtigden steeds de benoodigde stukken ter beschikking stonden; eindelijk dat „een algemeen rapport" van onze gevolmachtigden later werd tegemoet gezien. Het is jammer genoeg, dat het opmaken van zulk een stuk nooit plaats vond.

Elout vertrok medio Juli 1820 met zijn gevolg naar Londen, waar hij den 17n, blijkens zijn schrijven van den volgenden dag aan Van Nagell, den Engelschen gevolmachtigden werd voorgesteld (*a*). Toen hij den 19n zijne opwachting bij den Koning maakte, betuigde Zijne Majesteit, schreef Elout den 21n aan Van Nagell (*b*), „voor onzen beminden Koning de hartelijkste vriendschap en genegenheid te voeden, terwijl Zijne Majesteit hierover in een zeer gemeenzaam gesprek met mij meer uitwijdde." Van Nagell antwoordde, dat het hem bijzonder aangenaam was het te beurt gevallen vriendelijk onthaal te vernemen, „en dat UHEG. zoo overwaardig is", luidt het in pruikenstijl (*c*).

Misschien kon het betoon der vorstelijke welwillendheid eenigszins tot vergoeding strekken voor de weinig betamelijke wijze, waarop de Londensche bladen tegen ons uitvielen, zoodra Elout's komst publiek werd. Als altijd, *Times* voorop; doch daaraan voegde zich *Morning Chronicle*, een blad, schoon met kleiner oplaag, zoo mogelijk nog hooger in aanzien dan het City-orgaan (*d*). Niet, dat men het tegen den oud-Commissaris-Generaal persoonlijk had; integendeel, men noemde hem veeleer „a man of sense and equity", „a gentleman of probity and talent"; maar men nam de gelegenheid waar om uittevaren tegen ons Indisch beheer en tegen Castlereagh's domheid wegens de teruggave onzer koloniën in 1814. Wèl bleek het door Raffles en de zijnen uitgestrooide zaad welig te hebben getierd. Wij deden niets anders, heette het in die smaadredenen (*e*), dan in den

(*a*) „Ik wil dezen post niet laten vertrekken zonder Uwe Excellentie te melden, dat ik morgen bij den Koning ter audientie zal worden toegelaten, en dat naar het zeggen van den heer Canning onze conferentiën dadelijk zullen beginnen; ik ben gisteren door den ambassadeur Fagel in kennis met dien Minister gekomen en zal straks met Z. E. een bezoek bij lord Castlereagh afleggen, dien ik gisteren een oogenblik in het Lagerhuis gesproken heb.

„Ik heb met den baron Fagel Zijner Majesteits instructie doorgeloopen en over sommige punten eenige ophelderingen gegeven. Z. E. had geene bedenkingen op het een of ander." (B. Z.)

(*b*) *Bijdr. E.* 91.

(*c*) *Bijdr. E.* 91—92.

(*d*) *Walpole* I 383.

(*e*) Zie de dagbladartikelen in *Bijdr. E.* 94 vv.

Archipel overal de hand op te leggen en de Engelschen uit te sluiten: hen te weren, die met een paar duizend soldaten in weinige dagen wederom al de Nederlandsche bezittingen konden hernemen; en — zoo insinueerde men steeds door — was het waar, dat onze gevolmachtigden er vooral prijs op stelden met den vriendelijken Castlereagh te doen te hebben, reden te meer, meenden deze politieke tinnegieters „that such a preference would furnish a very powerful reason for *not* taking the conduct of these critical questions away from Mr. Canning".

De lezer make hieruit niet de gevolgtrekking, dat Canning tegenover onze gevolmachtigden als een anti-Nederlandsch gezinde dwarsdrijver optrad. Het is waar, Fagel was met Castlereagh zeer intiem (*a*); maar Canning bleek een niet minder aangenaam en een evenzeer naar argumenten luisterend man van de wereld te zijn, zoodat als, tengevolge van Castlereagh's dood, diens plaats door zijn mededinger wordt ingenomen, zoomede Falck eerlang als Nederlandsch gezant te Londen optreedt (*b*), men dan tusschen deze en Canning dezelfde vriendschappelijke verhouding vindt als tusschen hunne onmiddellijke voorgangers had bestaan. Slechts woorden van vereering had dan ook Falck voor den grooten staatsman. „Met Canning zoudt gij nog hooger loopen, mijn vriend", schreef hij Van Lennep, „indien gij hem van nabij in zijne eenvoudigheid, ik meen onopgesmuktheid, en in zijne loijale wijze van spreken en handelen zien mogt" (*c*). Elout deelde die gevoelens en beiden betreurden zijn afsterven in 1827 evenzeer, „wiens verlies u misschien meer dan iemand in Nederland gefrappeerd en bedroefd hebben zal", betuigt Falck terecht, ook bij de herinnering aan Elout's samenkomsten met den overledene in Juli 1820 (*d*). Inderdaad, die *loyale wijze van spreken en handelen* heeft meermalen Fagel en Elout met groote waardeering naar Holland doen schrijven. „De heer Canning trad in bijzonderheden, tot welker mededeeling aan ons hij zekerlijk niet gehouden was", berichtten zij dd. 28 Juli 1820 aan *Buitenlandsche Zaken*, in welk schrijven zij tevens verklaarden recht te moeten doen aan de openhartigheid, waarmede hij de zaken behandelde (*e*); en minister Falck, die den Britschen minister ook als een zeer driftig man

(*a*) Verg. *Fagel's Ontslag* 403; ov. 11.
(*b*) Verg. *Fagel's Ontslag* noot op bl. 395; ov. 3.
(*c*) *Falck's Brieven* 261.
(*d*) *Falck's Brieven* 275.
(*e*) *Bijdr. E.* 129.

kende (*a*), schreef den 1ⁿ Augustus uit 's-Gravenhage aan Elout met gelijke waardeering, hoezeer hem „de bedaardheid van den Engelschen negociateur" *in de hand viel* (*b*). Vol hoop op eene gunstige uitkomst, waar zulk een man met onze gevolmachtigden vooral werkzaam zou zijn — „never existed such a man as Canning", was ook het oordeel van den staatsman *George Bentinck* (*c*) — getuigden zij reeds in hun eerste rapport van 21 Juli 1820 over den vermoedelijken uitslag der werkzaamheden, aan het slot: „dat de wijze, waarop de onderhandelingen begonnen en tot nu voortgezet zijn, ons bij uitnemendheid geschikt voorkomt om zelfs de teederste en neteligste punten openhartiglijk en vertrouwelijk te behandelen" (*d*). Doch hoe is het met het *aller*teederste en neteligste punt eindelijk gegaan, welteverstaan met de *Singapore*-quaestie? De Britsche regeering *wilde* nu eenmaal niet het zoo schoon gebleken punt klakkeloos opgeven: dat was aan onze vertegenwoordigers voldoende duidelijk gebleken; maar Canning zette een oogenblik, doch ook slechts voor een oogenblik, de deur op een kier, waardoor wij er wellicht zouden kunnen komen: hij stelde een plaatselijk onderzoek naar de door ons beweerde rechten voor en beloofde, zwart op wit, dat men ons de haven zou teruggeven, indien de onaantastbaarheid dier rechten bleek! 't Is waar, dan was de uitslag nog niet zeker, vooral zoo men met oneerlijken als een Raffles te doen kreeg; doch Canning en Castlereagh beiden waren in ieder geval van gansch ander hout gesneden; en bovendien, het was de éénige uitweg, de éénige kans van succes, die ons werd aangeboden. Die wierpen wij echter weg, om de futiele reden, dat zulk eene zaak niet te Batavia, doch te 's-Gravenhage of te Brussel behoorde .... O doctrinaire Elout! (*e*)

Gelijk reeds uit het vorenstaande eenigszins blijkt, hadden onze gevolmachtigden vooral met Canning te doen. De heer *Elout van Soeterwoude*, de bezorger der papieren van den oud-commissaris-generaal, schrijft dit toe aan het geschetter der Londensche bladen tegen Castlereagh's meegaandheid; dat kan natuurlijk wel, ook al wordt hiervoor verwezen naar dagbladartikelen, die eerst den 31ⁿ Juli en den 3ⁿ Augustus 1820, dus lang na het openen der

(*a*) *Singapore* II 374; ov. 62.
(*b*) *Bijdr. E.* 153.
(*c*) *Greville* 57.
(*d*) *Bijdr. E.* 110.
(*e*) Zie de belangrijke bijzonderheden in *Singapore* I 434; ov. 46 en wat daaraan voorafging en volgde.

onderhandelingen verschenen (*a*). Ik zou het echter in meer voor de hand liggende redenen zoeken.

Vooreerst zij herinnerd, dat in de geschillen over de Koningin, Canning meer op haar hand was, in afwijking dus van de overige leden der regeering. In vroegere jaren verkeerde hij in haar intiemen vriendenkring en gevoelde hij zich door hare eigenaardige manieren aangetrokken. Hij vergat dien tijd niet, nu de vrouw in moeilijkheid bleek te zijn op beschuldigingen van de regeering, wier lid hij was. Tegen het weglaten van haar naam uit het gebedsformulier had hij reeds bezwaar gemaakt, zij het ook onder eenig voorbehoud; ook toen, vòòr de poging tot vergelijk, het voor haar bezwarend dossier in het Heerenhuis ter sprake kwam en Castlereagh eene schoone redevoering hield, verdedigde Canning nog wel het ministerie, tot zoover als de zaak gegaan was, doch uitdrukkelijk verklaarde hij tevens nooit als haar beschuldiger te willen optreden. De gebeurtenissen leidden er echter toe, dat het ministerie zich beschuldigend moest doen hooren; Canning, zijne belofte getrouw blijvende, kwam dientengevolge in eene positie, waardoor hij geene enkele partij meer bevredigde en natuurlijk zich van Castlereagh verwijderde (*b*). Het moet dus voor beide mannen minder aangenaam

---

(*a*) *Bijdr. E.* bl. XIX. — Men leze ook den volgenden uitval in de *Fragments of voyages and travels* van zekeren kapitein Basil Hall, verschenen na het tractaat van 1814, waarbij Java aan ons overging; een uitval, dien men vindt opgeteekend in *Brieven-Hogendorp* V, 201: „I had previously visited alone about seven hundred miles of the interior of that noblest of all our insular possessions in the East. It is truly grievous to think how unwittingly we allowed that magnificent possession to slip through our fingers in 1814, at the grand settlement of affairs. But after the downfall of Buonaparte such a game of chuck farthing was played with kingdoms, that even a gigantic country like Java failed to excite its due share of notice, or was totally lost sight of in the haze which obscured every thing at a distance from the scene of excitement."

(*b*) „The speech which Canning made on the occasion of the King's message", teekende *Greville* in zijn dagboek ad 16 Juni 1820 op (*Greville* 29—30) „has been violently attacked by all parties, and is said to have given as great dissatisfaction to the Queen as to the King. It is not easy to discover what the Queen could have objected to in the speech, for it was highly favourable and flattering to her. It was generally supposed last Sunday that he would resign in the course of the week, and bets were laid that he would not be in office next Sunday." — De hier bedoelde redevoering werd door Canning gehouden den 7[n] Juni, gevolgd door eene op den 22[n]. Zie het aangehaalde IV deel van de *Speeches*, bl. 229 en 255. Men leest o. a. in de eerste redevoering (bl. 252): „Had it been in his power to avoid the call of duty, he would rather have been any where than where he was, when the subject

geweest zijn om onder de versche indrukken van zulk eene verdeeldheid dagelijks in eene kleine vergadering samen te werken. Doch ook eens aangenomen, dat dit geen ernstig bezwaar opleverde, de overkroppende werkzaamheden, waarmede Castlereagh belast was, en het zenuwleven, dat deze overlading tengevolge had, kunnen als afdoende verklaring voor de beperkte onthouding worden aangenomen. Bovendien, zoo beide gevolmachtigden voor de beslissing der hoofdzaken noodig waren, voor de technische uiteenzetting der bijzonderheden was Canning, als president van den *Board of Control*, waardoor met vele Indische deskundigen voeling kon gehouden worden, geheel voldoende. Wij zien dan ook dezelfde regeling eenige jaren later treffen, wanneer de samenkomsten hervat worden en er geene aanleiding meer voor de dagbladen is om op een der beide hier aangewezen Britsche gevolmachtigden af te geven, noch voor verwijdering tusschen de dan optredende mannen, met name *Canning*, minister van Buitenlandsche Zaken, en *Wynn*, president van den *Board of Control*: ook dan toch worden de eerste werkzaamheden en vergaderingen alleen aan Wynn van Britsche zijde overgelaten.

De werkzaamheden begonnen alzoo, zonder medewerking van Castlereagh. De eerste samenkomst werd dd. 18 Juli 1820 gehouden en daarop, blijkens het rapport van dien dag door Fagel aan *Buitenlandsche Zaken* gezonden, afgesproken, dat partijen elkander de punten zouden mededeelen, waarover de besprekingen konden loopen (*a*). Van Engelsche zijde bood men dientengevolge een lijstje

first came to be agitated elsewhere, and during the present debate. Towards the illustrious person who was the object of the investigation, he felt an unaltered regard and affection — if he might use, without impropriety, so ardent a term. Gladly would he have rendered her any service; and there were no efforts he would have spared, no sacrifices he would not have made, to have prevented the necessity of such a proceeding as the present against her."

(*a*) „Le résultat de notre entretien de ce matin avec lord Castlereagh et d'une longue conférence de plus d'une heure et demie que nous avons eu ensuite, Mr. Elout et moi, avec Mr. Canning, est que des deux côtés on dressera une espèce de note ou d'état nominatif des principaux points à discuter. Après avoir échangé ces notes demain nous nous réunirons de nouveau après demain, Mr. Elout, Mr. Canning et moi. De cette manière on aura pour ainsi dire établi le point de départ, en on aura reconnu le terrain. Il a été convenu que ce ne sera qu'après que cet objet préliminaire aura été rempli que lord Castlereagh se joindra à nos conférences. Celle de ce matin, en posant les premiers fondemens de l'ouvrage et en mettant Mrs. Elout et Canning en rapport ensemble, a été très-satisfaisante." (B. Z.)

van 14 onderwerpen aan, doch zonder eenige toelichting of uitwerking, als „Rhio", „Singapore", „Chinsurah", Bernagore, Calcapore, Fultha etc." De Nederlandsche nota leverde door grootere uitvoerigheid eene betere basis tot bespreking, natuurlijk echter zonder ruilingsvoorstellen, wijl men Engeland eerst uit den hoek moest doen komen. (*a*)

De nota's werden den 20[n] Juli, op de tweede bijeenkomst, het onderwerp van vertrouwelijk gesprek. Onze aanspraak op *Billiton*, als onderhoorigheid van Banka, werd alvast dadelijk van de hand gewezen; de geldelijke vorderingen zagen wij evenzeer door Canning belangrijk beperkt; maar dezerzijdsch betoog tegen de bezetting van *Singapore* maakte zoo'n indruk, dat de Britsche gevolmachtigde zich verplicht zag *om het recht daar te laten*, er echter de aandacht op vestigende: „dat deze geheele zaak in de opinie van het Britsch publiek eenig gewigt verkregen had, hetgeen de zaak van eenen bijzonderen aard had doen worden". Het ontlokte aan onze gevolmachtigden het geschikte antwoord: „dat ook het Nederlandsch publiek over al het gebeurde in de Indische zeeën een aandachtig oog geslagen had" (*b*). De lezer weet echter hoe bitter weinig dat Nederlandsch publiek destijds en later op Indische zaken warm liep (*c*). — De waarde onzer factorijen in Vóór-Indië werd breedvoerig door ons betoogd; nochtans tevens te kennen gegeven, dat wij desnoods wel zoo goed zouden willen zijn er „door minnelijke schikking" van af te zien (*d*).

Toen men aldus den ganschen omvang der zaken voorloopig beredeneerd had, sprak men af, dat Canning eene ontwerp-overeenkomst zou schetsen, waardoor men eene gemakkelijker basis van beraadslaging had (*e*). De Britsche gevolmachtigde beloofde het werk *binnen een uur* te zullen gereed hebben, waarna men recht voldaan uit elkander ging.

Canning ondervond echter, dat het ontwerpen van tractaten zóó gemakkelijk niet ging. In plaats van binnen een uur het beloofde op den 20[n] te leveren, was het eerst den 22[n] gereed. Het stuk werd met een vriendelijk briefje onzen gevolmachtigden aan-

(*a*) De Engelsche en Nederlandsche nota's in *Bijdr. E.* 100 vv. — Zie ook *Factorijen* II 452; ov. 168.

(*b*) Zie breeder in *Singapore* I 431—432; ov. 43—44.

(*c*) Verg. *Sluiting* 252 vv; ov. 14 vv.

(*d*) Zie breedvoerig in *Factorijen* II 452—453; ov. 168—169.

(*e*) Zie hierover breeder in *Factorijen* II 453—454; ov. 169—170.

geboden (*a*); zij moesten het, werd herinnerd, geenszins als een officieel voorstel beschouwen, doch slechts als een grondslag van behandeling; het had meer omvang gekregen dan oorspronkelijk gedacht was, doch deze uitbreiding heette „chiefly as you will observe to your advantage". Ziehier een overzicht van het in ieder geval belangrijke stuk (*b*).

1. Afkeuring van Raffles' aanhouden van *Padang;* 2. Engeland maakt geene aanspraak op de *Lampongs* (*c*); 3. Verwerping van Raffles' contracten, „without authority" gesloten met de hoofden van *Menangkabau* enz. tot afstand van grondgebied; 4. Ontzegging van Nederlands recht op *Billiton*, doch bereidverklaring het toe te kennen in ruil van *Singapore* (*d*); 5. Erkenning overigens van onze souvereiniteit over den *Riouw*-archipel; 6. Mede erkenning van onze *Borneo*-contracten: „being found not to contain any article excluding British trade"; 7. Belofte over en weer, dat men de contracten in de Oostersche zeeën met inlanders aan te gaan, elkander zou laten zien en dat men er geene bepalingen in zou opnemen tot uitsluiting der wederpartij van den handel: — eene bepaling, welke eerlang art. 3 al. 2 van het tractaat zou worden, doch die men onzerzijds had moeten verwerpen, wijl wij het niet waren geweest, die zulk een voorschrift wenschelijk deden zijn en het in de *Oostersche zeeën* vooral eene verplichting maakte, *tegen ons* gericht; 8. Behandeling over en weer op den voet van meest begunstigde natie; 9. Verbod elkanders vlag op de schepen te gebruiken (*e*); 10, 11, 12. Eene commissie benoemen voor het uitmaken der wederzijdsche geldelijke vorderingen, Canning aannemende, dat het verschil was „due to the British Government", voor de kwijting waarvan hij echter verklaarde genoegen te nemen met *Banka* en *Fultha*, terwijl dan bovendien Engeland beloofde af te zien van *Singapore* (*f*): — voorwaarden vrij wat voordeeliger dan het betalen door ons van f 1.200.000 en het gansche verlies van Malakka met Singapore, zooals later is bepaald geworden, terwijl wij de resteerende factorijen in Hindostan nog voor de Engelsche factorijen in Benkoelen ter ruiling konden

(*a*) Een en ander in *Bijdr. E.* 110.

(*b*) De artikelen van het ontwerp ook bij *Smulders*, in hun geheel op bl. 157 vv. en in substantie op bl. 39 vv. — Men zie mede *De Sturler* 211 vv.

(*c*) Verg. *Lampongs.*

(*d*) Zie dit artikel in *Singapore* I 432; ov. 44.

(*e*) Zie *Palembang* 507; ov. 177.

(*f*) Zie *Factorijen* II 454; ov. 170.

aanbieden; doch de tin trok ons te zeer aan, ofschoon eerlang Malakka zelf op dat gebied groote voordeelen zou geven; 13 t/m 19. Over onze factorijen in Vóór-Indië (*a*); 20. Beperking der slavernij; eindelijk 21, dat het „vergeven en vergeten" zou uitgesproken worden omtrent al hetgeen te *Palembang* was geschied.

Nu overeenkomstig onze eigen wenschen, van Engelsche zijde flinkweg voor den dag was getreden, zou men allicht verwacht hebben, dat de Nederlandsche gevolmachtigden punt voor punt hadden aangenomen, verworpen, vervangen, nadat het door hen den 23ⁿ Juli was bestudeerd. Misschien geschiedde dit ook wel mondeling op de conferentie met Canning, die den volgenden dag plaats vond; doch een feit is het, dat men onzerzijds een tegenvoorstel ontwierp, dat zich in het geheel niet naar het ontwerp-*Canning* richtte (*b*); hierdoor werd het overzicht niet slechts verbroken, doch kregen de zaken tot ons nadeel een geheel ander aanzien ten slotte. Met het tegenvoorstel is dan ook de zaak verknoeid geworden.

Voor de artt. 1, 2, 3, 4, 6 en 21 luidde het terecht bij de eerste zinsnede van art. 1 meer algemeen, dat de Britsche regeering niet erkende de contracten enz. harer agenten, wederrechtelijk ten koste der Nederlandsche macht gesloten en verder dat Singapore zou ontruimd worden; art. 2 bood *Fultha* aan voor de erkenning van ons recht op *Billiton* (*c*). Den voorgestelden ruil *Singapore* versus *Billiton* verwierpen wij dus; dit laatste eiland mochten trouwens gevolmachtigden volgens hunne instructie niet eigenmachtig laten ontglippen; ook wilden wij derhalve niet weten van den afstand der factorij *Fultha* en van *Banka* tegen kwijtschelding onzer schuld aan Engeland; dat ging op het oogenblik al even bezwaarlijk, waar onze gevolmachtigden beweerden, dat Engeland schuldenaar was. De voor ruiling bestemde plaatsen — *Benkoelen* noemden we nog volstrekt niet — moesten, overeenkomstig stellige bevelen, onverwijld worden overgegeven (art. 3). — Erkenning onzer *Borneo*-contracten wilden wij onzerzijds terecht niet gedoogen. Engeland had er geene bemoeienis mede; maar, volgens art. 4, zouden beide partijen de met inlanders gesloten contracten eerbiedigen en geene bepalingen van uitsluiting inhouden. — Behandeling op den voet van meest begunstigde natie over en weer werd door art. 5 aangenomen; alleen zonderde

(*a*) Zie in het breede *Factorijen* II 454—455; ov. 170—171.

(*b*) Opgenomen in *Bijdr. E.* 115 vv. — Bij *Smulders* in substantie 40—41. Men zie ook *De Sturler* 211 vv.

(*c*) Zie beide artikelen in *Singapore* I 432—433; ov. 44—45.

men van de handelsvrijheid uit de Molukkengroep, „jusqu'à l'époque où le Gouvernement des Pays-Bas jugerait à propos d'abandonner la monopole des épiceries". — Het punt om op de schepen desnoods de vlag der wederpartij te gebruiken, werd niet aangeroerd. — Tegen het brengen der geldelijke vorderingen bij eene speciale commissie maakten onze gevolmachtigden bezwaar. Men kan zich dit wel voorstellen; doch wanneer wij spoedige oplossing der *staatkundige* quaestiën verlangden, en die was immers vòòr alles noodig, dan mocht Canning's voorstel lang niet verwerpelijk geacht worden. Lezen wij toch de Nederlandsche ontwerp-artikelen 8 t/m 15 over deze ingewikkelde aangelegenheid, dan zien wij hoeveel voetangels en klemmen er in lagen; bijna gaven onze gevolmachtigden op dit gebied niets prijs. Alleen stonden wij toe den eisch, voortgevloeid uit Daendels' handeling, waarbij hij de ingezetenen tot geldafstand had gedwongen tegen aanneming als pand van gouvernementsproducten enz., opgeslagen in de magazijnen, doch die bij de verovering van Java door de Engelschen voor goeden prijs waren verklaard. Commissarissen-Generaal hadden beweerd, dat die goederen aan particulieren behoorden en dat dus Engeland de waarde er van diende terug te geven (*a*). Behalve nu, dat onze gevolmachtigden hiervan afzagen, luidt het overal in het Nederlandsch ontwerp: *Le Gouvernement Britannique* „reconnait", „en outre s'engage", „s'engage encore", „reconnait", „renonce", „s'engage". Geheel Elout; maar men zou ons zien aankomen! — Voor de in het Engelsch ontwerp aangenomen salpeter- en opiumleveringen aan Nederland stelde art. 16 eene nader te bepalen geldsom, *omdat we gaarne het belang van het Britsche gouvernement wilden bevorderen*, luidde de lievigheid (*b*). De lezer van mijne *Elout*-verhandeling behoeft wel niet te vragen, wie deze franje er weder aanbracht. — De vroeger ons betwiste jurisdictie, parelvisscherij, zoutpannengeschiedenis in Hindostan, gelijk een en ander door het *Canning*-ontwerp toegestaan waren, werden natuurlijk aangenomen (artt. 7, 17, 18); evenzoo de voorgestelde maximumbepaling betreffende differentieel recht (art. 6). — Het anti-slavernij-artikel, hetwelk speciaal *Banda* betrof, werd terecht door ons verworpen, als in het te sluiten tractaat niet op zijne plaats; doch wel herinnerden wij bij een art. 19 aan Engelands verplichting tot betaling der jaarlijksche som voor *Bernagore* (*c*).

(*a*) Zie *Elout* 241; ov. 13.
(*b*) Zie het artikel in *Factorijen* II 456; ov. 172.
(*c*) Verg. hoofdstuk V *Factorijen* II.

De bijeenkomst van 26 Juli werd vooral door de *Singapore*-quaestie ingenomen (*a*). De besprekingen leidden er toe, dat in den namiddag van den volgenden dag Canning een ander ontwerp ter tafel bracht (*b*). Het bevatte in substantie de volgende artikelen: 1. Geene uitsluiting; behandeling als meest begunstigde natie; 2. Engeland neemt de Molukken-uitzondering aan; 3. Eerbiediging van inlandsche contracten; 4, 5, 6. *Singapore* wordt ons afgestaan, indien ons recht bij nader onderzoek blijkt; kwam het tot dien afstand, dan zouden wij Engeland ter beschikking stellen „some naval station, eastward of the straits of Malacca, fit for the harbouring and refitment of British ships of war and merchantmen, the occupation where of may not give ground for any contestation or interference"; als *Billiton* daarvoor niet geschikt bleek, dan stond Engeland het ons af, waartegen wij zouden prijs geven *Fultha* en *Calcapore* (*c*); 7. Verzekering van handelsvrijheid, belofte over en weer tot bestrijding der zeerooverij; 8. Het verbod om elkanders vlaggen te gebruiken (*d*); 9. Differentieele rechten; 10. Handhaving van de vroegere voorstellen over opium- en salpeterleveringen aan ons; 12, 13, 14. Idem betreffende zoutpannen, parelvisscherij en jurisdictie in Hindostan; 15. Idem van Canning's vroeger voorstel over eene nadere commissie tot onderzoek der wederzijdsche geldelijke vorderingen, echter nu met weglating van het *due to the British Government;* 16. De conventie wordt slechts aangenomen voor 14 jaar, in verband met het ten einde loopen van het octrooi der Oost-Indische Compagnie, zoo het dan niet vernieuwd werd; eene zonderlinge bepaling, die Canning dadelijk liet vallen op de aanmerking onzer gevolmachtigden, dat beide zaken in geenerlei verband met elkander stonden; eindelijk 17: „buried in oblivion" de vroegere twisten.

Als men bedenkt, dat onze gevolmachtigden het voorstel om over Singapore tot eensgezindheid te komen, op eene bijna onverantwoordelijke wijze verwierpen (*d*); dat zij evenzeer vast besloten waren niet de kans te loopen *Billiton* te verliezen, dan zal de lezer erkennen, dat de onderhandelingen al heel weinig vorderden (*e*).

De zitting van den 28[n] Juli begon met geene bijzondere gezichtspunten op te leveren. *Singapore* was de hoofdschotel blijven uitmaken;

(*a*) Zie *Singapore* I 433; ov. 45.
(*b*) In *Bijdr. E.* 122 vv.
(*c*) Zie *Factorijen* II 456; ov. 172.
(*d*) Zie *Singapore* I 433—436; ov. 45—48.
(*e*) Zie over de voorgestelde *Billiton*-ruiling nader *Factorijen* II 456, ov. 172.

Canning had het diepgaand betoog van gouverneur-generaal Van der Capellen over het wederrechtelijke dier bezetting teruggegeven, welk stuk onze gevolmachtigden hem ter hand hadden gesteld, zonder bevorens in het Britsche voorstel tot onderzoek der rechten te treden; eene verkeerdheid, waarop door mij elders is gewezen (*a*). Nu was het te laat en zagen de Britsche onderhandelaars in, dat het behoud van Singapore met geen schijn van recht kon worden gevorderd, zoodat een onderzoek ten hunnen nadeele moest uitloopen, terwijl enkel het goed recht door den tijd als voldongen feit moest worden voorgesteld. Er zat niets anders op — daar het voor deze verjaring nu nog te vroeg was — dan dat de onderhandelingen onbepaald werden verschoven, gelijk weldra zou geschieden.

Den 29[n] Juli woonde ook Castlereagh de vergadering bij, voor de eerste.... en voor de laatste maal! De Britsche minister sprak van de behoefte aan een vast punt en over de wenschelijkheid der benoeming van consuls; verder van ons streven naar uitsluitend gezag (*b*). Onze gevolmachtigden wederlegden de behoefte aan een vast punt, met de opmerking dat de Engelschen dan toch reeds *Benkoelen* en *Poeloe Pinang* bezaten; doch dit scheen hen niet te voldoen. Niets was men alzoo verder, toen Castlereagh de vergadering verliet. Onze gevolmachtigden, nu weder met Canning alleen gelaten, wisten daarop behendig den Britschen minister er toe te brengen, ons *Benkoelen* als ruilingsmiddel aan te bieden; doch dit was, als het eene overwinning mocht heeten, het éénige lichtpunt; want reeds op die vergadering werd slechts overeengekomen, dat de *Singapore*-quaestie niet andermaal zou worden opgenomen, voordat door de Engelsche regeering zouden ontvangen zijn "*de berichten van den Gouverneur-Generaal van Britsch-Indië over den laatsten brief van den Nederlandschen Gouverneur-Generaal, geschreven op* 16 *December* 1819" (*c*).

Hadden onze gevolmachtigden terstond Canning's eerste voorstel van 22 Juli 1820 tot basis van onderhandelingen, zonder onoprechtheden aangenomen, de min beduidende zaken ter zijde latende, enkel om te beginnen de hoofdpunten aanvallende, wij zouden het hart van de wederpartij hebben gewonnen, door de overtuiging te schenken, dat binnen de grenzen van billijkheid, toenadering wel

---

(*a*) *Singapore* I 434—436; ov. 46—48; zie echter vooral daar het oordeel van het Engelsche bestuur er over op bl. 439—440; ov. 49—50.

(*b*) Zie *Factorijen* II 456—457; ov. 172—173.

(*c*) Zie breeder *Singapore* I 437; ov. 49. Er staat daar de drukfout 1828, als jaartal van het rapport onzer gevolmachtigden van 1 Augustus 1820.

en ter dege mogelijk bleek; te eerder zou men daarin wellicht geslaagd zijn, omdat de binnenlandsche politieke moeilijkheden de Engelsche gevolmachtigden tot haastige afdoening drongen, die hun zeker ook wel wat waard zou zijn geweest. Nu de zaak toch verknoeid bleek, kwam de *Singapore*-stichting weder met haar volle gewicht naar voren. De Britsche onderhandelaars gevoelden te zeer, én dat hier een onrecht was begaan, én dat het ernstig bezwaar had, dat weer ongedaan te maken. Dat men van onze zijde er ooit toe zoude komen vrijwillig *Malakka* op den koop toe te geven, werd destijds zóó weinig voorzien, dat men het zelfs van Britsche zijde niet eens heeft wagen te opperen. Daartoe moest eerst ook in onze oogen die schoone bezitting waardeloos gemaakt zijn of althans waardeloos gemaakt schijnen, onder het licht der toenemende ontwikkeling van Singapore! In ieder geval, wij, niet zij, ondervonden schade en schande door de zaken nu maar voor onbepaalden tijd hangende te laten. Het afwachten van nadere berichten uit Bengalen, *waarnaar intusschen niet van Britsche zijde te Calcutta gevraagd werd!* zag men alzoo aanvoeren als eene met hinderlijke onbeschaamdheid voorop gezette reden tot uitstel van langen duur; de zucht van een der Britsche gevolmachtigden om eene buitenlandsche reis te maken, eene tweede reden, die de eerste, zoolang zij duurde, begon te versterken. Ziedaar wat zou worden van het vol illusiën door Fagel en Elout bij den aanvang der onderhandelingen aan *Buitenlandsche Zaken* geuit vertrouwen: „dat de wijze waarop de onderhandelingen begonnen en tot nu voortgezet zijn, ons bij uitnemendheid geschikt voorkomt om zelfs de teederste en neteligste punten openhartiglijk en vertrouwelijk te behandelen".

Handig, bijzonder handig en netjes, was de wijze, waarop de Britsche gevolmachtigden de onderhandelingen deden doodloopen. Den 4[n] Augustus werden door partijen vriendelijke nota's gewisseld, houdende dat men elkaar, na ontvangst van de Bengaalsche berichten, *in October* 1820 zou terugzien (*a*). Men gaf een overzicht van hetgeen verricht, erkend, min of meer aangenomen kon heeten (*b*), en den 5[n] werden door de vier gevolmachtigden vier artikelen onderteekend, die de strekking hadden, de vrijheid van handel te waarborgen. Daaraan was eene *Pro memorie* gehecht, houdende, dat als besliste punten werden beschouwd:

(*a*) Zie *Singapore* I 438—339; ov. 50—51.
(*b*) Zie *Bijdr. E.* 139 vv.

a Afkeuring van het gedrag der Engelsche agenten;
b Vrijheid van handel, met uitzondering van de Molukken;
c Eerbiediging van de vrije vaart;
d Wederkeerige mededeeling van de verdragen, met de inlandsche staten te sluiten.

Als onbeslist nam men aan:

a Singapore.
b Billiton.
c De quaestiën ten aanzien van onze factorijen in Vóór-Indië; — over het gewicht waarvan onze gevolmachtigden nader vol illusie uitweidden (*a*)!
d De regeling der rechten van in- en uitvoer.
f Onderdrukking van zeerooverij en het verbod van het misbruik maken door oorlogsschepen van de vlag der wederpartij; — eene samenkoppeling „omdat" — rapporteerden onze gevolmachtigden aan *Buitenlandsche Zaken* in hun laatste verslag dd. 9 Augustus over de onderhandelingen (*b*) — „de Britsche gevolmachtigden de wering van de zeerooverijen niet anders dan in verband met het verbod om de wederzijdsche vlag te voeren, wilden beschouwen en beoordeelen".
g Zoutmonopolie. — Ons monopolie sloot natuurlijk vrijen handel in zout uit: vandaar bezwaar door de Engelschen ingebracht. „Tot verstand hiervan", lichtte het aangehaalde rapport in, „dient te worden aangeteekend, dat hetzelve alleen bij wege van pro memoria is aangehaald, om daarna over de ware strekking van hetzelve de noodige inlichtingen te geven."
h Baros en Ajer Bangis.
i De geldelijke aangelegenheden.
j Eene Britsche vestiging in den Oost-Indischen archipel.
k Toelating van consuls.

De beide laatste punten waren „op bijzondere begeerte van de Britsche gevolmagtigden" opgenomen.

Zoo scheidde men in vrede, na niets tot stand te hebben gebracht! „Er zal nu gelegenheid zijn", besloten onze onderhandelaars hun rapport van 9 Augustus, „over dit en alle nog overige onderwerpen, bedaardelijk door te denken, en in zoo verre heeft dan het uitstel der onderhandelingen nog eenige nuttigheid." Wel wis en zeker!

(*a*) Zie *Factorijen* 458; ov. 174.
(*b*) *Bijdr. E.* 147.

„The undersigned will be prepared”, verklaarde immers de wederpartij plechtiglijk, „to resume those conferences so soon as they shall be in possession of the Governor-General's report, which may be expected in the month of October” !!

Het afbreken der onderhandelingen vond weder een treurigen naklank in de Londensche bladen, die zich beijverden Nederlands verdediging der bij het tractaat van 1814 gewaarborgde rechten te beschimpen. Fagel vermoedde, gelijk hij dd. 15 Augustus 1820 aan den teruggekeerden mede-onderhandelaar schreef, dat *Crawfurd* er achter zat: „hetwelk, zoo zijnde, hem in mijne achting niet zoude doen rijzen”, voegde hij er aan toe (*a*). Doch wat gaven deze menschen om onze achting? De officieuse *Courier* van 14 Augustus 1820, die wij reeds bij eene vroegere gelegenheid leerden kennen, toen Fagel daarin het schelden over Palembang trachtte te bestrijden, weersprak de beschouwingen van de *Morning Chronicle* over het uit elkander gaan der conferentie wegens *Singapore*, als „materially incorrect”. Het was waar, liet men door de *Courier* verkondigen (*a*), dat de onderhandelingen waren verschoven, ten einde nadere inlichtingen uit Indië over de jongste gebeurtenissen te erlangen: „but we believe that the character of the discussions, as far as they have proceeded, is quite different from that which has been ascribed to them by the Morning Chronicle, and that very friendly and liberal disposition was carried on both sides”. Den volgenden dag kwam de *Chronicle* op de zaak terug. Als men nagaat, hoe besloten in zekeren zin de conferentiën gehouden werden, trekt het de aandacht, dat de Londensche bladen, de *publieke opinie*, waarmede men steeds tegen ons opkwam, goed ingelicht bleken. Wij hebben gezegd, herinnerde het blad (*a*), dat de onderhandelingen gestaakt waren in afwachting van berichten uit Indië over de laatste handelingen van lord Moira, die vóór October a. s. niet kunnen verwacht worden: maar wat maakte deze staking noodzakelijk? „The positive refusal of the Dutch agents to concede any one point that was asked, although at the same time they disclaim all pretence to the Sovereignty of the Archipelago. Wherever we attempt to fix on a station, they instantly set up a claim to it; thus, though they never had a footing at Sincapoor, we no sooner proposed to make it a resting place, than they alleged that it was theirs. And we see in the *Vrai Libéral*, that they accuse us of indulging in attempts at

(*a*) *Bijdr. E.* 155.

aggrandizement, though our most strenuous efforts were made for their deliverance from the Gallic yoke, and though we delivered to them back the Conquest of Java, with all our own Colonies put together."

Typische courantenschrijverij.

Directeuren der O. I. Compagnie te Londen haastten zich om bij brief dd. 8 Augustus 1820 aan het Bengaalsch bestuur het afbreken der onderhandelingen te berichten, terwijl zij de stukken over de plaatsgevonden conferentiën daarbij voegden (*a*). Het schrijven is even uitvoerig als belangrijk. Zoo zien wij er uit, dat de ter conferentie aangevoerde betoogen tegen de beschuldigingen van onze zucht tot uitsluiting grooten indruk gemaakt hadden; immers er wordt in medegedeeld, dat de met *Sambas*, *Mempawa* en *Pontianak* gesloten verdragen (*b*), door Elout overgelegd, de beschuldigingen afdoende schenen te wederleggen, zoodat zij nadere inlichting verzochten, daar men toch niet kon veronderstellen, dat die beschuldigingen geheel uit de lucht zouden zijn gegrepen. Dan wordt over *Singapore* en over *Borneo* gehandeld; van de vier voorloopig aangenomen artikelen geeft men kennis; verder komen lord Moira's handelingen ten opzichte van Raffles goedkeurend ter sprake. Eindelijk roert men aan het punt der Nederlandsche bezittingen in Vóór-Indië en men verzoekt aan de regeering te Calcutta, nooit na te laten om, met het oog op de te hervatten onderhandelingen, van alle gebeurtenissen, die hierop van invloed kunnen zijn, aanstonds bericht te geven. Uit deze mededeelingen omtrent Vóór-Indië blijkt, welke groote waarde de Compagnie aan den afstand onzer bezittingen aldaar hechtte; zij vroeg het advies over de hoegrootheid der daarvoor te geven som, dan wel over hare verkrijging door territoriale ruiling (*c*).

Het slot van de depêche (*d*) bevatte eene aanwijzing, waaruit wij zouden mogen opmaken, dat reeds destijds bij het Engelsche ministerie het opzet bestond om de belofte van met October 1820 de onderhandelingen te hervatten, *niet* na te komen; want men leest er in: „*it is nevertheless possible that circumstances may occur further to protract these discussions*". Dat schrijft de Directie den 8^{n}, terwijl haar voorzitter als gevolmachtigde een voor ons bestemd

(*a*) De brief is afgedrukt sub 62 *Singapore* I.

(*b*) Deze verdragen zijn afgedrukt bij *Smulders* 166 vv.

(*c*) Zie *Factorijen* II 459; ov. 175.

(*d*) Niet § 28, gelijk is afgedrukt in *Factorijen* II 460, ov. 176, reg. 2 v. b., doch § 25.

stuk onderteekent vier dagen te voren, waarin staat, dat nog in October de onderhandelingen zullen hervat worden. Het was een wenk voor de Bengaalsche regeering om te zwijgen over het onderwerp, waaromtrent inlichtingen eerst moesten worden verkregen, ten einde de onderhandelingen te kunnen hervatten.

De Britsch-Indische regeering antwoordde bij depêche van 1 Maart 1821 (*a*). Met welk eene rechtvaardigheid zij zich tot orgaan van Raffles' beschuldiging over de uitsluitingsdenkbeelden van Nederland gemaakt had, blijkt wel hieruit, dat men er niets anders op kon antwoorden, dan dat Elout zich tegenover Fendall had doen kennen als iemand, op wien niet viel te vertrouwen! Alzoo de Parthenpijl van een der leden van deze regeering, bestaande behalve uit den landvoogd Moira, uit de raadsleden Adam en Fendall (*b*).

In de drie volgende hoofdstukken zal de lezer kennis maken met het door Engeland aangenomen stelsel ter verschuiving van de onderhandelingen; een onderwerp, leerrijk genoeg, waarvan door Smulders op bl. 43—45 eene onvoldoende teekening is gegeven.

VIII.

Vergeefsche pogingen onzerzijds tot het einde van 1820 aangewend om Canning tot hervatting der onderhandelingen te brengen.

Het afbreken der onderhandelingen bood Canning de door hem reeds uitgeziene gelegenheid aan, om voor een tijd Engeland te verlaten.

Gelijk medegedeeld is, had de minister bezwaar om in den strijd tegen de Koningin mede te doen, nu die door de tweede lezing op 17 Augustus 1820 van lord Liverpool's wetsontwerp stond geopend te worden. Geenszins geloofde hij haar onschuldig; doch, gelijk zoovelen zijner landgenooten, vervulde hem de zaak met weerzin, hem die, vóór de beschuldigde in 1814 het land verliet, een trouw bezoeker harer salons in Blackheath en Kensington geweest was, waar de vorstin een uitgelezen kring van mannen om zich heen zag, als Byron, Sheridan, Lawrence, enz. Eene goede, vriendelijke gastvrouw als zij toonde te zijn, gevoelde de minister zich tot haar aangetrokken, niettegenstaande de praatjes, die reeds destijds over haar liepen en waartoe zij door haar lichtzinnig gedrag ook vol-

(*a*) Het belangrijke stuk in bijl. 8.

(*b*) Verg. *Elout* 236—237; ov. 8—9; *Opvattingen* 463, ov. 123, sub 130.

komen aanleiding gaf (*a*) — Toen nu de Koningin zoo onverwacht naar Londen was teruggekeerd, begrepen Canning's collega's wel de moeilijkheid zijner positie, doch zij drongen bij hem aan om te blijven; men zou hem zoo min mogelijk bij de zaak betrekken. Canning gaf toe en met het aangeboden en aangenomen vergelijk scheen alles in het effen te zullen komen. — Nauw bleken echter ook deze onderhandelingen mislukt, of de minister had met den Koning een onderhoud, waarin hij zijn ontslag verzocht. Niets liever dan dat, meende George IV, die zich reeds lang aan de houding van zijn minister geërgerd had. Lord Liverpool wilde er echter niet van weten en bij het ontzag, dat de onwaardige vorst voor dien staatsman had, zag de Koning zich verplicht het verzoek te weigeren, "in spite of the very unwarrantable conduct of that gentleman in his place in Parliament", knorde het onkoninklijk. Canning gehoorzaamde; maar overeenkomstig de aangenomen toezegging, onthield hij zich van elke deelneming in het voorbereiden en behandelen der wet tegen de Koningin (*b*).

Zoo was het den 5[n] Augustus geworden, toen onze koloniale onderhandelingen werden afgebroken. Aanstonds aanvaardde Canning eene buitenlandsche reis, waardoor hem de gelegenheid werd gegeven, zich aan het pijnlijk proces geheel te onttrekken (*c*). Augustus, Sep-

(*a*) Hoe weinig begrip van welvoegelijkheid ze had, blijkt uit de paar woorden, die ze Walter Scott eens toevoegde, volgens het verhaal van Walpole. De Koningin noodigde Scott uit naar eene aparte kamer te gaan, een *conservatory*. Scott aarzelde, waarop Caroline hem toevoegde: „Ah, false and faint-hearted troubadour! you will not trust yourself with me for fear of your neck" (*Walpole* I 249—250).

(*b*) *Walpole* I 602. — Dl. IV der *Speeches*, het slot van Canning's redevoering van den 7[n] Juni teruggevende, leest men er (bl. 254): Having now discharged that duty to the best of his ability, he hoped he might, without any dereliction of it, indulge his private feelings, bij abstaining, as much as possible, from taking any part in the future stages of these proceedings."

(*c*) „He had been an early and influential adviser of the princess: he would not join in any of the proceedings of her adversaries, and offered to resign, but was not permitted; so he went abroad." *Martineau* 374. — „Mr. Canning had long been the unhappy Queen's intimate friend; but in adopting her cause, he must... have adopted here party — the party of discontent, the party of reform — a party against which he had, during the last few years, been fiercely struggling. Here, as far as the public can judge from the information before it, lies the only excuse or explanation of his conduct; for it was hardly sufficient to retire (as he did) from any share in the proceedings against a friend and a woman, in whose innocence he said that he believed, when her honour and life were assailed by the most powerful adversaries, and by charges of the most degrading character. — He refused,

tember, ook October waren dagen van dien strijd en het was toch in October, dat de onderhandelingen over onze koloniale aangelegenheden hervat moesten worden. Daarom droeg Canning uit het buitenland aan den secretaris van den *Board of Control* op, om Fagel te doen weten, dat de minister vooralsnog niet terugkwam, hetgeen echter ook niet schaadde, *daar de inlichtingen uit Bengalen toch nog niet ontvangen waren* (*a*)!

Intusschen had Elout kennis genomen van het antwoord dd. 22 April 1820 door den landvoogd van Bengalen aan onzen Gouverneur-Generaal gezonden, op diens afdoend betoog dd. 16 December 1819 over ons recht op Singapore; lord Moira maakte zich van de zaak af door te verwijzen naar de onderhandelingen te Londen: „Being in expectation of receiving at an early period the orders of our Government in Europe, announcing the conclusion of an agreement between our respective Sovereigns on all points on which any difference of opinion exists between your Excellency and this Government (*b*). — Las hieruit Elout, dat de Britsche landvoogd geene

---

it is true, to be her active accuser; but neither was he her active defender. He remained silent at home or stayed abroad during the time of the prosecution." *Characters* 311.

(*a*) Fagel's rapport dd. 20 October 1820 N. 196 (B. Z.): „Mr. Courtenay, secrétaire de *l'India Board* vint mardi passé me faire les compliments de Mr. Canning, président de ce *Board*, et me dire de la part de ce Ministre (qui est maintenant à Paris) qu'on n'avait encore reçu aucunes nouvelles de Calcutta sur l'affaire de Singapore, en sorte qu'il n'y avait jusqu'à présent point de temps de perdu relativement à la reprise de nos conférences interrompues par suite du manque de rapport officiel sur cette affaire. Ayant demandé à Mr. Courtenay vers quelle époque il croyait que Mr. Canning pourrait-être ici, il me répondit (comme je le pressentais) que suivant toute apparence son absence se prolongerait encore de *quelques semaines*, attendu qu'il était convenu (comme je le savais), que Mr. Canning ne prendrait point de part aux discussions parlementaires sur l'affaire de la Reine. Je doute que Son Excellence revienne ici tant que cette affaire ne sera pas terminée d'une façon ou d'une autre."

(*b*) Deze officieele correspondentie in *Singapore* I 425 en 427; ov. 37 en 39. — *Smulders* schrijft spatieerend op bl. 43—44, dat men in Nederland geërgerd was „over de onbetamelijke houding van lord Hastings den Gouv. Gen. van Britsch-Indië, die eene latere nota van van der Capellen in 1820 betreffende Singapore, *onbeantwoord* had gelaten." — Bedoeld zal wel zijn het onvoldoend beantwoorden van Van der Capellen's betoog dd. 16 December 1819; maar *onbeantwoord* is het niet gebleven en *onbetamelijk* heeft men het niet gevonden, daar, gelijk uit het vervolg blijkt, beide partijen nu uitkomst verwachtten van de Londensche onderhandelingen. — Sinds heeft Van der Capellen niet eerder over Singapore naar Bengalen geschreven dan in 1823; zie *Singapore* II bijl. 9.

inlichtingen naar Londen over Van der Capellen's brief zou zenden, hij werd in dit vermoeden versterkt door lord Moira's particulier schrijven dd. 14 Januari 1820 aan Van der Capellen over de Singapore-quaestie, en door diens antwoord dd. 16 April, waarin onze landvoogd mede berustend schrijft: „En attendant, il paraît que, nous trouvant à la veille d'apprendre les nouveaux arrangements conclus par les gouvernements en Europe il sera peut-être bon d'attendre cette époque" (*a*). *En attendant-attendre* achtte Elout, die van Van der Capellen afschriften dezer briefwisseling had ontvangen, nu althans niet meer voor de onderhandelingen noodig, gelijk hij dd. 3 November 1820 aan Fagel schreef. Raffles, zoowel als zijne agenten hielden niet op, oordeelde de oud-Commissaris-Generaal, ons bestuur te bemoeilijken, terwijl zich de zaken op Singapore meer en meer zett'en; de spoedige hervatting van de samenkomsten werd daarom zijns inziens van het meest dringend belang. — Fagel sprak er wel een en andermaal Castlereagh over, maar nu diens collega afwezig bleef, kon voorloopig van deze besprekingen geene vrucht verwacht worden. Den 6[n] November kwam het tot eene laatste stemming over de Koninginne-quaestie, waarbij lord Liverpool's ontwerp werd aangenomen; de Regeering zag echter in de geringe meerderheid der stemmen eene aanwijzing om de zaak niet verder door te zetten, hetgeen door het gansche land met gejubel werd vernomen en Canning vóór de laatste week dier maand naar Londen deed terugkeeren.

Dit gaf Fagel aanleiding om Castlereagh opnieuw te bezoeken en over de particuliere briefwisseling tusschen Moira en Van der Capellen te spreken, daar immers voldoende bleek, dat uit Bengalen geene inlichtingen meer konden verwacht worden. De Britsche minister verzocht inzage van die briefwisseling, ten einde ook Canning tot het hervatten der onderhandelingen te bewegen.

Onder dagteekening van 24 November schreef onze ambassadeur er over, zoowel aan Elout als aan Van Nagell; aan dezen minister tegelijkertijd te kennen gevende, dat ten zeerste de heropening der onderhandelingen gewenscht was; ook drong Fagel bij Elout op toezending der particuliere briefwisseling aan, niet twijfelende, dat overlegging ervan een gunstigen invloed op de spoedige hervatting van de onderhandelingen zou uitoefenen (*b*).

(*a*) Zie nader over deze particuliere briefwisseling, *Singapore* I 426—428; ov. 38—40.

(*b*) De brief aan Elout in *Bijdr. E.* 156. Aan van Nagell luidde het schrijven (B. Z.): „Je suis si pénétré de l'avantage qu'il y aurait à terminer

Een paar dagen nadat deze betrekkelijk hoopvolle brieven waren afgegeven, namelijk den 27[n] November, ontmoette onze ambassadeur den heer Canning op een maaltijd bij den Franschen gezant, den heer *Decazes* (*a*). Hij maakte van die gelegenheid gebruik om het onderwerp, dat hem zoo na aan het hart lag, ter sprake te brengen; doch onze president van den *Board of Control* weigerde beslist, vóór de ontvangst der inlichtingen uit Calcutta de werkzaamheden te doen aanvangen. De inlichtingen zouden niet lang uitblijven, meende Canning, daar het hem bekend was, dat lord Moira de Bataviasche depêche van 16 December 1819 had ontvangen; voor inzage van de particuliere briefwisseling bleef hij zich nochtans aanbevolen houden. Fagel zond dit teleurstellend bericht den 28[n] November aan Elout, zoomede afschrift er van aan minister Van Nagell (*b*).

Onderwijl had Elout, op het ontvangen van het eerste schrijven,

---

sans délai ultérieur notre négociation sur l'affaire des Indes Orientales et à profiter pour cela des deux mois de loisir comparatif que la suspension des séances du Parlement va donner aux Ministres que j'ai de nouveau entretenu lord Castlereagh à ce sujet hier. Vous verrez par la copie ci-jointe de la lettre que j'écris aujourd'hui à Mr. Elout, le résultat de cette conversation. Pour gagner du temps j'ai cru devoir écrire à Mr. Elout en droiture, mais je n'ai pu vous laisser ignorer ce que je lui mande."

(*a*) Decazes was minister van Lodewijk XVIII geweest. De moord van den hertog van Berry dwong Decazes tot aftreden, zeer tegen 's Konings verlangen, in Februari 1820; den 26e vertrok hij voor den gezantschapspost te Londen. *Revue des Deux Mondes*, 15 Juli 1898, bl. 395: „Louis XVIII et le duc Decazes" van *Ernest Daudet*. Deze hoogst belangrijke artikelen over het koningschap der restauratie zijn ook afzonderlijk uitgegeven.

(*b*) De brief aan Elout, in *Bijdr. E.* 157, doch met de foutieve dagteekening van 25 November. — De brief, waarbij de ambassadeur het afschrift aan Van Nagell zond, luidt aldus (B. Z.):

„Mon cher Monsieur,

„J'ai encore l'honneur de vous transmettre la copie ci-jointe de la lettre que j'adresse aujourd'hui en droiture à M. Elout à la suite d'une conversation que j'ai eue hier avec Mr. Canning que je rencontrai à diner chez le duc Decazes. J'ai trouvé Mr. Canning fort abattu de la situation des choses dans ce pays-ci. Il me dit que de toutes les issues possibles du procès de la Reine celle qui avait eu lieu était à son avis la plus fâcheuse, et je ne vous cacherai pas que l'état des affaires devient de plus en plus critique. Tous les papiers publics disent que le Roi a fait appeler samedi passé lord Grenville. Je ne sais si cela est vrai, mais je crains qu'au point où les choses en sont venues ce Lord serait aussi peu en état qu'un autre d'indiquer un remède au mal. Croyez-moi toujours invariablement avec les sentiments que vous me connaissez votre tout devoué serviteur H. F."

dus van den 24[den], zich gehaast bij brief van 29 November 1820 raad aan minister Falck te vragen, die destijds te Brussel vertoefde (*a*). Hij herhaalde, in de onderhandsche brieven eene duidelijke aanwijzing te vinden, dat beide landvoogden uitsluitend op de beslissing uit Europa wachtten en hij was er uit dien hoofde voor om de beide brieven in hun geheel ter lezing te zenden. „Men zou wel", voegde hij er aan toe, „extractsgewijze de zinsneden daartoe betrekkelijk kunnen mededeelen, maar ik ga verder: ik vind vooral in den brief van V. d. C. zoo veel juiste en krachtige aanmerkingen, dat mijne opinie stellig is, de beide brieven naar Engeland te zenden, en die ter lezing aan de Heeren Castlereagh en Canning te geven, vooral ook omdat Hastings (*b*) zelve daarin erkent met ronde woorden, dat Raffles ook ten aanzien van Singapore zijne les is te buiten gegaan en daarover gehekeld is, hoezeer men hem nu laat voortgaan, hetgeen V. d. C. dan ook niet onopgemerkt laat. Zijt gij, gelijk ik hoop en vertrouw, met mij van datzelfde begrip, zend dan onder de hand de kopijen aan Fagel ter mededeeling; laat U niet terug houden door de beschuldiging van mijne *ungovernable splenetic distaste towards the English* (*c*); het beste is naar mijn oordeel in alles met open kaart te spelen. Het is mij onverschillig welke beschrijving men van mij geven wil; en voor 's Lands belang kan zij, nadat wij reeds conferentiën gehouden en te samen persoonlijk kennis gemaakt hebben, niet meer schaden. Voorts zult gij U herinneren, dat Canning ons ook confidentieele brieven heeft voorgelezen, en dit zou nu Fagel ook kunnen doen." — Dit schrijven was reeds naar Brussel, toen Fagel's tweede brief over Canning's volstrekte weigering door Elout werd ontvangen. Elout gaf er den 2[n] December aan Falck kennis van, er op wijzende, dat alzoo eene overlegging der correspondentie het beoogde doel niet zou bereiken. „Maar", vervolgde hij, „eene andere vraag is: moet van deze zijde geheel stil gezwegen worden, of moet er aangedrongen worden op voortgang? en dat wel op grond van den stand der zaken, zooals V. d. Capellen dien onder anderen in den brief mij geschreven en nu nog onder uwe berusting, opgeeft, met aantooning van het verderfelijke daarvan; gelijk mede uit zijnen officieelen aan U over de *intrigues* bij den Sultan van Sambas

(*a*) Afgedrukt op bl. 157 *Bijdr. E.*

(*b*) De lezer zal zich uit bl. 349 *Opvattingen* (ov. 9) herinneren, dat lord Moira markies van Hastings was.

(*c*) Dit stond in lord Moira's brief aan Van der Capellen: zie *Singapore* I 426—427; ov. 38—39.

blijkt (*a*). En kan ook de brief van Van der Capellen aan Lord Hastings dienen tot overtuiging van de Britsche Ministers, dat zoo lang Raffles niet krachtdadiger beteugeld wordt, hij steeds zal voortgaan, om tegen de stelligste orders aan, de zaken hoe langer zoo meer uit elkander te brengen, en dat daartegen zeker geen hulpmiddel is, indien de redeneringen van Lord Hastings mogen doorgaan, welke hij in zijnen onderhandschen brief aan Van der Capellen bij brengt. Kan ook uit dien hoofde de verdere mededeeling van dien brief nuttig zijn? Dit bedoelde ik reeds bij mijnen vorigen, en ik zou er nog zoo over denken: men meet dan de maat vol, en zulk eene handelwijze van onze zijde kan niet anders dan bij redelijk denkende menschen iets goeds uitwerken. Bestaan er geheime drijfveeren bij de andere zijde, dan is er toch niets aan te doen. Immers het is buiten mijn bereik te beoordeelen, tot hoe verre het al of niet geraden is sterk aan te dringen. Ik zie alleen en kan alleen het belang van Indië zien; alle andere consideratien laat ik daar." (*b*)

Ongesteldheid verhinderde Falck per omgaande te antwoorden. Elout berichtte dit den 5[n] December 1820 aan Fagel (*c*), onder mededeeling, dat hij Falck's advies had gevraagd, daarbij zijne teleurstelling uitdrukkende, dat hij en zijn mede-onderhandelaar tot *dupen* schenen gemaakt te zijn, door het uitstel der onderhandelingen aan te nemen, zonder er bepaaldelijk een fatale termijn gesteld was. „Toen", herinnerde hij in diepe ontstemming over Canning's zucht tot uitstel, „Lord Castlereagh verlangde te kennen den inhoud der brieven, op welker grond ik meende dat er geene nadere berigten uit Indie te verwachten waren, dacht ik, dat zulks ter overtuiging van den Heer Canning (hetgeen men verlangde) strekken moest. Nu de Heer Canning daarna aan Uwe Excellentie verklaard heeft, dat hij wel degelijk nadere berigten wacht, zoo moet ik mijne onderstelling tegen de zijne opgeven, en het is dus niet noodig dit punt nader op te helderen: te minder, daar de Heer Canning bij herhaling aan Uwe Excellentie verklaard heeft, dat hij niet in de mogelijkheid is de onderhandelingen te hervatten, zoo lang het door hem verwacht wordende berigt niet is aangekomen. Dan toch is er niets te doen dan met geduld te wachten. Of evenwel zulks (als ik mij zoo mag uitdrukken) er door kan, laat ik aan het eigen gevoel van den Heer

(*a*) De hierover tusschen Batavia en Calcutta gevoerde correspondentie in *Singapore* II 353; ov. 41.

(*b*) *Bijdr. E.* 158—159.

(*c*) *Bijdr. E.* 159—161.

Canning over. Wanneer ik de brieven van Van der Capellen, die ik nu aan den Minister Falck gezonden heb, terug ontvang, zal ik U. E. doen zien, hoe verderfelijk de staat der zaken voor de Nederlandsche regten en belangen is, hoe bij voortduring de Heer Raffles en zijne agenten op alle plaatsen van den Indischen Archipel, zelfs op Java, intrigeren. Hoe dan ook de openlijke afkeuring zijn moge, die de Britsche Gouverneur-Generaal in Rade en het Europeesch-Britsch Cabinet wegens de daden van Raffles aan den dag leggen, — hij gaat voort. En als ik de waarheid hulde moet doen, hij wordt met woorden afgekeurd, maar niet ééne daad wordt er gedaan om hem in de onmogelijkheid te stellen van voort te gaan. Dan hierover zal ik daarna in meer bijzonderheden kunnen treden, en ik hoop dan dat een en ander op het gemoed van den Heer Canning werken zal. Intusschen zie ik weder eene nieuwe bijeenkomst van het Parlement aangekondigd; zal nu de Heer Canning zich onttrekken kunnen aan de deliberatiën, die de netelige zaak der Koningin toch wel zal aan de hand geven? En hoe lang zullen wij nog moeten wachten, terwijl (*a*), zooals de Gouverneur-Generaal Van der Capellen wel aanmerkt, Engeland nu in de *beata possessio* is (*b*), en deszelfs agenten kwaad op kwaad berokkenen! U.E. zal wel gelegenheid hebben bij voorraad het nadeelige van dat alles daar, waar het pas geeft, te doen opmerken."

Eerst bij brief van 17 of van 19 December (*c*) was Falck in de gelegenheid te antwoorden. Noch hij, noch zijn ambtgenoot Van Nagell had in beginsel tegen de mededeeling der correspondentie; alleen vestigde hij er de aandacht op, dat boven de brieven stond *privaat en vertrouwelijk*, zoodat Van der Capellen kon gecompromitteerd worden; vooral had bedenking de passage, waarin lord Moira aan Van der Capellen, een vreemdeling, mededeelde, dat Raffles door de Calcuttasche regeering was weggezonden, doch bij de Compagnie zijne baan had weten schoon te vegen, zoodat men hem met een post van vertrouwen had doen teruggaan. Door het mededeelen van extracten werd het bezwaar niet geheel weggenomen en het effect, dat men van het stuk mocht verwachten, natuurlijk verminderd. Op de hervatting der onderhandelingen kon men ook zonder overlegging dier correspondentie aandringen: „hoewel", meende

(*a*) Dit woord werd in de drukfoutenlijst der *Bijdr. E.* toegevoegd.
(*b*) In *Bijdr. E.* staat in plaats van *is* eene komma; blijkbaar eene drukfout.
(*c*) Opgenomen zoowel in *Bijdr. E.* 161 als in *Falck's Brieven* 251; echter met de verschillende dagteekening van 17 en 19 December. Verg. bl. 9 hiervóór.

Falck — en de uitkomst heeft het juiste van zijn inzicht bewezen — "hoewel ik, zal ik regt uit mijn hart spreken, niet bevroede, hoe de Engelschen voor dien aandrang wijken kunnen, na zoo stellig, zoo herhaaldelijk en niet zonder schijn van reden, verklaard te hebben, dat zij allereerst in het bezit moesten zijn van het berigt van lord H.". — Doch Elout gaf, blijkens zijn antwoord dd. 20 December 1820 (*a*), het denkbeeld niet op. Het *privaat en confidentieel* had geen bezwaar, daar toch Canning aan hem, Elout, en aan Fagel ook in vertrouwen een schrijven van Moira had medegedeeld, waarin hetzelfde over Raffles voorkwam. Nu kon ook Fagel de correspondentie vertrouwelijk en in het minst niet officieel voorlezen, zonder haar af te geven, en zoo, dacht Elout, was dan alles in orde. "Immers ik verbeelde mij dit onder verbetering", voegde hij er aan toe.

De booze man was dan toch eigenlijk, naar het nu scheen, Canning; zoo ja, dan verscheen er een lichtpunt. Het einde van het parlementair proces tegen de Koningin bleek namelijk niet het einde van het schandaal. Er kwamen verscheidene nieuwe quaestiën op, o. a. over het inkomen der Koningin, haar al of niet deelnemen aan de kroning des Konings, die nog plaats moest vinden, enz. Deze omstandigheden deden Canning duidelijk inzien, dat het onmogelijk was langer lid der regeering te blijven; in December 1820 hield hij op president van den *Board of Control* te zijn. De afspraak onder de ministers was, dat de zaak voorloopig geheim zou worden gehouden, doch het lekte uit, de *Courier* maakte er melding van, en zoo zag hij zich verplicht eene verklaring van zijne houding aan de kiezers te geven, een en ander tot groote ergernis van den Koning (*b*).

Het bestuur der Oost-Indische Compagnie betreurde dit heengaan ten zeerste. Men keurde een staat van zaken af, ingevolge waarvan zulk een man, die, dank vijfjarige leiding, groote kennis van het Indisch bestuur had gekregen, zijn ontslag moest nemen, omdat hij wegens eene geheel er buiten staande quaestie in gevoelen met de andere ministers verschilde; men achtte het "one of the greatest blots in the system, that the president of the board must retire if a change in the ministry took place, or if a dissimilarity of

---

(*a*) Op bl. 163—bl. 165 *Bijdr. E.* Het *et* op bl. 163 r. 4 v. o. werd in de drukfoutenlijst verbeterd.

(*b*) "By this step he was supposed to have incurred the royal displeasure": *Martineau* 374.

opinion were manifested" (a). Eene warme dankbetuiging dd. 22 December 1820 ging van den *Court of Directors* uit, waarin men hem hulde bracht aan zijne eerlijkheid, oprechtheid en hoffelijkheid (b).

Aldus verdween de man van het tooneel, die immers, naar men uit de mededeeling van Castlereagh mocht opmaken, eigenlijk de hervatting van de onderhandelingen tegenhield. De Britsche minister kon zich dus ten deze van alle belemmering ontslagen achten. De lezer zou zich echter wel zéér vergissen, indien hij een oogenblik meende, dat dit aan het *status quo* een einde maakte: Fagel en Elout beiden zagen zich eenvoudig bedrogen.

Met Canning's heengaan was lord Liverpool's kabinet zeer verzwakt. „As to the ministers", zeide dd. 23 Januari 1821 een der parlementsleden in het Lagerhuis (c), „they had fully proved their inability to govern. Never was the community so universally impressed with the conviction of the incapacity of their responsible rulers as at the present moment; so general was that feeling that all ranks of men looked to their removal as their only hope." Uit dien hoofde werd een lid der aan het ministerie weliswaar niet vijandige, doch ook niet zeer bevriende partij, die der Grenville's, waarvan lord Buckingham de leider was, in Canning's plaats als president van den *Board of Control* verkozen, nadat ze maanden lang onvervuld was gelaten, te weten de neef van den lord, *Charles Watkin Williams Wynn*, een man, die echter in Canning's schaduw niet kon staan, zooals toenemend zou blijken.

IX.

Vergeefsche pogingen onzerzijds in 1821 tot medio 1822 aangewend om minister Castlereagh tot hervatting der onderhandelingen te brengen.

Zoo ging men het jaar 1821 in. De gemoederen werden in Engeland niet meer bewogen door Caroline van Brunswijk, wier onbezonnen poging om bij 's Konings kroning ook tegenwoordig te zijn, aller sympathie weder had doen verliezen (d); maar onderwijl

(a) Woorden van den heer Hume in de vergadering van het *East India House* op 21 Maart 1821. Bl. 420 *Asiatic Journal*. Vol. XI.

(b) Zie bijl. 9.

(c) De woorden bij *Walpole*, zoowel in I 604, als in II 38, doch de naam van den spreker is er verschillend gedrukt.

(d) Zij stierf den 7n Augustus 1821.

was er een nieuw onderwerp van strijd ontstaan, door de Koninginnequaestie tot dusver op den achtergrond geschoven, namelijk tegen Engelands anti-katholieke wetgeving, ingevolge waarvan o. a. geen katholiek, lid van het Parlement kon worden. De ziel van de beweging daartegen was het Iersche parlementslid *William Plunket.* Eene den 28[n] Februari aan het Lagerhuis voorgestelde motie er over werd den 2[n] April aangenomen, doch hare verwerping in het Hoogerhuis den 18[n] d. a. v. maakte ook aan dien strijd, althans voorloopig, een einde (*a*).

Had onze Londensche vertegenwoordiger zich verplicht gezien, minister Castlereagh in die moeilijke dagen niet lastig te vallen met de koloniale quaestie, medio Maart scheen deze voldoende rust te hebben, om hem er andermaal over te gaan spreken. Fagel kreeg nu echter evenzeer van hem een onwelwillend antwoord en wel tengevolge van eene zaak, die middellijk mede met ons koloniaal beheer, speciaal van onze West-Indische koloniën, verband hield.

Op het einde der 18[e] eeuw deed zekere *Ramsay* als geneesheer dienst bij de Engelsche marine en was daardoor getuige geweest van wreedheden in den slavenhandel. Hij schreef er in 1783 of 1784 een boek over, dat wel indruk maakte, doch vermoedelijk geene practische gevolgen zou gehad hebben zonder de tusschenkomst van de familie *Middleton.* Hij kwam er aan huis, doordien Charles Middleton commandant van het oorlogsschip was geweest, waarop Ramsay dienst had gedaan. De raad dier familie, om de aangelegenheid voor het Parlement te brengen, meende hij wel niet te kunnen opvolgen, daar hij geen redenaar was; maar tevens werd zijne aandacht gevestigd op een jongen, aanlegvollen man, den in 1759 geboren *William Wilberforce*, die omstreeks 1784 lid van het Parlement werd. Ramsay's beroep op deze was niet te vergeefs. Wilberforce aanvaardde den strijd voor de afschaffing van den slavenhandel met groote warmte en zag zijn streven in 1807 bekroond met de wet, die aan den Britschen slavenhandel een einde maakte. In de volgende tien jaren beijverde hij zich de zaak internationaal te maken; ook in die breede werkzaamheid had hij een schitterend succes. (*b*)

Doch aan aanmatiging van Engelands zijde ontbrak het ook hier

(*a*) *Walpole* II 198—203.

(*b*) Een aantrekkelijk beknopt overzicht van Engelands binnen- en buitenlandsche politiek in zake slavernij-bestrijding vindt men o. a. op bl. 12 vv. dl II (1899) van Dr. Alfred Zimmermann's werk: „*Die Kolonial Politik Grossbritanniens*".

niet. Het goede kan onverdragelijk worden, wanneer vreemde politie het aan de menschen wil opdringen. Overdrijving, aanstellerij, doordrijverij, ellendige zucht om, met Chamberlain's woorden in Transvaal-aangelegenheden, *ploegen in eens andermans land te zetten*, gehuichel ten einde de slavernij als een dekmantel voor koloniale aanwinsten te doen strekken: dit alles bleef natuurlijk nu evenmin als vroeger en later uit. De staatkunde bemoeide er zich mede; vooral de kleine landen zouden het ontgelden; wat niet wilde buigen, dat moest maar barsten.

In Europa hadden Frankrijk, Denemarken, Zweden, Nederland zich krachtig genoeg getoond met hunne betuigingen tegen den slavenhandel. Wat ons betreft, wij waren ter nauwernood uit den strijd van 1813 een weinig tot adem gekomen, of men had ons al het thema onder de aandacht gebracht. Koning Willem I scheen het prachtig te vinden. Art. 8 onzer koloniale conventie van 13 Augustus 1814 verklaarde althans, dat: — „animé d'un vif désir de coöpérer de la manière la plus efficace avec Sa Majesté le Roi du Royaume Uni de la Grande Bretagne et d'Irlande, à l'effet de parvenir à l'entière abolition de la traite des esclaves sur la côte de l'Afrique" — onze Souvereine Vorst aan al zijne onderdanen verbood „de la manière la plus efficace et par les lois les plus formelles, de prendre aucune part quelconque à ce trafic inhumain" (*a*).

Het moet gezegd worden, uit zich zelf toonden de leidende Britsche staatslieden niet bijzonder veel lust om zich verder met de vreemde mogendheden in deze zaak te bemoeien (*b*); doch aan den anderen

---

(*a*) *Sluiting* 273; ov. 35.

(*b*) Eene karakteristieke bijdrage daarover leest men in de *Brieven-Hogendorp* VI, 301, waar Van Hogendorp dd. 23 April 1816 het volgende opteekent over een gesprek, dat hij ten aanzien van den slavenhandel had met den hertog van Wellington eenige dagen te voren op een diner bij den Souvereinen Vorst:

„Quel fut mon étonnement, quand je lui entendis dire, et répéter avec satisfaction, qu'au Congrès de Vienne Lord Castlereagh et lui avaient jusqu'au dernier moment voté contre l'abolition.

„Avant qu'on se mit à table, le Général Alava *(Spaansch minister en vroeger adjudant van den hertog van Wellington)* avait fait beaucoup de bruit dans le même sens. Il s'était notamment plaint de l'Autriche, qui, dit-il, n'ayant pas un seul noir, avait décidé l'abolition en se déclarant.

„Il en résulte que la Russie et la Prusse ont poussé l'affaire, que l'Autriche a fini par se joindre à ces deux Puissances, que les ambassadeurs anglais alors n'ont pû tergiverser, que la France, l'Espagne et le Portugal n'ont pû s'empêcher d'y adhérer sous les restrictions connues.

„C'est donc en dernier résultat l'Empereur Alexandre, qui est le véritable auteur de l'abolition, fortifié par l'opinion prononcée du peuple anglais.

kant dient men ook in het oog te houden, dat een Engelsch ministerie zich gaarne een weinig laat drijven; de regeering pleegt dan daarop een beroep te doen, zoo noodig met 'n verontschuldigend: „Als het van mij alleen afhing, zou ik wel anders willen."

Hier waren het Wilberforce en door hem de publieke opinie, zich uitende in het Parlement en in de dagbladen, die den almachtigen minister Castlereagh den internationalen weg verder opdrongen (*a*). Zoo kwam de zaak op het Weener congres, waar *Castlereagh* en *Wellington* zich schaarden .... onder de bestrijders! Maar onder de mogendheden, die verklaarden wel te willen medegaan, behoorde *Spanje*, betuigende evenwel de fondsen te missen, om er iets aan te kunnen doen. Engeland gaf dientengevolge in 1818 aan deze mogendheid 400.000 pond sterling, niettegenstaande een groot deel der Britsche bevolking zelve destijds van armoede verging (*b*)!

Hetzelfde jaar 1818 werden ook Nederland de duimschroeven wat aangezet. Een tractaat van 4 Mei 1818 (*c*) — hetwelk nota bene eerst bij besluit van 14 November 1848 in het Staatsblad der Nederlanden verscheen (*d*) — regelde de wijze van uitvoering van het hiervoren vermeld art. 8 der Londensche conventie van 1814. Onze gevolmachtigden waren de ministers van Buitenlandsche Zaken en van Justitie, de heeren *Van Nagell* en *Van Maanen*. In tien artikelen werden de uitvoerende bepalingen omschreven, alweder:

„Mais quelle a été la conduite des ambassadeurs de l'Angleterre? Nous voyons tous les jours Lord Castlereagh se vanter dans le Parlement de ses prouesses en faveur de l'abolition. Cependant au Congrès il a voté contre la mesure jusqu'au dernier moment. Il avait donc des instructions secrètes, contraires aux instructions avouées et publiques. Le duc de Wellington annonce tout haut, qu'il a travaillé jusqu'au dernier moment contre ses instructions publiques. Que devient sa loyauté?

„J'ai été frappé, mais surtout en ce moment, de sa tournure irlandaise."

(*a*) „Il existe en Angleterre un parti considérable dirigé par la secte des *Méthodistes*, et auquel se rattachent les *Wilberforce* et quelques membres du parlement, qui font profession d'une certaine indépendance politique, et qui n'appuient le ministère que sous des conditions dont l'une est l'abolition de la traite des nègres. Ce parti, qui poursuit son plan avec une sorte de fanatisme, est lié comme toutes les sectes religieuses qui ne sont pas dominantes, par les noeuds les plus forts; il agit avec un ensemble qui en impose singulièrement au gouvernement, toujours empressé de le caresser et de suivre sa direction, toutes les fois qu'elle n'est pas diamétralement contraire à ses vues." *Richelieu* 108.

(*b*) Bl. 470 dl. I *Walpole*.

(*c*) Zie o. a. Hertslet's „*Complete collections of the treaties*..." dl. I (1827) bl. 380—391.

(*d*) Zie 1848 N. 79.

„animées d'un désir mutuel d'adopter les mesures les plus efficaces pour empêcher le commerce des esclaves par leurs sujets, et prevenir que d'autres nations qui s'y trouvent engagées ne se servent de leurs pavillons respectifs pour protéger cet odieux trafic". Slavenschepen van Nederlandsche of Engelsche herkomst konden door de oorlogsmarine van beide mogendheden worden onderzocht en goeden prijs verklaard; gemengde rechtbanken zouden over de gevallen oordeelen; enz.

Op papier was dat alles heel mooi. Toen wij nog onze koloniën moesten terugkrijgen, had reeds de Souvereine Vorst bij een besluit van 15 Juni 1814 zich gehaast een verbod tegen den slavenhandel uit te vaardigen, ten einde Engeland pleizier te doen, ofschoon het heette genomen te zijn *uit eigen beweging*. Eenmaal echter in het bezit der West-Indische koloniën, ging spoedig het pleizier tot handhaving van het verbod er af; wij vonden namelijk dat Nederlandsch West-Indië met den slaventoestand stond of viel.... De conventie van 1818 was een moetje en minister Van Nagell, die zoo zeer aan het bezit dier koloniën had gehangen en zeer aan den slavenhandel gehecht was (*a*), zal er wel met een zuur gezicht toe mede gewerkt hebben.

Zoo de minister; zoo feitelijk de openbare meening in Nederland. Volk en regeering beiden dreven naar kunstmatige opwekking van den handel en wat daarmede verband hield. Eene breed opgevatte slavernij-hervorming was er geenszins populair. „De onverschilligheid der Nederlandsche regeering voor hooger dan eigen handelsbelang", waarover het Nederlandsch Anti-Slavernij tijdschrift klaagde (*b*), zou nog eene lichtzijde gehad hebben, wanneer inderdaad dat *handelsbelang* bij ons helder genoeg was ingezien; doch men bewoog zich toenemend in eene richting, die allen heil deed zoeken in maatregelen, waarvan het kunstmatige onze geestkracht verder doodde en dat ons telkens op gespannen voet bracht met eene vreemde regeering, wier goede diensten voor ons dikwerf onmisbaar waren.

De zaak kwam dan hierop neder, dat wij niet oprecht of in gemoede tot de bestrijding van den slavenhandel medewerkten. *Stelselmatige twintigjarige misleiding* was nog in 1843 de beschuldiging, die zich over de schending van het tractaat van 1818 tegen Nederland hooren

---

(*a*) Zie bl. 40 hiervóór.

(*b*) *Utrechtsche Bijdragen* 383.

deed (*a*); eene misleiding, welke in 1821 zelfs zóó tastbaar werd, dat koning Willem I over zijne averechtsche opvatting van het tractaat van 1818 niet slechts in strijd kwam met al zijne ministers, maar ook met den Raad van State (*b*). De zending eerlang van den heer Van den Bosch, die in de West eene leerschool had doorloopen, naar Oost-Indië om daar het Cultuurstelsel in te voeren, maakt het ons duidelijker, dat de Koning over de anti-slavernij niet bijzonder orthodox dacht. De brandende quaestie werd nu deze: van Nederlandsche zijde werd beweerd, dat de slavenhandel was geoorloofd gebleven, *uitgezonderd rechtstreeks met Afrika*, terwijl van Engelsche zijde, en op goeden grond, werd volgehouden, dat de conventie van 1818 *allen* slavenhandel verbood.

De Engelsche regeering gelastte haar gezant Clancarty om met den meesten ernst tegen de schending der aangegane belofte op te komen; en daar wij niet toegaven, ontstond zekere wanverhouding tusschen koning Willem I met zijne ministers en den Britschen vertegenwoordiger, dien wij te voren steeds als een ons welgezind man hoogelijk hadden gewaardeerd.

's Konings raadslieden moesten wel de stijfhoofdigheid, waarmede onze vorst zijn standpunt handhaafde, tegenover den aandringenden gezant eerbiedigen. Van Nagell begon met Clancarty in diens breede uitlegging der slaven-conventie tegen te spreken. De zaak bleek echter zóó zwak, dat de minister eindelijk had moeten toegeven op een dd. 23 December 1820 ingezonden „*energetic* note", gelijk gespatieerd staat in een nader te noemen rapport van den Britschen gezant aan minister Castlereagh dd. 5 Januari d.a.v.

Clancarty was intusschen, op verzoek van Van Nagell, onzen departementschef voor de Koloniën, den heer Falck, gaan spreken en deze, nogal leuk, meende de zaak over een anderen boeg te kunnen werpen. Onze minister begon eenigszins hoog op te merken, dat het slavenverdrag eigenlijk niet zeer klaar was, zoodat men wel zou doen over een nieuw te onderhandelen. Vermoedelijk wilde hij alzoo er toe komen, om daaraan dan tevens de voortzetting der onderhandelingen van 1820 te verbinden, doch Clancarty gaf hiertoe geene gelegenheid, daar hij opmerkte, dat de duidelijkheid niets te

---

(*a*) Bl. 19 der *Utrechtsche Bijdragen*.

(*b*) „.... in which all those styled Ministers, including the whole Council of State, are with us, the King alone against us". Rapport van den Engelschen gezant te Brussel Clancarty dd. 8 Augustus 1821 aan minister Castlereagh. Zie *Corr.* 421.

wenschen overliet, zoodat een nieuw verdrag niets kon baten (*a*). Falck gaf daarop in wat lager toon te kennen, dat hij over de quaestie zou nadenken en het resultaat hem ten spoedigste mede-deelen. Hij vond het nu echter eene goede gelegenheid, om toch te komen op de reden, die tot het afbreken der onderhandelingen van 1820 had geleid, uitende zijne rechtmatige grieven over het voortdurend uitstellen van het inlossen der belofte om ze weder ten spoedigste op te vatten. Nu liet hij ook Clancarty de particuliere brieven der twee landvoogden zien, waaruit dan toch duidelijk bleek, dat geene nadere inlichtingen uit Bengalen konden verwacht worden; „en ik moet bekennen", rapporteerde de gezant naar Londen, „dat zij ook voor mij (speciaal de brief van lord Hastings) ten volle deze gevolgtrekking rechtvaardigen". Maar op Falck's toeleg om aldus Engeland langs den weg eener wijziging van de slaven-conventie tot de door Nederland zoo zeer verlangde herziening van het koloniaal tractaat van 1814 te brengen, ging de gezant niet in, zóó weinig, dat hij bij zijn rapport van 5 Januari 1821 minister Castlereagh aanried, dat men onze wenschen voor de her-vatting van de koloniale onderhandelingen moest beantwoorden met de opmerking, dat Engelands genegenheid om alle hangende koloniale quaestiën bij verdrag uit te maken, niet toegenomen was, ten gevolge van de wijze, waarop een bestaand tractaat door de Neder-landsche regeering werd begrepen. Alsof niet het koloniaal verdrag van 1814 op schandelijke wijze door Raffles en zijne handlangers werd geschonden! (*b*)

Wij zagen ons intusschen wel verplicht Engeland eerst genoegen te geven; en uit dien hoofde vaardigde de regeering nadere instructiën uit, die eene meer stipte nakoming van de slaven-conventie moesten beoogen. Het werd den gezant medegedeeld, *doch aan diens verzoek om de stukken te mogen lezen*, *durfden we geen gevolg geven*, *wijl ze veel te onbeduidend waren!*

Vandaar dd. 26 Februari 1821 eene nota van Clancarty, waarin hij gehoor bij onzen Koning verzocht, ten einde mondeling op eene afdoende verklaring omtrent het tractaat van 1818 te staan en zich opnieuw over bepaalde gevallen van schending der conventie te

(*a*) Nochtans zijn dd. 31 December 1822 en 25 Januari 1823 *ophelderende en additioneele artikelen* tusschen beide mogendheden vastgesteld, welke door koning Willem I dd. 31 Januari en 19 Februari d. a. v. werden bekrachtigd. Zie het aangehaald Staatsblad 1848 N° 79.

(*b*) Men leze Clancarty's belangrijk rapport in bijl. 10.

beklagen. Er kwam evenwel geen antwoord; de gezant achtte het intusschen gepast om geduld uit te oefenen, wijl de Koning ongesteld heette te zijn. De Engelsche regeering spoorde echter Clancarty nader aan, wijl zij zich in het Parlement over onze houding had te verdedigen. Den 26[n] Maart 1821 zond de gezant dientengevolge eene nieuwe nota aan minister Van Nagell. Hij herinnerde er aan, dat de Koning nu hersteld was en verzocht daarom alsnog audientie, „om persoonlijk op te komen voor hetgeen niet enkel de belangen waren van zijn eigen land, maar, welbeschouwd van beide landen" (*a*). Afschrift van dit stuk zond de Britsche gezant den volgenden dag aan minister Castlereagh, onder mededeeling, dat hij de zaak tot het uiterste zou drijven: „even", schreef hij onderstrepend, „to what may grow to a breach *between me personally* and this Government which, however must I sincerely hope it will not take place". Hoe zich de gezant dat *persoonlijk* afbreken wel voorstelde? (*b*)

Den 17[n] April 1821 zond hij een nieuw toornig rapport naar Londen met klachten over onze dubbelhartigheid. Het was nu duidelijk, berichtte hij, dat de Koning der Nederlanden de anti-slavenbepalingen wilde ontwijken; dat moest en mocht niet toegelaten worden; daarom beval hij minister Castlereagh aan — in deze maand door erfrecht *markies van Londonderry* geworden, gelijk hij sinds in de correspondentie heet — onzen Londenschen gezant niets in te willigen, wat deze ook mocht vragen! Hoe vriendelijk Fagel om zijn persoon verdiende bejegend te worden, — als vertegenwoordiger van zoo'n meester, behoorde men, meende Clancarty, hem niet beter te behandelen dan zulk een meester verdiende en tot deze geleerd zou hebben om meer tegemoetkoming waardig te zijn!! (*c*)

(*a*) De nota in bijl. 11.

(*b*) Clancarty's brief in bijl. 12.

(*c*) Over Fagel's uitnemende verhoudingen te Londen, zie *Fagel's Ontslag* 402—404; ov. 10—12. Clancarty's karakteristieke brief dd. 17 April 1821 komt voor in de *Corr.* 891 en luidt aldus:

„I write but a line, merely to solicit your attention to the postscript of my despatch, N° 16, of this date, and to its enclosure, where you will see confirmed (what has probably long been suspected by you) that the Netherland Monarch is endeavouring to evade the execution of his treaties with us relative to the Slave-Trade.

„This will not do, and must not be allowed. I have therefore to renew my request to you to do nothing which, on the part of his Government, shall be asked of you by Fagel, and, however kindly, as an individual, you may treat him, I pray you that, as the representative of his master, he may not be better treated than such a master deserves, till the master shall learn to deserve better."

Weldra zou zich eene gelegenheid voordoen, om Fagel te toonen, dat dit ernstig gemeend werd.

Reeds had deze de terugwerking van het geschil ondervonden, toen hij dd. 17 Maart 1821 een bezoek aan Castlereagh bracht, ten einde beklag te doen over Raffles' weigering tot overgave van Ajer Bangis op Sumatra's Westkust, waartoe onze gezant eene opdracht had gekregen, ingevolge voorstel dd. 28 Februari 1821 aan den Koning (*a*). Het mag daarbij wel zonderling schijnen, dat onze regeering haar gezant niet tevens volledig op de hoogte stelde van het branden der slavenquaestie; zij kon toch, dunkt me, wel bevroeden, dat Fagel's positie er onder zou lijden. Het persoonlijk bestuur van Willem I belette echter een normalen gang van zaken, zoo tusschen de departementschefs onderling, als tusschen *Buitenlandsche Zaken* en de Nederlandsche vertegenwoordigers in den vreemde.

Castlereagh gaf Fagel te kennen, dat de onderhandelingen over het tractaat van 1814 zouden hervat worden, zoodra de Bengaalsche stukken waren ontvangen, die zeker nu niet lang meer konden uitblijven. Onmiddellijk daarop roerde echter de minister het slavengeschil aan; hij wenschte, dat onze regeering toch spoedigst zou besluiten tot overlegging harer instructiën hierover, ten einde daarmede in het Parlement een goeden indruk te maken.

Denzelfden dag, dus 17 Maart 1821, rapporteerde de gezant het gesprek aan *Buitenlandsche Zaken*, er bij voegende, dat hij zich tot de enkele mededeeling ervan wel moest bepalen, daar hij immers van de slavenquaestie niets afwist! (*b*)

Weldra moest Fagel zijn bezoek bij Castlereagh hervatten; en aangezien hij dit deed kort nadat de minister het tweede nog ontstemder schrijven van Clancarty had ontvangen, kreeg onze gezant den wind van voren, althans voor zoover men dat mag zeggen van een man, zoo geheel in de vormen als Castlereagh inderdaad was.

Minister Falck had namelijk in een rapport dd. 30 April 1821 den Koning weder gewezen op de nadeelen van het *status quo* ten opzichte der Indische quaestiën. Er was tijd genoeg geweest, merkte hij terecht op, om uit Britsch-Indië de inlichtingen te erlangen, die de Engelsche gemachtigden noodig hadden geacht; zelfs om ze uitdrukkelijk op te vragen, zoo men ze van Calcutta niet uit zichzelven had gezonden. Daargelaten de steeds betoonde onvriendelijke

(*a*) Zie over deze quaestie *Sumatra's Westkust* II 229 vv; ov. 25 vv. Van Nagell's schrijven aan den Koning op bl. 306; ov. 182.

(*b*) Zie bijl. 13.

gezindheid van den luitenant-gouverneur Raffles te Benkoelen, had het onafgedaan blijven der geschillen en de hiermede verbonden staat van onzekerheid een nadeeligen invloed op de behandeling van velerlei zaken, op de gezindheid der vorsten en volksstammen, die meer dan eenige andere, naar hetgeen zij zagen en naar bepaalde daadzaken oordeelden, en, volgens de opinie van den heer Van der Capellen, ook op de stemming van den sultan van Palembang. „Ons *belang* dus, om op de hervatting der onderhandelingen aan te dringen", meende de minister „is buiten twijfel. Ons *regt* daartoe, na eene geduldsuitoefening van zeven of acht maanden, komt mij even zeker voor, en hoewel ik mij omtrent de *diplomatieke convenientien* niet even stellig vermag te uiten, meen ik echter, dat ook ten dezen, daar wij het tijdperk van het regtsgeding tegen de Koningin Carolina en dat der discussiën over de *bill* ten gunste der Katholieken hebben laten voorbijgaan, alles in acht genomen is, wat men van den meest welmeenenden bondgenoot konde vorderen of verwachten." (*a*)

Het gevolg was eene opdracht dd. 24 April 1821 van den minister van Buitenlandsche Zaken aan onzen gezant om de Britsche regeering andermaal te interpelleeren (*b*).

Fagel begaf zich den 1n Mei tot Castlereagh, die, gelijk ik mededeelde, een paar weken te voren, nog eene ernstiger aanmaning van Clancarty had ontvangen, om Fagel per se alles te weigeren! De minister moest dus eene *houding* aannemen. Gezant Fagel, geheel onbekend hiermede, binnentredende, vond Castlereagh met een papier in de hand. Onder 's ministers gewone opgeruimdheid, voegde Castlereagh den binnentredende lachend te gemoet: „*Je ne sais pas ce que vous avez à me dire, mais moi, j'ai à vous gronder.*" — Fagel had echter ook een papier in de hand, namelijk Van Nagell's depêche; deze evenzeer ophoudende, antwoordde hij gevat op denzelfden lachenden toon: „*Je vous en offre autant, Milord! „Qui sera-ci donc de nous deux, qui commencera à gronder l'autre?*"

Hierop begon Castlereagh zijn papier voor te lezen, dat klachten inhield van Wilberforce over onze schending van de slaven-conventie.

Fagel moest alweder antwoorden, dat hij geheel daar buiten

(*a*) Opgenomen in *Falck's Ambtsbrieven* 140 N° 15.

(*b*) „Le Roi m'a ordonné de rappeler à V. E. la longue interruption qui a lieu dans nos négociations relatives aux affaires des Indes Orientales; il paraît qu'il s'est écoulé un temps suffisant pour recueillir toutes les informations nécessaires et S. M. désire qu'Elle en entretienne S. E. le Marquis de Londonderry à la première occasion favorable qui se présentera." (B. Z.)

stond, dat hij niets van de zaak wist; maar hij beloofde de grieven onder de aandacht zijner regeering te brengen. Als altijd luidde 's ministers bescheid omtrent de hervatting der onderhandelingen, welwillend; doch de gezant besloot niettemin zijn rapport, waarin de hier verhaalde conferentie stond beschreven, met de verzekering, dat aan deze hervatting in geen geval te denken zou vallen, zoolang de Nederlandsche regeering de slavenquaestie niet naar Engelands genoegen had uitgemaakt. (*a*)

Terwijl dit alles in de officieele wereld voorviel, beijverden zich de Britsche publicisten om voor de handhaving van de Engelsche vlag te Singapore te strijden, de ministers, die het prijsgeven van dezen post durfden voorschrijven, met vervolging dreigende, en den moord van Amboina voor de zooveelste maal ten tooneele voerende (*b*). Kieschheid in de behandeling eener zaak, waaromtrent het bezitrecht nog niet was uitgemaakt, kende men evenmin in de bureaux der Britsch-Indische administratie (*c*), als in het Britsche parlement. Singapore's schitterende toekomst breedelijk besprekende, behandelde men het onderwerp, alsof van teruggave nooit quaestie kon zijn.

Onzen gezant Fagel deed dit alles pijnlijk aan, gelijk blijkt uit zijn particulier schrijven dd. 8 Mei 1821, waarin hij Elout geluk wenschte met diens optreden dd. 1 dier maand, als minister van Financiën. „Met opzigt tot onze onderhandelingen", leest men daarin, „blijft alles *in statu quo*. Men heeft nog geen antwoord van Calcutta. Ondertusschen zie ik met leedwezen in een Rapport, deezer dagen door den Markies Van Landsdown in het Hoogerhuys uitgebragt, namens het Comitté tot onderzoek der vreemde handelsbetrekkingen van dit Rijk (speciaal in Indien), eene passage, waarin met veel ophef gesproken wordt van het nieuwe etablissement van Sinca-Poura en van deszelfs aanwas seedert dat de Engelschen zich in het bezit van hetzelve gesteld hebben." (*d*)

Ook onze vorst gevoelde zich onvoldaan én door Clancarty's aandrang in zake slavernij, én door Engelands houding ten opzichte der Indische zaken. Vooral de *energieke* nota's van den Britschen gezant hadden hem diep gegriefd, zelfs in die mate, dat op den eigen dag, dat Fagel zijne mismoedigheid aan Elout openbaarde,

(*a*) Fagel's rapport dd. 2 Mei 1821 in bijl. 14.
(*b*) Zie *Singapore* II 331; ov. 19.
(*c*) Zie hoofdstuk IV van *Singapore* II.
(*d*) *Bijdr. E.* 165.

dus den 8[n] Mei 1821, de Koning het advies van *Buitenlandsche Zaken* deed inwinnen over de vraag: „of niet voortaan zoude kunnen en behooren aan de nota's, door den Britschen ambassadeur, wegens hetzelve onderwerp, alhier gepresenteerd, te Londen door den Nederlandschen ambassadeur geantwoord te worden, ten einde daardoor weinige onaangenaamheden voor te komen".

Zóó schreef 's Konings secretaris, de heer Van Gobbelschroy (later, van medio 1825 tot einde 1829 minister van Binnenlandsche Zaken) onze taal, die hij als Zuid-Nederlander niet machtig bleek. Maar het was 's vorsten stellige wensch, dat het Fransch uit de correspondentie zou verdwijnen, eene tot zekere grens eerbiedwekkende opvatting, doch waarbij ook al weder niet de juiste maat werd gehouden. Het doordrijven wekte bij onze zuidelijke landgenooten algemeen weerzin en gaf tot veel spot in de bladen aanleiding: ......

Ah! que les vieux mots sont mauvais,
Qu'ils ont un air gothique!
La nouveauté me pique,
Je sens pour le néerlandais!
Quelle magie!
Quelle harmonie! enz. enz. (*a*).

Niets echter ook scheen den Koning te kunnen bewegen om in de slavenquaestie eenigszins toe te geven. Men stond nu in het midden van 1821 en nog was Clancarty's diplomatie niet in staat gebleken te zegevieren op 's vorsten onwil tot overlegging der instructiën. De gezant bleef er intusschen op staan en raadde in een nieuw karakteristiek schrijven van 3 Augustus 1821 zijne regeering aan, om toch van den eisch niet af te zien, al ware het slechts ter voorkoming, dat onze vorst telkens op nieuw twist met het Engelsch bestuur zou zoeken, hetgeen men zeker kon verwachten, als men hem zijn zin gaf! (*b*) Ten einde den vorm te redden, verzocht Clancarty eene bepaalde opdracht uit Londen, dat hij de instructiën zou vorderen en men kon er dan uit beleefdheid aan toevoegen, dat de Britsche stukken tegen slavenhandel ook steeds ter beschikking van de Nederlandsche regeering zouden zijn. Eene dergelijke wederkeerigheid werd meer dan eens in acht genomen om onze onderworpenheid aan tegen Nederland gestelde eischen te verbloemen (*c*).

Intusschen had men in Engeland zelf een ander middel bedacht

(*a*) *Kemper* 542.
(*b*) De brief in bijl. 15.
(*c*) Zie ook bl. 65.

om den Koning tot toegeven te bewegen. De hertog van Wellington moest naar het vaste land vertrekken, ten einde de barrière-vestingen in oogenschouw te nemen; Castlereagh verzocht hem van die gelegenheid gebruik te maken om onzen Koning, dien de hertog toch ontmoeten zou, over het slavengeschil te spreken. Deze had er echter niet veel lust in, en weigerde volstrekt om er over te beginnen; doch toen eene week na Clancarty's schrijven, Wellington te Brussel een onderhoud met Willem I had, werd de gewenschte gedachtenwisseling zeer gemakkelijk uitgelokt doordien de Koning uit eigen beweging haar opende. Vervuld toch van het wederrechtelijke, dat Nederland in zoóvele opzichten van Engeland ondervond, stortte hij zijn gemoed tegenover de hem bezoekende Wellington en Clancarty in ronde woorden uit. Het geschiedde met een vorstelijk zelfbewustzijn, dat beiden, den Britschen veldheer en den Britschen diplomaat, ten zeerste trof. „I did not perceive", memoreerde de een dd. 12 Augustus 1821 over den aanvang van het onderhoud, „any coldness in his reception of me or in manner or conversation" (*a*). „The King", schreef de ander den 14[n] d.a.v., „having, after dinner the same day, taken me aside, and, for near half an hour, assured me of his anxious desire to be always on the most confidential footing with my Government, and personnally complimenting me upon my conduct from the first hour at which I was presented to him in London up to the present moment, in terms which it would ill become me to repeat" (*b*). Toch was dit samengegaan met de breede blootlegging van 's Konings grieven. Hij had zijn leed betuigd van met het Britsche gouvernement op niet zoo'n goeden voet als vroeger te staan; dat hij op onaangename wijze over de slavenquaestie werd lastig gevallen; dat de onderhandelingen over Oost-Indië waren gestaakt, terwijl de Britsche regeering ongenegen scheen ze te hervatten.

Wellington verschool zich natuurlijk achter het niet-weten, waar 's Konings ergernis volkomen gerechtvaardigd mocht heeten; de hertog trachtte niettemin een verschoonend woord hiervoor bij te brengen en wel door als vermoeden te opperen, dat het aftreden van den president van het Londensch koloniaal bestuur, den heer Canning, en de daarmede samenhangende vervanging van den heer Wynn, stoornis hadden teweeg gebracht; doch hij toonde bovendien wel zóóveel van de zaak te weten, dat hij er evenzeer op kon aan-

---

(*a*) Wellington's brief in *Corr.* 425—429.

(*b*) Clancarty's brief in *Corr.* 422—425.

dringen om de slavenquaestie niet aan die der afgebroken onderhandelingen te koppelen. De Britsche regeering, herhaalde Wellington, zou door overlegging van de Nederlandsche instructiën, in staat gesteld worden aan gansch Engeland te bewijzen, dat de Koning alles binnen zijn vermogen had gedaan voor de handhaving der conventie van 1818.

Doch toen dit onderwerp aldus uitvoerig door Wellington was besproken, kwam de Koning opnieuw, en niet onnatuurlijk, terug op het punt, dat hem bij uitstek ter harte ging. Hij bracht in herinnering de correspondentie, die de landvoogden te Calcutta en te Batavia hadden gewisseld en waaruit ten duidelijkste bleek, dat er op nadere berichten uit Bengalen niet te wachten viel, terwijl men dit nochtans te Londen als eene reden voor het niet hervatten van de onderhandelingen aanvoerde. Zoo werd feitelijk door den Koning de waarheid gezegd, namelijk *dat men ons bedroog;* maar Wellington sloot zich nu weder op in zijne volstrekte onbekendheid met deze aangelegenheid. „I repeated", berichtte de hertog in zijn memorandum naar Londen, „that I was quite ignorant of the question; that I neither knew how it stood, nor on what it had turned, but that it appeared to me there was nothing inconsistent in what had passed; as it was very probable that information was required from Lord Hastings, which he might be the only person capable of giving, at the same time that he should have broken off all discussion upon the subject with the Governor-General of Batavia."

Hiermede eindigde een onderhoud, dat vol voetangels en klemmen had toegeschenen, tot beider voldoening. „I took my leave", besloot althans het memorandum, „having left the King, as I thought, better satisfied and pleased than he had been."

Maar zoo de hertog had vermeend, dat hiermede ook het punt in quaestie kon gewonnen heeten, dan zou hij buiten het karakter van onzen vorst hebben gerekend. De zaak was nog onafgedaan, toen de koning van Engeland, Wellington en Castlereagh in September 1821 Brussel bezochten (*a*). De Koning had minister Van Nagell last gegeven, om van die gelegenheid gebruik te maken, de koloniale onderhandelingen andermaal op het tapijt te brengen;

(*a*) „Le 27 Septembre (1821), George IV arriva à Bruxelles et le lendemain il y eut grand banquet au chateau de Laeken; auprès des deux rois intimement alliés, se trouvaient les lords Wellington, Castlereagh et Clancarty": *Juste* 47.

doch het daarop gevolgd bezoek had weder geen ander gevolg, dan dat nu ook Castlereagh antwoordde, dat men nog maar altijd op de Bengaalsche stukken wachtte.

Eindelijk, namelijk in den aanvang 1822, slaagde Clancarty er in, de slaven-instructiën toegezonden te krijgen. Wat echter de Britsche gezant daarover dd. 18 Januari 1822 naar Londen rapporteerde, was wel weder zéér kenschetsend. Met de koppigheid Zijner Majesteit eigen, "with that sub-acid humour by which his Majesty is sometimes governed", werden hem geene officieele Engelsche vertalingen van de instructiën verstrekt, immers enkel *Nederlandsche* afschriften. De gezant had ze in het Engelsch doen overzetten en van Falck de verzekering ontvangen, dat aan de vertaling niets ontbrak (*a*).

Nu bleken bovendien deze instructiën zóó weinig afdoende, zóó treurig, dat ze wel bij openbaarmaking tot de meest kwetsende critiek aanleiding moesten geven. Uit dien hoofde had onze minister van Koloniën ernstig bezwaar, dat ze aan het Parlement werden overgelegd, terwijl het toch juist daarom te doen was. Falck stelde Clancarty een middenweg voor, namelijk dat in plaats van die stukken, de Britsche regeering een schrijven zou uitlokken, waarop wij konden antwoorden, dat Nederland de bepalingen van de slaven-conventie met ernst beloofde te handhaven; een antwoord, hetwelk dan in stede van de instructiën, aan het Parlement kon vertoond worden. Wijl de ministers Falck en Van Nagell beiden de verzekering gaven, dat zoolang zij departementschefs bleven, geene schending van het tractaat meer zou plaats vinden, kon Clancarty zich met het voorstel vereenigen. Dientengevolge beloofde Falck er den Koning over te spreken.

Waarlijk, het was jammer, dat onze vorst, bij zoovele eigenschappen, die hem inderdaad tot koning stempelden, gebreken had, die hem in de oogen van een ieder tot een zéér klein man maakten.

Het ongeluk had gewild, dat onder de aan Clancarty verstrekte stukken, een door minister Falck onderteekend rapport was, waarin werd verwezen naar een *particulier* schrijven, dat men bovendien nergens meer kon vinden. Onze Koning nu was, gelijk De Bosch Kemper herinnert (*b*), "zeer gezet op orde en assiduiteit", doch ook hierin zonder voldoende maat. De ordezucht ontaardde in bureaucratie en de assiduiteit in bemoeizucht. Dat foutje van Falck scheen

---

(*a*) Zie het rapport in bijl. 16.

(*b*) *Kemper* 518.

Willem I enorm toe, zóó ernstig, dat hij waarlijk geloofde, dat zijn minister er zich over schaamde en dáárom eene poging aanwendde om de overlegging van de stukken aan het Parlement te verhoeden! Aangenomen eens, dat deze dwaze veronderstelling reden van bestaan had, moest dan de meester niet genoeg achting voor zijn eigen raadsman hebben gevoeld om te voorkomen, dat deze in den vreemde werd uitgelachen? — De Koning had echter voor het kleine in deze rol geen geopend oog; en aldus, rapporteerde Clancarty dd. 22 Januari 1822 naar Londen, liet Willem I de openbaarmaking der stukken toe, die slechts 's vorsten eigen onoprechtheid, „his own backwardness or awkwardness", in de nakoming der slaven-conventie aan den dag bracht (*a*)!

Wanneer dan ook in het Eerste rapport der Staatscommissie, benoemd bij Koninklijk besluit van 29 November 1853, tot het voorstellen van maatregelen ten aanzien van de slaven in de Nederlandsche koloniën (*b*), getuigd wordt „dat gedurende eene lange reeks van jaren geen enkel geval van verboden slavenhandel onder Nederlandsche vlag is onderworpen geworden aan de rechtspraak van de krachtens het tractaat van den 4ⁿ Mei 1818 opgerigte gemengde geregtshoven te Paramaribo en Sierra Leona; en dat die geregtshoven, hoezeer niet uitdrukkelijk opgeheven, sedert eenige jaren door gebrek aan bezigheid hebben opgehouden te bestaan"; — dan behoeft dit, ook in weerwil der mededeeling van *Smulders*, dat van 1819—1829 te Sierra Leona 21 Nederlandsche slavenhalers door Britsche kruisers opgebracht werden (*c*), bij eene opvatting van het tractaat als wij hier leerden kennen, niet te verwonderen; doch betwijfeld mag worden, dat de sinds 1818 tot 1853 uitgevaardigde maatregelen en besluiten zouden *bewijzen*, „dat de afschaffing van den slavenhandel, voor zoover ons vaderland betreft, geene

(*a*) Zie bijl. 17.

(*b*) 's-Gravenhage 1855.

(*c*) Bl. 43 noot 1. — Over het wederzijdsche onderzoek der slavenschepen, dat Castlereagh op het congres van 1818 te Aken ook aan de Franschen wilde opdringen, zeide minister Richelieu aan den Engelschen minister: „On ne peut se dissimuler, que cette réciprocité de visite accordée aux Espagnols et aux Portugais ne soit à peu près illusoire, car qui pourrait imaginer que ces deux nations employassent le peu qui leur reste de moyens maritimes, à visiter sur les rivages africains, les vaisseaux anglais qui pourraient se livrer à la traite, tandis qu'ils ne pourraient garantir leurs propres côtes des déprédations des corsaires insurgés de l'Amérique du Sud." — Zie *Richelieu* 105.

doode letter is geweest", gelijk Dr. *J. Hartog*, op gezag van dat rapport, vertrouwvol aanneemt (*a*).

In ieder geval met de overlegging der slaven-instructiën aan den Britschen gezant in Januari 1822 meenden wij de hervatting van de koloniale onderhandelingen nu spoedig te kunnen verwachten, waarom minister Van Nagell dd. 18 Januari onzen ambassadeur schreef er ter gelegener tijd Castlereagh weer over te gaan spreken (*b*). Tien dagen later bracht Fagel een bezoek bij den Britschen minister. Deze zeide nu, *dat hij nog niet had vernomen*, dat de verwachte Bengaalsche stukken waren ontvangen. Zij konden dus wel ontvangen zijn! Zij waren inderdaad reeds verzonden bij brief van 17 Juni 1820, doch de ontvangst te Londen werd eerst erkend bij brief van 26 Januari 1822 (*c*). — Daar bovendien, naar wij weten, lord Moira zich niet de moeite had gegeven, Van der Capellen's klemmend betoog tegen de inbezitneming van Singapore te wederleggen, kon toch nog altijd gezegd worden, en dat werd gezegd, dat men naar zulk eene wederlegging bleef uitzien!

Nochtans had de Britsche minister geen bezwaar, om ook nu te verklaren, dat hij, *evenals wij*, naar de hervatting van de onderhandelingen haakte. Zelfs was, deelde hij mede — gelijk Fagel dd. 29 Januari 1822 aan *Buitenlandsche Zaken* rapporteerde — president Wijnn gewaarschuwd, zoodat men de onderhandelingen spoedig te gemoet kon zien, hetwelk zeker zeer wenschelijk was, erkende de minister, omdat de toenemende ontwikkeling van Singapore het wegnemen van dezen steen des aanstoots steeds moeilijker maakte!! (*d*). Maar dat was immers juist, hetgeen de Engelsche regeering met haar tegenhouden van de onderhandelingen beoogde?

(*a*) Zie bl. 266 Juli 1899 *Tijdspiegel*: „Uit de geschiedenis der bestrijding van de slavernij".

(*b*) Zie bijl. 18.

(*c*) Zie *Singapore* I 440—441; ov. 52—53.

(*d*) „J'ai parlé hier à lord Londonderry, mon cher Monsieur, aux termes de de votre lettre particulière du 18, de la reprise de notre négociation Orientale. Il se rappelait très-bien la conversation que vous avez eue à ce sujet avec lui à Bruxelles. Il m'a dit qu'il désirait autant que nous que ces conférences recommençassent, mais qu'il n'avait pas encore appris que les dépêches, attendues de lord Hastings (de l'arrivée desquelles seule cela dépendait) eussent été reçues: qu'il avait déjà prévenu Mr. Wijnn de la probabilité de la prochaine reprise de cette négociation, qu'il lui en reparlerait, et me ferait savoir dès qu'ils seraient prêts ici: que la rentrée du Parlement n'y mettrait point d'obstacle, et qu'eux-mêmes désiraient d'autant plus terminer cette affaire, que restant toujours en possession de Singapoor et étant obligés à

Den 5^{n} Februari 1822 kwam het Parlement voor het eerst onder een gewijzigd ministerie Liverpool—Castlereagh bij elkander; de zittingen duurden tot den 6^{n} Augustus. Het bleek, dat de nieuwe regeeringsleden, onder wie ook een van Marine, weinig of niet tot versterking der regeering hadden bijgebracht; inzonderheid viel president Wijnn algemeen tegen (*a*). Onder deze omstandigheden werd van Castlereagh's werkkracht meer gevorderd, dan voor de gezondheid van den reeds door de jicht gekwelden staatsman wenschelijk was.

Den 3^{n} Augustus gaf hij op zijn buitenverblijf te Cray een politieken maaltijd. Een der gasten, die den wijn wilde prijzen, riep hem aan met een „Lord Londonderry"! Verschrikt sprong de gastheer op en het kostte de aanzittenden moeite om hem weder rustig te doen plaats nemen. — De teekenen van vervolgingswaanzin schenen steeds duidelijker te spreken, toen Wellington, die weder naar de Nederlanden moest, zich ten huize van den minister te Londen vervoegde om afscheid te nemen. Castlereagh sprak met eene helderheid over de zaken, zooals zijn bezoeker nog nooit had opgemerkt. Midden in het gesprek voegde de minister hem echter toe: „Ten bewijze in welk gevaar ik verkeer strekke, dat mijne eigen bedienden het zeggen en dat ik onmiddellijk moet vertrekken; dat ik geen tijd heb te verliezen, en zij mijne paarden gezadeld houden, opdat ik er spoedigst van door kan; zij meenen, dat ik geen tijd zou hebben om in een rijtuig weg te komen." Hij schelde daarop een bediende: „Zeg me dadelijk, heerschap", voegde hij dezen toe, „wie liet mijne paarden hier komen; wie zond ze naar de stad?" — De man antwoordde, dat de paarden te Cray op stal stonden en niet in de stad waren.

In dezen staat ging de minister weder naar zijn buitenverblijf. Uit zijne omgeving in de ziekenkamer nam men op raad van den geneesheer pistolen en scheermessen weg. Doch in het aangrenzend vertrek lag een pennemes, waarvan zich de kranke wist meester te maken. In den nacht van zondag op maandag, den 12^{n} Augustus 1822, sneed hij hiermede zich den hals door. (*b*)

---

y faire dè la dépense, cette circonstance pourrait présenter quelque difficulté de plus, s'ils devaient nous rendre cet établissement.

„Je me trompe fort ou vous serez très-content des instructions de lord Londonderry au chevalier Bagot. Ce sont des modèles de sagesse et de modération." (B. Z.) — De laatste zinsnede handelt natuurlijk over eene andere zaak.

(*a*) „Charles Wijnn was universally admitted to have proved a failure". *Walpole* II 51.

(*b*) Zie o. a. *Greville* 51 vv.

X.

Vernieuwde pogingen in het tweede halfjaar 1822 en den aanvang van 1823 om minister Canning tot het hervatten der onderhandelingen te bewegen.

In den tijd dien wij beschrijven, had de gouverneur-generaal van Britsch-Indië niet op rozen geslapen, en wel tengevolge van de aanraking met een handelshuis, waarover, zonderling spel van het toeval! ook zijn hooge ambtgenoot te Batavia in zekeren zin struikelen zoude. *William Palmer* heette een Britsch-Indisch officier, die den dienst had verlaten om te Hydrabad, waar hij in garnizoen had gelegen, een bankiershuis in 1814 te openen. De firma *W. Palmer en C^o^* verdiende o. a. veel geld met het geven van voorschotten aan de regeering van den vorst aldaar, den z. g. Nizam. Het was weliswaar bij parlementsacte verboden, dat Britsche onderdanen leeningen met inlandsche vorsten aangingen; maar de Gouv.-Gen. in Rade maakte in 1816 van eene hem op wetgevend gebied toegekende discretionnaire bevoegdheid gebruik om de firma van dit verbod te ontheffen. Lord Moira stelde inderdaad belang in den bloei dier firma, omdat een zijner bloedverwanten, de heer *Rumbold*, er lid van was; doch overigens had, naar het schijnt, de landvoogd slechts de voor de onderneming gunstige beslissingen genomen in de gemoedelijke meening, dat de werkzaamheid er van aan Hydrabad zelf ten goede kwam. Aanzienlijke leeningen werden dientengevolge gesloten, toen in 1820 de directie te Londen hare hooge afkeuring uitsprak, én over de leeningen zelven, én over Moira's uitzonderingsverordening. Men beschuldigde hem niet onduidelijk van, ten koste der toevertrouwde belangen, uit onedele beginselen, voor het verkeerde van Palmer's transactiën het oog te hebben gesloten, zoodat hij zich verplicht achtte in 1821 zijn ontslag aan te bieden. (*a*)

(*a*) Over de transactiën van Palmer en C° in Hydrabad en de gevolgen, die ze voor lord Moira hadden, zie men o. a. *Wilson* II 486 vv. „It is not to be denied", leest men er bl. 502, „that the personal interest taken in the successful operations of the house, the ready acquiescence with which their applications and representations were received, and the reluctance to admit anything in their disfavour until it could no longer be disputed that they had taken undue advantage of the confidence which had been shown them, were incompatible with the duties of the Governor-General, were an

Voor het Londensch bestuur was de keuze zijns opvolgers spoedig eene uitgemaakte zaak. Wij lazen op bl. 99—100 met hoeveel waardeering de directie lord Canning als haar president had laten heengaan, nu meende men geene betere benoeming te kunnen doen dan hem als landvoogd uit te zenden. Doch belanghebbende zelf weifelde. Zijn ideaal was leider van eene partij in het Parlement, te schitteren door welsprekendheid, door zijne groote gaven als minister. Dat ideaal zou wellicht voor goed ondergaan in eene landvoogdij, waarvoor hij zich minder op zijne plaats achtte. Er was echter niets anders en er scheen ook geene kans op verandering, zoolang Castlereagh leefde. Hij nam dus de benoeming eindelijk aan, doch draalde zoolang met zijn vertrek, dat toen hij ten slotte gereed stond heen te gaan, de mare van Castlereagh's plotselingen dood zich verbreidde.

Het ministerie verkeerde in groote verlegenheid. Er was slechts één man in de Tory-partij, die niet slechts voor de vervanging van Castlereagh geschikt scheen, maar in velerlei opzichten hem kon overtreffen; dien éénen echter, op wien een ieder het oog gevestigd hield, wilde koning George IV niet. De vorst toch kon Canning's houding in de Koninginne-zaak niet vergeven. Eindelijk werd Wellington, lid van het ministerie, er op afgezonden om den Koning tot andere gedachten, goed- of kwaadschiks! te brengen....

— „Goeje God!", riep de Koning hem toe, „Arthur, je meent het toch niet om me dien man als secretaris van Staat voor Buitenlandsche Zaken voor te stellen. Dat is onmogelijk. Neen, ik zeg op mijne eer als een *gentleman*, nooit zal hij weer een van mijne ministers worden. Je hoort het, Arthur, op mijne eer als een *gentleman*. Ik ben zeker, dat je het met me eens zult zijn. Ik kan niet doen, wat ik op mijne eer als een *gentleman* gezegd heb, nooit te zullen doen."

— „Houd het mij ten goede, Heer", antwoordde de aldus toegesprokene, „ik ben het volstrekt niet met u eens; Uwe Majesteit is geen *gentleman*."

De Koning schrok op; maar Wellington vervolgde:

— „Uwe Majesteit, zeg ik, is geen *gentleman*, maar de souverein van Engeland, met plichten jegens uw volk, ver verheven boven die jegens u zelf; en deze plichten maken het gebiedend nood-

---

injudicious departure from the caution which experience of the past had suggested in regard to pecuniary transactions between Europeans and Natives of rank, were detrimental to the ally whom it was intended to serve, and subjected the Company to serious embarrassment and loss."

zakelijk, dat u op het oogenblik de bekwaamheden van den heer Canning benut."

— "Goed dan!" luidde het met eene zware zucht, "indien ik moet, moet ik." (*a*)

Nog een oogenblik scheen een finale breuk te dreigen tusschen den Koning en den tegen diens zin opgetreden minister, tengevolge van een brief aan den chef van het kabinet, lord Liverpool, waarin de vorst, na zijn onderhoud met Wellington, schreef, dat het hem behaagde Canning *vergiffenis te schenken* of letterlijk: "to extend his grace and favour to a subject who may have incurred his displeasure". Lord Liverpool had de onvoorzichtigheid dit stuk te laten lezen. Niet alleen Canning was woedend, doch ook mevrouw Canning en juffrouw Canning. Een nijdige brief aan lord Liverpool om er den Koning van inzage te doen nemen, lag reeds gereed, toen men de opgewonden familie tot bedaren wist te brengen en haar verklaarde, dat in die woorden niets beleedigends gelegen lag. Het antwoord werd in het vuur geworpen en weldra bleek geen departementschef zoo bevriend met George IV als George Canning! (*b*)

Ter nauwernood was hij als minister opgetreden, of ten onzent rees opnieuw de gedachte om bij het Britsch bewind stappen voor de hervatting van de onderhandelingen te doen. Minister Falck achtte namelijk het herzien der conventie van 1814, blijkens zijn rapport dd. 17 September 1822 aan den Koning, steeds gewenscht. Hij gaf toe, dat de omstandigheden, die tot zijn voorstel van April 1821 hadden geleid (bl. 108), eenigszins veranderd waren; want destijds had ons prestige onder den fatalen indruk van Singapore's stichting geleden, terwijl die indruk sedert, dank onze overwinningen in Palembang, geheel was uitgewischt; maar, oordeelde de minister: "Men behoort te denken aan de toekomst,

(*a*) *Characters* 324. — George IV noemde zichzelf „the first gentleman in Europe". *Walpole*, dit mededeelende (I 247) voegt er aan toe: „Unfortunately, the language which he habitually used, the habits to which he was constantly addicted, and the scenes which he frequented, made the title appear like a sarcasm. Yet there were occasions when he showed that he could thoroughly deserve his self-imposed title. He knew how to captivate genius like that of Scott, or piety like that of Wilberforce. But the Regent, in company with Scott and Wilberforce, was in reality only acting a part, and proving himself, in doing so, a consummate actor. On ordinary occasions he placed no restraints either on his actions or on his tongue. The first gentleman in Europe thought it an admirable joke to make a duke as drunk as himself; he saw nothing indecorous in the use of language which was hardly fit for his stable."

(*b*) *Greville* 58—59.

en, afgezien zelfs van de ontwerpen van commerciëel overwigt in den Maleischen Archipel, raadt de voorzigtigheid aan, om de aanleiding weg te nemen tot plaatselijke geschillen, die in overzeesche gewesten zoo ligtelijk tusschen de Gezaghebbers der wederzijdsche bezittingen rijzen en, vervolgens, zooals de geschiedenis leert, tot hooger overslaande, de Gouvernementen in ernstige moeijelijkheden wikkelen" (*a*). — Het voorstel, gesteund door minister Van Nagell, werd door den Koning aanstonds ernstig opgenomen. Niet alleen toch schreef het besluit dd. 1 October 1822 *Buitenlandsche Zaken* aan, om onzen gezant te Londen de noodige opdracht te doen; doch tevens werden de beide departementschefs van Koloniën en Buitenlandsche Zaken gelast om nader te overwegen, in hoever de op bl. 73 vermelde instructie van 1820 herziening vorderde (*b*).

Fagel bevond zich den 8[n] October 1822 bij Canning, ten einde over de zaak te spreken. Het uitblijven der Bengaalsche stukken kon niet meer eene reden tot wachten zijn, daar zij eindelijk waren ontvangen; men verklaarde zich dan ook bereid onmiddellijk de conferentiën te openen. En waarom gebeurde het dan toch niet?.... De minister, aldus rapporteerde Fagel nog denzelfden dag aan *Buitenlandsche Zaken*, wilde nu liever eerst wachten op de terugkomst te Londen van den Bengaalschen landvoogd zelven, lord Moira, die *dagelijks* kon worden te gemoet gezien! (*c*)

En hiermede werd onze ambassadeur andermaal afgescheept, terwijl de markies van Hastings hoog en droog in Bengalen zat! Immers, na reeds in 1821 ontslag te hebben gevraagd, maakte de landvoogd zich pas op het einde van het volgende jaar tot vertrek gereed,

---

(*a*) *Ambtsbrieven* 148 N° 22.

(*b*) *Bijdr. E.* 167.

(*c*) „Je viens d'entretenir Mr. Canning aux termes de la dépêche de V. E. N° 121 du 4 de ce mois du désir du Roi, que les négociations sur les intérêts mutuels aux Indes Orientales soyent promptement reprises. Son Excellence m'a répondu de suite qu'on était très disposé ici à accéder à ce désir, mais que pour fixer le moment de cette reprise il souhaiterait à présent d'attendre qu'on ait reçu la nouvelle, qu'on attend d'un jour à l'autre, du retour du marquis de Hastings en Europe.

„J'ai trouvé Mr. Canning désagréablement préoccupé de l'affaire de la frégatte *La Lutine*, dont il me parla avec un peu de chaleur au moment même où j'étais entré chez lui, et où j'allais faire mention du sujet qui m'y avait amené. J'apprends de lui que lord Clancarty est attendu ici incessamment et ne retardera pas à se rendre à son poste." (B. Z.)

daar hij eerst dd. 1 Januari 1823 zijne waardigheid nederlegde (*a*). Dat ook daarbij geenerlei kieschheid werd betracht ten aanzien van onze rechten op Singapore deelde ik elders mede (*b*).

Toen het tijdstip van Moira's vertrek naar Europa naderde, verbreidde zich bovendien het gerucht, dat de afgetreden landvoogd in den eersten tijd wel niet naar Engeland zou oversteken. Zoo langzaam mogelijk maakte hij inderdaad de reis over land en, in het zuiden van Europa gekomen, waagde hij zich niet verder. Het zonderlinge geval deed zich voor, dat in Engeland eene menigte schuldeischers er op loerde om hem bij aankomst te vervolgen: zeker een, zij 't ook wel wat al te plastisch bewijs, dat hij zich met zijne bescherming aan *Palmer en C°* niet verrijkt had, gelijk men gezegd had, dat het geval was geweest.

Fagel, in voldoening aan eene nieuwe lastgeving van *Buitenlandsche Zaken* betrekkelijk de hervatting van de onderhandelingen, deelde dd. 27 December 1822 mede, dat de Engelsche regeering den zwervenden staatsdienaar tot haren vertegenwoordiger te Napels zou benoemen (*c*). Lord Moira werd echter in 1824 gouverneur van Malta, waar hij twee jaar later overleed, het eigenaardig verzoek nalatende, dat zijne rechterhand zou worden afgehouwen en bewaard tot ook zijne gade stierf, als wanneer de hand in hare doodkist mede ter aarde moest besteld worden (*d*).

Welk een indruk het bericht van onzen gezant maakte, dat lord Moira vermoedelijk niet eens in Engeland zou komen, kan hieruit

---

(*a*) „The Marquis of Hastings quitted his government on the 1st of January, 1823." „In the interval that elapsed between the departure of the Marquis of Hastings in January, 1823, and the arrival of Lord Amherst in the August following, the Government devolved upon the senior member of Council, Mr. John Adam." Bl. 587 dl. II en bl. 5 dl. III *Wilson*.

(*b*) *Singapore* II 354—355; ov. 42—43.

(*c*) „J'ai reçu dès hier les dépêches de V. E. de l'avant veille, n°s 157, 158, 159 et 160 du 24 de ce mois.

„Le marquis de Hastings, Gouverneur-Général de l'Inde Britannique, est attendu en Europe vers la fin du mois prochain. On assure qu'il fait le voyage par terre. Ce qui paraît moins douteux est, qu'il ne viendra pas dans ce pays-ci, où il serait de suite arrêté pour dettes. L'on prétend qu'il ira en droiture à Naples, et qu'il y restera en qualité de ministre Britannique. Comme cette mission n'est point une ambassade, et ne saurait le devenir à une occasion telle que celle-ci, il serait assez extraordinaire de voir un ci-devant Gouverneur-Général des Indes résider, comme ministre du second rang à une cour qui, elle-même n'occupe pas le premier parmi celles de l'Europe." (B. Z.)

(*d*) *Encyclopaedia Britannica* in voce.

blijken, dat niet alleen minister Van Nagell uit zich zelven den heer Fagel opdroeg om alsnog Canning er over te spreken, doch dat, onafhankelijk hiervan, de Koning er *Buitenlandsche Zaken* over deed schrijven. Ook de toon der correspondentie van het Engelsch bewind bleef onzen vorst grieven, waaraan deze tegelijkertijd uiting deed geven in een renvooi dd. 2 Januari 1823, houdende terugzending van stukken aan den minister. Evenals vroeger (bl. 111), liet de Koning namelijk vragen: „of het niet, ten einde het ontvangen van dusdanige min aangename nota's als de hier bedoelde, voor het vervolg voor te komen, als doelmatig zoude kunnen worden beschouwd, om de antwoorden op de nota's van de Engelsche ambassade alhier aan het Engelsche gouvernement zelf, door tusschenkomst van Z[r] M[s] ambassadeur te Londen te laten geworden"; terwijl over de onderhandelingen het volgende stond opgemerkt: „Daar de depêche uit Londen van den 27[n] December 1822 n° 196 melding maakt van de aanstaande komst in Europa van den Gouverneur-Generaal van Britsch-Indië, zonder dat hij Engeland zoude aandoen, en er steeds door het Engelsch gouvernement naar het tijdstip van het bekomen van nadere inlichtingen door dien Gouverneur zelf te geven, is terug gewezen, alvorens tot eene finale regeling der Nederlandsche en Engelsche belangen in Indië te kunnen overgaan, doet Z. M. insgelijks aan Uwe Excellentie in bedenking geven of deze omstandigheden geene gepaste gelegenheid zouden kunnen aanbieden, om bij het Engelsche gouvernement te doen aandringen ten einde door het vervolgen der eens aangeknoopte onderhandelingen tot eene afdoening van zaken in deze te geraken."

Fagel had bereids dd. 3 Januari 1823 op Van Nagell's aanschrijving geantwoord, dat hij zeer zeker bij Canning op de zaak zou terugkomen, zoodra het vast stond, dat lord Moira er van afzag naar Engeland over te steken (*a*); en den 10[n] d.a.v. schreef hij nog particulier aan Elout, zonder geheel den moed te hebben verloren: „Ik had mede wel gewenscht, dat onze afgebrokene Confe-

---

(*a*) „Hier j'ai reçu les dépêches de Votre Excellence du 31 Décembre n°s 162 et 163. J'ai l'honneur de la remercier de la communication des pièces jointes à la seconde. Si le Marquis de Hastings, à sa prochaine arrivée en Europe, ne revient point en Angleterre, Votre Excellence peut compter que je ne perdrai pas de temps pour adresser à Mr. Canning la question fort naturelle à laquelle cette circonstance donnerait lieu, sur ce que deviendraient dans ce cas nos négociations, dont Mr. Canning a proposé de différer la reprise jusqu'au retour du noble marquis en Europe. Je pense au reste que la présence de Sa Seigneurie en Angleterre ne serait pas indispensable

rentiën spoediger hervat hadden kunnen worden, en heb niets verzuimd om daartoe te geraken. De Markies Hastings wordt dagelijks in Europa terugverwacht, en men belooft ons alsdan weder aan het werk te zullen gaan. Ik heb eenige reden te vermoeden, zonder het echter met gewisheid te weten, dat er inderdaad een antwoord van hem over de vraag aangaande Sinkapore ingekomen is, en dat het voor ons niet ongunstig was, doch dat men hier verdere inlichtingen verlangd heeft." (*a*)

De gezant kwam intusschen niet verder. Toen Fagel vervolgens voor korten tijd zelf naar Nederland overkwam, nam hij slechts de overtuiging uit Londen mede: „dat men in Engeland de zaak liefst op den langen baan geschoven zag". Nochtans waren Fagel's mondelinge mededeelingen, die hij uit Engeland overbracht, van de gewichtigste gevolgen.

XI.

Het besluit tot het hervatten der onderhandelingen in de laatste helft van 1823.

Was toch door Canning rondweg verklaard, dat hem eene hervatting der onderhandelingen niet meer noodig scheen, hij had zich tegenover Fagel evenmin volstrekt afwijzend ten deze uitgelaten, indien de Nederlandsche regeering bij hare wenschen bleef; alleen beval hij dan als plaats van onderhandeling *'s-Gravenhage* boven Londen aan, wegens den druk dien men in Engelands hoofdstad op de beoordeeling der zaken kon uitoefenen. — Onze staatslieden meenden van deze gezindheid te moeten gebruik maken; althans wat betreft de herziening van het tractaat van 1814; niet echter wat aangaat de verandering van plaats der samenkomst, daar aldus gevaar werd geloopen, vreesde men te 's-Gravenhage, als Britschen gevolmachtigde te zien aangewezen den Engelschen ambassadeur, lord Clancarty, uit wiens militant optreden men weinig goeds voor de besprekingen voorspelde. Onzerzijds zoude daarom getracht

---

pour recommencer ces négociations, auxquelles je ne crois pas qu'il s'agisse de lui faire prendre une part directe. Ce que Mr. Canning a voulu dire, à ce que je présume, est que le retour de Sa Seigneurie étant très-prochain, on aimerait ici attendre son arrivée afin de pouvoir d'autant plus aisément avoir recour à ses lumières, et lui demander des éclaircissements, qu'il serait bien plus facile d'obtenir de lui en Europe que dans l'Inde." (B. Z.)

(*b*) *Bijdr. E.* 168—169.

worden, Canning over te halen tot de keuze van *Londen* zich te blijven bepalen, en om hem over dezen afwijkenden wensch — die den minister vermoedelijk geheel onverschillig zal gelaten hebben, nu wij zelven voor het belang van de nieuwe onderhandelingsplaats weinig bleken te gevoelen — niet uit zijn humeur te brengen, zouden wij hem een wenk geven, dat wij eigenlijk om Singapore niet meer gaven. Inderdaad, Falck overtuigde Van Nagell, dat wij noch aan deze plaats, noch aan Malakka veel zouden hebben; het eene konden wij gerust prijsgeven, het andere best tegen goede ruiling afstaan. Het was op deze allertreurigste gronden, dat de Koning in Augustus 1823 zijn minister van Buitenlandsche Zaken last gaf, onzen ambassadeur te Londen op te dragen, den Britschen minister tot het doen heropenen van de onderhandelingen te bewegen. (*a*)

Bij missive dd. 23 Augustus 1823 zond minister Van Nagell de bevolen opdracht in den vorm eener *Memorie van instructie* aan gezant Fagel. Als inleiding werd in de ons reeds bekende bewoordingen uiteengezet, waarom men dezerzijds aan Singapore minder was gaan hechten; verder dat de Koning de voortzetting der beraadslagingen te Londen verkoos boven de verlegging er van naar Nederland: „om redenen, die *mondeling* door den ondergeteekenden minister van Buitenlandsche Zaken aan den heer Ambassadeur zijn kenbaar gemaakt". Op grond van een en ander werd de gezant gemachtigd, den heer Canning te kennen te geven: „dat, hoezeer de zaken in Indië zich over en weder van de Ned. en Eng. zijden tegenwoordig rustig toedragen, het aan het Ned. Gouv. niettemin hoogst wenschelijk is voorgekomen, dat de hangende bezwaren definitief worden uit den weg geruimd, opdat de goede verstandhouding in die streken bevestigd en bestendig bewaard blijve en dat tot dit einde de in 1820 met wederzijdsche welwillendheid begonnen onderhandelingen te Londen worden voortgezet; mitsgaders, dat vermits door hem, heer Canning, is aangemerkt, dat de zaak van Singapore eene onoverkomelijke zwarigheid schijnt op te leveren, hij uit het besluit van Zijne Majesteit zelf, om de onderhandelingen ter plaatse, waar die zijn aangevangen, wederom aan te knoopen, zal kunnen opmaken, dat men van de Ned. zijde niet ongenegen is de vermeende onoverkomelijke hinderpaal, zoo mogelijk uit den weg te ruimen." Tevens moest de gezant in herinnering brengen: „dat in 1820, tot overweging van de territoriale ruilingen, een

(*a*) Zie in het breede over deze jammerlijke aangelegenheid, *Singapore* II, hoofdstuk VII.

geheim commité uit bewindhebbers der Eng. O. I. C. is benoemd geworden en dat het om nieuwe vertragingen voor te komen, alleszins te wenschen is, dat het rapport deswegen moge ingekomen zijn, alvorens de onderhandelingen wederom worden aangevangen".

Den 13^{n} September 1823 des morgens bracht Fagel een bezoek aan den Britschen minister, bij welke gelegenheid de treurige boodschap werd overgebracht. Canning was natuurlijk in zijn nopjes. Het rapport van het Comité der O. I. C. zou hij aanstonds opvragen, en zoodra hij het kon zenden, beloofde de minister, het tijdstip voor de hervatting der onderhandelingen mede te deelen, berichtte nog denzelfden dag onze gezant aan *Buitenlandsche Zaken*. Is bij mij wel eens de vraag gerezen, of werkelijk aan Canning de wenk betreffende Singapore werd gegeven, het blijkt ons nu uit Fagel's rapport, dat daaraan niet meer getwijfeld mag worden; hoe is het mogelijk! (*a*)

Een tiental dagen later volgde het bericht, dat men in *November* kon beginnen; eerder ging het niet, deelde Fagel dd. 23 September 1823 *Buitenlandsche Zaken* mede, doordien zoowel het personeel der departementen als de ministers, onder wie Canning zelf, uit de stad gingen (*b*).

(*a*) Ik uitte mijn twijfel, ook in verband met de woorden der *Additioneele punten van instructie*, waarin de handhaving van ons recht op Singapore nog zoo sterk wordt uitgesproken, blijkens *Singapore* II bl. 388; ov. 71; maar zie hier de eigen woorden van Fagel's rapport:

„Mr. Canning reçut cette ouverture avec bienveillance, me disant que dès lors que l'article de Singapour pourrait ne plus être regardé comme présentant un obstacle insurmontable, il ne désespérait plus du succès de la négociation; qu'il se ferait informer aux bureaux de la Compagnie des Indes où l'affaire en était restée, nommément par rapport aux échanges projétés de territoires (circonstance que je lui rappelai en vertu de l'instruction précitée) et que dès qu'il aurait obtenu ces informations, il m'en ferait part afin de convenir de l'époque où les conférences pourraient être reprises ici à Londres." (B. Z.)

(*b*) „Mr. Canning m'informa, Samedi passé, dans un entretien que j'eus avec lui ce jour-là, qu'il n'avait pas encore reçu de la Compagnie des Indes Orientales, les informations, dont il est question dans mon rapport secret n° 149 du 13 de ce mois et qui sont relatives à nos négociations sur les affaires des Indes Orientales, mais qu'il les attendait d'un moment à l'autre. Il me dit de plus qu'en tout état de cause ces conférences ne pourraient être reprises avant la fin de Novembre, tous les employés du Gouvernement, ainsi que la plupart des Ministres étant en vacances. Mr. Canning lui-même se dispose à quitter Londres le 3 ou le 4 du mois prochain pour faire une course dans le comté de Devonshire aux environs de Plymouth. Il ne sera de retour que vers la mi-Novembre". (B. Z.)

Den 27^{n} September begaf Fagel zich andermaal naar Canning, om zich vóór 's ministers vertrek nog te overtuigen, dat men nu werkelijk op de gestelde maand zou kunnen rekenen. De minister bleef hem hiervan de verzekering geven; hij verzocht tevens eene nota te mogen ontvangen omtrent den staat der zaak, waarin die bij het afbreken der onderhandelingen van 1820 was gelaten; wederkeerig beloofde hij er een aan het bestuur der Oost-Indische Compagnie te verzoeken en ons te geven. Men kon dan beide stukken vergelijken. — Reeds nu bleek onwillekeurig, dat het lang niet zoo kwaad zou geweest zijn, indien men in *Nederland* de werkzaamheden had hervat. Fagel toch schreef dd. 28 September aan *Buitenlandsche Zaken*, dat hij de Nota wel zou kunnen opmaken, doch dat daartoe, naar zijn oordeel, Elout beter in staat was, of met diens hulp, Falck, aangezien de stukken zich in Nederland bevonden (*a*).

Van Nagell wendde zich hierover bij schrijven dd. 8 October tot zijne ambtgenooten. Zij voldeden aan het verzoek niet alleen, doch Falck stelde tevens de punten van instructie op, die ter aanvulling moesten strekken van de aan de gevolmachtigden in 1820 medegegeven instructie. Art. 1 teekende de onderwerpen aan, die als resultaat der samenkomsten van 1820 voor aangenomen bleven beschouwd. Art. 2 merkte op, dat *Baros* en *Ajer Bangis* wel buiten behandeling zouden blijven, wijl de Engelschen deze kantoren ten slotte toch hadden ontruimd en er sinds geen verschil over was gerezen (*b*). De artt. 3 en 4 handelden over *Singapore*, namelijk om met *de meeste kracht* de ontruiming te vorderen; en dat, terwijl de ontwerper zelf had medegewerkt om Canning een wenk te doen

(*a*) „Mr. Canning me dit qu'il prendrait avant son départ les mesures préliminaires réquises pour que nos conférences sur les intérêts réciproques dans l'Inde puissent être ré-entamées sans faute vers la fin de Novembre. Des plénipotentiaires Britanniques seront nommés à cet effet, et Mr. Canning serait fort obligé à Votre Excellence de vouloir engager Mr. Elout à lui faire passer, par mon entremise, une note dans laquelle serait exposé, en peu de mots, l'état où nous avons laissé la discussion lorque nos conférences furent interrompues au mois d'Aôut 1820. Je pouvais jusqu'à un certain point fournir cette information à l'aide de la correspondance de la dite année 1820; mais je crois qu'il vaut infiniment mieux que Mr. Elout ou (de concert avec lui) Mr. Falck prenne cette peine. La notice en question sera plus précise, et dressée avec plus de connaissance de cause. Mr. Canning de son côté recevra une note pareille de la Compagnie des Indes ou du *Board of Control.*" (B. Z.)

(*b*) Zie over deze quaestie *Sumatra's Westkust* II 225—237; ov. 21—38.

geven, dat wij niet op de ontruiming zouden blijven staan! Blijft mij deze opvatting onverklaarbaar, bij art. 5 vergiste zich de heer Falck ten eenenmale. Het gebood uitdrukkelijk, dat in geen voorstel tot opheffing van differentieele rechten mocht worden getreden. De minister verkeerde in de meening, dat er door de Engelsche gevolmachtigden van 1820 op was aangedrongen, om de rechten steeds voor de wederzijdsche bezittingen in Azië gelijk te houden; doch, zooals de ontwerper in den loop der onderhandelingen zou ontwaren, van Engelsche zijde was nooit dergelijk denkbeeld geopperd en zou het ook niet geopperd worden. De vergissing wijst er op, dat Falck niet zóó op de hoogte der zaken kon geacht worden, als wel wenschelijk ware geweest (*a*). Het slotartikel 6 gelastte om in geen geval een voorstel tot toelating van consuls aan te nemen.

Falck had zijne ontwerp-instructie dd. 20 November ambtgenoot Van Nagell aangeboden, ter doorzending aan den Koning. Deze ontving het den volgenden dag, vergezeld van een concept-besluit tot benoeming van *Falck* als gevolmachtigde; hij zou vergezeld worden door den heer *O. W. Hora Siccama*, een neef van Falck, als *amanuensis* (*b*). Van meer belang dan het medegeven van dezen ondergeschikte, was de toevoeging van een kapitein van het Oost-Indische leger, met verlof in Nederland, *C. P. J. Elout*, zoon van den toenmaligen minister van Financiën. Noch Fagel, noch Falck bezat, naar wij weten, van de Oost-Indische zaken diepe kennis, en beiden misten volstrekt plaatselijke ervaring. De oud-Commissaris-Generaal had die leemte kunnen aanvullen. De Koning wilde hem echter als minister van Financiën niet missen; dat dit met Falck juist wèl het geval was, zette ik elders uiteen (*c*). Ten einde in het gebrek aan plaatselijke kennis te voorzien, werd de zoon van den oud-Commissaris-Generaal, gewezen adjudant van den gouverneur-generaal Van der Capellen en die reeds een goed verleden in Indië achter zich had, aangewezen.

De benoeming van Falck tot onderhandelaar, nevens Fagel, met de toevoeging van kapitein Elout had bij Koninklijk besluit

---

(*a*) Falck erkende zijne dwaling in een brief dd. 1 Februari 1824 uit Londen aan den Koning geschreven. Het stuk is opgenomen in de *Ambtsbrieven* op bl. 186 N° 2, doch met het verkeerde, op een dwaalspoor brengend jaartal 1834.

(*b*) Deze heer werd ook op bl. 8 onder 16 genoemd.

(*c*) Zie *Fagel's Ontslag* 407; ov. 15.

van 21 November 1823 plaats (*a*); tegelijkertijd werden de *Additioneele punten van instructie* vastgesteld (*b*).

XII.

De Londensche onderhandelingen in December 1823—Januari 1824.

Terwijl onze regeering in Europa zoo vele jaren te vergeefs moeite had gedaan om tot eene hervatting van de onderhandelingen te komen, stoorde men zich van Engelsche zijde in Azië volstrekt niet aan het tusschen de landvoogden te Calcutta en Batavia afgesprokene om de Singapoorsche zaken nu te laten zooals ze waren tot eene conventie in Europa aan de geschillen een einde had gemaakt. Ten slotte zag de gouv.-gen. Van der Capellen zich genoodzaakt in Mei 1823 tot een ernstig protest, terwijl hij te gelijker tijd er het ministerie van Koloniën kennis van gaf (*c*). Dit ontving de stukken nog vóór den aanvang der onderhandelingen, zonder dat het echter blijkt, ze daar ter sprake zijn gekomen, ofschoon de Koning er machtiging toe had gegeven (*d*).

Den 26[n] November 1823 verliet hiermede de dd. 21 te voren benoemde plenipotentiaris Falck met zijn gevolg Rotterdam. Intusschen had Fagel denzelfden 21[n] bericht, dat weliswaar in de tweede helft dier maand bijna al de Britsche ministers waren teruggekeerd, doch

(*a*) Het benoemingsbesluit in bijl. 19; het doet tevens ons zien, hoeveel moeite onze administratie had om met de Nederlandsche taal op ordentelijken voet te komen; verg. bl. 111. Op bl. 51 zegt *Smulders*, dat bij koninklijk besluit van 12 Juni 1823 tot gevolmachtigden werden benoemd Falck en Fagel. Onjuist is deze datum; ook onjuist dat *Fagel* benoemd werd. De Regeering hield het er namelijk voor, dat Fagel nog altijd gevolmachtigde was, krachtens de koninklijke benoeming van 1820. Alzoo is correct de mededeeling bovenop bl. 181 van *Falck's Ambtsbrieven:* „Bij 's Konings Besluit van 21 November 1823 la Z[te] geheim, werd Mr. A. R. F. benoemd tot H. D. Plenipotentiaris om gezamenlijk met den als zoodanig bij Besluit van 12 Junij 1820 n° 35 benoemden Ambassadeur bij het Hof van Londen, den Baron H. Fagel, de in datzelfde jaar reeds gestaakte onderhandelingen over de Oost-Indische Zaken ten einde te brengen." — Smulders' beide fouten zijn door *Meinsma* overgenomen.

(*b*) Zonderling dat deze belangrijke bijdrage tot de kennis van het tractaat van 1824 door de *Elout-bijdragen* slechts in substantie wordt weergegeven (op bl. XXIII der inleiding), waardoor men geenszins op de hoogte komt van den geest dezer voorschriften. De lezer kan ze nu vinden in *Singapore* II bijl. 17.

(*c*) Zie breeder hoofdstuk IV van *Singapore* II.

(*d*) Zie breeder *Singapore* II 383; ov. 71.

dat de mogelijkheid van nieuw uitstel geenszins bleef uitgesloten. De *London Gazette* van 18 November had namelijk het parlement tegen 3 Februari 1824 bijeengeroepen, als wanneer de Britsche gevolmachtigden naar gewoonte niet beschikbaar zouden zijn. Men behoorde dus den tijd te gebruiken tusschen November en Februari, schreef de ambassadeur; maar hij was nog niet in de gelegenheid geweest, om Canning over den aanvang der onderhandelingen te spreken, daar de minister door werkzaamheden en ziekte op zijn buitenverblijf te *Gloucester Lodge* bij Londen teruggehouden werd (*a*). De post bleef echter door slecht weder lang onderweg, zoodat Falck reeds op reis was toen de brief zijne bestemming bereikte en onze gevolmachtigde na eene zeer voorspoedige reis van 30 uur, onverwacht den 27ⁿ November voor Fagel stond. Maar wel verre, dat een hartelijk welkom den bezoeker te gemoet klonk, trof deze den ambassadeur in een wanhopenden toestand aan. Ziehier de oorzaak.

Koning Willem I vond de legatie te Londen met een ambassadeur aan het hoofd te duur, doch kon bezwaarlijk Fagel tot den lageren rang van gezant degradeeren. Toen ik dit elders beschreef, heb ik in gemoede vermeend, dat dit werkelijk de reden was, die aan verandering deed denken (*b*); doch de lezing van *La Révolution Belge de* 1830 van *Théodore Juste* geeft een eenigszins ander zicht op deze zaak. De Koning namelijk kon lord Clancarty niet langer uitstaan, en om nu Engeland te dwingen hem te verwijderen, zou de rang van den Nederlandschen vertegenwoordiger te Londen verminderd worden, in welk geval de Britsche regeering wel met haar vertegenwoordiger hetzelfde zou moeten doen, dat dan

---

(*a*) „Je n'ai pas encore réussi à voir Mr. Canning à cause de ses occupations depuis son retour, et de son indisposition, mais je ne tarderai pas à avoir une conférence avec lui. Un des premiers objets dont je l'entretiendrai sera, comme de raison, celui de la reprise de notre conférence avec les affaires des Indes. Je prends la liberté de rappeler à ce sujet à Votre Excellence Sa dépêche N° 133 du 3 Octobre dernier, où Elle me fait l'honneur de me marquer (en réponse à ce que je Lui avais mandé dans mon N° 157 du 28 Septembre précédent) qu'Elle ne doutait pas que Messieurs Elout et Falck, déférant au désir exprimé à cet égard par Mr. Canning, ne fournissent à Votre Excellence la Note, demandée par le Ministre Britannique sur l'état dans lequel cette négotiation avait été laissée à l'époque où elle fut suspendue en 1820." (B. Z.)

(*b*) In *Fagel's Ontslag* 404, ov. 12: „Koning Willem I meende echter, en niet ten onrechte, dat die belangen wel op eenigszins goedkooper wijze waren toe te vertrouwen, dus aan een vertegenwoordiger van lageren rang." — Zie ook de noot op bl. 395 aldaar; ov. 3.

slechts kon geschieden met overplaatsing van lord Clancarty (*a*). — Inmiddels kreeg de Koning eene gelegenheid, Fagel van Londen terug te roepen. Minister Van Nagell had er namelijk op gestaan met het einde van 1823 af te treden; tot diens opvolger wenschte de vorst onzen Londenschen gezant. Ofschoon ongaarne den schoonen post verlatende, zag Fagel zich tegenover 's Konings voornemen tot bezuiniging wel genoodzaakt toe te geven en eene andere hooge staatsbetrekking aan te nemen, die hem wel niet aanstond, maar in ieder geval eene positie bleef verzekeren.

Hetzij echter omdat het vrijwillig vertrek van Clancarty het voorwendsel der bezuiniging niet meer noodig maakte, hetzij omdat de koning van Engeland onze Regeering deed weten, dat men het aanwezen van een Nederlandsch vertegenwoordiger met den rang van „ambassadeur" op prijs bleef stellen, — onze Koning gaf het bezuinigingsdenkbeeld op. Fagel nog te Londen dit vernemende, had nu berouw de portefeuille van Buitenlandsche Zaken te hebben aangenomen; hij bedankte er dientengevolge voor. De wantrouwende Koning maakte hieruit op, dat Fagel achter het verzoek van George IV had gezeten om een „ambassadeur" te mogen behouden, en was

(*a*) „Le 11 mars 1823, le duc de Wellington faisait connaître à lord Clancarty les plaintes du roi des Pays-Bas à son sujet: il ne pouvait plus tolérer que l'ambassadeur, se prévalant de ses anciennes relations, se comportât avec une liberté qui ne convenait point et tînt un langage peu mesuré. *Cela marque de l'ingratitude*, disait le duc, *mais cela mérite votre attention*. Lord Clancarty répondit qu'il croyait n'avoir jamais manqué de respect au roi Guillaume. Wellington trouvait cependant que, tout en ayant le bon droit de son côté, il aurait pu se montrer plus conciliant. Guillaume ne sut point oublier ses griefs et fit clairement entendre qu'il désirait le rappel de lord Clancarty. Celui-ci, sur le conseil du duc de Wellington, demanda enfin lui-même (octobre 1823) d'être relevé de ses fonctions. Il ne voulut aucune compensation et se retira de la vie politique. Guillaume, pour obtenir l'éloignement de son ancien ami, n'avait pas caché son intention de réduire l'ambassade des Pays-Bas à Londres en une simple légation, et cette menace avait forcé la main au roi d'Angleterre. George IV était lui-même intervenu près de lord Clancarty, afin de prévenir la transformation de l'ambassade, c'est-a-dire une mesure qu'il eût considérée comme une insulte." *Juste* bl. 58—59. — Zie Wellington's karakteristieken brief zelf en het antwoord daarop hierna in bijl. 20 getrokken uit dl. II (1867), bl. 65 en 68 van de „*Despatches, Correspondence, and Memoranda of Field. Marshal Arthur Duke of Wellington, K. G.*" Op welken grond Juste's verhaal berust, dat Clancarty wegens de houding van onzen Koning zijn ontslag nam blijkt uit eene latere mede in bijl. 20 teruggegeven correspondentie van den ambassadeur met Wellington en George IV.

hierover zóó verbolgen, dat hij hem uit 's lands dienst ontsloeg (*a*)! Hierdoor werd eene geheele wijziging in het ministerie noodzakelijk. Falck, de minister van Koloniën, werd bestemd tot Fagel's opvolger te Londen (*b*); Elout verliet *Financiën* dd. 30 Maart 1824 om de opengevallen plaats aan *Koloniën* in te nemen (*c*); *J. A. Appelius* kreeg Elout's portefeuille; Van Nagell's plaats werd, totdat men iemand zou vinden, tijdelijk vervuld door ridder *J. G. Reinhold*, onzen gezant te Rome en te Florence, die destijds in Nederland vertoefde, tengevolge van 's Konings gespannen verhouding met den Pauselijken Stoel (*d*). Daar Reinhold echter van de koloniale zaken niets wist, en *Koloniën* tijdens Falck's afwezigheid geen hoofd had, gelastte de Koning, in overeenstemming met Reinhold's wenschen, dat de Londensche stukken, die weldra over de onderhandelingen zouden binnenkomen, aan Elout in handen werden gesteld.

Het was nu deze verwijdering uit de schoone Londensche positie, die Fagel geheel en al uit zijn evenwicht bracht en hem terstond aan Falck deed verklaren, dat hij zich buiten staat achtte aan de werkzaamheden voor de onderhandelingen behoorlijk deel te nemen. Een fraai begin dus (*e*)!

Moest het reeds voor Falck onaangenaam zijn aldus uit Fagel's mond te vernemen, dat diens gemoedstoestand hem buiten staat stelde nog werk te verrichten, evenzeer zouden hem de mededeelingen treffen, dat *Canning* bij het hooren van de komst van den Nederlandschen gevolmachtigde zijne verwondering er over had

---

(*a*) Zie breeder in *Fagel's Ontslag* 404 vv.; ov. 12 vv.

(*b*) „Men zegt, dat de spotternijen van Falck den Koning hinderden en verlegen maakten; dat zijn onverholen afkeuring van verderfelijke maatregelen hem kwetste; dat zijn voortrekken van bekwaamheid en talent boven titels en afkomst ergernis gaf." Theod. Jorissen's Herinneringsrede over Falck (Amsterdam 1877), bl. 33. — Verg. *Fagel's Ontslag* 406—408, ov. 14—16.

(*c*) Zie hierover den brief in *Bijdr. E.* 1851 bl. 229.

(*d*) Men zie over Reinhold in *Fagel's Ontslag* 410; ov. 18. — „Les fonctions de ministre plénipotentiaire près du souverain pontife et du grand-duc de Toscane étaient remplies par le chevalier Reinhold, d'abord démocrate allemand, puis officier au service de Louis Bonaparte, homme instruit (il avait traduit en vers allemands les sonnets de Pétrarque), mais joséphiste décidé, même philosophe un peu sceptique. Ce n'était pas lui qui pouvait être chargé de renouer fructueusement les négociations avec Rome pour la conclusion d'un concordat. Habilement supplanté par M. de Celles, il se retira à Florence, en attendant qu'il prît possession de la légation des Pays-Bas à Berne." Bl. 86 vv. *Juste.*

(*e*) Men zie verder over deze ontmoeting *Fagel's Ontslag* 408—410; ov. 16—18.

te kennen gegeven, daar hij die in de bestaande omstandigheden niet verwachtte, terwijl ook de tweede Britsche gevolmachtigde, de heer *Wynn*, aan Fagel, volgens diens verhaal, had gezegd, dat men liefst niet de onderhandelingen had moeten beginnen! — Hoe gedrukt zich de aankomende onder die eerste ontmoeting gevoelde, blijkt uit een belangrijk particulier vertrouwelijk schrijven aan Van Nagell dd. 28 November 1823, dat deze nochtans als een officieelen brief deed agendeeren. Alleen werd door den schrijver nog de hoop gekoesterd, dat het verhaal over de min gunstige stemming der Britsche gevolmachtigden eenigszins op rekening viel te stellen van den bewogen gemoedstoestand van onzen ontslagen ambassadeur (*a*).

Deze verwachting schijnt niet ongegrond te zijn gebleken; althans het nader officieel rapport dd. 2 December 1823 bevestigde geenszins de mededeeling, dat de Britsche ministers onwelwillend gezind waren.

Den 29[n] November werd Falck door onzen gezant aan Canning voorgesteld en „over deze korte, doch vriendelijke kennismaking" gevoelde gene „alle reden van voldaan te zijn". Men was, luidde de verzekering, van Engelsche zijde gereed om de onderhandelingen te hervatten; ook zou er, berichtte hij aan *Buitenlandsche Zaken*, vermoedelijk reeds eene voorbereidende conferentie op den 2[n] December hebben plaats gehad, ware niet Canning verplicht geweest naar Portsmouth te vertrekken, alwaar zijne getuigenis voor een krijgsraad noodig was; maar dadelijk na 's ministers terugkomst beloofde hij Falck met den heer Wynn in betrekking te stellen.

Den 5[n] December kreeg onze mede-gevolmachtigde gelegenheid zijn geloofsbrief den koning van Engeland op *Carlton House* aan te bieden, terwijl hij den volgenden dag in Canning's kabinet Wynn ontmoette; doch met de karakteristieke onverschilligheid der Britsche staatslieden, die zoo dikwerf hindert, bleek het nu, dat nog niet eens het noodige was verricht voor de verstrekking van volmachten aan de twee Britsche onderhandelaars: origineele illustratie van Canning's vroegere verzekering, dat men gereed was te beginnen! Intusschen gaf men nu in Falck's tegenwoordigheid last om de ontbrekende stukken „zoodra mogelijk op te maken en den Koning ter teekening te doen toekomen". — Falck kon alzoo in zijn rapport van 9 December niet zeker zeggen, wanneer men werkelijk aan den arbeid zou gaan; doch dien dag zou hij een middagmaal op

---

(*a*) Zie bijl. 21. Ik haalde er reeds eenige zinsneden uit voor *Fagel's Ontslag* 409; ov 17.

Gloucester Lodge bijwonen en daar dan vernemen, wanneer de eerste conferentie moest plaats hebben.

Van Nagell drukte, in zijn antwoord aan Falck op de rapporten van 2 en 9 December, het vertrouwen uit, dat dus spoedig de onderhandelingen zouden hervat worden (*a*).

Het had weinig gescheeld, dat de op den maaltijd te *Gloucester Lodge* afgesproken datum tot samenkomst, namelijk 15 *December*, nieuw uitstel zou lijden, daar Canning den dag te voren weder door het podagra werd gekweld, zoodat hij het bed moest houden. Nochtans, ten einde het bewijs te geven van zijn ernstig verlangen tot opening der werkzaamheden, deed hij onzen gevolmachtigden het voorstel, den 15[n] naar *Gloucester Lodge* over te komen en met hem te confereeren, in welken staat hij zich dan ook zou bevinden.

Overeenkomstig deze uitnoodiging werden de onderhandelingen den 15[n] December 1823 geopend. Behalve de gevolmachtigden, kwam mede ter vergadering de secretaris van den *Board of Control*, de heer *Courtenay*.

De Nederlandsche onderhandelaars, wenschende de besprekingen op te vatten, waar men ze in 1820 had gelaten, moesten nu echter tot hunne verwondering vernemen, dat er heelemaal geen bericht van de Calcuttasche regeering was gekomen over de quaestie-Singapore, of liever dat zij zich bepaald had tot de mededeeling, dat de bezetting ervan wel en terecht was geschied! Van Britsche zijde wilde men nu van deze stelling uitgaan, doch hiertegen kwam men onzerzijds met kracht op, er o. a. aan herinnerende, dat Canning zelf indertijd het betoog van den gouv.-gen. Van der Capellen over het gepleegde onrecht allerbelangrijkst had verklaard.

De Britsche gevolmachtigden vingen toen aan met het bekende refrein van het Britsch belang in Singapore voor te brengen, waarom werd aangeboden deze plaats van ons te koopen. Zonder dit bepaald van de hand te wijzen, bracht men onzerzijds het hoofddoel der onder-

---

(*a*) „Met genoegen zag ik uit dezelven Uwer Excellentie's goede ontvangst bij en kennismaking met den heer Canning, mitsgaders UHEdG. receptie bij den Koning van Gr. Br. en vooral ook de verzekering, dat men aan de Engelsche zijde gereed is, om de onderhandelingen voor de O.-I. zaken wederom te beginnen.

„Ik vertrouw, dat de eerste voorbereidende conferentie dien ten gevolge reeds zal hebben plaats gehad en mij schiet bij zoo gewenschte beginselen niets anders over dan hartelijk wenschen, dat Uwer Excellentie's volgende rapporten de welgegronde hoop zullen aanbrengen, dat de werkzaamheden met een gunstig gevolg zullen worden bekroond." (B. Z.)

handelingen in herinnering, te weten door territoriale ruilingen afscheiding tusschen de bezittende machten tot stand te brengen. Daarvan scheen de wederpartij ook niet volstrekt afkeerig; doch aangezien ze hierover de bewindhebbers der Oost-Indische Compagnie wilde spreken, werd de samenkomst opgeheven. (*a*)

Toegezegd werd de volgende vergadering te doen plaats vinden, wanneer Canning hersteld zich naar Londen kon begeven. Om den tusschentijd inmiddels te benutten, zou men zich onledig houden met het nauwkeurig onderzoek der *geldelijke geschilpunten*, die bij den overgang der bezittingen in 1816 en 1817 onbeslist waren gebleven. Canning kon zich daarmede toch niet inlaten; en Fagel, ofschoon als de onderhandelaar van 1820 beter op de hoogte dan Falck, gevoelde er in de bestaande omstandigheden minder lust of geschiktheid toe, zoodat het werk zou worden verricht door Falck en Wynn (*b*). "Heeft men", besloot het Nederlandsch rapport dd. 16 December 1823 N° 3 aan *Buitenlandsche Zaken* (*c*), "zoo doende, eens zekerheid erlangd omtrent de vermindering of vermeerdering van de som, die bij de voorloopige verevening op Java, ten laste van Nederland gebleven is, dan zal men zich, in gelijker voege, dienen te verstaan nopens de waardij der voorregten, die wij als inhaerent aan onze bezittingen op de Vaste Kust van Indië beschouwen; en bedriegen wij ons niet ten aanzien der rigting, welke wij aldus in de gegeven omstandigheden voor de ons toebetrouwde onderhandelingen meest wenschelijk achten, zoo zal deze weg ook aan Uwe Excellentie als de meest geleidelijke voorkomen om het resultaat te bereiken, bij art. 4 der additionele punten van instructie bedoeld: — de mogelijkheid namelijk eener vergelijkende beoordeeling der voordeelen, hetzij territoriale, hetzij andere, die van Engeland bij de eventuele opoffering van onze regten wegens Sinkapoer zullen te bedingen zijn."

De samenkomsten, die alzoo tusschen Falck en Wynn over de financieele quaestiën plaats vonden, droegen echter gansch niet meer het vriendschappelijk, welwillend karakter, dat in 1820 de besprekingen had gekenmerkt; men achtte het dan ook noodig ze door schriftelijke behandeling te onderbreken. Het is wel mogelijk, dat sinds 1820 gewijzigde gedachten tot deze andere ver-

(*a*) Zie breeder in *Singapore* II 384 - 385; ov. 72—73.

(*b*) Eenigszins eigenaardig drukt *Meinsma* op bl. 177 dit aldus uit: „Tot vereffening van de finantiëele kwestiën werden Falck en Wynn afzonderlijk gekommitteerd."

(*c*) Opgenomen in noot 1, bl. XXVIII der inleiding *Bijdr. E.*

houding aanleiding gaven, maar wellicht heeft de persoonlijkheid van den heer Wynn daartoe bijgedragen. De Engelsche geschiedschrijver noemt hem een poveren sire; zijne collega's in het kabinet raadpleegden hem niet en door niemand werd hij ontzien. Zulke gezaghebbenden zijn soms lastiger in zaken dan zij, die zich door hunne natuurlijke gaven van eene hooge, maatschappelijke positie verzekerd gevoelen. (*a*)

Een der eerste punten waarvan de Engelsche gevolmachtigde niet wilde weten, voert ons naar de op bl. 84 vermelde tijden van Daendels terug. Deze landvoogd, in geldverlegenheid zijnde, had de ingezetenen gedwongen hunne contanten af te staan, waartegen als zekerheid de in de magazijnen opgestapelde landsgoederen in pand waren gegeven. Toen nu de Engelschen zich van Batavia meester maakten, verklaarden zij deze voorraden voor goeden prijs, ten minste voor zoover niet aan den last van den gouv.-gen. Janssens om ze vóór de komst des vijands te verbranden, was voldaan. In die lastgeving ligt intusschen, zoo niet een bewijs, dan toch wel eene aanwijzing, dat zelfs ons eigen bestuur van het onschendbare dier zekerheid niet diep overtuigd was. Het komt mij dan ook wel vreemd voor, dat Commissarissen-Generaal indertijd van Fendall, den Britschen landvoogd te Batavia, de som van 2.410.655 rijksdaalders wegens dit punt hadden gevorderd. De eisch scheen zóó weinig gegrond, dat reeds bij de onderhandelingen van 1820 de vraag: "Le Gouvernement des Pays-Bas a-t-il droit de réclamer la valeur des produits coloniaux et autres objets hypothéqués spécialement aux créanciers de l'État, mais capturés par les agents de prise" niet alleen van Engelsche zijde ontkennend was beantwoord, doch de toenmalige gevolmachtigden Fagel en Elout er reeds destijds van afzagen, door in art. 9 van hun ontwerp dd. 24 Juli 1820 de bepaling op te nemen: "Le Gouvernement des Pays-Bas renonce à la réclamation faite pour la restitution de

(*a*) Onder het jaar 1828 leest men in *Walpole* II 468: „Poor Charles Wynn had, for more than five years, discharged the duties of the India Board. During that period he had been consulted by few of his colleagues and feared by none of them. He had been regarded as the representative of the Duke of Buckingham, and submitted to, in consequence, as an inevitable evil. Unfortunately for Wynn, some difference arose between his noble relative and himself. The duke, who was insatiable in his demands for high office, thought that Wynn stood in his way. An estrangement ensued between the two, of which the Duke of Wellington was perfectly aware. Wynn, in consequence, found himself left out in the cold, and was dismissed from the India Board with very little ceremony."

la valeur des objets, qui se sont trouvés dans les magasins au moment de la conquête en 1810, mais qui étoient spécialement hypothéqués aux créanciers de l'État" (*a*).

Het is niet duidelijk, waarom Falck dan toch dit punt ter sprake bracht; ik denk, wijl hij, evenals ten aanzien van de op bl. 128 vermelde quaestie over de differentieele rechten, eerst ter elfder ure met de geschiedenis der zaak bekend werd (*b*).

Wat betrof onze aanspraak op vergoeding voor waarden van verschillende soort, bij den overgang der kolonie aan het Britsch gezag in de koloniale kassen gevonden, van Engelsche zijde werd er tegen aangevoerd, dat dit alles *jure belli*, ten profijte der veroveraars gekomen was; onze gevolmachtigden moesten toegeven, dat dit „niet zonder reden" werd aangevoerd. Zoo zij hierin werkelijk gelijk hadden, is het dan toch te betreuren, dat Commissarissen-Generaal indertijd al dergelijke vorderingen deden, waardoor zij slechts den onwil van Fendall in Rade konden opwekken en opwekten. — Dezerzijds bleef men voorloopig weigeren als schuld te erkennen, hetgeen de luitenant-gouverneur Raffles had betaald voor het terugkoopen van Probolinggo en Besoeki, zoomede wat voor de intrekking van het Bataviaasch Credietpapier was gestort. Evenmin kon men tot overeenstemming komen over de waarde van de door Commissarissen-Generaal overgenomen artillerie-behoeften. De Engelschen hadden er driemaal meer voor gevraagd dan Commissarissen er destijds voor wilden geven. Instede van toenmaals òf de overneming te weigeren, òf zich onverwijld te verstaan, verwees men de zaak naar eene beslissing in Europa, waar men zich natuurlijk geheel en al buiten staat gevoelde het overgenomene billijk te schatten; doch in de militante verhouding, die tusschen Elout c. s. en Fendall in Rade ontstaan was, zag men ten slotte geen anderen uitweg dan een beroep op Europa. „Grootelijks is het te bejammeren", schreven Fagel en Falck naar Holland, „dat men in Indië niet gebleven is bij het aanvankelijke plan om de waardeering gemeen-

(*a*) Zie *Bijdr. E.* 101, 105, 112, 117. — Er staat op bl. 117 het jaartal 1810, doch bedoeld zal zijn, denk ik, 1811.

(*b*) In hun belangrijk rapport over de financieele geschilpunten van 26 December 1823, opgenomen in *Falck's Ambtsbrieven* bl. 180—185, schreven beide gevolmachtigden aan *Buitenlandsche Zaken* over het afzien van de in den tekst beschreven vordering (bl. 181): „Trouwens wij herinneren ons, en het blijkt uit de minuut eener overeenkomst in 1820 als leiddraad der toenmalige conferentiën ontworpen, dat men reeds te dier tijd geene hoop meer voedde om de onderhavige pretentie erkend te krijgen."

schappelijk te doen" (*a*). Eindelijk konden Falck en Wynn het niet eens worden over de waardeering der voordeelen, verbonden aan de rechten, die tot 1795 aan onze bezittingen in Vóór-Indië behoorden (*b*).

Bij zooveel verschil van gevoelen scheen eene algemeene conferentie over de financieele punten noodzakelijk; doch Canning lag nog altijd te *Gloucester Lodge* ziek, zoodat men wel verplicht was andermaal derwaarts te gaan, wilden de naderende kerstmisdagen niet in het midden dezer werkzaamheden storend vallen, als wanneer gedurende twee weken de zaken geheel stil stonden. Dientengevolge togen de drie gevolmachtigden den 25n opnieuw naar Canning's verblijf. Van Engelsche zijde liet men toen vallen den eisch tot vergoeding van het Bataviaasch Credietpapier, doch de vordering betreffende Probolinggo en Besoeki bleef men handhaven. Van onze zijde werd voor den afstand der bezittingen in Vóór-Indië gevorderd 312.000 pd. st., waarvan echter de Britsche heeren niets wilden weten (*c*).

Evenmin toonden ze een geopend oor te hebben voor eene ruiling van *Benkoelen* versus *factorijen in Vóór-Indie;* wel echter, schreven onze onderhandelaars dd. 26 December aan *Buitenlandsche Zaken*, voor eene ruiling van *Benkoelen* tegen *Malakka met Singapore*, wat de Nederlandsche vertegenwoordigers zeer veel genoegen veroorzaakte, rapporteerden ze, terwijl ze dan nog op den koop toe de erkenning van ons recht op *Billiton* zouden krijgen (*d*)!

Eindelijk stelden de Britsche onderhandelaars voor om alle geldelijke quaestiën *met* de vergoeding voor onzen afstand van de factorijen in Vóór-Indië uit te maken door van onze zijde eene som van 100.000 pd. st. te betalen vóór het einde van 1824: dit was, betuigden zij ernstig en bij herhaling, het uiterste waartoe zij konden gaan „zonder zich ten hoogste verantwoordelijk te maken". Onze gevolmachtigden hielden zich nu echter goed; zij verklaarden even ernstig, dat aan geene betaling van welken aard kon gedacht worden; ook weigerden zij den aandrang gevolg te geven van er althans de Nederlandsche regeering over te schrijven.

Zoo bleven de zaken eenige dagen hangende en schenen de onderhandelingen alweder afgebroken te zullen worden, toen Falck een briefje van Wynn ontving, houdende mededeeling, dat Canning

(*a*) Zie *Elout* 240—241; ov. 12—13.

(*b*) Zie hierover in bijzonderheden *Factorijen* II 463—464; ov. 179—180.

(*c*) Zie hierover in het breede *Factorijen* II 464—467; ov. 180—183.

(*d*) Zie de woorden van het rapport van 26 December in *Singapore* II 385—386; ov. 73—74.

de heeren alsnog wenschte te spreken (*a*). Hieraan werd natuurlijk gevolg gegeven.

Had op de bijeenkomst van 15 December de tegenpartij voorgesteld Singapore te koopen, zij verklaarde zich nu bereid den koop te sluiten door de vordering van 100.000 pd. st. kwijt te schelden. Doch ook daarmee konden zich de Nederlandsche onderhandelaren niet vereenigen, aangezien o. a. ruiling wél, betaling niet naar buiten werkte, terwijl dit toch voor ons prestige in den Archipel, na al het gebeurde, wenschelijk was. Overigens meenden zij ook nu, dat we met den afstand van Malakka met Singapore niets hadden te verliezen, daarentegen met de verkrijging van Benkoelen en de verdere Britsche factorijen op Sumatra veel zouden winnen, door de eenheid van gezag, die aldus zou kunnen ontstaan (*b*).

Zoo bleef dus de vordering van 100.000 pd. st. het struikelblok; de Britsche gevolmachtigden deden daarop de vraag of er niet eenige voordeelen aan de Engelsche scheepvaart en den handel in Oost-Indië door ons konden toegezegd worden, die als eene schadeloosstelling voor de geldsom viel te beschouwen. Hierover zou, antwoordde men onzerzijds, gedacht worden, waarop de vergadering uit elkander ging (*c*).

(*a*) Private Whitehall Place, Tuesday.

My dear Sir,

Mr. Canning will be happy to see you and Baron Fagel at a conference to morrow at three; but I much fear that if your instructions preclude you from agreeing to any payment, whatever the balance due to us may be, it is scarcely possible that we can bring our present negotiation to a favorable termination. At all events the proposition for transforming us from creditors into debtors and transferring the balance due in one side of the account to the other as contained in the article of your projet, cannot even bear discussion. — Believe me, dear Sir, with the highest regard and esteem ever most faithfully yours

CH. WILLIAM WYNN.

Mr. FALCK

c. c. c. (B. Z.)

(*b*) Zie veel breeder met beoordeeling *Singapore* II 387—389; ov. 74—77.

(*c*) Over de territoriale quaestiën rapporteerden onze gevolmachtigden breedvoerig dd. 12 Januari 1824 N° 5, afgedrukt in *Bijdr. E.* 173—178; over de geldelijke geschillen den 27^n^ d. a. v., welke mede zeer belangrijke depêche is afgedrukt in *Singapore* II bijl. 9. Wel is deze depêche van 27 Januari in zeker opzicht, „van voorbijgaand belang", gelijk de bezorger der *Elout-bijdragen* op bl. XXVIII schrijft, maar voor eene volledige kennis der geschiedenis van het tractaat van 1824 moet men haar onder bereik hebben. Instede daarvan gaf men in de *Elout-bijdragen* op bl. 187 wel een briefje weder van minister a. i. Reinhold aan Elout, waarin over die depêche „van voorbijgaand belang" advies wordt gevraagd!

XIII.

De voorstellen onzer gevolmachtigden in minister Elout's handen op het einde van Januari 1824.

Onze gevolmachtigden hadden over de territoriale ruiling *Malakka* met *Singapore* tegen *Benkoelen*, benevens de erkenning van Nederlands recht op *Billiton* bij het rapport dd. 12 Januari 1824 's Konings welmeenen gevraagd, daar aldus veel minder te verkrijgen zou zijn dan hunne instructioneele voorschriften inhielden (*a*). De Nederlandsche kantoren in *Hindostan* waren buiten dit voorstel gebleven, omdat, stond er in het schrijven, de Engelschen er weinig voor over toonden te hebben (*b*). Het rapport van 19 Januari is uitsluitend aan de behandeling van dit onderwerp gewijd geworden; er werd daarin aangetoond, dat die factorijen slechts lastposten waren (*c*). Met dit stuk hield vervolgens nauw verband de belangrijke brief van 27 Januari (*d*), waarin tevens alle financieele geschilpunten werden behandeld. Het stuk kwam hierop neder, dat Engeland genoegen zou nemen met eene vordering op ons van 100.000 pd. st., mits wij dan ook onze bezittingen in Vóór-Indie prijsgaven en onze schuld vóór het einde van 1824 betaalden (*e*). Echter zoude die som van f 1.200.000 ons kwijtgescholden worden, wanneer de Nederlandsche gevolmachtigden in staat waren, ten genoegen van Engeland eenige handelsvoordeelen aan te bieden; van welken aard die konden zijn, zouden onze gevolmachtigden nader overwegen. Ter verdediging van de honderdduizend pond sterling werd door onze gevolmachtigden er op gewezen, dat Commissarissen-Generaal bij de conventie van 24 Juni 1817 de wettigheid der Engelsche vorderingen erkend hadden tot het aanzienlijk bedrag van 1.817.183 ropijen; wat van Engelsche zijde daar boven was gevorderd, namelijk „meest al de vorderingen in de Kolonie zelve in het midden gebragt", deden onze gemachtigden verwerpen; doch ook — rapporteerden zij tevens — had „eene menigte" der tegenvorderingen van Commissarissen-Generaal, waardoor niet alleen de Engelsche vordering zou zijn gedelgd, maar wij een millioen te vorderen

(*a*) Zie *Singapore* II 889; ov. 77.
(*b*) Zie uitvoeriger in *Factorijen* II 464; ov. 180.
(*c*) *Factorijen* II 465—467; ov. 181—183.
(*d*) Vermeld op bl. 139 noot *c*.
(*e*) *Factorijen* II 467—468; ov. 183—184.

kregen! „den toets eener bedaarde en opregte discussie", naar Fagel's en Falck's oordeel, niet kunnen weerstaan, zoodat men eindelijk op het doode punt van 100.000 pd. st. was gebleven.

Men moest het nu maar in Holland uitmaken. De minister a. i. van Koloniën, de heer Reinhold, niet op de hoogte der zaken zijnde, gelijk hiervoren medegedeeld, wendde zich met 's Konings voorkennis en goedkeuring, tot den minister van Financiën Elout met *vriendelijke verzoeken*, om in de koloniale aangelegenheden van advies te dienen. Deze manier van behandeling had eene ernstige schaduwzijde. Elout stond officieel buiten de onderhandelingen en was met zware werkzaamheden voor zijn eigen departement belast; bovendien moetende voldoen aan den eisch eener spoedige behandeling, gaf hijzelf te kennen, dat zijne adviezen slechts *vluchtig* konden zijn. Ook was hem, door de zonderlinge wijze, waarop de Koning met zijne ministers omging, onbekend gebleven, dat Canning reeds vóór den aanvang der onderhandelingen den *wenk* had gekregen over onze bereidwilligheid tot den afstand van Singapore (*a*); natuurlijk dat hem de Londensche rapporten niet medevielen. Men zou het haast niet gelooven, wanneer het niet zoo uitdrukkelijk verklaard is geworden, namelijk dat minister Elout bij zijne beoordeeling over de verschillende voorstellen der onderhandelaars, geene kennis had ontvangen *noch van de additioneele instructie*, *noch van de missiven*, *die aan de voorstellen waren voorafgegaan!* „Uwe ambtsbezigheden", schreef Falck, ontevreden over Elout's aanmerkingen, in een nader te noemen brief dd. 2 Februari 1824, „lieten u inderdaad niet toe in eene grondige beoordeeling te treden; maar ten minste had men u onze vroegere dépêches en onze additionele instructie behooren mede te deelen" (*b*). — Er was nog een kwetsend punt in deze behandeling. Geen verstandig man in den staatsdienst, al is hij ook zóó bekwaam en al is hij nog zóó tevreden met zijn arbeid, zal zich in beginsel ontstemd gevoelen over het advies, dat de meerdere aan derden vraagt, alvorens tot eene beslissing te komen; integendeel, hij zal dit toejuichen, in de overtuiging, dat er alzoo meer waarborgen bestaan tegen het naar buiten werken van fouten; doch die adviseurs moeten dan ook als wettig aangewezen kunnen beschouwd worden; het moeten persoonlijkheden zijn, waarmede men voor den dag kan treden; geene anonieme stukken dus, die

(*a*) *Singapore* II 380—383; ov. 68—71.
(*b*) *Falck's Brieven* 258.

van Jan en alleman kunnen uitgaan, waarvoor de meerdere zich niet eens verantwoordelijk wil stellen en ook niet kan stellen, omdat hij volstrekt niet op de hoogte der zaak is! Wij kennen deze treurige wijze van doen uit Indië; zij werd ook hier in toepassing gebracht, en Falck, noch Fagel was er de man naar, om zich zulk eene behandeling zonder protest te laten welgevallen.

Het rapport van 12 Januari over de territoriale ruilingen was den 18ⁿ te 's-Gravenhage ontvangen. Op 's Konings last had er den volgenden dag aan het departement van Financiën eene samenkomst plaats tusschen Elout en Reinhold; het gevolg was eene nota, gedagteekend 20 Januari, waarin Elout het gesprokene op schrift stelde. Het stuk valt in zoover tegen, dat de minister nu geen overwegend bezwaar meer tegen het verlies van *Malakka* en *Singapore* maakte; we zouden er toch niet aan hebben, meende Rapporteur. *Benkoelen* — dat wij ons niet moeten voorstellen, gelijk het nu is, doch als eene factorij, gelijk het ook officieel heette — oordeelde hij echter terecht eene magere ruiling (*a*). Wanneer het verder op ruiling van grondgebied aankwam, dan moest alles bij elkander genomen worden, merkte de minister verder zeer juist op, en alzoo diende men onze factorijen in Vóór-Indië er niet buiten te laten; de Engelschen mochten beweren, dat ze er niets aan hadden, dat waren echter maar praatjes (*b*). Eindelijk erkende hij, dat het een op zichzelf zeer aannemelijk denkbeeld was om eene scheiding te maken tusschen de Nederlandsche en Britsche bezittingen; maar men diende ze goed te omschrijven, en dan nog was het de vraag, of ze van Engelsche zijde ten slotte geëerbiedigd zou worden. „*Men denke bijvoorbeeld aan Borneo*", voegde de minister er met profetischen blik aan toe.

Hij had er bovendien, niet zonder eenige reden, bezwaar tegen, dat aldus de territoriale ruilingen door gevolmachtigden waren behandeld buiten de geldelijke quaestiën, en in het algemeen, dat hij geroepen werd op het eenzijdige stuk van 12 Januari te adviseeren. Er werd aan deze moeilijkheid te meer door hem gehecht, omdat hij nog in de illusie verkeerde, dat van de opgedreven vorderingen der Commissarissen-Generaal iets terecht zou komen. „Het zal voorts moeijelijk zijn", besloot de Nota, „om over alle, en over elk der geschilpunten een juist oordeel te hebben, tenzij

(*a*) Zie breeder in *Singapore* II 389—390; ov. 77—78.
(*b*) Zie breeder in *Factorijen* II 468—469; ov. 184—185.

men den geheelen zamenhang der zaken en den geheelen inhoud van eene te ontwerpen overeenkomst zie en overwege, en het is de huivering om over een gedeelte te oordeelen zonder het geheel te kennen, die dit een en ander uit de pen heeft doen vloeijen." Hij wilde dan ook slechts zijne beschouwingen opgenomen zien als het resultaat van "eene voorloopige overdenking van dit gewigtig onderwerp". "De tijd is te kort", voegde de minister er aan toe, "om alles te ontwikkelen, en welligt is de niet bekendheid met latere berigten oorzaak, dat men zich in de beschouwingen bedriegt." Blijkbaar was echter Elout teleurgesteld; hij vond, dat de gevolmachtigden, wien een leidend beginsel ontbrak, een beetje broddelwerk leverden, en zoo merkte hij nog verzachtend op: "Deze vlugtige bedenkingen moeten niet beschouwd worden van de strekking te hebben om de denkbeelden door de Nederlandsche Gevolmagtigden geopperd, af te keuren, maar alleen om eenige wenken te geven, die bij gelegenheid der onderhandelingen hare nuttigheid hebben kunnen."

Elout zond de nota van den 20^{n} denzelfden dag met een briefje aan Reinhold (*a*). Hij verzocht de in het stuk wedergegeven "vlugtige gedachten" *enkel als zoodanig* aan de heeren Fagel en Falck mede te deelen en daarbij aan die heeren te schrijven: "dat over het algemeen eene ruiling van grondgebied tegen grondgebied wel aannemelijk kan geacht worden, maar dat daarbij niet uit het oog moet worden verloren, maar wel in verband gebragt ook andere ruilingen en vooral ook geldelijke tegemoetkomingen en schadevergoeding van geldelijke voordeelen".

Geheel overeenkomstig dit voorstel werd dd. 22 Januari, op 's Konings last, een brief aan onze onderhandelaars door *Buitenlandsche Zaken* gezonden, bevattende de aangehaalde woorden (*b*). Elout's nota werd anoniem overgelegd, terwijl ook de ministerieele depêche niet mededeelde, van wien de beschouwingen waren. De brief was overigens welwillend genoeg gesteld. 's Konings vertrouwen op de "omzigtigheid en kennis van zaken" der gevolmachtigden

(*a*) In *Bijdr. E.* 178. — De eerste alinea van Elout's Nota zou volgens *Bijdr. E.* 179 luiden: „Het schijnt eenigzins moeijelijk om het onderwerp van den brief door de Heeren Fagel en Falck, *op 12 December, n° 8, geschreven,* op zich zelven te behandelen." Het door mij gespatieerde is echter eene fantaisie van den bezorger der Bijdragen en, ook in verband met andere stukken, eene zeer storende datumfout. In het oorspronkelijke stuk staat „op 12 dezer N° 5 geschreven." Dat *dezer* is Januari.

(*b*) Zie den brief in bijl. 22.

werd er ook in uitgedrukt; doch de Nota deed aan het geloof op dit vertrouwen meer kwaad, dan de betuiging kon goedmaken. Trouwens, zoo het wellicht van de onderhandelaars niet juist gezien was, reeds eene beslissing te vragen op hun brief van 12 Januari, het mag evenmin van de Regeering als eene gelukkige gedachte beschouwd worden, zou men zeggen, dien brief anders te hebben beantwoord dan met eene algemeene mededeeling, omtrent 's Konings verlangen, dat de zaken in haar geheel zouden voorgebracht worden. Nu kreeg men slechts eene correspondentie, die men juist had willen vermijden.

Reeds twee dagen namelijk na de afzending der 's-Gravenhaagsche depêche van den 22n, ontving *Buitenlandsche Zaken* den Londenschen brief dd. 19 Januari over de factorijen in Hindostan. Het stuk ging weder op 's Konings last naar Elout (*a*). Deze diende er op bij Nota van 26 Januari (*b*). Hij herhaalde daarin zijne rechtmatige klacht, dat op die wijze de zaak niet voor eene afdoende behandeling vatbaar was; zoo „heeft men op nieuw de moeijelijkheid ondervonden", merkte hij toch op, „van op elk punt afzonderlijk een bepaald gevoelen te vestigen"; en hij drong verder met kracht aan, dat voor den afstand der Factorijen, eene behoorlijke som wierd gevorderd (*c*). Ook deze Nota werd anoniem bij depêche van *Buitenlandsche Zaken* dd. 27 Januari naar Londen ter speculatie gezonden (*d*).

Stormweer was oorzaak, dat de Haagsche brief van den 22n Januari eerst den 30n d. a. v. en die van 27 Januari den 2n Februari hunne bestemming bereikten, zoodat nog vóór de aankomst dezer stukken, onze gevolmachtigden, onafhankelijk hiervan, mede hadden doen afgaan hunne depêche van 27 Januari, waarin zij handelden over de geldelijke geschillen, speciaal mededeelende, dat Engeland verlangde 100.000 pd. st. of *Handelsvoordeelen*, waarover onze onderhandelaars nog beloofden te denken (*e*). Andermaal richtte Reinhold op 's Konings last een „vriendelijk verzoek" dd. 31 Januari aan Elout om advies (*f*); maar nu antwoordde deze dan toch enkel, dat men vóór hij zijn oordeel uitsprak, beter zou doen eerst te wachten op

---

(*a*) Zie Reinhold's briefje dd. 24 Januari aan Elout in *Bijdr. E.* 182.
(*b*) In *Bijdr. E.* 185—187.
(*c*) Zie de woorden in *Factorijen* II 469—471; ov. 185—187.
(*d*) Zie de depêche in bijl. 28.
(*e*) De belangrijke depêche van 27 Januari 1824 in bijl. 9 *Factorijen* II.
(*f*) In *Bijdr. E.* 187.

het nader rapport onzer gevolmachtigden over de *Handelsvoordeelen* toetekennen voor de 100.000 pd. st. (*a*).

Reinhold kon zich hiermede natuurlijk vereenigen, doch ten einde de onderhandelaars niet geheel zonder bericht te laten, werd door hem, op 's Konings machtiging, dd. 3 Februari naar Londen geschreven (*b*), datgene, wat men reeds bij ontvangst der depêche van 12 Januari had moeten doen, namelijk dat het rapport „geen dadelijk of stellig bepaald antwoord" kon ten gevolge hebben, zoolang men niet de nader toegezegde mededeeling had over den aard der handelsvoordeelen, die door onze gevolmachtigden, of liever door Falck als minister van Koloniën, zouden worden aangegeven. Overigens ontbrak ook hier niet de welwillende betuiging namens den Koning: „dat Uwe Excellentiën de vorderingen, die tegen die van Engeland kunnen worden overgebragt, met zorg behandeld hebben".

Dit waren nu de staatslieden, die als plaats van samenkomst Londen hadden verkozen boven 's-Gravenhage!

XIV.

Kapitein Elout met de ontwerp-overeenkomst van 1 Februari 1824 van Londen naar 's-Gravenhage.

Gelijk minister Elout zich terecht beklaagd had, was tot dusver door de gevolmachtigden nog geen stuk aangeboden, dat in zijn geheel als grondslag voor een tractaat kon worden beschouwd en dus een artikelsgewijs gesteld overzicht gaf van het voorloopig resultaat der onderhandelingen. Aan dit bezwaar kwamen partijen nu tegemoet. Terwijl namelijk de Nederlandsche onderhandelaars op antwoord

(*a*) „Ik ben zeer bereid mijne gedachten over de depêche der Nederlandsche gemagtigden te Londen van 27 Januarij N° 13 mede te deelen, maar eigenlijk vereischt (onder beter oordeel) dit stuk geen dadelijk of stellig antwoord. Veel beter zal alles kunnen beoordeeld worden, wanneer wij het gevoelen van den heer Falck zullen kennen over de voorregten, welke in stede van de geldsom zouden kunnen worden toegestaan.

„Ik neem de vrijheid dit aan den heer Reinhold te onderwerpen en heb voorts de eer te zijn

UwDw.Dr.

3 Febr. 1824. ELOUT."

De bezorger der *Elout-bijdragen*, met dit incident blijkbaar onbekend, stelt op bl. 188 over het door Reinhold aan Elout verzocht rapport de aanteekening: „Het hierbij bedoelde rapport, betrekkelijk de verevening van geldelijke punten, schijnt tusschen den Minister Elout en Reinhold mondeling te zijn behandeld."

(*b*) Zie *Bijdr. E.* 188.

hunner Regeering wachtten, stelden partijen een ontwerp-tractaat samen, waarmede over en weer genoegen werd genomen. Dit gewichtige stuk is de grondslag van de in Maart 1824 te sluiten overeenkomst geweest. Redactie en inhoud zouden wel min of meer belangrijke veranderingen ondergaan, doch, behoudens drie artikelen, die wegvielen, bleven grondgedachte en volgorde der bepalingen bestaan. Het komt mij echter gewenschter voor, het ontwerp in zijn geheel voorloopig te laten rusten en eerst dan een overzicht van de artikelen enz. te geven, nadat de lezer bekend is gesteld met hetgeen onze gevolmachtigden over het ontwerp in het algemeen mededeelden en op welke wijze het in Nederland werd behandeld.

Wij zullen ons herinneren, dat Falck zich sterk had gemaakt om eenige door ons aan Engeland toe te kennen *handelsvoordeelen* te bedenken, waarvoor de wederpartij hare vordering van 100.000 pd. st. beloofde los te laten. Blijkens het ontwerp zouden die nu bestaan in de verzekering onzerzijds der *vriendelijke ontvangst* (sic) van de Britsche schepen te Anjer en Tapanoeli, zoomede in eene jaarlijksche levering door ons van vastgestelde hoeveelheden specerijen tegen overeengekomen prijzen (*a*). Dit waren de nieuwe punten in het ontwerp, welke bij depêche van 1 Februari 1824 *Buitenlandsche Zaken* werden aangeboden (*b*). Teleurstellend luidde het er in, dat Rapporteurs zich door 's Konings goedkeuring op hunne voorstellen „meer gesterkt" gevoelden, „dan door de aanmerkingen der ons toegezonden nota ontmoedigd"! Dringend bevalen zij dan ook de goedkeuring van hun ontwerp aan. „Niet alsof wij de wenschelijkheid miskennen, dat voor Nederland nog meerdere voordeelen hadden kunnen bedongen worden, maar wij zijn in gemoede overtuigd, dat de zwarigheden van welke zulks, blijkens onze verschillende rapporten, vergezeld ging, noch door herhaling onzer dringende vertoogen, noch door eenige andere middelen onder ons bereik, hadden kunnen worden overwonnen." Zoo drukte de gansche toon van den brief gevoeligheid over de gemaakte aanmerkingen uit. „Dat verder", besloot de depêche, onder mededeeling, dat zij te vergeefs moeite hadden gedaan om de voor ons zoo nadeelige waardeering der artillerie-goederen voor eene afzonderlijke behandeling te bewaren, „Dat verder aanhoudende reclamatiën, hetzij in dit opzigt, hetzij in eenig ander, tot het gewenschte doel zouden voeren,

(*a*) Zie *Atjeh* 194; ov. 36.
(*b*) In *Bijdr. E.* 191.

voor zoover dit doel is de uitkeering aan Nederland van eene noemenswaardige somme gelds, nemen wij de vrijheid van ten sterkste te betwijfelen. Maar al bestond ten deze eenige kans in ons voordeel, de tijd, die inmiddels verloopen moet, zoude waarschijnlijk andere kansen aanbrengen, waarover wij ons geenzins zouden verheugen kunnen. Onder dit aspect komen in aanmerking de onzekerheid of het Engelsche ministerie nog wel zoo veel prijs op de afdoening der onderwerpelijke zaken zal blijven stellen, wanneer andere belangen, tot de Europesche of Amerikaansche staatkunde betrekkelijk, deszelfs aandacht meer gebiedend mogten roepen; de mogelijkheid, dat de Oost-Indische Compagnie eenen magtigen steun in de volksmeening zal vinden, zoodra het plan, om Benkoelen door haar te doen afstaan, eenige ruchtbaarheid zal hebben verkregen; de bewegingen eindelijk van allerlei aard, welke men van den heer Raffles voorzien kan, dadelijk nadat hij in de ophanden zijnde lente te Londen zal zijn aangekomen."

Met Malakka zou nu ook Singapore verloren gaan; en speciaal om dit punt zoo noodig toe te lichten, werd kapitein Elout opgedragen de ontwerp-overeenkomst naar Nederland te brengen. "Het is vooral", leest men in de depêche, "uit besef der teederheid van deze materie en van het verlangen, welk Z. M. misschien hebben zal om deswege nog meer ontwikkelingen te hooren dan het gemakkelijk is in geschrifte te suppediteren, dat wij besloten hebben het overbrengen der tegenwoordige depêche en van de daartoe behoorende stukken op te dragen aan den kapitein Elout, die zoo zeer als iemand met de kennis van plaatsen, personen en betrekkingen in den Maleischen archipel toegerust is. Hoe meer wij ons te loueren hebben over de diensten, welke deze ijverige en oordeelkundige ambtenaar ons in den loop onzer negociatie bewezen heeft, hoe meer wij vertrouwen, dat UHoogEdG. (*a*) en eventueel ook Z. M. hem ten eenemale berekend zullen vinden, om al die bijzonderheden en al dat licht te verschaffen, welke tot eene juiste beschouwing 'van vele ingewikkelde kwestien en tot de behoorlijke kennis van het verband, welke tusschen dezelve bestaat', vereischt worden."

Tegelijkertijd schreef Falck als minister van het Publiek onderwijs de Nationale nijverheid en de Koloniën eene depêche aan den Koning (*b*). Hij behandelde er speciaal in de bij het ontwerp ge-

---

(*a*) Reinhold als minister a. i. was niet eene Excellentie.

(*b*) Reeds vermeld op bl. 128 noot *a*.

regelde tarievenquaestie en de daarin voorkomende bepaling omtrent den specerijhandel, waarna hij aldus besloot: „Uwe Majesteit zal misschien niet zeer genegen zijn om te gelooven, dat de Minister van Koloniën een werk, waaraan hij zooveel deel heeft als aan dat der Plenipotentiarissen te Londen, met genoegzame onpartijdigheid beoordeelen kan. Ik zal mij dus, wat de adstructie en aanbeveling des ontwerps betreft, eenvoudig gedragen aan de dépêche, waarbij hetzelve aan het Departement van Buitenlandsche Zaken wordt ingezonden; maar dit achte ik mij echter in mijne eerstgenoemde kwaliteit verpligt van te verklaren, dat het Indisch bestuur en al wie de ware belangen van Uwer Majesteits bezittingen kennen, met genoegen eene schikking vernemen zouden, waardoor een aantal lastposten vervallen, de vreemdeling uit de nabuurschap der hoofdplaats verwijderd wordt, eene zuivering der wederzijdsche limieten plaats vindt en er een einde komt aan langdurige onzekerheid."

Bovendien schreef Falck een particulieren brief, gedagteekend 2 Februari aan minister Elout. Ook daaruit blijkt de gevoeligheid over de gemaakte opmerkingen (*a*). Niet alles zegt hij bovendien, daar hij overigens wenscht te verwijzen „aan hetgeen brenger dezes u zal zeggen". Ook is de toon nog eenigszins verzacht, doordien minister Elout zelf de voorzorg had genomen, om tijdig onze gevolmachtigden over het ontstaan der nota's in te lichten, waarover Falck zich „uitermate verpligt" verklaarde. „Immers", vervolgde de brief, „ik vond daarin het oogpunt aangewezen uit welk de vlugtige aanmerkingen moesten worden beschouwd, die gij u niet hadt kunnen onthouden van te suppediteren; en zulks is voor mij genoeg geweest om het denkbeeld eener officiele wederlegging te verwerpen". Hij herinnert er verder aan, dat van de Engelschen geen geld is los te krijgen, dat zij geene andere bezitting voor afstand kunnen aanbieden dan Benkoelen en dat Malakka een lastpost voor ons is (*b*). „Doch", valt hij zich in de rede, „ongemerkt empiëteer ik op de taak van kapt. Elout, die in een paar gesprekken meer nuttige ophelderingen kan geven, dan wij in tien dépêches." Zoo, meende Falck, zou de klacht van minister Elout over gemis aan toelichting bevredigd worden. „Aan het gebrek aan bescheiden", schreef hij nog, „wordt nu te gemoet gekomen door de tegenwoordigheid van uw zoon, die alles in zijn hoofd

(*a*) Afgedrukt in *Falck's Brieven* 258.
(*b*) Zie *Singapore* II 390—391; ov. 78—79.

heeft, en, ten overvloede, den bundel rekeningen van Bauer c. s. medeneemt, of men bij geval ook nog verkiezen mogt de details daarvan op te schommelen. Ik heb mij niet bedrogen in mijne gedachten omtrent het nut, dat uw zoon ons hier zoude aanbrengen. Van zijne plaatselijke kennis niet alleen, maar ook van zijne schranderheid in het beoordeelen van delicate vraagpunten hebben wij dikwijls partij getrokken. Meer dan één artikel van het project-tractaat is daaraan deszelfs rondheid en zuiverheid verschuldigd. Hij denkt nevens mij, dat zoodanig een tractaat in O. I. bij de verstandige lieden welkom wezen zal. Beschouw het, bid ik u, in deszelfs ensemble."

Verstandige lieden! Zoo pleegt men in betwistbare zaken aanstonds andere beoordeelaars vóór te zijn; dezen weten dan, waaraan zij zich in de waardeering hunner wederpartij, bij afwijkend oordeel, hebben te houden.

XV.

Bezwaren in Nederland tegen het ontwerp-tractaat: medio Februari 1824.

Kapitein Elout was den 5[en] Februari te 's-Gravenhage aangekomen. Hij had onze gevolmachtigden vol verwachtingen over het gereed gemaakte tractaat achter gelaten. Ze werden in hunne gunstige stemming versterkt door een schrijven van den heer Reinhold dd. 6 Februari, waarop wordt teruggekomen. Zoo rees bij de Nederlandsche onderhandelaars enkel de vrees, dat de ratificeering van het uit Holland te verwachten goedgekeurd tractaat van Britsche zijde zou vertraagd worden, doordien de koning van Engeland ziek was. Inmiddels vroeg Falck verlof naar Holland, ten einde zich voor zijn verblijf in Londen als gezant gereed te maken (*a*). Ook de Engelsche gevolmachtigden zagen kapitein Elout met voldoening naar Holland gaan. Den 1[n] December 1823 had zijn vader aan Canning een particulier schrijven gericht, dat tot dusver onbeantwoord was gelaten. Nu de kapitein naar Holland ging, wilde de Britsche minister dit goed maken, doch het bleek dat de heer Elout zich reeds op reis bevond. Vandaar dat den 6[n] Februari een vriendschappelijk schrijven aan minister Elout per post door den

(*a*) Zie den particulieren brief dd. 16 Februari 1824 aan Reinhold in bijl. 24. — Verg. *Fagel's Ontslag* 396—397; ov. 4—5.

Britschen minister werd nagezonden. Deze drukte zijn genoegen uit van met kapitein Elout te hebben kennis gemaakt, beval den nieuwen Britschen gezant bij ons hof, lord Granville — vervanger dus van lord Clancarty — bij minister Elout aan en gaf in de volgende bewoordingen zijne ingenomenheid met Falck te kennen: „As you were not to come to us again, you could not do better than send us M. Falck, to complete, as I hope, the work which some years ago we happily began together" (*a*). Wanneer men dergelijke betuigingen leest, moet men zich eenige moeite geven, om zich overtuigd te blijven houden, dat de Britsche bewindslieden dat alles maar zonder Mefistofeles' zin schrijven.

Ook de eerste indruk, dien onze Koning van het ontwerp kreeg, na eene conferentie op den 6[n] Februari met minister a. i. Reinhold, was geenszins ongunstig; doch het moest nog tot „een ernstig onderwerp" van overweging gemaakt worden, haastte zich Reinhold aan onze gevolmachtigden dienzelfden dag te melden (*b*). Die overweging werd op 's Konings last andermaal minister Elout opgedragen. Onder mededeeling, dat de Koning over het algemeen tevreden was met het ontwerp, richtte Reinhold daartoe een schrijven aan den minister (*c*), daarbij herhalende zich niet bevoegd te achten om over zaken en belangen te oordeelen, hem „natuurlijk geheel vreemd"; doch „uit een generaal oogpunt beschouwd", kwam het ook hem voor, „dat de overeenkomst, zoo als die door de Plenipotentiarissen is ontworpen, de Nederlandsche magt in Oost-Indiën concentreert, de afscheiding tusschen onze en de Engelsche bezittingen naauwkeurig bepaalt en een einde maakt aan vele onzekerheden, waaruit nieuwe twisten zouden kunnen ontstaan". Zoo dus geene overwegende bedenkingen aanwezig mochten zijn, vervolgde het schrijven, scheen het „allerwenschelijkst", „dat men

---

(*a*) Het briefje in *Bijdr. E.* 172.

(*b*) „De heer Kap. Elout heeft mij op gisteren ter hand gesteld Uwer Ex. zeer belangrijk rapport van den 1[n] Februarij N° 8. Z. M. heeft hetzelve, met en benevens het afzonderlijk rapport van den heer minister Falck, tot een ernstig onderwerp gemaakt van Hoogstdeszelfs raadplegingen en zoodra die overweging tot eenig resultaat zal hebben geleid, zal ik zorgen, dat Uwe Ex. daarvan onverwijld de vereischte kennis bekome. Inmiddels kan ik het genoegen hebben dezelven voorloopig mede te deelen, dat de Koning, met wien ik de eer had dezen morgen te confereren, over het algemeen, bij de eerste inzage der stukken, over de wijze van behandeling scheen te zijn voldaan geweest." (B. Z.)

(*c*) Opgenomen in *Bijdr. E.* 189.

eene gelegenheid, die zich thans aanbiedt, om zoo begeerde resultaten te verkrijgen en welke zich welligt nimmer weder zoo gunstig zal voordoen, niet verwerpe, terwijl ik verder vermeen", voegde Reinhold er aan toe, „dat het afsluiten van een soortgelijk traktaat met Engeland in het tegenwoordig tijdstip mede van eenen meer of min voordeeligen invloed voor onze staatkundige belangen in het algemeen zoude kunnen zijn".

Den 10ⁿ Februari zond Reinhold andermaal een schrijven naar Londen, met de verheugende mededeeling, dat minister Elout evenzeer met het tractaat tevreden scheen (*a*). Over het geheel genomen bleek dit ook, toen twee dagen later Elout, wiens medewerking nu aan de gevolmachtigden uitdrukkelijk was medegedeeld, zijne nota van beschouwingen inzond (*b*) en deze aldus aanving: „Wanneer men het ontworpen tractaat in deszelfs verband beschouwt, dan schijnt de algemeene inhoud uitermate geschikt tot eene goede uitkomst. De wederzijds voorgestelde afstand en ruiling van bezittingen in Indië is wel geregeld. De voorbijgaande geldelijke geschillen zijn meestal naar billijkheid beslist; en zoo al ten aanzien van sommige, zoo wel als ten aanzien van eene en andere niet ingewilligde vorderingen van meer duurzame strekking aan de Nederlandsche zijde twijfelingen zijn te opperen, zoo moeten die niet worden aangedrongen, wanneer de zoo hoog wenschelijke afloop der zaak daardoor eenigzins zou kunnen lijden. Men wenscht dus dat uit dit oogpunt mogen beschouwd worden de weinige bedenkingen, welke men ten aanzien van de bedoelde punten zich zal veroorloven mede te deelen."

De bedenkingen golden vooral Falck's vinding, nedergelegd in de artt. 8, 11 en 12, waarbij voor het opgeven der Engelsche vordering van 100.000 pd. st., eenige *handelsvoordeelen* door ons werden toegezegd (*c*). Elout's bezwaren waren geenszins gezocht of ongegrond (*d*). Nederland nam op zich eene vastgestelde hoeveelheid

(*a*) „Ik ben voor alsnog buiten staat om Uwe Exc. een bepaald antwoord te doen toekomen op de dépêche sub N° 8. Ik heb echter reden om mij te vleijen, dat dit tegen den volgenden postdag zal kunnen plaats hebben, daar ik mij heb kunnen verzekeren, dat de heer minister Elout het werk der Plenipotentiarissen gunstig beoordeelt en ik slechts het verslag van Zijne Excellentie's onderzoek ben inwachtende, om hetzelve onverwijld aan den Koning over te leggen en Hoogst deszelfs welbehagen te vernemen, omtrent de aan Uwe Excellentiën te geven voorschriften." (B. Z.)

(*b*) Opgenomen in *Bijdr. E.* 200—208.

(*c*) Zie bl. 144 hiervóór.

(*d*) Zie mijne critiek in *Atjeh* 194—195; ov. 36—37.

specerijen van verschillende soort uit de gouvernementscultuur aan Engeland tegen een tevens bepaalden prijs te leveren: maar als die hoeveelheid niet voorhanden was, wat dan? En ook de verzekering omtrent eene *vriendelijke* behandeling te Anjer en Tapanoeli kon Elout's goedkeuring niet wegdragen: terecht wees hij er op, tot welke nieuwe twisten enz. zulk een voorschrift wel zou kunnen leiden. Het was van hem volkomen juist gezien om er met ernst op aan te dringen, dat dit stel van bepalingen zou vervallen, dat wij dan maar liever de 100.000 pd. st. moesten betalen (*a*). Hij maakte nog eenige andere juiste opmerkingen van meer ondergeschikten aard en beaamde ook enkele bedenkingen, die Reinhold bij de toezending van het ontwerp aan Elout dd. 6 Februari, in het midden had gebracht (*b*); maar hij besloot deze nota van 12 Februari met opnieuw te waarschuwen tegen de artt. 8, 11 en 12. „Zoo", merkte hij op, „men zich de vrijheid veroorloofd heeft om op dit hoofdpunt eenigzins aan te dringen, men moet bij herhaling aanmerken, dat de overige medegedeelde bedenkingen enkel aan de nadere oplettendheid van onze Gevolmagtigden zouden kunnen worden overgelaten en dat het ontworpen traktaat, zoowel als de wijze, waarop de tegenwoordige onderhandelingen zijn voortgezet, Zijner Majesteits bijzondere goedkeuring verdienen."

Reinhold bood de Nota denzelfden dag Zijne Majesteit aan, er bij te kennen gevende, dat hij zich te eerder met de beschouwingen kon vereenigen, „daar Zijne Excellentie de vriendelijkheid gehad heeft mij bij monde omtrent de voornaamste derzelven in te lichten". De Koning, na nog met Elout eene samenkomst gehad te hebben, haastte zich mede denzelfden 12[n] het stuk aan *Buitenlandsche Zaken* terug te zenden met opdracht om de gevolmachtigden over de gemaakte bedenkingen in te lichten en de bepaalde lastgeving er bij te voegen, dat de artikelen over de *handelsvoordeelen* zouden worden vervangen door de bepaling, dat Nederland zeker bedrag had te betalen: „ten einde", luidde het, „1° de artikelen 8, 11 en 12 van het ontwerp worden weggelaten en vervangen door de bepaling eener uit te keeren geldsom, hoogstens ten bedrage van 100.000 pd. st., blijvende de te maken schikkingen, omtrent de wijze en termijnen van betaling dier som, aan het beleid der ge-

(*a*) Zie *Atjeh* 197; ov. 89.

(*b*) In hoofdstuk XVII worden onder ieder artikel Elout's en Reinhold's opmerkingen letterlijk medegedeeld.

volmagtigden overgelaten; 2° art. 10 meer in overeenstemming met art. 9 gebragt (*a*), en door overgifte van alle de noodige bevelen hier in Europa, de zekerheid verkregen worde, dat derzelver onverwijlde uitvoering aan geene zwarigheden zal onderhevig zijn; 3° de voorgestelde wijzigingen in de artt. 13, 14 en 15 in aandachtige overweging te nemen, en diensvolgens te handelen, indien daartegen geene bedenkingen van gewigt bij hen mogten bestaan" (*b*). Den volgenden dag kreeg Reinhold nog een briefje van wege Zijne Majesteit, waarbij, *op verkeerde mededeelingen van onze gevolmachtigden*, werd toegestemd, om, in het belang van Engeland, voorzieningen met betrekking tot *Atjeh* te treffen (*c*).

Reinhold gaf in eene depêche dd. 13 Februari 1824 onzen gevolmachtigden kennis van hetgeen hem was opgedragen. Kapitein Elout nam den brief naar Londen mede, waaraan toegevoegd was — werd nu daarin bekend gesteld — „eene nota van bemerkingen, door den heer Minister zijnen vader ontworpen". In bijzonderheden was *Buitenlandsche Zaken* overigens niet getreden; kapitein Elout zou ze mondeling wel nader geven, gelijk deze zijn vader den 14ⁿ berichtte (*d*).

XVI.

Het ontwerp-tractaat van 1 Februari 1824 in de Elout-bijdragen en in Falck's Ambtsbrieven.

De bezorger der *Elout-bijdragen* achtte voor eene juiste kennis der geschiedenis van het tractaat van 1824 noodig, blijkens het op bl. XXVII—XXVIII der inleiding aangeteekende, publiceering van het *verbaal der onderhandelaars van* 1823—24 dan wel van *het bij art.* 16 *der instructie van gevolmachtigden voorgeschreven algemeen rapport.* „Die stukken", schrijft hij verder, „waarnaar ik tot nu toe heb uitgezien, zijn niet gevonden. De uitgave daarvan zoude, met andere papieren uit Falck's staatsleven, zijn bezorgd door den Heer Hora Siccama, wien we

(*a*) De afstand van Benkoelen aan ons (ontwerp-art. 10) was niet op dezelfde wijze geredigeerd als de afstand van onze factorijen in Vóór-Indië aan Engeland (ontwerp-art. 9). Zie hoofdstuk XVII.

(*b*) Zie hoofdstuk XVII.

(*c*) Zie *Atjeh* 198; ov. 40.

(*d*) Zie *Atjeh* 198—199; ov. 40—41.

'de Brieven' te danken hebben. Ze zoude eene wenschelijke toelichting zijn geweest voor de depêches, tien in getal, op uitnemende, den Minister Falck eigene wijze, maar slechts in groote trekken, denkbeelden onderwerpende of resultaten mededeelende, en zelfs op het gewigtig artikel XII (*a*) (vroeger XV) van het tractaat, door mondelinge ontwikkelingen, waarvan geen schrift is opgemaakt, aangevuld."

De heer Siccama schijnt zich die opmerking niet bijzonder te hebben aangetrokken. Zonder er op aan te slaan, schreef hij op bl. 181 van *Falck's Ambtsbrieven*, over het verblijf van den minister te Londen als onderhandelaar (waaraan Siccama het zonderlinge hoofd gaf: *Buitengewoon gezantschap te Londen!): "*De mededeeling van slechts twee of drie brieven uit dit tijdvak zal hier wel voldoende zijn, aangezien reeds onderscheiden belangrijke stukken door den druk bekend zijn gemaakt in de merkwaardige *Bijdragen* enz." — Mij dunkt, dat de heer Siccama, die als amanuensis op de hoogte kon zijn van den gang der zaken, wel een woordje had mogen ten beste geven over hetgeen de bezorger der *Elout-Bijdragen* niet kon vinden.

Volstrekt zeker kan men nu natuurlijk nooit zeggen, dat de vermiste stukken niet hebben bestaan, maar men mag dit, tenzij het tegendeel wordt bewezen, gerust aannemen, gelijk ik het reeds deed (*b*). Niet slechts omdat op het departement van Buitenlandsche Zaken van de aanwezigheid dier schrifturen niets bekend is, maar ook, omdat de loop, dien de gedachtenwisseling ten slotte heeft genomen, de behoefte aan het opmaken ervan niet meer deed gevoelen. Waren de onderhandelingen geëindigd, zonder onderbreking en zonder correspondentie met Holland, dan had er aanleiding kunnen bestaan voor de samenstelling van een stuk als art. 16 der instructie van 1820 bedoelde (*c*); maar de brieven, die de onderhandelaars zonden over den gang der zaken, speciaal ook de toelichting van het tractaat op hun ontwerp van 1 Februari 1824, had hen alles doen zeggen, wat, naar zij vermeenden, viel te zeggen. *Naar zij vermeenden:* omdat ik nochtans deze opvatting verkeerd vind. Echter niet zóó-zeer, wijl zij nalieten een algemeen verslag in te dienen — dat bovendien door het onverwacht heengaan van Fagel ook al bezwaar

---

(*a*) Over den afstand van Singapore.

(*b*) Zie *Atjeh* 209; ov. 51.

(*c*) Deze bepaling in *Bijdr. E.* 89; zie hiervóór bl. 76.

kan ingehad hebben —; want zulk een verslag zou tegenover partij ter andere toch van geene bindende kracht zijn geweest; maar dat geene notulen, geene processen-verbaal, of, in de taal der diplomatie, geene *protocollen* opgemaakt werden van het op iedere samenkomst verhandelde: dat is de fout. Hoe licht misverstanden konden rijzen, en dan ook later zijn gerezen, hadden de Nederlandsche bewindhebbers nog zoo kort te voren ondervonden ten aanzien van het incident der *opofferingen*, waarvan ik hiervoren gewag maakte (*a*); de sterkere partij moge aan eene dergelijke voorzorg minder behoefte gevoelen, voor de zwakkere wordt het eene kracht.

Alzoo enkel aangewezen voor de officieele toelichting der artikelen op de gevoerde correspondentie, lazen we, dat de heeren Elout van Soeterwoude en Siccama hulde brengen aan hetgeen geleverd is; en zoo vindt de laatste, dat Falck zulke perfecte brieven over de onderhandelingen schreef. Nochtans is daaraan absoluut niets bijzonders, veeleer Elout's ontevredenheid over de broddelachtige behandeling volkomen gerechtvaardigd, terwijl ook de manier, waarop dan de brieven door Siccama onder het *Buitengewoon gezantschap* zijn opgenomen, weinig aantrekkelijk is (*b*). Evenzeer is de wijze, waarop de *Elout-bijdragen* in elkander werden gezet, — zoo'n eenvoudig werk anders — geenszins gelijk men die had mogen wenschen, als onder anderen ook nu weer voor de kennis van de wording der artikelen. Immers het eerste volledig ontwerp, hetwelk uit de handen der onderhandelaars kwam, was dat van 1 Februari 1824, maar, in plaats van dit werkelijk historisch belangrijke stuk te doen afdrukken, wordt het

---

(*a*) Zie bl. 63—64.

(*b*) Het hoofdstuk telt slechts drie brieven, doch alleen die op bl. 180 van 26 December 1823, aangehaald hiervoren op bl. 138, en die op bl. 186 van 1 Februari d. a. v. N° 16 over de in- en uitvoerrechten, aangehaald hiervoren bl. 147—148, behooren tot de onderhandelingen; de derde brief op bl. 188 heeft er niets mede uit te staan. Brief N° 1 was geteekend door onze beide gevolmachtigden, maar brief N° 2 alleen door Falck en wel geschreven als minister van Koloniën; dit laatste stuk heeft voor jaartal, gelijk ik reeds opmerkte, de zeer hinderlijke drukfout 1834, in plaats van 1824. — De brief N° 1 vangt aldus aan: „In de conferentien, welke wij bij het slot onzer dépêche van den 16den dezer meldden, dat tusschen de heeren Wijnn en Falck plaats zouden hebben enz." — Waar nu eene depêche, die tot de verwijzing aanleiding geeft, reeds gedrukt is, en nog wel in het werk, dat een paar regels hooger zoo belangrijk en merkwaardig genoemd wordt, zou het toch niet misplaatst zijn geweest, dat 's lezers aandacht er op werd gevestigd, te meer, wijl zij bijna verloren staat in eene noot op bl. XXVIII der inleiding van *Bijdr. E.*; ze werd door mij op bl. 135 aangehaald.

gesloten tractaat er opgenomen, hetwelk men toch ook wel elders kan vinden! Nu echter ontmoeten wij daarin alleen de toelichtende depêche, waarbij het ontwerp werd aangeboden; door het vervallen van enkele ontwerp-bepalingen, tengevolge waarvan de artikelen van het tractaat niet overeenstemmen met de verwijzingen in de depêche, wordt het raadplegen der toelichtingen te lastiger. Om nu hieraan tegemoet te komen, laat ik volgen *de artikelen van het concept van 1 Februari* 1824, aan te geven door de letter C; verder stel ik in noten, hoe de artikelen bij de opneming in het definitief tractaat werden gewijzigd, en voeg onder elk ontwerp-artikel:

1° de toelichtingen onzer gevolmachtigden, voorkomende in hunne depêche van 1 Februari 1824 = Gm. (*a*);

2° de opmerkingen dd. 12 d. a. v. van minister Elout = E (*b*);

3° eenige opmerkingen van minister a. i. Reinhold dd. 6 Februari gemaakt bij de toezending van het ontwerp aan Elout = R (*c*).

XVII.

De artikelen van het ontwerp-tractaat van 1 Februari met de officiëele toelichtingen er op en aanwijzing der veranderingen voor het definitief tractaat.

C. (van den considerans). *Z. M. de Koning der Nederlanden en Z. M. de Koning van het Vereenigde Koningrijk van Groot-Brittanje en Ierland, verlangende Hunne respective bezittingen en den handel Hunner onderdanen in Oost-Indië op eenen wederkeerig voordeeligen voet te plaatsen* (*d*), *zoo dat de welvaart en voorspoed der beide Natiën, voortaan, ten allen tijde bevorderd kunnen worden, zonder die oneenigheden en dien* (*e*) *naijver, welke vroeger* (*f*) *de goede verstandhouding verstoord* (*g*) *hebben, die bestendig* (*h*) *tusschen dezelve behoort te heer-*

(*a*) In *Bijdr. E.* 191 vv.; zie bl. 146 hiervóór.
(*b*) In *Bijdr. E.* 201 vv.; zie bl. 151 hiervóór.
(*c*) In *Bijdr. E.* 189 vv.; zie bl. 152 hiervóór.
(*d*) ***Plaatsen***, veranderd in ***brengen***.
(*e*) ***dien***, weglaten.
(*f*) ***vroeger***, veranderd, ***in vroeger dagen***,
(*g*) ***verstoord***, veranderd in ***gestoord***.
(*h*) ***bestendig***, veranderd in ***steeds***.

schen (*a*), *en willende zoo veel mogelijk, alle aanleiding tot misverstand tusschen Hunne respective agenten voorkomen, alsmede, ten einde zekere punten van verschil te regelen, welke zich hebben opgedaan bij het ten uitvoer leggen van de Conventie, den* 13[den] *Augustus* 1814 *te Londen gesloten, voor zoo ver dezelve betrekking heeft tot de bezittingen van Z. M. den Koning der Nederlanden in Oost-Indië;*

Hebben tot Hunne (*b*) *Gevolmagtigden benoemd, te weten:*

enz.

Gm. Op de redactie der inleiding van de overeenkomst zullen wij gaarne zoodanige reflectiën vernemen, als UHoogEdG., bij de lecture derzelve voor den geest mogten komen. Er is afgesproken, dat er twee texten zullen zijn, een Engelsche en een Nederduitsche, beide wederzijds te onderteekenen, nadat de naauwkeurige overeenstemming derzelve onderling met de meeste zorg zal zijn geconstateerd. Zulks schijnt ons vooral doelmatig te zijn, omdat aan de te maken bepalingen gevolg moet worden gegeven door collegien en beambten, aan welke geene grondige kennis van eene andere taal dan hunne eigene toegeschreven worden kan.

E. De inleiding kan zeker, gelijk de Nederlandsche Gevolmagtigden te kennen geven (*c*), uitgebreider en meer omvattende zijn; doch de eenvoudigheid, welke in de nu gestelde heerscht, heeft ook groote voordeelen. Er is dus geen reden voor eenige verandering.

C. *Art.* 1. *De beide Gouvernementen* (*d*) *verbinden zich om in hunne respective bezittingen in den Oosterschen Archipel en op het vaste land van Indië en Ceylon* (*e*), *elkanders onderdanen ten handel toe te laten, op den voet der meest begunstigde Natie; wel verstaande, dat de wederzijdsche onderdanen zich zullen gedragen overeenkomstig de plaatselijke verordeningen van elke bezitting.*

Gm. Reeds in 1820 afgesproken en geteekend en, bij examinatie in Nederland, zoodanig bevonden, dat Zijne Majesteit, blijkens de additionele instructie, verklaard heeft in dezelve te kunnen berusten.

NB. Deze aanteekening geldt ook voor de artt. 3 en 4.

E. De 1[ste], 3[de] en 4[de] artikelen zijn door de Gevolmagtigden genoegzaam toegelicht.

(*a*) *heerschen*, veranderd in *bestaan*.

(*b*) *Hunne*, weglaten.

(*c*) Van die *te kennen gave* lees ik in de medegedeelde woorden niets.

(*d*) Veranderd in: *De Hooge Contracterende Partijen.*

(*e*) Lees: *en op Ceylon.*

C. *Art. 2. De onderdanen van het eene Gouvernement* (*a*) *zullen, bij den in- en uitvoer, in de havens van het andere* (*b*) *in de Oostersche zeeën, geene regten betalen hooger dan ten bedrage van het dubbel van die, aan welke de onderdanen der natie, die de haven bezit, onderworpen zijn* (*c*).

De regten op den in- en uitvoer (*d*) *met Nederlandsche bodems in eene Britsche haven op het vaste land van Indië of op Ceylon, geheven wordende* (*e*), *zullen in dezer voege worden gewijzigd, dat deswege, in geen geval, meer betaald worde* (*f*), *dan het dubbel der regten, door Britsche onderdanen, voor Britsche bodems verschuldigd* (*g*).

Met betrekking tot die artikelen, op welke geen regt gesteld is, wanneer zij worden in- of uitgevoerd door de schepen (*h*) *der Natie, aan welke de haven toebehoort, zullen de regten, aan de onderdanen of schepen* (*i*) *der andere op te leggen, in geen geval meer bedragen dan zes ten honderd.*

Gm. Over dit onderwerp is in de conferentiën van 1820 veelvuldig gehandeld. Men was het, op een paar bedenkingen na, eens, en deze eenstemmigheid heeft de Heer Canning doen gelden bij den thans door hem gebezigden aandrang om een artikel van dezen aard in de te sluiten conventie op te nemen. Onze aanvankelijke verklaring, dat wij daarin niet mogten treden, heeft dien aandrang eer sterker doen worden dan verflaauwen. Wij zouden echter, uit hoofde der stellige bewoordingen van art. 5 der additionele instructie, bij onze weigering hebben volhard, ware het niet dat de laatst ondergeteekende, na eene aandachtiger beschouwing der kwestie, bevonden had, die stellige bewoordingen te moeten toeschrijven aan een misverstand of liever aan eene al te groote bezorgdheid, bij het Dep[t] van Kolonien gerezen, toen het in de maand November jl., met den Minister van Buitenlandsche zaken te rade ging over de nieuwe voorschriften, van welke 's Konings Plenipotentiarissen voorzien moeten worden. En daar zulks

---

(*a*) Veranderd in: *De onderdanen en schepen van de eene Natie.*

(*b*) De woorden *in de havens van het andere* veranderd in: *in en van de havens der andere.*

(*c*) De woorden *aan welke* enz. veranderd in: *waarmede de onderdanen en schepen der Natie, aan welke de haven toebehoort, belast zijn.*

(*d*) Het *op* veranderd in *voor.*

(*e*) *geheven* veranderd in *betaald.*

(*f*) *betaald* veranderd in *berekend.*

(*g*) De woorden *voor Britsche bodems, verschuldigd* veranderd in: *en voor Britsche bodems, te betalen.*

(*h*) De woorden *door de schepen* veranderd in *door de onderdanen of in de schepen.*

(*i*) De woorden *of schepen* geschrapt.

in een afzonderlijk rapport aan Z. M., hetwelk te gelijk met deze geëxpedieerd wordt, uiteen zal worden gezet, onthouden wij ons van hier, door verdere détails, de afwijking van de letter van onze instructiën te regtvaardigen (*a*).

E. Het 2de artikel evenzeer is wel uiteengezet. De Gouverneur-Generaal van der Capellen gaf in een vertrouwelijken brief van 18 Februarij 1821, zijne vrees te kennen, dat de Nederlandsche belangen door eene gelijkheid van regten zouden lijden, daar de wederzijdsche verhoudingen niet dezelfde zijn. De wijze, waarop nu dit belangrijk onderwerp geregeld is, schijnt een juisten middenweg daar te stellen.

C. *Art.* 3. *De beide Gouvernementen* (*b*) *beloven*, *dat geen traktaat voortaan door ééne derzelve met eenigen Inlandschen* (*c*) *Staat in de Oostersche zeeën te maken*, *eenig artikel behelzen zal*, *strekkende*, *het zij regtstreeks*, *het zij door oplegging van ongelijke regten*, *om den koophandel der andere partij van de havens van zoodanigen inlandschen Staat uit te sluiten*, *en dat*, *bij aldien*, *in eene der thans aan weerskanten bestaande traktaten* (*d*), *eenig artikel met die bedoeling is opgenomen geworden*, *zoodanig artikel*, *bij het sluiten des tegenwoordigen traktaats*, *buiten effect gesteld worden zal.*

Over en weder is verstaan (*e*), *dat*, *vóór het sluiten van dit traktaat*, *door elke der Contracterende Partijen*, *aan de andere mededeeling is*

(*a*) Bedoeld wordt het rapport van 1 Februari 1824 N° 16 van Falck als minister van Koloniën ingediend, en door mij reeds op bl. 147—148 vermeld. Daarin wordt o. a. gezegd: „In de instructie, volgens welke Z. M. in November jongstleden gewild heeft, dat de onderhandelingen met Engeland over de Oost-Indische zaken zouden worden voortgezet, had de heer Van Nagell op mijnen raad, een artikel gesteld, strekkende tot verwerping van het plan om de regten van In- en Uitvoer in de wederzijdsche bezittingen in Azië gelijk te maken. Mijn geheugen, waarop ik te dier tijd afging, had mij bedrogen. Zoodanig plan was in 1820 niet in ernstige overweging gekomen, en U[r] M[s] Plenipotentiarissen hebben het ook thans niet te bestrijden gehad. De bepaling, dat de Engelsche vlag met niet meer dan het dubbelde der regten aan de Nederlandsche vlag opgelegd, bezwaard zal mogen worden, en omgekeerd, is geheel iets anders dan die gevreesde gelijkstelling. Zoodanige bepaling kan dus in de te sluiten conventie opgenomen worden zonder overtreding van het bedoelde artikel der additionele instructie, en zonder dat eenig belang óf van Java óf van de Nederlandsche industrie het minste nadeel lijde."

(*b*) Veranderd in: *De Hooge contracterende Partijen.*

(*c*) *Inlandschen:* weggelaten.

(*d*) Het woord *traktaten* veranderd in *overeenkomsten.*

(*e*) Het *is verstaan* moet niet gelezen worden in den zin, alsof de mededeeling *niet* gedaan zou zijn; voor zooveel mogelijk heeft ze wel plaats gevonden, gelijk ons nog nader zal blijken.

gedaan van alle traktaten of verbindtenissen tusschen dezelve respectivelijk en eenige Inlandsche Regering (*a*) *bestaande, en dat gelijke mededeeling geschieden zal van al zoodanige traktaten* (*b*) *in het vervolg, door dezelve respectivelijk te sluiten* (*c*).

Art. 4. *De beide Gouvernementen* (*d*) *beloven stellige bevelen te geven, zoo wel aan Hunne burgerlijke en militaire beambten, als aan Hunne oorlogschepen, om de vrijheid van handel, bij artt.* 1 *en* 3 (*e*) *vastgesteld, te eerbiedigen, en, in geen geval, hinder toe te brengen aan de gemeenschap der inboorlingen van den Oosterschen Archipel met de havens der twee Gouvernementen respectivelijk, noch aan die der wederzijdsche onderdanen, met de havens toebehoorende aan de Inlandsche Vorsten of Staten* (*f*).

N.B. Voor de artt. 3 en 4 gelden de onderschriften van art. 1. Middellijk hebben juist deze beide vrijhandelsbepalingen er toe geleid, dat Engeland de wederpartij herhaaldelijk den voet heeft dwars gezet bij het gebruik maken van de aan Nederland toegekende oppermacht over Sumatra, waarvoor we ons zoo vele opofferingen hadden getroost. Immers én differentieele rechten, én beperkende kustvaartbepalingen werden door partijen als geoorloofd aangenomen, doch zij konden natuurlijk slechts gewettigd worden, waar de havens onder het gezag van een der partijen stonden. Als dus een inlandsche staat, waarvoor de artt. 3 en 4 golden, ingelijfd werd bij een der partijen, dan hielden die bepalingen op van kracht te zijn, m. a. w. konden differentieele rechten en kustvaartvoorschriften worden gewettigd. Engeland, veel verbindingen met de onafhankelijke streken van Sumatra's Oostkust hebbende, kwam alzoo in nadeeliger verhoudingen, wanneer ons gezag er erkend werd, waarvan het gevolg was, dat men dit dadelijk ging betwisten, in weerwil van het tractaat van 1824. Onze staatslieden zijn voor het gevaarlijke, in de toepassing dezer bepalingen gelegen, eenvoudig blind geweest; van Britsche zijde heeft men dit daarentegen aanstonds, althans in Indië doorzien, gelijk op zulk eene merkwaardige wijze blijkt uit den brief van het Pinangsch bestuur dd. 21 Maart 1825, afgedrukt als bijl. 10 mijner Atjehverhandeling.

(*a*) Hierachter te voegen: ***in de Oostersche zeeën.***

(*b*) Lees voor ***tractaten: verbindtenissen.***

(*c*) *Te sluiten* veranderd in: ***aan te gaan.***

(*d*) Veranderd in: ***Hunne Nederlandsche en Groot-Brittanische Majesteiten.***

(*e*) Veranderd in: ***artt. 1, 2 en 3.***

(*f*) ***aan de Inlandsche Vorsten of Staten*** veranderd in: ***aan Inlandsche regeringen.***

C. *Art.* 5. *Zij (a) verbinden zich, in gelijker voege, om krachtdadig bij te dragen tot het beteugelen der zeerooverijen bij alle Inlandsche Vorsten of Staten (b) in die zeeën. Zij zullen geene schuilplaats of bescherming verleenen aan vaartuigen met welke zeeroof bedreven wordt, en zullen, in geen geval, veroorloven, dat schepen of goederen, door zulke vaartuigen buit gemaakt, in eenige van Hunne bezittingen ingevoerd, bewaard of verkocht worden.*

Gm. Over de beteugeling der *zeerooverij* kon geene bedenking vallen. Reeds in 1820 hadden de Engelsche Gevolmagtigden een bijvoegsel voorgesteld, behelzende, dat men zich over en weder onthouden zoude van elkanders vlag te gebruiken (*c*). Zij hebben er thans wederom op geinsteerd, doch eindelijk toegegeven aan onze remonstrantiën omtrent de nutteloosheid van een zoo ongewoon verbod.

E. Het 5de artikel heeft eene allernuttigste strekking. Door deszelfs strenge handhaving mag veel goeds verwacht en veel kwaads geweerd worden.

C. *Art.* 6. *Er is overeengekomen, dat (d) de beide Gouvernementen aan hunne Officieren en Agenten in Oost-Indië bevel zullen geven, om geene etablissementen (e) op een der Oostersche eilanden op te rigten, zonder voorafgaande magtiging Hunner (f) respective Gouvernementen in Europa.*

Gm. Het voorstel tot deze bepaling kwam van de Britsche Gevolmagtigden. Zij zelve schenen overtuigd, dat men zonder een zoodanig middel, niet op den duur gewaarborgd zoude zijn tegen de onaangename gevolgen van overhaaste stappen en ondernemingen, zoo als die van den Heer Raffles. Wanneer wij, van onze zijde, de uitgebreidheid der Nederlandsche etablissementen nagaan, schijnt er geene vreeze te kunnen bestaan voor eenige *periculum in mora* bij de oprigting van een nieuw etablissement; ten minste niet zoodanig, dat er geen tijd zoude zijn om orders uit Europa af te wachten.

Het zal nu met de goede trouw en de liberaliteit, die in al deze bepalingen doorstralen, overeenkomen, om zich wederzijds, wanneer

(*a*) Veranderd in: *Hunne Nederlandsche en Groot-Britannische Majesteiten.*

(*b*) De woorden *bij alle Inlandsche Vorsten of Staten* geschrapt.

(*c*) De Gm. brachten dit onderwerp hier te pas, omdat men over en weer de gewoonte had, de vlag te hijschen van de natie, wier vlag in de zeerooversstreken het meest geëerbiedigd werd. Zie breeder *Palembang* 505—508; ov. 175—178.

(*d*) Hier tusschen gevoegd *door*, en dientengevolge het daarna komende *zullen geven* veranderd in: *zal worden gegeven.*

(*e*) De woorden *geene etablissementen* veranderd in *geen nieuw kantoor.*

(*f*) Lees: *van hunne.*

zoodanige orders uitgezonden worden, in tijds te waarschuwen, doch zulks bij de conventie zelve tot eene verpligting te maken, is bij ons onvoegzaam geoordeeld.

Wij hebben voorts, dat artikel discuterende, de Engelsche Plenipotentiarissen bij voorraad op doen merken, dat Nederland waarschijnlijk in de omstandigheid, dat geheel Sumatra thans onder deszelfs invloed geplaatst is, aanleiding vinden zal om er tot de oprigting van een of ander nieuw kantoor te doen overgaan, gelijk het daarentegen van zelve spreekt, dat ook Engeland te dezen opzigte naar verkiezing handelen kan op het Maleische schiereiland (*a*).

E. Evenzeer *(als het 5e artikel)* verdient allen bijval het 6de artikel, hetwelk, ware het vroeger overeengekomen, vele heillooze gebeurtenissen zou hebben voorgekomen.

NB. Hoe men van Engelsche zijde het artikel 6 tegen ons keerde, is aangeteekend in *Atjeh* 205, ov. 47.

C. *Art.* 7. *Van de toepassing der artikelen* 1, 2, 3 *en* 4, *worden de Molukische eilanden* (*b*) *uitgezonderd*, *tot tijd en wijle het Nederlandsche Gouvernement raadzaam oordeelen zal*, *van den alleenhandel in specerijen af te zien; maar zoo dit Gouvernement ooit* (*c*), *vóór zoodanige afschaffing van den alleenhandel*, *aan de onderdanen van eenige Mogendheid*, *anders dan van* (*d*) *een Inlandschen Aziatischen staat*, *eenig handelsverkeer met die eilanden veroorloven mogt* (*e*), *zullen de onderdanen van Zijne Britsche Majesteit*, *op een volstrekt gelijken voet*, *tot zoodanig verkeer worden toegelaten.*

Gm. Dit is mede een der artikelen, bereids in 1820 vastgesteld en door Z. M. gehomologeerd.

E. Het 7de artikel bevat eene vooralsnog noodzakelijke beperking.

C. *Art.* 8. (Door het vervallen van den inhoud van dit ontwerp-artikel, is het hierna volgende 9 er voor in de plaats getreden,) *Jaarlijks*, *te beginnen met* 1825, *en zoo lang het Nederlandsch Gouvernement den alleenhandel in specerijen blijft handhaven*, *zullen er te Batavia voor het Britsche Gouvernement worden afgezonderd*, *en aan zoodanige personen als hetzelve daartoe zal magtigen*, *afgeleverd*

(*a*) Aan het belang dezer zinsnede werd herinnerd in *Atjeh* 209; ov. 51.

(*b*) Hier achter gevoegd: *en speciaal Ambon*, *Banda en Ternate met derzelver onderhoorigheden*. Hierover nader op bl. 183.

(*c*) Het woordt *ooit* veranderd in *immer*.

(*d*) Dit *van* geschrapt.

(*e*) De woorden: *eenig handelsverkeer enz. veroorloven mogt*, veranderd in: *veroorloven mogt eenig handelsverkeer met die eilanden te onderhouden*.

de hoeveelheid specerijen, welke zij zullen vragen, voor zoover deze hoeveelheid niet te boven gaat:

100.000 ℔ *nagelen*,
100.000 ℔ *notenmuskaat*,
25.000 ℔ *foeli*.

Deze specerijen zullen te Batavia worden betaald, volgens de middenprijzen der openbare verkooping, die de aanvrage het laatst voorafgegaan is en zullen, onder voldoening der gewone regten van uitvoer, naar Groot-Britannië en Ierland of naar de Koloniën van dat rijk moeten worden afgescheept.

Op zoodanige gedeelten der voormelde jaarlijksche hoeveelheid als zes maanden na ommekomst van ieder jaar niet zijn aangevraagd, zal alle aanspraak vervallen zijn.

Gm. Tot deze concessie heeft aanleiding gegeven de in onze depêche van 27 Januarij 1824 N° 7, vermelde aanvrage onzer mede-Gevolmagtigden, of er dan niet ettelijke voordeelen voor hunne scheepvaart en handel in Oost-Indië uit te denken waren, door het bedingen van welke, zij zich voor verantwoord konden achten wegens het laten varen der huns inziens zoo wel bewezene, pecuniële vordering ten onzen laste. Uit de deswege gehouden ruggespraak zijn voortgevloeid de min beduidende toezeggingen van gunstig onthaal der Britsche vlag in de baai van Tappanuli en aan de punt van Anjer, waarover hierna zal gehandeld worden (*a*), en eindelijk het onderhavige artikel. Deszelfs strekking en effect zullen mede in het rapport, dat de laatst ondergeteekende heden de eer heeft van in zijne kwaliteit van Minister van Kolonien aan den Koning te rigten, breedvoerig ontwikkeld en toegelicht worden, en bepalen wij ons dus hier tot de aanmerking, dat de Engelsche Plenipotentiarissen, ten overvloede gewaarschuwd zijn, dat de opneming van hetzelve in de project-conventie geheel is voor onze eigene rekening; dat onze instructien daartoe geene bevoegdheid hoegenaamd verleenen en dat wij in geenen deele verzekeren kunnen, dat eene zoo nieuwe en ongewone zaak als het verkoopen van specerijen te *Batavia* voor andere markten dan de Aziatische, de goedkeuring van het Nederlandsche Gouvernement verwerven zal.

N.B. Het hier vermelde rapport van Falck als minister van Koloniën, haalde ik reeds op bl. 147—148 aan. Omtrent voren-staand artikel schreef hij:

Ik heb dat artikel herhaaldelijk getoetst aan al hetgeen ik óf van den tegenwoordigen gang des specerijhandels wete, óf van deszelfs

(*a*) Zie C art. 11 en 12.

toekomstigen en reeds voorbereiden loop verwachten kan; doch nergens is mij eene wezentlijke zwarigheid voorgekomen, noch iets dat ons van eene schikking terughouden moet, die de Engelschen de goedheid hebben van als eene concessie aan te merken, en wel als eene concessie, die, gevoegd bij eene paar onbeduidende toezeggingen, hen van eene hetzij dan gegronde, hetzij overdrevene pretensie van 100.000 pd. st. zal doen afzien. Die 225.000 pond specerijen kunnen dan op zijn hoogst f 400.000 kosten. Hoe gering is de som, die daarop kan worden gewonnen! Hoe onbelangrijk de geheele operatie in de schaal des algemeenen handels en zelfs in die van onzen handel! Mijne eenige beduchtheid is voor klagten wegens onopregtheid of misleiding, wanneer na verloop van maar korten tijd, de thans zoo plegtig gestipuleerde gunst door een administratieven maatregel zal worden uitgestrekt tot alle natien, die geld naar de markt te Batavia verkiezen te zenden.

E. Men gevoelt de aanleiding tot het voorstellen dezer bepaling. De Nederlandsche Gevolmagtigden zijn bekend met de moeijelijkheid om de gevraagde som te vinden. Naar het oordeel van den steller dezes is de moeijelijkheid geringer dan die der bepaling zelve.

Eene eerste twijfeling is hoe den prijs te bepalen der af te leveren specerijen, zoolang niet de geheele verkoop op Java is toegestaan; dan toch is er geen marktprijs, d. i. voor de Europesche markt. — Nu worden door het Indisch Gouvernement gedeeltelijk de specerijen verkocht voor de huishoudelijke behoeften van Java en ook van de Chinesche of Indische markt. Het laatste wordt bij openbare veiling uitgevoerd. Men durft niet bepalen of die marktprijs in het ondersteld geval de juiste zijn zou.

Eene andere twijfeling is of niet, hetzij een mislukte pluk, of verongelukte ladingen, of geene genoegzaam voorhanden hoeveelheid goede soorten specerijen, aanleiding tot verschillen geven kan.

Ten derde: zou het niet uit een dezer oorzaken kunnen gebeuren, dat er op Java geene genoegzame hoeveelheid was om elken kooper, vooral Nederlandsche koopers, te gerieven en om Nederlandsche schepen ladingen te bezorgen (een der beweegredenen, waarom men op Java dacht te verkoopen). En wat, zoo dan uit kracht van het traktaat het Engelsche schip werd verzorgd en het daarnevens liggend Nederlandsch schip niets verkrijgt? Die twijfeling staat in verband met Zijner Majesteits vrees, dat zulk eene bepaling te Amsterdam welligt niet welgevallig zal zijn.

Eene vierde twijfeling zet aan die vrees eenige waarde bij. Wanneer het mogelijk was te bepalen en dan nog aan de gemaakte bepaling krachtiglijk de hand te houden, dat de alzoo af te geven specerijen allen in Engeland en dezelfs kolonien zouden kunnen vervoerd en ver-

bruikt worden, dan zoude het zeker (de heer Falck geeft daarvan goede redenen op) den Nederlandschen handel niet benadeelen of hinderen. Maar indien ééns de specerijen in Engeland zijn, worden ze ook naar andere landen vervoerd. Volgens de opgaven zijn door die landen in 1823 nagelen 74,424 ponden, noten 65,254 ponden, foelie 12,754 ponden verzonden. Deze hoeveelheden staan hoog (*a*) in evenredigheid tot de af te leveren nagelen 100,000 ponden, noten 100,000 ponden, en foelie 25,000 ponden. Nu is er reeds in de Britsche pakhuizen nog een groote voorraad. Deze zal dus telkens worden vermeerderd. De uitvoer naar andere landen kan uitgebreid worden; en zal dit niet den handel van Nederland hinderlijk zijn en nog meer dan nu naar elders verplaatsen? Zonderling is het dat men in andere landen uit Engeland ontbiedt, wat men in Nederland tot lagere prijzen en beter soorten krijgen kan. Juist is de aanmerking van den heer Falck; maar welligt is even juist de twijfeling of het niet gebrek aan activiteit en correspondentie bij onze Nederlandsche kooplieden aanduidt. Doch zal de hier voorgedragen vergunning die activiteit opwakkeren of niet? en zal in elk geval niet de mogelijkheid om die activiteit te doen werken, minder worden? althans het den Engelschen niet gemakkelijker maken de Europesche markten te voorzien van een produkt, dat voor het grootste gedeelte het onze is?

Het is wel zoo, de Engelschen doen het zelfde met de opium; maar dit staat niet gelijk, want de fabricatie en het vertier werken geheel anders.

Wanneer men evenwel, om hoogere beweegredenen tot die afgifte van specerijen mogt besluiten, dan is de vraag, of het niet nuttig zou zijn om den indruk bij de kooplieden te verminderen, dat een gelijk beding voor de opium van de Engelsche zijde te leveren, gemaakt werd. Men zou dan op de noodzakelijkheid van dit heulsap voor Indien kunnen wijzen en zoo verdedigen de bepaling omtrent de specerijen, die dan wederkeerig was. De Engelschen zouden er wel toe willen overgaan en dit zou den indruk lenigen. De clausule toch, dat van hetgeen na zes maanden niet is afgehaald, zou gerekend worden te zijn afgezien, zou ons niet verpligten, wanneer eens onze kooplieden, gelijk zij reeds hadden kunnen doen, er zich op toelegden eene leverantie opium aan te brengen.

Dan, men herhaalt het met eerbiedig vertrouwen, de drie genoemde artikelen (*b*) hebben zoo vele en zoo groote bedenkingen in, dat men

(*a*) Op bl. 207 van *Bijdr. E.* is dit woord weggelaten, waardoor de redeneering hare beteekenis verliest.

(*b*) Bedoeld worden, behalve bovenstaande bepaling, de concept-artikelen 11 en 12, die echter op Elout's bezwaren, mede vervallen zijn. Zie *Atjeh* 194—195; ov. 36—37. Op eerstgenoemde bladzijde regel 17 v. b. is abusievelijk gesteld, dat het ontwerp-specerij-artikel was art. 10, dit moet zijn art. 8, zoodat tevens het woordje *ook* in de noot *b* overbodig is.

niet aarzelt, aan Z. M. stellig aan te raden veel liever met eene somme gelds, al is het ook de gevraagde, de geheele zaak af te doen, dan bij het traktaat eenige bijzondere en duurzame voorregten toe te kennen, welke men vreest dat van meer dan eene zijde welligt zouden bestreden worden.

C. *Art.* 9, *geworden art.* 8. *Zijne Majesteit de Koning der Nederlanden staat aan Zijne Groot-Britannische Majesteit af al Zijne etablissementen, factorijen en bezittingen* (*a*) *op het vaste land van Indië, en ziet van alle voorregten en vrijstellingen af, welke, ter zake van deze bezittingen en* (*b*) *etablissementen, genoten of gereclameerd geworden zijn.*

NB. Zie de toelichtingen onder het volgend artikel.

C. *Art.* 10, *geworden art.* 9. *Zijne Britsche Majesteit bewilligt, dat de factorij van Fort Marlbourough en al de bezittingen van Hoogstdenzelven of van de Engelsche Oost-Indische Maatschappij op het eiland Sumatra overgedragen worden* (*c*) *aan Z. M. den Koning der Nederlanden; en zijne Groot-Britannische Majesteit belooft verder* (*d*), *dat op dat eiland geen Britsch kantoor zal worden opgerigt, noch eenig traktaat, onder Britsch gezag, gesloten met eenige der inlandsche Vorsten, Opperhoofden of Staten, op hetzelve gevestigd.*

Am. (over de twee laatste artikelen). Behelzen den afstand eener Nederlandsche en dien van eene Engelsche bezitting. Dat de bewoordingen niet gelijkluidende zijn (*e*), is toe te schrijven aan de omstandigheid, dat Fort Marlborough of Bencoelen eene bezitting niet van de Kroon, maar van de Oost-Indische Compagnie is, sprekende het overigens van zelf, dat de overdragt desniettemin plaats vinden zal, zonder dat eenige verdere of subsidiaire onderhandeling met de Bewindhebberen dezer Compagnie behoeven plaats te vinden.

Wij mogen voorts niet afzijn de aandacht van UHoogEdG. op het slot van dit artikel (*f*) te vestigen, vleijende wij ons dat door die stellige en duidelijke uitdrukkingen geheel zal zijn voldaan aan de herinne-

---

(*a*) De woorden *factorijen en bezittingen* geschrapt.

(*b*) De woorden *bezittingen en* vervallen.

(*c*) Deze geheele aanhef is aldus geworden: *De factorij van fort Marlborough en al de bezittingen van Groot-Brittanje op het eiland Sumatra, worden bij desen, afgestaan.*

(*d*) Het woord geschrapt.

(*e*) Ze werden gelijkluidend gemaakt, ten gevolge van de in den tekst volgende aanmerkingen.

(*f*) Nu wordt bedoeld bepaaldelijk het concept-artikel 10, en dus niet ook het voorgaand artikel.

ringen, die wij in de ons toegezonden Nota (*a*) hebben aangetroffen: *dat het op zich zelve aannemelijke denkbeeld, om den invloed van de Britten en van de Nederlanders tot sommige gedeelten van Indië te bepalen, wèl zal moeten omschreven worden.*

R. Volgens artikel 9 staat de Koning der Nederlanden aan Zijne Groot-Britannische Majesteit af, alle zijne etablissementen, factoryen en bezittingen op de Vaste kust van Indie enz., terwijl in het volgende art. 10, de Koning van Engeland *bewilligt* in de overdragt van de factory van het Fort Marlborough enz. De redenen, waarom de bewoordingen van deze beide artikelen niet gelijk zijn, worden opgegeven in de depêche van Plenipotentiarissen, met bijvoeging, dat de overdragt zal plaats vinden, zonder dat eenige verdere of subsidiaire onderhandelingen met de Bewindhebberen der Engelsche O. I. Compagnie behoeven plaats te vinden. Deze verzekering der Plenipotentiarissen neemt ondertusschen niet weg, dat er, naar mijn inzien, uit den aard der zake, op de *bewilliging* nog iets meer schijnt te moeten volgen, immers dat de *afstand* door die uitdrukking niet genoegzaam verzekerd is. Om dit eenigzins te wijzigen, geef ik Uwe Excellentie in bedenking of men niet, in plaats van het woord *bewilligt*, zoude kunnen zeggen, *doet afstand van en bewilligt*, dewijl toch het artikel niet alleen spreekt van de bezittingen der *Engelsche Maatschappij*, maar ook van *die van Z. G. B. M.* en de woorden *doet afstand van* en *bewilligt* alsdan in dier voege verstaan zouden kunnen worden, dat zij van toepassing zijn op de eene, zoowel als op de andere dezer onderscheidene bezittingen. Ik onderwerpe deze consideratie aan Uwer Excellenties overweging (*b*).

E. Het bij het 9de artikel vervatte onderwerp is reeds bij eene vorige gelegenheid behandeld. Het nu bepaalde is juist.

De aanmerking door den heer Reinhold op het 10de artikel gemaakt, heeft veel waarde. De bewoordingen van het 9de en 10de artikel dienen meer gelijk te zijn. Inderdaad schijnt de afstand van Bencoelen daardoor niet genoegzaam verzekerd. Het verledene kon hier het tegenwoordige en toekomende ophelderen. Toen de Nederlandsche Commissarissen in 1816 op Batavia aankwamen, werd eerst de overgifte van de Indische bezittingen geweigerd, op grond dat er in het geheel geene bevelen te dien aanzien aan het plaatselijk Britsch bestuur waren toegezonden. Toen naderhand de bevelen van de Europesche Britsche regering waren gekomen, wilde hetzelve bestuur wel onder zekere voorwaarde, maar niet anders, over de overgave handelen, omdat zij zich niet verant-

---

(*a*) Zie bl. 142.

(*b*) Namelijk van minister Elout, aan wien Reinhold's stuk gericht was; zie bl. 150 en 152.

woord hielden door eenige andere bevelen dan die van het opperste Bengaalsch gouvernement, als hunne *immediate superiors.* (*a*).

Men houdt het dus met den heer Reinhold voor hoogst belangrijk en noodzakelijk, dat te dezen aanzien eene meer stellige bepaling in het traktaat voorkome; en men veroorlooft zich wijders, op grond van zeer schadelijke ondervinding, met alle ernst de oplettendheid der Regering in te roepen op de middelen om alle vertraging van uitvoering in Indië voor te komen door het aandringen op de overgifte van alle de noodige bevelen hier in Europa, opdat het Nederlandsch Gouvernement die in deszelfs boezem hebbe.

Voor het overige mag worden aangemerkt, hoe noodzakelijk het is, dat eene bepaling worde daargesteld, waardoor alle bemoeijenis der Engelschen met Sumatra worde uitgesloten, gelijk de Nederlandsche met het Malaksche schiereiland.

N.B. Over de uitvoering van het tot art. 8 geworden concept-artikel 9, zie *Factorijen* II, hoofdstuk XXXII; over die van het tot art. 9 geworden concept-artikel 10, zie *Benkoelen* en *Sumatra's Westkust* I 526; ov. 65.

C. *Art.* 11. (Door het vervallen van den inhoud van dit ontwerp-artikel en van het volgende, is er het concept-artikel 13 voor in de plaats gekomen.) *De baai van Tapanoeli, die begrepen is in de overdragt bij het voorgaande artikel omschreven, zal niet alleen ten allen tijde voor de schepen onder Britsche vlag open en toegankelijk zijn, maar zij zullen ook aldaar, gedurende derzelver verblijf, op den zelfden voet behandeld worden als de schepen van Z. M. den Koning der Nederlanden.*

Gm. Het zoude zeer gewaagd zijn een tijdstip te noemen, waarop *schepen van Z. M. den Koning der Nederlanden* in het geval zouden kunnen komen van deze baai te bezoeken. Het artikel is dus allezins onschuldig, en het heeft ons te meer verwonderd, dat de Engelsche Gevolmagtigden het als een gedeeltelijk aequivalent eener geldelijke pretensie aangenomen hebben (*b*), dewijl zij niet onkundig zijn kunnen van hetgeen deswege bij W. Hamilton, den besten schrijver over Oost-Indie voorkomt.

«Tapanooly (zegt hij «India Gazetteer" p. 799) a British settlement in Sumatra. Lat. 1° 40′ N. Long. 98° 50′ E.

«The bay of Tapanooly, with the island of Mansalar, forms one of

---

(*a*) Zie over deze beide phasen in de overneming van 1816, *Opvattingen* 357 en 360; ov. 17 en 20.

(*b*) Zie *Atjeh* 194; ov. 36.

the finest ports in the world; but not being in the general tract for British vessels, this harbour has been little frequented for naval purposes."

E. De baai van Tapanoeli is zeer ten dienste. Niemand behoort uitgesloten te worden. Maar welke uitlegging kan indertijd worden gegeven aan het «op gelijken voet behandelen der Britsche en Nederlandsche schepen"? (Men merkt in 't voorbijgaan op, dat de uitdrukking omtrent de behandeling in de baai van Tapanoeli tot geene wijdere uitlegging zou moeten aanleiding geven dan die van Anjer.) (*a*)

C. *Art.* 12. (De inhoud van dit concept-artikel is evenals die van het vorige vervallen, waardoor het concept-artikel 14 geworden is art. 12 van het tractaat.) *Z. M. de Koning der Nederlanden verbindt zich om te bevelen, dat de Engelsche schepen, die de punt van Anjer op het eiland Java zullen komen aan te doen, steeds aldaar op de vriendschappelijkste wijze ontvangen en van ververschingen en van al het noodige voorzien worden, even als de schepen onder Nederlandsche vlag.*

Gm. Van geen meerder aanbelang (*dan art. 11*), hetzij voor de eene, hetzij voor de andere partij, is de verbindtenis om de Engelsche schepen van ververschingen te doen voorzien aan de punt van Anjer. In tijd van vrede spreekt zulks van zelve en bij een onverhoopten oorlog houdt de kracht der verbindtenis op.

E. Het vrienschappelijk onthaal op Anjer is zóódanig in den geest van onze Regering, dat het niet kan of zal geweigerd worden. Een regt op hetzelve te geven, heeft dus van die zijde niets tegen zich; maar een onvergenoegd scheepsbevelhebber klaagt eens en dat nog wel zonder reden, ziedaar een punt van twist tusschen de beide Gouvernementen. De ondervinding leert, dat dit geene ver gezochte onderstelling is.

N.B. Zie de nadere uiteenzetting over het vervallen van de concept-artikelen 8, 11 en 12 *Atjeh* 194—197; ov. 36—39.

C. *Art.* 13, *geworden art.* 10. *Hoogst gedachte Zijne Majesteit draagt aan Zijne Britsche Majesteit over de stad en vesting Malakka met derzelver onderhoorigheden en belooft voor Zich en voor Zijne onderdanen, nimmer in* (*b*) *eenig gedeelte van het Maleische schiereiland* (*c*)

(*a*) Zie het volgende concept-artikel.

(*b*) Deze geheele aanhef is aldus veranderd: *De stad en vesting van Malakka, met derzelver onderhoorigheden, worden bij dezen afgestaan aan Zijne Groot-Britannische Majesteit, en Zijne Majesteit de Koning der Nederlanden belooft, voor zich en voor Zijne onderdanen, nimmer op.*

(*c*) Veranderd in: *schiereiland van Malakka.*

een kantoor te zullen oprigten, noch traktaten te sluiten (*a*), *met eenige der inlandsche Vorsten, Opperhoofden* (*b*) *of Staten op dat schiereiland gevestigd.*

Gm. De bewoordingen van het laatste gedeelte van dit artikel corresponderen met die, in welke de verpligting der Engelschen omtrent Sumatra uitgedrukt is (art. 10).

E. Het 13[de] artikel kan aanleiding geven tot de vraag, of welligt niet beter ware, hier de uitdrukking te bezigen van het «Schiereiland van Malakka», door die van het «Maleische Schiereiland», waaronder b.v. Traganor en eenige andere plaatsen ten onregte zouden kunnen begrepen worden.

N.B. Over de uitvoering van dit artikel, zie *Singapore* II 404; ov. 92.

C. *Art.* 14, *geworden art.* 11. *Zijne Britsche Majesteit staat aan Z. M. den Koning der Nederlanden af, het eiland Billiton en deszelfs onderhoorigheden* (*c*).

Gm. Door ons was de volgende redactie voorgeslagen:
Billiton en deszelfs onderhoorigheden worden verklaard begrepen te zijn in den afstand van Banca, bij het traktaat van 1814 bedongen.
Doch wij hebben moeten toegeven aan de ons medegedeelde aanmerking, dat in de preparatoire onderhandeling van 1820 reeds van de Nederlandsche zijde bewilligd was geworden om Calcapoer en Fultha aan den Ganges, als aequivalent voor Billiton te geven, zoodat de afstand van dit eiland thans niet meer erkend worden kan, als in 1814 te hebben plaats gehad. De hoofdzaak is, dat ons regt voor de toekomst boven allen twijfel verheven worde.

E. Het 14[de] artikel (luidende: »Z. B. M. staat aan Z. M. den K. der N. af, het eiland Billiton, enz.») schijnt op eene andere wijze te kunnen worden gesteld. Nu zou het schijnen alsof de overgave van Billiton eene geheele nieuwe zaak was. Ondertusschen is dit zoo niet. De Nederlandsch-Indische regering heeft altijd beweerd, dat Billiton onder den afstand van Banca begrepen was. Zij heeft aan het Britsch bestuur dit verklaard en er ook daarom de Nederlandsche vlag geplaatst(*d*).

(*a*) De woorden: *noch traktaten te sluiten*, veranderd in: *of traktaten te zullen sluiten.*

(*b*) Het woord *opperhoofden* weggelaten.

(*c*) Aldus te lezen: *Zijne Groot-Britannische Majesteit ziet af van alle vertoogen tegen het bezetten van het eiland Billiton en deszelfs onderhoorigheden, door de Agenten van het Nederlandsche Gouvernement.*

(*d*) Zie *Opvattingen* 375 en 386; ov. 35 en 46.

Het is wel zoo, dat bij de onderhandelingen in 1820 gesproken was van het geven van Calcapoer en Fultha als aequivalent van Billiton; maar ook dit was eene minnelijke schikking, gelijk duidelijk blijkt uit den brief, op 21 juli door de toen gezonden Nederlandsche Gevolmagtigden aan den Minister van Buitenlandsche Zaken geschreven: «dat namelijk de ruiling van Billiton tegen Fultha in hunne onvervankelijke gesprekken enkel was voorgeslagen om alle noodelooze twisten af te snijden, maar dat zij er verre af waren, om het regt op Billiton op te geven" (*a*). Daar nu bij het volgend artikel de Koning der Nederlanden afziet van alle vertoogen tegen de bezetting van Singapoor, zoo schijnt het niet te veel gevergd om eene soortgelijke uitdrukking ook ten aanzien van Billiton te bezigen (*b*).

C. *Art.* 15, *geworden art.* 12. *Zijne Majesteit de Koning der Nederlanden ziet af van alle vertoogen tegen het bezetten van het eiland Sinkapoer, door de troepen en onderdanen van Groot-Brittanje* (*c*).

Zijne Britsche Majesteit verbindt zich daarentegen om te zorgen, dat op geene der overige eilanden tot het aloude rijk van Djohor behoorende, Britsche kantoren opgerigt, noch met derzelver gezagvoerders of ingezetenen traktaten onder Britsch gezag gesloten worden (*d*).

Gm. Al. 1. Beiderzijds is begrepen, dat, zoodra men het eens was om aan de kwestie over Sinkapoer een einde te maken, de kortste wijze om zulks uit te drukken ook de beste zoude zijn.

Al. 2. Noodzakelijk geacht om voor te komen, dat niet te eeniger tijd ons afzien van alle reclamatie omtrent Sinkapoer zóó uitgelegd worde, dat de Engelschen ook eenige connexie of invloed zouden kunnen pretenderen met of op de eilanden Lingin, Rhio en de Carimons.

En het is hier de plaats om van de zwarigheid gewag te maken, die onafscheidelijk is van het plan om het Nederlandsche en Britsche gezag respectivelijk op Sumatra en Malakka te concentreren. Er liggen namelijk op het schiereiland en achter Sinkapoer eenige landen, die den Sultan van Lingin toebehooren, doch van welke hij weinig partij trekt. Behoudt hij deze, zoo komt hij in eene dubbele aanraking met

---

(*a*) Zie ook *Factorijen* 456; ov. 172.

(*b*) Gelijk geschiedde; zie bl. 184.

(*c*) De woorden *door de troepen* enz. veranderd in: *door de onderdanen van Zijne Groot-Britannische Majesteit.*

(*d*) Deze gansche alinea is aldus veranderd: *Daarentegen belooft Zijne Groot-Britannische Majesteit, dat geen Britsch kantoor zal worden opgerigt op de Carimons-eilanden, of op de eilanden Battam, Bintang, Linqin, of eenig der andere eilanden, liggende ten zuiden van straat Sinkapoer, en dat met derzelver Opperhoofden geene traktaten, onder Britsch gezag, gesloten zullen worden.*

de Engelschen, die op Malakka en met de Nederlanders, die op Rhio gevestigd zijn, en deze dubbele aanraking kan gelegenheid geven tot verwarring en twist. Van een anderen kant schijnt het eenigzins hard, dat wij hem, onzen vassal en bondgenoot, tot het afstaan van landen verpligten, aan welker bezit een gedeelte zijner titels verbonden is. Hiervan eenige openlijke melding te maken is ons in allen gevalle ongepast voorgekomen. Het Indisch Bestuur heeft de beste gelegenheid om veelgemelden Sultan den drang der omstandigheden begrijpelijk te doen worden, en te maken, dat hij zich denzelven getrooste door het tijdelijk jaargeld, dat hem wegens het gemis van Sinkapoer zal worden toegelegd, eenigzins ruimer te nemen dan de waardij, die het eiland op zich zelve voor hem hebben kan, zoude vorderen.

E. Het 15[de] artikel, en wel de tweede zinsnede, geeft aanleiding tot de vraag of het niet beter zijn zoude in stede van de uitdrukking «de overige eilanden tot het aloude rijk van Djohor" deze te bezigen: «de overige eilanden in die streken gelegen", ten einde alzoo ook voorgekomen worde de mogelijke twist, of een, of meer dier eilanden daar gelegen, al dan niet tot het Djohorsche rijk behooren of behoord hebben.

N.B. Over de wijze, waarop de Sultan van Djohor werd bevredigd, zie *Singapore* II 403—404, ov. 91—92; over de ontrouwe opvatting der Engelschen van de tweede alinea, zie men aldaar het hoofdstuk op bl. 410, ov. 98: gedrukt hoofdstuk XI, doch bedoeld X.

C. *Art.* 16, *geworden art.* 13. *Al de koloniën, bezittingen en etablissementen, die ten gevolge der* (*a*) *vorenstaande artikelen worden afgestaan, zullen aan de Officieren der respective Souvereinen overgegeven worden op den*

1sten *Maart*
of } . . . . 1825 (*b*)
1sten *Mei*

De vestingwerken (*c*) *zullen blijven in den toestand, in welken zij zich zullen bevinden, ten tijde van het bekend worden des tegenwoordigen traktaats in Indië, doch geene vordering zal, noch aan de eene, noch aan de andere zijde, geschieden ter zake, het zij van geschut of behoeften van eenigen aard, door de afstaande Mogendheid òf achtergelaten, òf medegenomen, het zij van achterstallige inkomsten of van lasten van het bestuur, hoe ook genaamd.*

(*a*) De woorden *ten gevolge der*, veranderd in *bij de.*

(*b*) De eerste datum werd vastgesteld.

(*c*) Dit woord te lezen: *vestingen.* In het artikel van het tractaat is hier geene nieuwe alinea.

Gm. Hoe begeerig wij ook zijn om de bepalingen der te sluiten conventie spoedig ten uitvoer te doen leggen, is er echter bevonden, dat het niet voorzigtig zoude zijn, tot de overgifte der af te stane bezittingen een vroegeren termijn te stellen dan de eerste maanden van 1825. Ons Indisch bestuur zal gaarne eenige ruimte van tijd hebben, om de betrekkingen met de inlandsche Vorsten los te maken, die het tot dusverre, ten gevolge van het bezit van Malakka, te onderhouden heeft gehad.

Het slot van dit artikel is zóó ingerigt, dat er geen verschil tusschen de ontruimende en de in bezit nemende partij ontstaan kan. Ieder geniet de inkomsten tot op den dag der overgifte, doch blijft ook verantwoordelijk voor de tot op dien dag loopende schulden, zonder dat er van de verrekeningen kwestie zij, die op Java tot zoovele onaangenaamheden aanleiding hebben gegeven.

Het is als eene van zelf sprekende zaak beschouwd, dat van weêrskanten, zoodra mogelijk na het ratificeren der conventie, bevelen aan de respectieve gezaghebbers in Indie zullen worden afgevaardigd, naauwkeurig met den inhoud van dit stuk overeenkomstig en alle vertraging en uitvlugten afsnijdende.

E. Het 16de artikel schijnt juist; en het tweede gedeelte is zeer geschikt tot het voorkomen van geschillen, gelijk door de Nederlandsche Gevolmagtigden met regt wordt aangemerkt.

N.B. Gelijk gememoreerd, bepaalde het artikel den datum van overgave op 1 Maart 1825, naar aanleiding waarvan onze Gevolmachtigden in hunne depêche van 17 Maart 1824 schreven (*a*): „Aanvankelijk had men ons 1 Mei 1825 voorgesteld, maar ten gevolge der door ons te kennen gegeven beduchtheid, heeft eindelijk 1 Maart van dat jaar de voorkeur verkregen, hebbende men berekend, dat de orders eerst uit Europa zouden kunnen worden verzonden na de uitwisseling der ratificatien, namelijk in Junij aanstaande, en dat er eenigen tijd aan de respectieve Opperbestuurders gelaten worden moest om, na dezelver ontvangst, dien overeenkomstig instructien van Batavia en Calcutta aan die hunner onderhoorigen te doen toekomen, welke met de overgifte en overname van Malakka, Bencoelen enz. zullen belast worden."

De brief schijnt minder gelukkig gesteld, want de redeneering zou eigenlijk geleid moeten hebben tot het vaststellen van den datum van 1 Mei 1825, hetwelk ook, blijkens hetgeen geschied is, beter zou geweest zijn.

Niet vóór Januari 1825 heeft onze Indische regeering het tractaat

(*a*) Deze depêche wordt nader op bl. 187 vermeld.

ter uitvoering ontvangen. Het Opperhoofd der Nederlandsche factorijen kreeg eerst den last tot overgave dd. 9 Mei 1825; de bezittingen werden in Juni d. a. v. overgegeven: zie *Factorijen* 477—479, ov. 193—195; Malakka werd overgegeven dd. 9 April 1825: zie *Singapore* II 405, ov. 93; Benkoelen namen wij over dd. 6 April 1825: *Sumatra's Westkust* I 527, ov. 67 (*a*). Ten aanzien der ontevredenheid door onze late verschijning voor Benkoelen, zie *Benkoelen* 287, ov. 5.

C. *Art.* 17, *geworden art.* 14. *Al de ingezetenen van de landen aan de twee Kroonen respectievelijk* (*b*) *afgestaan*, *zullen*, *gedurende den tijd van zes jaren*, *te rekenen van de ratificatie des tegenwoordigen tractaats* (*c*), *de vrijheid behouden van* (*d*), *naar welgevallen*, *over hun eigendom te beschikken*, *en zich*, *zonder hinder of belet*, *te begeven werwaarts zij zullen goed vinden.*

Gm. Schijnt geene opheldering te behoeven.

N.B. Over de toepassing van dat artikel met betrekking tot Benkoelen, zie *Benkoelen*, hoofdstuk II en III.

C. *Art.* 18, *geworden art.* 15. *De twee contracterende partijen komen overeen*, *dat de landen en etablissementen bij art.* 9, 10, 13, 14 *en* 15 *vermeld*, *nimmer aan eenige andere Mogendheid zullen overgedragen worden* (*e*). *In geval dat eenige dier bezittingen door eene der thans Contracterende Partijen verlaten wordt*, *zullen hare regten op* (*f*) *dezelve*, *onmiddelijk op de andere Partij overgaan.*

Gm. Het zelfde valt te zeggen *(dat de bepaling geene opheldering behoeft)* van de groote voorzorg, die hier, op aanzoek der Britsche Gevolmagtigden, bepaald is. Zij komt eventueel den Engelschen niet alleen, maar ook ons ten bate, die dus kans hebben, om vroeg of laat onzen invloed weder op Sinkapoer te doen gelden, in geval dit eiland deszelfs populariteit verliezen en vervolgens door het Engelsche Bestuur ge-

---

(*a*) Aldaar op bl. 543, ov. 83, midden in, wordt gesproken van „de tot het Nederlandsch gezag *teruggekeerde* Tapanoelische landschappen". Ze hadden echter nooit tot Nederland behoord.

(*b*) De woorden *aan de twee Kroonen respectievelijk* vervangen door: *bij dezen.*

(*c*) Veranderd in: *van het tegenwoordige tractaat.*

(*d*) Veranderd in: *vrijheid hebben om.*

(*e*) Deze zinsnede is geworden: *De Hooge Contracterende Partijen komen overeen, dat geen der landen of etablissementen, bij art. 8, 9, 10. 11 en 12 vermeld, immer aan eenige andere Mogendheid zal mogen overgedragen worden.*

(*f*) Dit woordje *op* is veranderd in *tot*. Men zou zeggen, dat „op" beter was.

oordeeld worden mogt de kosten van bezetting en onderhoud niet meer waardig te zijn.

N.B. Men leze over deze absurde bepaling *Singapore* II 391, ov. 79.

C. *Art.* 19, *geworden art.* 16. *De beide Souvereinen verklaren, dat ten gevolge der hierboven omschrevene schikking* (*a*) *alle rekeningen of vorderingen, voortgesproten uit de teruggave van Java en andere etablissementen aan de officieren van Z. M. den Koning der Nederlanden in Oost-Indië, zoo wel die, welke het onderwerp hebben uitgemaakt eener conventie op Java, den* 24[n] *Junij* 1817, *tusschen de Commissarissen der beide Natiën gesloten, als alle andere, hoe ook genaamd, finaal en ten volle afgedaan zijn* (*b*).

Gm. Ten einde te doen beoordeelen van welk gewigt voor ons deze renunciatie aan de pecuniële vorderingen is (*c*), nemen wij de vrijheid van te verwijzen naar de bijlage B van onze depêche n° 7 en naar den inhoud van die depêche zelve (*d*). Er is in den loop der onderhandelingen meer dan één tijdstip geweest, waarop wij ten eenenmale moesten wanhopen het immer zoo ver te zullen brengen.

E. (in verband met zijne bedenkingen tegen de ontwerp-artikelen 8, 11 en 12):

Het is hoogst belangrijk en vóór alles te wenschen, dat het te sluiten traktaat alle bestaande verschillen niet alleen afdoe, maar ook dat het nieuwe voorkome, en althans niet de bron van nieuwe worden kan.

Uit dit oogpunt schijnt het verkiesselijk in eens eene somme gelds af te betalen, dan wel ter besparing dier som, voorregten op den duur voor alle tijden toe te staan, welke welligt aanleiding geven zullen, immers kunnen, tot verkeerde opvattingen, klagten en wat van dien aard meer is. Konden dus de gevraagde 100.000 pd. st. worden uitgekeerd, of kon vermindering nog van de Britsche zijde worden verkregen, of eindelijk de som in termijnen voldaan worden, dan althans zou (onder verbetering) zulk eene afdoening meest aan te raden zijn.

Men gevoelt wel, dat eene vermindering niet gemakkelijk te verkrijgen zal zijn, men zou anders onvervankelijk nog de volgende redeneringen kunnen bijbrengen.

Het crediet-papier, dat in handen van het Nederlandsche Gouver-

---

(*a*) Deze aanhef veranderd in: *Er is overeengekomen, dat.*

(*b*) Voor de woorden *afgedaan zijn* kwamen in de plaats: *afgedaan zullen zijn, behoudens de betaling eener som van honderd duizend ponden sterling, van den kant der Nederlanden; te bewerkstelligen in Londen, vóór het einde van het jaar 1825.*

(*c*) Natuurlijk heeft dat betrekking op het *ontwerp*-artikel.

(*d*) Dit belangrijke stuk nam ik op als bijl. 9 *Factorijen* II.

nement ten tijde der verovering van Java was, en meer dan Rop. 300.000 bedroeg, was waarlijk reeds ter vernietiging ingetrokken. De tegenwerping, dat het niet bewezen is, wordt geheel ontzenuwd door het voorgevallene. Alle boeken en papieren zijn in handen van het Engelsch bestuur van Java gekomen en daarin heeft de allergrootste wanorde geheerscht. Daarna is een ambtenaar door het Britsch Bestuur zelf met het in orde brengen van dit archief belast, maar veel is er uit gemist; door welke toevallen is moeijelijk te bewijzen.

Eene andere bedenking is nog gerezen op het in rekening brengen van de Rop. 440.000 wegens twee betaalde, doch nog niet verrekende termijnen van de *promissory notes*, gesproten uit de maatregelen omtrent Bezoeki en Panaroekan genomen. Wat de helft dier som betreft, welke eerst met 15 September 1817 zou zijn vervallen geweest, voor deze teruggave van onze zijde pleit de billijkheid. Maar de termijn, verschenen 15 September 1816, schijnt noch naar regt, noch naar billijkheid geheel te kunnen worden gevorderd. Daar de inkomsten van 1816 voor de helft aan het Britsch, voor de wederhelft aan het Nederlandsch Gouvernement zouden worden toegekend, hetwelk eene zeer billijke verdeeling is, zoo schijnt ook juist deze som althans niet meer dan tot de helft, dat is tot Rop. 110.000, ten laste van Nederland te kunnen gebragt worden.

Deze twee artikelen van Rop. 300.000 en Rop. 100.000 zouden eene aanzienlijke vermindering op de 100.000 pd. st. uitmaken.

Indien nu evenwel de nadere aandrang daartoe van geen goed gevolg is of kan zijn, zoodat die is af te raden, hetgeen ter beoordeeling van de Nederlandsche Gevolmagtigden veilig is over te laten, dan zoude eene tweede vraag zijn, of ook de nu gevorderde som in termijnen kon worden betaald, al ware het met renten; er zou dan geene volstrekte onmogelijkheid tot betaling zijn. Vooral niet (en dit mag men nog in overweging geven), wanneer die som in Indië kon betaald worden. Zoo liep dan eindelijk onze geheele aanraking te niet, waarop groote prijs moet worden gesteld; ja, men stelt daarin zoo veel belang, dat men, al moest die som hier te lande worden voorgeschoten, nogthans Z. M. ten hoogste zou aanraden om tot zulk eene opoffering te besluiten. Men is bereid daarover nader zijne gedachten te laten gaan. Intusschen kan de som in het traktaat worden toegezegd.

C. *Art.* 21, *geworden het slotartikel* 17. *Het tegenwoordige traktaat zal worden geratificeerd en de ratificatiën zullen worden uitgewisseld, binnen den tijd van vier maanden te rekenen van de dagteekening dezer* (*a*).

(*a*) De woorden na *uitgewisseld* veranderd in: uitgewisseld, *te Londen*, *drie maanden na dato dezer*, *of eerder*, *indien mogelijk.*

Gm. Wij hebben *vier* maanden gesteld, omdat de Staten-Generaal, aan welke de conventie vóór de ratificatie moet worden medegedeeld, eerst in Mei aanstaande hunne zittingen zullen hervatten.

E. De 17de, 18de, 19de en 20ste artikelen van het traktaat, worden door de Gevolmagtigden juist toegelicht en betoogd (*a*).

XVIII.

Het ontwerp-tractaat en de daarbij behoorende Nota's van Maart 1824.

Wij hebben op bl. 153 gezien, dat kapitein Elout naar Londen terugging met de dd. 13 Februari geteekende depêche van minister a. i. Reinhold, houdende de bemerkingen, die op het ontwerp van de gevolmachtigden waren gemaakt. De minister had zijn schrijven besloten met de verwachting, dat nu de zaken zoo ver gevorderd waren, alles zich wel tot wederzijdsch genoegen schikken en hij dus spoedig een geteekend tractaat terugontvangen zou. Zoo gemakkelijk wikkelde zich echter de zaak niet af.

Eerst verliepen er na kapitein Elout's terugkomst te Londen ettelijke dagen, alvorens onze gevolmachtigden de Britsche onderhandelaars in hunne parlementaire drukten konden overhalen tot het houden eener voltallige conferentie; en toen men eindelijk den 23[n] Februari in de gelegenheid werd gesteld opening van zaken te geven, verklaarden Canning en Wynn het wegvallen der artikelen over de handelsvoordeelen „a serious disappointment", waarover men niet licht heen kon (*b*).

Ontevreden gaven ze te kennen, dat de Oost-Indische Compagnie met de beraamde schikkingen genoegen had genomen; nu zou men haar opnieuw moeten oproepen; en wat hadden wij dan voor het weggevallene aan te bieden? Onzerzijds werd geantwoord, dat de verkrijging van Singapore, Malakka, enz. toch waarlijk genoeg was. De Britsche onderhandelaars wilden hiervan echter niet weten, evenmin van het daarop gevolgd aanbod tot betaling door Nederland van 50.000 pd. st.; zulk eene geringe som oordeelde

(*a*) Ook dus het 18[e] ontwerp-artikel, geworden art. 15; verg. *Singapore* II 391; ov. 79.

(*b*) Zie het rapport onzer onderhandelaars van 24 Februari 1824 op bl. 210

Canning *beneden de waardigheid der contracteerende mogendheden*! Dan moest het minstens dubbel zooveel zijn, gelijk vroeger was voorgesteld. Alles scheen nu weer door de Britsche gevolmachtigden op losse schroeven gesteld te worden. Noord-Amerikaansche bedoelingen met *Atjeh* werden uitgespeeld tegen onze wenschen, dat Engeland zich buiten Sumatra zou houden (*a*). Malakka en de factorijen in Vóór-Indië stonden wij onvoorwaardelijk af, maar tegen onze verkrijging van *Benkoelen* rezen ineens bezwaren. Of eigenlijk niet in ééns, maar zij stelt in het licht de billijkheid van minister Elout's klacht over de verbrokkelde behandeling der verschillende onderwerpen. In plaats van geene ontwerp-conventie naar Nederland te zenden, wier bepalingen niet als deugdelijk aangenomen konden beschouwd worden, bleek men van Britsche zijde verkeerd ingelicht over het Atjeh-contract van 1819 en wilde men zoo gaaf Sumatra niet meer aan ons overlaten; in plaats van Benkoelen als onvoorwaardelijk verkregen te kunnen beschouwen, heette het bij de toezending van het ontwerp in de op bl. 146 vermelde depêche door onze onderhandelaars dd. 1 Februari naar Nederland gezonden: „Daar tot de cessie tegen de begeerte van bewindhebberen der Oost-Indische maatschappij besloten is, tracht men deze machtige heeren ten minste in de schikkingen van gering aanbelang zooveel mogelijk ter wille te zijn. Men heeft ze deswege geraadpleegd, maar zij hebben nog niet geantwoord." Die *machtige heeren* zouden er wel wat spoed achter hebben gezet, indien onze vertegenwoordigers pertinent op antwoord hadden gestaan vòòr het vertrek van hun zendeling. Wij schenen echter nog niet duur genoeg het Engelsche spel, van steeds te wachten op niet komende antwoorden, te hebben betaald, en zoo moesten Falck en Fagel nu op de conferentie van 23 Februari vernemen, dat de ruggespraak met bewindhebbers nog niet was afgeloopen! Ze verlangden o. a. allerlei waarborgen voor eene goede behandeling door ons van de planters in Benkoelen, van de bevolking en van al wat de Britsche deugdzaamheid bij zoo'n gelegenheid voor den dag weet te brengen.

Onze gevolmachtigden namen toen nog even eene houding aan door eene dergelijke verzekering als bestanddeel van het tractaat volstrekt af te wijzen, hetgeen eene levendige en ernstige gedachtenwisseling deed ontstaan. Fagel en Falck kregen intusschen daaruit den indruk, dat aan deze quaestie nu vooral waarde werd gehecht, wegens de

---

(*a*) Zie *Atjeh* 199; ov. 41.

fatale intrekking der landverhuur in de Javasche vorstenlanden, waardoor ook Engelsche en Schotsche huurders zeer benadeeld werden; eene gebeurtenis, die, helaas! juist destijds in Europa bekend werd. Dan drongen de Britsche vertegenwoordigers aan — ook al weder eene nieuwigheid! — op eene uitvoerige vermelding der eilanden, die beschouwd moesten worden, als te behooren tot den *Molukschen archipel*, waar ons specerij-monopolie bestond dat Engeland beloofde te eerbiedigen. Het tijdelijk verbod tegen den vreemden handel aldaar wenschten zij tot de voornaamste specerij-eilanden beperkt te zien, als Ambon, Banda, enz., zoodat niet alle bevoegdheid werd afgesneden tot het onderhouden van de betrekkingen, welke de Engelsche walvischvaarders sedert eene reeks van jaren met andere door ons niet bezette eilanden onderhielden.

Moest derhalve het geheele ontwerp weer omgewerkt worden? Bij het opbreken der vergadering meenden onze gevolmachtigden de geopperde bezwaren te kunnen ondervangen zonder deze omwerking; doch wat de geldquaestie betrof, waren zij voornemens om bij eene volgende bijeenkomst, zoo noodig, de 100.000 pd. st. toe te staan. Indien dit echter plaats vond, schreven zij aan *Buitenlandsche Zaken* dd. 24 Februari, met sarcastische onderstreping der slotwoorden: „zoo behoort hiertoe ten minste een ruime termijn te worden toegestaan en van alle stipulatie van interest te worden afgezien; want ook dit, mogen wij op onze beurt den heer Canning te gemoet voeren, zoude *beneden de waardigheid der contracterende mogendheden zijn*" (*a*).

En wat was nu het middel om aan de bedenkingen der Engelsche heeren tegemoet te komen, zonder algeheele omwerking van het tractaat? — Miskennende de voordeelen van een in zoo scherp mogelijk omlijnde formules gestelde contract, gaat men deze formules waarlijk verwateren door er memoriën aan te hangen, die van gelijke contractueele waarde zouden worden beschouwd en waarin zelfs toezeggingen werden gedaan over onderwerpen, die geheel en al buiten het verdrag waren gebleven! Een unicum zal het wel zijn in de geschiedenis der diplomatie. Het denkbeeld van zulk eene behandeling was uitgegaan van onze gevolmachtigden; wat natuur-

---

(*a*) Onderstreept zijn de gespatieerde woorden in het oorspronkelijk stuk; dat blijkt niet uit *Bijdr. E.* 212. Een paar regels te voren op bl. 212 *Bijdr. E.* wordt er gerept van het plan der gevolmachtigden, „om in de uitbetaling *de* volle som van 100.000 pd. st. te bewilligen". Dat *de* moet zijn „der".

lijker, zou men zeggen, dat zij dan ook ten minste het initiatief der uitvoering op zich namen, waardoor althans eenige beperking gewaarborgd zou worden. Maar dit weder liet men aan de tegenpartij over, en zoo ontstond eene breede Nota der Engelsche plenipotentiarissen, beantwoord door eene even breede Nota van Nederlandsche zijde, waarvan de redactie over en weer mede eerst was goedgekeurd.

Het eerste stuk ving aan met de verwachting, dat men de bepalingen van het tractaat „opregtelijk en ter goeder trouw" zou ten uitvoer brengen; maar wijl niet alles voor bepalingen vatbaar was, achtte men nog noodig „eene rondborstige verklaring hunner voornemens en een gemeen overleg ten aanzien der te volgen beginselen". — De Ned. Nota vond weliswaar, hetgeen „opzettelijk" bij tractaat was vastgesteld, genoegzaam „om gemeenschappelijk alle onzekerheid op te heffen, welke zich in het vervolg zoude mogen opdoen", maar nu de wederpartij er anders over dacht, maakte men ook geen bezwaar, de Eng. Nota op den voet te volgen, ten einde „in eene zoo gewigtige zaak niets aan het toeval over te laten". — De Eng. Nota begint dan te herinneren, dat uit de afkeuring van Raffles' handelingen, wij de overtuiging moesten hebben geput „van de naauwkeurigheid met welke Engeland zijne verbindtenissen altijd gestand doet". In deze waarlijk brutale bewering berusten onze gevolmachtigden met eene stilzwijgende toestemming, niettegenstaande wij in het tractaat eene uitdrukkelijke schuldbekentenis van Engelsche zijde, zij het dan ook te vergeefs, hadden verlangd (*a*)! — De Eng. Nota neemt vervolgens acte van onze „plegtige ontkenning" — in zulke ellendige stukken is natuurlijk alles aangedikt met bijvoegelijke naamwoorden — over „eenig voornemen om, in den Oosterschen Archipel, hetzij naar staatkundige overmagt of naar uitsluitenden handel te streven". En de Ned. Nota protesteert weder niet tegen de opvatting, om het ontkennen van een feit, zooals het oogenblik aangeeft, verbindbaar te verklaren voor hetgeen misschien de dag van morgen zou mogen brengen. Het doel van het tractaat was juist om onze *staatkundige overmacht* in den Archipel te vestigen, en nu waarlijk gaan wij dat alles weer op losse schroeven zetten: „met een waar genoegen", schrijft de Eng. Nota. Nu, dat laat zich voorstellen; maar waren onze Nederlandsche diplomaten dan kinderen (*b*)?

(*a*) Breeder in *Atjeh* 202; ov. 44.

(*b*) Verg. *Atjeh* 202—204; ov. 44—46.

— De Eng. Nota zegt gaarne te erkennen „de bereidwilligheid met welke de Nederlandsche gevolmagtigden tot schikkingen zijn toegetreden, berekend om de grootste vrijheid van handel, tusschen de onderdanen der beide Kroonen en derzelver onderlinge bezittingen in dat gedeelte der wereld, te bevorderen". — De Ned. Nota berust weder in deze lofspraak op de Britsche diplomatie, alsof wij tot deze bereidwilligheid genoopt waren geworden; had dan niet de geschiedenis der Hindostansche factorijen en de Raffles-contracten geleerd, dat de Britsch-Indische politiek *zéér* uitsluitend was? — De Eng. Nota betreedt het terrein van ons Molukken-monopolie; de Ned. Nota geeft daarop eene bevredigende verklaring. — De Eng. Nota komt op de territoriale ruilingen, „welke nuttig zijn geoordeeld, om alle wrijving van belangen te vermijden"; deze ruilingen leggen, zoo staat er, de Britsche gevolmachtigden „de verpligting op om eenige ophelderingen te geven en te vragen, met opzigt tot de onderhoorigen en bondgenooten op het eiland, van welke het staat op te breken". Zoo brengt de Nota in eens *Atjeh* op het tapijt; wat er van gezegd werd, wat er op geantwoord werd, deze armelijke behandeling zette ik bereids elders breedvoerig uiteen (*a*). Dan brengt de Eng. Nota *Benkoelen* ter sprake en even goedmoedig antwoordt men daarop van onze zijde (*b*); wij gaven verzekeringen in een stuk, dat gelijke kracht van het tractaat zou hebben; terwijl de Nederlandsche gevolmachtigden te voren hadden verklaard, dat zij van dergelijke verzekeringen *in* een tractaat niet wilden weten; het fijne verschil bleek te liggen in het *openlijke*, onze gevolmachtigden dus verwachtende, dat de Nota's in een geheim archief zouden opgeborgen worden; 't mocht wat (*c*)! Ook in een ander opzicht werden zij uit hunne rol gedrongen. In hunne Nota, zooals die oorspronkelijk was gesteld, werd in uitgebreide en sterke bewoordingen, overeenkomstig van *Buitenlandsche Zaken* ontvangen bevelen, gevorderd, dat Engeland stellige orders zou geven omtrent de *overgave van Benkoelen*, opdat wij niet hetzelfde schandaal zouden ondervinden als in 1818 met de overneming van Padang (*d*); doch, terwijl men ons wel indirect herinnerde aan hetgeen geacht werd onvrijzinnig te zijn, verzochten de Britsche gevolmachtigden deze Padangsche herinneringen — „zoo weinig strookende met den

(*a*) *Atjeh* 204—210; ov. 46—52.

(*b*) Zie de bewoordingen in *Benkoelen* 283—285; ov. 1—3.

(*c*) Verg. *Atjeh* 200—201; ov. 42—43.

(*d*) Over het destijds gebeurde, zie *Sumatra's Westkust* II 210—217; ov. 6—13.

vriendschappelijken afloop der onderhandelingen"!! — *weg te laten.* Dezerzijds meende men daarop te moeten toegeven, niet alleen op grond der overtuiging van Engelands goede trouw, hm! maar ook naar aanleiding van een door Wynn aan Falck gezonden briefje, waarin eene stellige belofte ten aanzien van de overgave voorkwam. „We will profit", luidde namelijk de zinsnede, „from the recollection of what then passed and take every possible precaution to render our orders so positive and definitive that it may not be possible to raise any cavil or pretence for postponing their execution." — Vandaar, dat onze gevolmachtigden ten slotte niet verder gingen, dan tot de verklaring zich door „een onbeperkt vertrouwen" genoopt te vinden, „er niet op aan te dringen, dat de voorschriften en bevelen, welke aan de Engelsche Regeringsmagten in Indie zullen worden gegeven, met opzigt tot de overgave van Fort Marlborough en deszelfs onderhoorigheden in zoodanig duidelijke, naauwkeurige en stellige bewoordingen vervat zijn, dat men in dezelve geenerhande grond van onzekerheid, noch eenig voorwendsel tot uitstel vinde; wel verzekerd zijnde dat de Heeren Gevolmagtigden, na in de vervulling van hunne taak (*a*) met zoo veel gematigdheid en opregtheid te werk te zijn gegaan, ook zullen weten te zorgen dat de uitslag van den gemeenschappelijken arbeid niet worde in gevaar gebragt, ter zake van ondergeschikte belangen en redenen".

Het slot der Eng. Nota eindigt met een vuurwerk. Zij wenscht onze gevolmachtigden geluk „met den gunstigen afloop hunner onderhandelingen"; ze hoopt, „dat door de overeenkomst, welke nu is tot stand gebragt, de handel der beide Natiën bloeijen zal"; ze wenscht, „dat de Bondgenooten de goede verstandhouding, welke van oudsher tusschen dezelve bestaan heeft, in Azië niet minder dan in Europa, ongeschonden zullen bewaren." *Welke van oudsher bestaan heeft*: dat staat er zoo waar; maar vlak er op volgt, dat de overeenkomst een einde maakt „aan de oneenigheden, welke gedurende twee eeuwen onderscheiden maal aanleiding hebben gegeven tot meer of min ernstig ongenoegen"!! „Geene mededinging" zal meer plaats vinden, heet het verder, tusschen beide natiën in d'n Oost, „dan alleen ter meerdere bevestiging van die beginselen van milde staatkunde, welke beide op den huidigen dag, voor het oog der wereld, plegtig hebben erkend." En onze gevolmachtigden, *voor het oog der wereld!* op dezen onzin evenzeer aanslaande, schrijven

(*a*) Op bl. 284 *Bijdr. E.* de drukfout *zaak.*

dat ook zij wenschen, „dat de wederzijdsche Agenten in de Aziatische Bezittingen bestendig blijken geven van doordrongen te zijn van het gevoel der verpligtingen, welke twee bevriende en met waarlijk vrijgevige inzigten bezielde Natiën, te vervullen hebben, zoo wel jegens elkanderen als ten aanzien der inboorlingen, die den loop der gebeurtenissen of de verdragen onder derzelver invloed hebben geplaatst". (*a*)

Tegelijkertijd waren ook in de artikelen van het ontwerp-tractaat eenige wijzigingen gebracht, zoowel om aan bezwaren der Nederlandsche regeering als van de Engelsche gevolmachtigden tegemoet te komen.

Hiervoren lazen we (*b*), dat men van Britsche zijde uitdrukkelijk bekend wilde gesteld zien tot welke eilanden zich het Moluksche monopolie zou bepalen, daar men anders beschuldigd kon worden van eenigen handel te hebben opgeofferd, die destijds door de Engelschen werd gedreven. Ten einde hieraan tegemoet te komen, werd, na velerlei discussie, in art. 7 niet enkel gezegd, dat van den vrijen handel werden uitgezonderd „de Moluksche eilanden", doch daaraan nu toegevoegd: *en speciaal Ambon*, *Banda en Ternate met derzelver onmiddellijke onderhoorigheden.* „Doch", schreven onze gevolmachtigden aan *Buitenlandsche Zaken* in hunne depêche van 17 Maart 1824 over de vrees der Engelschen betrekkelijk de oorspronkelijke redactie (*c*), „Doch ondersteld dat deze vreeze eenen redelijken grond heeft, dan kunnen wij niet inzien, dat hun die invoeging in het allerminste baten zoude, of dat zij immer de *generale* uitzondering van alle Moluksche eilanden zouden mogen ontkennen, omdat er speciale melding is gemaakt van ettelijke derzelve. In allen gevalle en bij onverhoopte en schier onmogelijke verschillen te dien opzigte, zouden ons de woorden *met derzelver onmiddellijke onderhoorigheden* meer te stade komen dan thans van de Engelsche zijde schijnt te worden vermoed." Men nam hier dus met *het oog der wereld* een loopje.

De weglating der door ons toegezegde handelsvoordeelen bij de artt. 8, 11 en 12 van de concept-conventie had tengevolge de wederopneming van de door ons te betalen som ad 100.000 pd. st., welke in art. 16 van het tractaat werd vastgesteld. „Het gevoel dezer naamwaardige opoffering" werd echter niet weinig verzacht, meenden onze

(*a*) In de noot *a* van *Atjeh* 201, ov. 43, vindt men de plaatsen genoemd, waarin o. a. de Nota's staan afgedrukt.

(*b*) Zie bl. 179.

(*c*) Zie *Bijdr. E.* 215.

gevolmachtigden, door de bepaling, dat men de schuld eerst tegen het einde van 1825 had te voldoen en zonder interest verschuldigd zou zijn. "Tegen het einde van 1825", schreven zij aan *Buitenlandsche Zaken*, "zal men van Batavia niet alleen remises tot dekking van die uitgave ontvangen kunnen hebben, maar ook de zekere tijding, dat de gewigtigste bepalingen van het traktaat in Oost-Indie behoorlijk ten uitvoer zijn gebragt." Inmiddels zorgde de Bataviasche regeering er wel voor, dat van het zenden der remises geene quaestie zou zijn!

Aan al de in Nederland zeer juist gemaakte aanmerkingen over de redactie der artikelen kwamen de onderhandelaars mede tegemoet. De *Billiton-bepaling* van ontwerp-art. 14, in art. 11 van het tractaat overgaande, kreeg nu eene redactie, die, in verband met het volgend *Singapore*-artikel, den indruk moest maken, dat het eene tegen het andere opwoog. "Wij komen nu voor", schreven onze onderhandelaars over Singapore in zonderlinge woordenkeus aan *Buitenlandsche Zaken*, "van onze reclamatiën wegens de bezetting van dit laatste eiland af te zien, tengevolge van de bereidwilligheid der Engelschen om hunne aanspraak op Billiton te laten varen." De *Singapore*-bepaling van ontwerp-art. 15 in art. 12 van het tractaat veranderd wordende, onderging in zoover eene verbetering, dat op aanwijzing onzer gevolmachtigden, daarin tevens werd opgenomen eene *geographische* omschrijving der tot Djohor behoorende eilanden, op welke de Engelschen geen gezag of invloed zouden mogen uitoefenen. Elders heb ik verhaald tot welke zonderlinge, ergerlijke chicanes van Engelsche zijde ook al weer deze bepaling heeft geleid (*a*); doch dit daargelaten, het is hier de plaats om juist ten aanzien der geographische omschrijving van het gebied der partijen op eene zeer hinderlijke leemte van het tractaat te wijzen.

Op zekeren dag kwam Falck voldaan van eene conferentie met de Engelsche gevolmachtigden terug, in welke goede stemming hij aan kapitein Elout, in tegenwoordigheid van amanuensis Siccama vertelde, dat men het eindelijk over een groot beginsel eens was geworden, namelijk dat Nederland aan Engeland zoude afstaan alle bezittingen op de Vaste kust van Indië en Groot-Britannië zich daarentegen van de eilanden zou terugtrekken. Ter verduidelijking trok hij eene lijn op de kaart. — Wànneer dit heeft plaats gevonden en òf het zich wel zoo toegedragen heeft, als verteld wordt, valt

(*a*) Zie *Singapore* II 410 vv.; ov. 98 vv.

niet uit te maken, te minder, omdat, naar wij opmerkten, van de Londensche besprekingen geene verbalen werden gehouden. Doch de heer Siccama heeft het vorenstaande eerst verhaald in 1858; hij alleen was toen nog van de Londensche commissie in leven (*a*). De gewezen amanuensis verzekerde daarbij zich duidelijk te herinneren, dat deze lijn tennaastebij liep van Sumatra's noordelijke punt door de straat van Malakka onder Djohor om, verder noordwaarts. Falck zou tevens opgemerkt hebben, dit alzoo te verstaan was: dat wat boven de lijn lag aan Engeland, wat er beneden lag aan Nederland verblijven zoude. *Beneden* de lijn valt dus *Borneo*, had daarop Siccama gezegd, hetgeen Falck deed antwoorden: „Ja, maar wij zullen ons wel wachten om daarvan in het traktaat te spreken; de Engelsche Ministers zullen in het Parlement al moeite genoeg hebben, en mogt daar later kwestie over komen, dan zal het tijd genoeg zijn onze regten te laten gelden; voor het tegenwoordige is het ons genoeg, dat de Engelsche Staatslieden geene verdere uitbreiding wenschen van de bezittingen der O.-I. Compagnie en dat het hun ernst is om voor het vervolg alle aanleiding tot collisie tusschen de beide Gouvernementen eens vooral af te snijden."

Zoo werd over Borneo volstrekt gezwegen in het tractaat niet alleen, maar ook in de daartoe behoorende Nota's. De heer Siccama heeft deze weglating rationeel gevonden; althans hij merkt in zijn schrijven dd. 26 October 1858 nog op:

„Het zich geheel terugtrekken van Sumatra is een sterk bewijs voor de stelling, dat van de Engelsche zijde alstoen geenerlei vestiging meer bedoeld of wenschelijk geacht werd op de eilanden, waar Nederland reeds den voet gezet had. En Borneo was toen reeds, in 1824 immers? even als Sumatra op enkele punten door ons bezet. Dezelfde redenen dus, die er voor gepleit hadden om zich van dit laatste eiland terug te trekken, bestonden, en bestaan waarschijnlijk nog, voor de Engelschen om zich niet op het verder afgelegene Borneo te vestigen. Zij bezaten destijds in Borneo *niets*, en zoo was er dan ook voor hen geene reden om bij het traktaat dat land bij name te noemen. Ook indien zij zoo verre gingen om onzentwille, of liever op grond van hun beginsel, een eiland te verlaten, waar zij reeds bezittingen of althans betrekkingen hadden, dan spreekt het wel van zelve, dat zij het beginsel niet verloochenen

(*a*) Het medegedeelde kan men lezen in *Bijdr. E.* 311 vv.

zouden met opzigt tot een land, waarin zij nog nimmer waren gevestigd geweest, gelijk Borneo."

Deze argumenteering is echter van geenerlei waarde. Het tractaat en zijne Nota's handelen over alles en nog wat; het volstrekt zwijgen over *Borneo* kon evenzeer uitgelegd worden, dat Engeland van deze bezitting niet wilde afzien. Mocht het er ook op het oogenblik der tractaatsluiting geene bezittingen hebben, het had ze er gehad en het had ze verlaten met de uitdrukkelijke mededeeling aan onze Commissarissen-Generaal, dat dit geenszins een volstrekt prijs geven van alle aanspraken op het eiland wilde zeggen (*a*). Bovendien was door onze gevolmachtigden bij het afbreken der onderhandelingen van 1820 met zoovele woorden ontkend, dat wij naar een alléénbezit op het eiland streefden en het Londensch bestuur nam aanstonds van die verklaring goede nota, immers door aan de Bengaalsche regeering te schrijven, dat deze erkenning *voor de toekomst* als een „beginsel" van waarde kon zijn, m. a. w. een troef, die zoo noodig tegen Nederlandsche protesten uitgespeeld kon worden (*b*).

Tegenover deze geschiedenis, waarvan onze gevolmachtigden zich hadden behooren te doordringen, mocht een volstrekt zwijgen over Borneo inderdaad onverantwoordelijk geacht worden, vooral nadat minister Elout er nog met een enkel woord de aandacht op had gevestigd (*c*); maar de geschiedenis van het Londensch tractaat van Maart 1824 is, ook ten aanzien van de bekwaamheid onzer diplomatie, die van *kleiner Nederland.*

XIX.

De aanneming van het tractaat.

Toen de gevolmachtigden van beide partijen zich over den vorm van het tractaat en van de daarbij behoorende nota's definitief hadden verstaan, moest de *Board of Control* in de eerste dagen van Maart overgaan, berichtte Fagel den 5[n] dier maand aan *Buitenlandsche Zaken*, om het behandelde aan het Comité van Correspondentie der O. I. C. en vervolgens aan het volle college der bewindhebbers mede te deelen (*d*). Immers tot dusver waren de

(*a*) Zie *Bandjermasin* 39—40.
(*b*) Zie *Bandjermasin* 73—74.
(*c*) Zie bl. 142 hiervóór.
(*d*) Zie den brief in *Fagel's Ontslag* 395; ov. 3.

Britsche onderhandelaars slechts met het Geheime Comité der O. I. C. te rade gegaan, ten einde ontijdige publiciteit te voorkomen. Vandaar een schrijven dd. 6 Maart 1824 door den gevolmachtigde, voorzitter van den *Board of Control*, gericht aan het „Special Secret Committee". Het stuk legt bijzonder gewicht op het belang der beloften door onze gevolmachtigden ten aanzien van *Benkoelen* gegeven (*a*).

De aanneming van het tractaat door het bestuur der O. I. C. schijnt geene overwegende bezwaren te hebben opgeleverd. Reeds toch den 12n Maart kon Fagel aan *Buitenlandsche Zaken* schrijven, dat de stukken nagenoeg ter teekening gereed waren (*b*).

Den 17n had ook deze formaliteit plaats; denzelfden dag zonden onze gevolmachtigden de stukken naar Nederland voor de vereischte ratificatie. De aanbiedingsbrief hield eene schets in van hetgeen sinds de terugkomst van kapitein Elout was voorgevallen, wordende alzoo mede eene toelichting op het tractaat, waarvan ik reeds herhaaldelijk gebruik maakte (*c*). Dat minister Elout's afkeurende nota's nog niet waren vergeten, bleek uit het slot van het stuk. „En met dit verslag", schreven namelijk de heeren, „beschouwen wij de eervolle doch moeijelijke taak, die ons was opgelegd, als voleindigd, niet zonder hope dat de tot stand gebragte schikkingen weldra bij de ondervinding blijken zullen bevorderlijk te zijn aan de veiligheid en welvaart van 's Konings 'nu geconcentreerde Bezittingen in Azie'. Onze grootste zoo wel als onze eerste belooning echter zoude het zijn te mogen vernemen, dat Z. M. over onze handelingen en over derzelver uitslag voldaan is en den pligtmatigen ijver erkent, met welken wij aan Hoogstdeszelfs vertrouwen hebben trachten te beantwoorden."

Kapitein Elout bracht den 19en weder de stukken naar Nederland; minister Falck, door een aanval van jicht te Londen opgehouden, volgde spoedig (*d*). Deze toch moest vóór hij zich aldaar als gezant ging vestigen, zijne particuliere zaken in orde maken en de

(*a*) Zie het stuk in *Factorijen* II, bijl. 10 Verg. *Benkoelen* 285; ov. 3.

(*b*) Zie den brief in *Fagel's Ontslag* 396; ov. 4.

(*c*) Zie den brief in *Bijdr. E.* 214.

(*d*) „M. le Capitaine Elout part ce matin pour Harwich, et arrivera probablement à La Haye en même temps que la présente dépêche. Il est porteur du Traité que nous avons signé avant-hier. M. Falck s'est trouvé suffisamment remis d'un accès de goutte, dont il souffrait depuis quelques jours pour avoir pu se mettre en route hier dans l'intention de s'embarquer aujourd'hui à Dovres pour se rendre à Calais." Uit het in den tekst te vermelden rapport van Fagel dd. 19 Maart.

portefeuille van Koloniën overgeven aan zijn opvolger, den heer Elout (*a*).

Diens zoon had Londen reeds verlaten, toen Fagel van den secretaris van den *Board of Control* eene op 16 Maart gedagteekende nota van de Britsche gevolmachtigden ontving, waarbij zij, ingevolge art. 3 van het Tractaat, afschriften aanboden van de verdragen, die Engeland met inlandsche vorsten en volken in den Oost-Indischen archipel had gesloten (*b*). Fagel haastte zich deze stukken bij missive aan *Buitenlandsche Zaken* dd. 19 Maart na te zenden (*c*). Of onder de overgelegde verdragen ook behoorde de in 1818 gesloten overeenkomst met *Siak*, waarover later zooveel te doen zou zijn, is mij niet bekend (*d*).

Aan het pakket, dat kapitein Elout had medegenomen, bleek bij aankomst te ontbreken, de tot het tractaat behoorende Nota der Nederlandsche gevolmachtigden. Op *Buitenlandsche Zaken* had men dit echter niet eens opgemerkt, zoodat de Koning er bij schrijven van 23 Maart door den secretaris van Staat aan het departement om moest laten vragen (*e*)! Men zond onmiddellijk eene herinnering

(*a*) Op een en ander heeft betrekking Falck's briefje uit Londen aan Elout dd. 8 Maart in *Bijdr. E.* 213. Verg. *Fagel's Ontslag* 396; ov. 4.

(*b*) „The Undersigned Plenipotentiaries of His Majesty the King of Great Britain and Ireland, adverting to the third article of the proposed treaty between the two Powers, have the honour of communicating herewith to Their Excellencies the Plenipotentiaries of His Netherland Majesty copies of the several Treaties now in force, between the British Government, and Native Chiefs and States in the East-Indian Islands.

George Canning
Charles Watkin Williams Wynn. (B. Z.)

(*c*) „De heer kapitijn Elout was reeds vertrokken, toen mij, onder een bloot couvert, van wegens den heer secretaris Courtenay van het kollegie van den *Board of Control* toegekomen is, de in originalie hiernevens gaande Nota van de Britsche gevolmagtigden, gedagteekend den 16[den] dezer. Dezelve is betrekkelijk de wederzijdsche mededeeling der tractaten, bij het 3[de] art. van het zoo even geslotene tractaat bedongen, en zoo mijn geheugen mij niet bedriegt, zijn de daarbij vermelde overeenkomsten reeds eenigen tijd geleden aan ons medegedeeld, en, hetzij door ons overgezonden, of door den heer minister Falck in bewaring genomen. Zijne Excellentie zal waarschijnelijk in staat zijn deswegens aan UHoogEdelGestrenge, mondeling, de noodige inlichting te kunnen geven." (B. Z.)

(*d*) Verg. de breede *Siak*-correspondentie van 1828 in bijl. 11 van *Atjeh*.

(*e*) „Op last van Zijne Majesteit heb ik de eer aan het Departement van Buitenlandsche Zaken, weder te doen toekomen de aan Hoogstdenzelven voorgelegde stukken met betrekking tot het met Engeland gesloten tractaat over de Oost-Indische bezittingen en handel op dezelve.

„De Koning bij dezelve niet gevonden hebbende het in de missive der

aan gezant Fagel, die, onder betuiging van zijn groot leedwezen, het vergeten stuk bij depêche dd. 26 Maart aan *Buitenlandsche Zaken* deed toekomen; het werd er den 31[n] ontvangen (*a*).

Intusschen had reeds den 27[n] minister a. i. Reinhold eene op zijn departement ontworpen wet met „memorie ter adstructie" ingevolge 's Konings last gezonden aan minister Elout „met ootmoedig verzoek daarvan kennis te nemen, dezelve naar goedvinden te veranderen en te wijzigen, en ze mij vervolgens terug te zenden" (*b*). Verbazend *ootmoedig* dan toch! Welk eene aardige illustratie van de door De Grovestins gegeven karakteristiek over Reinhold: *qui avait toujours l'air de vouloir s'excuser d'être monté si haut* (*c*).

Van Reinhold's werkstukken, bestemd voor onze Wetgevende Macht, nam ik kennis: zij waren geenszins gebrekkig; doch collega

---

Nederlandsche plenipotentiarissen van den 17 dezer N° 10, vermelde antwoord, hetwelk door hen gegeven is op de Engelsche ophelderende verklaringen, noch ook de in den brief van den baron Fagel van den 19 dezer bedoelde overeenkomsten, verlangt de nadere mededeeling dier stukken, zoodra dezelve bij het departement van Buitenlandsche Zaken zullen zijn ingekomen.

„Zijne Majesteit zal voorts de officiële inzending der nevensgaande documenten, vergezeld van de consideratiën en het advies van het Departement, te gemoet zien, terwijl ik overigens de eer heb het Departement van Buitenlandsche Zaken, op last des Konings, opmerkzaam te maken, dat volgens art. 58 der Grondwet, het tractaat aan de Staten-Generaal medegedeeld, en Hun Edelmogenden ter goedkeuring zal worden aangeboden. De Koning wenscht alzoo dat daartoe een ontwerp van wet, met eene memorie ter adstructie, in beide talen, in gereedheid en bij den Raad van Ministers in deliberatie worde gebragt." (B. Z.)

(*a*) „J'ai été fâché de voir par votre dépêche, n° 10, du 23 de ce mois, que parmi les pièces jointes à notre rapport du 17, n° 10, accompagnant le traité signé ici ce jour là, et dont M. le capitaine Elout a été le porteur, ne s'est pas trouvée la copie (mentionnée dans le rapport) de notre Note en réponse à celle des Plénipotentiaires Britanniques. Comme je suis d'une grande exactitude dans ces sortes de choses, j'avais pris la veille du jour de l'expédition du paquet une peine toute particulière pour récapituler, à plus d'une reprise, avec le secrétaire May les différentes pièces qui devaient y être insérées. Le lendemain je crus pouvoir m'en rapporter à lui, et que tout était en règle à cet égard, et Mr. May lui-même partageait tellement cette dernière opinion, qu'encore aujourd'hui, quand je lui fis part de l'omission dont vous me donnez connaissance, il avait de la peine à se convaincre qu'elle eut eu lieu. Il faut bien cependant que cette omission ait été réelle, et j'ai l'honneur de vous transmettre la copie ci-incluse du document en question, me flattant, néanmoins, que vous aurez déjà pu en être mis en possession de quelqu'autre manière avant l'arrivée de celle-ci." (B. Z.)

(*b*) Zie den brief in *Bijdr. E.* 217—218.

(*c*) Zie *Fagel's Ontslag* 410; ov. 18.

Elout oordeelde, den geest dier tijden huldigende, dat men voor de Staten-Generaal niet zoo uitvoerig moest zijn. *Hij werkte dientengevolge het ontwerp van wet met de toelichting geheel om*, waarna hij de stukken aan Falck liet lezen. Deze verkoos ook Elout's ontwerp boven dat van Reinhold. „De herhaalde lezing der stukken heeft mij", luidde toch het antwoord van 3 April, „in het gevoelen bevestigd dat de wet volgens *uw* project en dus kort behoort te zijn, en dat men zich bij de Memorie-adstructief liefst dient te bepalen tot hetgeen Hun Ed. Mog. aangaat, namelijk de oorbaarheid der ruiling en afstand" (*a*). Elout schijnt zijn collega Reinhold, met het oog op de omwerking, verzocht te hebben om er over te komen praten; althans wij lezen een briefje van dezen (*b*), geteekend „UE. ootm. dienaar", waarin de minister a. i. belooft zich naar Zijne Excellentie op het departement te zullen begeven, „schoon reeds vooraf overtuigd", voegt hij er ootmoedig aan toe, „dat ik mij met haare denkbeelden en dus met het bewuste onderwerp (*c*) volkomen vereenigen zal". Nu, dat vereenvoudigde de zaak zeer.

Alzoo is de concept-wet met hare toelichting, die der Staten-Generaal in Mei 1824 werd aangeboden, het werk van Elout (*d*).

De *Memorie tot adstructie*, zooals de toelichting heet, herinnert met enkele woorden aan het begin der onderhandelingen in 1820; aan art. 58 der Grondwet, die de tusschenkomst des wetgevers voor het tractaat vorderde; aan „de beste gezindheid tot eene vriendelijke afdoening", die bij partijen geheerscht had; en aan het nuttige der scheiding van beider gezag. Men zou van een en ander de overtuiging krijgen, werd betuigd, indien men het verdrag nauwkeurig las met „eenige verkregene kennis aan de Indische zaken en belangen"! Vervolgens gaat de Memorie in eenige bijzonderheden na, waartoe deze *vriendelijkheid* en kennis *aan* Indische zaken geleid hebben. Volgt de afstand van onze factorijen in Vóór-Indië; daaraan hadden we toch niets meer (*e*). In Elout's oorspronkelijk ontwerp waren de factorijen specifiek genoemd, doch op Falck's bedenking in zijn briefje van 3 April: — „Ware het ook goed de kantoren der vaste kust in

(*a*) Zie het antwoord in *Bijdr. E.* 218 en in *Falck's Brieven* 259.

(*b*) In *Bijdr. E.* 219.

(*c*) *Onderwerp* staat er; ik vermoed hier echter eene drukfout; geschreven zal wel zijn *ontwerp*.

(*d*) De toelichting is o. a. afgedrukt in Van Hogendorp's „Bijdragen" 2e uitgave dl. V (9e en 10e deel), bl. 242 en in *De Waal's „Ned.-Indië in de Staten-Generaal"*, dl. I bl. 88.

(*e*) Zie de woorden in *Factorijen* II 472; ov. 188.

de memorie adstructief met name te vermelden?" — is deze teekening van hetgeen wij eigenlijk in Vóór-Indië zouden verliezen, weggelaten, zoodat er nu enkel werd gesproken van de „gepastheid van den afstand van de Nederlandsche bezittingen op het vaste land van Indië". — Op dat vaste land lag tevens Malakka en niet ver ervan het eiland Singapore; maar aan het eerste hadden we eigenlijk ook niets meer, vooral nu we Singapore niet konden terugkoopen; dan was nu ons recht op Billiton erkend en kregen we mede het gezag over gansch Sumatra (*a*). — Alzoo kwam de Memorie tot het besluit, dat de afstand der bezittingen van de eene zijde alleszins opwoog tegen de aanwinst van de andere, „waarbij dan nog mag gevoegd worden", luidde het, „de vermindering, tot op eene som van 100.000 ponden sterling, van het hoog bedrag der Britsche vorderingen: hoezeer toch tegen deze vele naamwaardige vorderingen van den Nederlandschen kant zijn ingebragt, zoo zou bij eene meer ontwikkelde berekening van beider schulden en aanspraken de opoffering, die ten deze ten laste van de Overzeesche bezittingen komen zal, het nu bepaalde hebben overtroffen". — Falck vroeg mede in zijn briefje „of men op het slot wel gewag moet maken van de pecuniële vorderingen en verminderingen onzer schuld tot 100.000 pd. st."; ter nadere toelichting waarvan hij opmerkte: „De *Times* heeft reeds het harnas tegen het traktaat aangetrokken en de Engelsche Ministers verweten, dat zij zich door ons in de luijeren hebben laten leggen. Ik weet dat een ieder zijne eigene baan schoon houden moet; maar de loyauteit vordert echter dat wij zorg dragen van niet door breede uitmeting der bedongen voordeelen de vrienden van Raffles en de opposanten in het algemeen, wapenen in de hand te geven, met welke zij het Canning c. s. al te lastig zouden kunnen maken." — Aan dezen wenk werd echter geen gevolg gegeven; men maakte het Canning c. s. ook niet *al te lastig;* aan de overzijde van het Kanaal wist men wel tractaten te lezen.

De gedachtenwisseling in de afdeelingen onzer Vertegenwoordiging leidde den 24ⁿ Mei tot een pover verslagje, met eene niets met het tractaat uitstaande opmerking over de gelijkstelling door de Britsche wetgeving van slavenhandel met zeerooverij en nog ééne enkele andere over — typische belangstelling! — de 100.000 pd. st. „De meeste afdeelingen", leest men namelijk, „hebben volstrekt geene aanmerkingen gemaakt. Eenige afdeelingen hebben verlangd

(*a*) Zie de woorden in *Singapore* II 392—393; ov. 80—81.

de zekerheid te bekomen, dat de 100.000 pd. st., welke, volgens art. 16, aan Engeland moeten betaald worden, geheel ten laste van de Indische bezittingen komen zullen. Het gouvernement heeft geantwoord, dat men zich hieromtrent kan gedragen aan de memorie van toelichting, welke andere afdeelingen juist gevat hebben, gelijk zij dan ook hun genoegen over de alzoo verkregene zekerheid hebben te kennen gegeven" (*a*).

Den 25[en] Mei hadden de openbare beraadslagingen plaats; slechts de heeren *Beelaerts van Blokland* en *Van Alphen* voerden het woord (*b*).

De eerste wees ten onrechte op het geringe belang van ons verlies in Hindostan (*c*); vervolgens onderschatte hij evenzeer de waarde van onzen afstand van Malakka, doch beschuldigde hij welverdiend het Nederlandsche regeeringsbeleid in zake de bezetting van Singapore (*d*); juichte daarna toe onze verkrijging der Britsche bezittingen op Sumatra en de erkenning van ons recht op Billiton (*e*); bracht ter loops in herinnering nevens de vrijzinnige handelsbeginselen van het tractaat, onze verplichting tot het betalen van f 1.200.000, waarbij de spreker zich tot echo der Regeering maakte, voor zoover deze had medegedeeld, dat we blijde mochten zijn er nog zoo goedkoop af te komen (*f*); om te besluiten met een

(*a*) Het verslagje op bl. 244 van de in noot *d* bl. 190 aangehaalde *Bijdragen* van Van Hogendorp.

(*b*) De redevoeringen bij *De Waal* t. a. p. 90—95.

(*c*) Zie de woorden bij *Factorijen* II 472—473; ov. 188—189.

(*d*) Zie de woorden in *Singapore* II 393—394; ov. 81—82.

(*e*) „Wanneer wij nu deze ruiling verder onderzoeken, zoo vinden wij, dat voor hetgeen wij afstaan, door ons verkregen wordt het fort Marlborough, met alle de Engelsche bezittingen op het eiland Sumatra. Dit mogen wij van veel belang achten, zoo uithoofde dat daardoor menige grond van verschil, van twist, van jaloezij, van gegronde of ongegronde achterdocht, is weggenomen, als omdat ons gezag, ten aanzien van inlandsche vorsten en volken van dat eiland, te beter bevestigd en als het ware de stempel op onzen te Palembang betoonden moed en behaalde overwinning wordt gedrukt, terwijl de vruchten van dit onverdeeld bezit van Sumatra eerst in volgende tijden zullen kunnen worden ingeoogst, wanneer Nederlandsche nijverheid en Nederlandsche regtvaardigheid in bestuur er de zaden toe zullen hebben gestrooid. Verder verkrijgen wij het rustig bezit van het eiland Billiton, dat ons (al was het dan slechts met weinig grond van regt) betwist werd, omdat het niet letterlijk bij het verdrag van 1814 onder den afstand van Banka was begrepen; maar het is daarom belangrijk, omdat nu het bezit van laatstgemeld eiland meerdere waarde verkrijgt."

(*f*) „Van de schuld van 100.000 pd. st., die wij aannemen te voldoen, zal ik niet spreken, zoo omdat die som niet is een saldo van ruiling van grondgebied en dus met die ruiling of afstand in geen direct verband staat, als

weliswaar niets afdoend en ook eigenlijk bij het tractaat niet behoorend protest tegen het verlies van de Kaap de Goede Hoop, doch waarvan de vermelding niettemin in den tegenwoordigen tijd geenszins van belang ontbloot geacht mag worden. Ziehier wat hij zeide:

„Hoe gaarne, Ed. Mog. Heeren, had ik in dit traktaat van wederzijdschen afstand en ruiling een ander voorwerp aangetroffen, ik bedoel de Kaap de Goede Hoop. Deze volkplanting, door Nederlandschen ondernemingsgeest vóór meer dan anderhalve eeuw aangelegd, eerst als eene bloote ververschingsplaats, vervolgens door Nederlandsche nijverheid en gastvrijheid uitgebreid, in het laatst der 17de eeuw de schuilplaats geworden van een groot aantal Fransche vlugtelingen, die, uithoofde van vervolgingen om de Godsdienst, hun vaderland moesten verlaten, en welke hunne kennis van landbouw, wijnteelt of andere bedrijven naar den zuidelijken hoek van Afrika hebben overgebragt: deze volkplanting geleek meer naar eene Nederlandsche provincie, dan eenige onzer andere buitenlandsche bezittingen. In bevolking, in taal, in zeden, in wetten, in gewoonten, meer Europisch dan Indisch, meer Nederlandsch dan vreemd, is zij ook (dit durf ik verzekeren) meer gehecht aan Nederland dan aan eenige andere Mogendheid. Dat heb ik gezien gedurende den geheelen tijd van mijn verblijf aldaar; dat heb ik gezien in het jaar 1811, toen de inlijving van Holland in het Fransche Keizerrijk aldaar bekend werd, en een vertoog aan de Regering van Groot-Brittannië geteekend werd, met welks inlevering, uit naam der aanzienlijkste Kaapsche ingezetenen, ik mij heb belast gevonden, bij hetwelk zij verzochten, dat die volkplanting als de schuilplaats mogt worden bestemd voor die Nederlanders, die hun ongelukkig uit den rang der volkeren uitgeschrapte vaderland mogten willen verlaten; dit heb ik gezien in 1814, toen de tijding der bevrijding van Nederland het gevoel der Zuid-Afrikanen in geestdrift deed ontvlammen, omdat zij uit die gebeurtenis de hereeniging met hun oude moederland voorspelde; en ik heb het eindelijk gezien in 1815, toen de blijde tijding der overwinning van Waterloo,

---

omdat zij behoort tot — en het bij schikking bepaalde saldo uitmaakt van — de Indische likwidatie van wederzijdsche vorderingen, welke, tot den laatsten penning berekend, welligt een hooger saldo ten onzen laste zouden hebben doen ontstaan; terwijl deze bepaalde som (dat verzekert ons de ophelderende memorie) uit onze Indische bezittingen zal worden betaald, en dus geen post op de begrooting van 's Rijks uitgaven zal uitmaken. Het traktaat bevat overigens zeer billijke vrije beginselen op handel en scheepvaart."

door het tegelijk aangekomen berigt van de te Londen gesloten overeenkomst, zoo droevig werd getemperd, en de afstand der volkplanting aan Groot-Brittannië smart, vertwijfeling, verslagenheid veroorzaakte. Ware het mogelijk geweest deze voormalige Nederlandsche, zoo weinig gekende, bij velen miskende bezitting te begrijpen in de ruiling, die ons thans wordt aangeboden, zoo zoude men niet alleen een land, naar een onzer provinciën gelijkende, weder in onzen schoot hebben opgenomen, maar ook aan eene bevolking van omtrent 100.000 zielen, meest Nederlandsche afstammelingen, een groot genoegen hebben bewezen, en voor onzen handel en scheepvaart een nieuw leven, nieuw voedsel en voordeelen verkregen, die rijkelijk konden opwegen tegen de kosten, welke het onderhouden eener krijgsmagt aldaar mogt veroorzaken. Ik zeg opzettelijk de kosten eener krijgsmagt, omdat het buiten tegenspraak is, dat het civiele bestuur van die kolonie uit hare eigene inkomsten volkomen kan worden bekostigd, ja daarop een overschot worden uitgewonnen, toereikend tot de inlandsche verdediging. In meerdere bijzonderheden mag ik thans niet treden; ik moet reeds verschooning voor dezen uitstap vragen, denzelven besluitende met den wensch, dat eenmaal de omstandigheden ons het bezit van deze volkplanting mogen wedergeven. Met nog meerdere voldoening zoude ik dan mijne stem uitbrengen tot bekrachtiging van een traktaat, dat zulke uitkomsten aanbood, dan ik nu doe tot goedkeuring van het onderhavige."

Ook Van Alphen juichte de in het staatsstuk nedergelegde beginselen toe, waar het eene scheiding der bezittingen van partijen tot stand bracht; in de verkrijging van gansch Sumatra verheugde hij zich mede; in het verlies van Malakka meende hij te moeten berusten, al ware het met leedwezen (*a*); eindelijk deed hij een goed woord voor de ondersteuning en aanmoediging van „de individuele nationale ondernemingen".

Het tractaat werd met algemeene stemmen aangenomen; het is geworden de wet van 18 Juni 1824, die werd afgekondigd in het Nederlandsch Staatsblad van 1824 N° 39. De Indische regeering kondigde eerst het tractaat af dd. 19 April 1825 Indisch Staatsblad N° 19, zonder den sacramenteelen aanhef der wet. „Alzoo", luidde de overweging der Publicatie, „aan Ons, van wege Zijne Majesteit den Koning is toegezonden, een authentiek afschrift van het tusschen

(*a*) Zie de woorden in *Singapore* II 393; ov. 81.

de Gevolmagtigden van Hoogstgemelde Zijne Majesteit, en die van Zijne Majesteit den Koning van Groot-Brittanje, op den 17[den] Maart 1824, te Londen gesloten Traktaat, luidende als volgt".

In het Britsche parlement had men den 17[n] Juni 1824 eene levendige gedachtenwisseling over het tractaat gehad (*a*). Opmerkelijk was het, wat minister Canning zeide over de geringe waarde van.... *Benkoelen*. Canning betoogde nader, dat het „zeer verstandig zou zijn geweest", indien Engeland deze nederzetting „geheel zonder eenige schadeloosstelling" had verlaten. Zoo werd nu gesproken over eene bezitting, die men niet tegen onze Factorijen in Hindostan had willen overdoen (*b*); maar Falck zal zich er wel niet aan geërgerd hebben, op den door hemzelven aangevoerden grond, dat een ieder zijne eigen baan tracht schoon te vegen. Trouwens, toen eenmaal Benkoelen in ons bezit was en wij de gelegenheden hadden gehad, er de zaken behoorlijk op te nemen, scheen het mede te vallen, ten minste luitenant-gouverneur-generaal De Kock schreef dd. 4 Juni 1825 aan het lid in den Raad van Indië Mr. H. J. van de Graaff: „UHEdG. zal zeker met genoegen uit de stukken ontwaren, dat de vooruitzigten ten aanzien van Bencoelen niet zoo ongunstig zijn, als men eerst had moeten gelooven, en het komt mij wenschelijk voor om de Pepercultuur aan te moedigen" (*c*).

XX.

De instructiën ter uitvoering van het tractaat van 17 Maart 1824.

Bij missive dd. 31 Augustus 1824 zond minister Elout, die, naar wij weten, den 1[n] April 1824 departementschef van Koloniën was geworden, een authentiek afschrift van het tractaat aan de Indische regeering, hetwelk te Batavia werd ontvangen in de eerste dagen van Januari 1825; de brief bevatte breede instructieve aanwijzingen, in het belang eener geleidelijke en spoedige uitvoering van de gesloten verbintenis (*d*).

(*a*) Men kan ze vinden bij *Parvé* 82 vv.

(*b*) Zie *Factorijen* II 464; ov. 180.

(*c*) *Van de Graaff* I 239 N° 136.

(*d*) Onder het eenigszins vreemde hoofd *Instructiën voor den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië* is de depêche van 31 Augustus 1824 opgenomen in *Bijdr. E.* 239—248 met de verkeerde aanwijzing van de maand *Juli* en verder zonder aanwijzing van den dag.

Ook het Engelsch bestuur gaf natuurlijk de noodige bevelen; maar het deed dit anders en, naar men zou zeggen, beter. Toen toch het tractaat op den 17ⁿ Maart 1824 gereed was, zond het onverwijld, dus toen er nog de ratificatiën en de goedkeuring der wetgevers aan ontbraken, bij missive van den 20ⁿ Maart geheime instructiën naar Bengalen, ten einde over hetgeen stond te gebeuren, inlichtingen te verstrekken (*a*). Wij gaven evenzeer eene voorloopige mededeeling, doch met de nachtschuit, d. i. een kwartjaar *na* de sluiting, immers dd. 21 Juni (*b*)! En dat de Britsch-Indische ambtenaren het geheim der mededeeling van 20 Maart 1824 goed hebben bewaard, bewijst Van der Capellen's particulier schrijven dd. 21 Februari 1825, waarin hij naar aanleiding der depêche van 31 Augustus 1824 o. a. opmerkt: „Volgens de laatste berigten uit Bengalen waren daar hoegenaamd geene officiële tijdingen of instructiën betreffende het gesloten traktaat aangekomen, zoodat wij waarschijnlijk in de voorbaat zullen zijn" (*c*). *In de voorbaat!* Maar reeds in September 1824 waren de dagbladen lezende bewoners van Britsch-Indië in de gelegenheid gesteld geworden van het eerst in Juni te voren door den Engelschen wetgever aangenomen tractaat kennis te nemen (*d*)!

De daarop gevolgde Engelsche instructie was ook ééne maand vóór de Nederlandsche vastgesteld; immers reeds den 4ⁿ Augustus 1824. Neemt men bij dat alles in aanmerking het meer omslachtige van een Compagnie's bestuur, dan steekt ook in dit opzicht de Britsche voortvarendheid bijzonder gunstig bij onze wijze van doen af. Onderscheidene voorschriften van deze correspondentie zijn voor onze koloniale geschiedenis van belang; op het gewicht er van wees ik trouwens in vroegere verhandelingen (*e*).

De indruk, dien het tractaat in Nederlandsch-Indië maakte, was van diep teleurstellenden aard; het kon echter nu niet anders zijn dan een vruchteloos napleiten, dat voor zoover Van der Capellen er aan mede deed, slechts moest strekken, om de reeds niet normale verhoudingen tusschen hem en Elout te verergeren (*f*). Overigens ging het met de overneming door ons van de door Engeland afge-

(*a*) Bijl. 11 van *Factorijen* II.

(*b*) *Factorijen* II 473; ov. 189.

(*c*) *Bijdr. E.* 251.

(*d*) *Factorijen* II 475; ov. 191.

(*e*) De correspondentie is opgenomen, in bijl. 25, met noten waarin naar die verhandelingen wordt verwezen.

(*f*) *Singapore* II 397—403; ov. 85—91.

stane bezittingen even weinig voortvarend als met het toezenden der instructiën. Het op het tractaat betrekkelijk Indisch besluit was gedagteekend 6 Februari 1825, doch dit liep over onze overgave van *Malakka* en *de factorijen in Vóór-Indië;* art. 6 toch bepaalde, dat, wat betrof onze bezitneming van de Engelsche bezittingen ter *Sumatra's Westkust*, moest gewacht worden „totdat van het Militair departement zal zijn ontvangen een voorstel omtrent de militaire magt, tot dit einde te verzamelen en de middelen om die op Benkoelen bijeen te breugen" (*a*). Wij hadden namelijk geene schepen, en al waren ze voorhanden geweest, dan zouden we er toch geen gebruik van gemaakt hebben, wegens gemis aan troepen! „Dat bij dit zelfde besluit", schreef de landvoogd aan den minister over het stuk van 6 Februari, „geene bepalingen werden gemaakt omtrent de overneming van de Britsche bezittingen op Sumatra, moet worden toegeschreven daaraan, dat het toen voorhanden schip geene bekwame gelegenheid tot correspondentie met Padang aanbood (van waar deze overneming moet worden bestuurd) en wijders dat het Militair departement nog geene middelen had kunnen beramen, tot het bijeenbrengen der noodige troepen, voor de bezetting van Benkoelen en onderhoorigheden vereischt, voor welker transport van Java naar Sumatra evenmin op dat oogenblik eenige mogelijkheid bestond. Toen echter Zijner Majesteits korvet *Dolphijn* weinige dagen later van Palembang op de reede van Batavia kwam, besloot ik ook onverwijld hiertoe de vereischte bevelen uit te vaardigen, en hoezeer de op Java voorkomende en disponibele magt reeds uitermate verzwakt was, eene buitengewone poging te doen, ten einde ook in dit opzigt, voor zoover van mij kan afhangen, wierd beantwoord aan Zijner Majesteits last." — Aan den gouverneur-generaal van Bengalen werd ook een brief, namelijk dd. 7 Februari over deze aangelegenheid door Van der Capellen geschreven, maar in stede van te reppen over het gemis aan scheepsgelegenheid en aan troepen, werd de schuld der vertraagde behandeling geworpen op den slechten moesson. „Je m'occupe déjà", verzekerde namelijk onze Landvoogd: „de préparer tout ce qui devra précéder la remise des dépendances du fort Marlborough, par les autorités Britanniques. Toutefois l'impossibilité d'y transporter incessamment dans cette mousson les troupes nécessaires pour relever ce poste m'empêche de procéder dans cette affaire aussi promptement que je le désirerais.

(*a*) Het besluit in bijl. 12 van *Factorijen* II.

J'espère cependant trouver bientôt les moyens d'obvier à cet inconvénient et je m'empresserai de faire part à Votre Excellence des mésures ultérieures que je serai dans le cas de prendre pour l'exécution pleine et entière de la convention conclue par nos cours en Europe" (*a*). Tien dagen later kon de landvoogd melden, dat de *Dolphijn* naar Sumatra's Westkust zou zeilen. Toen, dus den 17[n] Februari, werd ook de overneming van Benkoelen bevolen. Had de landvoogd eerst dd. 28 Februari mededeeling aan den minister gedaan: én van de redenen, waarom niet vroeger dan den 6[n] te voren het noodige was besloten voor onze overgave van Malakka benevens van de Vóór-Indische factorijen (*b*); én waarom buiten dat besluit van den 6[n] Sumatra's Westkust had gelaten moeten worden, gelijk hierboven aangegeven; — hij berichtte tevens, dat met deze dubbele mededeeling tot den 28[n] was gewacht, omdat er prijs op werd gesteld tegelijkertijd van de besloten maatregelen voor Sumatra te kunnen gewag maken (*c*). Toch ging nog de gansche maand Maart voorbij, alvorens aan de overneming van de Engelsche bezittingen op Sumatra's Westkust kon begonnen worden, tot niet geringe ergernis van de Britsch-Indische autoriteiten (*d*). Natuurlijk, dat het geen geheim bleef, waarin de moeilijkheid had bestaan. Als dan ook de archivaris van het Londensch koloniaal archief, F. C. Danvers, in een door *The Asiatic Quarterly Review* gepubliceerd rapport over "The English connection with Sumatra" herinnert aan al. 1 art. 13, volgens welke de overnemingen moesten hebben plaats gevonden op 1 Maart 1825, merkt hij ten aanzien van onze verschijning te Benkoelen op: "No one, however then arrived to take possession, the Dutch being so much engaged in hostilities in their Eastern possessions, that they had not sufficient troops to spare for the occupation of the several stations, they were to receive possession of" (*e*).

Met het in werking treden van het tractaat, had de Indische regeering terstond te letten op art. 2, volgens welk de douanetarieven niet hooger voor de Engelschen mochten zijn dan het dubbele, van de Nederlandsche schepen en onderdanen te heffen,

---

(*a*) Uit het archief van *Koloniën*.
(*b*) Zie *Factorijen* II 475; ov. 191.
(*c*) Zie noot *b* in *Factorijen* II 507; ov. 223.
(*d*) Zie *Benkoelen* 286—287; ov. 4—5.
(*e*) Zie jaargang 1886, bl. 431. Ook afzonderlijk uitgegeven in een: *Report to the Secretary of State for India in Council on the records of the India Office*: Vol. I Part 1 (1887), bl. 83.

terwijl een maximum van 6 pCt. der waarde gesteld werd, wanneer van eigen nationaliteit geene rechten werden geheven. De minister had in zijn instructief schrijven van 31 Augustus 1824 ten deze opgemerkt: „Voor zoo ver hier bekend is, zijn de regten, welke in Nederlandsch-Indië van Britsche schepen geheven worden, òf beneden òf op het peil van deze overeenkomst. Mogt evenwel bij verordening een grooter onderscheid tusschen de Britsche en Nederlandsche vlag bestaan dan het traktaat toelaat, zoo zal U Ex. onverwijld de noodige maatregelen nemen, waardoor die regten tot het nu overeengekomen bedrag worden verminderd (*a*)". — Er bestond inderdaad grooter onderscheid. Zoo was er een uitgaand recht op vervoer door vreemden van koffie naar vreemde havens ad f 5 per pikol, terwijl slechts f 2 voor de eigen vlag werd gevorderd (*b*). Had de minister echter gelast, dat dan het hoogere recht *verminderd* moest worden, dus op f 4, de Indische regeering achtte het daarentegen beter, omgekeerd het lagere tarief te *verhoogen*, dus tot f 2½ op te voeren (*c*): „omdat door de vermindering", berichtte de depêche van 28 Februari 1825, „'s lands inkomsten ongevergd eene niet onbeduidende reductie zouden ondervinden eeniglijk ten behoeve van de vreemde scheepvaart, terwijl de verhooging voor de Nederlandsche vlag, werkelijk slechts nominaal is en niet *met de daad* bestaat; want er is tot dus ver nog geen voorbeeld van uitvoer van koffij *onder Hollandsche vlag naar eene vreemde haven* en de omstandigheid, waarin de nu bevolene verhooging door de Nederlandsche vlag zal moeten worden betaald, heeft zich dus nog niet opgedaan, noch is het te voorzien, dat zich die spoedig of dikwijls zal aanbieden". Ook beval zich deze regeling aan, omdat anders de aanmoediging tot vervoer der koffie door vreemden naar *Nederland* verloren ging; immers daarvoor hadden zij nu te Batavia te betalen f 3, terwijl bij aankomst in Nederland f 1 moest opgebracht worden; bij verlaging van de f 5 tot f 4 uitvoerrecht hadden vreemden geene aan het tarief te ontleenen reden meer om naar Nederlandsche havens te stevenen.

Met betrekking tot het geval van geene rechten voor de Nederlandsche vlag, bestond er voor vreemden een recht van 12 pCt. (*d*). De

(*a*) *Bijdr. E.* 240.
(*b*) Zie Stbl. 1823 N° 27 en art. 22 van Stbl. 1818 N° 58.
(*c*) Zie Stbl. 1825 N° 8 art. 1.
(*d*) Stbl. 1822 N° 30ᵃ.

Indische regeering verlaagde dat tot 6 pCt. (*a*), en wel nu voor *alle* vreemde natiën. Zij toch waren gewoon op gelijken voet te worden behandeld; een voorschrift enkel voor de Britsche vlag zou slechts tot hinderlijke reclames leiden, meende de landvoogd. „Mogt Zijne Majesteit daarin verandering begeeren", luidde de depêche, „dan kan zulks gevoegelijk later geschieden, na eene grondige beschouwing der vraag of het wel immer in ons wel begrepen belang zoude kunnen zijn, aan den Britschen handel in de Indische zeeën, die door deszelfs stapelartikelen, *de lijnwaden* en *de opium*, bereids zoo veel voor heeft in de mededinging met alle andere natiën, nog door eene verligting van regten op onze eigene markten een nieuw voorregt toe te leggen, boven de overige bevriende mogendheden, die in Indië bij ons ten handel komen." — Deze onvriendelijke opmerking aan het adres van het Nederlandsche regeeringsbeleid besloot met een P.S., waarin andermaal werd herinnerd welk een slechten ruil wij deden door Malakka aan de Engelsche factorijen op Sumatra ten offer te brengen (*b*).

Het tractaat was eene schitterende overwinning voor Raffles' drijven in den Oost-Indischen archipel geweest. Dat wij hem er gelukkig mede zouden zien, liet zich begrijpen; minder dat zijne tevredenheid ook eene bron van voldoening werd voor den man, die onzen koloniën zoo weinig ten goede is geweest, onzen Londenschen gemachtigde Mr. A. R. Falck (*c*). — Zijne voldoening over het volbrachte werk sprak Falck mede uit in een schrijven dd. 7 April 1824, gericht aan den raadgever, door wiens toedoen vooral wij klakkeloos Singapore hebben prijsgegeven, den schout-bij-nacht Wolterbeek (*d*). Zijn dagboek en al de daarbij behoorende papieren had hij aan Falck ter lezing gegeven, diezelfde stukken, waarvan ik zoo'n ruim gebruik heb gemaakt, gelijk de lezer der Bijdragen van het Instituut zich zal herinneren. Den schout-bij-nacht er voor bedankende, schreef Falck: „Ongesteld uit Engeland vertrokken en geheel ziek alhier aangekomen, heb ik mijn voornemen niet ten uitvoer kunnen brengen van UHgEdG. onder de allereersten, met den inhoud bekend te maken van het op den 17 Maart jl. gesloten koloniaal tractaat. U zal dus nu reeds uit de nieuwspapieren gebleken zijn, waar het op nederkomt, doch wil ik mij zelven

(*a*) Zie art. 22 van Stbl. 1825 N° 8.

(*b*) Zie *Singapore* II 401; ov. 89.

(*c*) *Atjeh* 210; ov. 52.

(*d*) Verg. *Singapore* I 413; ov. 25.

echter het genoegen niet ontzeggen van u te doen weten, dat het journaal en andere belangrijke papieren, die ik twee jaar geleden van u ter leen ontving, grootelijk bijgedragen hebben om mij een, zoo ik vertrouw, juist denkbeeld te geven van de punten, die het voornamelijk zaak was te bedingen. — Sumatra is eens voor al aan den Engelschen invloed onttrokken en geheel en al binnen den werkingskreits geplaatst van de Nederlandsche staatkunde. Ons regt op Billiton is erkend en Rhio en al de Djohorsche eilanden, met uitzondering van Sinkapoor, blijven onze voorposten aan die zijde. Voor UEd. behoeft niet te worden betoogd, dat, in vergelijking van dit een en ander, de afstand van Malakka eene onbeduidende opoffering is. De kantoren op de Vaste Kust zijn in compensatie gekomen van Engelands pecuniële vorderingen. Voorts twijfel ik niet of UEd. zal insgelijks de wijze goedkeuren, waarop men het opkomen van nieuwe geschillen tusschen de respectieve agenten heeft trachten onmogelijk te maken; doch zulks te ontwikkelen, laat mijn tegenwoordig bestek niet toe. In Mei wordt het tractaat, met twee explicatoire nota's, aan de Staten-Generaal medegedeeld." — Op de mede in dezen brief gedane vraag, wat met de geleende stukken moest gedaan worden, zijn deze bij het ministerie van Marine bezorgd, waaruit zij later, dank minister H. Dyserinck, bij 's Rijks archief te 's-Gravenhage overgingen (*a*).

(*a*) Zie *Sumatra's Westkust* II noot 64, op bl. 269; ov. 65.

BIJLAGEN

BEHOORENDE BIJ

„De geschiedenis van het Londensch tractaat van 17 Maart 1824"

DOOR P. H. VAN DER KEMP.

Bijl. 1. bl. 51 noot *b*. De brief dd. 19 October 1819 van den Minister van B. Z. aan dien van Koloniën luidt aldus (B. Z.):

Het is Uwe Excellentie bekend, dat de Koning aangenomen heeft om tegen de maand November aanstaande met het Hof van Groot-Brittanniën in minnelijke negociatie te komen over de O. I. zaken.

Deze tijd op handen zijnde, zal het noodzakelijk worden bedacht te zijn op de voorschriften, die gegeven zullen behooren te worden aan de Commissie aan welke van wege Z. M. zal worden opgedragen, om met de Britsche plenipotentiarissen over het uit den weg ruimen der quaestieuze voorwerpen in onderhandeling te treden.

Diensvolgens heb ik de eer Uwe Excellentie met voorkennis van den Koning uit te noodigen, om mij, zoodra mogelijk, in den vorm eener instructie, de punten te doen kennen, waarnaar zich de Nederlandsche commissie zoude dienen te gedragen.

Te gelijker tijd neem ik deze gelegenheid waar om Uwe Excellentie in bedenking te geven of niet de heer Elout, gewezen commissaris-generaal op het eiland Java, aan Z. M. zoude kunnen worden voorgesteld als de geschiktste persoon, om met en benevens den Heere Ambassadeur Fagel, die reeds vroeger door den Koning is gedesigneerd, dit werk van de Nederlandsche zijde te behandelen.

Bijl. 2. bl. 58 noot *a*. Brief dd. 17 Juli 1819 van de regeering te Calcutta aan de directie der Compagnie te Londen (B) (*a*):

By the «Atlas" and the «Streatham" we have had the honor of receiving your letters of the 30th October and the 27th January, relating to the proceedings of the Dutch and sir T. S. Raffles in the Eastern seas.

(*a*) Het antwoord uit Londen op dezen brief vindt men in bijl. 56 *Singapore* I.

2. The numerous communications, which we have had occasion to address to your Honorable Committee on particular parts of this subject will have made you fully informed, as well of the conduct and pretensions of the Dutch in the Eastern seas, as of our sentiments and proceedings.

3. We conceived that your Honorable Committee cannot fail to remark that the views of the Dutch, are, to all appearance, boundless; and that whilst your instructions to your Government in India enjoin moderation and forebearance, those which the Netherlandish authorities receive from their own Government must, to justify their proceedings, be of a very opposite nature.

4. Hence your Honorable Committee will no doubt, see the necessity of urging His Majesty's ministers to settle definitely in Europe the relations and power of the two nations in the Eastern seas, for until these points be defined, we foresee endless disputes likely to arise between the local Governments, from measures of aggrandizement and encouragement on the part of the Dutch, and counteracting measures of precaution on our part, unless it be your pleasure that we should submit implicitly to the establishment of their exclusive supremacy over the Eastern archipelago, without any effort on our part to preserve a share of those seas.

5. Since we last addressed you on this subject, we have received from the Dutch Governor-General a remonstrance on the occupation of Singapore, of which and of our reply we have now the honor to transmit copies (*a*).

6. Your Honorable Committee will remark that in our reply to Baron Van der Capellen, we have assumed as the interpretation of the convention of August 1814, that we only restored to the Sovereign of the Netherlands those territories or establishments of which the Dutch, having been in possession in 1803, had been deprived by us in war.

7. With respect to possessions formerly held and voluntarily relinquished by them, without ever coming into our occupation by conquest or transfer, it appears to us, that their rights, though not affected either by the war or the treaty, are either nullified by abandonment or rendered obsolete by disuse; and in such cases, where they seek to form a new establishment, we do not hold ourselves bound to acknowledge any pre-existing right, but rather view the transaction as a novel case on which we are at liberty to regulate our conduct

(*a*) Zie deze beide stukken sub 50 en 52 *Singapore* I.

by an equitable regard for our own interests, combined with due attention to the established law of nations.

8. The Dutch authorities, on the other hand, whenever they can find such a plea, pretend to found their claim on ancient relations, but at the same time, betray their sense of the valibility of such claims, by exacting new treaties from the native princes; and take advantage of new treaties to establish powers, to which they, never before, had a title.

9. The unlimited nature of their pretentions, sufficiently indicated by the general tone of their proceedings, is more precisely manifested in two instances. Their agent at Pontiana warned major Farquhar, at that time the envoy of the Government of Prince of Wales Island, not to enter into any negociations with any of the chiefs of Borneo, as the whole of that immense territory had come under the Dutch supremacy. Such was the assumed result of establishing one, or two, or three posts on the sea-coast of Borneo (*a*). Again, in consequence of a treaty made with the local Government of Rhio, similar pretentions are asserted over the whole of the ancient empire of Johore, Lingin, Rhio and Pahang; though it appears clearly that there is now little connection between the several parts of that ancient empire, and that the legal government of Rhio, acting in the name of a chief at a distance, whom it does not consult, would be but a subordinate part of the united government, if such were an efficient existence (*b*).

10. If such immense pretensions, resting on fondations so loose and arbitrary, are to be implicitly submitted to, where is the port in the Eastern seas, beyond those which we actually occupy, into which British vessels will be allowed an entrance, except under the permission of the Dutch, attended by such restrictions as they may think fit to impose for the purpose of shackling our commerce, or securing their own monopoly?

11. We have been led to submit these remarks by an anxious desire to draw the serious attention of your Honorable Committee to this subject. It is in Europe that all these questions must be determined, and we think it our duty to represent to your Hon. Committee, that unless the relative powers of the British and Dutch be defined, the British Government in India, acting under orders of restriction and prohibition, cannot be a match, with regard to our political

(*a*) Zie *Bandjermasin* 73—74.

(*b*) Verg. *Malakka-Riouw* 86—87.

and commercial interests, in the Eastern seas, for the Dutch Government in that quarter, whose merits will be estimated by their sovereign, according to the extent of the aggrandizement which they may effect of the Dutch power and influence. Hence it is evident that the consequence of neglecting this matter in Europe, and sending restrictive orders to your governments in India, would unavoidably be the establishment of the supremacy and monopoly of the Dutch in the Eastern seas.

12. The orders and observations of your Honorable Committee, shall be communicated to sir T. S. Raffles. On the subjects discussed in the Memorandum from the Government of the Netherlands; and on the affairs of Padang and Palembang, we have already addressed your Honorable Committee fully in former communications.

Bijl 3. bl. 60 noot *a*. Brief van onzen ambassadeur te Londen dd. 14 Januari 1820 n° 10 aan onzen minister van B. Z. (B. Z.):

Lord Castlereagh (qui part demain pour aller prendre pendant quelques jours le divertissement de la chasse au fusil dans le comté de Norfolk chez son beaufrère, le lord Suffield, lieutenant de cette province) étant venu à Londres mecredi (*a*), j'ai profité du loisir compératif que lui laissent les vacances du Parlement pour le voir, et j'ai passé une heure avec lui hier matin. Je l'ai trouvé très-content, comme il a lieu de l'être, de l'état des choses dans ce pays ci, et sur le tout assez satisfait de la tournure qu'elles prennent en France et en Allemagne.

. . . . . . Après que lord Castlereagh m'eut entretenu de ces divers objets avec sa sincérité et sa confiance ordinaires, je fis tomber la conversation sur nos prochaines conférences au sujet de nos affaires aux Indes Orientales, et je vais avoir l'honneur de rapporter à Votre Excellence la substance de ce que sa Seigneurie me dit sur cette matière importante. De concert avec Mr Canning il espérait, me dit-il, pouvoir entamer la négotiation en nous faisant quelque proposition spécifique au moins il s'en flattait, sans pouvoir toutefois me répondre absolument qu'ils parviendraient, d'ici à l'ouverture des conférences à fixer leurs idées jusqu'à ce point. Il m'assura que désirant sincèrement la conclusion d'un arrangement équitable et mutuellement avantageux, je pouvais compter qu'ils tâcheraient de ne nous demander aucun sacrifice trop onéreux, mais qu'il ne pouvait me déguiser que l'époque

---

(*a*) Woensdag 12 Januari

à laquelle cette négotiation aurait lieu, nous était désavantageuse. Vous savez, me dit-il, qu'il y a toujours dans ce pays-ci l'une ou l'autre idée majeure qui prédomine et prévaut pendant un certain espace de temps. Aujourd'hui cette idée-là, c'est la persuasion, certainement exagérée, où est la masse du public que le commerce est dans un état de souffrance extrême. On veut absolument y remédier, trouver de nouveaux débouchés pour nos productions etc. etc. et de toutes sortes de moyens seront proposés à cet effet au Parlement. On jalouse votre commerce dans l'Archipel Indien, on vous accuse de vouloir l'étendre à notre préjudice et dans le but de nous en exclure, et ce sera pour nous (Ministres Anglais) une tâche très-pénible que d'avoir à lutter dans le Parlement et le public contre ce préjugé. Il faudra de votre côté y faire quelques sacrifices, et vous bien convaincre qu'il vous importe essentiellement dans vos relations présentes et futures avec ce pays-ci de ne pas heurter de front l'opinion public prédominante, qu'il est presque aussi important pour vous que pour nous-mêmes de ménager. Je vous prie de mander cela à M. le Baron De Nagell et de l'inviter de ma part à prendre ceci en considération. —

Il était de mon devoir, Monsieur le Baron, de vous transmettre presque littéralement ces expressions de lord Castlereagh, parcequ'il est essentiel, que vous soyiez exactement informé de l'esprit dans lequel cette négotiation délicate et épineuse va s'ouvrir ici et des sentiments que les Ministres Britanniques y apportent.

Bijl. 4 bl. 60 noot *c*. Antwoord dd. 25 Januari 1820 N° 12 van *Buitenlandsche Zaken* aan onzen gezant te Londen op het voorgaand schrijven (B. Z.):

Votre Excellence croira aisément, que la substance de la conversation qu'Elle a eue avec lord Castlereagh au sujet des négociations futures, pour régler nos intérêts mutuels aux Indes Orientales, qu'Elle m'a communiqué dans Sa depêche N° 10, est de nature à commander les plus sérieuses méditations et je ne saurais m'empêcher de communiquer à Votre Excellence le résultat des miennes. D'abord j'observerais que le point de départ de lord Castlereagh parait être que nous *devons* faire des sacrifices, parceque l'époque où ces négociations auront lieu ne nous est pas favorable sous le rapport de l'opinion momentanée qui existe en Angleterre que le commerce est en souffrance, que l'on cherche des nouveaux dé-

bouchés pour les productions Anglaises, que l'on jalouse notre commerce dans l'Archipel Indien, dont on nous accuse de vouloir exclure les Anglais.

Si lord Castlereagh veut se mettre un moment à la place que j'occupe, quel sera alors ce point de départ? Il dirait les sacrifices que les circonstances malheureuses ont causés aux Pays-Bas depuis 37 années sont énormes. Ces sacrifices sont faits et il ne faut pas récriminer, mais de quelles manières pourrait-on justifier des sacrifices nouveaux. Les Pays-Bas ne reclament point ce qui ne leur appartient pas; ils ne demandent qu'à conserver les débris de leur immense fortune. Un employé de la Compagnie des Indes Anglaises, esprit turbulent et brouillon, échauffe une querelle, et accuse audacieusement les vues du Gouvernement des Pays-Bas.

Par ses intrigues et ses délations il envenime les esprits, et pour les tranquilliser, il faudra que les Pays-Bas fassent des sacrifices.

Mais où conduirait cette logique?

A peine les sacrifices seraient-ils faits, qu'un autre employé trouverait des nouveaux motifs de plaintes en calomniant et surement *l'exemple* une fois admis, il serait trop tentant pour ne pas être suivi.

Si lord Castlereagh se trouvait à ma place, il s'apercevrait bientôt, que l'on n'y est pas placé sur un fauteuil de roses.

Les plaintes amères du commerce vous trompent jour et nuit. Le préjugé que le commerce et les manufactures de la Grande Brétagne écrasent les autres dans les quatre parties du monde est nourri, propagé, et retentit non seulement de tous les coins du Royaume, mais encore de quasi tous les coins de l'Europe. Ah, monsieur le Baron! Si lord Castlereagh se trouvait à ma place, voudrait-il, pourrait-il proposer au Roi son maître d'admettre en principe que nous pouvons faire un sacrifice, qui ne serait pas trop onéreux?

Je ne connais pas suffisamment ni le commerce de l'Archipel de l'Inde, ni les concessions réciproques que l'on peut se faire; mais je connais l'esprit juste et claire de lord Castlereagh et je m'assure qu'après mûres délibérations, son équité sera victorieuse des calomnies et des intrigues et qu'il admettra en principe que les futures négociations doivent être basées sur les droits respectifs, l'intérêt mutuel, et des concessions compensées.

Si Votre Excellence veut se faire remettre sous les yeux la reponse que j'ai faite à lord Clancarty le 31 Août dernier, elle trouvera que le Roi a adopté la proposition de traiter

d'une convention générale et positive touchant les intérêts réciproques dans les Indes Orientales sur les bases énoncées plus haut, et assurément Elle n'y en trouvera point d'autres.

Bijl. 5 bl. 64 noot *a*. Het rapport van onzen gezant te Londen dd. 8 Februari 1820 N° 29 (B. Z.):

Je communiquai hier à lord Castlereagh le contenu de la dépêche de Votre Excellence N° 12 du 25 du mois dernier sur les affaires aux Indes Orientales. Lord Castlereagh me dit qu'il ne croyait pas à s'être servi de l'expression de *sacrifices*; qu'on n'était pas en droit ici et qu'on ne s'était pas proposé de nous en demander; qu'il avait seulement voulu dire qu'il espérait que nous ne perdrions pas de vue la position dans laquelle le Gouvernement Britannique se trouvait sous le rapport indiqué dans ma dépêche N° 10 du 14, position qui lui imposait la loi d'une extrême circonspection dans toute cette affaire, et qui était telle que si on ne parvenait pas mutuellement à s'entendre il ne resterait d'autre alternative que de laisser les choses dans leur état actuel, ce qui serait certainement fâcheux pour les deux parties. Ma réplique fut que je ne prétendais pas disputer sur les mots, qu'il était possible qu'il n'eut pas employé celui de *sacrifice* dans le sens où il se trouve dans la dépêche N° 12 du 25 Janvier, mais que j'étais bien sûr qu'il me rendait la justice de croire que je mettais le plus grand soin à rendre à Votre Excellence avec une exactitude scrupuleuse ce qui se passait dans les conférences que j'avais avec lui, et que je croyais pouvoir me flatter qu'en général, et autant que la faillibilité humaine le comporte, mes rapports étaient aussi fidèles qu'il était dans mon intention de les rendre tels. Je viens de relire celui précité N° 10 et tout ce que je puis vous dire c'est que si j'avais encore aujourd'hui à rendre compte de cet entretien et de l'impression qu'il fit sur moi, je n'y changerais pas un mot.

Sa Seigneurie me dit encore dans notre conversation d'hier qu'Elle avait trouvé fort naturel notre désir de renvoyer les conférences d'une couple de mois; que l'absence de M. Falck suffisait seule pour justifier ce désir, et qu'Elle ne prévoyait pas de difficulté à fixer l'ouverture des négotiations au commencement d'Avril: que s'il se présentait à cet égard quelque objection, Elle aurait soin de m'en prévenir á temps.

Bijl. 6 bl. 67 noot *c*. Rapport dd. 13 April 1820 van ambassadeur Fagel aan *Buitenlandsche Zaken* (B. Z.):

Ayant vu lord Castlereagh ce matin, je pris occasion de Lui dire un mot au sujet de l'ouverture de nos prochaines conférences sur les affaires des Indes Orientales. Sa Seigneurie me donna à connaître, comme je m'y attendais, que vu l'exigence et l'importance des délibérations parlementaires qui vont occuper l'attention du Ministère, et attendu de plus que M. Falck n'était pas encore revenu de Vienne, Elle pensait qu'il serait expédient de remettre ces conférences jusque vers la fin de la session du Parlement, c'est-à-dire du *mois de Juin*. Ce retard est fâcheux, mais il était inévitable, et il aura au moins l'avantage de donner à M. Elout plus de temps pour se concerter avec M. Falck. Votre Excellence jugera sans doute à propos de porter ceci à la connaissance de ces messieurs, surtout de M. Elout, qui pensait, si je ne me trompe, à se rendre ici dans le courant du présent mois.

Bijl. 7 bl. 71 noot *c*. Uit Fagel's rapport dd. 13 Juni 1820 aan *Buitenlandsche Zaken* (B. Z.):

La malheureuse affaire, qui occupe exclusivement le public reste toujours en suspens. Le débat dont elle devait être l'objet dans la Chambre des Communes vendredi passé y fut de nouveau ajourné ce soir-là (sur la motion de lord Castlereagh) jusqu'à hier, et hier il l'a de nouveau été jusqu'à vendredi prochain. Ces délais prouvaient seuls ce que les Ministres ont communiqué hier aux deux Chambres, savoir que la négociation, qu'on disait peu avancée avant-hier, et rompue hier, est en train (*a*). L'on apprend de plus que dans la journée d'hier le Duc de York (*b*) a vu la Reine, chargé, à ce que l'on croit, de quelque proposition. Je ne dois pas cacher à Votre Excellence, que l'opinion publique, non seulement dans la basse classe, mais même dans la moyenne, et dans les Provinces peut-être encore plus qu'à Londres, se prononce hautement en faveur de la Reine. On a tout lieu de croire que telles sont aussi les dispositions de la majorité de la Chambre des Communes, et c'est sans contredit à cette circonstance, encore mieux connue (comme de raison) du Ministère que du public, que doit être attribué le progrès quelconque qu'a fait la négotiation. L'on commence à croire assez généralement que ce sera la Reine qui

(*a*) Men zie over deze mislukte poging in Castlereagh's huis om tot een vergelijk te komen, *Walpole* I 578.

(*b*) Oudste broeder des Konings.

l'emportera dans cette lutte. Le courage qu'Elle a montré en se rendant ici, malgré tous les obstacles, eut suffi dans une nation telle que celle-ci, pour augmenter le nombre de ses partisans. On est curieux à présent de savoir comment le Ministère se tirera de la difficulté des papiers scellés sur la table des deux Chambres, et qu'il s'agira d'en retirer. En attendant la Reine a quitté la maison de l'Alderman Wood (*a*), et est allée en occuper une également petite dans les environs de Portman Square. La tranquillité publique n'a plus été troublée depuis les excès populaires dont je faisais mention dans mon dernier rapport. Plusieurs des principaux hôtels de Londres en ont souffert, notamment celui du marquis de Hertford où la populace s'est portée à une heure du matin (*b*), et où elle a failli enfoncer les portes. La Marquise n'était pas encore couchée et le plancher du salon où Elle se trouvait fut dans un instant tout couvert de briques, de boue et de débris des carreaux de verre des fenêtres. Il doit y avoir après-demain un grand drawingroom en gala pour célébrer l'anniversaire du Roi, et l'on est assez intrigué de savoir si cette journée se passera tranquillement.

Bijl. 8 bl. 91 noot *a*. Brief dd. 1 Maart 1821 van den Britschen gouverneur in Rade aan het bestuur der Oost-Indische Compagnie te Londen (B):

We have the honour to acknowledge your letter of the 8th—20th August, 1820 respecting the points in controversy between us and the Netherlands authorities in this quarter (*c*).

2. It does not occur to us that we can throw on the subject any light additional to that in which we endeavoured to display it by our letter of the 17th June last (*d*). The statements, therein contained would, we trust, be received by your Honourable Committee not as advanced in a partial spirit to uphold a particular opinion, but as the most candid exposition of facts which our judgment and information could supply for your satisfaction.

3. Acquainted as we are with Mr. Elout in public trans-

(*a*) *A(bsolute) W(isdom)* werd zijn spotnaam, nadat Brougham hem aldus in het Parlement had tentoongesteld. Wood had de koningin gastvrijheid verleend in zijne woning, gelegen in Zuid-Audley straat te Londen. Men zie over hem *Walpole* I 568.

(*b*) De bedoeling is één uur na middernacht.

(*c*) Deze brief is opgenomen onder bijl. 62 van *Singapore* I.

(*d*) Deze brief is opgenomen onder bijl. 65 van *Singapore* I.

actions, we are not surprised at the appearance of frankness which he assumes in his conferences with His Majesty's plenipotentiaries. Faith in that show of fairness, with which the wily negotiator would always veil his hostile feelings, would be difficult for us to exert after our experience of his conduct during the arrangements with our Commissioners in Java. A remark, however, must be made upon the documents which he has adduced to prove the non-existence of any wish to restrict the commerce of our country. It is true, license for that commerce is declared in the treaties with Sambas, Mampawa, and Pontiana. But this was not done till the attempts to shut the British from trade with those territories had been made and had been resisted in a manner that satisfied the Dutch the point could not be carried; a conviction the more operative from other embarrassments which were at the juncture thickening round them.

4. With respect to Riouw and Lingin, the article relied upon as manifesting such equity seems to us to have been merely a dexterous compromise by which an ostensible freedom at the above ports (easily nullified as to effect by the strong garrisons intended to be kept there) was to cover an interdict of commercial intercourse on the part of British subjects with that undefined extent of territories left open to be pronounced by the Netherlands Government as coming within the description of dependencies on the Johor empire.

5. The object of the Dutch in the treaty with Riouw was to abrogate the treaty entered into by the Sultan with Major Farquhar. Had the Dutch only sought, as they professed, to give renewed activity to an old and still existing treaty with the Sultan it would have been unnecessary to proceed to Riouw with an overwhelming force. It was a novel treaty which they at that time required the chief of Riouw to subscribe. They imposed it on him by violence. He asserted the fact as his excuse for abandoning the engagements with Major Farquhar, and urged in proof the condition extorted from him of the cession of half his revenues. The laxity of the Malays in their representations would have rendered this apology of little weight had not the Chief and all the other native authorities been subsequently forced to flee from the oppression exercised upon them. (*a*).

6. We are not conscious that these observations are influenced by prejudice. It is necessary that we should not disguise to

(*a*) Zie voor het hier gebeurde het IIIe hoofdstuk van *Malakka-Riouw*.

your Honourable Committee or to ourselves the inferences which circumstances unavoidably present. If there be a jealously on the part of the Dutch approaching to enmity, it behoves to look to their future means of annoying us: and on this head, the possession of Singapore cannot be indifferent, as the island, commanding the straits of Malacca, contains a safe and spacious harbour for ships of war.

7. The exercise of a vigilant perspicacity cannot in any degree affect that urbanity of correspondence which we regard as no less becoming your Government than conducive to the public interest (*a*). In any services which may promote reciprocal conciliatory sentiments we have never been backward. It will be known to your Honourable Committee that on a late solicitation from Baron Van der Capellen to aid him with salt, of which a sudden and distressing dearth had taken place in Java, we tendered to His Excellency about 3000 tons at what the making it had cost us. The Dutch Government declined the offer, intimating that the price was too high. Any greater sacrifice of your funds (for you were to be at the loss of a great profit which you could secure by the home sale) did not appear to us justifiable: but we hope that in going the length of the above proffer we testified on the part of the Honourable Company a very unequivocal earnestness to assist the Netherlands Governor-General (*b*).

8. On our proceedings in the Political Department of the 26th August last your Honourable Committee will observe that His Excellency Baron Van der Capellen addressed us on the subject of a letter stated by him to have been written by the Tomongong of Singapore to the Sultan of Sambas, and took occasion to complain of the injurious tendency of that communication (*c*). In reply we informed His Excellency that supposing the letter in question, as stated by him, to have been from the Tomongong of Singapore, we were not in possession of any information from which we could imagine that it was countenanced bij any British functionary. We assured His Excellency at the same time that we should entirely disapprove and reprobate any proceeding tending to excite opposition to the Netherlandish Government on the part

(*a*) Dit heeft betrekking op de herhaaldelijk door het Londensch bestuur uitgesproken waardeering over den toon der Calcuttasche correspondentie met Batavia, eene waardeering, die tevens natuurlijk eene beleefde aansporing inhield. Zie o. a. § 6 van den sub 56 *Singapore* I weergegeven brief.

(*b*) Verg. *Opvattingen* 349; *ov.* 9.

(*c*) De hier bedoelde correspondentie in *Singapore* II 353—354; *ov.* 41—42.

of the states in the Indian Archipelago with which he had formed connections.

9. It will be satisfactory to your Honourable Committee to learn that we have since been informed by sir T. S. Raffles that no such communication on the part of the Tomongong of Singapore had been made with his knowledge or countenance, nor did he think it could have been made with that of Lieutenant-Colonel Farquhar in as much as it would have been in direct opposition to the spirit of his instructions. We have the honour to send as numbers in the packet copies of sir S. Raffles' letter here referred to, and of the letter which we addressed to the baron Van der Capellen, enclosing a copy of it for his information. We have also the honour to transmit a copy of Lieutenant-Colonel Farquhar's answer to the reference which we ordered to be made to him at the same time that we wrote to sir T. S. Raffles (*a*).

10. With advertance to the subject of the 24th paragraph of the despatch from your Honourable Committee to which we have now the honour to reply (*b*), we propose to submit our sentiments on that question in a separate address as soon as we shall, in compliance with your Honourable Committee's orders, have collected the information contained on our records as to the value of the possessions of the Dutch on the continent of India (*c*).

Bijl. 9 bl. 100 noot *b*. De *Letter from the Chairman and Deputy Chairman of the Hon. the Court of Directors of the East-India Company to the Rt. Hon. George Canning, President of the Board of Commissioners for the Affairs of India* luidt aldus:

East-India House, 22d Dec. 1820.

Sir: — The Court of Directors of the East-India Company have unanimously requested us to convey to you the expression of their deep regret at your retirement from the high public station of president of the Board of Commissioners for the affairs of India; and at the same time to testify to you the sincere respect with which they have been impressed, by the able, upright and conciliatory manner in which you have discharged the duties of that station. The functions of

(*a*) Nochtans had *Farquhar* wel degelijk van de correspondentie geweten! Zie de aangehaalde bladzijden in *Singapore* II.

(*b*) Namelijk over de Nederlandsche bezittingen in Vóór-Indië: zie bl. 528 *Singapore* I; *ov.* bl. 140.

(*c*) Dit is geschied bij schrijven dd. 1 Juli 1821 in *Factorijen* I bijl. 2.

the rt. hon. board, over which you have presided for a period of nearly five years, have been exercised with so much candour and courtesy, as well as with such invariable attention to the interests both of the public and the Company, that they have been almost entirely divested of the invidious character which must ever, in some degree, attach to a controlling board. We reflect with peculiar gratification, that, under your auspices, Company's servants have been selected by the Court of Directors for the distinguished appointments of governors of two of the principal settlements in India, and have been cheerfully recommended by you to his Majesty for his gracious approbation. Whilst we assure you, in the name of the court, that you carry with you their sincerest wishes for every possible happiness, we desire individually to offer you our best acknowledgments for the attention and urbanity which we uniformly experienced in the course of the communications which we have had the honour to hold with you, and which have been equally felt and acknowledged by our predecessors in the chairs.

We have the honour to be, sir, your most obedient humble servants

George Abercrombie Robinson.
Thomas Reid.

The Right Honourable George Canning
&c. &c. &c.

Dit schrijven en het breede antwoord van Canning op bl. 416—417 van *The Asiatic Journal*, dl. XI.

Bijl. 10 bl. 106 noot *b*. De brief van 5 Januari 1821 van Clancarty aan Castlereagh luidt aldus (*Corr.* 341):

To you, who are acquainted with the manner in which this country is governed by separate departments, without mutual consultation or even communication, it willl be no surprise that, notwithstanding Nagell's signature of the note to me of the 9th November, wherein a right is asserted by this Government of continuing the trade in Slaves, except directly with Africa, he should now agree with me in thinking it clear that the Treaty of 1818 forbids all such right. Considering that my *energetic* note of the 23rd December, endeavouring to enforce this latter interpretation, had been sufficiently long before this Government, I called upon him on Wednesday last to urge the issue of an early and favourable answer, when he told me that he quite agreed in the view I had

taken upon this subject, and requested me to talk the matter over with Falck, with whom he also would take an early opportunity of conversing upon it.

I accordingly went immediately to M. Falck. He at first talked of the necessity of a new treaty, in order, if it should be found fit, to explain the intention of the parties in the enlarged sense upheld by us; but I immediately told him the existing treaty was already so clear as not to require any explanation; that there could be no doubt of the fulness of the construction as advanced in my note; and that no words, however strong, could render the sense clearer than it already appears, as conveyed by those adopted by the treaty. M. Falck lowered his tone by this, and promised to look into the matter, so as to return an answer without unnecessary delay.

Though M. Falck did not couple the matters together, or attempt to make the one dependent on the other, yet I cannot help inspecting his abortive proposal of a new treaty originated in a hope that, if this business, in which he knows we are much interested, should be again thrown open, it would give an advantage to him in another, on which this Government is extremely anxious, viz., the settlement by Convention of the rights of trade and establishment, particularly in the Indian Archipelago, and generally in the seas eastward of the Cape.

Upon this subject (though, as I said before, without being at all blended with the other) I had some conversation before I left him, with M. Falck: he showed me two private letters, the one from Lord Hastings to M. Capellen, the Governor of Java, the other, the answer to it, dated in April last, from both of which it appears that the two writers expected, and the last particularly, with expressions of some anxiety, at that time speedily to receive the result of the negociations between the two Governments on Eastern concerns.

These papers were professedly, and I believe really shown me by M. Falck for the purpose of proving that neither of the two Governors-General conceived that these negociations were to depend, for their commencement, on any fresh advices from either of them from India; and I must confess they seem to me (Lord Hastings letter particularly) fully to bear on this conclusion. Be this as it may, in the event (which, however, I can scarcely believe will be realized) of any further difficulty being interposed to the admission of our construction of the Treaty of 1818, on the Slave Trade, you may perhaps be of opinion that some advantage may be

derived by us on this point, from the great anxiety of this Government to proceed to a settlement on the other; probably therefore, you may think it advisable, if applied to on this score before the Slave Trade point shall be determined, to answer that, desirous as we anxiously are to have all floating questions finally set at rest between the two Governments by Convention, it must still be confessed that this desire has not of late been increased by the manner in which the clear words of a subsisting treaty have been misconstrued by the Netherlands Government.

Bijl. 11 bl. 107 noot *a*. Clancarty's nota, gedagteekend Brussel 26 Maart 1821, aan Van Nagell luidde aldus (*Corr.* 380):

Lord Clancarty presents his compliments to M. le Baron de Nagell, and takes the liberty of referring him to his *note verbale* of the 26th of February last, by which he sought a personal audience from the King, for the purpose of pressing His Majesty to direct that answers should be given upon some points, (especially that relating to the construction of the Treaty of May, 1818) and which, it appeared to him, had been left too long in a state of apparent doubt between the two Governments.

Lord Clancarty, aware of the King's regretted indisposition, has not hitherto urged an answer to this note, and had even presumed to hope that the intermediate arrival to him of satisfactory answers upon these points might altogether have precluded him from the necessity of troubling His Majesty with the renewal of a demand for a private audience.

Disappointed in this, having also recently received pressing instructions from his Court, regretting the delays which had hitherto occured, and directing that an additional instance of the infraction of the Convention for the abolition of trade in slaves should be laid before this Government, the substance of which instructions M. le Baron de Nagell will find in the accompanying official note; assured, moreover, of the happy and entire recovery of the King, Lord Clancarty feels it to be his duty to reiterate his request for admission to a private audience of His Majesty, for the purpose of personally urging what are not less the interests of his own than, rightly considered, they are of both Courts; and therefore solicits his Excellency M. le Baron de Nagell to take the King's pleasure on this subject, and he acquaint him (Lord Clancarty) with the time when His Majesty shall be graciously pleased to receive him.

Bijl. 12 bl. 107 noot *b*. Het rapport dd. 27 Maart 1821 van Clancarty aan Castlereagh luidt aldus (*Corr.* 379):

Though I have not yet obtained an audience from this King, for the purpose of remonstrating with him upon the unreasonable delays of this Government, yet the *note verbale* (a copy of which was transmitted in my letter of 27th February, marked private) has been apparently productive of this good, that it has at lenght elicited a satisfactory answer upon the claims of the Commissariat contractors.

The principal object, however, of seeking this audience, viz, the necessity of obtaining from this Government a full admission of our true construction of the Slave Trade Treaty, in accordance both with its spirit and letter, still remains unsatisfied; and, as I am quite clear that no other fair means have been left untried by me to press an early and favourable decision on this most important point, and moreover feeling the necessity of immediately urging the late violation of the treaty which has occured at Surinam on the consideration of this Government, I have thought it expedient to accompany my note to M. de Nagell on this subject (a copy of which you will find in N° 13 of this date) by a second *note verbale*, renewing my request for a private audience of His Majesty. A copy of this I send for your information.

I am, however, privately informed that a favourable decision has been made upon the construction of the Slave Trade Treaty. If this second application for an audience shall hasten the only proper satisfactory assurance on this head, it will quite answer my purpose; if not, it is my intention to press this matter still further, even to what may grow to a breach *between me personally* and this Government, which, however much I sincerely hope it will not take place, as its result would hazard my situation here, yet I shall consider it my duty to incur the risk, rather than admit a point on the clear decision of which the King and his Ministers are so much interested to be longer held in a state of suspense.

Bijl. 13 bl. 108 noot *b*. Het rapport dd. 17 Maart 1821 van Fagel aan Buitenlandsche Zaken luidt aldus (B. Z.):

Je viens de faire à Lord Castlereagh les représentations auxquelles Votre Excellence m'invite par ordre du Roi dans sa dépêche N° 31 du 9 de ce mois sur l'affaire d'*Ayer Bangies* et la nouvelle preuve qu'elle fournit des mauvaises dispositions du Sr Raffles. Sa Seigneurie m'a prié d'assurer Votre Excellence, en réponse à cette communication, qu'aussitôt qu'on aurait

reçu des Indes les informations qu'on en attend, et qui ne sauraient plus guères tarder, on serait prêt ici et même empressé de reprendre les négociations suspendues, et de terminer par là tous ces facheux différends.

A cette occasion Lord Castlereagh m'a informé qu'il allait mettre sous les yeux de la Chambre des Communes la volumineuse correspondance entre ce Gouvernement-ci et les divers Gouvernements étrangers au sujet du commerce des Esclaves. Je savais déjà qu'on était très occupé au bureau des Affaires Étrangères à mettre ces documents en ordre pour cette communication. Lord Castlereagh m'a parlé de plus de la discussion qui s'est élevée à Bruxelles sur l'interprétation d'un article de notre Traité sur la repression du commerce en question, et m'a prié de faire connaître de sa part à Votre Excellence combien il lui serait agréable que cette discussion put être terminée dans le plus court délai possible de la manière qu'il me dit avoir tout lieu de se flatter qu'Elle allait l'être, afin que lors de la remise à la Chambre Basse des pièces officielles susmentionnées notre Gouvernement put y figurer avec tout l'honneur que lui assurera (c'est toujours Lord Castlereagh qui parle) l'interprétation libérale du Traité. Je ne veux pas manquer de m'acquitter de cette commission; observant toutefois que les détails de l'affaire à laquelle elle se rapporte me sont entièrement inconnus.

Je me suis encore chargé à la demande expresse de Lord Castlereagh de prier Votre Excellence de vouloir bien être auprès du Roi l'interprête de la vive satisfaction que cause à sa Seigneurie la convalescence de Sa Majesté.

J'ai trouvé Lord Castlereagh très bien portant mais un peu fatigué de la séance de la Chambre des Communes d'hier soir sur la question Catholique.

Bijl. 14 bl. 110 noot *a*. Het rapport van onzen gezant dd. 2 Mei 1821 luidt aldus (B. Z.):

Ayant demandé et obtenu un moment d'entretien de Lord Londonderry je me suis acquitté hier des ordres du Roi, tels que Votre Excellence me les a transmis dans sa dépêche nº 55 du 24 avril. Je trouvai sa Seigneurie tenant un papier à la main, et Elle me dit en riant et avec sa bonne humeur accoutumée: *je ne sais pas ce que vous avez à me dire, mais moi, j'ai à vous gronder.* Je lui répondis de suite sur le même ton, et en lui montrant la dépêche de Votre Excellence que je tenais aussi à la main: *je vous en offre autant, Milord.* Après avoir ajouté, toujours en plaisantant: *qui sera-ce donc*

de nous deux qui commencera à gronder l'autre? Son Excellence me lut une lettre de Mr. Wilbertorce (qui était le papier qu'il avait à la main) pleine de doléances sur la non-exécution des traités repressifs de la traité des noirs en général, mais plus particulièrement sur le contenu d'un décrêt du Roi, notre Souverain, relatif au même objet, pris, à ce qu'il semble, à la suite des derniers offices de Lord Clancarty, et qui vient de paraître dans les papiers publics, ayant été (à ce que j'ai compris) tout récemment en discussion entre Votre Excellence et l'ambassadeur britannique. Ne connaissant cette matière que très imparfaitement, et seulement parce que Lord Londonderry m'en a dit en passant, je n'ai ni pu ni voulu m'engager dans cette discussion, mais me suis borné à promettre à Lord Londonderry (conformément à sa demande) de vous mander, Monsieur le Baron, combien cet objet lui tient à coeur, et combien je redoute les attaques auxquelles il s'attend de ce chef dans la Chambre des Communes de la part tant de M. Wilberforce lui-même que de ses nombreux partisans. J'ai pris alors la parole à mon tour et ai représenté à Son Excellence combien la longue interruption de nos négociations sur les affaires des Indes Orientales avait de quoi surprendre et déranger la marche de notre Gouvernement. La réponse fut que j'en savais la cause, qui n'était pas autre que la non-arrivée des rapports qu'on attendait ici de Calcutta, et que c'était là bien véritablement la seule et unique cause du retard. J'observai là-dessus que ce retard était en attendant d'autant plus fâcheux, que le Sr Raffles quoique désavoué par son propre Gouvernement ne restait pas moins à son poste et continuait à employer toute son influence à souffler le feu de la discorde entre les employés respectifs dans l'Inde, ce dont devait résulter nécessairement un ferment dans les intelligences entre les deux pays. Ce raisonnement me parut faire impression sur Lord Londonderry qui ne put en nier la justice, m'assurant toutefois que rien ne pouvait être plus éloigné des intentions ou du désir du Gouvernement britannique qu'un tel résultat. Il ajouta néanmoins que la question relative au commerce des esclaves prenait chaque jour dans ce pays-ci un caractère plus grave et plus compliqué, et que d'un autre côté celle de l'arrangement à faire aux Indes Orientales *(surtout de la manière dont nous l'avions présentée dans les conférences de l'été passé)* embrassait tant d'intérêts et des intérêts si majeurs et délicats pour ce pays-ci qu'à moins que l'autre point (celui du commerce des Esclaves) ne fût réglé d'une manière satisfaisante il n'oserait presque pas,

dans la disposition actuelle des esprits, reprendre la négociation sur l'affaire des Indes.

Bijl. 15 bl. 111 noot *b*. De brief van Clancarty dd. 3 Augustus 1821 aan Castlereagh luidt als volgt (*Corr.* 420):

I beg your attention to my despatch of this date, N° 41. I have found the King (for he stands alone in the business, as all his Ministers assure me) more obstinate than, with his well known disposition, I had even expected him to be on the subject of the Slave Trade. With real deference to your better opinion, mine is that this point must not be relinquished; that, abstracted from the importance of the subject in itself, if we suffer his Majesty to triumph in victory over us on this occasion, he will not fail to wage continual war with us on every future opportunity.

I would, however, in the present instance, begin gently. It may be, as I have suggested in my despatch, that a point of pride withholds him from communicating to us the particulars of the instructions sent out, on which he professes himself so strongly to rely, and that these may be really framed with a view to prevent the future traffic in slaves; and this suggestion is certainly fortified by the fact that Falck, the Colonial Minister, desired Nagell to acquaint me that his report was quite favourable to our objects, and particularly to add that I might be well assured that the instructions he had sent out were amply sufficient to put an entire stop to all further importations of slaves into the Dutch colonies.

I should therefore propose that an instruction should be sent out to me, founded on Nagell's note of the 31st ult., and on the previous correspondence, directing me, both by an official note to the Minister of Foreign Affairs, and in a personal interview which I should be directed to solicit from the King, to assure His Majesty of the entire confidence placed by my Sovereign in the measures adopted by his Court for the execution of the treaty, subsequently to the decree of April 16 last, and that this confidence in the King my master was amply supported by those general assurances of their efficacy, which had been generally notified under the orders of the King of the Netherlands — that the form, however, of the British Government, the universal and anxious interest taken by the British public in this question, the circumstances of the details of every published document issued by this Government for the purpose of carrying the treaty on their part into execution, being manifestly insufficient for this

purpose — these and other considerations had led my Government, without any distrust in their efficacy, to seek a communication of the instructions sent out to the Dutch subordinate authorities upon a subject in which both Crowns were equally interested, on which the most entire and unreserved confidence must necessarily be presumed to exist between them — a confidence which the Court of Great Britain would always be found ready in the fullest manner to justify by the communication of every law, instruction, or other proceedings for the complete execution on its part of the treaty, whenever such communication should be desired by this Government.

Such is the proceeding which I should suggest on this occasion; and, if the despatch shall be written so as to be communicated *in extenso*, so much the better. I have proposed that this should be done both by note and interview with the King — the former for obvious reasons common to all Governments — the latter, because the King here is his own Minister in every branch and department of the State, those called his *Ministers* being little more than mere *Chefs de bureau*, as is amply proved in this very identical case, in which all those styled Ministers, including the whole Council of State, are with us, the King alone against us.

If you should think this course worthy of adoption, and that it should succeed — well. If, having been promised, it should fail, other measures, which I have already suggested in former letters, will then be to be considered. Of these, should they become necessary, I will hereafter eventually write more at large. Sufficient to the day is the evil thereof.

Bijl. 16 bl. 114 noot *a*. Clancarty's rapport dd. 18 Januari 1822 luidt aldus (*Corr.* 448):

My despatch N° 5, of this date, will show you the result of all our endeavours to procure the detailed instructions of this Government to its Colonies. These, with some remains of that restiveness which has accompanied his Netherland Majesty through the whole of these discussions, he insisted should be furnished to me in Dutch. The translations accompanying them may, however, be relied upon, as they have been finally revised and corrected by M. Falck.

Falck is very anxious that these documents should not be laid before Parliament; and this is not to be wondered at, as more sorry pieces could scarcely have been composed. I therefore expect that, as soon as he shall have seen the King, so as to procure his sanction thereon, he will make

me a proposal to apply to you to keep them back; but, as they were applied for the very purpose of satisfying the Parliament and public of the loyalty of this Court that, on his authorized and full assurance to me of the King's intentions in all things hereafter to execute the treaty according to ours, its plain construction is that I should write a despatch to you to this effect, which he will probably propose should be laid before Parliament in lieu of the instructions.

This, *as far as I am concerned*, I shall be willing to comply with, notwithstanding the responsibility; because, from the solemn assertions I have already received from Falck privately that, as long as he shall be Minister of the Colonies, no breach of stipulation shall occur, and from similar assurances from Nagell, I really believe they mean in future to execute the treaty in all its parts. We shall see whether the King will chime in with Falck in authorizing this proposal; if he does, it will furnish an additional guarantee.

Bijl. 17 bl. 115 noot *a*. Clancarty schrijft nl. dd. 22 Januari 1822 aan Castlereagh het volgende over de Slaven-instructiën (*Corr.* 449):

I have not yet heard anything further from Falck, about keeping back the instructions on the Slave Trade question from Parliament; so that, if he has seen the King, his Majesty has not condescended to his request. In fact, as Nagell acquaints me, the King imagines that Falck's anxiety to suppress these instructions proceeds merely from the reference made in his report to a private letter of the 22dn June, and of which His Majesty is aware that Falck has no copy to produce; and therefore, with that sub-acid humour by which His Majesty is sometimes governed, he has not the least wish to have his Colonial Minister spared from the humiliation of being shown up, for having referred to a private document in a public report, and to a private document of which he does not possess a copy. His Majesty seems quite to overlook the exposure of his own backwardness, or awkwardness, in the execution of his engagements, sufficiently apparent on the face of these papers. The papers are therefore quite at your service, to be laid or not to be laid before Parliament, according to your good pleasure.

Bijl. 18 bl. 116 noot *b*. De opdracht van Buitenlandsche Zaken dd. 18 Januari 1822 aan onzen gezant luidde aldus (B. Z.):

Pendant le séjour de Lord Londonderry à Bruxelles au

mois de Septembre, j'ai eu l'honneur d'entretenir S. Ex. sur le désir du Roi, notre Maître, de voir reprendre les négociations sur les affaires aux Indes Orientales. S. Seig: me répondit qu'Elle s'était attendue que je parlerais sur cet objet, qu'Elle s'était informée où ces affaires en étaient, et qu'il paraissait qu'on attendait encore en Angleterre une réponse du Gouverneur-Général de Bengale, laquelle cependant ne pouvait tarder. Je communiquais à S. Ex. l'impossibilité où se trouvait Mr Elout de continuer à travailler dans ces négociations et j'émis le voeu que le Roi voulut vous adjoindre le Ministre des Colonies; ce choix fut approuvé et je me suis flatté de recevoir l'un ou l'autre avis sur le moment où ce travail pourrait être repris.

Je conçois parfaitement que le moment actuel, où le Parlement va se réunir, il n'y a pas moyen de reprendre ces négociations; cependant il serait désirable de fixer une époque à laquelle ce travail pourrait recommencer et je vous prie de vouloir vous en occuper dans un moment propice afin que de notre côté nous soyons prêts et que rien ne nous empêche de conduire à bonne fin une affaire qui intéresse également les deux royaumes.

Bijl. 19 bl. 129 noot *a*. Het Geheim Kon. besl. dd. 21 November 1823 l[a] Z[10] luidt aldus (B. Z.):

Wij enz.

In aanmerking nemende, dat wij op het van Onzentwege kenbaar gemaakte verlangen het Engelsch Ministerie deszelfs bereidwilligheid heeft verklaard om, op het einde der thans loopende maand te *Londen* de onderhandelingen over de wederzijdsche belangen in Oost-Indië te doen hervatten, welke in den jare 1820, hebben moeten worden afgebroken.

Hebben besloten en besluiten:

Art I.

Onze Minister Mr. A. R. Falck wordt benoemd tot Onzen plenipotentiaris om gezamentlijk met den als zoodanig bij Ons besluit van 12 Junij 1820 n° 35 benoemden Ambassadeur bij het Hof van Londen (*a*), den baron H. Fagel, de in anno 1820 gestaakte onderhandelingen over de Oost-Indische zaken ten einde te brengen op zoodanige instructie en volmacht als door Ons bereids in het evengemelde jaar werden gearresteerd of nader door Ons vastgesteld zullen worden.

(*a*) Zie hiervoor bl. 68; ten onrechte staat daar regel 6 v. b. 22 Juni, m. z. 12 Juni.

Art. 2.

Wij laten Ons welgevallen, dat hij zich in deze zending doe vergezellen door den zich met verlof hier te lande bevindenden kapitein bij de Oost-Indische landmacht C. P. J. Elout, adjudant van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië. En zal deze officier, gedurende den tijd, dat hij zich te dier zake buiten het Rijk bevindt, de Indische traktementen, die hem staande zijn verlof slechts voor de helft uitbetaald worden, ten volle genieten.

Art. 3.

Voornoemde Minister zal voor de uit- en thuisreize genieten eene som van twee duizend guldens ééns geld, en voorts honderd guldens per dag, van den dag van zijne aankomst in Londen tot dien van zijn vertrek, wel verstaande dat hij den lande wegens de reiskosten noch van den kapitein Elout, noch van den door hem mede te nemen Amanuensis even weinig iets in rekening zal mogen brengen, als wegens de daggelden ten behoeve van dezen laatsten.

Art. 4.

De betaling der in dezen benoodigde gelden zal uit de Indische fondsen geschieden door de zorg van het Departement van Publiek Onderwijs, Nationale Nijverheid en Koloniën.

Afschriften enz.

Gegeven in 's-Gravenhage, den 21[n] November des jaars 1823, het tiende van Onze Regering

Willem.

Van wege den Koning

J. G. de Mey van Streefkerk.

Bijl. 20 bl. 131 noot *a*. Brief, gedagteekend Londen 11 Maart 1823 van Wellington aan Clancarty over de ontevredenheid van onzen Koning:

My dear Clancarty,

London, 11th March, 1823.

I wish to mention to you that I know your King has complained to his intimates of your treatment of and conduct towards him and his government. The complaint is of this kind: that you presume upon old acquintance and friendship to talk to him with more freedom than he likes, or than suits your relative positions, and that your language to him and his government is sometimes not to be borne. This is

very foolish and ungrateful, but to a wise man is worthy of observation.

Now, my dear Clancarty, allow me who see both and indeed all sides of this question to advise you to avoid as much as possible altercations with the King, and to be very moderate in your language to him and to his Ministers. I should have said nothing upon this subject to you if I had not seen yesterday a series of your despatches upon the *Lutine* frigate *(a)*, upon the slave trade at Surinam, upon the navigation of the Rhine, Scheldt, &c, written in a style of familiar acrimony, which the subject and the conduct of the government well deserve, and fully justified by what you believed to be your relations with them; and encouraged, I believe, and as I think I perceive, by the Foreign Department here. But all is not gold that glitters. In my opinion our late friend *(b)* would have warned you of the position in which you stood in relation to the King, and I should have done so when the information came by chance to my knowledge, if I had not thought that you would have received the warning from the proper authority. As it is, and as I think I perceived, in the despatches which I read yesterday, that, instead of being warned, you had been encouraged and indeed fresh matters of irritation had been suggested to you on the question of the navigation of the Rhine.

I take the liberty of an old friend to give you this warning and advice. You may be as just as strong, *but a great deal more polite!* From all this you will see that I think you were right and I wrong in the last discussion you and I had together in the room in which I am now writing. God bless you.

Believe me ever your most affectionately,

Wellington.

Clancarty heeft hierop het volgende geantwoord:

My dear Duke,

Bruxelles, 14th March, 1823.

It would be impossible for me by any words to express to you the gratitude I feel for your most kind, most friendly advice. I shall not otherwise attempt it than by assuring you that I shall most strictly and zealously follow it. To persevere in errors which your friendship and good-nature have with such delicacy pointed out, would be unpardonable;

(a) Zie ook over de *Lutine* de noot *c* op bl. 121.

(b) Castlereagh (?).

by my future conduct it will therefore be my study to avoid their repetition. Nevertheless, I cannot regret what has occured, because it has furnished me with such a valuable testimony of your good opinion, and of the kind interest you are so good as to take in me. Believe me I shall never forget the thorough gratitude I owe you for this signal instance of your regard.

To this King personally I am not conscious of having ever failed in that respect which is his due, and which I am not less led by sense of duty than by real feelings of friendship to pay his Majesty. He has, however, I know, been much irritated of late against me, it having very industriously been insinuated to him that I am the sole cause of bringing the Congress of Verona on his back in the affair of the prohibitions on river transit. Now, this is partly true; it was my duty to communicate to my chief all the measures which led to this proceeding, and so far I am guilty towards his Majesty. But it was for my chief to decide upon the steps to be taken in consequence of my information. With what delicacy we proceeded, by previous communication and advice, to prevent the King from falling into this scrape, your Grace is already aware. He has, however, for the moment forgot all this, and is now irritated because he has got himself into a disagreeable position, which I did my utmost to prevent him from falling into. With his ministers, I will confess, I have in my notes been harsh at times. When people write arrant nonsense it is difficult to expose the trash they mistake for argument without offending. I shall, however, be most wary in future, and most thankful to you, if you should perceive anything amiss, for a single line of such advice as you may deem requisite.

We are eased for the present here upon the Lutine question; a long despatch from me upon this subject goes by the present conveyance, referring the matter for your consideration. The business is not without embarrassment. On the one hand, the right is, as I believe, ours; and the underwriters will naturally seek to have their own, and bring the matter before Parliament. Thus far as a government, I think there is case enough to lay on the table of the House of Commons, to show that the interests of the proprietors have not been neglected. But then, on the other hand, it is not certainly our interest to show up the King of the Netherlands and his government in an invidious point of view; and again, at this time, when we are so closely knit in continental politics

with this Court, it may be worthy of consideration whether means may not be taken, by hanging the matter up for the present by reasoned protest under the direction of the civilians, to delay further steps for a time.

In een nader op bl. 70 voorkomend schrijven dd. 18 Maart 1823 vervolgde nog Clancarty:

I did not perceive, in the hurry of despatch, till after the departure of the last messenger, that by omitting to touch upon one part of your Grace's letter to me of the 11th instant, I was in effect guilty of a piece of tacit injustice.

You state that the style of my correspondence with this government (which you so justly reprehend) may have been encouraged by the Foreign Department. I am not aware that I have even this excuse to plead in mitigation. Enz.

De briefschrijver komt dan op de *Lutine*-quaestie en andere geschillen terug. Tot dusver was er dus nog geene sprake van heengaan, doch eenige maanden later schijnt onze Koning op nieuw zóó ontevreden te zijn geworden op Clancarty, dat onze vorst George IV wilde dwingen hem terug te roepen, door een Nederlandsch vertegenwoordiger van lageren rang dan ambassadeur te Londen te plaatsen, als wanneer de koning van Engeland hetzelfde zou moeten doen.

Ziehier wat Wellington er over aan Clancarty schreef, dd. 28 September 1823, blijkens bl. 141 van het aangehaald werk:

I have been out of town for the last three weeks, and did not know anything that was passing, till the King sent for me yesterday on my return to town, to communicate to me the letter which his Majesty had written to you, and which Mr. Canning had been directed to retain in his hands until his Majesty would show me the copy of it. I cannot add anything in the way of explanation to what the King says in his letter. It is understood here that there had been some dispute between the King of the Netherlands and you, which His Majesty never had, nor never would forgive; that he was determined to have you removed; and that the appointment of Fagel to the ministry, and the intention to have here only a mission are entertained with that only view.

The removal of Fagel is very disagreeable to our King (*a*), and

(*a*) Zie 's Konings woorden bij Fagel's heengaan bl. 411 van *Fagel's ontslag.* Over het daar vermelde comediestuk *Les Anglaises pour rire* leest men in

he is very desirous of avoiding te receive the insult which will be given to him by the King of the Netherlands altering the nature of the mission by which the intercourse between the two countries has so long been maintained. Under these circumstances the King thinks that the most friendly thing he could do by you was to write to you himself; and he has particularly desired me to tell you that he is quite satisfied that Mr. Canning has conducted himself quite fairly by you in this transaction; and that it is this conviction which has induced the King te come forward upon this occasion, to relieve him from the embarrassment which he must have felt in giving you the advice which the King has given you in his letter.

The alteration of this mission is certainly a new feature in this case. If it is alterred you cannot stay; and I entertain no doubt that the existing crisis must bring one of three results, — either your resignation, the alteration of the mission, or an explanation with the King of the Netherlands, in which he will make known his displeasure with you, and his desire that you should be recalled.

No friend of yours can hesitate respecting the choice to be made; and I recommend you to resign. I cannot tell you how much this has annoyed me, but I am convinced it cannot be avoided.

Clancarty antwoordde hierop uit Brussel dd. 3 October 1823 (bl. 143):

I received your most kind letter this morning. That from his Majesty reached me by the same conveyance, and I send you herewith a copy of the answer I had addressed to his Majesty, and which will go by this messenger; this I hope you will approve.

Under the circumstances there was certainly but one thing to be done, viz., follow the King's and your kind advice. To stay here, or even to attempt to do so, after a pronounced displeasure towards me from this King, which, however it has been covered up by every testimony of personal friendship and confidence by his Majesty here, has certainly been expressed in England, — as sufficiently appears from our King's most gracious letter to me, — would neither have

---

H. de Balzac's „*Albert Savarus*": „A la paix de 1815, on plaisanta durant une année les tailles longues des Anglaises, tout Paris alla voir Pothier et Brunet dans les *Anglaises pour rire.*" Wij zien, dat men er wel langer dan een jaar om lachte!

entered into my feelings of regard for the public service, or respect for myself. You will see therefore that I have humbly solicited his Majesty's orders for my recall, and thus ends my public life.

To say that I do not feel this, — and far more on account of the source from which this necessary proceeding upon my part flows, and which was the very last from whence I could, or ought to have expected it, — would be to say that which would be very far from the truth. I feel the whole most poignantly. The deceit which, it should seem, has been practised here, adds rather than detracts from this feeling. In this King's conduct to me, I should have said he was *aux petits soins* with me; and as to the change in the diplomatic relations between the two countries, in a very recent interview with his Majesty, — there being question of Fagel's transplantation to the Foreign Office here, — upon my stating my hopes that this would not lead to any change in the diplomatic relations between the two countries, — the King gave me positively to understand that such a measure was not intended. I should hope therefore so pernicious a proceeding (which I doubt not was once in contemplation) has now been entirely relinquished, and will so be declared, as soon as by my letters of recall, a change in the person of this Majesty's accredited agent here shall have been made known.

In my letter to the King I have not, (because it really is not in the power of words to convey), stated anything like the amount of gratitude I feel to his Majesty for his gracious, condescending, and delicate conduct to me upon this distressing occasion. His letter, and yours, my dear Duke, are real comforts under this trying emergency; and believe me I shall ever feel grateful beyond any powers of expression I can command, for the kindness you have shown me upon this and on all other occasions.

I hope I have not gone too far in the suggestions set forth in the concluding paragraphs of my letter to the King, as directly addressed to his Majesty; if so I should hope your Grace will take an opportunity of pleading my ignorance to his Majesty, as the best excuse I can offer for my conduct.

Onder gelijken datum vroeg Clancarty bij ondervolgend schrijven aan koning George zijn ontslag:

Sire,

Your Majesty's most gracious letter, dated the 24th September, did not reach me till this morning.

The kindness and condescension of your Majesty's proceeding in this communication have penetrated to the bottom of my heart, and are felt by me with the most sincere gratitude and devotion.

Much as I feel afflicted with the information of the displeasure entertained towards me by the King of the Netherlands, so graciously and with such condescending attention to my feelings announced by your Majesty, I can well assure you, Sire, that the most honourable distinction you have been pleased to confer upon me, by thus immediately, and with your own royal hand, assuring me of your Majesty's approbation of my public services, conveys with it the best palliative of the distress which I cannot avoid experiencing upon this occasion.

I have been aware, through secret information, that in the month of February last, when the Verona protocol, upon the subject of the river transit, was communicated by me officially to the King of the Netherlands, that his Majesty had taken umbrage at this joint effort of his Allies, and led away by the insinuations of persons here, had at the time been induced to suppose that it was intended to force him on this subject, and that I was the person who suggested *this* measure and with *this* view.

That the measure grew out of communications from me to your Majesty's government is most true. These it was my duty to make, but that there was, or could have been, on the part of any of your Majesty's servants the most distant design of trespassing in any manner upon the respect due to the King of the Netherlands, is quite without foundation.

I had hoped, nay and felt convinced, that his Majesty upon very short reflection was thoroughly satisfied upon the subject, because from a very few days subsequent to that period, up to the present moment, I had never ceased to experience from his Majesty every proper testimony of his confidence and condescending friendship. Your Majesty's gracious letter has undeceived; me, and doubtless under such circumstances there is but one course for me to pursue, that of following, as well from entire conviction of its perfect soundness, as from the deference and obedience which through inclination and duty are due from me to your Majesty, the excellent advice your Majesty has condescended to give me; and I therefore humbly request permission to lay my resignation of the highly distinguished post of your Majesty's ambassador to the King of the Netherlands at your Majesty's

feet, and that your Majesty will be pleased to issue your commands for my recall at such time as may be judged most eligible for your Majesty's service.

The favourable testimony which Mr. Canning has given to your Majesty of my conduct under him since he has held the seals of the Foreign Department, is very gratifying to my feelings. From him I have constantly, during that period, experienced every degree of confidence and facility which I could have desired for the good progress of your Majesty's affairs at this court.

Any change in the diplomatic relations between the two countries would indeed be a measure most impolitic, especially in the present posture of European affairs. I should hope and believe that any intention, which may have existed in the King of the Netherlands to this effect, has already been relinquished; at least, in a very recent conversation with his Majesty, he gave me to understand that such an intention was not entertained. At all events, when, by the issue of your Majesty's commands for my recall, that fact shall be made known to this court, the main object stated by your Majesty being thus obtained, I should think it little doubtful that under your Majesty's commands the absolute rejection of so pernicious a measure might be easily obtained from this government.

Permit me, Sire, again to express my heartfelt gratitude to your Majesty, for the manner in which you have condescended to act towards me upon this distressing occasion, and for the highly honourable manner in which your Majesty proposes to mark your gracious approbation of my public conduct. Your Majesty's offers are far beyond my merits, and fully equal to anything I could have personnally desired. If I dared to express an additional wish, it would be that my brothers, most loyal and devoted servants to your Majesty, might be placed in heritable remainder to the additional English honour by which your Majesty is pleased to state your intention of distinguishing me; by which means the Irish and English honours of my family would become inseparable (*a*).

This suggestion may be improper: — if so, I throw my self upon your Majesty's goodness to pardon it, and to consider it as already relinquished; again repeating that without it I consider myself more than sufficiently rewarded

(*a*) Zie de aan Clancarty toegekende onderscheiding in de noot *a* op bl. 373 (ov. 61) *Singapore* II.

for the feeble though zealous services I may have had the good fortune to render your Majesty.

I have the honour to remain, with the most entire respect and attachment to your Majesty,

Sire, your Majesty's most obedient, humble, and most devoted subject and servant,

Clancarty.

Uit het vorenstaande blijkt, dat Van Grovestins' mededeeling, alsof het ontslag verband hield met verandering van ministerie (*Singapore* II 373, ov. 61) niet juist is. Verder blijkt, hoe klein onze hooggeplaatsten in de maatschappij soms kunnen zijn, als ze den dienst moeten vaarwel zeggen. Dit, zoowel à propos van mijnheer Clancarty, als van mijnheer Fagel. Wat een *distress*, wat *bloedende wonden* wegens de verplichting om in ruste te gaan!

Bijl. 21 bl. 133 noot *a*. Het particulier schrijven dd. 28 November 1823 van Falck aan Van Nagell luidde aldus (B. Z.):

Eenig officieel schrijven van UHoogEd.Gestr. zoude heden niets anders kunnen bevatten dan het bericht van mijne aankomst in Londen, na eene zeer voorspoedige reis van dertig uren. Liever onderhoud ik u dus onder de aan het hoofd dezer staande rubriek (*a*).

Uwe dépêche over het rappel had eenen indruk gemaakt des te dieper omdat dezelve door niets was voorbereid geweest (*b*). Het schijnt namelijk, dat de Westelijke winden de vroegere paketboot lang hadden opgehouden en zoo is het gekomen, dat de brief, den 18den November door den Generaal Fagel afgezonden, te gelijk met de evengemelde dépêche ontvangen is, dingsdag voormiddag. Ik wil niet ontveinzen, dat ik een man van die jaren (*c*) en van die verdiensten met een innig leedwezen in den staat gezien heb, in welken hem de bekendmaking van 's Konings definitieve intentiën gebragt heeft en van ganscher harte wensch ik, dat het Hoogstdenzelven behage een pleister op die wonde te leggen, welke, zoo niet alle kenteekenen bedriegen, inderdaad bloedende is. Overigens zullen zijne rescriptie en zijn aandrang om de brieven van rappel toch onverwijld te bekomen, daarvan tot genoegzaam getuigenis strekken. Hulp in de onderhandeling heb ik van mijn mede-plenipotentiaris volstrekt niet te ver-

(*a*) Boven den door mij gelezen brief staat enkel *Vertrouwelijk*.
(*b*) Namelijk van Fagel's terugroeping. Zie *Fagel's Ontslag* 405.
(*c*) Fagel zou in Maart 1824 worden 59 jaar. Verg. *Sluiting* 250; ov. 12.

wachten. Hij verzocht dat ik zulks zelf zoude beoordeelen naar de gemoedsgesteldheid in welke ik hem aantrof. Ik reken dus alleenlijk op eene presentatie bij de heeren Canning en Wynn, en op eene onverschillige bijwoning der eerste conferentie; immers zoo deze eenigzins spoedig plaats vindt. Maar eerstgem. Minister had zich verwonderd getoond, toen hem, eergisteren de tijding van mijne op handen zijnde aankomst mondeling medegedeeld werd. In omstandigheden als deze had hij dezelve niet verwacht. Ook zoude hij zich persoonlijk weinig met de zaak bemoeijen en ze aan de zorg van zijn ambtgenoot W. overlaten. Doch deze op zijne beurt, had liever geene onderhandeling gezien en dacht dat het wederzijds beter ware de O. I. kwesties zoo maar onafgedaan te laten. Bij de beoordeeling dezer voorloopige opgaven moet de tegenwoordige stemming van den Ambassadeur zeker in aanmerking komen; maar in allen geval blijft er genoeg over om mij de hier te volvoeren taak als nog moeijelijker te doen beschouwen dan ik ze te voren vond. Ondertusschen heb ik mij te verheugen, dat Z. M. de toekomstige beschikking over de vereerende ambassade nog teruggehouden heeft en ik hoop om het belang der negociatie, zoowel als om dat van den negociateur, dat dezelve vooreerst verder geheim blijven zal, hetzij de afzending der brieven van rappel dadelijk plaats grijpe, hetzij eerst na lord Clancarty's afscheid. Met mijne motieven daartoe te ontwikkelen, zoude ik uwe penetratie te kort doen. Ik bepale mij dus, in afwachting, dat U verslag kan worden gegeven van mijne receptie bij de Engelsche ministers, tot de bijzondere aanbeveling van deze zaak in Uwe zorg en van mijn persoon in Uwe vriendschap, terwijl ik voorts de eer heb van mijne meeste consideratie en hoogachting.

Londen, 28 November 1823.

A. R. Falck.

Bij het sluiten dezer verneem ik, dat de heer Canning, uit hoofde van ongesteldheid, heden niet is in de stad gekomen en zelfs de ondersecretarissen van Staat naar buiten ontboden heeft om aldaar met hem te werken.

Bijl. 22 bl. 143 noot *b*. De brief van Buitenlandsche Zaken dd. 22 Januari 1824 aan onze gevolmachtigden te Londen vangt aan met het gevoelen van dezen weder te geven over den afstand van Singapore en Malakka tegen Benkoelen en onderhoorigheden, waarna de depêche als volgt luidt (B. Z.):

De gronden, die voor zoodanig gevoelen pleiten, afgeleid uit de noodzakelijkheid van het behouden onzer consideratie

bij de inlandsche vorsten, zijn ongetwijfeld aller gewigtigst, en ik vind mij dan ook door Zijne Majesteit gemagtigd Uwe Excellentie te kennen te geven, dat in het algemeen derzelver wijze van zien de goedkeuring van Zijne Majesteit wegdraagt. Intusschen heeft eene meer opzettelijke overweging van het gedane voorstel tot ruiling van Benkoelen en verdere Britsche onderhoorigheden op Sumatra's Westkust tegen Malakka en Singapore aanleiding gegeven tot het vlugtig opteekenen van eenige bemerkingen, zooals die vervat zijn in de bijgaande nota, die ik gelast ben aan Uwer Exc[s]. aandacht en overdenking te onderwerpen, onder verdere bijvoeging, dat hoezeer over het geheel de geprojecteerde ruiling wel aannemelijk te achten is, daarbij echter niet uit het oog verloren, maar veeleer in verband behooren gebracht te worden, ook andere ruilingen en vooral ook geldelijke tegemoetkomingen en schadevergoeding van geldelijke voordeelen.

Zijne Majesteit vertrouwende op Uwer Ex[s] omzigtigheid en kennis van zaken, deze onderhandeling betreffende, wenscht dus dat Uwe Exc[n], bij het schetsen van het ontwerp van overeenkomst, met welke Zij zich onledig houden, er zich vooral op toeleggen om zoodanig verband te trachten daar te stellen en kunnen zij zich diensvolgens, met in achtneming daarvan, voor gemagtigd houden om eene territoriale ruiling in den geest van het voorgestelde, tot een der bestanddeelen te maken van het voors. ontwerp, hetwelk, onder het oog van den Koning gebragt wordende, Zijne Majesteit alsdan in staat zal stellen. om het werk in zijnen geheelen omvang te overzien en Uwe Excellentien bepaalde voorschriften te doen geworden.

Bijl. 23. bl. 144 noot *d*. De brief dd. 27 Januari 1824 van Buitenlandsche Zaken, waarbij de tweede Nota van Elout op last des Konings aan onze gevolmachtigden werd gezonden, luidde, na aanhef, aldus (B. Z.):

Uwe Excellentien zullen daaruit bemerken: dat, ofschoon men gereedelijk toestemt, dat de afstand van de Ned. bezittingen op de Vaste Kust van Indië is aan te raden, die afstand echter al wederom in verband beschouwd en behandeld behoort te worden met andere ruilingen van grondgebied en met andere geldelijke aangelegenheden; mitsgaders dat het alweder raadzaam schijnt te zijn deze wijze van zien van toepassing te maken op het al of niet verbinden van vroegere regten en wel meer bijzonder met opzigt tot het verschil over den opium en den salpeter.

De Koning ziet met genoegen uit het slot van Uwer Exc. rapport het voornemen zijner Gevolmagtigden, om in de nog te houden conferentiën het meest mogelijke te bedingen voor hetgeen dezerzijds zoude worden afgestaan, doch Z. M. vermeent, dat dit doel het best zal bereikt worden door een algemeen overzigt en verband, hierboven en ook bij de vroegere depêche vermeld en Hoogstdezelve heeft mij dan ook dien ten gevolge aanbevolen, Uwe Exc[n] vooral uit te noodigen, van er zich op toe te leggen, dat in de conferentiën aan de zaak eene zoodanige wending als de hiervoren bedoelde gegeven worde als meest geschikt schijnt te zijn om eene goede uitkomst te verwachten.

Bijl. 24 bl. 149 *a*. (N.B. Op bl. 7 laatste regel wordt verwezen naar bijl. 24; bedoeld is daar 25) Falck's particulier schrijven uit Londen aan Reinhold dd. 16 Februari 1824 (B. Z.):

D'après les lignes que vous avez eus la complaisance de m'adresser le lendemain de l'arrivée du capitaine Elout(*a*), je crois, Monsieur, pouvoir sans aucune présomption anticiper sur la conclusion du Traité dont le projet a été soumis au Roi et vous demander ce que je devrai faire après que ce traité aura été signé.

Il est superflu de dire qu'un peu plus tôt, un peu plus tard j'aurai besoin d'aller à la Haye et à Bruxelles pour arranger mes affaires particulières et pour aller prendre ma femme. Mais je tiens spécialement et dans l'intérêt public à être présent lorsque mon portefeuille ministériel passera en d'autres mains. Il est fâcheux que la question se complique un peu par l'état de la santé du Roi d'Angleterre. Quand S. M. quittera-t-elle Brighton? Quand se sera-t-Elle assez reposée à Windsor pour y recevoir M. Fagel avec ses lettres de rappel et M. Falck avec ses lettres de créance? Si cela pourrait avoir lieu vers la fin de Février, c. a. d. peu de jours après celui où je calcule que nous signerons le traité, tout serait à merveille. Ma mission extraordinaire, qui aurait tout juste duré trois mois, serait remplacée par l'ambassade et je partirais de suite pour le continent afin de ne pas faire languir l'aspirant au susdit portefeuille et afin d'être de retour ici et complètement établi vers la fin de Mars. Mais je ne puis vous dissimuler que S. M. Britt. renchérit, comme de droit, sur les goutteux ordinaires par l'excessive incertitude de ses mouvements et de ses décisions. Il est possible que cette audience d'admission se fasse longtemps attendre et alors que de temps perdu que

(*a*) Zie de noot *b* op bl. 150.

je pourrais si utilement employer ailleurs! Ces considérations me portent à solliciter, sauf votre meilleur avis, une marque de confiance additionnelle. Je désirerai que vous fussiez autorisé à me transmettre mes lettres de créance avec le pouvour discrétionnaire de les présenter aussitôt après la signature si l'on veut bien m'en fournir l'occasion ou de les garder en poche et de partir pour la Haye si cette occasion ne me paraît pas prochaine. L'intérêt de mes finances peut servir de garant que je ne prendrai pas légèrement ce dernier parti et que je hâterai, au contraire, autant qu'il dépendra de moi le commencement de la nouvelle ambassade. Mais j'avoue que je tiens par dessus toutes choses, à la remise régulière de mon portefeuille, dont je crains qu'il n'entre pas dans les vues du Roi de laisser l'interim à Mr. Van Ewyck jusqu'à l'époque fort incertaine de mon admission à Windsor et de mon arrivée à la Haye. J'ajouterai cependant, pour plus grand éclaircissement, qu'il est infiniment probable que cette admission et cette arrivée auront eu lieu avant la dernière semaine de Mars.

Vous m'obligerez beaucoup, Monsieur, en me faisant part des intentions de S. M. à mon sujet aussitôt qu'elles vous seront connues.

Bijl. 25 bl. 196 noot *e*. Geheime brief geteekend *India Board* 30 *Juli* 1824 en *East India House*, *Londen* 4 *Augustus* 1824 aan het bestuur in Bengalen (B):

1. A despatch of this date from the Court of Directors, in the Political Department, conveys to you the ratified treaty of the 17th March, between His Majesty and the King of the Netherlands (*a*). There are more points connected with the treaty on which we find it necessary to address to you a few observations in the Secret Department.

2. } (*b*)
3. }

4. His Majesty's government and the Court of Directors have received applications from several British subjects, who are concerned in the spice plantations in the neighbourhood of Fort Marlbro', and are apprehensive of a depreciation of their property, consequent upon the cession of the English factory to the Dutch (*c*).

(*a*) Deze brief is hieronder opgenomen.

(*b*) Reeds afgedrukt in mijne *Atjeh*-verhandeling onder bijl. 9. De cijfers in de mededeeling aldaar „De Atjeh-paragrafen 3 en 4", moeten luiden 2 en 3.

(*c*) Over hunne requesten na de sluiting van het tractaat, zie *Benkoelen* 288; ov. 6.

It is probable that we may advert to this subject in a future despatch.

5. In respect to the natives, we have nothing to add to our despatch of the 20th March last (*a*).

6. If the case contemplated in the 15th article of the treaty (*b*) should, contrary to our expectation, at any time occur as to Sumatra or Billiton, you will immediately assert and exercise the right of re-occupation in the name of England.

7. The treaty was negotiated and concluded with great cordiality, and we have no reason to doubt the sincerity of the Netherland government; and although you have been instructed to pay a vigilant attention to the proceedings of the Dutch after the treaty shall have been promulgated in India, we are desirous that you should not make any demonstration of unreasonable jealousy.

De brief van Directeuren uit het Politiek Departement, waarvan in den aanhef dezer geheime missive wordt melding gemaakt, is veel uitvoeriger, daar het geheele tractaat wordt doorgeloopen. Het stuk aan „Our Governor-General at Fort William in Bengal" van 4 Augustus 1824 en geteekend door „Your affectionate friends" met 6 handteekeningen, luidt aldus (B):

1. Our last letter to you in this Department was dated the 25th June last.

2. (Aanbieding van het tractaat enz.)

3. The first article (*c*) of the treaty stipulates for the reciprocal admission of British and Dutch subjects into the ports of the other power upon the footing of the most favoured nation. We are not aware that this stipulation will require any new measure on your part in favour of the Dutch or that it will entitle British subjects to any privilege at Dutch ports of which they are not already in possession. You will take care that the reserve which the article contains as to the «local regulations of each settlement" is not abused. With this view you will inform yourselves of the nature of all existing regulations whereby the British trade is affected, either as to the facility of importation or exportation, or as to the ports to which traffic may be limited, and you will compare these regulations with those to which the Dutch

(*a*) Bijl. 11 van *Factorijen* II.

(*b*) Zie ad art. 18 C bl. 174.

(*c*) Voor de verwijzing zie men C op bl. 157 vv.

trade is subjected in British India. This instruction is especially applicable to the ports of Java.

4. The second article as to duties is conformable to the general principle which has been established for many years in British India, though in some degree contravened since the last peace. The reduction of duty, which it will be necessary for you to make in pursuance of the first part of this article will necessarily be extended to those nations which have acquired by treaty the privilege of the »most favoured nation" in the East Indias. These are in fact all the principal powers which have intercourse with India. We are therefore desirous that a new regulation of duties should be applicable generally to all foreign vessels.

5. Care must be taken that the duties payable by British subjects or vessels in Dutch ports shall not be raised above the stipulated proportion by any arbitrary or unequal mode of valuing merchandise previously to charging duties *ad valorem*.

6. The third article is especially directed against the practice which, according to the statements of various persons who have been concerned in the trade with the eastern islands has been carried to a considerable extent by the Dutch of inducing the native states to make treaties whereby all Europeans but the Dutch are excluded from trade. These statements have been denied by the Dutch and we have certainly had no specific evidence of the fact; but however this may have been, the evil cannot exist in future since all engagements having the effect of excluding British traders from the native ports are annulled by the present treaty.

7. 8. (Het 4e en 5e artikel »nothing to observe".)

9. Should any establishment be formed by any English authority in India in contravention of the 6th article, it will be necessary forthwith to direct the abandonment of such establishment. On the other hand, should any establishment be made without authority by the Dutch, the Netherland Government will be called upon to direct that it be abandoned.

10. The 7th article excepts the Moluccas from the preceding stipulations as to the freedom of trade; this exception you will respect; but you will be careful to observe whether any attempt is made to extend the restriction beyond the limits within which it is confined by the Note, which accompanied the treaty. You will inform us of any indications

which may be perceived of an intention to relinquish the monopoly of the Spice Islands.

11. These seven articles contain all the stipulations which it has been thought necessary to make with respect to commerce. It is clear that, if carried into execution with good faith, they will remove all the impediments which have been said to obstruct our commerce in the eastern seas.

12. If any complaint should reach you, whether official or otherwise, of any contravention of the treaty by the Dutch, you will carefully investigate it, and report to us or to the Secret Committee the result without delay, but you must be aware, and cause it to be well unterstood, that no remonstrance founded upon a complaint of this description, can be made to the Netherland Government unless it be accompanied by specific allegations and proper evidence of proceedings not warranted by the treaty.

13. The treaty contains no stipulation concerning the freedom of navigation, as it has not been alleged that British vessels have met with any interruption in any part of the archipelago.

14. (*a*).

15. You will, in conformity with the 9th article of the treaty, made arrangements for delivering over to the Dutch, on the 1st March, 1825, the factory of Fort Marlbro' and all the English possessions on the island of Sumatra. With reference to the cession of Bencoolen, we request your particular attention to such parts of the Notes exchanged by the British and Dutch Plenipotentiaries as relate to the inhabitants of Bencoolen. You will take care that the intelligence of the intended transfer of authority shall be accompanied by a knowledge of the assurances which His Majesty's Government have obtained from the Dutch in regard to the interests of the natives, and without which we should not have thought ourselves authorized to concur in the cession. Those interests therefore we recommend to your special care (*b*).

16. t/m 28. (Nadere instructiën betrekkelijk de overgave van Benkoelen; van geenerlei belang meer).

29. In regard to the 10th article of the treaty *(c)*, we refer you to our observation on article 8 *(a)* with this addition, that you

(*a*) Over den bij art. 8 handelenden afstand der Nederlandsche factorijen in Bengalen, zie de § in *Factorijen* II 474; ov. 190.

(*b*) Zie nader *Benkoelen* 284—285; ov. 2—3.

(*c*) Afstand van Malakka, zie bl. 169.

will take care that the Dutch conform strictly to the stipulation contained in the latter part of the article.

30. Article 11 requires no observation.

31.
32. } (*a*).

33. (Strekking van het 13e artikel).

34. (Id. van het 16e artikel).

35. (Het overbrengen der Britsche bannelingen van Sumatra naar eene andere Engelsche bezitting; zie nader *Benkoelen*, hoofdstuk II).

36. . . . . Singapore and Malacca will remain subject to your Government.

37. We shall transmit a copy of this despatch to the Government of Prince of Wales' Island.

(*a*) Handelt over den afstand van Singapore. Te vinden in *Singapore* II 411; ov. 99.

INHOUDSOPGAVE.

(*a*) Op bl. 12 sub 34 r. 2 wordt gesproken van *twee* deelen, m. z. vijf.

BIJLAGEN.

EENIGE VERHALEN IN TALEN, GESPROKEN OP *SUMBAWA, TIMOR* EN OMLIGGENDE EILANDEN.

DOOR

MR. DR. J. C. G. JONKER.

Naar aanleiding van de, door Dr. G. A. J. Hazeu besproken Javaansche verhalen in het Album aangeboden door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen aan het Oriëntalisten-Congres te Hanoi, wordt in Deel XLVI van het Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, bladz. 18 vgl. door Dr. N. Adriani de inhoud van eenige verhalen in het Barée, enz. opgegeven.

Het zal wel niet onbelangrijk zijn iets mede te deelen over de verspreiding dezer verhalen, voor zooverre mij bekend, bij de bewoners der Kleine Sunda-eilanden, beoosten Lombok. Het t. a. p. pag. 119 vgl. medegedeelde verhaal van *i Tengo*, „de domme”, is ook bij de Bimaneezen bekend. De Bimaneesche lezing kan men vinden in de door mij uitgegeven Bimaneesche texten (Verh. v. h. Bat. Gen. v. K. en W. Deel XLVIII 2de stuk, pag. 31) onder den titel: *mpâma la Bango*, verhaal van Bango.

Aangezien ik indertijd geen vertaling bij deze teksten gegeven heb, moge hier eene van het genoemde verhaal volgen.

Vooraf zij opgemerkt, dat *bango* in het Bim. (voor zooverre mij bekend) geen beteekenis heeft, (die van „reiger” komt hier natuurlijk niet te pas); doch in het Makassaarsch „gek, dwaas” beduidt. Het valt niet te ontkennen, dat, gegeven de in vele opzichten groote invloed, welken de Makassaren op de Bimaneezen hebben uitgeoefend, de naam Bango doet vermoeden, dat de Bimaneezen het verhaal aan de Makassaren ontleend hebben; hoewel 't mogelijk kan zijn, dat het woord vroeger ook in het Bim. gangbaar was, misschien nog in sommige deelen van het land in gebruik is.

VERTALING.

Er was eens, naar verhaald wordt, iemand die Bango heette. Hij sprak tot zijne moeder: „moeder, ga voor mij de dochter van gindsche vrouw ten huwelijk vragen.” Zijne moeder antwoordde: „Kind, wij zijn bang om naar die lieden heen te gaan, want zij zijn rijk.”

Bango sprak: „beproef maar eens te gaan, moeder; wellicht zullen die man en vrouw medelijden met ons hebben, zoo is toch eenmaal steeds de gang van zaken tusschen man en vrouw."

Daarop ging de vrouw naar de moeder van het meisje; toen zij bij het huis gekomen was, riep de vrouw haar toe en noodigde haar uit te gaan zitten en vroeg haar: „wat toch is de tijding, waarmede gij komt?„ Zij antwoordde: „ja, goede tijding, zeer vele betuigingen van eerbied van uw slaaf Bango, die mij bevolen heeft te komen om de ruimte onder het huis aan te vegen en de uitgekauwde betelpruimen op te rapen", (verbloemde wijze om de huwelijks-aanvraag uit te drukken). De man en vrouw antwoordden: „goed; al was 't ook een halve hond of een half varken, dat op mijne deur afkwam, dan zou 't nog een geluk voor mijn kind zijn, laat staan iemand als Bango.„ Toen werd Bango (als a. s. schoonzoon) aangenomen, waarop de vrouw naar huis terugkeerde en den man (den vader) en Bango mededeelde, dat de lieden medelijden hadden gehad en hem aangenomen hadden.

Zij gaf Bango (volgende) lessen: „mijn zoon, vele zijn de zeden en gedragingen (welke gevolgd moeten worden) door iemand, die een meisje vrijt. Als gij uwe (aanstaande) schoonouders ziet zitten, loop dan niet tegen hen aan; zorg dat uw *kain* goed zit en laat uw *slendang* zakken; loop niet rond het lichaam alleen bedekt met een *slendang;* wacht niet, bij alles wat er te doen is, totdat gij bevolen wordt; zoo ook, als gij brandhout gaat halen, snijd het dan goed gelijk af, bind het vervolgens goed bijeen en draag het dan; als gij tehuis komt, werp het dan zachtjes neer; zóó zijn de gewoonten van iemand, die om een meisje vrijt.„

Bango antwoordde: „goed moeder, wees niet bezorgd".

Daarop bracht men Bango in optocht naar zijne schoonouders om daar te gaan dienen; en hij bleef aldaar.

Na vier of vijf dagen zeide zijn sehoonvader: „zoon, ga eens brandhout halen.„ Toen ging hij heen; op de bergen gekomen, greep hij een boom, welke geheel dood was, en nam dien, den geheelen stam met takken, wortels en al op zijne schouders en droeg hem naar het huis van zijne schoonouders. Aldaar gekomen, smeet hij den boom met geweld neer, zoodat zijne schoonouders schrikten toen zij het geluid van het hout, dat Bango met een plof neerwierp, hoorden. Zijn schoonvader sprak: „dit is een vervloekte kerel! Hoe kan men een boom met takken en wortels uitgestrekt op de schouders nemen?„ maar hij zeide dit bij zichzelf brommend tegen

zijne vrouw. Bango steeg (ging) toen in huis; zijn schoonvader zette hem rijst voor; toen ging hij eten, een mandje vol rijst en een bord vol toespijs gingen op. Na het eten kwam er een hevige regen. Zijn schoonvader zeide: „mijn zoon, ga naar boven en herstel het dak van ons huis eens, want het lekt heel erg.” Bango ging naar zolder en maakte het, overal waar het lekte, in orde. Daarna keek hij naar beneden en kreeg zijne verloofde in 't oog, die juist bezig was zich met een geneesmiddel in te wrijven, zoodat haar borst geheel zichtbaar was. Bango daalde ijlings af en ging naar zijn eigen huis en sprak tot zijne moeder: „moeder, wat zijt gij toch een ellendig oud wijf! waarom hebt ge uwe oogen niet beter opengedaan ten opzichte van dat meisje?” Zijne moeder antwoordde: „waarom zegt gij dat?” Bango sprak: „waarom, waarom zegt ge? gij hebt uwe oogen niet opengedaan, zij is iemand met twee steenpuisten, welke naast elkander op hare borst zitten en waarvan elk zoo groot is als een kopje!”

De moeder antwoordde: „ongeluk van een Bango, aartsdommerik, dat zijn geen steenpuisten, dat heeten de borsten, zoo zijn wij vrouwen (gevormd).” Bango antwoordde: „ga zelf haar trouwen, moeder; ik heb geen zin in iemand, wier borst zoo opgezwollen is.” Zijne moeder antwoordde: „laat 't zoo blijven, als gij er geen zin in hebt, ga zelf dan eene goede vrouw zoeken.” Bango ontwoordde: „goed, ik zal zelf eene zoeken; maar wat voor een vrouw moet ik zoeken?” Zijne moeder zeide: „zoek eene vrouw, die stil en zacht is.” Daarop ging Bango eene vrouw zoeken.

Nadat hij een poosje voortgegaan was, zag hij eene doode vrouw languit op den weg liggen. Hij dacht: „dit is misschien eene stille en zachte vrouw, zooals mijne moeder straks gezegd heeft.” Daarop nam hij haar rechtuitgestrekt op zijne schouders en droeg haar naar huis; hij ging regelrecht naar zijne kamer en legde haar daar neder en begon haar te vertellen, tegen haar te lachen en te schertsen en haar te kittelen. Toen zijne moeder lachen en schertsen in de kamer hoorde, kwam zij binnen om te kijken. Bij het zien van het menschenlijk zeide zij: „Ongeluk van een Bango, aartsstommerik, is 't behoorlijk om een menschenlijk hier te brengen? ga heen en breng deze doode terug!” Bango antwoordde: „Je eigen bek heeft mij bevolen een stil en zacht mensch te zoeken, nu er zulk eene vrouw is, beveelt ge mij haar weer terug te brengen. Wat voor iemand moet ik dan werkelijk zoeken?” Zijne moeder antwoordde: „Zoek iemand, die beleefd en vriendelijk is.”

Daarop nam Bango het lijk weer op zijne schouders en bracht het terug naar de plaats (waar hij het gevonden) had. Daarna ging hij er wederom op uit om eene beleefde en vriendelijke vrouw te zoeken; hij was nog niet ver gegaan of hij zag wederom een dood mensch met openstaanden mond en wijdgeopende oogen. Bango sprak: „Zusje, reeds lang heeft mijne moeder mij bevolen een beleefd en vriendelijk mensch te zoeken, nu eerst tref ik haar aan; kom, laat ik u op mijne schouders nemen en naar huis brengen.” Wederom nam hij het lijk rechtuitgestrekt op zijn schouder en droeg het naar zijn huis; daar aangekomen, omwond hij het en bond het vast aan den middenstijl, waarna hij begon te lachen en te schertsen. Toen zijne moeder den stank rook, kwam zij binnen om te kijken en zag een menschenlijk door Bango aan den middenstijl gebonden. Zijne moeder zeide: „galgenbrok van een Bango, aartsstommerik, komt 't te pas, dat gij hier iemand (een doode), die reeds zoo stinkt, in huis brengt? Doe haar hier vandaan en ga haar begraven!” Bango antwoordde: „dit is toch een allerellendigst oud wijf, van al wat ik doe, is er niets goed!” Daarop droeg hij dat (doode) mensch weg en begroef haar, waarna hij naar huis terugkeerde.

Toen de oude vrouw een wind liet, sprak Bango: „deze oude vrouw stinkt al.” Daarop sleurde hij haar voort. „Kom, laat ik deze oude vrouw (of: u) gaan begraven; zij stinkt (of: verrot) al.” De vrouw antwoordde: „Bango, galgenaas, ik ben nog niet dood!” Maar Bango sleurde haar met alle geweld voort, omdat zij stonk; toen hij op het veld kwam, bond hij haar met touw van de *kalelengplant*, vervolgens groef hij haar graf; toen het af was, sleepte hij de oude vrouw er in en begroef haar in het graf. Daarna keerde Bango naar huis terug waar zijn vader ook een wind liet. Bango zeide: „o heer, nu stinkt ook mijn vader, nu moet ik hem ook maar in den grond gaan stoppen.”

Daarop ging hij heen en sleurde zijn vader uit alle macht mede; (deze riep): „Bango, ik ben nog niet dood; den stank van den wind, welken ik gelaten heb, hebt gij geroken.” Bango sprak: „wat (zegt ge) van een wind? mijne moeder heeft gezegd, als iets stinkt, ga het dan begraven.” Toen begroef hij hem.

Daarna liet Bango-zelf een wind; toen sprak hij: „O je, nu stink ik-zelf ook!” Hij groef weer aarde uit, toen het gat ongeveer (zoo) diep was (dat het hem) tot den hals (kwam), sprong hij er in en begroef zichzelf tot aan den hals.

Als het avond geworden was, kwamen twee dieven, die uit

stelen wilden gaan, daar langs. Zij stootten tegen het hoofd van Bango. Deze sprak: „au, wie stoot daar tegen mijn hoofd?" De dieven antwoordden: „wie is dit (daar)?" Bango sprak: „ik, Bango, ik stink al, dus moest ik mij-zelf begraven." De dieven zeiden: „gij handelt heel verkeerd, om er toe te besluiten, uzelf levend te begraven. Kom, laten wij samen uit stelen gaan." Bango sprak: 't is goed, maar graaft mij eerst op en trekt mij naar boven."

Daarop groeven de dieven hem op en trokken hem naar boven, waarop zij met hun drieën uit stelen gingen. Bij het huis van iemand gekomen, spraken de dieven: „zoo (moet gij doen) Bango, gij moet beklimmen (gaan in) het huis, wij beiden zullen beneden (den boel) in ontvangst nemen." Bango zeide: „best; maar wat moet ik nemen?" De dieven zeiden: „als gij iets zwaars voelt, neem het dan."

Daarop ging Bango naar boven (in het huis) en betastte in 't rond al wat in het huis van die menschen was. Toevallig tilde hij een der steenen, waarop men een pot te koken zet, op; „dit is misschien het zware, wat zij bevolen hebben te nemen." Hij nam alle (drie de steenen) op zijn schouder en sprak: „hier, een beetje vlug, neemt aan, 't is erg zwaar, hier!"

De dieven namen ze aan; toen zij echter zagen, dat het steenen waren, wierpen zij ze weg; „waartoe Bango, brengt gij deze steenen, waarop de menschen hun pot te koken zetten, naar beneden?" Bango sprak: „gijzelven hebt bevolen iets zwaars te kiezen om te nemen; maar nu, wat moet ik nu weer nemen?" De dieven antwoordden: „ongeluk van een Bango, spreek niet zoo luid, de menschen van het huis zullen nog wakker worden; ga zien of gij iets wits, dat licht is, vindt; neem het dan en breng het naar beneden." Bango ging daarop weer aan het rondtasten, tot hij bij dat zoeken het mandje voor *kapas* aanraakte, dat hij optilde; nadat hij het geopend had, zag hij, dat (de inhoud) geheel wit was; hij sprak: „dit is, naar ik meen, het witte, waarover zij zooeven gesproken hebben." Hij nam het in zijn arm en bracht het. Op den weg (buiten) gekomen, zeide hij: „hier, neemt spoedig aan, hier!" De dieven namen het aan. Toen zij zagen, dat het een mandje was vol gezuiverde *kapas*, zeiden zij: „ongeluk van een Bango, wat hebt gij te maken met die *kapas*, welke door de vrouw des huizes gesponnen moet worden?" Bango sprak: „geeft 't dan juist en duidelijk te kennen, wat moet ik nu werkelijk nemen?" De dieven antwoordden: „ellendige

domkop, neem iets glinsterend roods, als gij 't ziet.〃 Daarop ging hij tastend rond, maar zag niets glinsterend roods; toen daalde hij af tot onder de bank bij de kookplaats. Toen hij het glimmen van het vuur, dat men ingerekend had in de kookplaats, zag, ging hij er op af, en haalde het vuur er uit, en wikkelde al de gloeiende kolen als een groot pak, in zijn *kain*. Daarop ging hij heen; maar het vuur verbrandde zijn *kain*, zoodat de kolen er uit vielen; telkens als er eene viel, zeide hij: 〃daar, één is er beneden〃; zoo lang hij liep, sprak hij: 〃daar, één is er beneden.〃 Daardoor schrikten de menschen in het huis wakker en hoorden iemand zeggen: 〃daar, één is er beneden〃; zij riepen hem aan en vroegen: 〃wie is daar?〃 Hij antwoordde: 〃ik, Bango.〃 De huisbewoners zeiden: 〃wat heb gij hier in mijn huis te komen bij nacht en ontijd?〃 Bango antwoordde: 〃ik ben gekomen om te stelen.〃

Toen zijne mede-dieven gehoord hadden, dat de huisbewoners wakker geworden waren, hadden zij de vlucht genomen, terwijl Bango in het huis van die menschen was.

De huisbewoners staken een fakkel aan en zeiden tot Bango: 〃wat hebt gij gestolen?〃 Bango antwoordde: 〃ten eerste zeiden mijne makkers: 〃tast rond of er iets zwaars is〃; waarop ik ging zoeken en toen ik het vond, ging ik heen en gaf het; zij wierpen 't weg zoodra zij het aangenomen hadden en zeiden: 〃wat hebt gij met de steenen van de kookplaats van noode; ga iets wits en lichts nemen〃; toen ging ik weer zoeken en tilde ik toevallig iets lichts op en gaf het; zij zeiden wederom: 〃wat hebt gij er aan eene mand *kapas* van de vrouw te nemen; ga iets glinsterend roods nemen〃; ik ging weer rondtatten en ging door tot onder de kookplaats, waar ik iets glinsterend roods zag en wikkelde het allemaal in; het viel verspreid, stuk voor stuk, overal neer, zoo lang ik liep, mijn *kain* is daarbij ook nog bedorven.〃

De huisbewoners waren niet boos toen zij hoorden wat Bango vertelde; zij lachten luidkeels toen zij vernamen, hoe Bango bij het stelen was te werk gegaan. Zij zeiden: 〃Bango, ga niet meer uit stelen, kom met ons wonen.〃 Bango sprak: 〃goed〃. Daarop woonden zij samen met Bango.

Toen zij bemerkten, dat Bango een eerlijk en rechtschapen karakter had, hielden zij van hem en vertrouwden hem. Eens wilden de bewoners van het huis hun veld gaan bewerken; zij zeiden tot Bango: 〃Bango, wij willen het veld gaan bewerken, pas op het huis en voorts, zorg goed voor uw broertje Keu, (algemeene naam voor kleine

jongens); als het tijd voor het bad zal zijn, baad hem dan, maar baad hem niet met koud water, maak het water een weinig warm.″ Bango sprak: ″'t is goed.″ Daarop vertrokken allen naar het veld.

Toen de tijd voor het bad gekomen was, warmde hij het water tot het goed kookte; toen goot hij het uit in den pot, waarin Keu gewoonlijk gebaad werd; hij ging Keu halen en baadde hem en dompelde hem geheel en al in het kokende water in den pot. Daarvan stierf het kind, zijn vel was geheel los gegaan; nog twee-driemaal dompelde hij het kind in den pot; daarna nam hij een *sarong* en wikkelde het kind daarin en maakte alles in orde en legde het weer in zijne wieg.

Daarop kwamen de ouders van Keu terug en vroegen: ″Bango, hebt gij zooeven uw broertje gebaad?″ Bango sprak: ″ik heb hem gebaad met warm water waarop hij straks lekker is gaan slapen, tot nu toe is hij volstrekt nog niet wakker geworden.″ De moeder ging naar haar kind kijken, daar zij hem wilde zoogen. Toen bemerkte zij; dat haar kind geheel en al wit was, terwijl het vel overal was gebarsten en gescheurd en dat hij dood was. De ouders begonnen daarop te weenen, te schreeuwen en te jammeren, omdat zij zagen, dat hun kind dood was. Zij sloegen en ranselden op Bango en joegen hem weg en lieten hem niet meer in huis wonen. Bango snelde naar beneden (het huis uit) en maakte zich uit de voeten. Zij begroeven het kind met de bijbehoorende plechtigheden.

EINDE.

Hetzelfde verhaal is mij, met eenige afwijkingen, ook bekend in het Kupangsch, de taal vroeger gesproken in een groot deel van Zuid-Westelijk Timor, thans met enkele uitzonderingen beperkt tot het eiland **Samau.** Aangezien er nog nimmer eene proeve van die taal gegeven is en ik ook in den eersten tijd geen gelegenheid zal hebben om uitvoeriger mededeelingen te doen, geef ik hier den tekst met vertaling en interlineaire vertaling.

Het Kupangsch vertoont de meeste verwantschap eensdeels met het Rotineesch en Timoreesch, anderdeels met het Tettumsch, enz., doch verschilt van genoemde talen in sommige opzichten aanmerkelijk.

Omtrent de uitspraak heb ik alleen op te merken, dat de *e* en *o* aan het eind van een woord steeds (gelijk ook als regel in het Rotineesch) als *è* en *ò* klinken.

Een klinker tusschen haakjes, achter een woord in den tekst gevoegd,

duidt den volledigen vorm van het woord, als afzonderlijk woord of in de pauze, aan; na woorden, waarin omzetting van de slotlettergreep heeft plaats gehad, staat de ware vorm tusschen haakjes. Een consonant tusschen haakjes voor een woord duidt aan, dat deze daar door anderen pleegt uitgesproken te worden.

In de interlineaire vertaling heb ik die verbale woorden, welke zich niet met de verkorte pers. vnw. verbinden, door den infinitief weergegeven; in het andere geval zijn zij vervoegd. Hierbij is op te merken, dat in den tekst van dit verhaal, gelijk de gewoonte is van sommige Kupangers op een gedeelte van het eiland *Samau*, dikmaals de vorm voor den derden persoon enkelvoud en meervoud ook in de overige personen gebezigd wordt; de andere vorm is er dan tusschen haakjes achtergevoegd; bijv. *Ku neta*, (*ku meta*), welke dan respectievelijk met: gij zien (gij, gij-ziet), worden weergegeven.

Van grammaticale opmerkingen en vergelijkingen zal ik mij onthouden voor zooverre zij niet bepaald noodzakelijk zijn voor het verstaan.

Enkele telkens voorkomende woorden, welke in het Hollandsch te veel plaats zouden innemen, zijn in de aanteekeningen verklaard.

Bihata mes(a) nòl(a) (1) sapa (2), hua ana baklòbe beas
vrouw een zij-met man baren kind mannelijk stuk

mesa, tia (3) ina- ama- ns-sias (4) mate-s toang, nang
een moeder vader zijn dood-zij samen blijven

nòl(a) upu (5) bihata-li si, ti òen (òne) (6) dua-s upu-ka sè
met grm. vrouwelijk alleen zij twee-zij grm. in

uma-la. Lèlo lam un(a) (6) lako lè lena, len(a) ti un
huis Dag toen hij gaan om spelen spelen hij

kil(a) (k)sapat lè haut kuti tua, ti lusa mesa nini,
houden emmer om tijferen spelen sagoeweer hert een hij-ligt

ti un bali lusa-li sulu-ki lè kai, tia un tai
hij meenen hert hoorn dat boom hij hangen

sapat-tias sè lusa-li sulu-kia, tia un saek (sake) lusa-li
emmer aan hert hoorn hij klimmen hert

noan (7) lè haut tua ti lusa-li haung (hangu) lali.
zeg. dat tijferen sagoeweer hert opstaan vluchten

Ti un noan: „e kaka, natang, bèl(e) au sapat-tas lè!„
hij zeg broer wachten geven mijn emmer eerst

Hidi, lusa-li un a tan (tana) noan sà? Ti un
Af hert hij spreken kunnen zeg. wat hij

lail (lali) lako alas-su dale. Ti lako, ti tek (teka) upu-kia,
vluchten gaan bosch binnen gaan melden grm.
noan: ″upu, auk laok (lako) (8) tai au sapat-tias sè
zeg. grm. ik gaan hangen mijn emmer aan
kai mesa, tia au lè saek (sake) haut tua, ti un
boom een ik willen klimmen tijferen sagoeweer hij
haung (hangu) lali, nin(i) au sapat″. Upu-ki noan:
opstaan vluchten hij-draagt mijn emmer Grm. zeg.
″mla lusa, eta ku neta (*of:* meta) -s, kil(a) (k)hela lè
dat hert als gij zien (gij-ziet) -ze houden hakmes om
dati- s, ta mla lusa, ta in-ka, (9) sisi.″ Tia: ″ola
dooden-ze want dat hert want eten vleesch morgen
lè, upu, au kil(a) hela, lè au ket(a) lusa lam auk-
eerst grm. ik houden hakmes om ik ik-zie hert dan ik-
dati- n″. Tia ola kam un kil(a) hela mesa, lè laok
dooden-hem morgen toen hij houden hakmes een om gaan
nuting lusa-lia, ti laok ti net(a) lusa lò, net(a) tana-ana-
hij-zoekt hert gaan hij-ziet hert niet hij-ziet kind
ngias keng apa, ti nu laok ti dait (dati) tèle tana-ana
vechten elkander hij gaan slaan dooden kind
mesa, ti hal(a) nòla-n lako un uma. Ti tek (teka) upu-ki,
een dragen met hem gaan zijn huis melden grm.
nòan: ″upu, ku ma tinang lusa-li!" Upu-ki ma lam
zeg. grm. gij komen zien hert grm. komen en
atuli. Upu-ki ngau noan:" ku laok dait (dati) tèle
mensch Grm. brommen zeg. gij gaan slaan dooden
atuli ana lè tao sà, mèt Kompnia ming ngam mèt
mensch kind om doen wat zullen Compagnie hooren dan zullen
sakeng (10) sòleng ku.″ ″Upu, auk lako-ng, òen keng
doen-bestijgen werpen u Grm. ik gaan-ik zij vechten
apa, ta auk dati- n″. ″Eta keng apa lam seda- s,
elk. dus ik dooden-hem. Als vechten elk. dan scheiden-ze
bòel (bòle) in-dati-(9) lò, lò kam tao tèle kita. ″Tia
kunnen dooden niet, niet dan maken dooden ons
tana-ki baklòbe-li noan:″ ola kam auk lako lam au
kind mannelijk zeg. morgen dan ik gaan dan ik
keta-s lè keng apa kam auk seda- s″. Ti ola kam
ik-zie-ze dat vechten elk. dan ik scheiden-ze morgen toen
un lako, lako ti nahtòm masan dua sè pukun mesa,
hij gaan gaan hij-ontmoet tijger twee in bosch een

ðen keng apa, ti un laok tama sè tlala lè seda- s,
zij vechten elk. hij gaan ingaan in midden om scheiden-ze

seda. mò ðen pisu- n ti mòes-(m)nès. Ti un noan:″ mi(a)
sch. nu zij scheure-n vol wonden hij zeg. gijl.

pius (pisu) au dèken, ta au upu-ng tek(a) au, lè
scheuren mij djangan, want mijn grm.-mijn zeggen mij dat

mi(a) keng apa, kam auk sed(a) mia.″ Mò masan, ðen
gijl. vechten elk. dan ik scheiden u-l. Nu tijger zij

tan(a) in-á-(9) ki elola, ta un seda, mò ðen pisu- n
kunnen spreken hoe dus hij scheiden nu zij scheuren-hem

ti un bòel (bòle) lò sòn, ti haung (hangu) lali. Ti ma
hij kunnen niet meer opstaan vluchten komen

upu-ki, apa- ka bau papa sisí Ti upu-ki noan: ″mò
grm. lichaam geheel wond enkel grm. zeg. nu

satao-n lè ku apa- m papa- isi-kia?″ ″Upu-ng teka,
waarom dat uw lichaam-uw gewond-zeer Grm. mijn melden

noan:″ eta laok nahtòm (*of*: mahtòm) atuli kèng apa
zeg. als gaan ontmoeten (gij-ontmoet) mensch vechten elk,

ellàm laok seda. Tia auk laok nahtòm (*of*: kahtòm)
dan gaan scheiden ik gaan ontmoeten (ik-ontmoet)

atuli tène at (11) dua, lapa el uma-li siu-ki niung (12)
mensch groot twee hoog als huis goot neerlaten

(h)ngulu-n blalatas (13) tukun, tia ðen pius (pisu) apa, ti
nagel -hun lang slechts zij scheuren elk.

auk laok sè tlala lè seda- s, tia ðen pius (pisu) au
ik gaan in midden om scheiden-ze zij scheuren mij

baba″. Upu-ki noan: ″bòel (bòle) lò, laok meta- s, ellàm
ook Grm. zeg. kunnen niet gaan gij-ziet-ze dan

lali, ta masan, atuil (atuli) lò, ku meta- s sè èpe
vluchten want tijger mensch niet gij gij-ziet-ze in veld

tam pukun, ellàm lali ta masan, ta mèt pius (pisu)
of bosch dan vluchten want tijger want zullen scheuren

tèle ku ″Ti upu-ki nanas nian, lè dos(a) papa- lias.
dooden u grm. warmen klapper om pappen wond

Tia un noan upu-ki, noan: ″upu, eta au papa-lias banan,
hij zeg. grm. zeg. grm. als mijn wond goed

eta auk laok lena lè au nahtòm (*of*: kahtòm) keng
als ik gaan spelen dat ik ontmoeten (ik-ontmoet) vechten

apa-ka mò auk lali- ng.″ Tia upu-ki noan: ″hao,
elk. dan ik vluchten-ik grm. zeg. ja

lail (lali) lò kam òen tao tèle ku.〃 Ti papa-lias banan,
vluchten niet dan zij maken dooden u wond goed

ti un laok lena, len(a) ti kuhit uma dèhe,〃 tia
hij gaan spelen spelen voorbijgaan huis eenige

atuli-lias haman, noan: 〃tana hmoa, ma lè ka ngae!〃
mensch roepen zeg. kind wees komen om eten mais

Ti un lali, lali ti ma tek(a) upu-kia, noan: 〃upu,
hij vluchten vl. komen melden grm. zeg. grm.

auk laok kuhit uma dèhe tia òen haman au, noan:
ik gaan voorbij huis eenige zij roepen mij zeg.

〃tana hmoa, ma lè ka ngae, ti auk lali- ng ma
kind wees komen om eten mais ik vluchten-ik komen

mlia.〃 Ti upu-ki noan: 〃haman ku lè laok ka ngae
dit grm. zeg. roepen u om gaan eten mais

ellá lam ku laok lè ka, ta kit(a) sà- sà (14) nena.〃
zoo dan gij gaan om eten want ons wat-wat eigendom

Tia: 〃ola lè upu, au kil(a) au (k)hale-ki, laok lè
morgen eerst grm. ik houden mijn klapperdop gaan om

kodan ngae, ma lè kit(a) dua- t ka.〃 Ti ola kam
ik-vraag mais komen om wij twee-wij eten morgen toen

un lako, kil(a) hale mesa, laok kula uma-lias un
hij gaan houden dop een gaan mis huis hij

nahtóm bihata mes(a) hè kukis, tia un noan. bihata-
hij-ontmoet vrouw een verkoopen koekjes hij zeg. vrouw

ngi: 〃ku bèl(e) au ngae tia sè au hale-kia!〃 Bihata-ngi
gij geven mij mais eens in mijn dop Vrouw

noan: 〃auk bèl(e) ku sà, au kil(a) ngae nè-i lò.〃 〃Mò
zeg. ik geven u wat ik houden mais hier niet En

slahin ku haman lè bèl(e) ngae lè sà? Au upu-ng tadu
gisteren gij roepen om geven mais om wat Mijn grm-mijn bevelen

kil(a) hale ma lè bèl(e) ngae.〃 Bitata-ngi dai bèl(e)
houden dop komen om geven mais Vrouw willen geven

lò, tia un papas nin(i) lea-n bihata-ngia, ti kat(a) batu,
niet hij slaan zij-ligt valt-zij vrouw tillen steen

ti tutu hòen bò- n- nia, ti un kat(a) kukis-sias, ti
kloppen stuk hoofd haar hij tillen koekjes

ka, ka hidi, ti hal(a) bihata-ngi laok un uma, ti un
eten eten af dragen vrouw gaan zijn huis hij

nène bihata-ngi sè un mana, buni upu-kia. Nal(a)
hij-legt vrouw op zijne plaats verbergen grm. Het-bereikt

(k)dèdeng dua, bihata-ngi buin, ti lael(15)-penga-lias hòle- n
etmaal twee vrouw rieken vleeschvlieg kakken-haar

sinun sisí, ti un a sinun-nias, noan: "au sapa- ng-ngi
maden enkel hij spreken maden zeg. mijn vrouw-mijn

un hu- nian ni elòl(a)-lè? Apa- ki nian- òn
haar smeren klapper hoe toch Lichaam klapper-uitpersel

sisí!" Tia a mò si nuli sinun-nias, mò bihata-
enkel spreken nu vegen hij-doet-opzijn made nu vrouw

ngi buin hòso sòn. Ti upu-ki noan: "e, mò sà
rieken stinken reeds grm. zeg. hé nu wat

buin hòso isi-kia?" Tana-kia noan: "auk tan(a) lò". Tia
ruiken stinken zeer Kind zeg. ik weten niet

upu-ki doha- n lè laok likun, un laok tinang tana-ki
grm. bewaken-hem dat gaan buiten zij gaan kijken kind

mana-lu, sà buin isi-kia, laok tinang tia-mò bihata-ngi
plaats wat rieken zeer gaan kijken toen vrouw

mate lè hus sòn. Tia upu-ki noan: ku laok tao
dood dat opgezwollen reeds grm. zeg. gij gaan maken

tèle bihata-ngi mla lè tao sa?" "Au kodan ngae, lam
dood vrouw die om doen wat Ik ik-vraag mais toen

un bél(e) au lò, ta auk papas ti lea, ti au kat(a)
zij geven mij niet dus ik slaan vallen ik tillen

batu ti tutu, ti auk hal(a) kòla- n ma mla lè
steen kloppen ik dragen ik-met-haar komen dat om

tao au sapa- ng." "Lè ku sapa(a) nitu-lè? Mate lè
maken mijn vrouw-mijn Dat gij trouwen lijk dan Dood dat

bui(n) hohòso sòn mlan! Lalaba laok kat(a) suan, lè
rieken stinken reeds immers Snel gaan tillen schop om

laok puan! Ti un kat(a) suan-nia. Upu-ki noan: "laok
gaan begraven hij tillen schop Grm. zeg. gaan

kail (kali) bòlo lè ma lè nikit (*of:* mikit) lè laok
graven kuil om komen om tillen (gij-tilt) om gaan

puan!" Ti laok, kail (kali) hidi bòlo, un ma. Ma
begraven gaan graven af kuil hij komen Komen

ti upu-ki noan: "lulu sè (k)nèhe-ka lè laok puan, lò
grm. zeg. rollen in mat om gaan begraven niet

kam kuimdòn ming ngam kit(a) dapat sala." Ti un lulu
dan resident hooren dan wij (Maleisch) hij rollen

sè nèhe-kia, ti laok puan. Puan ti palit ma, ma
in mat gaan begraven Begr. terug komen, k.

nal(a) (k)dèdeng mesa tam lé dua, lam òen dua-s
het-bereikt etmaal een of tot twee toen zij twee-zij

upu-ki dad(a) buan, ti upu-ki nisu. Ti un a, noan:
grm. zitten samen grm. zij-veest hij spreken zeg.

„ku mate sòn, upu, ku buin sòn mlia.” Ti upu-ki
gij dood reeds grm. gij rieken reeds dit grm.

noan: „auk mate-ng bi.” „Lo ku buin sòn.” Upu-ki
zeg. ik dood- ik nog (niet) Neen gij rieken reeds Grm.

noan: „auk nisu- ng (*of*: kisu-ng), mò auk mate-ng lò.”
zeg ik veesten-ik (ik-veest-ik) maar ik dood- ik niet

Ti un hi lò mò kat(a) suan, laok kali bòlo nè
hij luisteren niet maar tillen schop gaan graven kuil aan

bihata-ng un in-laok-puan-(9) ni (k)halin-nia, laok kail (kali)
vrouw hij gaan-begraven zijde gaan graven

hidi bòlo ti ma. Ma ti pel(a) noan: „ma lè takom, (16)
af kuil komen Komen trekken zeg. komen dat gaan

au kail (kali) hidi, ku bòlo sòn.” Tia upu-ki noan:
ik graven af gij kuil-hebben reeds grm. zeg.

„auk mate-ng bi auk nisu- ng, ta buin- nà. „Un
ik dood- ik nog (niet) ik veesten-ik dus rieken dus Hij

noan: „lò, ku buin el au sapa- ng-nga kon. Blalan-ni
zeg. neen gij rieken als mijn vrouw-mijn ook Oude

dai laok lò mò un pel(a) kos blalan-ni, piul (pilu)
willen gaan niet maar hij trekken sleepen oude werpen

laok sè bòlo-kia dale, ti kat(a) batu, ti tenan, kui
gaan in kuil binnen tillen steen opleggen vegen

(k)dale-ki lako sè bòlo-ka. Blalan-ni daek (dake) in-nahan (9)
aarde gaan in kuil Oude steeds schreeuwen

tun nè bòlo-ki, mò un kui (k)dale laok sè bòle-ki,
maar in kuil maar hij vegen aarde gaan in kuil

inu bòlo-ki sòn, ti blalan-ni huhukun, ti mate. Mate ti
vol kuil reeds oude spartelen dood Dood

un haung (hangu) ma lako uma, si dad(a) sè uma-lia
hij opstaan komen gaan huis alleen zitten in huis

lè langan-langan, ti un a, noan: „au sapa- ng- ò
om suffen hij spreken zeg. mijn vrouw-mijn-ook

mate, au upu- ng ò mate, ti auk si- ng langan-langan
dood mijn grm.-mijn-ook dood ik alleen-ik suffen

lòlen nè um(a) mlia.” Ti un dadàd(a) (k)dèdeng mesa
ook in huis dit hij zitten etmaal een

tam lè dua, lam un nisu, nisu ti un noan: „auk
of tot twee toen hij hij-veest hij-v. hij zeg. ik

buin sòn, auk mate-ng sòn, au buin- ni èl au upu-ng
rieken reeds ik dood- ik reeds mijn rieken als mijn grm.-mijn

nòl(a) au sapa- ng kòn mlia!” Ti un kat(a) suan, lako
met mijn vrouw-mijn ook dit hij tillen schop, gaan

ti kali bòlo sè upu-ki (k)halin-nia, kali hidi, ti un
graven kuil aan grm. zijde graven af hij

tama ti ni-ni sè bòlo-ki dale, si lè bua bèle- n
ingaan hij-ligt in kuil binnen wie om indoen geven-hem

(k)dale-kia? Binginatai lam atuli in-nako (9) at (11) itu
aarde Middernacht toen mensch stelen zeven

ma, lako deng lalan-ni, lè laok nako. Tia un neta- s,
komen gaan langs weg om gaan stelen hij hij-ziet-ze

ti noan: „ólet, mi(a) ma bua bèl(e) au (k)dale-ki lè!”
zeg. vriend gijl. komen indoen geven mij aarde eerst

Ti atuli in-nako-ngias noan: „mò ku tam(a) nini (*of*: mini)
mensch stelen zeg. nu gij ingaan liggen (gij-ligt)

sè bòlo-ka lè tao sa?” „A nòl(a) (*of*: mòl(a)) au
in kuil om doen wat Spreken met gij-met) mij

dèken, ta auk mate-ng sòn, mi(a) ma bua bèl(e) au
djangan want ik dood- ik reeds gijl. komen indoen geven mij

(k)dale-kia!” Tia atuli in-nako-ngias noan: „ku mate lò
aarde mensch stelen zeg. gij dood niet

bi, in-mate-(9) ka ellà lò.” „Auk mate-ng, auk buin sòn- nò.”
nog dood zoo niet Ik dood- ik ik rieken reeds-ja

Atuli in-nako-ngias noan: „ku mate lò, haung (hangu)
Mensch stelen zeg. gij dood niet opstaan

ma lè taok (16) (tako) lè- t nako!” Ti un haung (hangu)
komen om gaan dat-wij stelen hij opstaan

puti dèng bòlo-ki, ti òen palu-s laok ti sukun (17)
uitkomen uit kuil zij acht- zij gaan breken

kuimdòn uma. Tia at (11) itu-lias noan: „kit(a) sukun hidi
resident huis zeven zeg. wij breken af

bòlo sòn, ta ku laok tinang nuting (*of*: muting) kuimdòn
gat reeds dus gij gaan kijken zoeken (gij-zoekt) resident

kaban-nias, hal(a) bèl(e) kami!” Tia un hal(a) — nal(a) (18)
kist dragen geven ons hij dragen — hij-krijgt

kaban itu, nin(i) bèl(e) atuli in-nako-ngias itu- s kaban
kist zeven hij-brengt geven mensch stelen zeven-zij kist

bak-memesa-s. Tia atuli in-nako-ngias itu- s a nòla-n,
elk- een -zij mensch stelen zeven-zij spreken met- hem

naon: ″kaim (kami) itu- m kaban bak-memesa-m sòn mlia,
zeg. wij zeven-wij kist elk- een -wij reeds dit

mò ku nena- m bolan? Ku laok nuting (*of*: muting)
maar uw eigendom-uw waar Gij gaan zoeken gij-zoekt)

kaban mes(a) lè ku pake!″ Tia tana (m)ngèngo-kia noan:
kist een om gij gebruiken kind dom. zeg.

″mi(a) hal(a) lè lako-m, ta atuli-lias lubu- s lè nga
gijl. dragen om gaan-gij want mensch hongerig-zij dat open

baha-ns-sias mlia-sè.″ Ti un hos(a) ngae, ti hos(a) pèlo,
mond-hun dit- ja hij koken mais koken pap

ti sul(u) lè doan bèle- s sè baha-ns-sias, ti tenga-ki, ngae
scheppen om gieten geven-ze in mond-hun helft mais

laok kul(u) kò- ns-sias, ti mate-s, tenga-ki, ngae-la blingin
gaan verbranden keel-hun dood- zij helft mais koud

sòn, ta mate-s lò. Tia òen naskiut (naskitu) hangu-s,
reeds dus dood- zij niet zij schrikken opstaan-zij

hangu-s ti a: ″mò ku ma tao sà?″ Tia un noan:
opst.- zij spreken nu gij komen doen wat hij zeg.

″kaim (kami) ma lè- m nako, ta mi(a) blubu-(19) m, ta
wij komen dat-wij stelen, wijl gijl. hongerig gij dus

auk hos(a) ngae, lè nalo (*of*: kalo) mia.″ Ti òen dake- n,
ik koken mais om voeren (ik-voer) u-l. zij grijpen-hem

dake-n ti laok buk(a) kuimdòn, ti kuimdòn hangu. Ti
gr. hem gaan wekken resident resident opstaan

atuli-lias tek(a) kuimdòn, noan: ″atuli mlia ma le nako,
mensch melden resident zeg. mensch deze komen om stelen

ti un hos(a) ngae nalo kami, ti kaim (kami) naskiut
hij koken mais hij-voert ons wij schrikken

(naskitu of maskitu) hangu, mò tenga-ku mate sòn.″ Ti
wij-schr.) opstaan maar helft dood reeds

kuimdòm noan:″ butu- n!″ Tia òen butu- n, ti sain
resident zeg. binden-hem zij binden-hem ochtend

nam presa- n. Presa-n noan: ″ku ma tao sa?″ Noan:
toen onderzoeken-hem Ond.- hem zeg. gij komen doen wat. Zeg.

″lò, auk mate-ng sòn, lamtua, mò auk laok kail (kali)
neen ik dood- ik reeds, heer nu ik gaan graven

bòlo, lè au kini-ng sè bòlo-ki dale, lam atuli in-nako
kuil om ik ik-lig-ik in kuil binnen toen mensch stelen

at (11) itu ma, ti au kodan lè bua bèl(e) au (k)dale-

zeven komen ik ik-vraag om indoen geven mij aarde

kia, lam ðen tek(a) noan auk mate-ng lò; „ma lè

toen zij melden zeg. ik dood- ik niet komen om

taok (16) (tako) lè- t nako sè kuimdòn uma, ma ti kaim

gaan dat-wij stelen in resident huis komen wij

(kami) sukun-nal(a) (*of*: mala) (18) bòlo, tia ðen tadu au

breken-krijgen (wij-krijgen) gat zij bevelen mij

ma, lè hal(a) bèle- s kaban itu, lè lako-s. Tia ðen

komen om dragen geven-ze kist zeven om gaan-zij zij

tek(a) au, noan: „ku kaban bolan?" Au teka: „lò,

melden mij zeg. uw kist waar Ik zeggen neen

atuli-lias lubu- s lè nga baha-ns mlia-sè." Ta auk hos(a)

mensch hongerig-zij dat open mond-hun dit- ja Dus ik koken

bèle- s ngae ale." Ti kuimdòn tadu pres(a) kaban; kaban

geven-ze mais rijst resident bevelen onderzoeken kist kist

iut (itu) (m)nès, tadu laok tinaug atuli in-doan (9) ngae

zeven weg bevelen gaan kijken mensch gieten mais

sè baha-ns-sias; at (11) dua mate-s. Tia kuimdòn noan:

in mond-hun twee dood- zij resident zeg.

atuli-ngi ngèngo, sasao tali-las, butu- n baku-ma, (20)

mensch dom losmaken touw binden-hem niet meer

ta ngèngo." Ti sao, ti kuimdòn, kéket: „atuli in-nako-

want dom losmaken resident vragen mensch stelen

ngias lako-s nin(i) ola?" Un noan: „auk tana- s lò,

gaan-zij zij-brengen waar Hij zeg, ik kennen-ze niet

lamtua!" „Ku net(a) (*of*: meta) ðen uma tam lò? Au

heer Gij zien (gij-ziet) hun huis of niet Ik

keta- s lò, lamtua, ðen ma lè haman au mlia binginatai,

ik-zie-ze niet heer zij komen om roepen mij deze middernacht

ta auk tan(a) lò." Tia tadu laok puan atuli mate-ngias

dus ik kennen niet bevelen gaan begraven mensch dood

dua -s, tadu atuli nuting atuli nako at (11) itu- lias,

twee-zij bevelen mensch zij-zoeken mensch stelen zeven

bulan misa, mò neta- s lò. Tia tana ngèngo-kia, kuimdòn

maand een maar zij-zien-ze niet kind dom resident

noan: „ku dad(a) sè lia, bòel (bòle) in-laok (9) ola lò-ka."

zeg. gij blijven te hier kunnen gaan waar niet

Ti kuimdòn nuting bèle- n bihata lè sapa, tadu lè

resident zoeken geven-hem vrouw om trouwen bevelen om

dait (dati) klapa, dait (dati) hidi klapa-lia, tadu lè kòet
hakken tuin, hakken af tuin bevelen om maken

uma, kòet um(a) sè klapa-lia, tia bèle- n dua- s sapa-ki
huis maken huis in tuin geven-ze twee-zij vrouw

talin nè sluku mesa, duit sèng. Kuimdòn noan: oehàt
geld in zak een duit cent. Resident zeg. regentijd

ma lam ulan-na nahu lam dua- m ku sapa- m sos(a)
komen en regen hij-valt dan twee- gij uw vrouw-uw koopen

ngae ale nin(i) (*of*: mini) duit-tas lè hai klapa-lia.〃 Ti
mais rijst brengen (gij-brengt) duit om steken tuin

oehàt, ulan-ni nahu, bihata-ngi lako naus ui, naus ui
regentijd regen hij-valt vrouw gaan zij-draagt water zij-dr.- w.

ti ma halas lò, ti ulan-ni nauh (hahu) ina isi. Ti tana
komen snel niet regen hij-valt groot zeer kind

ngèngo-ki noan: 〃bihata-ngi un ma tan(a) lò-ka lè hai
dom zeg. vrouw zij komen weten niet om steken

klapa-li lò.〃 Ti un kò- (21) n mali nòl(a) sapa-kia, kat(a)
tuin niet zijn keel zijn bitter met vrouw tillen

duit-tias, laok hai klapa-li, hai hidi duit uunus mlia
duit gaan steken tuin - steken af duit hoop deze

sòn ti sapa-ki sè ui ma. Ma ti noan: 〃au hai
reeds vrouw naar water komen. Komen zeg. ik steken

hidi klapa-la sòn.〃 Ti bihata-ngi noan: 〃ku kat(a) ngae
af tuin reeds vrouw zeg. gij tillen mais

ael (ale) sà lè laok hai klapa-la?〃 〃Mo kuimdòn bèl(e)
rijst wat om gaan steken tuin En resident geven

duit-tas lè hai klapa-lua, lò, mò ku lè tao sà?〃 Ti
duit om steken tuin niet dan gij willen doen wat

bihata-ngi kò- n (21) mali ti laok tek(a) kuimdòn, noan:
vrouw keel haar bitter gaan melden resident zeg.

〃lamtua, ku bèl(e) duit-tas lè sos(a) ngae ale lè hai
heer gij geven duit om koopen mais rijst om steken

klapa-lua, auk laok kaus ui, ti nesang ti ma lam
tuin ik gaan ik-draag water lang komen toen

ngèngo-ku kat(a) duit-tas laok hai hidi-s nè klapa-lu son.〃
domme tillen duit gaan steken op- zij in tuin reeds.

Tia kuimdòn ngau bihata-ngia, noan: 〃ku tan(a) mamasu
resident brommen vrouw zeg. gij weten goed

lè atuli ngèngo-kia, mò ku laok maus ui kam nesang
dat mensch dom en gij gaan gij-draagt water en lang

11. **at** dient tot hulptelwoord bij het tellen van menschen; blijkbaar hetzelfde woord als **ata**, wat nog in de beteekenis van „slaaf" in gebruik is.

12. **niung**, doen neerdalen, neerlaten; dit wordt gewoonlijk na vergelijkingen van hoogte gevoegd; in het Maleisch geven zij het weer door: **kalau kasih turun**, of **kalau turun**.

13. **blalatas** is de gereduplicecrde vorm van **blatas**, lang. Andere dergelijke vormen in dezen tekst voorkomende, zijn: **hohòso** van **hòso**, stinken; **lalaba** van **laba**, snel; **dadáda** van **dada**, zitten; **sasao** van **sao**, losmaken.

14. **sà-sà**, (van sà, wat?) al wat iemand heeft, vandaar: goederen, bezitting.

15. **lael** in deze samenstelling uit **lales**, (Mal. **lalat**, enz.) vlieg.

16. **takom**, men zegt ook **tako** voor **'t lako**, wij gaan; de **m** in **takom** is duister.

17. **sukun**, eigenlijk: uit elkander nemen, uit elkander halen, vandaar: (een huis) afbreken, eene opening in een huis maken, door dat, waaruit de wanden, enz. bestaan, uit elkander te halen.

18. **hala-nala**, **nala** (in den 1[sten] pers. **kala**, enz.) dient in zulke uitdrukkingen alleen om de handeling als voltooid aan te duiden, tegenover het pogen.

19. **blubu** voor **lubu**, alleen ingeval ook aan het pers. voornw. **m** gehecht kan worden, dus bij gebruik van **ku**, (gij); **mia**, gijlieden en **kami**, wij.

20. **baku-ma**, het is genoeg, het is niet meer noodig; **ma** is hierin nadrukwijzer.

21. De **kò**, keel, slokdarm, wordt als zetel van het verstand, gevoel enz. beschouwd, vandaar bijv. **ku muik (muki) kò-m lò**, hebt gij geen verstand? **un kò-n mali**, hij heeft een bitter gevoel in de **kò**, hij is boos.

Vertaling.

Er leefde eens eene vrouw met haren man; zij baarde één zoon; daarna stierven beide ouders van het kind, dat alleen bleef met zijne grootmoeder, bij wie het in huis ging wonen.

Eens op een dag ging hij spelen en nam emmers mede om al spelenderwijs sagoeweer te tappen; er lag een hert, welks gewei hij

voor een boom hield, waaraan hij de emmers ophing en wilde toen op het hert klimmen om sagoeweer te gaan tappen; maar het hert stond op en vluchtte weg. Het kind zeide: „broeder, wacht even, geef eerst mijne emmers!” Wat zou een hert daarop kunnen zeggen? Het vluchtte het bosch in.

Het kind ging heen en verhaalde aan zijne grootmoeder: „grootmoeder, ik ging heen en hing mijne emmers aan een boom, maar toen ik daarin wilde klimmen om sagoeweer te tappen, stond hij op en vluchtte en nam mijne emmers mede.” Zijne grootmoeder sprak: „dat was een hert, als gij dat ziet, neem dan uw hakmes en dood het, want zulk een hert, dat geeft voedsel, vleesch.” „Grootmoeder, morgen zal ik mijn hakmes medenemen, opdat, als ik een hert zie, ik het doode.”

Den volgenden dag nam hij een hakmes en wilde het hert gaan zoeken, maar zag geen hert, maar wel kinderen [1], die met elkaar vochten; hij ging daar op af en sloeg een der kinderen dood, dat hij naar zijn huis droeg.

Hij gaf er zijne grootmoeder kennis van: „grootmoeder, kom eens naar het hert kijken!” De grootmoeder kwam en zag toen dat 't een mensch was. Zij bromde op hem en sprak: „waarom hebt gij een menschenkind doodgeslagen? als de Compagnie (het bestuur) het verneemt, zal men u verbannen.” „Grootmoeder, ik ging er heen, zij twistten samen, daarom doodde ik hem.” „Als menschen met elkander vechten, moet gij ze scheiden, gij moogt ze niet dooden, anders zal men ons dooden.”

Daarop sprak de jongen: „als ik morgen heenga en zie dat zij met elkander vechten, dan zal ik ze scheiden.”

Den volgenden dag ging hij op weg en trof in een woud twee tijgers [2] aan, welke met elkander vochten; hij wierp zich er tusschen om ze te scheiden, maar zij begonnen hem te verscheuren, zoodat hij overal gewond werd. Hij riep: „verscheurt mij niet, want mijne grootmoeder heeft mij gezegd, dat, als gij met elkander vecht, ik u moet scheiden”.

[1] Letterlijk: de (in het verhaal bedoelde) kinderen.

[2] De tijger is bij overlevering op al de kleine Sunda-eilande bekend; de Rotineezen noemen hem *mèo-asu*, een kat (zoo groot als) een hond. Omtrent de herkomst van het verhaal is uit het noemen van den tijger niets op te maken; eerder is, uit hetgeen verhaald wordt, aan te nemen, dat de tijger hier in de plaats van een ander dier, bijv. den buffel, is gekomen. Zoo iets heeft dikmaals plaats; ik herinner mij een Sawuneesch verhaal, waarin gesproken wordt van iemand, die „tijgers hoedt”!

Maar hoe zouden de tijgers hebben kunnen spreken! Toen hij hen wilde scheiden, begonnen zij hem te verscheuren tot hij het niet meer kon uithouden, zich opmaakte en wegvluchtte. Toen hij bij zijne grootmoeder kwam, was zijn lichaam vol wonden. Zij zeide: „hoe komt het, dat gij zoo gewond zijt?" „Mijne grootmoeder heeft gezegd: „als gij menschen ontmoet, die met elkander vechten, ga ze dan scheiden". Toen ik nu op weg ging, ontmoette ik twee groote menschen, zóo groot, dat zij tot aan de goot van het huis reikten, en hunne nagels waren uiterst lang; zij nu waren bezig elkander te verscheuren; toen ik er tusschen kwam om ze te scheiden, begonnen zij ook mij nog te verscheuren."

De grootmoeder sprak: „dat hadt ge niet moeten doen; als gij ze ziet, vlucht dan; want dat zijn tijgers, geen menschen; hetzij gij ze ontmoet op de vlakte of in het woud, vlucht, want het zijn tijgers, zij zullen u anders verscheuren en dooden."

De grootmoeder maakte (geraspten) klapper warm om er de wonden mee te pappen. Toen sprak hij: „Grootmoeder, als mijne wonden genezen zijn en ik ga spelen en dan lieden ontmoet, die met elkandr twisten, dan vlucht ik."

Nadat zijne wonden hersteld waren, ging hij zich vermaken en kwam voorbij eenige huizen; de bewoners riepen hem aan en zeiden: „weeskind, kom hier om wat maïs te gebruiken".

Maar hij nam de vlucht en vertelde aan zijne grootmoeder: „grootmoeder, toen ik langs eenige huizen kwam, riepen zij mij aan en zeiden: „weeskind, kom hier, om wat maïs te eten", waarop ik hierheen gevlucht ben."

De grootmoeder sprak daarop: „als men u roept om maïs te eten, dan kunt gij dat doen, want dat komt ons dan toe."

„Morgen, grootmoeder, zal ik mijn klapperdop nemen en maïs gaan vragen, opdat, als ik terugkom, wij beiden er van eten".

Een volgenden dag ging hij heen en nam een klapperdop mede; maar hij liep de huizen mis, doch trof eene vrouw aan, die gebak verkocht; hij zeide tot haar: „geef mij wat maïs in mijn klapperdop." Zij sprak: „hoe kan ik 't u geven? ik heb hier geen maïs." „En waarom hebt gij mij dan gisteren geroepen om mij maïs te geven? Mijne grootmoeder heeft mij gelast een klapperdop te nemen, opdat gij mij maïs geeft."

De vrouw wilde hem geen maïs geven, waarop hij haar sloeg, zoodat zij neerviel; hij nam een steen op en sloeg haar daarmede de hersens in; toen nam hij de gebakjes en at ze op; daarna droeg hij

de vrouw naar zijn huis en legde haar op zijne (slaap)plaats, zonder dat zijne grootmoeder het bemerkte. Na twee dagen begon de vrouw te rieken en legden de vleeschvliegen al te maal maden (zoo is de Kupangsche voorstelling) in haar, waarvan hij aldus sprak: „hoe heeft mijne vrouw zich toch met klapper ingesmeerd, geheel haar lichaam is vol uitgepersten klapper.” Hij veegde de maden geheel weg, maar de vrouw stonk reeds.

De grootmoeder sprak: „hé, wat is het, dat zoo stinkt?” Hij zeide: „ik weet ’t niet.”

Zij wachtte totdat hij naar buiten was gegaan en ging toen zien in de slaapplaats van den jongen man, wat daar zoo stonk; en (zag) het reeds opgezwollen lijk van eene vrouw. Toen vroeg zij: „waarom hebt gij die vrouw gedood?” „Ik vroeg maïs en zij gaf mij die niet, daarom sloeg ik haar en viel zij; toen nam ik een steen op en sloeg (haar daarmede) en droeg ik haar hier alzoo heen om haar tot mijne vrouw te maken.” „Om een lijk te trouwen? zij is immers zoo dood, dat zij al erg stinkt! Ga spoedig heen en haal eene schop om haar te gaan begraven.”

Hij haalde daarop de schop.

De grootmoeder sprak: „ga een kuil graven; kom dan en neem haar op, om haar te gaan begraven.”

Hij ging heen; nadat hij een kuil gegraven had, kwam hij terug. Toen sprak de grootmoeder: „wikkel haar in eene mat en ga haar begraven, anders, als de resident het te hooren krijgt, zullen wij straf krijgen.” Hij wikkelde (het lijk) in de mat en ging het begraven.

Daarop kwam hij terug; na één of twee dagen, toen hij met zijne grootmoeder te zamen zat, liet zij een wind. Toen sprak hij: „gij zijt dood, grootmoeder, gij riekt al”. Zij antwoordde: „ik ben nog niet dood”. „Jawel, gij riekt al”. Zij zeide: „ik heb een wind gelaten, maar ik ben niet dood”. Hij luisterde echter niet, nam eene schop en ging een graf graven aan de zijde van de vrouw, die hij begraven had; toen hij den kuil gegraven had, kwam hij terug; hij trok haar mede en sprak: „kom, laat ons gaan, ik ben al klaar met graven, uw kuil is klaar”. Zij riep: „ik ben nog niet dood, ik liet een wind, daarom riek ik.” Hij sprak: „neen, gij riekt juist zooals mijne vrouw.”

De oude vrouw wilde niet gaan, maar hij sleepte haar voort en wierp haar in den kuil, nam een steen op en legde dien over den kuil en streek de aarde in den kuil. De oude vrouw deed niets dan schreeuwen in den kuil, maar hij ging maar voort met aarde er in te strijken tot de kuil vol was en de oude vrouw, na eenige stuiptrekkingen stierf.

Daarop ging hij heen en kwam tehuis; alleen zette hij zich in huis neer om te mijmeren, en sprak: „zoowel mijne vrouw als mijne grootmoeder zijn dood; ik zit alleen hier in huis te suffen.”

Nadat hij op die wijze een of twee dagen gezeten had, liet hij (zelf) een wind; hij sprak toen: „ik riek al, ik ben dood, ik riek nu als mijne vrouw en grootmoeder!” Daarop nam hij eene schop, ging heen en groef een kuil naast zijne grootmoeder; hij stapte er in en legde zich neder; maar wie zou er nu de aarde in werpen?

Te middernacht kwamen er zeven dieven, die langs dien weg liepen om te gaan stelen. Toen hij ze zag, sprak hij: „vrienden, schept even voor mij de aarde in den kuil.” De dieven zeiden: „waarom zijt gij in den kuil gaan liggen?” „Spreekt niet met mij want ik ben dood; komt hier en doet voor mij de aarde in den kuil.” De dieven zeiden: „gij zijt nog niet dood, het doodzijn is niet alzoo.” „Ik ben dood, ik riek toch al.” De dieven spraken: „gij zijt niet dood; sta op en laat ons gaan stelen.”

Toen stond hij op en kwam uit den kuil; vervolgens vertrokken zij met hun achten en maakten eene opening in het huis van den resident. [1] Toen zeiden de zeven dieven: „wij hebben nu een gat gemaakt, ga gij nu kijken en zoek de kisten van den resident en breng ze ons!”

Hij droeg zeven kisten aan en bracht voor elk der dieven eene kist. De zeven dieven spraken met hem en zeiden: „wij hebben nu ieder eene kist, maar waar is nu de uwe? Zoek nog eene kist voor u.”

De domme jongeling echter zeide: „neemt gij (uwe) kisten op den schouder en gaat heen; de menschen hebben honger, zoodat hun mond zóó openstaat.” (Bedoeld is dat de wakers bij het huis met open mond sliepen).

Daarop ging hij maïs koken en maakte er pap van, schepte ze op en goot ze hen in hunne keel; van eenigen verbrandde de maïs (pap) hunne keel, zoodat zij stierven; bij anderen was de maïs reeds koud(er), zoodat zij niet omkwamen. Zij schrikten toen wakker, stonden op en vroegen: „wat komt gij hier doen?” Hij zeide: „wij zijn komen stelen, maar wijl gij hongerig waart, heb ik maïs gekookt om u die toe te dienen.” Daarop grepen zij hem en wekten

[1] In vele verhalen bij de volken, die onder Timor ressorteeren, is de resident in de plaats van den vorst of ander voornaam persoon gekomen. Zoo wordt dan bijv. verhaald: een resident had zeven vrouwen, maar geen kinderen.

den resident, waarop deze opstond. Zij vertelden hem: „deze man is gekomen om te stelen, daarna heeft hij maïs gekookt om ons die in te geven, waardoor wij zijn wakker geschrikt en opgestaan, eenigen echter zijn gestorven.” De resident zeide: „bindt hem”. Zij bonden hem; toen het ochtend geworden was, ondervroeg de resident hem en vroeg: „wat kwaamt gij hier doen?” Hij antwoordde: „niets; ik was dood, heer, en ben een kuil gaan graven om mij daarin neer te leggen: toen kwamen er zeven dieven, wien ik verzocht voor mij de aarde in den kuil te scheppen; zij beweerden echter, dat ik niet dood was (en zeiden): „komt, laat ons gaan stelen in het huis van den resident”; daar aangekomen maakten wij een gat in den wand en zij bevalen mij toen hier te komen en voor hen zeven kisten aan te dragen, waarna zij konden heengaan. Zij zeiden nog tot mij: „waar is uwe kist?” ik zeide: „neen, (nu kan ik daarvoor niet zorgen); de menschen zijn zóo hongerig, zoodat hun mond zóó openstaat”. Toen kookte ik maïs en rijst voor hen.”

De resident beval onderzoek te doen naar de kisten; zeven kisten waren verdwenen; hij beval te gaan zien naar de lieden, wien maïs (pap) in den mond gegoten was; twee waren er gestorven. De resident zeide: „de jongeling is een domoor, maakt de touwen los, hij behoeft niet langer gebonden te zijn, want hij is een stommerik.” Zij maakten hem los, waarop de resident hem vroeg: „waarheen zijn de dieven gegaan?” Hij sprak: „ik ken ze niet, heer”. „Hebt gij gezien, waar zij wonen?” „Ik heb 't niet gezien, heer; het was middernacht toen zij mij kwamen roepen, dus weet ik 't niet.”

Er werd bevolen de twee menschen, die omgekomen waren, te gaan begraven, alsook om de zeven dieven te gaan zoeken; (men zocht) eene maand lang, maar vond ze niet. Toen sprak de resident tot den dommen jongeling: „blijf hier wonen, gij moogt niet meer overal heen zwerven.”

De resident zocht eene vrouw voor hem om mee te trouwen, beval hem een tuin te ontginnen en nadat de tuin ontgonnen was, beval hij hem een huis te bouwen; hij bouwde een huis in den tuin, waarna de resident hem en zijner vrouw een zak centen gaf. De resident zeide: „als de regentijd komt en de regen begint te vallen, ga dan voor dat geld, met uwe vrouw, maïs en rijst koopen om den tuin te beplanten”, (door het steken van plantgaten).

Toen de regentijd kwam en de regen begon te vallen, ging de vrouw water aandragen, maar kwam daarmee niet spoedig terug; daarbij begon het hevig te regenen. Toen sprak de domme jongeling:

„de vrouw is iemand, die niet weet, wanneer zij terug moet komen, zoodat zij den tuin niet beplanten kan.” Hij werd boos op zijne vrouw, nam het geld en stak het in de plantgaten; nadat hij er op die wijze eene groote menigte ingestoken had, kwam zijne vrouw terug van het water halen. Hij sprak toen: „ik heb den tuin al beplant.” Zij sprak: „wat voor maïs en rijst hebt gij gekregen om er een tuin mede te beplanten?” „De resident heeft immers centen gegeven om er den tuin mede te beplanten, wat wilt gij er anders mee doen?” De vrouw werd boos en ging 't den resident vertellen en sprak: „heer, gij hebt centen gegeven om daarvoor maïs en rijst te koopen om den tuin te beplanten; toen ik nu water ging aandragen en wat lang uitbleef, heeft die domoor de centen genomen en ze allemaal in de plantgaten gelegd.”

De resident knorde op de vrouw en sprak: „gij weet heel goed dat hij een domoor is, waarom zijt ge dan heengegaan om water aan te dragen en zijt ge zoo lang uitgebleven? Ga de centen opgraven om daarvoor maïs en rijst te koopen om te planten. Uw man is een domoor; hoe had hij anders een gat in den wand van mijn huis kunnen komen maken, en terwijl de menschen vast sliepen maïs koken om ze dat in te geven; hij is immers een stommerik!”

Daarop ging de vrouw heen en sprak tot haren onnoozelen man: „kom, laten wij de centen gaan opgraven!”

Dat deden ze en groeven negen of tien dagen lang; een gedeelte vonden zij, een ander gedeelte niet; de vrouw nam de centen, welke zij gevonden hadden, en ging daarvoor maïs en rijst koopen.

Toen zij terugkwam, beplantten zij den tuin met rijst en maïs. Zoowel de rijst als de maïs droegen overvloedig vrucht, en beiden oogstten de rijst en plukten de maïs en het huis was vol voorraad.

Ook in het Timoreesch is mij eene, zij het ook zeer lakonieke en onvolledige lezing van het verhaal bekend.

In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat 't mij, bij de Timoreezen, bijna nooit mocht gelukken dergelijke overgeleverde verhalen te verkrijgen, waarmede ik evenwel niet zeggen wil, dat zij niet zouden bestaan; vertellingen van eigen vinding en verdichting gaven zij mij meer.

Dat mij het verhaal in het Rottineesch niet bekend is, is wel toevallig.

Het Timoreesche verhaal luidt als volgt:

Atondjes (*uit*: atoni es) nòk (1) fel-(2) (l)an maihoni (3)
mensch een) met vrouw die baren

an-(*uit*: anah) mònel- (l)es, mes akoüt. Es (4) sin ek- nan (5)
kind mannelijk een maar dom zij sluiten-zij-bereiken

bi kè' nes (*uit*: kèën es). Nan ton bò nua nes(i) (6),
in kamer een Hij-bereikt jaar tien twee meer

es in hè sao bifèl-(l)es, mes bifèl-(l)i ka- n lomi,
hij willen trouwen vrouw een maar vrouw deze niet-zij willen

es nèsgwe (*uit*: nèso è), ma-n mat(e). Es in naskau
hij-slaat haar en- zij dood hij hij-draagt

natàm bi in kèën, nan nènog ten(u), in nafò.
hij-brengt in in zijn kamer het-bereikt dag drie zij zij-riekt

Es ainaf amaf nak: „sààn nafò bi kèën nanan?” In
moeder vader zij-zeggen wat-dat het-riekt in kamer binnen Hij

nak: „au fèl.” Es ainaf amaf tam kiso, es sin nao
hij-zegt mijn vrouw moeder vader ingaan kijken zij gaan

hani nopu ma-n sub. Meu ainfi (*uit*: ainaf i) naskui
graven kuil en- zij begraven Morgen moeder deze zij-veest

hè nafò, es in nao hani nopu ma sub- (b)è nòk-a (7)
dat zij-riekt hij gaan graven kuil en begraven haar met

honis. Meu 'n (voor: an) ten(i); es amfi (*uit*: amaf i)
levend Morgen het weder vader deze

naskui ma mafò es in nak: „ama maten (*uit*: mate en).
hij-veest en hij-riekt hij hij-zegt (mijn) vader dood reeds

„Es in nao hani nopu ma nait(i) amfi (amaf i), kak-kak
hij gaan graven kuil en hij-tilt vader deze schreeuwen

mes in sub- (b)è. Es in naskui ma nafò, es in nao
maar hij begraven hem hij hij-veest en hij-riekt hij gaan

hani nopu ma tam ma ka- n̰ kub in-a (7) naka-n.
graven kuil en ingaan en niet-hij bedekken zijn hoofd-zijn

Es atoni nua nem, es sin hel napoin.
mensch twee zij-komen zij trekken zij-doen-uitkomen.

Aanteekeningen.

1. **Nòk,** vgl. Aant. 1 bij den Kup. tekst.

2. **Fel,** echtgenoote; **bifèl,** vrouw, vrouwelijk; **fel-(l)an,** uit: **fèl** en **an,** die, de; dergelijke verdubbelingen van den slotmedeklinker staan hier tusschen haakjes.

3. **Maihonis;** de **ai** is hier een echte tweeklank, dus éenletter-

-grepig; zoo ook in: **ainaf,** M.-P. **ina.** **E** en **o** op het einde klinken als **è** en **ò**, zooals in het Kupangsch.

4. **Es,** toen, vervolgens, daarom, enz.

5. **Nan,** Kup. **nala,** zie aldaar, Aant. 18.

6. **Nes(i);** eene tusschen haakjes geschreven vocaal aan het einde van een woord duidt, in dit Timoreesch stukje, aan, dat zij, hoewel niet geheel weggevallen, toch nauwelijks hoorbaar is; dit vindt plaats, wanneer het woord op het einde van eene zinsnede komt te staan, enz., dus iets geheel anders dan het weggevallen van de eindvocaal in het Kupangsch.

7. **Nòk-a honis;** de **a,** hoewel eigenlijk tot het woord behoorende is hier meer een overgangsklank, evensals beneden in **in-a naka-n.**

VERTALING.

Een man en zijne vrouw gewonnen éen zoon; maar hij was een domoor; waarom zij hem in een kamer opsloten. Toen hij meer dan twintig jaar oud was, wilde hij eene vrouw trouwen, maar de vrouw wilde niet, waarop hij haar sloeg, waardoor zij stierf. Hij nam haar op en bracht haar in de kamer; na drie dagen, stonk zij. Toen zeiden zijne ouders: „wat riekt toch zoo in de kamer? Hij zeide: „mijne vrouw." Daarop gingen zij kijken; vervolgens gingen zij een graf graven en begroeven haar. Den volgenden dag, liet de moeder een wind en stonk daardoor; de zoon ging een graf graven en begroef haar levend.

Den daaropvolgenden dag, liet zijn vader een wind en stonk; de zoon sprak: „vader is dood." Hij ging een graf graven, nam zijn vader op, en hoewel deze steeds schreeuwde, begroef hij hem.

Daarop liet hij (zelf) een wind en stonk, waarop hij een graf ging graven en er in ging, maar zijn hoofd niet bedekte. Toen kwamen er twee personen en haalde hem er uit.

Hetgeen in het Toradjasch verhaald wordt van Mariala, hoe hij een lekker kostje klaarmaakten, en den lieden wijsmaakten, dat het hondendrek was, (t. a. p. pag. 123, vlg.). is mij, in eene eenigszins andere lezing, alleen in een Sumbawareesch verhaal bekend.

Om dezelfde redenen als boven bij het Kupangsch vermeld, moge hier een klein gedeelte van den tekst volgen, eveneens met interli-

neaire vertaling. Het accent valt bij het Sumbawareesch uitsluitend op de laatste lettergreep.

E en o aan het slot klinken gewoon, tenzij anders is aangegeven.

Ada sa-nompo tau miskin, ada anak sopo ba-singin (1)
Zijn een-stuk mensch arm zijn kind een naam

Salam, ia-(2) antat ngadji (3). Dadi (4) ling dalam ngadji
hij-brengt di dalam

ba-ling děngan: „kuda lè mu-datang ngadji? Ku-beang
woord makker waarom laat gij-komt Ik- geven

mè asu ode- ku.” „Kuda mu-patik asu, apa nědjis?” Dadi
nasi hond klein-mijn Waarom gij-houdt hond want onrein

ba-ling-mo (5) guru: „na patik asu, Salam, apa nědjis!”
woord meester *djangan* houden hond want onrein

Dapat bale Salam: „e ina, sia-(6) tudja aku baso, olo
bereiken huis moeder gij stampt mij mais, doe bij

gula ke njir, (4) apa ia (2) ku-bawa lalo ngadji nawar.”
suiker met klapper want ik- breng gaan morgen

Ba-langan-mo Sala lalo ngadji, děngan rame ngadji, Salam
weg gaan makker *ramai*

kakan baso. Dadi ba-ling guru: „apa de mu-kakan kau,
eten mais woord meester wat dat gij- eet gij

Salam, bua, no mu-ngadji?” „Kadji- (8) kakan tai asu
hoe niet gij ik eet drek hond

ode.” „Njaman-ke, Salam, tai asu ode?” Dadi ba-ling
klein Lekker- *kah* drek hond klein woord

Salem: „njaman, guru.” „Maeng gadu aku rasa!” Ia-beang-
lekker meester Welaan tjoba ik proeven hij-geeft

mo ling Salam lako guru, měngka ia-kakan-mo ling guru:
door aan meester toen hij-eet door meester

„e njaman tai asu ode, Salam, beang aku sopo, Salam,
lekker drek hond klein geef mij een

amè no- mo kangompa guru- mu pina těpong.” Dadi
opdat niet meer moede meester(es)-uw maken meel

ia-beang-mo ling nja (9) Salam asu ode sopo lako guru.
hij-geeft door hond klein een aan meester

„Apa mè asu ode ta, Salam?” Dadi ba-ling Salam lako
Wat voedsel hond klein deze woord aan

guru: mè ke gula ke njir tu-beang.” (10) „Me- lok
meester *nasi* met suiker met klapper wij-geven *Mama* wijze

lamin tu- ete tai?" "Tu-ĕnti nè tu-ĕnti ima, karing
als wij-nemen drek Wij-houden poot wij-houden hand, blijven

tu-ampar, tu-sangka ke pingan lis tai asu ode nan."
wij-slaan wij vangen op met bord uitkomen drek hond klein die

Dadi ĕnti -mo ling kotap, Salam lalo èneng ai- kawa
houden door leerling gaan vragen water-koffie

lako guru, ba-tĕris-mo ba-rari Salam. Dadi ba-ling guru:
aan meester(es) *tĕrus* *lari* woord meester

"lalo kĕlek Salam bawa ai-kawa lèma!" Dadi lalo-mo
gaat roepen brengen koffie snel gaan

kotap, èneng-mo ai-kawa lako guru sowai, Salam ka-mo
leerling vragen koffie aan meester vrouwelijk reeds

ba-rari. Dadi inim ai-kawa guru, mutu ia-sidu tai
lari drinken koffie meester, toen hij-schept-op drek

asu ling guru, ia-pamung baung, ia-bolang. Ngarai
hond door meester hij-ruikt stank hij-werpt-weg Boos

guru: "lalo buya Salam, amè tu-samate." (11)
meester gaat zoeken opdat wij-dooden.

AANTEEKENING.

1. **Ba-singin** (zoo geschreven voor de duidelijkheid) = Mal. **bĕrnama.** Dezelfde functie heeft het voorvoegsel ook bij alle in den boven-gegeven tekst voorkomende woorden. Het kan evenwel in het Sumbaw. ook voor andere verbale woorden dan in het Mal. voorkomen, wanneer zij intrans. gebezigd worden; bijv. **ba-sura-mo datu**, de vorst beval. Voor vocalen luidt het nog: **bar: barutang;** Mal. **bĕrhutang;** voor lipletters wordt het door **ra** vervangen: **ra-bua,** Mal. **bĕrbuah.**

2. **Ia-antat,** hij, zij geleidt, of zij geleiden; deze vorm komt alleen voor bij transitieve verba (ook dan kan **ia** verzwegen worden), toch kan men moeielijk van een passief spreken; vgl. bijv. **datu kèmas ia-mĕnong pangkĕling nan,** de vorst glimlachte toen hij dat woord hoorde.

Bij intransieven wordt de derde pers. niet verder aangeduid, doch de overige personen luiden bijv.: **ku-balayar,** ik zeil; **mu-balayar,** gij zeilt, enz. En dat dit eene innige verbinding is van het voornw. met het verbale woord, blijkt reeds daaruit, dat **mu** geen zelfstandig bestaan heeft, wel **kau;** ook **ia** niet, in de beteekenis van "hij. zij; (**ku** zou desnoods als een verkorting van **aku** kunnen beschouwd worden). Toch kunnen de volledige voornw. wel in de plaats van de

verkorte vormen treden. Naar omstandigheden kan zoowel **mu-njurat** als **mu-surat** (gij schrijft) voorkomen.

Van dit **ia** is te onderscheiden dat, wat verderop in **ia ku-bawa** voorkomt; het laatstgenoemde kan door „om, om te„ weergegeven worden en moet voor een werkwoord door ons met „willen„ overgezet worden; dus: **ia ku-bawa**, ik wil brengen; zoo ook voor intransitieven: **ia lalo**, hij wil gaan.

3. **Ngadji**, Mal. **mĕngadji.**

4. **Dadi**, geschieden, en v. d. het geschiedde, toen, vervolgens.

5. **Mo**, nadrukwijzer als in het Makassaarsch.

6. **Sia**, voornw. van den 2den pers., iets beleefder dan **kau**; 't beleefdste is **kĕlam**, (waarvan de oorsprong mij duister is). Bij nog nederiger wijze van spreken, treden, evenals in het Mal. enz., subst. in de plaats van het voornw.

7. Hoewel voor het verstaan niet bepaald noodzakelijk, merk ik even op, ter verklaring van den vorm **njir**, (Mal. **njiur**, enz.), dat eene **u** in het Sumbaw. in de laatste lettergreep, (behalve voor de **ng**), overgaat in eene korte **i**, terwijl door het accent op de laatste lettergreep, de voorafgaande vocaal weggeworpen wordt, zoo bijv. ook **lit**, Mal. **laut.**

8. **Kadji**, (van **adji**, vorst, heer, dus geheerd, een heer hebbend), nederig voor **aku.** Nog nederiger is **kadjulin**, dat duidelijk **ulin** (voor **ulun**), slaaf, bevat en misschien **kadji**, zoodat het eene samenkoppeling zou zijn. Dergelijke voornw. treden steeds geheel in de plaats van de verkorte voor verbale woorden; men kan in het Sumbaw. dus wel zeggen: **aku ku-kakan**, of **aku kakan**, evenals in het Bimaneesch **nahu ku-ngaha**, of **nahu ngaha**; doch in het Sumbawareesch niet, evenals in het Bimaneesche **lamada ku ngaha: kadji ku-kakan**, maar alleen **kadji-kakan.**

9. **Nja**, lidwoord bij namen van mannen.

10. **Tu-beang**, wij geven; **tu**, uit **tau**, eigenlijk „mensch", maar in het Sumbaw. ook als voornw. gebezigd in de beteekenis van Mal. **kita.** Dikmaals gebruikt waar wij „men" zouden zeggen.

11. Het Sumbaw. vormt causatieven met een prefix **să**: **samate**, dooden; **sabrĕsi**, schoonmaken; soms wordt het door een neusklank gesloten, bijv. **sangita**, (voor **sanggita** van **gita**, elders **kita**, **ita**), laten zien; **sangĕntèk**, (van **ĕntèk**), naar boven brengen.

VERTALING.

Er was eens een arm man, die een zoon had, Salam geheeten, dien hij naar school deed gaan. Tusschen het leeren door, zeiden zijne makkers: „waarom komt gij zoo laat op school?” „Ik heb mijn hondje eten gegeven.” „Waarom houdt gij er een hond op na, daar die toch onrein is?” Ook de meester zeide: „houd er geen hond op na, Salam, want die is onrein.”

Thuis gekomen, zeide Salam: „moeder, stamp, als 't u belieft, voor mij wat maïs, en doe er suiker en klapper bij, want dat wil ik morgen naar school medenemen.”

Salam ging naar school; terwijl zijne makkers met hun allen aan het oplezen waren, zat Salam maïs te eten. Toen sprak de meester: „wat eet gij daar, Salam; waarom leest gij niet mee?”

„Ik eet den drek van een hondje.”

„Is dat lekker, Selam, de drek van een hondje?”

Salam sprak: „lekker, meester.”

„Kom, laat mij eens proeven!”

Salam gaf het aan den meester; toen deze er van gegeten had, (zeide hij), „hé, wat is die hondendrek lekker, Salam; geef mij ook een (hondje), Salam, opdat uwe meesteres, (mijne vrouw), zich niet meer behoeft te vermoeien om meel te maken.”

Salam gaf daarop een hondje aan den meester.

„Wat geeft gij zulk een hondje te eten, Salam.”

Salam zeide tot den meester: „rijst met suiker en klapper geven wij.”

„Hoe gaat 't als wij den drek willen gebruiken?”

„Wij houden (men houdt) zijne voor- en achterpooten vast en dan heeft men hem alleen maar te slaan en den drek, bij het uitloopen, in een bord op te vangen.”

De leerlingen hielden nu (den hond) vast en Salam ging (zoogenaamd) koffie vragen aan (de vrouw van) den meester, maar nam meteen de vlucht. De meester sprak: „Gaat heen en roept Salam, dat hij snel de koffie brenge!”

(Een) leerling ging heen en vroeg aan de meesteres (de vrouw van den meester) om koffie, want Salam was al gevlucht. De meester dronk de koffie, maar toen hij den hondendrek opschepte, rook hij den stank en wierp den drek weg. De meester werd toornig (en sprak: „gaat Salam zoeken, opdat wij hem dooden!”

Het verhaal wordt als volgt voortgezet: dewijl Salam niet te vinden is, laat de meester eene koe, welke onder het huis staat

weghalen en slachten. Salam weet de huid machtig te worden en klimt daarmede in een boom. Toevallig verzamelen zich eenige dieven onder dien boom om daar hun buit te verdeelen; Salam laat de huid plotseling vallen, waardoor de dieven vluchten en Salam zich van het geld meester maakt. Hij laat nu driehonderd rijksdaalders naar den meester brengen met de boodschap, dat dit de opbrengst van de huid is.

De meester laat nu al zijne eigen koeien slachten, doch krijgt slechts éen gulden per huid. Als Salam nergens te vinden is, steekt de meester uit wraak diens huis in brand. Salam verzamelt de asch, klimt in een boom, waaronder zich weder dieven neerzetten, die hij door het uitstrooien der asch verjaagt, waarna hij zich al hun goud toeëigent. Een gedeelte van dat goud zendt hij aan den meester als opbrengt van de asch van het verbrande huis. De meester steekt nu ook zijn eigen huis in brand, maar kan hoogstens twee centen per zak asch bedingen. De meester zoekt nu Salam overal totdat hij hem ten slotte vindt in gezelschap van zijne schoonmoeder en zijne vrouw, de laatste heeft hij in eene mat gerold. De meester ziet de schoonmoeder voor Salam's vrouw aan en vraagt, waarom hij zulk eene oude vrouw genomen heeft. Salam zegt, dat het hem niets hindert, daar hij een stok heeft, waarmede hij eene oude vrouw tot eene jonge kan slaan. Vlug laat hij zijne schoonmoeder verdwijnen, slaat op de mat, waaruit dan zijne jonge vrouw te voorschijn komt. De meester verzoekt hem natuurlijk dien stok te mogen hebben, welken Salam hem geeft op voorwaarde, dat hij niet meer zal trachten hem te dooden.

Tehuis gekomen slaat de meester nu zijne eigen vrouw met dien stok, tot zij er onder bezwijkt.

Het verdere verloop van het verhaal is dus geheel verschillend van het Toradjasche. Hetgeen daarin evenwel verhaald wordt, hoe de held bewerkt dat een ander in zijne plaats gedood wordt en hoe hij-zelf zich later voordoet als uit het doodenrijk teruggekeerd te zijn, enz., wordt ook in hoofdtrekken medegedeeld in het Bimaneesche verhaal van *la Kalai*.

(Bimaneesche texten, pag. 21. vlg.), waarvan hier eene vertaling volgt.

Verhaal van Kalai. [1]

Er was, naar men verhaalt, eens iemand, die Kalai heette; hij

[1]) *Kalai* beteekent: ander, anders, *la Kalai* kan door: „de(n) Zonderling" weergegeven worden.

bezat een tuin aan het zeestrand. Toen (eens) ging hij heen en beklom een klapperboom in dien tuin. Er was evenwel ook een prins, die daar met een vaartuig voorbij voer. De prins sprak nu: „he, Kalai, klim niet in mijn klapperboom; als gij er (verder) inklimt, zal uw vader sterven; daalt gij af, dan sterft uwe moeder; blijft gij in 't midden, dan sterft gijzelf. Als Kalai hoorde, wat de prins zeide, (dacht hij): „dan moet mijn vader maar sterven.„ Daarop klom hij hooger in den klapperboom, wierp al de vruchten naar beneden, ging zelf de vruchten achterna naar beneden, nam ze op om ze te dragen en keerde naar huis terug. Daar aangekomen, zag hij, dat zijn vader en zijne moeder beiden nog (in leven) waren.

Toen sprak hij: „die prins heeft gelogen.„ Hij liep zoo snel mogelijk naar zijn tuin en riep den prins toe: „hé prins, als gij den steven naar buiten (zeewaarts) wendt, zult gij schipbreuk lijden; vaart gij naar binnen (landwaarts), dan zult gij verdrinken.„

De prins sprak tot zijn *mbòda* [1]) „*mbòda* laat den steven wenden, laten wij zeewaarts gaan; het is beter dat wij schipbreuk lijden, dan dat wij verdrinken.„

Zij wendden den steven en voeren zeewaarts. Nadat zij nog niet lang zeewaarts gevaren hadden, leed het vaartuig van den prins werkelijk schipbreuk; al zijne volgelingen kwamen om, alleen de prins en de *mbòda* bleven gespaard, doordien zij zich aan eene plank van het vaartuig boven water hielden. Nadat zij aan land gekomen waren, zeide de prins: „neem dat stuk van eene plank op uwe schouders en ga heen en geef het aan Kalai, en (zeg hem): de prins heeft met zijn vaartuig schipbreuk geleden; maak van dit stuk plank nu voor hem een klein en een groot schip, eene kleine en eene groote brik, een kleinen en een grooten schoener; binnen zeven dagen moeten zij klaar zijn.„

Kalai antwoordde: *mbòda*, ik neem op mijn hoofd en op mijne schouders (ik neem eerbiedig op mij) wat de prins bevolen heeft; maar ik heb geen gereedschap om een schip of brik te maken; ga nu voor mij dit stuk naald aanbieden met verzoek daarvan voor mij te maken eene kleine en eene groote zaag, een kleinen en een grooten dissel, een kleinen en een grooten beitel, eene kleine en eene groote boor, een kleinen en een grooten hamer en alle werktuigen, waarmede een vaartuig gemaakt wordt."

---

[1]) *Mbòda* is de titel van den voornaamsten dienaar van een *rato* of prins, die zijne bevelen overbrengt.

De *mbòda* keerde terug, maakte zijne opwachting bij den prins en deelde hem mede, al wat Kalai gezegd had, hoe hij op zich genomen had schepen en brikken te maken; maar: „hij heeft geen gereedschap, o heer; hier is een stuk van eene naald, waarvan hij verzoekt alle gereedschappen voor het bouwen van een vaartuig te maken."

De prins werd toornig toen hij *één* stuk van eene naald zag, waaruit hij zoovele gereedschappen moest maken; hij zeide wederom: „*mbòda*, ga heen en breng nog eens dezen steen, beveel hem daaruit voor mij een schip te maken, dat binnen drie dagen moet klaar zijn."

Daarop ging de *mbòda* naar Kalai.

Deze vroeg: „welke tijding brengt gij, *mbòda?*"

De *mbòda* sprak: „de prins heeft mij bevolen dezen steen te brengen, maak daarvan, naar hij gezegd heeft, een schip, dat binnen drie dagen reeds klaar moet zijn."

Kalai zeide: „ik neem aan, wat de prins bevolen heeft."

De *mbòda* keerde terug om den prins mede te deelen: „hij heeft den steen neergelegd en op zich genomen daaruit een schip voor u te maken."

De prins sprak: „als er drie dagen verloopen zijn, ga dan het schip halen."

Daarop ging de *mbòda* naar zijn huis.

Na verloop van drie dagen ging de *mbòda* wederom naar Kalai (en sprak): „ik kom op last van den prins om het steenen schip te halen."

Kalai antwoordde: „het steenen schip is al geheel klaar; in twee dagen heb ik het gemaakt; maar het heeft nog geen anker."

Kalai gaf hem een klapperdop vol zand: „breng dit aan den prins en verzoek hem daarvan een anker te maken, opdat men het vaartuig kan doen ankeren."

De *mbòda* ging den klapperdop met zand brengen. Hij sprak: „heer, het steenen vaartuig is klaar, in twee dagen slechts heeft Kalai het gemaakt; maar het heeft nog geen anker; hier is een klapperdop met zand, welken hij mij bevolen heeft aan u te geven, opdat u daarvan een anker er voor make."

De prins werd, dit hoorende, toornig: „ga en zeg hem, of zijne moeder of zijn vader hem geleerd heefd een anker van zand te maken! Hoe kan 't toch met zand; zoodra dat met water in aanraking komt, gaat het uit elkander."

De *mbòda*, ging weer naar Kalai toe en zeide: „heeft uw vader

of uwe moeder u geleerd, Kalai, om een anker van zand te maken; dat vraagt de prins." Kalai antwoordde: "zeer vele eerbetuigingen worden gebracht onder aan de voetzolen en hielen van den prins, maar heeft ook de moeder of vader van den prins hem geleerd een steenen schip te maken!"

De *mbòda* bracht over wat Kalai gezegd had. Toen de prins dat vernam, werd hij toornig op Kalai (en sprak): "ga heen en bind dien hond; als gij hem gebonden hebt, breng hem dan naar het bosch, daar zullen wij hem in aller tegenwoordigheid verbranden!"

Een menigte mannen gingen heen om Kalai te grijpen en te binden, en brachten hem naar het woud. Aldaar aangekomen, begon het avond te worden. De prins sprak: "voor heden is het verbranden van Kalai mislukt; morgen zullen wij hem verbranden."

Men bond hem aan een boom, waarop de prins met zijne volgelingen naar huis terugkeerde, zoodat Kalai alleen bleef.

Nu was er een Javaansche (vreemde) vorstenzoon, wiens verloofde gestorven was, waardoor hij eenigzins aan het malen geraakt was; hij nu kwam langs Kalai, en zeide: "vriend, wat voert ge daar met uzelf uit?"

Kalai antwoordde: "ik ga trouwen met de dochter van een prins; maar ik ben wat stijf, daarom ben ik hier om mijn lichaam wat leniger te maken."

De vorstenzoon sprak: "mijn vriend, laat ik in uwe plaats met die prinsendochter trouwen."

Kalai zeide: "dat kan niet, want ik heb al veel onkosten gemaakt en die dochter van den prins is zeer schoon; haar vel is mooi geel van kleur, hare haren zijn zoo lang, dat zij tot aan hare hielen reiken; er is niemamd die haar in schoonheid evenaart."

De vorstenzoon zeide: "vriend, heb medelijden met mij, geef mij uwe verloofde, neem al wat ik aan heb, mijne met goud beslagen krisscheede, mijn krisband van roode zijde, mijn buikband van gebloemde zijde, mijn hoofddoek van met gouddraad doorweven zijde, mijn *kain* van dezelfde stof met een *kapala* van *kĕmbayat*, neem dit alles te zamen!"

Kalai sprak daarop: "als 't er zoo mee staat, goed dan; maak mij dan maar los." De vorstenzoon bond hem los. Daarna trok hij uit, al wat hij aan had en gaf het aan Kalai; zelf trok hij de *kain* en het baadje van Kalai aan, welke geheel versleten waren. Kalai bond hem vast aan denzelfden boom, waaraan hij gebonden was geweest. Kalai ging daarop naar huis; de vorstenzoon bleef alleen in het bosch.

Den volgenden dag kwam de prins met zijne volgelingen; sommigen droegen hout, anderen brachten vuur aan; toen zij kwamen aan de plaats, waar (hij, dien zij hielden voor) Kalai zich bevond, wilden zij hem gaan verbranden.

De vreemde vorstenzoon schreeuwde: „ik ben niet Kalai!"

De prins sprak: „luistert niet naar hetgeen dien hond zegt; wie zou gekomen zijn om zich in uwe plaats te stellen? Verbrandt hem, jongens!"

Daarop verbranden zij hem; zijn hoofd (schedel) sprong met een knal uiteen. Allen keerden daarna naar huis terug.

Drie dagen nadat de verbranding had plaats gehad, trok Kalai de geheele uitrusting van den vreemden vorstenzoon aan, en ging naar de markt, terwijl hij drie granaatappelen en een peperhuisje met sirih-pruimen bij zich droeg; zoo ging hij midden op de markt staan.

De *mbòda* van den prins was nu ook op de markt. De *mbòda* sprak: „zijt gij hier (weer terug) uit het doodenrijk?"

Kalai sprak: „ja, ik ben hier weer; ik wil mijne opwachting gaan maken bij den prins."

De *mbòda* zeide: „wacht even, ik zal 't eerst den prins mededeelen."

Daarop liep de *mbòda* zoo snel hij kon naar den prins om het hem te verkondigen; hij sprak: „heer, Kalai is (hier weder) gekomen!"

De prins zeide: „gij liegt, beest van een *mbòda*, hoe zou 't mogelijk zijn, dat Kalai terug gekomen is, terwijl hij verschroeid is en zijn hoofd uiteengespat is!"

De *mbòda* sprak: „ik lieg niet, heer; Kalai is er werkelijk, hij is gekleed met een hoofddoek en *kain* van met gouddraad doorweven zijde; een met goud beslagen krisscheede, een krisband van roode zijde; hij staat met de handen op den rug op de markt; hij heeft granaatappelen bij zich en nog iets, ik weet niet wat, in een peperhuisje."

De prins zeide toen: „ga hem voor mij roepen!"

De *mbòda* ging Kalai roepen.

Kalai maakte daarop zijne opwachting bij den prins; daar aangekomen, riep de prins hem tegemoet: „kom Kalai, wat voor nieuws brengt gij van het doodenrijk?"

Kalai sprak: „heer, daar ontbreekt niets; alles wat (wèl) luidt, alles wat eetbaar of drinkbaar is, alles waarmede men zich kleeden of bedekken kan, is daar in overvloed aanwezig; man kan er geen voorbeeld van geven, hoe overvloedig het daar is; dit, wat ik

aanheb, is mij gegeven door uwe voorvaderen; ik kom, wijl ik door hen gezonden ben om u te komen halen; zij verlangen zeer naar u; ga toch zoo vlug mogelijk; het is nu geen tijd van zitten, maar van opstaan; op deze wijze spraken uwe voorvaderen.″

De prins weende toen hij de door Kalai overgebrachte woorden hoorde, en sprak: ″gaat heen en verzamelt hout om mij daarmede te verbranden; ik wil terstond naar het doodenrijk heengaan!″

De *mbòda* en de volgelingen gingen hout halen; toen dat geschied was, gaven zij er den prins kennis van: ″het hout is bijeengebracht, heer!″

De prins sprak: ″verbrandt mij heden avond met u allen.″

Hierna begaf ieder zich naar huis.

Toen het avond werd, ging Kailai wederom op weg om den prins te roepen.

De prins maakte zich gereed om met den *mbòda* en al zijne dienaren en onderhoorigen naar het bosch te gaan.

Daar stapelden zij al het hout, dat er bijeen was, op en staken het aan; toen het goed vlamde, sprongen allen den prins achterna in het vuur met een licht hart, omdat zij het land der dooden verlangden te zien. Hunne hoofden (schedels) spatten uiteen; zij werden door het vuur verteerd en stierven.

Kalai nam de dochter(s) en echtgenoote(n) van den prins tot vrouw; zijne huizen en gebouwen, zijne erven en gronden, dat alles nam Kalai. — Einde.

In eene, overigens geheel anders luidende, Sawuneesche vertelling omtrent zekeren Pepeka, wordt eveneens verhaald, hoe deze zich voordoet als uit den doode teruggekeerd. Deze episode moge hier nog volgen.

De uispraak van het Sawun. kan voldoende blijken uit de Woordenlijst van I. K. Wijngaarden. Verbinding van het pers. voornw. met het verbale woord is in het Sawun. onbekend; vervoeging der verba in de interlineaire vertaling geschiedt dus alleen voor de kortheid.

Ḅale-ri (1) ane (2) dou-au (3) ne: (4) ″ki- ḍo oö ou ta (5) -kako,
w. vorst als niet wilt gij gaan

ne (6) li- (7) pepú- ja naḍé, nè-ri hehi: la-(8) pengĕdu
bevelen mijn dit is weer een breng

woperĕgu (9) wie ĕpu- (10) di do menata!″ (11) Ḅale ane
gebak geven v. ons die onderw. w.

Pepeka: „ɔ̀ö ma-ke (12) ja ta-kako, tao we (13) mu
wil ik gaan maakt gij.

woperĕgu, miḍje ta-kako ja mĕḍa ḍe,„ ane Pepeka ne
gebak dat ga ik avond deze w.

li (14) pa dou-ae ne. Ta-ware-ke Pepeka la (ĕ)mu-(15) no,
z. aan vorst keert naar huis zijn

ḍje (16) li ta-la-wĕli lai-ludu are-laka, ḍje li ta-kĕḍji
z. koopen *bĕras kĕtan* z. stampen

ta-kebĕte, ta-ĕla-le (17) hari-hari pekĕḍji, (17) ta-kehihi-ke ri
tot-meel af stampen zeven door

dupămu-(18) no, ḍje lilo (lilu) (19) nga donahu, ḍje wɔ̀re
vrouw zijn kneedt met suiker rolt

(wɔ̀ro) pemɔ̀neae, (20) ḍje tao mi dou- he, (21) do era
lang maken als mensch die is

nga ruai nga rubebo, pehelaü (20) nga medera Pepeka
met arm met been gelijk met hoog(te)

hari nga worĕwu Pepeka. Ta-ĕla-le pe-tao (17) hari-hari,
samen met gelaat af maken alles

ḍje rɔ̀he (rɔ̀ho) ri ĕru mĕdi, ḍje pepue (pepú) ne dou
wrijft met pot zwart zendt mensch

Pekeka la-pika pa dou-ae ne, ta-la-ridju- ke Pepeka. Bale
melden aan vorst springen

ane dou-ae ne: bole dae, mĕḍa bĕlirai ngara-ko, (22)
w. vorst *djangan* nog avond morgen eerst

ḍje ridju. Ta-langu-ke dou dou-ae ne la-ĕta aḍju adu,
dan springt roept mensch vorst kappen hout hart

ḍje tunu pe-lawá, (23) ḍje hali la roä, do ta-ridju Pe-
branden kool indoen in kuil die te-springen

peka ne. Ta-moko-le ne lawá-ai- he, ta-marango- ke ne rai
klaar kool vuur onduidelijk aarde

ne, ḍje la-pedoe (pedoa) Pepeka ta-la-ridju la roä ne, nga
roepen springen in kuil met

ĕgu li-moa dou-ae ne, wie do menata. Ta-pemoko- ke
dragen zenden vorst geven die onderw. maakt-klaar

ĕni Pepeka, ḍje la-pewuni ĕni la ḍĕmu, ḍje peridjo (peridju)
zich verbergt zich op zolder doen springen

ne nadou, do wɔ̀re ri dupămu Pepeka, ta-heroë (heroö)- ke
pop die rollen door vrouw draagt

ne li-moa dou-ae-ne. Dje ridju la roä ne, ḍje heleo
zenden vorst springt in kuil kijken

ri dou do ae he. Bale ane dou-ae ne: „made tĕra-ke
door mensch die veel w. vorst dood waar reeds

Pepeka, „toi ḍo ri no ta-kebĕte, ne tao ta-dou,
weet niet door hem meel maken tot- mensch

ta-hò (hou) ne ngiü Pepeka, ne tao dupămu-no, nge
vervangen lijf maken vrouw zijn meent

ta-Pepeka tĕra-ke ri dou-ae ne. Bale-ri ane dou-ae ne, ne
waar door vorst w. vorst

li pa dou- no: „made-ke Pepeka, pemoko we di ĕni,
z. aan mensch-zijn dood- reeds. maken-klaar wij (zich)

rai-ḍjĕmi-ae ta-la-ĕgo (ĕgu) ne dupămu Pepeka ne, „ane
vroeg halen vrouw w.

dou-ae ne. Ta-ḍai ta- terora mĕḍa, ta-puru-ke Pepeka ngĕti
vorst komen tot midden nacht daalt van

ḍĕmu ne, ḍje la-ḍjiu ei donahu, ḍje ròhe (ròho) ri awu
zolder baadt water suiker wrijft met asch

ne ihi Pepeka, ḍje kako la (ĕ)mu dou-ae ne, bĕḍji-ke
lijf gaat naar huis vorst slapen-reeds

hari-hari ne dou pa (ĕ)mu dou-ae ne, ta-kedĕku-ke kelai
allen mensch in huis vorst klopt deur

Pepeka li ta-bòka. Ta-merei- ke dou-ae ne, ḍje la-bòka
z. openen ontwaakt vorst opent

uba- kelai pa Pepeka. Bale ane dou-ae ne: „nadú naḍé?„
(mond)-deur aan w. vorst wie deze

Bale ane Pepeka: „ja ma-ke, dĕka ti menata.„ Ta-kebĕdi-ke
w. ik kom van ondw. schrikt

ne dĕniade dou-ae ne, ḍje la-pika pa dupămu-no: „tangá
hart vorst zegt aan vrouw zijn hoe

ku do-ḍo (24) made Pepeka pa roä worai ne, do tòbo
dat niet dood in kuil aarden die vol

ri lawá ai?„ Ta-la-kerei- ri -ke pa Pepeka ri dou-ae ne:
met kool vuur vraagt weeer aan door vorst

„minamí ne lai kako-ou, Pepeka, tangá ku melila ne
hoe weg gaan uw hoe dat snel

dĕka- ou, hĕku do-ḍo rĕdja ou?„ ane dou-ae ne. Bale-ri
komst uw, dat niet lang gij w. vorst

ane Pepeka: „nè ne li-moa do menata pa ja wie
w. is zenden die ondw. aan mij geven

dou-ae„, ane Pepeka, „li ta-pedoe (pedoa) dou-ae li ta-kako-le,
vorst w. z. roepen vorst z. gaan-ook

ane, ne pepue (pepú) ja ma- (8) pika pa dou-ae.〃 〃Bole-ako (25)
w. bevelen mij zeggen aan vorst misschien

ou ta-uku,〃 ane dou-ae. Bale ane Pepeka: 〃tĕra minahăre,
gij liegen w. vorst w. waar aldus

kiri dĕka di la menata, ta-petabe-ke di, ḍje wòba worena
als komen wij in onderw. begroeten ons schieten kanon

ne do menata he.〃 〃Kako helaü di,〃 ane dou-ae ne.
die onderw. Gaan samen wij w. vorst

Bale ane Pepeka 〃kako ḍo- ke ja, dĕka ma-ke ja ngĕti
w. ga niet meer ik, kom ik van

menata.〃 〃Kako ḍo ja miha, ridju uru ou, Pepeka〃,
onderw. Ga met ik alleen, spring eerst gij

ane dou-ae ne. 〃Ie ḍò minahăre, kiri ridju uru ja,
w. vorst goed niet aldus als spring eerst ik

ja-ke ne djaḍi ta- dou-ae,〃 ane Pepeka. Ta-tu-ke dou-ae
ik word tot-vorst w. geschiedt vorst

ne ta-ridju hari nga dou- no.
springen samen met mensch-zijn.

AANTEEKENINGEN.

1. **Bale**, 〃omgekeerd, om terug te keeren tot,〃 is in beteekenis ongeveer gelijk geworden aan: 〃wat betreft〃 voor een voorop geplaatst substantief. Het wordt meermalen gevolgd door **ri**, wederom, wat in deze verbinding zonder beteekenis is geworden.

2. **Ane**, woord, het zeggen; meestal als absolutivum gebezigd.

3. **Dou-ae**, groot(e) mensch (man), titel van den vorst.

4. **Ne** na een subst. is het enkelvoudig lidwoord.

5. De functie van het zoo tallooze malen voorkomende **ta** is met weinig woorden moeilijk aan te duiden. Beknopt (zij het dan ook zeer onvolledig) gezegd, heeft het dikwijls geen anderen rol, als het voor een verbaal woord staat, dat naar onze opvatting een verbum finitum is, dan dat het dit verbum of praedicaat meer bepaaldelijk als zoodanig aanduidt; het kan dan ook altijd wegblijven, Voorst komt het nog voor zulke verba, welke wij beschouwen als deelwoorden of afhankelijke infinitieven, (waarbij behooren de praedicaten van onze onderwerps- en voorwerpszinnen); bijv. **oö ja ta-kako,** ik wil gaan; **ta-li no ta-kako,** hij beveelt te gaan; **ie ta-kako ja,** het is goed, dat ik ga; **toi ḍo ri ja ta-dĕka no,** ik wist niet, dat hij kwam; (het Biman. zou in al deze zinnen een verbaal subst.

bezigen). Hierbij behoort natuurlijk het gebruik van **ta** voor substantieven, als deze voor een geheelen zin staat, bijv. **toi do ri no ta-kebĕte**, hij wist niet, dat het meel was. In voorzinnen is **ta** soms door „nadat" weer te geven, bijv. beneden: **ta-moko**, nadat gereed was; **ta-dai**, nadat (het) gekomen was, enz.

Het is hier niet de plaats om over de verhouding van dit gebruik van **ta** tot het eerst genoemde te spreken; ook de andere functien kunnen hier voorbijgegaan worden.

6. **Ne** voor een subst. is in zekeren zin het tegenovergestelde van **ta**; het staat alleen voor subst., hetzij ze als subject, object of absolutivum voorkomen, en duidt deze (wederom kort en onvolledig gezegd) als zoodanig aan. Het duidelijkst blijkt dit bij woorden van verbale beteekenis: **ta-dĕka ja**, beteekent: ik kom, kwam, enz.; **ne dĕka ja**, (als absolutivum), bij mijne komst; **ta-li ja**, ik zeg, enz.; **ne li ja**, bij mijn zeggen, of naar mijn zeggen.

7. **Li-pepú**; met **li**, hier als subst., „geluid", „woord", wordt een soort van afgeleiden subst. gevormd; dus van **pepú**, bevelen, **li-pepú**, bevel; **li-moa**, (zie beneden) van **moa**, zenden: boodschap, maar ook: wat gezonden wordt, geschenk.

8. **La** voor een verbaal woord, duidt de richting, van den spreker af, aan; wij kunnen het dikwijls door „gaan" overzetten: **ta-la-wĕli**, hij gaat koopen.

Het omgekeerde is **ma**: **ta-ma-wĕli**, hij komt koopen.

9. **Woperĕgu**; **wo** is een verkorte vorm van het woord voor vrucht, (thans **wue**, M. P, **wuah**); het staat gewoonlijk voor de namen van vruchten, bijv. **wo-pau**, mangga- (vrucht). In **woperĕgu** is het onafscheidelijk aan het woord verbonden en is te verklaren, evenals in: **wowadu**, steen, enz. door den eenigzins ronden vorm. **Worai**, (zie beneden), is aarde als stof, aardkorrels, tegenover **rai**, aarde.

10. **Ĕpu**, grootvader, enz., v. d. voorouders.

11. **Menata**, de onderwereld; **do menata**, die in de onderwereld zijn, bewoners der onderwereld.

12. **Ma-ke**, doet, evenals **ke**, (reeds), dikwijls alleen dienst als nadrukwijzer.

13. **We**, slechts, maar, wordt dikmaals bij den imperatief gebezigd.

14. **Li**, zeggen, bevelen.

15. De **ĕ** aan het begin van een woord valt na de voorzetsels: **la**, **pa**, **ma**, gewoonlijk weg.

16. **Dje**, toen, vervolgens.

17. **Ta-ĕla-le pe-kĕḍji.** Het perfectum wordt gevormd met **ĕla**, (Mal. **habis**), terwijl het verbum **pe**, (hier oorspronkelijk de praepositie **pa**), voor zich krijgt.

Ta is hier door „nadat" (vgl. Aant. 5.) weer te geven; **le**, „ook", duidt het meervoud aan.

18. **Dupămu**, uit: **dou pa ĕmu**, mensch in huis = echtgenoote.

19. **Lilo (lilu)**, het woord tusschen haakjes duidt den eigenlijken vorm van het woord aan. De tweede wordt in het algemeen alleen gebruikt bij transitieve verba, als het object enkelvoudig en dus ook bepaald is.

20. **Pemòneae**, van **mòneae**, groot, lang; met **pe** worden zoowel causatieve werkwoorden (welke ook als bijwoord dienst doen), als reciproque gevormd; bijv. **pehelaŭ**, (vergel. beneden), van **helaŭ**, gelijk; zij zijn gelijk met elkander, ook: hij is gelijk met.

21. **He**, meervoudig lidwoord; bij vergelijkingen staat het subst. steeds in het meervoud.

22. **Ngara-ko**, eene samenkoppeling van twee woorden van dezelfde beteekenis.

23. **Pelawá**, van **lawá**, kool; dit gebruik van **pe** (samenhangend met het sub Aant. 16 genoemde), is alleen in enkele uitdrukkingen overgebleven.

24. Gewoonlijk geeft **do** voor **ḍo** (evenals in het algemeen voor verbale woorden) een durativum te kennen; **do-ḍo kako no**, kan bijv. beteekenen: hij pleegt niet te gaan; tegenover **kako ḍo**, hij gaat niet; na **ku**, **hĕku**, evenwel is de beteekenis verloopen.

25. **Bole ako** schijnt eigenlijk te beduiden: gekscheer niet. De uitdrukking heeft echter, in gewoon gebruik, de beteekenis van ons „misschien."

Vertaling.

De vorst zeide: „als gij niet wilt gaan, op mijn bevel, dan heb ik nog een anderen last: ga gebak (van fijn gestampte maïs met suiker) brengen aan onze voorvaderen in de onderwereld."

Pepeka sprak: "ik wil wel gaan; maak het gebak maar gereed, opdat ik van avond gaan kan"; zoo sprak hij tot den vorst.

Hij keerde naar zijn huis terug en beval ontbolsterde kleefrijst te gaan koopen; die rijst dan te stampen en als alles gestampt was, moest het door zijne vrouw gezeefd worden, waarna zij het kneedde met suiker tot eene langwerpige rol en gaf er den vorm van een mensch aan, met armen en beenen, in grootte en gestalte overeenkomende met Pepeka. Toen alles zoo ver klaar was, werd het ingewreven met zwartsel (roet) uit den pot; Pepeka zond zijn dienaar om den vorst mede te deelen, dat hij gereed was om naar beneden te springen.

De vorst sprak: "wacht nog een weinig, morgenavond eerst moet hij naar beneden springen."

De vorst riep nu volk op om hard hout te gaan kappen en dat tot kolen te verbranden, die in den kuil te doen, waarin Pepeka moest springen. Toen de kolen gloeiend waren, begon het land onduidelijk te worden (viel de avond); men ging Pepeka roepen om in den kuil te springen, medenemend al wat de vorst gezonden had voor hen, die in de onderwereld waren. Pepeka maakte zich gereed, maar verborg zich op zolder en liet de pop, welke zijn vrouw gemaakt had, naar beneden springen, onder den arm dragend, al wat den vorst gezonden had. De menigte zag het, dat hij (schijnbaar) naar beneden sprong.

De vorst sprak: "nu is Pepeka werkelijk dood;" hij wist niet, dat het maar meel was, waaraan een menschelijke vorm gegeven was ter vervanging van Pepeka, door diens vrouw gemaakt; hij meende, dat het werkelijk Pepeka was.

De vorst sprak daarna tot zijne lieden:

"Pepeka is dood; laten wij ons gereedmaken om morgen vroeg zijne vrouw te gaan halen;" zoo sprak de vorst.

Toen het middernacht geworden was, daalde Pepeka van den zolder af, baadde zich in suikerwater en wreef zich in met asch; daarop ging hij naar het huis van den vorst, waar allen in het huis reeds sliepen, Pepeka klopte op de deur en verzocht open gedaan te worden. De vorst ontwaakte en deed de deur voor hem open. De vorst sprak: "wie is daar?"

Pepeka zeide: "ik; ik kom uit de onderwereld."

De vorst verschrok en ging heen en zeide tot zijne echtgenoote: "hoe is het toch mogelijk, dat Pepeka niet omgekomen is in den kuil in den grond vol gloeiende kolen!" Hij ging daarop naar

Pepeka en vroeg hem: "hoe zijt gij gevaren, Pepeka; hoe komt het, dat gij zoo spoedig terugkeert, dat gij niet langer uitblijft?" zoo sprak de vorst.

Pepeka zeide: "ik heb eene boodschap voor u van hen, die in de onderwereld zijn," sprak hij, "om u te bevelen snel daarheen te gaan, dat hebben zij gezegd, mij zendende om het u te gaan mededeelen."

"Misschien liegt gij wel," zeide de vorst.

Pepeka sprak: "het is werkelijk zoo; als wij in de onderwereld komen, dan begroeten ons de voorvaderen en schieten kanonnen af."

"Laat ons samengaan", zeide de vorst.

Pepeka sprak: "ik ga niet weer, ik kom pas uit de onderwereld."

"Ik ga niet alleen, spring gij eerst naar beneden, Pepeka", zeide de vorst.

"Dat kan niet, als ik 't eerst sprong, zou ik (daar) vorst worden," zeide Pepeka.

Toen geschiedde het, dat de vorst met zijne lieden naar beneden sprong.

Ten slotte kan ik nog mededeelen, dat het Toradjasche verhaal omtrent *Laü*, (t. a. p. pag. 126 vlg.), die zijn vader wijsmaakt, dat zijne moeder gestorven is, en omgekeerd zijne moeder doet gelooven, dat zijn vader gestorven is, en ze daarna beiden weder met elkander doet huwen, mij ook bekend is in het Sumbawareesch, Kupangsch en Sumbasch. De verhalen zijn evenwel te lang om hier in te lasschen.

Amsterdam, September 1903.

EENIGE FABELS UIT DE PROZABEWERKING VAN DE TANTRI VERGELEKEN MET INDISCHE FABELS.

DOOR

Dr. H. H. JUYNBOLL.

Het fabelboek Tantri is reeds eenigszins bekend door hetgeen dr. van der Tuuk er over mededeelt in zijne Notes on the Kawi language and literature (Journ. Royal Asiat. Soc. New. Ser. XIII, p. 44 sq.) en in zijn Kawi-Balineesch woordenboek, II, p. 578, s. v. tantri, II. Hij noemt dit werk „a kind of Panchatantra, but derived from other sources..... It must be derived from some Indian fable book, but the greater part of the fables are unlike those in the Panchatantra or the Hitopadeça.” Er bestaan 5 verschillende redacties van, n.l.: 1° in de dĕmung-versmaat: (Vgl. Prof. Vreede's Catalogus der Jav. en Mad. HSS. p. 394, cod. 3132, waar men bij Dr. v. d. Tuuk's Notes enz. kan voegen: Dr. Brandes' bijdrage in den Feestbundel, aangeboden aan Prof. Veth, pag. 145; Van Bloemen Waanders in T. I. T. L. en Vk. VIII, p. 150 vg.; Van Eck in B. T. L. Vk. feestnummer, p. 155; Dr. v. d. Tuuk in Not. Bat. Gen. XXIX, (1891), pag. 133; Dr. Brandes' bijdrage in den Feestbundel, aangeboden aan Prof. de Goeje, p. 89, n. 1; Dr. Brandes in T. I. T. L. en Vk. XXXV, p. 473 en XXXVII, p. 400 en Not. Bat. Gen. XXXI (1893), pag. 78). Dit is de bekendste redactie.

2° in de kaḍiri-versmaat. Deze redactie is volgens dr. van der Tuuk „niet vrij van Balinismen”.

3° de proza-redactie of Tantri Kamandaka.

4° de Catri of Cantri, die „onder Mohammedaanschen invloed schijnt geschreven te zijn en in een taal, die zeer modern is..... bevat vele woorden, den Balinees onbekend;... ook is zij in de nieuwe versmaten.” (van der Tuuk's Kawi-Bal. Wdb. s. v.). Dit is de redactie, die Prof. Vreede Bayan Budiman noemt (Cat. der Jav. en mad. HSS. p. 309, cod. 1822) en waarvan ook een Madur. bewerking bestaat (Vreede, o. c. p. 412, cod. 2311).

5° de Balische Tantri, die ook Sasaksche woorden bevat.

Wij zullen hier verder alleen de prozabewerking of Tantri Kamandaka bespreken. Omtrent het raamverhaal zegt dr. van der Tuuk (Kawi-Bal. Wdb.): „Een vorst, iederen nacht eene andere maagd willende beslapen, komt de patih er toe zijn eigene dochter, Tjantri of Tjatri aan te bieden.” In de prozaredactie heet de vorst Aiçwaryapâla en regeert hij in Pâṭaliputra, terwijl hij volgens de redactie, medegedeeld door van Bloemen Waanders in T. I. T. L. Vk. VIII, p. 151, Prabu Si Dara Patra heet en regeert in Patali Naganton. De laatste eigennaam is blijkbaar een krâmâ-vorm van Patalinagara. De patih heet in de Tantri Kamandaka Nitibhandheçwaryya en zijne dochter dyah Tantri. Dit woord dyah leeft nog voort in het N.-Jav. kadeyan (O.J. kadyahan) en in den eigennaam Jurudeh, O.J. Jurudyah (vgl. b.v. Ghaṭotkacâçraya, X, 7; XI, 12 en 14, XXVI, 2, enz.).

De Tantri Kamandaka is in sarga's verdeeld, evenals b.v. het O.J. Râmâyaṇa. De eerste hiervan heet Wiwâhasarga naar de huwelijken, die Aiçwaryapâla sluit. In het HS. 3464[d] van het Legat. Warn. vindt men dit gedeelte van p. 1—19. Het eerste verhaal, dat verder door het geheele werk loopt en als zoodanig als een secundair raamverhaal beschouwd kan worden is dat van den stier Nandaka, die vriendschap sluit met den leeuw Caṇḍapinggala. Deze vriendschap eindigt in vijandschap door toedoen van den patih Sambaddha, een jakhals, die tweedracht zaait tusschen de beide dieren, waarop zij elkander dooden en door Sambaddha verslonden worden, die echter ten gevolge van zijne gulzigheid zelf ook omkomt. In het Pancatantra heet de stier Sanjîwaka en de leeuw Pinggalaka. De naam van den leeuw in de Tantri wijkt hier dus niet veel van af. De jakhals heet echter in het Pañcatantra Karaṭaka, in de Arabische en Maleische bewerkingen tot Kalila verbasterd. De tweede jakhals, die in het Pancatantra Damanaka, in de Arabische versie Dimna en in de Maleische Damina heet, komt in de Tantri niet voor. Overigens komt deze geschiedenis van den leeuw en den stier in de Tantri overeen met die in het Pancatantra. De tweede sarga van de Tantri heet Nandakaprakâraṇa (pag. 19—24). Het daarop volgende gedeelte (pag. 25 sq.) is in de war, zoodat niet opgegeven wordt, waar de derde sarga eindigt en de vierde begint. De 4[e] sarga is getiteld: Sambaddhaçṛgâlasangsargga, Gajadrumacarita, atat-uccâraṇa, naar Gajadruma, eenen vorst van Kuçambinagara en papegaaien, die in de eerste fabel

voorkomen. De 5e sarga heet Sambaddha-çṛgâlâsana (pag. 38—40). Hierop volgt een fabel, die ook uit Indische bronnen bekend is, n.l. van de schildpad en de beide ganzen. Vgl. Hitopadeça, IV, 2 (opgenomen in Böhtlingk's Sanskrit-chrestomathie, p. 158) en Pancatantra, p. 102 van de vertaling van Van der Waals. Ter vergelijking deelen wij hier den tekst van dit gedeelte van de Tantri mede:

Hana ta ya pas munggwing talaga Kumudawatî; ramya ikang talaga, akweh tunjungnya anekawarṇṇa: hana çweta, rakta, mwang nila pangkaja. Hana ta hangça lakîstri, masabhâ rikang talaga Kumudawatî, panangka nikang wwai sangka ring talaga Manaçara. [1] Kunang ngaran ikang hangça [2], si Cakrânggî ngaran i hangça wadon; ya teka sama munggwing talaga Kumudawatî; malawas pwa, masamitra lâwan sang pâs, pangaran si Durbuddhi kang lanang, si Kacapa kang wadon; kunang meh lahrûmâsa, sangçaya sat wwai nikang talaga Kumudawatî, mamwit ikang hangça mangaran si Cakrângga, si Cakrânggî ring mitranya pâs mangaran si Durbuddhi, mwang si Kacapa, kunang lingnya. „Mitra nghulun mamwit awiṣâta hatĕntaya (?) ta mami sakingke, mapan sangsaya sat tika mangke wwai nikang talaga Kumudawatî, atawi manghârĕpakĕn lahrûmâsa, tan kawaça nghulun yan madoha wwe, nimita ni nghulun mahyun layata, umungsi talaga Himawânparwwata ngkâna, ri Mânasasara ngaranya, mahâpawitra ika, wenya mahnî adalĕm, tan masat, yan lahrûmâsa, rikana para ni nghulnn mitra."

Mangkana ling nikang hangça, sumahur ikang pâs, lingnya: „Uḍuh mitra, lukan padaçiṇan matanta ri nghulun, mahyun matinggala ri nghulun, mamrih ahurip ta prihawak, apan paḍa nghulun lâwan kita, tan wnang madoha lâwan wwai, saparanta mami tumuta, ri suka-duḥkanta, makaphalâ ningwang samitra lâwan kita."

Sumahur ikang hangça: „Aum, sang pâs, hana kira-kira ni nghulun, haneki kayu sahutĕn denta, ri tngahnya, mami sumahuta ri tungasnya, sana-sini lâwan swami ni nghulun, kakawaça mne deni nghulun humibĕrakneri kita, haywa ta wihang denta manahut nguniweh haywângucap-ucap, salwir ning katungkulan, mne yan wwang humibĕrakĕn iri kita, haywa juga hinaruhan denta, hana atakwana haywa juga sinahuran, yeki ulahanta, haywa ta tanpa-

---

[1] Lees: Mânasasara.

[2] Hier is vergeten: si Cakrângga ngaran i hangça lanang.

mintuhu wuwus mami, kunang kita yan tan pamintuhu warah mami tan siddha kita tkeng dwan, mapuputan pati."

Mangkana ling nikang hangça, ya ta sinahut tngah ikang kayu de nikang pâs, tungtung ikang kayu, mwang bungkahnya, cinucuk de nikang hangça, sana-sini jalwistrî, kanan-keri, moghâmör winawa dening hangça, umahasa ring talaga Mânasasara, ri iṣṭa prayanya; huwus madoh ulihnyâmör, ḍatang pwa ya ri ruhur ikang tgal Wilanggala. Hana pwa ya çoṇa salakîstri, manghöb ri sor ni tahĕn mangga, mangaran si Nohan ikang çwana lanang, si Babyan ikang wadon, ya ta tumĕnghâ ikang çwana, umulat irikang hangçâmör, kalih sama hibĕr hibĕrakĕn pâs, kunang ling nikang çwana: "He sang bapa ny anak i nghulun, tinghal ikang wastwasambawa, ikang pâs ingibĕrakĕn ikang hangça, salakibya." Sumahur ikang çwana lanang: "Asambawa dahat lingta, ring kapana tang pâs kawaça amöra de nikang hangça, dudu ikang pâs, tahi ning wṛsabâking ika, parumahan ing kutis, ulih-ulihnya ri putra ning hangça, kalinganya." Mangkana lingnya si Babyan mwang si Nohan. Karĕngö pwa wuwus ning çwana de nikang pâs, krodhâmbĕknya kumĕḍut tutuknya, denya sinanggah tahi ning kĕbwaking, parumahan ing kutis, wahu mangang tutuknya pwa ya ikang pâs, huwak tekang kayu sinahutnya, tibâ ikang pâs ring kṣititala, linûd ika pinangan dening çṛgala salakîstrinya. Ikang hangça kari kerangan pwa ya, tan pituhu de nika pawkasnya, ngûni ri pûrwwaka, mati ikang pâs sasomah, ikang hangça lumaris maring talaga Mânasasara, tinon de bhagawân Basuwargga, magawe çloka:

Mitrânahita kâryyâni yo wâkya nâtitiṣṭati,
Kurmmabandawa durbuddhi kaṣṭabraṣṭâ winaçyati [1] (37).

Kalinganya, ikang warah ning mitra, yan abcik, yogya hiḍĕpan yekâla ning tanpamituhu wuwus ing mitranya, tanparasa yan lagy anahut kayu-kayu, tan kawaçanyâmgöng gĕlĕngnya, mnga tutuknya, manĕmoni bancana, dening wuwus nikang çṛgâla, mawĕkasan tibâ pwa ya, minangça dening çona jalwistrî.

Hoewel het verloop van het verhaal geheel overeenkomt met dat in het Pañcatantra en den Hitopadeça zijn er toch eenige verschillen op te merken. Het begin van de Middeljav. fabel b.v. luidt:

[1] Lees: Durbuddhiḥ kâṣṭhâd bhraṣṭo winaçyati.

„Er waren eens schildpadden in het meer Kumudawatî. Dit meer was bekoorlijk, vol lotussen van allerlei kleuren: er waren witte, roode en blauwe lotussen. Ook waren er ganzen, een mannetje en een wijfje, die vertoefden in het meer Kumudawatî, welks water uit het Mânasameer kwam; de namen nu van de ganzen waren Cakrângga van het mannetje en Cakrânggî van het wijfje. Zij bevonden zich samen in het meer Kumudawatî. Na verloop van tijd sloten zij vriendschap met de schildpadden, waarvan het mannetje Durbuddhi en het wijfje Kacapa heette. Toen nu bijna de drooge moeson gekomen was, en het water van het meer Kumudawatî hoe langer hoe meer opdroogde, namen de ganzen, genaamd Cakrângga en Cakrânggî, afscheid van hunne vrienden de schildpadden, genaamd Durbuddhi en Kacapa, zeggende„ enz.

Bij vergelijking met de Indische fabelboeken, ziet men, dat het meer, dat hier Kumudawatî (d. i. Lotusrijk) heet, in den Hitopadeça Phullotpala genoemd wordt, terwijl het in het Pancatantra geen naam draagt. De beschrijving ervan komt alleen in de Tantri voor. De ganzen, die hier Cakrângga en Cakranggî heeten, worden daar Saṃkaṭa en Wikaṭa genoemd. Ook heet daar de schildpad Kambugrîwa, terwijl hier sprake is van twee schildpadden, die Durbuddhi (d. i. de Onverstandige) en Kacapa (d. i. Schildpad) genoemd worden. Verder is echter in de Tantri ook slechts sprake van één schildpad. Ook wordt in de Indische fabels niet gezegd, dat de ganzen naar het Mânasameer gaan. De reden, waarom de schildpad den stok loslaat, wordt hier ook anders voorgesteld dan daar. Hier wordt verteld, dat twee honden (çona of çwana), genaamd Nohan en Babyan, de schildpad zien en dat een van hen de schildpad voor een opgedroogd stuk buffelvuil aanziet, waarop de schildpad zoo toornig wordt, dat zijn bek trilt, waardoor deze opengaat en het dier naar beneden valt. In het Pancatantra echter wordt de schildpad door menschen gezien, die zeggen, dat het iets is, dat op een rad gelijkt, waarop de schildpad wil vragen, wat het geschreeuw beduidt en daardoor valt. In den Hitopadeça is de voorstelling weder eenigszins anders. Daar zien koeherders, dat de schildpad door de lucht gevoerd wordt. Ze zeggen, dat zij het dier zullen koken en thuis of bij het meer opeten. Daarover vertoornd zegt de schildpad: „Gij moet asch eten„ en valt daardoor naar beneden. Ook het Sanskritvers, dat de moraal bevat, wijkt af van dat in den Hitopadeça. Alleen de vier laatste woorden vindt men er in terug en daaruit blijkt ook, waarom de schildpad

hier Durbuddhi heet. In den Hitopadeça n.l. luidt de laatste regel van het vers:

Sa kûrma iwa durbuddhiḥ kâṣṭhâd bhraṣṭo winaçyati

Durbuddhiḥ is daar een adjectief, dat behoort bij kûrma (de domme schildpad). De Javaansche bewerker heeft dit niet begrepen en er een eigennaam van gemaakt.

Een andere fabel, die ook in het Pañcatantra en in den Hitopadeça voorkomt, is die van den reiger en den kreeft (pag. 43—45). Vgl. Hitopadeça, IV, 7 (opgenomen in Böhtlingk's Chrestomathie, p. 160) en Pañcatantra, p. 66 van de vertaling van Van der Waals. In de Tantri luidt deze fabel als volgt:

Hana talaga ring Malini ngaranya, ya teka râmya tekang talaga, akweh tuñjungnya anekawarṇṇa-warṇṇa, wwenya mahning nirmmala madalĕm, ri tirahnya makweh kakaywanya skarnya sugandha, mwang maphala matĕb, yekâ pinakapamiranti ning manuk ya mara riya, ikang makire mina, anghing si baka juga ikang kuhaka, lobha manahnya, mangulahakĕn cidra kira-kiranya, mahyun mangĕntyakna ikang mina sakawaçanya mawâ, rumgĕpa kahyunya, apan pratama ring anâgata, mara ta ya ri talaga Malini, masalin bhawanya, kadi swabhâwana ning sang sadhujana, smunya kadi sang paṇḍita, sahiṣṇu, tan prâṇagaṭa, pisan ping rwa ikang mina humalwi harĕpnya, tancinucud denya si baka, nitya mangkana ulah si baka, katon de nikang mina kabeh, sama matakwan ikang mina kabeh, ring si baka, ri denya bheda buddhinya, mwang wuwus nikang mina Santawacana, sumahur ikang manuk mangaran si baka, lingnya: „Auṃ sang mina kabeh! denta samâtakwan ri buddhi ni nghulun, tan kadi ngûni, tibâ ning mamanggih pâpakrama, yeka wḍi ni nghulun, mahyun mami mangke angulahakna tapa, umungsireng çûnya, mahaywa ring ulah (h)ayu, mwang çabda manohara, ngûniweh tan hingçakarma, tanpamati-mati".

Mangkana lingnya si baka. Sumahur ikang mina kabeh: „Rahayu dahat yan mangkana kahyunya, bhâgya ni nghulun yan kita mowah ambĕkta, mari amamati-mati amangça mangsya, matangnyan makamitraha mami kita mangke, mâsiha ikang mina ing talaga Malini iki kabeh ri kita, kita maraha ikang yogya tan-yogya, kâraṇa ni nghulun mamnĕra rîhatra paratra." Mang-

kana ling nikang mina kabeh, kneng upayanya si baka, wus paḍahanira [1] buddhi nikang mina kabeh, pârccaya ring si baka, nirbhaya nirsangçaya ikang mina, enak buddhinya si baka, ri deny amet upaya, kagĕtĕm ambĕknya kabeh, karĕgĕp i naya denyâ, karisukpĕkanya [2] si baka, sumahur ikang manuk baka, lingnya: „Aum sang matsya kita kabeh, nimita ning mami manangis, mawlas iri kita kabeh, wahu sama enak denta mamukti suka, sakulawargga-santananta, mwang anak rabinya, rowangta mukti râmya ning talaga Malini, milu suka tka ni nghulun, lumihat i sukanta kabeh, mangke ta mamy angrĕngö wṛta ning para, reh nikang tuha-rawa sama wus madandan magawe jala, jaring seser, ancong mwang laha, ityewam âdi, mwang tuba pinaḍatinya, pinakaçaraṇa ning angirup iwak sinangguh ḍatĕnga sapasar mangke, sarwwi macangkrama, amawa sĕkul mwang tok, samayanya ḍatang ring bhadrawâdamâsa [3], ikâ ta mangke mangdadyakĕn wiyoga ni nghulun, sâkṣât si tansih ing widi, mamgati ri samitra ni nghulun lâwan kita kabeh, pâpa ning mami tan biṣa umeta ri karakṣahanta kabeh, yeki sangkal ing twas mami, santaha pwa yan knahanta kabeh, tan wruh reha mami."

Mangkana ling nikang manuk baka. Sumahur ikang mina kabeh, lingnya: „Dûh tasyasih pwa mina mitra, iki ta kita sâkṣât râma reṇa ni nghulun, sakweh ning matsya, kita unggwananya hurip mami". Ya ta mangun harṣa ning buddhi nikang baka, rûmngö ri panangis nikang mina kabeh, mojar ikang baka, lingnya: „E sang mina kita kabeh, yan mahyun kita mahuripa, hana pwa upaya mami, hana ya talaga, ring Aṇḍawahana ngaranya, talaga nira sang hyang Rudra, tan dadi pinangan ing mina, mwang tan kna kinire dening janma, apan ikang talaga, tar wnang kasabha dening mânuṣya ika yan tuhu kita hyun samâhuripa, mami mangunjal anghibĕrakĕn iri kita, umara irikang talaga Aṇḍawâhana, irikâ yogya unggwananya kabeh, mami humibĕrakna sakatunggal." Kunang ling nikang mina kabeh: „Rahayu yan mangkana hyunta sang baka, sangke sihtenghulun mamitra."

Matangnyan hinibĕrakĕn i mina denya si baka, sukunya kalih nggĕgö tunggal sowang, cucuknya mesi mina tunggal, winawanya humibĕr ya si baka, umare pucak ning gunung, irikâ hana sila

---

[1] Hier is blijkbaar een fout in den tekst, die echter moeielijk te herstellen is.
[2] Ook hier is de tekst corrupt.
[3] Lees: bhâdrapadamâsa. Over bhâdrapada vergelijke men Prof. Kern's opmerkingen in Bijdr. T. L. vk. 3e volgr. IV (1869), pag. 2—3.

sumayana, yeka unggwanya si baka umangan ikang matsya, yeki lananyângatĕr, hĕnti mina minangsanya dene si baka, sajalwistrî, tlas ikang mina satalaga. Hana ta yuyu sasiki çeṣanya si baka mangsa, yekâ malaku hibĕrakna ikang yuyu, ing si baka, inibĕrakĕnya tang yuyu denya si baka. Ya ta kiṇḍayutan ikang yuyu, ri tĕnggĕknya si baka, wahu mahyun tumrapeng çila kumalaça, tinon de nikang yuyu tang çila kumalasa, akweh ta tulang ning mina, hiḍĕp ikang yuyu, iki kapo denya mangsa mina kabeh, mojar ikang yuyu, lingnya:

„E sang baka, haywâ taku denta salahakĕn iri ngke, waluyakĕn ngwang ring talaga muwah, yan iki mangke kita tan umaluyakĕn ikang talaga muwah mati ko mne deni nghulun." Harĕp supitĕn ya tĕnggĕknya si baka de nikang yuyu, lingnya: „Mati kari ya tâku, mati ngko yan tan kitâmawa muwah ring kami, umareng talaga Malini." Mangkana lingnya ikang yuyu, mangsul ikang bakâmör muwah, saḍatangnye talaga kunang ling ning baka: „Lah wus mangko tkeng talaga, huwakna gulu mami denta." Angling ikang yuyu: „Lah tkâkna ring tlĕng ing talaga kapisan." Wus pwa ya ḍatĕng ring tlĕngnya, ya ta sinupit tĕnggĕknya si baka de nikang yuyu, pgat tĕnggĕknya si baka, pjah tmahanya. Tinon de bhagawân Basuwargga, magawe çloka:

Catateccâ tate pâpa, yatate patateṇḍataṃ,
yatatisadya durbuddhiḥ, calaḥ kahâwako yataḥ. [1]

Iki kalinganya: Ikang wwang magawe pâpa, tan mararyyan mamanggih duḥka, puputan pati.

Ook hier vindt men afwijkingen van den Hitopadeça en het Pañcatantra, zooals reeds kan blijken uit de vertaling van het begin:

„Er is een meertje, Malini genaamd; dit meertje is bekoorlijk, rijk aan veelkleurige lotussen, met helder rein diep water. Aan zijne oevers groeit veel geboomte met welriekende bloemen en met vele vruchten" enz.

In den Hitopadeça heet het meertje Padmagarbha en het ligt in Mâlawa-land, terwijl in het Pañcatantra geen eigennaam genoemd wordt en in geen der beide Indische fabelboeken wordt

[1] Dit Sanskṛtvers is zoo corrupt, dat eene herstelling mij althans niet mogelijk is.

het meertje beschreven. Hier zegt de reiger tot de visschen, dat hen gevaar dreigt van den kant der visschers, evenals in den Hitopadeça, terwijl hij in het Pañcatantra zegt, dat de vijver zal opdrogen. Het meertje, waarheen de reiger de visschen wil overbrengen, dat hier Aṇḍawahana heet, draagt in de beide Indische fabelboeken geen naam. Terwijl daar de reiger onmiddellijk door de kreeft doodgeknepen wordt, als deze het bedrog bemerkt, laat de kreeft hier zich eerst door den reiger terugbrengen naar het meertje Malini en knijpt hem eerst in zijn keel, als hij diep in het water is. Het Sanskṛtvers, dat hier de moraal bevat, is hopeloos corrupt en wijkt geheel af van die in den Hitopadeça en het Pañcatantra.

Een derde fabel, waarbij men het Pañcatantra en den Hitopadeça kan vergelijken, is die van de strandloopers en de zee (pag. 65—66), vgl. Hitopadeça II, 12 (opgenomen in Böhtlingk's Sanskr. Chrestomathie, p. 151) en Pañcatra, p. 101 van de vertaling van Van der Waals. De Middel Jav. tekst is als volgt:

Hana manuk tilil, macangkrama ri tpi ning samudra, ngaran ikang lanang si Supnapada, nikang istri mangaran si Priyambadâ, mojar ikang Priyambadâ lingnya: „Sang bapa ny anaku, apa kari polahangkwa, ri sḍĕngku mangkeki mahyun manguswanguswa. Hana ta tirah ning samudra, karang rahayu, unggwanangkwanguswauswa." Çîghra pwa yângantigerika. Tadanantara pwa ya manĕtĕs, awatâra pwa ya sumuri-suri, inalap de hyang Samudra, glâna çoka buddhinya ikang tilil hilang ny anaknya, ya ta umungsi ri sang Garuḍa, umujarakĕn pwa jatinya, yan tan pawan doṣa, awlas ta sang Garuḍa mahu matur i bhaṭâra Wiṣṇu, hyang Wiṣṇu umarahakĕn ing sang Janasya, mara ri kahanan ira hyang Samudra, maminta ri anak nikang tilil, tan wihang hyang Samudra, maweh i sang Janasya, sang Janasya atur i hyang Wiṣṇu, hyang Wiṣṇu maweh i sang Garuḍa, sang Garuḍa maluyakĕn ing sang tilil, ri ulih ny anaknya kalih.

De vogels, die den hoofdrol spelen in deze fabel, heeten hier tilil, hetgeen in de Balin. vertaling van Râmâyaṇa XXIV, 121 en XXV, 33 weergegeven wordt door tiling (watersnip). In den Hitopadeça heeten zij ṭiṭṭibha, door Böhtlingk vertaald met „Spornflügler", door

van der Waals (Pancatantra) met „strandlooper". In geen der beide Indische fabelboeken wordt de eigennaam dezer vogels genoemd. Ter vergelijking geven wij hier weder de vertaling van het begin der Middeljavaansche fabel:

„Er waren watersnippen, die zich vermeiden aan den oever van den oceaan; het mannetje heette Supnapada en het wijfje Priyambadâ; Priyambadâ sprak: „Vader van mijne kinderen, wat zal ik toch doen? Nu wil ik eieren leggen" enz.

In het Pancatantra wordt de fabel afgebroken door drie vertellingen, die er tusschenin verhaald worden (vertaling van der Waals, pag. 102—111). Zoowel daar als in den Hitopadeça zoekt de ṭiṭṭibha zijne toevlucht bij Garuḍa, die de toedracht der zaak aan Wiṣṇu mededeelt, dus evenals in de Middeljavaansche fabel, doch hier treedt nog een derde tusschenpersoon op in de persoon van Janasya, die in de beide Indische fabelboeken niet voorkomt. De afloop van de Middeljavaansche fabel is overigens even als die der Indische. Het Sanskritvers, dat de moraal bevat, ontbreekt hier.

Eenige bladzijden verder (pag. 72) treffen wij weder een fabel aan, die ons uit het Pañcatantra en den Hitopadeça bekend is, n.l. die van de drie visschen. Vgl. Pañcat. vertaling van der Waals, p. 104, vertelling XIV en Hitopadeça, IV, 3 (in Böhtlingk's Sanskritchrestomathie, p. 158). De Middeljavaansche tekst luidt als volgt:

Hana iwak tiga sânaknya Anaggawidûta ngaranya panuwa, Pradyumnamati ikang pamade, si Yatbhawisyati kang anwam; ya ta sama munggwing talagâhning adalĕm, arasah saroja nilotphala, mwang çatapatra lumrah sârinya mrik sugandha, ikâlĕp nikang talaga, iningĕt-ingĕt ikang talaga, sâkṣât Kusumabhawana, kahyangan hyang Manobhawa. Umulat tikang ulam tigang sânaknya, harṣa manahnya, yeki bhâwanya, wijah-wijah mahiliran ing wwe, hana maputĕran pwa yâsuka-sukan, apan ikang skarnya makweh ruruh i walakang ning matsya, yekâ marmmanya mangun harṣa, konang-onang swabhâwanyâsiwo-siwo, sumilĕm mangambang, kadyalumba-lumba solahnya. Alawas pwa yerikâ, ḍatang ikang lahrûkangka, makĕḍik ikang mina kawkas, mojar ikang minâtuwa, Ananggawidûta ngaranya, ujar i arinya kalih: „E sang Pratyumnamati, sang Yatbawiṣyati, asat pwa ya mangke iking wulakan, duhka ika ḍatang, kunang lingku yayi, lah ta wiṣata, ilu kite kami, samânût ilir

nikang wwe, narapwan ḍatang mne ring lwah agĕng, tkeng pasir yeka yogya parananta." Nâhan lingnya ikang Ananggawidûta, sumahur ikang Pratyumnamati, lingnya: "Taha kaka, tan sĕnggahĕn wihang hulun, toya de sĕnggwâsat."

Mangkana lingnya, sumahur ikang Yatbhawiṣyati: "Ndya karika pwa ya ning pati, ikang talaga tanpahingan ikâlĕpnya, ri ngke nggwan ing anmu suka, tka ning duḥkamâsa tikang talaga, minggata rakwa wwang, durjjana rakwa ikang wwang mangkana, angaryyakĕn paryyangan ngaranya, ri ngkwe nggwan ing anmu suka, ri ngke nggwan ing anmu pjaha, saling bhaṭâra juga tinût mami, wisaṭângĕnangĕnta." Lunghâ ikang Ananggawidûta, kancit ḍatang kang mangirup iwak, humung ri tĕmbing ing talaga, prayatna ikang Pratyumnamati mĕnggĕp mtu mati, ika lingnya, pinupu pwa ya, inĕnahakĕn ya ring râga, baka Yatbhawiṣyati, kapanggih mangigul-igul, pinrang pinatyan, inĕnahakĕn ring râga, tunggal prĕnahnya kalawan Pratyumnamati, mulih ikang mangirup iwak, winasĕhan ikang iwak ing lwah agöng, mulat ikang Pratyumnamati, mĕgil ta yeng lwah agöng. Tinon de bhagawân Basuwargga, magawe çloka:

Anâgataṃ wadâkanca, Pratyumnamati bantara,
sadencamwanam iccâti, yatbawiṣyati naçyanta.[1]

Kalinganya: Ikang rumuhun mopaya, kalawan, ikang nîti ring wiṣaya, niyatânmu suka, kalawan umorakĕn sih ning sânak, tanpabuddhi ngaranya, amĕngan manĕmu pati, yan kadi Yatbhawiṣyati wwangku mangke.

Uit het begin blijkt, dat er sprake is van drie visschen: "Er waren drie visschen, broeders, waarvan de oudste Ananggawidûta, de middelste Pradyumnamati en de jongste Yatbawiṣyati heette; dezen nu waren in een helder diep meer" enz.

De naam van den oudsten broeder, Ananggawidûta, is zeker wel eene verbastering van Anâgatawidhâtâ, zooals hij in den Hitopadeça heet. Van der Waals vertaalt het door "De Voorzorg". Ook de naam van den middelsten broeder, Pradyumnamati, of Pratyumnamati, zooals de naam verder in het vervolg geschreven wordt, ziet er uit als eene verbastering van Pratyutpannamati, gelijk hij heet in den Hitopadeça. Van der Waals vertaalt het door:

[1] Ook dit Sanskṛtvers is weder hopeloos corrupt.

Bij-zijn-stukken. De naam van den derden broeder luidt bijna evenzoo in den Hitopadeça, Yadbhawiṣya (wat zal zijn). De lezing der Middeljav. fabel sluit zich aan bij die van den Hitopadeça; ook daar houdt Pratyutpannamati zich dood: skr. mṛtawad âtmânam saṃdarçya = Middeljav. mĕnggĕp mati, waardoor hij gered wordt. Alleen is dit hier veel uitvoeriger verhaald dan daar. In het Pañcatantra wordt deze bijzonderheid niet duidelijk gezegd. Daar worden alle visschen uitgevischt, terwijl hier evenals in den Hitopadeça alleen Yadbhawiṣyati omkomt. In het Sanskritvers, dat den moraal vormt, zijn de eerste woorden zeker eene verbastering van Anâgatawidhâtâ ta, zooals het Sanskritvers in den Hitopadeça aanvangt, terwijl de laatste woorden eene verbastering zijn van: Yadbhawiṣyati naçyati (Y. komt om). De overige woorden zijn te corrupt, dan dat ze hersteld zouden kunnen worden.

Aan het slot van dit HS. staat: Iti Caṇḍapinggala samâpta, Tantricarita, Tantrawâkya. Uit de boven gegeven uittreksels ziet men, dat de taal van deze prozabewerking van den Tantri vrij oud is en dat zelfs die verhalen, die men in Indische fabelboeken wedervindt, in de Tantri niet rechtstreeks vertaald, doch vrij bewerkt zijn.

SIMALOERSCH WOORDENLIJSTJE.

DOOR

L. C. WESTENENK.

De zoogenaamde Snoucksche spelling is door mij gevolgd.

Eenige toelichting vereischt de uitspraak der „f" en „ch". De klank met „f" weergegeven wordt het beste uitgesproken door de lippen te vormen voor het uitspreken van „p", maar ze iets te openen en „vé" te zeggen; in sommige woorden hoorde ik die „f" wel als „v", in de meeste echter als daar even weergegeven; de „ch" is als de hollandsche „g" uit te spreken.

De heer Netscher noemt de taal eene vermenging „van Atjehneesch en Maleisch"; de heer Van Langen noemt haar „waarschijnlijk een dialect van het Niasch, waarin vele Maleische woorden zijn opgenomen."

De tijd ontbrak mij om eenige studie van de taal te maken en ik moest er mij toe bepalen een lijstje van woorden uit den mond der inlanders op te schrijven. Ik hoop dat ze voor taalgeleerden eene aanwijzing mogen zijn om den oorsprong der taal vast te stellen.

Van „vermenging" van eenige talen is m. i. geen sprake; in ieder geval zou zich de taal dan reeds lang geleden zelfstandig hebben ontwikkeld. Wel komen Maleische, Minangkabausche, Atjehsche en Niassche woorden voor — maar ook Hollandsche zou men kunnen zeggen, want ons „hoeveel" is in het Simaloersch „(h)oefél"!

Het feit dat men in het N. van het eiland beter terecht kan met Niasch dan elders, zou voortkomen uit de Niassche bevolking van het drijvende eiland Daoeh Batoe.

Verscheidene inlanders, die ik met mijn bediende, een Niasser, liet praten, verstonden hem echter niet.

Enkelen beweren wel dat de Simaloeërs tot den Gajoschen stam zouden behooren, maar toch verstaan zij een Gajo niet. Minangkabausch en Atjehsch verstaan en spreken echter zeer velen der bewoners door den omgang met kooplieden van Sumatra's Westkust en van Atjeh, en door de kennis van het Minangkabausch verstaan vele der hoofden gewoon Maleisch.

SIMALOERSCH.

haar (in het algemeen)	bōʼ
oor	oejōʼ
oog, -haar	mata, bōʼ mata
neus	ihōng
vel	bibiʼ
wenkbrauw	sòngòt
wang	asang
baard	djanggoeiʼ
knevel	soesoemoeiʼ
mond	babah
tong	dilah
tand	éحhén
kies	gráman
hals	lènggĕl
schouder	alifálang
schouderblad	sò dajōng
oksel	pàh
borst	arōb
rechtetarm, -hand	kaòʼ anáwan
linkerarm, -hand	kaòʼ ibilang
muis van de hand	soerat kaòʼ
vinger	anaʼ kaòʼ
duim	alahbing kaòʼ
wijsvinger	itoetoerōh
middelvinger	djari manih
ringvinger	djari malang
ring	sétjém
pink	anaʼ kaòʼ
nagel	ténam
pols	pasandian kaòʼ
rib	sò (= been) loesōʼ
flank	loesōʼ
lendenen	aling-aling
buik	bisil
navel	oecheuʼ
billen	lamang
mannelijk deel	koelōb
vrouwelijk deel	tièʼ

dij	áçhá
knie	boehōl
kuit	bitis, bitih
scheenbeen	doelōʻ
been, voet	kaëuch
enkel	pasandian kaëuch
teenen	anaʻ kaëuch
mensch	ata
man	silaï
vrouw	silavai
vader	ajah
moeder	koemaʻ
kind	anaʻ
ik, wij	dè oe; di-, oe-
gij	giò; moe-
hij	dè au, inja
wij	itah; ta-
een, twee, drie,	asò, doeò, tigò,
vier, vijf, zes,	ampèʻ, limò, anàm.
zeven, acht,	toedjōh, salapan,
negen, tien,	sambilan, sapoelōh,
elf, twaalf,	sabalèh, doeò balèh
twintig,	doeò poelōh
½	satĕngah
¼	bagi ampèʻ
dag	balal
nacht	malam
's morgens vroeg	mĕlafeuʻ lafeuʻ
middag	téchĕl falal
namiddag	atĕlōʻ tĕlōʻ falal
schemering	sandjò
avond	malam
regen	òl
donder	bōbōʻ
bliksem	kilèʻ
wind	angin

karbouw (buffel)	kăbau
rund	djáwi
schaap	bibiri
geit	kabéng
eend	itiëʻ
kip	manòʼ
visch	nai
aap (kĕràʼ)	karòʼ
vogel	boerōng
houtduif	bĕrĕgam
papagaaiduif	poenai
slang	sawah
varken	eudeung
gewei	tadōʼ
staart	ioeʼ
huis	loemah
een huis opzetten	mamajoeh loemah
kampong	hampōng
stijl	tonggaʼ
plank	aháuĕhau
dakbedekking (atap)	talōb
daklatten	indring
stal	kandang
zout	asilah
rijst (padi)	achai
rijst (nasi)	lájàb
toespijs (saus) bij de rijst, Mal. goelai	koelèh
rijst koken	manoekal
vleesch	isi
tabak	bachōng
kalk	aòl
sirih	ifan
geld	kèpèng.
broek	saloentjōng
baadje	badoeh (baʼdoeh)
knoop	bòh badoeh

buikband	beurétauʼ
ring	sétjém
lendenkleed (kain)	énén

bijl	baliōng
patjol	pangkoer
geweer	bĕdil
patroon, kogel	anaʼ bĕdil
buskruit	ofat
schieten	manèmbaʼ
parang	kalōbang
zaag	gergadji
spijker	básàʼ

klapperboom	awàʼ bònòl
klapper (vrucht)	bòh bònòl
—blad	boelōng bònòl
—water	daʼ bònòl
—vleesch	isi bònòl
—olie	minjaʼ lánah
—dop	lalar
coprah (Mal. karambië tjoekië = uitgepeuterde klapper)	oe-oen
pinang	bòniʼ
pisang	kaòl
doerian	ĕntoerian
hout, boomen	ajoe-ajoe
boomwortels (akar)	òlòr
boomstam	awàʼ ajoe-ajoe
boomtop	oejoet
rotan	oeai
gĕtah	oeloet
gras	balihi
alang alang	ilalang
kladi, oebi, katjang	kaládi, oebi, katjang
planten (ww.)	mĕnanĕm
omhakken (Mal. mĕnĕbang)	mangĕlòʼ
id. (Mal. mĕnĕbas)	manabaih
sawah	ináfa
ladang, tuin	ladang

woud, bosch	dòtan
planken	aháněhan
bakau bakau (rhizophoren)	bangka
brandhout	auwin
ebbenhout	kajoe arang
atap (dakbedekking)	talōb
bamboesoorten	boelōh sarih, — apò, oe doerih = aoer doeri Mal.)
weg	ḋalan
berg	dĕlòʾ
rivier	loean
eiland	oelau
baai	loegoe
strand	alas
zee	lòr
water	oewìʾ
zilt water	oewìʾ lasin
warm water	oewìʾ sianai
modder	simadalîʾ
gat	lĕbang
karbouwepoel	koebangan
oever, waterrand	éténg oewìʾ
rivieroever	éténg loean
brug	titi
hout	ajoe-ajoe
vuur	ahōj
steen	batoe
ijzer	bĕsi
prahoe, bidoeq	bilōʾ
djaloer	djalōr
zeil	laië
zeilen (w.w.)	mamòtih
anker, -touw	saoeh, tali saoeh
lange riem	sòlan
roeien met lange riemen	mantjòlan
korte riem, pagaai	aloechaʾ
pagaaien	malaloechaʾ
roer	amboerih
voorsteven	haloean

baden	loemèʼ
bekappen	sasar
binden	malaōt
drinken	manginōm
eten	mangan (stam : a n)
gaan, loopen	mai
tevoet gaan	ʿòh
naar boven gaan	neureuiʼ détàʼ
klimmen	anèʼ
in een klapperboom klimmen	manganèʼ bònòl
koken, borrelen	toeraʼ
rijst koken	manoekal
komen	pĕsăng
kunnen, mogen	dai
lezen (de Qorān)	mangadji
mogen	dai
nemen	abé
opstaan, wakker worden	afajoeʼ
schaven	mĕngatam
schrijven	manoerat
slaan	tōʼ
slapen	meureuʼ
staan	(ai)deuʼ òh
vallen	ōàʼ
verkoopen	afan
visschen	mantōj
wasschen	manasai
een kain wasschen	manasai énén
zitten	toemataʼ euʼ
zwemmen	loemangōj
zijn	nga
ziek	akòs
pijnlijk (Mal. p ĕ d i s)	akih
sterk gekruid (Mal. p ĕ d ă s)	padèh
warm	balal
koud	marĕpan
dicht op één	akĕman
oud	matoeang
een oud mensch	simatoeatoeah

jong	mangoerahái
een jong mensch	mangoerangóerah
oud (Mal. lama)	daněng
groot	alěfōh
een groote, oude boom	ajoe-ajoe séběl
klein	itòʻ
ver	arau
dichtbij	akěn
lang	atárih
kort	abiteuʼ
hoog	atai
laag	atělōh
vlak	marálang
diep	afěchaʼ
ondiep	ófófau
ruim, breed	afělàʼ
nauw	sampiʻ
licht	mésawah
donker	maʼněm
veel	afăl
weinig	héhéʻ of éhéʼ
voldoende	néfi
nog niet voldoende	badoeai néfi
al, reeds	ngang
nog niet	bachai
reeds geheel afgedaan	ngang matoeai
neen (Mal. boekan)	téʼ én
neen (Mal. tiada)	baʻeureuh
ja	diséh
alle	masarèʻ
hoeveel	hoefél
waar?	òmai
vanwaar?	tainòh
wat	arajah
wat is de naam...	arachachan...
Er is hier veel hout.	Ajoe-ajoe afăl éréh of afăl ajoe-ajoe aéréh.
Waar gaan we heen?	Òmai itah

Als we gegeten hebben gaan we weg.	Ngang matoeai mangan, maing itah
Zijn (er) hier klappers?	Nga fònòl éréh?
Neen	Baʼ eureuh
Mag ik deze klapper nemen?	Dai oe-abé bònòl éréh?
Je mag (kunt) hem nemen.	Dai moe-abé.
Kan (mag) ik dat eten?	Dai di-an iéh?
Je moogt 't eten	Dai moe-an.
Mag ik die doerian eten?	Dai di-an bòh ĕntoerian iéh?
Jawel ('t mag wel)	Dai.
Heb je al nasi gegeten?	Ngang goe-an matoeai mangan lájàb?
Verkoopt ge deze karbouw?	Moe-ang afan kabau éréh?
Neen, ik wil hem niet verkoopen.	Baʼdo-ang afan.
Als wij gegeten hebben, verkoopen wij deze karbau.	Nga faʼ itah mangan, ta-ngafan kabau éréh.
Mag ik hier zwemmen?	Dai-oe loemangōj éʼ-i?
Waar haal je (die) planken vandaan?	Tainòh moe-abé ahanĕhan?
Uit het bosch.	Tèbaʼ dòtan.
Daar komt hij al aan.	Nga inja pĕsăng.
Hoever (is het) nog?	Hoefél rau néh?
Nog ver.	Arau wai.
Hoeveel is dit?	Hoefél fĕléneh?
Waar gaat deze weg heen?	Òmai ralan éréh?
Er is hier veel visch.	Afăl anai éréh.
Vanwaar kom je (gekomen)?	Tainòh pĕsang
Zijn er hier varkens?	Nga eudeung éʼéréh?
Neen.	Baʼeureuh.

EEN MALEISCH GEZANTSCHAP NAAR HET TAMILLAND.

DOOR

DR. PH. S. VAN RONKEL.

— -

De betrekkingen, welke Malaka, Sumatra en Java van oude tijden af met het Zuid-Oostelijk deel van het Aziatische vaste land — Hindoestân en Achter-Indië — hebben verbonden, zijn hoofdzakelijk van mercantielen aard geweest. Doch niet uitsluitend. Er wordt gewag gemaakt van Javaansche expedities tegen Tjampa; politieke verwikkelingen en staatkundige verdragen zullen ongetwijfeld nu en dan de commercieele betrekkingen hebben gewijzigd. Persoonlijke verbintenissen tusschen hoofden van staten zijn buiten twijfel meer dan eens, na kortere of langere voorbereiding, tot stand gekomen. De Maleische verhalen vloeien over van mededeelingen over connecties van Maleische vorsten met de landen van den overwal, die gewoonlijk met den algemeenen naam K ĕ l i n g aangeduid worden; dit is de benaming van het geheele Drâviḍa-land, terwijl met b ĕ h a s a K ĕ l i n g somtijds het Teloegoe, meestal het Tamil bedoeld wordt.

Historische waarde is aan de vele berichten over het Kĕlingenland niet toe te kennen; romantische fictie heeft gewoonlijk den geringen historischen kern onkenbaar gemaakt. Zonder vergelijking met andere bronnen, zullen de Maleische berichten nimmer betrouwbare bouwstoffen kunnen leveren voor eene geschiedenis der handelsbetrekkingen tusschen den Archipel en het Indische continent. Op zich zelve beschouwd kunnen zij hoogstens taalkundige waarde hebben, in zooverre als Drâviḍische woorden in de verhalen over de landen van over-zee zijn binnengedrongen; een onderzoek daarnaar is dus zuiver linguistisch, en — op zich zelf althans — geenszins critisch historisch.

Een onderzoek in den bovenbedoelden, beperkten zin is in de volgende bladzijden nedergelegd; het geldt een gedeelte van den heldenroman van Hang Toeah, dat over een reis naar het Tamil-land handelt.

De inhoudsopgave van die episode behoeft hier niet medegedeeld te worden, daar zij in haar geheel is gepubliceerd door Dr. G. K. Niemann in het tweede stuk zijner Bloemlezing uit Maleische geschriften, op de bl. 58—120 (van den derden druk). Ter kenschetsing van den hoofdinhoud is het voldoende de inleidende woorden van den heer Niemann over te nemen: „.... eene episode uit de Hik. Hang Tuwah .... waarin verhaald wordt hoe de vorst van Malaka Hang Tuwah met Hang Kasturi naar Kling zond om de vriendschappelijke verstandhouding met zijn daar regeerenden broeder te herstellen.”

De held van het verhaal wordt dus als gezant naar het Kĕlingenland gezonden. De reis daarheen biedt weinig merkwaardigs; het voor ons doel belangrijke gedeelte begint, waar vermeld wordt dat de gezant het vreemde land betreedt.

Evenals bij alle andere stukken, door den heer Niemann in zijne Bloemlezing uitgegeven, geeft hij ook hier vooraf rekenschap van de gebruikte handschriften, en verklaart hij, in de Aanteekeningen, menige duistere passage. Daar door mij van twee door den Heer Niemann niet geraadpleegde manuscripten [1] gebruik gemaakt kon worden, kon ik enkele woorden beter herkennen; zijne ophelderingen in de Aanteekeningen meen ik op enkele punten te kunnen aanvullen. Ik volg dus zijnen tekst, en bespreek, waar het pas geeft, zijne noten.

Het gezantschap heeft zich te vervoegen bij den vorst van Bidjaja Negara. Zoo noemt de uitgever dat land, maar zijn tekst noemt het Vidjajanegaram. En dit is de vorm in het Tamil. In die taal toch verkrijgen Sanskrit-nomina op a, welke niet een persoon aanduiden, den uitgang a m. „De ruïnen der hoofdplaats van dit rijk”, zoo annoteert de uitgever, „liggen bij Anagundi aan de Tungabhadrá in Dekkhan.” Wij voegen hier slechts bij dat de stad ook Bisnegar genoemd werd, en dat de rivier waaraan zij ligt in het Tamil Tunggabattiri heet. Des vorsten naam wordt in de handschriften van Dr. Niemann verschillend gespeld: كسنا ريان, كسنا رين en كسنرين, in de door mij geraadpleegde handschriften wêer anders: كشدنا رين, كشدا نا رين en andere spellingen, maar steeds met een d er in. De auteur der Aanteekeningen houdt dezen naam voor „eene verbastering van Krishna Radja, den Hindoeschen naam of titel van een zeer beroemd vorst van dat rijk.”

De verbastering van den naam is eene gewone familiseering van

[1] Het H.S. van het Bat. Gen., n° 207 en het H.S. uit de collectie Van de Wall, n° 186. In eerstgenoemd manuscript komt de episode voor: bl. 319—350, in het tweede: bl. 318—351.

het Sanskrit K ṛ ṣ ṇ a r â j a ; mannelijke eigennamen hebben gemeenlijk den uitgang a n, die in den Maleischen vorm is bewaard, en de Tamilvorm van Kṛṣṇa is Kiṭṭiṇan, welks ṭ-klank in de hardnekkig optredende ڈ die een overblijfsel kan zijn van de media in een ouderen vorm Kiṣḍiṇan, schijnt voort te leven.

Na eene ontmoeting met den havenmeester heeft Hang Toeah eene samenkomst met den machtigsten man in het rijk: تال سڠكوني (welke naam „ook zeer dikwijls تال سڠكورن geschreven„ wordt). Onmiddellijk wordt die naam genoemd, als vanzelf bij den naam van het land behoorend; de qualiteit van zijn drager wordt niet vermeld, hij is onberekenbaar rijk, en gesteld over allen, doch aan den vorst ondergeschikt. Het zonder nadere verklaring onmiddellijk ten tooneele brengen van dezen machthebber, en de afwezigheid van eenige vermelding van zijne waardigheid doen ons de meening opvatten dat hij met het rijk onafscheidelijk één is in de voorstelling des schrijvers, m. a. w. dat hij een historische of mythische held van dat rijk is geweest.

De spelling van den naam in de Bloemlezing vraagt meer verklaring dan zij geeft. Wenden wij ons dus tot de door haar auteur niet geraadpleegde handschriften. Deze schrijven den naam نال سڠكون hierin herkennen wij dadelijk den mannelijken a n, en treft ons de n aan het begin in plaats van de t, welke letters, slechts door één stip meer onderscheiden „zoo dikwijls in vreemde namen verward worden„.

Men wete dat Vidjajanegaram ook het rijk van Narasiniha genoemd wordt, naar een prins die over heel Zuid-Indië zou geheerscht hebben. In het Sanskrit en het Javaansch is deze naam — eigenlijk een leeuw onder de mannen beteekenende — de betiteling van vele vorsten, evenzoo in het Tamil, waar hij, volgens den regel, Naracinggan luidt. De overeenkomst tusschen Naracinggan en Nalas.ngkun (de k zooals dikwijls het geval is optredende in plaats van de slechts door één punt onderscheidene g) is evident, en de verhouding van dien ouden heerscher tot het rijk Vidjajanegaram verklaart voldoende de, op zich zelf beschouwd bevreemdende, kortheid der vermelding van den naam in het Maleische verhaal. Eene historische, of half historische, persoonlijkheid is dus in het verhaal ingelascht; een frequent verschijnsel, gelijk wel bekend is.

Nu volgt de ontmoeting van den machtigsten heer van het land met den vorst zelf. Het verhaal vereischt geenerlei opheldering;

alleen vragen enkele van Dr. Niemann's aanteekeningen om eenigen commentaar. Er wordt verhaald dat de vorst last geeft alle prinsen, voorvechters, bevelhebbers, k.ndî's en m.l.wârî's te verzamelen; de beide laatste namen weet de uitgever niet te verklaren. Zij staan met de voorvechters tusschen zich genoemd; waarschijnlijk beduiden zij dus een soort gladiatoren van vreemde herkomst. Ligt het niet voor de hand om te lezen Malawârî en Kandî, d. i. inwoners, in casu voorvechters, uit Malabar en uit het Kannaḍa, d. i. het Karṇâtaka-land (of Mysore)? De î is dan niets anders dan de i gentilicium.

Na eene uitvoerige voorbereiding vindt de ontvangst der gezanten bij den grooten koning plaats. Als een schitterend witte muur doet zich de wondervolle hoofdplaats aan de blikken der Maleiers uit de verte voor; zij tijgen van vestingmuur tot vestingmuur, bewonderend de beeldhouwwerken, de tallooze tempels en de duizend moskeeën waar de انجى ونتر hunne godsdienstoefening verrichten.

„Wat dit انجى ونتر beteekenen moet, kan ik niet zeggen", verklaart de uitgever in de aanteekening over dezen passus. De verklaring van het woord moge hier gegeven worden. De r aan het einde wijst op den meervoudsuitgang ar, van den singularis op an; het woord is het Tamil anjuvanattâr: eene kaste van wevers, inzonderheid Mohammedaansche. Dit is in overeenstemming met den dienst in de moslimsche bedehuizen die in den tekst vermeld werden.

Eindelijk is de plechtige audientie afgeloopen. Hang Toeah heeft allen verbaasd doen staan door zijne kennis van de landstaal, waarin hij met gemak en welsprekendheid zich uitdrukt. Merkwaardig is de verklaring die hij van dat bewondering wekkende feit geeft: hij heeft de taal van Kĕling geleerd in Madjapahit, waar hij bij een Klinganeeschen lĕbe den qoerân heeft leeren reciteeren.

Later wordt weder eene groote samenkomst ten paleize gehouden; tienduizenden grooten en hofbeambten omringen den vorst, honderdduizenden strijders, Malabareezen, Hindoes en خليكت, zijn in volle wapenrusting aanwezig. Den laatsten naam verklaart de uitgever niet te begrijpen. Wanneer men de خ vervangt door een andere letter met één punt boven zich, en bedenkt dat de ل en de ك in vreemde namen dikwijls verward worden, begrijpt men dat men hier eene verknoeiing van فليكت vóór zich heeft. Ook uit Pulicat, de welbekende stad in Zuid-Indië, zijn dus krijgers ter audientie tegenwoordig.

Het verhaal bericht verder van de vermakelijkheden en feesten,

vooral van een zeer luisterrijk feest waar de vorst zich vertoont met alle prinsen, ridders, ministers, eunuchen, herauten, legeroversten en كسترين. Bij dit woord vinden wij aangeteekend: „hier en elders meermalen in dit verhaal en ook in sommige andere verhalen worden nevens de چتري of چتريا nog كسترين vermeld. Dit woord is ook wel eene verbastering van het Sanskrietsche kshatrija.... Vgl. het jav. kasatrijan.” De afleiding uit het Sanskrit is juist, niet de vergelijking met Jav. kasatrijan, daar dit het nomen locale van satrija is. Doch niet onmiddellijk uit het Sanskrit is de Maleische verbastering te verklaren; de uitgang op n wijst weder op eene Tamil-formatie: in het Tamil luidt het woord kṣattiriyan.

Na afloop der feesten wordt het Maleische gezantschap in de gelegenheid gesteld, de hoofdstad te bezichtigen. Met verbazing slaan de Malakanen de groote philanthropische stichtingen gade, waar — naar Hindoeschen trant — iedere arme en reiziger onderkomen en voedsel bekomen kan. Inzonderheid ééne stichting wekt hunne belangstelling op, een afgodstempel, waar alle kooplieden kapitaal voor hunne handelsondernemingen kunnen leenen. Die tempel wordt سيتم برام genoemd, hetwelk verklaard wordt met tĕmpat bĕrhala djadi sĕndirinja.

Deze verklaring is niet duidelijk. Wellicht kan het eerste deel van het woord het Tamil cittam, d. i. het Sanskrit citta zijn, dat: intentie, voorstelling beteekent. In het Javaansch en het Maleisch komt dit woord ook voor, en het werkwoord ervan beduidt: door zich eene zaak voor te stellen haar aanwezig te doen zijn. Doch in de Maleische handschriften wordt die verklaring niet gegeven; daar leest men slechts dat de tempel een plaats van eenen afgod was, uit zich zelve ontstaan, en de naam des tempels wordt daar راج سمبرم genoemd. Deze lezing schijnt de beste. Het tweede lid der samenstelling is blijkbaar een Tamilwoord. Het zoude kunnen zijn cambaram, het Sanskrit sambara, rijkdom, maar zonder twijfel is het 't woord cambaḷam, dat, evenals in het Sanskrit, (çambala en samvala) teerkost beteekent, en bij uitbreiding, ook magazijn van reisbenoodigdheden van proviand beduidt. Zoo beteekent dan het geheele woord: koninklijke hulpbank voor reizigers, wat met de voorstelling in den tekst volkomen overeenstemt.

In het verhaal wordt verder medegedeeld hoe Hang Toeah als gezant in Kĕlingschen dienst naar China afgevaardigd wordt, hoe hij de gunst van den keizer van China wint, op zijn terugtocht

Portugeesche schepen vernietigt en, na verlof van den Indischen grootvorst bekomen te hebben, naar zijn eigen land terugstevent. De episode van de Kĕlingsche reis is een afzonderlijk deel in de hikajet Hang Toeah; zij eindigt met de traditioneele woorden: dĕmikianlah ditjaritèrakĕn olih orang jang ampoenja tjaritĕra ini. Zij is door Dr. Niemann nauwkeurig uitgegeven en met zorg gecommenteerd, doch verschillende cruces vroegen om oplossing, welk ik in dit artikel meen te hebben aangebracht.

De Bijdragen van het Koninklijk Instituut verschijnen in afleveringen van 8 à 10 vel druks. De prijs wordt berekend tegen 20 cents per vel druks, en 10 cents per plaat. Bij de 4e aflevering van elk deel ontvangen de inteekenaren titel en inhoud voor het geheele deel. Elke aflevering is afzonderlijk verkrijgbaar.

Van het in 1901 uitgegeven *Register* op de eerste 50 deelen der *Bijdragen* is gratis een exemplaar beschikbaar voor ieder lid, dat zich voor de toezending aanmeldt bij den Secretaris.

De Koloniale Bibliotheek van het Instituut en het Indisch Genootschap (*'s-Gravenhage*, Van Galenstraat n° 14) is op alle werkdagen voor de leden toegankelijk van 10 tot 4 uur.

Aan Heeren Leden, vooral die in Indië, wordt **dringend** verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË,

UITGEGEVEN DOOR HET

Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde
van Nederlandsch-Indië.

ZEVENDE VOLGREEKS. — TWEEDE DEEL.

(DEEL LVI DER GEHEELE REEKS).

DERDE EN VIERDE AFLEVERING.

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1904.

INHOUD.

Bladzijde.

NOTULEN VAN DE ALGEMEENE EN BESTUURSVERGADERINGEN.

HET LÒDA'SCH,

in vergelijking met het Galèla'sch dialect op Halmaheira.

GEVOLGD

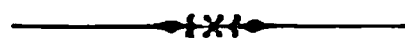
DOOR

LÒDA'SCHE TEKSTEN EN VERHALEN.

DOOR

M. J. VAN BAARDA,

Zendeling van de Utrechtsche Zendeling Vereeniging op Halmaheira.

INLEIDING.

Het Lòda'seh dialect wordt gesproken in het district Lòda, op de N. W. kust van Halmaheira's noordelijk schiereiland. Het strekt zich uit van de op de Noordpunt van Halmaheira gelegen negory Supu (die half Galèla'sch, half Lòda'sch gebied is) tot Roni ma dòto (kaap Roni), waar het paalt aan 't district Tolofūo en ligt dus tusschen 1° 35′ en 2° 20′ N. B. en 127° 20 en 128° O. L. Er bij behooren twee eilandengroepen: de Zuider-Lòda-eil. (Kahatola, Duwa-sétan, Sidūa, Maré-poròtjo of Toren van Babel en kleineren) en de Noorder-Lòda-eil. (Döi, Tuakaru. Dagasuli, Salangade en kleineren). Er wordt gewoonlijk gesproken en geschreven over het district Lolòda, maar de bewoners zeggen Lòda. De naam heeft geen roemrijke beteekenis. In de naburige dialecten beduidt het woord: vluchten, wegloopen. Het is daarom wel eigenaardig, dat het woord lòda in dit dialect geschrapt is en het saāli-woord (wisselwoord — gebruikt als het oorspronkelijk woord niet mag gebezigd worden, omdat het gelijkt op den naam van een ouder lid der schoonfamilie) djödjara (in het verwante Galèla'sche dialect: gogòra = hard loopen) er voor in de plaats is gekomen.

De bewoners van het district worden verdeeld in 4 stammen: Baru, Bakulu, Kédi en Laba. De stammen Kédi en Laba wonen in de heuvelen, die de baai van Lòda in het Zuiden begrenzen; de stam Bakulu woonde eertijds grootendeels om de hoofdplaats Lòda, in 't Noorden van de Lòda-baai, aan de Lòda-rivier, gelegen, maar heeft zich noordelijk in het binnenland en langs de kust verspreid tot Baratàku; de stam Baru eindelijk woonde vroeger te Gam-Kahe, maar is ook noordelijk uitgezwermd, langs de kust tot Supu. Onder den laatsten stam wonen, op het eiland Dagasuli en in de negory Potjau een aantal Orang-Gorap (zie de Clercq „Bijdrage tot de kennis van de res. Ternate"); en op het eiland Döi, in de kampong Dàma, vindt men eene Galèla'sche nederzetting. Kleinere nederzettingen van inwoners van Galèla, die er komen visschen, vindt men ook nog tusschen het eiland Diti en de baai van Baratàku. In het binnenland, op de bergen, vindt men, als bijna overal op Halmaheira, verspreide leden van den

Tobaru-stam, de eigenlijke Berg-Alfoeren, die hunne werkelijke woonplaats hebben in de vlakte van Ibu. Het district Lòda (het grootste van Noord-Halmaheira) is zeer dun bevolkt. Het getal inwoners kan ik niet opgeven, maar naar mijne schatting zal het getal weerbare mannen de 3000 niet te bovengaan.

In de andere districten van Noord-Halmaheira dragen de districtshoofden den naam van Sangadji, maar die van het district Lòda heeft den titel van Kolano (Radja). Het is zeer wel mogelijk, dat hij vroeger een der voornaamste was, onder de vorstjes van Halmaheira en lang zijne onafhankelijkheid heeft weten te bewaren, maar nu is hij, evenals de anderen, vasal van Ternate. Een Ternataansch hoofd (soms een Oetoesan, soms een Djoeroe-toelis) is hem ter zijde gesteld en dat hoofd is in den districtsraad voorzitter; de Kolano heeft daar een adviseerende, maar het Ternataansche hoofd de beslissende stem. Toch staat de Kolano in eene bizondere betrekking tot Ternate, in zooverre de belastingen en heerediensten in de andere districten allen Ternate ten goede komen, terwijl in 't Lòdasche slechts de stammen Bakulu, Kédi en Laba eene geringe belasting aan Ternate te betalen hebben (ik meen uit elken stam jaarlijks van één gezin 10 réalen van f 1.60 — de gezinnen wisselen elkander daarbij om het jaar af tot allen aan de rij geweest zijn). De Kolano van Lòda heeft voor zich het profijt van de heerediensten dier stammen: bouwen van woningen en vaartuigen, in orde houden zijner hoofdplaats, maken van tuinen, roeien op zijn vaartuigen, enz. en daarbij kan hij van den stam Baru de belasting voor zich houden (per gezin 50 cents, benevens een pak sago, eenige maten rijst, een mat, een wan, een zeef en meerdere attributen); ook geeft de stam Baru jaarlijks 6 man om ééne maand heerediensten te presteeren bij den Radja in zijne hoofdplaats. Voorts reist de Kolano rond om rechtszaken te beslechten en steekt van de opgelegde boeten het leeuwendeel op, terwijl het overige daarvan onder de door hem aangestelde dorpshoofden verdeeld wordt. Eene eigenaardige bate trekt hij uit de huwelijken van de schoonen uit zijn rijk, die door mannen uit andere districten begeerd worden. Vindt er zoo'n huwelijk naar 't buitenland plaats, dan wordt de te betalen bruidschat met 10 realen verhoogd, die den Kolano ten goede komen, omdat hij eene onderdane verliest. Hij heeft dus, zooals we zien, privileges boven de hoofden der andere districten.

De Lòdareezen zijn Heidenen. Hun vroegere vorsten waren dat

ook, maar, naar men mij heeft medegedeeld, is de grootvader van dezen Kolano, op z'n ouden dag, tot den Islam overgegaan. Dit vond weinig navolging bij zijn onderdanen, slechts een klein getal, in zijne omgeving op de hoofdplaats wonende, hangt dit geloof aan. Daar is ook een kleine moskee, waaraan een imam verbonden is. Hier en daar treft men een Mohamedaansch handelaar aan, die er zich van elders vestigde. Sedert 1898 zijn er uit den stam Baru een 300 tal Lòdareezen tot het Christendom overgegaan.

Bij de vier genoemde stammen treft men in het dialect dat zij spreken onderling nog kleine verschillen aan. Het in deze bijdrage behandelde Lòda'sche dialect wordt gesproken door den stam Baru, onder welken stam ik eenige jaren als Zendeling gevestigd was. Zooals men zien zal heeft het groote verwantschap met het Galèla'sche dialect.

Aan deze mijne bijdrage tot vergelijking van het Lòda'sche met het Galèla'sche dialect, heb ik een aantal verhalen toegevoegd, die in 't Lòda'sche in mijn bezit zijn gekomen. De 12 eerste zijn in Lòda'schen tekst, met zoo getrouw mogelijke vertaling. Deze zijn voor mij opgeschreven door de oudsten der scholieren, omdat ik het dialect zoo getrouw mogelijk wilde hebben en ik vreesde er wellicht Galèla'sche elementen in te brengen (omdat ik vlotter met het Galèla'sche dialect te recht kan) indien ik ze zelf in 't Lòda'sch opteekende. Door deze teksten kan dus de beoefenaar zelf zich eenigzins met het Lòda'sch dialect vertrouwd maken. De 2 volgenden werden door een Galèla'schen goeroe (meester) dien ik in 't Lòda'sche, op een filiaal, geplaatst had, opgeteekend met Galèla'schen tekst. Ik heb ze met dien tekst gegeven, opdat de beoefenaar stof tot eigen vergelijking der beide dialecten bij de hand zou hebben. De laatste 17 verhalen heb ik uit den mond van oudere verhalers opgeteekend en gaf daarvan, om boven reeds genoemde reden, geen zelf vervaardigden tekst, doch alleen de vertaling. Ook zòò zijn deze verhalen niet onbelangrijk, daar zij vele overeenkomstige trekken opleveren met de verhalen van andere Indische stammen en volken.

Evenmin als de vroeger door mij uitgegeven „Fabelen, Verhalen en Overleveringen der Galèlareezen” (Tijdschr. v/h. Kon. Inst. v/d. T. L. & V. van N. I., 6. I.), geloof ik dat deze Lòdasche Verhalen oorspronkelijk zijn. Er komt te veel in voor dat op buitenlandsche toestanden wijst. De bewoners van Lòda maakten hunne vroegere rooftochten meestal naar de Sangir- en Talaut-eilanden,

ook wel naar Kema, Gorontalo en Midden-Celebes en ik veronderstel dat zij van deze zwerftochten deze verhalen hebben meegebracht. Men verhaalt ze wel zelden meer in Ternataansch dialect, maar waar er namen in voorkomen zijn die meestal Ternataansch of naar 't Ternataansch-taaleigen saamgesteld en als er eene bizonder geliefde uitdrukking of een bewonderd gesprek in voorkomt, worden die gedeelten nog in 't Ternataansch voorgedragen, al vertelt men overigens ook in de eigen taal. Het is daarom (evenals van de Galèla'sche Verhalen) wel aan te nemen, dat de oorspronkelijke Verhalen oud-tijds door de Lòdareezen werden meegebracht in Ternataansch dialect.

Over het geheel genomen zijn deze Verhalen weer andere dan ik elders aantrof, al vond ik in velen er van kleine trekken van overeenkomst met Verhalen door anderen uitgegeven. Ik heb ze slechts kunnen vergelijken met hetgeen ik van Dr N. Adriani in mijn bezit had. „Sangireesche Teksten.” „Étude sur la littérature des To-Radja (Tijdschr. Bat. Gen. deel XL, afl. 4). „Verhaal van Sese n'Taola” (Verhandelingen Bat. Gen. deel LV), enz.

In de laatst-aangehaalde studie van Dr Adriani, komt in zijn geheel voor het Verhaal, dat men in dezen bundel onder N° 28 vindt. Ik stond het Z.W.Ed. Gel. gaarne voor zijne belangrijke studie af. Daar 't echter t'huis hoort onder hetgeen men in 't Lòda'sche aan Verhalen aantreft, meende ik, dat ik het hier niet mocht weglaten.

Alleen N° 29 hierachter heeft bepaald dieren (de Walrus en de Pitta-vogel) tot onderwerp en zou wel oorspronkelijk kunnen zijn. Evenwel, ook bij dit Verhaal, al vertelt men het in de landstaal, draagt men constant eenige belangrijke deelen in 't Ternataansch voor.

Zooals reeds in de Gal. Verh. 42, 43, en 54 personen voorkomen, die tijdelijk als dieren vermomd optreden (42 een leguaan, 43 een slang en 54 een varken) vindt men dit ook weer in deze Lòda'sche Verhalen. In 2, 3 en 17 komen mannen voor als léguanen (17 is bijna geheel navolging van Gal. Verh. 42, doch onvolledig en in den aanvang afwijkend); in 5 eene vrouw als varken en in 20 een man als slang. Hiervan vindt men overeenkomstige voorbeelden in Dr A. Et. 29 en S. T. XXXV. De Verhalen 2, 3, 17 en 20 (in overeenstemming met Gal. Verh. 42) hebben allen dezen zelfden trek, dat de Leguaan — in 17 de Slang — aanzoek laat doen om de hand van ééne uit zeven prinsessen, van wie dan telkens de oudsten het verzoek met verachting afwijzen en de jongste het aanneemt. In den verderen gang der Verhalen loopen de avonturen dan weer uiteen.

Dat menschen, vermomde menschen en dieren zwanger worden op buitengewone wijze, vindt men verhaald in 5 — waar de tijdelijke als varken rondwandelende vrouw zwanger wordt van de urine van een prins (vergel. Et. 30, waar een muis zwanger wordt van de urine eens konings) — en in N° 1 waar eene vrouw bevrucht wordt, door het eten van de mangga-vruchten van een Reus en haar hond door het eten van de schillen dier vruchten.

Reuzen komen in deze Verhalen voor onder twee benamingen: Arasikisa en Kina-bòro of Kina-kina-bòro (wat deze laatste benaming beduidt weet ik niet: Kina is mij niet bekend; in de S. T. vindt ik Kina = visch; bòro is Gal. ei); de Arasikisa's in 1 en 8, de Kina-bòro's in 4, 12, 18 en 26. Beide soorten jagen en eten menschen. De Kina-bòro's komen getrouwd voor (evenals Ta n'Tolo en Indo i n'Tolo in Sèsé n'Taola). In Et. 34 komt eene Madame Vorace voor die op deze Reuzen gelijkt en vervolgens heeft men dezelfde figuur in Bake, S. T. XXI. De Kina-bòro in 26 is bij uitzondering eene vrouw, die mij evenwel toeschijnt geen rechte Kina-bòro te zijn en meer te hebben van een weer-wolvin. De Arasikisa's, die we aantreffen in Gal. Verh. 3, Et. 26, S. T. III, schijnen van eene andere soort. In 12 haalt Kina-bòro dezelfde kunst met de schaamharen van hem en zijne vrouw uit, als Ta nTolo en Indo i nTolo uitvoeren in Sèse nTaola; terwijl ook in 4 van Kina-bòro wordt verhaald, niet dat zijn schaamharen zoo sterk zijn als in 12 en Sese nTaola voorkomt, maar dat zij zeer grof en hard zijn. In 28 heet de held van 't Verhaal wel: Ngòfa-Rîkisa, maar deze (dezelfde als de Sese nTaola van Dr A.) heet alleen zoo om zijne reusachtige grootte en sterkte.

Het feit, dat menschen in het luchtruim (soms in den hemel) opstijgen, langs een ladder of langs anderen weg, vindt men in 2, 3, 17 en 22. In 2 wordt van een ladder gesproken, maar in de drie andere verhalen wordt een nieuw voertuig vermeld, een: „maligé-sòro-sòro„ = snelvliegend paleis (een hemel- of wolkenwagen?). In 22 stijgt men er mee op tot den hemelheer; in de andere Verhalen schijnt men er mee in het luchtruim te blijven. In 13 vinden de Halve en zijn broeder den weg naar den hemel, maar wordt niet vermeld de wijze waarop zij daar heengaan. In 27 wordt ook wel van een' reis naar den hemel gesproken, maar die wordt niet in werkelijkheid afgelegd. Overeenkomstige feiten, van bezoeken in den hemel, komen voor in Et. 32 en S. T. XXIX.

De oude Vrouw (i Bangkèlé Tu'a) waarvan Dr A. spreekt,

in de studie over Sese n'Taola, en die volgens Z.Ed. Gel. een bekende persoon is in de Toradja'sche Verhalen, komt ook in deze Verhalen menigvuldig voor en wel in 3, 9, 11, 20, 22 en 23. Alleen in 11 wordt zij eenvoudig een „oud vrouwtje" genaamd, maar in de andere Verhalen heet zij: „Sumu ma fakiri", hetgeen mij verklaard werd als „put-bewaakster" of „put-wachtster." Zij neemt de verdwaalden of zich tot haar wendenden aan en wordt voorts „grootje" door hen genoemd.

Ook „widadari's" komen in deze Verhalen voor. Immers men zal haar zeker wel zoo kunnen noemen, die (in 22) worden verrast bij het baden, door de jongste der zeven zonen van den versteenenden vader. Dit voorval komt geheel overeen met hetgeen in S. T. XXIX verteld wordt van Bataka, òòk hierin dat het kleed van één der schoonen wordt weggenomen en zij het niet terugerlangt, eer zij beloofd heeft hem mee te nemen en zijne vrouw te worden. Ook Ngòfa-djangu-djangu (in 27) verrast badende meisjes, die men ook wel onder de „widadari's" zal mogen rangschikken. Aan één harer ontrooft hij ook de kleeding en wordt haar echtgenoot. Verder schijnen prinsessen zich identiek te gevoelen met deze hoogere wezens: ten minste volgens 3, waar Saribanunu zegt: „als ik een kind der djin's en widadari's ben, „dan moet er, als ik mijn oogen sluit en weer open een „„snel-vliegend-paleis"" voor mij gekomen zijn" — en evenzoo wordt aan 't eind van het Verhaal, door haar schoonvader, gezegd: „als zij werkelijk een kind der djin's en „widadari's is, dan zal mijn gouden stoel, als ik haar daarmee „laat halen, niet uit elkaar gaan, maar in het tegenover gestelde „geval wel." — Ook Prinsen (in deze Verhalen en in de Sangirsche) schijnen zich afkomstig van en in verband met die hoogere wereld te gevoelen, daar het telkens uit hunnen mond gehoord wordt: „wanneer ik werkelijk een koningszoon ben, dan „geschiede er dit of dat wonder voor mij." De gedachte, dat Koningen werkelijk van hooger dan menschelijke afkomst zijn, is levendig in de gedachte der Alfoeren op Halmaheira. De eerste koningen zijn zoo maar niet gewoon ter wereld gekomen: zij daalden uit den top van een klapperboom — of van elders — af en verschenen op aarde. De Koningen bezitten wondermacht, in de verbeelding der onderdanen en dit verklaart het gemak, waarmede de inlandsche vorsten (zonder politie of soldaten) hun volkje regeeren, ja zelfs tyranniseeren en uitzuigen. Het machtwoord des Konings kan den mensch dooden; zijn volk door een plaag doen uitsterven; de visschen uit zee doen

verdwijnen, zoodat zij geen toespijs kunnen vinden — of het merg uit de sago-boomen, zoodat men te vergeefs werkt, om het voedend meel daaruit te bereiden. Voor den Koning van Lòda (die bij zekere gelegenheid een bezoek ontving, per Gouvernements-stoomer, van den Resident van Ternate, door wien hij werd onderhanden genomen, over onrechtmatige handelingen, tegenover zijn onderdanen, die tot het Christendom overgingen) vreesde men, dat hij door den Resident zou worden meegenomen. De Resident dacht echter daarover niet en bepaalde zich tot eene vermaning. Toen zeiden des Konings aanhangers: de Resident was bevreesd geweest hem mee te nemen, want Z.H.Ed. Gestr. wist wel, dat de wondermacht van hun Vorst groot was en dat zoo hij tegen zijn zin het schip had bestegen, hij het bij die bestijging zou hebben doen omslaan. — Van den Sangadji van Gaam-Konor uit ouden tijd werd mij verhaald, dat hij met den blooten voet gaten in een gemetselden muur kon schoppen; dat, toen men hem eens gevangen overvoerde op een schip van de Compagnie, dit schip 10 Engelsche schepen ontmoetten; dat toen de bemanning van het schip der Compagnie geen raad wist, doch hij — het leed vergetende dat men hem had aangedaan — zeide hen wel te zullen helpen, indien men hem van z'n banden bevrijdde; dit deed men en hij bedekte daarop een der kanonnen met een stuk wit katoen, schoot het toen af en met dat ééne schot boorde hij de 10 Engelsche bodems in den grond. Een ander maal was hij met een vloot van eenige honderden prauwen op een krijgstocht, toen men, bij een oversteek, midden op zee gebrek had aan zoet water: hij nam een rotan, boog dien tot een ring, legde dien op de zee, en binnen den omtrek van dien ring, kon men nu zoet water scheppen naar hartelust. Doch genoeg om aan te toonen, dat Vorsten, niet alleen in de oude Verhalen, maar tot op den huidigen dag, worden beschouwd als wezens van bovenaardsche afkomst, met bovennatuurlijke macht toegerust.

In deze Verhalen (7 en 30) vindt men gelijkenis met Ét. 31 en S. T. XXIII en XXXIV, in zooverre er verhaald wordt van kinderen, die nog ter wereld moeten komen en aangaande wie door de vaders wordt bevolen, dat zoo het verwachte kind een meisje is, het moet gedood worden. De wraakneming dier kinderen (die toch in 't leven gespaard worden) op den ontaarden vader, treedt in deze Verhalen niet zoo duidelijk aan 't licht; evenwel het eind van 30 duidt er in zooverre op, dat de vader eindelijk, tot loon van zijne onbarmhartigheid, ellendig aan zijn eind komt.

In 24 dragen de op zeeroof uitgaanden wel voor een deel andere namen, maar het Verhaal is toch verder analoog met wat wij vinden in Et. 15 en S. T. X.

De slecht behandelde stiefkinderen, in S. T. XXIII, vinden hun paralel in de in 23 voorkomenden, hoewel het geheele Verhaal verder anders ingekleed is.

Ook in S. T. XXXIV, aan het eind, vinden we een overeenkomstigen trek, in de geschiedenis van Pusang u Kalumpang en hare zuster Abigaelĕ, met de historie van Kokamòmoko en Angé ma njonjijé in 11, en wel in het hartstochtelijk zoeken van de eene zuster naar de andere, die haar ontvoerd is en in de wanhoop waarin eindelijk de jongste zich zelf en haar huis verbrandt en vooraf te kennen geeft, dat men aan de kleur der opstijgende rook zal kunnen zien, dat zij is omgekomen.

Zeer veel overeenkomst valt ook op te merken in de Verhalen aangaande den „Halve”, vermeld in Et. 37 en voorkomend in S. T. XXXIX en ook in deze Verhalen (13), al zijn die Verhalen onderling niet geheel identisch. De „Halve” in 19 is echter een geheel andere persoon.

Het algemeen verbreide Verhaal, in Et. 28 genoemd en in S. T. XVII voorkomend, is zooals men ziet onder eenigzins anderen vorm ook hier weer te vinden in 14.

In vele dezer Lòda'sche verhalen komen Kaitjili's voor, waarmede een soort Vorsten bedoeld worden. De Vorsten van Ternate voerden vòòr de invoering van den Islam dien titel (zie F. S. A. de Clercq Bijdrage tot de kennis der Residentie Ternate bl. 147, 148). Tegenwoordig hoort men nooit anders dan Kolano, en voor „Prins”: Kolano ma ngòfa, of Djōu ma ngōfa, voor verdere afstammelingen: Dano. In de S. T. komen voortdurend Kasili's voor, welke benaming Dr A. steeds vertaalt met: Prins. Daar men nu echter op Halmaheira nooit meer van Kaitjili's hoort, denk ik dat die benaming in deze Verhalen, met de Verhalen, uit het Sangir'sch zijn overgenomen.

Mijne aandacht is gevallen op het in S. T. XVIII^b voorkomende m ĕ s è p a: balspelen. Dr A. zegt daarvan: „in de Sangir'sche „sprookjes is de gewone wijze, waarop Prinsen naar de hand eener „Prinses dingen, het meedoen aan een balspel, onder hare p i n t u. „Degene, die den luchtig uit rotan gevlochten bal in de p i n t u „werpt, krijgt haar.” In N° 6 dezer Lòda'sche Verhalen, komt het balspel voor onder den naam van s ĕ s è p a. In het Lod. (en Gal.)

is sèpa = schoppen. Maar er komt een niet hiervan afgeleid woord sĕsèpa in deze dialecten voor, als benaming van een uit ròtan gevlochten bal met groote openingen, waarmede niet gespeeld wordt, maar waarin de fijn geplukte kalàpa-bast op de jacht wordt meegenomen, om als prop bij de geweerlading te dienen. Mij dunkt die bal kan oorspronkelijk geimiteerd zijn naar het voorwerp, dat men op de Sangi-eilanden gezien had en dat daar voor balspel gebruikt werd. Sang. sèpa = balspelen; afleiding hiervan (naar den regel in deze beide dialecten) sĕsèpa = bal (als benaming van het werktuig-voorwerp — waarmee het spel gespeeld wordt). Voorts dit woord als denominatief sĕsèpa = balspelen (zooals men ook heeft: bàsu, bijl; to bàsu, ik hak met den bijl; sidé, zeil; mi sidé, wij zeilen, enz.); dus sĕsèpa, bal; djo sĕsèpa, zij spelen met den bal. Ik had mij vroeger al over dit sĕsèpa verwonderd, als niet van sèpa = schoppen, afgeleid, maar mij dunkt het is nu duidelijk dat het uit het Sangirsch is afgeleid en overgenomen. Van Prinsessen in pintu's: hooggelegen vrouwenvertrekken, weet men hier niet. Het blijkt ook dat de Verhaler er geen juise voorstelling van heeft. Hij doet de 7 dochters van een Koning wonen op den minaret van een moskëe. Verder hoort men van die 7 prinsessen niet meer. Dadelijk worden 3 broers daarbij gedacht, eveneens in dit hoog vertrek woonachtig, en hun spel is niet het werpen met den bal, naar het prinsessen-vertrek, maar het er mede spelen op den omloop van den minaret. Mij dunkt het woord: sĕsèpa, voor het balspel, is door de overgeleverde Sangirsche verhalen wel bekend gebleven, maar langzamerhand is voor de navertellers onduidelijk geworden wat eigenlijk dit balspel was en heeft hun fantasie er maar wat van gemaakt.

Andere trekken van overeenkomst treft men nog aan in N°s 11 en 18, met Et. 33, 34; S. T. XXVIII, XXI^b^. Gal. Verh. 41, in het achterlaten van voorwerpen of ongedierten, die moeten antwoorden, in de plaats van gevluchte of zich verbergende personen.

Dat tranen levenwekkende kracht bezitten (volgens Dr A., in „Sese n Taolo", doordien ze dragers zijn van „tanoana = levensfluïde), komt ook voor in 27, waar de rijst-meel-pop, door Urideri-làko en hare zusters gemaakt, door hare tranen leven ontvangt.

Eigenaardig zijn de tranen, die in goud veranderen, in 23 en 27.

„Varkensplas", in 26, wordt in 't leven teruggeroepen door het likken der kat en het pikken van den haan; ngo Pitiri-gurungi-uri", in 7, door wierook, voor haar gebrand door de moeder, en

heer "Lèsu", in 30, roept zijne dochter in 't leven terug, door haar te bedekken met een stuk wit en een stuk blauw katoen.

In S. T. XXXVI, wordt Prins Palàka, door den jongen, die hem op 't vlot vergezelt, in het leven teruggeroepen met het afschraapsel van een mangga-pit, dat hij in zijn mond uitperst.

In 3 wordt Saribanunu opgeslikt door een walvisch en naar haar land teruggebracht; evenals de jongste der negen Prinsen in S. T. XXXVIII.

Personen, die elkaar het ongedierte van het hoofd zoeken, waarbij dan de een in slaap valt en de ander verdwijnt, treft men, als in S. T. XXVII, ook aan in 2 en 3.

De eigenaardigheid, die we in 10 en 26 aantreffen, dat door Prinsen te huis gebracht wordende vrouwen, door hare schoonouders worden ontvangen met het eerbetoon van voor haar schotels neer te zetten, waar over heen zij dan naar het huis moeten loopen, is mij niet uit andere Verhalen bekend. Het is toch ook geene gewoonte die op Halmaheira inheemsch is en zij duidt dus wel op buitenlandsche toestanden.

Eindelijk komt ook (in 31 het laatste dezer Verhalen) de Halmaheira'sche Tijl-Uilenspiegel voor den dag. Zijn naam is Tàba. Deze Tàba leeft in allerlei beurtgangen bij het roeien (k a b à t a) en toch hoorde ik nu eerst zijne geschiedenis of een deel daarvan. Dat de Halmaheirasche Tijl-Uilenspiegel zulke onzedelijke stukken uithaalt, is zeker de oorzaak, dat men ons niet gemakkelijk van hem verhaalde. Voorts, wat er van hem meegedeeld wordt, vindt men voor een groot deel in andere Verhalen terug. Zijn eerste streek gelijkt veel op hetgeen in Gal. Verh. 35 als Kamperstreek van de Voorouders verhaald wordt. Verder vindt men in den uit den waringin-boom antwoordenden geest, in den krommen man dien Tàba zich naar huis laat dragen, zeer overeenkomstige trekken met den Uilenspiegel van wien Dr. A. in zijn Ét. 35 spreekt, — al zijn die voorvallen hier weer anders ingekleed.

Er zouden nog wel meer paralellen te trekken zijn tusschen de hierachter opgeteekende Verhalen en die welke van Sangi en Celebes afkomstig zijn, maar ik meen hier reeds genoeg aangestipt te hebben, om de geleerden, die van de vergelijkende studie dezer Verhalen werk maken, aan te moedigen ook van de stof, die hem hier aangeboden wordt, gebruik te maken.

Voor een groot deel komen mij deze Verhalen fragmentarisch en zelfs verward voor en zal het mij aangenaam zijn, in dien anderen

(met deze Verhalen den draad in handen hebbende) wisten op te sporen van welke oorspronkelijke Verhalen het de brokstukken zijn: zooals het Dr. N. Adriani gelukt is, van het, in Gal. Verh. 42, in brokstuk voorkomende Verhaal van het gulzige kind, dat mij vooral aan het eind verward voorkwam, het oorspronkelijke geheel onder de To Radja's uit te vinden.

Zoo hoop ik dus ook met het leveren dezer studie ter vergelijking der Galèla'sche en Lòda'sche dialecten en het geven van deze Lòda'sche Verhalen, anderen van nut te mogen zijn.

Utrecht, Juni 1903.

HET LÒDA'SCH, IN VERGELIJKING MET HET GALELA'SCH DIALECT OP HALMAHEIRA.

Klanken.

Medeklinkers.

Gutteralen: **k:** bòka, sprinkhaan, bŏkéké, lidteeken, gàkaka, gehemelte, kàso, hond, kawo, asch, kāduno, slaperig zijn, kugūru, gedruisch, kilŏana, bamboe-watervat, lăkémé, vleesch, màké, vinden, mŏkuru, pinang, nàko, kennen, òko, zeewaarts, pŏkoro, buik, rŏkata, man, echtgenoot, săkara, steken, tăkoro, kloppen, djòku, berg, ngĕkomo, weg.

g: ăgéré, stomp, tronk, digo, zeker onkruid, gani, luis gàsi, zout, gàté, lever, gĭama, hand, gògo, haar (huid-), veer, gogòta, maïs, gitiwiri, nagel, ganănnara, gele kakatoea, magāé, gaarn willen, mogĭoko, tien, nāgimi, schuld, ōgono, kraai, pòga, splijten, tāgoko, vangen, grijpen, ngago, mier.

ng: ngāiri, korrel, ngārumu, struikgewas, ngăngérè, leven maken, ngina, moeder, ngodji, ik, ngŏmasa, adem, ngūsumu, alang', tòngi, te voet — langs 't strand — gaan, tongòmu, verzamelen, sànga, span, sàngo, antwoorden, sangāina, graaien, tastend zoeken, rŏmanga, naam, nongoru, jongere (br. of zuster), mòngo, vadem, langudji, reuze-schelp, kangano, straks (verl.), inoiri, tand, gònga, wenkbrauw, dānongo, kleinkind, dòngi, zeezand, bĭranga, zuster (v. d. br.), àngo, leven.

hamza: ā'o, brengen, dā'ènè, inhalen, ō', opkomen, (van gewassen), djò'u, voet.

h: bāhaha, de platte kant, dihāha, dal, vlakte, hòko, poepen, hŏluku, niet willen, nahàdi, Zondag, sāhara, kuil, siho, kernhout, torihi, vast-raken (een vaartuig).

Supradentalen.

t: ĭwiti, slijpen, ngutè, ladder, djōata, 4, wāiti, graven, uti, dalen, tòta, brengen, tŏtiri, op den arm dragen, tūèré, vallen, tŏkata, weerwolf tāita, spoedig, snel,

titigono, papaja, sūwutu, weerkomen, pititi, rups, pòtiti, navel, mòtèkè, volgen, òto, hakken, lătétè, blijven haken, gòta, boom, hout, dătomo, planten, bĕtèkono, arm, ătomo, kleerluis.

d: ādono, genoeg zijn, aankomen, bido, sirih, dāluku, sagoweer, déru, prauw, dikiti, hoest, dòdé, garnaal, dola, klimmen, dūgala, prijs, gudòti, oorlog, kadu, tasch, lédo, albino, mődéké, willen, òdé, varken, péda, sagopap, ridămunu, trom, sāduku, kin, tiòdo, schoonmaken, widèlé, Alocasia-soort, ngido, diepte.

n: ngòna, gij, djamāni, gelaat, wònata, nok, tino, verbranden, una, hij, sano, vragen, pūnusu, verzadigd zijn, òna, zij (meerv.), nāgala, wellicht, nāmoro, vogel, nāroto, trekken, nāwoko, visch, nōa, leggen, nònu, zoeken, monāloko, 20, kolano, koning, giniraka, rechts, inomo, spijs, dūnungu, schoondochter, bèno, dicht maken, ani, uw.

s. bōsuku, graf, dōsuku, terugwijken, gisisi, zaaikoren, isènè, hooren, kāisi, kuikendief, lusungu, rijstblok, ōsama, binnengaan, māisi, waarzeggan, păsala, voorbij-, reeds weg zijn, risiki, tandvleesch, sabătana, dekmat, sāèki, hoofd, sakāï, koken, salawăkunu, schild, sārongo, roosteren, sa'u, warm, sāwòlo, gat doorboren, sirăngutu, verkouden, snot, sòsé, ontvouwen, losmaken, tubuso, zwaar ūisi, vloeien, stroomen, ūsi, kom, wisa, boombast (die voor kleeding gebruikt wordt). ngăsuku, paal.

Labialen.

p. tūpuku, schieten, topŏngono, doof zijn, sèpa, schoppen, supu, naar buiten gaan, rupo, harpoenlijn, padjèko, betasten, păkono, disselen, pĕdĕké, kikvorsch, putūrungu, sterk zijn, piloko, blind zijn, ōpuru, beproesten, kopòla, uitstorten, gopéla, wandluis. èpé, oom (moeders broer). dòpo, bloem.

b. bădjuku, bijl, bārono, sarong, bikini, staart, bira, rijst, bŏroso, steenpuist, butănga, 6, dabu, vocht, gubali, links, kōbiri, spuwen, kòkoto, regenboog, lobi, wolk, nabo, wond, rabu, varen, pagaaien, ruba, omvallen, sèbanga, er dicht bij gaan, tābéké, hengelen, tébini, schoon, zuiver, ūboro, groene kakatoea, djabo, gewond zijn, tjiba, parkiet.

m. tjutjūmn, ei-vrucht, ngòma, ster, djamé, lekker, ūdomo, drinken, tūmara, reiger, tòmo, slang, sȧmana, vlerk (van een prauw), padamāra, lamp, òmuku, rijp, nonòma, eerste, màdja, verlaten, mali, bitter, mèla, stank, mȍdongo, vreezen, mūrutu, knorren, lāmoko, groot, kamanu, speer, gūmini, batàta, damā, wachten, bȍkumu, pandaansoort, àma, vader.

w. déwi, een weinig, dowi, aan een stok dragen, guāwé, mangga, iwi, rotan, kawa, koperdraad, lawé, draad, motòwa, 5, ōwana, worm, panawa, amulet, sāwini, hongerig zijn, totiwawo, kort, uwa, niet, geenszins, wārasa, maal, keer, wāroto, storm, wîtasa, scheenbeen, wūkunu, verkoopen, wuwūdjiki, vleermuis, wĕlènga, openen, ngāwoko, tepel, njawa, mensch, tjawali, slechts.

f. ufa, afgunst sàfa, inkerving in den dammarboom, sifo, beuken, meppen, lèfo, schrijven, kòfi, koffi, fàngu, betalen, fàto, op rij stellen, folöi, meer zijn, folōri, juweel, fūo, maag.

Palatalen.

dj: ngȍdjomo, maaltijd, djànga, verliezen, djàngé, 3, djèdja, zeug, djidjibobo, lepel, djodjòma, eertijds, djūdjuru, klein, wȍdjanga, vergeten, tadjé, kruipen, pàdji, vlag, ȍdjiki, baden, maidjanga, hert, modjòka, getrouwde vrouw, lādjémé, likken, kadja'o, vlot, gȁdjumu, heele, stuks, gȍdjoko, aal, dòdjé, top, èdjé, grootmoeder, bĕdjèdjongo, bestellen, ȁdjoko, roepen.

tj. gotjèla, tros, tjakaïba, mombakkes, tjālana, duizend, tjanga, op zeeroof gaan, tjĕtjĕké, klein, tjitjikòpu, tjitjak, tjoho, vasthouden, kalabètju, schaamtebedekking.

nj. njau, miauwen, njiara, kanarie-boom (en vrucht), njiwiti(ma), zich slijpen, njonjijé, opgang (plaats van zons), sinjia, verstand, hart, zin, manjanji, wierook.

j. aniaja, onrecht, verdrukking, bājungu, baaltje (gevlochten van pandaan), daju, roeispaan, gèjanga, geeuwen, ija, er niet zijn, jaba, een soort boontjes, johangi, verpanden, kaju, een stuk (katoen), kōjàngi, 30 pikoel, paju, pajong, tugaja, huidbloemen.

Lipuidae.

r: ari, weenen, borūà, kist, dorōu, slechtheid, gōrèsé,

krekel, hari, (netten)boeten, îranga. broeder (v. d. zuster), karianga, léguaan, liaro, mast, miri, zilt, naru, nacht, ori, schildpad, poròtoko, knauwen, rio, helpen, rîaka, oudere (broer of zuster), raba, treffen, rubò, martavaan, sārimi, schepper (pagaai), tāromo, zwart, uru, mond, wéra, betel (soort), djara, paard, ngòrana, deur.

l: djèla-djèla, een grassoort, wālusu, antwoorden, tulu, (er) aangaan, ulè, spelen, salu, dorpstempel, pilîkuru, binden, lîara, trekken, léga, bezien, lio, terugkeeren, lalāwa, spin, lutu, zinken, kailupa, kapok, îlingi, stem, gaili, made, dilago, Colocasia-soort, bòloto, geeindigd, gedaan.

Klinkers:

a: ani, uw, ari, weenen, amé, kussen, ruiken, bula, taak, deel, isa, landwaarts, damā, wachten, kadu, tasch, tjālana, duizend, bājungu, baaltje.

à: àma, vader, àdjé (toek.) straks, àngé, dag, àkéré, water, àkana, doen, maken, butàti, groote landkrab, dàngiri, slaapbank, gilàlongo, slaaf.

é: léri, schuin staan, mamané, verloofde, òdé, varken, polòtéké, breken, barsten, régu, een weinig, sĕléo, steen, tédé, opheffen, optillen, ūwèré, vlechten, djéré, heilig graf, ngòé, veel, ngòné, wij (incl.)

ė: tjĕtjĕké, klein, palėlé, in 't klein wederverkoopen, pĕlėlaka, mager, mėki, (soort) boozegeest, ménėna, dit, manėgé, dat, ėka, waaierpalm, gĕgoto, dwingen, gulėlanga, gele kakatoea, fėto, prevelen, dėké, dik (van buik).

è: bèsaka, regen, da'ènè, inhalen, bereiken, ètongo, tellen, gèdjè(ma), (zich) halen, kètoko, gebakken sago, lèdo, albino, mèhè, langzaam, pèki, oudje, rèka, scheuren, sèsara, vegen, tèkana, langdurig, ulè, spelen, djè, halen, ngèkomo, weg, tjèdĕké, bah!

ĕ: wĕdjėka, vrouw (echtgenoote), sĕléra, rivier, pĕrėki, oud zijn, kĕlėlo, zien, gĕlètiti, pink.

i: bàti, grens, àdji, mijn, di'a, mes, dàdi, worden, gelukken, fakiri, wachter, gilima, bak (van sago-bladschede), ginîtara, erf, îété, lachen, ilōa, maan, ino, hierheen, îngiri, tand, îlingi, stem, kipîrini, dik, kîriti, kwijl, lîgisi, harpoentouw, mimîri, zeewater, niki, nazitten,

ȍsisi, urineeren, pindîngi, buikplaat, rîkimi, regen, siri, pijn, tîkiti, hoesten, ūiti, water vullen, wîkiri, uitvegen; djîkini, (soort) schildpad, ngîriki, korrel, njî-witi(ma), (zich) slijpen.

o: tjoho, vasthouden, ngȁwoko, tepel, djōata, 4, wāroto, storm, ūdomo, drinken, tōbongo, zwemmen, sosobōba, vlinder, rȅmoso, afval, pîdoro, vlakte, mȁkoro beer (varken), nongoruku, jongere (broer of zuster), ōgono, kraai, lugo, wijs, kokowo, klapperdop, îgono, klapper-noot, golōwongo, pit, bolé, pisang, ā'o, brengen.

ò: bòki, kat, dòné, nu, dan, gòla, achterste, hȍluku, niet willen, kòdjò, halen (menschen), lòla, doorslikken, mòku, op den schouder dragen, nònu, zoeken, pȍtékė, achterhoofd, rȍmanga, naam, sòra, vlammen, tòto, inge-wand, wòla, huis, djȍdjara, wegloopen, vluchten, ngòna, gij (enkelv.).

u: tjutjūmu, eivrucht, ngūsumu, alang², tumudingi 7, djūwutu, dichtdoen ('t oog), wuwūku, knie, utu, haar, tūtuku, stampen, sūwutu, weêrkomen, rātusu, honderd, pūnusu verzadigd, ȍmuku, rijp, nîkarū, zandbank, mu-mūdutu, zacht, week, lūsungu, rijstblok, kūrutu, hoog, îgutu, nest, hȍluku, niet willen, dutūru, donder, būkuku, roet, ā'unu, bloed.

ai: airi, slaap (mierenkriebeling), bai, titel (vrouw van een kaitjili), dai, zeewaarts, gaili, made, kailupa, kapok, maisi, waarzeggen, maidjanga, hert, saili, wegwaaien, salai (zekere) dans, taiti, snel, vlug, waiti, graven, ngairi, stuks.

au: njau, miauwen, njau-làko, fijt, verzwering, ngau, vis-schen met de lijn, ngauku, oor, ngau-ngauru, slank, ngauru (soort) pandaan, tauru, vast aantrekken, taugè, oorhangers, sarau, 10 tal (klappers), nauru, man, mau, willen, kauru, een boom, gau, jong, gedroogd arènblad, galau, een bamboesoort, biauru, uitelkaar, losgaan, aunu, bloed.

oi: gogoini, licht (niet zwaar), moi, één, popoi, slinger, (werp-werktuig), togoini, hard.

öi: töimi, boog, ngöiki (ma), (voor zich) uithalen of uitlaten.

ui: uiti, scheppen (water), uisi, stroomen, vloeien, totui, honingzuigertje, tuiki, spoel, luiti, snijden.

Men treft dus in 't Lòda'sch dezelfde medeklinkers en klinkers aan, als in 't Gälèla'sch. Alleen ontbreekt hier de ḋ (de supradentale d, met lichten t klank), dien we in 't Galèla'sch aantroffen. Hij is in 't Lòda'sch vervangen door den palataal dj. Zòò in de woorden: éḋé = èdjé; òḋo = ōdjomo; tuūḋu = dodudjutu, tapaḋu = tapadju; moḋòka = modjòka; pĕḋèka = wĕdjèka; tòḋo = tòdjomo; ngoḋowo = ngodjowo; ngòpĕḋèka = ngòwĕdjèka; ḋa = dja; ḋabo = djabo; ḋèhè = djè'; ḋoḋòma = djodjoma; ḋòpo = djòwo; godōa = godjōa; ḋàhu = dja'usu; laḋé = ladjémé: koḋoba = kodjoba; kaḋàho = kadja'o; enz.

Deze verwisseling van ḋ, in 't Gal. met dj in 't Lòd., gaat geregeld door, zoodat men gerust een woord in 't Gal. met de dentale ḋ kan schrijven, als men een overeenkomstig woord in 't Lòd. aantreft met dj. Daar 't zeer moeilijk is in 't Gal., om te hooren of men de letter d uitspreekt met de punt der tong tegen het gehemelte, of tegen het scherp der boventanden, en er daarom door mij in 't Gal. woorden geschreven zijn, zonder de met een stip gemerkten ḋ, waarin die toch wel moest voorkomen, kan die fout successievelijk, door vergelijking met het Lòd. dialect, hersteld worden.

Ook de s in Gal. woorden, wordt in 't Lòd. vaak (maar niet doorgaand) door dj vervangen, b.v.: àsa = àdjé; àso = àdjoko; bàsu = bàdjuku; bĕsèso = bĕdjèdjongo; ḋa àsu = gàdjumu; gosòso = godjòro; òsa = òdjaka; òsi = òdjiki; mĕsèso = mĕdjéoso; tàsé = tàdjé; toòsa = tòdjata; togòsa = togòdjanga; wòsa = wòdjanga; èsa = djèdja; saàngé = djàngé, enz.

Men doet dit ook wel eens in 't Gal., b.v.: ma djāhu (van sahu = warm), om te zeggen: snikheet; en ma djawàla (van sawàla = rood), om te zeggen: zoo rood als vuur, maar dit komt slechts heel enkel voor en meer spelenderwijze.

In 't Lòd. treft men ook een enkele maal de s aan verwisseld met tj; b.v. gogusūmutu (Gal.) = gogutjūmutu (Lòd.)

Ook vond ik r, veranderd in dj: kòro (Tern.) = kòdjo (Lòd.)

Woord-vergelijking.

Men zal al wel opgemerkt hebben, dat vele woorden, in 't Lòda'sch dialect even zoo luiden als in 't Galèla'sche. Hier volgen een aantal woorden, die in beide dialecten gelijk zijn:

tjoho: vasthouden; tjobo: er op los gaan; tjanga: op zee-

roof gaan; ngòma: ster; ngutè: ladder; djara: paard; djèré: heilig graf; djiko: inham; djini: toovergeest; wàko: draaien; walira: zwavel; ulè: spelen; uku: vuur; uru: mond; tubu: spits; tuga: meten; tulu: er aan gaan; tumulè: wieden; tèmo: zeggen; tàgi: gaan; samàka: watermeloen; sanga = span; sèpe: schuin; sòsé = losmaken; sumu: put; supu: naar buitengaan; susu: borst; raba: treffen; ramé: feest; ruba: omvallen; rubè: martavaan; potòka: barsten; pòla. uitstorten; pĕdèké: vorsch; paju: pajong; pipi: geld; ori: schildpad; òto: hakken; òsu: aardbeving; ōràsi: uur; nàka: nangka: nàko: kennen; nāgala: wellicht; naga: draak; màké: vinden; mali: bitter; mèki: booze geest; mèla: stank; lahi: smeeken; làpé: voering, laag; léga: bezien; léri: scheefstaan; lugo: wijs; lutu: zinken; kadu: tasch; kamanu: werpspies; kàso: hond; kàtu: atap; kòngo: traan; kupa: rijst-pakje; iwi: rotan; haga: dom zijn; hàli: duur; hari: boeten (netten); gani: luis; gisisi: zaaikoren; giwi: schudden; gòta: boom, hout; gula: suiker; gusè: overgieten; fangu: betalen; fèto: prevelen; folöi: meer zijn; èpé: oom; èté: grootvader; dumulè: onkruid; dola: klimmen; dabu: vocht; déru: prauw; dòro: tuin; bòki: kat; bàti: grens; bido: betel; bolé: banaan; bula: taak; ari: weenen; alo: koude; aro-aro: bovenarmband; enz.

Nog vele andere woorden hebben beide dialecten gemeen, maar in 't Lòda'sche heeft men er een lettergreep aan toegevoegd, zonder dat die toevoeging de beteekenis wijzigt en evenmin een anderen grammatikalen vorm aanduidt, b.v.:

ado = ădono: bereiken; àké = ăkéré: water; àki (Tern.) = ăkiri: water; àku = ăkunu: kunnen; aré = ărésé: wit zijn; àto = ătomo: kleerluis; ău = ăunu: bloed; baha = băhaha: platte kant; baro = bărono: sarong; bèsa (Tern.) bĕsaka: regen; bèto = bĕtongo: tekst; biău = biăuru: uit elkaar gaan; biki (Tern.) = bĭkini: staart; bio = bĭono: gelaat; bira = bĭranga: zuster; bòké = bŏkéké: lidteeken; bòso = bŏsoko: pan; bōu = bōunu: geur; dalu = dălu-ku; sagoweer; dàngi = dăngiri: bank; dano = dănongo: kleinkind; dòka = dŏkama: ginds; dòko = dŏkoto: (soort) palm; dorōa = dorōata: schoonzoon; èto = ĕtongo: tellen; gago = găgoso: palmhaar; gàku = găkuru: ver; gia = gĭ-ama: hand; gòga = gŏgama: koortsig zijn; gògé = gŏgéré:

blijven; gògo (Tern.) = gògono: verbergen; gosòma = gosòmanga; krokodil; gulèla = gulèlanga: gele papagaai; gumi = gūmini: liaan; hòlu = hòluku: niet willen; igo = īgono: klapper; iho = īhoko: drek; ili = īlingi: stem; ingi = īngiri: tand; ino = īnomo: spijze; isè = īsènè: hooren; kakano = kakānoko: glagah; kawi = kāwingi: huwen; kilòti = kilòtini: blok, drijfhout; kiòlo = kiòloko: vast slapen; kipiri = kipirini: dik zijn; kuru = kūrutu: lang, hoog; lalago = lalāgomo: groot; lamo = lāmoko: groot; lià = līara: trekken; lusu = lūsungu: rijstblok; mai = māisi: waarzeggen; màko = màkoro: beer (varken); manara = manārama: werk; mĕdiri = mĕdīrimi: overmorgen; mòdé = mòdéké: willen; mòdo = mòdongo: vreezen; mòku = = mòkuru = pinangkauwen; mòmi = mòmiki: opstaan; mòté = mòtéké: volgen; muru — mūrutu: knorren: muti = mūtiti: zoet; nagi = nāgimi: schuld; namo = nāmoro: vogel; nāu = nāuru: man; nawo = nāwoko: visch; òmu = òmuku: rijp; pàko = pàkono: disselen; pāsa = pàsala: voorbij; pĕléo = pĕléoru: openbreken; piliku = pilīkuru: vastbinden; pilo = pīloko: blind; pòko = pòkoro: buik; polòté = polòtéké, barsten, breken; poròto = poròtoko: knauwen; pòtè = pòtèké: achterhoofd; pulutè = pulūtèté: opkomen (een striem, uitslag); puturu = putūrungu: sterk zijn; ratu = rātusu: honderd; rèmo = rèmoso: afval; risi = rīsiki: tandvleesch; rōa = rōanga: blaffen; ròta = ròtanga: te pruimen geven; ruki = rūkiti: koord; sadu = sāduku: onderkaak; saha = sāhara: kuil; sàka = sàkara, steken, prikken; salawàku = salawàkumu = schild; sari = sārimi: pagaai; séba = sébanga: er dicht bij gaan; sĕringa = sĕrīngana: zijkant (van 't dek); siràngu = siràngutu: snot; sulo = sūloko: gelasten; tago = tāgoko: grijpen; tàko = tàkoro: kloppen; taro = tāromo: zwart zijn; tébi = tébini: schoon zijn; tèka = tèkana: langdurig; tèlé = tèlémé: vagina; tilàku = tilàkuru: voorbijgaan; togu = tōgumu: ophouden; tòka = tòkata: swangi, weerwolf; tolòlé = tolòlèngè: droog (van hout, enz.); tòma = tòmanga: wekken; tubale = tubālingi: wegwippen; tuhudu = tuhūduku: onwel zijn; tuma = tūmara: reiger; tumu = tūmunu: duiken; tutu = tūtuku: stampen; ubo = ūboro: roode papagaai; udo = ūdomo: drinken; uga = ūgaka: suikerriet;

djuànga = djuàngana: kòra-kòra; ngaí = ngāiri: stuks; ngau = ngāuku: oor; ngèko = ngēkomo: weg; ngiri = ngīriki: korrel; ngòra = ngòrana: deur; si ngòsa = si ngòsama: binnen brengen; ngunu = ngūnungu: neus; tjala = tjālana: duizend; enz.

De toegevoegde lettergreep doet den klemtoon niet verspringen, zoodat, in de hier boven aangehaalde Lòda'sche woorden, de klemtoon steeds op de twee-na-laatste lettergreep valt.

Andere woorden ondergaan eenige verandering in de samenstelling.

Vooreerst treft men aan een veelvuldig weglaten van de letter *h*, hoewel deze letter toch duidelijk geaspireerd in andere woorden voorkomt, b.v.: tjoho = vasthouden; en men zelfs in bāhaha = vlakke kant, eene verlenging van een woord met geaspireerde *h* aantreft. Het weglaten der letter *h* is echter veelvuldig; b.v.:

hamé = amé: kussen; aho = ā'o: meênemen; dahè = dāè: die daar; damaha = damā: wachten; dahu = dāuku: beneden; diha = dia: mes; doòha = dòa: wat, hoe; gàhu = gau: kalk; gòho = gò: er op groeien; kòhu(si) = gòu(si): rauw eten; kađàho = kadjào: vlot; liho = lio: terugkeeren; sihòdé = siòdé: toespijs; hika = ika: er heen; hisa = isa: landwaarts; hiké = iké: geven; hòko = òko: zeewaarts; hino = ino: hierheen; huku = uku: nederwaarts; hijé = ije: opwaarts; moritoha = moritòa: 50; oho = ô': opkomen; hòso = òso: penis; òhu = òu: onrijp; riho = rio: plek; sahu = sāu: warm; solòha = solòa: toegift; lòha = lòa: goed; soōhu = sōu: overschot; sakahi = sakāi: koken; tahi = tāi: op den rug dragen; huru = uru: ruigte; ngihi = ngi: plaats; duhutu = dutu: eigenaar; gòh'iduūru = gò'duru: jongeling; gòhoidodòma = gò'idjodjoma: voorouders; hina = ina: dun; kahi = kāi: vel; hutu = utu: haar; đèhè = djè: halen; dòhu = djòu: voet, enz.

Evenzoo in woorden waaraan een lettergroep wordt toegevoegd, b.v.:

hai = āiri: mierenkriebel; dahè = dāènè: bereiken; dihimo = dīmono: bejaarde; galasahu = garasāuku: zweet; gaàhu = gàuku: groente; gĕhèja = gèjanga: gapen; gòmahāté = gòmatéré: somnambule; kilòha = kilòana: watervat; hira = īranga: broeder; ihé = īété: lachen; monahalo = monāloko: 20; moruha = morūata: 40; sihòda = siòdaka: verstaan; hòsi = òsisi: urineeren; òha = òana:

worm; sahè = saèki: hoofd; ròhé = ròèsé: lichaam; sòha = sòata: palm (handvoet); sangahi = sangāini: graaien; siha = sīata: aflaten; tahu = tāulu: aanmaken (vuur); tihimo = tīmono: bejaard zijn; uhi = ūisi, vloeien, stroomen; uho = ūòro: heft; ngòha = ngòata: breed; nguūhi = ngūisi: bandjir; niha = mīara: kanarie (noot); dòha = dȍana: wegzinken; hòho = hòko (eerst: hòhoko en daarna hòko): poepen; đahu = djausu: insmeeren; enz.

Soms valt ook de *w* weg, b.v.:

wàngé = àngé: dag; dowòngi = dòngi: zeezand; kawi = kāisi: geitenmelker; magawé = magāé: lustig; mogiowo = mogīoko: 10; wòsa = ȍsama: binnengaan; towòngi = tòngi: te voet gaan; wusi = usi: kam; awi = ai: zijn, enz.

Terwijl men daarentegen weêr gaarne de letter *p* vervangt door *w* (een enkele maal met verlies van de letter *w*), b.v.:

dipa = dīwama: hemel; dòpa = dȍwama, aaneen lasschen of knoopen; dèpi = déwi en déi: een stukje; guūpu = gūwuru: vlieg; dapu = dāuru: zwager; kapēdiri = kawidiri: eergisteren; gaàpo = kawo: asch; kapuruwo = kawūru: wanneer? (verl.); kupūo = kūoko: boontje (soort); lipa = liwanga: gong; moritupaàngé = morituàngé: 80; tupaàngé = tuànge: 8; sàpi = sāwini: honger; siàpu = siāu: (zekere) aardvrucht; sòpo = sȍwoko: vrucht; tolopuku = tolowuku: knoopen; putu = wutu en utu: nacht; upa = uwa: (mag) niet; ūpasi = ūwasi: nog niet; ngupè = ūwèré: vlechten; ngàpo = ngàwoko: tepel; ngopĕđèka = ngȍwedjĕka: vrouw; pané = wārénè: bestijgen; palu = wālusu: antwoorden; para = wārasa: maal, keer; đopo = djòwo: rook; enz.

Men heeft ook reeds kunnen opmerken dat, daar waar in 't Galèla'sch dialect twee gelijkluidende klinkers neven elkander in één woord voorkomen, het Lòda'sche er één van verwaarloost. Zie hiervan nog de volgende voorbeelden:

boòsu = bòsuku: graf; diïki = dīkiti: hoest; tiïki = tīkiti: hoesten; doòha = dòa: wat, hoe; doōri = dori: scheut; duūra = duru: later; duhūtu = dūtu: eigenaar; gaàhu = gàuku: groente; goòđo = gȍdjoko: paling; goōle = golé: kléwang; guūpu = gūwuru: vlieg; hòho (over hòhoko-hòoko) = hòko: poepen; gaàpo = kawo: asch; nagoòna = nagòngo: wie? (24); naguūna = nagungu:

wie (hij)? nagumuna = ngonāgumu: wie (zij vr.)?; toòsa = tòdjata: boos zijn; doòsa = dòdjata: boosheid; saàngé djàngé: 3; nguūhi = ngūisi: bandjir; saāli = sāli: woordverwisseling; nguūsu = ngūsumu: alang-alang; damāha = damā: wachten; dihimo = dīmono: bejaarde; tuūdu = dodudjutu: pluizen; dowongi (eerst de *w* weggevallen: doòngi = dòngi: zeezand; giïha = gīanga: huidbloemen; boboòtènè = bòtèmè: gierst; enz.

Zelfs wanneer het woord met een klinker aanvangt en er komt een partikel voor, die op denzelfden klinker uitgaat, wordt de klinker van de partikel verwaarloosd; b.v.:

zijn vader: ma àma, wordt: m'àma; uw moeder: ani ina, wordt: an'ina; hij bereikt het: a adono, wordt: 'adono; hij rook het: a amé, wordt: 'amé; hij ging binnen: o ŏsama, wordt: 'ŏsama; ik geef u uw eten: ani īnomo to ni iké, wordt: an'īnomoto n'iké; zij namen het mêe: dja āa, wordt: dj'āo; laat ons eten: wo ŏdjomo, wordt: w'ŏdjomo; hij riep hen: o dja adjoko, wordt: o dj'ădjoko; haar broeder: ami īranga, wordt: am'īranga; i ma kaāme, zij kusten elkaar, wordt: imak'amé; enz.

Overigens treft men nog woorden aan, blijkbaar dezelfden in beide dialekten, maar die op zich zelfstaande, onregelmatige veranderingen hebben ondergaan; als:

Verandering van den begin-medeklinker: hau = ngau: met de lijn visschen: niha = njīara: kanarie (vrucht); tjaributu = taributu: tegensprekerig zijn; wòma = ngŏmasa: adem; ràpu = wàu: uittrekken; hau(da) = wowau: flauw; gogòra = djŏdjara: hard loopen; kutàti = butàti: groote landkrab; gaāpo = kawo: asch; wàngi = nāngĕn: kies; béo = péoto: tappen (palmwijn); wòti = pòtiti (wèl opmerkelijk, daar zooals we zagen gewoonlijk de *p* in *w* verandert): navel; tjòpu = toròpu: spuiten, enz.

Verandering van den medeklinker midden in het woord:

moruàngé = moluăngéré: 30; nihi = niki: nazetten; tolòmu = tongòmu: verzamelen; ngohi = ngodji: ik; njifi (Tern.) = njiwiti: slijpen; girina = giniraka (ook in 't Tern.) = rechts; pālungu = pangilū: kogel; gĕlégiti = gĕlétiti: pink; siningа = sinjia: hart, zin; enz.

Weglaten van een lettergreep of letter:

gogūsala = gusa: kleine vleermuis; kiòpi = ŏpiki: zuur;

nàsibi = àsibi: cassave; kakadu = kāduno: slaperig zijn; kalaté = làtété, blijven haken; souònga = sonōa: helft; ngupè = ūwèré: vlechten; gĕgėno = gēgoto: dwingen; enz.

Voorvoeging van een lettergreep of letter:

lōu = gilōu: (soort) bamboe; èki = pèké: oudje; èsa = djèdja: zeug; uūdu = djūdjuru: klein; enz.

Tusschenvoeging van een lettergreep of letter.

rònga = ròmanga: naam; kusi = kūkisi: bloemkolf (van een banaan); pané = wārèné: instijgen; tanu = tàmunu: dicht doen (een deksel): döi = dowi: aan een slot dragen; enz.

Verandering van klinkers:

galimò = gilima: bak (van palmblad schede): gurūanga = gurūòngo = het holle lichaam van den trom; sikohòmu = sihamu: naijverig zijn; suma = sāmana: vlerk (van een prauw); totōbé = tabéké: hengelen; tura = tuère: vallen; enz.

Slechts een enkele maal verandert de klemtoon van woorden die in de beide dialecten overeenkomst hebben; b.v. mogiōwo = mogìoko: 10; tjĕtjĕké = tjētjėké: klein; pālungu = pangilū: kogel; enz.

De woorden, die in beide dialekten geheel verschillen zijn nog tamelijk talrijk; b.v.:

kuru = būkuku: roet, verkoold hout; guwu = bòroso: steenpuist; tòla = bòlo: afbreken (de adem); bubūkili = bòka: sprinkhaan; maru = bilàlono: leeftocht; dàtu(si) = bātonga(si): opwachten; dorihi = bājungu: baaltje; da ginita = alimòka: morgen; oho = ango: leven; ruru = dailòlo: omhulsel (voor 't sagomeel); sèsa = diāduku: uitlegger (van een prauw); raba(ma) = dodja(ma): er in; idé = dòdjé: top; léru = dòpo: bloem; kusi-kusi = fūo: hart; popòto = galadètété: huig; aulòto = gatāuru: bamboe (soort); òko = gaté: lever; lolòha = ginìtĕra: erf; guluhi = gòla: achterste; tjatjahòrĕke = gòrèsé: krekel; ngingiti = gotōaka: wang; golutuhu = gūgutu: oksel; ngoòsa = ilōa: maan, maand; gunàngé = kètoko: sagobrood; kopòlo = kokawuwu: scrotum; papàla = kokowo: klapperdop; buūku = langudji: reuzeschelp; bubudo = lèdo: albino; ogu = lūiti: snijden; dolòda = madja: achterlaten; māta-ka = mononuò-ka: op(gemaakt); pàsi = nìkaru: zandbank; titi = òdé: everzwijn; wèdo = ōmanga: vol; pada = padjèko: betasten; tòga = panòta: zwam; gai = pìtiti:

rups; oré = pōaka: schreeuwen; ngàpo = pòsana: slaan; pòla = rāwongo: rijstschuur; hisa = rarànga; omheining; ratja = ròka: scheuren; kokoā = sabàtana: dekmat; òsu = sārongo: roosteren; pusune = sāwalo: doorboren; séri = salu: dorpstempel; tèto = sĕléo: steen; tima = sèlĕri: lood; mamāliki = sosobòba: vlinder; lĕlènga = sŭdé: bord; bòla = sūwutu: weerkomen; taïlo = tipu: hakmes; dala = ngòé: veel; ngami = töimi: boog; ngihia = tòmo: slang; bòro = tōunu: ei; ūma = situaka: wegwerpen; wàka = tūara: koken; idja = tugala: koopen; puàé = wāiti: graven; halo = wĕlèta: sago-kloppen; sòné = djūwutu: sluiten (de oogen); kalàla = ngàngéré: lawaai maken; mada-mada = ngōtamaré: avond; lalahi-kana = tjitjikòpu: huishagedis; kîninwòki = tjutjūmu: ei-vrucht; enz.

Men treft in 't Lòda'sche ook weêr de algemeen Maleisch-polynesische woorden àma en ina, aan voor: vader en moeder, waarvoor men in 't Galèla'sch bàba en mèmĕ of awa gebruikt: hoewel toch ook in 't Galèla'sch, in 't saāli èma voorkomt als wisselwoord voor bàba. 't Lòda'sch ina, wordt in den vocativus ngina.

Namen van insecten, vogels, visschen, planten en boomen verschillen in beide dialecten voor het meerendeel.

Het Galèla'sch saāli (we hebben het reeds gezien in het opgenoemde Loda'sch woord: sāli), de woordverwisseling (dewijl sommige woorden „taboe" zijn, omdat zij overeenkomen met of gelijken in uitgang op de namen der oudere leden van de aangetrouwde familie) komt ook in het Tòda'sch dialect op dezelfde wijze voor. Sommige oorspronkelijke woorden zijn zelfs verdwenen en de wisselwoorden zijn er algemeen voor in de plaats gekomen. We zagen het in de inleiding reeds aan 't woord lòda: wegloopen, dat men in 't Lòda'sch niet vindt; men gebruikt er voor djōdjara, dat wel overeenkomstig zal zijn met Gal. gogòra: hard loopen. Voorts b.v. wūwulu: wind; in 't Gal. is wuwu: blazen; terwijl wind daar paro heet. Dit paro zit echter waarschijnlijk wel in wăroto, dat in 't Lòd. storm beteekent, waarvoor men in 't Gal. rāto gebruikt. Ook mimiri: zeewater, waarvoor men in 't Gal. téwo zegt, is zeker een wisselwoord, want miri, is in 't Gal. zilt, dus mimiri: het zilte. Wòla: huis (Gal. tahu) moet het Gal. pòla: rijstschuur zijn (tenzij men het liever van Tern. fala: huis, zou afleiden, maar dat komt mij niet waarschijnlijk voor); we zagen hier boven dat 't Lòda'sch nu voor rijstschuur rāwongo, gebruikt,

waarvan ik niet weet, waaraan 't ontleend is. Dat halo: sagokloppen uit 't Lòd. is verdwenen, zal ook wel door de saāli zijn, daar wĕlèta, dat men er voor gebruikt, onmiskenbaar afgeleid is van een onderdeel van dezen arbeid: het lèta (splijten) van den boom. Dat pūwo = baren, (zoowel voor menschen als dieren) in 't Lòd. verloren is gegaan en men hiervoor het substantief: ngòwaka = kind, tevens tot werkw. ngòwaka = kinderen (een kind krijgen) gemaakt heeft, zal ook wel een gevolg zijn van 't saāli. De papaja werd er algemeen titîgono, genoemd, en tîgo, is lijmerig-kleverig sap, dat juist veel uit alle deelen van dien boom en vrucht vloeit. Doch genoeg om te bewijzen, dat de saāli ook in 't Lòdasche grooten invloed heeft.

Vergelijking der Rededeelen en grammaticale vormen.

Nadat we aldus de woorden der beide dialekten met elkander vergeleken hebben en hebben bevonden, dat er, bij veel verschil, toch ook zeer veel overeenkomst tusschen beide bestaat, — willen we nog eens vergelijkend de rededeelen en grammaticale vormen in beide dialekten nagaan en zullen dan tot hetzelfde resultaat komen.

We doen dit aan de hand van Prof. Kern's „Opmerkingen over 't Galèlareesch, naar aanleiding der Beknopte Spraakkunst" (die ik in 1891 uitgaf). Zie voor dit stuk van Prof. Kern: Tijdschr. v/h. Kon. Inst. v/d. T. L. en V. van N. I. 5. VI. 493 vv. en 5. VII, 115 vv. We antwoorden dan tevens nog op enkele dier „Opmerkingen" en herstellen eenige toen gemaakte fouten of helderen hier en daar wat op dat ons toen in 't Gal. nog duister was.

Geslacht en getal.

Als in 't Gal. vindt men ook in 't Lod. bij de voornaamwoorden de onderscheiding in drie geslachten: mannelijk, vrouwelijk en onzijdig. Tot het laatste worden gerekend alle „dieren" en „zaken."

Bij de substantieven wordt in 't Lod. het geslacht nog minder duidelijk aangewezen dan in 't Gal., daar de aan dieren en zaken en ook aan mannelijke eigennamen voorafgaande partikel *o* is vervallen en alleen nog maar voor de vrouwelijke eigennamen de partikel ngo (Gal. o ngo) ter onderscheiding is aangehouden.

Eigenaardig is het dat dit ngo ter onderscheiding van het vrouwelijk geslacht, in 't Lod. ook voorkomt voor het vraagwoord wie, als het eene vrouw betreft, men zegt dan: ngo nag'umu. Dit heeft men niet in 't Gal.

In 't Lòd. onderscheidt men als in 't Gal. twee getallen; daar men ook indien men beslist wil aanduiden, dat een onbepaald meervoud bedoeld wordt het woordje bi laat voorafgaan, zoowel voor substantieven als voor werkwoorden. Zonder dit woordje bi kan 't woord zoowel enkelvoudig als meervoudig genomen worden.

Substantieven.

Naast de primaire substantieven, treft men in 't Lod. even als in 't Gal. ook afgeleide en samengestelde substantieven aan.

De afleiding geschiedt in de beide dialekten op de zelfde wijze. Die welke van werkwoordelijken stam zijn afgeleid (met of zonder verdubbeling der eerste lettergreep) veranderen daarbij den aanvangsklinker *t* in *d*; *k* in *g*; *p*, *f* en *w* in *b*, en *h* in *ng*; b.v.:

tåkoro, klopper . . .	dadåkoro, klopper.
korŏtoko, knapperen .	gorŏtoko, geknapper.
kudòti, oorlogen . . .	gudòti, oorlog.
pilĭkuru, binden . . .	bobilĭkuru, bond.
fangu, betalen	bobangu, betaling, betaalmiddel.
féro, groeien	bobèro, groei.
wĕlèta, sagoklopper . .	bobĕlèta, het werktuig (soort houweel).
warénè, bestijgen . . .	barénè, opkomst (nieuwe maan).

De twee laatste voorbeelden komen in 't Gal. niet voor, omdat wĕlèta daar halo is en warénè-pané. Van 't laatste heeft men dan in 't Gal. bané.

Van *h* in *ng* heeft men in 't Gal. een paar voorbeelden: halo, sagokloppen, ngangalo, het werktuig daarvoor; höi, uitdoen, ngongöi, uithaler (werktuig, b.v.: kurketrekker = goguruto ma ngongöi. In 't Lod. kan men die voorbeelden niet aanhalen, omdat het grondwoord niet zòò in 't dialekt voorkomt.

De woorden van deze soort, gemaakt van een stam, die aanvangt met een klinker, nemen *g* voor zich in beide dialecten; ook vond ik in 't Lod. een voorbeeld dat *ng* voorgevoegd werd.

alé, opwinden	galé, winding (ring).
ètongo, tellen	gĕgètongo, getal.
ådjoko, offeren . . .	gådjoko, offer.
ārésé, wit zijn	gagarésé, wit (van ei b.v.).
ådjumu, geheel zijn . .	gådjumu, een geheele, een stuks.
ŏdjomo, eten	ngŏdjomo, maaltijd.

Door mij werd indertijd in mijn Bekn. Spr. gezegd, dat er in 't Gal. werkwoorden voorkomen, die, oorspronkelijk substantieven, als werkwoorden optredend een anderen begin-medeklinker aannamen, waardoor dan *b* in *p*, *d* in *t*, *g* in *k*, *h* in *ng* en *n* in *d* of *h* veranderden. Als voorbeelden gaf ik op: bōòsu, graf, poòsu, begraven; bĕrèki, oud mensch, pĕrèki, oud zijn; dabu, saus, tabu; soppen, doopen; diïki, hoest, tiïki, hoesten; dòro, tuin, tòro, tuin maken; giòlo, slaap, kiòlo, slapen; galàla, lawaai, kalàla, lawaai maken; hadji, hadji, ngadji, lezen (den Koran); nabo, wond, dabo, wonden; nagi, schuld, hagi, op den pof halen of geven.

Pr. K. „Opmerkingen” 5. VI, 520, betoogt, dat we hier niet met afgeleide werkwoorden, maar met afgeleide substantieven te doen hebben. Ze hadden dus bij de boven aangegeven substantieven behandeld moeten worden. Toch komen er woorden voor, van deze soort, die iemand in twijfel moeten brengen in de beslissing wat oorspronkelijk was het substantief of het verbum; b.v.: dumulè, onkruid, tumulé, wieden; dungi, schubben, tungi, van schubben ontdoen; dĕgèké, lies, tĕgèké, zwellen der lies, enz.

Het aangehaalde voorbeeld van overgang der *h* in *ng* (hadji, hadji, ngadji, lezen — den Koran —), werd daarenboven dadelijk geschrapt, daar ngadji niet van 't Ar. hadji, maar van 't M. P. adji, af te leiden is. Ik had dus beter gedaan met daarvoor in 't Gal. op te geven: höi, uitdoen, wegnemen, ngöi (in o tahu ma ngöi), soms bij de verloving betaald ter wegneming van de onreinheid, die 't huis aankleeft, door plaats gehad hebbende sterfgevallen (zie Woordenlijst, höi) en hiri, uitzoeken, ngiri, korrel (speciaal de onontbolsterde korrel, die nog in gestampte rijst over bleef en daar wordt uitgezocht).

Aannemende dat in de bovengenoemde woorden het verb. oorspronkelijk en het subst. afgeleid is, zij 't hier opgemerkt dat het Lod. dialekt hetzelfde verschijnsel oplevert:

pōsuku, begraven. . .	bōsuku, graf.
pĕrèki, oud zijn . . .	bĕrèki, oud mensch.
tīkiti, hoesten	dīkiti, hoest.
tumulè, wieden . . .	dumulè, onkruid.
tūngiri, ontschubben .	dūngiri, schubbe.
tĕkĕkéri, zwellen der lies	dĕkĕkéri, lies.
tòro, tuin maken . . .	dòro, tuin.
kiōloko, slapen . . .	giōloko, slaap.

djabo, wonden . . . . nabo, wond.
hagi, op den pof halen . năgimi, schuld.
höi en hiri (als voorbeelden van overgang van *h* in *ng*, kunnen in 't Lòd. niet aangehaald worden, want hier heeft men:
aiki (niet öiki), wegnemen ngöiki, geldsom ter wegneming, enz.
îriki, uitzoeken . . . . ngîriki (uitgezochte) korrel.

Ook de van zelfst. nmw. met verdubbeling van de eerste lettergreep gevormde substantieven, die eene navolging in het klein of een namaaksel van het in 't primaire woord bedoelde voorwerp aanduiden, komen in 't Lòd. evenals in 't Gal. voor: njawa, njanjawa; déru, dĕdéru; sènàpan, sosinàpan; enz.

Evenzoo de samengestelde benamingen, als:
àma-riaka, oom (vaders oudere broêr),
àma-dòwo, pleegvader,
géri-dorōa, de schoonfamilie van een man,
dunu-dàfu, de schoonfamilie der vrouw,
kapali-uku, stoomschip, enz.

En ook eenige saâmgestelde substantieven, die door reduplicatie van het stamwoord gevormd zijn: ngadjé-ngadjé, verhaal; baru-baru, politiedienaar, enz.

Lidwoord.

Zooals boven reeds opgemerkt is, valt het woordje *o*, in 't Gal. voor substantieven geplaatst, om ze als zoodanig te kenmerken, in 't Lòd. weg, ook voor de mannelijke eigennamen. Alleen de vrouwelijke eigennamen (Gal. o ngo) hebben ngo voor zich behouden.

In 't Gal. neemt nau, man, altijd ja voor zich, in 't Lod. heeft men nauru, zonder iets er voor.

Gia komt in 't Lod. voor als in 't Gal., om eene betrekking van verwantschap, vriendschap of saamhoorigheid uit te drukken. In de Lòd. teksten, hierachter, treft men zelfs aan gia ufa (dat men in 't Gal. niet heeft) om aan te duiden twee vrouwen van één man, die in polygamie leeft.

'na en 'na nga (niet ngo na, zooals foutief in de Bekn. Spr. werd geschreven, komt in 't Lòd. als in 't Gal. voor, om aan den naam eens persoons eene meer algemeene strekking te geven of aan te duiden, dat niet bepaald of uitsluitend de genoemde persoon bedoeld wordt.

Bijvoegelijke naamwoorden.

Evenals in 't Galèla'sche dialekt nemen ook in 't Lòda'sche de bijvoegel. n.m.w., hetzij ze als gezegde of als attribuut gebezigd worden een persoonsexponent bij zich.

Bij de subjectieve wijze van spreken, is de exponent voor een onzijdig onderwerp in beide dialecten *i*. Bij de objectieve wijze van spreken wordt het in 't Gal. dialect gebruikte ɖa, in 't Lòd. dja (naar den regel, dat de supradentale ɖ van het Gal. immer overgaat in de palataal dj in 't Lòd.).

Worden de bijv. n.ww. als attributen gebezigd dan wordt de eerste lettergreep gereduplicecrd (hetgeen, zooals ik in de Bekn. Spr. aangaf, de deelwoordsvorm van het werkw. is) b.v.: o mi luluiti nègé, (de vrouw) die hij gesneden had; gòta i kukurut'ījé, op den hoogen boom; wòla dja lolòa, de mooie (goede) huizen; Kàso dja totorōu, de leelijke honden; djo sosōnèngè a 6, de zes gestorvenen; gau i tutuèré, de gevallen kalk; mōkuru i mo malai, de verdorde pinang; ami dodiawo mo sosōnèngè, hare overleden gezellin; namoro dja totopòngono, de doove vogel; enz.

Evenals in 't Gal. maken op dezen regel uitzondering namen van plaatsen en bijnamen, waarbij het attribuut, zonder meer en zonder reduplicatie aan het subst. wordt toegeschreven. Gal. b.v. o Dòkulamo, Groot-dorp; o Sōa-Konora, Midden-dorp; o Aké-lamo, Groot-water; o bita-kàku, langbeen (bijnaam voor 't hert); o làko-pèsa, nat oog (bijv. voor de schildpad). Lòd. b.v.: Gòla-tòdjomo, Puntgat; Giama-ngòata, Breed-hand; Ngauku-pongono, Doof-oor; Làko-pīloko, Blind-oog (zie teksten 3).

In 't Gal. worden de stofnamen als substantieven aan een ander substantief toegevoegd; beide worden daar namelijk, met het lidwoord *o* voor zich, naast elkander gesteld; b.v.: o kăpali o bèsi, 't ijzeren schip; o tahu o gōtu, het houten huis, o kapasèti o tabaga, de koperen helm; o pālungu o soré, de looden kogel; enz. Daar echter in 't Lòd. het lidwoord vervallen is, krijgt men in dit geval nevenelkander-stelling der substantieven, zonder meer, dus: kàpali-bèsi; wòla-gòta, pakatjeti-tabaga; pangélū sèlĕri, enz.

Telwoorden.

De telwoorden komen in beide dialecten tamelijk overeen.

Galèla'sch.		Lòda'sch.	
	Eenheden.		
moi,	butanga,	moi,	butanga,
sinòto,	tumudingi,	sinòto,	tumudingi,
saàngé,	tupaàngé,	djangé,	tuàngé,
iha,	siwo,	djōata,	sio,
motòha		motòo.	
	Tientallen.		
mogiowo,	moributanga,	mogioko,	mowibutanga,
monahalo,	moritumudingi,	monaloko,	moritumudingi,
moruàngé,	moritupaàngé,	moluängérê,	morituàngé,
moruha,	marisiwo,	morūata,	morisio.
moritòha,		moritòa.	

Verder: honderd: o ratu (Gal.), rātusu (Lòd.).
duizend: o tjala (〃), tjālaua (〃).

Eigenlijk wordt in 't Lòd. evenals in 't Gal. niet hooger geteld en zijn voor de school ingevoerd de Maleische namen: lăkisa, kèti en juta (in 't Gal. met *o* er voor) voor tienduizend, honderdduizend en millioen.

De samenstelling van getallen geschiedt in beide dialecten door verbinding der verschillende benamingen met het woordje dé, enz. Dus Lòd. 34: moluängéré dé djōata; 278: rātusu sinoto dé moritumudingi dé tuangé, enz.

In beide dialecten worden de getallen, wanneer dat waarop zij betrekking hebben onzijdig is, zonder voorvoegsel gebezigd. Spreekt men echter van menschen, dan krijgt men er persoonsexponenten voor en wel die, welke in de objectieve wijze van spreken gebruikt worden; b.v.: i wi (ï) moi, (hij) één; i mi sinòto, wij tweeën; i ni motòha (motòa), gij vijven; ja (i dja) tupaàngé (tuàngé), (zij) achten. De *i* dezer exponenten wordt veelal weggelaten, dus: wi, mi, ni, ja (dja); terwijl in 't Lòd. niet alleen dikwijls in den derden persoon meerv. de *i* voor dja verwaarloosd wordt, maar ook van dja dikwijls slechts de *a* overblijft, zoodat men zoowel vindt: ngòwaka nauru i dja butanga, zes zoons; als: ngòwaka ngòwĕdjèka dja motòa, vijf dochters; en: njawa a tumudingi, zeven menschen.

Bij saàngé (djangé), 3 en iha (djōata), 4, is op te merken, dat wanneer men van menschen spreekt, men in 't Gal. zegt: ja ruangé en ja ruha en in 't Lòd. i dja (dja, a ruàngé) en idja (dja, a) rōata.

Evenals in 't Gal. worden ook in 't Lòd. de ranggetallen gevormd, door vòòr den getalnaam het zakel. bezittel. v.n.w. ma te plaatsen.

„De eerste" is in beide dialecten ma nonòma (van dòma djòma = voorgaan). Maar in 't Lòd. dialect heeft men nog deze eigenaardigheid, dat ook de ranggetallen: de derde en de vierde een afwijkenden vorm krijgen; men zegt: ma gangé, de derde, en ma ōata, de vierde. Dit heeft men in 't Gal. niet.

Ma para ma, in 't Gal. gebruikt tot het vormen van herhalingsgetallen, wordt in 't Lòd. ma wārasa ma, maal er van. In beide dialekten kort men dit meestal af tot een enkel ma; b.v. o tàgi ma wārasa ma sinòto, of o tàgi ma sinòto: hij ging tweemaal. Hierbij gedragen zich 3 en 4 dan weder, in 't Lòd., als bij de ranggetallen, dus: ma wārasa ma gàngé en ma wārasa ma ōata of: ma gàngé en ma ōata.

Ook de hulptelwoorden komen in 't Lòd. voor, als in 't Gal. doch natuurlijk zonder 't lidwoord *o*. Dus wōla utu metòa, vijf (stammen) huizen; ìwanga lèta sinòto, 2 (splijtsels) planken; kĕtoko bìono- of làko-djōata, 4 sagobroodjes (eig. sagobroodjes vier gezichten of 4 oogen).

„Alle" (Gal. ngodu, Lòd. ngōdumu) heeft in beide dialecten bij mènschen, de exponenten i mi, i ni, ja (i dja). Doch terwijl men in 't Gal. voor 't onzijdig zegt da ngodu, zegt men in 't Lòd. i ngōdumu.

Evenzoo is het met „vele" (Gal. dala, Lòd. ngòé), wat de exponenten aangaat, wanneer er van menschen sprake is. Voor 't onzijdig gebruikt men in beide dialecten *i*.

„Half", „halve" is Gal. ma sonònga, Lòd. ma sonōa. Bij „cent" en „uur" gebruikt men in beide dialecten voor „half" het Mal. satènga.

Voornaamwoorden.

Persoonlijke.

Het is zaak om hier in de eerste plaats de aandacht te vestigen op „ngòné", dat ik in mijn Bekn. Spr., § 119, heb opgegeven te zijn: „het onbep. pers. vnw., hetwelk met ons „men", „iemand" en in platte taal „je", soms „we", „de lui" kan vergeleken worden. Dit heeft Prof. Kern blijkbaar in de war gebracht (zie „Opmerkingen" 5. VI, 507). Dit was mijn schuld. Ik begreep toen dit ngòné nog niet. In de „bijvoegsels en verbeteringen" achter mijn

Woordenlijst (zie aldaar bl. 532) heb ik getracht het aldus te verbeteren:

"Ngòné is (evenals kita in 't Mal.) het v.n.w. van den "1e pers. pluralis inclusivus" en beduidt: gij en ik; "gij en wij (allen); doch ook: gij òf ik, gij òf wij (iemand "onzer, we); terwijl men de beteekenis van het objectief "(prof. K. zegt beter: "de enclitische vorm van ngòné, "als objectief, accusatief en datief) na, zou kunnen weêr-"geven met: u en mij, u en ons (allen); u òf mij, u òf "ons (iemand onzer, je). Ik schreef hierbij: "de beleefdheid, "die zoozeer in acht genomen wordt in het Oosten, was "zeker oorzaak, dat voor dezen pluralis-vorm werd ge-"nomen eene wijziging van den 2en pers. (ngòna.... "ngòné) en niet van den 1en pers., zoo dat in dit wij, "men, den persoon (de personen) tot wien (wie) men spreekt "en dien (die) men insluit, de eereplaats wordt gegeven."

Omdat ik dit eerst opmerkte toen de Woordenlijst was afgedrukt en het in de achtergevoegde "bijvoegsels" schreef, is het mogelijk dat het nog niet is opgevallen en daarom zaak het hier duidelijk te releveeren.

Ngòné, vergezeld door de exponent po, is dus de 1e pers. meerv., insluitende den persoon (de personen) tot wien (wie) men spreekt en ngomi, vergezeld door de exponent mi, de 1e pers. meerv. uitsluitende den persoon (de personen) tot wien (wie) men spreekt.

Prof. K. heeft dit ook wel gevoeld. Z.H.Gel. zegt ("Opmerkingen" bl. 507) "zóó wordt ook het overeenkomstige fo in 't Tern. ge-"bruikt, hetgeen aanleiding heeft gegeven tot de meening dat fo "ook wij zou kunnen beteekenen."

Wat Z.H.Gel. eenige regels verder zegt: "De toevoeging van het "onbep. v.n.w. ngòné — in het Tern. ontbreekt het geheel — "verandert de beteekenis van een volzin met po, fo in geenen "deele," is zeer waar, alleen dat ngòné nu niet is het onbep. v.n.w., maar het v.n.w. 1e pers. plur. incl. Maar het is niet waar dat ngòné in het Tern. ontbreekt (alleen de Clercq had dit niet opgemerkt, evenmin als hij had opgemerkt, dat *i* de persoons-exponent was voor het onzijdig, bij het werkwoord). Dit blijkt (om geen verdere voorbeelden te zoeken) duidelijk uit het voorbeeld, dat pr. K. zelf uit het Tern. aanhaalt ("Opmerkingen" 5. VII. 125): "laha ngomi (zoo te lezen voor ngonij) ma moi-ma moi fo

„sònè: het is beter dat wij allen sterven." Daar toch moet werkelijk gelezen worden zooals er staat: „laha ngònè (bij de transcriptie heeft men fout getranscribeerd, daar uit het handschrift met Ar. karakter niet blijkt of er een *i* of een *é* op het eind staat „ma moi-ma moi fo sònè: laat ons liever allen sterven."

Dit ngònè komt ook in 't Lòd. voor. De exponent po wordt daar wo.

Nu kunnen we verder gaan.

In 't Lòd. evenals in het Gal. neemt (zooals pr. K. het uitdrukt) het v.n.w. van den 3e pers. drieërlei vorm aan, naar gelang van 't verschil in geslacht (behalve dat in den 3en ps. meerv. mannelijk en vrouwelijk niet onderscheiden zijn) en zijn de 1e en 2e pers. daarentegen geslachtloos.

Behalve de 1e pers. enkelv. komen de pers. v.n.ww. in beide dialecten overeen. Ter vergelijking volgen ze hier:

	Galèla'sch.	Lòda'sch.
	Enkelvoud.	
1e pers.	ngohi.	ngodji.
2e „	ngòna.	ngòna.
3e „ mann.	una	una.
„ „ vr.	muna	muna.
„ „ onz.	i	i.
	Meervoud.	
1e pers. (excl.)	ngomi.	ngomi.
„ „ (incl.)	ngoné.	ngòné.
2e „	ngini	ngini.
3e „ mann.	òna	òna.
„ „ vr.	òna	òna.
„ „ onz.	i	i.

Waar zekere nadruk vereischt wordt treden deze vormen op. Zonder dien nadruk komen bij de werkwoorden veelal alleen de nader te noemen persoonsexponenten voor. Als er nadruk gelegd wordt, gelden deze vormen zoowel in den accusatief als in den nominatief. In den datief wordt deze in 't Lòd. aangeduid door het achterzetsel ika (Gal. ka): ngodji-'ka aan mij, tot mij; ngòna-ika, aan u, tot u; una-ika, aan hem, tot hem; ngomi-'ka, aan ons, tot ons; ngini-'ka, aan ulieden, tot ulieden, enz.

De objectieve pers. v.n.ww. (de enclitische accusatief, datief der

pers. v.n.ww. K) verschillen in 't Lòd. en Gal. dialect ook maar weinig van elkaar. Ter vergelijking volgen ze hier:

	Galèla'sch.	Lòda'sch.
	Enkelvoud.	
1e pers.	i	dji.
2e 〃	ni	ni.
3e 〃 mann.	wi	i.
〃 〃 vr.	mi	mi.
〃 〃 onz.	ja of jo (?)	ja (?)
	Meervoud.	
1e pers. (excl.)	mi	mi.
〃 〃 (incl.)	na	na.
2e 〃	ni	ni.
3e 〃 mann.	ja (?)	dja.
〃 〃 vr.	ja (?)	dja.
〃 〃 onz.	ja of jo (?)	ja (?)

Op bl. 508 („Opmerkingen" 5. VI) wijst Prof. K. aan, dat men in 't Gal. niet zeker kan zijn of de enclitische accusatief 3e pers. wel ja of jo is, daar deze vorm is ontstaan door eene nauwe verbinding van den voorafgaanden persoonsexponent en den enclitischen accusatief; b. v. ta kĕlèlo, na kĕlèlo: ik zie het, hen, haar; gij ziet het, hen, haar, — kan zijn eene samensmelting van to en ja of no en ja, maar dit is niet zeker. Wel zou men dit mogen veronderstellen, omdat men, wanneer de persoonsexponenten der 1e en 2e pers. meerv.: mi en ni, een enclitischen accusat. 3e pers. bij zich krijgen, schrijft: mi ja, ni ja en mi jo, ni jo; b. v.: mijā kĕlèlo: wij zien het, hen, haar; nijo dupa, gijl. begeert het (N.B. „hen" „haarl." wordt altijd gerepresenteerd door ja, in den objectieven vorm, ook al wordt het onzijdig objectie v.n.w. jo. Zoo ook b. v. ni ja dupa: gijl. houdt van hen, haarl.) — maar het is toch mogelijk, dewijl men dat door het zacht ineenvloeien der klinkers *a* en *o* met *i*, niet duidelijk hooren kan, dat de encl. accus. 3e pers. *a* of *o* is. — Ik schreef liever ja en jo, vooral het eerste, omdat wanneer men *a* neemt, men heel geen onderscheid heeft tusschen mia en nia: wij het, hen haar, en gij het, hen, haar, — en mia, nia (bezittel.) onze, uwe.

In 't Lòd. heeft men een duidelijk onderscheid tusschen den enclitischen accusatief 3e ps. v.n.w. voor menschen en dien voor zaken. Voor „hen, haar" krijgt men dja en voor het onzijdig „het" ja

(jo komt 't Lòd. niet duidelijk uitgedrukt voor, zooals we later zullen opmerken). B. v.: o dja daènè: hij haalde hen in; o dja si dowi njawa: hij droeg er menschen aan (aan een juk); no dja mŏtèké: ga met hen mee; to dja léga, ik zie naar hen; mo dja iké, zij gaf hun; i dja nònu, zij zochten hen, haar; i dja odjomŏ-ka, zij (de garuda's) hadden hen opgegeten; mi dja kurunga wij (zullen) hen in een hok zetten, enz. Voorts: ni ja kĕlèlo, gijl. ziet het, ze; mi ja djè: wij halen het; ni ja kaino, komt hierheen; mi ja mŏtéké, wij volgen het, ze. Bij de andere personen komt, evenals in 't Gal., het onzijdig objectief v.n.w. ja niet duidelijk uit, daar to, no, o, mo, po, er mede worden saamgetrokken tot: ta, na, a, ma, pa, en i wordt dja.

Tot versterking van 't pers. v.n.w. komt ook in 't Lòd., als in 't Gal., ma sirèté: zelf, voor.

Bezittelijke voornaamwoorden.

Ook in 't Lòd. worden de bezittelijke voornaamwoorden vóór het substantief gesplaatst. In beide dialecten verschillen zij slechts weinig van elkaar.

		Galèla'sch	Lòda'sch
		Enkelvoud.	
1e pers.		ai	adji.
2e "		ani, 'ni.	ani, 'ni.
3e "	mann.	awi, 'wi, aw'.	ai.
3e "	vr.	ami, 'mi	ami, 'mi.
		Meervoud.	
1e pers.	(excl.)	mia	mia
1e "	(incl.)	nànga	na
2e "		nia	nia
3e "	mann. & vr.	mànga	mòma.

In een noot (5. VI. 508) merkt pr. K. op: "Het Tern. nga "vind ik ook als bez. v.n.w. bij een 2e ps. m.v.: la àfa ngoni "nga ngòfa sé fohèka i dàdi dàfa, en opdat niet ulieder "kinderen en vrouwen slaven worden. Doch dit zal een fout wezen voor nia."

Het is nu echter duidelijk, dat dit nga is bezittelijk v.n.w. van den 1e pers. meerv. incl.: ngoné (ngoni is weer fout getranscribeerd) en er dus gelezen moet worden: "en opdat niet onze kinderen

en vrouwen slaaf worden:" Nga, Tern. en na, Lòd. komen dus overeen met nànga, Gal.: het eene is het voorste, het andere het achterste stuk er van.

Bij het nadruk leggen komen in 't Lòd. evenals in 't Gal. voller vormen voor: to ngodji adji, to ngòna ani, to una ai, enz.

Ook komt to alleen voor in den zin van: voor, van. To ngodji djou: van mijne meesteres (heer).

Voor het onzijdig is in 't Lòd., evenals in 't Gal. ma het bezittelijk voornaamwoord. Het komt voorts in beide dialecten op dezelfde wijze voor, ook vóór titels en familiebetrekkingen en in woorden, die steeds gedacht worden in betrekkingen tot een ander woord; als: ma màkoro, het mannetjes-varken; madjèdja, de zeug: ma salano, het begin; ma dòdja, er in, er binnen; enz.

Aanwijzende voornaamwoorden.

De Gal. aanw. v.n.ww. manėna, deze, dit, en magėna, die, dat, luiden in 't Lòd. ménėna en manėgé. Ze kunnen verkort voorkomen als: mĕna en nėgé.

Evenals in 't Gal. is het aanw. v.n.w. in 't Lòd. soms in onze taal weer te geven met het bep. lidwoord of ook wel met een bijw. van plaats of tijd. Ook na pers. v.n.ww. komt het voor. B.v.: ngini mĕna nia àngé ménėna ngini ni sònèngė: — deze — gijl. (op) dezen uwen dag (zult) gij sterven. Kariànga manėgé ager 'òka i dola-ïje, die (de) leguaan klom op een tronk; ménėna tumudingi, nu — heden — (over) zeven (nachten); mĕna ami làko mo djuwutu, nu sloot zij hare oogen; to mĕna-uku mo barénè, deze zij besteeg dezen (wolkenwagen); nàko ni ja maké na djòwo dja biru manėgé bārangi, dé nàkọ ni ja màkė ma djṓwo dj.-'arèsé, manėgé pipi, dé nàko ni ja màké ma djowo dja sawàla manėgé ngodji, als gij de rook ervan vindt (ziet) blauw, dat zijn goederen en als gij de rook wit ziet, dat is geld en als gij de rook rood ziet, dat ben ik.

In 't Lòd. treft men eene vreemde verbinding aan van muna (zij) en manėgé (aanw. die), tot munugu, die zij. In 't Gal. heeft men: muna magėna.

munugu dàku — die — zij is boven.

nėgé munugu dŏkama, dan is — die — zij daarin.

ngòwĕdjėka, ėna! botàsu maru-ka munugu, eene vrouw, zie! zij behoort te zijn als — die — zij.

Voor het Gal. maèna, verk. èna, om ons „gezegde" „bedoelde" uit te drukken, treffen we in 't Lòd. èna aan.

dé èna i tèmo: en dezelve (leguaan) zeide.

dé èna dja odjomò-ka: en dezelve (leguaan) had het opgegeten.

Evenals in 't Gal. vormt men in 't Lòd. van manègé, door voorvoeging van kò: kòmanègé, aldus, alzoo, zulk, zoo (als dat); en van ménèna: kòménèna, verk. kòmĕna: aldus, alzoo, zulk, zoo (als dit). Meestal laat men aan deze woorden de partikel so voorafgaan, b.v.: uwa so kòmanègé, so kòménèna. Voorts treft men, als gelijk van waarde met so kòmanègé aan: so komòké, dat waarschijnlijk het Gal. kòmadòké: zoo als gindsche, is, maar toch in 't Lòd. niet bepaald voor meer verwijderde voorwerpen wordt gebruikt. Gal. maro kòmagèna: dusdanig (zoo als dat), wordt in het Lòd. maruka so kòmanègé.

De aanduidingen van plaats zijn in 't Lòd. even uitgebreid als in 't Gal. en wel: manègé, verk. nègé: daar; mĕna (soms mané. verk. né): hier; dŏkama: ginds (aan den over- of achterkant) en dòke: het zelfde (doch dichterbij); dina: aan de landzijde en diné: hetz. (dichterbij); dai: aan de zeezijde (dàdé voor dichterbij heb ik niet aangetroffen); dàku: boven en dàké: hetz. (dichterbij); dauku: beneden en daè: hetz. (dichterbij).

Deze plaatsaanduidende woorden worden in 't Lòd. niet, als in 't Gal. voorafgegaan door vòòr-zetsels, maar gevolgd door achter-zetsels en in 't Lòd. zijn dat niet, als in 't Gal. de verkorte afleidingen: ka- i-ko-sa-ka-no, van de werkwoorden huku-hije-hòko-hisa-hika-hino (nederwaarts-, opwaarts-, zeewaarts-, landwaats-, weg (of naar de overzijde-,) hierheen-gaan, maar die geheele werkwoorden (naar Lod. spraakgebruik) uku, ïjé, òko, isa, ika, ino, komen er achter.

Dus heeft men:

manègé-òka (verk. nègé-òka); nègé-uku; nègé-ïjé; nègé-òko; nègé-isa; nègé-ika; nègé-ino.

mané-òka (verk. né-òka), doch: mĕna-uku; mĕna-ïje; mĕna-òko; mĕna-isa; mĕna-ika; mĕna-ino.

dŏkamā-ka (komt er *a* aan 't eind dan wordt òka: ka): dŏkam'ūku; dŏkam'-ījé; dŏkam'-ōko; dŏkam'-īsa; dŏkam'-īka; dŏkam'-īno.

dòké-òka; dòké-uku; enz.

dinā-ka; dina-ūku; dina-ïjé; dina-òko; dina-īsa; dina-īka; dina-īno.

diné-ōka, dinē-uku, enz.

dai-ōka; dai-ūka; daī-je (van de twee *i*'s vervalt er één); dai-ōko; daī-sa; daī-ka; daī-no.

dàku-òka; dàkū-ku; dàku-ījé; dàku-òko; dàku-isa; dàku-īka; dàku-īno.

dàké-òka; dàké-uku, enz.

dauk-òka; dauk-ūku; dauk'-ïjé; dauk'-ôko; dauk'-īsa; dauk'-īka; dauk'īno.

dàké-òka; dàké-uku. enz.

Waar wij hier voor 't eerst van achterzetsels spreken, is het dunkt mij hier de plaats om op te merken, dat in deze het Lòd. een ingrijpend verschil vertoont met het Gal. In het Gal. hebben we gezien, dat de achterzetsels (ook de achtervoegsels: wa: niet; kawa: niet meer; li: weêr; si: nog; waàsi: nog niet; kàsi: eerst nog) geen verandering brengen in den klemtoon van 't grondwoord waarbij zij geplaatst worden. In het Lòd. krijgt men ook geen verandering in klemtoon, wanneer er aan een woord, overeenkomende met een zelfde uit een ander dialect een verlengstuk wordt toegevoegd, zooals wij boven gezien hebben: àké = ākéré; tébi = tēbini; udo = ūdomo; ngiri = ngīriki, enz. Maar komen er aan de woorden in 't Lòd. achterzetsels of grammaticale achtervoegsels, dàn verspringt de klemtoon op de vòòrlaatste lettergreep van 't aldus verlengde woord. Dit geeft een zoo geheel anderen klank aan de woorden, dat men, de taal hoorende spreken — en aan 't Gal. dialect gewend — dikwerf een geheel ander woord meent te hooren, dan het daarmede in 't Gal. overeenkomende. B.v. men krijgt: pònga-sa = wòngan'-īsa; tilàku-ka = tilàku ōka; tumu-ku = tumun'-ūku; supu = supu-ōka; ruba-sa = ruba-īsa; lutu-ku = lutu-ūku; dola-é = dola-ījé; uku-ka = uku-ōka; màké-wa = màké-ūwa; i ma òsi-wa = i ma òdjik'-ūwa; i tèka-wa = i tèkan'-ūwa; tàgi-li = tàgi-ili; ma moi-li = ma moi-ōli; isè-si = isèn'-ōsi; tàgi = tàgi-ōsi; enz.

De regels der verbinding van de achterzetsels en achtervoegsels, met de woorden, die ze volgen, zullen we hier tevens nagaan.

Het achterzetsel òka (te, er in, en ook aanduidende den verl. tijd van het werkw.-Gal. ka) verliest achter woorden, die op een *a* uitgaan z'n *o* en daardoor krijgt dan de laatste lettergreep van het

woord den klemtoon: gòla: gòlāka; kurūnga: kurungā-ka; gĕnītéra: gĕnitérā-ka; djànga: djangā-ka; ngòrana: ngòranāka; dòkamā: dòkamā-ka; sàkara: sàkarā-ka.

Daar men in 't Lòd. vermijdt twee zelfde klinkers naast elkaar te hebben, verliest òka natuurlijk ook de *o* als het woord op een *o* eindigt; ādono: adonō-kā; òdjomo: òdjomō-ka; m'āo: m'aō-ka; kiōloko: kiòlokō-ka; tòto: tòtō-ka; lio: liō-ka.

Een enkele maal vond ik de *o* ook achter *é* weggevallen: làtété: làtété-ka; overigens kwam, achter een woord op *é* het geheele òka; màké: maké-òka; rubè: rubè-òka; àngé: àngé-òka; djè: djè-òka; dòdjé: dòdjé-òka.

Zoo ook achter *i* en *u*: tàgi: tàgi-òka; bòtoli: bòtoli-òka; ari: ari-òka; lutu: lutu-òka; idu: idu-òka; tubu tubu-òka; tongòmu: tongòmu-òka.

De verlengde woorden op é, i, u, verliezen wanneer zij òka achter zich krijgen den uitgangsklinker: ngārumu: ngarum'-òka; tógumu: tógum'-òka; djūwutu: djuwut'-òka; tupuku: tupuk'-òka; āiki: aik'-òka; òdjiki: òdjik'-òka; mòtéké: mòték'-òka; sònèngè: sònèng'-òka; tolòlèngè: tolòlèng-òka; īsènè: isèn'-òka; ūiti: uit'-òka; pòtiti: pòtit'òka.

Het achterzetsel òko (zeewaarts) komt geheel achter alle klinkers, maar natuurlijk vervalt één *o* als het woord op die letter uitgaat en is het woord verlengd dan verliest het zijn uitgangsklinker.

uru: uru-òka; gòla: gòla-òko; matòto: matòtō-ko; djo lio: djo liō-ko; bīono: bion'-òko; tāuru: taur'-òko; wārèné: warén'-òko; nègé: nègé-òko; sòsé: sòsé-òko; i ma tàdi: i ma tàdi-òko.

Het achterzetsel isa (landwaarts), verhoudt zich als òko: alleen verdwijnt hier een der twee *i*'s als het woord op *i* eindigt.

ruba: ruba-īsa; wòngana: wòngàn'-īsa; àkéré: àkér'-īsa; dina: dina-īsa; tūtuku: tutuk'-īsa; ūru: uru-īsa; mo mi āo: mo mi āo-īsa; djo uti: djo utī-sa; dāi: daī-sa.

Het achterzetsel ika (naar, aan, heen, tot, op, om, uit) gedraagt zich als isa ('t Lòd. onderscheid tusschen òka en ika heeft men in 't Gal. niet, daar men in 't Gal. als voor- en achterzetsel in beide gevallen ka gebruikt.). Ika komt veelzijdig voor:

ngārumu: ngarum'īka; lalāwa: lalawa-īka; òsama: òsam'-īka; ma màké-īka mia-mia: zij trof aan een aap; tjoho adji bikin'-īka, houd vast aan mijn staart; dj'āo-īka: zij namen het mee heen; n'òdjoni-īka: eet toe, tast toe; ïdàdi

ka ngòlo-lamo-ika: het werd tot een groote zee; ami ama ika: tot haar vader; ami djòu na tigirang'-ika: strek úw beęn uit; kàso a makė-ika: hij trof honden aan; no dji madja-ika: gij hebt mij verlaten, achter-gelaten; to ni damā-ika: ik wacht u op; ginirak'ika: rechts-af; gubali-ka: links-af; i tédjù-ika: het (vogeltje) streek neer (eig.: zette zich heen); i si supu-ika: zij brachten het uit; ma sōu mo si dami-ka, het overschot zette zij weg.

Mij dunkt in 't Lòd. is men nog fijner met ika, dan in 't Gal. met ka.

Het achterzetsel ino (erheen, tot — in naderende, niet in zich verwijderende richting), gedraagt zich in de verbinding als ika.

taiti: tait'-ino; sŭwutu: suwut'ino: sisupu: sisupu-ino; ni j'āo: ni j'ao-ino; òsama: òsam'-ino; djé: djé-ino; léga: léga-ino; enz.

Het achterzetsel ïjé (omhoog), verhoudt zich ook weêr als ino.

ngi (Gal. ngihi): ngijé; sidola: sidola-ijé; ma gūrutu: magurut'-ijé; ma dòdje: ma dòdjé-ijé; dàku: dàku-ijé; djòku: djoku-ijé; mòmiki: mòmik'-ijé.

En ook het achterzetsel uku, (omlaag) met dit verschil, dat hier de *u* wegvalt, als er op 't eind van 't woord een voorkomt.

uti: uti-ūku; tubu: tubū-ku; gilōu: giloū-ku; mĕna: mĕna-ūku; si bāiti: si bāit'-uku; gògéré: gògér'-ūku; sago: sago-ūku; gusè: gusè-ūku; sāhara: sahar'ūku.

Evenzoo het achtervoegsel uwa (niet).

simaha: simaha-uwa; lutu: lutū-wa; åkunu: ákun'-ūwa; gòli: gòli-ūwa; supu: supū-wa; wālusu: walusū-wa; kaino: kaino-ūwa; ook trof ik aan het wegvallen van *o* op het eind, in: dj'adonō-k-ūwa (eig. dja adonò-ko-uwa) het reikte zeewaarts niet tot aan.

„Niet meer" wordt: òka-uwa (Gal. kawa) màké: màké-òka-uwa; ma si gĕlèlo: ma si gĕlèlō-ka-ūwa.

Nog heeft men het achtervoegsel oli (Gal. li) weêr. Hierbij wordt oli, achter een woord op *a* uitgaande weêr li en natuurlijk ook achter een op *o* uitgaand.

supu: supu-ōli; lĕlèsa: lĕlèsā-li; muna: munāli: ma moi: ma moi-ōli; kaïno: kainō-li; tági-tàgi-ōli; sūloko: sulokō-li; tūèré: tuèr'-ōli.

Als er een verl. tijd bijkomt, wordt dit laatste achtervoegsel: òkā-li (òka-oli, eig. maar de *o* van oli vervalt vóór de *a* in òka).

tàgi: tàgi-òka-li; sūluko: suluko-kāli; damā: damakā-li; màké: maké-òkā-li; kaijé: kaije-òkā-li; ari: ari-òkāli; dāèné: daèn-òkā-li.

Ten slotte nog ōsi (Gal. si) — nog — en ook toegevoegd om wat vriendelijk te spreken. Hier valt ook na *a* en *o* de *o* weg. moi-moi-ōsi; dji isènè: djo isèn'-ōsi; gila-gila: gilagilā-si; na kaïno: na kainō-si: toe kom eens hier.

Osi met uwa verbonden (achter uwa valt de *o* van ōsi weg) wordt: uwä-si: nog niet (Gal. waàsi). Het verhoudt zich in de verbindingen natuurlijk als uwa.

to tàgi-uwā-si; o supu-wāsi; mo òdjom'-uwāsi.

„Eerst nog" (Gal. kasi), wordt: òka-ōsi, maar (daar de *o* vóór *a* wegvalt): òkā-si; to ma usi-òkā-si: ik (zal) mij eerst nog kammen; o ma òdjik'-òkā-si: hij baadt zich eerst nog.

Gaan wij nu weêr voort met de aanw. v.n. w.w. of zoo als pr. K. ze liever noemt: bijwoorden van plaats.

Evenals in 't Gal., treft men in 't Lòd., als onbep. bijw. v. pl. naga aan, waarvan weder: naga-ino, naga-ika, nagaisa, enz.

Zooals men in 't Gal. manèna: dit, deze, verbindt, met de bijw. v. pl.: nèna, gèna, diné, dàké, dàdé, dàhé en dòké, tot adjectieven, heeft men dit in 't Lòd. ook. Het eerste lid van ménèna; dit, dat, wordt daar aan die bijw. toegevoegd en men krijgt dus: ménègé, médiné, médàké, médàhé, médòké; b.v.: nia kokobòro ménègé, die uw rijstpakjes daar; wòla médiné, het aan de landzijde gelegen huis; igono médàké, de daar bovenhangende kokosnoten; sĕléo médàhé, de steen daar beneden; guàwé médòké, de mangga's daar aan den overkant, enz.

Vormen ter versterking dezer bijw., met ngo, zooals in 't Gal., trof ik in 't Lòd. niet aan.

De gewoonte in 't Gal. om gèna, — minder gewoon magèna — te plaatsen aan 't eind van eene zinsnede, die als betrekkelijke bijzin optreedt, komt met nègé, in 't Lòd. zeer weinig voor.

Vragende voornaamwoorden. „Wie" in 't Gal. is: nago, is indertijd opgegeven; maar ik heb toch later opgemerkt, dat dit nago in uitgang zich accommodeert naar den eersten klinker van 't pers. v.n.w. dat volgt. Dus heeft men: nagu-una: wie (hij)? nagu-muna: wie (zij vr.)? nago-òna: wie (zij, meerv.)?

Het Lòd. heeft: nag'-ungu: wie (hij)? ngo nag'-umu: wie (zij vr.)? en nag'-òngo: wie (zij meerv.)?

„Welke”, „welk” en „wat” is in 't Lòd. evenals in 't Gal.: òkia. „Hoeveel” van zaken is als in 't Gal: morūo; en van personen sprekende zegt men ook in 't Lòd. (i) mi-, (i) ni-, (i) dja morūo, hoeveel wij, gij, zij?

Onbepaalde voornaamwoorden, worden, evenals in 't Gal. door de toevoeging van naga, aan de vragende voornaamwoorden, gevormd.

Wederkeerig voornaamwoord. Ook in 't Lòd., als in 't Gal., gebruikt men ma, om het reflexieve of reciproque van een handeling aan te duiden.

't Mal. diri wordt ook in 't Lòd. gebruikt, tot versterking van het pers. v.n.w., bij het refl. werkw. Diri wordt dan verbonden met het bezittel. v.n.w. b.v.: adji diri, ani diri, ai diri: mijn zelve, uw zelve, zijn zelve, enz.

Werkwoorden.

Prof. Kern, in zijne „Opmerkingen”, volgende, begin ik ook met de:

Personen des werkwoords.

Evenals in 't Gal. worden deze in 't Lòd. aangeduid door bepaalde pronominale woordjes. In beide dialecten verschillen ze een weinig van elkaar. We geven ze daarom neven elkander.

Wanneer deze persoonsexponenten niet samensmelten met een object aanduidend woordje, luiden ze als volgt:

	Galèla'sch.	Lòda'sch.
	Enkelvoud.	
1e ps.	to	to
2e „	no	no.
3e „ mann.	wo	o.
„ „ vr.	mo	mo.
„ „ onz.	i	i.
	Meervoud.	
1e ps. (excl.)	mi	mi.
„ „ (incl.)	po	wo.
2e „	ni	ni.
3e „ (mann. en vr.)	i	i.
„ „ onz.	i	i.

Deze pers. aanwijzers gelden in 't Lòd. even als in 't Gal. voor de intransitieven en voor de causatieven, als er als object een zaak

bijkomt. Maar bij de transitieven kunnen ze veranderen door samensmelting met de ook voor het object bestaande bizondere pronominale exponenten.

Evenals in het Gal., wordt in het 't Lòd. vereischt dat, wanneer een substantief het onderwerp is, het werkw. de onzijdige pers. exponent bij zich krijgt. Wanneer een pers. voornaamwoord het onderwerp is, kan dit verzwegen worden en dit wordt ook veelal gedaan (niet alleen in den imperatief) als men niet met nadruk spreekt.

Om weer te kunnen vergelijken tusschen beide dialecten, volge hier de Tegenw. tijd van supu: naar buiten gaan:

	Galèla'sch.	Lòda'sch.
	Enkelvoud.	
1e pers.	ngohi to supu . .	ngodji to supu
2e 〃	ngona no 〃 . .	ngòna no 〃
3e 〃 mann.. .	una wo 〃 . .	una o 〃
〃 〃 vr.. . .	muna mo 〃 . .	muna mo 〃
〃 〃 onz. . .	i 〃 . .	i 〃
	Meervoud.	
1e pers. (excl.) . .	ngomi mi supu. .	ngomi mi supu
〃 〃 (incl.) . .	ngòné po. 〃 . .	ngòné wo 〃
2e 〃	ngini ni 〃 . .	ngini ni 〃
3e 〃 mann. & vr.	òna i 〃 . .	òna djo 〃
〃 〃 onz. . .	i 〃 . .	i 〃

Men ziet, dat 't Lòd. een afzonderlijke pers. exponent heeft voor den derden pers. meerv. voor personen en voor 't onzijdig.

De exponent djo voor personen, wordt echter in verband met de exponenten voor 't objectief of wanneer er een woordje vòòr 't werkw. gevoegd wordt, weder *i*. Dus: idji: zij mij; imi: zij haar; ima bij 't reflexief-, iti bij het causatief werkw. enz. terwijl *i* voor het onzijdig bij de transitieven wordt: dja, soms djo.

Aanduiding van het object bij Transitieven.

Hier volgt een overzicht van de persoonsaanwijzers met de voornaamwoordel. objects-exponenten, in beide dialecten:

ik u	(ngohi) to ni. . . .	(ngodji) to no
〃 hem . . .	〃 〃 wi . . .	〃 t'i
〃 haar . . .	〃 〃 mi . . .	〃 to mi
〃 het. . . .	〃 ta of to. . .	〃 ta of to
〃 ulieden . .	〃 ti ni. . . .	〃 ti ni
〃 ze	〃 ta.	〃 to dja

gij mij . . .	(ngona)	no i	(ngòna)	no dji
〃 hem . . .	〃	no wi . . .	〃	n'i
〃 haar . . .	〃	no mi . . .	〃	no mi
〃 het. . . .	〃	na of no . .	〃	na of no
〃 ons (incl.) .	〃	no na . . .	〃	no na.
〃 〃 (excl.) .	〃	no mi . . .	〃	no mi
〃 ze	〃	na	〃	no dja
hij mij . . .	(una)	wo i. . . .	(una)	o dji
〃 u	〃	〃 ni. . . .	〃	〃 ni
〃 hem . . .	〃	i wi	〃	'ï
〃 haar . . .	〃	wo mi . . .	〃	o mi
〃 het . . .	〃	wa of wo . .	〃	a of o
〃 ons (incl.) .	〃	wo na . . .	〃	o na
〃 〃 (excl.) .	〃	wo mi . . .	〃	o mi
〃 ulieden . .	〃	wi ni . . .	〃	i ni
〃 ze	〃	wa	〃	o dja
zij mij. . . .	(muna)	mo i. . . .	(muna)	mo dji
〃 u	〃	〃 ni . . .	〃	〃 ni
〃 hem . . .	〃	〃 wi . . .	〃	m'i
〃 haar . . .	〃	〃 mi . . .	〃	mo mi
〃 het . . .	〃	ma of mo . .	〃	ma of mo
〃 ons (incl.) .	〃	mo na . . .	〃	mo na
〃 〃 (excl.) .	〃	〃 mi . . .	〃	〃 mi
〃 ulieden . .	〃	mi ni . . .	〃	mi ni
〃 ze	〃	ma	〃	mo dja
het mij		ï		i dji.
〃 u		i ni		i ni
〃 hem		i wi		ï
〃 haar.		i mi		i mi.
〃 het		ja of jo		dja of djo.
〃 ons (incl.)		i na		i na.
〃 〃 (excl.)		i mi		i mi.
〃 ulieden		i ni		i ni.
〃 ze		ja		i dja.
wij u (exclus.).	(ngomi)	mi ni . . .	(ngomi)	mi ni
〃 hem. . .	〃	〃 wi . . .	〃	m'i
〃 haar. . .	〃	〃 mi . . .	〃	mi mi
〃 het . . .	〃	〃 ja of jo .	〃	mi ja of mi

wij	ulieden . .	(ngomi)	mi ni . . .	(ngomi)	mi ni
〃	ze . . .	〃	〃 ja . . .	〃	mi dja.
wij	hem (inclus.)	(ngoné)	po wi . . .	(ngòné)	w'i
〃	haar. . .	〃	〃 mi . . .	〃	wo mi
〃	het . . .	〃	pa of po . .	〃	wa of wo
〃	ze . . .	〃	pa	〃	wo dja.
gijlieden	mij . . .	(ngini)	nï	(ngini)	ni dji
〃	hem. . .	〃	ni wi . . .	〃	n'i
〃	haar. . .	〃	ni mi . . .	〃	ni mi
〃	het . . .	〃	ni ja of ni jo.	〃	ni ja of ni
〃	ons (incl.) .	〃	ni na . . .	〃	ni na
〃	〃 (excl.) .	〃	ni mi . . .	〃	ni mi
〃	ze . . .	〃	ni ja . . .	〃	ni dja
zij	mij . . .	(òna)	ï	(òna)	i dji
〃	u. . . .	〃	i ni . . .	〃	i ni
〃	hem . . .	〃	i wi . . .	〃	ï
〃	haar . . .	〃	i mi . . .	〃	i mi
〃	het . . .	〃	ja of jo . .	〃	dja of dja
〃	ons (incl.) .	〃	i na . . .	〃	i na
〃	〃 (excl.) .	〃	i mi . . .	〃	i mi
〃	ulieden . .	〃	i ni. . . .	〃	i ni
〃	ze . . .	〃	ja	〃	i dja.

Ook in 't Lòd. hebben, zooals men ziet, samensmeltingen plaats van de persoonsexponenten met de aanwijzers van het object. Als: alle persoonsexponenten vloeien min of meer samen met den objects-exponent 3^{e} pers. mann. enkelv.; voorts ziet men hetzelfde met den objects-exponent voor 't onzijdig plaats hebben; terwijl de persoons-exponenten van den eersten persoon to en van den derden pers. mann. en vr. enkelv. *o* en mo, vòòr den objects-exponent van den 2^{den} pers. meerv. ni, veranderen in: ti, *i*, mi (evenals in 't Gal. ti, ni, mi).

Nu komt hier ter plaatse (in Prof. Kern's 〃Opmerkingen〃) de vraag ter sprake: vanwaar is het dat sommige werkwoorden tot objects-exponent van het onzijdig ja nemen en sommige jo? We willen trachten die vraag hier te beantwoorden.

Toen ik mijn Bekn. Spr. uitgaf, was ik daaromtrent nog geheel in 't onzekere.

Bij de werkwoorden met het voorzetzel do (dè-di-da-du, dit

voorzetsel neemt den klinker aan, die voorkomt in de eerste lettergreep van het werkwoord waar het voorgevoegd wordt), zegt Prof. Kern („Opmerkingen” 5, VI, 528) in een noot: „De Schrijver der „Bekn. Spr., misleid door de geheel onpassende benaming van „Transitieven” in de Jav. en Mal. Spraakkunsten, heeft de overeen„komst niet begrepen, blijkens hetgeen hij zegt § 65.” Daar had ik gezegd: „Voor die overgankelijke werkwoorden, die bij ons worden „gekenmerkt door het voorvoegsel be heeft men in 't Gal. geen „afzonderlijken vorm.”

Bij die werkwoorden met het voorzetsel do, wees nu Prof. K. aan, dat juist deze werkwoorden een afzonderlijke vorm waren voor die overgankelijke werkwoorden, die bij ons worden gekenmerkt door het voorvoegsel be. Of liever, dat „de functie van het prefix do „(en varianten) dezelfde is als die van 't suffix *i* resp. an, in het „Javaansch, Bataksch, Maleisch, enz.; vooral waar de hiermee afge„leide werkwoorden eene locatiefbeteekenis hebben.”

Ik heb dit dus bij de uitgave van mijn Woordenlijst verbeterd, bl. 21.

Men heeft dus:

sèsa, vegen:	dĕsèsa, er tegen aan vegen.
lòlo, rollen:	dolòlo, er tegen aan rollen.
muūra, regenen:	dumuūra, beregend worden.
rato, storm:	darato, door storm beloopen worden.
muru, gonzen:	dumuru, omgonzen.
bàbu, liggen op:	dabàbu, neersmakken op.
tura, vallen:	dutura, er op vallen.
umo, wegwerpen:	duūmo, wegwerpen op of in.
lòda, wegloopen:	dolòda, verlaten, achterlaten.
modé, willen:	domòdé, instemmen.
hira, ophoopen:	dingira, er bij ophoopen, enz.

Alle deze werkwoorden krijgen, wanneer zij een onzijdig voorwerp bij zich hebben, tot objects-exponent jo.

Maar ook zonder het prefix do (en varianten) legt men deze locatiefbeteekenis in werkwoorden. Gewoonlijk wordt dan de beginmedeklinker, die daarvoor vatbaar is, veranderd: de *t* in *d*; de *p* in *b*; de *w* in *ng*; een enkele maal de *f* in *b*, de *d* in *n*. Voor het werkwoord dat met een klinker aanvangt, wordt dan *g* gevoegd. Als:

amo, vastzetten, vast doen staan:	gamo, vast er op binden, er aandraaien.
ari, weenen:	gari, beweenen en dreinen om.

p a đ a, tasten, aanraken:	b a đ a, betasten, bevoelen.
p a n é, aan boord gaan:	b a n é, bestijgen (een paard, een schip).
f è n o, afsluiten:	b è n o, afgesloten (in een boom door een huisje) jagen op.
t a m a h a, wachten (intr.):	d a m a h a, wachten (iemand, iets).
t a m i, zetten:	d a m i, bezetten.
t a m o, loeren:	d a m o, beloeren.
t a u, strak trekken:	d a u, bespannen, overspannen.
t u p u, schieten (intr.):	d u p u, schieten (tr.)
t u m u, duiken (intr.):	d u m u, duiken naar iets.
d o l u, overstroomen:	n o l u, bevloeien.
i s è, hooren:	g i ï s é, vernemen.
i h u, verbergen:	g i ï h u, verbergen in.
ō a, muizen (jacht maken op):	g ō a, muizen (vangen).
u s è, schenken, overschenken:	g u s è, inschenken.
o h o, opkomen (gewas):	g ò h o, begroeien.
w ò s a, binnengaan:	n g ò s a, ergens binnengaan, intrekken, invaren.
t à k o, kloppen (trom):	d à k o (de feesttrom) kloppen voor (zeker doel).
p u à é, graven:	b u à é, omgraven.
p u w o, baren (intr.):	b u w o, baren (aan, voor) m a r ò k a m o w i b u w o: zij baarde haren man (zij schonk hem kinderen).
p à k o, disselen:	b à k o, er voor (voor een huis) disselen (palen, planken).
p ò k a, wasschen:	b ò k a, wasschen op (een plank).
p a l u, antwoorden (intr.):	b a l u, beantwoorden (geroep).
u r i, naaien:	g u r i, naaien voor (een feest).
t u m u l è, wieden:	d u m u l è, bewieden (of ook: er om heen wieden).
t u t u, stampen (rijst):	d u t u, stampen (voor een feest).
ò đ o, eten, feestmaken:	g ò đ o, feestmaken voor (een zeker doel).
ò k o, staan:	g ò k o, opzetten op.
t o t ò t a, steeds aandragen:	d o d ò t a, steeds er op, er in aandragen.

Maar ook zonder den aanvangsklinker te veranderen kan men in de werkwoorden een locatief-beteekenis leggen.

idu, slapen (als sommambule):	idu, slapen voor (eene ziekte).
mai, waarzeggen, wichelen:	mai, waarzeggen over (eene zaak).
udo, drinken:	udo, drinken op (den jaardag).
rèdi, schoonmaken (van onkruid):	rèdi, het er heen of er om heen schoonmaken.
kori, schrapen (klapper):	kori, schrapen (voor een feest of voor een gevecht).
tudu, poten:	tudu, bepoten (da kokuhuru lo jo tudu-ka, het begroeide hebben ze ook bepoot.
dàto, planten:	dàto, beplanten.
gòlo, verzoeken:	gòlo (er voor) vragen.
didu, bedekken:	didu, verbergen (een fout).
sèsa, vegen:	sèsa, vegen (ten behoeve van iets of: er om heen)
dola, klimmen (halen):	dola, klimmen (iets) voor ('t een of ander: màngadabu-dabu o wāma jo dola, zij klimmen (halen) citroen voor hun saus.
magèsè, zich halen:	gèsè, iets halen (voor het maken van, of toevoegen aan iets).
sadu, opscheppen:	sadu, opscheppen op (het bord).

Al de voorbeelden in de tweede rij krijgen als objects-exponent jo bij zich, als er eene zaak tot voorwerp bij het werkwoord komt.

Zijn personen het voorwerp, dan krijgt men voor ieder persoon, de betrokken objects-exponent en dus voor den 3e persoon mann. en vr. meerv. altijd ja.

Natuurlijk kunnen velen der opgenoemde werkwoorden ook als eenvoudige transitieven optreden en als zij dan een zaak als uitgesproken voorwerp bij zich krijgen, dan is de objects-exponent ja; b. v.: ani lolòha mi ja sèsa, wij (zullen) uw erf aanvegen; awi uga ni ja dàto, plant (gij lieden) zijn suikerriet.

Ik zeg daar: een uitgesproken (of uitgedrukt, bepaald aangewezen) voorwerp. Want ik heb reeds in mijn woordenlijst bl. 20 opgemerkt:

Wanneer men in betrekkelijk algemeenen zin spreekt, zonder dat men zich nu juist de handeling als aan een bepaald voorwerp plaats hebbend voorstelt, dan combineert men als het ware het werkwoord met z'n voorwerp en beschouwt die combinatie als een intransitief werkwoord. B. v.: o tahu i áka gèna bilàsu o gòta ma idé dé ma gòla i si rimòté, die huizen-maken, moeten het hout

onderling met top en worteleinde aan elkaar doen volgen (in dezelfde richting leggen); o déru i àka gèna i tèmo bilàsu òna ja nanàko, die prauwen-maken, ze zeggen het moet er zijn zij die het kennen (ingewijder); o úga i dàte gèna bilàsu i mòkuwaàsi dé i dàto, (als) ze suikerriet-planten, dan moeten zij nog niet gepruimd hebben, dan planten zij; nàko-so o sulèpé i táko dé manga gìa da tirìné ì hòlu, als ze de éénsnarige-citherbespelen en hun hand niet wil trillen; nàko-so o téwo-ka po gògé la po tàgi o oré po tudu, als we aan de kust verblijf houden en we gaan schildpad-steken; la ngomi mi tàgi o sihòdé mi sari, en wij gaan toespijs-zoeken; i tàgi o pònga-ka o ifa ipàko, zij gingen naar het bosch planken disselen; enz.

Dan wordt aan geen bepaalde plank, geen bepaald stuk wild of schildpad gedacht of aan geen bepaalde cither, suikerriet, huizen of prauwen en daarom spreekt men er dan ook intransitief van, zonder objects-exponenten.

Dat ik in mijn Woordenlijst (bl. 181) nog zeide, dat het nog niet verklaard was, waarom de daar opgenoemde woorden doorgaands de objects-exponent jo bij zich kregen, is, omdat ik over het hoofd zag, dat deze woorden meestal als werkwoorden met een locatief-beteekenis voorkomen. Als: damèsu, bijstaan in (een of ander geval); djaga, de wacht houden over; dupa, houden van; hérani, verwonderd zijn over; léga, bezien, bezoeken; maha-maha, gehoor geven aan; bewilligen in; roràka, vervuld zijn met vrees, afschuw, tegenzin voor; sano, vragen naar.

Ik geloof dat nu het gebruik van ja en jo als objects-exponent voor het onzijdig, in het Gal., genoegzaam is toegelicht.

Ook in 't Lòd. vindt men jā en jo als objects-exponenten voor het onzijdig, in dezelfde gevallen als in 't Gal. To wordt ta; no-na; o-a; mo-ma; wo-wa; mi-mija; ni-nija; i-dja. Maar bij de objects-exponent jo is dit niet zoo duidelijk als in 't Gal., daar bij de werkwoorden, die in beteekenis overeenkomen met de in 't Jav. en Maleisch respectievelijk met de achtervoegsels *i* en an gevormde werkwoorden, de persoons-exponenten van het intransitief werkwoord gebruikt worden. Men krijgt: to, no, o, mo, djo: ik, gij, hij, zij (vr.), zij (mann. en vr. meerv.). Alleen de exponent voor het onzijdig *i*, wordt hier djo. Men zou dus mogen veronderstellen, dat de objects-exponent jo, bij deze allen is saamgesmolten — maar mi jo en ni jo: wij en gijlieden, heb ik met de meeste moeite niet kunnen opsporen; het blijft hier bij mi en ni.

Afgeleide werkwoorden. 1. Denominatieven; 2. werkwoorden met het prefix ma; 3. met het pref. si; 4. met het pref. da (dĕ, di, do, du).

1. De **denominatieven** komen in 't Lòd. voor evenals in het Gal. zonder een prefix bij zich te nemen:

dòro, tuin:	mo dòro, zij ging naar den tuin.
Batjā, Batjan:	djo Batjā, zij zijn naar Batjan.
usi, kam:	na usi, kam het.
bārono, sarong:	ma bārono, zij doet het een sarong aan (den boom om dien te doen vrucht dragen).
djala, werpnet:	o djala, hij vischt met het werpnet.
bădjuku, bijl:	a bădjuku, hij hakt het met den bijl.
lādjémé, tong:	dja lādjémé, hij (de hond) likt het af.
déru, vaartuig:	wo déru, laat ons per vaartuig gaan.
sămana, vlerk:	a sămana, hij maakt er vlerken van.
kàtu, dakbedekking:	na kàtu, leg er atap op.
sōuru, medicijn:	to dja sōuru, ik medicineer hen.
nāmoro, vogel:	o nanāmoro, hij maakt spelend jacht op vogels.
kārianga, leguaan:	djo kokārianga, ze maken jacht op leguanen.

2. Werkwoorden met het prefix **ma.**

Om aan te duiden, dat een handeling reflexief of réciproque (terugwerkend of wederkeerig) is, gebruikt men in het Lòd. evenals in het Gal. de partikel ma, die in den 3^{en} pers. de beteekenis heeft van het Duitsche sich (zich, elkander) en bij de andere personen de beteekenis van onze reflexieve pers. voornaamwoorden.

Hoewel Prof. Kern dit een „verzinsel" noemt meen ik bij deze meening te moeten blijven.

Ik meen dus dat we in 't Gal. geen afgeleide werkwoorden hebben met het prefix ma, maar dat ma een op zich zelf staande partikel is en wel om de volgende redenen:

1^e. Het bekleedt dezelfde plaats in den zin als het objectief pers. voornaamwoord. Men zegt: to **ni** wusi: ik kam *u*, en to **ma** wusi: ik kam **mij**; to **wi** kulu: ik scheer hem; en wo **ma** kulu: hij scheert zich; mo **mi** baro: zij doet haar een sarong aan; en: mo **ma** baro: zij doet zich een sarong aan; to **wi** màké: ik vond (ontmoette) hem; mi **ma** màké: wij ontmoetten elkander; wo **i** toòma, hij vermoordt mij; wo **ma** of to **ma**

toòma: hij vermoordt zich of ik vermoord mij; i **ma** toòma: zij vermoorden elkander (sich); enz.

2e. het vormt niet een secundairen werkwoordvorm want ma wordt van 't werkwoord waarbij het voorkomt, door aandere partikels of voorzetsels gescheiden. Dit kwam ook prof. Kern reeds eenigszins raadselachtig voor, want Z.H.Gel. vond de uitdrukking i ma bi òko: zij staan of stonden (met uitdrukkelijke aanduiding van het meervoud door de partikel bi) en zegt: „uit dit voorbeeld blijkt, „dat het voorvoegsel ma vòòr bi geplaatst wordt, als vormde bi „òko een samengestelden stam" („Opmerkingen" 5, VII, 130 noot). Maar dit laatste is niet het geval, want het meerv. aanduidend bi komt voor bij allerlei werkwoorden en wordt ook weer door andere partikels van het werkwoord gescheiden. Als: to bi si supu: ik breng ze naar buiten; wa bi òto: hij hakt hen; wa wi hòlu: hij wil ze niet hebben; o kàso i bi si lòda-ka, de honden zijn er mee (voorwerpen) weggeloopen. Zoo komt ook in onbepaalden meervoudigen zin gesproken voor: i ma bi wusi, i ma bi òsi: zij kammen zich, zij baden zich, even zoo goed als i bi téwo, zij zijn naar 't strand (gegaan).

Niet alleen het meervoud aanduidend bi, maar ook de causatieve partikel si, scheidt ma van het werkwoord waarbij het voorkomt; b.v.: mo ma baro, zij doet zich een sarong aan; mo ma si baro: zij draagt het als (zij gebruikt het voor) sarong (zij doet het zich een sarong zijn); to ma wusi: ik kam mij; to ma si wusi, ik kam mij er mede, of: ik maak er mij een kam van; to ma sika, ik droog mij af; to ma si sika, ik droog er mij mede af; i ma dubu, zij stompen elkaar; i ma si dubu, zij stompen er elkaar mede (met een sleutel b.v.); no ma tiòdo, wasch de handen; no ma si tiòdo, wasch er de handen mee; upa no ma òto, hak je (zelf) niet; upa no ma si òto, hak je er niet mee.

Ook worden van sommige werkwoorden secundaire stammen gevormd door het prefix ka (kĕ-ki-ko-ku volgens den eersten klinker in het grondwoord), waardoor in het werkwoord een reciproque beteekenis gelegd wordt. Als het bepaald een wederkeerige handeling tusschen twee personen betreft, gebruikt men daarvoor dikwijls (niet altijd) het prefix ri. Niet altijd wordt dit gedaan, maar toch in veel gevallen; doch b.v. toòma, kĕlèlo, tolòmu, kulai, tomòlo, kolòlo, damaha: vermoorden, zien, verzamelen, foppen, plagen, omarmen, wachten enz. vond ik nooit met het prefix ka (en varianten) of ri. Nu, òòk door dit prefix wordt

ma gescheiden van het werkwoord of kan het ten minste gescheiden worden. Men zegt zoowel: i ma ngàpo, als: i ma kangàpo, zij slaan elkaar; i ma makè, als: i ma rimaké: zij ontmoetten elkaar; i ma hòlu, als i ma kohòlu, zij willen elkaar niet (zij begeeren scheiding); i ma bio-moi, als i ma kibio-moi: zij zijn één van gelaat met elkaar, (zij gelijken op elkaar), enz.

3ᵉ Het blijkt dat ma geen integreerend deel uitmaakt van het werkwoord waarbij het gevoegd wordt, omdat het niet wordt geredupliceerd, en dus niet als eerste lettergreep van het woord beschouwd wordt, b. v.: i ma ngàpo, zij slaan elkaar; i ma ngangàpo, zij zijn elkaar slaande — slaan elkaar bij aanhouding, bij herhaling; (evenzoo: i ma kangàpo en i ma kokangàpo); to ma òsi, ik baad mij; to ma oòsi, ik ben (was) mij badende; ik baad mij voortdurend; no ma èha-é, buig je achterover (het aangezicht omhoog); no ma ĕèha-é, buig je herhaaldelijk achterover — enz.

Op juist dezelfde wijze als in 't Gal. komt ma ook voor in het Lòda'sch; b. v. mia-mia i ma dodudjutu: de aap zat zich in 't haar te pluizen; o ma si tadi-uku: hij stootte zich neer (in de prauw); to ma sigĕlèlo-uwa: ik kan niet zien; o ma dàdi kariànga, hij maakt zich (doet zich worden) een leguaan; i ma kokosònèngè, zij deden het onderling om het meest (eig. zij waren elkander over en weer doodende n. m. l. in het eten en drinken); o ma si balòtéké, hij spleet zich er in, (hij spleet het en verborg er zich in); i ma didide, zij waren elkander schommelende; i ma si momoi-òka, zij hebben er zich elk één van genomen; i ma bi òdjiki: zij baden zich.

Het woordje tèké, dat nog tusschen ma en het oorspronkelijke woord, of tusschen ma en het secundaire woord met het reciproque préfix ka (en varianten) of ri kan geplaats worden, is ook een losstaand woord, dat niet innig met het werkwoord verbonden wordt, geene reduplicatie aanneemt en er naar willekeur kan uitgelaten of ingelascht worden. Het versterkt den reciproquen zin en moet zooveel beduiden als ons „onderling" of „over en weer". Men kan zeggen: i ma toòma, zij vermoorden elkaar, en: i ma tèké toòma: zij vermoorden elkaar over en weêr; of: ma tèké totoòma, zij waren elkander over en weêr vermoordende; i ma dubu: zij stompen elkaar, en: i ma tèké kudubu: zij stompen elkaar over en wêer; i ma tèké kokudubu: zij zijn elkaar over en weêr stompende; i ma sibitjara: zij spraken er met elkaar over; i ma tèké si bitjara: zij spraken er onderling met elkaar over; i ma si bòso:

zij beminnen elkaar; i ma tèké si koboso: zij beminnen elkaar over en weer; enz.

Ook dit tèké komt voor in 't Lòd. dialect.

Voorts bespreekt prof. Kern ma als beteekenende „voor zich zelf".

De stam waarvoor het dan komt verandert van beginmedeklinker. Toòma, dooden: wo ma doòma: hij doodt voor zich (hij slacht zich); pusuné, doorboren: i ma busuné; zij maken voor zich een gat in (iets); kóbu, oprapen: ni ma gòbu, sprokkelt het voor u; àka, maken: to ma gáka, ik maak mij; òsu: roosteren: i ma ngòsu, zij roosteren (voor) zich; enz.

Omdat prof. Kern uitgaat van de stelling dat ma een prefix is tot vorming van een secundairen stam, ziet Z. H. Gel. geen middel de zwarigheid op te lossen, hoe of het mogelijk is dat bij voorbeeld bij toòma de *d* achter ma ontstaat in madoòma.

Naar mijne bescheidene meening komen we uit die moeilijkheid als we ma beschouwen als partikel om ons reflexief en reciproque voornaamwoord te vervangen.

„Diezelfde veranderingen" merkt toch ook prof. Kern op „ondergaan „de grondwoorden, wanneer eene handeling voorgesteld wordt als „te geschieden ten behoeve van een anderen persoon dan het subject, „doch in dit geval blijft het prefix ma achterwege."

Natuurlijk, meen ik; want voor het reflexief v.n.w. ma, treedt dan het object pers. v.n.w. in de plaats. B. v.: to ma doòma: ik slacht (voor) mij; to mi doòma: ik slacht (voor) u; to ma gòbu: ik sprokkel (voor) mij; to wi gobu: ik sprokkel (voor) hem.

Ma heeft met de verandering van de beginletter niets te maken. Prof. Kern zegt: „de stam vertoont dan dezelfde veranderingen in „de beginletters als bij de vorming van substantieven en causatieven." Zeer waar. Maar ik geloof dat hier niet naar de substantieven en causatieven moet verwezen worden, maar naar de werkwoorden (hiervoor behandeld), die in beteekenis overeen komen met de in het Jav. en Mal. respectievelijk met het suffix *i* en an gevormde werkwoorden en die in 't Gal. de onz. obj. expon. jo bij zich krijgen. Ik meen dus: dat toòma hier niet wordt doòma, omdat ma er voor komt, maar omdat hier het werkwoord een locatief-beteekenis krijgt: slachten voor. Nemen we b. v. in plaats van een persoon een zaak tot object bij toòma, dan wordt het werkwoord ook doòma. Mànga ramé o sapi jo doòma: voor hun feest slachten ze een koe. En verder: ai tòko o kurunga to gàka: ik maak mijnen kippen een hok; o bòki o nawo manèna to ngòsu, deze

visch bak ik voor de kat; o niha manèna ani kòsè no gòbu, raap die kanarienoten op voor je jaarvogèl; o gotòla magèna o luri o igo jo busuné: die witte kakatoea maakt voor de lòrre een gat in den klapper; enz.

Ik mag mij vergissen, doch zoo niet, dan meen ik, dat op deze wijze de moeilijkheid volkomen is opgelost.

3. Werkwoorden met het voorvoegsel **si**.

Si treedt in 't Lòd. evenals in 't Gal. op in causatieve zoowel als in instrumentale beteekenis. Wanneer met si causatieve werkwoorden gevormd worden veranderen soms de beginletters van het werkwoord: *k* in *g*; *t* in *d*; *w* in *b* en krijgt het met een klinker aanvangend werkwoord soms een *g* voor zich. Voorbeelden van *p* in *b* vond ik niet, omdat de *p* in de betrokken woorden reeds was verwisseld met *w*; ik trof er een ng, aangebracht voor een klinker, maar voor het woord òsama. (Gal. wòsa en deze *w* verandert in 't Gal in ng).

Van *h* in ng gaf ik in 't Gal. geen voorbeeld. Men heeft er echter een: hado: zetten, leggen; si ngado: in elkaar zetten. Dit voorbeeld ontbreekt echter in 't Lòd. omdat hado daar is nōa, waarvan men dan heeft si nōa.

Hier volgen eenige voorbeelden in 't Lòd. dialect.

kilio, omkeeren, si gilio, terugbrengen, doen omkeeren.
tàgi, gaan, si dàgi, doen gaan, er mede gaan.
tōbongo, zwemmen; si dōbongo, er mede voortzwemmen.
ìsènè, hooren, si gìsènè, luisteren.
djòdjara, wegloopen, si djòdjara, er meê wegloopen.
modjòka, huwen, si modjòka, doen huwen.
sòdjo, vliegen; si sòdjo, er meê voortvliegen.
warénè, aan boord gaan; si barénè, inschepen.
waiti, graven; si baiti, in-, ondergraven.
uti, dalen; si guti, aflaten.
òdjomo, eten; si òdjomo, doen eten.
udomo, drinken; si udomo, laten drinken.
òsama, binnengaan; si ngòsama, binnen brengen.

In 't Gal. had ik si gotjoho, si gémané, si gétjàdé en si giïja, als onregelmatig opgegeven; doch deze zijn zooals Prof. Kern terecht opmerkt afgeleid van de secundaire-reciproque-stammen: kotjoho, kamane, katjàdè en kiïja: elkaar vasthouden, met elkaar vrijen, stoeien, trouwen. Evenwel in 't Lòd. vond ik deze vormen niet; daar zegt men voor tjadé-lòhi en voor ïja-mo-

djòka en voorts vond ik voor si gémane-si mané en voor si gotjoho-si tjoho.

De eigenaardigheid in de constructie der causatieven, dat zij, wanneer het voorwerp der handeling onzijdig is, den enclitischen objects-aanwijzer missen — vindt men in 't Lòd. terug. Is het voorwerp mannelijk of vrouwelijk, dan volgt het causatief de gewone constructie. In de noot 5. VII. 128 wijst Prof. Kern op een voorbeeld dat dezen laatsten regel schijnt te weêrspreken, daar Z.H. Gel. in Bijb. Verh. § 1. 6 vond: Una ka Wo si dàdi òna, maar dat is een schrijf- of drukfout en moet zijn Wa si dàdi òna.

Voorts moet er op gelet worden dat si evenmin als ma een innig aan het werkw. verbonden deel wordt. Het treedt evenals ma als losse partikel bij het werkwoord op. Het wordt er wel niet van gescheiden door het meervoud aanduidend bi, want dit plaatst men, wanneer men het gebruikt, vóór si, maar toch door het reciproque prefix ka (kĕ-ki-ko-ku); b.v. i ma si bòso en i ma tèké si kobòso: elkander liefhebben; si ngòsa: binnenbrengen; en: obitjara i ma tèké si kongòsa: zij spreken met elkaar af; zij geven elkaar over en weer raad in; enz. En ook neemt het niet de reduplicatie over, maar deze blijft eigen aan het woord waarvoor het gevoegd wordt; b.v. wo si giliho, hij brengt het terug; wo si gogiliho, hij brengt het bij herhaling terug; i si lòda, ze loopen er mee weg; i si lolòda, (dat) waarmee ze weggeloopen zijn; wo si guti: hij laat het af; wo si guguti: (dat) wat hij afgelaten heeft; of: hij is het aflatende; enz.

In 't Lòd. verhoudt zich si evenzoo.

4. Werkwoorden met het voorvoegsel **do, da, dĕ, di, du.** Over deze werkwoorden hebben we reeds gesproken, waar we getracht hebben het verschil in gebruik van ja of jo als objectief v.n.w. voor het onzijdig te verklaren. We merkten daar ook op, dat deze werkwoorden op dezelfde wijze in 't Lòd. voorkomen. Een enkele maal trof ik de tusschenvoeging van een letter aan voor de verbinding van het prefix aan het grondwoord. umo, wegwerpen; dotumo, wegwerpen op (volgens het taaleigen zou het moeten zijn d'umo, daar de ééne *u* moest wegvallen em om dit niet te doen heeft men den eersten klinker veranderd in *o* en een *t* tusschengevoegd; het woord ziet er mij nogtans wat verdacht uit, want eigenlijk is umo Gal.; het Lòd. heeft si tūaka. Beide woorden komen voor in de hierachter uitgegeven teksten N° 8. ami rèmoso mo dotumo ai pòtit'òka: haar kruimels wierp zij weg op zijn

navel; pītiti dé tòmo i si tūaka una-uku: rupsen en slangen wierpen zij weg op hem (neêr). Ik vrees dat de verhaler umo uit het Gal. heeft geleend en ver-Lòda'scht heeft.

Toch treft men zooals ik zeide de werkwoorden met do (en varianten) in 't Lòd. evenzoo als in 't Gal. aan. B.v.: īranga, op een hoop brengen; dingīrana, erbij ophoopen; biāuru, fijn maken; dobiāuru, fijn maken in; tila, duwen; ditila, afduwen in: déïditila sahar'uku, en zij duwden hem af in den kuil (neêr) (tekst 8); tūère, vallen; dutūèré, vallen op: moma riaka ai sigi ma tubū-ku djo dutūèré, zij vielen op den minaret van huns broeders messigit (neêr) (tekst 6); enz.

Ook de vorm, dien we in 't Gal. aantroffen van de werkwoorden met do (en varianten) voorafgegaan door si, waardoor het prefix de beteekenis krijgt van „tevens" trekken; si dilīara, er tevens meê voorttrekken; tŏ djanga, omhakken; o dja si dotŏdjanga: hij hakte er tevens hen bij om (hij hakte den boom om terwijl zij er in zaten) — tekst 8 —; tūèré, vallen; i ma si dutūèré, zij lieten zich tegelijkertijd — (met elkaâr) — vallen (tekst 6) sàkara, steken, uitsteken; mo si dasàkar'-ūku, zij stak er maar op los (tekst 3); onregelmatig weêr vond ik, ter wille der welluidendheid iké, geven; si ditiké (en niet si d'iké), er tevens bij geven; daarentegen, zonder deze *t* tot verbinding, āo, meênemen; si d'āo, tevens meênemen; ook de verlenging si todo (en varianten) komt voor. In de teksten vind ik weêr een onregelmatig voorbeeld van dezen vorm: dahè, inhalen (Gal.); daènè, id. (Lòd.) si todadahè, er bij verrassen (Gal.); si dotadaènè, id. (Lòd.); o mi si dotadaèné, hij verraste haar er bij (bij het baden) — tekst 3.

Ik wil nog opmerken dat si in deze vormen evenals bij de causatieven als losse partikel voorkomt, terwijl do-todo (en varianten), met het grondwoord verbonden worden en er eventueel de reduplicatie van overnemen.

Samengestelde werkwoorden. Als zoodanig beschouwt prof. Kern in het Gal. de werkwoorden, die verbonden worden met de partikels ku, je, sa, ko, no, ka. Wij hebben hierboven bij de behandeling der achterzetsels gezien, dat deze samengestelde werkwoorden ook in 't Lòd. voorkomen, doch dat in 't laatste dialect niet het laatste gedeelte der woorden: uku, ïjé, isa, òko, ino en ika, als achterzetsels gebruikt worden, maar deze woorden in z'n geheel.

Niet als achterzetsels maar als werkwoorden gebruikt, treden deze woorden in 't Lòd. in den regel verbonden met het voorvoegsel ka op; dus: kaūku, kaïjé, kaïsa, kaòko, kaïno, kaïka. Zij worden in den regel evenals in 't Gal. als transitieven behandeld. Dat dit alleen in 't Gal. het geval zou wezen als die woorden zonder voorvoegsel ka optraden, doch dat men ze met dat voorvoegsel onverschillig als transitief of intransitief kon behandelen is door mij onjuist uitgedrukt in mijn Bekn. Spr. In mijn Woordenlijst bl. 20 ben ik daar reeds op teruggekomen en heb daar gezegd: dat wanneer er bij het gaan in een of andere richting, in deze werkwoorden aangeduid geen doel beoogd werd, deze werkwoorden intransitief, doch wanneer er een doel meê beoogd werd, zij transitief gebruikt werden. B.v.: to kahika dé to kahina, ik ga (maar even) heen en terug; wo kahika èko wo kahino? gaat hij of komt hij? (als men dat wegens den afstand niet recht kan onderscheiden); mo kahòko dé mo kahisa, (maar even) gaat zij zeewaarts en komt landwaarts (terug); mo kahije èko mo kahuku? gaat zij naar boven of komt zij naar beneden? (wanneer dat nog niet duidelijk waar te nemen is). Maar: upa na hika of na kahika: ga er niet heen (benader het niet); àsa ta hino of ta kahino, straks kom ik; o pònga-sa wa kahisa of wa hisa, hij gaat landwaarts naar het bosch. Dus wanneer deze werkwoorden transitief gebruikt worden, beteekenen ze: er heen gaan; **het — iets —** benaderen en wordt dus het gebruik van de exponent ja gerechtvaardigd. Evenzoo is het met ado: het — iets — bereiken. (Prof. Kern ibid. VII, 117).

In 't Lòd. volgt men echter niet immer de regels van 't Gal. in dezen. Over het algemeen komt ja als exponent voor en gebruikt men ook hier deze werkwoorden transitief. Maar spreekt men onbepaald — of liever van een gaan in deze of gene richting zonder doel — dan gebruikt men deze werkwoorden niet intransitief, als in 't Gal., maar causatief. Men zegt: mo si kaïje mo si kaūku, zij gaat op en nêer; to si kaīka to si kaīko, ik ga af en aan. Dit is geheel tegen den regel, dunkt mij, want in het Gal. beteekenen deze voorbeelden: zij doet het (een voorwerp) op en neer gaan; ik doe het heen en wêer gaan. Maar het is nu eenmaal niet anders in het Lòd.

Doch er is meer onregelmatigs in dit opzicht in 't Lòd. Ook wanneer er met deze werkwoorden van een gaan in een of andere richting, naar een bepaald doel, of eene bepaalde plaats, gehandeld

wordt, worden ze afwisselend transitief en causatief gebruikt. Ik heb gezocht naar een regel in deze afwisseling en het resultaat er van is geweest, dat ik meen, dat men dezen regel volgt. Spreekt men van het gaan, uit eene plaats waar men is, naar eene andere plaats, dan spreekt men causatief; spreekt men van een gaan of komen van anderen uit zekere plaats, naar de plaats waar men is, of in de richting daarvan, dan spreekt men transitief, Dus: Tobèlos'-ika wo si kaïka, laat ons naar Tobèlo gaan (eig. laat ons naar Tobèlo doen gaan). Tobèlos'-òno dja kaino, zij komen van Tobèlo hierheen; Salangadék'-isa dja kaïsa, zij komen van (het eiland) Salangädé naar den vasten wal (waar spreker zich bevindt); Salangadék'-òko i si kaòko, zij gaan (van den vasten wal) uit naar (het eiland) Salangade; Bisōa-uku mi si kaūku, wij gaan Noordelijk naar (kaap) Bisōa-; Bisōa-ïjé dja kaïjé, zij komen Zuidelijk van kaap Bisōa; Asimiro-ïjé i si kaïjé, zij gaan Zuid-waarts naar Asimiro; Asimiro-ūku dja kaūku, zij komen Noord-waarts van Asimiro. Ik meen dat deze regel doorgaat, maar nader onderzoek op dit punt is niet overbodig.

Nog iets eigenaardigs vond ik aangaande deze woorden. Zegt men in 't Gal. het ligt landwaarts, zeewaarts, noordelijk, zuidelijk, derof herwaarts (van een of andere plaats of voorwerp) dan zegt men: i dadu- (het volgt- of het ligt) hisa, i dadu hòko, i dadu-hïje, i dadu-huku, i dadu-hika, i dadu-hino; dus de twee werkwoorden dadelijk achter elkander voegende. In 't Lòd. echter zegt men (meer naar den regel, de exponent herhalende): i dadu dja isa, i dadu dja òko, i dadu dja uku, i dadu dja ïjé, i dadu dja ika, i dadu dja ino.

Toestandswoorden. Met recht heeft Prof. Kern opgemerkt, dat uit door Z. H. Gel. gelezen voorbeelden bleek, dat het Gal. toestandswoord niet alleen een „zijn”, maar ook een „worden” aanduidt; dus moet de definitie luiden: het toestandswoord duidt aan dat het onderwerp verkeert of komt in den toestand of de gesteldheid, die door het grondwoord wordt uitgedrukt.

Het blijft echter een feit, dat er in 't Gal. een aantal werkwoorden zijn waarmede men van den toestand of de gesteldheid van het onderwerp op objectieve wijze spreekt, zoodat, als er van personen gesproken wordt, het logisch onderwerp uitgedrukt wordt, door den accusatief van het vereischte voornaamwoord, voorafgegaan door *i* „het.” Dit *i* wordt menigmaal, maar niet altijd weggelaten. Voorbeelden dat dit laatste willekeurig is zijn in aantal in de door mij

uitgegeven teksten te vinden: o djodjaru magèna lo ka·i mi hiwa-ka, die maagd wel zij was er niet meer; i wi nali-so: hij was zeer blij; dé i mi lutu-wa, zij verdronk niet; sidago una magena wi lutu, zoodat hij verdronk; manga nongone magèna i mi dòta-ka: haarl. zuster is gevallen; ma pĕdèka i mi kokitòka, zijne vrouw was (eene) wêerwolvende; muna magèna mi lutu, zij verdronk. Zoodat dus niet alleen i wi en ja onverkort voorkomen (Pr. K. ibid. VII. 119) maar ook i mi en ook de andere personen, maar de verhaaltrant brengt meê dat daar zooveel voorbeelden niet te vinden zijn. Het blijkt uit de aangehaalde voorbeelden echter ook dat men evengoed de *i* weggelaten vindt voor wi als voor mi.

Ik blijf dit houden voor een wijze van spreken zooals wij die in onze taal ook gebruiken, wanneer wij zeggen: mij dorst; het hongert hem; het bevreemdt u, het beangstigt ons; het spijt haar; het drukt u, enz. en dat men dus *i* niet heeft op te vatten als „zij", maar als „het". (Pr. K. ibid. VII, 121).

Zoolang er bij deze werkwoorden namelijk sprake is van personen is het waar dat er b.v. uiterlijk geen onderscheid is tusschen: i wi siri: hij is (wordt) ziek, en: i wi ngāpo: zij slaan hem; i sapi: het hongert mij (ik heb — krijg — honger), en: ï dōa: zij schelden mij; enz. Maar bij deze werkwoorden wordt (op enkele uitzonderingen na) voor het onzijdig gebruikt đa. (Pr. K. ibid. VI, 502 — zegt wel: „uit zulk eene constructie — o Kajin awi tininga da „toòsa poli, het gemoed van Kaïn werd zeer boos — kan men „niet met zekerheid opmaken of đa een exponent is van den 3en „pers. enk. onz."; doch uit de uitgegeven Gal. Teksten is dat toch genoegzaam gebleken). Men zegt dus ai gia đa siri, mijn hand is (doet) zeer; maar: ai gia ja siri, zij doen mijn hand zeer; ai baro đa đuda, mijn sarong is vuil; maar: ai baro ja đuda zij maken mijn sarong vuil; awi tahu đa tèbi, zijn huis is schoon; maar: awi tahu ja ja tèbi, zij maken zijn huis schoon; enz. Daarom dus geloof ik niet te dwalen wanneer ik meen dat *i* in deze constructies wil gelezen worden „het".

In „Opmerkingen" VII, 119 bespreekt Pr. K. verscheidene afwijkingen, die Z.H.Gel. gevonden heeft in hetgeen toenmaals in de Gal. taal verschenen was, met de regels, die ik zoor het toestandswoord opgaf. Ik wil ze hier releveeren. Dat niet alle werkwoorden die de objectieve wijze van spreken aannamen đa tot exponent in 't onzijdig hebben, maar enkelen *i* (b.v. i lamo en niet đa lamo,

i dala en niet da dala) had ik gezegd. „Maar„ zegt Pr. K. „Schrijver vermeldt niet, dat in 't meervoud ook ja lamo gezegd „wordt; ten minste in B. V. p. 224 leest men manga ili ja „lamo, hun geluid was (eig. waren) groot.„ — Doch manga ili ja lamo, beduidt hier eig.: hunne stemmen zij maakten ze groot.

In mijn Woordenlijst bl. 18, 19, schreef ik daarom: „In die „gevallen waar men in 't Holl. bij het werkw. een bepalend woord „— een bijwoord dus, heeft men in 't Gal. tweederlei wijze van „zich uit te drukken. Vooreerst door de bepaling bij het werkw. te „voegen, op dezelfde wijze waarop men aan het zelfst. n.w. een „hoedanigheid of eigenschap toeschrijft: het grondwoord, voorafgegaan „door *i*, da of ma. Ten tweede het brengen van die bepaling „onder een transitieven werkwoordsvorm. In het eerste geval heeft „dan de bepaling meer betrekking op het voorwerp in den zin, „in het tweede geval raakt zij meer het gezegde of accident.„ Daar geef ik dan verscheidene voorbeelden van en hieronder is ook dit: manga ili ja lamo (de bepaling in transitieven vorm) te rangschikken. Uit dit laatste voorbeeld echter blijkt (en er zouden nog verscheidene voorbeelden van dit soort zijn aan te brengen), dat ook aan een substantief eene eigenschap, als gezegde, in den transitieven vorm kan worden toegeschreven; hetgeen ik bij het bovenstaande had moeten opmerken.

„Zoo ook„ gaat Pr. K. voort „t. a. p. duma òna ja dadala„ enz. Dit is goed, want dala neemt voor het onzijdig wel *i*, maar voor personen volgt het de regels van het Gal. „toestandswoord„, dus 3^e^ pers. mv. ja.

„Voorts„ (Pr. K.) „is op te merken dat i lamo ook van per„sonen gezegd wordt; bijv. ma imam i lalamo„ B.v. p. 385. Dit was fout. Eene volgende uitgave heeft i wi lalamo. Hoewel toch i lamo zou te verdedigen zijn, omdat niet eig. de persoon des priesters hier gezegd wordt groot te zijn, maar zijne waardigheid van priester (hoogepriester).

„Naast„ (Pr. K.) „i wi pĕrèki, enz. leest men o bi njawa „i popĕrèki, terwijl het toestandswoord zou luiden da popĕrèki.„ Beiden: i popêrèki en da popêrèki is fout: het moet zijn ja popêrèki. Z.H.Gel. was met njawa, door mij op het dwaalspoor gebracht, daar ik in de Bekn. Spr. schijnbaar beweerd had, dat ngòpa en njawa onzijdig optreden (zie aldaar § 17). Maar van een „kind„ of „mensch„ weet men in de meeste gevallen of het een mannelijk of vrouwelijk wezen is en krijgen die woorden in dat

geval immer de desbetreffende pers. exponenten bij zich, en in het onbep. meerv. natuurlijk altijd de exponenten van den 3^en^ pers. meerv. Voorts heb ik mijn Woordenlijst bl. 30 uiteengezet, dat men in 't Gal. in het algemeen sprekend, steeds in 't meerv. spreekt en niet — zooals in 't Holl. meestal — in 't enkelvoud; ik geef daar dan voorbeelden: vrouwen mogen de schotels van haren bruidschat niet aanraken (wij zouden zeggen: eene vrouw mag de schotels enz.) en nog velen meer.

„Opmerkelijk" (Pr. K.) is de afwisseling op ééne bladzijne in B. V. „van o njawa i wi sisiri magèna, de zieke man" — dit is goed — „met o bi njawa i sisiri i ma popòlu ngokagèna" — dit is fout en moet zijn: o bi njawa ja sisiri — „ibi „pipilo, i bi titiki, i bi lulugu." — dit is weer goed; want in de Bekn. spr. bl. 32 gaf ik aan: „niet alle woorden, „waarbij men in onze taal zijn of hebben plaatsen kan, worden in 't Gal. door „toestandswoorden" uitgedrukt. Woordenlijst bl. 17 heb ik daar nog bijgevoegd: „van vele toestanden spreekt men met den gewonen werkwoordsvorm op subjectieve wijze, b. v.:

i wi dòta: hij valt (naar beneden):	wo ruba, hij valt (om).
ï pado: ik ben melaatsch:	to lugu: ik ben lam.
i ni topòngo, gij zijt doof:	nopilo: gij zijt blind.
i mi dasi, wij drijven af:	mi tobo: wij zwemmen.
ja lutu, zij zinken:	i bawo: zij komen boven.

pilo en lugu, zien we dus onder de gewone intransitieven en tiki-tiki, mank gaan, hoort daar ook onder. Waarom nu sommigen dezer woorden die een toestand aanduiden intransitief behandeld worden en anders als „toestandswoord" kan ik niet verklaren, maar het is een feit.

Verder (Pr. K.) „o njawa da sisiri magèna wo dòma wo „uti o àké-ku gèna." beter (om boven aangegeven regel dat men in 't algemeen spreekend, in 't Gal. steeds het meerv. gebruik): o njawa ja sisiri i dòma o àké-ku i uūti gèna.

Dan (Pr. K.) njawa moi, ka i wi siri sidago o musung 38 da bòlo." is goed.

Voorts nog (ibid bl. 120) „Evenmin maakt de Schr. „gewag „van 't gebruik van da bij een mannelijk of vrouwelijk onderwerp. „Toch komt zulks in de teksten meermalen voor; bijv. B. v. p. 224: „i Wi tarima kàsi o Djōu tanu Unà da lòha, zij dankten „den Heere, dat hij goed was; p. 396: ma bi tuwàni da lolòha: „o, goede heeren!" Deze zinnen waren moeilijk woordelijk te ver-

talen; i Wi taramikàsi o Djōu, sébàbu (tanu kan niet) Una i Wi lòha, zou beduid hebben: zij dankt den Heer, omdat Hij mooi was; en: hė! tuwàni ni lolòha!: o! mooie heeren! In anderen zin had er een omschrijving bij moeten komen: dan moet men in 't Gal. zeggen ani gogòho of ani siningá ɗa lòha: uw aard of uw hart is goed. Het ware beter geweest er die omschrijving bij te voegen, dan door enkel ɗa lòha te gebruiken die omschrijving in stilte daaronder mede in te sluiten. Maar eigenlijk zit er „aard" en „hart" bij in de gedachte van den vertaler en heeft hij daarom het onz. ɗa lòha genomen. Doch zijne vertaling is niet te verdedigen.

Maar genoeg over het „toestandswoord" in het Gal. Treft men dezen werkwoordsvorm in het Tern. niet aan, in het Lòd. vinden wij hem terug op dezelfde wijze als in 't Gal. Tot voorbeeld diene sawini, honger hebben, Gal. sapi.

enkelvoud.	1e ps.	. . . .	ï sapi	(ngohi) . .	i dji sawini	(ngodji).
	2e „	. . . .	i ni „	(ngòna) . .	i ni „	(ngòna).
	3e „	mann. .	i wi „	(una) . .	ï „	(una).
	„ „	vr. . .	i mi „	(muna) . .	i mi „	(muna).
	„ „	onz. . .	ɗa „	. . . . . .	dja „	
meervoud.	1e „	(excl.) .	i mi „	(ngomi) . .	i mi „	(ngomi).
	„ „	(incl.) .	i na „	(ngoné) . .	i na „	(ngòné)
	2e „	.	i ni „	(ngini) . .	i ni „	(ngini)
	3e „	mann. en vr.	ja „	(òna) . .	i dja „	(òna)
	„ „	onz. . .	ɗa „	. . . . . .	dja „	

Ook in 't Lòd. geldt dat niet alle woorden die een toestand aanduiden, onder dezen werkwoordsvorm kunnen gebracht worden, en ook dat sommigen die, als personen optreden, onder dezen werkwoordsvorm behooren, *i* in plaats van dja als exponent bij zich krijgen als er van zaken sprake is. B.v.: evenals in het Gal. groot: i lamoko; veel i ngòé (Gal. i dala); kort i totiwawo (Gal. i timisi); voor personen evenwel: i dji lamoko, ik ben (word) groot; i dja ngòé (zij) velen; ï totiwawo, hij is kort.

De voorafgaande *i* wordt dikwijls verwaarloosd en in den 3e pers. meerv. wordt i dja, niet alleen dja, maar ook wel *a*. We hebben dit reeds bij de getallen gezien, die in 't Lòd., evenals in 't Gal., als er van personen sprake is dezen werkwoordsvorm aannemen.

In het Gal. heeft men ï lutu, ik zink, en evenzoo in 't Lòd. i dji lutu; maar Gal. ɗa lutu, het zinkt en Lòd. i lutu, zoo zijn er meer.

De kleuren krijgen in 't Gal. allen da, in 't Lòd. enkelen dja en anderen *i*; b.v. dj'arèsé, wit; dja sosawàla, rood; dja idjo, groen; maar: i tataromo, zwart; i gogurati, geel; i kawo, grauw, (aschkleurig, Gal. da gusa) enz.

Anderen die alleen bij zaken voorkomen en die in 't Gal. da krijgen, hebben in 't Lòd. *i*; Gal. da muti, Lòd. i mūtiti, zoet; G. da saki, L. i sàki, vet; Gal. da dudu, L. i dudu; Gal. da tolòlé, L. i tolòlèngè (beide) droog; enz.

Toch treft men er weêr velen parallel aan in beide dialecten: da kipiri, dja kipirìne, dik; da hina, dja ina, dun; da guūi, dja gogoini, licht; enz.

Met sommigen zit ik verlegen: Gal. da òmu, da ōa, da òsa, da òhu, rijp, heesch, gaar, rauw, worden, Lòd. dj'òmuku, dj'ōasa, dj'òdjaka, dj'òu (klinkt bijna als djau). Hebben we hier nu een verwaarloozing van *a* voor *o*? Maar dat is geen regel. Wel hebben we gevonden, dat *ò* àchter *a* vervalt in het achtervoegsel òka, maar de *a* vòòr *o* vindt men toch wel: a'òdjomo: hij at het; dja òdjomo; zij aten het; en ik heb gevonden Gal. da isi, met urine, dja òsisi, Lòd. Dat Lòd. *i* (onz. exp. intr.), djo wordt voor een *o* en dan zijn *o* verliest, vind ik, dunkt me, in dj'ô (Gal. i oho) het komt op (gewas) en zoo nijg ik dus ook tot de meening, dat er naar den eisch moest staan i òmuku i ōasa, i òdjaka, i òu, en dat dit voor de welluidendheid geworden is djò, dat z'n *o* verloren heeft, omdat 't Lòd. geen 2 klinkers naast elkaar duldt.

Geheel onverklaarbaar (voor mij althans) is dat sommige woorden dezer soort, die in 't Gal. da voor zich krijgen, hier in 't Lòd. *o* nemen, dat overigens (dewijl het als lidwoord vervallen is) in dit dialect slechts voorkomt als exponent 3ᵉ pers. enkelv. mann., hij, bij de intransitieven. B. v.: adji giama ka **o** siri, mijne hand doet zeer; mòkuru manègé ka **o** gani, die pinang is bedwelmend; sōuru manègé ka **o** mali, dat geneesmiddel is bitter; ani dāluku ka **ō**piki, uw sagoweer is zuur (in dit geval vervalt de *o*, omdat er geen 2 klinkers bijeen mogen komen); adji dia ka **o** nòto, mijn mes is scherp; angé ka **o** sāu, de dag (zon) is heet; het is heet; enz. Hoe ik ook over dit verschijnsel nagedacht heb, ik vind er geen verklaring voor.

„Er niet zijn" ïja, wordt evenals Gal. hiwa als toestandswoord behandeld; i dj'ïja, i n'ïja, 'ïja, i m'ïja, i na ïja, i m'ïja, i n'ïja, i dja ïja (dja ïja, a ïja): ik, gij, hij, zij, wij(*i*),

wij(*e*), gij, zij zijn (waren) er niet. Voor het onzijdig krijgt men eene verkorte samenstelling van ménèna ïja en wel: mé ïja, (dit) het. is er uiet. (Ik ben het niet eens met Pr. K. in zijn noot ibid VII. 120 — dat ami ngòpa i hiwa, Gal. overeen zou komen met Tern. una ka i ngòfa uwa, want *i* (Tern.) is hier gelijk aan Gal. awi, dus zou het in 't Gal. zijn: to una awi ngòpa i hiwa).

Tijden en Wijzen.

„De bovenbehandelde werkwoordsvormen gelden (zooals Pr. K. „het uitdrukt ten opzichte van 't Gal.) voor de Aantoonende Wijs „en den Tegenwoordigen Tijd, doch met dien verstande dat ze in „onze taal zeer dikwijls met den Verleden Tijd moeten weergegeven „worden. Men zou dezen vorm gevoegelijk den Verhalenden Tijd „kunnen noemen."

Zoo is het ook in 't Lòd. To tàgi is zoowel „ik ga" als „ik ging"; mo dj'iké ngodjī-ka (eig. ngodji-īka), zij geeft of gaf het aan mij.

In 't Gal. wordt ons Perfectum en Plusquaperfectum aangeduid door 't achtervoegsel ka; in 't Lòd. heeft men daarvoor òka, dat hierboven bij de achtervoegsels reeds behandeld is. Voor da bòlo dat in 't Gal. vaak als versterking van 't Perfectum achter 't werkwoord wordt gevoegd en meermalen ka vervangt, heeft men in 't Lòd. i bòloto; dé'òdjomo i bòloto, en toen hij gedaan had met eten. Uwa wordt in 't Lod. met òka verbonden tot òka-uwa (Gal. ka-wa), om aan te duiden: „niet meer".

Evenals ka in 't Gal. komt in 't Lòd. òka, achter namen van landen en plaatsen en beteekent dan: menschen van dat land of die plaats; dus: Lòdà-ka, Galèlā-ka, Tobèlos'òka, Kau-òka, Papuā-ka, Wòlàdā-ka, enz.

Voor den Toekomenden Tijd wordt in 't Lòd. het Gal. àsa vervangen door àdjé.

De Gebiedende Wijs neemt geen bizonderen vorm; door den toon wordt zij hoofdzakelijk uitgedrukt. Spreekt men bepaald gebiedend, dan laat men aan de woorden voorafgaan bolàsu (Gal. bólàsu) = 't moet.

In 't Lòd. heeft men zoowel om te ontkennen als om te verbieden uwa (Gal.: hiwa-wa, upa). Alleen met dit onderscheid dat wanneer men verbiedt uwa voorafgaat en als men ontkent uwa volgt.

Over de andere woordjes die achter het werkwoord gevoegd worden

in 't Lòd. (ōli, òka-li, ōsi, uwā-si en òkā-si) heb ik hierboven reeds gesproken, om aan te duiden hoe zij aan de werkwoorden worden verbonden.

Het in 't Gal. voorafgaand ka, om meer stellig of bevestigend te spreken, komt, zooals men in de Teksten kan zien, ook in 't Lòd. veelvuldig voor.

So als nadruklegger achter een woord gevoegd komt ook in 't Lòd. als in 't Gal. voor.

Dat men met voorvoeging van tanu den Conjunctief zou vormen was onjuist door mij beweerd in mijne Bekn. Spr. Ik ben daar reeds op teruggekomen in mijn Woordenlijst. „Deze partikel", zeide ik daar, „legt een wenschende of voorwaardelijke beteekenis in den zin, „en beteekent: och dat...; moge, mocht, mochten; zoude, „zoudt, zouden; moest, moesten. Het vormt dus gedeeltelijk den „imperatief." Dit tanu mis ik in 't Gal. Ongeveer gelijk in beteekenis vindt men er het woordje: bari; b.v.: dé bari mo tòku, en zij zoude er over (den boom) loopen. (Tekst 12).

De bewering dat po en pa, bij de subjectieve en i na bij de objectieve wijze van spreken den infinitief zou vormen, wordt door Pr. K. met recht bestreden.

Uit wat ik hierboven over po heb geschreven, ziet men dat ik van deze onjuiste bewèring ben teruggekomen. Po treedt als exponent op van den 1en ps. meerv. incl. en evenzoo i na bij de „toestandswoorden."

Zooals ik reeds in mijn Woordenlijst bl. 25 zeide, is er in het Gal. (en ook in 't Lòd.) geen sprake van een infinitief. Elk werkwoord wordt in deze dialecten voorafgegaan door een exponent, met of zonder een pers. v.n.w., en: de persoonsexponent, die eenmaal in den zin gebruikt is, wordt herhaald bij al de werkwoorden, waarmede in dien zin complementen of bepalingen aan het hoofdwerkwoord worden toegeschreven. De verwaarloozing van exponenten in het Tern., waarvan Pr. K. een voorbeeld geeft in de aangehaalde zinsneden (5. VII. 126) wordt in de Gal. en Lòd. dialecten niet aangetroffen.

Omdat po insluit den persoon die spreekt en tot wien men spreekt, heeft het iets algemeens, schijnbaar iets onbepaalds, dat dikwijls overeenkomt met ons „we" en daarom ben ik er toe gekomen om het voor een exponent van geen persoon en dus als een aanwijzer van den infinitief aan te zien.

Waar dus Pr. K. voorbeelden aanhaalt uit vertalingen, wordt

Z.H.Gel. soms op een dwaalspoor gebracht door den vertaler, die eene onjuiste opvatting van po had en vindt dikwijls onjuistheden, die mijne bewering, dat po aanwijzer van den infinitief is, tegenspreken. We willen daarom even de door Pr. K. (5. VII. 124, 125) aangehaalde voorbeelden nagaan: Nàko-so po hanèkopo sisiha, gèna ma nawo upa pa èto; i tèmo pa lia-kawa is goed en behoort vertaald te worden: als we op het meer of op zee met de lijn visschen, mogen we de visschen niet tellen; men zegt, dan vangen we ze niet meer. Onjawa dé po wòsa ma kolano-ka nàko-so wona àso-wa dé ina toòma — zou ik liever vertalen (omdat hier bij „menschen" meer aan „ze" dan aan „we" gedacht wordt): o ujawa dé i wòsa ma kolano-ka, nakò-so wa àso-wa, dé ja toòma: menschen, als ze tot den koning ingaan, als hij ze niet roept, dan doodt men ze; po wi dodoòha, kan goed zijn en beteekent dan: wat zullen we hem doen; hoe zullen we met hem handelen. Ja sari o ǎkali po si djobo manga gia ma kolano-ka — beter (omdat in den 3e pers. begonnen is): ja sari o ǎkali (beter nog: o ǎkali i si sari) i si djobo mànga gia ma kolano-ka: zij zochten list om hunne handen aan den koning te slaan. La wa gòlo o ifa moi po si lèfo déo wa lèfo — beter: la wa gòlo o ifa moi i si lĕlèfo, dé wo lèfo: en hij vroeg hun een tafeltje (bord-plank) waarop ze schrijven, en hij schreef; duma o duba ma ngòpa po si dadaku, kékia-ka? — is wel goed, want Izak spreekt tot zijn vader en wel over eene handeling die ze beiden staan te verrichten, dus: het lam, dat door ons zal verbrand worden, waar (is het)? o bi gòta i rupa-rupa pa nano po dupo dé ma. sòpo pa òdo đa lòha — kan wèl — maar, omdat de lezers toch die boomen niet zien of zagen, wellicht toch beter van „ze" dan van „we" te spreken; dus: o bi gòta i rupa-rupa ja nano jo dupa dé ma sòpo ja òđo đa lòha: allerlei boomen ze zagen ze gaarne en de vruchten er van aten ze het was goed (dupa is meer het Eng. like dan love). O Djōu Awi ronga ka pa pudji: laat ons den naam des Heeren prijzen (hoewel pudji in het Gal. toch meer is: dienen, vereeren en dus giliri: roemen, wellicht beter zou zijn). Ani gia No si djobo dé awi laké Na pada dé pa nano (tanu liever niet) gèna wo Ni tabéa-wa Ani sima-ka — is goed — want Satan zegt hier tot God: laat ons zien. Hino! o bi tèto o bàta pa àka — is goed. — Sébàbu o njawa dé po adil-wa o Giki-

moi Awi sima-ka — 't zou kunnen: want mensch (zijnde) zijn we niet rechtvaardig voor Gods aangezicht; maar wellicht toch beter: sé bàbu o njawa dé i adil-wa o Gikimoi Awi sima-ka: want menschen (zijnde) zijn ze niet rechtvaardig voor Gods aangezicht. Den laatsten zin leest men beter aldus: nàko-so Una Wo dupa dé o njawa Wa sano, ngaroko lo ma tjala (verkorting van: ma para ma tjala) dé ma moi lo i Wi sàngo ja aku-wa: als Hij begeert en Hij vraagt de menschen, al is het ook duizend-maal, dan eenmaal ook kunnen ze Hem niet antwoorden.

Ook in 't Lòd. wordt als in 't Gal. het tegenwoordig deelwoord gevormd door de verdubbeling van de eerste lettergreep van het grondwoord; doch daar men in 't Lòd. nimmer twee klinkers naast elkaar schrijft heeft die verdubbeling niet plaats wanneer de stam met een klinker aanvangt. Men zou daar dus eigenlijk steeds een afkappingsteeken moeten schrijven; b. v. Gal. o njawa ja aàku, vermogende menschen; Lòd. njawa dj'àkunu enz.

De verdubbeling van den geheelen stam, om een hooger graad van werkzaamheid, eene versterking of herhaling van de handeling of werking aan te duiden, vindt men evenals in 't Gal. ook in 't Lòd. De vele verlengde woorden, worden dan (evenals in 't Gal de langere woorden) slechts gedeeltelijk herhaald. Gal.: da guūi-ūi, het is zeer licht; da pahàsi-hàsi, het is zeer glad; da puturu-turu, het is zeer sterk; i timi-timisi, het is zeer kort. Lòd.: dja muti-mūtiti, het is zeer zoet; dja putūru-tūrungu, het is pikzwart; dj'āré ārésé, het is sneeuwwit; i tolòlé-lòléngè, het is kurkdroog; i dja tjāla-tjālana zij (zijn) duizend-duizenden; dja sāwo-sāwolo, zij maken het vol gaten; enz. Het eerste lid wordt daarbij — zoo noodig — afgekort, zòò dat de klemtoon op de voorlaatste lettergreep valt; terwijl ook het tweede lid wordt afgekort als het meer dan drie lettergrepen lang is.

Ook in 't Lòd. kan als in 't Gal. wanneer men onbepaald in 't meervoud spreekt, bi voor 't werkw. gevoegd worden.

Bijwoorden.

Prof. Kern laakt zeker zeer terecht de wijze waarop ik de Bijwoorden in de Bekn. Spr. behandeld heb. Zeer gaarne had ik dus gezien dat Z.H.Gel. een betere behandeling der Bijwoorden in 't Gal. gegeven had en ik hoopte daarop ook wel, daar Pr. K. (ibid. 5, VI, 514) zegt: „de Vragende Bijwoorden zullen wij bij de bijwoorden behan-

delen." Doch behalve afkeuring over hetgeen ik geleverd had, gaf Z.H.Gel. onder "Bijwoorden" niets. Dat speet mij zeer, daar ik zeer gaarne beter ingelicht ware geweest.

Ik zal nogmaals trachten over de Bijwoorden te zeggen wat ik er van weet.

Ik begin met over te nemen, wat ik in mijn Woordenlijst bl. 18 schreef:

"In die gevallen waar men in 't Holl. bij het werkw. een bepa-"lend woord — een bijwoord dus — voegt, heeft men in 't Gal. "(ik voeg er bij ook in 't Lòd.) tweederlei wijze van zich uit te "drukken. Vooreerst door de bepaling bij het ww. te voegen op "dezelfde wijze als men aan het zelfst. n.w. een hoedanigheid of "eigenschap toeschrijft: het grondwoord, voorafgegaan door *i*, **d** a "of m a (Lòd. *i*, d j a of m a). Ten tweede het brengen van die be-"paling onder een transitieven werkwoordsvorm. In het eerste geval "heeft dan de bepaling meer betrekking op het voorwerp in den zin; "in het tweede geval raakt zij meer het gezegde of accident; b.v.:

w o t j a r i t a **d** a l ò h a, hij vertelt mooi (de vertelling is mooi).
" " w a " , " " " (hij vertelt hij doet het mooi zijn).

n o l è f o **d** a g à s i, gij schrijft leelijk (uw schrift is leelijk).
" " n a " , " " " (gij schrijft gij doet het leelijk).

t a b i t o g u i s i b i, ik hak het schuins af (het afgehakte is schuin).
" " t a " , " " " " " (maak dat het schuin is).

Het bijwoord dient echter niet alleen om te bepalen, maar ook om verschillende betrekkingen te kennen te geven, waarin eene gedachte staat tot de werkelijkheid. Zoo onderscheidt men in 't Holl. vele soorten van Bijwoorden, die in de dialecten, die wij hier behandelen niet altijd met een enkel woord weêr te geven zijn. Gaan we de verschillende soorten na:

1. b i j w o o r d e n v a n h o e d a n i g h e i d. Zoo, alzoo: k ò m a-g è n a (s o k ò m a n è g è, s o k o n o k é); dus, aldus: k ò m a n è n a (s o k ò m é n è n a); evenzoo: m a r o k ò m a g è n a (m a r u k a s o k ò-m a n è g é); anders, moet men voor zeggen: niet z ò ò; en hoe: i d o d o ò h a (i d o d ò a) is een werkwoordsvorm en dus ook geen bijwoord.

2. b i j w o o r d e n v a n h o e v e e l h e i d e n g r a a d. Hier vind ik er geen onder, die door een enkel woord is weêr te geven, behalve "te" waarvoor men in beide dialecten p o l i gebruikt.

3. b i j w o o r d e n v a n p l a a t s. Zijn voor deze dialecten reeds

uitvoerig behandeld bij de aanw. v.n.w. van plaats, waarvan zij door vóór- of achterzetsels gevormd zijn: nèna, gèna (Gal. met voorzetsel ka: kanèna: hier; kagèna: daar; mané of mĕna en négé of manégé (Lòd.) met achterzetsel òka: mané-òka of né-oka: hier; manégé-òka of négé-òka, daar. Zie verder bij de aanwijzende voornaamwoorden.

4. bijwoorden van tijd, voor "nu" "thans" heeft 't Gal. manènà, mĕna, 't Lòd. mĕna, gewoonlijk gevolgd door dé; "toen" "dan" Gal. magèna, Lòd. manégé, ook gewoonlijk gevolgt door dé; "eens" is: ma moi (in beide dialecten); "nooit" kan men niet weêrgeven dan door: "niet één keer" of "nog niet één keer": ma moi-wa (ma moi-uwa) of ma moi-waäsi (ma moi-uwā-si); "vaak" "menigwerf" is: madala (ma ngòé) "eig. mapara madala (ma warasa ma ngòé); als "tweemaal" "drie keer" bijwoorden zijn, dan kunnen "ma sinoto" "ma saàngé" (ma sinòto, ma gàngé) dat dunkt mij ook zijn in de Gal. en Lòd. dialecten. Wij zijn tweemaal, drie keer, menigwerf bij hem geweest: mi wi ado-ka ma sinòto, ma saàngé ma dala (m'i adomō-ka ma sinòto, ma gàngé, ma ngòé); "zelden" zou moeten worden ka ma moi-moi: slechts een heel enkele keer; "altijd" drukt men in beide dialekten uit door den transitieven vorm van tjobo-tjobo, het altijd doen; "terwijl" wordt gewoonlijk vervangen door "en": hij lachte terwijl hij het zeide: hij zeide het en lachte; hij kwam terwijl wij aten: wij aten en hij kwam, enz: — Wellicht is het beter eenigen der bovenstaande woorden, omdat zij uit meerdere deelen bestaan, niet bijwoorden, maar bijwoordelijke uitdrukkingen te noemen, daar zij toch dezelfde dienst doen als de overeenkomstige bijwoorden in 't Hollandsch. B. v. ik heb het nooit gehoord: **ma moi-waäsi to isè.** Dan zoude hier (onder de benaming "bijwoordelijke-uitdrukkingen" ook te noemen zijn : "vandaag": doné-manèna o wàngé manèna, (angé ménèna) "morgen": da ginita àsa (alimòka dé adjé) "overmorgen": mĕdiri àsa (medirinidé adjé). Van 't verleden sprekend krijgt het desbetreffend woord in 't Gal. ka vòòr zich: eergisteren: kapidiri; voor-eergisteren: kapagàngi, vòòr-voor-eergisteren: kapiïha; 't Lòd. heeft voor de beide eersten ook ka, maar voegt er nog achter ino: kawidir'-īno; kaogangér-īno; bij 't laatste verliest het ka, maar ino blijft: utu-djoāt'-ino (behalve: utu, wutu, gebruikt men in 't Lòd. het woord: naru, om een hoeveelheid nachten (dagen) aan

te geven; nog zegt men voor: van avond niet — als in 't Gal. — mada-asa, maar ngōtàmaré dé àdjé). Achter het verleden aanduidend woord: kanugo, gisteren, voegt de Lòdarees niet ino, maar ika; hij zegt kanugo'-ika; en evenzoo bij het gezegde: gepasseerde nacht (Gal. kaputu-ka), zegt de Lòdarees: kawutu-ika.; waarom of men nu in 't Lòd. voor kort verleden tijd ika achtervoegt en voor langer verleden tijd ino, begrijp ik niet. „Straks" (verl.) is in beide dialecten kangano; „straks" (heel kort geleden) „kangano àsa (kangano àdjé).

5. bijwoorden van omstandigheid. „slechts" is in beide dialecten tjawali, ook wel komt in die beteekenis voor de partikel ka, dat ook gebruikt wordt om meer stellig te spreken, „mede" en „zelfs", beiden in den zin van „ook" vindt men in beide dialecten terug in „lo". De andere bijwoorden dezer soort worden door werkwoorden wêergegeven.

6. De bijwoorden van wijze. Voor de bevestiging vindt men in beide dialecten hija: ja; ka: wèl. „Zeker" en „stellig" drukt men uit door het naar omstandigheden intransitief of transitief gebruikte gogōu (Gal.) gogòngo (Lòd.) = zeker zijn, zeker doen, zeker meenen. Voor de ontkenning: „neen" (Gal.) hiwa, mahiwa; (Lòd.) uwa; „niet" (Gal.) — wa, (Lòd.) — uwa (beiden als achtervoegsel). Om twijfel uit te drukken: „misschien" nāgala; „waarschijnlijk" gogàka (in beide dialecten). „wellicht" Gal. tèkadé, Lòd. ikia.

Eenigszins gelijk aan de voornaamwoordelijke bijwoorden, er in, er op, er onder, er bij, komen in 't Gal. en 't Lòd. voor de woorden: raba (Gal), dodja (Lòd) = in; dòku, (beide dialecten) = op; litimi (Gal.) lu (Lòd.) = onder; dāte (Gal.) dèkara (Lòd.) = bij, voorafgegaan door het een genitief-betrekking aanduidend ma en gevolgd door een richtingaanduider; b. v. marabaka (ma dodjā-ka en madòdja-ika); maraba-sa (marabaisa); ma dòku-ka (ma dòku-ōka en madòku-ika); madòku-ku (madòku-ūku); ma dòku-é (ma dòku-ījé); ma litimi-ka (ma lu-ōka en ma lu-īka); ma litimì-é (ma lu-ījé); ma dàdé-ka (ma dèkarā-ka en ma dèkar'-īka); madaténo (ma dèkar'-ino); ma daté-ko (ma dèkar'-ōko), enz.

En eenigszins gelijk aan de voornaamwoordelijke bijwoorden (vragend en betrekkelijk) waarin, waarop, enz. kia (Gal. heel dikwijls verlengd tot kékia: waar, met de verschillende richtingaanduiders. 'Kia-ka (kià-ka) te waar, waarin; 'kia-ka (ké-ika),

waarheen; 'kia-no (kia-ino), van waar; kia sa (kia-isa), waar landwaarts; 'kia-é (kia-ije), waar omhoog; 'kia-ka (kia-ūku) waarop-neer); 'kia-ko. ('kia-òko), waar zeewaarts.

Wellicht zijn hier bij te voegen (onbepaald) 'kia-na ka (beide-dialecten), ergens; en de ontkenning hiervan: 'kia-ka-wa (kia-ka-ūwa), nergens.

Onder deze soort voeg ik nog „waarom?" òkia-sa (beide dialecten); ook wel da doòha-so (dja dòa-so).

Voor- en Achterzetsels.

Als voorzetsel („betrekkingswoord" Pr. K.) komen in 't Lòd. evenals in het Gal. voor:

to: van (in zooverre dit beteekent: toebehoorend aan. Dat het, naar Pr. K. „alleen bij de bezittel v.n.w.w. voorkomt" — is niet geheel juist; het komt ook voor andere woorden; b. v.: to una, van hem; to muna, van haar, to ma tūwàni, van mijnheer; to njawa ma somōa van andere menschen; maro to dòku dé to sōa-wa, niet als van de dorpen en de vlekken — zie Woordenl. to).

Voorts: dédé (verk. dé), met, bij.

Sidāgòngo of sigádono (Gal. sidago), tot, tot aan.

Het Gal. sidutu vond ik niet in 't Lòd.

Te recht laakt Pr. K. het in mij, dat ik het achterzetsel 'ka wél en de andere achterzetsels: ku je', sa, ko, no, niet onder de voorzetsels heb opgenomen. Z. H. Gel. toont aan, dat die achterzetsels in wezen met onze voorzetsels overeenkomen en het onderscheid louter uiterlijk is.

We nemen dus nu die achterzetsels allen op:

Gal. ka = Lòd. òka, te, aan, bij, in, op.
„ ka = „ ika, naar, tegen, heen.
„ ku = „ uku, nêer; (op) nêer; (van) af, omlaag.
„ jé = „ ïjé, op omhoog; (uit) op; (naar) op.
„ sa = „ isa, van (zee), naar (land).
„ ko = „ òko, naar (zee), van (land).
„ no = „ ino, hier heen — er heen (het benaderend).

Een verschil tusschen 't Gal. en 't Lòd. dialect bestaat aangaande deze woordjes en wel hierin dat ze in 't eerste dialect vòòr voornaamwoordelijke stammen als vòòrzetsels voorkomen, hetgeen in 't Lòd. dialect niet het geval is. Daar zijn ze altijd achterzetsels:

Deze achterzetsels zijn zooals Pr. K. het noemt gelijkertijd "betrekkingswoorden" en "richtingaanduiders".

Voegwoorden.

De voegwoorden komen in beide dialecten voor een groot deel overeen.

Het voornaamste is dé: en (dat dit in 't Gal. eigenlijk déo zou zijn, is niet juist; naar ik uit de spreektaal opgevangen heb is het in 't Tern sé en niet si).

La komt als dé in beide dialecten voor, als: vervolgens; ook wel als: opdat.

Voor maro (Gal.) — dikwijs gevolgd door ka: gelijk, als, alsof, evenals, hoort men in 't Lòd. immer murūka, alsof 't één woord is.

Nàko-so (Gal.) als, indien, wanneer, komt in 't Lòd. zelden met so, meestal alleen als nàko voor.

duma (Gal.) maar wordt duru in 't Lòd.

sébàbu (Gal.) wordt (Lòd.) sàbabu, omdat, dewijl.

dòne, voor: dan, alsdan, vindt men in beide dialecten.

Om den zin te beginnen vindt men in 't Lòd. veel: mĕna of mĕna-ka, gewoonlijk gevolgd door dé: nu, hierop, en ook: manègé-òka, ook gevolgd door dé: toen, daarop. In 't Gal. vindt men van deze twee het meest magèna-de, soms voorafgegaan door la; manèna-dè, komt daar zelden voor; wel vindt men dé alleen in den zin van: nu, hierop, toen, daarop, in beide dialecten.

sidago, zoodat, totdat, wordt in 't Lòd. sigadono of sidagongo.

so (Gal.) redegevend: dus, komt ook in 't Lòd. voor; dikwijls heeft het in den zin niet meer beteekenis dan: en.

mutuādé (Gal.): daarom, hoort men in 't Lòd. niet of zeer weinig.

ngaroko (Gal.): ofschoon, al is het ook, al ware het ook, verliest in 't Lòd. 't laatste lid, dus: ngaro.

itilai en hitilai: indien maar, zij het ook, hoort men in beide dialecten.

èko (Gal.): of, hoort men in 't Lòd. niet; men zegt daarvoor: bòlo, dat meen ik in dezen zin ook in 't Tern. gebruikt wordt.

Tusschenwerpsels.

Deze treft men ook talrijk aan in 't Lòda'sch dialect. Velen komen met die uit 't Gal. overeen, anderen verschillen. Ik laat er hier eenige volgen:

adédé! oôo! zie eens! wel, wel!
adédèso! au! ach! wee!
ouûu-jé! (juichkreet).
adĕ! niet?! ik dacht zoo!
i bòloto! laat 't zijn! 't is goed!
kuku! kiekeboe.
dèé! och, loop!
hĕloko! gekheid! je meent het niet! 'k geef er wat om!
buré! voort! (tegen kippen).
wèè! voort! (tegen honden).
ita! koest! (〃 〃).
fé! bij bezweringen; passeer! maak je weg!
ė! aanroep: hei!
djé! (Gal. hé!) bijna! zie! of zoo iets, bij iets accidenteels of wonderlijks.
gòmanga-naga! bij de geesten!
angè-dàku! zoo waar als de zon aan den hemel staat!
ilāha! verbazend! geducht! neen maar!
ilaïlala! basterdvloek overgenomen van de Mohamedanen.
idjāā! (plagerig): jawel! zie zoo! ha, ha!
ika! vooruit!
ino! komaan!
uwàé! och, zeur niet!
abé-īka! welaan! dat wil ik eens zien!
taiti! gauw wat!
siòko! helaas! ach!
tjèdĕké! minachting: bah! hoe laf! of afschuw: bah! hoe vies!
ato! (accidenteel): zie! wel! ei!
ké! och! wel!
ėna! neen maar! wel! zie!

ENZ.

LÒDASCHE TEKSTEN MET VERTALING.

---

1. Badabangisa.

Ngòwĕdjèka moi Arasikisa ai guàwé ma òdjomo, dé'mi kàso dja òdjomo guàwe manėgė ma kaï; so ngòwĕdjėka i mi moi muna ka dé i mi tilibu, dé ami ngòwaka a tumudingi, dé ami kàso ma ǹgòwaka lo 7. Mĕna-ka de i sì dèmo mo ngòwaka. 〃Adji gùawé ma òdjomo〃, Arasikisa o tèmo. 〃Ha, ha! ngòwaka manėgé to ngodji moi!〃 Dé i si supu-òko dé o tèmo: 〃Ha, ha! to ngodji uwa! Ha, ha! bé-ika, moi-osi ni si supu!〃 — Ha, ha! to ngodji uwa! Ha, ha! bé-ika, moi-osi ni si supu!〃. — Ha, ha! to ngodji uwa! Ha, ha! bé-ika, moi-osi ni si supu!〃 Mĕna-ka i dja si supu sigadono a tumudingi, dé adjé o tèmo: 〃Ha, ha! manėgé to ngodji adji ngòwaka!〃

Mĕna-ka ai wòla-ka dj'āo-ika. Dé o tèmo: 〃no gogègéré dé ngodji to tàgi, siòde to nònu.〃 Ai dodowi dòkoto ma ròèsé ngairi moi dé o dja si dowi njawa dé òdé. Bòlot-ika dé o dja kurunga-ika njawa, dé pititi, dé tòmo. De mĕna-ka dé o ma djobō-li dé o si bĕdjèdjongo, o tèmo: 〃uwa kéïka-naga uwa no tàgi; no gogògéré wòlā-ka, dé noma sakaï la n'òdjom'-ika; ngaro uwa no dji damā; ngodji to tàgi adji djumati moi.〃

Mĕna-ka dé Badabangisa o ulè, rubè-òka guratji a sangaini, so ai giama dja lòlà-ka, lōa moi. Dé mĕna-ka Arasikisa o suwutu dé o àdjoko: 〃Badabangisa!〃 — 〃Djōu!〃 — 〃Na kaïnō-si!〃 — A kaika-ūwa. Dé o tèmo: 〃dja dòa-so i ni mòdongo? Abé-ika ani giami! dja dòà-so na gògono? Ani giama, abé-ika! wo léga!.... Ha, ha! to ngòna ani goguūlè, dé i ni modongo!〃

Mĕna-ka ï lalamokò-ka dé o ma djobo, Arasikisa. Dé o djadji o tèmo: 〃ai djumati sinòto!〃 — Dé o pasalā-ka dé Badabangisa o dja si supu njawa, o dja ngöiki kurungā-ka. Òkia ma ngòé i si supu-ino de wòla dja tupuku, dé i ma djobō-ka; ai kawasa rupa-rupa dj'āo. Dé djo pasalà-ka dé ai wola ma komòmana, Arasikisa adji ali ma ngunungu-ku, i tuèré dé a pòkala dé o tèmo: 〃Bada-

bangisa adji wòla a tupuk' òka.» Dé o ma djobo. Mĕna-ka a kaika ai wòla, ka ma bukuk' òka. Dé o dja niki.

Dé naga-ino-si, èna! ai kuguru djo isèu' òka. Dé o àdjoko: »Badabangisa! ani àma to ni àkana dja torōu òkia, so no dji màdja-ika?» — »Ama! né-òka to ni damā, so no ma tait'-ino!» Mĕna-ka dé o gàsi ï si tūaka. Mĕna dé i dàdi ka ngòlo-lamo-ika. Dé a udomo a monunu-òka. Òna naga kéika-naga dj'adon'-òka dé i si gisènè, naga-inōka-li ai kuguru i suwut'ino. Mĕna-ka dé o dja niki-oli dé o dja daènè de. o àdjoko, o tèmo: »Badabangisa!» — »Djou!» — »Òkia to ni àkana dja torōu, ani àma, so no dji màdja-ika?» — Dé una o walusu, o tèmo: »Ama! né-òka to ni damā-ika, to no ma tait'-ino!» — Dé una o tèmo: »Kawàsa! nï si tūaka kawo!» — Dé mĕna-ka de ï marasā-ka dé o ma si gelèlo-ka-uwa. Dé mĕna-ka dé o ma dàgi-dàgi dé ma tonōa-ika 'adono dé o dja daèn'-òkā-li. Dé o àdjoko-li o tèmo: »Badabangisa!» — »Djou!» — Òkia to ni àkana dja torōu, ani àma, so no dji màdja-ika?» Dé una o walusu, o tèmo: »Ama! né-òka to ni damā-ika, so no ma tait'-ino.» Dé una o tèmo: »kawàsa! nï si tūaka kokòté!» — Dé mĕna-ka dé ai ròèsé ma alam i gò-ka de ai ròèsé ka sisika i ngodumu. Dé mĕna-ka dé òna djo pasalà-ka. Dé odja niki-oli; naga-inō-si èna ai kuguru ka djo isèn'-ōsi; ato! i ma todòkana, èna, dje! un'-òna o suwut'-ino. Dé o àdjoko-li, o tèmo: »Badabangisa!» — »Djou!» — Òkia to ni àkana dja torōu, adji ngòwaka! to no dji màdja-ika?» — Dé una o walusu: »Ama! nē òka to ni damā, so no ma tait'ino!» — Mĕna-ka dé Badabangisa o tèmo: » Kawàsa! nï si tūaka bòtèmè.» — Mĕna-ka dé ï gò-ka. So a òdjom'-òka dé o dja niki-oli. Dé o dja daèn'-òkà-li, dé o àdjo-kō-li, dé o tèmo: »Badabangisa!» — »Djōu!» — »Òkia to ni àkana dja torōu, adji ngòwaka! so no dji màdja-ika?» — Dé una o walusu: »Ama! né-òka to ni damā, so no ma tait'-ino!» — Dé o Badabangisa o tèmo: »kawàsa! djé! òkia-uwa wo ma si riwo, so dòné adji àma àngé ménèna o na òdjomo.» — De mĕna-ka dé o sano: »Ama! ani 'kia ménèna, o bòtoliò-ka? Dé una o wālusu: »Ha! ngòwaka! uwa na titigi; manègé adji ròèsé ma domòtéké; nàko manègé no si bòsana, dòné to sònèngè!» — Dé una o mau o si bòsana, so uku o si bòsana, dé ai àma o sonèng'-òka, so djòku moi ma somōa moi a turabà-ka. De mĕna-ka dé o Badabangisa o àdjoko o tèmo: »Kawàsa! ni ma togumu, sababu ngini ni dji sigaro, so adji àma tï tòmà-ka!» Dé o suloko: »o barono dj'arèsé kaju djàngé ni j'āo-ino la wï si palihara adji àma.»

Mĕna-ka dé o barono dj'arèsé kaju djangé manégé ï adou'-uwa, so ï madja-ika.

Manégé-òka dé i ma djobò-ka, dé dòku ma ogu-òko djo supuòko. Dé Badabangisa o tutupuku naru 7 dé àngé 7, ka so komĕnèka. Dé o dòku ma njawa djo isènè, so djo tèmo: „òkia kolano i dàdi, so dji tutupuku ma sangisara manégé: Abé-ika wï léga!" Manégé-òka kòku ma njawa dja kaïka ï lega, de ï āo dai-òko dé ï si tédé o kolano; sodjo ramé naru 9 dé àngé 9 ka i totiahi.

Badabangisa.

Eene vrouw at de manga-vruchten van een Reus, en haar hond at de schillen dier vruchten; dus werd die ééne vrouw zwanger en haar kinderen waren 7 en de jongen van haar hond waren ook 7. Toen berichtte men dat zij gebaard had. „Mijn mangga-vruchten at zij" zeide de Reus. „Ha, ha! (van) die kinderen is één van mij". Zij nu brachten het naar buiten en hij zeide: „Ha, ha! (dit is) niet van mij! Ha, ha! komaan, breng er nog een buiten!" — Ha, ha! (dit is) niet van mij! Ha, ha! komaan, breng er nog een buiten! — Ha, ha! (dit is) niet van mij! Ha, ha! komaan, breng er nog een buiten!" — Nu brachten zij ze buiten tot zeven toe, en toen eerst zeide hij: „Ha, ha! dit is mijn kind!"

Nu hebben ze het naar zijn huis gebracht. En hij zeide: „blijf, en ik ga toespijs (vleesch) zoeken." Zijn draagstok (juk) was een geheele dòko-palm en daaraan droeg hij menschen en (ander) vleesch (dat hij eventueel machtig werd). Als hij klaar was (van de jacht terug kwam) kooide hij de menschen op, met rupsen en slangen (waar hij ze waarschijnlijk mee voedde en vetmestte). En nu vertrok hij weêr en beval, zeggende: „gij moogt nergens heengaan; gij blijft in het huis en bereidt u eten en eet dat op; al is het ook dat ge niet op mij wacht (ge behoeft niet op mij te wachten), ik ga (voor) een geheele week (weg)."

Nu (ging) Badabangisa spelen; hij graaide (voor zijn genoegen) in een martavaan (pot) met goud, zoodat één afdeeling van z'n arm (z'n beneden arm) er mee omhuld werd (of: een goudkleur kreeg). En nu kwam de Reus terug en riep: „Badabangisa!"— „Heer!" (ja) — „Kom eens hier!" — Hij ging er niet heen. En hij zeide: „waarom zijt ge bang? Komaan je hand! waarom verbergt ge die? Je hand, komaan! laten we (laat eens) zien!... Ha, ha!

je speelgoed en gij zijt bevreesd (ge zijt bevreesd dat ik zou te weten komen wat je tot speelgoed gekozen had)!"

Nu was hij groot geworden en de Reus ging (weêr eens op) weg. En hij stelde vast, zeggende: "mijn twee weken" (ik blijf twee weken weg). — Toen hij weg was, liet Badabangisa de menschen uit, hij bevrijdde ze uit de kooi. Zijn (de Reus zijn) hebben en en houên brachten ze naar buiten en het huis hebben ze in brand gestoken; toen zijn ze weggegaan; zijn volk (de menschen die hij bevrijd had) droegen van alles meê. Toen zij weg waren, vielen de roetvlokken van zijn huis op des Reuzen borst, en hij sloeg ze af en zeide: "Badabangisa heeft mijn huis in brand gestoken." En hij ging op weg. Nu ging hij naar zijn huis, slechts de verkoolde overblijfselen (vond hij). En hij zette hen na.

En daaromtrent heen, ja! hebben ze zijn gedruisch gehoord. En hij riep: "Badabangisa! wat kwaad heeft je vader gedaan, dat ge mij verlaten hebt?" — "Vader! hier wacht ik u, dus haast u hierheen!" — Nu wierpen ze (de volgelingen van Badabangisa) zout naar hem weg. Dit werd tot een groote zee. En hij (de Reus) dronk die geheel leeg. Toen zij daar ergens omtrent aangekomen waren, luisterden zij, daaromtrent kwam zijn (des Reuzen) gedruisch wêer aan. Nu joeg hij hen wêer na en bereikte hen en riep, zeggende: "Badabangisa!" — "Heer! — "Wat kwaad heb ik, je vader, je gedaan, dat ge mij verlaten hebt?" En hij riep terug en zeide: "Vader! hier wacht ik op u, dus haast u hierheen!" — (Verder) zeide hij: "mannen! werpt asch weg!" Nu werden hem (den Reus) zijn oogen beneveld en hij kon niet meer zien. Nu strompelde hij maar voort en daar ergens heen gekomen, trof hij hen weêr aan. En hij riep weêr en zeide: "Badabangisa!" — "Heer!" — "Wat heb ik, je vader, je kwaads gedaan, dat ge mij verlaten hebt?" En hij riep terug, hij zeide: "Vader! hier wacht ik u op, dus haast u hierheen". En (verder) zeide hij: "werp bosch-knikkers (de vruchten van een slingerplant met dorens — waarmee de jeugd speelt als met knikkers) weg." — En nu leefden die op over zijn geheele lichaam, zoodat zijn geheele lichaam één doorn was. Nu waren zij weêr voort. En hij (de reus — hoe die de asch uit de oogen en de doorns van het lichaam kreeg wordt niet meegedeeld) zette hen weêr na; daaromtrent heen hoorden zij weêr zijn gedruisch; zie, hoe schrikten ze, ja, o! hij was wêer bij hen aangekomen. En hij riep weêr; hij zeide: "Badabangisa! — "Heer! — "Wat kwaads heb ik je gedaan, mijn kind! dat gij mij verlaten hebt?" — Nu riep Badabangisa terug: "Vader!

hier wacht ik op u, spoed u dus hierheen!" Nu zeide Badabangisa (verder): "mannen! werpt gierst over hem". Nu kwam die op hem op (overgroeide die hem). En hij heeft haar opgegeten en heeft hen weêr vervolgd. En hij haalde hen weêr in en riep weêr, hij zeide: "Badabangisa!"— "Heer!"— "Wat kwaads heb ik je gedaan, mijn kind! dat je mij verlaten hebt?"— En hij riep terug: "Vader! hier wacht ik op u, dus spoed u hierheen!"— En Badabangisa hij zeide (verder): "Mannen! zie! er is niets (meer) waarmede wij ons helpen kunnen (namelijk om den Reus op te houden), dus nu zal mijn vader ons dezen dag opeten."— En nu vroeg hij: "Vader! uw wat hier, in de flesch? (wat is dat hier in die flesch van u)."— En hij (de Reus) riep terug: "O! kind! raak daar niet aan; dat is de volggeest van mijn lichaam, als ge die stuk slaat dan sterf ik."— En hij (Badabangisa wilde haar stuk slaan, dus eensklaps sloeg hij haar stuk en zijn vader is gestorven (viel dood) en (in zijn val) deed hij een deel van den berg instorten. Nu riep Badabangisa en zeide: "Mannen! houdt stil, omdat gij mij opgestookt hebt, heb ik mijn vader vermoord!" En hij beval: "breng hier heen drie stukken wit katoen en laat ons mijn vader daarmede verzorgen (hem er in wikkelen — er een lijkwade voor hem van maken op Mohamedaansche wijze—)."— Nu waren die drie stukken wit katoen niet toereikend (omdat de Reus zoo groot was), dus hebben ze hem (maar zoo) gelaten.

Toen zijn zij vertrokken (uit het bosch) en kwamen zeewaarts uit aan het uiteinde van een stad. En Badabangisa schoot (loste vreugdeschoten) al maar door 7 nachten en 7 dagen aan één stuk. En de menschen der stad hoorden het en zij zeiden: "welke koning is er geworden (wie is er koning geworden) dat ze maar aldoor zoo geweldig schieten? Komaan laat ons hem gaan zien."— Toen gingen de menschen der stad er op toe om hem te zien en zij namen hem mêe zeewaarts en zij verhieven hem tot koning; en zij hielden volle 9 nachten en 9 dagen feest.

2. Kariànga.

Kariànga ma awa mï si nòmu. La ma ka-ika ma kolano ai ngowaka mo dja dèmo. Manomòma-ika mo ririaka; duru mo hòluku. Dé adjé mo raraba-li, mo mi dèmo-li, duru mo hòluku. Sidagongo mo djai gèto-gètongo, duru djo hòluku. Mo nonongoruku dé adjé mo

mòdéké, dé mo tèmo: „so kòmĕna la ké adji gogulè. „So nàko àngé dé i dola-ijé dumun'òka, duru dé wutu dé ai tàpisuma 'aik-'òka. So ï maké dé djo tèmo: „tjèdĕké! njawa dja lolòa dé o ma dàdi o kariànga, so wo hòluku." Manėgé dé m'àngé-ino dé djo tàgi gorogo djo dola. Una ma nauru o dola. Nàko dé a tuèré ami riaka i mi orà-ka. Dé muna mo tèmo: „ka idji orà-ka; so ani tuàla-uku no nōa-uku la no dji si guti-uku." — Duru ka i mi òra-ka. Dé òna isi djai-djai sosaha-salàka ï si ròtanga. Duru o hòluku. Una ka to ai wĕdjėka-uku o mòkuru. Manėgé òka dé djo lio moma wola-ika.

Mĕna-ka dé anu riaka djo tèmo: „no tàgi, àkéré no si niti." — Bòloto, dé òna djo tàgi-òka dé Kariànga ai tàpisuma mo si bolotéké torak'-ijé; dé muna àkéré mo si uit'-òka. Dé ami riaka manėgé dja kaïno, so ai tapisuma dja nònu. Moma wòla dja padjèkò-ka, duru dja maké-uwa. So dé àkéré udom'-uku djo gusè dé i si nònu dé adje dja màké tòrakà-ka mo si bolòtek'-ijé. Dé dja tupuk'-òka.

Dé muna mo suwutu dé o tèmo: „adji tàpisumu! ka i dji gògama-so!" Dé muna, mo tèmo: „é! kangano mané-òka, dé àkèré to si uit'-òkadé dja tupuk-òka." Dé una o tèmo: „é! manėgé adji tàpisuma lo na tupnk'-òka; sò ngòna no gogògéré ami wòlà-ka, la ngodji to tàgi-ōsi:" — Dé una lo o tàgi dé muna lo mï miki dé mo ari-ari-mōduku. Dé una kàso a màké-ika, dé o si bĕdjèdjongo o tèmo: „nia djōu nėgé-ino-naga so ni mi tabéa." Ika, tutui-oli a màké-ika o si bĕdjèdjong'-oli: „mia djōu nėgé-ino-naga, so ni mi tabé a." So dé ai nguté ma gòlà-ka dé o mi damā. Tèkaṇ'-uwa dé mo suwut'-ino, dé mo tèmo: „adji làko ka dja tubuso, so ani ūguru na tigirang'-ika, la to ma idu-òka-si." Dé una lo a tigirang-ika, so mo ma idu-òka. Dé i mi kiòlok'-òka de kilòtini moi a taur'-ino, o mi si gĕrena-ijẹ dé una o dolà-ka.

Dé muna i todakan'-ino, dé mï nònu ami ròkata, duru dje! mï maké-uwa. Dé muna mo ari, de mo totòngi, mo si kaïjé mo si kaūku. Dé ma hatibi o djala, dé o mi lĕléga-isa: „mu dina ngu i mi moi mo susa okia mo rasai okia, so mo totò-ngi mo si kaïjé mo si kaūku? Abé-ika! né-isa la wo mi sano." — Dé muna mo tèmo: „é! to susa okia-uwa, duru adji ròkata 'ïja." — Dé ma hatibi o tèmo: „no warèn'-òko: nàko ka manėgé dé uwa mo susa." Mĕna-ka dé i mi āo ma hatibi-ai wola-ika. Ma hatibi manėgé ai wĕdjéka i dja butanga, dé muna so a tumudingi. Dé ona djo tèmo muna-ika: „àkéré no si niti!" Dé muna, djé mo ari-òka. Dé bòloto, ami kòngo, djé! i tuèr'-òka dé dàku ami ròkatà-ka dja kaïjé. Dé

una o tèmo: „dja dòa-so, djé! mo ari-òkā-li, ni djou?" — A i ōrangi o dja suloko i mi sano. Dé muna mo tèmo: „é! njawa duniā-ka djo tèmo mi sakai; dòné ngodji ta dodoà to sakai?" — Manėgé dé djo lio i si dèmo. Dé una o tèmo: „ika! ngaro ka mo sakai." — Dé moma mo sakai i nomo i rupa-rupa. Dé òna djo tèmō-li: „wo tàgi wo ma hòko." — Dé muna ami kongo, djé! i tuèr'-òka-li, so dàku ami ròkatā-ka ka dja kaïje-òka-li. Dé una o tèmō-li: „ngaro ka moma hòko." — Dé òna i ma hòko. To òna ka i mèla moma hiòko; dura to muna dé mo ma hòko-uku ka igo-tjòngo dé goròho-paha: so òna manėgé i ma si djaus'-òka. Manègé dé djo tèmō-li: „wo tàgi wo lulè." — Dé ma hatibi o dja si rabu dai ngolot'-ōko. Dé òna djo lulè. Ona djo djodjòma djo lulè, duru ka djo gila-gila-ka djo lutu. Dé munā-li mo lulè: duru mo lutū-wa: so mi-mira ma djòku-ika mo tatàgi. Mĕna-ka dé òna djo lio dé ma hatibi ai wòla-isa dja kaïsa; dé djo sosonèngè manėgé a butanga moma djawāda dji sakai: utu 9, ange 9 djo ramé. Muna manėgé kadina kāmari ma dodjà-ka mo gogògéré.

Dé òna ma dudun' òka i ma kokosōnèngè dj'ōdjomo dé djo ūdomo. Dé anu rōkàta ngutè a siara, so mo dolà-ka. Dé lo moma hārĕta i ngōdumu mó aò-ka.

Manėgé dé ma ngōdjomo i togum'òka, so i mi nònu, duru i mi màké-uwa, dé moma hārĕta i ngodumu lo i djangà-ka.

Leguaan.

Léguaan z'n moeder ging voor hem (eene vrouw) zoeken. En zij ging heen en sprak er des konings kinderen (dochters) over aan. Eerst (ging) zij tot de oudste, maar zij wilde niet. Zoodat zij tot haar allen hoofd voor hoofd kwam, maar zij wilden niet. De jongste eerst wilde en zij zeide: „het zij zoo, (hij) zij mij dan tot speelgoed." — Dus overdag klom hij op (en bleef) op de zoldering, maar als het donker was heeft hij zijn mom (omhulsel) afgedaan. Dus vonden zij (de oudere zusters) hem en zeiden: „foei! het is een goed (wezenlijk) mensch, maar hij deed zich worden (hij deed zich voor als) een léguaan, dus wilden we (hem) niet." — Toen op den volgenden dag gingen zij djamboe-vruchten klimmen. Hij de man klom. Als hij ze deed vallen, kaapten de oudere zusters ze van haar (de jongste) weg. En zij zeide: „zij hebben ze van mij weggekaapt, dus doe ze in je hoofddoek en laat ze voor mij omlaag." Maar toch kaapten zij ze

van haar af. En zij haastten zich om hem op een zilveren schenkblád de ingredienten voor het betelkauwen aan te bieden. Maar hij wilde niet. Hij pruimde uit de (doos) zijner vrouw. Daarna zijn zij naar huis teruggekeerd.

Nu zeiden haar oudere zusters tot haar: „ga, en haal (vul) water.” Goed, toen zij weggegaan waren, spleet (verborg) zij den mom van Leguaan in een (bamboe) dakspar, en zij is water gaan halen. En hare oudere zusters kwamen en zochten zijn mom. Hun (geheele) huis betastten zij (haalden zij overhoop) maar zij vonden het niet. Toen goten zij water in een kom en zochten er meê (zij liepen met dat water door 't huis, opdat, indien de léguane-huid ergens was, de schitterende schubben door het water zouden weêrspiegeld worden) en toen eerst vonden zij het ingespleten (verborgen) in een dakspar. En zij hebben het verbrand.

En zij kwam terug en hij zeide: „(waar is) mijn mom! ik heb het zoo koud!” — En hij zeide: „ach! daar straks was het hier en toen ik water ben gaan halen hebben zij het verbrand.” — En hij zeide: ach! mijn mom hebt ge ook verbrand; dus gij blijft in je huis en ik ga weg!” — en hij ging ook en zij zette hem na en weende al maar door. Hij nu vond (ontmoette) honden en droeg ze op, zeggende: „julie heer (mevrouw) komt hieromtrent heen, dus groet haar.” — Voorts, daar vond (ontmoette) hij weer rijstvogeltjes en droeg ze weer op: „julie mevrouw komt hieromtrent heen, dus groet haar.” — Toen hij nu aan den voet van zijn ladder was (het schijnt dus dat hij een djin of widadara uit de hemelgewesten was) wachte hij op haar. Het duurde niet lang of zij kwam daar aan en zij zeide: „mijn oogen zijn zoo zwaar (ik ben zoo slaperig), dus steek je dijbeen recht uit, dat ik mij eerst wat te slapen leg.” En hij heeft het rechtuit gestoken en zij heeft zich te slapen gelegd. Toen zij vast ingeslapen was, trok hij een aangespoeld stuk drijfhout naar zich toe, legde haar daar, als op een kussen, op en toen is hij geklommen (op zijn ladder).

Toen zij wakker schrikte, zocht zij haar man, maar ach! Zij vond hem niet. Toen weende zij en liep langs het strand al op en nêer. Nu was (daar) een schriftgeleerde aan het visschen (met het werpnet) en keek landwaarts naar haar (en zeide bij zich zelven): „zij daar een, aan land, wat heeft zij voor zorg, wat heeft zij voor meêwarigs, dat zij maar altijd op en neêr langs het strand loopt? Komaan, laten we aan land gaan en haar vragen!” — En zij zeide: „ach! ik heb geen zorg, maar mijn man is er niet.” — En de

schriftgeleerde zeide: „stijg maar in (mijn vaartuig); als het dat maar is, heb dan maar geen zorg.” — Nu ze hebben haar meêgenomen naar het huis van den schriftgeleerde. Die schriftgeleerde had zes vrouwen en zij (er bij) dus dat was zeven. En zij zeiden tot haar: „ga water halen!” En zij, zie! zij heeft geweend (omdat zij, een prinses, nu gebruikt werd om slavinnedienst te doen). Goed, haar tranen, zie! zij zijn gevallen en (stegen) toen omhoog naar haar man. En hij zeide: „waarom, zie! heeft zij weêr geweend, uw heer (mevrouw)?” — Hij zond zijn dienaars om haar te ondervragen. En zij zeide: „ach! menschen van de aarde (stervelingen) zeggen dat we koken moeten; hoe nu zal ik (een prinses) koken? — Toen keerden zij terug en gaven het te kennen. En hij zeide: „welaan! al is het ook, dat zij kookt (laat haar maar koken).” — En zij kookte spijzen van allerlei aard. En zij zeiden weêr: „laat ons gaan poepen.” — En haar tranen, zie! ze droppelden weêr neer en zijn toen weêr omhoog (gestegen) naar haar man. En hij zeide weêr: „al is het ook, dat zij poept (laat haar maar poepen).” — En zij poepten. De poep van haar (die andere vrouwen) stonk; maar van haar, toen zij poepte, was het louter gebrande klapper en welriekende olie, zoodat zij (die anderen) er zich mee besmeerden. Toen zeiden zij weêr: „laat ons gaan rollen (op de golven — een spel voor hoogere wezens).” — Toen roeide de schriftgeleerde haar een eind in zee. Nu (zouden) zij rollen. Zij (die anderen) rolden eerst, maar zij zonken recht uit (zij zonken als baksteenen). Toen rolde zij weêr: maar zij zonk niet: dus wandelde zij op de zee (eigenlijk het zeewater). Nu zijn zij teruggekeerd en gingen landwaarts naar het huis van den schriftgeleerde en zij kookten voor die zes dooden het grafmaal: 9 nachten en 9 dagen maakten zij feest. Zij bleef daar landwaarts binnen in de kamer.

En zij daarbuiten deden tegen elkaar op, wie het meest kon eten en drinken. Toen liet haar man zijn ladder af en zij is opgeklommen. En ook heeft zij al hunne schatten medegenomen.

Toen hun feestmaaltijd was afgeloopen, zochten zij haar, maar zij vonden haar niet, en hun schatten waren ook alle verdwenen.

---

3. Kolano Ligua.

Ma kolano moi ai ngôwaka ai rômanga, Kolano Ligua. Dé o mi doguruga ngo Saribanunu. Dé ma ngina-ino mï sakāi-ku, duru

'odjom'-ūwa, sabàbu ai sinjia i susa, dòné ai ngina o tàgi mï si maha-uwa. Dé ai ngina mo tèmo ai birang'-ika: «abé-ika! no tàgi nï sano ma Kolano-Ligua ai sinjia i dòa so 'odjum'-uwa.» — Dé una o tèmo: «adji gogulé moi ta kĕlèlo; nàko ni dji si maha-uwa dé adji sŏnè-ngè ma titi manègé-òka. — Dé ai ngina mo tèmo: «nàko ai sinjia okia-naga la ngaro ka 'ŏdjomo.» Dé ai birang'-ika o tèmo: «no dji kupa.

Dé ai bilālono: ai kupa 7, dé ai tōunu 7, dé aï mŏkuru 7, dé ai bido 7, dé ai dudu 7. Dé manėgé-òka dé o tàgi. Dé dòku ma đodogum'-òka a kaïka dé o gògér'-ūku dé 'ŏdjòmo. I bŏloto dé o tàgi wòngan'-isa. Dé mĕna-ka dé o ma si bolŏtéké kariàng'-ika. Manėge-òka dé ma sumu ma fakiri gòta mo djè. Kariànga manėgé àgér'-òka i dola-ïjé. Bŏlot'-īka dé ami gòta ma tòta-ka, de ma kaïka ėna ma màké-īka. Dé mo mŏdongo so ma tubālingi, dé mo si tūaka. Mĕna-ka dé ami gòta ma tădoto dé mo si taï. Dé ami kiārono ma djoku-òka i ma tamī-jé. Dé ami wòlà-ka mo ma si adon'-īka, dé ami gòta ma pòla. Dé ėna i tèmo: «uwa na kopòla dé i dji djabo!» — Dé muna i mi tŏdjata dé ami wòla-ika m'ŏsama. Dé ėna i tèmo: «ngaro ka no ma sakaï. — Dé mĕna-ka dé mo ma sakaï. So m'òdjomo i bŏloto dé ma sōu mo si damé-ka. Dé mo tàgi-òkà dé ėna dja òdjom'-òka. Dé muna mo lio-ino dé mo tèmo: «adj'inomo nagà-ka.» Dé ma djè, duru méïà-ka: ėna! una a òdjom'-òka.

Manėgé-òka dé m'àngé-ino dé àkéré mo si gūiti. Dé mo lio-ino dé mo sakaï: mo sinanga dé bèra mo sakaï. Dé m'ŏdjomo i bŏloto. dé mo tàgi mòkuru i gagani ma lätété sidagongo rāki 4. Duru ma mŏkuru lo i mi gani-uwa. Dé raki moi-oli ma lätété, dé ma mŏkuru, dé àdjé i mi gani, so mo ruba-isa sidāgongo àngé moi i mi totuwutu. Dé ngotamaré dé adjé mo mŏmiki, so mo lio ami wòla-ika. Dé mo sakaï bira dé mo sinanga. Dé dj'òdjà-ka dé m'ŏdjomo i bŏloto, dé ma sōu dé médja-ka ma noa-ika, dé mŏkuru i gagani ma lèta-uku dé ma nōa-īka medjà-ka. De muna mo tàgi-ŏka dé una o supu dé o mŏkuru, so ï gami dé o ruba-isa médja ma djŏku-òka. Dé mo lio-ino, ėna, mï maké-ino o ruba-isa. Dé muna mo tèmo: «é! dānòngo ménėna ka ngòna?» — Dé o mŏmik' ïjé dé mï suloko 'ŏdjomo. Dé 'ŏdjòmo i bŏloto dé o ma idu. O mŏmik'-ïjé dé m'àngé-ino.

Dé ma kolano ai ngŏwaka dé ai ōgangi djo tàgi-tàgi ai ràki dja dola. Dé o sano: «èdjé! manėgé-naga nāg'òngo?» — Dé muna mo tèmo: «makolano ai ràki dja dola ai ngŏwaka a tumudingi.» —

Dé ai ngèdjé-ika o tèmo: „èdjé! no tàgi no midèmo mo nonongoru manègé-òka.” — Dé mo tàgi dé ma kaïka, èna! òna wisa djo tàkoro. Dé mo mi dèmo mo ririaka, duru mo hòluku, so mo mi kokōbiri. Dé adjé mo lio-ika de una o mi sano o tèmo: „èdjé! i dòa?” — De muna mo tèmo: „dānòngo! ka no dji màké djo hòluku, so i dji kokōbiri.” — Dé m'àngé-inō-li dé muna mo tàgi mo dja dèmo a butanga; duru ka so kòmanègé; djo hòluku i dja ngodumu. De mo nonongoru mo mi dèmo dé adjé mo mòdéké. De mo liò-ka dé o mi sano, dé muna mo tèmo: „ka no dji kĕlèlo, sababu mo mòdéké.” Dé ma wutu-kū dé o tàgi o lilila ai wĕdjèka-ika. Dé i àngé-òka dé o lio. Dé ma wutu-ku dé o tàgi-ōli; a kaïka dé, ato! o lio dési tàkisuma ma gògon'-òka, dé ï màké-òka. Dé adjé ma iké, so o liò-ka.

Dé ma kolano ai ōràngi o dja sūloko ï léga, dé djo tèmo: „ménèna tumidingi dé a kaïno ai ràki dja dola.” Manègé dé ma wuti 7, dé a kaïka dé djo tàgi dé djo dola. Dé òna djo djodjòma-ka dé àdjé una o toturu. Dé a kaïka ma ràki-ōka dé o mi àdjoko. Ma kaïno dé una o tèmo: „ani riaka i ni sigaro dé uwa no mòtéké.” Duru muna mo hòluku. Sa ai ràki dja dola i bòloto dé mo lio.

Lo ami riaka i mi sigaro i ma òdjiki; duru i ma òdjik'i ūwa, so i ma dididé. Manègé dé ami riaka i tèmo: „ngomi mi djodjòma no mi tila.” — La òna i bòloto àdje muna-li mo ma didé; duru ma gūmini dja tèké-nakòka, so i mi tila i ma poputurung'-ika dé ma gūmini i tola, so mo tuèr'-òka sahar'-ūku. Mĕna-ka dé anu riaka djō liò-ko. Dé ma Kolano-Ligua o sano o tèmo. „so nia nongoru muna kià-ka?” — Dé djo tèmo: „nègé-òko-naga mototuru.” — Dé o mi si bàtongo dé i m'ïja-òko dé o tàgi o mi nònu. A kaïsa àkér' òka o mi léga duru muna m'ïja. Dé o tàgi sahar'-ūku o mi léga. A kaïka, èna! ngārumu lo dja sònèng'-òka. Mĕnà-ka dé gūmini o tolà-ka, dé a siara, o tèmo: „no ma si tjoho dé to ni tauru.” — Duru máku-n'ūwa, sabàbu tòmo ma ngòwaka i mi susu, so i mi asi-asir'-òka, so mo ma si tjoho màkun'uwa. Dé una opiti, so gū-mini o mi si dopilikuru. So mĕna-ka mo gògár'ūku, dé àdjé una o dola dé o mi tauru. Dé tèmo: „kanganó-si manègé to tèmo: „„uwa no dja mòtéké””; duru no hòluku, so ka no dja mòtéké sidāgongo no susa.”

Manègé dé djo liō-ko dé ï si kagaro djo tàgi djo ngau. Manègé-òka djo tàgi-òka dé ami riaka i mi sigaro: „nàko ngomi mia ròkata djo tàgi-òka dé àkéré mi sāuk'-ika, la djo suwutu dé mi dja si bòkala.” — So muna mo ngaku dé àkéré mo sāuk'-ika. Manègé

dé ami ròkata o suwutu dé mi si bòkala sidāgongo ai kāï lo i puruhu-òka. Mĕna-ka dé ma moi-āli djo ngau, dé ma riaka i mi sigaro i tèmo: „nāko ngomi mia ròkata djo tàgi-òka dé djaïti kòdi moi momā sabătana-ika mi si sàkar'-ika." — So muna ma ngàku, so mi si sàkar'-ika. Dé ma ròkata o suwutu dé o ma gagàli i bòloto, dé o gogògéré dàngó'-uku' dé ma djaïti ï sàkara, so ka, djé! tònak-ūku o gogògéré.

Ma moi dé una o mi sūloko mi kupa gàdjumu 7 dé ai tōunu gàdjumu 7 mï bari. Lo ma sakaï i bòloto de muna mo tàgi mo ma òdjik'-òka dé o tàgi. Mo liō-ka, ėna! 'ïja. Mĕna-ka dé mï niki: una ma dòto moi, muna ma djiko moi. Mĕna-ka dé, djé! kéika-uwa a kaïka dé o midamā. Dé mo suwut'ino dé moma kupa dja òdjomo. Dja òdjomo i bòloto dé o sigaro, o tèno: „àdje gani no léga, dé àdji gani no léga i bòloto dé adjé to ngògā-li." — Dé to uwa mo léga i bòlota àdjé to munā-li. Dé mo ma idu-isa d' mi kiòlok'-òka. Dé kilòtini moi a djè-ino dé o mi si gĕrėna-ijé. Manėgé-òka dé kupa a òdjomo dé to muna una sonō a madja-ika. Dé o tèmo: „nàko ngodjé kolano dé bolasu ngèkomo moi i taur'-òko sidāgongo àdji dòku dj'ādono."

Mĕna-ka dé muna mo mòwik-ïjé, ėna-'ïja. Dé mo tōbongo mï niki sidāgongo mï dāène. Dé mo tèmo: „Radja-Ligua no dodara ngori uwa, no hairani ngori uwa; no hàka ka sàngu-sàngu ma ngogu?" — Dé una o sàngo: „Sàngu-sàngu na ino no oho Saribanunu!" — Dé ma moi-ōli mo tèmo, ėna, djé! i mi lòlă-ka.

Manėgé-òka dé Radja-Ligua o tàgi sidāgongo ai dòku 'ādono. Dé muna sàngu-sàngu i mi lòlà-ka, dé ma rabà-ka gilōu, so mo ma nāïté, dé sàngu-sàngu ma gàté ma luiti so mo ma sārongo. Dé sàngu-sàngu i sònèngè, so i tūtuku ma bàba ai dòku-isa. Dé Kolano Ligua ma ngèdjé mimiri mo si guiti ma kaòko dé i tutuk'-isa. Dé mo tàgi mo lio, mo si dèmo: „bolàsu dòku ma njawa i ma tongomu dé dja kaòko, la nawoko dja tètoro." Dé muna mo tèmo: „ngini, ma lakéme, la ngaro ngodji ka ma tòto." Mĕna-ka dé njawa dja ngodumu djo liō-ka dé àdjé muna ma tòto ma suruku. Dé ngo Saribanunu mo tèmo: „uwa no dji si sàkara, doné i djidjabo." — Dé mi tòdjata so mo sidasàkar' uku dé mo mi màké. Dé mo mi aō-isa ami wòlà-ka, so mo mi gògon'-ika.

Dé mo tèmo: „dānòngo! ménėna dòné òkia wa òdjomo? Dé muna mo tàgi gugumini mo waiti, so mo sakaï, dé gāuku mo sakaï. Dé dj'òdjomo i bòloto, dé ngòtamaré dé ami ngèdjé-ika mo tèmo:

„èdjé! no tàgi dòpo no djè la t'akana lana wūkumu, la ma dūgala dé nawoko no si tūgala.„ — Ma wūkumu, i bòloto dé mo mi suloko ami ngèdjé dé molio-ika de modja sakaï; so dj'òdjomo i bòloto dé mo mi suloko ami ngèdjé mo tàgi dòpu mo djè la mo ma si mudja.

Manègé-òka dé ma Kolano-Ligua o tèmo: „èdjé! ami bōumu dja lòa.„ — Dé muna mo sàngo: „dānòngo! ngodji adji bōumu ka kawo.„ — Dé o tèmo: „èdjé! 'kia njawa no dja gògon'-ika?„ — Dé muna mo tèmo: „to dja gògon' uwa!„ — Dé ngo Saribanunu mo mi suloko, anu ngèdjé, gāu modjè. Mĕna-ka dé, ato! muna mo djè. Duru ma sasawo a rèkà-ka, so ma gau i tutuèré, sidagongo wola-ika mo si adono. Mĕna-ka dé ngo Saribanunu mo ma òdjiki mï djai-djai ma Kolano-Ligua: so namoro ma nonòma-nòma-ika i sorénè dé mo ma òdjik'-òka. So, ato! ma Kolamo-Ligua o ma òdjiki, èna! muna, djé! mo liò-ka. Dé ma moi-oli mo ma òdjiki dé o mi sidotadaènè, so tjapakà-ka mo dola-ïjé. Dé, ato! una o ma òdjiki dé a màké ami gurumini àkér'-òka. Dé o dudumunu dé ai ngòmasa, djé! i bòlo. Dé o lio-ika dé o ma idu-òka. Dé ai ngédjè mi tòmanga, mo tèmo: „dānòngo! no momik'-ïjé la n'òdjomo!„ — Mĕna-ka dé una o tèmo: „adji sinjia i susa, sababu kangano adji gogulè moi ta màké, dura to dudumunu lo ta daèn'-uwa!„

Mĕna-ka dé ngo Saribanunu ami ngèdjé mo tèmo muna-ika: „no ma gògono, doné ma Kolano-Ligua o ni màké!„ — Mĕna-ka dé ngo Saribanunu mo lahi: „náko ngodji djèni dé widadari ma ngòwaka, dé to ma djuwutu dé ta wĕlènga, dé maligé-sòro-sòro moi, la mĕna-uku to bārénè, la i dji si sòdjo.„ Mĕna ami làko ma djuwutu dé ma wĕlènga, dé ami maligé-sòro-sòro moi. So mĕna-uku mo bārénè dé i nu si sòdjo kailupa ma dòdjé-ïjé. Mĕna-ka dé ami ngèdjé mo si bĕdjèdjongo: „nàko to sakaï i bòloto dé àdjé no ma si dumu-dumuk'-uku la an' ino to n'iké.„ — Dé mo sakaï i bòloto dé [ma iké, èna! ma Kolano-Ligua o ma gògon'-ika so o mi màké-òka. Ma moi de muna mo ma òdjiki, o maligé sòro-sòro i si dumuku dja kaūku, so muna mo uti mo ma òdjiki. Dé ma Kolano-Ligua a kaïka so o dola-ïjé. De mo ma òdjiki i bòloto, dé, ato! munā-li mo dola dé mï màké-ïjé, dé mo tèmo: „no lio, ani wĕdjèka muna sàngu-sàngu ma rabà-ka.„ — Dé una o sàngo: „sababu ngòna no djodjòma no dji sangisara, so to ma bālasi.„ — Mĕna-ka dé una i làkuru, so o mi mòté-òka.

Mĕna-ka dé ma Kolano-Ligua ai àma o dja sulo-ko ai ōrangi ï kòdjo ma Kolano-Ligua. Dé ai ngèdjé mo tèmo: „nègé nawoko

ma totō-ko to mi màké, so o mi mòték'-òka.″ Dé djo tèmo: ″mĕnė ma djumàtè moi-òka dé dja kaïno!″ — Mĕna-ka dé ma ligé-sòro-sòro dja kaïno, dé ami ngèdjé mo tèmo: ″mènė ma djumàti moi-òka dé ni ja kaïka.″ — Dé mo tèmo: ″to hòluku, nàko ma djumàti moi-òka, bolàsu ma djumàii sinotò-ka àdjé mi ja kaïka.″ — Mĕna-ka dé dja kaïka dé ma Kolano ai ama o tèmo: ″ménėna tumudingi-òka dé ni kawingi!″ — Manėgé-òka dé djo lio. Dé djo liò-ka dé bira djo tutuku dé i sakaï médja 7. Dé ma ōrasi dj'adon'-òka dé djo uti; muna ami maligé-sòro-sòro moi dé anu ōràngi a ruata; dé una ai maligé-sòro-sòro moi dé ai ōrangi a ruàngè. Dé djo uti, una o djodjòma-uku, dé àdjé muna mo toturu. Manėgé dé ma Kolano-Ligua ai àma o tèmo: ″nàko muna djini dé widadari ma ngòwak'-uwa dé àdji kūrisi guratji to mi si gòraka dé i béaura; nàko muna djini dé widadari ma ngòwaka, dé àdji kūrisi to mi si gòraka dé i biaur'-uwa.″ — Dé i mi si gòraka. So mo mi āo moma wòla-ika. Dé djo ramé ànge 7 dé utu 7 kai totiai. I bòloto dé adje una ï si āo o kolano dé ai wĕdjėka mo bòki.

Koning Sandelhout.

De naam van het kind (den zoon) eens (zekeren) Konings, (was): Koning Sandelhout. En hij droomde van Saribanunu. En zijne moeder kwam en bereidde hem spijzen, maar hij at niet, want zijn hart was bezorgd (dat) nu zijn moeder hem niet zou laten gaan (om Saribanunu van wie hij gedroomd had te zoeken). En zijne moeder zeide tot zijne zuster: ″kom aan! ga en vraag Koning Sandelhout hoe zijn hart is (wat zijn gemoed bezwaart) dat hij niet eet!″ — En hij zeide: ″ik heb een speelgoed voor mij gezien, als gij mij niet laat (gaan om het te zoeken) dan is de oorzaak van mijn dood hierin (dan zal dat de aanleiding tot mijn dood zijn).″ — En zijne moeder zeide: ″als hij z'n zinnen ergens op gezet heeft, ('t zij zoo) indien hij maar eet.″ — En hij zeide tot zijne zuster: ″bereid rijst voor mij in zakjes van gevlochten klapperblad!″

En zijne leeftocht (voor de reis, die zijne zuster voor hem gereed maakte) was: 7 van klapperblad gevlochten zakjes met rijst en 7 eieren en 7 areeknoten en 7 betelvruchten en 7 strookjes (cigaretten). Toen ging hij. En hij ging tot het uiteinde der stad en zat neêr en at. (Toen hij daarmeê) klaar was, ging hij landwaarts het bosch in. En nu spleet hij zich in (vermomde hij zich in) een leguaan

(leguane-huid). Toen (was daar) een putbewaakster, die hout haalde. Die Leguaan was op een boomtronk geklommen. (Toen zij) klaar was en haar hout bijeengebracht had, kwam zij (daar) heen en vond denzelve (den Leguaan). En zij was er bang voor en wipte hem heen op (een stuk hout) en gooide hem weg. Nu stak zij haar hout in (haar draagmand) en droeg het op den rug. En op haar draagmand zat hij (de Leguaan die daar ongemerkt opgesprongen was). Toen zij aan haar huis gekomen was stortte zij het hout uit. En dezelve zeide: „stort het niet uit, anders word ik verwond!" — En zij werd kwaad en stortte het (toch) uit. En dezelve zeide: „daar even zeide ik: dan word ik verwond!" — En zij werd boos en ging haar huis in. En dezelve zeide: „al is het dat gij spijze bereidt (kook maar gewoon je potje)." — Nu is zij het eten gaan maken. Toen zij klaar was met eten, zette zij het overschot neêr. En toen zij weggegaan was at dezelve dat (overschot) op. En zij keerde terug en zeide (bij zich zelve): „mijn eten is er (nog)." — En zij (wilde) het halen, maar het was er niet meer: zie! hij had het opgegeten.

Toen, den volgenden dag, ging zij water halen. En zij kwam terug en maakte eten: zij braadde, en zij kookte rijst. Toen zij klaar was met eten, ging zij en haakte zich (met een langen stok, waaraan boven een mes bevestigd is) bedwelmende areeknoten af, tot 4 plantingen (boomen) toe (van 4 verschillende boomen. Soms treft men onder de areeknoten, vruchten aan, die een bedwelmenden invloed hebben en om er mogelijk zoodanige te vinden, nam zij ze van verschillende boomen). Maar zij pruimde ze en werd er niet door bedwelmd. Toen haakte zij (van) nog een (boom) de vruchten af en pruimde ze en toen eerst werd zij bedwelmd, zoodat zij neêr viel en een geheelen dag sliep als een blok. Tegen den avond eerst ontwaakte zij, en keerde terug naar haar huis. En zij kookte rijst en braadde. En toen het gaar was en zij gedaan had met eten, zette zij het overschot neêr op tafel, en de bedwelmende areeknoten sneed zij door en legde ze er bij op tafel (daar zij wilde weten, wie het was, die haar kliekjes op at). Toen zij weggegaan was, kwam hij te voorschijn en pruimde, zoodat hij bedwelmd werd en neêrviel boven op tafel. (Het blijkt dat hij om te kunnen eten uit zijne vermomming moest te voorschijn komen). Toen zij t'huis kwam vond zij hem, neêrgevallen. En zij zeide: „he! kleinzoon zijt gij dit (het)?" — En hij ontwaakte en zij beval hem te eten. En hij gedaan (hebbende met) eten legde zich te slapen. Toen hij ontwaakte was het weder morgen.

En des konings kinderen (dochters) en zijn bedienden liepen heen en weêr, zij klommen (en plukten de vruchten) van zijn (des konings) plantage. En hij (Koning Sandelhout) vroeg: „grootje! die daar, wie zijn ze?” — En zij zeide: „des konings plantage klimmen zij; zijn 7 kinderen (dochters).” — En hij zeide tot zijn grootje: „grootje! ga, spreek er haar over (doe een huwelijksaanzoek voor mij aan) die jongste (der dochteren)! — En zij ging en zij kwam, zie! zij waren bezig boomschors te kloppen. En zij sprak er over met de oudste, maar zij wilde niet en bespuwde haar. Toen eerst keerde zij terug en hij vroeg haar, hij zeide: „grootje! hoe is het?” — En zij zijde: „kleinzoon! gij vindt mij (ik verschijn voor u om u te zeggen dat) zij niet willen, zij bespuwden mij.” — Toen het weêr dag werd ging zij en sprak er over tot zes (harer); maar het was al weder hetzelfde; zij allen wilden niet. Toen sprak zij er over met de jongste en zij eerst wilde. (Het blijkt nu verder, dat deze jongste, de bewuste Saribanunu was, van wie hij gedroomd had). En zij (grootje) is teruggekeerd, en hij vroeg haar, en zij zeide: „gij ziet mij (ik kom weêr voor uw aangezicht), omdat zij wil.” — En dien nacht ging hij een bezoek brengen aan zijne vrouw (omdat zij het aanzoek heeft aangenomen wordt zij nu dadelijk zijne vrouw genoemd). En toen het dag geworden was keerde hij terug. En des nachts ging hij weêr; hij ging er heen en zie! hij (wilde) terug keeren, en zij had zijne vermomming verborgen (die hij dus blijkbaar in hare tegenwoordigheid, in haar kamer had uitgedaan) en zij (de oudere zusters) hebben hem gevonden (en gezien dat hij een mensch en geen Leguaan was). Toen eerst gaf zij (zijne vrouw) de vermomming, en is hij teruggekeerd.

En de koning beval zijn bedienden hem te gaan zien (bezoeken) en te zeggen: „heden (over) 7 dagen komen ze des konings vruchtboomen klimmen (plukken).” — Toen na 7 nachten ging hij er heen, zij gingen klimmen (plukken). Zij zijn vooruit gegaan en hij volgde. En hij ging naar den boomgaard en riep haar. Zij kwam en hij zeide: „(als) je oudere (zusters je willen overhalen) moet gij niet volgen (meegaan).” — Maar zij wilde niet (naar zijn raad luisteren). Toen zij dus den boomgaard geklommen (geplukt) hadden keerden zij terug.

Toen haalden haar oudere zusters haar over om te gaan baden; doch zij baadden niet, zij schommelden. Toen zeiden hare zusters: „duw gij ons eerst.” — En toen zij klaar waren, schommelden zij haar pas; maar zij hadden een hak in het touw gegeven, en toen

zij haar uit alle macht duwden brak het touw, en is zij naar beneden in een kuil gevallen. Toen zijn haar zusters teruggekeerd naar de zeezijde. En Koning Sandelhout vroeg, hij zeide: »uwe zuster, waar is zij?« — En zij zeiden: »daar ergens zeewaarts, komt zij achteraan.« En hij wachtte haar en toen zij niet zeewaarts kwam, ging hij haar zoeken. Hij ging landwaarts naar de rivier (naar de plaats waar men gewoonlijk ging water halen uit de rivier) en keek naar haar, maar zij was er niet. Toen ging hij naar den kuil om naar haar te zien. Hij ging er heen, zie, het onkruid (het gras en de planten die daar groeiden) hadden zij dood gemaakt (geheel vertreden, zoodat het duidelijk was dat zij daar met elkaar geweest waren). Nu hakte hij een touw (een liaan) af en liet die af (in den kuil) hij zeide: »houd je er aan vast en ik zal je optrekken.« — Maar zij kon niet, want slangengebroed had zich aan haar vastgezogen en haar geheel omkronkeld, dus zij kon zich niet vasthouden (aan het touw). Toen klom hij af en bond het touw om haar vast. Nu bleef zij (stil) neêrzitten, en hij klom toen eerst naar boven en trok haar op. En hij zeide: »Straks zeide ik: »»volg hen niet««; maar gij wildet niet, gij volgdet hen, zoodat gij (in) moeite (gekomen zijt).«

Toen zijn ze zeewaarts teruggekeerd en zij haalden hem over om te gaan visschen. Toen zij gegaan waren stookten haar andere zusters haar op: »als onze mannen (ergens heen) gegaan zijn, maken wij water heet en als ze dan 't huiskomen wasschen wij hen daarmede.« En zij geloofde het en maakte water heet. Nu kwam haar man te huis en zij wiesch hem er mede, zoodat hij er door ontveld is. Nu, zij gingen weêr eens visschen en haar andere zusters stookten haar op, zij zeiden: »als onze mannen (ergens heen) gegaan zijn steken wij een gros naalden in hun slaapmat.« — Zij nu geloofde het en stak ze er in. Toen kwam haar man t'huis en nadat hij van kleeren verwisseld had (wilde) hij zich op de slaapbank neêrzetten, toen staken de naalden hem, zoodat, zie! hij op den grond (moest gaan) zitten.

Eens beval hij haar dat zij 7 stuks van klapperblad gevlochten zakjes met rijst voor hem moest maken en hem 7 eieren moest koken. Toen zij klaar was met het te bereiden en gegaan was om zich te baden, ging hij weg. Zij is teruggekeerd, wel! hij was er niet. Nu zette zij hem na: hij was aan een kaap en zij in een bocht. Nu, zie! nergens (kon) hij (meer) heen, en hij wachtte op haar. Toen zij tot hem gekomen was, aten zij van hun rijst in

zakjes. Toen zij klaar waren met eten, haalde hij haar over, zeggende: zie naar (zoek) mijn luizen, en als gij klaar zijt met mijn luizen te zoeken, dan zal ik het u weêr (doen).〃 — Toen zij nu klaar was met de zijnen te zoeken, toen eerst de haren weêr. En zij legde zich (daarvoor) te slapen (neder — waarschijnlijk op zijn been zie N° 2) en zij sliep vast in. Toen haalde hij een stuk boom (drijfhout) naar zich toe en legde haar daar bij wijze van kussen op. Toen at hij van de rijst in zakjes en liet voor haar een deel achter. En hij zeide: 〃als ik een koning ben, dan moet er een weg voor mij zijn, recht over zee tot dat hij reikt aan mijn stad.〃 (Toen zag hij eensklaps dien weg en liep over zee).

Nu, toen zij wakker werd, zie! hij was er niet. En zij zwom en zette hem na, tot dat zij hem bereikte. En zei zeide: 〃Koning-Sandelhout! bemint gij mij niet, zijt gij niet ontroerd over mij; geeft gij mij tot spijze voor den walvisch?〃 En hij antwoordde: 〃Walvisch! kom hier en eet (verslind) Saribanunu!〃 — En nog eens sprak zij, zie, he! hij (de) walvisch heeft haar opgeslikt.

Toen ging Koning Sandelhout, tot dat hij zijne stad bereikte. En haar had de walvisch opgeslokt, en in zijn binnenste was (ook) bamboe, dus maakte zij daarmee, door wrijving, vuur, sneed (een stuk) van des walvisch's maag af en roosterde dat. Toen stierf de walvisch en spoelde aan land bij haar vader's dorp. Koning Sandelhout's grootje nu ging zeewater halen en toen zij aan zee kwam spoelde hij (de walvisch) aan. En zij ging en keerde terug, zij zeide het aan: 〃de inwoners der stad moeten zich verzamelen aan zee en den visch in stukken hakken.〃 Voorts zeide zij: 〃gij (moogt) het vleesch en al is het dat ik slechts de ingewanden (krijg).〃 — Toen nu al die menschen teruggekeerd waren, peuterde zij eerst de ingewanden uit (maakte die inwendig schoon door er met een stok in op en neder te steken, ze voortdurend met water vullende. — Ook de ingewanden van groote dieren, b.v. zwijnen en herten, worden door de Alfoeren gekookt en gegeten —). En Saribanunu zeide: 〃steek mij niet, anders word ik verwond.〃 — En zij werd boos en stak er nu maar op los en (zoo) kreeg zij haar. Toen nam zij haar meê landwaarts naar haar huis en verborg haar daar.

En zij zeide: 〃Kleindochter! wat zullen we nu eten? — Daarop ging zij aardvruchten (batata's) opgraven en kookte ze, ook bereidde zij groente. Toen zij gedaan hadden met eten en het avondstond geworden was zeide zij tot haar grootje: 〃grootje! ga, haal bloemen en ik zal ze maken (fijn snijden en mengen tot een wel-

riekend mengsel), verkoop gij ze dan en koop voor de koopprijs visch." — Toen zij ze verkocht had beval zij haar grootje terug te keeren en voor hen te koken; toen zij nu klaar waren met eten beval zij haar grootje te gaan en bloemen te halen, opdat zij zich (haar kleêren) er welriekend mede maken mocht.

Toen zeide Koning Sandelhout (die hier op eens weêr verschijnt bij grootje): "grootje! wat riekt gij lekker!" — En zij antwoordde: "kleinzoon! mijn geur is slechts asch (ik ruik naar asch)!" — En hij zeide: "grootje! wat (welke) menschen hebt gij verborgen?" — En zij zeide: "ik heb ze niet verborgen!" — En Saribanunu beval haar grootje kalk (een der pruim-ingredienten) te halen. Nu, zie! zij ging die halen. Maar Koning Sandelhout wilde het niet, dus (trachtte) hij het af te nemen; maar hij scheurde (daarbij) het blad (waarin het gehakt was), zoodat de kalk voortdurend viel, tot dat zij aan het huis was gekomen. (Zoo werd hij in het vermoeden versterkt dat grootje een verborgen gast bij zich in huis had). Nu haastte zich Saribanunu, om zich te baden, om Koning Sandelhout voor te zijn: daarom had zij zich reeds gebaad toen de haan (des morgens) voor de allereerste keer kraaide. Dus, zie! (toen) Koning Sandelhout zich baadde, ja! (toen was) zij, hé! reeds teruggekeerd. Weer baadde zij zich eens, toen hij haar daarbij bereikte (haar overliep), dus klom zij (nog voor hij bij haar kwam en haar zag) in een tjampaka-boom. En, zie! toen hij zich baadde vond hij haar beeld (afspiegeling) in het water (daar die boom over de badplaats hing). En hij dook er naar tot, hè! zijn adem afbrak (hij bijna stikte). En hij keerde terug en heeft zich te slapen gelegd. En zijn grootje wekte hem, zij zeide: "Kleinzoon! sta op en eet!" — Nu zeide hij: "mijn hart is bekommerd, want straks heb ik (een) speelgoed van mij gevonden, maar hoe ik er ook naar dook, ik heb het niet kunnen bereiken!"

Nu zeide Saribanunu haar grootje tot haar: "verberg je, anders vindt Koning Sandelhout je!" — Nu bad (smeekte) Saribanunu: "als ik een kind ben der geesten en nimfen, dan (moet er) als ik mijn oogen sluit en ze (weêr) open, een vliegend paleis (hemelwagen) zijn, dat ik daarin stijge en het mij wegvliege (wegdrage)." — Hierop sloot zij de oogen en opende ze en (daar) was een vliegend paleis (voor) haar. Dus hier steeg zij in en het vloog haar weg in den top van een kapokboom. Nu beval haar grootje haar: "als ik kook (het eten bereid) en er meê klaar ben, laat je dan zeer laag dalen, dan zal ik je je eten geven. Toen zij nu klaar was met

koken en het (eten) gaf, zie! Koning Sandelhout had zich verborgen en haar (uit) gevonden. Eens baadde zij zich, het vliegend paleis kwam omlaag naar beneden, zoodat zij er uit kon stijgen en zich baden. En Koning Sandelhout ging toe en klom er in. Toen zij klaar was met baden, toen, zie! zij (zou er) in klimmen en vond zij hem daar boven en zij zeide: „keer terug, uw' vrouw is in het binnenste van den walvisch.” — En hij antwoordde: „omdat gij mij eerst leed aangedan hadt, wreekte ik mij.” — Nu, hij behield de overhand, dus is zij hem gevolgd.

Hierop zond Koning Sandelhout's vader zijn bedienden om Koning Sandelhout te halen. En zijn grootje zeide: „hier heb ik haar gevonden in het ingewand van den visch, en hij is haar gevolgd.” — En zij zeiden: „nu over een week (moeten) zij komen!” — Hierna kwam het vliegend paleis aan en grootje zeide tot haar: „nu over een week (moet) gijlieden (er) heengaan!” — En zij zeide: „ik wil niet, als het (in) één week is, het moet (over) twee weken zijn, (dan) zullen wij (er) heenhaan.” — Hierop gingen zij er heen en 's Konings vader zeide: „nu over zeven (dagen) zult gij trouwen!” — Toen keerden zij terug. Toen zij teruggekeerd waren, stampten ze rijst en kookten (spijzen) zeven tafels (vol). Toen het (bepaalde) uur gekomen was daalden zij af; zij had een vliegend paleis en vier bedienden; en hij had een vliegend paleis en drie bedienden. Zij dan daalden af, hij (kwam) eerst omlaag en toen pas volgde zij. Toen zeide Koning Sandelhout's vader: „als zij niet een kind is der geesten en nimfen, dan zal mijn gouden stoel als ik haar daarmede haal stuk (uit elkaar) gaan; als zij een kind der geesten en nimfen is, dan zal mijn gouden stoel, als ik haar daarmede haal, niet stuk gaan.” — En hij haalde haar daarmede (en de stoel ging niet stuk). Dus bracht hij haar naar huis. Toen hielden zij volle 7 dagen en 7 nachten feest. Daarna eerst verhieven zij hem tot Koning en zijne vrouw tot Koningin.

---

4. Ma Gòla-tòdjomo dé ma Giama-ngòata dé ma Lako-piloko dé ma Ngauku-pòngo.

Njawa a rūata, ma Gòla-tòdjomo dé ma Giama-ngòata dé ma Lako-piloko dé ma Ngauku-pongo, djo tàgi djodjala. La moma nawoko déru ma djèmanga moi. Mĕna-ka dé déru moi dja kaïno, sodjo gòloko. Dé ma Gola-tòdjomo o suloko i dja iké. Duru ma Giama-ngòata o tèmo: „ngodji no dji si odak'-uwa? Adji giama ni

ja kĕlèlo!" — Duru ma Gòla-tòdjomo o holuku. So ma Giama-ngòata o dja iké dé a ròu, so déru ma djèmanga moi a tébī-tebin'-òka. So ma Gòla-tòdjomo ï todjata dé o ma si tadi, so mòma déru lo i sawolò-ka. De djo utī-sa dè òna a ruata i ma si kubula djo tàgi. Ma Làko-piloko dé ma Ngauku-pòngo òna a sinoto i ma komò-téké, djo tàgi ginirak'-ika dja kaïka. Ona a sinotō-li ma Gòla-tòdjòmo dé ma Giama-ngòata gubalī-ka dja kaïka.

Bòlo, so ma dòto moi dj'adono dé langudji ma kaï ménèna." — De ma Lako-piloko o tèmo: "ngodji, ka no dji si odàka, sabàbu to ma si gĕlèlo-uwa." — Dé ma Làko-piloko o sano: "ké! wo si dòa?" — De ma Ngauku-pòngo o tèmo: "ngòwaka nauru wo tatàgi, so wo ma gāo." — Adjé ma Lako-piloko a taï, so i ma djobo dja kaïsa rari ma bati-òka, dé dja màké ma Kinabòro ai rio. Dé i ma djobo so djoku-ïjé djo dola, dé dja maké gumini i turon'-uku, de Ngauku-pòngo o tèmo: "ka so komanègé!" So una a taï. Dé djo tàgi djo dola djoku-ïjé dé ma Ngauku-pòngo o dola gòta moi i kukurit'-ïjé dé o ma lĕléga dé a maké uku ma djowo. So o uti dé djo tàgi dja kaïka uku. Duru ma Kinabòro o tàgi-òka, so una 'ïja. Bòlo, dé òna idja sinòto djo dola-ïjé dé ngutè lo dja liarà-ka, dé i si gisènè. De ma Kinabòro ai ili o lĕlèsa. Dé i si gisènè ma moi oli dé ai kuguru. So ï léga, èna! o suwut'-ino. Dé o adjoko o tèmo: "danongo! danongo! ngutè ni ja siar'-uku la to dola." — Duru òna djo hòluku so dja iké-uwa. Dé ma Kinabòro o sigaro o tèmo: "abé-ika! na ingiri wa wāu la wo si pàka!" — Ma Ngauku-pòngo dé ma Làko-piloko òna djo suloko ma Kinabòro o djodjòma o si pàka, dé adjé òna i si pàka. Mĕna-ka dé Kinabòro ai ingiri a wāu dé o si pàka, dé adjé òna i si pàka, ena, djé! i potòka maru-ka dutūru. Dé ma Kinabòro o si garo mòma sògo dja wāu dé i si pàka. Dé òna djo suloko, so una o djodjoma o si pàka, so i dupuru maru-ka duturu i potòka. Mĕna-ka dé òna-li moma gumini i si pakā-li, so i potòkā-li maru-ka duturu.

Dé ma Kinabòro o djòdjara o sāhara ma raba-uku o dòanà-ka. Bòloto, dé òna, ma Lako-piloko dé ma Ngauku-pòngo, òna ma Kinabòro ma bārangi i ma si kubula. Duru ma Làko-piloko a maké ka dja totorōu, duru ma Ngauku-pòngo to una bārangi dja lolòa i ngodumu. Dé ma Lako-piloko ï tòdjata, so ï pòkala ai dodiawo ai ngauku, so dja lòa-ka. Dé ma Ngauku-pòngō-li ï tòdjata so ï pokal'-oli dé ai làko lo i wĕlèngā-ka. De adjé moma bārangi i si kongòsama dja lolòa dé dja totorōu dé adjé i ma si kubulā-li dja lolòa dé dja-totorōu.

Punt-gat, Breed-hand, Blind-oog en Doof-oor.

Vier menschen, Punt-gat, Breed-hand, Blind-oog en Doof-oor, gingen visschen met het werpnet. Den geheelen voorsteven van hun vaartuig kregen ze vol visch. Nu kwam er een andere prauw heen, en zij (de bemanning van dat vaartuig) vroegen (een weinig). Toen gebood Punt-gat hun (wat) te geven. Maar Breed-hand (die blijkbaar aan den voorsteven zat) zeide: „Kent gij mij niet? Zie mijn handen (eens)!" — Maar Punt-gat wilde niet (hooren). Dus gaf Breed-hand hun, hij schepte met beide handen en de geheele voorsteven was schoontjes leeg. Daarover was Punt-gat kwaad en hij stootte zijn partes posteriores (in de prauw), zoodat er een gat in het vaartuig kwam. Toen zijn zij aan wal gegaan en zij vieren hebben onderling onder elkaar verdeeld (hoe) zij gaan (zouden). Blind-oog en Doof-oor zij beiden volgden elkaar (gingen met elkaar), rechts gingen zij heen. Zij beiden weêr (de beide anderen) Punt-gat en Breed-hand gingen links heen.

Goed, zij (de beide eersten) kwamen aan een kaap en vonden een reuzen-schelp. Toen zeide Doof-oor: „Blind-oog! als gij wilt draag dan deze reuzen-schelp op je rug." — En Blind-oog zeide: „gij kent mij (immers); want ik kan niet zien." — Voorts vroeg Blind-oog: „zeg! wat moeten we daarmeê?" — En Doof-oor zeide: „wij (zijn) jongens, die gaande (op reis) zijn, dus laat ons het meenemen." — Toen eerst nam Blind-oog het op den rug, en zij gingen heen van den boschrand aan zee, gingen landwaarts, en zij vonden de voestappen van Kinabòro (algemeene naam voor menschenetende reuzen, die hier en daar huizen, soms ook komen in de verhalen vrouwelijke Kinabòro's voor). En zij vertrokken en beklommen een berg en vonden een (dorre, uit den boom gevallen) liaan (in ringen op elkaar) liggende en Doof-oor zeide: „ha, zoo!" en hij nam het op den rug. En zij gingen den berg (verder) beklimmen en Doof-oor klom in een zeer hoogen boom en keek rond en ontdekte rook van een vuur. (Dit was, zooals blijkt, het vuur in Kinabòro's huis). Dus klom hij af en zij gingen op het vuur toe. Maar Kinabòro was weggegaan, dus hij was er niet. (Het schijnt een huis op palen geweest te zijn — een blijk dat het tooneel niet onder de Alfoeren op Halmaheira speelt — daar die hun huizen op den grond bouwen). Goed, zij beiden klommen omhoog en den ladder hebben ze ook opgetrokken en (voorts) luisterden ze. En (ze hoorden) de stem van Kinabòro, hij zong. En zij luisterden nog eens en zijn gedruisch

(het dreunen van zijn stap vernamen zij). Dus keken zij naar hem uit, zie! daar kwam hij aan. Toen riep hij, hij zeide: „kleinkinderen! laat den ladder af, dat ik opklimme.” Maar zij wilden niet en gaven het niet. En Kinabòro spoorde hen aan, zeggende: „Kom aan! laat ons de tanden uittrekken en er meê smijten.” Doof-oor en Blind-oog bevalen Kinabòro, dat hij het eerst (zou) smijten, dan eerst (zouden zij) smijten. Nu trok zich Kinabòro een tand uit en smeet er mee, zie, wel! het knalde als de donder (de reus had namelijk zulke geweldige tanden). Nu, smeten zij weder met hun reuzenschelp, en het knalde (ook) als de donder. En Kinabòro spoorde hen aan, hun schaamharen uit te trekken en er meê te smijten. Toen bevalen zij en hij smeet er het eerst meê en het dreunde als de donder (zoo grof waren die haren, omdat hij zulk een geweldige reus was). Nu hebben zij weêr gesmeten met hun (onderweg meêgenomen) dorre liaan en dat knalde (ook) weêr als de donder.

Toen liep Kinabòro weg (meenende dat hij met even groote of nog grootere reuzen dan hij zelf te doen had) en is in een kuil (of afgrond) gezakt. Goed, zij, Blind-oog en Doof-oor, verdeelden Kinabòro's goederen onder zich. Maar Blind-oog kreeg (al) het slechte en Doof-oor (al) het goede. En Blind-oog werd boos, dus hij sloeg zijn makker op het oor, zoodat het beter werd (het oor namelijk). En toen werd Doof-oor weêr kwaad, en sloeg hem weêr, en (zie) zijn oog is ook open gegaan (hij werd ziende). Toen eerst deden ze hun goederen weêr bij elkaâr, de goede en de slechte, en verdeelden ze toen eerst weder, goede (zoowel) als slechte (gelijk op).

---

5. Ma Kaitjili ai ngòwaka.

Ma kaitjili ai ngòwaka-nauru o tàgi o péòto, dé o ma òsis'-uku daluku ma gòlà-ka. Dé òdé moi dja kaïno dé dja ladjémé. Dé òdé dja tilibu dé i ngòwaka, dé ma ngòwaka ngowĕdjèka i mi lolòa. Dé tèkan'-uwa dé mo djodjaru-òka. Dé mĕna-ka dé ma kaitjili ai ngòwaka o péotō-li, dé ami ngina mo mi suloko mo tàgi daluku mo gòloko. Dé mo tèmo: „àma! àma! adji ngina mo djè suloko ani daluku to gòloko!” — Dé o hairani, sabàbu mo tèmo, àma, djé! o ma modjòka-uwā-si. Duru daluku ma dewi o mi gusè-uku so m'āo. Dé ma moi-oli dé a kaïsa-li, dé ngòwaka ma ngina mo mi suloko-li mo tàgi ami àma-ika, daluku mo gòloko. Dé mo tèmo:

„àma! ani daluku adji ngina mo dji suloko to gòloko!” — Dé mĕna-ka dé o tèmo: „daluku mané-oka, wo gusè-uku la wo madja-ika; dé ménèna w'āo dòka nia wòla-ika.” — So o mi motèké. Dé dja ïka dé ami ngaka mo gelèpa, èna, ka mo muru-murut'-uku. Dé mĕna-ka dé ma ngòwaka mo tèmo: „àma! n'osam'-ino né-òka wòla-ka!” — Moma wòla nègé ka dja lòa, dé ngòwaka manègé ami ngï lo dja lòa; duru ma ngina ka dumulè i to lòleng'-isa mo si ïdu. Manègé dé ngòwaka manègé mo sakaï de dj'òdjomo: òna a sinoto o sudè-uku, duru ma ngina ka kokowo-uku. Dé dj'odjomo i bòloto dé mo sigaro wo tàgi wo ma òdjiki. Mĕna-ika i ma djobo: una o djodjòma, muna mo toturu, èna! ai dudun'ino ka mo mūru. mūrutu. Muna mo djodjòma mo ma òdjiki dé una o toturu o ma òdjiki. Dé djò lio una o djodjòma dé muna mo toturu.

Ima si adon'-ika wòlà-ka dé o tàgi o péoto, dé lōa moi a madja-ika ma daluku ma gòlà-ka. Dé o lio dé una lo o ma gāo ma déwi ai wòla-ika. Dé mĕna-ka dé wa kaïka-li ngowaka ami wòla-ika dé wo gogòrérè sigadongo ai naru tumudingi-òka. Manègé-òka dé ma moi dé una o mi màké ngòwaka ma ngina manègé, ami tapisuma m'aik'-òka, so, èna, djé! munugu ngowĕdjèka mi lolòa, so o mi modjòka.

Dé ai ngina dé ai àma ï nònu, duru ï maké-uwa; èna, moma wòla ma dèkar'-ika dja padjek'-òka lo ï maké-uwa. Dé o tèmo: „i dji tekanà-ka, so adji ngina dé adji àma to dja léga.” — Dé djo sakaï médja tumudingi. Mĕna-ka dé ï totà-ka; so i ma si adon'-ika dé ma inomo ginitĕrà-ka dja nōa-uku. Dé una 'osama moma wòla-ika dé djo morénè dé djo sakaï. Mĕna-ka dé ima o tèmo: „inomo dokama so ni ja djè la w'òdjomo.” — So òna ï sano: „nagòngo i na sakaï?” — Manègé-òka dé una o dja si dèmo. So a kaïka ai utu djangé, dé ai ngina dé ai àma djo tèmo: „manè tumudingi-òka, dé ni kawingi.” — So djo sakai to muna ami inomo médja mogioko dé djōata, ami dunu ngika mo ma gāo. So djo kawingi djo ramé angé 7 de utu 7. So dé i pàsala ma dèkana dé ai àma o tèmo: „i dji pĕrèki-òka, so no dji tagàli, no Kaitjili.” — La una o Kaitjili dé ai wĕdjèka mo Bai, so i dja si ramé utu sio dé àngé sio. Mĕna-ka dé i pasalà-ka.

De zoon van den Kaitjil. [1]

De zoon van den Kaitjil ging palmwijn aftappen, en (boven in den boom zijnde) waterde hij omlaag naar den voet van den arènpalm-boom. Een varken kwam daarheen en likte het op. Toen werd dat varken zwanger en kreeg een kind, het was een schoon meisje. Het duurde niet lang en zij was een maagd. Nu tapte die zoon van den Kaitjil weer eens palmwijn af en beval haar moeder haar palmwijn te gaan vragen. En zij zeide: „vader! vader! mijn moeder gelast mij (van) uw palmwijn te vragen!" — En hij verwonderde zich, want zij zeide: vader, zie! hij was nog niet getrouwd. Maar hij goot haar een weinig palmwijn en zij nam het mee. En weêr eens ging hij landwaarts, toen het meisje haar moeder haar weêr beval naar haar vader te gaan om palmwijn te vragen. En zij zeide: „vader! mijn moeder gelast mij (van) uw palmwijn te vragen!" — En nu zeide hij: „dezen palmwijn zullen we overgieten en hier laten staan en dit zullen we meenemen naar ulieder huis." Zoo is hij haar gevolgd (met haar gegaan). Toen zij er heen gingen, was zij (bezig) n.m.l. de moeder) haar (te veld staande) suikerriet schoon te maken, zie! (daarbij) knorde zij maar voortdurend heen (als een varken). Nu zeide haar kind: „vader! kom binnen hier in het huis! — Het was een goed huis, en het kind had ook een mooi kamertje, maar haar moeder sliep slechts op droge blâren. Toen maakte dat meisje eten klaar en zij aten: zij beiden van een bord, maar de moeder slechts uit een klapperdop. Toen zij klaar waren met eten, sloeg zij (de moeder) voor om te gaan baden. Zij gingen nu: hij vooruit, zij achterna (achteraan), zie! achter hem aan liep zij maar te knorren. Zij baadde zich eerst, en hij daarna. En toen zij terugkeerden, (liep) hij vooruit en zij achteraan.

Toen zij te huis aangekomen waren ging hij palmwijn aftappen, en één bamboe geleding vol liet hij staan aan den voet des booms.

---

[1] **Kaitjil** is de titel van een vorst, maar van minder rang dan de sultans of koningen, wier gewone titel **Kolano** is. Ook wordt de vrouw van een Kaitjil genoemd **Bai**, terwijl de gewone titel voor koningin is **Bòké**. Op Halmaheira ken ik geen **Kaitjils** noch **Bai's**. De sultans van Ternate komen, vóór de invoering van den Islam, voor met den titel van **Kaitjili** (zie de cl. Bijdr. tot de kennis v. d. Resid. Tern. bl. 148, 149) en in hetzelfde boek vindt men de **Bai's** uit de kampong Marsaöle als vrouwen, die in de inlandsche maatschappij een eenigzins hoogeren rang innemen, omdat uit die kampong vroeger de voornaamste betrekkingen werden voorzien (ibid. bl. 252).

Toen ging hij naar huis (zijns vaders huis) en nam zich ook een weinig (palmwijn) mede. Daarna ging hij weder naar het meisje haar huis en bleef daar 7 nachten. Toen (gebeurde het) eens dat hij de moeder van het kind vond (aantrof, terwijl) zij haar vermomming had afgedaan, en zie, wel! zij was eene schoone vrouw (en niet een varken), dus huwde hij haar.

En zijne moeder en zijn vader zochten hem, maar zij vonden hem niet, ja, bij hun huis betastten zij alles en toch vonden zij hem niet. En hij zeide: „ik ben nu al lang (gebleven), dus ik ga mijne moeder en mijn vader zien.” Toen kookten zij eten 7 iafels vol. Daarna hebben ze hem weggebracht; en toen zij er aangekomen waren zetten zij de (meegebrachte) spijzen op het erf neêr (en daarop keerden de vrouwen terug). Toen ging hij het huis binnen en zij (z'n ouders) waren blij en (wilden) eten klaar maken. Nu zeide hij: „daarbuiten staat eten, dus haalt het en we zullen eten.” — Zij nu vroegen: „wie heeft er voor ons eten klaar gemaakt?” — Toen deelde hij hun (alles) mede. Toen hij er nu drie dagen was (heengekomen), zeiden zijne moeder en zijn vader: „heden over zeven (dagen) zult ge trouwen.” — Zij (het meisje en hare moeder, die daarvan tijding kregen) maakten haar spijzen klaar (haar) veertien tafels vol en zij nam het mede naar hare schoonouders. Dus trouwden zij en hielden 7 dagen en 7 nachten feest. Toen dit al lang voorbij was zeide zijn vader: „ik ben oud geworden, dus vervang mij, word gij Kaitjil.” — Zoo werd hij Kaitjil en zijne vrouw werd Bai, en zij maakten hun een feest van 9 nachten en 9 dagen. — Nu is het uit.

---

6. Ma kolano ai ngòwaka naga o totòma nègé.

Ma kolano ai ngòwaka ngowĕdjèka a tumudingi dé ai ngòwaka nāuru i dja ruangé, sigi ma tubu-òka djo gogogéré. Ma moi de moma ngina dé mom'àma djo tàgi djo bitjarà-ka, dé ngòwaka nauru dja ruangé manègé djo sĕsèpa djo kokiloli dé o ririska o tuèré. Dé i ma tèké-bitjara: „ménèna dòne na riaka wi dodòa?” — Dé moma ngina dé mom'āma djo suwutu dé djo sano: „so nia riaka?” Dé ona djo tèmo: „kangano ni tàgi-òka dé mi sĕsèpa dé o tuèré.” Dé moma ngina mo dja si bĕdjèdjongo: „alimòka dé mi tagi-òli, dé, djé! uwa ni ulè, dé ni tuèr'-oli!”

Dé djo tàgi-òka-li dé gia nongoru djo sĕsèpā-li, dé djo kokilòli

dé i ma si dutuèré. Dja kauku, moma riaka ai sigi ma tubū-ku djo dutuèré. Dé moma riaka ï maké-uku. Djo tèmo ka njawa ma somōa, dj'òsam'-uwa. Dé moma riaka o dj'adjoko, o tèmo: „ni òsam'-ino." — I ma tèké-bitjara djo tèmo: „na riak'-uwa, ka njawa ma somōa." — Dé o dj'adjokō-li, so dj'òsam'-ino.

Dé o tàgi o paràngi: ai pangilū guratji o si poparàngi, dé ai sumarangi ma uòro salāka dé ma dòto guratji, dé ai tubà ma dòto folori, ma uòro paramata. Dé o lio a kaïno, dé, djé! a ïja, dé o dja niki. Dé una ma dòto moi, òna ma djiko moi; dé o dja daènè dé i ma komotéké. Dja kaïka ma sumu ma fakiri i mi make-ika, mo ma tèngò-ka, dé i mi àdjoko. Mo tèmo: „ni òsam'-ino." — Dé inomo mo dja ngōiki; dj'odjom'-òka dé djo tàgi.

So dja kaïka dé dodòku ma lu-òka i si gogòko. Dé ma Kolano-àngé-ma njonjijé o dj'adjoko, so dj'osam'-ika. Ma Kolano-àngé ma njonjïjé ai ngòwaka ngòwĕdjèka ami tugaja ami bijon'-òko ilōa, ami dudun'-òko àngé. Mĕna-ka dé ma Kolano-àngé-ma njonjïjé ai ngòwaka-ngòwĕdjèka naga i mi lòlà-ka. Dura manègé dé Kolano ai ngòwaka-nauru o ririaka naga o dupuk'-òka, so si sònèng'-òka. Dé naga ménèna ma tòto dé mo supu-ino. Dé m'āngé-ijé dé djo kawingi De ma ngodjomo àngé 9 de naru 9 ka i totiahi.

De Prins, die den draak doodde.

De Koning had zeven dochters en drie zoons, zij woonden op den toren van de moskee. Eens waren hunne moeder en hun vader gegaan om (een rechtzaak) te bespreken, en die drie zoons speelden met den bal (van rotan gevlochten, holle bal) rondom (den toren) en (daarbij) viel de oudste er af. En zij (de beide jongeren) spraken met elkaar: „wat zullen we nu voor onzen ouderen broeder doen?" En hunne moeder en hun vader kwamen weêr (t'huis) en vroegen: „en uw oudste broeder (waar is hij)?" — En zij zeiden: „straks toen gij weg gegaan waart, speelden we met den bal en is hij (naar beneden) gevallen." — En hunne moeder droeg hen op: „morgen gaan wij weêr, dan, zie! speelt niet, dan valt gij weêr!"

En zij zijn weêr gegaan en de broeders speelden weêr met den bal, al om (den toren) en zij lieten zich te zamen vallen. Zij kwamen omlaag en vielen op den toren van de moskee des oudsten broeders (van waar deze laatste die moskee op eenmaal had, blijkt niet). En daar beneden vonden zij hun oudsten broeder. Zij zeiden

(meenden) dat het een ander (vreemd) mensch was en gingen niet binnen. En hun oudste broeder riep hen, hij zeide: „komt binnen.” Zij spraken met elkander, zij zeiden: „het is onze oudste broeder niet, het is een ander mensch.” — En hij riep hen weêr, dus kwamen zij binnen.

En hij (de oudste prins) ging ten oorlog: hij oorloogde met een gouden kogel, en van zijn zwaard was het heft van zilver en het lemmet van goud, en van zijn spies was de spits van juweel en de schacht van edelgesteente. En hij keerde terug (uit den oorlog) en kwam daar heen en zie, zij (z'n broeders) zij waren er niet, en hij zette hen na. Hij was aan een kaap, zij in een bocht; en hij haalde ze in en zij volgden elkaar (gingen met elkaar). Zij gingen voort en vonden een putwachtster, die alleen was en zij riepen haar aan. Zij zeide: „kom binnen!” — En zij bracht eten voor hen te voorschijn; toen zij gegeten hadden, gingen zij.

Zoo gingen zij voort en stonden onder een brug. En de Koning van het Oosten riep hen, en zij zijn binnengegaan. De Koning van het Oosten had een dochter (wier) huidbloemen voor op 't lichaam de maan en achter op het lichaam de zon (voorstelden). Nu was de dochter van den Koning van het Oosten opgeslikt door den draak. Maar toen heeft de oudste Prins den draak geschoten, zoodat hij gestorven is. En uit de ingewanden van den draak kwam zij te voorschijn. Toen nu de dag opging trouwden zij. En het feestmaal (duurde) volle 9 dagen en 9 nachten.

---

7. Ngo Pitiri-Guringi-luri.

Ma kolano o tàgi o dāgangi. Dé ai wĕdjėka dé ami roèsé. Dé o si bĕdjèdjongo, nàko mo ngòwaka dé ka ngòwĕdjėka dé bolàsu i mi tòma. Dé tèkan'-uwa dé mo ngòwaka, dé ka ngòwĕdjėka. Duru luri moi dja kaòko, i tédju-īka moma wòla ma dèkar'-ika dé djo tèmo: „mia ngòwaka no mi āo.” — Mĕna-ka dé luri i mi āo, dé dinā-ka dja kaïsa. Dé ami ròmanga ngo Pitiri-guringi-luri. Dé dja kaòko dé djo sano: „mia ngòwaka dina, djé! mo dòa?” — Dé ėna i tèmo: „dina, djé! mo ma tadjé.” — Dé ami ngina kàbingi moi ma suluko dja tola; dé dja tolà-ka dé i si bait'-uku. Dé luri dja kaòko-ka-li dé djo sano: „mia ngòwaka dina, ngo Pitiri-Guringi-luri, djé! mo dòa?” — Dé luri i tèmo: „djé! mo ma baron'-òka!” — Dé i lio kadina-isa. Dé tèkan'-uwa dé, djé! i

suwut'-òkō-li, dé djò sano: „mia ngòwaka dina, ngo Pitiri-Guringi-luri, djé! mo dòa?„ — Dé luri i tèmo: „djé! mo djodjarù-òka!„.
Dé ami ama o suwutu, de o sano: „ma ngòwaka okia? — Dé òna djo tèmo: „ka ngòwĕdjėka, so mi mi tòmā-ka.„ — Dé ai àke sahu a ūdomo, dé gomòma moi dja kaïno, dé i tèmo: „djōu! djo kulai; dina-isa luri i mi āo-ka.„ — De ma kolano o tèmo: „ni tàgi ni mi kòdjo; ni mi kòdjo-uwa, dòne ka ngini ti ni toma.„ — Dé djo tàgi i mi kòdjo. Dé dja kaïsa dé djo tèmo: „ani àmo o suloko mi ni kòdjo.„ — Dé igono mo ma kori, so mo ma wòkala; dé mo témo: „ni djodjòma dé adjé ngodji to toturu.„ — Manėġé dé djo lio dé i si dèmo: „adjé mo toturu.„ — Dé i mi adjoko dé mo tèmo: „bolàsu adji àma kawa o si pàka, la i làtété, fòla-djawa ma ngasuk'-ino i làtété, dé adjé ména-òko to toku.„ — Bòlo! ami ama Kawa o si pàka, so i làtété-ka, dé manėgé dè mo tòkú ména-òko. Dé mo ma si adono dé ami àmi o mi dupuku ami alé ma ngunung-òko, dé adjé o mi òto.
So mo sònèng'-òka dé ami ngina ami roèsé ma tongòmu, so mo tàgi àkér'-ika dé ma tiòdo. Lo manjanji mo dupuku, so mo angò-ka. De tuàla-itji-òka i ma si gotjoho-ika, dé dja si saili dé djo tàdi ma Kolano-àngé ma njonjijé-uku. Dé ma Kolano manėge ai ngòwaka-nauru, so i ma tèké-modjòka dé djò kawingi. Dé ma Kolano ai ngòwaka o Kolano dé ngo Pitiri-gūrungi-luri mo njònja; dé i togom'-òka.

---

7. Prinses[1] Gūrungi-luri.

De Koning ging op een handelsreis. En zijne vrouw was bevrucht. En hij bestelde (beval), als zij beviel en het was slechts een meisje, dan moeten ze het vermoorden. (zie N° 30: Djōu Lèsu).
En niet lang daarna beviel zij en het was slechts een meisje. Maar een lòri (kleine papagaai) kwam zeewaarts en zette zich neêr in de nabijheid van hun huis en zij zeiden: „neem gij ons kind meê!„ — Nu nam de lòri haar meê en landwaarts gingen zij heen. En haar naam (van de Prinses) was Prinses Gurungi-luri. En hij (de vogel) kwam (eens) zeewaarts en zij vroegen hem: „ons kind daar landwaarts, wel! hoe is zij (hoe is het met haar)?„ En dezelve zeide: „daar landwaarts, wel! kruipt zij (al).„— En haar moeder

[1] Pitiri is natuurlijk putri, verbasterd uit het Mal. overgenomen.

beval dat men een geit zou slachten; toen zij die geslacht hadden groeven ze haar onder den grond (om te doen denken dat zij haar kind gedood en begraven had). Toen kwam de lòri weêr (eens) zeewaarts en zij vroegen: „ons kind daar landwaarts, Prinses Gurungi-luri, wel! hoe is het met haar? — En de lòri zeide: wel! zij heeft al een sarong!„ — En hij keerde weder, landwaarts in. En niet lang daarna, zie! hij kwam daar weêr zeewaarts heen en zij vroegen: „ons kind daar landwaarts, Prinses Gurungi-luri, wel hoe is het met haar?„ — En de lòri zeide: „wel! zij is al een maagd.„ —

En haar vader kwam thuis en hij vroeg: „wat is het (voor een) kind?„ — En zij zeide: „slechts een meisje, dus wij hebben het vermoord.„ — Toen hij (nu) zijn heet water (thee) dronk, kwam daar een mug heen en zeide: „heer! zij jokken: daar landwaarts heen heeft een lòri haar meêgenomen!„ — En de Koning zeide: „gaat haar halen; als gij haar niet haalt, dan vermoord ik ulieden.„ — En zij gingen haar halen. Toen kwamen zij landwaarts en zeiden: „uw vader beveelt dat wij u halen.„ — Zij was aan het klapper raspen om zich te zalven; en zij zeide: „ga (maar) vooruit, dan kom ik straks achterna.„ — Toen keerden zij terug en gaven te kennen: straks (komt) zij achterna! — Toen riepen zij haar en zij zeide: „mijn vader moet een koperdraad smijten, dat het vasthake, dat aan een paal van het huis op palen (waarin zij woonde) vasthake, dan zal ik er over zeewaarts loopen.„— Goed, haar vader smeet het koperdraad, zoodat het is blijven vasthaken, en hierover heen liep zij zeewaarts. Toen zij er aankwam schoot haar vader haar in de borst, en daarna hakte hij haar (in stukken).

Daar zij nu gestorven was, raapte haar moeder (de stukken van) haar lichaam bij elkaar, en ging naar het water (de rivier) en reinigde ze. Toen stak zij er wierook bij aan en zij is levend geworden. Toen hebben zij zich vastgehouden aan een zakdoek en daaraan worden zij voortgedreven (door den wind) en zij stuitten tegen (het huis van) den Koning van het Oosten. Deze Koning nu had een zoon, dus werden zij man en vrouw en huwden. Toen werd des Konings zoon Koning en Pitiri-guringi-luri werd mevrouw; en (nu) is het uit.

---

8. Gia b'ereki dé moma ngòwaka-ngowĕdjėka a tnmudingi.

Gia bĕrėki a sinōto. So ami ròkata o tàgi o tabéké dé o si bĕ-djèdjòngo: „nàko dagangi-òka djo uti-sa, la moma bira ngiriki moi

i tuèr'-uku, dé na djè, la na kokobòro gadjumu tumudingi.〃 — Moma ngòwaka lo a tumudingi i dja kiòlok-òka. Dé adjé mo ririaka mo djodjòma mo mòmiki; so ma kokobòro manègé mo m'iké, so ma òdjomo so ma mononu-òka. Dé ami no ngoru djo momiki, dé mo tèmo: 〃nia kokobòro ménègé.〃 — Dé adjé moma ngina mo dja ikè, so dja òdjomo dja mononu-oka. So i ma idu-òka-li de mom'-àma o suwutu dé o tèmo: 〃kangano ménèna no na sakaï-uwa?〃 — Dé muna mo tèmo: 〃kokobòro ngadjumu tumudingi; so nànga ngòwaka dja òdjom'-ōka.〃 — Dé una o sano: 〃so dja mononu-òka?〃 — Dé muna mo tèmo: 〃la ka gadjumu tumudingi, so i ma sī momoi-òka.〃

Dé i wuwūtu dé dj'òdjomo, i bòloto, so i ma idu-òka; djé! i langi-langi, so namoro i sorènè, dé una o mòmiki o djodjòma dé ai badjuku a iwiti. So o dja suloko, so kiarono dja taï dé i ma djobo. So gòrōgo ma gòlaka dja kaïka dé o dja suloko djo, dola. So djo dola-ïjé, dé o dja sidotodjanga. Dé djo tèmo: 〃àma! so, ké! no mi sidotodjànga?〃 — De una o tèmo: 〃uwàé! ka to si lalaso!〃 — Dé, ato! ka o si lalaso, èna, djé! dauk'-uku-òka sahar'-uku djò tuèr'-òka.

Bòloto, dé ma gòrōgo manègé i takualang'-uku so mo ririaka ami dia ma làkémé mo dja si lalaso, so djo dola. Dé mo ririaka mo tàgi, Arasikisa ai uguka ma uru. Nàko mo uru bolàsu wuwulu dja kaïno dé adjé ma uru. Manègé ma moi-oli ma kaïjé, dé Arasikisa mï màké-ijé o ma sakaï. So ai inomo o tongòmu-ino dé o ma sososé-òko, nègé ai médja tumudingi; dé o ma idu-òka. Dé ma inomo dé ma òdjomo, dé ami rèmoso mo dutumo ai pòtit'-òka. Dé o mòmiki dé ′i todòkan'-ino o inomo ma rèmoso ai pòtit'-òka a kĕlèlo, so ai pòtiti o dodjata, o tèmo èna dja òdjomo. Dé o sasano, o tèmo: 〃ngòna adj'inomo na òdjom'-òka?〃 — Dé o uti-uku, so gogotjūmutu a sārongo dé o si sàkara ai pòtit'-òko, dé o sònèng'òka.

Dé manègé-òka dé muna ma kaūku o sahar'-uku ami nongoru mo dj'àdjoko, mo tèmo: 〃Arasikisa tï tòmà-ka.〃 Mĕna-ka dé ï pilïkuru, dé ï tauru lo ï àkun'-uwa. Dé mĕna-ka dé i ma si kagaro ï pĕléoru, dé adjé ï àkunu, dé ï ditila sahar'-uku. Dé mĕna-ka dé i ma si kagarō-li, djo tèmo: pïtiti de tòmo i si tuaka una-uku. Dé ai 'kia ma ngòé lo dja tongòmu-òka; dé ka, djé! mĕna-ka i ma si dodogumu. Mĕna-ka okia-uwa i kūràngi: tamèlo ka dé ma kōjàngi, kūoko ka dé ma kōjàngi, bōtèmè ka dé ma kòjangi. Mĕna-ka dé i ma sakaï; so dj'òdjom'-òka de mo ririaka mo sigaro: 〃igono nina kori la wo tàgi wo ma wòkala.〃 — Mĕna-ka dé

djodjaru a tumudingi djo tàgi i ma wòkala; dé i ma tiòma-ino dé i ma usi.

Dé bĕrèki i mi moi ma kaïno dé mo dja màké-ika: djodjaru a tumudingi mo dja màké-ika, èna! i ma fàto-fàto, dé i mi adjoko: „né-òka n'òsam'-ino!" — Dé djo tèmo: „mané-dòné òkia wo mi si ròtanga?" — Dé mo ririaka mi témo: „manègé-naga mòkuru i momolai." — Ena, ami mongoru dj'āo-ino ka gàbiri, dé manuru, dé tamèlo, dé kūoko, dé bòtème i mi si ròtanga. Dé momòkur'-òka de m'aiki manuru, dé gàbiri, dé tamèlo, de kūoko, dé bòtèmè. Mĕna-ka dé mo ma djobo. Dé ma kaïka ginitĕra ma bàti-òka, dé ma tutuèré sigadono to muna ami ginitĕra ma bàti-òka.

Dé ma tuèré i bòloto de ma kaïka ami wòlà-ka, dé ami dānongo tumudingi mo dja sūloko i ma wòkala. Dé òna djo tèmo: „èdjé! òkia? — Bolàsu no mi si dèmo-kàsi dé adjé nu tàgi mi ma wòkala." — Dé muna mo tèmo: „dānongo ka ni tàgi ni ma wòkala; ni suwut'-ïjé dé mo si dèmo." — „dānongo! djodjaru a tumudingi Arasikisa ai wòlà-ka djo gogògéré." — Dé mĕna-ka dé i ma djobo gòduru a tumudingi. Dé mo tèmo: „gàbiri ta tutuèré ni ja mōtéké." Dja kaïka, èna! i ma fafato bàkò-ko, djodjaru a tumudingi. Dé o ririaka o ma tami mo ririak'ïé, dé ai dadur'-uku to muna ami dadur'-uku o ma tami muna-ïjé, sigadono ka so kòmanègé. Dé adjé ma duru de gò-duru a 7 manègé dja modjòka djadjaru a 7 manègé so djo gogògéré manègé-òka.

---

8. De oudjes met hun zeven dochters.

(Er waren eens) twee oudjes. De man nu ging hengelen en bestelde (beval): „als er handelaren aan wal gaan en er een korreltje rijst (van hen) valt, neem dat dan en kook er zeven peperhuisjes rijst van (voor: kokobòro, wordt een of ander boomblad in peperhuisvorm gerold, en op zijde met een pennetje vastgestoken; dan vult men het zakje half met rijst, vouwt daarna den mond dicht en bevestigt dien ook met een pennetje; vervolgens kookt men de zakjes, waarbij de rijst zwelt en de peperhuisjes geheel vult).

Zij hadden ook zeven kinderen (meisjes, zooals verder blijkt) die lagen te slapen. En eerst ontwaakte de oudste, dus gaf (moeder) haar (één van) die peperhuisjes met gekookte rijst, en zij at het geheel en al op. Toen hare jongere zusters ontwaakten zeide zij: „dat zijn uwe peperhuisjes." — Daarna gaf de moeder ze haar en zij aten ze

schoontjes op. Toen zijn zij weêr gaan slapen en hun vader kwam t'huis en zeide: „hebt ge daar straks niet voor ons gekookt?" — En zij zeide: „wèl er waren slechts zeven stuks, dus ze hebben er ieder één genomen."

Toen het duister werd hebben zij gegeten en (daarmeê) klaar zijnde hebben zij zich te slapen gelegd; zie! heel vroeg, toen de haan kraaide, is hij (de vader) het eerst opgestaan en sleep zijn bijl. En hij beval haar (zijne zeven dochters) en zij namen haar draagmanden op den rug en vertrokken. Toen gingen zij heen tot onder den djamboe-boom en hij beval haar er in te klimmen. Zij klommen dus omhoog en hij hakte den boom, met de meisjes er in, om. En zij zeiden: „vader! wel! gij hakt hem om met ons er in?" — En hij (deed alsof hij) er slechts trappen in hakte, wel, hé! naar beneden in den kuil (afgrond) zijn zij gevallen.

Welnu die djamboe-boom hing schuin omlaag en dus heeft de oudste zuster, met haar lemmet van een mes (zonder handvat), er voor haar allen trappen in gemaakt en zijn zij (omhoog) geklommen. En de oudste ging het suikerriet van den Reus (die daar dicht bij woonde) afhakken. Als zij het afhakte, moest zij (de gelegenheid waarnemen dat) de wind naar haar toe was en dan pas hakte zij het af (ware de wind van haar af en naar het huis van den Reus heen geweest, dan had hij het gedruisch gehoord). Toen kwam zij nog eens omhoog en vond den Reus daarboven bezig met koken. En hij verzamelde zijn eten, dekte en zette voor zich het eten op, dat (besloeg) zeven tafels; daarna legde hij zich te slapen. Toen heeft zij dat eten opgegeten en de kruimels wierp zij weg op den navel (van den Reus). Toen hij ontwaakte schrikte hij op dat hij de kruimels van het eten op zijn navel zag en hij werd kwaad op zijn navel, hij zeide (dacht) namelijk dat die het (eten) opgegeten had. En hij vroeg (den navel), hij zeide: „hebt gij mijn eten opgegeten?" — En hij klom af (van zijn slaapbank) en maakte een priem gloeiend en stak er mede in zijn navel, zoodat hij is gestorven.

Daarna is zij naar beneden in den kuil gegaan en riep hare jongere zusters, zij zeide: „ik heb den Reus vermoord!" — Nu bonden zij hem, doch konden hem niet (voort) trekken. Toen spoorden zij elkaar aan om hem om te wippen (met takken tot hefboom) en nu eerst werden zij hem baas en duwden hem al voort tot in den kuil. Hierop wekten zij elkaar weder op, en zeiden laat ons rupsen en slangen op hem neêrwerpen. Daarna hebben zij ook zijn heele boeltje verzameld, en wel, zie! zij namen daar hun intrek. Nu ontbrak er

niets: groene katjan (boontjes) was er bij kojangs (zekere maat — ik meen 100 pikoel); bruine katjan — was er — bij kojangs, gierst — was er — bij kojangs. — Hierop kookten zij zich en nadat zij gegeten hadden sloeg de oudste zuster voor: „raspt ons klapper en laat ons gaan zalven.„ — Hierop gingen die zeven zusters zich zalven, daarna keerden zij terug en kamden zich.

Toen kwam daar een oud vrouwtje heen en trof hen aan: zeven maagden trof zij aan, zie! zij hadden zich op een rij geschaard, en zij riepen haar: „kom hier binnen!„ — En zij zeiden (onder elkaar): „wat zullen wij haar nu te pruimen geven? — En de oudste zuster zeide: „hier ergens zijn dor geworden (lang te voren geplukte) pruimingrediënten.„ — Wel, hare jongere zusters brachten aan: gambirbloemen, mĕlàti-bloemen, groene katjan, bruine katjan en gierst en gaven haar dat te pruimen. Toen zij gepruimd had, na zij (uit de pruimdoos) gambir- en mĕlati-bloemen, groene katjan, bruine katjan en gierst. Hierop vertrok zij. Daarop ging zij tot de grens van het erf en zij liet voortdurend (van die pruimingrediënten) vallen, tot aan de grens van haar erf.

Toen zij klaar was met ze te laten vallen ging zij heen naar haar huis en beval haar 7 kleinzoons zich te gaan zalven. En zij zeiden: „grootje! wat (is er)? Gij moet het ons eerst zeggen, dan eerst gaan wij ons zalven.„ — En zij zeide: „kleinzoons! gaat gij u maar zalven; als gij terugkomt zal ik het jelui meêdeelen.„ — Toen zij nu teruggekeerd waren, gaf zij te kennen: „kleinzoons! in des Reuzen huis wonen zeven maagden.„ — Hierop vertrokken de zeven jongelingen. En zij zeide: „ga de gambir-bloemen die ik heb laten vallen maar na.„ — Zij gingen er heen, zie! zij zaten op een rij op de bank, de zeven maagden. En de oudste (jongeling) nam plaats tegenover de oudste (zuster) en zijn volgende (in ouderdom) tegenover haar volgende en zoo al voort. En later eerst hebben die 7 jongelingen die 7 jongedochters tot vrouw genomen, en ze zijn daar blijven wonen.

---

9. Ngo Pitéré-ma-bòsoko.

Ma moi dé ngo Pitéré-ma-bòsoko ami mamané ma Kaitjili. Manègé dé ma moi a kaïno dé o tèmo: „ngodji ménèna tumudingiòka dé to ma djobo to dāgàngi.„ — Manègé dé muna mo tèmo: „ngodji lo to mòtèkė.„ — Dé una o tèmo: „uwa no mòtéké.„ — Ma moi dé a kaïno-ka-li dé o tèmo: „ngodji àngé-òka dé to ma

djobo." — "Ngodji lo ka to mòtéké." — La una o tèmo: "to ni āo-uwa!"

Dé i àngé-òka dé o ma djobo; dé muna lo mo mòtéké lo o mi āo-uwa. Dé òna i ma djobō-ka, dé muna lo mo dja niki, mo tobongo. Dé mo lutu, so nawoko i mi lòla. Dé ma kolano ai ngòwaka o ngau, dé a siata. So djo ngau-òka dé djo lio. Dé djo lio-isa dé dja tètoro, dé i mi màké nawoko ma tòtō-ka. Dé ma kolanō-ka mo gogògéré. Dé nàko ai sudè ma gòraka lo ka' i lèta: sagala moi-moi ma gòraka ka i lèta.

Manègé dé ma sumu ma fakiri ma kaïno: bira djo tutuku, so mo goloko. Dé ma kolano o m'iké ai gilàlongo, so ma sumu ma fakiri mo mi āo ami wòlà-ika. Dé ma sumu ma fakiri mo tàgi inomo mo dja nònu. Dé ma inomo titigono ma sòka dj'òmuku, dé múna m'òdjomo. Duru ma Pitéré-ma-bòsoko m'òdjom'-uwa. So i angé-ino dé muna mo tàgi inomo mo tūgala. Dé mo ma gāo ami paju i làpé tu midingi-jé, dé mo ma djobo-ka inomo mo dja dūgala. So wòla moi ma kaïka dé i mi sano: "kéïka no tàgi?" — "Inomo to tūgala." — Dé mo lio i ma sakaï so dj'òdjom'-òka.

Manègé-òka dé m'àngé-ino dé mo tàgi inomo mo tūgala, ami paju i làpé tumudingi-jé m'āo. Dé tāpàki ma nònu, dé wòla moi ma kaïka, dé i mi sano, djo tèmo: "ngòna ménèna òkia ma njawa?" — Dé mo tèmo: "ngodji ménèna dāgàngi ma njawa, so to tàgi inomo to ma dūgala." — Dé òna djo tèmo: "inomo ménèna, so na kaïno no ma dūgala." — Dé muna mo tèmo: "daè-uku to gila-gila-si, la to si kaïjé adjé to tulu." — Manègé dé moma djobo, so ma kaūku pāsari-òka dé inomo mo tūgala. Dé mo lio daī-jé ma kaïjé, so dina-ïjé, djé! ma kaïjé-uwa. So ka, djé! daī-jé ma kaïjé dé ma kolano ma ngòwaka o mi màké dé o mi niki, sigadono sumu ma fakiri ami wòla-ika dj'adono, dé ka m'òsama dé o liò-ka. So ma wutuku dé o tadjé dé o tèmo: "ngòna ménèna kangano to ni niki, djé! ngòna ménèna!" — "Ngodji-uwa!" — Dé o tèmo: "ani mòkuru ma déï!" — Dé m'iké. Dé i langi-langi dé o lio, dé o tèmo: "ménèna tumidingi-òka dé wo kāwingi." — Mĕna-ka dé dj'adon'-òka ma ōràsi, dé djo kāwingi; sonaru tumudingi dé àngé tumudingi ka djo ramé.

— — —

Prinses Pan.

Eens had Prinses Pan den Kaitjil tot vrijer. Toen kwam hij op een keer en zeide: ik ga over zeven (nachten) op reis om handel te drijven.〃 — Toen zeide zij: 〃ik ga ook mede.〃 — En hij zeide: 〃ga niet mee.〃 — Weer kwam hij op een keer en zeide: 〃ik ga op reis als het weder dag geworden is.〃 — 〃Ik ga ook meê!〃 — En hij zeide: 〃ik neem je niet meê!〃

Toen het dag geworden was vertrok hij; en zij volgde ook, maar hij nam haar niet meê. Toen zij (de Kaitjil en zijne dienaren) vertrokken waren, zette zij hen (al) zwemmende na. En zij zonk en een visch slokte haar op. De zoon eens Konings nu was aan het visschen (met de lijn, kreeg beet) en haalde op. Toen zij gevischt hadden (een tijd lang) keerden zij huiswaats. En daar landwaarts teruggekeerd hakten ze de (gevangen) visschen stuk en (daar) vond hij haar in het ingewand van (één der) visschen. Toen woonde zij (voortaan) bij den Koning (als slavin). En als zij een bord haalde, brak zij het: alles wat zij haalde brak (zij was niet gewend te werken).

Toen kwam de putwachtster daarheen: men (was bezig met) rijst stampen, dus vroeg zij (wat rijst). Toen gaf de Koning haar zijn slavin (n.m.l. de in den visch gevonden Prinses Pan), dus nam de putwachtster haar mede naar haar huis. Toen ging de putwachtster eten voor haar (beiden) zoeken. En haar eten was rijpe papajablâren en zij at. Maar Prinses Pan at niet (het was haar zeker te bitter en te min). Den volgenden dag ging zij (Prinses Pan) eten koopen. En zij nam met zich haar zonnescherm met zeven verdiepingen en vertrok om voor haar (beiden) eten te koopen. Zij ging naar een huis en ze vroegen haar: 〃waar gaat ge heen?〃 — 〃Eten koopen.〃 — En teruggekeerd kookte zij zich en zij beiden hadden gegeten.

Toen ging zij den volgenden dag (weêr) eten koopen; zij nam haar zonnescherm met zeven verdiepingen mede. Zij nu volgde den weg en ging toe op een huis, en ze vroegen haar: wat zijt gij (voor) een mensch?〃 En zij zeide: 〃ik ben een vreemdeling (maakte dus hier geen tuin) en ga mij eten koopen.〃 — En ze zeiden: 〃hier is eten, dus kom hier en koop het u.〃 — En zij zeide: 〃ik ga recht door, daar beneden heen, als ik aanstonds weêr naar boven kom zal ik aanloopen.〃 — Toen vertrok zij, ging af naar de markt en kocht eten. Toen zij wederkeerde ging zij op langs den zeekant — niet langs den landkant ging zij op. Toen zij nu, zie! opging langs den zeekant, ontmoette de prins haar, en achtervolgde haar

tot zij kwamen aan het huis van de putwachtster en zij ging binnen en hij keerde terug. En dien nacht kroop hij (bracht heimelijk een bezoek aan haar) en hij zeide: „U heb ik daar straks nageloopen, o! jïo!" — „Mij niet! — En hij zeide: „geef mij een weinigje van je areeknoot!" En zij gaf hem. En tegen den morgen keerde hij huiswaarts en zeide: „heden over 7 nachten, zullen we trouwen." — Toen nu het (bepaalde) uur aangebroken was, trouwden zij; dus werd er 7 nachten en 7 dagen feestgevierd.

---

10. Gilàlongo moi mo mákana Kolano ma ngòwaka.

Ma kolano ai ngòwaka-ngòwĕdjèka dé ami gilàlongo djo tàgi djo rabu, dé djo djadjini.

Dé ma Kolano-Angé-ma-njonjijé o tàgi o dagà-ngi, dé, djé! o dj'adono; dé ami gilàlongo motoku-isa, so ami pakéangi ma djè-òka. Dé ma Kolano o dja kodjo dé ami gilàlongo mo dàdi ma Kolano ai wĕdjèka. Manègé dé djo ùti dé ami dūnungu sudè o dja suloko o dja fàto, so mĕna-isa ma kaïsa. Dé mĕna-ka dé djo kāwingi. Dé dj'òdjomo dé ma Kolano o tèmo: „munugu inomo ni m'iké-ika. Dé i m'iké, ai wĕdjéka motèmo: „kokowo-uku ni mi si nōa!" — Dé ma Kolano o tèmo: „sudè-uku ni mi si nōa!" — Manègé dé muna mo tèmo: „ngaro ka kokowo-uku." — So m'òdjomo dé litimi-òka mo ngosam'-ika.

Manègé dé djo kawingi i bòloto, dé ma gilàlo-ngo mo tèmo: „nàko no tàgi no djala, dé to ni mòtéké dé kiéka-naga no dji si gutì-sa." — Manègé dé o tàgi o djala dé mo mòtéké, so djo rabu dé o mi sigutìsa, dé o mi wòla-uku. Dé o djala dé o nawoko o mi gumadja-ika.

So o liò-ka, dé, djé! i mi tèkanà-ka, dé mo ma dumulè, sidagongo mo djódjaru. Dé ma moi-oli ma kolano a kaïno dé mo si bĕdjèdjòngo: „nako ma moi-oli na kaino dé bira ma régu no dji gāo-ino." — Manègé dé o tàgi o lio.

Ka ai wĕdjéka dòkama wòlà-ka mo gogògéré, duru ami saèké o papūà-ka, so, djé! mo supū-wa, sabàbu i mi mādjéké.

Manègé a kaika dé bira o mi gáo, so ma tuaka. Dé o liò-ka sidagòngo ami bira i sūputu dé a kaïnō-li. A kaïno, dé, djé! m'ïja. Dé o mi àdjoko lo mo walus'-uwa, duru namoro mo dūsunu. Dé o mi maké-uwa dé o liō-ka.

Dé a kaïka dé o si dèmo ai ngina dé ai awā-ika dé naru tumi-

dingi-oli àdjé a kaïka-li, duru i m'ïja. Dé o mi adjok'-òkā-li, duru mo walus'-uwa, dé ma moi-oli nāmoro mo dūsunu. Dé o ma léga daku-ïjé dé o mi màké; ami wòla ka i dididé. Dé o mi si bobèto dé ami ngòranà-ka o si gogòko, dé muna mo tèmo: „no lio, dòné ani wĕdjèka mo ni ngamo.” — Dé o liò-ka dé a kaïka dé o si démo: „muna dòkamà-ka!” — Dé djo tèmo: „so ka i mi lòa?” — Dé una o tèmo: „ngowèdjèka, èna, bolàsu maru-ka munugu dòkama!” — Duru ai wĕdjèka-ika, djé! o ngosàm'-uwa, so muna mo ngamo. Dé o témo: „to ni si dōa! ngòna manègé ka, djé! no papuà-ka!”

Dé o tàgi dé ai ōrangi moi ï āo. Dé dja kaïka, dé mo utuku. Dé o mi àdjoko, so djo tàgi ami wòla-ika, djo mòkuru dé modja sakaï. So dj'òdjom'-òka ai ōrangi o tèmo: „ngodji, djé! to lio!” — Dé a kaïka dé o si dèmo: „adji djōu dòkama dé ai wĕdjèka!” —

Ma moi-oli dé djo tàgi ami dunung'-ika dé ami dia moi mo ma gāo; dé dja kaïka, dé mo ngòsama ka mo gila-gila, de papuà-ka manègé mo mi sakarà-ka. Dé mo tèmo: „negé! ni mi tubaling'-ika.” — Dé djo lio de ami dunungu o tèmo: „alimòka adjé dé mi ja kaïka.”

Dé djo liò-ka, dé adjé ami dūnungu djo toturu. Dé dja kaïka dé mo dja sakaï. So dj'òdjom'òka dé ami dūnungu o tèmo: „manèna tumudingi-òka dé ni kawingi.” — So djo liò-ka. Dé, djé! djo kawingi, so i tàgi dòkam'-ika. Dé djo kawingi dé dj'òdjomo i bòloto dé muna mo boki dé una o kolano, dé, djé! djo tatàgi-uwa.

Eene slavin maakt zich (doet zich voor als) Prinses.

Des konings dochter en hare slavin gingen eens roeien en zij dreven af.

En de Koning van het Oosten ging handelen (op eene handelsreis) en zij kwam tot bij hen; toen liep de slavin (over den rand van 't vaartuig) naar voren en heeft haar (de prinses haar) kleêren gehaald (en aangetrokken). Toen haalde de Koning haar (beiden) en hare slavin werd des Konings vrouw. Toen zij (in des Koningsstad) aan land gingen, gebood haar schoonvader hen (zijn dienaren), schotels voor hen (den Koning en zijne vrouw) op rij te zetten en daarover heen schreed zij landwaarts. (Dat zetten van schotels, om daarover heen te loopen schijnt een eerbetoon te zijn bij ontvangst van koninklijke schoondochters ook in verhaal N° 24 „Varkensplas”, komt het voor). Hierop zijn zij gehuwd. Toen zij aten, zeide de

Koning: „geeft (ook) eten aan haar (het prinsesje dat men nu meende eene slavin te zijn).” — Toen zij het haar gaven, zeide zijne vrouw (de vroegere slavin): „Zet het voor haar neêr in een klapperdop!” — Toen zeide de Koning: „Zet het voor haar neêr op een bord!” — Toen zeide zij (het vroegere prinsesje): „Zij het slechts in een klapperdop.” — En zij at en kroop (daarna) onder de slaapbank.

Toen zij klaar waren (met) het trouw (feest) zeide de slavin (de vroegere prinses, tot den koning): „als gij gaat visschen, met het werpnet, volg ik u en zet mij dan (maar) ergens aan land.” — Toen ging hij visschen, met het werpnet, en zij volgde (ging meê), dus roeiden zij en hij zette haar aan wal en maakte een huis voor haar. En zijn net en de (gevangen visch) liet hij daar voor haar.

Hij dan is teruggekeerd en ach! zij was (daar) langen tijd en zij wiedde zich (maakte zich een tuin) zoo dat zij maagd werd. De Koning is er toen weêr eens heen gekomen en zij bestelde (beval): „als gij weêr eens hier heen komt breng mij dan een weinig rijst mede.” — Toen keerde hij weêr terug.

Zijne vrouw woonde daar binnen in het huis, maar haar hoofd (haar) was dat van een papoesche, dus, zie! zij kwam niet buiten, omdat zij zich schaamde.

Toen hij er (nu weêr) heenging nam hij rijst voor haar meê, en zij plantte die. En hij is teruggekeerd, eerst toen haar rijst in de aar schoot kwam hij er weêr heen. Hij kwam er heen, en, zie! zij was er niet. Toen hij haar riep, gaf zij ook geen antwoord, maar was aan het vogels wegjagen. En toen hij haar niet vond is hij teruggekeerd.

Hij ging daarop heen en gaf het zijn moeder en zijn vader te kennen en na 7 nachten ging hij er weêr heen, maar zij was er niet. Hij heeft haar toen weêr geroepen, maar zij antwoordde niet, al weêr was zij aan het vogels verjagen. Toen keek hij uit (en) naar boven en (daar) vond hij haar, haar huis had zij opgehangen (zij had zich in een boom een hangend huis gemaakt). Toen schold hij haar uit en bleef staande aan haar deur, en zij zeide: „ga naar huis, anders bekijft je vrouw je!” — En hij is teruggekeerd en ging heen en gaf te kennen: „zij is daar aan dien anderen kant.” En zij zeiden: „is zij mooi?” — En hij zeide: „een’ vrouw, zie, behoorde te zijn gelijk zij daar aan den overkant (dat is pas een schoone vrouw)!” — Maar bij zijne vrouw, zie! hij ging er zelfs niet binnen, dus kijfde zij. En hij zeide: „wat geef ik om jou! jij, wel jij bent maar een’ papoesche.”

En hij ging en nam een bediende mede. En zij gingen daar heen, en zij was aan 't rijstplukken. Toen riep hij haar, en zij gingen naar haar huis, zij pruimden en zij kookte eten voor hen. Toen zij hadden gegeten zeide zijn bediende: „ik, wel! ik keer (maar) terug!" — En hij ging heen en gaf te kennen: „mijnheer is daar aan den overkant met zijne vrouw!"

Weêr op een keer gingen zij naar hare schoonouders en zij nam zich een mes mee; toen gingen zij er heen en zij ging regelrecht naar binnen en heeft die papoesche (dood) gestoken. En zij zeide: „daar! gooi haar maar weg (eigenlijk: duw haar met een stok weg)! Toen zij (zouden) terugkeeren zeide haar schoonvader: morgen zullen wij er heengaan (bij u komen)."

Toen zij teruggekeerd waren, zijn pas haar schoonouders na gekomen. Toen zij er heen gekomen waren kookte zij eten voor hen. Nadat zij gegeten hadden zeide haar schoonvader: „heden over 7 (nachten) zult gij trouwen!" — En zij zijn teruggekeerd. Toen, zie! zij (zouden) trouwen zijn zij naar den overkant gegaan. Toen zij nu getrouwd waren en de feestmaaltijd afgeloopen was, werd zij koningin en hij koning, en zie! zij gingen niet (zij leefden daar voorts rustig).

---

11. Ngo Kokamòmako dé ngo Angé-ma-njonjijé.

Gia nongorua sinòto mom'àma dé moma ngina matjangi dé garuda i dja òdjom'-òka; dé moma ngowaka a sinòto ridàmunu ma guruòngòka i ma tàdi-òko, so i dja gòli-uwa. Gia nongoru manégé ka ngowĕdjėka, so moma ròmanga: ngo Kokamòmako dé ngo Angé-ma-njonjïjé.

Ma moi de nauru moi o tàgi o totöimi, de ma dòto ka gia nongoru a sinòto manégé moma wòna-t'-uku i tàdi-uku. Dé o tàgi a niki, so odja màké-ika gia nongoru a sinòto manégé. Mĕna-ka dé mo riri-aka, ngo Angé-ma-njonjijé o mi modjòka.

Dé ngo Kokamòmako o mi suloko: „gilōu manégé na djé-ino la ta tàdi!" — Dé una a tàdi so o gila-gilàka, dé muna mo si ūiti. Ma kaüku mo si ūiti, dj'òmanga i hòluku. Dé mo lega: i sawolo i gila-gilà-ka. Ato! ma kaïjé, i ma djobò-ka.

Dé ngo Angé-ma-njonjijé mo si bĕdjėdjongo gopèla dé atomo: „nàko nio dji adjoko dé ni wālusu; nàko dinangi-òka, dai-òko ni ma wālusu; nakó dai-òka mo adjoko, dina-isa ni wālusu." — Dé

mo tàgi dé mo si bĕdjėdjòngo: „ngèkomo mo sano, de ngè-komo ni mi si dumutu." — So mo tàgi-òka.

Ma kaïka i mi popĕréki i mi moi mo mi màké-ika. So mo adjoko: „èdjé, èdjé! no ma léga-inō-si!" — Dé muna mo tèmo: „é! ka ma dunia i dàdi dé ka to matengō-ka, sigadono manėna, so to ma léga-uwa." — Dé muna mo ma kilioro, dé mo tèmo: „é! danongo, danongo! kia-ino no suwutu?" — „Edjé! naga adji riaka to mi nònu." — Dé moma ridàmunu mo isèné dé mo sano: „èdjé! manėgé-naga òkia i si ramé?" — „E! Kangano manė-ino i mi si djòdjára." —

Dé muna mo nonongoru i mi uiki ma kaïka Angé-ma-njonjijé-ika. Dé mo tèmo: „tilahi ani utu no si supu!" — Dé ka bòki ma utu i si supu-ika. Mĕna-ka dé mo tèmo: „la ngaro adji riàka i mi totorōu lo, manėna ka bòki ma utu." — Dé mo tèmo: „tilahi ani djòu!" — Dé ka bòki ma djōu i si supu-ika. Mĕna-ka dé òna djo tèmo: „nàko ani riaka mi mi si supu, bolàsu bira ma làkémé, bajunga moi mi ja kopola, la na kòbu." — Manėgé dé pa pòla-uku. Dé mo ari-ari mōduku. Dé ka ma tutuï dja kaïno dé i tèmo „no susa òkia, no kūrangi okia, so manėgé na kòbu!" — Dé mo wālusu, mo tèmo: „to susa òkia-wa, to kūrangi òkia-wa, duru adji riaka i mi gogon'-òka-so." — Manėgé dé tutui i mi riwo, bira ma làkémé manėgé dja kòbu, dé tèkan'-uwa so bajungu manėgé ka dj. 'òmàngà-kali. Duru komanėgé lo ami riaka i mi si supū-wa.

Mĕna-ka dé ami nongoru mo tèmo: „nako ni mi si supū-wa adji riaka, dé ka to lio-ika, dé adji wòlaka ta tupuku." — Dé ka mo tèmo: „nàko ni ja maké ma djòwo dja-biru, manėgé bārangi; dé nàko ni ja maké ma djòwo dj'ārèsé, manėgé pipi; dé nàko ni ja màké ma djòwo dja sawàla, manėgé ngodji." — Mĕna-ka dé mo ma djobo; so tèkan'-uwa dé dja kĕlèlo wòla ma tupuk'-òka, so ma djowo dja màké i djodjoma dja biru, adjé dj'arèsé dé adjé dja sawàla.

Manėgé dé ami riaka mo tàgi mo ma òdjiki dé mo lio-ïjé dé mo ma usi dé ami dia moi mo ma njiwiti dé mo ma si sàkara, so mo sonèng'-òka. Ami dūnungu mo sakaï, so dé dj'odjà-ka ka ami ròkata am'inomo o si dola. A kaïjé dé o mi tòma-nga, ėua, djé! mo sonèng-òka. Dé o adjoko tèmo: „ina! ani dūnungu mo dòa-naga!" — Manėgé de o uti ai tipu o ma gėdjè, tanu o ma tòma, duru i dadi-uwa.

Moma gilàlongo Papūà-ka i mi moi moma wòla-ka, so mo tàgi àkéré mo si uiti; dé ma kaūka dé àkér'-òka ma màké ngo Angé-ma-njonjijé ami gurumini, so mo tèmo to muna ami biono, de m'akana:

"djōu! djōu! djōu! ni tèmo ka i dji torōu, duru ka i dji lòa!" — Dé ami kilòana mo si pàka, so i lètà-ka. Dé adjé mo lio-ïjé, dé i mi sulokò-kali àkéré mo si uiti. So ma kaūku, dé àkér'-òka ngo Angé-ma-njonjijé ami gurumini ma maké-òka-li (sabàbu ngo Angé-ma-njonjijé dé ami nongoru ngo Kokamòmako o àkéré manègé ma dòku-ïjé gòta-kāuru ma dodjé-òka djo gogògéré, so ami gurumini àkér-'òka dja kĕlélo). So ma Papūà-ka mo mi si òdak'-uwa, so m'akana-li: "djōu! djōu! djōu! ni tèmo i dji torōu, duru ka i dji lòa!" — Manègé dé ami kilòana mo si paka-ka-li, so i lèta-ka. De kòmanègé sigadono ma wārasa ma tumudingi dé adjé wòlà-ka mo si dèmo: "àkér'-òka ngo Angé-ma-njonjijé ami gurumini ta màké-òka."

La mòma wòlà-ka ï sosarana ï moi o gogògéré. Manègé dé ngo Angé-ma-njonjijé ami ròkata ï suloko o tàgi ngo Angé-ma-njonjijé o mi dūmunu. Duru una o hòluku. Manègé dé i ma kiniki dé ï daèn'-òka, so ï suloko o mŏtéké la o tumunu. Dé ai sarana o si tigi sigadono àkéré ka dj'aunu i ngodumu. Duru ami gurumini a daèn'-uwa. Manègé dé ï sosarana o baur'-ïjé dé o tèmo: "kanganō-si to tèmo: uwa ni dji suloko, duru ngini-ni dji gègoto, so adji sarana to si tigi.

Bòloto! àkéré ma dèkarā-ka djo gogògéré dé adjé ngo Angé-ma-njonjijé ami ròkata o ma taga-ïjé, so, djé! o mi kĕlélo, ngo Angé-ma njonjijé, kāuru ma dodjé-òka. Dé o tèmo: "nia gumini ni ja siar'-uku la to doba." — Dé òna kawa i ālusu moi dja siar'-uku, dé djo tèmo: "na tòngiraba-ïjé dé no ma si ngongòla; dé médàké-ïjé ma gurut'-ïjé lo manègé, dé dauk'-uku ma gurut'-uku lo manègé, dé no ma si ngongola." — Dé a tongiraba-ijé dé dja òto dé i tolà-ka, dé o tuèré sigadono ai kòbongo i dàdi gāu.

Kòkamòmako en Angé-ma-njonjijé.

Twee gezusters haar vader en moeder waren door den tijger en den garoeda-vogel opgegeten; toen hadden hunne twee kinderen zich in het holle lichaam der trom gestooten (verscholen), zoodat zij niet zijn opgegeten (gebeten). Die twee meisjes haar namen waren: Kòkamòmako en Angé-ma-njonjije (de naam der eerste is niet te vertalen, die van de tweede beteekent: het Oosten of Zonneopgang).

Eens ging een man met den boog schieten en zijn pijl (viel) neêr en stak in den nok (van het huis) dier twee gezusters. Toen

ging hij dien (pijl) na en vond (in dat huis) die twee gezusters. Hierna heeft hij de oudste, Zonneopgang, tot vrouw genomen.

Toen beval hij Kòkamòmako: „haal die water-bamboe hier, dat ik (er de schotjes bij de geledingen in) doorstoote (om de bamboe geschikt te doen zijn voor watervat)!" — Toen stootte hij ze regelrecht door (dat wil zeggen, ook door het onderste schotje heen, zoodat er geen bodem meer in dat vat was) en zij ging heen om het te vullen. Zij ging af (naar het water) om het (vat) te vullen, maar het wilde niet vol worden. (Haar zwager had dat gedaan om dat hij van haar een poosje zou ontslagen zijn, om te kunnen wegloopen met zijne vrouw). Toen bezag zij (het vat) nauwkeurig: het was recht door (door en door) open (gestoken). En zie! zij ging op (naar haar huis), zij (Zonneopgang en haar man) waren vertrokken.

Zonneopgang had (vóór haar vertrek) aan een wandluis en een kleêrluis besteld (opgedragen): „als zij mij roept, antwoord gij dan; als (het geroep) aan de landzijde is, antwoord dan zeewaarts; als zij aan de zeezijde roept, antwoord dan landwaarts." — Toen zij ging bestelde zij (nog): „als zij den weg vraagt, wijs haar dan den weg." — En zij is weggegaan.

Zij (Kòkamòmako — dat zij naar huis kwam en door het achtergelaten ongedierte werd ingelicht, wordt verondersteld der vermelding overbodig te zijn) ging heen en trof een oud vrouwtje aan. En zei riep: „grootje! grootje! kijk eens hierheen!" — En zij (het oudje) zeide (in zich zelf): wel! van (den tijd) dat de wereld geworden (ontstaan is) ben ik alleen geweest (ongetrouwd, dus zonder kinderen en kleinkinderen,) dus ik kijk niet." — En (daarop) keerde zij zich (toch) om en zeide: „wel! kleindochter! kleindochter! van waar komt gij?" — „Grootje! hier ergens zoek ik mijn' oudere zuster!" — En zij hoorde (het geluid) eener trom en vroeg: „grootje! waarover vieren zij daar ergens feest?" — „Wel! straks zijn zij hier heen met haar (uw oudere zuster) weggeloopen."

En zij, de jongere zuster ging haar achterna, zij ging naar Zonneopgang toe. En (voor het huis gekomen) zeide zij: „al is het maar dat gij haar haar uitbrengt (vertoont aan het venster)!" — En zij vertoonde het haar eener kat. Hierop zeide zij: „al is het ook dat mijne oudere zuster leelijk is, maar dit is het haar eener kat!" — En zij zeide: „al is het maar haar been (dat gij mij laat zien)!" — En zij staken slechts de poot eener kat naar buiten. Hierop zeiden zij: „als (gij wilt dat) wij uw oudere zuster buiten brengen, moet gij een baaltje schoone rijst dat wij zullen uitstorten

(weder) oprapen.″ — Toen stortten zij het uit. En zij weende onophoudelijk. Toen kwamen daar rijstvogeltjes heen en zeiden: ″wat is uw moeite en wat is uw gebrek, dat gij dat opraapt?″ — En zij antwoordde, zij zeide: ″niets is mijn moeite, niets is mijn gebrek, maar mijn' oudere zuster hebben zij verborgen.″ — Toen hielpen de rijstvogels haar, zij raapten die rijstkorrels op en het duurde niet lang of het baaltje was weêr vol. Maar aldus ook (al was het ook zoo) haar' oudere zuster brachten zij niet buiten.

Hierop zeide hare jongere zuster: ″als gij mijne oudere zuster niet buitenbrengt, keer ik terug en steek mijn huis in brand.″ — En (voorts) zeide zij: ″als gij de rook er van blauw vindt (als gij blauwe rook ziet), dat is huisraad; als gij de rook er van wit vindt, dat is geld; en als gij de rook er van rood vindt, dat ben ik." Hierop vertrok zij; en niet lang daarna zagen zij dat zij het huis in brand gestoken had, en eerst vonden (zagen) zij blauwe rook, daarna witte en daarna roode.

Toen ging hare oudere zuster zich baden en toen zij terug keerde kamde zij zich en sleep zich een mes en stak er zich mede, zoodat zij gestorven is. Haar schoonmoeder kookte eten en toen het gaar was bracht haar man haar eten boven (al weer een blijk dat het verhaal van buitenlandschen oorsprong is, daar de Alfoeren noch huizen op palen, noch huizen met verdiepingen hebben). Hij kwam boven en (wilde) haar wekken, wel, ach! Zij was dood. En hij riep, hij zeide: ″moeder! heeft iets (is niet wel)!″ — Daarop klom hij af, haalde zich een hakmes, om er zich mede te dooden, maar het gelukte niet.

Zij hadden een Papoesche slavin in huis en zij ging water vullen (halen — aan de rivier) —; toen zij beneden kwam vond zij de weerkaatsing van Zonneopgang in het water en zij zeide (dacht) dat het haar gelaat was en zij deed (riep): ″heeren! heeren! heeren! gij zegt dat ik leelijk ben, maar ik ben toch mooi!″ — Toen wierp zij (hoogmoedig op haar mooi gelaat en zich zelf te goed rekenende voor slavin) haar waterbamboe weg, zoodat het brak. En zij ging terug naar boven, toen zond men haar weêr weg om water te halen. En beneden gekomen, zag zij weder de weêrkaatsing van Zonneopgang in het water (want Zonneopgang en hare jongere zuster Kòkamòmako hielden verblijf boven dat water in den top van een Kauru-boom, zoodat men haar afbeeldsel in het water zag). De Papoesche echter wist van haar niet af, dus zij deed (zeide) weer: ″heeren! heeren! heeren! gij zegt dat ik leelijk ben, maar ik ben

toch mooi!〃 — Toen smeet zij haar watervat weêr neêr, dat het brak. En zoo al voort tot zeven malen toe en toen eerst gaf zij het te huis te kennen: 〃ik heb het afbeeldsel van Zonneopgang in het water gevonden.〃 —

In hun huis woonde ook een aan groote beenwonden lijdende (slaaf). Toen beval de man van Zonneopgang hem te gaan om naar Zonneopgang te duiken. Maar hij wilde niet. Toen zaten zij elkaar na en hij werd ingehaald en hij beval hem te volgen en te duiken. En hij stootte zijn beenwond, zoodat het geheele water bloedkleurig werd. Maar haar beeld kreeg hij niet. Toen de aan beenwonden lijdende weêr boven kwam, zeide hij: 〃straks zeide ik: gelast (het) mij niet, maar gij hebt mij gedwongen en nu heb ik mijn wond gestooten.〃 —

Goed! zij bleven bij de rivier en toen eerst hief de man van Zonneopgang de oogen op, en zie! hij zag haar, Zonneopgang, in den top van den k a u r u-boom. En hij zeide: 〃laat uw (een touw) af, dat ik opklimme." En zij lieten een dun koperdraad af en zeiden: 〃als gij in het midden er van omhoog gekomen zijt, moet ge u niet zoo vast houden; als het van boven omhoog, zoo (zoover) is, als naar beneden omlaag, houd u dan wat minder sterk vast.〃 — En toen hij ter helfte omhoog gekomen was hakten zij het (koperdraad door) en hij viel, zoo dat zijn beenderen pulver werden.

---

12. G i a - u f a.

Gia-ufa i ma si kagaro wòngan'-isa djo tatago àker-isa. So dj'adon-'òka dé ami dodiawo mo tèmo: 〃nawoko dé gòdjoko manègé-òka ma sawol'-òka ka i ngōé, so na sangain'-uku.〃 — Manègé dé muna mo sangain'-uku dé ami dodiawo mo mi sago-uku dé mo mi si dumunu. Dé ami gobubulu maru-ka tolu dja momoi dé ami ngòmasa i bòlò-ka. Dé mo mi taur'-ïjé, dé ami susu ma lūite dé ma gilōū-ku, dé mo ma djobò-ka.

Dé ma kaòko moma wòlà-ka dé ma dòkar'-ika. Dé ami dodiawo mo sosònèngè ami ngòwaka a sinòto, ngǫwĕdjèka moi, nauru moi. So òna djo sano: 〃òkia na kòkar'-ika?〃 — Dé muna mo tèmo: 〃nawoko dé godjoko.〃 — Dé adjé mo tàgi ami dodïawo-isa mo mi luiti-kali, dé mo si bĕdjèdjongo: 〃adji siòdé ni djaga.〃 — So mo pasalā-ka dé i tèkan'-uwa ngòwaka manègé moma awa ami susu giōu-òka i tūara dé ì si bètongo: 〃n g o n i s u s u n g o r i n è! n g o-

ni jaja ngori nè!″ — Dé ngòwaka ngowědjėka manėgé amm'-ïranga mi adjoko, dé a kaïno dé o sigisérè, dé i tèmo: ″ngonì susu ngori nè! ngoni jaja ngori nè!″ — Dé i ma fakàti, djo tèmo: ″ngòné manė, ngaro wa màké dja lòa dé dja totōu lo, ka wo ma djobo.″ — Manėgé dé moma ngina i mi moi nėgé mo suwut'-òko dé i mi sano: ″mia ngina kià-ka-si ma kaïka?″ Dé muna mo tèmo: ″nàwoko ma djòwo-si, so adjé am' inomo to mi gāo; nia no-ngoru ni mi djaga.″ — (sabàbu muna lo dé ami ngòwaka ngòwědjėka ma tjětjėké) — Dé mo ma djobō-ka. Dé godjòro pělèsěku moi djo gusè-uku, dé dja songara-ika dé ngòwaka ma tjětjėké manėgé kawalï-uku i mi nōa-uku. Dé òna i ma djobò-ka.

Dé ma djòku tumudingi dé ma diahi tumudingi, dé àkér'ika djo supu-òka. Duru àkéré manėgé gosò-manga i ngodumu so kiaka-uwa dja kaika. Dé ma namoro dja totopòngono moi manėgé ōka i tédju dé i tèmo: ″ò kia ni susa, ōkia ni kurangi sa manė-ino ni adono. Dé òna djo sàngo: ″Kiaka-uwa mi ja kaïka!″ — Dé i tèmo: ″nàko ka manėgé uwa nia sinjia i kūrangi, la diné-ino, dodòku-ino ni tòku, médòké ma sonōa-ka ni gogér'-uku-osi.″ — So djo tòku-òka, dé adjé ma nāmoro dja totopòngono i uti-uku dāuku ma gòta ma lu-ïjé dja tètoro, sigadono, djé! i tolà-ka.

Dé ngòwaka ma tjětjėké ami ngina ma kaòko dé ami ngòwaka mo mi màké ami risi i tolòleng'-òka, dé mo tèmo: ″ngini manė nia angé manėna ngini ni sonè-ngé!″ — Dé mo ma djobo ma niki òna manėgé. Dé bari mo tòku dé ma namoro dja totopòngono i tèmo: ″towa! manėgé-ino no tòku, bolàsu mo ma si rorodjé.″ — So mo tòku mo ma si roròdjé dé tongiraba-ika m'adon'-òka dé éogu, so gosòmanga i mi òdjom'óka.

Dé namoro dja totopòngono i tèmo ngowaka nia nėgé: ″ngèkomo dja gogubuli uwa na mòtéké, ka dja goginira ka na mòtéké.″ — Duru muna manėgé ma ari-ari-mōduku, so ka dja gogubali ma mòtéké. So i ma Kamàké Kina-kina-bòro. Una ūduru a tāï-jé; njawa moi ai udur'-òka ï nōa-uku; njawa moi manėgé ai djòu i raragà-ka. Dé ï adjoko: ″èté! èté! no ma léga-inō-si!″ — Dé una o sàngo: ″é! ngodji ménėna, ato! dunia i lāhéri adji ngòwaka lo méïja, adjė dānongo lo méïja!″ — Manėgé dé o ma léga a kaïno dé o adjoko, o tèmo: ″danòngo! danòngo! ni ja kaïno!″ — So i ma djobò-ka moma wòla-ika.

Dé moma ilōa ma sonōa manėgé-òka djo gogògéré, dé ma moi djo sano: ″èté! ani bàdjuku m'éïja?″ ″Bàdjuku ménėna! Ké! no si dòa?″ — ″Adji dědéru, to si gugulè, to si pàkono.″ — Dé i

ma djobò-ka dja pàkono. Dja kaïka, so ma Kina-kina-bòro a tòdjanga. So dja pàkono dé i dja sawini dé djo lio-ipo. Dé m'àngé-ino dé ma Kina-kina-bòro a mòku-ika. Dé m'àngé-inō-li dé Kini-kinabòro dé ma wĕdjė'ka djo tàgi njawa i dja nònu. So djo pàsalà-ka dé ngòwaka a sinòto manėgé mòma karòng'-òka bira dja ūiti, so dja sakaï. De Kina-kina-bòro, dé ma wĕdjėka mòma pidiugi i ngodumu, so òna dja djè-òka dé àdjé i ma barénè dĕderū-ku dé i ma djobò-ka.

Dé tèkan'-uwa de Kina-kina-bòro dé ma wĕdjėka djo lio-ino, duru njawa i dja màké-uwa. So tanu kurunga-ika dja kaïka, ngòwaka manėgé, i dja tudukn; duru i dja ïja. Gòta-ïjé djo dola, dāè-uku i ma léga lo i dja ïja. Dòkot'-ïjé o dola dé adjé moma sidété a kĕlėlo, maru-ka tubà moi. La una sidété, ai sògo a wawāu dé a dodòwama o si pàka, duru dj'adon'-òk'-uwa. So to ai wĕdjėkali a wāu dé adjé o sàka dé adjé dj'adon'òko. Mĕna-ka dé òna o dĕdéru-òka dja òto la moma tipu i luln, moma dòpo-dòpo i si luïti dé adjé i tolà-ka. So i tola dé moma dĕdéru i do-s'-uku, so i dja si tidingi moma diaduku ma bàti-no. Dé Kina-kina-bòro ai dòkoto lo i giwi sidagono ï si kaïsa lo ma tumudingi, ï si kaòko lo ma tumudingi dé adjé o tuèré, so ai kòkawuwu i potòka maru-ka duturu. Dé ai wĕdjėka i mi tapadju so ami pòkoro i potòka maru-ka duturu. Duru ngowaka manėgé djo sidété djo gila-gilà-ka.

---

12. Twee elkaâr benijdenden [1].

Twee elkaâr benijdenden wekten elkaâr op naar het bosch landwaarts in te gaan en (visschen) te pakken (zoo 't schijnt met de hand) in de rivier. Toen zij daar aangekomen waren zeide haar kameraad (zeide één harer tot de andere): „in dat gat (zitten) een menigte visschen en palingen, graai dus daarnaar omlaag." — Toen graaide zij, zich omlaag (bukkende) en haar kameraad drukte haar (in den hals) met een gevorkten tak omlaag. Toen (stegen) luchtbellen van haar (omhoog) elk zoo groot als een zonnehoed en zij is gestikt (haar adem is afgebroken). Daarop trok zij haar omhoog, sneed haar borsten af, deed ze in een bamboe-vat en is vertrokken.

---

[1] „Twee elkaâr benijdenden": term voor twee vrouwen van iemand, die in polygamie leeft. De polygamie is niet inheemsch onder de Alfoeren op Halmaheira, van daar zeker deze sarcastische benaming voor vrouwen, die in zulk een huwelijk leven.

Daar aan zee in haar huis zette zij (het bamboe-vat met z'n inhoud) bij het vuur (zooals men doet met bamboe-vaten, waarin men vleesch of visch wil gaar smoren). Haar gestorven makker nu had twee kinderen, een meisje en een jongentje. Deze vroegen haar: „wat hebt ge daar bij het vuur gezet (om te smoren)?” — En zij zeide: „visch en paling.” — Toen wilde zij gaan om haar makker daar landwaarts weêr te kerven en zij bestelde (gelastte): „past op mijn' toespijs” (die in 't bamboevat bij 't vuur staat). — Als zij nu weggegaan was, duurde het niet lang of de borsten van de moeder dier kinderen, in het bamboevat, raakten aan de kook en pruttelden (zeggende): „jelui borsten ben ik hier! jelui moeder ben ik hier!” — En het meisje (dat dit gehoord had) riep haar broêrtje en hij kwam en luisterde en het zeide: „jelui borsten ben ik hier! jelui moeder ben ik hier!” — En zij overlegden, zij zeiden: „wij, al is het dat wij ook goed of kwaad vinden (ontmoeten), maar wij vertrekken.” Toen kwam die eene moeder van hen (niet hunne eigene) weêr t'huis daar aan zee en zij vroegen haar: „waar is onze moeder nu nog heengegaan?” — En zij zeide: „zij is nog aan het rooken der visch, dus ik zal haar haar eten brengen; pas gij op uw jongere (zusje) — (want zij had ook een dochtertje, een zuigeling). Toen is zij vertrokken. En zij (de beide kinderen) goten een vierkante flesch (bak)olie (in de pan), maakten die aan 't braden en legden die zuigeling in de pan. Toen zijn zij vertrokken.

Zij (gingen) over zeven bergen en door zeven vlakten (dalen) en zijn uitgekomen aan een rivier. Doch die rivier was vol krokodillen, dus zij konden nergens heen. Nu zat daar een doove vogel, op een tak, en zeide: „wat (waarover) zijt gij bekommerd en wat scheelt u dat gij tot hierheen gekomen zijt?” — En zij antwoordden: „wij kunnen nergens heen!” — En (de vogel) zeide: „is het dat slechts, laat dan uw hart niet verdrietig zijn, ginds iets landwaarts loop daar over de brug hierheen, en blijft vooreerst ginds aan den overkant.” — Dus zijn zij overgeloopen (de brug zal wel niet meer geweest zijn dan een over de rivier gevallen boomstam) en daarop kwam de doove vogel omlaag, daar beneden onder den boom hakte hij (met zijn snavel een boom stuk), totdat hij bijna doorbrak.

Toen de moeder der zuigeling zeewaarts kwam vond zij haar kind met verschrompeld tandvleesch, en zij zeide: „gijlieden, dezen uwen dag zult gij sterven!” En zij vertrok en zette hen na. Toen zij op het punt stond om over (den gevallen boomstam) te loopen, zeide de doove vogel: „moedertje! als gij over (den boomstam) hierheen

komt moet gij hossen.〃 — Dus liep zij er over en hoste en tot het midden gekomen brak hij (de boomstam) en het brak, en de krokodillen hebben haar opgegeten.

En de doove vogel zeide tot het meisje: 〃den weg naar links moet gij niet inslaan, wel moet gij den weg naar rechts inslaan.〃 — Maar daar zij maar aan één stuk door weende, sloeg zij links af. Aldus ontmoetten zij Kina-kina-bòro (zie N° 4). Hij droeg een draagmand op den rug: een mensch had hij in den draagmand gestopt, de beenen van dien mensch staken boven den mand uit. En zij riepen hem: 〃grootvader! grootvader! kijk eens hierheen!〃 — En hij antwoordde: 〃hè, wel ik, van de wording der wereld af heb ik geen kinderen en ook geen kleinkinderen gehad!〃 — Toen keek hij naar hen heen, en zij riep, zij zeide: 〃kleinkinderen! kleinkinderen! komt hier!〃 — Zoo gingen zij op weg naar hun huis (dat van Kina-kinabòro n.m.l.)

Zij bleven daar een halve maand en eens vroegen zij: 〃grootvader! hebt ge niet een bijl?〃 — 〃Hier is de bijl, zeg! wat woudt gij daarmeê?〃 — 〃Mij er een prauwtje meê behakken om er meê te spelen.〃 Toen zijn zij op weg gegaan om het te hakken. Toen zij daar heen gekomen waren velde Kina-kina-bòro (een boom). Voorts behakten ze dien tot zij honger kregen, waarop zij terugkeerden. Toen de dag aanbrak droeg Kina-kina-bòro het op den schouder aan. Toen de dag weer aanbrak gingen Kina-kina-bòro en zijne vrouw weg om menschen te zoeken (als prooi). Als zij nu weg waren gingen die twee kinderen rijst scheppen uit den zak (van Kina-kina-bòro) en zij kookten ze. Daar Kina-kina-bòro en zijne vrouw veel buikplaten (zilveren en gouden) hadden (van hun slachtoffers — onder buikplaten versta men een groot soort gedreven gespen) namen zij die weg en daarna zijn zij in het (speel) prauwtje gestegen en weggevaren.

Niet lang daarna kwamen Kina-kina-bòro en zijne vrouw terug, maar menschen vonden zij niet (op hun jacht). Zij gingen dus op de omheining (of het hok, waarin zij dus zoo 't schijnt de kinderen opgesloten hadden) los om die kinderen te spietsen, doch zij waren er niet. Zij klommen boven in een boom, keken uit naar omlaag, ook daar waren zij niet. Daarop klom hij in een dòko (zekeren hoogen palmboom: Areca glandiformis Houtt.) en toen eerst zag hij hun zeil (het was al zoo ver dat het nog maar) zoo groot als een lans was. Toen trok hij zijn schaamharen uit, knoopte die aan elkaar (zie over die haren ook N° 4) en wierp daarmede (als

met een lasso) naar het zeil, maar ze bereikten het niet in zee. Dus trok hij ze weer van zijne vrouw uit, daarna wierp hij er weêr mede en zij bereikten het in zee (zijnde zeil). Nu hakten zij in de prauw er op los, maar hun hakmes krulde er op om (de snede namelijk, omdat dat haar zoo hard was), eerst toen zij er met hun kris op zaagden brak het. Toen het brak (was de spanning — omdat de reus er zoo hevig aan trok — zóó sterk) dat hun prauw achteruit stoof en zij er door op den kant van de uitleggers (der prauw) door gesmeten werden. En de dòko (palm) van Kina-kina-bòro zwiepte er van, dat hij zevenmaal landwaarts (overboog) en ook zevenmaal zeewaarts en daarop viel hij en zijn scrotum barstte met een geknal als des donders. En hij viel op zijne vrouw, zoodat haar buik barstte met een knal als des donders. Maar die kinderen zeilden recht door.

TWEE LÒDA'SCHE VERHALEN, MET GALÈLA'SCHEN TEKST.

13. Onjawa manonōma i dàdi gèna.

La ma solano o Gikimoi Awi sosulo moi o njawa o dunia-ka Wa tulada. Gèna o tòna wa àka o njawa. La o sòna ma gaāpo magèna wa àka maro o njawa đa bòlo, dé àsa o Gikimoi-jé o gurumi wa đèkè. La, jato! wa huku, gèna o tòna, wa totulada gèna, o Ibilisi wa biau-ka.

La magèna dé o sosulo magèna wo tèmo: „kolaha o Ibilisi ma iho o kàso to si àka.„ Magèna dé o sosulo magèna wa tolòmu o Ibilisi ma iho, so wa àka o kàso sinoto, ma nau moi dé ma bĕdèka moi. La àsa wa tulada o njawa. La o sosulo magèna wo tèmo o kàso-ka: „odulada magèna ni jo daga, la nàko-so a Ibilisi wa hino, dé ni wi rōa, dé ni wi nihi, si dago ni wi gòlè; sébàbu una àsa wi ni lèki, ka to una awi iho-so; la upa o dulada wa biau-li.„ La o gurumi wa đèhè-kali o Djōu-jé, sidago o sosulo magèna wa hino, dé wo sano o kàso-ka: „kangano o Ibilisi wa hino-wa?„ — La o kàso i tèmo: „kangano wa hino, duma mi wi rōa dé mi wi nihi, sidago wo lòda-ka.„ — La àsa o sosulo magèna o gurumi wo si ngòsa o dulada-ka, sidago o dulada o tòna magèna i dadi o njawa i oōho.

La o njawa manonòma ja sinòto: janau moi dé o ngòpĕdèka moi, so i dadi gia ròka dé gia pĕdèka. La ma duūru òna ja màké o ngòpa ma dòmo, janau moi. La magèna dé òna i tòro o sĕlera ma dòku-ka; sidago manga tamo đa òsa, dé lo o ngòpĕdèka magèna dé 'mi ròhé-li. La, jato! i ma to dòka, gèna o muūra dé o nguūhi, sidago manga dòro ma sonònga lo i si nguūhi-ka. Magèna dé o ngò pĕdèka magèna o muūra dé o nguūhi mo si lahi dé ma dōa. Kodo! i tèka-wa dé to muna ami dodogu i ma si diado, so mo si laheré o ngòpa ma sonònga. La i wi si rònga: o Bādàngi-ma-sonònga. Sidago o ngòpa magèna i wi lamo, gèna wo manara wa àku-wa, so tjawali wo òđo dé wo udo bàto.

La o ngòpa magèna i folöi i wi lamo, dé una mo tèmo: „kòdo!

ta dodoòha, la ngohi lo ai djamani maro ai ria, dé ai gia dé ai gia dé ai dòhu sinòto?" — Bòlo, una wo tèmo: "hiwa, kolaha o Gikimoi-ka to tàgi, la to lahi sidago ai djamani maro ai ria." La ma dongòho magèna una wo dola o Gikimoi-jé, sidago i wi ado o Gikimoi. La o Djōu Wo tèmo: "hé! ngòna, o Bādàngi-ma-sonònga! kèkia-ka no tàgi?" La una wo tèmo: "ja, Djōu! ngohi to laki, nako-so ja àku, dé ngohi to dādi maro ai ria!" Magèna dé o Gikimoi Wo tèmo: "magèna ani mèmĕ ami katula; sébàbu muna mo si lahi dé ma dōa o nguūhu dé o muūra magèna, sidago ngòna no dàdi o Bādangi-ma-sonònga." Magèna dé una wo tèmo: "duma, ja àku, dé Na tagàli, la to dàdi maro ai ria, dé ta àku to ma lèléani!" — La o Gikimoi Wo tèmo: "bòlo, kagèna o àké, to no tàgi la no ma òsi; duma na nano, la dé ma njawa-ka, dé àsa no ma òsi." — Magèna dé una wo ma òsi o àké magèna-ku, sidago awi ròké i dadi đa àsu dé awi djamani dé ma ria awi djamani i folöi to una àsa đa lòha.

La una ma ria-ka wo liho. La, jato! wa huku, gèna ma ria wo òđo. Dé ma ria i wi kĕlèlo dé wo tèmo: "tja! nongoru! 'ni lòha-dé!" — Magèna dé ma nongoru wo tèmo: "ïja! o Gikimoi Wo i hiké, sidago ngohi lo to dàdi maro ngòna." — Magèna dé ma ria wo tèmo: "so o Gikimoi Wo kuru-ka?" — La una wo tèmo: "mahiwa, Wo kuru-wa, sébàbu ngohi lo ka ta ado."

La ma dongóho magèna ma ria lo wo ma djobo o Gikimoi-ka, sidago waado. La o Gikinwi I wi sano. Wo tèmo: "kèkia-ka no tàgi?" — Magèna dé nna wo tèmo: "ngohi lo ta hino, la ai djamani đa lòha maro ai nongoru." — Magèna dé o Gikimoi Wo tèmo: "hiwa! ngòna-gèna ani djamani maro magèna đa bòlo!" — Duma una magèna wo hòlu, dé i Wi gĕgégo o Gikimoi-ka, sidago o Gikimoi Wo tèmo: "ïja, nako dé no tàgi, o àké kagèna, so no ma òsi, duma bilasu gèna na nano, la dé ma kà-soka, dé àsa no ma òsi, dé lo o baro đa aāré ani tòlo-no no si dopiliku." — La una magèna o baro magèna wo si dopiliku-ka, dé àsa wo ma òsi. La jato! wo ma todòka, gèna una magèna wo dadi o kàso đa tataro dé ma tolo đa aāré.

La una wo liho ma nongoru-ka, gèna wo ma si bobiripé. Gèna ma nongoru lo wo òđo, so i wi kĕlèlo, dé wo tèmo: "kòdo! ai ria! to tòmo: upa no tàgi; duma no nòlu, so magèna bai!" — La ma nongoru magèna wo tèmo: "kanèna dé sihika gèna, ai ria! bilāsu no gogògé ai dàngi ma litimi-ka, ai rĕrémo na timio"

La ma dongōko magèna sidago o ōràsi manèna, la o kàso moi

đa tataro la ma tolo-ku đa aāré gêna ja pudji, dé i tèmo: magèna manga duhutu dé mànga ria. Mutuádé ònа ja tjoho, sidutu manèna, gêna o njawa dé o kàso gèna o kàso i riria.

(Hoe) de eerste menschen werden (ontstonden).

Het begin was, dat een bode van het Opperwezen de menschen op aarde afbeeldde. Daartoe maakte hij aarde tot menschen. Toen hij het stof der aarde tot menschen gevormd had, ging hij eerst omhoog naar het Opperwezen, om den geest (den levensgeest) te halen. En, zie! toen hij omlaag gekomen was, had de Duivel de aarde, waarvan hij beeltenissen gemaakt had, uit elkaâr geworpen. Toen bracht hij den levensgeest terug. Daarna maakte hij (de beeltenissen) nog eens; tot tweemaal toe maakte de Duivel ze weêr stuk.

Toen zeide die bode (tot zichzelven): „het is beter dat ik honden maak van des Duivels faeces." — Toen verzamelde die bode faeces van den Duivel, en maakte die tot twee honden, een reu en een teef. Toen eerst maakte hij (weêr) beeltenissen van menschen. En die bode zeide tot de honden: „past op die beeltenissen, en als de Duivel hierheen komt, moet ge hem aanblaffen en hem nazitten, ja hem bijten; (weest maar niet bang voor hem: hij doet je niets) want hij heeft een walg van jelui, daar gij zijn faeces zijt; opdat hij niet weêr de beeltenissen verbreekt." — Toen ging hij weêr omhoog tot den Heer om den levensgeest te halen; totdat hij (weêr terug) daarheen kwam, toen vroeg hij aan de honden: „is daar straks de Duivel niet gekomen?" — De honden zeiden: straks kwam hij, maar wij hebben hem aangeblaft en hem nagezeten, zoodat hij is weggeloopen." — Daarna bracht die bode den levensgeest in de beeltenissen, zoodat die beeltenissen van aarde levende menschen werden.

De eerste menschen waren een tweetal: een man en eene vrouw, dus werden zij elkaâr tot man en vrouw. Later kregen zij een eerste kind, een zoon. Daarna maakten zij een tuin boven de (op den oever der) rivier; hun rijst werd daar rijp en ook was de vrouw toen weêr zwanger. En, zie! ze ontstelden er van, daar (kwam) regen en stroom (het ging op eens plasregenen en de rivier zwol aan tot een wilden stroom), zoodat een gedeelte van hun tuin zelfs door den stroom werd meêgevoerd. Toen verwenschte die vrouw regen en watervloed en schold er op. Helaas! niet lang daarna was

haar einde (het einde harer zwangerschap) daar en baarde zij een half kind. Toen noemden zij het: het halve Lichaam (of: de Halve). Zelfs toen het kind groot geworden was, kon het niet werken, het kon niets dan eten en drinken.

Toen het kind nog grooter werd, zeide hij: „hélaas! wat zal ik doen, opdat ik ook een gelaat krijge als mijn oudere broeder, en ik twee handen en twee beenen hebbe?” — Voorts zeide hij (tot zichzelven): „neen, het is beter, dat ik naar het Opperwezen ga en Hem smeek, totdat mijn gelaat ook is als (dat van) mijn ouderen broeder.” — Op dat oogenblik klom hij op naar het Opperwezen, zoodat hij het Opperwezen bereikt heeft. En de Heer zeide: „wel! gij, Halve! waar gaat gij heen?” — En hij zeide: „ja, Heer! ik smeek, als het mogelijk is, dan worde ik ook als mijn broeder! — Toen zeide het Opperwezen: „dat is (door) den vloek van je moeder (de straf die over je moeder kwam), want zij verwenschte en schold regen en watervloed, zoodat gij een Halve zijt geworden.” — Toen zeide hij: „Maar als het kan, verander Gij het dan, opdat ik worde als mijn oudere broeder en ik mijn levensonderhoud kan zoeken!” En het Opperwezen zeide: „goed, daar is een water (meer), ga en baad je; maar, kijk toe, en als er een mensch in is (als gij er het beeld van een mensch in ziet) baad je dan pas.” — Toen baadde hij zich in dat water, zoodat zijn lichaam geheel werd (hij een geheel lichaam kreeg) en zijn gelaat schooner was dan dat van zijn ouderen broeder.

Toen keerde hij terug naar zijn ouderen broeder. En zie! toen hij beneden kwam, zat zijn broeder te eten. Toen zijn oudere broeder hem zag, zeide hij: „wel! broêrtje! wat ben jij mooi!” — Toen zeide zijn jongere broeder: „ja! het Opperwezen schonk het mij, zoodat ik nu ook ben geworden, als gij.” — Toen zeide zijn oudere broeder: „dus is het Opperwezen ver weg?” — En hij zeide: „neen, Hij is niet ver, want ik heb hem ook wel bereikt.”

Op dat oogenblik vertrok ook zijn oudere broeder naar het Opperwezen, zoodat hij er aan kwam. En het Opperwezen vroeg hem, Hij zeide: „waarheen gaat gij?” — Toen zeide hij: „ik kom ook hier, opdat mijn gelaat schoon worde als dat van mijn jongeren broeder.” — Toen zeide het Opperwezen: „neen! gij daar, uw gelaat is nu (eenmaal) zoo (en zal zoo blijven)!” — Maar hij wilde niet (tevreden zijn) en dwong bij het Opperwezen, totdat het Opperwezen zeide: „ja, ga dan, daar is een water (meer), baad je, maar gij moet goed toezien, en als er een hond in is (als gij er het

beeld van een hond in ziet), dan eerst moet ge baden en ook (moet ge) een witten doek om de hals binden.″ — Hij bond zich nu den witten doek om den hals en baadde zich daarna. En, zie! hoe schrikte hij, daar hij een zwarte hond was geworden met een witten hals.

Hij dan keerde terug naar zijn jongeren broeder en stond zich daar uit te schudden (daar hij nog nat was van het het bad in het meer). Zijn broeder was toen ook aan 't eten, dus zag hij hem en zeide: ″helaas! mijn oudere broeder! ik zeide: ga niet, maar gij wildet niet, dus daar (hebt ge 't) nu!″ — En de jongere broeder zeide (nog): ″hier, mijn oudere broeder! zult gij voortaan moeten blijven, onder mijn tafel, en eten wat er van mijn tafel valt!″

Van dat oogenblik tot op heden, vereeren zij (de Lòdareezen) zwarte honden met witte halzen, en ze zeggen: dat zijn hun verwanten en hun ouderen (verwanten uit de oudere linie). Daarom houden zij (zich) daaraan, tot nu toe, dat (van de) menschen en honden, de honden (uit de) oudere (linie) zijn.

---

14. O gòta moi ma sòpa o ărĕta ma rèhè-rèhè.

La ma moi dé o njawa moi dé ma pĕdèka, la to òna manga ngōpa ja binòto gia hira dé gia bira. La ma dongòho magèna dé ma bāba wo hōru, dé, hé! wo liho-kawa, sidago o ngòpa magèna dé ma awa i susa, dé lo òkia-wa ja òđo; so ma awa mo poha-kawa. La ma moi dé muna mo tèmo: ″ai ngòpa! ngohi to ma djobo kékia-ka-naga.″ — La o ngòpa magèna i tèmo: ″mèmĕ! mi mi mòtè!″ — La ma awa mo tèmo: ″hiwa! ni gògé!″ — Magèna dé òna i tèmo: ″mèmĕ! okia dòné mi ja òđo?″ — La ma awa mo tèmo: ″hiwa! kagèna o samàka i sòpo-ka, so nàko đa òmu dé nija đèhè la ni ja òđo dé nia luri lo ni si tòpo.″

Ma dongòho magèna ma awa lo mo ma djobo-ka, gèna sidago lo, hé! mo liho-kawa. Kòdo! la o ngòpa ja sinòto magèna i gogògé manga tahu-ka. La o samàka magèna đa òmu-ka, so ja đèhè dé ja òđo, la manga luri lo i si tòpo.

La i tèka-wa dé o luri magèna i tèmo: ″mia gunangé ma rata ni ja aho-no!″ — La òna magèna o rata magèna ja hiké, dé o luri magèna i tèmo: ″ni si daku la o rata-ku ta hōho.″ La o luri magèna o nawo dé o gunangé i si hòho. So o ngòpa magèna o gunangé dé o nawo magèna ja òđo; sidago o luri magèna lo i si

hōho o tamo ma làké dé lo dé ma kahi-ka, sidago o ngòpa ja sinòto magèna i òđo lo i susa-wa.

La ma moi dé o ngòpa magèna manga èki ma kino ma kurumi, dé mo sano: „ai dano! òkia ni ja òđo?" — La òna i tèmo: „o luri ma iho mi ja òđo." — La ma èdé mo tèmo: „òkia i si hòho-so?" — La òna i tèmo: „o nawo dé o gunangé i si hòko." — La manga èki mo tèmo: „kòdo! nàko dé nia lun to ma bau-si, la to ngohi ai rata lo jo hòho." — Magèna dé òna i tèmo: ïja! đalòha!"

La o luri magèna ma aho-ka, sidago o luri magèna ami ràta ja hòho o para ma iha. La o luri magena đa toòsa, sébàbu o nawo dé o gunangé gèna ka muna ma đĕđèhè-so. Sidago o ngòpa ja hino dé i tèmo: „bolo! upa o nawo dé o gunangé no si hòho, duma ka ani iho bato." — La o luri ja hòtu to muna ami rata, gèna ma iho i wèdo-wèdo-ka. Magèna dé muna ma kĕlèlo dé mi toòsa, sidago ma ngàpo, so i sòné-ka, la o nguūhi mo si mòté-ka.

Sioko! o ngòpa magèna, jato! ja hino, gena o luri magèna i hiwa-ka. Dé jo sano: „èki! ma o luri?" — La muna mo tèmo: „kangano kagèna, duma tèka dé o nguūhi ja aho-ka; so, hika! kodà dé ni jo lèga o sĕlera-ko." — La òna magèna i ari, dé i tàgi ja sari, duma ja maké-wa; tjawali ma gògo moi ma hira wa màké. La tanu wa umo, dé ma bira mo tèmo: „upa na umo! la pa aho!" — Dé una wo tèmo: „po si doōha?" — Dé muna mo tèmo: „hiwa! nànga luri ma gògo, sa ka pa aho!" — La òna ja sinòto i liho dé i ari.

Duma, kòdo! òna magèna i ma sigaro i tèmo: „po tàgi, po tòro bàto!" — La òna i rèdi ma tala siwo dé ma diai siwo. La da bòlo-ka, dé àsa o luri ma gògo magèna o dòro ma dòngiraba-ku ja dàto. La o luri ma gògo magèna i oho, gèna o ngoòsa moi, dé àsa o sòka moi, kòmagèna ja tjobo-tjobo, sidago i kuru-ka, dé àsa ma uma i maàka. La o gòta magèna i luāra, sidago o dòro magèna ja talàké-ka: gèna tjawali o gòta o hutu moi magèna. La o gòta magèna ma sòpo: o guratji, o salàka, o itam, o dodai, o baro, o taïto, o di ha, o bàsu, o sinapani dé lo o àrĕta đa-ngodu kanèna o dunia ma dòku-kagèna. La gia hira dé gia bira magèna i kaja, sidago tahu o hutu sinòto, gèna i wèdo-wèdo, ka o ārĕta magèna ma rèhè-rèhè. Gèna tjawali o gòta magèna ma sòpo i tutura, so ja kòbu; sidago o njawa ja dadala magèna jo hairani dé bo i si habāri o alam i kilòli.

La ma dongòho magèna o Djoū moi wo isè o habari magèna, dé

wo tèmo: "to tàgi la ta toda." La una o bàsu wa aho, sidago o djuānga moi da lutu-lutu. So wa hika dé wo tèmo: no gòta magèna ta tòda." — La o gòta-ma duhutu i tèmo: "ïja! da lòha Djou!" — So una wa sulo awi matorosi, so ja toda. Gèna sidago o bàsu o djuanga moi ja mata, gèna ka i lòto dé i tèpi, so ja rubalowaāli. Magèna dé o gòta ma duhutu wo tèmo: "bèlàsu to ngohi ai bàsu ni si bàsu dé àsa i ruba: gèna o bàsu magèna o gòta magèna ma sòpo." — La òna ja dèhè o bàsu magèna, la ja tòda, sidago i ruba.

La o gòta magèna i ruba, dé ma gòla kanèna dé ma idé kodai; sidago òna kadai i kaja la kanèna i susa. Ma ngale: o gòta ma idé kadai, so o ărĕta i dala, la kanèna i susa: gèna o ărĕta tjawali o tahu o hutu sinòto, so i ma kĕgèto-wa, so i susa.

De boom der schatten.

Eens was er een mensch met zijne vrouw, en hun kinderen waren twee, broêr en zusje. Op dat (zeker) tijdstip ging de vader varen (op reis) en, zie! hij kwam niet terug, zoodat die kinderen en hun moeder gebrek leden: zij hadden niets om te eten; zóó kon de moeder het niet meer uithouden. Eens zeide zij: "mijn kinderen! ik vertrek ergens heen." — En die kinderen zeiden: "moeder! wij gaan mee!" —. En de moeder zeide: neen! gij blijft!" — Toen zeiden zij: "moeder! wat zullen wij dan eten?" — En de moeder zeide: niets! daar is (alleen) de kauwoerdeplant, die heeft vruchten, als die rijp zijn haalt ze dan en eet ze en voert er ook uw luri (kleine papagaai) van."

Op dat tijdstip is de moeder dan ook vertrokken, zoodat zie! ook zij niet is teruggekeerd. Ach! en die twee kinderen bleven in hun huis (achter). Toen de Kauwoerdevruchten rijp waren, haalden zij ze en aten ze en voerden er ook hun luri van.

Niet lang daarna zeide de luri: "uw mandje voor gebakken sago (sagobroodjes), breng dat hier!" — Zij gaven dat mandje en die luri zeide: zet het onder mij, dan zal ik in het mandje poepen." — En die luri poepte visch en sagobroodjes (er in). Dus aten de kinderen de visch en de sagobroodjes; zelfs poepte de luri (van tijd tot tijd) ook schoone rijst en ook rijst in den bolster, zoodat die twee kinderen geen gebrek aan eten hadden.

Eens kwam die kinderen hun grootje daarheen om hen te bezoeken, en zij vroeg: "kleinkinderen! wat eet jelui?" — En zij zeiden:

„wij eten poep van den luri.„ — En de grootmoeder zeide: „wat poept hij (dan)?„ — En zij zeiden: „hij poept visch en sagobroodjes.„ — Toen zeide hun grootje: „ach! als (dat zoo is) laat mij dan julie luri eens leenen, dat hij mijn mandje ook eens bepoept.„ Toen zeiden zij: „ja! het is goed.„

Toen heeft zij den luri meegenomen, zoodat de luri in haar mandje poepte tot vier malen toe. Toen werd de luri kwaad, omdat slechts zij voortdurend de visch en de sagobroodjes nam (zonder er van aan de kinderen te geven), zoodat de kinderen, toen zij kwamen, zeiden: „genoeg! poep niet meer visch en sagobroodjes, maar uitsluitend je drek.„ — Toen poepte de luri in haar mandje, (tot dat) dat geheel vol drek was. Toen zij dat zag werd zij kwaad, zoodat zij hem sloeg, en hij gestorven is, en zij liet hem met den stroom meêdrijven (zij wierp hem in de rivier).

Helaas! die kinderen, zie! toen zij kwamen, was de luri er niet meer. En zij vroegen: „grootje! waar is de luri?„ — En zij zeide: „Zoo straks (was hij) daar, maar misschien heeft de stroom hem meêgenomen; dus, voort! gaat er naar kijken, in de rivier, zeewaarts.„ — En zij weenden en gingen hem zoeken, maar zij vonden hem niet: broêrtje vond slechts een zijner veêren. Hij wilde dat (veêrtje) wegwerpen, toen zijne zuster zeide: „werp het niet weg, laat ons het meênemen!„ — En hij zeide: „wat hebben we er aan?„ — En zij zeide: „niets! (maar) het is het veêrtje van onzen luri, dus laat ons het maar meênemen!„ — Toen keerden zij beiden terug en weenden.

Maar ach! zij spoorden elkaâr aan, zij zeiden: „laat ons maar gaan en een tuin maken!„ — Toen ontgonnen zij negen heuvelen en negen dalen. En toen (de ontginning) klaar was, plantten zij in het midden er van het veêrtje van hun luri. Dat luri-veêrtje kwam op, in ééne maand maakte het slechts één blad; zoo ging het altijd maar door, tot hij (de boom) hoog geworden was, toen eerst maakte hij takken. Daarna kreeg die boom een kroon, zoodat hij dien (geheelen) tuin bedekte (overschaduwde); dat was slechts die èène boom (zoo groot was die). En de vruchten van dien boom waren: goud, zilver, edelgesteente, vaatwerk, goed (manufacturen), hakmessen, messen, bijlen, geweren en al de sshatten die er op aarde zijn. Toen waren die broêr en die zuster rijk, zoodat twee huizen gevuld werden, geheel vol schatten. Dat waren alleen maar de vruchten van dien boom, die afvielen en die zij opraapten; zoodat vele menschen zich verwonderden en er ook over de geheele aarde kennis van werd gegeven.

Te dier tijde hoorde (ook) een Heer (Koning) die tijding en hij zeide: „ik ga hem omhakken." — Toen nam hij bijlen mee, een kòra-kòra (zoo vol) dat hij er (haast) van zonk. Hij ging er nu heen en zeide: „ik zal dien boom omhakken."— En de eigenaar van den boom zeide: „ja, het is goed, Heer!" — Zoo beval hij dus zijn matrozen (opvarenden) hem om te hakken. Toen (hakten zij) totdat zij die geheele kòra-kòra-lading bijlen opgemaakt hadden; (want) die (bijlen) schaarden slechts en braken, (doch) een boom deden ze in het geheel niet vallen. Toen zeide de eigenaar van den boom: „gij moet hem met mijn bijl hakken, dan pas valt hij om: want die bijl is een vrucht van dien boom." — Toen haalden zij dien bijl en zij hakten hem om, tot dat hij viel.

Toen die boom viel, (bleef) zijn ondereind hier en de top (kwam) over zee terecht; zoodat zij daar over zee (vooral Hollanders en Engelschen natuurlijk, maar ook de groote steden dichterbij, over zee) rijk zijn en hier zijn ze arm. De reden (is): de top van den boom, met zijn vele schatten, is over zee; en hier zijn ze arm, omdat er slechts twee huizen met schatten waren, zoodat men er niet hoofd voor hoofd een deel van kon krijgen, en dus zijn ze arm.

— —

VERDERE VERHALEN, ZONDER TEKST.

---

15. Het gouden haar.

Zekere Kaitjil (zie N° 5) had twee zoons. Eens ging de oudste hunner op zee visschen met de lijn en toen hij ophaalde, zat er een gouden haar aan den haak. Hij ging toen weêr naar huis en beval zijnen dienaren de geheele stad door te gaan, opwaarts en nederwaarts, om de weêrga van dat haar onder de vrouwen der stad te zoeken. Zij zochten er naar, maar vonden geen haar, dat daaraan gelijk was. Daarop keerden zij terug en gaven hem te kennen, dat zij nergens zulk haar hadden kunnen vinden.

Zijn vader zeide, dat het tijd voor hem was om in het huwelijk te treden en stond er op, dat men een' vrouw voor hem zou zoeken. Maar hij wilde daar niet van hooren en zeide, dat hij op reis wilde gaan, om de vrouw te zoeken, aan wie dat gouden haar behoorde, daar hij met niemand anders wilde huwen. Zijne moeder gebood toen, dat men leeftocht voor hem bereiden zou. Toen maakte men voor hem gereed: 7 kĕtupat's (rijst in van klapperbladen gevlochten zakjes), 7 stukjes areeknoot, 7 stukjes betelvrucht en 7 kokertjes kalk. Toen bond zijne moeder dat alles voor hem in zijn hoofddoek en daarna ging hij op weg.

Toen hij vijf kapen ver gegaan was, waren zijn kĕtupat's op en dus bleef hij daar zitten. Toen kwam er van over zee een kolibrietje aan en vroeg hem, het zeide: „wat hebt gij voor moeilijkheid, dat gij daar zoo neêrzit?" — En hij zeide: „ach! ik heb geen moeilijkheid, mij ontbreekt ook niets, ik zoek alleen maar naar mijn speelgoed." — En zij (want het kolibrietje was een vermomde dame) zeide: „kom aan! laat ons het eens bezien!" — En hij haalde het gouden haar te voorschijn en gaf het haar. En zij zeide: „dit is het haar van mijne gebiedster!" — En hij zeide: „als gij huiswaarts gaat, wil ik u volgen, maar ik zie hier geen weg." — Toen zeide het kolibrietje: „doe je oogen dan maar dicht en als ik zeg: doe ze open, dan pas mag je ze weêr open doen. „Zoo gebeurde het. En, zie! toen hij zijn oogen weder opende, was daar een brug ver

in zee. Daar liepen ze over en toen zij aan het eind er van waren, zonk de brug en bevonden zij zich in een stad, onder de zee, een stad van de djin's en de widadari's. Daar zat hij op het erf van de gebiedster van Kolibrietje. Deze verweet het Kolibrietje, dat zij hem had meêgebracht, maar zij loochende het, zeggende dat hij zelf den weg gevonden had. Hij bleef daar nu 7 dagen en 7 nachten en de gebiedster van Kolibrietje stemde er in toe zijn vrouw te zullen worden. Nu ging hij eerst zijn ouders en zijn broeder uitnoodigen ter bruiloft. Zij gingen toen gezamenlijk op weg, gezeten op paarden en reden langs het strand tot de plaats waar hij het Kolibrietje ontmoet had. En, zie! daar was het vogeltje weêr en beval hen allen de oogen te sluiten, en toen zij ze weêr openden was daar weêr de brug en kwamen ze weêr in de onderzeesche stad. Daar had het trouwfeest plaats 7 volle nachten en dagen. Daarna keerden de ouders terug met hun jongsten zoon. Maar na korten tijd kwamen zij weêr, want de jongste zoon had zin gekregen in Kolibrietje. Die beiden huwden dan ook niet elkaâr. Daarna gingen de ouders voor goed terug.

Later kregen die twee gehuwde paren kinderen en maakten daar beneden een stad. Op zekeren tijd toen die stad klaar was, deden zij haar oprijzen (boven komen) op aarde en toen lag zij juist tegenover de stad van de ouders der mannen. Toen werd er een brug tusschen die 2 steden gebouwd en na verloop van tijd verving de met de widadari gehuwde oudste zoon zijn vader in de regeering.

---

16. De jongste dochter, die een verschoppelinge was.

Er was eens een Kaitjil (zie N° 5), die 7 kinderen had: zes waren er meisjes en één was een jongen. Welnu het jongste kind, een meisje, behandelde hij ruw, zoodat zij zich afzonderde. Haar broeder echter had haar lief en ging heen en bracht haar eten. En zij zeide: „als gij nu weêr eens hierheen komt, dan vindt ge mij niet meer hier." — En hij vroeg: „als gij weg gaat, mag ik dan meêgaan? Als gij gaat, over hoeveel nachten gaat gij dan?" En zij zeide: „heden over 4 nachten, ga ik."

Toen ging haar broeder heen en haalde zijn slagzwaard en zijn speer en haar pruimdoos en haar mes, welks heft van goud en welks lemmet van zilver was. Toen ging hij tot zijne zuster en zij kookte 7 kĕtupat's voor teerkost. Toen die gaar waren, haalde zij

twee klappernoten. In de eene deed zij zijn slagzwaard, zijn speer en zijn kleêren, vervolgens werkte zij broer er in (waarschijnlijk zonder de noot te openen). Daarop nam zij de noot en waadde er meê in zee; toen de zee tot haar knie reikte, verdween zij met haar pruimdoos en mes in de tweede noot en daar dreven nu de beide noten. Zeven nachten lang dreven zij voort.

Toen was daar een konings-zoon aan 't visschen en zag de beide noten en nam ze in zijn vaartuig. Toen hij naar huis terugkeerde nam hij ze meê en ging landwaarts. Tehuisgekomen bracht hij ze in zijn, door een gordijn afgeschoten, kamertje. En zijne zuster wou ze stuk hakken om ze voor het eten te gebruiken, maar hij liet het niet toe en legde ze in zijn kist.

Toen hij nu weêr was gaan zitten, kwam zij uit de noot en pruimde, daarna sliep zij eerst wat en toen hij terugkeerde verborg zij zich weêr in de noot. Zoo deed zij eenige reizen. Maar eens, toen zij weêr pruimde, was de areeknoot van een bedwelmende soort, zoodat zij er onwel van werd en in een vasten slaap viel, waardoor de prins haar slapende vond, toen hij van de vischvangst thuiskwam.

Toen huwde hij haar en haar broeder huwde met de zuster van den prins.

---

17. Ngo Pitiri-Gulungi-luri (Putri) Prinses-Gulungi-luri.

Een putwachtster ging eens zeewater halen. Bij de zee in de struiken vond zij een Leguaan, nam dien meê en deed hem in haar kist. Na 7 nachten kookte zij een groote verscheidenheid van spijzen en richtte de tafel aan. Toen eerst is de Leguaan uit de kist gekropen en at mede en na het eten deed hij zijne vermomming af en zie! hij was een schoon jongeling.

Daar was nu (in de nabijheid) een vliegend paleis (hemelwagen — wolkenwagen) en daarin woonden 7 dochters van den Koning van den Opgang der zon (of: van het Oosten).

Toen gelastte Leguaan de putwachtster om voor hem aanzoek te doen bij een dier prinsessen. Zij ging toen eerst tot de oudste, maar zij wilde niet en zeide: bah! ik word niet de vrouw van een Leguaan, want hij heeft een geschubde huid; ik wil niet. — Tot zes der prinsessen toe wilden allemaal niet; de zevende eerst stemde in het aanzoek toe.

Toen zij hem dat bericht had, ging hij zich tegen den avond baden, en deed zijn huid (mom) uit en zie! zijn lichaam was geheel van goud; de nagels van zijn teenen waren van goud en die van zijn handen van zilver; zijn tien vingers en zijn tien teenen waren van edelgesteente. Toen hij zich nu gebaad had, ging hij op nachtelijk bezoek bij de jongste der princessen. Den volgenden morgen kroop hij weêr weg en ging over den mesthoop omlaag.

Goed, na 7 nachten gaf hij te kennen, dat hij over nog weder 7 nachten zou gaan varen, met een schip IJzer genaamd.

Toen hij vertrokken was, legden haar oudere zusters haar lagen. Zij zouden water-bamboe gaan afhakken, maar neen, zij namen haar maar mede en wierpen haar in een kuil. Daarna heeft haar vader haar daar weêr uitgehaald. 't Was schande! dat zij zoo listig jegens haar handelden, maar zij keerde toch nog terug. Nog eens echter schommelden zij haar, maar het touw sneden zij door, terwijl zij op den schommel zat (en door de vaart van den schommel vloog zij in zee) en zij is gezonken.

In haar sarong had zij een ei en een groote areeknoot geknoopt (haar door Leguaan gegeven). Die areeknoot nu schoot op (tot boven de zee) en uit het ei kwam een haantje (en zij verborg zich in den top van de areek-palm onder de vleugels van den haan). Toen nu de haan boven in die palm zat, kraaide hij, hij zeide: „kukeleku! Prinses-Gulungi-luri is verdronken!” Hij kraaide 7 maal en zie daar was haar man en hij riep: „Zit maar stil.” De haan kraaide weêr tot 7 maal en vloog toen op de tent van Leguaan's vaartuig en gaf hem te kennen: „Prinses-Gulungi-luri is verdronken.” Toen voer hij tot bij den boom en haalde zijn' vrouw er uit. (Hij legde haar in zijn gouden kist en kwam aan wal). Toen waren haar 6 oudere zusters verblijd (meenende dat zij nu haar zusters man in haar macht hadden). Maar hij zeide: „legt u neder en strekt tot rollen voor mijn schip.” — Toen werden zij gebruikt als rollen voor zijn schip en werden er door verpletterd.

Nu werd Prinses-Gulungi-luri ontscheept en zij werd Mevrouw en Leguaan was Mijnheer en nu is het uit.

(De Verhaler blijkt niet op de hoogte geweest te zijn; wat hij verhaalt, zijn eigenlijk maar door elkaâr gehaalde brokstukken van verschillende verhalen).

---

18. Ngo Pitiri-Urimi (Putri) Prinses-Urimi.

In zeker bosch stonden veel kanari-boomen, maar in dat bosch woonde ook Kina-kina-bòro (de menscheneter). Deze had in het bosch een grens gemaakt, waar hij uitsluitend de kanari-noten, die afvielen, inzamelde; buiten dien grens mochten ze door anderen worden ingezameld.

Op zekeren dag kwamen daar in het bosch menschen om kanari-noten te zoeken. Het was Prinses Urimi met haar metgezellen. De De Prinses nu waagde zich over den grens, omdat daar veel noten lagen en raapte er daarvan een aantal op. Daarna keerden zij huiswaarts.

Doch Kina-kina-bòro had bemerkt dat er andere menschen aan zijn noten geweest waren en verschool zich den volgenden dag, tegen den morgen, achter het wortelblad van een der boomen. Niet lang daarna kwamen Urimi en hare metgezellen daar weêr aan. Hare metgezellen zeiden: „ga niet op het gebied van Kina-kina-bòro noten oprapen!" — „Neen", zeide Prinses Urimi, „ik ga er maar eens kijken."

Zoo ging zij over den grens, maar op eenmaal schoot Kina-kina-bòro op haar toe; hare gezellen liepen weg, maar haar greep hij en stopte haar in zijn draagmand, de beenen omhoog, het hoofd naar beneden. Toen nam hij den draagmand op den rug en liep met haar weg en haar beenen trappelden boven den mand uit.

Hij nu had een huis dat zich opende en sloot op zijn bevel; zeide hij: „fèla-fèla-ïjé" (zooiets als: Cesar, open u) dang ging het open; zeide hij: djuku-djuku-muku (zoo iets als: Cesar, sluit u) dan sloot het zich weêr achter hem. Toen hij dus met haar aankwam zeide hij: fèla-fèla-ïjé! en de deur ging open; toen bracht hij haar binnen, zeide: djuku-djuku-muku! en de deur sloot zich weêr. Niet lang daarna zeide hij weêr: fèla-fèla-ïjé! — djuku-djuku-muku! want hij ging uit om bamboe te halen, om zijn slachtoffers in de daarvan te maken vaten te koken.

Nu had Prinses Urimi nog een vrouw, die de prooi van Kina-kina-bòro geworden was, daar aangetroffen. Hij had haar reeds de borsten afgesneden en ze opgegeten. Zij sloten vriendichap en zaten weldra neêr om elkaâr het ongedierte. van het hoofd te zoeken. Zij maakten toen het plan om te ontvluchten, daar zij afgeluisterd hadden wat Kina-kina-bòro zeide, om zijn huis te laten opengaan en te sluiten. Zij namen twee der hoofdluizen en twee kleêrluizen en begroeven die in den grond om in hare plaats te antwoorden. Toen

spraken zij af om weg te loopen en zich in de struiken te verbergen. „Als ge wegloopt”, zeide haar gezellin „dan moet ge oppassen dat ge daar niet doorloopt waar spinnewebben zitten, want die zouden gebroken worden en uw spoor aanduiden; ge moet die ontwijken.” Toen liepen zij weg ieder een anderen kant uit. Prinses Urimi liep tot zij over zeven bergen geklommen was; toen hoorde zij een zacht gezang, alsof er een mug gonsde en zie! toen zij rondkeek zag zij in de verte Kina-kina-bòro, die huiswaarts ging. Hij had een geheele pol bamboe uitgetrokken en droeg die op den schouders. En zij bleef luisteren en hoorde hoe het gezang al verder zich verwijderde, tot het weêr was of er een mug gonsde.

Kina-kina-bòro kwam bij zijn huis en zeide: fèla-fèla-ïjé! en daar opende het zich; hij ging er binnen en zeide: djuku-djuku-muku! en het sloot zich weêr. Toen riep hij (zijn slachtoffers) en de luizen antwoordden. Hij zocht nu, maar de vrouwen waren verdwenen. Eindelijk vond hij de luizen en uit kwaadheid knapte hij ze tusschen de tanden. Toen ging hij jacht maken op zijn ontvluchte prooi. Weldra was hij op 't spoor van de vrouw wier borsten hij afgesneden had; hij rook haar en vond haar in de struiken, greep haar en bracht haar weêr in huis

Hij was woedend, dat hij Prinses Urimi niet gevonden had en ging er op uit om haar na te jagen. Weldra vond hij haar spoor door zijn fijne reuk en het duurde niet lang of hij was dicht bij haar. Zij hoorde het gedruisch van zijn gang in de verte. Daar zag zij een Aapje bij een boom zitten, het zat zich in het haar te pluizen, en zij zeide: „verberg mij, klim met mij naar uw nest!” — En het Aapje zeide: „houd mij maar vast aan de staart, dan zal ik met U naar boven in den boom klimmen.” — Zij deed wat haar gezegd was en het Aapje klom met haar naar boven en toen hij zijn nest bereikt had, legde hij haar daar in.” Toen klom hij weêr af en zat zich weêr in het haar te pluizen.

Weldra kwam Kina-kina-bòro daarheen en zeide: „ik rook de geur van mijn wild, maar hier houdt het op.” — „Neen, hier is het niet!” — Maar Kina-kina-bòro hield vol, zoodat hij het won in den woordenstrijd en het aapje zeide: „Zij is daar boven, dus ik zal u naar boven brengen, maar uw speer en uw hakmes moet gij hier aan den voet van den boom planten met de punt omhoog.” Daarop klom hij met hem naar boven. Toen ze ter helfte gekomen waren — naar boven was het nog even hoog, als het naar beneden laag was — zeide het Aapje: „vriend! vriend! laat mij los! mij

staart scheurt uit!〃 — Toen smeet hij zich omlaag, zoodat de speer en het hakmes dwars door zijn lichaam staken. Het Aapje klom nu omlaag, kroop in zijn achterste, kwam er uit zijn mond weêr uit; kroop toen in zijn mond en kwam weder aan zijn achterste er uit en zeide: 〃neen, maar nu is hij dood!〃 — Hierna haalde hij Prinses Urimi en zeide: 〃hij is dood!〃 — Toen klom zij af. Daarna bracht het Aapje haar naar den Kraai en den Vischarend en daar aangekomen, zeide het Aapje: 〃Uwe zuster moet hier blijven.〃

Doch het duurde niet lang, daar kwam Kina-kina-bòro weêr aan. Toen verborgen zij haar in hun kist. Dadelijk hier op ging de kraai een mesje zitten slijpen en maakte het heel scherp. Intusschen was Kina-kina-bòro binnengekomen en zeide: 〃Tot hier toe rook ik de geur van mijn wild, maar hier houdt het op.〃 — En zij zeiden: 〃neen hier is het niet!〃 Maar Kina-kina-bòro hield vol, zoodat hij het won in den woordenstrijd, zoodat zij ten slotte zeiden: 〃daar zit zij in.〃 — 〃Opent dan de kist, dat ik haar er uithale.〃 — De Vischarend opende nu de kist, maar sloeg het deksel snel dicht, toen Kina-kina-bòro er zijn handen in wilde steken, zoodat zijn vingers er tusschen geklemd zaten. Onmiddellijk sprong nu de Kraai toe en stak hem zonder ophouden met het mesje, totdat hij geheel verkorven was. Nu was Kina-kina-bòro inderdaad dood.

Prinses Urimi bleef nu bij de gebroeders Kraai en Vischarend. Zij had op haar rug, in huidbloemen, het afbeeldsel van de maan. Gewoonlijk had zij daar haar kabaja over, zoodat men het niet bemerkte. Maar 's avonds, als men wilde eten, spaarde men den fakkel. Zij sloeg dan haar kabaja op den rug omhoog en, zie! op eens was het dan licht: de maan op haar rug scheen helder in het vertrek. Haar gastheeren waardeerden haar om deze eigenaardigheid, die voordeelig voor hen was. Maar, na eenigen tijd, begon het Prinses Urimi te vervelen om zoo voor fakkel te spelen en op een goeden dag, tegen den avond, ging zij naar buiten, keek op naar de reeds aan den hemel staande maan en gaf den wensch te kennen, dat het lichtend vermogen op haar rug naar de maan mocht terugkeeren. Zij bracht de handen achter op den rug bij elkander, strekte ze toen naar den hemel uit en haar wensch was vervuld.

Dien avond wilden haar gastheeren, dat zij weêr licht gaf, doch, hoewel zij hare kabaja opsloeg, het bleef duister. Toen waren de gebroeders Kraai en Vischarend boos en zochten een middel om zich van haar te ontdoen. Doch zij ging in haar kamertje en zeide:

„als ik een kind ben van de djin's en de widadari's, dan moet er morgen een vloot prauwen hier zijn om mij uit de handen van mijn gastheeren te verlossen.” — Nu, des nachts stormde en donderde het vreeselijk, het was of de elementen met elkaâr in oorlog waren en, zie! den volgenden morgen, was de zee vol zeilen. Het was een vloot, afgezonden door den Koning van den opgang der Zon, haar vader. Weldra was de bemanning er van aan wal. Gebroeders Kraai en Vischarend vluchtten en Prinses Urimi werd naar haar vaders huis teruggevoerd.

---

19. De Halve.

De Halve zat aan zee, aan des Konings landingsplaats en teekende in het zand een paard met zeven koppen. Toen kwamen de dienaren des Konings buiten en zagen dat de Halve een paard met zeven koppen teekende. Zoo keerden zij huiswaarts en gaven het den Koning te kennen. Toen zeide de Koning: „gaat en haalt hem.” Zij gingen en haalden hem en brachten hem landwaarts. De Koning nu vroeg hem, hij zeide: „verstaat gij de kunst om een paard met zeven koppen te teekenen?” — Hij antwoordde: „neen! ik speelde maar.” — Daarop zeide de Koning: „ga het paard met zeven koppen zoeken.”

Toen ging hij. Na eenigen tijd kwam hij aan een huis en werd uitgenoodigd om te zitten. Nadat hij er gepruimd had, vroeg hij: „hebt gij hier nooit een paard met zeven koppen gezien?” — Toen zeiden zij: „wel! nu, daar gij er van spreekt, hooren wij er voor den eersten keer van.” — Daarop maakten zij een vuur, zoo groot als een huis en wierpen hem in het vuur. Daarna haalden zij hem er weêr uit en beukten op hem met hamers, en zoo werd zijn lichaam een geheel lichaam in plaats van een half. Toen bevalen zij hem: „sta op, ga naar dat huis; daar is het paard met zeven koppen.”

Hij ging dan ook en kwam tot achter dat huis en begon daar te fluisteren. Dadelijk kwam er een oud vrouwtje naar buiten en zeide: „kleinzoon! kleinzoon! fluister toch niet! Ziet gij die beenderen niet? De tijgers en garuda-vogels hebben ons bijna allen opgegeten!” — Toen traden zij beiden binnen en zij kookte voor hem en ze verdeelden het eten en aten. En de Halve (om hem bij zijn ouden naam te blijven noemen) zeïde: „grootje! die rest die nog in de

pan is zullen wij die ook niet opeten? — "Neen", zeide zij "laat dat er maar in. Toen zij aten, kwam er een maagd uit haar kamertje. Hij zag haar aan en vond haar zoo lief, dat hij haar tot vrouw vroeg. Daarna vroeg de Halve: "grootje! is hier niet het paard met zeven koppen?" — En zij zeide: "Kleinzoon! kleinzoon! nu pas nu gij er van spreekt, hooren wij er van en weten wij van het bestaan van zulk een paard!" — Maar zij jokte: daar achter het huis stond het vastgebonden. En hij vroeg wederom: "grootje! als we leven maken, komen dan de tijgers en de garuda-vogels hierheen? — En zij zeide: "als we op den trommel slaan, dan eerst komen zij." — Toen ging hij er op slaan en zie, de lucht werd donker: het was een garuda-vogel die kwam aanvliegen. Eerst kwam er een wijfjes-garuda aan en zeide: "ha, ha! kameraad! zijt gij daar?" — "Ja, hier ben ik." — Opeens schoot zij omlaag om hem te pakken, maar hij hakte naar haar en hieuw haar één kop af. "Ha, ha! kameraad! één kop van me hebt gij afgehouwen, maar ik heb er nog acht, en er staan gifttanden in." — Omlaag kwam zij weêr om hem te pakken en hij hakte er op los, zoodat weêr een kop van haar viel. — En zoo ging het voort, totdat hij de negen koppen had afgehouwen en toen stierf de garuda. Daarop kwam het mannetje er heen en zeide: gij hebt mijn wijfje gedood, nu zal ik haar vervangen!" — En deze had zeven koppen. Hij schoot omlaag om hem te pakken, maar hij hakte toe, zoodat er een kop afviel. En zoo ging het voort; totdat hij de zeven koppen afgehouwen had en de garuda is gestorven. Toen kwam er een slang, maar hij stak een bamboe in haar bek, die slikte zij door en is ook gestorven.

Daarop is hij met zijn vrouw aan boord van een vaartuig gegaan. Het paard met zeven koppen, dat achter het huis stond, hadden zij los gemaakt en ingeladen. Toen kwam daar weêr een slang en zette hen na. Toen wierpen zij rijst uit en het werd een hoop zoo groot als een stad en de slang ging daar op toe en vrat en vrat, tot hij er aan stierf. Zij voeren nu weg, kwamen aan de stad des Konings en legden daar een tuin aan, in de nabijheid der stad.

Eens gingen de menschen des Konings visschen en vonden den Halven uit. Zij gaven het den Koning te kennen en deze gelastte hen hem te halen. Zeven keer gingen zij, om hem te halen, maar hij wilde niet meêgaan. Toen ging de Koning naar hem toe en zeide: "ik wil dat paard met zeven koppen van je koopen." — Maar hij wilde niet. En de Koning zeide: "als ge mij dat paard

met zeven koppen geeft, wordt je vrouw Koningin en mijn kinderen zullen haar dienen en gij wordt Koning en al is het dan ook, dat ik je drek weggooi" (ik wil slavendienst bij je verrichten) — Toen bewilligde hij in het voorstel en zoo werd hij Koning en zijne vrouw Koningin.

---

20. De Slangenmensch.

Op zekeren dag was een man des morgens van zijne woonplaats uit, door de in de nabijheid stroomende rivier gewaad, daar hij in een nabij liggende plaats moest wezen. Later op den dag, begon de rivier (door zware regens in het bosch) aan te zwellen tot een wilden stroom, zoodat toen hij, tegen den avond, weêr huiswaarts wilde keeren, hij geen kans zag over de rivier heen te komen. Hij liep langs de rivier op en vond eindelijk een boom, die over de rivier gevallen was en die hem geschikt voorkwam als brug voor den overtocht. Hij begaf er zich dus op, maar hoe langer hij liep, hoe langer de boom scheen te worden. De brug scheen eindeloos lang. Eindelijk bereikte hij toch het eind er van en was over den stroom. Maar nu was hij in een geheel onbekend land.

Terwijl hij daar voortliep, kwam hij bij een oude vrouw, een Fakiri (wachtster) bij den put des Konings. Hij riep haar aan en zeide: "moeder! moeder!" — Doch zij antwoordde: "ik ben je moeder niet!" — Maar nadat hij haar zijn ongeval meêgedeeld had, werd zij toch met zijn lot bewogen en nam zij hem op in haar hutje, dat slechts uit eenige bladeren gemaakt was.

Den volgenden dag kwam een der Prinsessen, om water uit den put te halen en rook de lucht van een vreemd mensch, waarop zij aan de wachtster vroeg wie er bij haar was. Doch deze ontweek een antwoord, zeggende: "wie zou er bij mij zijn: ik ben hier immers altijd alleen."

Toen de Prinses te huis kwam deelde zij haar achterdocht mede aan haar vader. De Koning liet nu de Fakiri roepen en ondervroeg haar, doch zij antwoordde dat er geen mensch bij haar was.

De vreemde man beval intusschen aan de oude vrouw om een plek gronds schoon te maken voor een huis. Toen zij daarmede gereed was, nam hij acht stokjes en stak die in den grond, bij wijze van palen en zie den volgenden morgen, was daaruit een prachtig huis geworden.

Nu kwamen de prinsessen weder, om water te halen en stonden verbaasd over het prachtige huis dat bij den put stond. Zij keerden terug en vertelden het haar vader, zeggende: „bij den put staat een huis, veel fraaier dan uw paleis!" — De Koning liet de vrouw roepen en stond er op dat zij zou bekennen, dat er een mensch bij haar woonde. Maar zij ontkende volhardend dat er een mensch bij haar was.

Nu ging de Koning zelf de zaak in oogenschouw nemen en ja! daar stond het prachtige huis. Hij ging er in om den mensch te zoeken, maar stond verbijsterd in dat huis. De gangen liepen al maar in 't ronde en hij zag in een verbijsterend aantal kamers. Eindelijk keek hij weêr in een kamer en zag daar een geweldig grooten slang, die zich ineengekronkeld had en hem scheen te willen aanvallen. Met schrik vlood de Koning uit het huis en zeide tegen de oude vrouw, dat hij nooit weêr in dat huis wilde komen, want dat hij daar binnen zulk een grooten slang had aangetroffen, dat het een wonder was, dat hij nog levend ontkomen was.

De Koning nu had zeven dochters. De slangenmensch gebood het oude vrouwtje dat zij naar des Konings paleis zou gaan en voor hem de hand van een der prinsessen zou gaan vragen. Zij had daarin niet veel zin, maar daar hij bij zijn verzoek bleef, maakte zij zich eindelijk op weg en deed aanzoek om de hand van de oudste dochter. De oude werd vreeselijk uitgescholden om hare vermetelheid. „Laat dien slang een varken of een hond tot vrouw nemen; zoudt ge denken dat ik de vrouw van een slang wilde worden?" — Met dat onheusche bescheid kwam zij bij den slangmensch terug. Doch deze overreedde haar den volgenden dag zijn aanzoek bij de tweede dochter te herhalen. Zij deed het, doch met geen beter gevolg. Op aandrang van den slangmensch deed zij nu het aanzoek achtereenvolgens aan de andere dochters, doch met geen beteren uitslag, tot eindelijk, toen zij de jongste vroeg, deze niet schold, maar haar aanzoek zwijgend aanhoorde.

Hoewel de jongste prinses daarover door hare oudere zusters en door haar vader zeer hard werd gevallen, bleef zij zwijgen, zoo dat de anderen alle gemeenschap met haar afbraken en zelfs niet te zamen met haar wilden eten.

De slangmensch kreeg bericht van den uitslag van het laatste aanzoek en leidde dat in gunstigen zin voor zich uit. Hij ging daarop de jongste prinses 's nachts een bezoek brengen in haar kamer. Daar de zusters hoorden, dat er gesproken werd in de kamer

bij de jongste, staken zij licht aan en gingen verkennen wat er in die kamer voorviel. Daar zagen zij den slang en overlaadden de jongste zuster met hare verwijten. Den volgenden nacht kwam de slangmensch weder, doch trok nu buiten 's huis zijn mooie omhulling uit en kwam als een schoon mensch bij zijne schoone op bezoek. De zusters staken weêr licht op en gingen uit nieuwsgierigheid weêr kijken en daar zagen zij den man, jong en heerlijk schoon, een lichaam van louter goud en zilver. Hare jaloerschheid werd daardoor in de hoogste mate gaande gemaakt en als om strijd wilden zij zich den aanstaande van hare jongste zuster voor zich winnen; ja, ten slotte ontblootten zij zich geheellijk voor hem, om zijne begeerlijkheid op te wekken. Maar de mensch wilde van haar allen niet weten en bleef trouw aan de jongste prinses.

Des morgens gebruikte hij pinang bij den Koning en deze erkende hem nu als aanstaanden schoonzoon. Weldra had de bruiloft plaats en de oude Koning deed afstand van de regeering, waarop de gewezen Slangmensch met zijne vrouw Koning en Koningin werden.

---

21. Prinses Haté-djā [1]).

Heer (Koning) Ngòfa-Sédu (scheef-kind), kreeg eene dochter, die hij Haté-djā noemde. Toen zij vier dagen oud was, ging hij voor drie maanden op reis. Toen hij terug kwam, was het meisje al een maagd geworden en zeide tot haar vader, dat zij ook op reis wilde gaan. „Nu, mijn schip krijgt ge daar niet voor" zei Heer Ngòfa-Sédu. „Goed" zeide zij „ik zal wel een klapperdop of een stuk klapperschil vinden, om de reis in te doen. Intusschen ga ik vast mijn leeftocht voor de reis halen." — Weldra kwam zij met die leeftocht onder den arm aandragen; want zij wilde niet anders meênemen dan één watermeloen. Toen het avond was geworden ging zij slapen.

Maar des nachts werd het een vreeselijk weêr: donderslagen knalden, de wind loeide, regenvlagen kletterden neêr: 't was of er oorlog was tusschen de elementen. En, zie! toen men 's morgens opstond, lag daar een schip voor de stad, het schip waar Haté-djā meê op reis kon gaan. Spoedig was zij aan boord en werd de reis aanvaard.

---

[1]) Haté-djā naam van een boom, in het Gal. o Haté-djawa = Java'sche boom.

Na zeven dagen kwam men aan eene stad, waar een zekere Koning, Fakiri, regeerde, die een zoon had, Malaju genaamd. Toen die Koning van het vreemde schip hoorde, dat voor zijne stad aangekomen was, zond hij er een bode heen, met het bevel dat de handelaar van het vaartuig aan wal moest komen. Haté-djā ging daarop aan wal, gekleed als man, en verscheen voor den Koning, die haar vriendelijk ontving.

Toen de bezoekster vertrooken was, kregen de Koning en zijn zoon strijd met elkander. De zoon zeide: „dat was geen man, dat was eene vrouw!” — „Wel neen!” zei de Koning „het was een man!” — Zoo zetten zij den woordenstrijd een poos voort, totdat de zoon zeide: „nu, goed! we zullen zien: laat haar voor morgen ten maaltijd noodigen en zorg er voor, dat er bij de spijzen zout en lombok (sambal) op tafel gezet worde; neemt de gast rijkelijk zout en sambal, dan is het een man, maar gebruikt de gast die specerijen niet of slechts spaarzamelijk, dan is het eene vrouw.” — Nu had evenwel Hāté-djā haar luri (kleine papegaai) aan wal gelaten en deze vogel had alles afgeluisterd en kwam haar aanzeggen wat er verhandeld was.

Haté-djā kreeg de uitnoodiging tot den maaltijd en ging den volgenden dag aan wal, om met den Koning en diens zoon aan te zitten. De spijzen werden opgezet en ook zout en sambal daarbij, en zie! het eerste waarnaar de gast greep, was naar deze specerijen. Toen zij weg was begon de woordenstrijd tusschen vader en zoon opnieuw. „Ziet ge nu wel, dat het een man was”, zei vader. — „Neen”, zei de zoon „ik geloof het nog niet! Laat ons nog één proef nemen. Laat ons den handelaar uitnoodigen om morgen weêr aan wal te komen en laat ons dan met hem gaan baden, dan moet het aan het licht komen of hij man dan wel vrouw is.” De luri, die weêr aan wal gelaten was, hoorde dit twistgesprek weêr en bracht het over aan Haté-djā.

Weldra kwam er dan ook een bode, die haar weder voor den volgenden dag ten gast noodigde bij den koning. Daar zij van alles op de hoogte was, nam zij uit voorzorg een mes mede. Toen nu de tijd voor het baden gekomen was en men op weg was naar de rivier, stak zij zich, als door eene onvoorziene onhandigheid met haar mes in het dijbeen en daar de wond hevig bloedde, jammerde zij luid en zeide, dat zij nu niet kon gaan baden. Men moest haar hierin gelijk geven en liet haar teruggaan naar het schip.

Nu had Koning Fakiri een merkwaardigen wonderboom in zijn tuin staan, die uit zich zelf, overluid, in allerlei talen, sprak. Nu

hoorde men hem in 't Maleisch, dan in 't Javaansch, dan in 't Alfoersch, dan in 't Hollandsch, enz. Toen nu Haté-djā zeven dagen in de stad des Konings geweest was en den volgenden morgen wilde vertrekken, wist zij heimelijk in dien wonderboom te klimmen, er den top uit te breken en dien mêe te nemen naar het schip. Intusschen had zij bevel gegeven aan haar matrozen om in den nacht al de vaartuigen der stad lek te maken, door het werk uit de naden der planken te stooten. Dit bevel was stipt uitgevoerd.

Den volgenden morgen waren, daar het bekend was, dat zij zou vertrekken, ook de Koning en de Prins aan het strand. Het anker werd geheschen, de zeilen ontrold en Haté-djā zat boven op de tent van het schip. Daar ontdeed zij zich van hare kabaja, zoodat haar boezem ontbloot was en maakte zich de haren los, die in lange lokken over hare schouders zwierden en zoo werd het duidelijk zichtbaar, dat zij eene vrouw was. De Prins was op dat gezicht niet te houden van spijt, dat de schoone Prinses wegvoer en wentelde zich jammerend in 't zand. Maar fluks stond hij weêr op en gebood de prauwen te water te brengen. Tal van handen waren dadelijk aan het werk, maar zoodra er een prauw afgestooten was, liep zij dadelijk vol water en zonk, daar al het werk uit de naden gestooten was. Geene prauw was bruikbaar.

Intusschen zeilde Haté-djā heen en zette koers naar de stad haars vaders, waar zij behouden aankwam. Toen zij aan wal kwam deed de Koning zijn middag-dutje. Haté-djā nam toen den afgebroken top van den sprekenden wonderboom en stak dien in een reet van 's vaders huisdeur. Terstond begon de boom te spreken in allerlei talen, zoodat Heer Ngòfa-Sédu van het luide gesprek ontwaakte. Toen hij naar buiten trad, was hij ten hoogste verbaasd over dien boomtak, waaruit al die talen voortkwamen. Zoo iets wonderlijks had hij op al zijn reizen niet aangetroffen.

Haté-djā deed hem het verhaal van haar wedervaren en zeide toen tot haar vader: „maar nu moet ik mij ten spoedigste verbergen, want Malaju achtervolgt mij; zijn prauwen hebben ze in der haast gebreeuwd en dra zal hij hier zijn.” — Op Heer Ngòfa-Sédu's erf stond een zeer lage klapperboom met 4 jonge vruchten er aan. In één dier vruchten werd nu Haté-djā door haar vader verstopt.

Niet lang daarna kwam Prins Malaju aan, met een groot aantal prauwen en vervoegde zich bij Heer Ngòfa-Sédu. Hij verzocht hem om eenige jonge klappers, daar hij dorstig was. De Koning wees

hem op een aantal daar staande klapperboomen en gaf hem verlof er zooveel jonge klappers af te halen als hij maar wilde. Maar Malaju zeide, dat hij juist zeer gesteld was op één der vruchten van dien lagen klapperboom. De Koning wees eerst zijn verzoek af en zeide, dat er aan die andere boomen jonge klappers genoeg te vinden waren. Maar Malaju hield vol en het eind was, dat hem vergund werd een vrucht van den lagen boom te nemen. Hij nam die, waar Haté-djā in verborgen was, ontdeed die netjes van den schil en gebood toen dat men een zilveren schenkblad en een stuk wit katoen uit zijn prauw zou halen. Toen hem deze zaken gebracht waren, wikkelde hij de geschilde noot in het wit-katoen en legde haar op het schenkblad. Daarna bracht hij het blad in een kamer, en sneed voorzichtig schilfertje voor schilfertje van de noot, totdat er een gat in was en daar vond hij Haté-djā, die er nu uitkwam en zich bereid verklaarde zijne vrouw te worden.

Toen kwam ook Koning Fakiri daar aan, die zijn zoon en een top van zijn wonderboom zocht, want zijn boom t'huis wilde niet meer spreken. Daar bevond hij dat Malaju reeds met Haté-djā verloofd was en berustte in den loop, dien de zaken genomen hadden. Nu werd er bruiloft gevierd en Heer Ngòfa-Sédu deed afstand van de regeering, ten behoeve van zijn schoonzoon, zoodat Malaju en Haté-djā als Koning en Koningin regeerden en een gelukkig leven leidden.

---

22. De Vader met zeven Zonen.

Een Vader had zeven Zonen. De jongste leed nog aan de bobento (Ambonsche pokken) en zat vol wonden en zweren. Nu gebeurde het, dat de Vader, op zijn ouden dag, een ziekte kreeg, waardoor hij allengs, van de voeten af, begon te versteenen. Toen die versteening tot aan de borst was geklommen en men te huis geen middel vond, dat tegen de ziekte baatte, besloten de zonen er op uit te gaan, om elders een geneesmiddel voor hun vader te zoeken. De zes ouderen wilden echter den jongste, die er met zijn wonden afschuwelijk uitzag, niet in hun gezelschap hebben. Daar deze echter ook wilde doen wat hij kon om vader te helpen, liet hij de zes ouderen huns weegs gaan en sloeg daarop alleen een anderen weg in.

Op dien weg voortgaande, kwam hij ten slotte in een tuin, waar een oud moedertje — een putwachtster — bezig was om met haar

partes-posteriores gaten in de aarde te drukken, waarna zij er bananen en dilago (eetbare aardvrucht: Colocasia antiquorum) in plantte. Hij riep haar aan en het oude moedertje had medelijden met den jongen, die zoo vol wonden zat, en beval hem zich aan een harer twee putten te baden. Hierdoor genazen zijn wonden volkomen. Toen kleedde zij hem, gaf hem te eten en vernam hoe hij op weg was om geneesmiddel te zoeken voor zijn versteenenden vader.

Nadat zij dit verhaal had aangehoord, beval zij hem zich te verbergen onder de bloemen die bij haar put groeiden. Nog niet lang zat hij daar of hij hoorde gepraat en gelach en zag 5 meisjes daarheen komen. Het waren widadari's en het bleek spoedig dat zij zich aan dien put kwamen baden. Zij trokken de kleederen uit en legden ze zoo lang op de bloemen, waaronder hij zich verscholen had. Toen zij nu bezig waren met baden maakte hij zich meester van de kleêren van een der meisjes. De anderen, die het geritsel daardoor ontstaan vernamen, pakten haastig hare kleederen en vluchtten, maar die ééne kon niet vluchten, omdat zij naakt was. Zij verzocht de kleêren terug te mogen hebben, maar hij gaf ze haar niet, dan nadat zij hem beloofd had, hem meê te zullen nemen en zijne vrouw te worden.

Hij vertelde haar nu wie hij was en dat hij op weg was om voor zijn ouden vader, die versteende, geneesmiddel te zoeken en zij beloofde hem daarbij te helpen. Zij deed hem daarop met zich haar vliegend paleis (wolkenwagen) bestijgen en bracht hem daarmeê recht toe recht aan bij den Heer des hemels. Daar aangekomen was hij duizelig van den tocht, zoodat hij op zijn aangezicht voor den Hemelheer neerviel en niet kon opstaan. Toen de Heer des hemels vernam, waarom hij zoo bleef liggen, liet hij hem met water besprenkelen, zoodat hij weder frisch werd. Daarna werd er gesproken over de reden van zijne komst en gaf hij die te kennen. „O, ja!" zeide de Heer des hemels, „die man, die langzaam versteent; ik weet het al; daar zie ik hem al in zijne woonplaats. Nu, hier is een flesch medicijn." — En hij gaf hem een witte flesch met een vocht er in zoo helder als water.

Fluks besteeg hij nu weêr, met zijne vrouw, den wolkenwagen en in korten tijd waren zij bij zijn vader aangekomen. Ook zijn zes broêrs waren juist terug. Allen waren juist zeven dagen uit geweest, doch de zes ouderen hadden geen medicijn gevonden. De jongste diende nu den van den Heer des hemels ontvangen drank aan zijn vader toe, die er onmiddellijk van genas.

Zijn zes oudere broêrs waren om deze reden zeer afgunstig op hem en scholden en keven 3 dagen en 3 nachten lang op hem. Op dat tijdstip, bemerkte men op het erf twee kinderen, die met elkander speelden en die men hoorde zeggen, dat zij dat getwist wel spoedig konden uitmaken. Daartoe werden ze dan ook geroepen. Zij vroegen om klapper en gebakken sago, raspten de klapper, brokkelden de sago fijn, mengden beide dooreen en verdeelden het mengsel op zes stukken klapperdop. Onmiddellijk vielen de zes oudere broeders daar gretig op aan en al etende werden zij eensklaps veranderd in honden.

De Vader en de jongste broeder met zijne vrouw, hadden verder een aangenaam leven.

---

23. De twee Stiefzoons.

Er leefden eens een man en eene vrouw, die kregen twee zoons. Toen die jongens groot waren stierf de moeder. Niet lang daarna hertrouwde de vader, doch de stiefmoeder haatte de twee zoons. Eens op een keer, dat de vader was uitgegaan, bekrabde zij zich het geheele lichaam en verklaarde toen haar man, bij zijne t'huiskomst, dat die twee jongens haar uit haat zoo gekrabd hadden. De jongens ontvingen daarop een gestrenge bestraffing van den vader.

De jongens zagen zich het leven door de stiefmoeder zoo onaangenaam gemaakt, dat zij besloten weg te loopen. Zij namen ieder hun blaasroer en boog met bijbehoorende pijlen mede en volgden den loop der rivierbedding, landwaarts in. In 't heldere rivierwater schoten zij garnalen met hun bogen en uit de boomen schoten zij duiven met hun blaasroeren, roosterden die op een vuurtje en dronken er het water uit de rivier bij. Des avonds sliepen zij in een huisje dat zij zich maakten uit takken en blâren.

Zoo sliepen zij weder eens op een nacht, en de jongste broêr sliep zoo vast, dat hij niet wakker te krijgen was. Dien nacht kwam daar een stoet menschen door het bosch, die op weg waren om een koning voor zich te zoeken. De oudste jongen werd wakker door het gedruisch dat de komenden maakten, maar den jongste kon hij niet wakker krijgen; niettegenstaande hij hem schudde, met water besprenkelde, water in zijn oor goot, niets wilde baten. Daar was de stoet menschen genaderd en nam den oudsten broêr meê. Hij had nog maar even tijd om zijn blaasroer en boog met de bijbehoo-

rende pijlen te ruilen voor die van zijn broêr. Op den weg, langs welken men hem voerde, liet hij van tijd tot tijd een boogpijl vallen en toen die op waren deed hij hetzelfde met de pijlen van het blaasroer. Ten slotte kwamen zij aan een tweesprong in den weg en daar stak hij zijn speer in den weg, die links afsloeg. Met hem in hun dorp aangekomen, maakten de menschen den door hen meêgenomen jongeling koning.

De jongste broêr bleef 7 dagen en nachten doorslapen en bevond zich bij zijn ontwaken alleen en weende. Eindelijk begaf hij zich op weg en na een eind geloopen te hebben, vond hij een zijner pijlen op een weg; verder voortgaande vond hij er weêr een en zoo bleef het doorgaan. Die pijlen waren voor hem een bewijs, dat hij op den weg was, dien zijn broeder gegaan was, en zoo ging hij rustig voort. Eindelijk zag hij nog aan den in den grond gestoken speer, den weg dien zijn broeder aan een tweesprong was ingeslagen.

Hij kwam terecht bij eene oude vrouw, een put-Fakiri (wachtster), die bezig was met haar partes posteriores ubi (eetbare aardvrucht: Dioscoréa sp.), onder den grond te stoppen. Hij riep tot haar: „grootje!” — „Ik heb geen kleinzoon!” — „Grootje!” „Houd den mond of ik gooi je met een stuk hakmes! — „Grootje!” — Eindelijk liet de oude vrouw zich toch overwinnen, haalde hem, bracht hem in haar huisje en gaf hem te eten. Toen vroeg hij haar of zij niets van zijn broer wist. „Ja”, zeide zij, zij hebben hem hier Koning gemaakt; ginds maken ze 't feest.” — Hij vroeg eens te mogen gaan kijken. Hij kreeg verlof, maar moest gauw weêrkomen, zeide zij. Hij ging dus kijken. Men noodigde hem om meê te doen aan 't gezang, doch hij zeide niet te kunnen zingen en keerde weêr huiswaarts. Hij kwam weêr bij grootje en vroeg daarna nog eens te mogen gaan kijken. Hij ging, doch op het feest herkende men hem niet als den broeder des Konings. Zoo kwam hij weder bij grootje terug.

Hij had intusschen vernomen, dat een Kaitjil van daar op eene handelsreis zou gaan en verzocht zijn grootje meê te mogen gaan. Deze stond het hem toe en zoo voer hij mede naar een vergelegen land. De Kaitjil bezocht hier verscheidene plaatsen, waar hij zijn waren verhandelde. Eindelijk waren zijne koopwaren bijna op en kwam hij aan de laatste plaats, die hij nog wilde bezoeken, om de rest zijner waren te verhandelen. In de vorige plaatsen was de jongeling niet aan land gegaan, maar hier ging hij nu ook naar

den wal. Hij dwaalde alleen in de stad rond, maar, daar hij geen gezelschap bij zich had, begon hij uit gevoel van verlatenheid te weenen. En zie! de tranen, die zijn oogen ontvielen, werden droppels goud op zijn borst. Hij ging nu door met weenen, verzamelde de gouden droppels en kreeg er zòòveel, dat hij er zich een gouden kist van liet maken, van een vadem lang, en nog geld over had om die vol te koopen met mooie zaken.

Op de terugreis, die nu werd aangenomen, benijdde men hem zijn gouden kist en wierp hem in zee. Doch een groote visch slokte hem op. Een man, uit de stad waar zijn grootje woonde, ging op zekeren dag visschen en haalde dien grooten visch op, hakte hem open, nam het vleesch mee, maar wierp de ingewanden, waarin zich de jongeling bevond, in zee. Daar kwam het oude Fakirivrouwtje zeewater halen. Toen zij haar bamboekoker in zee onderdompelde, wilden die ingewanden in het vat stroomen. Zij keerde ze er uit, maar telkens kwamen ze er weêr in, totdat zij ze naar zich toe haalde en opensneed, en zie! daar vond zij er haar aangenomen kleinzoon in. Hij deed haar nu het verhaal van zijn wedervaren en rampen.

Niet lang daarna kwam de Kaitjil van zijne reis terug, en grootje werd er op afgezonden, om de gouden kist op te vorderen. Maar de Kaitjil gaf die kist niet: hij beweerde dat het jonge mensch ergens, in een verafgelegen plaats, was achtergebleven en in 't geheel geen goederen had verworven. Ook toen hij er daarna zelf om ging vragen gaf de Kaitjil hem zijn kist niet. Daarop werd de zaak voor den Koning gebracht, de jongeling in het bezit van zijn schat gesteld en de Kaitjil gestraft.

Bij deze gelegenheid herkende de vrouw des Konings haren zwager en nu wilde zij gaarne, dat hij ook daar huwde; te dien einde vergaderde zij een aantal mooie meisjes om hem uit haar een keuze te laten doen. De jongeling sloeg evenwel haar vriendelijk aanbod af, verklarende dat hij over zee een meisje gezien had en alleen met dat meisje wilde trouwen.

Kort hierop ging hij weêr op reis met een eigen schip en kwam aan de stad, waar de vader van het meisje op wie hij zijn zinnen gezet had, Koning was. — Hij deed nu aanzoek bij den Koning om de hand der prinses. Doch deze wilde haar slechts aan hem tot vrouw geven, indien hij voor den Koning een gouden huis kon maken. De jongeling nam het aan en zette zich aan 't huilen tot hij den noodigen voorraad goud, om een huis van te bouwen

bijeen had. Daarop ging hij aan het bouwen en weldra stond daar het gouden huis. Toen het huis klaar was, kreeg hij de prinses tot vrouw en toog met haar naar de stad van zijn grootje en zijn broêr, om daar de bruiloft te vieren. De Koning schoonvader ging ook meê en op het bruiloftsfeest, dat 7 nachten en 7 dagen duurde, zeide hij: „mijn schoonzoon heeft mij beschaamd gemaakt, daar hij zoo knap is, dat hij gouden huizen kan bouwen, en daarom wil ik dat hij in mijne plaats Koning wordt; ik zal mij dan in het ambteloos leven terugtrekken." — Zoo geschiedde het en de installatie van den nieuwen Koning, in de stad zijner vrouw, veroorzaakte weêr een feest dat 9 dagen en 9 nachten aanhield.

---

24. De rijststamper en zijn makkers als zeeroovers.

Eens gingen de rijststamper, de naald, de wesp het ei en de hoop (menschendrek) te zamen uit op zeeroof. Zij kwamen met hun vaartuig aan een eiland, waar eene oude vrouw woonde, in een huis op palen. Zij gingen daar aan wal, kookten hun potje en wachtten tot het oudje haar huis verlaten zou hebben, om haar dan eene lage te leggen. Zij maakten het volgende plan: de hoop zou op den weg voor het huis gaan liggen; de wesp in de waterbamboe kruipen; het ei zich in de asch van den haard verstoppen; de naald zich verschuilen in het ligmatje en de rijststamper zich in de deuropening hangen.

Tegen den avond ging het oudje uit om hout te sprokkelen, ten einde haar avondeten te koken. Toen zij uit het gezicht was, stelden de makkers zich ieder op hun post. Toen het al donker begon te worden kwam het oudje terug. Vlak voor haar huis, trapte zij in den hoop; zij ging toen naar de waterbamboe om den voet af te wasschen. Daar stak haar de wesp in de hand. Toen ging zij naar het vuur en blies dat aan om hare hand te bezien, maar door de hitte sprong nu het ei stuk en wel in haar oog, zoodat het haar verblindde. Zij taste nu tot zij haar slaapbank vond en wilde zich op haar matje leggen, doch de naald stak haar, zoodat zij opschrikte en de deur uit wilde loopen. Doch daar sloeg nu de rijststamper op haar los, zoodat zij van de huistrap viel en haar nek brak.

De makkers kwamen nu te voorschijn en haalden alles uit het huis van het oudje, brachten dit in hun vaartuig en zetten koers naar huis. De hoop zat boven op de tent en de wesp zat te zingen

boven in het topje van den mast. Zoo kwamen zij zeilende in de nabijheid hunner woonplaats en hun dorpsgenooten zeiden: daar hebt ge den hoop met z'n makkers: zij zijn op zeeroof uit geweest, maar zullen wel niets gekregen hebben.″ — Hierin bedrogen zij zich echter, want zij ontscheepten al het goed van het oudje.

---

25. Prinses Sini ma Sidaja.

Zekere Koning had eene zeer schoone dochter, Sini ma Sidaja genaamd. Omdat zij zoo schoon was en de Koning bevreesd was, dat er te spoedig een vrijer voor haar zou komen, maakte hij haar een verblijf boven op één hooge paal. Tot gezellinnen kreeg zij bij zich de beide hofjuffers: Manuru-lèla en Manuru-dé.

Er was echter een zekere Si Kūduru-Karanai, de zoon van een Kaitjil, die zijn hart op Sini ma Sidaja gezet had, zoodat hij op zekeren nacht tegen de paal opklom om haar een bezoek te brengen. Hij nam niets mede dan zijn kris in een gouden schede, gestoken in zijn lendengordel.

Hij kwam behouden boven en wilde haar wekken, maar zij, denkende, dat het een harer juffers was, gebood dat zij zich stil zou houden. Hij zette zijn pogingen om haar te doen ontwaken voort, maar daarbij viel zijn kris uit de schede, met de punt in haar borst, zoodat zij den geest gaf. Hij verbond de wonde met zijn lendengordel, maar zij kwam niet weêr bij —, zij was dood. Toen maakte hij zich uit de voeten.

Des morgens werd het door de weenende hofjuffers bekend, dat Sini ma Sidaja gestorven was. Zoo liet men haar dien dag af, met haar balé-balé (slaapbank) en op die balé-balé zou zij in het graf gelegd worden.

Daar Si Kūduru-Karanai in de schrik de schede van zijn kris had achtergelaten, ging men daarmede naar den euveldader zoeken. Men paste er alle krissen van de stad in, maar geene paste, tot men aan hem kwam. Zijn kris paste er precies in. Nu werd hij veroordeeld, om met de Prinses begraven te worden. Na de begrafenis werd het rouw- of doodenfeest gevierd. Op den zevenden dag hoorde men lachen in het graf. Het graf werd geopend en, zie! Prinses Sini ma Sidaja was weêr levend geworden en Si Kūduru-Karanai leefde ook nog. Toen men hen uit het graf haalde, waren ze beiden frisch en gezond.

Zij werden nu man en vrouw en ter viering van dit heuchlijk feit werd er een bruiloftsfeest gemaakt dat 7 nachten en 7 dagen duurde.

---

26. Varkensplas. (Odé-ma-léo-léo).

Er was eens een Prins. Op zekeren dag ging hij baden, doch vergat naar huis keerende zijn ring, die hij bij het baden afgelegd had. Hij keerde dadelijk terug om dien te zoeken, maar hij was weggenomen. Hij vernam, dat intusschen eene vrouw daar geweest was, om zich te baden. Die vrouw heette Varkensplas. Daar zij met haar sarong aan gebaad had en, met dat natte kleed aan, huiswaarts was gegaan, had zij een spoor nagelaten, van het uit haar sarong druipende water. Dat spoor volgde hij en het voerde hem door verscheidene tuinen en voorbij vele huisjes, tot het hem eindelijk in een huis bracht. Hier vond hij de vrouw met den ring aan den vinger, dien zij bekende gevonden te hebben. Bij het huis liep een haan rond, die al kraaiende haar van de aankomst van den Prins verwittigd had.

De Prins verzocht de vrouw om pinang, maar zij hield zich stuursch en zeide niet gewoon te zijn pinang te kauwen, dat hij dus de pinang maar van den boom op 't erf moest gaan plukken, als hij die wilde hebben. Hij deed zoo, en vroeg haar daarna om eten. Maar ook nu antwoordde zij, dat zij niet at en geen eten kon klaar maken. Als hij wilde eten, moest hij 't zich zelf maar bereiden. Hij roosterde zich toen eenige bananen en, na lang dringen, at zij er ook een weinig van meê. Toen zeide zij, dat hij nu, waar hij gepruimd en gegeten had, wel weêr naar huis kon gaan. Maar hij wilde daar niet van weten en bleef bij haar. Zij werd zijne vrouw en na eenigen tijd werd zij bevrucht.

Na eenige maanden te zamen gewoond te hebben, stemde zij er in toe met hem meê te gaan, om zijn ouders te bezoeken. Maar, hoe zouden ze haar en haar goed vervoeren? O, dat was geen bezwaar, zeide de Prins: „doe je oogen maar dicht en als ik zeg: doe ze open, open ze dan weêr." — Zij sloot nu de oogen. De Prins draaide zich daarop om, keerde zich toen weêr naar haar toe en zeide: „open je oogen!" — en, zie! daar lag een vaartuig voor het vervoer gereed. Daar gingen ze met hun beiden in en namen al haar boêltje meê, ook haar haan en haar kat.

Eer de reis aanving, zei de Prins, dat zij om alle vruchten, die ze op hun vaart voorbij kwamen mocht vragen, alleen niet om mangga-vruchten. Zoo kwamen zij dan voorbij lansat-, doerian- en andere vruchtboomen, en, op haar verzoek, klom de Prins in die boomen en gaf haar de vruchten te eten. Daar kwamen zij eindelijk aan een mangga-boom. Varkensplas vergat het verbod, verzocht om mangga-vruchten en toen de Prins nu in dien mangga-boom klom, werd die al hooger en hooger, tot dat hij aan den hemel reikte en (zij) hem uit het gezicht verloor. Daar zat zij in de prauw en betreurde haar vergrijp.

Terwijl zij daar zoo zat, kwam er een vrouw naar haar toe, Kinabòro geheeten. Zij was een heks of weêrwolvin. Zij verzocht in de prauw te mogen komen en hoewel Varkensplas het niet wilde toestaan, betrad zij die toch en gebood haar het hoofd op haar knie te leggen, daar zij Varkensplas het ongedierte van het hoofd wilde zoeken. Zij gehoorzaamde. Toen maakte Kinabòro haar haar los, ging zoeken en toen zij de eerste luis op haar hoofd knapte, had dit het gevolg dat Varkensplas bezweek (stierf). Kinabòro wierp nu het lijk van Varkensplas, met haar haan en haar kat, op den oever tusschen de struiken, en zette zich in het vaartuig om te wachten. Spoedig daarop begon de manggaboom weêr in te korten en was eindelijk zoo laag geworden, dat de Prins er weêr uit kon komen. Hij was zeer verwonderd eene andere vrouw in zijne prauw te vinden en vroeg haar waar Varkensplas was. „Die is weggegaan" — kreeg hij ten antwoord. (Het schijnt dat de Prins met dat antwoord tevreden geweest is en Kinabòro wel heeft willen accepteeren als plaatsvervangster voor Varkensplas, althans) hij ging bij haar in de prauw, voer naar zijn ouders en stelde haar daar als zijne vrouw voor.

Het paar werd met zeer groote vreugde ontvangen en de schoondochter geëerd door groote schotels voor haar neêr te zetten — (zie ook dit eerbetoon in N° 10). — Zij liep daar over heen naar huis, doch de schotels braken. Men bracht toen een stoel buiten, om er haar meê in te halen, maar zij ging er boven op staan en brak dien ook. Die zelfde eigenschap om alles te vernielen toonde zij ook aan een ijzeren bank die men nu buiten bracht: zij liep daar overheen en brak die ook — (Volgens verhaal N° 3 aan 't slot, schijnt dit, dat zij alles brak, waarmeê men haar wilde inhalen, het bewijs te moeten zijn dat zij niet van aanzienlijke afkomst was. Het schijnt voorts, dat zij het bij deze staaltjes van vernielzucht gelaten heeft

en verder heel gewoon als schoondochter werd geaccepteerd. Het verhaal keert nu terug naar Varkensplas).

Varkensplas lag daar dood, aan den oever der rivier, en haar haan en haar kat hielden de wacht bij haar. Beide deze dieren werden het eens, dat het hun plicht was de meesteres weêr in 't leven te roepen. De kat ging haar daarop van 't hoofd naar de voeten belikken en toen weêr van de voeten naar 't hoofd en werkelijk zij bewoog zich. Daarna pikte de haan haar op 't hoofd en in de beenen en, zie! dit had tot gevolg, dat zij weêr gezond en wel opstond. Zij begaf zich terstond met haar huisdieren op weg en kwam weldra in een tuin, waarin een op hooge palen gebouwde rijstschuur stond. Deze rijstschuur koos zij zich tot woning en na eenigen tijd beviel zij daar van een zoon.

Ook Kinabòro was intusschen bevrucht geworden en toen haar tijd gekomen was, beviel zij van eene dochter.

Toen de zoon van Varkensplas groot geworden was, wilde hij wel eens van de rijstschuur af, om te gaan spelen. Zijne moeder had er veel op tegen hem te laten gaan, vreezende dat mogelijk haar schuilplaats bekend zou worden en Kinabòro haar weêr zou dooden. Eindelijk echter gaf zij toe; maar voor hij ging, besmeerde zij hem geheel met roet. Het kind liep vroolijk voort en kwam weldra bij het huis van zijn vader, den Prins. Hier zag hij het dochtertje van Kinabòro, dat een creatuur was half van ijzer, half van koper. Hij lachtte haar daarom uit en zij lachtte hem uit, omdat hij zoo pikzwart zag en beiden beleedigden elkaar, door over en weêr hun twijfel te kennen te geven, of de ander wel een kind van een goed (wezenlijk) mensch was. Dit spel verveelde den kleinen jongen al spoedig en hij keerde terug tot zijze moeder, die hem weder schoon wiesch en hem te eten gaf.

Spoedig dwong hij weêr om te gaan spelen, waarin zijne moeder hem weder ter wille was en hem liet gaan, na hem andermaal geheel zwart gemaakt te hebben. Zoo kwam hij weder aan des Prinsen huis en vond daar den Prins en Kinabòro, welke laatste juist bezig was het eten op te zetten. De Prins gebood Kinabòro het knaapje wat eten te geven, die het hem daarop in een klapperdop voor wilde zetten; maar de Prins gedoogde dit niet en gebood dat het hem op een bord zou gegeven worden. Na gegeten te hebben, keerde de jongen weder naar zijne moeder terug.

Weldra kreeg hij weêr lust om te gaan spelen en was al gauw, onherkenbaar zwart gemaakt, weêr op weg naar den Prins. Deze

ondervroeg hem dikmaal wiens kind hij was en waar hij woonde, maar kreeg geen inlichting van den knaap. Toen hij naar zijne moeder terugkeerde, sloop de Prins hem na en zoo kwam deze in de rijstschuur en vond er zijn vrouw, Varkensplas.

Deze was zeer boos op haar zoon, omdat hij oorzaak was, dat hare woning ontdekt was. „Nu," zeide zij, „zal Kinabòro komen en ons opeten." — Haar man stelde haar echter gerust en stond er op, dat zij met hem meê zou gaan. Zij zeide, dat hij vooruit moest gaan en jonge klappers voor haar moest plukken. Toen hij weg was, sleep zij haar mes, tot het geheel blank en zeer scherp was. Tegen den avond, ging zij daarop naar de woning van den Prins. Toen zij daar een poosje gezeten had, vroeg zij naar de jonge klappers en stelde voor dat men er het water uit zou drinken. De klappers werden gebracht en open gemaakt en ieder dronk er uit (de noot met de opening voor den mond zettende). Zij wachte tot de beurt van drinken aan Kinabòro gekomen was en op 't oogenblik dat deze zich geheel achterover boog om het laatste vocht in haar mond te gieten, trok Varkensplas haar mes een sneed haar, met èèn sneê, de keel af.

---

27. Ngòfa-djangu-djangu. (Het zeer schoone kind).

Toen Ng. dj. dj. nog een kleine jongen was, hield hij zich met niets anders bezig, dan met 't teekenen van bloemen en figuren in het zand, aan het strand. Die werden dan gedurig door den opkomenden vloed weêr uitgewischt; maar als het dan weêr eb was begon hij weer opnieuw. Eindelijk toen hij volwassen was geworden, bevalen zijn moeder en zijn vader hem, dat hij wat doen moest en toch niet zoo nutteloos in het zand moest zitten teekenen. Hij besloot nu ijverig te worden, doch betoonde zijn ijver in het nazitten en doodslaan van zijner ouders kippen, zoodat deze ook al spoedig van zijn ijver genoeg hadden.

Nu was hij al een jongeling, doch liep altijd maar vuil rond, besteedde geen zorg aan zijn kleeding en had ook geen lust om zich te baden en te zalven. Zijn ouders hadden hem hierover al dikwerf beknord en hielden niet op hem op andere jongelingen te wijzen, die toch niet zoo vuil rondliepen, om aldus op zijn eer en schaamtegevoel te werken. Eindelijk hadden deze voortdurende vermaningen dan toch het gevolg, dat hij zich op zekeren dag met

een klapperdop vol geraspte klapper naar de rivier begaf om zich te baden en te zalven. Toen hij daarmede bezig was en in de rivier stond, dreef er een haar met een stroom meê af en slingerde zich om zijn been. Hij vatte het, trok het naar zich toe, mat het uit en bevond, dat het 7 vadem lang was.

Hij wond het om den vinger en ging naar huis. Daar toonde hij het haar aan zijn ouders en zeide: „wie zou er toch aan den bovenloop der rivier wonen, dat er zulk een lang haar is komen afdrijven?" — Zijn ouders gaven hem niet veel antwoord op zijn vraag, daar het geval hun weinig belang inboezemde.

Na twee dagen, nam hij weêr geraspte klapper met zich en ging zich andermaal in de rivier baden en zalven. Terwijl hij daarmede bezig was, zag hij, dat er uitgeperste klapper met het water kwam afstroomen, zoodat het duidelijk werd, dat zich daar landwaarts in menschen aan 't baden waren. Hij liep nu langs de rivier op en verraste een eind landwaarts twee wonderschoone meisjes, die aan 't baden waren. De eene was al op het droge en liep weg, maar de andere was nog in 't water en dook van schaamte onder. Hij maakte zich toen snel meester van haar kleêren die op den oever lagen. Zij smeekte hem haar die terug te geven, doch hij weigerde tenzij zij er in toestemde hem meê te nemen en zijne vrouw te worden. Door den nood gedwongen stemde Uri-deri-làko (zoo heette zij) toe, kon zich nu kleeden en begaf zich toen met hem op weg.

Zij volgden een weg door het bosch, evenwel niet den weg naar haar land. Toen zij zeer lang door het bosch geloopen hadden, keerden zij zich eindelijk zeewaarts en kwamen aan de stad van een zekeren Koning Lalimi (waarschijnlijk van thlalim = ongerechtigheid — hij was namelijk een groot leugenaar en afzetter van zijn volk —). Zij vonden daar een huis, dat bijna afgebouwd, maar nog niet bewoond was. Op raad van zijn' vrouw ging Ng. dj. dj. naar den eigenaar van dat huis zoeken, dien hij weldra had uitgevonden, en dien hij bereid vond het huis te verkoopen. Met deze tijding ging hij naar zijne vrouw terug en zeide: we kunnen het huis wel koopen, maar waar zullen we het geld vandaan halen?" — Zijne vrouw maakte zich echter niets ongerust; zij haalde een schaal en ging daarover staan weenen, zoodat de tranen er in neêrdroppelden (zie ook verhaal N° 21). Zij weende tot de schaal vol was en gebood Ng. dj. dj. er meê naar den eigenaar van het huis te gaan en er hem meê te betalen. Deze dacht eerst, dat Ng. dj. dj. den gek met hem stak, toen hij hem den schaal met vocht als

koopprijs voor zijn huis aanbood. Maar Ng. dj. dj. beduidde hem, dat dit geen gewoon vocht was, maar goud-water, of vloeibaar goud en dat hij er, wat hij maar wilde, slechts meê te bestrijken had, om het als goud te laten blinken. Toen nam de eigenaar er genoegen mede.

Den volgenden dag zond Koning Lalimi een bediende, om, op het erf der nieuw aangekomenen, bloemen voor hem te plukken. Toen die man echter Urideri-làko zag, was hij zoo verbaasd over hare schoonheid, dat hij geheel vergat bloemen te plukken, doch met leêge handen tot den Koning terugkeerde en zeide: „o, Koning! die nieuw aangekomen man heeft eene vrouw, zoo schoon, dat al uw bòki's (vrouwen) en prinsesses er niets bij zijn!" — De Koning wilde nu die vrouw tot de zijne maken. Hij liet dus Ng. dj. dj. roepen en zeide tot hem: „maak je maar niet ongerust, dat ik je laat roepen; het is slechts, omdat ik je wou verzoeken, voor mij, aan den overkant der riviermonding eenige manuru-bloemen (mĕlàti) te plukken." — Nu was er echter geen brug over die rivier en het wemelde daar ter plaatse van krokodillen. Ng. dj. dj. kwam dus weenende bij zijne vrouw en zeide: „de Koning wil mij om het leven brengen, want hij heeft mij geboden de rivier over te zwemmen en aan den overkant manuru-bloemen voor hem te plukken en de rivier zit daar vol krokodillen." — „Nu, huil maar niet," zei U.-d.-L. „hier hebt ge mijn ring, steek dien maar aan den wijsvinger van je rechterhand en houd dien maar omhoog als ge door de rivier waadt, dan zal geen krokodil je kwaad doen. Maar, neem ook deze zakdoek meê en breng daarin voor mij een knop van die bloemen meê." — Nu ging Ng. dj. dj. welgemoed op weg, waadde door de rivier, den wijsvinger met den ring er aan steeds omhoog houdende, en zie! zoodra de krokodillen dezen ring zagen, weken ze uit den weg en lieten hem vrij overtrekken.

Hij plukte nu een handvol bloemen voor den Koning en tevens een bloemknop voor zijne vrouw, dien hij in den zakdoek verborg. Ook op zijn terugweg ontzagen hem de krokodillen, zoodat hij weder veilig over kwam en de bloemen aan den Koning kon geven. Deze was inwendig wel woedend, dat zijn list, om hem van kant te maken, mislukt was, doch hij hield zich vriendelijk en liet hem gaan. Bij zijne vrouw gekomen, gaf hij haar den ring terug en ook den zakdoek met den bloemknop. Daarmede ging zij in haar slaapkamer, schudde den doek uit en, zie! daar viel hare jongere zuster er uit, op de slaapbank, wier naam Gàbi-ma-bòro (mĕlàti-knop) was.

Den volgenden dag kwam er weêr een knecht van den Koning, om bloemen te plukken, op het erf van Ng. dj. dj. Maar deze zag nu twee wonderschoone vrouwen in dat huis, vergat van verbazing over hare schoonheid bloemen te plukken en keerde met leêge handen naar den Koning terug. Hij gaf bericht van zijn wedervaren, uitroepende, dat de schoonheid van al 's Konings bòki's en prinsessen door deze vrouwen in de schaduw werd gesteld. Andermaal liet nu de Koning Ng. dj. dj. roepen en zeide: »maak je maar niet ongerust, dat ik je heb laten roepen: ik wenschte alleen maar, dat ge voor mij de vruchten van gindschen klapperboom zoudt halen.« — Doch in den top van dien boom zat een geweldig groote slang. Weenend kwam Ng. dj. dj. weêr bij zijne vrouw en gaf haar te kennen, dat de Koning het op zijn leven toelegde, daar hij hem bevolen had de klappers te brengen van een boom, waarin een geweldig groote slang zat, die hem zeker zou dooden. »Maak je maar niet zenuwachtig, man!« zei zij. »Hier is mijn ring, steek dien maar weêr aan je wijsvinger en als ge bij de slang gekomen zijt, houd haar dan den ring maar voor, dan zal zij je niets doen. Neem ook dezen zakdoek meê en wikkel daarin voor mij een bloem van de vruchten van dien boom.«

Zoo ging hij dan goedsmoeds en klom in den kokospalm. Boven gekomen kwam de slang te voorschijn en wilde op hem toeschieten, maar hij hield haar den ring voor en ijlings schuifelde zij achteruit en verborg zich in den bladerkroon. Nu wierp hij al de kokosvruchten, die rijp waren naar beneden, plukte toen een bloem van een vruchttros, wikkelde die in den zakdoek en daalde van den boom af. Aan den voet van den boom, verzamelde hij de afgeworpen vruchten, ontdeed ze van den bast en bracht ze aan den Koning. Deze was weêr inwendig woedend, dat Ng. dj. dj. aan 't gevaar ontsnapt was, doch hield zich vriendelijk en liet hem gaan. T'huis gekomen, gaf hij zijne vrouw den ring terug en ook den zakdoek met de kokosbloem. Met den doek ging zij weder in hare slaapkamer, schudde hem uit en daar stond hare jongste zuster, Igo-rilàko (uit het oog — kiemgat — van de klapper) voor haar.

Den volgenden dag kwam er weêr een knecht des Konings, om bloemen te plukken op het erf van Ng. dj. dj. Maar deze zag nu in dat huis drie zulke wonderschoone vrouwen, dat hij van verbazing vergat de bloemen te plukken en met leêge handen tot den Koning terugkeerde, aan wien hij nu het bericht bracht, dat er nu in Ng. dj. dj. 's huis drie zulke betooverend schoone vrouwen

waren, dat bij hare schoonheid die van al 's Konings bòki's en prinsessen in 't niet verdween. Nu liet de Koning Ng. dj. dj. ten derden male roepen. „Wees maar niet ongerust, dat ik je heb laten roepen" zei hij, „ik wenschte maar dat je eens voor mij naar den hemel gingt, om te zien hoe mijn overleden familie het maakt. Men zal je dus in brand steken, om daarheen te kunnen opstijgen." — Diep treurig kwam Ng. dj. dj. bij zijne vrouw terug en verhaalde haar wat de Koning hem nu weêr opgedragen had. „Maak je maar niet benauwd, man!" zei zij. „Ik zal je in de slaapkamer opsluiten en daar mag je in twee dagen niet uitkomen."

De drie zusters stampten toen in allerijl een groote massa rijstmeel, verzamelden dat op een tafel en vormden er het beeld van een man van, die op Ng. dj. dj. geleek. Toen hieven zij haar stem op en weenden en lieten haar tranen op de rijstpop neêrdroppelen. Toen ze op de beenen vielen, trokken zich de knieën op; toen ze daarna op 't lijf vielen, begon hij te ademen; toen ze de armen raakten, bewogen die en toen ze op het gelaat vielen, deed hij de oogen open en leefde. Zij kleedden hem nu aan, als Ng. dj. dj. en onderrichten hem, dat hij moest zeggen, dat hij Ng. dj. dj. was en dat hij van zijne reis naar den hemel in 3 dagen zou terugkomen. Zoo ging deze Ng. dj. dj. naar den Koning en zeide, dat hij bereid was om de reis naar den hemel te ondernemen. „Hoe lang blijf je weg?" vroeg de Koning. „Over 3 dagen ben ik terug." Toen omwikkelde men hem met pakken palmharen en stak hem in brand. Daar hij van rijstmeel was, bleef er geen spoor meer van hem over, zoodat ze zeiden: „hij is al op reis gegaan!"

Intusschen bleef de ware Ng. dj. dj. in de slaapkamer en de 3 zusters gingen met allen ijver aan het bakken van allerhande lekkere koekjes. Na 2 dagen waren zij met haar werk klaar, kleedden Ng. dj. dj. prachtig aan, met veel gouden ringen, armbanden en versierselen en gaven hem de koekjes om aan den Koning te brengen. Toen hij daar kwam, bood hij den Koning die koekjes aan en zeide, dat zijn gestorven bloedverwanten hem veel groeten zonden en hem deze koekjes lieten brengen, als blijk van hunne genegenheid; terwijl zij hem verzochten hun zelf een bezoek te komen brengen. De Koning was zeer verwonderd, dat hij er al weêr was en zei: „ben je al terug? Je zei, dat je 3 dagen zou wegblijven en er zijn pas 2 dagen om!" — „Ja" zeî hij „ik dacht niet dat het zoo dichtbij was, maar ik was er dadelijk. Als ze deze koekjes niet nog hadden moeten bakken, was ik al eerder terug geweest."

„Is het dan niet ver?" vroeg de koning. „Wel neen!" zei hij „'t is maar een wipje." — „En van waar hebt ge al dat goud?" — „Dat hebben zij mij gegeven en dat zult ge ook krijgen als ge er heen gaat." — „Zou ik mij dan ook in brand laten steken en er heen gaan?" — „Zeker!" zei hij, dat zou ik doen; nooit zult gij zoo gemakkelijk en zoo gauw zooveel heerlijke dingen krijgen." — „Nu, het is goed" zeî de Koning „steek mij maar in brand." — „Mij ook! mij ook!" — riepen zijne huisgenooten, want allen waren even begeerig om meê naar den hemel te gaan. „Nu, wacht dan maar", zeide Ng. dj. dj. „tot ik eerst het noodige palmhaar voor jelui allen gehaald heb." — Daar ging hij naar het bosch en haalde een hoop palmhaar! — wel een huis vol! Daarna wikkelde hij den Koning en al diens huisgenooten flink in en stak ze toen in brand.

Toen het vuur uitgebrand was lagen allen daar verschrompeld en verkoold. Toen riep Ng. dj. dj. het volk en zeide: „haalt nu alles maar uit des Konings huis en verdeelt het onder elkander, want alles wat hij heeft, heeft hij jelui afgeperst." Dra was het volk bezig en had men den buit verdeeld. Ng. dj. dj. met zijne vrouw en schoonzusters leefden daar nu verder gelukkig.

---

28. O Ngòfa-Rikisa (De Kind-Reus).

Eens waren er een man en een vrouw en die kregen een kind, dat reeds zoodra het ter wereld was gekomen twee kannen banaanvruchten achter elkaâr opat en het duurde niet lang of hij bracht het tot een geheelen boom bananen achter elkander. Zij noemden hem Kind-Reus (Ngòfa-Rikisa). Zijn vraatzucht werd hoe langer hoe grooter en toen hij volwassen was kon men niet meer voorzien in hetgeen de slokop naar binnen speelde. Vader spreekt dus met Moeder af, dat hij zal trachten den schrokhals van kant te helpen.

Daartoe neemt zijn Vader hem eens meê, om met de lijn in zee te visschen. Terwijl zij aan het visschen zijn, breekt de lijn, daar zij beneden ergens aan haakt, en Vader beveelt hem het verloren stuk op te duiken. De zoon gehoorzaamt en niet zoodra is hij weggedoken of Vader roeit naar den wal. Daar gaat hij naar zijne vrouw en zegt: „nu, hij zal wel niet meer terugkomen, hij zal wel verdronken zijn." — Maar niet lang daarna stond de zoon op het strand, met het verloren stuk vischlijn om de hand gewonden, hetgeen hij zijn Vader aanbiedt.

Op een anderen keer, neemt zijn Vader hem meê, om met het werpnet te visschen in de rivier. Daar, onder een overhangend stuk van den wal, diep door het water uitgekabbeld, werpt Vader het net, laat als bij toeval het touw waaraan hij het vast hield glippen en beveelt nu zijn zoon het net op te duiken. Niet zoodra is de zoon gedoken of Vader trapt het overhangend stuk wal naar beneden, waaronder zijn zoon bedolven wordt. In het vertrouwen, dat het nu met zijn zoon gedaan is, gaat hij weêr naar zijne vrouw. Doch na korten tijd treedt zijn zoon onverzeerd het huis binnen met het opgedoken net.

(Volgens anderen: Vader ging met hem het net uitwerpen, in de monding der rivier, waar het wemelde van krokodillen en haaien, liet het net glippen en beval hem het op te duiken. Daarop ging hij naar huis in het vertrouwen dat de ondieren hem opgepeuzeld hadden; maar heel spoedig komt de zoon terug met het net, voor en achter behangen met een rist haaien en krokodillen, die hij stuk voor stuk geworgd en aangeregen had).

Daarop neemt zijn Vader hem meê naar het sagobosch en zegt: „mijn zoon! ik zal dezen sagopalm omhakken, doch ga jij daar staan en vang hem op, anders barst hij door den dreun op den grond en kan ik den bast niet als goot (bij het sago-kloppen) gebruiken.” — De zoon gehoorzaamt. Na lang hakken valt de sagopalm en, zie! de zoon vangt hem op, zonder te wankelen en legt hem zeer voorzichtig op den grond.

Eindelijk neemt de Vader hem meê om hem behulpzaam te zijn bij het vellen van een grooten kapu-boom, waaruit hij een prauw wilde maken. Beurtelings hakken zij in den boom. Als hij bijna valt zegt zijn Vader: „ga nu ginds staan en vang den boom op, want als hij den grond raakt, splijt hij wellicht en kan ik er geen prauw van maken. De zoon gehoorzaamt. Na nog eenige hakken valt de boom en hij vangt dien in zijn armen en legt hem zonder ook maar gekwetst te worden, voorzichtig op den grond.

(Volgens anderen: Als de zoon gereed staat den kapu-boom op te vangen, wordt hij onder den vallenden boom bedolven, zoodat zijn Vader huiswaarts keert, in de meening, dat hij verpletterd is. Doch weldra komt hij met den geheelen boom op den schouder aandragen, den top vooruit, — zeewaarts — (zooals een boom hoort te liggen als hij geveld wordt om er een prauw van te maken) — en legt hem neêr op 's Vaders erf.)

Deze herhaalde streken van den Vader vervelen echter den zoon.

Hij ziet dat Vader het op zijn leven toelegt en vertrekt daarom liever. Op een goeden dag neemt hij zijn zwaard (sumarang) en pinangdoos en gaat op weg. Hij herinnert zich, dat hij niet ver weg een' getrouwde zuster heeft en gaat eerst naar haar toe. Deze kent hem en zijn eetlust, doch ook zijne kracht en zendt hem naar het bosch om daar een tuin voor haar uit te kappen. Hij gaat ijverig aan den gang: de dikste boomen kapt hij in één slag door, neemt ze op zijn schouder en draagt ze tot buiten de grens der ontginning. Na eenigen tijd komt zijne zuster kijken, en vindt den geheelen tuin reeds klaar. Alleen in 't midden staat nog een boom. „Dezen heb ik tot 't laatst bewaard„, zegt hij; hakt hem in één houw af, doch stoot hem op nieuw, naast den ouden tronk, recht op in den grond en zegt tot zijne zuster: „nu moet ge maar oppassen: bij dezen boom zal tin uit den grond komen en dat kunt ge verzamelen en verkoopen.„

Zijne zuster had hem intusschen een maaltijd gereed gemaakt van 9 rijsttorens (tamo-òko's), waarbij zij 9 bamboes sagoweer had geplaatst. Ngòfa Rikisa geniet dit alles zonder veel inspanning. Hij blijft echter niet bij zijne zuster, daar hij belust is op avonturen. Hij neemt dus afscheid en vervolgt zijne reis.

Na eenigen tijd ontmoet hij een man die als hoed een geheelen berg-rib op het hoofd heeft en den naam draagt van Kaha-tolu (de namen zijn allen in 't Ternat. dialect, maar volgens het taaleigen daarvan zou het moeten zijn Tolu-Kaha: hoed van land). Hij vraagt hem wat hij daar voor hoofddeksel heeft en krijgt ten antwoord: „een berg-rib.„ „Laat ons eens met elkaâr worstelen„ zegt Ng. R. — „Waartoe dat?„ zegt K. T. — „Och, zoo maar, om te zien wie het sterkste is. Als gij mij op den grond krijgt, volg ik u als knecht; werp ik u op den grond, dan volgt gij mij.„ — Goed, het voorstel wordt aangenomen en de worsteling begint. Na langen tijd smijt Ng. R. zijn tegenpartij K. T. tegen den grond, dat zijn hoed geheel uit elkaâr stuift. „Gij hebt het gewonnen,„ zegt K. T., „dus volg ik u.„ — „Goed„ zegt Ng. R. „dan moet gij mijn pinangdoos dragen.„

Nu gaan ze weêr verder en ontmoeten een man, die een geheelen ngamé-boom, als bloem, in 't haar heeft steken. Hij heet dan ook: Saja-ngamé (ngamé-bloem). „Wat hebt ge daar voor een bloem in het haar?„ vraagt Ng. R. weêr. „Een ngamé-boom,„ zegt de ander. „Zullen we niet eens worstelen?„ vraagt Ng. R. weêr. „Och, waartoe?„ — „Zoo maar eens, om te zien wie het sterkste is. Als gij

mij op den grond werpt, word ik uw knecht; werp ik u op den grond, dan wordt gij de mijne.〃 — De voorslag wordt aangenomen en na een weinig worstelens smijt Ng. R. zijn tegenpartijder S. Ng. ter aarde, dat de geheele ngamé-boom door den dreun versplintert. 〃Gij hebt het gewonnen〃 zegt S. Ng. 〃dus volg ik U.〃 — 〃Goed〃 zegt Ng. R. 〃dan moet ge mijn sumarang dragen.〃

Daarop gaan zij verder en ontmoeten een man, die voor hoed een rots of steen op het hoofd heeft en daarom Tolu-Maré (hoed van steen) heet. 〃Zeg, vriend! wat gebruikt gij voor hoed?〃 vraagt Ng. R. — 〃Een rots.〃 — 〃Zullen we niet eens samen worstelen?〃 — Ach, waarom?〃 — 〃Wel, zoo maar, om te zien wie het sterkst is. Krijgt ge mij onder, dan word ik uw knecht; krijg ik u onder, dan wordt gij mijn knecht.〃 — Het voorstel wordt aangenomen en weldra smijt Ng. R. zijn tegenpartij met zulk een kracht ter aarde, dat de rots ver weggeslingerd wordt. 〃Gij hebt het gewonnen,〃 zegt T. M. 〃dus volg ik u.〃 — Nu draag dan om beurte mijn pinangdoos en sumarang.〃

Nu trekken zij gezamenlijk verder en komen aan zee. Heel ver over zee, in 't verschiet, zien zij een ander land en men besluit daar heen te gaan. Ng. R. neemt K. T. op den rechter-, S. Ng. op den linkerarm en F. M. op den rug en wandelt zoo door de zee. Ongeveer in het midden gekomen, trapt hij ergens op en voelt, dat het een groote visch, een walvisch is. 〃Geef mij even mijn Sumarang〃, zegt hij tot K. T. — Daarmeê steekt hij omlaag tot hij den walvisch aan de punt er van krijgt, heft hem uit zee op en slingert hem weg.

Daarop gaan zij weêr voort. Eindelijk komen zij aan den overkant en vinden daar eene groote stad, waar veel lawaai gemaakt wordt, door het slaan op trommen en gongs, alsof er een groot feest is. Zij gaan de stad in en vragen wat er gaande is. 〃O, daar is hier een groote visch komen neêrvallen en de Koning heeft al zijn volk bij elkaâr laten roepen, opdat ze den visch wegwerpen en onze stad niet door zijn stank verpest worde. Maar we kunnen hem niet van zijne plaats krijgen.〃 — 〃Ga maar aan den Koning zeggen, dat ik hem zal wegwerpen〃 zegt Ng. R. De Koning laat hem roepen en vraagt wat hij er voor hebben moet als hij den visch wegwerpt. 〃O,〃 zegt hij 〃geld of schatten begeer ik niet; tot loon wil ik alleen dat gij de mooiste meisjes der stad bijeenverzamelt, opdat ik er ééne uitzoeke en haar aan mijn metgezel K. F. tot vrouw geve.〃 — De Koning stemt in de voorwaarde toe. Hij gaat, steekt

den walvisch op de punt van zijn Sumarang en slingert hem weg. Nu wordt K. T. daar uitgehuwd. Na het trouwfeest plantte Ng. R. een bloem op K. T's erf en zeide: "ik ga; maar als eenmaal de bladeren of bloemen van deze plant flets gaan hangen, spoed u dan tot mijne hulp, want dan ben ik in nood." — Daarop vertrok hij met S. Ng. en T. M.

Aan zee gekomen nam hij den een op zijn rechter-, den ander op zijn linkerschouder en liep weder door de zee, naar een land, dat aan den gezichteinder zichtbaar was. Daar gekomen vonden zij een stad, waarin weder een oorverdoovend geraas wordt gemaakt. Weldra bemerkten zij, dat de groote visch hier was neêrgevallen en dat de inwoners zich vergeefs inspanden dien te verwijderen. Ook hier biedt Ng. R. zich aan den visch weg te werpen. Hij wordt bij den Koning geroepen en verklaart, dat hij als loon, voor den dienst dien hij staat te verrichten, slechts begeert, dat zijn metgezel S. Ng. aan een meisje, dat hij zal uitkiezen, worde uitgekeerd. De Koning neemt de voorwaarde aan. Hij gaat, steekt den walvisch op de punt van zijn zwaard en slingert hem weg. Nu volgt de bruiloft van S. Ng. Hij plant hem weêr een bloem op zijn erf, met de opdracht, dat wanneer hij ziet, dat de bladeren en bloemen van die plant flets worden, hij zich op moet maken tot zijne hulp, daar hij dan in nood is.

Daarop vertrok Ng. R. alleen met T. M., dien hij, aan zee gekomen, op zijn rug nam. Weêr liep hij door zee, naar een land aan den gezichteinder. Daar aangekomen, vinden ze weêr een stad, waarin een groot alarm gemaakt wordt. Het is weêr om den visch, die daar is neêrgevallen en dien men met geen mogelijkheid kan verwijderen. Wederom biedt hij zich aan hem weg te werpen. Bij den Koning geroepen, bedingt hij weêr als belooning, voor den te bewijzen dienst, eene vrouw voor T. M. Als hem deze wensch wordt ingewilligd, steekt hij den visch weder op de punt van zijn zwaard en slingert hem weg. Dan volgt de bruiloft van T. M. Ook op zijn erf plant hij een bloem en bestelt hem die goed te verzorgen en als hij ziet, dat het blad en de bloem er van verflensen, zich op te maken tot zijne hulp, daar hij dan in nood zal zijn.

Nu zet hij de reis verder alleen voort en komt in het land, waar de Garuda alle menschen als zijne prooi heeft weggevoerd. Hij vindt daar eene stad met vele huizen, maar zonder menschen. Eindelijk gaat hij een der huizen binnen en begint daar op de trom, die hij er vindt, te kloppen. Weldra komt er eene vrouw uit het huis te

voorschijn, die zich daar nog verborgen hield en beveelt hem met kloppen op te houden, daar anders de Garuda zal komen en hen wegvoeren. „Ik ben niet bang voor den Garuda” zegt hij „laat hem maar komen.” Daarna begint hij weêr uit alle macht op de trom te slaan. Het duurt dan ook niet lang of de zon wordt verduisterd, als door een dikke wolk. Dat is de Garuda, die komt aangevlogen. Als de Garuda vlak boven hem is, stelt hij zich in postuur en als hij op hem toeschiet, slaat hij hem één kop af. De Garuda deinst af, schreeuwende: „één kop hebt ge afgeslagen, maar ik heb er twaalf!” — „Ja, maar nu hebt er maar elf meer”, antwoordt Ng. R. — Weêr schiet de Garuda toe en weêr houwt hij hem een kop af. De Garuda deinst weêr af, maar schiet daarop weder toe en verliest weêr een kop en zoo gaat het voort, tot dat hem de twaalfde is afgehouwen. Daar valt de Garuda neêr, maar in zijne laatste stuiptrekking, slaat hij Ng. R., met de punt van zijn vlerk, dood. — Toen het gevecht was aangevangen, waren de bloemen op de erven van K. T., S. Ng., en T. M. gaan verwelken en hadden zij zich opgemaakt om Ng. R. te zoeken. Zij kwamen nu aan en vonden hem door den Garuda gedood. Zij hielpen zijne vrouw hem in huis te brengen en deze wist hem weder in het leven te brengen, door water, waarmede zij hem besprenkelde. Toen Ng. R. weêr bijkwam en zijne drie makkers zag, dankte hij hen voor hunne trouw en vergunde hen weder naar hunne woonplaatsen terug te keeren.

Nu leeft hij gelukkig met zijne vrouw. Op zekeren dag echter gaat hij weêr op reis en in zijne afwezigheid, komt er een Njong (Chinees) met een vaartuig en ontrooft hem zijne vrouw. Van zijne reis teruggekomen, vindt hij zijne vrouw niet, maar ziet in de verte het zeil van het wegvarend schip. Vermoedende, dat zij daarop ontvoerd is, waadt hij weêr door zee, om het schip te achterhalen, doch het zeilt al verder en verder en eindelijk raken zijne krachten uitgeput en verdrinkt hij in de zee.

---

29. Hoe de Walrus en de Taòko-vogels in de wereld zijn gekomen.

Er was eens een getrouwd paar aan de kust en de schoonmoeder der vrouw was nog in leven en woonde bij hen in huis.

Op zekeren dag was de man uitgegaan en de vrouw was bezig

om haar pandaan-bladeren (waarvan allerlei matten en doozen gevlochten worden), die ze in de zon gedroogd had, op te rollen. Daarbij gebeurde het, dat haar vochtig geworden vinger aan één dier bladeren een piepend geluid ontlokte. De schoonmoeder hoorde dit geluid en meende dat de schoondochter een wind liet. Zij stoof daarover op en noemde hare schoondochter onbeschoft. Deze verdedigde zich en verklaarde onschuldig te zijn aan dat feit, maar de schoonmoeder hield vol dat het wel door haar gepleegd was.

Nu werd de schoondochter zoo beschaamd, dat zij wanhopig naar het strand liep en daar door de zee waadde om zich te gaan verdrinken.

Zij had twee kinderen: een meisje en een jongen. Dezen, door het twistgesprek reeds onthutst, en moeder ziende wegloopen, wilden haar volgen. Moeder gebood ze op het droge te blijven, maar toen zij steeds verder waadde, riepen de kinderen: „ina! ta òko!" (moeder! ik kom in zee — naar u toe —). Zij antwoordde: „gij moogt niet tot mij komen, gij zult verdrinken!" — De kinderen hielden echter aan met hun geroep: ta òko — en de moeder met het antwoorden, dat zij niet mochten komen. Het strand liep daar zeer langzaam af, zoodat de moeder ver moest waden, eer zij aan de diepte kwam. De kinderen klommen nu in den top van een boom, om haar nog te kunnen zien en bleven daar maar aldoor roepen: ta òko! Eindelijk kwam moeder aan de diepte en dook daar weg. Doch zij verdronk niet, maar werd een Walrus.

Uit den boom klonk het nog steeds: ta òko! maar, zie! dat waren de kinderen niet meer die daar riepen: zij waren vogels geworden, die nu nog altijd ta òko roepen en daarnaar hun naam hebben (een soort steltloopers: grijs met roode borst, grondlijster, Pitta sp.)

De man vond, toen hij t'huiskwam, zijne vrouw en kinderen niet en toen hij van 't gebeurde door zijne moeder op de hoogte gesteld werd, maakte hij zich zòò boos, dat hij ook in zee liep, daar onderdook en ook een walrus werd.

Eens, jaren geleden, — zegt de overlevering — waren er eenige visschers, die bemerkten dat een groote walrus bij eb, op het rif, op het drooge geraakt was. Zij maakten er jacht op en harpoeneerden het beest. Zij trokken het naar zich toe, maar, o schrik! toen zij het op den kant der prauw geheschen hadden, zagen zij, dat het beest nog de overblijfselen van een broek aan had. Tot hunne verbazing verhief zich het beest op den rand der prauw, zag naar de

kust en uitte, onder het storten van tranen de volgende woorden: „o! vaders en grootvaders! toen gij nog leefdet, had ik hier ook mijn akkers en braakgronden!” — De visschers waren zòò ontsteld, dat zij hun vangst lieten ontkomen; want, nadat de walrus deze woorden geuit had, dook hij weêr in zee en verdween. Later hebben ze hem niet weêr gezien.

De vrouwen eten het vleesch van den walrus niet: het beest gelijkt haar te veel op een mensch. Zelfs de ingewanden, zeggen zij, zijn precies die van een mensch.

(Dit verhaal draagt alle sporen van plaatselijk en oorspronkelijk te zijn. Toch is het eigenaardig, dat al vertelt men het in de landstaal, men toch het roepen der kinderen en het antwoorden der moeder, alsook de merkwaardige woorden van den vader-walrus in het Ternataansch voordraagt).

30. Djōu-Lèsu (Heer-(Koning)-Lèsu).

Djōu-ngawa-ngawa (de Heer des luchtruims), heette Djōu — (zeker voor Koning — Lèsu, weet ik niet te vertalen). Op een keer liet hij zijn maligé-sòro-sòro (vliegend- paleis; wolkenwagen?) voorkomen, om op reis te gaan. Zijne vrouw was in blijde verwachting en eer hij ging, beval hij haar het kind, dat gedurende zijn afwezen zou ter wereld komen te dooden, indien het een meisje was (zie ook: N° 7). De lever van het kind moest men dan voor hem bewaren. Daarop vertrok hij.

Na drie maanden beviel de moeder van een dochter. Zij kon er echter niet toe besluiten om het kind te dooden, maar liet het op eene afgelegene plaats verbergen en opvoeden.

Zeven maanden na zijn vertrek kwam Djōu-Lèsu terug van zijn reis. Hij informeerde naar het kind, dat in zijn afwezen ter wereld moest zijn gekomen en daar hij vernam, dat het een meisje geweest was, dat men had gedood, eischte hij den lever, dien hij bevolen had voor hem te bewaren. Nu had men, om hem te misleiden, den lever van een geslachte geit bewaard en zette hem dien nu voor. Ongelukkig was een haar van de geit aan den lever blijven kleven en dat haar werd door Djōu opgemerkt. „Dit is niet de lever van een mensch, maar van een geit. Hoe zou er een geitenhaar komen aan den lever van een mensch?” — Men beweerde dat

hij zich vergiste. Maar hij liet zich niet van 't spoor brengen. Hij hield vol, dat men hem met den lever van een geit misleiden wilde, om het kind dat niet gedood was te sparen. Hij drong er op aan, dat men hem dat kind brengen zou en stond zòò op zijn stuk, dat men eindelijk het bedrog erkende en het kind liet halen, dat intusschen (natuurlijk) reeds een volwassen maagd was geworden.

Toen de vader het kind zag, doodde hij haar zonder dralen, verwoed over het hem gepleegd bedrog. Toen zij daar nu ontzield voor hem lag, zag hij, dat zij eene bamboekoker van éène geleding in de hand hield. Vol verbazing bezag hij dien koker: zoo iets had hij op al zijn reizen nog niet aangetroffen. Dat was een koker als waarin de djin's en widadari's hun werktuigen (toovergereedschappen) bewaren; dus zijne dochter stond gewis met de wonderdoende djin's en widadari's in contact. Nu had hij berouw van zijne overijling. Doch hij wist raad. Fluks nam hij een stuk wit en een stuk zwart (blauw) katoen, bedekte daarmede de gedoode en, zie! zij herleefde.

Nu wilde zij gaan varen (op reis gaan). Weldra lag er een (toover) schip gereed, waarmeê zij vertrok (zie N° 21). Zeven jaren bleef zij weg en kwam toen terug met eene volle lading en zulke heerlijke schatten, als de vader nog nooit van zijn reizen had meêgebracht. Djōu Lèsu was daarvan jaloers en besloot ook op reis te gaan, om nog grooter heerlijkheden t'huis te brengen. Bij zijn vertrek liet hij de opdracht achter, om ingeval zij waar namen dat het plotseling een vreeselijk noodweêr werd, te hakken in zekeren bamboe. Na 9 dagen en nachten was het plotseling buitengewoon ruw weêr. Zijne dochter hakte daarop in den bedoelden bamboe en zie de geleding waarin zij hakte was vol bloed. Van den vader werd nooit meer iets vernomen. Zijn schip was met man en muis vergaan.

---

31. Tàba (Uilenspiegel).

Tàba maakte eens eene prauw van louter ebbenhout. Toen het vaartuig klaar was, kwamen er handelaars en wilden het koopen. Na lang loven en bieden wordt men het eindelijk eens over den prijs. Tàba ontvangt de koopsom en daar men het koopje dadelijk wil aanvaarden en beproeven, zegt Tàba: „welnu, gaat er allen maar inzitten, dan zal ik de prauw te water brengen.” — Hij had namelijk het vaartuig gemaakt op een hellende rots aan zee. Allen bestijgen

daarop de prauw en houden hun dajung's (roeiriemen) in de positie. Tàba neemt de klossen weg van voor het vaartuig, hakt daar op met een houw het touw door, dat het op de helling terughoudt en daar schiet het vaartuig te water, maar zinkt natuurlijk onmiddellijk (omdat ebbenhout soortelijk zooveel zwaarder dan water is), terwijl al de opvarenden in zee rondzwemmen. Tàba maakt zich in allerijl uit de voeten.

De drenkelingen kwamen allen zwemmende weêr behouden aan wal en besloten den bedrieger op te zoeken. Eindelijk vonden zij hem, bezig met sago-kloppen. „Ha! daar hebben we je eindelijk, ja, Tàba?” zeggen zij. „Och, wat”, zegt hij „ik ben Tàba niet. Tàba is daar ginds aan 't sago kloppen.” — Daarop gaan zij, naar zijne aanwijzing, verder op en vinden daar weder iemand aan 't sagokloppen, dien zij nu vermeenen dat Tàba is, zoodat zij hem te lijf willen. „Och, wat!” zegt die man „ik ben Tàba niet; bij Tàba ben je daar straks langs gekomen, dien moet je gezien hebben.” — Zij keeren dus terug naar den man, die hen daar even op het dwaalspoor heeft gebracht. Intusschen heeft deze zich in der haast de bloederige ingewanden van een wild zwijn op het naakte lijf gebonden en daar zijn speer dwars doorheen gestoken en ligt daar nu als dood. Zoo vinden zij hem daar, alsof hij door een speer getroffen en zijn ingewanden naar buiten getreden zijn. Zijn vervolgers houden hem voor dood en laten hem liggen. Als zij voorbij zijn, maakt hij zich uit de voeten.

Na eenigen tijd echter krijgt men hem te pakken (hoe, is mij niet verteld). Hij wordt nu gedwongen (om den koopprijs van het vaartuig, dien hij heeft zoek gemaakt, in werk weêr te geven) als roeier op een handelsvaartuig dienst te doen. Het is een groot vaartuig, waaraan, langs de zijden, ook roeibanken zijn aangebracht om te dajungen. Om wat opgewektheid in 't werk te brengen, stelt Tàba voor om te kabàta (een beurtzang voor 't roeien aan te heffen, waarbij eerst die op den voorplecht — daarna die op den achter steven zitten, een strofe zingen). Hij geeft de woorden op; hij zal zingen: „T è g e! o m a j o g a!” (roei snel! hij heeft haast!) en de anderen moeten antwoorden: „T à b a o f i r ĭ m a r ā! (Tàba is al weggeloopen!). Nadat zij zoo eenigen tijd vroolijk en met volle kracht aan 't roeien zijn ('t gaat altijd zooveel mogelijk langs 't walletje op) laat Tàba zich van de prauw glijden en ontkomt naar den wal. (De beteekenis der laatste strofe van den beurtzang maakt, dat men er niet naar luistert, als er kennis van wordt gegeven dat

Tàba weggeloopen is en het duurt dus eenigen tijd vòòr zij zich daarvan bewust zijn).

Nu zwerft Tàba door het land en komt op een dag bij een man, die een prauw staat te maken. Deze vraagt hem hoe hij heet en hij geeft op te heeten; Tjuki murari (coïre —). Hij moffelt intusschen den gogori (boor om gaten te maken voor de pennen, waarmeê de planken op elkaâr gehouden worden) van den man weg. Deze zoekt er naar en als hij dat bemerkt, zegt hij „waar zoekt gij naar?" — Naar mijn gogori!" — „O," zegt hij, „dien hebt ge zeker vergeten; ik zal hem wel even voor je van je huis halen." Daar gekomen vraagt de huisvrouw wat hij moet hebben. „Den gogori van je man!" — „Och, dien heeft hij meêgenomen!" — Ja, maar hij heeft ook gezegd, dat ik eens even gauw bij je moest liggen." — „Kerel! ben je gek! denk je, dat mijn man dat zeggen zal?" — Daar roept de man, die op zijn gogori wacht: „tjuki murari! — tjuki murari!" „Hoort ge het nu?" zegt hij tot de vrouw en hij dwingt haar binnen te gaan en voldoet daar in der haast zijn lust aan haar. Daarna maakt hij zich weg. Dadelijk daarop komt de man en vraagt waar toch die vent blijft met zijn gogori. Zijne vrouw vaart tegen hem uit, dat hij een kerel stuurt en beveelt dat hij haar molesteeren moet. Dat geeft een woordenstrijd en eindelijk ontdekt de man, dat hij door den vreemdeling is beetgenomen. In dien tijd is Tàba echter zoover weg, dat men hem niet meer krijgen kan.

Eindelijk loopt het spaak met hem. Hij wordt gepakt en veroordeeld om tot straf voor verschillende ongerechtigheden, als slaaf in 's Konings huis te dienen. De Koning heeft een zoon en een dochter, hij moet die beiden in alles behulpzaam zijn. Zoo volgt hij hen ook als zij met een hengel langs 't strand gaan en al loopend de lijn met den haak door de golven trekken, om zoo mogelijk een vischje te verschalken. Tàba slaat het aas aan den hengel van 's Konings dochter, doch buigt daarbij ijlings den haak recht (daar de vischhaken der Alfoeren gemaakt worden door hen zelven, uit stukjes koperdraad, gaat dat gemakkelijk). De Prins snapt telkens een vischje, maar de Prinses vangt met haar rechten haak niets. Zij raadpleegt Tàba en deze zegt, dat hij een middel weet, om de vangst gelukkig te maken. Als zij hem dan vraagt wat dat middel is, zegt hij: coïre. De onnoozele prinses gelooft hem en zij verwijderen zich even in den boschrand. Daarna buigt hij den haak krom, slaat het aas goed aan en, zie! zij heeft een goede vangst.

Dat wordt zoo op eenige tochten, als hij met 's Konings kinderen gaat hengelen, herhaald.

Doch de gevolgen blijven niet uit en beiden zijn in angst over hetgeen hen wacht, als men het ontdekt. Beiden willen wel met elkaâr huwen, doch hoe zal men er den Koning toe krijgen tot dat huwelijk zijne toestemming te geven? Tàba zint op list. Hij ontdekt, dat de algemeene weg met groote slingers en bochten loopt en op niet zeer verren afstand langs een waringinboom leidt. Hij maakt naar dien boom een recht pad. Daarna gaat hij naar huis en houdt zich vreeselijk krank. In de asch van den haard zit hij neêr en kreunt dat de harten er van bewogen worden. Zij vragen wat ze voor hem doen kunnen. „Ach!" zegt hij, „als ge maar eens voor mij naar dien waringin-boom wildet gaan, die daar ginds aan den weg staat; daarin woont de geest (djin) dien ik vereer; als ge dien zoudt willen gaan vragen, zoude hij u wel zeggen, wat ge tegen mijne ziekte doen moet." — De lieden hebben medelijden met hem en gaan langs hun weg naar den waringin. Tàba is er veel sneller langs zijn eigen weg, klimt in den boom en als de lui vragen wat ze moeten doen, opdat Tàba geneze, antwoordt hij: „ge moet hem met de dochter des Konings laten huwen." Voordat de menschen t'huis zijn, langs hun krommen weg, zit Tàba al weêr in de asch te kreunen. Men zegt hem wat het orakel gesproken heeft en toont zich bereid om aan dien uitspraak gevolg te geven. Tàba wordt dus des Konings schoonzoon en is spoedig weêr gezond.

De Koning wil hem toch nu verder ook gebruiken, om voor hem te werken, maar daar heeft Tàba niet veel zin in. Eens stuurde de Koning hem uit, om sago-palm-bladeren te halen, om daar atappen van te naaien. Hij blijft zòòlang weg, dat de Koning gaat kijken waar hij uithangt. Daar ziet hij een pak sago-bladeren staan, maar Tàba is er niet. De Koning draagt het dus zelf naar huis, maar vindt het erg zwaar. Tàba zat er in, slechts door een dunne laag sagoblâren omhuld. De Koning was natuurlijk vreeselijk kwaad, dat Tàba hem gebruikt had, om zich naar huis te laten dragen, maar laat niets merken.

Den volgenden dag wordt Tàba weder door den Koning uitgezonden om sago-palm-bladeren te halen. Tàba blijft weêr lang weg en de Koning gaat weêr om naar hem te kijken. Hij neemt nu echter zijn jachtspeer mee. Daar staat weêr een pak sagobladeren. O! — denkt de Koning, daar heeft hij zich weêr ingepakt. — Hij steekt daarop met zijn speer door het pak, haalt die er uit en,

inderdaad, het lemmet ziet rood, alsof er bloed aan kleeft. Wat had echter Tàba gedaan? Vermoedende, dat de Koning wraak zou willen nemen, had hij ditmaal het pak bladeren opgevuld met roode djamboe-vruchten en was langs een korteren weg naar huis gesneld, toen hij den Koning zag aankomen. De Koning neemt nu het pak op den schouder, sjouwt het naar huis, zet het neêr en zegt tegen zijne dochter: „nu, je man is dood! Ik heb hem door en door gestoken!” — „Mijn man?” — zegt zij — „die is al een poos lang t'huis en ligt te slapen.” — De Koning onderzoekt nu het pak en vindt nu de djamboe-vruchten.

Nu, reeds herhaaldelijk door Tàba beetgenomen, zint de Koning op een list om Tàba om het leven te brengen. Eindelijk vindt hij iets, dat hem kans van slagen schijnt te bieden. Hij is gewoon fuiken in zee neêr te laten, om er visch in te vangen. Gewoonlijk vergezelt hem zijn zoon daarbij. Hij maakt afspraak met zijn zoon en op zekeren keer nemen zij Tàba mede, om hen bij dezen arbeid de helpende hand te bieden. Tàba draagt den fuik (gewoonlijk gevlochten uit bamboe en meer dan een vadem lang). Aan zee gekomen, overweldigen zij Tàba, binden hem en stoppen hem in den fuik met het voornemen om hem daarin in zee te verdrinken. Vòòr zij echter den fuik in het vaartuig laden en hem in zee neêrlaten, gaan de Koning en zijn zoon nog even naar huis om een weinig te eten. Tàba in den fuik gebonden blijft op 't strand liggen. Niet lang ligt hij daar alleen of er komt een man aan, die zeer krom gebogen loopt. Deze ziet Tàba liggen en vraagt hem wat hij daar in dien fuik doet! Hij antwoordt: ik was ook zoo krom als gij, maar men heeft mij hier ingestopt, om mij weêr recht te maken. Haal mij er maar uit en gij zult zien, dat ik reeds geheel en al recht geworden ben.” — De man voldoet aan Tàba's verzoek en ziet, dat Tàba zoo recht is als een staak. „Als dat zoo'n goed middel is” zegt de man, „wees dan zoo goed en bind mij en stop mij in den fuik!” — Zoo gezegd, zoo gedaan. Als de man er in zit, gaat Tàba langs een omweg naar huis. Intusschen zijn de Koning en diens zoon klaar met eten en komen zeewaarts. Het begint al duister te worden, zoodat ze niet zoo duidelijk kunnen zien wie er in den fuik zit, trouwens zij hebben geen achterdocht; zij nemen dus den fuik op, laden dien in de prauw, roeien er een flink eind de zee meê in en laten hem daar zinken. Daarop keeren zij naar huis terug en zeggen tegen Tàba's vrouw: „Nu, zult ge dan toch je man niet terug zien; hij ligt op den bodem der zee en de visschen

zullen hem wel oppeuzelen." — "Wat? — zegt zij — "mijn man! maar die ligt al lang te slapen. Even nadat ge waart weggegaan, kwam hij t'huis!" — En werkelijk de Koning en de Prins vonden Tàba in zijn kamertje, in diepe rust en zagen zich andermaal door hem gefopt.

(Tàba heeft nog wel meer streken uitgehaald, maar meer wist men er mij niet te vertellen: ook niet òf en hòe hij aan zijn eind kwam.

INHOUD.

Lòda'sche Teksten met vertaling.

Twee Lòda'sche Verhalen, met Galèla'schen Tekst:

Verdere Verhalen, zonder Tekst:

EEN MINAHASSISCH VERHAAL MET AANTEEKENINGEN.

DOOR

JAN TEN HOVE.

Aăsarĕn wia si Mamontororing.

Apa kine si tua wĕwene ĕsa. Iaai maringat si koöko tina. Ĕsa uman sia, taän sĕla. Mange matĕduai si koöko itu; un ĕsa uman taan sĕla. Itu sia ipapatĕkurna, si koöko itii. Mange mapepeai un atĕdu itii wo ĕlĕkĕn ni tua wĕwene itii, si sisi tanu an kasĕla ne sangkawor. Un katĕdu naĕndo ni sisi itii pinepe, sia tontonĕnai ni tua wĕwene itii. Tare tontonĕnai si sisi itii, sia weanna un tongkoĕn padua un popokal un waas; minasuasuainalako. Un kadua naĕndo sia timongkomo un sana popokal. Un katĕdu naĕndo sia timongkomo u makadua un popokal. Kaäpat naĕndo makaäpat; un kadima naĕndo makawadu un popokal.

Masĕla masĕla si koöko itii, takad sia matongkomo susud un woöndo sanawantang un tandei tinipu.

Ure nu ure daimo makarĕsĕn maringat si koöko itii si tua wĕwene, makakoöko ni sia. Itu sia ipakatauna si aka un wanua ne Pudisan wo si koöko iwèena si aka un wanua itü, kuanna: „daimo awĕs „patongkoĕn ni koöko itii un waja un tandei wo un wene, kaĕlĕ- „kanku witun sanataun!"

Masĕla masĕla si koöko itii, takad, sa sia kumelang aki dawanan, jo ĕwaĕwannamokan u dawanan.

Sa sia makelakelang aki dawanan wo nĕnäan dondei, sope kaäpa padĕwakan dumangkoi, itu tongkoĕnna karia ne tow wo un waja un witu. Si koökomo itii si minaidan se minaopo aki Pudisan, takad sera makalantaka, makawĕngkow wo makakowit wo andai si minaäsa paäwaäwan ne mawole mĕna dondei, tongkoĕnna karia u dondei wo itaina aki Pudisan wo papurutĕn ne tow.

Duas rimae se Pudisan witun toro niitu, nu sa sera maseke, jo si koökomokan itii si ipakipasarunera. Dai si ĕsa wo makaendo si koöko salangkĕw itii (si koöko itii pakuannera koöko salangkĕw), takad se Pudisan ipaindeindemokan ne dimipud.

Maupimo si kolano ne Sangi, nu masuaio ni koöko itii se towna mawolewole. Itu sera kumisi un wanut wo un waruk sanadondei; itu tutungannera wo isondeinera ai mimange ilĕlĕlai mĕna Pudisan. Paendonnera itu tongkoĕn ni koöko ne Pudisan. Tumawiai tuüna un Pudisan u dondei itii, itu tongkoĕn ni koöko Salangkĕw. Un katĕdu naĕndo si koöko itii timongko u dondei, naän un api, ĕlĕkĕnnera si koöko itu matĕkutĕkurokan timontono un tĕtelew. Un kasiow naĕndo sia mate si koöko itii. Mateange si koöko itii. sia mapaipi kuanna: „iaai aku jo idĕwĕng mĕnam Pola, un wanua

Verhaal van Mamontororing.

Er was eens een oude vrouw. Deze onderhield een kip. 't Was er maar één, maar groot. De kip ging leggen; een ei slechts, maar groot. Als het ei doorbrak, zag de oude vrouw, dat het kuiken de grootte van een korhoen had. Den derden dag, dat het kuiken doorgebroken was, liet de oude vrouw het neer. Als ze 't neerliet, gaf ze het kuiken een half maaltje rijst om te pikken; het heeft het heelemaal opgegeten.

Den tweeden dag heeft het een heel maatje gegeten. Den derden dag heeft het twee maatjes gepikt. Den vierden dag vier en den vijfden dag acht.

Al grooter en grooter werd de kip, totdat zij elken dag een schepel gepelde maïs opat.

Op den duur kon de oude vrouw, de eigenares van de kip, het niet meer volhouden, het beest te onderhouden. Daarom stelde ze den landheer van Pudisan er mede in kennis en de kip gaf ze hem, zeggend: „al de rijst en mais, die ik in een heel jaar verkrijg, is niet genoeg bikkens voor de kip.”

Al grooter en grooter werd de kip, zoodat wanneer zij aan 't strand liep, dan nam ze 't heele strand in. Als zij aan 't strand heen en weêr liep en er gingen prauwtjes, schuiten of schoeners voorbij, dan vrat ze die op met het volk en alles wat er in was. Die kip is het, die de voorouders te Pudisan heeft rijk gemaakt, zoodat ze donderbussen, spiesen en zwaarden erlangden, want allerlei dingen, door de roeiers in prauwen vertransporteerd, werden met de prauw opgevreten en uitgeworpen te Pudisan, opgeraapt wordende door de menschen.

Heel rustig hadden het de Pudisanners te dier tijde, want als ze oorloogden, was het slechts de kip, die ze lieten tegenweren. Niemand, die het tegen de Salangkĕwkip kon uithouden, (die kip noemden ze Salangkĕwkip) zoodat de Pudisanners door de omwoners gevreesd werden.

Toen werd de vorst van Sangi woedend, want de kip at al maar zijn roeivolk op. Daarom plozen ze werk en tonder, een prauw vol; dat staken ze aan en stootten het af en 't is gegaan in de richting van Pudisan. Ze veronderstelden, dat de kip der Pudisanners het zou oppikken. Inderdaad naderde de prauw dan ook Pudisan en werd door de Salangkĕwkip opgepikt. Den derden dag, nadat de kip de prauw (waar vuur in was) had opgepikt, zagen ze, dat de kip triestig was met neerhangende vleugels. Den negenden dag ging ze

„ĕsa rempe u dawanan.” Itu tuüna sia ange idĕwĕngera aki naituduna.

Kaikompoange un witu dinĕwĕngan si koöko itii towan un akĕl puti. Mange musuai un akĕl itii, jo ange welwelĕn, pokolĕn wo paketan ni Ţawaluian. Rimae un katiis un pusu paketan ni Tawaluian itii. Itu sinamadna un wanga puti sanarondoran, jo maänpe tanu ni itu, mapuding uman un samad itii, takad itu sumŭwu; makad aki tĕmpok sapu saputĕnokan un sĕwu. Sa wo rumĕgĕsai, jo un sĕwu itii masĕndow matumpa aki laul tatatanu an doto. Katoroanai ne Tarinate mamongkor un sĕwu itii; itu wouĕnnera mawou leos, sidaĕnnera nĕnaän lĕpĕn. Kuannera: „o, nĕnaän akĕl paketan wia lĕlĕd wiaäi, kĕnu „un sĕwu niitu, mai, itu mange pangĕlĕkĕnta!” Kaĕlĕkĕnnera ange itu, papĕperasènnera, taän susud nera daokĕnlako ne minaopo, sera pateĕnneralako. Tumaitaintukan dakĕdo se pinate ne minaopo aki itu. Itu se tudau itii mawuri, mange makatau si kolano, nu sera minaĕlĕk un ketan rimae un katiis wo rimae un kaleos u lĕpĕn, taän dakĕdo se pinate ne makaketan ni-itu wia ni sera. Itu wo si kolano ne Loloda rumansak se towna, taintu un kadakĕd wo ipakiaina matokol wo se Pudisan. Un paĕndonnera sa se Pudisan tumeitei, un ketan itii seramokan.

Mawiaai aki Pola, nĕnaän un ketan itii se Loloda wo sera mauditan, matĕtudaän mawĕwiraän mawĕweweau se wia un tana; taintukan se aki atas, masĕsurukan, makekaătan witun samad un ketan itii.

Minaureure rimae un seke ne Pudisan wo ne Loloda, daipe madai. Witun toro niitu, karaerae un seke, ilawido si Mamontororing, rinte ni Manĕmbĕr wo ni Saloring. Ĕlĕkĕn ne Pudisan si rinte itii tuama wangun wo toro tumow siga, itu sia rĕwĕkannera. Sĕlanokanlako mange lumitowai si Mamontororing itii, sia ipawaăwamo ne itona ipawadi wia un palĕleongan. Katare sia maăwa un rondorna un punti pĕspĕsan un dede; un sanapalaăpa uman u minadongka. Tumaitaintukan un punti sanarondoran itii pĕspĕsan un dede ikatotolokanange. Kuannera „a, toromo! sigamo! si Mamontororing toromo „isaru si Kawalanwatudanei”. Itu sia kumelang si Mamontororing mange mangelek kaju sĕla siwon dondei sakeianna sumungkud si Kawalanwatudanei. Makaĕlĕkange sia, itu ajaänna kinakoökoan ni tanu an dede.

Sa itu kine siwonna dondei un kaju itii, jo tanu un karĕpĕt ni tanu an dede. Ange wantiĕnna itu wo itu idianna sanaĕndo. Un katĕdu naĕndo itu kĕtorĕnna wo wokwokan, kinaköokoan ni kawok. Maän itu apa ikorkor mĕna lalĕm un tana, toro uman angen ni

dood, de kip. Als ze doodging, de kip, liet ze droomen, zeggend: „wat mij aangaat, ik moet begraven worden te Pola, een dorp dicht bij 't strand." Ze is dan ook inderdaad begraven waar ze 't besteld had.

Onverwachts schoot op het graf der kip een witte palmboom op. Als de palmboom bloemstengelde, werd hij geklopt, gesneden en getapt door Tawaluian. Heel veel was 't drupsel van den bloemstengel, die door Tawaluian getapt werd. Daarom heeft hij een wijnvat van een heele wangapalm aangewend, maar al was dit zoo, toch werd het vat vol tot het schuimde, zoo zelfs, dat het tot aan den top opblaasde. Als de wind dan ook opstak, dan vloog het schuim weg en stortte in zee in den vorm van een mand. Nu trof het, dat de Ternatanen het schuim opvischten; ze roken er aan, 't rook lekker, ze likten er aan, 't was palmwijn. Ze zeiden: „o, er is een „getapt wordende palm hier in de buurt, hier is de schuim er van, „kom laten wij hem zoeken!" Als ze hem gevonden hadden, tapten ze tersluiks, maar telkens wanneer ze door de voorouders gesnapt werden, werden er van gedood. Op deze manier zijn er vele door onze voorouders aldaar gedood. Daarom gingen de overgeblevenen terug, om den vorst kennis te geven, dat ze een tapperij hadden gezien met veel drupsel en veel goede sagoweer, maar dat er velen gedood waren van hen door de tapperijeigenaars. Daarom verzamelde de vorst van Loloda zijn volk heel veel in getal en zond ze heen, om met de Pudisanners te oorlogen. Ze veronderstelden, dat als de Pudisanners vluchtten, de tapperij van hen zou zijn.

Als de Lolodaers te Pola, waar de tapperij was, aangekomen waren, trok men van leer; die op den grond waren staken, sloegen en beukten mekaar; die boven waren duwden en trokken aan het vat van de tapperij.

't Was lange tijd, dat de oorlog tusschen Pudisanners en Lolodaërs niet ophield. In dien tijd, op 't felste van den oorlog, werd geboren Mamontororing, zoon van Manĕmbĕr en Saloring. Toen de Pudisanners zagen, dat het knaapje mooi was en sterk zou opgroeien, deden ze hun best er mêe. Om kort te gaan, toen Mamontororing tot jongen opgroeide, werd hij door zijne ooms gebracht, om naar de speelplaats geleid te worden. Ten eerste probeerde hij een pisangstam door te slaan met een balein; een blad slechts scheurde er af. Zoo ook sloeg hij een staande pisangboom met een balein en deze tuimelde weg. Toen sprak men: „a, dat kan, dat is sterk, Ma- „montororing kan tot postuur van Kawalanwatudanei dienen!"

Daarom ging Mamontororing heen om een groote boom te zoeken,

kawok. Itu wo maän kine si Kowalanwatudanei mange mĕna lalĕm un tana, toro uman angen ni Mamontororing.

Un kauwadu naĕndo itu minasiwomo u dondei itii. Wo sia mendo si papĕsapĕsaănĕn (tanu un wai); tanu kine un karĕpĕt ni tanu un wai sa tumongkor taintu un un karĕpĕt- u dondei itii sa keongĕnna.

Un kasiow naĕndo itu keongĕnna u dondei itii itumpa u dawanan. Sĕlanokanlako sia sumakemo witun dondei karia ne kariana uwadu, mawole u dondei rumuru u dawanan sumungkud si Kawalanwatudanei. Katare sia masungkud si Kaĕsaän (si ĕsa) wo sia diwagan ni Mamontororing kuanna: „tow wisa ko?„ Kua ni Kaĕsaän: „aku jo pĕpuuna ni Kawalanwatudanei. Ita sia pateĕnna wo pekangĕnna un udu inendoanna un utĕk. Wo sia kumelang wo sumungkud se kaduaän, diwaganna kuanna: „tow wisa kamu?„

Kuannera: „pĕpuuna ni Kawalanwatudanei.„ Itu sera pateĕnna. Un daanera angeikisuna u dondei. Wo sia masungkud se katĕduan, diwaganna kuanna: „tow wisa kamu?„ Kuannera: „kami jo pĕpuuna ni Kawalanwatudanei!„ Sera pateĕn ni Mamontororing, endoanna an tĕtudu minangeirapitna un utĕk ni kaĕsaän. Wo sia masungkud se kaĕpatan, pinatena kasiinalako sera wo ikisuna u dondei un daanera. Masungkud sia wo se kadimaän wo diwaganna kuanna: „tow wisa kamu?„ Kuannera: „kami jo pĕpuuna ni Kawalanwatudanei.„

Kuan ni Mamontororing: „Wisamo sia?„ Kuannera: „aki muri sia.„ Wo sera pateĕnna, inendoannalako um bĕrĕn, minangeirapitna un utĕk wo an tĕtudu. Mange kasiina sia wo masungkud se kaĕnĕman. Sera pateĕnna wo ikisuna u dondei un daanera. Masungkud kasiina sia wo se kapituan wo sera pateĕnna inendoanna um buuk, angeirapitna un utĕk an tĕtudu wo am bĕrĕn. Masungkudo sia wo se kauwaduan wo diwaganna kuanna: „tow wisa kamu?„ Kuannera: „kami jo pĕpuuna ni Kawalanwatudanei. Kuan ni Mamontororing: „wisamo sia?„ Kuannera: „iaaimo sia, sa ko mĕlĕkolako u dondei „tanu an awuawunan, dondei tunau, siow sĕsengkotan, niitumo u „dondei ni Kawalanwatudanei.„ Wo sera pateĕnna endoanna un daa minangeikisuna u dondei. Witu sia molemo wo masungkud wo si Kawalanwatudanei aki ruru u dawanan, rempe um banuo Pola, dinĕwĕngan si koöko wo towan un akĕl puti kinawadian. Kuan ni Mamontororing: „mapakura ko?„ Kuan ni Kawalanwatudanei: „aku jo manunduai wia se towku, nu dakĕdo se minate.„ Kuan ni Mamontororing: „maän ko manunduai wia se towmu, taän kita jo tumĕngape nu kita jo masambeano„. Itu sera mento wo tumĕnga.

er een prauw van te maken, er in te gaan om Kowalanwatudanei te ontmoeten. Als hij hem gevonden had bekapte hij hem na den vogel van de baleinslang er over gehoord te hebben.

In dat geval een prauw van dien boom gemaakt zou zoo snel zijn als de snelheid van de baleinslang is. Als hij hem omgekapt had, liet hij hem een dag daar. Den derden dag hakte hij hem door maakte het hol er in, na hem bewaarzegd te hebben met de muis. Want wat er ook in diepte van den grond vergraven wordt, de muis kan het er uithalen. Daarom al ging Kawalanwatudanei in de diepte der aarde, toch zou hij er uit kunnen gehaald worden door Mamontororing.

Den achtsten dag heeft hij de prauw afgewerkt. En hij nam de stokslang (gelijk de stok); zoo snel als de stokslang als ze neerstort zoo snel zou de prauw zijn als ze getrokken werd.

Den negenden dag liep de prauw van stapel en werd neergeduwd naar 't strand. In 't kort hij ging de prauw bestijgen met zijn achttal roeienden en voer langs het strand om Kawalanwatudanei te ontmoeten. Ten eerste ontmoette hij de eenheid (de eene) en deze werd door Mamontororing gevraagd: „wie ben jij?„ En de eenheid antwoordde: „ik, ik ben voorganger van Kawalanwatudanei.„ Toen doodde hij hem, sloeg hem 't hoofd af en heeft de hersens er aan ontnomen. En hij ging verder en ontmoette de tweeheid en vroeg hem, zeggend: „Wie zijn julie?„

Ze zeiden: „voorgangers van „Kawalanwatudanei.„ Ze werden gedood door hem. Met hun bloed bestreek hij de prauw. En hij kwam de drieheid tegen en vroeg hun, zeggend: „wie zijn jullie?„ Zij zeiden: „wij zijn voorgangers van Kawalanwatudanei.„ Ze werden door Mamontororing gedood, hij ontnam hun den wijsvinger en heeft ze gevoegd bij de hersens van de eenheid. En hij ontmoette de vierheid, hij heeft ze eveneens gedood en bestreek de prauw met hun bloed. Hij ontmoette de vijfheid en vroeg hen, zeggend: „wie zijn jullie?„ Zij zeiden: „wij, wij zijn voorgangers van Kawolanwatudanu.„ Mamontororing vroeg: „Waar is hij dan?„ zij zeiden: „hij is achter.„ En zij werden door hem gedood en hij heeft hunne oogen genomen en gevoegd bij de hersens en de wijsvingers. Andermaal ging hij en ontmoette de zesheid. Ze werden door hem gedood en met hun bloed de prauw bestreken. Hij ontmoette nu weer de zevenheid en zij werden gedood en hun 't haar ontnomen hebbende, heeft hij dat gevoegd bij de hersens en de wijsvingers en de oogen. Nu ontmoette hij de achtheid en hij vroeg hun, zeggend: „wie zijn

Kuan ni Mamontororing: "Sambe, weanai tĕnga aku!" Wo sia weanai un apu um bĕwadi, um bua wo un tawaku karĕngan. Itu kaaman si Kawalanwatudanei makiweë tĕnga wia si Mamontororing, kuanna: "sambe, weanai tĕnga kauman aku!" Wo sia wean ni Mamontororing tĕnga. Katare iweëna jo un utĕk (apu kine itu) sinuitna umanlako un kowit. Wo sia weanna um bĕrĕn (wua kine itu) wo sia weanna un tĕtudu (wĕwadi kine itu). Makatĕngaänge si Kawalanwatudanei wo sia makiweë towaku kuanna: "sambe, weanai towaku aku!" Wo sia weanai ni Mamontororing um buük minangeiwüutudnalako witum bĕrĕnna un tinendungan, taän kuanna: "sambe, ko jo dumĕngkeai wo itu leos iajoku ni ko!" Kaidengkeai ni Kawalanwatudanei itii sia rukiĕnna un tinendungan witum bĕrĕn, nu niitu uman un toro pateanna ni sia. Kailoöngnalako wo sia ikanawu witun tasik. Dai kampe minasawut un tinendunganna witum bĕrĕn ni Kawalanwatudanei wo itu igoögona. U rĕrenge un tinendungan itii minagoögo simendow sië. Mateange si Kawalanwatudanei wo sera pateĕn ne uwadu karia ni Mamontororing, se tow ni Kawalanwatudanei. Itu wo itokollako ni Mamontororing u dondei ni Kawalanwatudanei itii, minange ikasampel witun katagasan. Ure nu ure itu tinowano an dukud wo an kaju.

Minasĕla minasĕla minaendo punten Lembe.

---

jullie?" Zij zeiden: "wij zijn voorgangers van Kawalanwatudanei."

Mamontororing zeide: "waar is hij toch?" zij zeiden: "wat hem "aangaat, als je een prauw ziet als een rookkolom, een prauw van "gedegen goud met negen masten, dat is de prauw van Kawalan-"watudanei". En zij werden door hem gedood en hij nam hun 't bloed en heeft daarmee de prauw bestreken. Als hij nu doorroeide ontmoette hij Kawalanwatudanei aan den kant van 't strand dicht bij het dorp Pola de begraafplaats der kip en waar de witte palm oorzaak des oorlogs, op schoot. Mamontororing sprak: "wat voer je uit?" Kawalanwatudanei antwoordde: "ik, ik volg mijn volk, want veel zijn er dood." Mamontororing sprak: "al volg je jouw volk, maar wij gaan eerst pinang kauwen; wij zijn immers bevriend?" Daarop hielden zij stil en kauwden betel. Mamontororing sprak: "vriend geef me eens pinang!" En hij gaf hem heusche kalk, sirih, pinang en tabak. Daarentegen vroeg Kawalanwatudanei toen pinang aan Mamontororing zeggende: "vriend geef mij ook eens pinang!" En hem werd door Mamontororing pinang gegeven. Ten eerste gaf hij hersens aan (kalk naar het heette) die hij met het zwaard er uitgemorreld had. En hij gaf hem oogen (pinang naar het heette) en hij gaf hem aan een wijsvinger (sirih naar het heette). Nadat Wawalanwatudanei pinang gegeten had, vroeg hij tabak, zeggende: "vriend, geef mij eens tabak!" En hem werd door Mamontororing haar aangegeven, zamen geknoopt aan de lemmer van zijn speer zeggende: "vriend, "buig je eens wat over dan kan ik 't je beter overreiken!"

Terwijl Kawalanwatudanei voorover boog stak hij hem met de speer in 't oog want daarin was hij alleen te dooden. Hij viel achterover en stortte in zee. Hij had de speer nog niet uit het oog getrokken of hij schudde ze heen en weer. De belletjes van de speer zijn zich gaan bewegen en weggevlogen als spreeuwen. Nadat Kawalanwatudanei dood was, werden zijne menschen door Mamantorings gezellen gedood. Toen stootte Mamontororing de prauw van Kawalanwatudanei weg en deze is gestrand op een zandplaat. Langzamerhand is ze begroeid met gras en hout. 't Werd al grooter en en grooter en 't is het eiland Lembe geworden.

AANTEEKENINGEN.

---

1. Dit Minahassisch verhaal is, voor zoover ik weet, nog niet gepubliceerd. Over de taal behoef ik niet veel te zeggen, temeer daar er later wel gelegenheid zal zijn om de Tonseasche taal te behandelen. Alleen wilde ik opmerken, wat uit mijne vertaling blijkt, hoe de inlander van zijn gerundief overgaat in 't perfectum. Bijv. het kuiken neergelaten gaat worden en het gaat gegeven worden een maatje rijst; het heeft het opgegeten. Of wel: dat gaat door hen aangestoken worden en gaat weggeduwd worden; 't is gericht naar Pudisan. En zoo telkens.
2. Het verhaal is ongetwijfeld mythisch, de rekening van de rijst en van Kawalanwatudanei's voorgangers wijst er op. De Minahassische priesters wisten blijkbaar heel goed van dagen, maanden en jaren en hoe men maanjaren in overeenstemming bracht met zonnejaren. 't Is alleen te bejammeren dat men zoo moeielijk achter hun tropische bedoelingen komt. Zoo bijv. noemden ze een dag = een spanne (verg. Math. 6 : 27) en een maand = een vadem. De maatjes rijst hebben dusdanige bedoeling.
3. Salangkĕw is volgens een priester = nacht. Vermoedelijk is er een sterrebeeld mee bedoeld en wel een sterrebeeld dat de nacht d. i. de regentijd aanwijst, vermoedelijk de zwaan die trouwens bij Ptolomeus ook de vogel of de kip heet. De eerste kip waarvan de Salangkĕw een kuiken was, zal dan de Arend geweest zijn. Salangkĕw is van een wortel die d e k k e n beduidt en van den Salangkĕw wordt in andere verhalen dan ook gezegd dat hij de aarde dekt.
4. P u d i s a n beduidt d r a a i k o l k en heette te liggen ten oosten van Likupang. Daar vestigden zich de Tonseaërs als ze van de plaats huns oorsprong bij Tondano verhuisden.
5. Tawaluian = de telkens veranderende. Aangezien hij de witte sagoweerboom heeft en het sterrebeeld Perseus veel van een palmboom heeft waarbij staat de ster Algol, die telkens veranderende, ligt het vermoeden voor de hand dat deze laatste Tawaluian heette.
6. Pola = suikerriet.

7. De Loloda's wonen op Halmaheira en de Sangirezen zijn bekend. Natuurlijk zijn de hierbedoelden niet die volksstammen, maar aan den hemel te zoeken.
8. Het woord strand beduidt: horizon zooals het woord tasik of laul = hemel.
9. Het groote sagoweervat zullen we de twee voornaamste sterren van de Centauren zijn. Ze heeten in 't Sangireesch de Water-bambu.
10. Kawalanwatudanei = die eelt heeft als kwarts en er kan geen ander individu bedoeld zijn dan de Krokodil die vaak dik begroeid is met koraal. De krokodil heet alleen kwetsbaar te zijn aan 't oog en de krokodil is ook een sterrebeeld, ik weet echter niet welk.
11. De slangen, die in 't verhaal voorkomen, zijn: tanu an dede = als een balein = zwarte slang en papĕsapĕsaänĕn = op twee schouders gedragen wordende, ook tanu an wai = gelijk een stuk van een sagopalmbast (waarmede men vroeger toen men nog geen patjols had de grond omspitte).
12. Manĕmbĕr = voortschieten als van een slang. Vandaar dat men vallende sterren noemt manĕnĕmbĕr = die gewoonlijk voortschieten. Saloring weet ik niet te vertalen.
13. Mamontororing ook wel eens Montororing beteekent vermoedelijk de fuik af gaan snijden, maar zeker is deze vertaling niet.
14. De melkweg heet in de Minahassische talen Winolean ni Mararai dat is zog (van een schip of prauw) van Mararai. Mararai is de god van het sagokloppen en wordt nog al eens bij 't sagoweertappen en sagobewerken aangeroepen. In den regel wordt er dan bij gelachen nademaal het mannelijk zaad vergeleken wordt bij 't lekende vocht en de opgeloste sago.

KARO'SCHE TAALSTUDIËN.

DOOR

M. JOUSTRA.

Meer dan eens heb ik bij 't uitgeven mijner opstellen over de Karo-Bataks, inzonderheid van die, handelende over hunne letterkunde, alsook bij het werken aan een Karo-Bataksch woordenboek, het ongerief gevoeld van 't ontbreken eener Karo'sche grammatica, of ook maar van studiën, een of ander bijzonder deel dier spraakkunst behandelende. Daardoor toch werd ik telkens verplicht tot aanteekeningen, die uitteraard niet uitvoerig mochten zijn, en moest ik meermalen in herhalingen vervallen.

Al bevatten nu mijne verschillende publicatie's wel eenige spraakkunstige gegevens, deze zijn, gelijk vanzelf spreekt, verspreid beknopt en zeer onvolledig.

Wel bevat de voortreffelijke Toba'sche spraakkunst van Dr. N. van der Tuuk veel, dat ook op 't Karo'sch van toepassing is, maar nog afgezien hiervan, dat dit van meer waarde is voor hem, die reeds Karo'sch kent, dan voor den „outsider" bestaat er ook wel zooveel verschil, zelfs tusschen het ook in die spraakkunst behandelde Daïrisch, en het Karosch, dat eene afzonderlijke behandeling van 't laatste alleszins gewettigd is. Iemand die bijv. Nederlandsch zou bestudeeren uitsluitend met behulp van een Hoogduitsche spraakkunst, zou stellig niet het rechte inzicht in die taal krijgen.

Nu ik dus een overzicht heb gegeven van de Karosche letterkunde (Med. N. Z. G. Deel 45—47) en ook begonnen ben met het uitgeven van Karo teksten (in het Tijdschr. v/h Bat. Gen.) acht ik mij verplicht meer samenhangende gegevens over de Karosche spraakleer onder de oogen van het in Indonesische talen belangstellende publiek te brengen.

Ik ontveins mij allerminst, dat dit werk verre van gemakkelijk is, en het betwijfeld mag worden of ik hiertoe competent ben, gerekend de eischen, die men nu billijker wijze aan dergelijken arbeid

stellen mag. Maar aangezien voor het tegenwoordige ieder ander nog minder competent is, mag ik den plicht niet afwijzen, alléen omdat ik hem niet zoo vervullen kan als ik zou wenschen.

Van allen taalkundigen arbeid is ongetwijfeld het geven van een helder inzicht in den bouw en de eigenaardigheden eener vreemde taal, en wat is spraakkunstige arbeid, goed opgevat anders, mee van de moeilijkste.

En die moeilijkheid wordt grooter, waar die vreemde taal ook nog tot een geheel andere taalfamilie behoort. De logische onderscheidingen (bijv. de benamingen der woordsoorten of rededeelen), die wij voor 't grammatisch verstaan en ontleden van onze taal noodig hebben, reeds daar niet in alle gevallen passend, zijn dit nog minder voor de taalgroep waartoe het Karo'sch behoort. Toch kan men er moeilijk buiten, alleen al, omdat wij „in het Hollandsch" denken, maar de stelling zou te verdedigen zijn, dat het gebruik dier eenmaal geijkte wetenschappelijke termen minstens net zooveel verduistert, als het verklaart; evenzeer het verstaan, het „voelen" der taal bemoeilijkt, als het dit aan den anderen kant bevordert.

Ik voor mij geloof dat de velerlei tegenstrijdige meeningen die met name op 't gebied der M. P.-taalstudie heerschen, zich voor een groot gedeelte in hoogere eenheid zouden oplossen, indien men meer los was van onze Westersche, vaak al te schoolsche definities. Onze „loketjes" passen niet, althans niet geheel, voor het te rangschikken materiaal, en 't zou iemand als eene groote verdienste aangerekend mogen worden, indien hij slaagde in het scheppen van eene beter passende terminologie.

Deze lange inleiding moge zooveel zijn als een verzoek, dat ik met eenigen nadruk van te voren doe, om de gebruikelijke termen „cum grano salis" op te vatten.

En men vinde hierin eene verontschuldiging, indien eventueel onder een of ander hoofd dingen besproken worden, die dáár uit een Hollandsch point de vue niet thuis hooren.

Ik weet niet of ik gelegenheid zal hebben alle woordsoorten te behandelen en begin daarom met die, welke niet te veel moeilijkheid opleveren, terwijl ik daaraan vooraf wensch te doen gaan de bespreking van een verschijnsel, dat zich bij meer dan eene woordsoort voordoet, nl.

I.

DE WOORDHERHALING.

Volledigheidshalve dient hierbij de reduplicatie genoemd te worden. Deze laatste is zeer waarschijnlijk verkorte of onkenbaar geworden woordherhaling, en behoeft geen lange bespreking, te minder, waar ze in 't Karo'sch dood is, en zeer weinig voorkomt, in tegenstelling met de zeer krachtig levende en daarom overvloedig toegepaste woordherhaling. Het Karo'sch staat dus in dit opzicht o. a. tegenover het Sangireesch waar de kracht en de functie der geredupliceerde woorden globaal genomen dezelfde zijn als die der Karosche woordherhaling.

Opgemerkt zij ook nog, dat woordherhaling en woordherhaling twee zijn. Ik bedoel hier niet het soms toevallig samentreffen van twee gelijke woorden in het zinsverband. Dit is schijnbaar woordherhaling en deze komt o. a. vrij dikwijls voor in elliptische zinnen, zoodat dan elk woord op zichzelf in een anderen zin behoort, bijv. bagé bagé, [als het] zoo [is], [dan zij het] zoo, d. i.: het zij gelijk ge gezegd hebt; het is goed; of iets dergelijks.

Neen, waar ik sprak van tweeërlei woordherhaling, bedoel ik het verschil in intensiteit. Soms staan de woorden vrij los naast elkander, zoodat al geven ze een nieuw, althans een gewijzigd begrip te kennen, ze toch geen eigenlijk samengesteld woord vormen, zoodat ze a. h. w. nog als twee woorden gevoeld worden. Soms is de verbinding zeer innig, en mag men met recht van eene samenstelling spreken. De klemtoon, overigens slechts een contrôlemiddel onder 't bereik van hem die de taal in vivo bestudeert, is niet altijd het afdoend bewijs, want ook bij dergelijke losse naast-elkaarplaatsing is er een streven slechts één hoofdaccent te leggen. Maar bij inniger samenstellingen gaat dit streven vaak over in een trachten „weg te moffelen" van het eerste lid, vooral bij snel spreken. Zoo hoort men veelal mătă-matawari, enkel (van den voet), mărĭ-maringgalah, sukkelen in plaats van de volle herhaling. 't Is een overgang tusschen woordherhaling en de gewone reduplicatie of herhaling van den eersten lettergreep (soms met geringe klinkerwijziging). Zeer waarschijnlijk zijn aldus de geredupliceerde woorden ontstaan. Nu vindt men nog naast elkaar sisikoe en sikoesikoe, elleboog (van sikoe, hoek, grooter dan een gestrekte, tegen-

over soeki, hoek, kleiner dan een gestrekte), en heeft men den boomnaam kakĕmboe naast kĕmboe-kĕmboe.

In andere gevallen geeft de beteekenis eene vingerwijzing, omtrent het meer of minder innige der verbinding, gelijk uit de voorbeelden beneden wel zal blijken.

De vorm doet dit minder, want ofschoon het-dezelfde-vormverandering-ondergaan van de beide samenstellende deelen, oogenschijnlijk op minder nauwe verbinding wijst, is dit toch slechts schijn, en bewijst het feit, dat een dergelijk herhaald woord in zijn geheel weer dienen kan als stam van eene nieuwe afleiding, dat het nieuwe begrip als eene eenheid is opgevat: togan, n̲ogan-n̲ogan, pĕnogan-nogani.

Nog mogen aan de afzonderlijke behandeling der verschillende gevallen van woordherhaling een paar algemeene opmerkingen voorafgaan.

1°. Er komen woordherhalingen voor, waartegenover niet een enkelvoudig woord staat. Daar wel niet aan te nemen is, dat de herhaling oorspronkelijk is, moet het enkelvoudig woord in onbruik zijn geraakt, bijv. boera-boera, een soort collier; pĕkalo-kalo, iets opknappen, repareeren; en nog vele andere.

2°. De beteekenis der herhaling is eene geheel andere dan die van 't niet herhaalde woord, dat men hier òf met homoniemen (waarvan dan een verdwenen is) te doen heeft, òf (wat wellicht menigvuldiger is, dan men vermoedt) het punt van uitgang, van vergelijking niet kent. De logica (en ook de waarneming) der Bataks is lang niet altijd gelijk de onze, zoodat al zien wij geen verband, dit alleen nog geen bewijs is, dat het voor den Batak niet bestaat of bestaan heeft.

Matawari, zon, matawari-matawari, enkel. Bĕsi, ijzer; bĕsi-bĕsi, zeker plantje, heestertje. 't Verschilt in niets van de sangke soempilĕt behalve dat de stengels bruinzwart zijn. Misschien dat hierin de Bataks gelijkenis met ijzer hebben opgemerkt.

3°. 't Is merkwaardig, hoeveel namen uit het rijk der natuur, plant- en diernamen, namen van lichaamsdeelen, e. d. herhaalde woorden zijn. Zeker honderden. Men hoede zich echter voor 't maken van verdubbelde woorden, want daaronder zijn vele, die men liefst niet in fatsoenlijk gezelschap (bij de Bataks is dat in tegenwoordigheid van vrouwen) gebruikt, bijv. pinang-pinang, testes; boewah-boewah, clitoris; gala-gala,

de menses; katoel-katoel, scrotum; koera-koera, lintworm; togos-togos, sperma; boeta-boeta, posteriores.

4°. Van sommige woorden wordt in 't gebruik geen onderscheid gemaakt tusschen het enkelvoudige en 't herhaalde woord, 'mbaloe en 'mbaloe-mbaloe (ook baloe en baloe-baloe), weduwe, weduwnaar zijn. Bijzondere opmerking verdienen: oeroek, dat evenals oeroek-oeroek, heuvelrug beteekent. Oeroek, een hagedissoort met een gekamden rug, wordt in dien zin niet verdubbeld! Padoeng (= paroeh) de beenachtige verdikking op de sneb der neushoornvogels, laat geen verdubbeling toe, maar zoowel padoeng als padoeng-padoeng bezigt men voor de liervormige zilveren oorversiersels der vrouwen.

Hoofddoek is boelang of boelang-boelang (hoewel dit laatste ook beteekenen kan; geen eigenlijke hoofddoek, maar wat als zoodanig wordt gebruikt), terwijl boelang-pĕrboelangĕn, man (husband), niet herhaald wordt.

Wat nu de wijziging in de beteekenis betreft, door de herhaling veroorzaakt, deze is niet in een algemeenen regel te geven. Alles hangt hier af èn van de beteekenis van 't niet herhaalde woord, èn van de woordsoort waartoe het behoort. Alvast dient men te onderscheiden tusschen verbale en nominale woorden, en dan kan men omtrent de eerste in 't algemeen wel zeggen, dat in de herhaling van 't woord, ook min of meer eene herhaling der werking ligt opgesloten. Daarmee hangt samen 't begrip van duur, en logisch kan zoowel versterking als verzwakking uit het begrip der herhaling volgen. Deze verschillende nuances loopen soms in een en hetzelfde woord dooreen.

Bij de herhaling der op de tweede plaats genoemde woordsoort is 't meest op den voorgrond tredend element de gelijkenis, overeenkomst in een of ander opzicht. Toch is hiermede niet alles gezegd, en 't beste zal zijn, van de verschillende gevallen voorbeelden te geven.

A. Het gw. [1] is een concreet substantief, bizonder de naam van een voorwerp. De herhaling wijst dan op een voorwerp dat in een of ander opzicht gelijkenis daarmede vertoont.

---

[1] gw. = grondwoord, zoo wil ik het 't liefst noemen, om niet telkens de lange term „het niet-herhaalde woord" te moeten bezigen.

ranggas, takje.	ranggas-ranggas, een insect („wandelende tak.“)
ĕmbal, een nog pas een jaar verlaten rijstveld, op de Karo-hoogvlakte. (In de doesoen djoema gĕgas.)	'mbal-mbal, wijde grasvlakte, steppe.
manoek = kip.	manoek-manoek, vogel; de knop midden op 't ploegjuk (ijoga); euphemistisch: de mannel. roede, inzonderheid van kinderen.
page, te veld staande rijst.	page-page, zekere fijne grassoort (gewild paardenvoeder.)
nipe, slang.	nipe-nipe, rupsen, gewormte.
para, schap of rek boven den haard.	para-para, eene vliering.
kĕtang, rotan.	kĕtang-kĕtang, dikke zenuwstam.
boeloeh, bamboe.	boeloeh-boeloeh, de luchtpijp.
angkoep, smeedtang.	angkoep-angkoep, tangetje voor 't uittrekken der baardharen
piso, een fraai mes.	piso-piso, plantje met smalle lancetvormige bladeren.
mata = oog.	mata-mata, kwast, knoest, ook (maar missch. Mal.) spion.
api, vuur.	api-api, rups welker haren bij aanraking een hevig brandende pijn veroorzaken.
pangān = spijs.	pangān-pangān, snoeperijen, delicatessen.
lijang., grot.	lijang-lijang, nis, uitholling in een steilen rivieroever.

B. Het gw. is een abstract z. nw. en beteekent een eigenschap, toestand e. d., m. a. w. kan de stamvorm zijn 1° van een „kwalificatief“ ww. (adjectief), 2° van een „toestandswoord“. Deze beide woordsoorten loopen in beteekenis weinig uiteen, en wat vele betreft staan ze ook in uitwendigen vorm dicht bij elkaar, daar toch het infix oem bijna overal tot een praefix m is afgesleten.

De beteekenis der herhaling van beide soorten is dus ook vrijwel dezelfde. Ze noemt iets, dat de door 't gw. aangeduide eigenschap in bizondere mate bezit.

1° mědalit, glad.	dalit-dalit zekere boom.
mětoewa, oud.	toewa-toewa, een oude van dagen, ook wel oerang-toewa, ouders.
ngoeda jong.	(si)ngoeda-ngoeda; een ongetrouwde vrouw, jonge dochter.
'ntaběh, lekker.	taběh-taběh, vet, spek.
2° male, oud, versleten.	ale-ale, een aflegger, dingen die men niet meer gebruikt; een meisje met wie men vroeger gevrijd heeft, een „oude vlam."
molah, hangen als een slinger; schommelen.	olah-olah, iets dat eigenlijk niet bij de zaak hoort, aanhangsel, rompslomp, allerlei drukte voor niets.
menggal, wippen, balanceeren, van kleine voorwerpen, (tegenover monggal).	enggal-enggal, kwikstaartje.
moehoer (meest moehoer-oehoer) zich schuifelend zachtjes voortbewegen, als de tjih (sipoet.)	oehoer-oehoer, zeker op een kleine slang gelijkend diertje.
měděm, slapen, in slapende houding liggen.	pěděm-pěděm, in de uitdrukking p.p. leto = letterl. kwartelslaapje, lichte sluimering, dommel, hazeslaapje.
mate, dood.	pate-pate „stoffelijk overschot."
měmboet, kloppen, „boet" zeggen;	'mboet-'mboet, fontanel.

C. 't Grondwoord is een „formeel" substantief, m. a. w. de substantief-vorm [1] van een overgankelijk ww. Dan noemt de herhaling meestal een werktuig, of ook een voorwerp, dat als werktuig of middel gebruikt wordt, om de door het ww. aangeduide handeling te verrichten. Deze staan dan min of meer naast de nomina actoris met pěr die ook vaak een werktuig beteekenen. Soms vindt men van 't zelfde woord beide vormen naast elkaar gebruikt, bijv. pěrpaloe en paloe-paloe, en dan zou 't eerste een eigenlijke hamer beteekenen, het tweede, alles, (onverschillig wat)

[1] Deze term lijkt mij verkieslijk boven „nominale" vorm, gelijk v. d. T. dien noemt. Dit kan aanleiding geven tot verwarring, sedert Dr. Tendeloo, zij het ook in anderen zin, om goede redenen juist de ww. vormen met de praefixa mě (+ event ◌) en běr, nominale vormen is gaan noemen.

wat men als hamer gebruikt, 't welk inderdaad eene fijne onderscheiding zou wezen. Doch mij is gebleken dat veelal dit onderscheid niet in 't oog gehouden wordt.

Voorbeelden zijn er vele.

djĕmba-djĕmba, de paal (hefboom) waarmede men het trekijzer (tarikĕn) over de in de trekpaal (lijoēn) geklemde zilveren staaf duwt, waarvan men de padoeng-padoeng maakt (van 'ndjĕmba, voortduwen, voor zich uit duwen).

rimba-rimba, hout etc. dat men aan weerszijden van 't voetpad op 't hooge gras legt, om dit op zij te duwen en zoo 't pad open te houden (ngĕrimba, wegduwen).

ĕmboes-ĕmboes, smidsblaasbalg van ngĕmboes, blazen.

toetoe-toetoe werktuigje waarmee oude lieden de betelnoot voor hun sirihpruimpje fijnstampen, van noetoe, stampen, rijst stampen.

sapoe-sapoe, veger, van napoe.

toedoeh-toedoeh, wijsvinger, van noedoeh(kĕn).

petar-petar, proppenschieter, van metar, goed kunnen schieten, en zoo zijn er nog vele.

Eigenaardig is atas-atas, zeer wit gestampte rijst, (misschien „iets dat excelleert?" van ngatasi, overtreffen, in iets uitmunten,) daar dit het resultaat der werking is, doch ook in 't Holl. vindt men dergel. tegenstellingen, bijv. deksel, stijfsel, middel om te dekken, te stijven, maar kooksel, zaagsel e. a. het resultaat van koken, zagen.

Er zijn er ook onder de op de zoo pas genoemde wijze gevormde woorden, die in overdrachtelijken zin gebezigd worden, en waarvan de beteekenis van middel, werktuig niet zoo in 't oog vallend is, ja bij de vertaling vaak teloor gaat. Sommige zou men rechtstermen kunnen noemen, of rechtskundige kwalificatie's.

tĕlah-tĕlah, interventie, van nĕlahi, tusschenbeide komen, twistenden van elkaar scheiden.

ĕlĕm-ĕlĕm, doodelijke haat, wrok, van ngĕlĕm, iemand haten.

tare-tare, de persoon met wien men lief en leed (maar vooral leed) deelt, bij wien men zijn hart uitstort, van narekĕn, iets klaar zetten, ophouden, om er iets in uit te storten etc.

kite-kite, bemiddelaar, tusschenpersoon van ngite, iets als brug gebruiken, over een boomstam loopen.

kĕlang-kĕlang = kite-kite, van 'ngkĕlangi, zich tusschen twee dingen etc., bevinden.

Daar kite en kĕlang ook werkelijke substantieven zijn, kan men deze woorden ook beschouwen als onder A te behooren. Het is niet altijd uit te maken in welke rubriek de herhaling behoort, een nieuw bewijs dat iedere indeeling, zoo ook de mijne hier, niet vrij van willekeur is. Zoo kan men bijv. atjĕm-atjĕm beschouwen als 1° gevormd van ngatjĕmi, de toespijs zuur maken, en dus beteekenende zuurmakend middel, of als verdubbeling van het subst. atjĕm, vruchten als de gloegoer, tjĕkala, e. a. of ook als herhaling van den stam van het „toestandswoord" matjĕm (zie B. 2°), daar het de naam is van een plantje, welks voornaamste kenmerk is, dat het zuur smaakt.

Er zijn nog verscheidene „werktuignamen," die door herhaling zijn gevormd, waartegenover geen enkelv. woord staat, hetzij dit in onbruik is geraakt, hetzij dat men naar analogie der andere, gaarne van eene verdubbeling gebruik maakt. Hiervan een paar voorbeelden.

oli-oli een fluitje van een rijststengel (waarschijnlijk naar het geluid).

saga-saga, een soort van mondharpje van palmbladsteel (kĕdĕng), heeft niets te maken met saga, Abrus praecatorius.

oerling-oerling, de kokers waarin de vier stokken (bĕstik) der totebel (soelangat) bevestigd zijn.

oente-oente, een soort van haspel, om touw te draaien.

D. Komt achter den herhaalden substantief-vorm nog -ĕn, dan krijgt men passieve verbaalsubstantieven. De collectieve beteekenis, die vele dezer woorden hebben, kan zoowel in de herhaling als in het suffix liggen, daar toch -ĕn, waar het aan -i en Tob.-an beantwoordt, ook dikwijls meervoudige beteekenis heeft. En dat doet het hier. Overigens is de passieve beteekenis overwegend, en wel in de beteekenis, die men in 't Latijn met een gerundivum weergeeft. [1]

asoeh-asoehĕn, wat men pleegt of behoort te verzorgen, kleinvee, pluimvee, soewan-soewanĕn, wat men pleegt te planten, cultuurgewassen (waarnaast het zuiver passieve: sinoewan-sinoewan); bĕre-bĕrēn, een heilige plaats, voorwerp waaraan men behoort te offeren (ongeveer = Tob. sombaon.)

[1] Anders beantwoordt Kar. -ĕn in deze beteekenis aan het Tob. on [eventueel ĕnkĕn aan hononkon (honotton of honokkon)]. Ofschoon -on en -an onderscheiden zijn, is toch de grens niet scherp te trekken. Telkens vloeien ze in elkaar over en gelijk bekend hebben andere M. P. talen soms juist een tegenovergestelde keuze gedaan.

karah-karahĕn, volgelingen, eigenl. personen, door wie men zich pleegt te doen volgen; togĕng-togĕngĕn, wat men gewoon is te spannen (netten, strikken, vallen etc.).

tading-tadingĕn, nalatenschap.

Is het gw. een werkelijk substantief, dan treedt vooral de collectieve beteekenis op den voorgrond.

gĕrĕk-gĕrĕkĕn, allerlei omineuze teekenen, alles was maar omineuze beteekenis heeft.

oegas-oegasĕn allerlei huisraad, gereedschap.

Men beschouwe deze woorden als onmiddelijk van 't gw. asoek, togĕng, gĕrĕk etc. afgeleid, en dus anders gevormd dan nipe-nipĕn bijv. van rupsen te lijden hebben, van nipe-nipe, uit welk woord blijkt, dat ook eene herhaling weer kan dienen tot grondslag van nieuwe afleidingen, in welke dan de beteekenis der herhaling bewaard blijft, en deze als grondslag der verdere verklaring moet gebezigd worden.

E. Zeer veelvuldig is in 't Karo'sch de herhaling der werkwoorden (in den ruimsten zin genomen!) Uit wat ik boven omtrent de verschillende beteekenissen dier herhaling opmerkte, volgt dat deze niet onder voor elk woord vaste regels te brengen zijn. Dezelfde herhaling kan verschillende beteekenissen hebben, al naar 't verband, waarin ze voorkomt. Vooral geldt dit de „subjectieve" ww. als koendoel, zitten, lawĕs, gaan, tjibal, liggen enz. 't Zal dus 't beste zijn zinnetjes te geven uit door mij verzamelde verhalen of uit den volksmond opgeteekend. Andere herhalingen hebben eene staande beteekenis gekregen, en deze behooren dus althans in een goed woordenboek opgenomen te worden. Weer andere kunnen onder een vasten regel gebracht worden, zoodat een goede spraakkunst deze afdoend verklaart.

Nangkĕng-nangkĕng bijv. is altijd: een heuvel beklimmen, 't zij deze hoog of laag is, tegenover nangkĕng, dat beteekent: naar de Karo-hoogvlakte gaan, eigenlijk dus wel: het hooggebergte beklimmen.

Ngalo is aannemen, ontvangen, archaïsch ook: weerstreven, ngalo-ngalo steeds: iemand tegemoet gaan, plechtstatig inhalen. Ngadjar-ngadjari, iem. iets voorpraten, hem zeggen hoe hij doen moet, heimelijk opstoken (in ongunstigen zin dus: hiervan is het subst. adjar-adjarĕn, terwijl adjar-adjar gewoon leerling beteekent), en ngadjari, iemand onderrichten.

Tot herhalingen, die een vasten regel volgen, wat de beteekenis betreft, behooren de met pĕ- gevormde, van woorden die "een in een toestand zich bevinden" beteekenen:

pĕtoendal-toendal, pĕtala-tala, pĕtingtang-tingtang resp. met den rug, met het gelaat naar elkaar toestaan, in dezelfde lijn of juist tegenover elkaar liggen, van twee personen of zaken gezegd. Niet herhaald beteekenen deze woorden hetzelfde, zonder de beperking echter dat er twee subjecten moeten zijn.

Omtrent den vorm moet nog opgemerkt:

1° Dat de zoogen. actief factitieve (duratieve) ww. in beide samenstellende deelen den nasaal vertoonen.

2° Het infix oem(ĕm), event. praef. *m* wordt ook herhaald: loemedak-loemedoek, mĕdĕm-mĕdĕm etc.

't Wordt niet herhaald, als 't gw. zoogenaamd met een klinker aanvangt, en de beteekenis is, die van een toestand van beweging of rust.

molah-olah, heen en weerslingeren, monĕng-onĕng stilstaan van water in een plas, modĕk-odĕk, losstaan, als bijv. een tand, mawat-awat, heen en weer wuiven en een zeer groot aantal andere.

Daarentegen matjĕm-matjĕm, zenuwachtig; min of meer door wolken bedekt, van de maan; male-male al wat oud, afgedragen is.

Een enkele maal vindt men oem alleen in het tweede lid: bintang tala-toemala.

Nu mogen hier enkele voorbeelden volgen, die zeer gemakkelijk te vermeerderen zijn, bij 't frequente gebruik, dat de Karo van de herhaling maakt.

Zijn oom gelast Laga Mān, op zijn kampil te passen, en zegt er dan bij "ola ko lawĕs-lawĕs," ga er niet bij van daan, ga niet van je plaats. Ola ko lawĕs zou beteekenen ga niet weg.

Ma tĕrtahan akoe koendoel-koendoel djenda. Ik kan 't niet uithouden, hier aldoor maar te zitten.

Djoempa kami ras ija koendoel-koendoel itĕroeh batang kajoe, wij troffen hem aan zittende onder een boom.

Nijar-nijar ija ibas tĕngah kĕrangĕn Limboer Raja. Hij doorkruiste het oerwoud in alle richtingen, of hij zwierf overal rond in enz.

I-pĕmagin-maginna bana. Hij hield zich ziek, van magin = koortsig, onwel.

Tima-tima (of nima-nima) pintjala bawang idarat. De ekster was buiten blijven staan wachten.

Ërdalin-dalin ija ibas kĕsain. Hij wandelde in het dorp rond.

Ngkai maka kam tangis-tangis? nina kajat na bawang. Waarom zit ge daar te schreien? zeide de bawang-kever.

Lawĕs mĕ si dibĕroe noetoe page koe lĕsoeng, e, ngikoet-ngikoet si dilaki. Ging het meisje naar de lĕsoeng rijststampen, dan liep de jongen achter haar aan.

Lawĕs ngĕ A. R. ikoet-ikoetnam lajo koloe-koloe. A. R. ging heen en volgde steeds het riviertje stroomopwaarts.

Tĕrang ka oewari, ĕrdalin ka, la măn-măn, la minĕm-minĕm. Toen 't weer dag werd ging hij weer verder, in 't geheel niet etende of drinkende.

I-sintap-sintapkĕnna, rĕh tĕrna arimo kijam. Hoe harder (of vaker) hij [aan de teugels] trok, hoe harder de tijger er van door ging.

E, mole-ole mĕ batang boeloeh. De bamboe begon te slingeren (toen si T. er hooger in klom).

Idah arimo majap-ajap. De tijger zag de bamboe heen en weer wuiven (of beginnen te wuiven).

Idje pĕkepar gadjah ras badak, si-sikĕt-sikĕtĕn ija. Daar (toen) raakten de olifant en de neushoorn ieder aan een kant [van den dikken toewalang of honingboom] en trokken om strijd [het touw, waarmee ze aan elkaar zaten] heen en weer.

Moelih-oelih bagi anak pari. Al maar af en aan loopen als de jongen van den rog. Spreekw. z. v. a. ons „van 't kastje naar den muur." (Ook fig. van iem. woorden. — De Bataks zeggen, dat de kleine rog-vischjes telkens naar binnen zwemmen in een soort buidel van de moedervisch).

I-sapoe-sapoena nahena, hij wreef zachtjes zijn been.

Ola roebat-roebat. Twist toch niet, twist alsjeblieft niet.

E, tĕrtĕkan-tĕkan mĕ kap ija. Hij stond in gespannen verwachting (of hij den vogel zou vangen of niet).

De herhaling der ww. doet, evenzeer als een niet-herhaald, soms in den zin een dienst, dien wij door eene andere woordsoort laten verrichten. Ze boeten dan vrijwel het karakter van een ww. daarbij in.

nangko-nangko, steelsgewijs, in 't geniep. I-oesoer-oesoerna i-pĕkpĕkna. Hij sloeg hem aldoor (herhaaldelijk).

Vooral geldt dit van de herhaling, die het praef. ĕr-(r) voor

zich neemt. Trouwens is het dan geen herhaling van een ww., maar een van eene herhaling gevormde werkwoordelijke vorm. Vele bijv. uitdrukkingen en bepalingen worden aldus gevormd, een enkele maal een voorzetsel.

roesoer-oesoer, herhaaldelijk, telkens; ĕrpagi-pagi, 's ochtends vroeg; ĕrdjodoe-djodoe, gepaard, paarsgewijs (mannetje en wijfje); ĕrboeni-boeni, achterbaks; ĕrkite-kitekĕn, om, ter wille van; ĕrkandoe-kandoekĕn, met (eig. tot gezellin hebbende).

De herhaling der „kwalificatieve" ww. beantwoordt dikwijls aan onze adjectieven op -achtig.

mĕgĕrsing-mĕgĕrsing, geelachtig. Niet altijd vindt men mĕ herhaald, zelfs wordt het soms geheel weggelaten.

Er zijn toch ook niet weinige adjectieven, die niet mĕ-, event. ĕ + anoeswāra, voor zich nemen. Een enkele maal is er eenig verschil in beteekenis.

Voorafgaande door 't aanw. woordje (eig. relatief) si hebben deze herhalingen collectieve beteekenis, en beteekenen; verschillende dingen, die eenzelfde eigenschap vertoonen: si mĕrijĕm-mĕrijĕm, al wat lekker ruikt, welriekende specerijen.

F. Herhaling van een telwoord. De beteekenis hiervan vertoont enkele schakeeringen, die soms min of meer eene tegenstelling kunnen vormen, in den grond evenwel naast elkaar liggen of uit elkaar volgen. Het zijn de beteekenissen van „groepeeren" (samenbinden van 't gelijksoortige en van „distribueeren.) De beteekenis blijkt meestal duidelijk uit het verband.

Rĕh m'ija tĕloe-tĕloe. Zij kwamen bij drieën, drie aan drie. Koe djoema kita pitoe-pitoe. Wij gaan naar 't veld in een clubje van zeven, met z'n zevenen. Hier is 't volkomen gelijk aan pitoe kalak. Ook pitoena kan ‚met zijn zevenen' beteekenen, doch dan meer in den zin van alle zeven. Dit -na wordt dan voor alle personen meerv. gebruikt, evenzeer als wij het nadruklooze z'n (eig. 3den pers. enk.) op dezelfde wijze bezigen. Of wij in 't spraakgebruik onderscheid maken tusschen: met z'n drieën bijv. en met ons, uw, hun drieën is me nooit gebleken.

Enda manoek ĕmpat-ĕmpat siringgit. Dit zijn kippen van vier voor een dollar.

Lima [poeloeh] lima poeloeh koe-toekoer idjoek e. Ik kocht die idjoek de vijftig (à 1 dlr.).

Nonggal-nonggal sitik. Ieder kreeg een beetje. Ook bezigt men 't niet-herhaald: nonggal sa, ieder een.
Oepah kami lima-lima koepang, ons loon was vijf koepang per persoon.

Het „bijeenbindende" komt aardig uit in: lĕmbing si-doewa-doewa, een lans, waarvan men altijd twee stuks bij zich heeft; gĕrantoeng si lima-lima, een gĕrantoeng (soort „glaspiano") met vijf staafjes; langkah si pitoe-pitoe, een soort dans, de „zevensprong"; mamis si lima-lima, de vijf mamis (omineuze tijdstippen); katika si tĕloe-tĕloe, de drie katika's; zooals wij dus spreken van: de vier jaargetijden, de drie gratiën, de negen muzen.

Daarentegen bezigt men altijd oewari si tĕloe-poeloeh, desa si oewaloek, de 30 dagen (kalender), de 8 windstreken (kompasroos).

sada-sada, één voor één (waarvan 't ww. sada-sadai) wordt ook gebezigd in den zin van: een enkele, d. i. bij uitzondering, wel eens: Lit ngĕ toehoe sada-sada bage. Er zijn er inderdaad wel eens zoo.

Opmerking verdienen nog: mĕratoes-ratoes, mĕriboe-riboe, honderde, duizende, bij honderden, duizenden.

Het vragend telw. piga, verdubbeld, beteekent: eenige, verscheidene.

G. Herhaling der andere woordsoorten komt zelden voor. Bij de nog zeer onvolkomen differentiatie der woorden is het trouwens vaak moeilijk te beslissen, tot welk rededeel men ze brengen zal. Vele, die naar den vorm substantief of verbum zijn, verrichten, gelijk reeds boven werd opgemerkt, dikwijls in den zin de functie van andere woordsoorten. Op 't gebruik in den zin lettende verdienen dan de volgende gevallen nog vermelding.

a. Voornaamwoorden. Hiervan kunnen alleen een paar de vragende vnw. (die ook als onbep. kunnen optreden) herhaald worden.

kai (etym. hetzelfde wrd. als 't volgende), wat? kai-kai, al wat, allerlei, alles: i-alokĕnna kai-kai pe; hij nam alles aan.

kade, wat, eigenl. het „wat", welks eigenaardig gebruik uit een paar voorbeelden moge blijken:

Kadendoe mĕsoewi; Je „wat" doet zeer? d. i. Waar heb je pijn? Man kadekoe e; tot mijn „wat" dat? = Wat zou ik er mee doen? Si Mapan kadendoe? Wat is Mapan van je; in welke verwantschap bestaat hij je.

De herhaling van kade is een zelfst. nw. met de beteekenis van „bloedverwant, familie." Het Kar. ‚kade-kade' is dus het Dair. ‚koela-koela.'

b. Bijwoorden (sommige ook als voegwoord gebruikt, dus voegw. bijwoorden of bijw. voegwoorden, naar men verkiest).

Pijah, eindelijk, ten slotte; pijah-pijah, langzamerhand, mettertijd.

'mbĕra, een moeilijk te kwalificeeren woordje, in den grond willen, zullen, beteekenende; 't gebeurde, 't geschiedde; 'mbĕra-mbĕra, och of! of er misschien.

tĕka, vrij wel synoniem met 'mbĕra, maar met de bijbeteekenis van toevallig; tĕka-tĕka, soms, misschien.

nampang (ww. vorm van sampang, gelegenheid; als conjunctie: en toch); nampang-nampang, soms.

kasa (nevenvorm van asa), zoo, na vergel. en vergr. trap. als, dan. Kasa-kasa, ongeveer als; bijv. I-bānna bĕngkaoe, kasa-kasa toengkoel tĕktĕkna; ze bereidden de vleeschspijs, ze hakten het in stukken, ongeveer zoo groot als maïskolven.

Lång (lahang), bijw. van ontkenning, neen; niet.

si lāng-lāng pe dĕnggo i-bān kalak. Ook wat er absoluut niet is, mocht men eens maken, d. i. Men mocht u eens beschuldigen ook van wat ge volstrekt niet gedaan hebt.

Eene bijzondere soort van herhaling is die met klinkerwijziging. De klinkerafwisseling is hier het beeld van eene afwisseling in den verschijningsvorm, van het zich op verschillende wijzen voordoen aan de zintuigen van eene handeling, een toestand.

si rongkang-rangking, tweedracht, tweespalt.

tjopar-tjapir, ingescheurd, ingesneden, bijv. van bladeren.

bongkak-bangkik, geaccidenteerd, sterk golvend.

loemajang-loemoejoeng, zwevende, kringen beschrijven.

djĕmolah-djĕmole [1] heen en weer slingeren.

Hiermede is, wat de eigenlijke woordherhaling betreft, het voornaamste gezegd.

---

[1] De afwisseling van ah en *e*, ofschoon bijzonder, staat in dit woord niet alleen. Men vergelijke: 'mboewah en 'mboewe, veel (van boewah, vrucht en boewe, Tob. idem). Kirah, en kire (pĕngkirahĕn en pĕngkirēn), als een kleed of gordijn uithangen. Rĕntah en rĕnte, tot iemand overgrootvader, bet-overgrootvader moeten zeggen, a. h. w. zoover in tijd van hem afstaan, dat men onzeker is omtrent den naam, dien men hem behoort te geven. (ĕntah, 'k weet het niet, ntah, Gajō'sch, verwantschapstitel.)

Een op de woordherhaling gelijkend verschijnsel, is de herhaling (soms reduplicatie) van wortels.

Een enkele maal komt de wortel ook nog als zelfstandig woord voor, in de meeste gevallen echter maakt hij deel uit van een of meer woorden, die met de herhaling (reduplicatie) zinverwant zijn. Ook hiervan enkele voorbeelden, al behoort deze zaak strikt genomen, niet tot wat men gewoonlijk onder woordherhaling verstaat.

djĕkdjĕk, stokstijf staan; post vatten: vg. padjĕk ingeheid zijn, in den grond overeind staan; steil.

bĕlbĕl, in den weg zitten: versperren, vg. ombĕl verstopt, versperd.

pĕtpẹti, een vuur blusschen, vg. nimpĕt, uitgedoofd.

pitpit gesloten van de oogen, vg. sĕpit, goed sluitend v. e. planken vloer bijv.; apit (ngapit) aandrukken.

pikpik, bikken, fijn stooten, tjĕpik, afgebrokkeld.

lĕhlĕh (of geredp. = lĕlĕh = sĕlĕh), gekalmeerd, tot bedaren gekomen.

kĕmkĕm ingesloten (als door een gebergte); tjĕkĕm, in bedwang houden; regeeren, „in de hand hebben."

gĕmgĕm, besturen, eigenl. ook wel „in de hand hebben," vl. linggĕm, overschaduwd.

gakgak (geredp. gagak) naar boven zien, vg. djoergak, opkijken, 't hoofd oprichten; zich oprichten v. e. slang.

pĕlilit, „maken dat er is," van lit, zijn, bestaan, (ev. hebben): si lit: i-pĕlilit = die heeft, dien wordt nog meer gegeven.

dĕdĕh, treden, trappen op; dĕh(kĕn), neerdrukken, aandrukken.

paspas, op iets neerkomen, met geweld neerslaan, vg. ĕmpas, neersmakken (plat: eene vrouw beslapen).

koepkoep, gesloten, toegevouwen (als een bloem, een scherm). vg. angkoep, smeedtang, toekoep, toedekken sluiten als met een stolp; onder de hand vangen.

goegoeng, de hoogvlakte; de hooge kant van een berg, goeng, een kale heuvel, kopje.

Gelijk deze woorden (waarvan er nog vele zouden te noemen zijn) min of meer aan de gewone woordherhaling verwant zijn, bestaan er ook woorden, die aan de woordherhaling met veranderden klinker beantwoorden, bijv. daldil, onharmonieus, niet samenstemmend, boerbar, verward, koeskas, van alles tegelijk op een gegeven oogenblik moeten doen, bijv. tengevolge van onverwacht bezoek. Dergelijke woorden moeten wel „van huis uit" tweelettergrepig zijn geweest.

Over de reduplicatie, valt, gelijk ik reeds opmerkte, zeer weinig te zeggen. 't Gebruik dat bijv. het Tobasch (en ook, maar reeds minder, het Daïrisch) er van maakt, ter vorming van verbale substantieven, als hatoetoeboe, het geboren worden, de geboorte, haroro, de komst enz. bestaat in 's Karo'sch niet. Zelfs het Karo'sch equivalent van de geredupliceerde F. en D. vorm hohojamon (pĕhĕhowam), vertoont geen reduplicatie nl. kĕhajamĕn, tenzij men mag aannemen, dat het eigenlijk staat voor hĕhajamĕn, doch door onware analogie werd opgevat als te zijn gevormd door de affixen kĕ- en -ĕn 't woord (evenals het D.) vertoont ook verder eene eigenaardige inbreuk op den regel dat de Tob. h, door eene k vertegenwoordigd wordt.

Behalve de terloops genoemde geredupliceerde woorden staan mij nauwelijks een paar voor den geest, nl. pĕpagi of pàpagi, morgen, den volgenden dag, en bĕbĕre, de stam van moederszijde, ook: zusters kind, dus tegenover mama, moeders broeder. 't Woord komt van mĕre, begiftigen. Men zie voor de verklaring der beteekenis v. d. T. Tob. Sprk. pag. 187.

II.

DE TELWOORDEN.

De hoofdgetallen (cardinalia) van 1 tot 9 zijn: sada, doewa, tĕloe, ĕmpat, lima, ĕnĕm, pitoe, oewaloeh, siwah. Tiental is poeloeh; tien sĕ(si) poeloeh.

Verder bezigt men de onverkorte telwoorden, dus doewa poeloeh etc. tot siwah poeloeh. De wisarga valt weg als nog een telwoord volgt: sĕpoeloe sada of sĕpoelóesa, tĕloe poeloe ĕnĕm.

Honderd is si(sĕ)ratoes; duizend si(sĕ)riboe. Verder telt men als bij de tientallen.

Voor de tienduizendtallen bezigt men laksa, voor de honderdduizendtallen kewan.[1] Millioen is mĕlijoen.[2]

[1] Kewan is òf uit het Mal. overgenomen, òf, indien niet, etymologisch toch = kojan. Vergelijk voor de klankverwisseling nog: Mal. bojan; Kar. bewan, of ook, o: e = oe: i (eene evenredigheid, die in 't Kar. in meer dan één opzicht opgaat): 'mboejak en 'mbiwak, buik, pens; mĕlajoe = mĕlawi. Wat bij die verwisseling aan den eenen kant door den klinker a. h. w. wordt ingeboet, wordt aan den anderen kant, door de verwisseling der halfklinkers in tegengestelden zin, gecompenseerd.

[2] Dit woord moet wel van Eur. oorsprong zijn; ik voor mij geloof van Portugeeschen. 't Is geen woord van den nieuwsten tijd.

Van getallen boven de 10.000 heeft de Batak overigens nauwelijks eenige voorstelling. Voor dergelijke, in zijn oog onbepaald groote hoeveelheden bezigt hij daarom uitdrukkingen als si kĕmoet, wat wriemelt, si nasa līt, al wat, of zooveel als er is, ook: al 't geschapene, of omschrijft met een of andere dichterlijke uitdrukking.

Bij een benoemd getal, wordt sada, zoo dit zou voorafgaan, bijna altijd vervangen door 't voorhechtsel si-(sĕ-); volgt het, dan gebruikt men zoowel sada als 't verkorte sa.

Men vindt sada ook wel voorafgaan, maar dan heeft het in den regel, 't karakter van telwoord ingeboet, en kan bijv. beteekenen, 'n zeker, '*n* (onbep. lidwoord), ook wel, geheel, bijv. sada oewari enda, dezen ganschen dag. Toch niet altijd. Men vindt het ook als ontwijfelbaar telwoord voorop. Altijd bezigt men sada oewari; sada bĕrngi, daarentegen siboelan, sitahoen, en men hoort zoowel sada borong (Mex. dollar), sada ringgit, als siborong, siringgit. Men ziet, het Karo'sch veroorlooft zich eenige vrijheid.

Het doet dit ook, wat de plaatsing van het telwoord betreft. Regel is (voor de vaste uitzonderingen zie beneden) dat het, bij wijze van appositie, volgt op 't getelde voorwerp. Maar 't staat ook wel eens daarvoor, zonder dat er in de beteekenis verschil is. Men kan er echter ook een verschil in beteekenis door uitdrukken, gebruik makende van de eigenaardigheid van 't Kar. (gelijk van de Ind. talen in 't algem.), dat wat vooropgaat in den zin in bizondere mate de aandacht vraagt, dus met eenigen nadruk a. h. w. wordt gezegd. Bijv.: i-toekoerna kĕrbo lima, koeda doewa, hij kocht vijf buffels en twee paarden; geen koeien of geiten bijv. Maar: tĕloe kĕrbona ngĕntja la mate bĕrnoengĕn; slechts drie van zijn buffels zijn niet aan de veepest gestorven; de rest dus wel. Men kan, zoo men wil deze woordschikking als genitiefconstructie opvatten.

Verder zij opgemerkt, dat de verbinding van het telwoord met het te tellen voorwerp in 't Kar. al zeer weinig innig is. De onvastheid der plaatsing is daarvan reeds een bewijs, doch nog overtuigender blijkt dit hieruit, dat soms een of meer woorden tusschen het telwoord en 't bepaalde woord worden ingeschoven: Līt sada idjė namo, letterl. [Er] was een daar kolk, d. i. Er was daar een kolk; līt doewa i-pantĕmna lĕmboe. Er waren twee slachtte hij koeien; hij slachtte twee koeien.

Over 't geheel krijgt men den indruk, dat het Kar. de telwoorden als substantieven opvat.

Het telwoord gaat altijd voorop bij de hulptelwoorden (zie beneden) en bij de benamingen van tijd, maat en waarde.

Wordt het attributief gebruikt, dan volgt het, en wordt dan meestal door 't betrekkel. voornw. si voorafgegaan. Toch laat men dit ook wel weg, vooral daar, waar reeds een pron. suffix of een aanw. voornw. voldoende aanwijzing zijn, dat het attributief gebruikt is. Dus bijv. sĕrpingkoe (si) ĕmpat enda, deze mijn vier dollars. Ja zelfs vindt men oewari tĕloe-poeloeh, desa oewaloeh e. d. die slechts schijnbaar eene uitzondering maken op den zooeven genoemden regel, daar men hier toch niet met een tijdsbenaming etc., dertig dagen enz. te doen heeft (zie boven onder de herhaling der telwoorden).

't Gebruik der telwoorden levert niet veel bijzonders op. Over 't geheel is dit vrijwel als in 't Hollandsch. Toch is er soms eenig verschil in de wijze van tellen. Zoo beteekent: doewa kami ras anakkoe, niet: wij tweeën en mijn kind, dus drie personen, maar: ik en mijn kind. Het door ‚ras' (of een derg. woordje) voorafgegane woord, is dus reeds in de telling begrepen. Vandaar ook soms, gelijk boven, 't gebruik van een meerv. pronomen pers., waar 't Hollandsch het enkelv. bezigt. Nog een voorbeeld uit si Mandoepa: „Ndolah kami 'ngkawil ras anakkoe a", nate bapana; kom, laat ik met dat kind van me gaan hengelen, overlegde de vader bij zich zelf.

Bijzondere vermelding verdient het gebruik van sada. Dit is nl. uit den aard der zaak niet in zoo absoluten zin een telwoord als de andere. Het staat toch niet alleen tegenover een ander bepaald telwoord, maar ook als eenheid tegenover hoeveelheid in 't algemeen, dus eventuëel ook tegenover verscheidenheid. 't Is met het Holl. één eigenlijk niet anders, dat behalve als onbep. lidwoord ook wel optreedt als bijv. nw. of soms de kracht heeft van een pers. aanduidend voornaamw. (dezelfde). Men lette slechts op zinnetjes als deze: Blijf éen, blijf éen, mijn vaderland!; Dat is éen en dezelfde persoon; Gij zijt mijn éen en alles, enz. enz.

't Gebruik van sada in de volgende zinnen zal dan ook niet bevreemden.

Sada roemah doesoen ras roemah goegoeng; de huizen in de Doesson en op de Hoogvlakte zijn gelijk; Akoepe sada, nina pĕrkis; ik wil ook meedoen (er één van zijn; van

de partij zijn), zeide de mier (nl. bij het beoorloogen van het dorp Përgëndangën).

Kam kin sada agi, maka 'mboewe pëmëtëhndoe; jij bent er ook eentje, zusje, die op alles een weetje hebt.

Sada katana ras oekoerna. Zijn woorden stemmen overeen met zijn denkwijs.

Verder drukt men met sada... sada... uit ons: de een... de ander 't Gebruik van tëngah is als in 't Mal.: tëngah tëloe, derde half(tëngah ëmpat poeloeh, vijf en dertig; tëngah lima ratoes, vier honderd vijftig. enz.

De adverbiale telwoorden worden ep dezelfde wijze weergegeven als in 't Hollandsch: sikali, eens, eenmaal; doewa kali, twee maal enz. Soms hoort men sikali këlih (gewestel. këlëh) enz. dat zooveel moet beteekenen als: ééne enkele maal, of gedurende één bepaald tijdperk (ev. ééns per jaar), als zoodanig synoniem met sëkali ëmbas (nëmbas). De juiste beteekenis van këlih [1] durf ik niet met zekerheid opgeven. Misschien beteekent het „rondgang;" sëkali këlih dus: een keer rond. Ik grond dit eerstens op de beteekenis van ëmbas, een bepaalde tijd voor iets, ,moesson,' ërnëmbas = periodiek; tweedens op de afleidingen van këlih: 'ngkëlihi, iem. den pas afsnijden, door een omtrekkende beweging te maken, omtrekken, omloopen; pëkëlih, de natte rijstvelden nog eens (voor de tweede maal) bewerken. Verder dient opgemerkt dat këlih ook eene maat, benaming van hoeveelheid is: singkëlih = één këlih $\frac{1}{2}$ lajap = $\frac{1}{4}$ tjoepak = $\frac{1}{8}$ gantang (ëkal) = $\frac{1}{32}$ toemba, dus ongeveer $\frac{1}{16}$ Liter.

De ordinalia hebben geheel den vorm van een causatief ww. blijkens het caus. praef. pë- en het oneigenlijke caus. suff. -kën. Tweede is pëdoewakën, derde, pëtëloekën enz. Eerste als tegenstelling tot bijv. tweede, vijfde, heeft het Kar. niet, wel tegenover laatste.

't Meest gebruikelijke is 't verbaal subst. përlëbe eigenl. voorste, en daarnaast vindt men pëmëna (van bëna, begin), beginnen, en si tangtangna, die [de rij] opent; pëmënana, tangtangna, moela-moelana beteekenen in 't eerst, in 't begin.

---

[1] Men heeft hier wel den wortel lih, dezelfde als o. a. in moelih, alih, salih, silih? Dit vergelijkende met ons „maal," „keer" moet këlih wil synomiem met kali zijn, en dus de bovengenoemde uitdrukking pleonastisch.

Tegenover pĕrlĕbe staat pĕrpoedi, en verder bezigt men voor laatste de act. verb. subst. pĕndoengi (van doeng = af, klaar) en pĕngĕnggowi (van ĕnggo, al, reeds).

Tegenover tangtangna, in 't eerst, ten eerste, staat doengna, ten slotte.

De van de adv. numeralia gevormde ranggetallen vertoonen eveneens pĕ- en -kĕn, en men zegt: pĕlĕbekalikĕn, pĕdoewakalikĕn. Geheel naar dit model vormt men ook onze bijwoordelijke bepalingen van tijd:

Op den tweeden dag, of twee dagen later = pĕdoewa oewarikĕn (pĕdoewabĕrngikĕn); dit is het derde jaar, dat de ladangs gebruikt worden = Ĕnggo pĕtĕloetahoenkĕn djoema e.

Overmorgen, over drie, vier dagen enz. worden evenwel anders weergegeven. 't Meest worden gebruikt:

kĕdōen, kĕtĕlōen. Men kan ook wel zeggen kĕmpatĕn, kĕlimān etc. maar men bezigt liever ĕmpat, lima bĕrngi nari. Uit den vorm kĕdōen blijkt dat men de afleiding van doewa niet meer voelt. Men zou kĕdoewān verwachten. Blijkbaar is kĕdōen ontstaan uit een streven om het in klank gelijk te maken aan kĕtĕlōen. [1]

Eigenlijke breuken kent het Kar. niet. Ten gevolge van 't levendig handelsverkeer met de Mal. benedenlanden begint men wel hier en daar den Mal. vorm er voor te gebruiken, maar over 't geheel wordt deze niet verstaan, hoewel anders pĕrtĕloe, pĕrlima enz. beteekenen, in drieën, in vijven deelen, en de subst. vorm dus wel geschikt zou zijn, om als breukbenaming te worden ingevoerd, waar zich de behoefte daaraan zou doen gevoelen.

Men omschrijft dus meestal de breuken, en volgt daartoe meer dan een weg. Veel hoort men: op de zooveel, zooveel, bijv. ibas sipoeloeh sa, één op de tien. Of men omschrijft met bagi, deelen, bijv. bagi lima, doewa adjangna, verdeel [het] in vijven en geef hem twee, dus: geef hem $\frac{2}{5}$ deel.

Zegt men zonder meer: geef zoo en zooveel deelen, dan wordt stilzwijgend verondersteld, dat er slechts één deel overblijft. Overigens heeft men weinig behoefte aan breuken in het gewone dagelijksche

[1] Opgemerkt moet evenwel worden, dat er van doewa, een korteren vorm (wortel) nl. ḍoe in gebruik is geweest, gelijk blijkt uit: ngindoewi, rijst voor de tweede maal stampen; rindoe, tweelingen zijn; anak rindoe, tweeling, beide van den stam indoe.

leven. Voor zooverre men daar met waarden, maten en hoeveelheden te doen heeft, heeft ieder onderdeel zijn eigen naam.

De algemeene benaming voor helft is sitĕngah.

Andere benamingen hebben meestal een zeer concrete beteekenis: zoo is simbĕka (lett. één splijtsel), een halve dollar.

De distributiva worden genoemd door voorvoeging van tĕr- voor 't hoofdtelwoord. Voor ‚ieder één' bezigt men tĕrnonggal. Dat ook de herhaling van het telwoord somtijds distribuëerende beteekenis heeft, hebben we boven gezien. Een enkele maal vindt men tĕr- en de herhaling vereenigd.

Eigenaardig is 't gebruik van hulptelwoorden, dat is van bepaalde substantieven, die noch achter het telwoord gevoegd worden. Ofschoon niet zóó overvloedig toegepast als in 't Mal. is hun aantal toch tamelijk groot. De keuze hangt af van den aard der te tellen voorwerpen, daar toch deze hulptelwoorden eene of andere hoedanigheid, lang niet altijd de meest in 't oog springende, min of meer doen uitkomen. 't Eene laat ook ruimer toepassing toe dan het andere. Zoo is kiboel, dat eigenlijk rond, massief beteekent, niet altijd op zijne plaats, maar 't heeft meer den algemeenen zin van stuk gekregen, gelijk in 't verkeers-Maleisch alles haast bij bidji geteld wordt.

Het Hollandsch ontbeert deze soort van woorden niet geheel (drie stuks pennen bijv.) maar 't gebruik daar is in den regel eenigszins anders. De verder eenigszins met de hulptelwoorden te vergelijken woorden zijn die, welke tevens eene zekere hoeveelheid, 't zij bepaald of onbepaald te kennen geven, terwijl dan 't subst. zeer dikwijls (maar niet altijd) een stopnaam is: een streng katoen, een klos garen, een rist vruchten ek. om niet te spreken van paar, snees, anker en dergel.

Hieruit blijkt, dat de overgang van hulptelwoord tot hoeveelheidsbenaming eene geleidelijke is, en ook 't Kar. heeft enkele dier woorden, waarin beide beteekenissen samenvloeien. Ik behandel ze hier dus samen, ook om een gemeenschappelijk formeel verschijnsel, het in bepaalde gevallen optreden van een nasaal tusschen telwoord en hulpwoord.

Zulke hulptelwoorden zijn: kalak, mensch, persoon, dat evenwel niet gebruikt wordt, als 't getelde voorwerp zelf kalak is, (in onderscheiding dus van 't Mal. waar men wel degelijk sa'orang orang

zegt.) Een enkele maal hoorde ik wel eens sĕkalak djĕlma, 'n mensch.
lambar (letterl. lap, vel), voor kleeren, atap, idjoek tuinen (men verg. ons: een lap grond).
kiboel, in 't algemeen: stuk(s), maar liefst voor massieve, min of meer ronde voorwerpen.
kadjang, vel, alleen van papier.
ikoer, staart, bij het tellen van dieren, maar dit is waarschijnlijk een Malayisme.

Zeer vele nemen als hulptelw., eerst kĕ- voor zich. Dit zijn: boewah, bĕna, babah, lawir, raoek, rimah, lais, bĕlit, rangke, rambingĕn.

bĕras tĕloe-ng-kĕboewah, drie korrels gepelde rijst.
boeloeh doewa-ng-kĕbĕna, twee stoelen bamboe.
kata tĕloe-ng-kĕbabah, drie woorden.
bĕsi, boeloeh, isap si-ng-kĕlawir, een staaf ijzer, een bamboe, strootje.
nakan si-ng-kĕraoek, een handvol gekookte rijst.
nakan si-ng-kĕrimah, een handjevol, een ziertje gekookte rijst.
atap doewa-ng-kĕlais, twee lagen atap.
takal-takal pitoe-ng-kĕbĕlit, zeven omwindingen doodshoofden (in 't verhaal v. Pawang Tĕrnalĕm).
djaoeng lima-ng-kĕrambingĕn, vijf bosjes (van 4) maiskolven.
boewah si-ng-kĕrangke, een rist vruchten.

Wat nu de sluiting met, of juister gezegd misschien, de tusschenschuiving van een nasaal aangaat, indien het telwoord op een klinker uitgaat: „deze heeft altijd plaats zoo het hulptelwoord of de hoeveelheidsbenaming met een medeklinker aanvangt, waarnaast een nasaal van hetzelfde geslacht (alleen de palatale n ontbreekt; hiervoor treedt de Bat. n op die 't midden tusschen dentaal en linguaal houdt) bestaat, dus k, g, b, p, d, t, dj, s(tj), en tevens een ABSTRACT zelfst. nw. is, d.i. in dien vorm alleen als hulptelw. of hoeveelheidsbenaming in gebruik is, NIET tevens de naam is van een voorwerp.

Hieruit laat zich verklaren, waarom kalak geen nasaal voor zich neemt; tevens, waarom men zegt: page sikaroeng, sitoemba, sigantang, omdat deze woorden, behalve eene hoeveelheid te beteekenen, ook de namen zijn resp. van een groote rijstzak, en maten van bamboe.

Daarentegen zegt men page si-m-pĕlgan, als hoeveelheidsbenaming (20 toemba).

De substantiefvorm van een ww. neemt dus ook, onder de bepaalde voorwaarden, een nasaal voor zich.

Van een en ander nog een paar voorbeelden:

bĕlo si-ng-kĕpit; si-m-bĕrkis; si-m-pĕdi; een pakje sirihbladeren, resp. van 20; 50; 100; si-m-bĕka, si-m-bĕlah, de helft; si-ng-gĕlĕm, een handvol; batoe si-ng-kiboel, één steen, (batoe si kiboel zou beteekenen: 'n ronde steen).

De onbepaalde telwoorden, als veel, weinig, alle etc. etc. treden geheel op als bijv. nw. en worden het best onder dat hoofd behandeld. Dit hebben ze met de bep. telwoorden gemeen, dat er eenige vrijheid bestaat omtrent de plaatsing voor of achter het door hen bepaalde woord.

De vragende telwoorden zijn asakai, en piga, hoeveel, waarvan 't eerste naar de hoeveelheid in haar geheel, 't laatste naar het aantal vraagt, m. a. w. asakai = how much; piga = how many.

Asakai i-toekoer kam koeda ena, voor hoeveel hebt ge dit paard gekocht? Piga-ng-kiboel i-boewatna, hoeveel stuks heeft hij genomen?

---

zegt.) Een enkele maal hoorde ik wel eens sĕkalak djĕlma, 'n mensch.

lambar (letterl. lap, vel), voor kleeren, atap, idjoek tuinen (men verg. ons: een lap grond).

kiboel, in 't algemeen: stuk(s), maar liefst voor massieve, min of meer ronde voorwerpen.

kadjang, vel, alleen van papier.

ikoer, staart, bij het tellen van dieren, maar dit is waarschijnlijk een Malayisme.

Zeer vele nemen als hulptelw., eerst kĕ- voor zich. Dit zijn: boewah, bĕna, babah, lawir, raoek, rimah, lais, bĕlit, rangke, rambingĕn.

bĕras tĕloe-ng-kĕboewah, drie korrels gepelde rijst.

boeloeh doewa-ng-kĕbĕna, twee stoelen bamboe.

kata tĕloe-ng-kĕbabah, drie woorden.

bĕsi, boeloeh, isap si-ng-kĕlawir, een staaf ijzer, een bamboe, strootje.

nakan si-ng-kĕraoek, een handvol gekookte rijst.

nakan si-ng-kĕrimah, een handjevol, een ziertje gekookte rijst.

atap doewa-ng-kĕlais, twee lagen atap.

takal-takal pitoe-ng-kĕbĕlit, zeven omwindingen doodshoofden (in 't verhaal v. Pawang Tĕrnalĕm).

djaoeng lima-ng-kĕrambingĕn, vijf bosjes (van 4) maiskolven.

boewah si-ng-kĕrangke, een rist vruchten.

Wat nu de sluiting met, of juister gezegd misschien, de tusschenschuiving van een nasaal aangaat, indien het telwoord op een klinker uitgaat: "deze heeft altijd plaats zoo het hulptelwoord of de hoeveelheidsbenaming met een medeklinker aanvangt, waarnaast een nasaal van hetzelfde geslacht (alleen de palatale n ontbreekt; hiervoor treedt de Bat. n op die 't midden tusschen dentaal en linguaal houdt) bestaat, dus k, g, b, p, d, t, dj, s(tj), en tevens een ABSTRACT zelfst. nw. is, d.i. in dien vorm alleen als hulptelw. of hoeveelheidsbenaming in gebruik is, NIET tevens de naam is van een voorwerp.

Hieruit laat zich verklaren, waarom kalak geen nasaal voor zich neemt; tevens, waarom men zegt: [illegible] toemba, sigantang, omdat deze wo[illegible] heid te beteekenen, ook de n[illegible] rijstzak, en maten van b[illegible]

Daarentegen zegt men page si-m-pĕlgan, als hoeveelheidsbenaming (20 toemba).

De substantiefvorm van een ww. neemt dus ook, onder de bepaalde voorwaarden, een nasaal voor zich.

Van een en ander nog een paar voorbeelden:

bĕlo si-ng-kĕpit; si-m-bĕrkis; si-m-pĕdi; een pakje sirihbladeren, resp. van 20; 50; 100; si-m-bĕka, si-m-bĕlah, de helft; si-ng-gĕlĕm, een handvol; batoe si-ng-kiboel, één steen, (batoe si kiboel zou beteekenen: 'n ronde steen).

De onbepaalde telwoorden, als veel, weinig, alle etc. etc. treden geheel op als bijv. nw. en worden het best onder dat hoofd behandeld. Dit hebben ze met de bep. telwoorden gemeen, dat er eenige vrijheid bestaat omtrent de plaatsing voor of achter het door hen bepaalde woord.

De vragende telwoorden zijn asakai, en piga, hoeveel, waarvan 't eerste naar de hoeveelheid in haar geheel, 't laatste naar het aantal vraagt, m. a. w. asakai = how much; piga = how many.

Asakai i-toekoer kam koeda ena, voor hoeveel hebt ge dit paard gekocht? Piga-ng-kiboel i-boewatna, hoeveel stuks heeft hij genomen?

BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN DEN GODSDIENST DER DAJAKS VAN LANDAK EN TAJAN.

DOOR M. C. SCHADEE.
Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur.

(Vervolg van deel LV, blz. 343).

B. Divinatie-middelen.

§ 24. 1. Oniromancie.

Wilken. Het Shamanisme bij de volken van den Ind. Archipel. Bijdragen tot de T. L. en V.-kunde van N. I. volgreeks V, dl. II p. 436.
Ling Roth. Natives of Sarawak I. p. 231.
W. W. Skeat. Malay magic p. 667.

Bij de Dajaks der Westerafdeeling van Borneo bestaat evenals elders bij de volken van den Indischen Archipel algemeen het geloof, dat de ziel in den slaap in een ander lichaam overgaat en dit andere lichaam overal rondzwerft en zoo de droomen teweegbrengt.

Hetgeen men droomt is wat de ziel bij hare omzwervingen ondervonden, wat zij vernomen, wat zij gezien heeft. Vandaar het groote gewicht, dat aan droomen gehecht wordt, dat de voorspellingskunst uit droomen, de oniromancie onder de divinatie-middelen zulk een belangrijke plaats inneemt.

Er zijn droomen, welke voorspoed en droomen, welke tegenspoed voorspellen.

Hieronder laten wij van beide soorten er eenige volgen uit den mond van Dajaksche hoofden opgeteekend:

Voorspoed voorspellend is het, wanneer men droomt: dat men paddenstoelen zoekt of visch vangt — men zal voordeel hebben in den handel;
dat het water in de rivier wast — de levensbenoodigdheden zullen goedkoop worden;
dat men een berg beklimt — men zal een hoogeren rang krijgen;

dat men rotan zoekt in het bosch — dit belooft een lang leven;

dat men varkensvleesch eet — dit voorspelt geluk in het spel;

dat men groote pudenda of lang haar heeft — men zal onverlet uit den oorlog terugkomen.

Ongunstig zijn daarentegen de volgende droomen:

door storm overvallen te worden — men kan zeker zijn twist te krijgen;

dat men vliegt — men zal door zijne ouders verstooten worden;

dat men een stroom afvaart — men zal geen hoogen ouderdom bereiken;

dat men zuur eet — de handel zal slechts nadeel opleveren;

dat men suikerriet eet — een bloedverwant zal weldra sterven;

dat men de pudenda eener vrouw ziet — men zal binnenkort eene wonde bekomen;

dat men in een spiegel ziet — men krijgt spoedig een doode te zien.

§ 25. Dieren-orakels.

Richard Andree. Ethnographische Parallelen und Vergleiche p. 11 sq.

Wilken. Handleiding voor de vergelijkende Volkenkunde van N. I. p. 585.

Ling Roth. Natives of Sarawak, Vol I. p. 221.

De voorschriften en de waarneming van voorteekenen nemen waarschijnlijk een grooter aandeel van de gedachten van den Dajak in beslag, dan eenig ander deel van zijn godsdienst of bijgeloof, en ik kan mij niet voorstellen, dat er ooit ergens een volk is geweest, dat een onbepaalder geloof in voorteekens stelde, dan de Dajaks doen [1].

Aldus Perham over de See-Dajaks van Sarawak. Van de Landak-Dajaks kan hetzelfde gezegd worden. Hoe gecompliceerd de regelen zijn, welke omtrent die voorteekenen van kracht zijn, kan blijken uit de volgende opgave, ons door Hadji Raden Pěmběkěl te Darit verstrekt.

Opgave van het Maleische hoofd te Darit omtrent de vogel-orakels bij de Menjoeké-Dajaks.

§ 26. Vogel-orakels.

Boeroeng jang djadi rasi bai' pada adat daja', djika berdjalan	Vogels welke volgens de adat der Dajaks goede orakels zijn,

[1] Aangehaald uit Ling Roth's „Natives of Sarawak", vol. I p. 191.

kamana^{2} tiadalah dapat soesah seperti berladang atau tjahari kahidoepan malaïnkan baiʼ.

1° Djika berboenji boeroeng kétoʼ kiri kanan, jang kanan dahoeloe boenji, kamoedian disahoet oleh jang kiri tetapi dia boenji tidaʼ bersenentangan (selisih sedikit) serta djaring-djaring boenjinja dan bersahoet^{2} an itoe tanda baiʼ.

2° Djika boeroeng kétoʼ bersama tjerjaʼ berboenji bersahoet sahoetan kiri kanan menjamboet kata kétoʼ jang berboenji tadi itoe tanda baiʼdjoega.

Apa lagi kétoʼ boenji di kanan, boeroeng njoeraʼ boenji di kiri itoe terlebih baiʼ.

Adapoen boeroeng koetaʼ berboenji dia didalam berdjalan, djika dia mendengar nistjaja dia berhanti sebantar, djika dia troes berdjalan, malainkan banjaʼ dapat idap badi (soesah) mengertinja berhanti itoe bertemoe djoega tetapi tiada djadi idap badi dan soesah poen sedikit.

3° Djika bĕrboenji boeroeng soeöeh dikanan, kétoʼ dikiri itoepoen tanda baiʼ djoega, apa lagi kétoʼ boenji kiri kanan, serta soeöeh poen boenji kanan terlebih baiknja.

Segala apa pekerdjaän sigra

indien men ergens heen gaat, komt men niet in ongelegenheid, indien men rijst plant of levensonderhoud zoekt, kan het niet anders of zal men succes hebben.

1° Indien de kétoʼs zich links en rechts doen hooren, eerst die ter rechterzijde, dan die ter linkerzijde, maar niet juist tegenover elkaar, (met een beetje verschil) en dit gebeurt bij tusschenpoozen en elkaar beantwoordende, dan is dat een goed teeken.

2° Indien de kétoʼ en de tjerja zich doen hooren, elkaar links en rechts antwoordende, (de tjerja) het geluid van den kétoʼ overnemende, die zich eerst deed hooren, dan is dit ook een goed teeken.

Nog beter is het wanneer de kétoʼ rechts gehoord wordt en de njoeraʼ links.

Dan heeft men nog de koetaʼ, wanneer hij wanneer men op weg is schreeuwt en men hoort het, dan moet men stellig even ophouden, indien men toch door loopt, dan krijgt men veel ziekten en kwalen; dat wil zeggen men krijgt ze ook, wanneer men stil houdt, maar in mindere mate, ook tegenspoed slechts een weinig.

3° Indien de soeöeh zich rechts doet hooren, en de kétoʼ links, dat is een goed teeken, laat staan als kétoʼs zich links en rechts doen hooren, en de soeöeh ook rechts: dat is nog beter.

Al uŵ werk loopt vlug en met

dan slamat, djika berboeroe dapat.

Dan djika berdjalan berboenji sahadja boeroeng djidjit namanja itoe tanda baiʼ djoega, djika mentjahari kaoentoengan sigra dapat oentoeng.

Tanda djahat kapada dajaʼ, djika dia berdjalan maka boenji boeroeng tjerjap boenjinja „bèkèrr” sama ada di kiri di kanan djalan atau diatas djalan dengan kentjeng boenjinja, bersahoet sahoetan, itoe tanda djahat, apa lagi dia boenji serta bertangkaptangkap itoe lebih djahatnja, dan djika bertemoe dengan boeroeng soeöeh doewa èkor berboenji serta bertangkap2 atau berpatokpatoʼ itoe poen tanda djahat djoega — dan djika boeroeng koetaʼ dia berboenji di kiri kanan djalan, tanda tidaʼ baiʼ djoega, djika satoe kali sahadja boenji tengah melangkah djalan itoe terlebih djahat, dan djika maoe toeroen dari roemah maka berboenji sahadja kétoʼ dan tjerjap atau dia soedah melangkah djalan, berboenji serta terbang dari tanah sekira satoe hasta tingginja dia boenji, maka tiadalah djadi berdjalan malainkan koembali.

Segala boeroeng jang berboenji terseboet diatas tanda djahat samoewanja, djika berdjalan djoega malainkan dapat soesah dan roegi.

voorspoed van stapel, indien men iets najaagt krijgt men het.

Indien men onder weg slechts het vogeltje „djidjit” genaamd hoort, is dat een goed teeken; indien men voordeel zoekt, krijgt men het spoedig.

Een slecht voorteeken voor een Dajak is, indien hij onderweg het geluid hoort van tjerjaps, klinkende als „bèkèrr” om 't even of het rechts of links van den weg is of boven hem, met veel drukte elkaar antwoordende, dat is een slecht teeken, maar nog veel erger is het, wanneer ze onder het geschreeuw elkaar vastgrijpen, en wanneer men soeöehs ziet twee stuks, die elkaar toeschreeuwen, vastgrijpen en pikken, dat is ook een slecht teeken, en wanneer koetaks zich links en rechts van den weg doen hooren, dan is dat ook geen goed teeken, indien slechts één keer en het geluid komt dwars over den weg, dan is dat nog slechter, en indien men uit huis wil gaan, en de ketoʼ en de tjerjap doen zich hooren, of zij zijn reeds dwars over den weg gevlogen, schreeuwende, en opvliegende van den grond ter hoogte van ongeveer een hasta en weer geluidgevende, dan komt er niets van het op reis gaan, maar gaat men terug.

Het geluid van alle vogels zooals bovenvermeld is een slecht voorteeken, indien men toch doorreist krijgt men teleurstelling en verlies.

§ 27. Andere voorspellende dieren.

Andere slechte voorteekenen bij de Menjoeké-Dajaks en de hen nauw verwante stammen zijn: het schreeuwen van een hert of een kidjang (klein soort hert), indien men naar het rijstveld gaat of op wandeling is,

het neervallen van een doode tak bij windstilte (adan),

het kruisen van den weg door een kantjil (dwerghert) voor iemand die op snellen uit is, het trekken van een zwerm bijen over een ladang met rijpe padi. of over een huis, dat in aanbouw is — men stelt het oogsten dan een dag uit, of herbouwt het huis op een andere plaats [1].

C. Pantangan. Pantang-voorschriften.

Vergelijk deel LV, blz. 323, § 3.

§ 28. Verbod op het uitspreken van de namen der ouders.

Het is pantang (verboden) den naam te noemen van ouders, grootouders, soms ook overgrootouders (Padé-Dajaks), ook die van zijne vrouw, hetzij zij leven of reeds gestorven zijn.

Vergelijk: Andree, Ethnographische Parallelen und Vergleiche, blz. 179 en 182. E. B. Tylor, Researches in the Early History of mankind, blz. 241 sq.

Het spreken van schoonzoon met schoonouders is in Landak en Tajan nergens verboden.

§ 29. Het uitspreken van eigen naam.

Het noemen van eigen naam is niet pantang, men doet het echter toch zeer ongaarne, hiervan als reden opgevende, dat men verlegen is zulks te doen.

---

[1] De Dajaks uit Koetei kennen bijna dezelfde omineuze teekenen betreffende herten en dwergherten. Zie Tromp, Uit de Salasila van Koetei Bijdr. T. L. en V. Reeks 5, deel 8, p. 69.

Ook de Land-Dajaks van Sarawak. Zie Ling Roth', The Natives of Sarawak, Vol I, p. 127.

Bij de Boegineezen en Makassaren is het eveneens een omineus-teeken, indien een hert in de kampong komt. Evenzoo indien een slang in huis komt

Zie Niemann, Boegineezen en Makassaren, Linguistische en Ethnologische Studiën. Bijdragen tot de T. L. en V.kunde van N.-I. Volgreeks V, deel 4, p. 276.

Vraagt men een Dajakschen getuige zijn naam, dan verzoekt hij een der omstanders, dien te zeggen.

Merkwaardig is hetgeen Grabowsky hieromtrent mededeelt. (Verwantschaft und Freundschaft bei den Olo-Ngadju in S. O. Borneo. Bijdragen tot de T. L. en V. van N. I. Volgreeks 5, deel 4, p. 467.

Ook de Sumatraan gaat er niet toe over, zijn naam te noemen. Marsden, Sumatra, p. 317.

§ 30. Eten van hertevleesch.

De pantangans omtrent het eten van herte- en dwerghertevleesch zijn plaatselijk verschillend.

In Setonah (Manjoeké) gaat het verbod iedereen aan, in overig Manjoeké en Sengah is het verboden ten opzichte van mannen, echter niet voor vrouwen en nog onbesneden jongens. Elders is het alleen pantang voor de lieden van goeden stand en afkomst. Weer op andere plaatsen bestaan daaromtrent in het geheel geen verbodsbepalingen; in Boven Tajan (Riboen-Dajaks) is het echter aan de vrouwen verboden, maar aan de mannen geoorloofd. Bij de Djamboe Dajaks is het eten van hertenvleesch geoorloofd, men mag het echter niet in huis koken, braden of roosteren.

Runderen bezitten de Landak en Tajan-Dajaks niet, wel de Maleiers. Het is mij niet bekend of het eten ervan voor hen pantang is.

Het verbod van het eten van herte- en rundvleesch is in Borneo zeer algemeen. Tromp meldt het van de Dajaks van Koetei. Zie: Iets over de Salasila van Koetei, Bijdr. tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van N. I. volgreeks V, deel 3, pag. 69. Zie ook Spencer St. John, Life in the forests of the far East. blz. 172 en 177.

De Land-Dajaks eten geen rundvleesch, omdat hunne voorouders in deze dieren voortbestaan. Dat de Mohammedaansche Maleiers geen varkensvleesch gebruiken, verklaren zij daardoor, dat hun voorouders in deze onreine dieren veranderd zijn. [I, blz. 176.]

Buiten Borneo vindt men het verbod van het eten van herten en rundvleesch in den Indischen archipel o. a. bij de bewoners van Centraal-Selebes [Riedel, Bijdragen, volgreeks V, deel 1, p. 91.], bij de Subanos, de heidensche bevolking van Mindanao [Ind. Gids, 1890 blz. 1546]. Zie verder wat Kluppel mededeelt van den radja van het op Andonare gelegen Lamahala, voor wien karbouwenvleesch verboden was. Ind. Gids 1897 p. 567 en Tijdschrift voor Ind. T. L. en V. kunde dl. XX p. 380.

Vergelijk verder Wilken, Animisme, I. Gids 1884 p. 997.

De verklaring van het verbod door de Landak-Dajaks zelven is hieronder te vinden § 39.

§ 31. Maken van matten en rijstblokken.

In vele kampongs der Landak-Dajaks, bijv. in de pandjanangan Djering, Setolo en Ringan-Sekonjèng behalve Meramoen en in kampong Betoeng is het verboden klassa (vloermatten) te maken. In andere mogen geene rijstblokken vervaardigd worden. Soms bepaalt zich het verbod slechts tot enkele families in een kampong. In de Manjoeké-kampongs Bajo (Bandong) en Majoen vindt men ongeveer evenveel pintoes, waar het maken van klassa verboden als waarop dit verbod niet rust. Dergelijke familie-pantangans zijn alleen erfelijk in de vrouwelijke lijn.

§ 32. Aannemen van titels.

Bij de Kendajan-Dajaks boven Meranti (Béhé) is het pantang, dat de hoofden titels aannemen. Een enkel sterfgeval van een hoofd, kort nadat hij van den radja een titel had gekregen, schijnt hiervan de oorzaak te zijn.

§ 33. Dragen van maskers.

In kampong Sidik en in Soengei Anih is het verboden op een feest maskers te dragen, wat bij de Temilah Dajaks zeer gebruikelijk is. Komen de bewoners van Sidik op deze feesten, dan bedekken zij het gezicht in plaats van met een masker met een hoofddoek.

§ 34. Weven.

Aan de Landak-Maleiers is het weven verboden.

De vrouwen houden zich daarom bezig met het maken van hoeden (tanggoi) en spijsdeksels (toedoeng sadji). Het verbod van weven bestaat ook in de Manjoeké-kampongs Djering, Setolo, Sikandis, Majoen en Betoeng.

D. Theogonie.

§ 35. Batara Goeroe.

De opperste goden zijn Batara Goeroe en zijne rijksgrooten (mantri's) Batara Kala en Batara Djangga. Hunne namen worden vaak in legendarische verhalen genoemd, maar van vereering dezer goden hebben wij nimmer eenig spoor kunnen ontdekken.

§ 36. Dewata.

De goede geesten, de dewata's — bij de Menjoeké Dajaks djoebata — leerden wij reeds kennen.

Hun aantal is ontelbaar: elke rivier, elk beekje, elk bosch, elke heuvel, elke berg heeft zijn dewata's. De voornaamste onder hen wonen echter op hooge bergen, inzonderheid de Goenoeng Bawang nabij Bĕngkajang, in de onderafdeeling Lara en Loemar.

Apé (voorouder) Mantoe Hari wordt als de Radja van de Goenoeng Bawang genoemd.

Enkele der dewata's worden genoemd naar hunne eigenschappen, de meeste echter naar de plaats hunner herkomst.

Panampa en Padjadi zijn beide woorden voor schepper, Pangingo de onderhouder, Pangoeloe, Pangering de begeleiders van den mensch door het leven, Pangoekoer de dewata van maten en gewichten.

Pangoentoeng, de dewata van het voordeel.

§ 37. Déwa.

Behalve de dewatas kennen de Landak-Dajaks Dewa's en Kamangs.

De eerste zijn gekleed als Maleiers, de Dajaks noemen hen vaak orang aloes, orang bĕrissih (subtiele, fijne wezens).

Varkens en honden mogen hun niet geofferd worden.

Hun woonplaats is de kajangan (= Jav. kahjangan, afgeleid van hjang = geest). Het geloof aan déwas is van Maleiers of van Hindoesche overheerschers overgenomen.

Batara goeroe en zijne rijksgrooten worden wel de oppersten der Déwa's genoemd.

§ 38. Kamang.

De Kamang is van zuiver Dajakschen oorsprong [1].

Hij draagt een tjawat (lendekleed) en een hoofddoek van rood en wit katoen om elkaar gewoeld (tangkoelas), waaronder de lange haren vrij over den rug hangen.

Dit is de dracht van koppensnellers, wanneer zij, van een gelukkigen sneltocht teruggekomen, thuis feestvieren. Zij worden dan ook behalve bij het barbalian (het genezen van zieken met behulp van balians) bij snelfeesten en -tochten aangeroepen. Zij zien en drinken gaarne bloed, dat bij die feesten in de hoogte geworpen wordt, evenals de dewatas aangeroepen worden door het opwerpen van gele rijst.

---

[1] Vgl. kumangmang, enz. in v. d. Tuuk's Kawi-Bal. Wdb. Prof. Kern.

Kamang Trio.

De voornaamste der kamangs is de Kamang Trio, de patroon der koppensnellers.[1] Hij is eenigszins een ander soort kamang dan de overigen, welke gebroeders zijn, zeven in getal. Hunne namen zijn:

1. Boedjang Njangkoʼ, de oudste (boedjang = jongeling).
2. Boedjang Pabăras.
3. Saing Sampit (sampit = nauw, eng).
4. Sasaʼ Barīnas (sasaʼ = verdwaald, Mal. sĕsat, Jav. sasar).
5. Gagar boeloe (gagar = beven, boeloe = haar).
6. Boeloe Lajoh.
7. Kamang boengsoe (boengsoe = jongste).

De opgave hunner namen is niet altijd dezelfde, sommige Dajaks lieten een der genoemde namen weg, maar spraken nog van een Saingsa laloe, soms ook van een Kamang Lidjaʼ.

Bij de Parĕngoewān-Dajaks hoorden wij als kamangs noemen: Boedjang njangkoʼ, Samaʼ Boewé, Kamang Moeda of Sinto langan, Satimé boeloe dada (= Satimé met een harige borst), Sanjaroʼ batanga tangkin (= Sanjaroʼ met een trap van zwaarden).

Boedjang Njangkoʼ is een altijd goede geest. De andere zijn nu eens goed, dan weer boos.

Saing Sampit, Sasaʼ Barinas, Gagar boeloeh, en Boeloeh Lajoh hebben vaak booze luimen en veroorzaken dan ziekte en sterfte.

Boedjang njangkoʼ is volgens het volksgeloof de stamvader van de hoofden der Manjoekè-Dajaks, die de „bahasa pakoewa” spreken (Boekit-Dajaks). Zij zijn over deze afstamming van een kamang tegenover Maleiers eenigszins verlegen.

De kamangs waren op aarde rond, wanneer het regent en gelijktijdig de zon schijnt.[2] De menschen zijn daarom bang zich gedu-

---

[1] Ook de Land-Dajaks van Sarawak kennen Kamangs en Trio. Bij hen zijn het echter elkaar vijandige geesten. Zie: Sarawak, its Inhabitants and productions by Hugh Low, pag. 250.

[2] Ook bij ons schijnt men dan aan duivels gedacht te hebben: men vergelijke de uitdrukking „de zon schijnt en het regent, het is kermis in de hel.”

In het Maleische schiereiland bestaat het geloof, dat de booze geesten bij zonsondergang en overdag bij lichten regen en zonneschijn het gevaarlijkste zijn. Skeat, Malay Magic, p. 15 note 4.

In de Padangsche Bovenlanden zal niemand vergeten, om de Daemonen te groeten „basi tabiëʼ” wanneer het stofregent en tegelijker tijd de zon schijnt, uit vrees door een hunner aangesproken te worden, waarvan een spoedig daarop volgende ongesteldheid het gevolg is.

(Van der Toorn. Het animisme bij de Minangkabauers der Padangsche Bovenlanden. Bijdragen tot de T. L. en V.kunde van N.-I. Volkgreeks 5 deel 5).

rende dien tijd buiten te bewegen, zij zullen op dat oogenblik nooit uit huis gaan, en treffen zij het buiten zijnde, dan plukken zij een blad van een boom, om dit als versiering op de hoofddoek te steken. Komt een Kamang hen dan tegen, dan kan hij tenminste zien, niet met den eerste den beste, maar met een fatsoenlijk man te doen te hebben.

De kamangs hebben een afkeer van herten-, koeien-, kidjang- of kantjil-vleesch. Ook van de lucht van geroosterde trassi, ikan tangada', ikan tanah of ikan tangkoejoeng.

§ 39. Agit, talisman van den koppensneller.

In de Dajaksche huizen hangt naast de gesnelde koppen de agit [1], de talisman van koppensnellers, bestaande uit tanden van verscheurende dieren. De ziel van den Kamang Trio wordt in die agit aanwezig geacht.

Uit eerbied voor den agit mag daarom in de huizen der Landak Dajaks geen herten- of dergelijk vleesch gekookt worden, en geen trassi of andere dingen, waarvan de kamangs de lucht niet kunnen verdragen, geroosterd. Buiten 's huis is dit echter veroorloofd, ook in de ladang-huisjes.

Ook het niet eten van herten en zulk soort vleesch door mannen staat hier volgens de Dajaks mede in verband. Aan de vrouwen is het geoorloofd, omdat aan hen de zorg voor het onderhoud van den agit niet is opgedragen. [2]

De kamangs worden aangeroepen, wanneer de zon op zijn hoogst staat, of juist aan het ondergaan is.

De kamangs hebben eenige overeenkomst met de kambä der

---

[1] In de agit huist een moed aanbrengende kracht, een uitvloeisel van het geloof aan sympathetische werking. De strijdlust der verscheurende dieren, uit wier tanden de agit bestaat gaat over op den drager.

Het hert daarentegen is het zinnebeeld van vreesachtigheid. Van daar het verbod om hertenvleesch te koken in de nabijheid van de agit en het eten voor dengeen die den agit vereert of als talisman bij zich draagt.

Vergelijk hetgeen Spencer zegt van de Land-Dajaks § 30 van dit Hoofdstuk.

De agit komt overeen met de penjang der Olo-Ngadjus, waarvan Hardeland zegt: Penjang sind Tigerzähne, Krokodillzähne, kleine Holzpuppen etc., welche man als tapfermachende Zaubermittel im Gurtel trägt. Grammatik der Dajakschen Sprache, S. 349 n° 16.

[2] Bij de Ajoeh-Dajaks is het eten van hertenvleesch alleen verboden aan hen, die een agit in huis hebben en bij de Riboen-Dajaks bestaat eveneens het verbod, trassi binnenshuis te roosteren.

Olo ngadju, welke men beleedigt door 's avonds nabij hun woonplaats visch te braden en aan wie men vooral honden offert. (Hardeland, op. cit. i. v.)

De Landaksche kamangs leeren wij nog nader kennen bij het babalian.

§ 40. Poedjoet.

Een soort geesten van minderen rang zijn de poedjoets. Zij zijn onzichtbaar voor iedereen, slechts de reuk, die zij verspreiden, kan door den mensch waagenomen worden. De Dajaks weten echter toch, dat de poedjoets van het vrouwelijk geslacht zijn!

De woonplaats van deze geesten is volgens sommigen de kajoe ara, een boom die tot het geslacht der ficeae behoort, en ook op andere boomen groeit, die hij dan grooter wordende door zijne wortels doodt, als het ware wurgt.

Volgens het Mal. woordenboek van Pijnappel is poedjoet = koedjoet; mĕngoedjoet = worgen, zooals bijv. een gewone doodstraf voor vrouwen is.

Ook Hardeland noemt Poedjoet in zijn Woordenboek.

§ 41. Tajam.

Volgens de Dajaks, welke tot den Koemba-stam behooren, wordt de kajoe ara bewoond door den "tajam", een geest, die krankzinnigheid veroorzaakt. [1]

§ 42. Mawing.

Mawing is een geest die bij voorkeur vertoeft in open plekken in het bosch.

§ 43. Pontianaʼ.

Bijzondere vermelding verdient nog de "pontianaʼ". Zooals bekend is, bestaat in den Indischen archipel algemeen het geloof, dat de tijdens hare zwangerschap gestorven, vooral echter de in het kraambed voor de verlossing bezweken vrouwen niet in het graf blijven, doch als spoken in de wereld der levenden terugkeeren. Deze spoken dragen den naam van pontianaʼ. Zoo ook in Landak.

---

[1] Op den weg van Darit naar Prigi bevindt zich ongeveer halverwege een kajoe ara boom, die men niet mag passeeren zonder er een kap met een mes of sabel in te geven. Voor ons deed zulks steeds uit eigen beweging een der ons vergezellende politie-dienaren, opdat het niet „siël" zoude worden over ons.

In haar rug hebben zij een groot gat, waarom zij het haar steeds loshangend dragen, om dit te bedekken.

Om te voorkomen, dat vrouwen, die in het kraambed sterven in pontianaks veranderen, wordt haar lijk op eene bijzondere wijze behandeld.

Zoowel bij Maleiers als bij Dajaks is het gewoonte in het hart, onder den voet, en in de palm van de hand naalden zonder gaatjes te steken; hierdoor niet kunnende opstaan of weg vliegen, worden zij belet pontiana' te worden. [1]

De pontianaks, die de moedervreugde niet hebben mogen smaken, gunnen die ook aan hare zusteren niet, en zijn er dus vooral op uit, miskramen te veroorzaken, of in het algemeen zwangeren leed te doen. [2]

Ook in Landak treft men dit geloof aan. Het is echter in het bijzonder op vrouwen, welke voor het eerst moeder worden en die, welke een kind van het mannelijk geslacht baren, dat zij het gemunt hebben. Het is daarom gewoonte, bij eene bevalling onder het huis, waar deze plaats heeft, damar te branden, waarvan zij de lucht niet verdragen kunnen, de door hen gevreesde koendoer-vruchten (soort kalebas) te leggen en herhaaldelijk te schieten, om hen op de vlucht te drijven.

Met hetzelfde doel wordt het boveneinde van de Dajaksche trap vaak uitgesneden in de gedaante van een menschelijk hoofd.

De vrees van pontianaks voor koendoer-vruchten kon niemand ons verklaren. [3] Daartegenover staat haar lust in nangka-vruchten.

De Dajaksche (en ook de Maleische) vrouwen zijn daarom bang, om des avonds op haar buik te trommelen, want de pontiana' komt dan onmiddelijk op het geluid der holle klanken af, in de meening, dat iemand op een rijpe nangka klopt.

Heeft daarom eene vrouw een onderzoek naar de gezondheidstoestand van haar buik gedaan door er even op te kloppen, dan zal zij onmiddelijk daarna ook eenige slagen doen op haar hoofdkussen, om de pontiana' met de dofklinkende tonen in de waan te brengen, dat zij zich vergist heeft en de nangka nog niet rijp is.

---

[1] Elders legt men daartoe nog een ei in iedere oksel en een glazen kraal in de mond. Zie Skeat, Malay Magic, p. 327 en Wilken, Animisme, Ind. Gids 1885, Dl. I, p. 58.

[2] Wilken o. c. p. 51 sqq of p. 197 sqq van den overdruk.

[3] Het komt ons voor te doen te hebben met een soort sympathetische bezwering, berustende op de beteekenis van het woord „koendoer", terug!

§ 44. Belust op genitalia.

De pontianaks verontrusten vooral vrouwen, welke een jongen ter wereld brengen, omdat zij er vooral op uit zijn, jongens en mannen te emasculeeren.

Bij de Koemba-Dajaks bestaat de volgende legende, welke wij te Bentiang vernamen.

Een man ontmoette eens eene vrouw, zittende onder een entawa' boom. Zij vroeg hem, eenige vruchten uit dien boom te plukken. Hij klom in den boom en wierp er eenige naar beneden. De vrouw beweerde echter, dat zij onrijp waren. Welke wilt gij dan? riep hij haar toe. Zij wees hem toen op zijne geslachtsdeelen. Hij bemerkte nu, dat de vrouw een pontiana' was en ontdeed zich daarop van zijn tjawat (lendekleed), rolde die op en wierp haar deze toe, zeggende: Hier hebt ge ze, haal ze maar uit de tjawat. De pontiana' liep toen snel weg, maar tehuis stierf de man, want in plaats van zijne genitalia was zijne soemangat (ziel) in de tjawat verzeild geraakt, en de pontiana' was er snel mede weggeloopen.

Ontdeed de man zich van zijn tjawat om de pontiana' door het vertoonen van zijn pudendum op de vlucht te jagen? [1]

Wij bekennen vergeten te hebben hiernaar te vragen. Voor vrouwen in gewone omstandigheden is de pontiana' over het algemeen bevreesd. Een man is daarom veilig voor deze geesten, wanneer hij een vrouwenrokje aan heeft Wellicht draagt daarom de balian een sarong op zijn reis naar het zielenland.

§ 45. Vrees voor hoorns.

Als reden, waarom de pontianaks voor vrouwen de wijk nemen geven de Koemba-Dajaks op, dat zij haar haarvlecht voor een hoorn aanzien.

Wij moeten echter verklaren, dat die gelijkenis in werkelijkheid maar zeer betrekkelijk is, maar opmerkelijk is het wel, dat ook elders de vrees van pontianaks voor hoorns bekend is. Volgens onzen zegsman berustte deze vrees weer op het gevaar, dat men haar daarmede in de open wonde in haar rug zou stooten. [2]

---

[1] Zooals dit op de Philippijnen gebruikelijk is. Zie „Een belangrijk boek over de Philippijnen" door Prof. H. Kern. Indische Gids, 1894, blz. 1202, en Animisme v. Wilken I. G. 1885, Dl. I, p. 58.

[2] Zie over het gebruik van hoorns als afweermiddel: Dr. G. A. Wilken's „Iets over de beteekenis der ithyphallische beelden bij de volken van den

Ten slotte nog een aanteekening omtrent de pontianaks, die wij hoorden uit den mond der Temilah-Dajaks Pakoe van Trap. Deze verhaalde ons, dat wanneer de pontianaks 's avonds door de lucht zweven, en hare kreten als van eene schaterlachende vrouw doen hooren, het zeer ongeraden is met de hand het pudendum aan te raken, en vrouwen ook vermijden moeten, de hand op haar boezem te leggen. Opzwelling en ziekte dezer deelen zouden anders al ras het gevolg ervan zijn.

Verklaren kon het hoofd ons dit geloof niet.

Onder de geesten, die gaarne kraamvrouwen kwellen, moet nog genoemd worden de polong pananggalan, welke vooral bij de Maleiers in slechten reuk staat. Het is een soort vampyr, die zichzelve des nachts het hoofd van den romp rijt, waarna de afgescheurde kop met de daaraan hangende ingewanden wegvliegt, om den persoon op te zoeken, dien hij kwellen wil.

Ook deze geest is bij andere volken van het Maleische ras bekend. (Zie over de antoeën der Z. en O. afdeeling van Borneo: Perelaer, ethnographische beschrijving der Dajaks, blz. 28.

Zie verder Wilken's animisme Ind. Gids, 1884, dl. I, blz. 950 sq. en Skeat, Malay magic, pag. 327.

§ 46. Hantoe.

Behalve de reeds genoemde geesten dolen er op aarde nog talrijke andere rond, welke in het algemeen "hantoe" heeten.[1]

§ 47. Pokkengeest.

Sommigen worden met name genoemd. Zoo de "orang bagoes"[2], welke de pokken veroorzaken. Zij wonen op den berg Roban, waar deze ligt is onbekend. De zielen van hunne slachtoffers nemen zij naar dien berg mede.

Indischen Archipel" in de Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië, Deel XXXV. Zie ook Schedelvereering, aanteekening III in de Bijdragen, Deel XXXVIII.

Verder leze men vooral de studie van Serrurier over „Phallisme" in de „Tijdspiegel" van 1896.

[1] In engeren zin is de hantoe de geest van een afgestorvene.

[2] De benaming „orang bagoes" = mooie wezens, voor geesten, welke door de pokken geschonden zijn, komt overeen met het in Atjeh bestaande gebruik de pokken bloemen te noemen, en het verbod, woorden als „dood", „blind", „krom" in tegenwoordigheid van pokkenlijders uit te spreken. Snouck Hurgronje, De Atjehers, Deel I p. 461. Het zelfde betreft „Hantoe Aloes."

§ 48. Geest van het Gebrek.

De Hantoe Apat veroorzaakt rijstgebrek en hongersnood.

Men noodigt hem uit de kampong te verlaten op de volgende manier. Nadat de eerste nieuwe rijst geoogst is, vervaardigt men een miniatuurvlot (rakit) of een miniatuur bootje, waarop men nieuwe rijst, benevens andere spijzen en ingrediënten voor het betelkauwen plaatst. Onder begeleiding van gĕndang en tawak-tawak slag wordt het vlotje naar den kant van de rivier gebracht en aldaar in het water geplaatst, opdat het met den stroom afdrijve. Het doel is, den Hantoe Apat uitgeleide te doen. De offerspijzen dienen hem als proviand tijdens zijne reis. Ook een „barima" heeft daarbij plaats.

§ 49. Hantoe Aloes en Hantoe Serah.

Ziekte onder de padi wordt aan den Hantoe Aloes, muizenplaag aan den Hantoe Serah toegeschreven. Ook deze geesten worden door zoenoffers tot heengaan genoodigd. Men vindt daarom in de rijstvelden vaak mandjes met vruchten voor hen klaargezet. Steeds gaat dit echter vergezeld van het „barimah", waarbij een kip geslacht wordt. Tot het verjagen van booze machten schijnt dus steeds de dewata te hulp geroepen te moeten worden.

(Wordt vervolgd).

INHOUDSOPGAVE.

KORTE BESCHRIJVING VAN HET LANDSCHAP BILA [1].

(Met een kaartje).

Topographie. Het landschap Bila ressorteerende tot de afdeeling Laboean Batoe, residentie Sumatra's Oostkust, wordt begrensd:

Ten Westen: door het landschap Kwaloe, behoorende tot de afdeeling Asahan, en door verschillende nog niet onder geregeld bestuur gebrachte Bataklandschappen gelegen tusschen de afdeelingen Padang Lawas en Toba en Silindoeng der residentie Tapanoeli eenerzijds en het rijk van Bila anderzijds;

Ten Zuiden: door de afdeeling Padang Lawas voornoemd;

Ten Oosten: door de inlandsche rijken van Kota Pinang en Panei, behoorende tot de afdeeling Laboean Batoe, en het Gouvernements-gebied Laboean Batoe;

Ten Noord-Oosten: door de uitwatering der Paneirivier in de straat van Malakka.

De grens tusschen Bila (Sumatra's Oostkust) en Padang Lawas (Sumatra's Westkust) is vastgesteld bij Gouvernements-besluit d.d. 26 Februari 1878 N° 9 sub 2; die tusschen Bila en Kwaloe werd geregeld bij besluit van den Resident der Oostkust van Sumatra d.d. 1 November 1888 N° 203, terwijl de grenzen tusschen de rijken van Bila, Panei en Kota Pinang bij onderlinge overeenkomst door de vorsten zelf zijn vastgesteld.

Het rijk van Bila omvat het grootendeels in de benedenstreken gelegen eigenlijke landschap Bila; verder de in de bovenstreken gelegen onderhoorige rijkjes van Si Pare Pare, Merbau, Poelau Djantan (deze drie landschappen zijn gelegen aan de Merbaurivier), en Rantau Prapat, Si Ringo-ringo, Si Bargot, Si Hare-hare, aan de boven Bila-rivier gelegen.

Het grootste gedeelte van het rijk van Bila is vlak, laag en moerassig terrein, en in de benedenstreken staat de grond gedurende den regenmoesson veelal onder water.

---

[1] Van het Departement van Koloniën ter openbaarmaking ontvangen.

va

.-.-.-.-.- Grens van het Rijk van Bila.
.-.-.-.-.- " " " Gouvernements-gebied.
.... Voetpaden.
Rivieren.

In de bovenstreken, speciaal in het gebied der onderhoorigheden, wordt het terrein heuvelachtig en nabij de Bataklanden zelfs zwaar geaccidenteerd.

Het geheele landschap Bila wordt doorsneden door de Bila-rivier, welke ontspringt op den Dolok Marya, aan de grens van de Bataklanden en van de afdeeling Toba en Silindoeng der residentie Tapanoeli.

Even voorbij de kampong Boekit Tinggi vangt zij aan door het gebied van Bila te stroomen, en neemt in haren verderen loop als rechter zijrivieren op de Ajer Selingsing, de Ajer Batoe Porkas, de Ajer Koendoer, de Soengei Aloeran Naga en de Ajer Bila en, als linker zijrivieren, de Ajer Katiak, de Ajer Bala Mingke en de Soengei Merbau.

Even benedenstrooms van Laboean Bilik, standplaats van den controleur der afdeeling Laboean Batoe, stort de Bila-rivier zich in de Panei-rivier.

De Bila-rivier is tot aan de Kwala Merbau voor kleine, geringe diepgang hebbende stoombootjes zeer goed bevaarbaar.

Boven Kwala Merbau is de Bila-rivier tot aan de kampong Goenoeng Maria voor vrij groote handelsprauwen bevaarbaar; ook de Soengei Merbau is tot aan de kampong van dien zelfden naam vrij goed bevaarbaar.

In de bovenstreken is de grond vruchtbaarder dan in de benedenstreken. Waarschijnlijk tengevolge der jaarlijksche overstrooming van de benedenstreken, waardoor eene massa vruchtbare slib wordt aangevoerd, gedijt echter de rijstcultuur in de lagere streken veel beter dan in de bovenstreken.

In vroegere jaren was de rijstproductie van Bila zeer beduidend, en werd een groot gedeelte daarvan naar de andere aangrenzende rijken en naar Malakka uitgevoerd.

Sedert de laatste vier jaren is hierin evenwel door voortdurend misgewas eene verandering gekomen.

Van rijstuitvoer is sedert dien geen sprake meer, er wordt juist even voldoende geoogst dat de bevolking daarmede in haar eigen onderhoud kan voorzien.

Naast de rijstcultuur wordt thans in de benedenstreken allerwege op vrij groote schaal de klapper-, pinang- en nipahcultuur gedreven. De inlandsche hoofden en ook de bevolking verkrijgen door deze cultures zulke voldoende inkomsten, dat zij allen bij eenige inspanning in een voor inlanders zeer goeden doen kunnen geraken.

Door voortdurend zijn land middels teroesans (kanalen) te drai-

neeren, heeft de Vorst van Bila reeds een belangrijk gedeelte van het midden-gebied van zijn rijk gedeeltelijk of geheel weten droog te leggen.

In dit gedeelte, speciaal in de omstreken van Negeri Lama, hebben zich een vijftien jaren geleden verschillende tabaksondernemingen gevestigd, die evenwel zooveel last van de jaarlijksche overstroomingen ondervonden, dat zij een voor een te gronde zijn gegaan.

Tusschen Negeri Lama en Rantau Prapat werkt nu nog eene Europeesche onderneming, Pangkatan-Estate, waarop alleen Liberia-koffie en para (getah) geplant wordt.

De inheemsche bevolking der bovenstreken plant naast de padi zeer veel djagong aan, en dit product maakt dan ook een belangrijk deel uit van de voedingsmiddelen dier lieden.

Vruchtentuinen, speciaal van doerian en langsat, worden in geheel Bila veel aangetroffen; manggistantuinen komen in de buurt van Negeri Lama veel voor, en zijn meest in particulier bezit van den Vorst van het landschap.

Het inzamelen van boschproducten als rotan, getah, was, kajoe laka enz. maakt ook een belangrijk middel van bestaan der bevolking uit.

De bosschen zijn rijk aan goede houtsoorten. Door den Vorst van Bila wordt met toestemming van het bestuur aan eenige Chineesche planken- en houtzagers vergunning verleend om die houtsoorten te exploiteeren. Aan delfstoffen is het landschap Bila niet bijzonder rijk. In de bovenstreken, namelijk in de nabijheid van de kampongs Si Ringo-ringo, Bandar en Si Bargot wordt in de Bila-rivier en hare kleine zijrivieren een weinig stofgoud aangetroffen; echter in zulk eene geringe hoeveelheid, dat het wasschen van dat erts zelfs door de inlandsche bevolking als niet loonend wordt beschouwd, en daarom dan ook niet wordt bedreven.

Tusschen de kampongs Bandar en Si Bargot komen belangrijke steenkolenlagen voor. Dit terrein is thans in mijnbouwkundige vergunning uitgegeven aan den heer F. van Peski te Medan; het door dien heer in te stellen nader onderzoek zal moeten aantoonen, of de steenkolen-exploitatie van dat terrein met Europeesch kapitaal mogelijk zal zijn.

Bestuur en rechtspraak. In het rijk van Bila wordt het bestuur uitgeoefend door den Vorst en zijne landsgrooten.

De vorstelijke waardigheid is sedert ruim 1½ eeuw steeds in het-

zelfde geslacht gebleven, en van vader op oudsten zoon overgegaan.

In het eigenlijke Bila zijn de landsgrooten de Datoeqs der Soekoe Radja, der soekoe Rawa, der soekoe Rokan en der soekoe Oeloe die, te zamen met den Tongkoe Djaksa, de Karapatan van Bila vormen.

Behalve bovengenoemde worden de Radja's der onderhoorige landschappen van Si Pare-Pare, Merbau, Poelau Djantan, Rantau Prapat, Si Ringo-Ringo, Si Bargot en Si Hare-Hare eveneens tot de landsgrooten gerekend.

De rechtspraak van den Vorst en rijksgrooten van Bila wordt beheerscht door de door dat inlandsch zelfbestuur, na overleg met den controleur van Laboean Batoe, op den 2den Maart 1900 vastgestelde en op den 5den Mei 1901 door den Resident der Oostkust van Sumatra goedgekeurde en bekrachtigde regeling. De plaats, waar de rechtbank zitting houdt, is Negeri Lama of Soengei Djawi-Djawi.

In verband met de uitgestrektheid van het rijk van Bila en de groote last en kosten voor de bevolking van de bovenstreken om hunne zaken en geschillen voor de rechtbank (Karapatan) te Negeri Lama of te Soengei Djawi-Djawi te doen beslechten, werd — mede in verband met de positie der onderhoorige Radja's in de bovenstreken, — bepaald dat in de Oeloe Bila en wel te Rantau Prapat mede eens in de drie maanden een rechtbank voor dat doeleinde zoude zitting nemen, waarin de Radja's van de bovenstreken als leden zouden optreden onder presidium van een door den Vorst van Bila, in overeenstemming met het Europeesch Bestuur, aan te wijzen onpartijdig persoon.

Deze regeling werd op 30 Juli 1896 vastgesteld en door den toenmaligen Resident der Oostkust van Sumatra goedgekeurd.

Bevolking. De bevolking, zoomede het regeerend vorstenhuis, is afkomstig van Pagarroejoeng (Sumatra's Westkust). Ruim 1½ eeuw geleden hebben zij zich van Kota Pinang uit naar de Oeloe-Bila begeven, en zich het eerst te Bandar neergezet. Doordat de Vorsten van Bila zich later in de benedenstreken hebben gevestigd, is daar ook successievelijk bevolking gekomen en wel hoofdzakelijk uit Mandheling.

Het taaldialect, dat in het rijk van Bila gesproken wordt, is dan ook hoofdzakelijk de Mandhelingsche taal.

Het rijk van Bila en onderhoorigheden is schaars bevolkt.

In 't geheel treft men daar aan — volgens door den Vorst verstrekte opgaven — 4676 mannen 4275 vrouwen, 774 jongens en 784 meisjes, derhalve te zamen 10509 menschen.

Klimaat. Het klimaat in Bila is over het algemeen vochtig en warm, doch niet ongezond.

De muskietenplaag is vooral in de benedenstreken zeer groot.

De grootste regenval heeft plaats van October tot einde Januari. In dien tijd staat een groot gedeelte van de benedenstreken onder water.

Tengevolge van de geregeld elk jaar terugkeerende overstroomingen bestaan in de benedenstreken geen wegen of voetpaden. De gemeenschap tusschen de kampongs onderling heeft steeds door middel van sampans te water plaats.

Wegen. Van de telefoonwegen, door het rijk van Bila loopende, wordt intusschen van Negeri Lama uit somtijds gebruik gemaakt, om over de onderneming Pangkatan naar Rantau Prapat te gaan. De bevolking doet dit echter slechts in zeer urgente gevallen, daar zij liever over water reist.

Van Rantau Prapat bestaan zeer slecht onderhouden voetpaden naar Si Bargot, naar Tandjong Medan en Kwala Penarik en naar Si Hare-Hare en Padang Lawas, terwijl mede voetpaden bestaan naar het gebied der om Bila heen gelegen Batakrijkjes.

In de bovenstreken van Bila loopt over Rantau Prapat en Poelau Djantan de telegraaflijn naar Tandjong Balei en Medan; van dezen telegraafweg, eigenlijk ook een voetpad, wordt druk gebruik gemaakt door de bevolking der bovenstreken, zoomede door die van Sumatra's Westkust. Het vervoer van groot vee, speciaal van karbouwen, komende hoofdzakelijk uit Mandheling en Padang Lawas en gaande naar Asahan en Batoe Bahra, is langs bedoelden telegraafweg zeer beduidend.

Dierenrijk. De Bila-rivier en hare zijtakken zijn zeer vischrijk. Tot in de bovenstreken van Bila wordt de vischvangst dan ook algemeen door de bevolking uitgeoefend en voorziet deze ruimschoots in hare behoefte.

Groot wild als tijgers, rhinocerossen, bij tijden olifanten, komen vooral in de bovenstreken nog veelvuldig voor. In de benedenstreken treft men zeer vele krokodillen aan, waardoor geregeld elk jaar verscheidene personen gedood en verslonden worden.

De veestapel in het rijk van Bila en onderhoorigheden is zeer gering; paarden worden alleen ten getale van zes door den Vorst van Bila gehouden, het aantal karbouwen, runderen, geiten en schapen is eveneens niet noemenswaardig.

Huizen. Geregelde kampongs, waar vele huizen bijeenstaan, vindt men weinig in Bila.

Deze zijn slechts aanwezig te Soengei Djawi-Djawi, Negeri Lama, Rantau Prapat, Si Ringo-Ringo, Goenoeng Marya, Bandar, Si Bargot, Tandjong Medan, Kwala Pinarik, Si Hare-hare, Poelau Djautan, Merbau, Si Pare-Pare, en in de Oeloe Merbau de kampongs Sielbonis en Tolang.

Het grootste gedeelte der bevolking woont echter zeer verspreid langs de oevers der rivieren. Het toezicht over deze alleen wonende lieden wordt uitgeoefend door zoogenaamde „Ketoea's”, dat zijn oudsten of hoofden der ladangs.

Aan elk dezer ketoea's is een bepaald gebied aangewezen waarvoor hij te zorgen heeft, terwijl de ketoea's weder ondergeschikt zijn aan de hoogergenoemde Datoeqs. De huizen staan alle op palen.

Alleen aan de woningen der hoofden wordt eenige zorg besteed. Deze zijn dan voorzien van een planken vloer, planken omwanding en pannen dak. De overige huizen zien er over het algemeen slordig uit. Omwanding en dak wordt met atap-nipah bekleed, terwijl de vloer bestaat uit doorgezaagde niboenglatten; lof- of snijwerk treft men slechts bij uitzondering aan de huizen aan.

Rust en orde worden behoorlijk gehandhaafd terwijl de veiligheid van personen en goederen mede weinig te wenschen laat.

Slavernij en pandelingschap. Slavernij bestaat in het rijk van Bila sinds jaren niet meer, wel het pandelingschap. Het totaal aantal geregistreerde pandelingen bedraagt slechts 35, en het is te voorzien dat binnen een niet lang tijdsverloop ook deze instelling geheel zal verdwijnen. De voorschriften, waaraan schuldeischers en pandelingen zich te houden hebben, zijn geregeld bij eene door den Vorst en de landsgrooten van Bila na overleg met het Europeesch Bestuur op den 20sten September 1901 vastgestelde en door den Resident der Oostkust van Sumatra op 14 December 1901 goedgekeurde regeling.

Het voeren van oorlogen, en daarmede gepaard gaande rooven van menschen en goederen, komt sinds jaren niet meer voor. Door de onderwerping van Bila aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement in 1862 is aan dien ouden verderfelijken toestand een einde gemaakt.

Middelen van bestaan. De bevolking van het geheele rijk van Bila is over het algemeen genomen, kalm, rustig, gedwee doch lui. Zij is arm, doch behoefde dit bij een weinig inspanning geenszins te zijn. Zij kent weinig levensbehoeften. Valt nu de rijstoogst bevredigend uit, en wordt er bovendien nog wat verdiend met den verkoop van klapper- en pinang-noten, dan is de bevolking zeer tevreden, en voert zij verder dan ook bijna niets meer uit. Valt de rijstoogst echter tegen, dan wordt in de benedenstreken hard gewerkt aan het maken van atap nipah, terwijl de bevolking der bovenstreken dan genoodzaakt is om boschproducten te gaan inzamelen.

Het hoofdvoedsel der bevolking is rijst, daarnevens moeten djagong en oebi vermeld worden. De rijstcultuur wordt hoofdzakelijk gedreven op droge velden; in de bovenstreken treft men echter enkele sawahs aan, die geregeld bevloeid kunnen worden. In de benedenstreken wordt de padi dikwijls op moeras-gronden uitgeplant; men zou zich kunnen verbeelden sawahs voor zich te zien, doch op deze gronden is geen sprake van regeling van af- en toevoer van water.

Aan kleeding van mannen en vrouwen valt niets bijzonders waar te nemen.

Zij dragen alleen katoentjes en kains van Europeesch fabrikaat, dat hoofdzakelijk door de Chineesche handelaren van Singapore wordt ingevoerd.

Te Soengei Djawi-Djawi treft men een vrij belangrijke Chineesche kamp aan, waar alles wat de bevolking voor kleeding noodig heeft, verkrijgbaar is.

Met uitzondering van prauwen maken, waarin vooral eenige lieden van Negeri Lama zeer bedreven zijn, houdt de bevolking zich met geen enkelen tak van nijverheid bezig.

Wel worden hier en daar aarden kruiken (gendies) gebakken, en zien deze voorwerpen er niet onaardig uit, doch deze nijverheid kan niet van bijzonder belang worden geacht.

Goud-, zilver- en ijzersmeden treft men onder de inlandsche bevolking niet aan.

Deze bedrijven worden uitsluitend door Chineezen beoefend.

De wapens, bij de bevolking in gebruik, zijn lans, parang, toembak lada en geweer.

Belastingen enz. Aan den Vorst en landsgrooten van Bila wordt door het Gouvernement een jaarlijksche schadeloosstelling uitbetaald van f 8750.— voor den afkoop van in vroegeren tijd door het inlandsch zelfbestuur geheven in- en uitvoerrechten.

Met de heffing dezer rechten en accijnzen is voor het landschap Bila thans een Europeesche hoofdopziener der in- en uitvoerrechten belast, met standplaats te Soengei Djawi-Djawi.

Behalve voormelde schadeloosstelling bestaan de inkomsten van den Vorst van Bila nog uit een zeker aandeel der boeten, opgelegd door de Karapatan waarin hij zelf zitting heeft gehouden. Voorts heeft hij het recht, eene belasting te heffen van alle uitgevoerde atap-nipah, welke belasting 0.50 doll. per 1000 stuks atap bedraagt. Voorts heeft hij recht op de zoogenaamde pantjong alas, dat $\frac{1}{10}$ bedraagt van de ingezamelde boschproducten. Dit recht staat de Vorst echter meermalen af aan een of meer zijne familieleden.

Van elken olifant, die in het rijk van Bila geschoten wordt, krijgt de Vorst den rechtertand. In de onderhoorige landschappen komt dit recht niet toe aan den Vorst van Bila, doch aan de daar wonende kleine radja's.

Grondbezit. Het grondbezit is individueel.

Wanneer de bevolking een ladang of een tuin wenscht aan te leggen, kiest zij zelve een aan niemand toebehoorend stuk grond uit, en geeft hiervan slechts kennis aan den ketoea of datoeq. Wanneer daartegen geen overwegende bezwaren bestaan, mag het recht om vrij te beschikken over leegstaanden en niemand toebehoorenden grond nimmer aan de bevolking geweigerd worden.

Heerendiensten. De heerendiensten, welke de bevolking moet verrichten, zijn:

a. wachtdiensten in de kampong;
b. transport van brieven door het Europeesch Bestuur gericht aan den Vorst en landsgrooten of omgekeerd;
c. het bouwen van een huis voor den Vorst, en het leveren van de bouwmaterialen daarvoor;
d. het bewerken en beplanten van ladangs voor den Vorst en ook voor de andere hoofden;

e. het vergezellen van den Vorst op zijne reizen, zoowel als roeiers dan wel als gevolg;

f. hulp verleenen bij het aanleggen van groote werken in het belang van het rijk, zooals het graven van kanalen.

Het verhuizen naar binnen of buiten het rijk van Bila gelegen kampongs wordt ten allen tijde toegestaan, mits te voren door den belanghebbende al zijne zaken ter plaatse zijner laatste vestiging zijn geregeld en hij al zijne aldaar uitstaande schulden heeft afbetaald.

Godsdienst. De geheele bevolking van het rijk van Bila en onderhoorigheden belijdt den Mohammedaanschen godsdienst. In de benedenstreken worden de godsdienstvoorschriften zeer trouw opgevolgd, in de bovenstreken daarentegen laat dit nog veel te wenschen.

Huwelijksrecht. De gewone wijze van huwelijk is die, waarbij het meisje van haren vader gekocht wordt.

Het hiervoor te betalen bedrag „belandja kawin” geheeten, varieert naar gelang der gegoedheid van de ouders der bruid van 40 tot 80 doll. Bij inlandsche grooten en Vorsten wordt natuurlijk beduidend meer betaald. Het betalen van vermelde belandja is dikwijls een groote hinderpaal voor onvermogende jongelieden om met een meisje van hunne keuze te trouwen.

In zulk een geval wordt het meisje, wanneer zij namelijk daarin toestemt, eenvoudig geschaakt. Jongeling en meisje begeven zich dan naar een in de nabijheid wonend hoofd (ketoea) en deelen hem mede, dat zij voornemens zijn met elkaar te huwen. Het meisje blijft dan onder de hoede van zulk een hoofd, dat onverwijld den ouders van jongeling en maagd van het gebeurde moet kennis geven. In zulk een geval mogen de ouders der bruid het huwelijk niet beletten. De „belandja” en de door den jongeling te betalen boete worden dan door het betrokken inlandsch hoofd vastgesteld, en de koopsom moet dan later staande het huwelijk bij gedeelten worden betaald.

Wanneer de „belandja” voor het huwelijk in zijn geheel is betaald, wordt de vrouw het eigendom van den man.

Komt de man dan later te sterven, dan is zijn naaste mannelijke erfgenaam verplicht voor weduwe en kinderen te zorgen en kan deze ook met de weduwe huwen (ganti tiker). Wil de vrouw niet tot zulk een huwelijk overgaan, dan is zij verplicht de „belandja”,

die vroeger voor haar betaald werd, aan de erfgenamen terug te geven.

De kinderen blijven steeds het eigendom der erfgenamen.

De weduwe heeft slechts het recht, de kinderen tot hun zevende jaar bij zich te houden; na dien tijd hebben de erfgenamen het recht, de kinderen van hunne moeder af te nemen.

Wanneer echtscheiding door eene vrouw is aangevraagd, wordt zulks wel eens ingewilligd, maar dan alleen met toestemming van den man en tegen terugbetaling van den vollen bruidschat.

Eene schetskaart van het rijk van Bila wordt hierbij gevoegd.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET LANDSCHAP PANEI EN HET RAJAHGEBIED[1],

behoorende tot de Residentie OOSTKUST VAN SUMATRA.

Met een Kaart[2], in twee deelen, van het landschap Panei.

I. PANEI.

Geschiedkundige beschrijving. Het Bataksche landschap Panei, dat gerekend wordt tot de afdeeling Batoe-Bahra te behooren, vormt met Rajah, Tanah Djawa, Siantar met Bandar en het vroegere rijk Silau, dat thans uiteen is gevallen in Poerba en Dolok Silau, het zoogenaamde Simeloengoen.

Niet ondienstig is het een en ander mede te deelen van de geschiedenis dier staatjes, welke in verband staat met die van Panei.

Panei en Silau vormden vroeger een rijk, „Nagoer" geheeten, welks Vorst zijn verblijf had te Nagoer-Radja. De laatste Vorst, zich niet krachtig genoeg gevoelende, om zijn uitgestrekt gebied te bestieren, en zelf het regeeren moede, verzocht den Sultan van Atjeh eene nieuwe bestuursregeling in zijn rijk in het leven te roepen. Deze gaf aan dat verzoek gehoor en zond zijn gezant naar Nagoer Radja. Eene nieuwe regeling van bestuur kwam tot stand.

Nagoer werd in twee deelen verdeeld, over ieder der deelen zou een Vorst gekozen worden. De keuze tot Vorst over het eene deel, dat later „Panei" zou heeten, viel op iemand uit de marga Poerba Nasoeha, afkomstig uit het Bataksche rijk Pak-Pak, die op dat oogenblik te Soehana-Bolak woonde. Deze plaats moet ge-

---

[1] Beide landstreken werden onlangs gebracht onder rechtstreeksch bestuur. De mededeelingen over Panei werden ontleend aan een verslag van den heer R. H. Kroesen, Controleur van Batoe Bahra; die over het Rajahgebied aan een verslag van den heer W. D. Helderman, Controleur voor de Bataksche Zaken.

[2] Tusschen de namen in den tekst en die in de kaart is niet altijd overeenstemming; de Redactie heeft gemeend beide onveranderd te moeten laten.

Bah Bolom
Kèrijahan
Siantar
Siantar
Bah Bijak
rasoenan

legen hebben bij de „tiga" Roengoe (Poerba), — zij is nu „naporon" (wildernis) geworden. Na zijne verkiezing verhuisde hij naar de plek, waar nu Pamatang Panei staat en waar de Vorst thans nog zijn verblijf houdt. Het andere deel, later „Silau" genoemd, kreeg tot Vorst iemand uit de marga Poerba Tamba, wonende te Malosori.

De Vorst van Nagoer legde zijne waardigheid neder. Van dat oogenblik had het rijk Nagoer opgehouden te bestaan.

De tegenwoordige landschappen Tanah Djawa en Siantar met Bandar moeten eertijds het rijk „Si Tanggang" gevormd hebben, dat omstreeks denzelfden tijd als het rijk Nagoer gesplitst werd.

Een geruimen tijd hadden de vier rijken bestaan, toen hunne Vorsten besloten gezamenlijk naar den Vorst van Atjeh te gaan, ten einde een gèlar, eene Kabèsaran te ontvangen en door hem in hunne waardigheid bevestigd te worden. Bij die gelegenheid zouden de vier genoemde rijken hun naam gekregen hebben. Panei ontving dien naar aanleiding van de omstandigheid, dat de Vorst bij het ontvangen van den gèlar en de kabèsaran gezeten was op eene „pèpaneian" d. i. een bamboe, waarop aanteekening wordt gehouden van de goede en kwade dagen, en waarop uitleggingen zijn gegeven van de voornaamste sterrebeelden en de bewegingen van zon en maan. Silau wordt zoo genoemd om reden de Vorst bij die gelegenheid gezeten was op een „hiau", een Bataksch kleed, dat om de heupen wordt geslagen. Siantar ontleende zijn naam aan het feit, dat de Radja op het oogenblik van zijne uitroeping tot Vorst op eene „pantar" d. i. een vloer van een op palen gebouwd huis was gezeten; terwijl Tanah Djawa dien naam ontving, omdat de Vorst, tijdens hij in zijne waardigheid werd bevestigd, op den grond was gezeten als een javaan, wat eene groote tegenstelling vormt met den Maleier en den Batak, die buitenshuis steeds blijven staan.

Ieder dezer Vorsten kreeg van den Sultan eene „kabèsaran", welke voor den Vorst van Panei bestond uit de navolgende voorwerpen: een „tèrapang" d. i., een kris, een „sèmiga" d. i. een stuk goud, rond van vorm, en eene „gambar ikan boelet." Deze voorwerpen zijn nu nog in het bezit van den tegenwoordigen Radja van Panei.

De onderlinge verhouding tusschen de genoemde rijken is steeds vriendschappelijk geweest; oorlog hebben zij tegen elkander, voor zoover bekend, nimmer gevoerd.

Reeds hadden zij een geruimen tijd bestaan, toen een Tobanees,

uit de marga Seragi Damoetai en afkomstig van Adji Nomba, zich te Pèniboeran, vlak bij Rajah Tongah, plaatsen in het tegenwoordige Rajah gelegen, kwam vestigen. De overlevering zegt, dat die persoon, Si Poerasa geheeten, voor dat hij daar kwam, de karbouwen hoedde van den Vorst van Tongging, dat op zekeren dag een der karbouwen verdween en dat hij, toen hij naar dien karbouw gezocht en het dier gevonden had, besloot het elders te verkoopen. Na lang zwerven kwam hij met den karbouw te Pèniboeran aan en toen hij het dier te drinken gaf, stierf het. Si Poerasa besloot daarop te Pèniboeran te blijven, en plantte daar oebi om in zijn levensonderhoud te voorzien. Op zekeren dag, dat het hoofd van Rajah Tongah op jacht was, ontmoette hij Si Poerasa en nam hem mede naar Rajah Tongah. Si Poerasa bleef in die kampong en kreeg er zulk een invloed, dat hij weldra hoofd daarvan werd. Door ontginning van gronden breidde hij zijn gebied uit. Een zijner nakomelingen huwde een Vorstin (poeang) van Panei en van dat oogenblik is het adat geworden voor de Vorsten van Rajah om eene poeang van Panei tot vrouw te nemen. De oudste zoon, geboren uit het huwelijk van den Vorst van Rajah met eene poeang van Panei, is de troonsopvolger.

Eerst in de laatste helft van de vorige (19de) eeuw trad Rajah op den voorgrond. Door veroveringen breidde het zijn gebied uit. De eerste uitbreiding kreeg het door de verovering van Si Poldas, een landschap tot Panei behoorende. Vorst van Panei was destijds Toean Djontama, dezelfde, die in het laatst van 1899 te Medan overleed, en zijn tijdgenoot in Rajah Toean Rondahaim.

De oorzaak, dat Panei een belangrijk deel van zijn gebied verloor is het volgende geweest.

Het hoofd van het landschap Si Poldas, tot de marga Seragi behoorende, beleedigd, omdat de Vorst in plaats van eene poeang van Panei, die hij gevraagd had, hem eene van Naga Dolok tot vrouw had gegeven, zegde den Vorst de gehoorzaamheid op. Deze, niet bij machte Si Poldas te onderwerpen, riep de hulp in van zijn schoonzoon Toean Rondahaim van Rajah, welke niet lang op zich liet wachten, met een leger Si Poldas binnen viel, het binnen korten tijd veroverde en het veroverde gebied bij het zijne inlijfde. Toean Si Poldas vluchtte uit zijn land, om er nooit weer te keeren. Zijne twee zoons keerden later terug en wonen nu nog te Si Poldas.

Het door Toean Rondahaim veroverde gebied werd door hem in

twee deelen verdeeld. Over het eene deel stelde hij tot hoofd aan een zijner gunstelingen, Ompoe Gelègè of Toean Selain, terwijl het andere deel tot hoofd kreeg Toeau Nagodang of Si Tialam. Eenige jaren na de verovering van Si Poldas werd weer een deel van Panei, en wel het Noordelijke, thans Dolok geheeten het tooneel van den strijd met Rajah.

Alvorens daarover iets te verhalen, dient het een en ander omtrent de geschiedenis van Dolok medegedeeld te worden. Tijdens de regeering van den bet-overgrootvader van den tegenwoordigen Vorst van Panei, kwamen drie broeders van het hoofd van Naga Sèriboe, tot de marga Poerba Girsang behoorende, in zijn rijk en gingen naar Dolok Sèriboe, alwaar de oudste zich vestigde en „goeroe" werd. De twee andere broers gingen naar Pèmatang Panei, waar de tweede spoedig tot „Orang Kaja", een ambt waarover later gesproken zal worden, werd aangesteld. De jongste kreeg daarop den raad van den toenmaligen Vorst van Panei om naar Nagalitang te gaan en de dochter te huwen van den Toean van Nagalitang.

Het grootste gedeelte van het tegenwoordige landschap Dolok werd toen ingenomen door het gebied van het hoofd van Nagalitang, die zijn verblijfplaats zou gehad hebben ongeveer ter plaatse waar nu Pematang Dolok staat, en die den Vorst van Panei als zijn gebieder erkende. Van het bestaan van een landschap met name Dolok was toen nog geen sprake. De jongste der broeders gaf aan den raad van den Vorst van Panei gehoor en verhuisde naar Nagalitang, huwde met de dochter van Toean Nagalitang en bleef wonen in de kampong van zijn schoonvader. Deze liet hem weldra al de bestuurszaken afdoen, zoodat men ten laatste hem als hoofd beschouwde. Hij stichtte nabij Nagalitang een plaatsje, dat hij Pematang Dolok noemde en heette van toen af Toean Dolok. Naar die plaats werd het gebied, dat hij bestuurde, Dolok genoemd.

Toean Dolok, de bet-overgrootvader van den tegenwoordigen Toean Dolok, zou den Vorst van Panei steeds als zijn gebieder erkend hebben. Dit deden zijn opvolgers ook, tot de grootvader van den tegenwoordigen Vorst overleden was, en, daar diens eenige zoon niet in staat was zijn landschap te besturen, als regent in zijn plaats optrad zijn oom, Toean Dolok Kahayan, een der voornaamste hoofden van Dolok. Van het oogenblik van diens optreden als regent nam hij eene houding aan tegenover den Vorst van Panei alsof hij met dezen niets te maken had. Tijdens zijn regentschap gebeurde het, dat Toean Nègèri Dolok, beschuldigd van twee

pèmoeras (donderbussen), tot de poesaka van Toean Dolok behoorende, gestolen te hebben, naar Rajah vluchtte en de hulp van zijn schoonzoon Toean Bènoea Rajah Tongah tegen Dolok inriep. Deze bood zijn schoonvader in zooverre hulp aan, dat hij door Rajahs Negeri Dolok liet bezetten, ten einde die kampong tegen een mogelijken aanval van Dolokkers te beveiligen.

Van een strijd tusschen Rajah en Dolok was nog geen sprake, doch toen eenigen tijd later Toean Rondahaim Vorst van Rajah twee afgezanten nl. Si Teramin, hoofd van Rajah Oesang, en Si Boersok anak boroe (aangehuwd familielid) van den Vorst, naar Dolok zond ten einde eene „boroe" (vrouw), de dochter van Toean Dolok Kahayan voor hem te halen, en die afgezanten op last van Toean Dolok Kahayan gevangen genomen, gedood en opgegeten waren, was Toean Rondahaim zoo vertoornd, dat hij zich gereed maakte om Dolok aan te vallen. Alvorens hiertoe over te gaan beklaagde hij zich eerst over het gebeurde bij zijn schoonvader, den Vorst van Panei, maar, toen deze verklaarde niet bij machte te zijn Dolok te tuchtigen en zelfs het verzoek deed aan Toean Rondahain om Dolok gevoelig te straffen, ook wegens zijne ongehoorzaamheid jegens hem als Vorst, viel een Rajahleger onder Ompoe Gelègè Dolok aan. Gedurende de twee jaren, dat de strijd geduurd heeft, werd het geheele landschap Dolok door de Rajahs veroverd. Het grootste gedeelte der bevolking van Dolok met hare hoofden vluchtte naar Siantar en Bandar en vond daar een goed heenkomen. Toean Dolok Kahayan en Toean Dolok Mèrawang kozen het landschap Padang als hun toevluchtsoord. Gedurende hunne ballingschap droegen zij hun gebied aan Padang over (1881).

Toean Dolok, die in het begin van den strijd naar Siantar was gevlucht, vestigde zich, na zijne opwachting bij den Vorst van Panei op diens hoofdplaats gemaakt te hebben, te Silau Mangei, een plaatsje in Siantar, tusschen Baris en Ampat Toean gelegen, waar hij bleef tot het jaar 1894, toen hij naar Dolok terugkeerde. Dolok werd na de verovering door de Rajahs aan den Vorst van Panei teruggegeven, terwijl de krijgsgevangen Dolokkers ook aan hem overgeleverd werden. In het verlaten Dolok kwamen zich Rajahs vestigen.

Het hoofd van het landschap Bandar, dat tot Siantar behoort, beducht dat, in den oorlog tusschen Dolok en Rajah, de Rajahs zijn gebied zouden overschrijden, had aan de grenzen van Bandar op Doloksgebied overal wachtposten uitgezet. Die wachtposten werden

blijvende nederzettingen en breidden zich uit, toen lieden van Bandar zich vestigden in de door de bevolking van Dolok verlaten kampongs, aan de grenzen van Bandar gelegen. Ook Siantar heeft op die wijze nabij de grenzen op Dolok's gebied nederzettingen verkregen.

Na de verovering van Dolok moest het landschap Sidepmanik, tot het rijk Siantar behoorende, het ontgelden. Van de inwendige verdeeldheid maakte de Vorst van Rajah gebruik om het te veroveren en te annexeeren.

Hierop kwam Tanah Djawa aan de beurt. Reeds was een groot gedeelte van het rijk door de Rajahs onder Ompoe Gelègè en Toean Nagodang veroverd, toen de Vorst van Tanah Djawa, Radja Maligas, met goed gevolg de hulp inriep van Bandar. Het krijgsgeluk der Rajahs keerde, — zij werden verslagen en waren vérplicht Tanah Djawa te verlaten (1885). Sidepmanik en Sipoldas zouden echter nog geruimen tijd na dien onder de heerschappij van Rajah blijven.

In het jaar 1887 werden de Rajahs door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement getuchtigd; de kort daarop gevolgde dood van Toean Rondahain, bracht Toean Kapoeltakan op den troon. Het was onder dezen Vorst, dat Ompoe Gelègè, hoofd van het eene deel van het voormalige Si Poldas, den gèlar ontving van Toean Dolok Merajah, terwijl het hoofd van het andere deel, Toean Nagodang, zich mocht noemen Toean Goenoeng Marijah. Voortaan zouden de landschappen, welke zij bestuurden, Dolok-Maijah en Goenoeng Marijah heeten. Eenige jaren daarna was eene volgens Toean Dolok Maraijah hem door den Toean Anggi van Rajah onrechtvaardig opgelegde boete de oorzaak, dat hij zijn Vorst de gehoorzaamheid opzegde. Hij stelde zich onder de hoede van den Vorst van Siantar, en erkende hem als zijn suzerein. Het gelukte hem een bondgenootschap te vormen met Siantar, Bandar en Panei, waartoe ook toetraden Toean Goenoeng Marijah en Toean Poerba. Dit bondgenootschap had ten doel de Rajahs te beoorlogen en hun rijk te vernietigen. Spoedig begonnen de vijandelijkheden; van Panei en Dolok uit werden de Rajahs bestookt. Reeds was Dolok voor het grootste gedeelte door Bandar en Panei bezet en hadden de geallieerden vele plaatsjes op de Rajahs veroverd, toen de last kwam van den toenmaligen Resident van dit gewest om de vijandelijkheden tegen Rajah zoo mogelijk te doen staken, wat ook gebeurde.

Na de bezetting van Dolok was tusschen Panei en Bandar een geschil gerezen over Dolok, dat door beiden bezet was. Beslist werd,

dat de hoofden, welke tijdens de Rajah overheersching uit Dolok waren gevlucht, in hun vroeger gebied gehandhaafd zouden worden. De bezettingstroepen van Panei en Bandar zouden zich terugtrekken uit Dolok, terwijl Panei op zich nam alles te restitueeren, wat Bandar uitgegeven had voor de bezetting van Dolok. Dolok viel hierdoor weer terug aan Panei, waartoe het steeds behoord had. De hoofden der Rajahs, die zich tijdens hunne overheersching in Dolok hadden gevestigd, zwoeren bij die gelegenheid trouw aan den Vorst van Panei. Op dringend verzoek der hoofden uit Dolok en met bewilliging van den Vorst van Panei werd bepaald, dat tot tijd en wijle de toestand daar rustiger, meer geordend zou zijn, zij zich rechtstreeks in verbinding met den Controleur van Batoe Bahra zouden stellen; een inmenging in de zaken van Dolok heeft dan ook van de zijde van Panei nu nog niet plaats. De door de bondgenooten op de Rajahs veroverde kampongs werden in 1896 aan den Vorst van Rajah teruggegeven voor zoover zij niet tot Panei behoord hadden.

Met ééne kampong werd eene uitzondering gemaakt nl. Kota-Iling. Voor dit plaatsje werd de bepaling gemaakt, dat de Vorst van Rajah het na twee jaren terug zou krijgen, indien hij zich goed gedroeg en bewijzen gaf van trouw aan het Gouvernement. Eerst in het jaar 1900 had de overdracht van Kota Iling aan Rajah plaats.

Wat Toean Dolok Meraijah en Toean Goenoeng Marijah betreft, hun werd in 1896 de keuze gelaten om of weer naar Rajah terug te keeren, of te blijven waar en wat zij waren, in welk laatste geval zij den Vorst van Panei als hun gebieder moesten erkennen; beide hoofden verkozen het laatste.

De splitsing van Si Poldas in twee deelen door Toean Rondahaim, Vorst van Rajah, in het leven geroepen, bleef dus voortaan bestendigd. In den vervolge zou Dolok Meraijah echter Dolok Seriboe, en Goenoeng Marijah, Si Poldas heeten.

Na 1894 is in Simeloengoen een tijdperk van rust ingetreden. Panei met Dolok heeft zich van dien tijd af kunnen herstellen van de wonden, toegebracht door de invallen der Rajahs.

Aardrijkskundige beschrijving; Land en Volk. Het rijk Panei kan in twee deelen onderscheiden worden nl. in Panei en Dolok.

I. Panei, omvattende de landschappen Panei, Si Marimboen,

Bangoen Panei of Sinaman, Si Poldas en Dolok Seriboe, wordt begrensd: ten Noorden en ten Oosten door Siantar, ten Westen door Poerba Raja en het landschap Dolok, ten Zuiden door het Tobameer.

De grenzen met Poerba, Rajah en Dolok zijn eene gebroken lijn, de navolgende punten verbindende: Salbè aan het Tobameer, Naga Panei, Rajah Hoeloean aan de Bah Bolon, Bintang Marijah aan de Bah Hapal, met dien verstande, dat de plaatsen Salbè en Naga Panei tot Panei, Rajah Hoeloean en Bintang Marijah tot Rajah behooren, — vervolgens van Bintang Marijah de Bah Hapal stroomafwaarts tot het punt, waar de Bah Si Djambe in de Bah Hapal stroomt.

Met Siantar heeft het de volgende grens: eene lijn getrokken van het vereenigingspunt van de Bah Si Djambe met de Bah Hapal naar Silau Karyahan, dat tot Panei behoort, en van dit punt eene lijn naar het vereenigingspunt van de Aek Bandar met de Bah Brambang, welke laatste rivier in de Bah Bolom stroomt. Van dat vereenigingspunt is de grens eene "parit", in de richting van Si Marimboen gegraven tot de Bah Byak en van dit punt eene gebroken lijn loopende over de Boentoe Perasoenan, de Boentoe Perilahan, Kota Serhalajosan (Panei), Kota Si Roemboe (Panei), Baroeng² Perloehoetan (Panei), Hambarisan (Panei), de "tiga" Gondrang de Goenoeng Si Pitoe² en Silau Moengoer (eene landtong in het Tobameer uitloopende).

Wat de gesteldheid van den bodem betreft, is Panei van het noorden tot het zuiden zeer geaccidenteerd. Met uitzondering van den Dolok Mantjar-oendoeng, een op zich zelfstaande berg aan het Tobameer gelegen, welke vier toppen heeft te weten: den Dolok Natisoek, de hoogste top pl. m. 1800 voet, den Dolok Toetoek Melajoe, den Dolok Parit Si Djontana en Dolok Mantjaroendoeng, zijn in Panei geene bergen.

Naar het Tobameer helt de grond vrij steil af; die helling is ongeveer een uur loopens lang.

Het geheele land is met uitzondering van het deel, dat ten noorden van Pematang Panei ligt en aan Dolok en Siantar grenst, van de oevers der rivieren, van het gebergte en van de overal verspreid liggende kleine plekken boschgrond, geheel met alang² begroeid. Die kleine plekken boschgrond noemt de Batak "poelau". Werkelijk doen zij zich voor als eilanden in de zee van alang² die er om heen ligt. Ongetwijfeld zijn die "Poelau" nog de overblijfselen van bosschen, welke eertijds Panei bedekt hebben, maar, in den

loop der tijden door menschenhanden werden geveld, ten einde de gronden dienstbaar te maken aan de rijstcultuur. De bodem is schraal, en aan het Tobameer op vele plaatsen rotsachtig.

Het klimaat is vochtig en koel; de grootste regenval heeft plaats van October tot einde Januari.

De rivieren, welke het land doorstroomen, hebben diepe beddingen en steile oevers; zij zijn snelstroomend en niet bevaarbaar.

De voornaamste zijn:

1° de Bal Hapal, in Poerba ontspringende, met haar rechter-zijtak de Bah Kapoel;

2° De Bah Bolon, ontspringende bij de „tiga” Roengoe in Poerba, met hare rechter-zijrivieren: de Bah Simaloen[2] met de Bah Lopan, de Bah Hatimboelan, de Bah Hisir, alle komende van de Dolok Mantjaroendoeng en de Bah Brambang met de Aek Bandar;

3° de Bah Bijak; deze heeft weer tot zij-rivieren de Bah Si Tonggang met de Bah Sawah en de Bah Korah.

Ten slotte dient nog genoemd te worden de Bah Si Tonggali, bij Pèrbalogan in het Tobameer stroomende.

De eenige verkeerswegen zijn de voetpaden, die bijna alle kampongs met elkaar vereenigen. De voornaamste weg loopt van Panei over Bah Kata, Gadjing Bajoe, Si Poldas, Pèngandalian, Bangoen Panei naar de „tiga” Si Boentoean, van welke „tiga” drie wegen naar het Tobameer gaan.

Deze drie wegen, waarvan de eerste twee het meest gebruikt worden zijn:

1° de weg van de „tiga” Si Boentoean over Kota Bajoe, Si Ambatan langs de oostelijke helling van den Dolok Mantjaroendoeng, over Saboengan Dolok, Perdjoedian, Sosor Nangka en Botagen naar de „tiga” Ras, aan het Tobameer gelegen;

2° de weg van de „tiga” Si Boentoean over Negeri naar Dolok Seriboe en van deze plaats langs de Bah Si Maloen[2], langs Radja Ni Hoeta, over Sopo Mèrgoe, langs de westelijke helling van den Dolok Mantjaroendoeng, over Mereboen Panei, langs Perboengaän, over Oeroeng Panei, Si Pepaga, Loemban Batoe en Sòsòr naar Penambean ook aan het Tobameer;

3° de weg van de „tiga” Si Boentoean over Manik Silau, Si Roebe[2], de „tiga” Gondrang en Si Hilèp naar Pèrbalogan.

De eerste twee wegen zijn nog onderling met elkaar verbonden door een weg over Radja Ni Hoeta naar Si Ambatan.

De kampongs zijn daar aangelegd waar levend water te vinden is.

Met uitzondering van die aan het Tobameer, zijn zij alle omgeven door bamboe of door levende pagars ter beveiliging tegen wilde dieren.

Aan het Tobameer is elke kampong eene versterking op zich zelf. Zij is omgeven door aarden wallen van ongeveer manshoogte, die nog beplant zijn met scherp aangepunte bamboe of met bamboe doeri, welke het overklimmen onmogelijk maakt. De kampongs liggen daar vlak bij elkander en zijn op den steilhellenden oever van het meer gebouwd. Waar men op die helling geen vlak gedeelte heeft aangetroffen, is voor dat doel een terras gegraven. Het versterken der kampong is daar eene noodzakelijkheid: niet alleen zijn de kampongs voortdurend met elkaär in oorlog, maar de Tobaneezen komen ook langs de kust van Panei rooftochten houden. Die rooftochten hebben de geheele ontvolking van Oeroeng Panei tot Salbè ten gevolge gehad.

Het aantal huizen in de kampongs is gering; zij zijn echter ruim en ingericht om meer dan een huisgezin te bergen, staan op palen en zijn behalve aan het Tobameer, waar zij eene houten omwanding en een houten vloer hebben, voorzien van omwandingen van gevlochten bamboe en van vloeren van bamboe of niboeng. De dakbedekking is alang-alang, zeer zelden gebruikt men idjoeq. Het ondergedeelte van het huis dient vaak tot stalling van vee en paarden: daar treft men ook de varkenshokken en die voor het pluimgedierte aan.

Panei heeft 85 kampongs.

De bevolking is te onderscheiden in:

1° de oorspronkelijke bevolking, welke van geslacht op geslacht in Panei gewoond heeft; 2° de bevolking, welke zich in den loop der tijden daar gevestigd heeft, door volksverloop uit andere naburige landen zooals Toba en Rajah.

Zijn de Simeloengoen Bataks over het algemeen genomen een kalm, rustig en gedwee volk, anders is het met de Tobaneezen, deze zijn brutaal, twistziek en in de hoogste mate hebzuchtig.

De bevolking is arm, zij moet zich zeer inspannen om in haar levensonderhoud te kunnen voorzien.

Volgens de mij verstrekte opgaven bestaat zij uit: 1565 mannen, 1612 vrouwen, 1069 jongens, 1152 meisjes, 75 slaven, 36 slavinnen.

Haar hoofdvoedsel is rijst, terwijl in de tweede plaats kunnen genoemd worden djagoeng en oebi. De kleeding bestaat voor de mannen uit een kain (hiau) om het middel geslagen, uit eene andere kain, (sabing sèroban) welke bij wijze van slendang over het ge-

woonlijk naakte bovenlijf wordt gedragen en uit een hoofddoek (gotong). De kains zijn van inheemsch maaksel, de hoofddoeken worden van de benedenlanden ingevoerd; kains van Europeesch fabrikaat en baadjes treft men hoogst zelden aan, — enkele hoofden maken er gebruik van.

De vrouwen dragen eene sarong, welke onder de oksel wordt vastgemaakt, zoodat de beenen tot de knieën bloot zijn; enkelen dragen een hoofddoek (boelang[2]), welke van inheemsch maaksel is.

De wapens, bij de bevolking in gebruik, zijn lans, blaasroer, parang, toemboek lada en geweer. De Tobanees is zeer behendig in 't gebruik van den slinger. De vuurwapens zijn bijna alle vuursteengeweren, bij uitzondering treft men er perkussie-geweren aan. Kruit maakt de bevolking zelf, maar op zeer gebrekkige wijze, het is van zeer inferieure kwaliteit.

Het hoofdmiddel van bestaan is de landbouw op droge velden, sawahs zijn er niet. De grond wordt met niboengstokken omgewerkt, de kluiten worden stuk geslagen en de wortels der alang-alang verwijderd, voordat men gaat planten. Eenzelfde ladang wordt vaak vier jaren achtereen gebruikt voor den aanplant van padi, zonder den grond te bemesten; na dien tijd wordt de ladang voor goed verlaten en elders een stuk grond gezocht, geschikt voor de padicultuur. Het uitplanten der padi geschiedt tegen dat de regentijd invalt d. i. in October, terwijl tegen het einde van Januari geoogst wordt. Is de padi gesneden en van de ladang af, dan wordt de grond met oebi, kèladi, djagoeng, tabak of ruikerriet beplant. De padi-aanplant ziet er gewoonlijk slecht uit, — de halmen blijven kort, terwijl de aren weinig korrels dragen. Meestal is de hoeveelheid geproduceerde rijst niet voldoende om in de behoefte der bevolking te voorzien en heeft dan ook invoer van rijst plaats uit Siantar.

Andere cultures dan die van ramboeng, waarmede bij Si Poldas een begin is gemaakt, worden niet gedreven. Vele sirih- en pinang-aanplantingen worden in Panei aangetroffen.

Van beteekenis is de veeteelt, welke hoofdzakelijk in handen is van de hoofden. Het vee, voornamelijk uit karbouwen bestaande, wordt alleen gefokt voor den verkoop in de benedenlanden. Runderen zijn er bijna niet. De paarden zijn voor het meerendeel merries, want de hengsten worden, behalve die, welke voor het dekken dienen, uitgevoerd, zoodra zij voor verkoop geschikt zijn. Varkens en geiten worden gefokt; niet alleen voor eigen gebruik, maar ook voor den verkoop aan de Tobaneezen. Volgens de opgaven zijn in

Panei: 601 karbouwen, 3 runderen, 564 paarden, 1605 varkens, 1033 geiten.

De vischvangst levert slechts voor de bevolking aan het Tobameer een middel van bestaan op.

De voornaamste tak van nijverheid, welke alleen door vrouwen wordt beoefend, is het weven van kains en van hoofddoeken voor vrouwen bestemd. De grondstof voor het weven, nl. de boomwol, wordt van Tanah Djawa en Siantar uitgevoerd naar Toba, — de Tobaneezen maken daarvan garens en voeren die garens weer in Simeloengoen in.

Het aantal goud- en zilversmeden is in Panei gering. Zij vervaardigen hoofdzakelijk sieraden, — de ijzersmeden wapens. Goud, zilver en ijzer worden uit Toba ingevoerd.

Twee marktplaatsen van belang zijn de „tiga" Siboentoean, de voornaamste, waar om de vijf dagen en de „tiga" Ras, aan het Tobameer, waar om de drie dagen markt wordt gehouden. Op die plaatsen worden zoowel producten van Panei als van het overig deel van Simeloengoen verruild tegen hetgeen de Tobaneezen ter markt brengen. Deze verruilen hoofdzakelijk paarden, karbouwen, zout, gambir, edele metalen, ijzer, kalk, matjes, garens, tegen varkens, geiten, honden (eene lekkernij voor den Tobanees), kains, sirih, pinang, boomwol, tabak en bamboe. Als gangbaar betaalmiddel gelden op die markten de pilaardollar en het Atjehsche goudgeld.

Zooals hierboven reeds vermeld bevat Panei 85 kampongs. Aan het hoofd van iedere kampong staat een penghoeloe; in het bestuur wordt hij bijgestaan door op zijn hoogst drie „kèrdjahan" (d. z. wijkmeesters), en een „anak boroe."

De penghoeloe kiest de kèrdjahan in zijne kampong zooveel mogelijk uit de personen van de marga waartoe hij zelf behoort; ook de „anak boroe" wordt door den penghoeloe gekozen, maar kan niet van dezelfde marga zijn. De „anak boroe" moet van zulk een stand zijn, dat hij waardig geacht wordt eene dochter of een vrouwelijk familielid van den penghoeloe te huwen.

De waardigheid van penghoeloe is erfelijk. De oudste zoon, geboren uit het huwelijk van den penghoeloe met eene vrouw van stand, is diens opvolger; is deze overleden, afwezig of niet in staat zijn vader op te volgen, dan wordt de jongste zoon uit dat huwelijk gesproten, penghoeloe; verkeert deze in dezelfde omstandigheid als de oudste zoon, dan eerst komen de andere broeders uit hetzelfde

huwelijk geboren in aanmerking; laat de overleden penghoeloe geen zoons na, dan vervalt zijne waardigheid aan een zijner broers. Bij ontstentenis van mannelijke bloedverwanten van den overledene wordt een geschikt persoon uit de marga, waartoe de overleden penghoeloe behoorde, gezocht, aan wien de vacante betrekking kan worden opgedragen. Ieder nieuw opgetreden penghoeloe moet erkend worden door het hoofd van het landschap waaronder zijn kampong ressorteert. De oudste kèrdjahan is plaatsvervanger van den penghoeloe.

Eene verzameling van kampongs vormt met hare moeder-kampong de „Oeroeng."

De „Oeroeng" Panei omvat de navolgende onderdeelen: Panei met 14 kampongs, — Si Marimboen met 1 kampong, — Bangoen Panei of Sinaman met 35 kampongs, — Si Poldas met 13 kampongs en Dolok-Seriboe met 22 kampongs.

De Vorst van Panei is tevens hoofd van het landschap van dien naam. Aan het hoofd van elk der andere staat een toengkat, die tevens penghoeloe is over de kampong waarin hij woont. De gezamenlijke landschappen hebben den Vorst van Panei tot hoofd, die, behalve dat hij hoofd is van het landschap Panei, ook penghoeloe is over de plaats Pèmatang Panei, waar hij verblijf houdt. Met zijne drie kèrdjahan, die respectievelijk de titels voeren van Orang Kaja, Toean Soehi, Toean Kèpèsong, en met den „anak boroe Kota" voert de Vorst het bestuur over Pèmatang Panei. Hij is verplicht een zijner vrouwen te nemen uit de prinsessen (poeang) van het Vorstenhuis Siantar.

De oudste zoon, uit zijn huwelijk met eene poeang van Siantar geboren, is troonsopvolger. De jongste broer van den Vorst, evenals deze tot moeder hebbende eene poeang van Siantar, wordt „Toean Anggi" genoemd. Hij is bij afwezen van den Vorst diens plaatsvervanger, en volgt hem in die waardigheid op, indien deze geen zoons nalaat. Hij treedt als hoofd op over de kinderen van den Vorst, indien zij bij diens overlijden nog onmondig zijn, en neemt gedurende de minderjarigheid van den troonsopvolger het bestuur over het rijk waar.

De tegenwoordige Vorst heet Toean Djodiamat. Behalve zijn vollen broeder, den Toean Anggi, Saimahoeroeng geheeten, heeft hij nog vier halve broeders; drie hunner zijn nog zeer jong; de oudste heet Toean Gorah, — hij is hoofd van Silau Karijahan. Ook leeft nog een oom van den Vorst, Toean Baris Tongah genaamd.

De inhuldiging van den Vorst geschiedt op plechtige wijze. Nadat

alle hoofden van het rijk vereenigd zijn, brengen Toean Dolok en Toean Si Marimboen hem de eerste hulde; zij roepen hem vervolgens tot Vorst van Panei uit en de overige aanwezigen volgen daarin na. Als blijk van hulde bij die gelegenheid, zijn Toean Dolok en Toean Si Marimboen verplicht den Vorst ieder een slaaf, een karbouw en $ 24 te geven; Toean Sinaman, Toean Si Poldas en Toean Dolok Seriboe, benevens de Orang Kaja en de Toean Soehi een karbouw en $ 24; de Toean Kèpèsong en de anak boroe kota een geit en $ 12; de penghoeloe kampong een geit en $ 6, terwijl ieder huisgezin met een kip, wat rijst en $ 0.50 kan volstaan.

De Vorst is verplicht de vrouwen van zijn overleden vader, met uitzondering van zijne moeder, te huwen.

Alle familieleden van den Vorst stellen zich borg voor de schulden, door den overledene nagelaten.

De rechtspraak berust in eerste instantie bij de karapatan kampong, bestaande uit: den penghoeloe, de drie kèrdjahan en den anak boroe.

In overtreding- en misdrijfzaken mag deze karapatan eene maximum boete opleggen van $ 12. Slechts de helft der opgelegde boete behoeft door den veroordeelde betaald te worden. De boeten worden onder de leden van de karapatan verdeeld. In civiele zaken neemt zij kennis van vorderingen, $ 12 niet te boven gaande. De helft van het bedrag van de vordering krijgt de karapatan, terwijl de andere helft toekomt aan dengene, wien de vordering toegewezen is. Behalve dat de verliezende partij de vordering betaalt, eischt de karapatan van haar nog de zoogenaamde „pemboeris lopo”, gerechtskosten; een vast bedrag is daarvoor niet aangegeven. Wat medegedeeld is over de boeten, de vorderingen en de gerechtskosten geldt ook voor de hoogere rechtbanken.

Van de karapatan kampong is appèl mogelijk bij de karapatan voorgezeten door den toengkat; deze karapatan bestaat uit den toengkat, de drie kèrdjahan, den anak boroe van de kampong, waarin de toengkat woont en de kamponghoofden onder den toengkat staande; zij mag eene maximum boete opleggen van $ 48 in overtredings- en misdrijfzaken; in civiele zaken mag zij kennis nemen van alle vorderingen, de $ 48 niet te boven gaande. Appèl van deze karapatan is weer mogelijk bij den Vorst, die de zaken in appèl behandelt met de kèrdjahan en den anak boroe van Pèmatang Panei.

Boeten in de overtredings- en in misdrijfzaken, de $ 48 te boven gaande, worden opgelegd door de groote karapatan, de zoogenaamd „karapatan pertongah banggal”; alle civiele vorderingen, de $ 48

te boven gaande, worden door haar behandeld. Voorzitter der groote karapatan is de Vorst of diens plaatsvervanger, Toean Anggi; bij ontstentenis van den Toean Anggi wijst de Vorst zijn plaatsvervanger aan.

Leden der groote karapatan zijn: Toean Anggi, de broers van den Vorst, Toean Baris Tongah, de Orang kaja, de Toean Soehi, de Toean Kèpèsong, de anak boroe, de Radja Gèraha (hoeloebalang), Toean Si Marimboen, Toean Sinaman, Toean Si Poldas, Toean Dolok Sèriboe. Behalve den Vorst of diens plaatsvervanger, Toean Anggi, de kerdjahan en den anak boroe van Pematang Panei moeten minstens twee toengkats deze karapatan bijwonen, om hare uitspraken geldig te doen zijn. De Orang kaja is de Djaksa der groote karapatan, in welke hij veel invloed heeft. Andere straffen dan doodstraf en boeten worden niet opgelegd.

De doodstraf is afkoopbaar met $ 120 en een karbouw. Vroeger was in de navolgende vier gevallen de doodstraf niet afkoopbaar: 1e wanneer iemand zich had afgegeven met eene vrouw van den Vorst, 2e wanneer iemand diefstal had gepleegd in de woning van den Vorst, 3e wanneer iemand handelingen gepleegd had, waardoor de rust en orde in het rijk in gevaar werden gebracht, 4e ingeval van hekserij. Op verzoek van zijne familieleden kon echter de ter dood veroordeelde als slaaf worden verkocht buiten het rijk.

Het grondbezit is communaal. Slechts bij het kiezen van een stuk grond om ladang aan te leggen dient de bevolking haar kamponghoofd te raadplegen.

De heerendiensten, welke de bevolking moet verrichten zijn:

a. wachtdiensten in de kampong; *b.* hulp in nood bv. wanneer eene kampong wordt bedreigd door vijandelijke benden; *c.* het bouwen van een huis voor den Vorst en het leveren van de bouwmaterialen daarvoor; *d.* het bewerken en beplanten van ladangs voor den Vorst en ook voor de andere hoofden; *e.* het vergezellen van den Vorst op zijne reizen.

Niemand mag van de eene plaats naar de andere verhuizen voor hij zijne schulden heeft betaald; is hij betrokken in een overtreding-, misdrijf- of in eene civiele zaak, dan dient hij met verhuizen te wachten tot zijne zaak berecht is. Van zijn voornemen geeft hij kennis aan den penghoeloe, wien hij, naargelang hij meer of minder bemiddeld is, een varken, eene geit of eene kip aanbiedt. Wil hij naar een ander land verhuizen dan betaalt hij bovendien $ 10, waarvan de toengkat de helft krijgt.

De inkomsten van den Vorst zijn, behalve het aandeel in de boeten opgelegd door de karapatan, welke hij voorzit, het aandeel in de helft der civiele vorderingen en van de pèmboeris lopo, de zoogenaamde „tjoekei” (soehei). Van de uitgevoerde artikelen heft de Vorst een zeker recht; dit geschiedt te Si Djambè, waar alles moet passeeren. Vóór de verovering van Dolok door de Rajahs werd die tjoekei te Pèrdagangan Toeroenan, een plaatsje aan de Bah Hapal, tot Bandar behoorende, geheven. Verder krijgt de Vorst van elken olifant, welke geschoten wordt, den rechtertand.

De pantjong alas, welke $\frac{1}{10}$ bedraagt van de ingezamelde bosch-producten, is eene inkomst voor den penghoeloe van de kampong, in wiens ressort de bosch-producten verzameld worden.

De slaven worden onderscheiden in:

a. djabolon taban d. z. de gevangenen, in den krijg gemaakt; daartoe behooren ook vrouwen en kinderen; zij kunnen vrij gekocht worden tegen betaling van $ 32.

b. djabolon tangga, die door erfenis worden verkregen; hun losprijs is $ 48.

c. djabolon balian, slaven, die door koop van den eenen meester op den andere overgaan; een losprijs is voor hen niet vastgesteld.

d. djabolon beroetang, nl. zij, die hunne schulden of de hun opgelegde boeten niet kunnen betalen. Betalen zij, wat zij schuldig zijn, dan zijn zij vrij.

e. djabolon ajapan; hiertoe vervallen alle kinderen, wier ouders overleden zijn en wier lot zich niemand heeft aangetrokken. Tegen betaling van $ 12 losprijs, zijn zij vrij.

f. Satengah djabolon of half-slaven; tot deze groep behooren de slaven, die met toestemming van hun meester met vrije mannen of vrouwen huwen; de losprijs voor de half-slaven is $ 24.

Kinderen, geboren tijdens de ouders slaven of half-slaven waren, blijven in den toestand waarin de ouders zich bevonden; zij moeten bij eventueelen verkoop der ouders ook vrij gekocht worden. De kinderen, geboren nadat de ouders zich vrij gekocht hebben, zijn vrij.

De slaven moeten bij hunne meesters inwonen, uitgezonderd de half-slaven en de gehuwde poesaka slaven; deze laatsten mogen hun eigen huis bewonen, maar moeten dan in hun eigen onderhoud voorzien. De slaven zijn verplicht het werk, dat de meester hun opdraagt, te verrichten, terwijl ingeval van onwil of ongehoorzaamheid de meester hen kan kastijden, of opsluiten.

De priesters of „goeroe” bemoeien zich noch met bestuurs- noch

met gerechtszaken; zij verkoopen medicijnen en zijn tevens wichelaars. Voor dat men iets van belang onderneemt, worden zij steeds geraadpleegd.

II. Dolok. Volgens bekomen mededeelingen zouden de grenzen van Dolok, vóór dat de Rajahs het veroverden, de volgende geweest zijn:

ten Noorden, met de landschappen Tandjong Kasau, tot Batoe Bahra behoorende, en met het landschap Padang van de afdeeling Padang en Bedagei: eene rechte lijn van het vereenigingspunt van de Soengei Pèrapat met de Bah Hapal, tot Simpang Empat en van dit punt eene lijn tot Mordjan, een plaatsje gelegen aan de samenvloeiing van de Bah Si Gonting, met de Bah Gilang;

ten Westen, met het landschap Padang en het rijk Rajah: eene rechte lijn van de samenvloeiing van de Bah Si Gonting met de Bah Gilang tot het punt waar de Bah Nalipang en de Bah Ranggasan samenkomen, — vervolgens de Bah Ranggasan stroomopwaarts tot de grens van het groote bosch, Taloen Poesoet genaamd, aan den voet van den Dolok Simbolon;

ten Oosten, met Bandar en Siantar en het eigenlijke Panei, de Bah Hapal van de samenvloeiing van de Soengei Perapat met de Bah Hapal, deze laatste stroomopwaarts tot Taloen Kondoet, dat tot Panei behoort;

ten Zuiden, met het rijk Rajah door eene lijn van het punt, waar de Bah Ranggasan het bosch Taloen-Poesoet uittreedt, naar Parit Lèmboe en van hier eene lijn tot Taloen Kondoet.

Na den inval der Rajahs is een groot gedeelte van Dolok nl. Dolok Kahaijan en Dolok Mèrawang aan Padang gekomen (1881); in dat gedeelte bevinden zich reeds ondernemingen van landbouw; op het oogenblik zijn de grenzen van Dolok met Padang niet met juistheid aan te geven.

De bodem van Dolok is in het Noorden grootendeels vlak, in het Zuiden eenigszins heuvelachtig. Het geheele landschap is bedekt met bosch; de grond is vruchtbaar, en voor cultures zooals tabak zeer geschikt. Bergen treft men in Dolok niet aan.

De rivieren, welke het land vrij diep insnijden, voor het meerendeel zijrivieren van de Bah Hapal, zijn onbevaarbaar. De voornaamste dezer rivieren zijn: de Bah Bolong met de Bah Serban en de Bah Dihon; verder de Bah Hoong. Andere rivieren zijn: de Bah Telang en de Bah Soeloh, (op de kaart Soelan) welke met elkaar samenkomen en vervolgens ééne rivier vormen, welke in de Bah Ranggasan vloeit.

Wegen zijn er niet, alleen voetpaden, die de kampongs met elkaar verbinden.

De kampongs zijn evenals in Panei met bamboe- of met levende paggers omgeven en bevinden zich op plaatsen waar levend water is. Zij bestaan gewoonlijk uit een gering aantal huizen, welke echter verscheidene huisgezinnen kunnen bergen.

Gedurende den oorlog met Dolok en Rajah hebben zich op Dolok's gebied lieden van Bandar en Siantar gevestigd. Na de verovering van Dolok door Rajah vestigden zich daar ook Rajahs, zoodat van het aantal kampongs in Dolok, 51 bedragende, 20 door Dolokkers, 12 door Rajahs, 10 door Bandareezen en 9 door Siantareezen worden bewoond.

De bevolking bestaat volgens opgaven uit: 574 mannen, 468 vrouwen, 371 jongens, 350 meisjes, 12 slaven, 7 slavinnen.

Haar hoofdmiddel van bestaan is landbouw en meer speciaal de rijstbouw, die alleen op ladangs gedreven wordt. Hetzelfde stuk grond wordt voor de padi-cultuur drie jaren gebruikt en dan voor goed verlaten. De padi wordt tegen dat de regens goed invallen, d. i. in October uitgeplant, terwijl tegen het einde van Januari geoogst wordt; daarna worden tweede gewassen geplant zooals oebi, keladi, djagoeng. De rijstproductie is voldoende om in het levensonderhoud der bevolking te voorzien. Tabak wordt voor eigen gebruik geplant. In de streek aan het landschap Bandar grenzende treft men vele ramboeng aanplantingen aan.

De veeteelt heeft niets te beteekenen. Groot vee vindt men in Dolok bijna niet, daarentegen veel geiten en varkens, welke gefokt worden voor eigen gebruik. Volgens de opgaven zou de veestapel bestaan uit: 11 karbouwen, 421 geiten, 605 varkens, 16 paarden.

Een voornaam middel van bestaan is het inzamelen van boschproducten, die voor het meerendeel naar Perdagangan Toeroenan gebracht en aldaar verkocht worden.

Geen bepaalde takken van nijverheid worden door de bevolking beoefend; vroeger werden kains geweven, thans gebeurt dat niet meer, omdat het goedkooper is Bataksche kains en kains van de benedenlanden te koopen dan die zelf te maken. Bataksche kains worden van Panei, Siantar en Bajah ingevoerd.

Goud- zilver- en ijzersmeden treft men in het landschap niet aan. Parangs en veldgereedschappen worden in de benedenlanden gekocht.

Het kampongbestuur is volkomen gelijk aan dat in Panei.

In de rechtspraak bestaat verschil. De karapatan kampong mag

in overtredings- en in misdrijfzaken eene maximum-boete van $ 120 opleggen, waarvan slechts $ 48 behoeft betaald te worden. In civiele zaken neemt zij kennis van alle vorderingen, $ 48 niet te bovengaande. De boeten worden verdeeld onder de leden der karapatan. In civiele zaken krijgt de karapatan de helft van de toegewezen vordering, terwijl zij ook de „pèmboeris loppo" eischt. Appèl van deze rechtbank is mogelijk op de karapatan, welke voorgezeten wordt door het hoofd van het landschap Dolok, dat de zaken behandelt met zijn kèrdjahan en den anak boroe van Pèmatang-Dolok.

De karapatan voorgezeten door het hoofd van het landschap, waarvan ook leden zijn de hoofden van Mèranggir, Dolok Kètaran, Nègeri Dolok en vroeger ook die van Dolok Kahayan en Dolok Mèrawang kan in overtredings- en in misdrijfzaken eene maximum boete opleggen van $ 240. Hoogere boeten worden niet geheven. In civiele zaken neemt zij kennis van alle vorderingen, de $ 48 te bovengaande. Deze karapatan is de hoogste rechtbank in het landschap. Geen zaken van Dolok worden voor de groote karapatan in Panei gebracht. De karapatan te Pematang Dolok heeft echter na den oorlog met de Rajahs geene zitting meer gehouden, omdat geene zaken zijn voorgekomen, die daar behandeld moeten worden.

Een grooten invloed op de stemming der karapatan had Rah Ketèbèt of Rah Besi, vroeger een der kèrdjahan van Pematang Dolok en vertegenwoordiger van den Vort van Panei in de karapatan van Dolok.

De doodstraf is afkoopbaar gesteld met $ 240 en 1 karbouw. Wat in het verslag over Panei medegedeeld is over de belastingen, de heerendiensten, de slaven en de priesters, geldt ook voor Dolok.

II. RAJAH.

Geschiedkundige en politieke beschrijving. Het tegenwoordige Rajah is volgens overlevering van Adjie Nomba uit, dicht bij het Tobameer gelegen, gesticht. Langzamerhand breidden de hoofden hun land uit; in het noorden o. a. ten koste van het rijkje Nagoer, waarvan nu nog alleen de kampong Nagoer Radja bestaat [1], die tegenwoordig onder Padang ressorteert.

De grootste uitbreiding van het Rijk heeft Rajah aan den vader

[1] Zie omtrent het uiteenvallen van het Rijk Nagoer, het verslag over Panei.

van den tegenwoordigen vorst Toehan Kapoeltakan, aan Toehan Rondahaim, te danken. Vooral naar het Westen vergrootte deze zijn gebied ten koste van Dolok, welk laatste rijkje nu nog een aantal kampongs met de omliggende gronden terugeischt.

Van Toehan Rondahaim kan gerust gezegd worden, dat hij in zijn land almachtig was. Deze macht berustte echter geenszins op de aanhankelijkheid van zijne ondergeschikte hoofden en bevolking, maar op de groote vrees, die men voor hem koesterde. Kleine vergrijpen en overtredingen werden maar te dikwijls met den dood gestraft. Liet iemand een welgevallig oog op één zijner 120 vrouwen vallen, dan kon hij er zeker van zijn, dat zijn doodvonnis geveld was. Aan groote gestrengheid paarde hij groote hebzucht. Vele rechten, aan de mindere hoofden volgens de adat toekomende, eigende hij zich wederrechtelijk toe; zoo trok hij met voorbijzien van alle hoofden de pantjong alas tot zich, waardoor hem 10 pCt. van alle ingezamelde boschproducten toevielen; voor vreemdelingen bedroeg deze belasting $\frac{1}{3}$ van het ingezamelde product. De meeste boschproducten werden echter door zijn eigen lieden ingezameld. Dat de hoofden door deze willekeurige handelwijze ten zeerste tegen hem waren ingenomen, behoeft geen betoog. doch niemand durfde zich tegen hem verzetten. Volksverloop naar de Benedenlanden, naar de Bovenlanden van Batoe Bahra en naar Dolok, vond op groote schaal plaats.

In 1887 werd Toehan Rondahaim door het Gouvernement getuchtigd; niet lang daarna volgde zijn zoon Toehan Kapoeltakan hem op. Deze wachtte zich wel het schrikbewind van zijn vader voort te zetten en toonde zich steeds vreedzaam gezind, totdat hij later zelfs verzocht, onder ons rechtstreeksch bestuur te worden gebracht.

Toehan Kapoeltakan, ofschoon reeds verscheiden jaren vorst van Rajah heeft zich tot nu toe nog niet de aanhankelijkheid van zijne ondergeschikte hoofden weten te verwerven doordat hij nog gedeeltelijk de rechten, indertijd door den overleden Rajahvorst wederrechtelijk aan zich getrokken, voor zich behoudt. Zoo mag geen hoofd (of diens onderhoorigen) in zijn eigen gebied, boschproducten inzamelen, zonder vooraf vergunning van den vorst gevraagd en verkregen te hebben. De vergunning wordt wel is waar niet geweigerd, doch steeds wordt een maximum van inzameling door hem vastgesteld, opdat hij door zijn eigen lieden een deel voor zich kan laten inzamelen. Verscheiden hoofden zouden zich gaarne aan zijn gezag onttrekken en gemeene zaak maken met Dolok,

dat, zoo het er kans toe zag, zich weer in het bezit zou willen stellen van de vroeger ontnomen kampongs. Toehan Kapoeltakan, dit gevaar wel inziende, heeft zich indertijd van een sterken bondgenoot voorzien in Toehan Poerba, door een huwelijk te sluiten met diens zuster. Toch voelt Toehan Kapoeltakan zich niet zeker en is dit één der oorzaken, dat hij door onderwerping aan het Gouvernement zich van diens steun wil verzekeren. Een andere drijfveer voor zijn toenadering tot het Gouvernement is baatzucht, omdat, wanneer hij eenmaal onder onze suzereiniteit is gekomen, zijn land openstaat voor landbouwondernemingen, die hem niet te verwerpen voordeelen zullen opleveren.

Voor den tegenwoordigen toestand is nog het volgende niet van belang ontbloot.

In vroegere jaren woonde in Batoe Bahra een Bengkoelees Mohamad Said, hier Lobei Mohamad Said genaamd. Indertijd werd hij dikwijls vandáár naar Rajah gezonden voor politieke aanrakingen. Nadat Rajah door ons geslagen was, vertrok hij daarheen. In hoeverre hij bij deze gelegenheid Rajah van dienst is geweest, is mij onbekend; wel echter is het een feit, dat hij, kort na zijn komst in Rajah met eene zuster (doch van een andere moeder) van den tegenwoordigen vorst in het huwelijk trad, waarna hij, geheel buiten den Karapatan om, tot Djaksa van Rajah werd verheven; hij schijnt een geslepen inlander, geheel op de hoogte van ons bestuur en rechtswezen.

Behalve evengenoemde zuster is er nog eene, gehuwd met een Mandhelinger, schrijver van den vorst. Beide bedoelde personen zijn mohammedanen en hunne vrouwen zijn bij het huwelijk tot het Islamisme overgegaan. Deze overgang tot een anderen godsdienst heeft niet weinig de ontevredenheid der heidensche bevolking opgewekt. De hoofden zien ook met leede oogen naar Mohamad Said, daar deze het geheele vertrouwen van den vorst geniet, in alles zijn raadsman is en de vorst dikwijls, buiten den Karapatan om, alleen in overleg met Mohamed Said, allerlei bevelen en verordeningen uitvaardigt.

A a r d r i j k s k u n d i g e b e s c h r i j v i n g ; l a n d e n v o l k. De grenzen van Rajah zijn, voor zoover het op dit oogenblik zijn gezag uitoefent:

in het Noorden, de grens met Padang en Bedagei, zooals die op de topografische kaart is aangegeven;

in het Oosten, Batoe Bahra met de daartoe behoorende bovenlanden en Panei;

in het Westen, Dolok Silau en in het Zuiden, Poerba.

Door zijn natuurlijke gesteldheid is Rajah in drie deelen te verdeelen. Het Noordelijk gedeelte komt, wat gesteldheid van bodem en klimaat aangaat, overeen met de naburige landschappen ter Oostkust van Sumatra. Daarna het gebergte, bijna ontoegankelijk door zijn steile hellingen en diepe ravijnen, waar trouwens bijna niemand woont; en eindelijk, het Zuidelijk deel, de hoogvlakte, die aan Poerba grenst.

Het Noordelijk deel is een groote vlakte, doorkruist door diep ingesneden riviertjes, die zoowel aan de noordelijke als aan de zuidelijke helling van het gebergte haren oorsprong hebben, en waaruit de Soengei Pagoerawan, de S. Bolian (Padangrivier), de S. Beloetoe (Bedageirivier) en de S. Karei zich vormen.

Bosch treft men er weinig aan, alleen de rivieroevers zijn met hoog geboomte bezet, terwijl het overige deel grootendeels met alang alang is begroeid. Toch is de bodem niet onvruchtbaar en zouden vooral de aan de bergen grenzende gronden zich zeer goed leenen voor de koffiecultuur, waarmede de Djaksa van Rajah reeds zeer goede resultaten heeft verkregen. Ook de verbinding met de benedenlanden zou weinig bezwaren opleveren.

Het middengedeelte, waar de Dolok Simbalon, de D. Belin, de D. Perapat en de minder hooge D. Si Gotas, Si Hotang, Si Antarsa, Si Dorham, Si Maroepat en Si Marsoepoe zich verheffen, is een zwaar te doorworstelen terrein. Het is mogelijk, dat door technici een goede weg daar is aan te leggen, maar waarschijnlijk zullen de hindernissen aldáár te groot zijn om behoorlijke verbindingswegen tusschen het Benedenland en het zuidelijk Rajahgebied (de hoogvlakte) te maken. In dit middengedeelte vindt men nog prachtige oerwouden met overvloedig en uitnemend timmerhout. Ook boschproducten als rottan en getah worden daar in groote hoeveelheden ingezameld.

Eénmaal het gebergte gepasseerd, komt men op de hoogvlakte. Deze vlakte is eigenlijk een heuvelterrein, doorsneden door meestal niet diepe ravijnen, waaronder echter eenige zeer diepe zijn. In de ravijnen en op enkele lagere gedeelten van die vlakte treft men nog zwaar bosch aan, het overige land is deels met jong bosch, deels met alang alang en hoog gras (roempoet pait) begroeid. Het meeste jonge bosch vindt men in de nabijheid van het gebergte.

Vroeger moet dit gedeelte ook met zware bosschen zijn bedekt geweest, maar de aanleg van uitgestrekte ladangs heeft deze vernietigd.

Rijst, ofschoon steeds verbouwd, groeit hier zeer slecht. De halmen blijven kort en de aren hebben weinig korrels, zoodat, om in de behoefte van voedingsmiddelen te voorzien, daarnevens steeds veel mais en aardvruchten (tapioca en oebi) moeten worden aangeplant. Dezelfde ladangs worden tot drie jaren achtereen gebruikt, doch in het tweede en derde jaar moet mest worden aangebracht.

In het noordelijk gedeelte heeft men de op de oostkust heerschende moesons; in het gebergte is het klimaat zeer vochtig; op de hoogvlakte heeft men, van half Januari ongeveer tot half Februari, regen en in het overige deel van het jaar meestal droogte, afgewisseld door enkele buien. De regen is daar niet zoo noodig als in de Benedenlanden, omdat het klimaat er veel koeler is. Van half Juni tot half Juli is het er tengevolge van de hevige westewinden zelfs guur te noemen.

Wat de voedingsmiddelen der bevolking betreft, kan men zeggen, dat het land zijne bewoners voedt. Rijst wordt hier niet ingevoerd, wel zout, gezouten visch enz.

In het Rajahgebied liggen 112 kampongs 56 ten noorden en evenveel ten zuiden van het gebergte, met eene, naar het gehouden onderzoek, totale bevolking van 8198 zielen, nl. vrije mannen 2138, vrouwen 2271, jongens 1775, meisjes 1387, slaven 271 en slavinnen 356.

Van deze slaven en slavinnen behooren aan:

Toean Kapoeltakan . . .	103	en	160
〃 Boeloe Rajah. . .	30	〃	35
〃 Serba Solok . . .	40	〃	60
〃 Silau Rajah . . .	21	〃	25
de overige panghoeloes. .	77	〃	76
	271	en	356

Het aantal vrije mannen zou grooter moeten zijn, doch een menigte van hen verlaten voor eenige jaren het land naar de verschillende tabaksondernemingen op de Oostkust, waar zij zich onledig houden met het bouwen van schuren, na afloop waarvan zij op de afgeplante tabaksvelden rijst verbouwen.

De bevolking leeft hoofdzakelijk van landbouw. In de benedenlanden is de rijstbouw de voornaamste cultuur; in de bovenlanden plant men naast rijst, djagoeng en aardvruchten.

De veeteelt wordt bijna geheel door de hoofden gedreven. De

kleine man fokt op enkele uitzonderingen na, slechts eenige varkens en geiten. De paarden zijn meest merries, daar de hengsten op enkele na, die voor de dekking dienen, uitgevoerd worden, zoodra zij voor verkoop geschikt zijn.

Ook het vee teelt men bijna uitsluitend voor verkoop naar de benedenlanden. Volgens de opgaven bestond de veestapel uit: 1165 karbouwen, 49 koeien, 1423 geiten en 3938 varkens. Het aantal paarden zou 323 stuks bedragen.

Een tweede bron van inkomsten is de inzameling van boschproducten. Van het ingezamelde product krijgt het hoofd $\frac{1}{10}$ van de rottan en $ 6 per picol getah. Zooals echter boven reeds gezegd, is Toehan Rajah de grootste inzamelaar van boschproducten.

Verder vindt men onder de bevolking, timmerlieden, ijzer- en zilversmeden. De timmerlieden verstaan echter alleen het bouwen van Bataksche woningen. Het smeedwerk bepaalt zich hoofdzakelijk tot het maken van parangs, messen en bijlen, waarvoor het ijzer uit de benedenlanden wordt betrokken. De zilversmeden houden zich onledig met het maken van versierselen; hun aantal is zeer gering, daar de bevolking dooreen genomen, arm is en de bezittende klasse die der hoofden en hunne aanverwanten uitmaakt.

De vrouwen, voor zoover niet in beslag genomen door het werk in de ladangs, houden zich onledig met het weven van verschillende soorten kains, bijna de uitsluitende kleedingstukken van den Batak. Van deze zelf geweven kains wordt alleen een weinig naar Toba uitgevoerd; de grondstoffen als ruwe katoen of katoenen garens worden ingevoerd; het verven en weven geschiedt door de vrouwen zelf.

Bij de hoofden en hunne familie ziet men hier en daar Europeesche kleedingstukken en in Europa nagemaakte (gedrukte) batikstoffen.

De vischvangst is van geen beteekenis; waar riviertjes zijn, vischt de bevolking voor eigen gebruik.

De kampongs bestaan over het algemeen slechts uit zeer weinig huizen, doordat één huis meestal vier tot acht families herbergt. Veel ruimte heeft men ook niet noodig, omdat de bevolking voor het grootste gedeelte van het jaar in de ladangs woont.

Pematang Rajah zelf heeft ruim 1200 inwoners, verder treft men nog enkele kampongs aan met twee à drie honderd zielen: de meesten echter bereiken nog niet het honderdtal en er zijn er, waar men slechts een tiental zielen aantreft.

Aan het hoofd van elke kampong staat een Panghoeloe, al naarmate

van de grootte der kampong, bijgestaan door een of meer „gamets" of anak beroe's.

De waardigheid van Panghoeloe is erfelijk en gaat over van den vader op den oudsten zoon. Is deze onwillig, afwezig, of wordt hij niet in staat geacht de betrekking van zijnen vader te vervullen, dan gaat de waardigheid over op den jongsten zoon. Kan, om welke oorzaak ook, deze niet benoemd worden, dan komen de daar tusschen zijnde zonen eerst in aanmerking. Bij ontstentenis van mannelijke afstammelingen gaat de waardigheid over op één der broers of mannelijke afstammelingen van den gewezen titularis. Ontbreken ook dezen, dan wordt naar iemand, uit dezelfde marga (familiestam) afkomstig, gezocht.

De „gamet", die bij ontstentenis, ziekte of andere verhindering van den Panghoeloe dezen vervangt, wordt door den Panghoeloe met de andere gamets (zoo die er zijn) en de anak beroe's benoemd en moet tot dezelfde marga behooren als de Panghoeloe zelf. Deze betrekking is niet erfelijk, evenmin als die van anak beroe, welk persoon door het overige kampongbestuur gekozen wordt. Deze moet van een andere marga zijn als het hoofd, doch van zulk eenen stand, dat hij gerechtigd is, eene dochter of ander vrouwelijk familielid van den Panghoeloe te huwen.

Zooals hierboven blijkt, wordt de bevolking geheel en al uitgesloten van de verkiezing harer directe hoofden. Bovengenoemde titularissen moeten echter erkend worden door den Karapatan.

De Panghoeloe met zijne gamets en anak beroe's vormen den Karapatan kampong, welk lichaam kennis neemt van alle civiele zaken in de kampong voorkomende. In overtreding- en misdrijfzaken mogen zij eene boete tot $ 12 opleggen, waarvan slechts de helft behoeft te worden betaald. Wanneer partijen of eene van hen zich niet aan de uitspraak van den Karapatan onderwerpen willen, dan kunnen zij zich wenden tot den Karapatan van de moederkampong, Deze moederkampongs hebben tot hoofden:

Toehan	Rajah	met	73	kampongs,
„	Boeloe Raja	„	19	„
„	Raja Tongah	„	5	„
„	Serba Dolok	„	12	„
„	Raja Oesang	„	3	„

Van de laatstgenoemde 4 kampong Karapatans is wederom appèl bij Toehan Rajah. De zaken, bij Toehan Rajah in appèl gebracht, behandelt deze met zijn gamets en anak beroe's; van deze uitspraak

is geen hooger beroep meer, tenzij deze rechters de zaak zelf niet willen berechten en die bij den grooten Karapatan aanhangig maken.

De vier genoemde Karapatans kunnen eene boete tot $ 24 opleggen, die van Toehan Rajah kan tot $ 48 gaan. Eveneens geldt hier de adat, dat slechts de helft behoeft betaald te worden.

Misdrijven en overtredingen, waarop een hoogere boete staat dan $ 48, worden door den grooten Karapatan berecht.

De doodstraf is afkoopbaar gesteld voor $ 96. Andere straffen dan de doodstraf en boete-oplegging bestaan er niet. Kan iemand de boete niet betalen, dan wordt hij „djabollon oetang” (schuldslaaf).

De groote Karapatan wordt voorgezeten door den vorst van Rajah, de leden zijn: Toehan Rajah Tongan, Toehan Boeloe Rajah, de Panghoeloean (d. i. de vertegenwoordiger van het volk, aangesteld door den Karapatan en gekozen uit de inwoners van Pematang Rajah), de Anak beroe negeri van Pematang Rajah (eveneens verkozen, als de Panghoeloean); deze personen moeten hoog genoeg in rang zijn om een familielid van Toehan Rajah te kunnen huwen of diens vader, groot- of overgrootvader moet met een vrouwelijk familielid van een der vorsten van Rajah zijn gehuwd geweest.

Voorts: het Hoofd van de wijk Rajah Tonga in Pematang Raja, de Pardalan Tapian, ook een wijkmeester van dezelfde kampong, de Goeroe Rajah (d. i. het hoofd der Sibaso of Heidensche priesters) en de Radja Gehara of hoeloebalang van Rajah.

De vorst kan zich bij ontstentenis laten vervangen door zijnen jongeren broeder Toehan Anggi. Toehan Serba Dolok heeft alleen zitting, wanneer een zijner ondergeschikten in de te behandelen zaak betrokken is.

Wanneer Toehan Rajah zich niet door Toehan Anggi laat vervangen, dan is Toehan Rajah Tonga de voorzitter. Eene zitting zonder Toehan Rajah of diens vervanger Toehan Anggi of zonder Toehan Rajah Tonga is niet geldig.

Wanneer de Karapatan niet eenstemmig is, dan is de stem van Toehan Rajah of diens gemachtigde met die van Toehan Rajah Tonga beslissend. Heeft Toehan Rajah daarentegen Toehan Rajah Tonga tegen zich, dan moet eerstgenoemde de helft van den Karapatan op zijne zijde hebben.

Is Toehan Rajah in de minderheid, dan wordt de zaak ter beslissing gegeven aan den Controleur voor de Bataksche zaken, die, na den Karapatan gehoord te hebben, de eindbeslissing geeft.

De vorst van Rajah is verplicht zijn eerste vrouw te nemen uit

de familie van den vorst van Panei. De oudste zoon uit dat huwelijk is de aangewezen troonsopvolger.

Spruit uit dit huwelijk geen zoon of is men bevreesd, dat er geen geboren zal worden, dan wordt tot een huwelijk met eene tweede vrouw uit dat geslacht overgegaan. Mocht later uit de eerstgehuwde vrouw toch nog een zoon geboren worden, dan is deze de meest rechthebbende.

Wordt een troonsopvolger tot vorst verheven, dan moet de Toehan Boeloe Rajah, als stammende uit dezelfde marga, aan zijn nieuw hoofd $ 24 betalen en een karbouw schenken; de andere Karapatanleden elk $ 12 en een bok. De Panghoeloe's doesoen $ 2 en een bok, elk hoofd van een huisgezin $ 0.50, een kip en een zakje rijst.

Behalve bovengenoemd verplicht huwelijk kan de vorst als heiden zooveel vrouwen tot echtgenoote verheffen, als hij wil, doch volgens de adat is hij tevens verplicht, alle vrouwen van zijnen vader, uitgezonderd zijne eigene moeder (de poewang bollon) als echtgenoote aan te nemen.

Tengevolge van het groot getal vrouwen van zijnen vader, is de tegenwoordige titularis nog in het gelukkig bezit van 67 echtgenooten.

De bevolking behoeft geen belasting te betalen, aangezien het grondbezit communaal is en zij alleen bij het kiezen van een stuk grond, dat zij bebouwen wil, de toestemming van haar hoofd te vragen heeft.

De bevolking heeft de volgende heerendiensten te verrichten:

1. Wachtdiensten in de kampong.

2. Voor Toehan Rajah, Toehan Rajah Tonga en Toehan Serba Dolok, voor zooverre zij onder deze hoofden staat, de ladangs aan te leggen, te beplanten, schoon te houden en de padi te snijden. Voor den Toehan Rajah is dit werk, met het oog op zijn groot gezin, het groot aantal slaven en het getal der steeds aanwezige gasten, niet gering te noemen.

3. Voor evengenoemde vier hoofden bij het bouwen van een huis, de benoodigde bamboe en idjoek te leveren, het hout te kappen, te slepen en te bewerken. Zoo noodig moeten zij behulpzaam zijn bij de oprichting der gebouwen, doch in dit geval moet het betrokken hoofd een karbouw slachten en de heerendienstplichtigen eenmaal te eten geven.

Zijn er timmerlieden benoodigd, dan worden dezen door den Radja bezoldigd, evenals hij de kosten draagt van spijkers, bouten en andere ijzerwerken.

Voor de Panghoeloe's behoeft de bevolking geene heerendiensten te verrichten, doch de gewoonte brengt mede, dat zij ook dezen behulpzaam zijn in de bewerking hunner ladangs. Andere inkomsten voor de Radja's zijn: de pantjong alas, hierboven reeds genoemd; $\frac{1}{10}$ van het bedrag der civiele zaken, door elk der partijen te betalen en de helft der opgelegde boeten. De andere helft is voor de beleedigde partij.

De bewoners van het land mogen niet verhuizen, voordat zij al hun schulden in de kampong zelf hebben betaald, en evenmin indien zij als gedaagden of beschuldigden in een civiele of crimineele zaak voor hunne rechters moeten verschijnen.

Vóóraf dienen zij hun hoofd met hun plan bekend te maken, onder aanbieding van een zakje rijst en een kip.

Willen zij naar een ander land verhuizen, dan moeten zij bovendien nog $ 10 betalen, waarvan de helft aan het kamponghoofd komt en de andere helft aan het hoofd waaronder deze kampong ressorteert.

De slaven onderscheidt men in:

1. Djabollon Taban: lieden in den krijg gevangen genomen, zoowel mannen als vrouwen. Eerst na toestemming van den vorst kunnen zij worden vrijgekocht voor $ 32.

2. Djabollon Balian: slaven van elders gekocht, vooral van uit Toba en de Pak-Pak landen. Voor hen is geen losprijs bepaald.

3. Djabollon beroetang: personen welke hunne schulden of de aan hen opgelegde boeten niet kunnen betalen en zoodoende tot slavernij vervallen zijn. Deze lieden verkrijgen de vrijheid door betaling van hunne schuld of de hun opgelegde boete.

4. Djabollan Poesaka: de door erfenis verkregen slaven. Hun afkoopsom is $ 70.

5. Djabollon Ajopan. Tot deze categorie vervallen alle kinderen, die hunne ouders verliezen en aan wie niemand zich laat gelegen liggen. Zij vervallen aan den vorst van Rajah. Losprijs $ 70.

6. Ditzelfde is het geval voor de Djabollon anak babi of onechte kinderen. Voor dezen is geen losprijs bepaald.

7. Satonga Djabollon of half-slaven: zij, die met toestemming der meesters met een vrijen man of eene vrije vrouw mogen huwen. Hun losprijs is $ 70.

Kinderen van slaven zijn slaven, even als die van halfslaven, ook halfslaven zijn. Zoodra de losprijs voor een halfslaaf betaald is, zijn de later geboren kinderen uit dit huwelijk vrij. De reeds voor de betaling geboren kinderen moeten ook vrijgekocht worden.

De slaven zijn verplicht in het huis van hun meester te wonen, uitgezonderd de halfslaven en de gehuwde poesakaslaven. Deze twee soorten slaven mogen hun eigen huis bewonen, doch moeten in dat geval in hun eigen onderhoud voorzien. Zij kunnen zelfs sparen en zich aldus vrijkoopen.

De halfslaven zijn in dat geval alleen verplicht, al het werk dat hun door hunnen meester opgedragen wordt, kosteloos te verrichten. De poesakaslaven krijgen in deze omstandigheid van hunnen meester vijftien gantang zaadpadi, onder verplichting den oogst daarvan geheel aan hem te leveren. Wat zij meer kunnen planten is voor hen. De meesters hebben het recht hunne slaven bij onwil, ongehoorzaamheid, etc., te slaan en op te sluiten, doch het eigenbelang brengt natuurlijk mede, deze lieden goed te behandelen, ter voorkoming van desertie als anderszins.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE ATJEHSCHE ONDERHOORIGHEDEN. [1]

I. Matang Koeli.

GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING.

Het landschap Matang Koeli wordt behalve door het landschap Peutòë begrensd door aan Keureutòë onderhoorige landschappen of gampòngs.

Het strekt zich in West-Oostelijke richting uit langs beide oevers der Keureutòërivier, waar deze zulk een strekking heeft, en in Noord-Zuidelijke richting langs beide oevers der Kroeëng Krèh, een rechter zijrivier der Kroeëng Keureutòë. Het eerstbedoelde gedeelte wordt begrensd: ten Westen door het landschap Seuleuma; ten Noorden door het landschap Minjè, de gampòng Poelò Agam van het landschap Matang Bén, de gampōng Toempò' Peureula' van het rechtstreeksch gebied van den oelèëbalang van Keureutòë, en de gampōng Glangglōng van het landschap Ara Boengkō', ten Oosten door het langs de Keureutòërivier gelegen gedeelte van het landschap Ara Keumoedi, en ten Zuiden door het langs de Kroeëng Krèh gelegen gedeelte van Matang Koeli, het langs de Kroeëng Pira' gelegen gedeelte van het landschap Ara Keumoedi, en het landschap Pira'.

Het in de tweede plaats vermelde gedeelte van Matang Koeli wordt ten Westen begrensd door het langs de Kroeëng Pira' gelegen gedeelte van Ara Keumoedi; ten Noorden door het andere gedeelte van Matang Koeli en het langs de Kroeëng Keureutoë gelegen gedeelte van Ara Keumoedi; ten Oosten door het landschap Peutòë

[1]) De ondervolgende nota's van den Gouverneur van Atjeh, ter publicatie ontvangen van het Departement van Koloniën, dienen ter aanvulling van vroegere mededeelingen over de Atjehsche onderhoorigheden (zie deel LV der Bijdragen, blz. 53 tot 250 en blz. 363 tot 401).

en ten zuiden door het boschrijke bergland, waar de grenzen van de verschillende landschappen gewoonlijk niet meer uit elkander gehouden worden.

Het geheele landschap is vlak en met gampóngs en niet geirrigeerde sawahvlakten bedekt. Alleen in het Zuidelijk gedeelte bevinden zich laag bergland en moerassen. Van de hoofden en bevolking heeft zich slechts een klein gedeelte aan ons gezag onderworpen; tot nog toe werden slechts 300 gampōngpassen uitgegeven, hoewel vroeger Matang Koeli door eene welgestelde bevolking dicht bewoond geweest moet zijn, hetgeen blijkt uit de vele groote huizen, die men in alle gampōngs aantreft. De gampōngcomplexen Parang Sikoereueng-Matang Koeli en Teupin Djalōh, alsmede de gampōngs langs de Kroeëng Krèh zijn, behalve in het geheim door vijanden, geheel onbewoond; de bevolking daarvan is hetzij naar het gebergte, hetzij naar andere gampōngs in de vlakte uitgeweken, om reden hun terugkeeren naar de eigen gampōngs door hun niet in onderwerping gekomen hoofden belet wordt.

De rijst- en pinangcultuur zijn de voornaamste middelen van bestaan der bevolking. De uitvoer van pinang heeft langs de Keureutòërivier plaats; vroeger uitsluitend over de keudé Djeurat Manjang, thans ook over de bij ons bivak Lhō' Soekōn herbouwde keudé Panté.

GESCHIEDKUNDIGE EN POLITIEKE BESCHRIJVING.

Het landschap Matang Koeli werd gesticht, d. w. z. het eerst in ontginning gebracht door eene volkplanting van Groot-Atjehers onder twee broeders of neven, Pò Bambi en T. Tji' Pò Rhi geheeten. Of reeds een van hen beide, dan wel later een van Pò Bambi's afstammelingen door den Sultan van Atjeh met een sarakata begiftigd en tot zelfstandig oelèëbalang aangesteld werd, schijnt niet bekend.

Tijdens het begin van den Atjeh-oorlog werd het landschap bestuurd door een achterkleinzoon van Pò Bambi, namelijk T. Keudjroeen Moeda Nja' Mèn, die zich aan het hoofd van talrijke volgelingen naar Groot-Atjeh begaf, om ons te helpen bevechten, doch die daar aan cholera kwam te overlijden.

Daar hij geen zoons naliet, werd hij opgevolgd door T. Agam, oudsten zoon van zijn jongeren broeder T. di Balé, die in tegenstelling met zijne voorgangers, die slechts „Keudjroeën" waren

geweest, den hoogeren titel van „Tji" aannam. Evenwel was hij een der weinige oeleëbalangs in de Pasèstreek, die in zekere mate eene soort van suprematie van den Mahradja van Lhō' Seumawè over zijn landschap erkende, hoewel die vroeger blijkens de sarakata, waarmede in het jaar 1271 der Mohamedaansche jaartelling de oelèëbalang van Geudōng begiftigd werd, hetzij in naam, hetzij in werkelijkheid ook over de landschappen Bajoe, Blang Mangat, Samakoero', Bloeë, Geudōng, Hakém Kroeëng, Moeliëng (Keureutòë) en Peutòë bestaan moet hebben.

In 1897 kwam T. Tji' Matang Koeli voor handelszaken tweemalen te Lhò' Seumawè en werd toen door den Mahradja ook op het kantoor van den Controleur gebracht. Toen echter in 1898 en 1899 militaire colonnes ook zijn landschap bezochten, was hij alle toen afgelegde beloften van verknochtheid weder vergeten, en werd juist in zijn landschap na Geudōng de meeste tegenstand ondervonden. In tegenstelling met de meeste andere hoofden streed hij persoonlijk mede, tengevolge waarvan hij in Juli 1899 zoodanig gewond werd, dat hij kort daarna aan de gevolgen daarvan overleed.

Door bemiddeling van den Mahradja van Lhō' Seumawè, die weder gebruik gemaakt had van de tusschenkomst van T. Radja Imeum, den hoofdgeestelijke van Matang Koeli, kwam T. Tji''s eenige broeder T. Moeda Lhōn in September 1889 in onderwerping.

Tot de pacificatie van het landschap droeg dit echter niet veel bij, daar T. Tji''s oudste zoon T. Madjit, de rechtmatige opvolger in het oeleëbalangschap, door zijne tante en stiefmoeder Tjoet Nabeuët, die met hem naar het gebergte gevlucht was, uit vrees weerhouden werd om dat voorbeeld te volgen.

Wel overwon zij later die vrees voor de „gōmpeuni" door in de gampōng terug te keeren en te huwen met T. Moeda Lhōn, doch toen was het te laat om T. Madjit nog mede te brengen. Intusschen was in December 1899 de Pretendent Soeltan in de Pasèstreek verschenen en had deze den pas den kinderleeftijd ontwassen T. Madjit opgeroepen, om hem aan te sporen met hem aan den strijd tegen de ongeloovigen deel te nemen, aan welke oproeping hij onmiddellijk voldeed. Sinds dien bleef hij zich steeds bij en om den Soeltan ophouden, begaf zich in medio 1900 met dezen naar Samalanga, nam daar deel aan het opwerpen van tegen onze troepen bestemde versterkingen, en keerde eerst in Februari 1901 na den val van Batèë Ilie naar Matang Koeli terug, waar hij enkele maanden later aan cholera kwam te overlijden.

Zijn wettelijke opvolger werd nu T. Tji''s tweede zoon Nja' Bén of Nja' Ali, een eigen zoon van genoemde Tjoet Nabeuet, en daarom wonende ten huize van zijn oom, tevens stiefvader, T. Moeda Lhōn. Daar hij thans pas ongeveer 5 jaren oud is, en onder voogdij van T. Moeda Lhōn staat, werd deze aangesteld tot waarnemend Oelòëbalang van Matang Koeli.

Door den vijand voortdurend in moeilijkheden gebracht, omdat wij niet voortdurend Matang Koeli konden blijven bezetten, brak T. Moeda Lhōn in April 1901 alle aanrakingen met ons af en liep hij over naar den vijand, evenwel om zich onmiddellijk weder bij ons te komen aanmelden, toen in November 1901 te Matang Koeli weer een tijdelijk bivak betrokken werd.

Daar het bekend was, dat hij zich onthouden had van het deelnemen aan vijandelijkheden, werd hem geene boete opgelegd, doch werd van hem slechts het storten van een waarborgsom geeischt, aan welken eisch door hem werd voldaan.

Na op den 19den Maart 1902 de korte verklaringen in 3 artikelen te hebben afgelegd verdween T. Moeda Lhōn in April opnieuw, doch meldde zich na 2½ maand weder vrijwillig aan. Ook ditmaal werd hij zonder eene bestraffing weder in genade aangenomen, om reden zijne mededeeling, dat hij door den vijand opgelicht en gevangen genomen, doch later weder ontvlucht zou zijn, het bestuur als geloofwaardig voorkwam. In werkelijkheid verkeert hij in zeer moeilijke omstandigheden, die hem noodzaken te zorgen, dat hij, die geene rechtstreeksche bescherming van ons geniet, den vijand niet te veel tegen zich in het harnas jaagt. Veiligheidshalve overnacht hij zelden in zijn eigen te Meunasah Lawang gelegen woning, doch gewoonlijk op verschillende plaatsen, waar hij door den vijand niet zoo gemakkelijk gevonden of onverhoeds overvallen kan worden.

Aan deze omstandigheden is het ook voor een deel toe te schrijven, dat van hem als bestuurder zoo weinig kracht uitgaat.

Het grootste gedeelte van het landschap is door de bevolking verlaten, en van de toeha Peuët of andere voorname hoofden heeft er zich niet een aan ons gezag onderworpen, terwijl aan de 2 eenige invloedrijke personen, waarmede zulks wel het geval was, de een, bovengenoemde T. Radja Imeum, wegens een op een onzer spionnen gepleegden moord tot dwangarbeid veroordeeld moest worden, en de andere, de Pidierees Panglima Prang Abaïh, onlangs door den vijand vermoord werd.

De toeha Peuët zijn:

1e. T. Ali van Teupin Keubeuë, die nog wel niet als zoodanig werd aangesteld, doch na den dood van zijn vader T. di Barōh in 1897 en het sneuvelen van zijn ouderen broeder T. Móet in 1900 de meest rechthebbende geworden is. Een jongere broeder van T. di Borōh Nja' Meunasah sneuvelde bij de verdediging van de koeta van T. Tji' Matang Koeli in 1898; een andere jongere broeder T. Rajeu', leeft nog en is ons vijandiggezind.

2e. T. Aboe van Parang Si Koereuëng.

3e. T. Bintang van Teupin Djalōh, wiens zoon T. Mahmoet zich in het eind van het vorig jaar bij den colonnecommandant in het bivak te Matang Koeli kwam melden, doch daarna wegens het beschieten eener patrouille gearresteerd moest worden. Daar hij nog niet voldeed aan den hem gestelden eisch tot storting eener waarborgsom, bevindt hij zich nog te Koeta-Radja in gijzeling.

4e. T. Béntara Oeròë van Meunasah Sirèn.

Van de andere ons vijandiggezinde hoofden in Matang Koeli dienen vermeld te worden:

T. Ali en Nja' Broehan, zoons van den in 1899 overleden T. Neunggròë, en door afstamming van bovenvermelden T. Tji' Pò Rhi verwant aan de oelèëbalangsfamilie van Matang Koeli; Panglima Prang Banta, eveneens afstammeling van T. Tji' Pò Rhi, hoofd van de gampōng Matang Koeli, en als zoodanig opvolger van den evengenoemden T. Neunggròë; T. Ali van Tanjōng T. Ali; en Imeum Ali en Imeum Tji' van Teupin Djalōh, meunasah Meureija.

Koeta-Radja, 30 December 1902.

II. **Blang Pidië.**

GRENZEN.

Het landschap Blang Pidië wordt ingesloten door het landschap Soesōh in het Westen, Koeala Batèë [1] in het Noorden en Lhò' Pawòh-Noord in het Zuiden. De Oostelijke grens is onbepaald, d. i. de onbewoonde met dichte oerbosschen bedekte bergstreek wordt gedeeltelijk tot Blang Pidië, gedeeltelijk tot Gajò Loeös gerekend, zonder dat men een bepaalde grens weet op te geven.

---

[1] Poelō Kajèë wordt hier aangemerkt als een oelèëbalangschap van Blang Pidië; hetgeen het ook in werkelijkheid was en blijft, niettegenstaande wijlen T. Radja Tjoet een aanstellingsacte ontving.

TOPOGRAFISCHE EN GEOLOGISCHE BESCHRIJVING.

De Soesōh-rivier verdeelt het landschap in twee gedeelten, waarvan het Zuidelijkste deel, het eigenlijke Blang Pidië, verreweg het belangrijkste is.

Onmerkbaar gaat hier het alluvium over in het diluvium, terwijl in het noordelijk deel daarentegen het drassige terrein plotseling stuit tegen den voet der bergen.

Het eenige vruchtbare terrein wordt daar dan ook alleen gevormd door lange smalle strooken padangs te midden dier moerassen.

Het Zuidelijk terrein kenmerkt zich door groote vruchtbaarheid en prachtige sawah-vlakten, afwisselend met peper- en andere tuinen.

In deze alluviale gronden treft men hier en daar goud aan en op enkele plaatsen werd op diepten van + 5 Meter het metaal gewasschen, doch voor handenarbeid bleek dit niet loonend.

Van andere mineralen is niets bekend.

BEVOLKING, ENZ.

De bevolking bestaat nagenoeg uitsluitend uit Atjehers van Pidiereesche afkomst.

Vermenging van Maleiers met Atjehsche vrouwen kwam weinig of niet voor, daarentegen trouwen de Atjehers wel in de soekoe Rawah (Soesōh), zoodat deze een geheel Atjehsch cachet kreeg.

Het landschap Blang Pidië leed het meest door den oorlog na onze bezetting van de Westkust. De vroeger zoo dicht bevolkte en rijke gampōngs werden toen bijna geheel verlaten; sedert keerde wel een gedeelte van de bevolking terug, doch op verre na niet alles.

Bij de uitstekende geschiktheid van den bodem en de uitsluitend Atjehsche bevolking ligt het voor de hand, dat landbouw en pepercultuur de voornaamste bronnen van bestaan zijn. Karbouwen worden in voldoende hoeveelheid aangetroffen, daarentegen geen runderen. De enkele runderen en paarden, die er zijn (nu nog alleen in Soesōh), worden ingevoerd van de Gajò Loeös.

Een eigen handel bezit Blang Pidië niet; wel heeft het nabij Poelō Kajèë een smalle kuststrook en een voor inlandsche vaartuigen vrij goede ankerplaats en zou daar een eigen afvoerhaven hebben kunnen ontstaan, doch Soesōh trekt alles tot zich en evenals in de naburige landschappen ontstond daar slechts een onbeduidende keudé.

Toch waren er omstandigheden, die den handel van Blang Pidië

hadden kunnen doen bloeien. In het landschap komt de hoofdweg van Gajò Loeös uit en van hieruit was reeds vroeger een levendige handel ontstaan met de Westkust. Men vergenoegde zich echter met hacil te heffen op de af- en opgevoerde goederen. Toch was er welvaart, hetgeen blijkt uit de gampōngs Koeta Toeha, Koeta Tinggi en Koeta Batèë en uit den meusigét.

GESCHIEDENIS.

Alle verhalen wijzen er op, dat het noordelijk gedeelte der onderafdeeling Tapa' Toean oorspronkelijk werd bewoond door Bataks en dat de Maleiers de eerste indringers waren. Doch evenals bij alle hunne nederzettingen beperkten zij zich slechts tot de kuststrook — Soesōh —, de Bataks terugdringende naar de Oeloe.

Het tijdperk van deze invasie moet ongeveer gesteld worden op het begin van de 17de eeuw.

Volgens het volksverhaal vestigden zich daarna lieden, afkomstig van Groot-Atjeh, onder een zekeren Teungkoe di Ilang in de oeloe Soesōh, en ondersteund door de Maleiers wisten zij de Bataks te verdrijven. Later eerst verschenen ook Pidiereezen en weldra ontstond een gespannen toestand tusschen hen en de lieden van Groot-Atjeh. T. Lampōïh Deuë met Pidiereezen vestigde zich toen in de oeloe van Soesōh met toestemming der datō's op een blang (veld) nabij het tegenwoordige Koeta Batèë, waaraan later het landschap zijn naam ontleende „Blang oraug Pidië of Blang Pidië".

T. Lampoïh Deuë werd de stamvader van het tegenwoordige Bén's geslacht.

Achtereenvolgens nu sloten zich verschillende nieuw aangekomenen in de oeloe-streken bij hem aan.

Een zekere Tō Gam vestigde zich in het tegenwoordige Poelô Kajèë en deze vestiging dateert van denzelfden tijd of iets later dan die van Lampoïh Deuë in Blang Pidië.

Eerst geruimen tijd later vestigde zich T. Keutji' Boekoeta, stamvader van het oelèëbalangsgeslacht van Koeta Tinggi in die streek; eveneens Panglima Laugsa, de stamvader van den oelèëbalang van T. Deurih in Lampoïh Driën en Tō Pang Oedjoet, de stamvader van het 4de oelèëbalangsgeslacht in Koeta Toeha.

Onafhankelijk stonden die ontginners tegenover elkaar, zelfs was hun gezag over de zich daar vestigende Pidiereezen twijfelachtig.

Het Bén's geslacht had wel eenig overwicht door zijne eerste vestiging en wijl het door de datō's van Soesoh beschouwd werd

als het hoofd der oeloe, doch niet dan na geruimen tijd en noode erkenden de afstammelingen van de andere ontginners de Bén's als hun hoofd. Bij onze komst in Blang Pidië echter werd T. Bén als Radja erkend en gevreesd.

De verhouding tot Poelō Kajèë behoort nader uiteengezet.

Dicht bij het strand, nabij de tegenwoordige keudé Poelō Kajèë, was reeds vóór de vestiging van T. Lampōïh Deuë in de oeloe van Soesōh, eene nederzetting ontstaan onder T. Moeda Kroeëng Anòë, eene nederzetting, die door den peperhandel reeds vroeg tot grooten bloei geraakte.

Na de vestiging van Tō Gam bestond het tegenwoordige Poelō Kajèë dus uit twee gedeelten: de zooeven genoemde nederzetting en die, gesticht door Tō Gam. Zooals in zoovele door handel bloeiende landschappen, was ook hier de Sjahbandar — Lambada Adam — de meest invloedrijke persoon. Door zijn optreden tegen een der Soeltansschepen, die hacil haalden, kwam hij echter te vallen en werd vervangen door een even slimmen als rijken peperplanter, T. Nja' Sjèh, die bovendien gehuwd was met Nè Boeleun, de oudste kleindochter van Tō Gam en wegens ontsteutenis van een mannelijk oir van dezen diens aangewezen opvolgster. Zoodoend werd T. Nja' Sjèh eerste hoofd van het vereenigde Poelò Kajèë. Zijn oudste dochter Tjoet Boengōng huwde met Nja' Bén, het hoofd van Blang Pidië en bij de opvolging, de adat kamĕnakan volgende, had T. Bén Abaih, oelèëbalang moeten worden van Poelō Kajèë, doch wijl hij hoofd van Blang Pidië was, werd hij vervangen door zijn jongeren broeder T. Moeda Sawang. Toch bleef dit oelèëbalangschap min of meer zelfstandig tegenover Blang Pidië. Wel degelijk echter werd door het Bén's geslacht ook daar, in Poelō Kajèë, eenig gezag uitgeoefend. De Bén's spraken in gewichtige zaken recht en ontvingen hacil uit Poelō Kajèë.

Tijdens de minderjarigheid van T. Bén Moehamat (de tegenwoordige) was de zooeven genoemde T. Moeda Sawang voogd en in dien tijd — bezoek van de Marine-divisie aan de Westkust, tijdens generaal van Swieten — ontving hij een „Besluit” en werd Poelō Kajèë door ons aangemerkt als een zelfstandig staatje. Zooals hiervóór gezegd, werd langzamerhand het Bén's geslacht als hoofd van het geheele landschap aangemerkt. De Datō's van Soesōh noemden de Bén's „Anak bĕgombak” [1].

---

[1] Van Gombak = kuif; dagteekent uit den tijd toen nog alleen de vorstenzoons uit het rijk Menangkabau een kuif mochten dragen.

Officieel werden de hoofden van Blang Pidië echter eerst erkend toen T. Bén Abaïh een z. g. tjap tĕtĕngah (in tegenstelling met den tjap sikoereuëng genoemd, wijl hij slechts werd afgegeven door een der toeankoes) ontving. Ook de tegenwoordige T. Bén Moehamat ontving zoo'n tjap, waarin hij wordt genoemd: „T. Bén Mahmoed „telah di namakan T. Bentara Blang Mahmoed Setia radja wakil „Soeltan Atjeh berkoeasa mamegang hoekoem dengan adat dan wali „dan lain lain" [1].

Hoe hebben wij echter de verhouding tot Soesōh op te vatten? Eenig werkelijk gezag heeft Soesōh in de oeloestreken nooit bezeten. Wel trad Soesōh menigmaal op als bemiddelaar, doch Soesōh liet zich nooit anders dan door handelsbelangen leiden.

De toestemming tot vestiging der Pidiereesche ontginners moet waarschijnlijk dan ook niet anders worden opgevat dan een vergunning vragen voor den vorm om geld en levensmiddelen te krijgen als voorschot op de later te leveren peper. De handel op de Gajò Loeös bracht gemeenschappelijke belangen, doch ook de vermaagschapping van Blang Pidië met de Soekoe Rawah was een voorname oorzaak van eene innige verhouding.

Zoo was de verhouding tot Soesōh eene van het samengaan van belangen, waarbij soms Soesōh wel eens uiterlijk eenige opperhoogheid aannam, doch overigens het Bén's geslacht zooveel mogelijk ontzag. Gaarne gebruikten de dato's hun gezegde: „Datō berlima „djadi beranam dengan anak bĕgombak" [2].

De afstammelingen van de eerste Pidiereesche ontginners zijn de tegenwoordige oelèëbalangs:

in Poelō Kajèë de minderjarige T. Oema, onder voogdij van zijnen oom T. Nja' Tjoet;

in koeta Tinggi T. Lampōïh Oë;

in Lampōïh Driën T. Deurih, terwijl in Koeta Toeha na den dood van panglima Sōinbang nog geen oelèëbalang werd verkozen.

POLITIEKE TOESTAND.

T. Bén bleef nog vijandig en werd nog steeds aangemerkt als hoofd van het verzet.

---

[1] Aan T. Ben Mahmoed is de naam (titel) verleend van T. Bentara Blang Mahmoed Setia radja, vertegenwoordiger van den Sultan van Atjeh, gemachtigd om wet en gewoonte te handhaven en wali te zijn enz.

[2] De 5 dato's worden 6 met de anak Bĕgombak (zie noot vorige bladzijde).

Als partijganger bezit hij echter in het geheel geen uitmuntende eigenschappen. De gevoelige verliezen, die hij telkenmale leed, deden hem het landschap verlaten om zich naar de oeloe van Tripah in veiligheid te stellen. Zijn aanhang verminderde voortdurend; zijn getrouwen sneuvelden voor het meerendeel en zijn hacilheffers werden opgevat en gevonnisd.

Hij zou reeds lang het hoofd in den schoot hebben gelegd, ware het niet dat zijn naaste raadgevers hem daarvan steeds weerhielden. En nu minder dan ooit te voren durft hij zich te onderwerpen, nu de moord werd gepleegd, volgens alle waarschijnlijkheid buiten zijn voorkennis, doch op zijnen naam, op datō Beuginda en T. Teungōh van Soesōh.

Zijn zoon T. Banta — een stille en een weinig linksche jongen van 21 jaren — onderwierp zich en werd te Tapa' Toean op school gedaan. Niet van aanleg ontbloot en vlijtig, maakte hij in korten tijd vorderingen en gaf alle redenen tot tevredenheid.

Koeta-Radja, 30 December 1902.

III. **Blang Mangat.**

GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING.

Het landschap Blang Mangat wordt ten Westen begrensd door Tjoenda, ten Noorden door Bajoe, ten Oosten door Bloeë en Samakoero' en ten Zuiden door het hooggebergte, dat onder de Atjehers met den algemeenen naam van Goenong Itam wordt aangeduid, en waar in den regel de grenzen tusschen de verschillende landschappen niet meer uit elkander gehouden worden. Hierover ontstaan natuurlijk grensgeschillen, zoodra verschillende oeleëbalangs er belang bij krijgen, hunne aanspraken op een zeker terrein te doen gelden. In de bovenstreken vond men tot vóór korten tijd langs de Pasérivier en langs hare linkerzijrivier, de Kroeëng Djawa, nederzettingen van Blang Mangat en Tjoenda broederlijk naast elkander; zoo waren Mbang en Kroeëng Djawa nederzettingen van Blang Mangat, daarentegen Rantò Djangat en Peudari van Tjoenda. Daar beide landschappen over genoeg terrein beschikten om hunne nederzettingen onbeperkt uit te breiden en beide oelèëbalangs in die verwijderd gelegen nederzettingen geen directen invloed uitoefenden, gaf zulks geene aanleiding tot geschillen, doch ternauwernood werd de exploi-

tatie van de zich aan de Aloeë Minjeu' en de Kroeëng Bareë in het stroomgebied van de Kroeëng Djawa bevindende petroleumbronnen ter sprake gebracht, of de oeleëbalangs van Tjoenda en Blang Mangat betwistten elkander de petroleumhoudende terreinen, natuurlijk ter wille van de uit een exploitatie voor hen voortvloeiende finantieëele voordeelen.

Ook vroeger reeds hadden beide landschappen grensgeschillen met elkander. In het jaar 1115 der Mohammedaansche jaartelling kreeg de toenmalige oelèëbalang van Blang Mangat van den van Groot-Atjeh afkomstigen, in Peusangan verblijfhoudenden Panglima Padoeka Radja een schenkbrief, waarbij hem het bovenstrooms van dat van den Keudjroeën van Tjoenda gelegen, zich tot aan de grens met Nisam uitstrekkend gebied, dus de geheele Boelōhstreek, werd toebedeeld.

In de sarakata echter, waarmede in het jaar 1228 een latere oelèëbalang van Blang Mangat begiftigd werd, werd als de westelijke grens van diens gebied de Glé Meunaleuëng aangewezen, d. i. het met alang alang begroeide heuvelland, dat Boeloh Raja van Blang Mangat scheidt. Volgens deze sarakata zou dus de Boelōhstreek, die bovendien later den Keudjroeën van Tjoenda werd toegewezen, niet tot Blang Mangat behoord hebben.

Hoe zulks ook moge zijn, de feitelijke toestand was nog tijdens het bestuur van de vaders van de tegenwoordige oelèëbalangs, namelijk tijdens dat van T. Bentara Nja' Adji van Blang Mangat en van T. Tji' Abaih van Tjoenda, dat Boelōh Raja en Boelōh Gampong Teugòh onder Blang Mangat's bestuur en Boelōh Blang Ara en Boelōh Beureugang onder dat van Tjoenda stonden. Van Blang Mangatsche zijde worden Tjoenda's rechten op Boelōh Blang Ara als die van den eersten ontginner erkend, doch die op Boeloh Beureugang geloochend, daar dit landschap het eerst door Blang Mangat'sche landbouwers in ontginning gebracht zou zijn. Wel wordt zulks door Tjoenda toegegeven, doch reeds in den beginne zou Beureugang onder Tjoenda's gezag gekomen zijn, en zou Blang Mangat daar nooit veel invloed hebben gehad.

De naar aanleiding van deze geschillen ontstane oorlogen eindigden onder het bestuur van beide bovengenoemde oelèëbalangs met de nederlaag van Blang Mangat, dat zich uit de Boelōhlandschappen, die in hun geheel door Tjoenda geannexeerd werden, zag teruggedrongen.

Ook de grensgeschillen met Bajoe waren een gevolg van de aan

de hoofden der beide landschappen door den Soeltan van Atjèh geschonken sarakata's.

Volgens die, waarmede de toenmalige Bentara Bajoe begiftigd werd, zou diens landschap zich tot aan Boelōh uitstrekken, terwijl daarentegen de sarakata van den oelèëbalang van Blang Mangat als de noordelijke grens van zijn gebied de zeestrook aanwees, tot waar men nog met sleepnetten kon visschen.

In hunne onderlinge twisten kwam wel eenige rust, toen T. Béntara Blakaj van Blang Mangat in het huwelijk trad met T. Béntara Bajoe's dochter Tjoet Ti Hawa, en beide hoofden de zaak in der minne schikten door voor gezamenlijke rekening en tot gezamenlijk voordeel de Keudé Poenteuët te bouwen, doch na Béntara Blakaj's dood ontbrandde de strijd opnieuw met het eindresultaat, dat beide hoofden een gedeelte van hunne ingevolge hunne giftbrieven gemaakte aanspraken moesten opgeven, zoodat tegenwoordig noch Bajoe zich tot Boelōh, noch Blang Mangat zich tot de zee uitstrekt.

Het landschap Blang Mangat is in het bewoonde gedeelte geheel vlak; slechts in het zuiden en op de grens met Tjoenda vindt men heuvelland, waarin hier en daar kleine nederzettingen worden aangetroffen.

Het vlakke gedeelte, dat met gampongs en niet geirrigeerde sawah's bedekt is, is in het zuiden en het westen moerassig tengevolge van de omstandigheid, dat men aan den voet der heuvels, evenals in de meeste andere streken der Noordkust laag terrein aantreft, dat naar het noorden hooger oploopt, en dus in de richting van de zee niet op voldoende wijze kan afwateren.

Uit het westelijke moeras ontstaat de Kroeëng Poenteuët, die onder den naam van Kroeëng Meura'sa, op de grens tusschen Tjoenda en Bajoe, in zee uitmondt.

Het vlakke gedeelte van Blang Mangat is dicht bewoond; hoewel uit het zuidelijk deel nog een niet onbelangrijk aantal bewoners zich in het gebergte ophoudt, zijn er toch nog 728 gampōngpassen uitgegeven.

Rijstcultuur en pinangteelt vormen de voornaamste middelen van bestaan van de bevolking. Naar de omliggende landschappen en naar Lhō Seumawè wordt bovendien in vrij belangrijke hoeveelheid atap uitgevoerd. De uitvoer heeft plaats via Keudé Poenteuët, die door de Kroeëng Meura'sa van uit zee bij vloed voor kleine djaloers bereikbaar is.

GESCHIEDKUNDIGE EN POLITIEKE BESCHRIJVING.

Tijdens onze eerste vestiging te Lhō' Seumawé (1881—1884) was de oelèëbalang van Blang Mangat T. Bentara Nja' Adji, die tengevolge van den door Geudòng op hem uitgeoefenden invloed — 2 zijner dochters waren successievelijk gehuwd met T. Radja Itam van Geudòng, die hem in zijne oorlogen met Tjoenda en Bajoe steunde — zich niet bij het bestuur kwam melden.

Eerst omstreeks 1887 begaf hij zich met T. Mahradja van Lhō Seumawè en T. Ri Nisam naar Koeta Radja, ten einde zijne opwachting bij den Civielen en Militairen Gouverneur te maken, doch bijna onmiddellijk na zijn terugkeer in zijn land overleed hij.

Na zijn dood werd hij opgevolgd door zijn oudsten zoon T. Meungkoeta, die reeds dadelijk tegen den te Blang Awé wonenden neef zijns vaders T. Moeda Dalam te strijden had. Tijdens het bestuur van T. Béntara Nja' Adji, die met T. Moeda Dalam op een goeden voet stond, had deze zich steeds rustig gehouden, doch na diens dood vermeende hij ook aanspraken op het oeleëbalangschap te moeten doen gelden; en om de maat van T. Meungkoeta's lijdzaamheid te doen overloopen, schaakte hij diens vrouw Tjoet Asé. In den daarop gevolgden strijd werd T. Moeda Dalam uit Blang Awe verdreven; hij vluchtte naar Lhō' Triëng en versterkte zich daar, weshalve hij na dien tijd veelal T. Ben Lhō' Triëng genoemd werd.

Daar het T. Meungkoeta niet mocht gelukken, zijn tegenstander van daar te verdrijven, doch deze omgekeerd zijn invloed ook niet buiten zijn naaste omgeving wist uit te breiden, bleef daarna de toestand sleepende, en verslapten beider partijen energie en waakzaamheid, waarvan T. Ben Lhō' Triëng gebruik maakte om T. Meungkoeta in 1894 des nachts in zijn slaap te vermoorden.

Hij slaagde er echter niet in, hiermede zijn doel te bereiken, daar de bevolking van Blang Mangat weigerde hem als haar oelèëbalang te erkennen, zoodat hij zich genoodzaakt zag, zich met Lhō' Triëng als invloedsfeer te blijven tevreden stellen. Intusschen was T. Meungkoeta's nog minderjarige broeder T. Moehamat Napiah naar Lhō Seumawè gevlucht. Na daar en te Meura'sa in Bajoe ongeveer twee jaar verbleven te zijn, keerde hij naar zijn landschap terug en nam toen zelf het bestuur in handen.

Ook hij leefde met T. Ben Lhō' Triëng in voortdurenden onmin. Wel kwam het niet tot een openlijken strijd, doch voortdurend

hadden nachtelijke rooverijen plaats, en zelfs deed T. Ben Lhō Triëng in 1897 eene mislukte poging om zijn tegenstander door middel van vergif om het leven te brengen.

Daar T. Moehamat Napiah zich aan ons gezag onderworpen had, was T. Ben Lhō' Triëng ons uit den aard der zaak vijandig gezind, van welke gezindheid hij in 1899 blijk gaf door zich met T. Tapa's Gajo'sche strijders op de heuvels van Aloeë Awe en te Lhō' Triëng te versterken, en onzen in Juni derwaarts oprukkende troepen tegenstand te bieden. Zulks bekwam hem slecht, want zijne stellingen werden genomen, zijne versterking werd verbrand en met achterlating van een groot aantal zijner gesneuvelde strijders zag hij zich genoodzaakt naar de in het gebergte aan den bovenloop der Pasèrivier gelegen, aan Blang Mangat onderhoorige landstreek Mbang, uit te wijken.

Ook hier werd hij echter niet met rust gelaten, want reeds enkele dagen later werd hij daar door eene militaire colonne opgezocht. Van het bieden van tegenstand had hij evenwel blijkbaar reeds eene te onaangename ondervinding opgedaan dan dat hij daartoe nogmaals overging, zoodat hij er zich slechts toe bepaalde, onze troepen te ontwijken.

Van Mbang uit ondernam hij telkens strooptochten in Blang Mangat, deed hij de aan T. Moehamat Napiah onderhoorige hoofden en bevolking zooveel mogelijk afbreuk, en vermoordde hij, te zamen met het bendehoofd Pang Kilat, in 1900 Napiah's krijgsoverste Panglima Prang Lampasé.

Hierdoor raakte eindelijk het geduld van den weinig energieken T. Moehamat Napiah uitgeput, en met het doel om bloedwraak te nemen wegens de op zijnen broeder en zijn Panglima prang gepleegde moorden, deed hij T. Bén Lhō' Triëng vergif toedienen.

De uitwerking daarvan kwam echter naar T. Moehamat Napiah's zin niet spoedig genoeg, weshalve hij zelf zich naar Mbang begaf, waar hij zijn reeds in het gebergte gevluchten tegenstander niet meer ontmoette, doch wel een zijner zoons T. Lateh, dien hij daarop afmaakte.

De uitwerking van het toegediende vergif bleef echter niet achterwege, want korten tijd daarna overleed T. Ben Lhō' Triëng.

Zag hierdoor T. Moehamat Napiah zich van zijn voornaamsten tegenstander ontslagen, thans blijven diens zoons in de vijandige houding van hun vader volharden.

De oudste hunner, T. Ma' Oesen, die in Juni 1900 door den

Pretendent Soeltan tot Bentara Blang Mangat werd aangesteld, vergezelde dezen daarna naar Samalanga, bevond zich later in Peusangan bij zijne zuster Tjoet Manja Intan, die daar met T. Moeda Tjiʼ gehuwd is; hield zich sedert weder in het gebergte aan den bovenloop der Pasèrivier op, en sneuvelde onlangs bij overvalling zijner schuilplaats door een onzer patrouilles. Zijne jongere broeders Polem en Oesman zwerven nog rond.

Uit vrees voor de registratie onttrok T. Moehamat Napiah zich in Maart 1901 aan de aanrakingen met het bestuur, doch reeds in de volgende maand kwam hij zich weder aanmelden. Bij wijze van straf werd hem toen de inlevering van vuurwapens in zijn landschap gelast.

Bij het handgemeen raken met den roover Si Peunawa, die hem naar het leven stond, doch zelf werd afgemaakt, bekwam T. Moehamat Napiah in Juli 1901 een gliwanghouw in den nek, die een gedeeltelijke verlamming van zijn lichaam ten gevolge heeft gehad.

Daar hij zich daarna niet dan moeilijk beweegt, doet hij zich tegenwoordig bij het bestuur veelal vervangen door zijn jongeren broeder Njaʼ Ali of door zijn neef T. Radja Tjiʼ. Hij is een zwak bestuurder, die doorloopend streng gecontroleerd en voortdurend aangespoord moet worden.

In Blang Mangat worden tegenwoordig geen toeha peuët meer aangetroffen. Wel hebben zij vroeger bestaan, toen een gedeelte der Boelōhstreek nog onder Blang Mangat behoorde, zij waren toen de Keudjroeëns van Boelōh Beureugang, Boelōh Gampōng Teungōh, Boelōh Raja en Kareuëng.

Van de ressorten van deze toeha peuët behoort thans alleen nog maar tot Blang Mangat Kareuëng, waarvan het hoofd Keudjroeën Moeda, tot wiens gebied ook Poenteuët gerekend werd, wegens het heulen met den vijand in October 1901 tot dwangarbeid veroordeeld werd. Als dwangarbeider werd hij naar Meraukė, onze vesting in Zuid-Nieuw-Guinea, gezonden, waar hij ontvluchtte en door de Toegeri's vermoedelijk gesneld werd. Als hoofd van Poenteuët en Kareuëng werd hij vervangen door zijn jongeren broeder T. Sjah Maʼon.

De voornaamste panglima prang van Blang Mangat is de te Poenteuët wonende Panglima Prang Moeda, die wegens op hem rustende verdenking van met den vijand geheuld te hebben, in 1901 gearresteerd, doch na eene gevangenschap van enkele maanden, na betaling eener waarborgsom, weder in vrijheid gesteld werd.

De voornaamste peutoeha's in de onmiddellijke omgeving van de woning van den Oeleëbalang van Blang Mangat zijn de z.g. toeha lapan. Deze zijn:

1. T. Nja' Meunasah van Meunasah Garoet of Oeleë Gampōng (Blang Mangat);
2. Peutoeha Badaj van Meunasah Meuseugit of Triëng Meudoeròë (Blang Mangat);
3. Moeda Langkoeta van Meunasah Rhing (Blang Mangat);
4. Moeda Panglima van Meunasah Kajeë Panjang (Blang Mangat);
5. Peutoeha Keutji' van Madjeuroen;
6. Peutoeha Makam van Meunasah Oelèë Meurija (Blang Triëng);
7. Peutoeha Madjid van Meunasah Poelò (Blang Triëng);
8. Peutoeha Balé van Blang Awé.

De voornaamste hoofden buiten de reeds genoemden zijn:

1. Panglima Prang Ali van Blang Seurikoej;
2. T. Keudjroeën Neuheuën van de gelijknamige gampong.

Daar deze zich niet aan ons gezag onderworpen had, werd in December 1900 als waarnemend hoofd aangesteld Peutoeha Ladan die echter in April 1901 met nagenoeg de geheele hem onderhoorige bevolking, die nog niet weer terugkeerde, naar het gebergte uitweek.

3. T. Keudjroeën Mbang van de in het gebergte aan de Pasèrivier gelegen gampong van dien naam.

Daar T. Bén Lhō Triëng in 1898 te Mbang eene koeta bouwde, zich later daar vestigde, en T. Keudjroeën Mbang met zijne dochter huwde, ligt het voor de hand, dat de laatste ons vijandig gezind is. Ook na den dood van zijn schoonvader kwam hij niet in onderwerping, doch bleef hij de partij van diens ons vijandige zoons houden.

Tengevolge van de vele bezoeken, door onze patrouilles aan zijn bestuursgebied, zoowel des nachts als overdag gebracht en van het volharden van hoofden en bevolking in hunne vijandige gezindheid, zijn deze genoodzaakt geworden om dieper het gebergte in te trekken, zoodat de gampong Mbang thans geheel verlaten en reeds weder voor een groot deel wildernis geworden is.

Koeta-Radja, den 30en December 1902.

SOENDASCHE BEZWERINGS FORMULES.

DOOR

R. A. KERN.

't Is bekend, welk een belangrijke rol toover- en bezweringsformules vervullen in 't leven van den Inlander. Ook bij de Soendaneezen tieren ze welig. Men behoeft niet lang in de Soenda-landen geweest te zijn, om te bemerken, dat aan de „djampe" veel waarde wordt gehecht. Een „djampe" is 't middel om tot een zeker beoogd doel te geraken, b.v. welstand, 't bezit eener begeerde vrouw, kinderen, genezing van ziekten. 't Hoofdbestanddeel, de eigenlijke djampe is een spreuk of formule; bij de toepassing, 't „ngadjampe" behooren nog andere ceremoniën en handelingen in tallooze verscheidenheid.

De djampe's zijn niet algemeen eigendom en ieder, die de woorden eener djampe kent, is nog niet in staat ze toe te passen. Men moet bepaald bekend staan als iemand, die in 't „ngadjampe" bedreven is, wiens djampe of djampe's werkdadig zijn. Gewoonlijk zijn 't menschen op leeftijd, mannen zoowel als vrouwen. Toevallige omstandigheden kunnen een roep vestigen: 't feit, dat een aanzienlijk persoon zich laat „bespreken", een opzienbarende genezing, de persoonlijkheid van den „toekang djampe", zijn houding, spraak, gebaren, leeftijd, afkomst. Er zijn toekang djampe in alle rangen en standen der maatschappij, tot onder de hoogst geplaatsten, die hun diensten geheel belangeloos verleenen. Regel is echter, dat de toekang djampe betaald wordt.

Wijlen Holle en de Hoofdpanghoeloe van Garoet, Raden Hadji Moehamad Moesa zijn krachtig tegen 't gebruik van djampe's opgekomen om haar schadelijkheid, de laatste verwierp ze bovendien als overblijfselen uit den Heidenschen tijd. Zij wezen er terecht op, hoe menschen hun gezondheid hadden verwoest door de kostjes, die met de djampe's werden toegediend, hoe velen zich arm medicineerden en bedriegers zich ten koste der goedgeloovige menigte verrijkten. Maar met dat al kan men den toekang djampe niet gelijkstellen met onze kwakzalvers. De meesten gelooven in de kracht hunner djampe's zoo goed als hun patienten en zijn te goeder trouw.

Een djampe geldt slecht in bepaalde gevallen en de kennis van één persoon is tot één of enkele djampe's beperkt. De een bezit een djampe tegen buikziekte, een tweede tegen oorpijn, enz. 't Is een zeldzaamheid, dat iemand zich uitsluitend met „ngadjampe" bezighoudt; men medicineert te hooi en te gras en heeft voor 't overige een beroep als een ander.

Een ceremonie, die bijna altijd voorafgaat is 't branden van wierook, zelden ontbreekt ook een offerande van spijzen en dranken. Men doet precies, wat de toekang djampe verlangt. Zonder zich een scherpe voorstelling te maken van vertoornde geesten, die den mensch belagen, is men overtuigd, dat onachtzaamheid een gebrek aan eerbied is, dat den nalatige wordt ingepeperd. De kracht der djampe zou worden verzwakt of te niet gedaan door iets achterwege te laten. Zoo groot is nog 't geloof in de djampe's. Ik herinner mij, bij 't bezoek aan een Inlandsche school, dat de onderwijzer een filippica hield tegen 't gebruik van djampe's en aan 't einde van zijn betoog de vraag deed: „Wat is nu beter, medicijn van den dokter of djampe's?" Waarop de geheele klasse als een man riep: „Djampe!" De onderwijzer was, buiten de school, geheel van 'tzelfde gevoelen.

In den tegenwoordigen tijd gaat van de vromen de meeste beweging uit tegen de djampe's. Hun invloed openbaart zich minder in 't verdwijnen der djampe's, meer hierin, dat weg wordt gelaten wat men als Heidensch beschouwt en er in worden gevoegd allerlei goed-Mohammedaansch klinkende woorden en frazen. 't Woord do'a of doe'a wordt voor zulke spreuken gebruikt, die echter niet scherp van djampe's te scheiden zijn. [1]

Een 3[e] woord voor bezwerings- of tooverformule, radjah, is in beteekenis nauw verwant met djampe en bovenstaand soort do'a.

De djampe's zijn dus ook aan verandering onderhevig en met den tijd worden de oude bestanddeelen schaarscher. Die oude woorden en uitdrukkingen worden niet meer of slecht verstaan en daar de overlevering van geslacht tot geslacht mondeling geschiedt, worden de oude djampe's allengs onverstaanbaarder en meer verminkt en verknoeid.

't Aantal djampe's is zeer groot, eigenlijk onbegrensd, want dagelijks kunnen er nieuwe gemaakt worden. Velen hebben dan ook niets wonderspreukigs aan zich en danken hun bijzondere werking slechts aan den persoon van den toekang djampe en de bijbehoorende ingre-

[1] Van zuiver-Mohammadaansche do'a wordt hier niet gesproken.

dienten. Daaronder zijn vaak geneeskrachtige kruiden, die voor de djampe 't werk doen.

Eenige djampe's, die bizonder belangrijk voorkomen, mogen hier een plaats vinden: [1]

I. Enkele djampe's in verband met de rijstcultuur.

De gebruiken bij de rijstcultuur hebben steeds de aandacht getrokken en zijn veel beschreven; ook de doe'a's, die daarbij te pas komen genieten bij ons wellicht de meeste bekendheid, zij zijn door de Soendaneezen ten deele zelf neergeschreven.

In een zeer belangrijk gedicht, de wawatjan Soelandjana — de geschiedenis van de rijst — wordt verhaald, hoe de rijst ontstond, hoe zij gebracht werd naar de aarde, daar verbouwd werd, geoogst en bereid, voorts aan welke plagen 't gewas blootstond en hoe die werden bezworen. De plechtigheden en gebruiken, die op aanstichting van Batara Goeroe plaats vonden worden beschreven. Uit 't verhaal moet blijken hoe de goden verlangd hebben, dat de rijstcultuur zou worden gedreven. De vromen richten zich juist tegen die oude, onschuldige gebruiken. De wawatjan Soelandjana is daarom belangrijk als codificeering van nog heden ten dage in zwang zijnde of nog bekende gebruiken. De wawatjan is bij velen niet meer bekend en geraakt in 't vergeetboek. Bij de beschrijving nu, hoe de rampen in 't gewas, de verschillende hama werden gekeerd, worden o. a. de volgende doe'a vermeld:

1. Doe'a panjinglar angin riboet — Doe'a tot verdrijving van zwaar weer (regen en wind):

Mimitina nji Poehatji Sangiang Sri, djangkar ing sahadat iman; godong-godong kang adadi hoerip; akar iman wit ing pangawasa, tjahaja mataholang reh, kawasa poehatji ikoe; Sri eling marang wit djangdji, elingkeun sari(n) ing iman; tjat, djadi rahajoe, badan hoerip reundjeung njawa, dadi hoerip sampoerna njawa(n) ing hoerip, waras dadi waloeja.

N.B. Nji Poehatji heette de prinses, die aan de padi 't aanzien gaf. In de wawatjan heet later de padi zelf Poehatji. De naam is evenals Sangiang Sri met de padi vereenzelvigd.

Mataholang is de witte kern van de rijstkorrel.

---

[1] Een djampe panjaweran, die wordt uitgesproken, als de bruid en bruidegom het huis binnentreden, is uitgegeven door K. F. Holle in Tijdschr. Ind. T. L. en Vk. XX, p. 99—102.

2. Nog een doe'a panjinglar angin riboet.

Herang lenggang noe ngalenggang matak nangtoeng Sri, noe matak tiïs; rasa noe ngahoerip bajoe, ngahoeripan Nji Poehatji.

N.B. Nangtoeng slaat op 't zich weer oprichten van door regen en wind gelegerde padi.

3. De volgende doe'a is een panjinglar tegen schadelijk viervoetig gedierte. Men richt 't woord tot den vijand:

Lamoen njaba, sija oelah arek hajang; hajang, oelah boga pikir; boga pikir oelah njaba.

Lamoen njaba, oelah hajang; lamoen asoep, sija pasti, adjoer radjah iman, awak sija djadi tjai.

De zin van deze doe'a is duidelijk:

Als gij er op uit gaat, heb dan geen begeerte (naar Nji Poehatji); hebt gij die wel, heb dan geen plan of gedachte; hebt gij wel iets in 't zin (tegen Nji Poehatji), ga dan niet uit.

Als gij er op uit gaat, heb dan geen begeerte; als gij op 't veld komt, is uw vonnis geveld en wordt ge verpletterd door de radjah iman. Uw lichaam wordt tot water.

4. Wel zeer oud is deze djampe, bij dezelfde gelegenheid gebruikt, beginnend met de heilige syllabe:

Ong! Tjala tjali kĕmma, kama mani kama lingkĕmma; sama mani sama mingkĕmma; kĕna sasawan, rĕt boengkĕm mingkĕm biwir. Sang mingkĕmma teu kaboengkĕm soengoet sira, toetoep sihoeng lan biwir, koe sanggatĕm rĕt moesna, tjeuli, iroeng djeung mata; sanggatĕm hingkang noetoeppi; kama mingkĕm atisira, kabeh adjaden tangi.

Bij elke panjinglar behooren nauwkeurig omschreven ceremoniën en offeranden.

II. Djampe's van toovenaars.

't Betooveren van personen komt nog altijd voor. Vooral de Zuidkust der Preanger Regentschappen staat in een slechten reuk; lieden van elders zijn soms angstig zich daar te vestigen.

De hier medegedeelde tooverformules werden enkele jaren geleden met succes door een vader en zoon en nog een derde in een dorp aan 't Zuiderstrand toegepast. Zij vormden een waar schrikbewind. Geen dorpeling zou 't wagen zijn velden te gaan bewerken vóór die van 't drietal, van allerlei moest 't beste voor hen zijn; zij waren feitelijk heer en meester en wisten daarvan uitstekend partij te trekken. Zij kregen alles gedaan en dreigden ieder, die aan hun eischen niet

voldeed te zullen betooveren. Er kwamen opvallend veel sterfgevallen voor, die aan hen werden geweten. Mogelijk maakten zij gebruik van vergif; 't lijkt me echter niet onwaarschijnlijk, dat sommigen zichzelf den dood berokkenden door hun overgrooten angst [1]. Lang kon 't spelletje niet duren; zoodra 't bekend werd, werd er een eind aan gemaakt. De woedende bevolking had de toovenaars wel willen vermoorden.

Was men eenmaal betooverd, dan was een andere djampe noodig, om den toestand van betoovering te doen ophouden.

De 1e tooverformule was de djampe panĕloehan Pakoewan Padjadjaran en luidde als volgt:

Pĕdang, pĕdoeng, pĕdong! kapalang tjat badong sija ti heula. Pangbingoeskeun soengoetna, panglampatkeun matana, pangnjotjokankeun tjeulina, beubeut oewang kantjing wĕsi, karoewang koe tali rante, pangnjokotkeun bajoena, mangka rĕmpoeg poetjoesna, rĕmpag bajahna, pĕgatkeun tali rantoenan angĕnna; nja aing ratoe tĕloeh ti Pakoewan Padjadjaran, panglelewaänkeun si anoe (naam van de te betooveren persoon).

Hierbij behoorde de volgende djampe om de betoovering weg te nemen:

Radjah aing radjah gĕde, radjah gĕde ti Pakoewan, meunangna ti Padjadjaran; ĕmboeng kapipiran kabandingan, kalalaran kaliwatan, kasoesoepan kasoeroepan koe ĕko sasaka domas, segor ka boewana Pantjatĕngah; tiïs ti peuting, waras ti beurang, istan, istan, mokahana.

N.B. Sasaka, in Coolsma's woordenboek vertaald met erfstuk (poesaka), heeten in Galoeh de dorpsbestuurders buiten 't dorpshoofd.

Domas = 800.

De 2e tooverformule — djampe panĕloehan goenoeng Galoenggoeng — was veel korter:

Ratoe tĕloeh ti Galoenggoeng sang ratoe tjeda tjawal; nja aing sang ratoe tjeda tjawal. Toeh! singsijeunan si anoe (naam van de te betooveren persoon).

De bijbehoorende djampe tot opheffing der betoovering:

Ratoe tĕloeh ti Galoenggoeng, sang ratoe tjeda tjawal boewah reumbaj. Sang ratoe gereleng, herang, baja, baja tankoebaja. Nja sija noe bajatamah, hoerip koe nabi, waras koe kĕrsa Allah.

---

[1] Van medische zijde wordt me medegedeeld, dat vrees- of schrikaanjaging wel gevolgen kan hebben, die den dood verhaasten, dat 't echter betwijfeld moet worden of zij alleen en direkt den dood kan veroorzaken.

III. Radjah's gebruikt door pantoenzangers en in enkele andere gevallen.

De Soendasche pantoen is een verhaal van eenigen omvang in tĕmbang bevattende geschiedenissen uit 't grijze verleden, toen de Islâm zijn intrede nog niet had gedaan. In bijna alle spelen 't rijk Padjadjaran en zijn koning Siliwangi de hoofdrol. 't Zijn epische gedichten van 't Soendasche volk, al achten wij ze als geschiedbronnen van weinig waarde. In tegenstelling met de wajang zijn ze nationaal. [1] 't Heeft iets bizonder bekorends, te zitten luisteren naar 't lied van zoo'n blinden zanger (de toekang pantoen is blind), zijn voordracht begeleidende met 't tokkelen op de katjapi. De toeschouwers zitten in schemerachtig licht, ongegeneerd, dicht bij den toekang pantoen. De voorstelling mist geheel 't plechtstatige van een wajangvertooning, zij heeft integendeel iets huiselijks, Soendaneesch-gemoedelijks.

De pantoen is heilig. De voordracht wordt ingeleid met 't branden van mĕnjan. De toekang pantoen heeft bovendien verschillende soorten roedjak en doewĕgan — jonge klapper — voor zich staan. Na sirih gekauwd te hebben prevelt hij onverstaanbaar eenige gebeden (radjah) en slaat daarbij akkoorden aan op de katjapi. Hij vraagt door middel van 't ngaradjah vergiffenis voor 't feit, dat hij de pantoen verhaalt, dus ter voorkoming van onheil.

Deze radjah's zijn de volgende:

1. Radjah Pamoenah.

Hina herang hina lenggang, boemi langit tatjan djadi, manoesa teu atjan aja, kakara Allah ta' allah. Boejoet gahoeng ratoe gahoeng, noe ngawindoe di boewana inih, noe neureuj atjina inih radjah pamoenah. Diri sagombongan manik, datang manik Astagina, toengkĕb herang toengkĕb lenggang toengkĕb wisesa, noe wisesa di boewana Pantjatĕngah.

N.B. In de djampe, waarmee de betoovering door de tooverformule Pakoewan Padjadjaran wordt opgeheven is ook sprake van „boewana Pantjatĕngah.” Duidt dit op een oud geloof, dat de wereld de middelste is van 5 werelden: hemel — luchtruim — aarde — ruimte tusschen aarde en onderwereld — onderwereld?

2. Radjah Pakoewan.

Ka Pangeran Rangga Waloeling powe kĕmis boelan Moeloed powe djoemaäh oetoesan poetra Oendjoenan, embak larang kadaton ing Lĕmahpoetih; adji Mĕkah, kang kawasa di noesa Djawa, Djakètra noe nanggeuj inja, noe nanggeuj atjina Nji Pajoeng ageung,

[1] De wajang wordt gespeeld in 't Javaansch. Alleen luimige intermezzo's: 't optreden van Si Tjepot e. d. geschieden in 't Soendasch.

noe ngageugeuh di Goenoeng Halimoen, boejoet eureur boejoet eundeur boejoet ti bang laki larang Praboe radjah Pakoewan.

Ahoeng deui, ahoeng deui, moewat ahoeng tiloe kali, ditagih djoerig sakĕti, ditejang balad salaksa. Maoeng koeroe soesoemboelan, badak galak dĕdĕpaän, kasĕmaran kasĕmoeran, kasĕmaran nabi Adam kasĕmoeran nabi Daoed, neukteuk hideung ratna goemilang, moen ngalapoek djadi halimoen, moen ngajapak djadi sagara, notogna ka goenoeng Koromong enggalna ka goenoeng Padang, nĕda tjaäng nĕda padang, tjaäng sa djĕroning ati.

3. Radjah Pinggoet.

Soerat koering soerat pinggoet Raden Soetra Kandoeroewan Toemĕnggoeng Rangga Waroeling, ngakalan njĕrat hing powe kĕmis boelan Moeloed, moelane mimintoen (kikintoen?) soerat ka poetrane ing Toendjoeng bang noe tjalik di Lĕmahpoetih koesoemah di noesa Djawa; ratoe Soeloek adji Mĕkah menak noe ti Padjadjaran. Nawaetoe oendjoek hilap-ing gigilang kilapi, angga angoetjap: „Laillahhailĕllah!"

4. Radjah Pramoehoen.

Ahoeng deui, ahoeng deui, moewat ahoeng toedjoeh kali; langkojang karang Sindoelang, botjah oerang Oedjoeng koelon, reup peuting ngimpi di djoenti, di djoenti dipasang miri, dipasang di awang-awang, noe nagih endjer-endjeran, paranene hanteu naoer, aja naoer soesoengkoenan, koedoe goentoer Tjihaliwoeng. Tjihaliwoeng noendjang ngidoel, teka (tĕka?) tjaäh noendjang ngaler, tjongtjot andjing bilang tawe, pati hajam beureum koening, njoesoekna ti mangoeloewoek, mabakan ti Djamboe dipa, koeda molet samagae, limareun limar sandana, sok sadjong eulis bahe, tjokotan deui, tjokotan deui, iroeng-iroeng ngaroengkajang. Tikoekoer ti lijoeng goenoeng, goenoeng ti lijoeng tikoekoer, basa keur nangtoeng di Bandoeng, toeloej ka Soemĕdang rangrang, Panembong manana kosong tjalikna di Kandangwĕsi, noe saoerang Soekapoera, noe saoerang Soekakĕrta; Tjisantjang aramis teuing, Tjiamis ngadi dadane, tjektjokna di Pakomotan, mandina di Dĕrmawangi, disoesoendoek sisir pĕnjoe; bral angkat leumpang tiheula, ngeupatkeun bokor salaka, simongkona kamina datangna ka Sang Praboe Siliwangi Sangoewangi sapoeloekaneun.

5. Radjah Asih of Radjah Paboewaran.

Toembak binang teu kabilang pake noembakan tjeleng, titis toelis ti noe leutik, tapak tangan ti Dewata, Dewata noe bisa olah sapakĕm sapoeloeh peuting, sapanganang sapanginang noe bisa njoesoek Tjihaliwoeng pake mengkong Tjisadane, Tjisadane noendjang ngaler, Tjihaliwoeng noendjang ngidoel, tjai ninggang ka Salapa koedjang,

tjai teu kiroeh ti hilir, tjai teu kiroeh ti girang, titĕngah tjanembrang herang, pangroembajan ramboet pandjang.

Pangeran Koedapangana (of koeda panganna?) koeda ngolah ti Pakoewan. Tikoekoer ti lijoeng goenoeng, goenoeng ti lijoeng tikoekoer di poentjak Simaliangoe. Pinangkasih noe ngadjadi, Pinang rarang noe ngajoegakeun, da hade beunang noe rampes mandina di Dĕrmawangi, Pasir tjongkrang pamojanan, toempak gadjah panglanaän, gadjahna ti Tjintapoera ti moeara Kandang haoer, lambitna ti Soelambitan, tjingtjin simalĕjana, ear sĕnggak ti Tjihea, toeloej nandjak ka goenoeng Haroeman, nejang landeuh ka goenoeng Kaledong, toeloej ka nagara Bandoeng bari ngoekoer-ngoekoer kampoeh, sindang ka Parakan moentjang, toeloej mande-mande saoer, moendoet sangoe ti Maroejoeng, lalabna ti Tjintapoera ti moeara Kandanghaoer. Toemilis njawiskeun boemi, noe mapag poetra Koemambang, tjoetjoe moelja djadi djĕnĕng, djĕnĕngna di Timbangantĕn. Panembong moelane kosong, boeroeng naek ka Tjiwoelan, naekna ka Tjipantajan, diboeboengkang dibebengkong kaheuleus koe tjadas neukteuk tjaning paraj Tondjonglaja, toeloej angkat ngagarangsaj, angkat naratas Tjibentang, toeloej indit njisir langit, ngindìtkeun oerang Tjiawi, nitahan oerang Mananggang; ari nandjoeng oerang Paroeng, marak di Parakan tiga, noe marak oerang Tjidamar djeung oerang Pasir nagara, miiteuk miroewas boengbas, miroeha (miroehak?) mikoendang damar, njoektroek leuwi nejangan tjai, tjlĕng loentjat nejangan keur meuntas; nja ngedjo njorendang tjongtjot nja dahar mipoetra pinggan, koempoelan pada Apsara koempoelan pada Apsari koempoelan dilintoeng maoeng, los ka wangoen koendang pajoeng, babaring tĕpi ka pati, djadjaga tĕpi ka mangsa; naon pibaloekareunnana? koempoel noe satigang poeloeh tiloe, bĕnggawan sawidaklima, noe lima djadi ĕmbanan, srek leut srek leut atjina badagna lĕmboetna sarina reudjeung boektina.

De laatste radjah (radjah Asih) wordt alleen gepreveld, als de lalakon Malangsari zal verhaald worden; bij alle overige pantoens wordt met de eerste 4 radjah's volstaan.

Behalve bij 't voordragen van pantoens heeft 't ngaradjah nog bij enkele andere gelegenheden plaats.

Als een stuk grond, waar tevoren nog geen huis gestaan heeft, wordt gelijk gemaakt, met 't doel, er een woning te bouwen (ngalĕlĕmah) wordt de radjah pramoehoen uitgesproken.

Gebruikt men daarbij nieuw hout dan wordt dit, alvorens bewerkt te worden, eerst bezworen met de radjah Pinggoet.

INDIAN WORDS IN THE DUTCH LANGUAGE AND IN USE AT DUTCH-GUIANA. [1]

BY

L. C. VAN PANHUYS.

Some years ago we got a reprint of a „dictionarium gallice, latine et galibi", edited by Car. Fr. Ph. de Martius, and out of that work we made a list of Indian words, which are in use in Dutch-Guiana and of which a few are even in general use in the Netherlands.

As Mr. de Martius remarks, the words in his dictionary are of

[1] In het jaar 1902 had te New-York de dertiende bijeenkomst plaats van het Americanisten-Congres, waarvan het doel is, zoo mogelijk om de twee jaren de beoefenaren der archeologie, der ethnologie en der vroegere geschiedenis van Noord- en Zuid-Amerika bij elkander te brengen en de studie der onderwerpen te bevorderen door het lezen van verhandelingen en door mondelinge bespreking. De steller dezes, destijds in de plaats van Dr. J. D. E. Schmeltz, Directeur van het Ethnographisch Museum te Leiden, aangewezen om de Nederlandsche Regeering op dat Congres te vertegenwoordigen, gaf van de door hem gehouden voordrachten een overzicht in een aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken uitgebracht rapport, (Ned. Staats-Ct. 18 Maart 1903 n°. 65) en zond ze daarna, na eerst de stenographische verslagen uit New-York te hebben ontvangen, aan de door het Congres benoemde „Commissie voor de publicatie."

Zooals reeds werd opgemerkt in het Tijdschr. v. h. Kon. Ned. Aardr. Genootschap, Maart 1904 bl. 413, is echter van de handelingen van het New-Yorksche Congres nog niets gepubliceerd. Het is mij daarom aangenaam, dank te kunnen betuigen aan de Redactie van dit tijdschrift voor de opneming van een viertal mijner bijdragen en wel in dezelfde taal als voor de betrekkelijke voordrachten te New-York werd gebezigd. Door deze wijze van openbaarmaking zal het mogelijk zijn ze nog vóór het aanstaande Congres, dat van 18 tot 23 Augustus 1904 te Stuttgart moet bijeenkomen, onder de aandacht te brengen van hen, die er kritiek of nadere bespreking van zouden willen geven. Mogen deze korte opstellen er tevens toe bijdragen om in de eerste plaats in Nederland en de Nederlandsche West-Indische Koloniën de lust aan te wakkeren tot studie en eigen waarneming aangaande de Nederlandsche vestigingen van nu en vroeger in het Amerikaansche werelddeel en tot de ontdekking van de daar verborgen wetenschappelijke feiten.

's-Gravenhage, 3 Mei 1904. L. C. van Panhuys.

a different origin; some were noted down in 1643 by Paul Boyer at the Galibis at Cap du Nord, others by P. Denis Meland and Pelleprat near the Gulf of Paria in 1653; in Cayenne; from the works of de Laet and Labat and from Aublet's Histoire des plantes de la Guiane française, and Noyer's Fôrest vierges de la Guiane Française (1827). So the dictionary contains several dialects, and also words from the Arowacks and the Tupi. It would be interesting to state, which words of those noted down in our list are in this time in use by the Caribs, one of three tribes of the coast-Indians of Dutch-Guiana, who are now for nearly two centuries and a half in connexion with the Dutch, and who have learned the "lingoa geral" of the colony, the so called negro-english. To speak about this last language or dialect here would carry us too far, enough to state that this negro-english contains Dutch, English, Spanish, Portugese, French, Carib, Arowack, and African words. It may be that the intended Caribs have taken some words out of this negro-english, for their own Carib language.

The following words from the dictionary are adopted in the Dutch language and are used in the Netherlands.

K a a i m a n, (Latin: Caiman), the reptile; k a r e t, a certain sea turtle, (the name is given in Dutch to its back-shield, out of which little boxes, combs, hairpins and paperknives are made); c o l i b r i, the well known "gem"-bird [1]; t a p i r (Latin: Tapirus) [2], the South American buffalo and a n a n a s (Arowack: nana), pine apple. Not in general use in the Netherlands are: t o e k a n (Latin: Rhamphastos), a bird also called in Dutch: "pepper eater", peper-vreter; and m a n i o c (Latin: Jatropha Manihot), the Indian meal giving plant.

About "manioc-meal" a curious remark can be made. In Carib the word: "alepa" is used for cassave or manioc-meal, as well as for the act of eating in general. In English we have a same peculiarity: the word "meal" means the product of corn and also "dinner". It proves that the civilized, as well as the Indians h a v e k n o w n a t i m e w h e n m e a l w a s a g e n e r a l f o o d.

In Dutch Guiana the following Indian words from the dictionary are in use: c a s s i r i, a drink made of sweet Batates; corjaal, Indian boat, made out of a tree; p i a i (m a n), Indian sorcerer; j o r o k a, devil; K o e r o e K o e r o e, small basket; b i r i b i r i,

[1] „An vox galibi? asks de Martius. According to Kappler (Surinam, page 221) the colibri is called in Carib „tokosi".

[2] Carib: maipouri.

swamp; casseripo, boiled juice of the manioc-root; manari, Indian sieve, in general use by the colonists; matappi, twisted cylinder to press out the poisonous juice of the manioc; agami (Latin: Psophia crepitans), a bird walking tame about the villages of the Indians and Bush-negroes and which we often saw there playing "hide and seek" with the children and amusing them by its deep bass sound; awarra (Latin: Astrocaryum Awarra. de Vriese), a palm, also a parrot; couéréman (kweriman, Latin: Mugil Brasiliensis. Agass.) a fish; maco, makoe, a kind of mosquito; maipouri; only heard in names of places and creeks, Carib name of the tapir; pingo (Latin: Dycotyles labiatus. Cuv.), bush-swine; sagowyn (Latin: Midas ruffimanus. Geoff.), a small monkey; sibari (sipari, only in names), thorn back: chico (chica, Latin: Pulex penetrans), sand flea; carapa, (Latin: Carapa guyanensis. Aubl.), a tree; conami (Latin: Clibadium Surinamense. L.), a plant; couak, called in the dictionary a word from: "a lingua Taino", roasted manioc meal; cout sauwé (coesoewé) Latin: Bixa orellana. L.), the red pigment from the plant; maraka, magic rattle; mani (Latin: Monorobea coccinea. Aubl.), a tree, giving resin to repair the Indian boats; mapi, (napi, Latin: Dioscorea Savita. L.), giving eatable rootturnips; maripa (Latin: Maximiliana regia. Mart.), a palm; moucou-moucou (mokko-mokko, Latin: Caladium arborescens. Vent.), a water plant; Simaruba (Latin: Simaruba amara. Aubl.), a tree; tayer (Latin: Arum esculentum. L.), an edible rootturnip; and balata (Latin: Mimusops Balata. Gaertn.) giving the well-known milksap, an elastic gum. The word amoubé or mombé for: avaricious, unknown in the common negro-english spoken at Paramaribo, was found to be in use among the Bush-negroes of the Tapanahoni. I remember very well that the Moravian missionary Dr. Kersten, relating his travel to the Tapanahony in negro-english at a Sundayevening assembly in Albina (on the frontier river between Surinam and French Guiana) said that the Bush-negroes there had called him the chief of the "mombé", because he rightly refused their repeated demands for a drink.

So far the words of the dictionary. There are, however, several more Indian words in use in Surinam or in the Netherlands, as, for instance: hamaka, original Arowack[1], but taken up in negro-

[1] See the list opposite to pag. 294 in „Dutch Central Brasiliën, 1886, by Professor K. von den Steinen.

english, being the same as the Dutch "hangmat" and the Englisch "hammock" [1]; batatas (Latin: Dioscorea Batatas. Decaisne), which (as has been remarked by Professor Veth) became in England "potatoes" for the Solanum tuberosum, and in Swedish (and we add in Netherlands-) dialects: "potäter"; tapana, intoxicating drink made from cassave, craweru, pigment of Bignonia chica; tapoeripa (Latin: Genipa americana. L.) a pigment giving tree; pagala, Indian basket; names of fishes as: Kuma kuma (Latin: Arius emphysetus. M.), warappa (Latin: Erythrimus unitaeniatus. Spix), pirai (Serrasalmo piraya. Cuv.) and anjoemarra (Macredon aimara. Spix); farther: tamanoa or ant-eater (Latin: Myrmecophaga jubata); warimbo (Latin: Phrynium Casupo. Rox.) a fibre-giving plant, and still several others.

There has never been much attention paid to this subject neither in the Netherlands nor in the colony; as far as we could find only a few words were treated by Professor Veth, who spoke about the origin of: ananas, batatas, and kaaiman, and especially how these three words came into use in the Netherlands East Indies, in his interesting book: "Uit Oost en West" (from East an West) 1889.

He adds leguaan (Latin: Iguana), of which Littré said "Etym. Yuana, mot caraibe, cité par Oviedo en 1525," and also cacao and chocolatl from the Mexican words cacahuatal and chocolatl. [2]

It may be stated, from the above-mentioned that the Dutch have also from a linguistic point of view, a "debt to the red man". A glance at the list added to the record of the second voyage of Sir Walter Raleigh, will prove that they are also indebted to the Indian for the name of the colony (Surinam) and for nearly all the names of rivers there. For us the name of Paramaribo, the town, is Indian without any doubt. In 1893 we found the following Spanish words still in use among coast Indians (Caribs) at the Saramacca (near Post Groningen): sombreroe (sombrero), hat; cavalloe (caballo), horse; arque busa, gun; peer-oh (perro) dog; and cabrita little goat.

[1] Rev. Skeat rightly observes in his etymological dictionary of the English language, 1882, that the word was ingeniously corrupted by the Dutch in hangmat (a hanging mat).

[2] Prof. Veth supposes that „banaan" (banana) is original African, and says that the name, according to Rumphius, is at home in Guinea. The word „bakkove" (pacoba) is, as well as banaan, in use in Surinam. See about these words: „Die Einführung der Banane", pag. 310—314, in „Durch Central Brasilien" 1886, by Professor Karl von den Steinen.

WAYS OF PAYING IN THE NEW NETHERLANDS, AT DUTCH GUIANA AND IN THE FORMER DUTCH COLONIES OF BRITISH GUIANA.

BY

L. C. VAN PANHUYS.

When the Dutch established the New Netherlands in America, it was natural that their first way of bargaining with the Indians should be by exchange of natural objects, and by using, at least at first, the Indian way of paying. But it is peculiar that, relatively, these native ways of paying remained in use for a long time, not only between colonist and Indians, but also among the colonists themselves.

No description how the Indian "money", the beads were made from clam shells will be given here. The beads were called seawan (of which the Dutch made: "zeewant") by the Indians of Manhattan, also "wampun" (from one of the New England Indian dialects according to Prof. A. J. Chamberlain). Yet to this time the wampun is used for payment in the United States, as Dr. Dorsey showed to the members of the Congress of Americanists in the Field Columbian Museum at Chicago, namely by the Pomo tribe in California. Wampun was also used for embroidery and ornamentation, and in record belts. The following extract may give an idea of their interest in the New Netherlands. (see the records of New Amsterdam, Vol. I, 1897 Translation of the Minutes of the Court of Burgomasters and Schepens. Published under the authority of the City of New York by the Knickerbocker press. page 15.):

"Whereas we see and for some time have seen the decline "and depreciation of the loose wampun among which is found much "unpierced and only half finished, made of stone, glass, bone, "shells, horn, nay even of wood and broken."

"Therefore we have resolved that henceforth no loose wampun "shall be current unless strung upon a wire" — "trade wampun

"shall pass as good pay as here-to-fore at the rate of six white "or three black beads for one stiver"... etc. Done, resolved and decided this 30th of May 1650 at our meeting in fort Amsterdam, New-Netherlands.

In the "Beschryvinge van Nieuw Nederland" by, Adriaen van der Donk, 1655, we are told, however on page 68 that gold and silver currency comes more and more into use in the colony. Miss Harriet Phillips Eaton mentions in her interesting book "Jersey City and its Historic Sites", published by the woman's club of Jersey City, 1899, that wampun was used among the white colonists until late in the 18th century and that the Dutch early manufactured wampun at Hackensack.

Another way of paying was in beavers (beaver-skins), as follows from the provisional instructions for the sheriff, burgomasters and schepens, of the city of Nieuw-Oranje (New-Orange)., done 15 January 1674, mentioned and translated in: "New Amsterdam, New Orange, New York, by Charles W. Darling, 1889: "All cases relatively to the police, — etc., "shall be determined by definite sentences by the schout, burgomaster and schepens, to the amount of fifty beavers and below it" — etc. The same author says that about the same year the government officers were paid in seawant or beavers.

Traders were giving 10 or 11 guilders in loose wampun for a beaver (Records of N. A., page 10), and one American dollar was worth eight guilders in seawan (Miss Eaton).

About Dutch Guiana (Surinam) we found incidentally, that in that colony sugar was a medium for payment, at least between the colonists and the Government, the West India Company. Our only proof is a pamphet entitled: "Consideratien van Bewintheb-"beren der Generale Geoctroyeerde West-Indische Compagnie deser "landen over de Directie van de Colonie van Suriname ende het "Gouvernement van den Heer van Sommelsdyck aldaar" probably published in 1688, which we got at an auction.

In a list, dated "Surinamburgh, a name soon replaced by Paramaribo, and dated also 28 April, 1683, a great number of colonists is mentioned, who are indebted to the Noble "Geoctroyeerde West-Indische Compagnie", at the Chamber of Amsterdam, for the purchase and delivery of slaves from the ship d'Orange Boom" ("the Orange tree), for men as for women, at three thousand Pounds "the piece", 455.800 pounds of sugar. In the list we

meet with the names of families still living in the colony, Nassy, de Silva, de Mesa and Monsant, from Portugese-Jewish origin.

And now for British Guiana. In 1730 the directors of the colony of Berbice made a representation to their Hight Mightinesses of the States that the colony should be placed on the same footing as that of Surinam. Thereupon in 1732 an octroy made its appearance which empowered the directors to enact a capitation tax. This capitationtax, consisting of fifty pounds of sugar, or cash equivalent to 50 stivers, was exacted indiscriminately from the whole population, both white and black, childern under ten years being charged only half that amount. These facts, given by H. G. Dalton in his History of British Guiana, Londen, 1855, page 187—189, leave no doubt about the custom in British-Guiana, then a Dutch colony, and give also much probabillity that about the same time sugar was still in use as payment in the colony of Surinam.

ABOUT THE ORNAMENTATION IN USE BY SAVAGE TRIBES IN DUTCH GUIANA AND ITS MEANING.

BY

L. C. VAN PANHUYS.

Against the term "Savage tribes" the remark was made more then once that it gave generally an inaccurate impression. Such might also be the case here, but the expression was chosen to announce that we would have the deal only with the Indians and the Bush-negroes and not with the more civilized part of the population in the colony of Surinam. Among those Indians we call in the first place three tribes of "tamed" savages, known in the colony as Arowacks, Caribs and Warauen (Guaranos), living in the coast- and savannahregion. There are still other Indians in Surinam, as we know from the voyage of a mixed Dutch-French Commission in 1861 to the upper-Lawa, from the explorations of Crévaux and Coudreau at the same East frontier river, and from informations from Bush-negroes, buth they live in the deep and yet unknown interior and near to the South frontier Tumucumaque mountains. Between those Indians (Acouris, Trios, Oyacoulés and Rucujanas (Roucouyennes) and the colonist is no communication; it seems that the Bush-negroes have increased the Indians fear for the white man, in order to keep in a state of dependency these Indians to whom they procure iron axes, knives and beads, in exchange for feather-work, hammocks and hunting dogs.

The Bush-negroes, descendants of runaway slaves brought from Africa, have established themselves in several tribes, under chiefs or "Grammans" and with a kind of republican form of "government." They kept many reminiscences from Africa in language and manners, of which several are only partially known. They form in almost every respect, as Professor Joest rightly remarked, the most original, remarkable and interesting people in the present Guyana.

To prove how little the have been studied, I will state that it was found, only a very few years ago, that their chief tribe, the Aucaners (Djoecas) make use of a ″drum-language″, by which they warn each other, as some peoples in Africa do, in a short time at great distances by means of blows on a drum in a different time and manner.[1] This custom had remained unknown, nothwithstanding the daily contact with the colonists.

For the study of these non-civilized tribes of Surinam Mr. Joests ″Ethnographisches und Verwandtes aus Guyana″, Internationales Archiv für Ethnographie, Supplement zu Band V, 1893, must be mentioned first. I do not know what brought the author to several incorrect impressions and conclusions he gave about the colony, it seems to me that about the colonial ″politics″, he obtained informations from persons who where not much to be trusted, and that his stay in the colony was too short to correct their tales, but this does not take away the great value of his work for the anthropology of Surinam of the last time. Next to Joest comes Kappler, the patient observer who lived for many years at the Marowyne and wrote ″Surinam″ u. s. w. (1887); for the early history of the Bush-negroes it will be the best to consult the Description of Guiana or the Wild Coast, etc., by Mr. J. J. Hartsinck. D. C. L. 1770 (Translated titre).

Indian ornaments are to be found: in basket work, on pottery (woman labour), on clubs, arrows and on their own body, especially when going to a dancing-feast. I stated that coast Indians painted ornaments on hammocks made by Bush-negroes, and given to them for the purpose. Farther we have Indian ornaments in ″kwejus″ (aprons) and feather-work.

As far as my knowledge of Indian ornaments permits I should say that their ornaments have undergone no influence neither from the Bush-negroes, nor from the more civilized. Knowledge of the Indian manner of thought would be the way to understand their ornamentation, and in that part there is still much to be done. But while we know on one part that the Coast Indians have learned the negro-english and when there is some probability that they may have adopted some superstitions from the Bush-negroes, I will point out that these Coast-Indians have clung strongly to their own

[1] Catalogue of the Netherland West-India Exposition at the Colonial Museum at Haarlem in 1899, page 76 and 77. (Translated titre).

primitive customs. The use of fire weapons, of iron axes and knives, of an iron plate instead of a stone one (for roasting manioc meal), of an iron rasp for grating the manioc root, may be with the use of alcoholic drinks from the white man the principals which they have inherited from the colonists.

About the meaning of Indian ornaments I must refer to the illustrated article in the International Archiv für Ethnographie, 1898, in which I tried to indicate that the Indian ornament might be chiefly derived from the frog, that amphiby being considered then by the Indian as a human being. The arguments given there will be strengthened by what I found on pag. 144 of the Voyages dans l'Amérique du Sud by Dr J. Crévaux, Paris, Hachette & Cie, 1883: "Les dessins de grenouilles que Brown a trouvés dans l'Esse-"quibo ne sont d'autres que des images humaines telles que les "Galibis, les Roucouyennes et les Oyampis en représentent journel-"lement sur leurs pagaras, leurs poteries ou sur leur peau. Nous "avons cru nous-même, en examinant ces figures aux jambes et aux "bras écartés, qu'il's agissait de grenouilles, mais les Indiens nous "ont tous dit que c'était leur manière de représenter l'homme."

The Bush-negroes carve their ornaments in wood, on doors, boats, paddles, tables, small seats, scuttels, candle-holders, drums, walking sticks, hairpins, and other objects. Needle work ornaments are made by men and women in company; carving gourds and tattooing is female labour, so we meet there with special female ornaments. Influence from the Indians and from the civilized will be observed to a certain degree, but before drawing conclusions I will state how I discovered the meaning of their ornaments.

Several objects (now exposed in the Colonial Museum at Haarlem) were collected at Albina, on the east frontier river of Surinam, where I stayed between 1893 and 1896 and came as functionary of the Government with Bush-negroes nearly in daily contact. I got ornaments there by drawings, later also by rubbing wax on Japanese paper, pressed upon the object (method Hjalmar Stolpe). By and by my litte friends, the bush-negro-children gave names, and, on information, explained the ornaments which they showed me on their toys, and I got more explanation or could correct that of the children by inviting the older ones to see my collection and by noting down their observations.

From the meaning I got in that way from several hundred ornaments, I come to these preliminary conclusions:

1°. Each artist has his own individual work and makes his own combinations, yet the ornaments are strongly under the same (tribal) style.
2°. There is a marked difference between the ornaments of the Aucaners (Djoecas) and those of the Saramaccaners (a tribe living at the Upper-Surinam).
3°. The ornaments are made by copying animals and objects in the surroundings, and arranging them in the way they think best.
4°. The eye of the iguana (Lacerta agilis), is the most characteristic ornament by the Aucaners and serves for combinations as for instances for human forms and also for centipedes.
5°. The masculin sex of human figures is alway pointed out very distinctly. The phallus is sometimes represented by an arrow.
6°. Snake and bird designs are numerous and are represented in connection with religious ideas. Plants are very rare in representation.
7°. The tattooing designs are the most conventional and seem to have been copied from each other.

I think it will be of great interest to continue these researches. Indeed two explorers have tried to do so. On July 1st of 1903 two military officers started for Surinam, and explored, together with a mine engineer, a doctor, and thirty workmen, the Gonini river. They collected Bush-negro ornaments, also by the Method Stolpe, tried, but alas without success, to note down the meaning of the ornaments and to find competent persons in the colony, willing to continue their work. Perhaps some of these ornaments will be exhibited at the next Congress at Stuttgart. In the month of June of this year (1904) an expedition will start for the Tapanahoni and Upper Surinam, and will perhaps be able to collect there ornaments at the bushnegroes, who live near those rivers.

A CLAIM FOR THE DISCOVERY OF THE COAST OF GUIANA BY THE DUTCH.

BY

L. C. VAN PANHUYS.

The curious pretention, expressed in the title of this article, was made by a Dutchman, A. Cabeliau, „Commies-Generaal", in a report, entitled „Verclaringe van de onbekende ende onbeseylde „voiage van America beginnende van de riviere Amasonis tot het „eylant van de Trinidad toe" (Explanation of the unknown and never sailed voyage of America, beginning with the river Amasonis, to the island of the Trinidad), presented to the „Staten-Generaal" in the beginning of the year 1599. The manuscript is at the Ryks-archief (Archives of the Kingdom) at the Hague, but Jhr. de Jonge D. C. L. published it in extenso in his work. „De opkomst van het Nederlandsche gezag in Oost-Indië" (The first development of the Netherland rule in the East-Indies), 1862.

The claim is the more curious as we see that, even the West-Indian voyages of Walter Raleigh and Lawrence Keymis, nearly about the same time, were quite known in Holland, as is proved by an „instruction", made in 1597 by the Dutch geograph Hondius, published also by the Jonge, Part. 1, pag. 179. Perhaps this may be the solution, that our Dutchman used the word „discovery" in the sense that he was the first of his countrymen who undertook a measuring the size of the land and its river-mouths, and bringing its form on a cart, as accurately as he thought was possible.

Starting from den Briel December 3[d], 1597, with the ship „de zeeridder" (The Sea-Knight), they saw the Wild Coast on February 9th, came in contact with Indians of the „nations": Geribus (Galibis, Caribs) and Jau near the river Caurora (Kourou) at the 15th, and also, at the 17th with the „nations" Hebaio and Arwaccus (Arowacks). At the river Cauwo (Kaw) they found the „nation" Iaio. They met with several Dutch ships, and visited the following rivers together

with two of these ships: Wyapoco (Oyapock), Curassawini, Cunamamae (Counamama), Juraco (Iracoubo), Mavary, Amano (Mana or Amanibo), Marawini (Dutch Marowyne, formerly in French: Maroüyne, see Histoire Naturelle et Morale des Iles Antilles de l'Amérique, by L. D. P. 1658 pag. 351, presently called in French and by the negroes wrongly "Maroni", also by Joest, Ethnographisches und Verwandtes aus Guiana Int. Archiv für Ethnographie, 1893), Carapi, Surinamo (Surinam), Saramo (Saramacca), Coupanama (Coppename), Waycara (Nickerie?), Curetini (Corentyn), Worinoque. Between Oyapock and Kourou they had specially visited Cawo wya (Kaw), Cayany (Cayenne-river) and Macuria (Macouria). Still several other river names are given, but these rivers were not visited by the three ships, because "the Indians said there was not much to barter there".

In the Orinoco they were (notwithstanding the Netherlands were in full war with Spain) most friendly received by the Spaniards.

The freely translated conclusion of the report is that they "have discovered, found and sailed more than twenty four rivers, on this voyage, many islands in the rivers and other ports, which were never known nor navigated by these countries, yes, what is more, were never before the date of their voyage described or discovered by any carts or cosmographs".

The History of the discoveries and settlements in these parts of Guiana is well treated in the excellent work of the now late General P. M. Netscher "Geschiedenis van de Koloniën Essequebo, Demerary en Berbice", 1888.

The principal explorations in the second part of the past century in the colony of Surinam, discoveries this time in the general sense of the word, were the following:

1856. Dr. Voltz geological survey, most in the coast- and savanne-region.

1861. A Dutch-French commission, the Marowyne and Lawa (East frontier river), and the Tapanahony for a part;

1861—1879, parts from several rivers, and small parts of the land between them, indicated on the great chart (made however without triangulation) of the then known part of the colony by Mr. Cateau van Roosevelt and Mr. van Lansberge;

1877—1892, several lines cut through the wood and measured by the Government surveyor Mr. Loth, who discovered in 1902 the point of junction of the Wilhelmina and the Emma rivers (between Lawa and Tapanahony);

1885. Prof. Martin, geological survey, specially on a part of the Surinam, till the Bush-negro village Toledo (about 4° 34′ N. B. and 55°, 18′ W. L. Greenwich).

Preceded bij Mr. van Drimmelen in 1899, Dr. van Cappelle explored in 1900 a part of the Upper-Nickerie and made also a geological research in the land between Nickerie and Coppename.

With exception of the voyage of Prof. Martin all these explorations were made by aid of Government.

Geological explorations were made in 1898—1901, by Mr. Dubois, in relation to a private company, in the land between the Surinam and Marowyne rivers.

Since 1901 explorations and triangulations are made systematecally by a Commission for Scientific research in Surinam, the Government paying one half or two third of the costs. In that way were explored:

in 1901 the Coppename, to its sources, when a point at about 3° 57′ N. B. and 56° 49′ W. L. was reached and the Wilhelmina mountains were discovered;

in 1903, the Upper Saramacca, to its sources.

In the year 1903 an expedition started for the Gonini, a branch of the Lawa and gauged several tops of the Tumucumaque mountains, from the Piton Vidal. The intention is to take in 1904 the Tapanahony and the Upper Surinam. Moreover a bill has been accepted by which the Government, in connexion with a project for a railway to the interior, has been authorized to spend one million (guilders) for an exploration of the land between Lawa and Tapanahony.

VERSLAG EENER STUDIEREIS.

DOOR

J. A. LOEBÈR Jr.

Aanleiding tot deze studiereis.

Toen de Conservator van het K. Z. A. E. Museum te Dresden, Dr Oswald Richter, in den aanhef eener studie „Zur Timor-Ornamentik” (Abh. u. Ber. d. k. Zool. u. Antr. ethn. Museum zu Dresden 1899 No 3) met eenigen wrevel gewaagde van: „der bisher so gut wie noch gar nicht bearbeiteten Ornamentik der indonesischen Völker”, met vermelding van de weinige opstellen van vreemde schrijvers op dit gebied, kon hij nauwelijks vermoeden, dat in de daarop volgende jaren van Nederlandsche zijde een krachtige poging zou gedaan worden tot bewerking van het inlandsche kunstgebied; dat in de jaren 1900—1903 een reeks van 24 grootere en kleinere opstellen te vermelden zouden zijn.

Toch had het vóór dien niet aan belangstelling in den handenarbeid van den inlander ontbroken.

Vooral de H.H. F. W. van Eeden en Dr Wijnmalen drongen herhaaldelijk aan op grootere behartiging dezer zaak, terwijl in Indië van Gouvernementswege een onderzoek werd ingesteld naar het voorkomen van kunstnijverheid onder de inlanders.

Dat dit goedbedoeld streven nagenoeg zonder resultaten is gebleven, lag vrijwel aan den opzet. Men ging teveel van het standpunt uit, dat dit onderzoek geheel en al in Indië zou moeten plaats vinden, daarbij rekenend op het groot aantal ambtenaren, in de verschillende deelen van Indië verspreid.

Dit was een onmogelijk verlangen! Studie van inlandsche kunstnijverheid kost veel tijd en zij, die belangstelden, misten dien. Bovendien is belangstelling alleen niet voldoende; men moet kunnen afbeelden, wat men beschrijft, 't zij door teekening, 't zij door fotografie. Deskundige voorbereiding is evenzeer gewenscht, en dit vooral werd pijnlijk gemist. Zij, die zich interesseerden voor kennis

der inlandsche talen, der Indische flora en fauna en geologie. konden zich voorbereiden met den uitgebreiden wetenschappelijken arbeid, die reeds bestond. Hier was men op geheel vreemd terrein, dat door zijne bijzondere vormen allerlei moeilijkheid aanbood. Geen ambtenaar op Timor heeft uit de verschillende keeren, dat hij een Timorees aan het sirih-pruimen zag, kunnen opmaken dat de daarbij gebruikte bamboekokers teekenen van een hoogst merkwaardige ornamentiek konden zijn.

Wat belangrijk kon zijn, was haast niet te beoordeelen. Men miste daarvoor vergelijkingsmateriaal. Het Europeesche kunstgebied kon daartoe weinig bijdragen, een bamboe-ornamentiek bestaat hier niet, het weven heeft zich steeds in heel andere richting bewogen, het vlechtwerk is weinig ontwikkeld gebleven. Daarentegen: op metaal- en aardewerkgebied, waarin Europa gedurende vele eeuwen veel merkwaardigs heeft geleverd, waarin de Europeaan bij uitstek deskundig zou kunnen wezen, werd juist door den inlander over het algemeen weinig gepresteerd.

Door het gebrek aan literatuur en de enorme afstanden was het vrijwel onmogelijk de enkele gegevens, in een bepaalde streek gevonden, naar waarde te beoordeelen en de juiste beteekenis er van te beschrijven.

Dit vergelijkingsmateriaal, de zoo belangrijke leerstof op dit nieuwe studiegebied, is daarentegen in ruime mate in onze ethnografische verzamelingen te vinden. Hier is het mogelijk het werk van verschillende streken rustig te beoordeelen en de eigenaardigheden zuiver te ontleden. Door de aanwezigheid van andere voorwerpen, die in het oorsprongsland verdwenen zijn, is het mogelijk te letten op hetgeen de inlander gemaakt heeft, tot historische vergelijking. Toen men in Nederland, moede van het wachten op lokalen arbeid in Indië, de handen aan het werk sloeg, was men zich feitelijk niet bewust, dat deze museumstudie het meest urgente deel van dit vraagstuk was en bleek eerst successievelijk, dat het langs dezen weg mogelijk was, de voornaamste verschijningen op kunstnijverheidsgebied in het haar toekomend licht te stellen, een algemeen overzicht te geven. Zoo is het in de laatste jaren mogelijk gebleken het Indonesische weven en vlechten aldus te behandelen, terwijl het metaal-, kralen- en aardewerk en het bamboesnijwerk in bewerking zijn. Van een enkel eiland als Timor mocht het gelukken een dieper gaande studie te publiceeren. Verrassend nieuwe feiten zijn aldus in het licht gesteld, die bewezen hebben, dat er eene

Indische kunstnijverheid bestaat, welke alleszins recht heeft op meer behartiging.

Het spreekt vanzelf, dat langs dezen weg op compleete behandeling niet gerekend kan worden. Het verkrijgen van voorwerpen voor ethnografische verzamelingen berust te veel op louter toevallig-verzamelen; methode is alleen bij die series van voorwerpen gevolgd die, zooals bezweringsmiddelen en wapens, reeds eenigermate wetenschappelijk bewerkt waren. Volken als de Bataks en Dajaks, die sinds lang de aandacht van geleerden hebben getrokken, zijn tamelijk uitvoerig vertegenwoordigd, terwijl van andere, minstens even belangrijk, nauwelijks of in 't geheel niets in de musea te vinden is. Maar toch, welk fragmentarisch geheel het aanwezig materiaal ook aanbiedt, het is in ieder geval mogelijk geweest den grondslag dezer studie te leggen, waarop een lokaal onderzoek in Indië met goede resultaten zal kunnen voortbouwen. Het gepubliceerde over deze materie kan tevens dienstbaar gemaakt worden op praktisch terrein. Bij pogingen tot herleving der kunstvlijt door onderwijs of ondersteuning van inlanders is het van het grootste belang te weten, waarop hun versieringskunst berust, wat de inlander presteeren kan, welke de sterke en zwakke punten in zijn technieken zijn. Ook het toegankelijk maken van mooie patronen, het verspreiden van goede inlandsche modellen kan hier èn aan de wetenschappelijke studie èn aan de practische behoefte tegelijk voldoen.

Tot 1903 was dit onderzoek van Nederlandsche zijde voornamelijk gebaseerd op de voorwerpen in openbare en particuliere collecties hier te lande. Toen van haar inhoud voldoende kennis genomen was, werd het ten zeerste wenschelijk de voornaamste ethnografische verzamelingen in den vreemde te bezoeken, met het doel het ginds aanwezige studie-materiaal door fotografie of teekening vast te leggen en in aanteekeningen te bewaren ter aanvulling van het reeds gevondene.

Het Departement van Koloniën stelde mij daartoe in staat.

Bezochte verzamelingen.

Daar mijn particuliere werkzaamheden geen langere afwezigheid veroorloofden, ben ik verplicht geweest, deze studiereis in drie deelen te splitsen en heb op de eerste bezocht:

Bazel: Ethnographische Sammlung der Universität.
Museum der Missionsgesellschaft.

Zürich: Museum der Ethnogr. Gesellschaft.

Weenen: Anthropol. ethnogr. Abtheilung des k. k. naturhist. Hofmuseums.
K. k. Handelsmuseum.

Op de tweede:

Londen: British Museum. Dept. of Brit. and Med. Antiq. and Ethnography.
Imperial Institute.
South-Kensington Museum, Indian Section.

Op de derde:

Barmen: Ethnogr. Sammlung d. Missionshaus.
Leipzig: Museum für Völkerkunde (Grassi-Mus.).
Dresden: K. G. L. Ethnogr. und anthropol. Museum.
Berlijn: K. G. L. Museum f. Völkerkunde.

Algemeene opmerkingen.

De ontvangst in deze musea liet niets te wenschen over. Met groote welwillendheid werd het door mij gewenschte ter beschikking gesteld; als hulp bij het opspannen voor het fotografeeren werd overal een der mindere beambten toegevoegd. Vooral trof het mij, dat slechts in één museum een aantal voorwerpen gereserveerd werden; in het Dresdener museum deelde de Conservator Dr. O. Richter mij mede, dat deze (voornamelijk Ind. weefsels en weefgereedschap) binnenkort door het museum gepubliceerd zullen worden.

Hetgeen ik eveneens niet verwacht had, was, dat de publicaties over Indische kunstnijverheid, niettegenstaande zij in het Nederlandsch opgesteld zijn, te Dresden en Weenen goede bekendheid genieten. In het Dresdener museum was zelfs aan elke kast der Indische Afdeeling een gedrukt lijstje opgehangen, waarop vrij compleet tot 1 Nov. 1901 hunne titels voorkwamen; naar Dr. Richter mij meedeelde, was dit bibliografisch lijstje reeds door enkele Nederlandsche bezoekers gekopieerd, die hun verbazing erover uitdrukten, dat men zulks alleen in eene vreemde instelling vond. Te Weenen werden dezelfde studies op de ethnogr. colleges door Dr. Wilhelm Hein gebruikt; deze lektor heeft nl. voor zijn toehoorders eene handleiding vervaardigd, die hen spoedig in staat stelt onze taal te lezen. Ook in dit ethnogr. centrum bleek onze taal geen beletsel te zijn voor het gebruiken van onze literatuur.

In vrijwel alle musea waren de versierde voorwerpen bijzonder op den voorgrond gesteld en zelfs te Berlijn was men verder gegaan,

en had men in enkele kasten een systematisch overzicht van het Indische vlechtwerk gegeven.

Zijn deze instellingen ons Rijks-museum te Leiden in menig opzicht vooruit, in één punt staan ze gelijk, wat betreft de fotografische inrichting. Berlijn, Weenen, Dresden en vooral Leipzig bezitten een uitstekende donkere kamer voor het ontwikkelen van negatieven, doch een atelier, hoe noodig ook, is niet te vinden. Men is dus verplicht in de zalen te fotografeeren met al den overlast van het loopen der bezoekers, en is geheel afhankelijk van de aanwezige belichting, die steeds uit zijlicht bestaat. Het fotografeeren werd daardoor in niet geringe mate verzwaard.

Over het algemeen overtrof het gevondene mijne verwachtingen. Alleen te Bazel, Weenen en München moest ik eenige teleurstelling ondervinden.

Naar Bazel was ik vooral gegaan om de collecties, uit Centraal-Celebes door Dr Fritz Sarasin bijeengebracht, te zien. Ik meende hier, afgaande op eenige voorwerpen in het Rijks Ethnogr. Museum te Leiden, een aan de Dajaks verwante versieringswijze te vinden. Dr. Fritz Sarasin deelde mij echter mede, dat zijn geheele collectie van Celebes naar het Dresdener Museum ter publicatie was gezonden en eerst in September zou terugkomen. Hij twijfelde er niet aan, of ik zou deze zien bij een eventueel bezoek aan Dresden, wat dan ook gebeurd is en waarbij ik tevens gelegenheid had op te merken, hoe weinig versierde voorwerpen aanwezig waren.

Te Weenen deed ik veel moeite om de collectie van de Aroe-eilanden, door G. W. W. C. Baron van Hoëvell aan den Aartshertog Ferdinand geschonken te zien te krijgen. Zulks gelukte mij evenmin als Dr. J. D. C. Schmeltz in 1896 [1]). Bijzonder leed deed mij dit, daar de Aroe-eilanden in onze Ned. verzamelingen uitermate slecht zijn vertegenwoordigd.

Eene verrassing was het daarom in het Berlijnsche museum eene collectie van deze eilanden te vinden, door denzelfden O.-I. ambtenaar geschonken, en die mij in staat stelde meer kennis omtrent die streken op te doen.

Een vergoeding voor het niet-zien der genoemde Weener collectie was voor mij de kennismaking met Prof. A. R. Hein, den eersten schrijver op ons Indisch kunstnijverheidsgebied, wiens werk over

[1]) Verg. diens „Ethnographische Musea in Midden-Europa. Verslag eener studiereis 19 Mei—31 Juli 1895." Leiden, 1896, p. 60.

de Dajaks terecht een diepen indruk in ons land gemaakt heeft. Met bijzondere liberaliteit stelde hij zijn materiaal van Indische kunstnijverheid tot mijne beschikking; en door zijne uitvoerige studies der Dajaks-collectie in het Ethnogr. Museum te Buda-Pest — de eenige verzameling in dit museum, voor onzen Archipel van belang — kon ik mij de reis naar de Hongaarsche hoofdstad besparen. Te München trof ik het zeer slecht. Ik had dit museum, hoewel het van onzen Archipel weinig bezit, gaarne bezocht om de Braziliaansche afdeeling, die men mij in Weenen zéér had aanbevolen. Doch de Directeur Prof. Buchner had reeds eenigen tijd een reis naar Klein-Azië aangevangen en de overblijvende beambte was voor een week op reis gegaan.

Zooals uit het hierboven vermelde van München blijkt, heb ik mij op deze studiereis niet uitsluitend met den Indischen Archipel beziggehouden. Wanneer de Afd. Indische Archipel bestudeerd was, heb ik mijn overigen beschikbaren tijd besteed aan de technieken, in onzen Archipel en elders voorkomend, en aan de ornamentale motieven, waarvan de mogelijkheid bestond, dat deze ook door andere volken gebruikt werden.

Versieringskunst buiten den Ind. Archipel.

Het werk van Britsch-Indië trok daarvan vooral mijn aandacht, omdat gebleken is, dat sinds eeuwen door den handel Britsch-Indische stoffen in onzen Archipel zijn geïmporteerd, waarvan de Koromandelsche batik en de tjindé's wel de voornaamste zijn. Ook de overblijfselen van Hindoe-beschaving in onzen Archipel maakten het wenschelijk, de mogelijk vreemde elementen te leeren kennen.

Hiertoe bood deze studiereis eene prachtige gelegenheid aan, te meer waar door de gebrekkige vertegenwoordiging van Engelsch-Indië in onze musea mij zulks onmogelijk was geweest.

De overrijke weefselcollecties van Britsch-Indië in het South-Kensington Museum en het Imperial Institute, van Ceylon te Bazel, de verschillende voorwerpen van Voor- en Achter-Indië te Berlijn, Leipzig en Weenen gaven mij echter volop de overtuiging, dat, met uitzondering van het Javaansche koper- en het Indische aardewerk, het Indonesische sierwerk, zooals het zich vertoont op weefsels, vlechtwerk, kralen- en snijwerk beslist autochthoon te achten is. Meer nog! Vlecht- en kralenwerk, bamboe-snijwerk en batiks heb ik in gelijke, decoratieve waarde onder geen der andere volken kunnen terug vinden. De vormenrijkdom van het Dajaksche snijwerk

is zonder weêrga en al wordt in Afrika en Amerika veel met kralen gewerkt, geen stuk kan zich meten met de decoratieve schoonheid der Dajaksche voorwerpen. Het metaalwerk der Bataks kan in techniek en ornament met geen ander vergeleken worden. Wat de inlandsche vrouwen uit katoen weten te maken, staat artistiek op gelijke hoogte als de meer schitterende, de kleur-rijker doeken van Zuid-Azië. Iets, dat ons inlandsche vlechtwerk nadert, is alleen bij de Haussa-negers en in N.-Amerika eenigermate terug te vinden. Doch geenszins met dien technischen rijkdom of die ornamentsontwikkeling! Hierin staat het Nederlandsch-Indische boven alles. De reeds lang erkende superioriteit der Javaansche batiks als weefselversiering vindt in deze meerderheid der andere, genoemde technieken een equivalent.

Met het oog op het streven, de produkten der O. I. kunstnijverheid een afzetgebied in Europa te verzekeren, leek mij een onderzoek naar het al of niet zelfstandige karakter van bijzonder practisch belang. Het behoeft geen uitvoerig betoog, dat juist die voorwerpen goede handelswaarde kunnen verkrijgen, welke door vorm en typisch uiterlijk de aandacht trekken.

Vondsten op O. I. kunstnijverheidsgebied.

Daar voor hetzelfde doel eene verzameling van goede patronen op verschillend technisch gebied van bijzonder nut kan zijn, heb ik mij bij deze studiereis een dubbele taak gesteld:

1^e^. Studiemateriaal te verzamelen, dat over de technische behandeling en de ornamentswaarde licht kan geven;

2^e^. Afbeeldingen te maken van mooie Indische patronen, die tot versterking der inlandsche sierkracht aangewend kunnen worden.

Met het eerste ben ik gelukkiger geweest dan met het tweede. De resultaten van punt 1 sloten prachtig aan bij de waarnemingen in onze verzamelingen; ja, zelfs mocht het mij gelukken in enkele musea versierings-richtingen te vinden, waarvan ten onzent niets aanwezig is; volmaakt nieuwe gegevens dus.

Punt 2 leverde alleen in bamboesnijwerk en mandenwerk een goeden oogst op. Dit kwam overeen met de ervaring, ten onzent reeds opgedaan. De geleerden, wien meerendeels het bijeenbrengen van collecties is opgedragen, hebben zich bijna steeds bepaald tot het verkrijgen van een enkel exemplaar. Series van bepaalde voorwerpen komen daardoor zelden voor; en van enkele, zooals matten, zijn ze bijna niet te vinden. Alleen pijlen, waaraan de wetenschap reeds

lang aandacht heeft gewijd, zijn in overvloedige mate aanwezig.

Ter verkrijging van een beter overzicht zal ik de vondsten op O. I. Kunstnijverheidsgebied groepsgewijze bespreken.

I. Metaalwerk.

Op dit technisch gebied is weinig nieuws te vinden, vooral omdat de inlander als metaalbewerker niet veel presteert. De bewerking der wapens, der stalen klingen, is het beste in techniek, doch sinds lang bekend. Het Javaansche koperwerk met geciseleerde versiering is alleen te Weenen, Dresden en Berlijn in enkele exemplaren aanwezig en herinnert ook hier sterk aan vreemde invloeden, zóó zelfs, dat enkele sprekend op het geciseleerde koperwerk van Benares gelijken.

Wat de Javaan in gegoten koper heeft gepresteerd, is leerzaam te zien te Dresden, waar vier antieke imitaties der Rijkssieraden van Djokjokarta zijn. Deze zijn meesterlijk behandeld, gelijkmatig dun gegoten en in alle détails zorgvuldig afgewerkt. De ciseleering toont gelijke verzorging. Deze voorwerpen dateeren uit de 18e eeuw en staan ver boven hetgeen in onze jaren in geelgieterswerk wordt gemaakt. Van Padangsche filigrain komen vrij algemeen de bekende sigarenkokers voor.

Bataksch koperwerk is in zeer gelukte exemplaren te Barmen, Londen, Weenen, Leipzig en Berlijn aanwezig. Wel bezit elk museum niet meer dan 4 à 5 stuks, doch bij elkaar vormt dit een mooie aanwinst, die te belangrijk is, daar dit Bataksche koperwerk onder de zeldzame verschijningen op kunstnijverheidsgebied behoort. Koperen pijpen, armbanden en voorhoofdversieringen worden van gegoten geel koper gemaakt, echter zóó dat slechts de hoofdvorm met blank vlak ontstaat. Met getrokken koperen draden wordt de versiering op het gietvlak bevestigd en zoo technisch meesterlijk, dat het haast niet te raden is, hoe die draden vastgemaakt zijn. Met deze draden is een uitvoerig ornament vervaardigd, dat tot het beste behoort, wat door de Bataks op decoratief gebied is gemaakt. Vermoedelijk heeft het tevens symbolische waarde, daar de versiering uit allerlei motieven bestaat, vooral maskers en stierenkoppen. Die gegevens zijn merkwaardig saamgevoegd, bij den eersten oogopslag ziet men een mooi samengesteld ornament, waaruit eerst bij aandachtige beschouwing de bestanddeelen te voorschijn komen.

Ook in verband met de Padangsche filigraintechniek is dit Bataksche koperwerk van bijzonder gewicht; beide toch baseeren zich op het

gebruik van getrokken draden, in de Padangsche Bovenlanden zelfstandig toegepast, in de Bataklanden op gegoten vlakken.

II. Aardewerk.

Dit behoort evenals het metaalwerk tot de technieken, in den Indischen Archipel tot weinig hoogte gegroeid. Vrijwel in alle bezochte musea zijn ruw gevormde potten, met de hand geklopt of zeldzamer op de schijf gedraaid, te vinden.

Bazel en Leipzig bezitten ieder een exemplaar, dat door versiering en bewerking meer aandacht verdient. Het eerste herinnert in vorm aan Britsch-Indisch koperwerk, iets dat veel voorkomt bij inlandsch aardewerk, en is op de schijf gedraaid. De versiering is door fijne insnijding aangebracht en wel het mooiste wat ik op dit gebied ken. Afkomstig uit Palembang, draagt het 't half naturalistisch ornament, dat veel op Sumatra voorkomt en zelfs tot in de kuststreken van Borneo terug te vinden is.

Het tweede is een zeldzaam exemplaar van de pottenbakkerij, in Zuid-Celebes voorkomend. Hier worden de potten vóór het bakken versierd met insnijdingen of door ze te persen in geornamenteerde mallen. Van de laatste versiering was deze kruik een bijzonder gelukkig voorbeeld, dat in dezen mooien vorm voor mij volmaakt nieuw was.

III. Bamboe-snijwerk

Belangrijke aanwinsten zijn op dit versieringsgebied te vermelden.

Vrij algemeen waren in de bezochte musea bamboekokers der Bataks en Dajaks, zoodat ik met 78 rubbings mijn materiaal verrijken kon.

Het Bataksch ornament bleek hoofdzakelijk geritst te zijn met delicate versiering op geometrischen grondslag. Te Londen vond ik alleen twee gesneden kokers met een voor Bataksch bamboe-ornament hoogst zeldzaam menschenfiguur en allerlei mystieke dieren.

Het in bas-relief gesneden ornament der Padangsche bamboekokers is meer naturalistisch dan het voorgaande. Door hun algemeen voorkomen was het mij mogelijk een zonderling feit op te merken. Bij Dajaks, Timoreezen en Bataks toonen de versieringen der bamboekokers steeds een groote verscheidenheid. Hier schijnt dat niet het geval te zijn en stereotiep keert op alle kokers dezelfde ornamentatie terug, een naturalistisch ornament in een scherp uitgedrukten toempal gerangschikt.

Tot de kennis van het Dajaksche ornament droeg het gevondene in hooge mate bij. Hetgeen door mij op grond van gegevens in onze verzamelingen werd vermoed, vond hier groote bevestiging. De kokers uit de Nederl. Indische kuststreken, te Berlijn, Dresden, Leipzig en Weenen aanwezig, en die uit de kuststreken van Serawak en Broenei in London, toonen alle een gelijkend, half naturalistisch ornament, dat ook op Sumatra te vinden is. Het bestaat wel uit de bekende ineengrijpende spiralen, doch is opgesierd met bladvormige détails. Een zelfstandige vorm is te vinden in een typische, geometrische verdeeling van het kokervlak, waarbij de hoofdlijn als een spiraal om den koker golft of waarbij het hoofdmotief in schroefvormige beweging is geplaatst.

Voorbeelden zulker decoratie waren reeds in onze Ned. verzamelingen gevonden, waarbij deze nu een gelukkige aanvulling kunnen geven.

Het mooiste Dajak-ornament is echter in Centraal-Borneo te vinden.

Te Leipzig leverde de onlangs aangekochte collectie-Bier (deelnemer der expeditie van Dr. Nieuwenhuis) hiervan rijk materiaal.

Van de Kajans waren een aantal zeer mooie kokers aanwezig, welke die van Dr. Nieuwenhuis met nieuwe variëteiten aanvulden. Nog belangrijker was, dat hier ook kokers van de Longglat-Dajaks in goede hoeveelheid te vinden waren, daar deze in de collectie van het Leidsche museum ontbreken. In stijl gelijken deze op de Kajan-decoratie, doch zij zijn fijner gedetailleerd. Eenvoudige kokers der Kajans bood het Britsche museum aan, die zonderling afstaken bij den decoratieven rijkdom der bovengenoemde.

Hier waren ook interessante kokers van de Kĕnja's, die meerendeels een zeldzaam uitgewerkt masker als eenige versiering toonden. Ook exemplaren, die eenigszins aan den Kajanstijl herinnerden, doch grootscher van opvatting waren.

Van de Baram-rivier waren in de collectie-Horse een groot aantal kokers, die weer geheel nieuwe versieringsrichtingen te zien gaven.

De Timoreesche kokers te Berlijn, Dresden, Weenen en London waren mij reeds bekend en deels gepubliceerd in mijn Timor-studie. Het trof mij daarom te Leipzig een viertal kokers te vinden, waarvan een exemplaar een mooie versiering met hagedissen te zien gaf.

London en Berlijn gaven mij weder gelegenheid mijne rubbings van Papoea-kokers te vermeerderen. Ook van het mooie snijwerk van Timorlaoet, te Berlijn en London, werden rubbings vervaardigd.

IV. Snijwerk in hout en been.

Snijwerk in hout en been, als b.v. bij gevesten van wapens, was vrijwel aanwezig in de bekende versieringen van Java en Borneo, doch kon geen nieuwe feiten laten zien. Het interessantste op dit gebied was wel een reeks van vijf houten, Javaansche gollok's in het Dresdener museum; deze verwante versieringen toonden heel interessant den overgang van masker tot sterk gestileerd ornament. Echter behield genoemd museum zich ook deze serie ter eigen publicatie voor.

De gesneden beelden van Bali, te Berlijn en Dresden aanwezig, konden zich niet meten met hetgeen te Amsterdam en Leiden berust.

Een zeldzaam werkstuk van bijzonderen rang was daarentegen te Barmen. Een houten mansfiguur in zittende houding en vrijwel naturalistisch voorgesteld. Dit beeld van Nias was zoo goed gelukt, als ik mij geen tweede uit den Indischen Archipel kan herinneren.

Dit zendings-museum bezat ook eenige belangrijke modellen van versierde Bataksche huizen en twee curieuse beelden, als gevelversiering bedoeld.

Ook weer van de zoo alleen staande Bataks een dolk met beenen greep en scheede, bedekt met fijn snijwerk.

V. Vlechtwerk.

Op het gebied van mattenvlechterij is de oogst gering geweest. De keurige Minahasa-matjes bezat het museum te Dresden, waar ook de eerste, mij bekende mat van de Sangir-eilanden voorkwam. Dit exemplaar, uit rood en geel geverfde palmbladstrooken saamgesteld, toonde eene versiering, wel in den stijl der kofo-weefsels doch met een zelfstandig cachet.

De mooie Borneomat met de drie groote slangen, die op de Vlechtwerk-tentoonstelling in 1902 zoozeer de aandacht trok (N° 275) vond ik terug te Berlijn. In een donker hoekje was deze opgehangen. Het ornament was volkomen analoog, alleen werd dit doorkruist met schuine, bruine banden.

Op dezelfde tentoonstelling was ook een mat met opengevlochten rand, volgens opgaaf van Timor (N° 647). Nu behoort dit open vlechtwerk (anjam bĕrkrawang) op Sumatra thuis, waar het van Atjeh tot in de Padangsche Bovenlanden veelvuldig voorkomt, op matten en mandewerk toegepast. Als oude voorwerpen, vroeger voor den eeredienst gebruikelijk, bracht Dr. Nieuwenhuis twee grof

gewerkte maar opengevlochten matten van de Kajans mede, terwijl in de Afd. Z.-Celebes te Leiden eenige voorwerpen aanwezig zijn van opengevlochten vlechtwerk, evenals de Bataksche voor bordenhangers enz. bestemd.

Berlijn droeg tot de betere kennis van dit interessante krawangwerk bij, door een 8-tal matten met opengevlochten randen en ook weer afkomstig van Timor, verzameld door den scherpzinnigen A. Jacobsen [1].

Mandenwerk en hoeden uit verschillende deelen van den Archipel waren in de meeste musea vertegenwoordigd. Onder deze leverde Borneo een rijken oogst; en van Singaparna, dit vlechtwerk centrum in de Preanger, waren in Leipzig een tweetal oude exx. Daar de oude modellen hier verdwenen zijn en door minder fraaie, Europeesche vervangen, was dit vooral een aardige vondst. Berlijn spande de kroon met de Timor-collectie van Jacobsen. Een groot aantal bijzonder mooie sigarenkokers van Dilly waren hier te vinden. Dezelfde gele orchideeënstengel, ook in Celebes en Borneo in zwang, was hierbij veel gebruikt en deed zeer mooi bij de frissche, heldere kleuren.

Eveneens in grooten getale waren er manden van pandanblad gevlochten in het anjam-gila, het stervormig vlechtwerk. Dit komt vrij verspreid in den Archipel voor, meestal blank gehouden.

Slechts een enkele maal ontmoette ik een eenvoudige versiering, verkregen door het invlechten van kleurige draden. Hier op Timor, zoowel Oost- als West-, is met dit invlechten bijzonder gewerkt en rijke ornamentaties zijn aldus verkregen. Veelvuldige patronen vertoonde deze collectie, zoodat dit anjam gila van Timor in ornamentrijkdom bijna met het Dajaksche gelijkgesteld mag worden.

Een nieuwe bijdrage dus tot den zelden vermoeden rijkdom van Timor op kunstnijverheidsgebied. Wetenschappelijk belangrijk, en niet minder op praktisch gebied. Over het algemeen toch bereikt het Indische mandenwerk niet de hoogte van de mattenvlechterij en is een dergelijke aanwinst van belang, vooral daar dit vlechtwerk met eenige oefening makkelijk en snel te maken is.

Weer te Berlijn zag ik voor 't eerst het vlechtwerk van de Aroeeilanden. Dit is op curieuse wijze versierd. Volgens de beschrijving van Baron van Hoëvell [2] zijn hierop uitgesneden figuren van palm-

---

[1] Verg. Jacobsen „Reise in die Inselwelt des Banda-Meeres", Berlin 1896.
[2] Tijdschr. Bat. Gen. XXXIII, 1890, p. 78.

blad genaaid en door het hangen in den rook zijn de bedekte deelen blank gebleven en het fond gekleurd. Het deed mij veel genoegen, dit werk, bij ons geheel niet te vinden, eindelijk te kunnen zien. Ik had nl. reeds vroeger getwijfeld of rook alleen in staat zou zijn op deze wijze een blijvende versiering aan te brengen. Bij deze Berlijnsche exemplaren was het fond bedekt met een vuilbruine kleur, terwijl in de reten der gevlochten strooken overblijfselen van een korrelige, bruine stof te vinden waren. Dat de rook wellicht gebruikt wordt als fixeermiddel voor de kleuren, is begrijpelijk, doch de kleuren worden op de gewone schabloonmanier aangebracht. Ook een exemplaar was met dofroode verf bewerkt, wat geheel en al een rook-procédé uitsluit.

Twee buitengewoon mooie hoeden der Alfoeren van Z. Celebes bezat het Berlijnsche museum, benevens een nieuw type van mandenwerk, van hetzelfde volk afkomstig.

Te Zürich en Leipzig kopiëerde ik eenige interessante Japansche vlechtslagen, ter mogelijke aanvulling van het Ind. vlechtwerk van belang.

VI. Kralenwerk.

De reeds genoemde Leipziger collectie gaf op dit gebied heel wat belangrijks te zien, eveneens de collectie van Dr. Nieuwenhuis goed aanvullend. Wat de Kajan-vrouwen hierin maken is werkelijk ongeevenaard.

Typisch is het, dat, hoe bemind kralen over het algemeen bij inlanders ook zijn, toepassing daarvan als kralenwerk zoo weinig voorkomt.

Men vindt dit nl. onder de oudere voorwerpen van Timor in het Leidsch museum, doch niet meer onder de nieuwere; het trof mij daarvan in de zeer complete Timor-collectie te Berlijn geen enkel werkstuk te vinden, zoodat een verdwijnen van deze techniek op Timor wel waarschijnlijk is.

Dan vindt men nog kralenwerk bij de Bataks. In Barmen en Leipzig vond ik nl. eenige mooie hoofdbanden van dit materiaal gemaakt, die geheel nieuw voor mij waren. De maskermotieven van het koperwerk keerden hierin terug.

VII. Batiks.

Nieuws omtrent de Javaansche batiks bracht deze studiereis niet, wat zeer begrijpelijk is na de zorgvuldige onderzoekingen van Nederlandsche zijde.

Wel wat de verspreiding dezer wastechniek buiten Indië betreft. Bekend was, dat deze op de kust van Koromandel als Kling'sche batik voorkomt, waar met een spits instrument, soms dubbel en niet ongelijk aan de punten onzer teekenpen fijne teekeningen in was worden aangebracht aan één zijde van het doek, ter uitsparing tijdens het verven.

In het Imperial Institute te London was uit Tinnevelly een aardige collectie aanwezig van voorwerpen in bewerking, die de techniek aan de kust van Koromandel verduidelijkten.

Blijft hier de was een tijdelijk hulpmiddel, dat na het verven verwijderd wordt, bij de doeken der Afridi's in dit Museum en te Berlijn werd kleurige was op het geverfde doek bevestigd en vormde zóó de versiering. De tijdelijk aangebrachte was werd hier blijvend [1].

De genoemde wastechniek aan de kust van Koromandel is in zoover verwant met de Javaansche batiks, dat de was als uitsparingsmateriaal gebruikt wordt. Meer punten van overeenkomst zijn er haast niet, daar ook de verfwijze verschilt. Ook worden de doeken op Java aan twee zijden bewerkt.

De was wordt op Java met een koperen instrumentje, de tjanting, aangebracht, waardoor het ornament door den breederen wasstroom een vloeiender aspekt krijgt. De Britsch-Indische bewerking laat daarentegen toe, dat met de was geteekend wordt in fijne lijntjes op het doek, zonder iets van uitvloeiing te geven. Op die wijze ontstaat een dunne laag, die niet als de dikkere, Javaansche tijdens de verdere bewerking barst.

Hoogst verwonderd was ik daarom, te Weenen een vierkante, katoenen lap uit Turkestan te vinden, geheel volgens de Javaansche batik-methode behandeld. Als het ornament geen geheel ander cachet gehad had, zou men meenen een grofgekleurde Javaansche batik voor zich te hebben.

Het gevaar bestond natuurlijk, dat dit een enkel exemplaar was, zonder op den naam van volkswerk aanspraak te mogen maken; een vondst van den een of anderen Oosterling, die deze techniek elders gezien had. De Directeur van het Weener Hofmuseum, de

[1] Dit is geen was, maar ingedikte olie van de plant Carthamus Oxyacantha Bieb., een varieteit van saffloer. Zie het opstel van G. Watt en D. Kooper in Agricultural Lodger, 1901, N° 12, p. 393—414, met 2 staaltjes. Op de gestolde olie, aan éene zijde van het doek in figuren aangebracht, wordt ten slotte fijngewreven mica gestrooid, dat eene zilveren weerschijn geeft.

Red. d. Bijdr.

Geheimraad Frans Heger, verzekerde mij echter uitdrukkelijk, dat hij veel dezer doeken in Turkestan had zien dragen.

Te Berlijn vond ik een nieuwe aanwijzing in deze richting. Hier waren twee doeken, doch nu van zijde, met Arabische lofspreuken voorzien en ook weer op Javaansche wijze gebatikt.

Er bestaat dus alleszins de mogelijkheid, dat het alleenstaan der Javaansche batikwijze onjuist mag heeten.

VIII. Plangiwerk.

Slechts enkele stalen van dit „gebonden" goed waren uit den Indischen Archipel te vinden.

Daarentegen uit Britsch-Indië veelvuldig en in mooiere bewerking, Typisch bleek mij deze techniek te zijn. Ze komt voor van Turkestan tot Japan, in onzen Archipel, bij de Arabieren van Klein-Azië, bij enkele negerstammen in Centraal-Afrika en in Oost-Peru. Een enorme verbreiding dus!

IX. Weefsels.

Naast de meer bekende Atjeh'sche idjas en de goudweefsels van Kota-Gĕdang (Pad. Bovenl.), te Berlijn, Leipzig en Weenen aanwezig, trokken eenige Bataksche doeken bijzonder mijn aandacht. Dit waren donkerbruine weefsels met lichtbruin doorweven, en waarin een zeer uitvoerig ornament in blauwen ikat aanwezig was. Vreemd was het, doeken in dit genre in de drie genoemde musea aan te treffen, terwijl hiervan zelfs in de musea en de particuliere collecties ten onzent geen staal aanwezig is.

Een typisch Bataksch doek, door zijn rhombenpatroon verwant aan de patola-doeken, die overal in den Archipel aangewezen kunnen worden, kwam stereotiep voor en herinnerde sterk aan eene imitatie van zijde-weefsel in katoen. Ook de andere toonden dat streven, iets, dat geheel niet van de Bataksche doeken bekend was. Trouwens de gecompliceerde ornamentatie, door ikatten aangebracht, was evenzeer onbekend [1].

Te Barmen waren doeken, die aardig aansloten bij de Bataksche ragi-doep's. Dit zijn de groote slimoets, in welks einden een groot, vierkant stuk is ingevoegd, met bijzonder gedetailleerd weefornament, waarin de Bataks voorouderbeelden meenen te zien. In dit museum

[1] Verg. Plaat XII, fig. 1 en 2 in Bulletin Kol. Museum, N° 29 (Dec. 1903).
Red. d. Bijdr.

waren twee dergelijke lappen, afzonderlijk gebruikt en met kralen omzoomd. Een groote, witte doek was aan de uiteinden geheel doorweven met een ragi-doep versiering. Ook een mooie, bruine slimoet met geel doorweven van de Abit-Bataks, die door zijne kralenversiering alleen door hoofden gedragen mag worden.

Op de Haagsche weefseltentoonstelling in 1901 was een vierkante lap van Bengkoelen, ingezonden door het R. E. museum te Leiden, die door het mythologisch ornament op streng geometrischen basis bijzonder de aandacht trok (N° 177 van den catalogus). Iets dergelijks was geheel niet van dit gewest bekend; wel kwamen in de Lampongs eenigszins gelijke lappen voor.

Dat de herkomst-opgave van genoemd exemplaar juist was, bleek in het Weener museum. Hier was een analoge doek, hoewel anders geornamenteerd en ook weer als afkomstig uit Bengkoelen geïnventariseerd.

Waarvoor die vierkante lappen dienen, was geheel onbekend. Eene aanteekening van H. O. Forbes (niet in zijn bekend werk te vinden) was bij eenige Lampongsche lappen gevoegd, die hierover eenig licht gaf. Bij begrafenismaaltijden werden die lappen gebruikt om over de opgedragen spijzen te liggen. Vermoedelijk staat dus het symbolieke ornament, waarin ook menschen figuren voorkomen, met de doodenvereering in verband [1].

Ook uit de Lampongs was te Weenen een zijden doek, een namaak tjindé, die vrijwel analoog was aan een exemplaar in het Rotterdamsch museum voor L. en V., waarvan de herkomst uit de Lampongs betwijfeld werd.

Te London, Weenen, Leipzig en Berlijn waren talrijke doeken uit Borneo, die bewezen, welke belangrijke weefkunst op dit eiland bloeit (of gebloeid heeft). Doeken uit Serawak met flottanten inslag herinnerden sterk aan hetgeen op de Sangir-eilanden in kofo wordt gemaakt. Een enkel doek van de Beadja-Dajaks bewees, dat de flottante inslag ook bij weefsels uit vezels (lĕmba) voorkomt. Prachtige ikats op katoen toonden, hoezeer ook deze weefselversiering op Borneo gekend wordt.

In verband met de reeds door mij gevonden verwantschap van

---

[1] Blijkens Bulletin Kol. Mus. N° 29 (Dec. 1903) p. 49—50 komen deze lappen van Tandjoeng Djati aan het Ranau-meer, dus feitelijk nog Palembang, op de grens van Bengkoelen. Verg. Forbes' „A Naturalist's wanderings in the Eastern Archipelago... from 1878 to 1883", London 1885, p. 175—176.
Red. d. Bijdr.

Dajaksch werk met Timoreesch snij- en vlechtwerk was het belangrijk, te Weenen en Leipzig eenige Dajaksche doeken te vinden, die sterk aan de Timoreesche door ornament en bewerking herinnerden. Een doek, te London van de Zee-Dajaks, droeg zeer merkwaardige menschfiguren. Ook in weefkunst blijkt het Dajaksche werk dus niet zoo zelfstandig te zijn, als algemeen vermoed werd.

Naast Borneo mocht ik uit de Timorgroep te Berlijn eene mooie collectie Timor-weefsels vinden, die licht gaven over het weefsel in het Westelijk en Oostelijk deel van dit eiland. Al is aan het licht gekomen dat in het snijwerk van beide deelen belangrijke verschillen voorkomen, zoo bleek dit niet bij het weefsel het geval te zijn.

Geheel onbekend was het, dat in het Oostelijk deel van den Indischen Archipel ook vezels geïkat werden. Dit was alleen van Borneo bekend, maar bleek te Berlijn ook op Timorlaoet en de Aroe-eilanden het geval te zijn.

Trouwens over deze techniek gaf mijn reis veel nieuws! Deze techniek bleek in geheel Melanesië verspreid te zijn; zelfs op Duitsch N.-Guinea kwam een verschoven ornament (zooals de kaïn's limboto bewerkt zijn) op saamgebonden palmbladen voor. Terwijl op de Sangir-eilanden kofo uitsluitend met flottanten inslag versierd wordt, bleek op Mindanao een zeer belangrijke kofo-industrie met prachtige ikat-bewerking te bestaan.

De aanwezigheid van ikatten in het zuiver gebleven Melanesië is mooi aansluitend bij het feit, dat de Timor-groep een beslist centrum van deze weeftechniek is en doet het oude vermoeden, dat aan de Hindoes de ontwikkeling van het Indische weefsel zou verschuldigd zijn, geheel te niet.

Een toestel te London en een compleete ikat-collectie uit Kisar te Berlijn gaven nieuw licht, wat betreft de bewerking. Ook bleek te Berlijn, dat er op Kisar een interessante gordelweverij moet bestaan, waarvan de vele gordels in de Timor-groep afkomstig zijn. Eerst werd vermoed, dat dit Boegineesch werk was, met kaarten geweven, doch dit schijnt onjuist te zijn. Die gordels worden op een gewoon weeftoestel van klein formaat gemaakt.

Foto's en rubbings.

Van de ten onzent ontbrekende voorwerpen zijn door mij foto's gemaakt naar 227 exemplaren, benevens ongeveer 100 rubbings en schetsen.

Bewerking van het verkregen studiemateriaal.

Het Koloniaal Museum te Haarlem heeft zich voorgenomen een reeks van beknopte monografieën van Indische kunstnijverheid te doen verschijnen, gebaseerd op het materiaal in de Nederlandsche en de door mij bezochte collecties.

Als eerste nummer verschijnt binnenkort „Het Weefsel in den Indischen Archipel”, met 40 illustraties in autotypie buiten den tekst benevens 14 zincografische afbeeldingen in den tekst [1]. Successievelijk zullen op dergelijke wijze behandeld worden: het bamboesnijwerk, kralen- en vlechtwerk, pottenbakkerij, batik en plangi, beeldsnijwerk.

Aanvankelijk zullen deze als Bulletin uitgegeven worden om, wanneer na eenige jaren de serie voltooid is, tot een boekdeel saamgevoegd te worden, dat aldus een overzicht van de voornaamste verschijningen op O. Indisch kunstnijverheidsgebied kan geven, voor zoover deze in Europa bestudeerd kunnen worden.

Daar deze monografieën van beknopten aard moeten zijn — eene beperking, die voorgeschreven wordt door de geldmiddelen van het Koloniaal Museum — lijkt het mij zeer wenschelijk voor het bamboe-ornament der Dajaks een uitzondering te maken en deze in den vorm van mijn „Timoreesch Snijwerk en Ornament” te behandelen, waarnaar in de beknopte monografie van het bamboe-snijwerk in den Indischen Archipel kan verwezen worden.

Een belangrijk materiaal staat mij hiertoe ten dienste, dat aantoont, welk een schitterende serie van ornamenten op dit eiland aanwezig is eene rijkdom in versiering, die zelfs op het Europeesche kunstgebied geen gelijke kan vinden.

Als leerstof voor onderwijs in huisvlijt kan een dergelijke uitgaaf van waarde zijn.

Leiden, 12 Nov. 1903.

---

[1] Thans verschenen als Bulletin Kol. Museum N° 29 (Dec. 1903).
Red. d. Bijdr.

„SRI PADOEKA"

DOOR

G. W. W. C. BARON VAN HOËVELL.

Ingevolge de Artt. 31 en 32 van het Regeeringsreglement voor Nederlandsch-Indië moeten algemeene verordeningen, zoowel wetten, Koninklijke besluiten als ordonnantiën, in het Staatsblad van Ned. Indië worden geplaatst en vertalingen daarvan in de Indische en Chineesche talen worden aangeplakt.

Ook de tekst der contracten, door den Gouverneur-Generaal gesloten met Indische vorsten, aan wie het recht van zelfbestuur gelaten is, worden zooveel mogelijk in margine in de landstalen of in het Maleisch vertaald.

Het spreekt wel van zelf, dat 't vertalen van dergelijke stukken, waarvan de inhoud meestal geheel valt buiten den gewonen gedachtengang van den inlander, een uiterst moeïlijke en ondankbare arbeid is. 't Is dan ook geen wonder dat daarin soms fouten voorkomen. Om voor 't oogenblik niet te spreken van vertalingen in 't Javaansch, Makassaarsch, Boegineesch etc., waarin natuurlijk dergelijke fouten eveneens zullen gevonden worden., willen wij thans slechts wijzen op eene fout, die in alle Maleische vertalingen gemaakt wordt en die ons in de oogen van den inlander belachelijk maakt.

Ik bedoel nl. het volgende.:

In den regel beginnen de vertalingen der staatsbladen aldus:

Dengan nama Baginda seri Maharadja Maha seri padoeka jang dipertoean besar Goebernoer-Djendral atas tanah India-Nederland telah mendengan ...... membri salam .... serta memberi tahoe ja ini ......

Dit gebruik van seri padoeka in den nominatief moet beslist worden afgekeurd. De vorm is aan het Sanskrit ontleend van Çri (hier in den zin van heilig, verheven) en paduka, wat sandaal of schoeisel beteekent en wordt veelvuldig in adressen aan inlandsche vorsten gebruikt. Een inlander toch is te beleefd en te onderdanig om zich rechtstreeks tot den persoon van den Vorst te wenden (deze staat daarvoor te hoog) doch hij richt zich tot het

heilige schoeisel van den vorst, kabawah seri padoeka radja enz. Zoo ook richt de inlander zich bij analogie kabawah seri padoeka jang dipertoean besar Goebernoer-Djendral. Alleen in een datief- of vocatief-vorm heeft deze uitdrukking dus zin.

Maar langzamerhand is men haar als een titel gaan beschouwen en geheel onjuist ook in den nominatief gaan gebruiken. De een heeft den ander nageschreven zonder zich rekenschap te geven van wat hij nederschreef, en zoodoende is deze zonderlinge titulatuur ontstaan. 't Is er mede gegaan als met ons Domine, eveneens oorspronkelijk een vocatief van Dominus, doch langzamerhand tot een titel verbasterd.

Een inlandsch vorst is sterk in het aannemen van verheven titels, hij zal zich noemen "spijker der wereld" — "drager des geloofs" — "lamp van het rijk" — "juweel van het heelal" — ja zelfs "stedehouder Gods"; maar nooit zal hij als hij ten minste vrij gebleven is van Europeeschen invloed, zich zelven "heiligen slof" noemen.

En niet alleen dat men nu Z. E. den Gouverneur-Generaal reeds jaren lang in de Maleische vertalingen dezen zonderlingen titel in den mond heeft gelegd, maar in den laatsten tijd bestaat bij de bureaucratie het streven, wat vroeger gelukkig niet het geval was, de uitdrukking seri padoeka ook aan 't woord Gouvernement toe te voegen. Een daadzaak toch is het dat ondergeteekende gelast werd in de Maleische vertaling van het laatste met den bestuurder van Sanggar (eil. Soembawa) gesloten contrakt 40 maal het woord seripadoeka vóór Gouvernement te zetten, eene nieuwigheid, zoo mogelijk nog dwazer dan de vorige. De inlander spreekt van Toewan Gouvernement [1] en in het Oostelijk deel van den Archipel zegt de inlander "Mai Bapa Compania." Hij denkt zich dus dit lichaam als een persoon, doch voorloopig nog niet op sloffen.

't Wordt dus meer dan tijd met de uitdrukking "Seri Padoeka" in den nominatief te breken en er andere en betere, die voor 't grijpen zijn, voor in de plaats te stellen. Men zou bijv. kunnen zeggen Toewan jang maha moelia of jang teroetama of als Z. E. van adel is er nog kunnen bijvoegen toewan bangsawan of iets dergelijks, welk voorstel ik aan het oordeel der Maleische taalkundigen onderwerp.

Leiden, 22 December 1903.

---

[1] Op Java hoort men soms de uitdrukking Kandjĕng Gouvernement; doch men zij hiermede voorzichtig daar Kang-djĕng (de voeten) beteekent en dus ook alleen gebruikt mag worden als men zich richt tot iemand, of van iemand spreekt.

NOTULEN

VAN DE

BESTUURS- EN ALGEMEENE VERGADERINGEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

1903—1904.

BESTUURSVERGADERING

VAN 16 MEI 1903.

Aanwezig de HH. van Deventer, Spanjaard, IJzerman, Poensen, Heeres, J. J. M. de Groot, J. H. de Groot (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris).

Afwezig met kennisgeving de HH. Kern (Voorzitter), Henny (Onder-Voorzitter), Martin en Van Hasselt.

Volgens art. 3 van het Huishoudelijk Reglement neemt de heer Poensen het voorzitterschap waar.

De notulen der vergadering van 18 April worden gelezen en met eene kleine aanvulling goedgekeurd.

Van de HH. P. M. Ader, P. H. van Andel, E. M. van den Bergh van Heinenoord, Mr. H. 's Jacob, H. C. Kronouer, J. J. le Fèvre de Montigny, Dr. S. Lykles, Mr. C. de Roon Swaan, Mr. J. M. C. E. le Rütte, Dr. C. Winkler, L. J. C. von Zeppelin Obermüller is bericht ontvangen dat zij het lidmaatschap aanvaarden;

van de leden Th. F. A Delprat, R. W. F. Kijftenbelt, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, H. F. van Stipriaan Luïscuis, J. André de la Porte, opgaaf van veranderd adres;

van de leden C. W. J. Ramann, E. F. L. J. H. van Eelders, F. J. L. Mersen Senn van Basel en Jhr. J. C. van der Wijck, bericht dat zij met het einde des jaars hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen.

Notificatie.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de HH. J. G. Dammerboer, onderwijzer aan de Kweekschool te Fort de Kock en H. G. Bartelds, hoofdredacteur van het Soerabajaasch Handelsblad, tijdelijk te Breda.

Naar aanleiding van het aangeteekende in de notulen der vorige vergadering deelt de Secretaris mede:

a. dat in dato 24 April jl. L^a As n° 21 van Z. Exc. den Minister van Koloniën bericht is ontvangen dat in de voorwaarden betreffende de levering van 800 exx. van het Maleisch Leesboek van Dr. H. N. van der Tuuk geene verandering kan worden gebracht.

De aflevering zal dus thans moeten geschieden aan het Depôt van Boeken en Leermiddelen te Weltevreden; de beschikbare 450 exx. zijn reeds verzonden, — de resteerende 350 exx. zullen na den onderhanden herdruk volgen;

b. dat de Nederlandsche Boek- en Steendrukkerij zich bereid heeft verklaard, 500 exx. van Loebèrs „Timoreesch snijwerk en ornament" af te leveren voor f 660.—, waarbij dan nog te voegen f 400.— honorarium voor den schrijver. Daar de totaal uitgaaf aldus zal blijven binnen de gestelde limiet, is tot den druk besloten en bij rekest aan H. M. de Koningin de in uitzicht gestelde subsidie van f 500.— aangevraagd.

Notificatie.

Naar aanleiding der in de vorige bestuursvergadering door den Onder-Voorzitter gestelde vraag legt de Penningmeester de polissen der verzekering van 's Instituuts eigendom tegen brand over.

Daaruit blijkt dat verzekerd zijn volgens de loopende polissen:

a. het gebouw (tot 3 Sept. 1903) voor f 32.000;

b. de bibliotheek (tot 1 April 1904) voor f 30.000;

c. de fondsartikelen (id.) voor f 7.000;

d. het meubilair (tot 1 Mei 1904) voor f 8.000;

terwijl bovendien de aan het Indisch Genootschap toebehoorende werken (bibliotheek) zijn verzekerd voor f 10.000.

De Voorzitter zegt den Penningmeester dank voor zijne mededeeling.

Van het lid G. J. F. Biegman te Fort de Kock is ontvangen een postwissel groot f 18.50 wegens verkochte boeken (2 exx. Van der Toorn, Minangkabausche Spraakkunst, en 1 ex. id. Minangkabausch Woordenboek).

In handen van den Penningmeester.

De Secretaris bericht, te hebben ontvangen eene herinneringsmedaille, door de Directie der Parijsche Wereldtentoonstelling (1900) voor de bekroonden bestemd; voor de toezending is reeds dank betuigd.

Notificatie.

De Secretaris deelt mede, dat de Oud-Javaansche tekstuitgave van Bhârata Yuddha door Dr. J. G. H. Gunning in den handel is gebracht, en de prijs, in overleg met den Voorzitter en den uitgever, bepaald is op f 6.— per exemplaar.

Notificatie.

Door het lid T. J. Bezemer te Wageningen is d.d. 26 April jl. het verzoek gedaan, de afbeeldingen betreffende Nieuw-Guinea, voorkomende in de jongste aflevering der *Bijdragen*, in een door hem uit te geven werk te mogen reproduceeren.

Geene bedenking, onder voorwaarde dat worde vermeld waar bedoelde afbeeldingen het eerst zijn gepubliceerd.

Van het lid K. Céphas te Jogjakarta zijn ontvangen zes fraaie, door hem zelven vervaardigde fotogrammen, waarvan 5 naar de vertooning van eene wajang bèbèr (zie het opstel van Dr. G. A. J. Hazeu „Een wajang-bèbèr-voorstelling te Jogjakarta, in de notulen van het Bat. Genootschap 1902 (bl. CLIV vlg.) en 1 naar de vertooning eener wajang koelit te Jogjakarta.

De Secretaris deelt mede, dat den schenker reeds dank is betuigd.

Plaatsen in de verzameling.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING
VAN 20 JUNI 1903.

Aanwezig alle Bestuursleden, behalve de HH. J. J. M. de Groot, Heeres en J. H. de Groot, die bericht van verhindering zonden.

De notulen der vergadering van 16 Mei jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Door de HH. Jhr. W. A. Baud, N. G. M. Luykx en A. G. H. van Sluis is bericht, dat zij het lidmaatschap van het Instituut aanvaarden;

door het lid Dr. M. E. van der Werk, dat hij met het einde des jaars zijn lidmaatschap wenscht te doen eindigen.

De leden D. Grivel, A. L. van Hasselt en H. Th. J. Uytterbroeck zonden opgaaf van veranderd adres.

Notificatie.

Op voordracht van den Secretaris' worden tot lid benoemd de HH. A. A. Maas Geesteranus en Mr. A. J. Cohen Stuart, beide te 's Gravenhage.

Naar aanleding van hetgeen in de vorige vergadering werd verhandeld, deelt de Secretaris mede:

a. dat van Z. Exc. den Minister van Koloniën d.d. 23 Mei L^a^ A 1 n° 31 bericht is ontvangen dat het gevraagd subsidie voor de uitgaaf van „Timoreesch snijwerk en ornament" is toegestaan. Het bevelschrift groot f 500 werd bereids aan den Penningmeester afgegeven;

b. dat van het lid T. J. Bezemer dd. 21 Mei jl. eene dankbetuiging is ontvangen voor de hem verleende vergunning.

Notificatie.

In verband met het ter zake in de bestuursvergadering van April jl. besprokene, deelt de Secretaris voorts mede dat van den Minister van Koloniën dd. 23 Mei 1903 L^a^ A 1 n° 30 bericht is ontvangen dat aan den heer J. A. Loebèr Jr. eene som van f 700 is toegekend ter bezoeking van buitenlandsche musea.

Notificatie.

Van het lid P. H. van der Kemp is, ter plaatsing in de *Bijdragen* ontvangen een opstel: „Geschiedenis van het Londensch tractaat van 17 Maart 1824".

Overeenkomstig het advies van de HH. Heeres en Kielstra wordt tot opneming in de *Bijdragen* besloten.

Namens den Eerw. Pater C. van Coll te Paramaribo is het Instituut ter uitgave aangeboden „Gegevens omtrent land en volk van Suriname".

Bij onderzoek is gebleken dat de schrijver — gelijk hij ook doet uitkomen — veel aan Kappler (*Surinam*) en Crévaux (*Voyage dans l'Amérique du Sud*) heeft ontleend, maar ook veel mededeelt wat hij zelf heeft waargenomen.

De Secretaris stelt dus voor, het stuk in de *Bijdragen* op te nemen, mits daaruit hier en daar wordt geschrapt wat met het onderwerp in geen verband staat; daarentegen zou aan het slot een lijst kunnen worden gegeven van de verschillende Surinaamsche woorden (Arowaksch, Caraïbisch, Neger-Engelsch, Surinaamsch-Hollandsch), in van Coll's studie aangetroffen. Dergelijke lijst, in Kappler's boek ontbrekende, zou van veel gerief zijn voor hem, die spoedig iets omtrent een Surinaamsch woord wil weten.

Het lid Martin heeft tegen dit voorstel geen bedenking; maar aangezien bedoelde studie in hoofdzaak van eenige jaren geleden dagteekent, acht hij het wenschelijk dat hierop — met het oog op de in den laatsten tijd gedane onderzoekingen — bij de publicatie in 't bijzonder de aandacht gevestigd worde.

De vergadering vereenigt zich hiermede.

Van het lid M. J. van Baarda is ontvangen eene vergelijkende grammaticale schets van het Lodasche dialect op Noord-Halmaheira, met teksten en vertalingen. De teksten, opgeschreven door leerlingen van de zendingsschool, zijn authentiek.

Op voorstel van den Voorzitter wordt tot de opneming van een en ander in de *Bijdragen* besloten.

De Secretaris deelt mede, dat door bemiddeling van den Consul-Generaal te Calcutta, ten behoeve der bibliotheek zijn ontvangen verschillende oudere deelen van het *Journal of the Asiatic Society of Bengal* en ontbrekende afleveringen van de *Bibliotheca Indica*, ten geschenke, alsmede de verzekering dat de toezending der uitgaven van de Bibliotheca Indica, welke om onbekende redenen in 1873 is gestaakt, weder geregeld zal plaats vinden.

Voorts, dat door bemiddeling van den Consul der Nederlanden te Bombay, den heer J. C. Bendien, zijn ontvangen verschillende ontbrekende afleveringen van het *Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society*, zoodat deze serie in de bibliotheek geheel compleet is; en dat door bemiddeling van den Consul-Generaal der Nederlanden te Singapore, den heer J. C. T. Reelfs, van den photograaf G. R. Lambert aldaar diverse photo's werden aangekocht van gebouwen, gezichten enz. in het Maleische Schiereiland en nabij liggende eilanden, welke tot nog toe geheel in 's Instituuts verzameling ontbraken.

Van de *Polynesian Society* te New Plymouth (Nieuw-Zeeland)

werd, op dezerzijdsche aanvraag, ontvangen het laatst beschikbare complete exemplaar van het *Polynesian Journal.*

Van het lid Jhr. Mr. C. H. J. van Haeften eindelijk werd ten geschenke ontvangen de kostbare, hier ontbrekende jaargangen 1886 en 1887 van het Jaarboek van het Mijnwezen. Ter toelichting zegt de Secretaris dat bedoelde jaargangen vroeger blijkbaar uit de bibliotheek zijn ontvreemd en niet meer in den handel zijn.

Notificatie; aan de schenkers zal, voor zoover nog niet geschied, dank worden betuigd.

De Secretaris stelt voor, met de bovengenoemde *Bombay Branch* van de *Asiatic Society* en met de *Polynesian Society* een geregeld ruilverkeer aan te knoopen.

Goedgekeurd.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 19 SEPTEMBER 1903.

Aanwezig de HH. Henny (Onder-Voorzitter), van Hasselt, Spanjaard, Martin, IJzerman, Poensen, J. H. de Groot (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris).

Afwezig, met kennisgeving, de HH. Kern (Voorzitter), van Deventer, Heeres en J. J. M. de Groot.

De notulen der vergadering van 20 Juni jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn berichten van:

a. de heeren Raden Mas Toemenggoeng Octojo, L. F. Hoeke, Mr. J. P. G. Westhoff en Raden Kamil, dat zij het lidmaatschap van het Instituut aanvaarden;

b. de leden J. Ch. van Es, J. C. baron van Boetselaer, Mr. W.

de Veer, J. W. van der Valk, E. J. Jellesma, P. Crans, Mr. F. J. E. A. Bade en A. J. A. F. Eerdmans, dat zij hun lidmaatschap met het einde des jaars wenschen te doen eindigen;

c. de leden W. van Heusden, J. F. Scheltema, Dr. W. van Geer, Dr. W. Caland, H. N. Kiliaan, I. C. R. Schenck en V. L. de Lannoy, met opgaaf van veranderd adres.

Notificatie.

Op voordracht van den Secretaris worden benoemd tot lid de HH. J. A. Einthoven, controleur bij het binnenlandsch bestuur, met verlof te 's-Gravenhage, G. Nypels, majoor met verlof te 's-Gravenhage en C. J. Boon, kapitein, tijdelijk te Breda, — de beide laatsten in te gaan met het jaar 1904.

Van de firma Martinus Nijhoff is ontvangen de afrekening wegens verkochte boeken in 1902, tot een bedrag van f 1104.82; van den Minister van Koloniën een mandaat groot f 480.— wegens de levering van 800 exx. van van der Tuuk's Maleisch Leesboek.

In handen van den Penningmeester.

De Secretaris deelt mede dat door hem, namens het bestuur, aan den Consul-Generaal te Washington is verzocht medewerking te verleenen tot het verkrijgen, ten bate der bibliotheek, van eenige uitgaven der Amerikaansche Regeering die betrekking hebben op de Filippijnen.

Daarop is ontvangen het schrijven van den tijdelijken zaakgelastigde dd. 31 Augustus, waarbij de toezending van één belangrijk werk (*El archipiélago filipino*) met atlas wordt aangekondigd en betreffende de overige gevraagde werken de meeste medewerking wordt toegezegd.

Den Secretaris wordt opgedragen, na ontvangst het Consulaat namens het bestuur dank te betuigen voor zijne groote welwillendheid.

Van het comité tot regeling van het 8e aardrijkskundig congres, te Washington te houden in September 1904, zijn dd. 10 Aug. jl. mededeelingen ontvangen omtrent de gevormde plannen. De Secretaris deelt mede, dat hij deze in hoofdzaak heeft overgebracht aan de Redactie van het *Algemeen Handelsblad*, die er in haar blad van 30 Augustus melding van maakte.

Notificatie.

Van de Nederlandsche Commissie voor het Van Eeden-fonds

is eene circulaire ontvangen waarin geldelijke bijdragen worden gevraagd.

Na bespreking is het bestuur van meening dat, waar het Instituut zelf afhankelijk is van de bijdragen zijner leden, het niet op zijn weg ligt aan het verzoek der Commissie te voldoen.

De Secretaris deelt mede dat het werk van den heer J. A. Loebèr over Timoreesch ornament gereed is en eerstdaags in den handel wordt gebracht.

Na bespreking wordt besloten, den prijs te bepalen op f 2.— per exemplaar, om het werk in zoo ruim mogelijken kring te verspreiden en alzoo het meeste nut te doen stichten.

Door het bestuurslid van Hasselt zijn, ten behoeve der bibliotheek en der handschriften-verzameling, eenige gedrukte en geschreven werkjes: afkomstig van Singapore en Riouw, ten geschenke gegeven.

Den heer van Hasselt wordt deswege dank betuigd.

Van het lid J. H. J. Sigal is ontvangen een Javaansch handschrift, getiteld „ngelmi makrifat sedjati", door Radhen Arjo Poerbo Koesoemo te Pasoeroean.

Op advies van het bestuurslid Poensen, die het werkje uit een wetenschappelijk oogpunt geene waarde toekent, wordt besloten, het niet in de Bijdragen op te nemen. maar in de handschriften-verzameling te deponeeren.

Van den heer Jan ten Hove is ontvangen een Minahassisch verhaal met vertaling en aanteekeningen.

In handen van den Voorzitter te stellen, met verzoek om advies.

Verder zijn, voor de *Bijdragen*, ontvangen:

Van het lid, Dr. H. H. Juynboll: „De prozabewerking van de Tantri", en van het lid Mr. Dr. J. C. G. Jonker: „Eenige verhalen in talen, gesproken op Soembawa, Timor enz.

Als voren.

De Penningmeester deelt mede dat het gebouw van het Instituut, waarvan de brandverzekering op 3 September eindigde, thans is verzekerd bij de Overijselsche onderlinge Brandwaarborgmaatschappij voor f 36000.—, en dat hij uit Indië twee remises heeft ontvangen tot een totaal bedrag van f 2500.—

Notificatie.

De Onder-voorzitter vraagt, ook met het oog op hetgeen in de notulen van Juni is opgemerkt omtrent indertijd blijkbaar ontvreemde boeken, of thans voldoende maatregelen zijn genomen tot handhaving van ons eigendom van boeken en vooral ook van handschriften.

De Secretaris meent deze vraag bevestigend te mogen beantwoorden; nu de geheele bibliotheek behoorlijk gerangschikt is, is de controle gemakkelijker, en de beambte Muller houdt zich trouw aan den regel om nooit boeken, uit te leenen zonder behoorlijk reçu. Wat de handschriften betreft, deze zijn geborgen in een steeds gesloten kast op de bovenkamer, naast de woning van genoemden beambte.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING
VAN 17 OCTOBER 1903.

Aanwezig alle Bestuursleden, behalve de Voorzitter, die kennis gaf nog tengevolge van een hem overkomen ongeval verhinderd te zijn.

De notulen der vergadering van 19 September jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Naar aanleiding dier notulen deelt de Secretaris mede, dat de Voorzitter hem berichtte, de opneming in de *Bijdragen* van de verhandelingen der HH. Jan ten Hove, Juynboll en Jonker aan te bevelen.

Tot die opneming wordt besloten.

Van de HH. Mr. A. Slotemaker, C. M. E. R. C. von Bose, J. Th. Gerlings, Dr. F. de Haan, M. G. Hoekstra, J. B. van der Houven van Oordt en Mr. J. M. G. D. baron van Slingelandt is bericht ontvangen, dat zij met het einde des jaars hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen.

Voorts is bericht ontvangen van het overlijden der leden Mr. A. J. D.

Heringa en Mr. C. Th. baron van den Boetselaer van Dubbeldam.
De leden Dr. W. van Geer, J. B. Hubenet, Dr. O. Nachod en D. C. Stibbe zonden opgaaf van veranderd adres.
Notificatie.

Door den Commissaris te Batavia, Dr. Brandes, is bij schrijven van 5 Augustus jl. medegedeeld dat voor het depot der Instituutsuitgaven niet zijn ontvangen de gebruikelijke zes exx. der *Bijdragen* 6e Volgr. X nº 3 en 4, en 7e Volgr. I nº 1 en 2.
De Secretaris zegt dat de directeur der drukkerij stellig verklaart die exx. te hebben verzonden, zoodat zij dan op de post verloren zouden moeten zijn gegaan: hij stelt nu voor, opnieuw 6 exx. van genoemde *Bijdragen* te doen verzenden.
Goedgekeurd.

Met ingang van het a.s. jaar stelt de Secretaris voor, tot lid van het Instituut te benoemen Mejonkvr. H. B. de la Bassecour Caan, te 's-Gravenhage.
Geene bedenking.

Van de Commissie van Bijstand voor het oudheidkundig onderzoek op Java en Madura is dd. 30 September jl. een schrijven ontvangen, waarin, na een algemeen overzicht harer verrichtingen, een voorstel wordt gedaan betreffende de uitgaaf der monografie (tekst en platen) der Tjandi Toempang (zie bijlage 1).
Na bespreking wordt dit voorstel goedgekeurd.
De Onder-Voorzitter merkt op dat de prijs, waarvoor het werk in den handel zal worden gebracht, nog een punt van nader overleg tusschen de beide besturen (van het Bataviaasch Genootschap en het Instituut) zal moeten uitmaken, en dat, nu het werk niet kan worden beschouwd als eene uitgave van het Instituut, art. 13 van het Reglement daarop niet van toepassing kan worden geacht.
De vergadering vereenigt zich met deze opvatting.

Van het Bestuurslid Poensen is, ter plaatsing in de *Bijdragen*, aangeboden eene verhandeling, berustende op Javaansche bronnen, over Mangkoeboewânå II. Overeenkomstig het advies der HH. Heeres en Kielstra wordt tot die plaatsing besloten.

Het correspondeerend lid H. Sundermann heeft tot hetzelfde doel

aangeboden Niassische teksten met Duitsche vertaling, waarvan in beginsel, de opneming reeds in 1895 (zie notulen der Bestuursvergadering van 21 September 1895) werd toegezegd.

In handen van den Voorzitter.

Van het lid Ch. A. van Ophuysen is ontvangen eene vertaling van de in 1849 door Dulaurin uitgegeven Hikajat Radja-Radja Pasé met taalkundige aanteekeningen.

In handen van de HH. van Hasselt en Kielstra.

Van het lid R. Huygen de Raat zijn ontvangen twee opstellen: een over verhalen in 't Grobogansche, en over Salatiga.

In handen van de HH. Poensen en van Deventer.

Door den Adjunct-secretaris is d.d. 17 October 1903 een voorstel ingediend betreffende de uitbreiding van den werkkring van het Instituut in West-Indië, in het bijzonder in Suriname, (zie Bijlage 2).

Ofschoon het bestuur algemeen van meening is dat omtrent dat voorstel eerst in eene volgende vergadering eene beslissing behoort te worden genomen, acht men het wel gewenscht, daarover thans reeds van gedachten te wisselen.

Het lid Martin merkt op, dat eene Encyclopaedie voor West-Indië hem minder gewenscht voorkomt: er is meer behoefte aan een werk, in den trant van Veth's *Java*, waarin door eene deskundige hand wordt samengebracht wat, op verschillend gebied, omtrent Suriname bekend, maar nu in tallooze, vaak weinig bekende werken en werkjes verspreid is.

Verder is hij van oordeel dan voor onze *Bijdragen*, die toch altijd voor verreweg het grootste gedeelte aan Oost-Indië gewijd zullen zijn, op den duur weinig belangstelling in West-Indië zal kunnen verwacht worden.

In verband hiermede oppert de Secretaris het denkbeeld, in de *Bijdragen* wel de op West-Indië betrekking hebbende opstellen, voor zoover die wetenschappelijke waarde bezitten te publiceeren, maar daarvan tegen geringen prijs de noodige overdrukken te verstrekken aan een, op het te Willemstad (Curaçao) gegeven voorbeeld, op te richten genootschap. Aldus zou, door samenwerking, het doel wellicht beter worden bereikt dan door eene centralisatie die, blijkens de tot dusver opgedane ervaring, in Suriname voor het Instituut geen vruchten afwerpt. Het financieel bezwaar, waarop de heer

Rouffaer doelt, zou voor het op te richten genootschap vrijwel worden opgeheven; de *Bijdragen* zouden, ten bate der in Nederland wonende leden vooral, veelzijdiger worden.

De Onder-voorzitter meent dat intusschen, terwijl een en ander wordt overwogen, zoude kunnen worden nagegaan of uitbreiding van het aantal leden in West-Indië, niet mogelijk zoude wezen. Onder onze leden, in Nederland en ook in Indie, zijn er toch velen die slechts lid zijn omdat zij eene door hen nuttig geachte instelling wenschen te steunen; waarom zouden er ook aan de overzijde van den Oceaan niet dergelijke personen zijn?

De Secretaris neemt op zich, hieromtrent informatiën in te winnen.

Nadat de HH. Heeres en Van Hasselt nog hunne instemming hebben betuigd met het denkbeeld van den heer Martin omtrent een over Suriname handelend werk, wordt de beraadslaging tot eene volgende vergadering geschorst.

De Secretaris deelt mede dat ten behoeve der bibliotheek ten geschenke zijn ontvangen:

Van het lid F. S. A. de Clercq eenige zeer belangrijke werken, o. a. de geheele serie der Asiatic Researches, de I—XII, het Arabic-English Lexicon van Lane, en deel IV—XX van het Journal of the Indian Archipelago, waarmede eene in de bibliotheek bestaande leemte ten deele wordt aangevuld.

Den Heer de Clercq zal voor dit geschenk dank worden betuigd.

De vergadering wordt gesloten.

Bijl. 1. 's-Gravenhage, den 30 September 1903.

Ingevolge de benoeming door Uw Bestuur — zie de Bijdr. Kon. Inst. 6, VIII, 1901, p. XX—XXI, en 6, IX, 1901, p. XXXIV — heeft de sinds Juli 1901 opgetreden Commissie van Bijstand voor het oudheidkundig Onderzoek op Java en Madura een vijftal vergaderingen gehouden, waarin verschillende onderwerpen ter sprake kwamen.

Een belangrijke kwestie deed zich voor, toen, bij geleidemissive van den Minister van Koloniën dd. 10 Augustns 1902, uit Indië ontvangen werd eene uitvoerige „Beschrijving van de ruïne in het gehucht Djago (desa Toempang, distr. Malang, res. Pasoeroehan)” met talrijke begeleidende foto's en bouwkundige teekeningen.

Reeds te voren had de Commissie van Bijstand zich afgevraagd hoe gehandeld diende te worden *a* met de Driemaandelijksche Rapporten der Oudheidkundige Commissie in Indië; *b* met de eventueel te ontvangen Monografiën over een bepaalde oudheid of een complex van oudheden. Zij had bij schrijven dd. 13 Mei 1902 reeds het gevoelen dienomtrent gevraagd van Dr. Brandes te Batavia, als Voorzitter en leider dier Oudheidkundige Commissie.

In beginsel was wederzijds aangenomen, dat de eventueele publicatie van den inhoud der Driemaandelijksche Rapporten behoorde overgelaten te worden aan het Bataviaasch Genootschap; doch dat het uitgeven van Monografiën zoude behooren te geschieden in den geest der New Imperial Series van de Archaeological Survey in Britsch-Indië, d. i. in kwarto-formaat, met ruime illustreering. Daar de kosten van deze soort publicaties de geldelijke krachten van het Bataviaasch Genootschap alléén zeker te boven zouden gaan, en het, ter wille der goede uitvoering van de platen vooral, wenschelijk was dat zulke Monografiën hier te lande uitgegeven werden, was tevens overeengekomen dat zoowel de steun van het Ministerie van Koloniën als van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië daarbij ingeroepen zouden worden, volgens een aan beide zijden het meest billijk voorkomende verdeeling, waarbij het Min. van Koloniën ½, het Bataviaasch Genootschap ¼, en het Koninklijk Instituut ook ¼ der kosten zou dragen. De uitgave-zelve zou dan door de Commissie van Bijstand hier te lande bezorgd worden, als gezamenlijke uitgaaf van het Bataviaansch Genootschap en het Koninklijk Instituut.

Nu het concreet geval zich voordeed, dat de eerste diergelijke Monographie ontvangen was, werd in de vergadering der Commissie van Bijstand van 30 September en 15 November 1902, alsmede van 23 Februari 1903 nader beraadslaagd over de wijze waarop deze, als eerste nummer van eene Serie, diende uitgegeven te worden. Briefwisseling werd gehouden met het Bataviaasch Genootschap, en proeven overgelegd van zincografiën, genomen naar eenige foto's uit de Toempang-monografie. Op grond van verschillende gegevens, op verzoek ontvangen van eenige drukkersfirma's, alsmede van de firma Van Leer te Amsterdam die de proeven der zinco's vervaardigd had, werd een zoo nauwkeurig mogelijke begrooting samengesteld van de totale kosten, en aan het Bataviaasch Genootschap gevraagd of zij het ¼ gedeelte daarvan voor hare rekening wilde nemen.

Nadat bij schrijven dd. Batavia 15 Januari 1903 de meest vol-

komen instemming was verkregen van dat Genootschap, kon overgegaan worden tot het richten van een verzoek aan den Minister van Koloniën om zijnerzijds het ½ in deze uitgaaf te willen dragen. Bij schrijven dd. 10 Maart 1903 werd dit verzoek gedaan, waarop dd. 3 Juli d. a. v. bij Missive van den Minister Litt. A[1], N° 29 een gunstig antwoord werd bekomen. Zijne Exc. zeide toe, dat hij ten behoeve van de uitgave van de Monografie over Tjandi Toempang f 2000.— op de Indische Begrooting voor 1904 zoude brengen.

Als gevolg daarvan is thans bij Hoofdstuk I, Afdeeling V, Onderafd. 34 dier Begrooting de som van f 2000.— opgebracht „met het oog op de uitgaaf van eene beschrijving van Tjandi Toempang".

Het mag verwacht worden, dat de Staten-Generaal geen bedenking zullen hebben tegen deze verhooging van den begrootingspost. In aansluiting met die verwachting, wendt zich thans onze Commissie van Bijstand, onder overlegging van de raming der totale kosten voor de uitgaaf van de Monografie over Tjandi Toempang, tot Uw Bestuur met het verzoek:

1° goed te willen keuren de voorloopige geldelijke besprekingen met het Bataviaasch Genootschap;

2° goed te willen keuren het verzoek om financieelen steun aan den Minister aan Koloniën gedaan;

3° toe te willen staan eene subsidie van *de helft* der kosten voor de uitgaaf der Monografie over Tjandi Toempang, *na aftrek* van de f 2000.— door het Ministerie van Koloniën op de Indische Begrooting voor 1904 gebracht; welke helft der kosten in dit geval dan te ramen zijn op ± f 1250.— à f 1500.—;

4° machtiging te willen verleenen, zoodra de Indische Begrooting (met bovenbedoelden post) door de Staten-Generaal mocht aangenomen zijn, ten spoedigste over te gaan tot het laten drukken van tekst en platen dier Monografie, als eerste nummer eener Koloniaal-Archaeologische Serie, uitgegeven voor gezamenlijke rekening van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen en het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië, met ondersteuning van het Ministerie van Koloniën;

5° de nadere zorg voor den tekst, de platen, de hoegrootheid der oplage enz. dier uitgave der Beschrijving van Tjandi Toempang over te willen laten aan onze Commissie van Bijstand.

De Commissie van Bijstand voornoemd,
H. KERN, *Voorzitter*.
G. P. ROUFFAER, *Secretaris*.

Kosten van vervaardiging bij de firma Van Leer, en afdrukken op zoogenaamd kunstpapier, tegen een eenheidsprijs van 6 + 1¼ cent per □ c.M. der volgende 92 platen:

4 platen à f 15.—		f 60.—
24 〃 〃 〃 25.—		〃 600.—
16 〃 〃 〃 28.50		〃 456.—
$^{1}\frac{8}{4}{}^{4}$ 〃 (4 op 1 blad) à f 45.50	±	〃 2204.—
		f 3320.—
Drukken van den tekst à 500 exx.		〃 280.—
		f 3600.—
Bouwkundige teekeningen, plattegronden als anderszins	±	〃 400.—
Stempelbanden voor 500 exx. à f 0.75 per stuk. . .		〃 375.—
		f 4375.—
Onvoorziene kosten		〃 125.—
Totaal	±	f 4500.—

Bijl. 2. Den Haag, 17 October 1903.

Zeer geachte Heeren!

Nu het Instituutsbestuur in de pas gereed gekomen nieuwe aflevering der *Bijdragen* een vrij belangrijk opstel over Suriname weder publiceert, na sinds 1889 niets te hebben gegeven dat betrekking had op onze West — bedoeld is Dr. ten Kate's 〃On West Indian stone implements, and other Indian relics", 5ᵉ R., dl. IV —, mag het het juiste en gunstige oogenblik worden geacht, waarop het Instituut nieuwe banden kan aanknoopen met Suriname, en de Nederlandsche Antillen.

Vroeger *bestonden* die banden. Hoewel bij de oprichting van het Instituut in 1851 te Delft alleen aan Ned. Oost-Indië werd gedacht, was in 1859 op aanstichting van Baud het bestuur reeds tot de ruimere opvatting gekomen, dat onder 〃Nederlandsch Indië〃 ook onze West begrepen moest worden; en toen in einde 1862 de werkkrachten van het Instituut in afdeelingen werden gesplitst, kwam daar als *Vierde Afdeeling* bij 〃*West-Indië en kust van Guinea*〃. Aldus leest men in het 12ᵉ Jaarlijksch Verslag, uitgebracht op 9 Mei 1863 te 's-Gravenhage — tevens de éérste Algemeene Vergadering der Leden te 's-Gravenhage, en niet meer, gelijk vroeger, te Delft gehouden —: 〃Ook ten aanzien der West-Indische Koloniën

en de Kust van Guinea moeten wij een enkel woord zeggen. Voor eenige jaren besloot het Bestuur het verspreiden van de wetenschappelijke kennis dier gewesten niet uit te sluiten van de bemoeijenissen van het Instituut. Door het stichten der vierde Afdeeling kan dat doel aanmerkelijk worden bevorderd en zijn met die gewesten betrekkingen ontstaan, welke tot dusver geheel ontbraken″. (Bijdr. Kon. Inst. 2, VII, 1863, p. VIII—IX).

Met de definitieve overbrenging van den zetel van het Bestuur uit Delft naar 's-Gravenhage in de tweede helft van 1862, was dus tevens West-Indië binnen den kring van bemoeienis des Instituuts gebracht. De Vierde Afdeeling begon hier te lande met 12 leden, onder voorzitterschap van den heer G. I. de Veer, terwijl in West-Indië zelve 25 contribueerende leden waren. In het reeds aangehaalde deel der Bijdragen kwam ook tevens het eerste opstel over onze West voor, in 1866 gevolgd door de zeer degelijke studie van den heer A. M. Coster te Paramaribo over de Boschnegers, eene studie die, meer dan eenige andere, in 1884 nog gebruikt en aangehaald werd door Prins Roland Bonaparte in zijn ″Les habitants de Surinam″.

De wederzijdsche betrekkingen werden steeds inniger. Een reeks ″Vragen″ voor ″West-Indië en Kust van Guinea″ was reeds in 1863 uitgeschreven. In 1865 gaf het Instituut subsidie voor het weder verschijnen van een Almanak voor de Ned. West-Indische Bezittingen, gelijk men lezen kan in het eerste verslag over de bovengenoemde Vierde Afdeeling in 1864, Bijdr. Kon. Inst. 2, VIII, 1864, p. 15—18. Als eerste buitenlandsch lid in West-Indië werd in 1865 benoemd Dr. H. G. Dalton te Demerara, schrijver van ″The history of British Guiana″. Commissarissen van het Instituut in West-Indië werden benoemd in 1863, 2 te Paramaribo, 2 te Curaçao (zie ib., p. 30), in 1886 zelfs 3 Commissarissen te Paramaribo, naast 2 te Curaçao. Op 5 April 1867 had daarop de eerste Algemeene Vergadering van Leden van het Instituut te Paramaribo plaats, onder voorzitterschap van den oudsten Instituuts-Commissaris Mr. E. A. van Emden, terwijl het Instituutsbestuur in zijn Vergadering van 21 Sept. 1867 de gewichtige beslissing nam — op voorstel van Commissarissen te Paramaribo, alwaar men geregeld Vergaderingen der Leden wilde gaan houden —, dat *de helft der contributie*, f 6.— per jaar, slechts aan het Bestuur in Nederland zou overgemaakt worden, terwijl de andere helft aan Commissarissen in Paramaribo zou verblijven, om daarmede zoowel onkosten te dekken, als diverse fotografische opnamen te doen op Westindisch-

Volkenkundig gebied (zie Bijdr. Kon. Inst., 3, II, 1867, p. 541—544 en 555—557).

Den 21 Febr. en 16 Juni 1868 werden de 2e en 3e Algemeene Vergaderingen van Instituutsleden te Paramaribo gehouden (*Bijdr.*, 3, VI, 1871, p. XXXII—LVI), waarin weliswaar het politieke gedeelte op den voorgrond trad, geenszins het wetenschappelijke; de daar behandelde kwestie om steun te verzoeken bij de Regeering in zake de, na de afschaffing der slavernij in Suriname op 1 Juli 1863, noodig geachte immigratie, werd, zij het niet na eenige discussie, gunstig ontvangen bij het Instituutsbestuur in haar vergadering van 30 Maart 1868 (*Bijdr.*, 3, III, 1868, p. XXIX—XXXII). Toen echter deze steun feitelijk op niets van beteekenis neerkwam, begon de West-Indische branche te verloopen; het aantal leden slonk spoedig tot een tiental, waarvan de 6 laatsten nog voorkomen in de Ledenlijst voor 1880, onder wie één Commissaris te Paramaribo, A. J. Baron Schimmelpenninck van der Oye. Op voorstel van dezen, dd. 20 Mei 1880, werd toen door het Instituutsbestuur nog een poging tot opwekking beproefd, door de contributie voor de West-Indische leden in haar geheel op f 6.— te verminderen (zie *Bijdr.* 4, IV, p. CXLVI—CXLVIII). Doch het weinige dat er was, verliep nog meer; in de Ledenlijst voor 1881 komt reeds geen afzonderlijke rubriek „Nederlandsch West-Indië meer voor. Later wordt de Ledenlijst verrijkt met een goedklinkende rubriek „Nederlandsch Oost- en West-Indië"; doch b.v. in die voor 1890 vinden wij daarop maar één lid te Curaçao, en één lid te Paramaribo, Mr. Ch. van Meurs; deze laatste tevens „Commissaris" nog genoemd. Sinds 1 Jan. 1895 is echter dit Commissarisschap ook opgeheven. In de Ledenlijst voor 1899 komt echter een afzonderlijke rubriek „Nederlands West-Indië", na bijna 20 jaar afwezigheid, terug, nu met 3 leden. De jongste ledenlijst, dd. 1 dezer, vermeldt er slechts 2.

Aldus is het historisch verloop der betrekkingen, die ons Instituut sinds 1859 met Nederlandsch West-Indië aangeknoopt en onderhouden heeft. Zoo weinig gunstig en vruchtdragend het resultaat daarvan moge schijnen, behoeft dit allerminst de meening te vestigen, dat het niet anders kan worden.

Integendeel. Tal van verschijnselen duiden er op, dat *juist nu* het gunstige tijdstip zich voordoet om, volgens een deels vernieuwd plan, de bevordering van het wetenschappelijke onderzoek van Suriname *voor zoover de taal- en volkenkunde betreft*, door het Instituut krachtig ter hand te doen nemen.

Hoezeer het Instituut nog geen 20 jaar geleden bereid was in deze richting uitgaven te doen, blijkt het beste uit het crediet van f 1000, in de Bestuursvergadering van 19 April 1884 geopend ten bate der onderzoekingsreis in Nederlandsch West-Indië van de hoogleeraren Dr. Martin en Dr. Suringar (*Bijdr.* 4, X, 1185, p. XXIV en LXIV). Thans komt het er echter op aan, volgens een vast plan, blijvende banden met vooral Suriname tot stand te brengen.

Nu het aardrijkskundig onderzoek van Suriname zoo krachtig door het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genoodschap ter hand is genomen, moet daarnaast het Instituut als zijne bijzondere taak *de Taal- en Volkenkunde van Ned.-Guyana* beschouwen. Daar voor de Ned. Antillen sinds 1896 een eigen Genootschap bestaat, het Geschied-, Taal-, Land- en Volkenkundig Genootschap te Curaçao, kunnen voorloopig de Eilanden meer ter zijde blijven; mocht echter onverhoopt — doch geenszins onwaarschijnlijk — bij eventueel vertrek van den stichter van dat Curaçao'sche Genootschap, den heer J. H. J. Hamelberg, dit Genootschap gaan kwijnen, dan zou het ook plicht en roeping van het Instituut zijn de werkzaamheid over de Ned. Antillen uit te breiden.

Voorshands echter is het *Suriname*, dat door het Instituut ethnographisch en taalkundig ontgonnen moet worden.

Het voor de hand liggende en daarbij machtige middel bezit ons Instituut in zijn tijdschrift, de *Bijdragen.*

Doordat die Bijdragen een *krachtig* en *blijvend* tijdschrift vormen, met ruime verspreiding, en *met goede honoreering* voor de daarin opgenomen studies — f 25 per vel van 16 blz., en 25 gratis-overdrukken — kan en moet dit het periodiek worden, waarin onderzoekingen op taal- en volkenkundig gebied binnen Suriname verricht, als van-zelf-sprekend vastgelegd worden.

Wel heeft er indertijd een afzonderlijk tijdschrift voor onze West bestaan; het nog altijd met volle eere genoemde „West-Indië. Bijdrage tot de bevordering van de kennis der Ned. West-Indische koloniën", onder redactie van 4 mannen van naam op West-Indisch gebied, Mr. H. C. Focke, Dr. Ch. Landré, Jhr. C. A. van Sypestein, en Dr. F. A. C. Dumontier; een tijdschrift van zeer groote degelijkheid. Maar — daargelaten, dat dit toch te Haarlem gedrukt moest worden, en zoo vanzelf nog al eens in correctie te wenschen overliet, — verder dan de *twee* in 1856 en 1858 verschenen Jaargangen heeft het het niet gebracht. Toen de ziel van dit tijdschrift, Mr. H. C. Focke, in 1857 was overleden, hield „West-Indië" meteen op te bestaan.

Er is maar al te veel kans, dat ook de Jaarverslagen van het Curaçao'sche Genootschap den heer Hamelberg niet lang zullen overleven. Immers, het speciale tijdschrift voor Britsch-Guyana, Timehri, waarvan sinds 1882 een 15-tal belangrijke deelen verschenen — in onze Bibliotheek vooralsnog niet aanwezig —, is, door gebrek aan belangstelling en steun, óók in 1897 te gronde weer gegaan.

Bij de heuchelijke warme belangstelling, die zich thans in verschillende Nederlandsche kringen voor Suriname openbaart, is — zooals ik van volkomen goede zijde weet — er ernstig over gedacht, en zijn zelfs de voorloopige stappen gedaan, om te komen tot de heroprichting van een speciaal Ned. West-Indisch tijdschrift, in den geest van het West-Indië uit de jaren 1856—58. Maar . . . . ook hier was en is het kardinale bezwaar: wilde zoo'n tijdschrift kans van bestaan hebben, dan moesten al de daarin opgenomen stukken *gratis* geplaatst worden.

En nu is juist de voorwaarde voor gezond en blijvend leven voor elk tijdschrift, *dat het behoorlijk zijne medewerkers honoreere!* Niemand, en ook niet onderzoekers in Suriname of de Antillen, wenschen — tenzij zeer voorbijgaand en tijdelijk — voor niets te werken, „travailler pour le roi de Prusse."

Ik kan hier zelfs bijvoegen, dat die voorloopige besprekingen tot weder-oprichting van een Surinaamsch tijdschrift tot stilstand zijn gekomen, door dat groote bezwaar: zonder een behoorlijk honorarium zou zoo iets toch slechts een of twee jaar kunnen blijven bestaan, en zoude men slechts de lijst vermeerderen van die periodieken welke later zelfs, juist door die kortstondigheid, nog dubbel moeilijk in verscheiden bibliotheeken terug te vinden en te raadplegen zijn.

Het is dus volstrekt duidelijk, dat de Bijdragen de plaats moeten wezen waar Surinaamsche onderzoekingen op taal- en volkenkundig gebied worden publiek gemaakt.

En niet alleen dit; doch het Instituut moet, mijns inziens, uit welbegrepen eigenbelang — hetgeen dan tevens weer in ruime mate aan onze West ten goede zal komen — niet maar wachten, tot er diergelijke studiën voor zijne Bijdragen worden aangeboden; maar het moet het taal- en volkenkundig onderzoek van Suriname *bevorderen*, *aanvuren.*

Allereerst noodig daarvoor is, dat het Instituutsbestuur opnieuw een *Commissaris* benoemt te Paramaribo als werkzame tusschenschakel tusschen de middelen van publicatie hier, en de krachten tot

onderzoek ginds. Tegelijk moet deze Commissaris — hetgeen in vroegere jaren, blijkens alle verschijnselen, nooit gebeurd is — in zijne functie zooveel mogelijk alle werken en werkjes die over Suriname, verder Guyana, of de Antillen, ginds verschijnen, opkoopen op kosten van ons Instituut, en die ons geregeld toezenden, opdat onze Koloniale Bibliotheek in waarheid ook een bibliotheek worde voor onze West-Indische Koloniën. De zeer aanmerkelijke leemten die onze rubrieken Ned. West-Indië vertoonden, thans echter zoo goed mogelijk gedurig aangevuld, bewijzen, dat vroeger nooit eenige aansporing in dien geest aan HH. Commissarissen te Paramaribo en Curaçao is afgegaan of, zooal, dat daaraan geen gevolg werd gegeven.

Voorts moeten er *leden* gewonnen worden voor het Instituut in Suriname, waarbij gemelde Commissaris — mits men gelukkig zij in diens keuze — weder de krachtigste hulp kan bieden. Door hem moeten de daarvoor in aanmerking komende ingezetenen van Paramaribo en elders overtuigd worden, dat zij, door lid te worden van ons Instituut, hun eigen Surinaamsche belangen eveneens het meeste kunnen en zullen bevorderen.

Overweging zou het daarbij verdienen, of niet de vroegere halveering van het bedrag der contributie een machtig middel tot propaganda zou kunnen zijn. Indien de helft werd afgezonderd en bestemd tot uitbreiding en verbetering van de te Paramaribo sinds 1857 bestaande Koloniale Bibliotheek, met het daaraan later verbonden Museumpje, welke beide, thans in het zoogenaamde Logeergebouw gehuisvest, een vrij kwijnend bestaan moeten voortsleepen, dan zouden de Surinamers in hun onmiddellijke nabijheid de helft van het resultaat hunner aaneensluiting dadelijk kunnen tasten en voelen; terwijl de andere helft, in de kas van ons Instituut gestort, de middelen zou geven om hun in onze Bijdragen een tijdschrift blijvende te schenken, waarin hunne wetenschappelijke onderzoekingen op de beste wijze tot hun recht kwamen.

Voorts moet ons Instituut het onderzoek-zelve van Suriname bevorderen, zoowel hier te lande als ginds. Het moet b.v. aandringen bij onze Regeering, dat, nu de subsidie voor de Encyclopaedie van Ned.-[Oost-]Indië is afgeloopen, er subsidie worde verleend voor de samenstelling van eene Encyclopaedie van Ned.-West-Indië; het moet in samenwerking met het Ned. Aardr. Genootschap, de Maatschappij tot bevordering van het Natuurkundig Onderzoek der Ned. Koloniën en het Koloniaal Museum, trachten hier te lande zooveel doenlijk

de voorbereiding tot eene dergelijke Encyclopaedie te treffen, tevens in ruggespraak met de in onze West-zelve aanwezige wetenschappelijke krachten.

Het moet in Suriname, door de aandacht te vestigen op bepaalde vraagstukken en punten van onderzoek, den onderzoekers den weg vergemakkelijken. Grooten steun kan het hierbij tevens vinden, indien het zich rechtstreeks, of zijdelings (door zijn Commissaris), in betrekking stelt met de beste krachten onder de Hernhutter-zendelingen en de R. K. missionarissen, evenals onder de zeer invloedrijke Joodsche gemeente. Het moet, door volkomen onpartijdigheid, aan hen allen toonen dat het ons Instituut slechts om één ding te doen is: *vermeerdering der kennis van land en volk van Suriname.*

Nu heeft het Instituut recht tot spreken, en recht tot handelen in die richting.

Door het uitgeven der laatste aflevering van hare Bijdragen heeft het getoond oprechte wetenschappelijke belangstelling te koesteren in onze West. Deze aflevering kan een uitstekend middel tot propaganda er wezen. Het komt er nu slechts op aan deze gunstige conjunctie, nu èn in Suriname èn in Nederland nieuw streven tot wederzijdsch samenwerken ontstaat, aan te grijpen, en, in het welbegrepen belang van ons Instituut en onze West beide, het ijzer te smeden terwijl het heet is.

Hoogachtend verblijf ik, Zeergeëerde Heeren,

Uw dw. dr.
G. P. Rouffaer.

BESTUURVERGADERING
VAN 21 NOVEMBER 1903.

Aanwezig de HH. Henny (Onder-Voorzitter), van Hasselt, van Deventer, Martin, IJzerman, Poensen en Kielstra (Secretaris); de andere bestuursleden zonden bericht van verhindering.

De notulen der vergadering van 17 October jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Van de leden P. F. Abell, G. van Tienhoven Jr., A. F. van Blommestein, Th. J. Rosskopf en H. Zillesen is bericht ontvangen dat zij met het einde des jaars hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen; van de leden E. F. Intveld, W. J. Derx, C. M. F. von Stockhausen en het corr. lid. H. Sundermann, opgaaf van veranderd adres.

Notificatie.

De Secretaris deelt mede, van den Voorzitter, Prof. Kern, een schrijven te hebben ontvangen waarbij deze de uitgaaf der door den heer Sundermann aangeboden Niassische teksten met Duitsche vertaling voor de opneming in de *Bijdragen* aanbeveelt.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Door den heer Van Hasselt, wordt, ook namens den heer Kielstra, verslag uitgebracht over het in hunne handen gestelde geschrift van het lid van Ophuysen, in de notulen der vorige vergadering vermeld.

Hunne conclusie luidt dat de publicatie niet kan worden aanbevolen, omdat van den Maleischen tekst in 1874 door den heer Aristide Marre reeds, bij Maisonneuve & Ce te Parijs, een Fransche vertaling is uitgegeven; terwijl de taalkundige aanteekeningen slechts waarde hebben voor hen, die in de gelegenheid zijn den Maleischen tekst te raadplegen, of wanneer de zinnen of woorden waarop zij betrekking hebben worden aangehaald.

Wordt besloten een en ander aan den heer Ophuysen te doen mededeelen.

Door de HH. Poensen en van Deventer wordt verslag uitgebracht over de in hunne handen gestelde stukken van den heer Huygen de Raat.

Beide meenen dat het stuk over Salatiga onbeteekenend is. De „verhalen in 't Grobogansche" zijn dat niet, maar dezelfde of soortgelijke legenden vindt men in de serat adjisåkå, in Kreemer's opstellen in de Mededeelingen van het Ned. Zendinggenootschap (1882), in de publicatiën van Raden Poerbo Ario Lelono, enz.

Er is alzoo geen reden om thans, in de *Bijdragen*, dergelijke legenden op te nemen, wanneer niet met de reeds bestaande literatuur rekening wordt gehouden.

De vergadering vereenigt zich hiermede.

De Secretaris brengt de wijze van uitgaaf van de volgende deelen der Bijdragen ter sprake.

Naar hij van het Bestuurslid Heeres vernam, zou weldra kunnen begonnen worden aan den druk der door dezen uit te geven verzameling van contracten met inlandsche vorsten; en nu zou het den Secretaris het beste voorkomen, dat die contracten een op zich-zelf staand deel vormen, zoodat in 1904 tegelijk afleveringen van deel 56 (gewone Bijdragen) en van deel 57 (Contracten) verschijnen, en later met deel 58 wordt aangevangen al is dan deel 57 niet voltooid. De uitgaaf van Mr. Heeres wordt dan niet tusschen andere Bijdragen verspreid.

Goedgekeurd.

De Secretaris deelt mede dat hij den 16en November jl. een schrijven heeft ontvangen van de firma Brill, waarin 's Instituuts tusschenkomst wordt gevraagd voor het verkrijgen van een Gouvernementssubsidie ad f 350 voor de uitgaaf der derde afdeeling (Boeroe) van Prof. Martin's Reisen in den Molukken, geologischer Theil.

Aangezien dit onderwerp zich geheel aansloot bij die, in vorige jaren behandeld voor de beide eerste afdeelingen van genoemd werk, en het gevraagd subsidie door omstandigheden zeer laag was, heeft hij het onmiddellijk, namens het Bestuur, bij de Regeering overgebracht.

Goedgekeurd.

Door het te Brussel gevestigd *Institut de Sociologie Solvay* is aanzoek gedaan tot ruiling van werken.

Geene bedenking.

Door het lid Jan ten Hove is samengesteld een Tonseasch Woordenboek, dat thans nog persklaar zal moeten worden gemaakt. De Voorzitter, van den arbeid nauwkeurig kennis genomen hebbende, noemt het "goed bewerkt" en stelt voor, den heer ten Hove voor de uitgaaf de medewerking van het Instituut toe te zeggen, op voorwaarde dat daartoe eene subsidie van de Regeering zal kunnen worden verkregen.

De Secretaris voegt hieraan toe dat de kosten der uitgaaf, naar globale schatting, de f 1000.— wel niet zullen te boven gaan.

Tegen het volgen van 's Voorzitters advies heeft de vergadering geene bedenking.

Ook namens den Penningmeester brengt de Secretaris ter tafel de door beiden in onderling overleg opgemaakte Begrooting voor 1904

(art. 4 van het Huishoudelijk Reglement) en licht de verschillende posten voor zoover noodig toe.

Daar rondzending aan de bestuursleden niet verlangd wordt, wordt de begrooting, na bespreking, al dadelijk vastgesteld.

Het lid van Hasselt deelt mede dat in het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap zal worden opgenomen een opstel van den Controleur L. C. Westenenk over het eiland Simaloer. Een daarbij gevoegd woordenlijstje zou echter in genoemd tijdschrift niet passen, — veeleer in de *Bijdragen* van het Instituut; en hij stelt derhalve voor, te dezer zake het advies van den Voorzitter te vragen.

Goedgekeurd.

Na mededeeling van den Secretaris dat hij op zijn schrijven aan het lid C. Lely, Gouverneur van Suriname, omtrent de vraag of daar niet meer belangstelling in den arbeid van het Instituut kan worden gewekt, nog geen antwoord heeft bekomen, stelt de Ondervoorzitter, ook met het oog op de onvoltalligheid der vergadering en het reeds gevorderde uur, voor, de bespreking van dat onderwerp tot eene volgende vergadering te verschuiven.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 20 FEBRUARI 1904.

Aanwezig de HH. Kern, Henny, Martin, Poensen, Heeres, de Groot, Bosboom, Juynboll, Visser en Kielstra.

Na opening der vergadering neemt de heer Henny het woord om den heer Kern geluk te wenschen met zijn aanvankelijk herstel na het hem overkomen ongeval, en namens alle aanwezigen de hoop uit te spreken dat de heer Kern, weldra geheel hersteld, nog lang zijne krachten zal blijven wijden aan het Instituut.

De heer Kern zegt den heer Henny hartelijk dank.

Tot Voorzitter, Onder-Voorzitter, Secretaris en Penningmeester worden achtervolgens met groote meerderheid gekozen de heeren Kern, Henny, Kielstra en Visser, die zich allen bereid verklaren genoemde functiën te vervullen.

De notulen der vergadering van 16 Januari jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Van de volgende personen is bericht ontvangen' dat zij het lidmaatschap van het Instituut aanvaarden:

als donateur: C. H. Krantz te Leiden;

als gewone leden: Mr. A. J. Aeilkema, Mejonkvrouw M. van Andringa de Kempenaer, J. M. van Bosse, P. C. Coops, Dr. W. A. van Dorp, A. G. Ellis, Prof. J. V. de Groot, Dr. J. H. Gunning Wz., Mr. B. Ph. van Harinxma thoe Slooten, Prof. Dr. A. H. L. Hensen, L. C. van Heukelom, Prof. Dr. A. A. W. Hubrecht, A. C. Jaeggi, Mr. Dr. Th. W. Juynboll, J. Krol Kz., A. G. Kröller, Prof. Dr. C. H. Kuhn, S. Lehmans, Dr. W. J. Leyds, Mr. H. A. Lorentz, Jhr. Mr. L. F. H. Michiels van Kessenich, R. A. de Monchy, H. A. van Nievelt, Dr. W. H. Nolens, W. J. Prins, J. J. Witkamp, F. L. Wurfbain, Mr. J. van Walré, Prof. Dr. J. Woltjer, C. J. A. Gokkel en Jan ten Hove.

*****

Voor het lidmaatschap bedanken:
met ult. 1903, de HH. P. van Leersum en J. F. H. Schultz van Vlissingen;
met ult. 1904, de HH. P. A. van Deinse, Dr. B. Reiger en Mr. R. van Veen.

Het lid Mr. B. H. P. van der Zwaan zond opgaaf van veranderd adres.
Notificatie.

Tot Buitenlandsch lid wordt benoemd de heer Clive Day, Ph. D. te New Haven, Connecticut U. S. A.
Tot gewone leden worden benoemd:
In Nederland:
Dr. H. F. R. Hubrecht, W. Kromhout Czn., H. Zoetelief Norman, L. B. Paardekooper, Pater J. C. A. Waterreus, Mej. E. S. C. de Swart, G. A. J. van de Sande.
In Indië:
J. Bienfait, G. J. W. Koolemans Beynen, H. J. E. F. Schwartz, G. H. van Renesse van Duyvenbode en O. Still.

Van den Directeur van 's Rijks Ethnographisch Museum is dd. 9 Februari jl. N° 65 L[a] I het verzoek ontvangen, om eene subsidie voor de uitgaaf van een werk over op de Filippijnen verzamelde schedels.
Na beraadslaging wordt besloten aan dit verzoek niet te voldoen, aangezien het onderwerp niet kan worden geacht te vallen binnen het kader der werkzaamheden van het Instituut.

Door den Voorzitter wordt de opneming in de Bijdragen van de in zijne handen gestelde stukken van de heeren Joustra en Baron van Höevell aanbevolen.
Dienovereenkomstig wordt besloten.

Ter voldoening aan de hem in de vorige vergadering gegeven opdracht deelt de Secretaris mede, dat de door hem geraadpleegde deskundigen hem het aanbrengen van een brandkraan hebben afgeraden, maar adviseeren vóór de aanschaffing van twee extincteurs: een beneden, een boven.
Daar hij de aangevoerde motieven moet beamen, stelt hij thans voor, tot den aankoop van twee extincteurs, tegen f 75.— per stuk, over te gaan.
Het bestuurslid Martin kan zich hiermede geheel vereenigen,

doch wenscht tevens bepaal'd te zien dat de extincteurs jaarlijks worden beproefd en opnieuw gevuld.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Namens de Commissie van Bijstand voor het oudheidkundig onderzoek wordt door den Secretaris ter tafel gebracht het conceptcontract, met de firma L. van Leer & C° te Amsterdam aan te gaan voor den druk der platen, behoorende bij de monografie over de Tjandi Toempang.

Het concept wordt goedgekeurd.

De Secretaris vraagt of het Bestuur het niet wenschelijk zou achten, het door den heer Loebèr over zijn bezoek aan buitenlandsche musea aan den Minister van Koloniën ingediend verslag ter inzage, c. q. ter opneming in de Bijdragen te vragen.

Toestemmend beantwoord.

Ten behoeve der Bibliotheek zijn de volgende geschenken ontvangen:

a. van Dr. H. D. Benjamins te Paramaribo, door tusschenkomst van het lid H. van Kol, acht oudere jaargangen van den Surinaamschen almanak, waardoor de serie, in de Bibliotheek aanwezig, thans geheel compleet is;

b. van het lid T. J. Bezemer, een ex. van zijn werk „Volksdichtung aus Indonesiën”;

c. van het lid Prof. Dr. M. J. de Goeje, een ex. der uitgave van „Ibn Qotaiba Liber poësis et poëtarum”;

d. van den heer J. K. H. de Roo van Alderwerelt, een ex. zijner brochure „over de op Soemba te volgen gedragslijn” (niet in den handel);

e. van het lid Jhr. Mr. C. H. J. van Haeften, een ex. der 1e uitgaaf van Wouters Schouten's Oost-Indische Voyagie (1676) en een ex. van „'t Verwaarloosd Formosa,” (1675);

f. van mejuffrouw A. Bienfait te 's-Gravenhage, 2 foto's naar eigen opneming op Java.

Aan de schenkers zal de dank van het Bestuur worden betuigd.

Met herinnering aan het ter zake besprokene in de vergadering van 19 December jl. deelt het lid Heeres mede, dat hij met den heer Rouffaer tot overeenstemming is gekomen omtrent de boekwerken, zoo mogelijk door Prof. Dr. Bussemaker in Spanje en Portugel aan te schaffen, zoodat de zaak thans geheel geregeld is en aan genoemd hoogleeraar het voorgesteld crediet van f 500 kan worden geopend.

De Voorzitter zegt den heer Heeres dank.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 19 MAART 1904.

Aanwezig de HH. Kern (Voorzitter), Martin, IJzerman, Poensen, Heeres, de Groot, Bosboom, Juynboll, Visser (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris).

Afwezig, met kennisgeving, de HH. Henny (Ondervoorzitter) en Van Vollenhoven.

De Voorzitter, de vergadering openende, wenscht den Secretaris hartelijk geluk met diens benoeming, door den Senaat der Leidsche Universiteit, tot doctor *honoris causa* in de Nederlandsche Letterkunde. De Secretaris zegt den Voorzitter dank voor zijne woorden en de bestuursleden voor hunne instemming daarmede.

De notulen der op 20 Februari gehouden Algemeene en Bestuursvergadering worden gelezen en — wat de eerste betreft voorloopig — goedgekeurd.

Van Prof. Mr. C. van Vollenhoven is de mededeeling ontvangen dat hij de benoeming tot lid van het Instituutsbestuur gaarne aanvaardt.

Van de Heeren Dr. H. F. R. Hubrecht, H. Zoetelief Norman, G. A. J. van de Sande en Mr. E. Kruseman en van Mejuffrouw E. S. C. de Swart is bericht ontvangen dat zij het hun aangeboden lidmaatschap aanvaarden; van den heer Clive Day, dat hij gaarne in de lijst der buitengewone leden wil worden ingeschreven.

Van de HH. Mr. A. Maclaine Pont en Jhr. Mr. H. W. van Asch van Wijck, dat zij hun lidmaatschap van het Instituut wenschen te doen eindigen, de eerste met ult° 1903, de laatste op het einde van het loopende jaar.

Notificatie.

De Secretaris deelt mede dat hij, in overleg met het bestuurslid

Heeres, een handschrift heeft aangekocht betreffende de verovering in 1796 van Amboina en Banda door de Engelschen, en voorstelt dit stuk in de Bijdragen op te nemen nadat het door den heer Heeres persklaar zal zijn gemaakt.

Goedgekeurd.

De Secretaris deelt verder mede dat hij van het Departement van Koloniën, met vergunning tot openbaarmaking, heeft ontvangen:

a. het in de vorige vergadering bedoeld verslag van den heer Loebèr; wordt gesteld in handen van de HH. IJzerman en Bosboom om advies.

b. een verslag van den Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur P. E. Moolenburgh over Noord-Nieuw Guinea.

In handen van den Voorzitter.

c. Korte beschrijving van het landschap Bila.

Tot de opneming hiervan in de Bijdragen wordt besloten.

Door den uitgever P. W. M. Trap te Leiden is dd. 16 Maart jl. de vraag gesteld of het wellicht op den weg van het Instituut zoude liggen, de uitgaaf van de Hikajat mesa Kegoengan door H. C. Klinkert, waarvan in 1897 het eerste stuk verscheen maar welke uitgaaf daarmede gestaakt werd, op de eene of andere wijze te bevorderen.

De Voorzitter noodigt de HH. Juynboll en Poensen uit, hieromtrent van advies te dienen.

De Penningmeester stelt voor, voortaan het cijfer waarop de Bibliotheek op de balans voorkomt, te doen overeenstemmen met het bedrag waarvoor zij tegen brandschade verzekerd is.

Goedgekeurd.

Van het lid R. A. Kern is ten behoeve der *Bijdragen* ontvangen een opstel over „Soendaneesche bezweringsformules".

In handen van de HH. Juynboll en de Groot.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 16 APRIL 1904.

Aanwezig de HH. Kern (Voorziter), Henny (Onder-Voorzitter), Martin, IJzerman, Bosboom, Juynboll, Visser (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris).

Afwezig met kennisgeving, de HH. Poensen, van Vollenhoven en Heeres.

De notulen der vergadering van 19 Maart 1904 worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn:

a. berichten van de HH. A. Mohr, L. B. Paardekooper, J. A. Royer, J. Waterreus, F. J. Domela Nieuwenhuis, W. F. L. Boissevain, Dr. R. Broersma, J. E. Bijlo, E. A. C. F. von Essen, C. W. F. Happé, W. A. de Kanter, W. C. van der Meulen, F. W. A. Neeteson, G. A. F. J. Oosthout, G. J. Pool, W. J. Rahder, Mr. H. J. Scheuer, Th. W. L. Steinmetz, C. van Coll en J. P. Michielsen, dat zij bereid zijn het lidmaatschap van het Instituut te aanvaarden;

b. bericht van de leden Eug. Buss en Mr. A. J. van Emden, dat zij met het einde des jaars hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen;

c. van de leden E. F. T. Bik en J. J. Verwijk, opgaaf van veranderd adres.

Notificatie.

Van het lid Dr. H. C. F. ten Kate is ontvangen een postwissel van f 12.— ter kwijting zijner contributie over 1904.

In handen van den Penningmeester.

Van het lid W. E. Bosschart te Melbourne is dd. 5 Maart 1904 n° 413 L^a 87 bericht ontvangen dat door hem ten behoeve der Instituuts-biblioteek is verzonden een stel der „British New Guinea annual Reports", met uitzondering van die over de jaren 1894—5 en 1895—6 die niet meer voorhanden zijn, benevens het „Handbook of information for intending settlers in British New-Guinea". Kosten zijn aan de zending niet verbonden, doch de heer Bosschart

beveelt het „Koningin Wilhelmina Ondersteuningsfonds" te Melbourne in de belangstelling van het bestuur aan.

Wordt besloten, na ontvangst der vermelde boekwerken het lid Bosshart dank te zeggen voor zijne bemoeiingen en hem dan ten behoeve van genoemd fonds eene gift van £ 2 in eens te doen toekomen.

Door de leden IJzerman en Bosboom wordt, bij monde van laatstgenoemde, verslag uitgebracht over het in hunne handen gesteld rapport eener studiereis van den heer J. A. Loebèr. De conclusie van het verslag luidt, dat het stuk alleszins geschikt is om in de *Bijdragen* te worden opgenomen.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

De voorzitter stelt voor, het in zijne handen gesteld verslag van den controleur P. E. Moolenburgh over Noord-Nieuw-Guinea in de *Bijdragen* op te nemen.

Conform besloten.

Het lid Juynboll zegt, dat de heer Poensen wegens andere bezigheden nog niet in de gelegenheid was, met hem advies uit te brengen over de in de vorige vergadering besproken voortzetting van de uitgaaf der Hikajat mesa Kegoengan van den heer Klinkert.

Notificatie.

Ook namens het bestuurslid J. J. M. de Groot brengt de heer Juynboll verslag uit over het opstel „Soendaneesche bezweringsformules" van den heer R. A. Kern; de conclusie luidt, dat tegen opneming in de Bijdragen geenerlei bezwaar bestaat.

Hiertoe wordt besloten.

Van het Departement van Koloniën zijn, met machtiging tot publicatie, ontvangen eenige verslagen omtrent het Raja-gebied en Panei (Oostkust van Sumatra), Matang Koeli, Blang Mangat en Blang Pidië (Atjeh) en Banawa of Donggala (Celebes en Onderhoorigheden).

Gesteld in handen van de HH. Bosboom en Kielstra.

Door den heer Jhr. L. C. van Panhuys zijn ingezonden, ter plaatsing in de Bijdragen, acht korte monographieën in de Engelsche taal betreffende:

1. Indian words in the dutch language and in use at Dutch-Guiana;

2. Ways of paying in the New Netherlands, at Dutch Guiana and in the former Dutch colonies of British Guiana;
3. About the ornamentation in use by savage tribes in Dutch Guiana and its meaning;
4. A claim for the discovery of the coast of Guiana by the Dutch;
5. Are there Pygmies in French Guiana;
6. A communication of the Curaçao society for .history, language and ethnologie in the dutch West Indies, about the grave of Columbus;
7. About a wellknown name, given by the Dutch when exploring the Hudson-river (the Catskill and the Catskill mountains);
8. A very brief general survey about the early contact between the Dutch and the new world.

Wordt besloten den heer Van Panhuys mede te deelen dat tegen de opneming der eerste vier opstellen geen bezwaar bestaat, maar dat de vier laatstgenoemde, als geheel vallende buiten het arbeidsveld des Instituuts, daarvoor niet in aanmerking kunnen komen.

Van de Commissie van Bijstand voor het Oudheidkundig onderzoek op Java en Madura is dd. 14 April jl. mededeeling ontvangen van den stand der uitgaaf van de Tjandi Toempang, met voorstel thans werk te maken van het vervaardigen der daarbij behoorende bouwkundige teekeningen.

Wordt besloten den Secretaris op te dragen om, nadat de heer Bosboom de noodige inlichtingen zal hebben ingewonnen, ter zake de medewerking van den Minister van Koloniën te vragen, terwijl de heer IJzerman te goeder tijd toezicht zal houden over den druk.

De Secretaris deelt mede dat de beide extincteurs, tot welker aanschaffing besloten werd in de vergadering van 20 Februari, zijn ontvangen.

Notificatie.

De penningmeester, mededeelende dat aan zijn voorganger, het lid J. H. de Groot onlangs door zijne vrienden eene gouden medaille werd aangeboden, biedt van deze ten behoeve van het archief een afslag in brons aan.

De Voorzitter zegt, namens de vergadering, den penningmeester dank.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 19 DECEMBER 1903.

Aanwezig de HH. Henny (Onder-Voorzitter), van Deventer, Spanjaard, Poensen, Heeres, J. J. M. de Groot en Kielstra (Secretaris). De overige bestuursleden zonden bericht van verhindering.

De notulen der vergadering van 21 November jl. worden gelezen en na eene kleine wijziging goedgekeurd.

Van de leden Mr. H. K. J. van Deinse, H. van Steeden en W. Tonckens Jhz. is bericht ontvangen dat zij met het einde des jaars hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen; van de leden Mr. G. J. A. van Berckel, Mr. J. Lee en Dr. D. W. Horst opgaaf van veranderd adres.

Naar aanleiding van het verhandelde in de vorige vergadering deelt de Secretaris mede, dat de publicatie der woordenlijst van den heer Westenenk door Prof. Kern (Voorzitter) wordt aanbevolen.

Hiertoe wordt alsnu besloten.

Van Pater C. van Coll is dd. Paramaribo 19 November jl. een schrijven ontvangen waarbij hij de goede ontvangst der hem toegezonden afdrukken zijner „Gegevens over land en volk van Suriname" en van het daarvoor hem toekomend honorarium bericht, en zijn oprechten dank betuigt voor de keurige uitvoering.

Nadat de Secretaris heeft medegedeeld dat hij deze dankbetuiging aan den Adjunct-Secretaris heeft overgebracht, die aan de uitgaaf inderdaad veel zorg heeft gewijd, wordt dit schrijven voor notificatie aangenomen.

Door de vereeniging „Ons Huis" te Amsterdam is het verzoek gedaan om, ten behoeve der bezoekers harer leeszaal, een gratis exemplaar van bovengenoemd opstel te mogen ontvangen.

Geene bedenking.

****

Van den Adjunct-Secretaris is dd. 18 December 1903 het voorstel ontvangen om, zoo mogelijk, van de a. s. reis van den Hoogleeraar Dr. Th. Bussemaker naar Spanje en Portugal gebruik te maken tot completeering onzer bibliotheek met Spaansche en Portugeesche bronnen voor onze oudere koloniale geschiedenis (zie bijlage).

Geene bedenking; aan het bestuurslid Heeres wordt verzocht, deze quaestie verder met genoemde Heeren te regelen.

De Secretaris deelt mede dat hem door het lid P. H. van der Kemp is bericht dat hij thans geheel voldaan heeft aan de opdracht, hem in de bestuursvergadering van 16 Mei 1896 gegeven, tot een onderzoek in hoever van de copieën, in het *India Office* door Mr. W. Roosegaarde Bisschop betreffende onze koloniale geschiedenis van 1815—30 vervaardigd, geschikt zijn tot publicatie in de *Bijdragen*. Achtereenvolgens zijn in dit tijdschrift, naar aanleiding dier stukken, verschillende monographieën van den heer van der Kemp opgenomen.

Hij stelt thans voor:

a. het lid van der Kemp den dank van het bestuur te betuigen voor de welwillendheid waarmede hij de hem aangeboden taak aanvaardde, en voor de wijze waarop hij die heeft vervuld;

b. de bedoelde copieën, ingevolge de missive van den Minister van Koloniën d.d. 7 November 1894 n° 62, te doen overbrengen in het Rijks archief, — en hiervan aan den Minister kennis te geven.

Goedgekeurd.

De Secretaris deelt mede dat door het Departement van Koloniën dd. 8 December jl. La AI n° 26, 15 exx. van Dr. Gunning's Bharâta Yuddha zijn aangevraagd; dat hieraan is voldaan en den 12en dezer de declaratie ad f 90 is ingezonden.

Notificatie.

Overeenkomstig het schriftelijk advies van Prof. Kern (Voorzitter) wordt besloten, in de *Bijdragen* op te nemen een artikel van het lid Dr. Ph. S. van Ronkel: „Een maleisch gezantschap naar het Tamil-land."

Ten behoeve der bibliotheek zijn o. a. de volgende geschenken ontvangen:

1°. van Mevrouw Netscher-Scheurleer, verschillende werken over Suriname, Venezuela, Brazilië enz.

2°. van het lid B. Hoetink, verschillende Maleische teksten, met Arabische letter te Singapore gedrukt;

3°. van den heer A. J. Reijnvaan te Velp, eenige werken over de West-Indische Koloniën;

4°. van het bestuurslid Mr. van Deventer, een groote prent van den moord der Chineezen te Batavia in 1740, met onderschrift;

5°. van het lid Jhr. Mr. C. H. J. van Haeften, Crévaux's „Voyages dans l'Amérique du Sud," en eene ons nog ontbrekende aflevering van het Jaarboek van het Mijnwezen;

6°. van het lid H. van Kol, een ex. van zijn werk „Naar de Antillen en Venezuela."

7°. van het lid T. J. Bezemer, een ex. van zijn werk „Javaansche en Maleische fabelen en legenden."

De Ondervoorzitter zegt den heer van Deventer dank voor zijn geschenk; voor al de overige geschenken is, namens het bestuur, dank betuigd.

Het bestuurslid Spanjaard deelt mede dat hij zich om gezondheidsredenen verplicht ziet, met de a. s. algemeene vergadering zijne functie neder te leggen. Deze mededeeling wordt door de aanwezige Heeren met groot leedwezen vernomen.

De vergadering wordt gesloten.

BIJLAGE BIJ DE NOTULEN VAN 19 DECEMBER 1903.

Den Haag, 18 December 1803.

Zeer geachte Heeren!

Zooals U bekend zal wezen, is aan Prof. Dr. Th. Bussemaker, hoogleeraar in de geschiedenis aan de Universiteit te Groningen, van Regeeringswege opgedragen zich in begin Januari a. s. via Brussel naar Spanje en Portugal te begeven, om — op het voetspoor van Prof. Blok en Prof. Kernkamp — aldaar onderzoekingen in te stellen in de Spaansche en Portugeesche archieven naar stukken van belang voor de Nederlandsche geschiedenis.

Bezocht zullen worden, na Brussel: Simancas, Madrid, Sevilla; voorts Lissabon; misschien nog Evora. Op 7 Jan. van Groningen

vertrekkend, rekent Prof. Bussemaker aan het eind dier maand in Spanje te komen, niet vóór Maart te Madrid, en in de tweede helft van April te Lisssabon. De reis zal 4 maanden duren.

Naar aanleiding hiervan, en na gehouden besprekingen met Prof. Bussemaker, kom ik U beleefdelijk een verzoek doen ten bate allereerst van onze Koloniale Bibliotheek, en dan in het belang van ieder die studie maakt van de oudere Nederlandsche koloniale geschiedenis, nu en later.

Tal van boekwerken in Spaansch en vooral Portugeesch bestaan er, die grootendeels of zelfs geheel koloniale geschiedenis van Oost-Indië behandelen, en toch hier te lande hoogst schaarsch, aan één enkele bibliotheek, of — wat erger is — heelemaal niet te vinden zijn.

Van de eerste soort noem ik U b. v. Castanheda's standaardwerk „Historia enz.", alléén te Leiden aanwezig; van de laatste zou ik een heel lijstje kunnen geven, boeken, oudere en jongere, brochures enz., die het mij nog niet gelukte ooit onder oogen te krijgen, doch wier titels en jaren van uitgaaf ik zorgvuldig verzamelde, met het doel om wellicht later eens eene bibliographie van Europeesche bronnen te geven voor de geschiedenis van onze Oost in de 16e eeuw, aansluitend bij en aanvullend, tevens verbeterend het eenige werk wat, mijns wetens, in die richting tot nog toe bestaat, nl. A. C. Burnell's „A tentative list of Books and some Mss. relating to the history of the Portuguese in India proper", Mangalore 1889.

Van hoog belang zoude het nu wezen, indien er ten minste op één plek in ons land, zoo volledig mogelijk, de bronnen aanwezig waren die voor de kennis van dat oudere, Portugeesche en Spaansche, tijdperk onzer O. I. koloniën noodig zijn voor ieder tegenwoordig en later onderzoeker. En de meest aangewezen plek daartoe lijkt mij onze *Koloniale Bibliotheek.*

Reeds *bezitten* wij verschillende van die waardevolle bronnen. Van den aanvang af dat ik aan Uwe Bibliotheek verbonden werd, heb ik óók in deze richting naar uitbreiding getracht. En ik zou b. v. het gunstig oordeel kunnen aanhalen van Dr. O. Nachod over de welvoorzienheid van onze rubriek **3 d.** „Geschiedenis der Ontdekkingstochten", toen hij in 1901 verscheiden dagen op onze Bibliotheek gewerkt heeft.

Daarom kom ik thans tot U met het verzoek om aan Prof. Bussemaker, bij zijn aanstaand verblijf in Spanje en Portugal, een crediet te willen openen van *ten hoogste f 500 (vijfhonderd gulden)*, tot aankoop voor onze Koloniale Bibliotheek van verschillende koloniale

Spaansche en vooral Portugeesche bronnen, volgens een door mij aan hem te verstrekken lijst, waarop door een kenteeken zullen aangegeven worden welke boekwerken in de allereerste plaats voor aankoop in aanmerking moeten komen, als ten eenenmale hier te lande onvindbaar, of wel, gelijk bij Castanheda het geval is, onmisbaar in een behoorlijke Koloniale Bibliotheek.

Terwijl ik met de meeste belangstelling Uwe beslissing in dezen tegemoet zie, geef ik mij het voorrecht, hoogachtend te teekenen,

Zeer geëerde Heeren,

Uw dw. dr.
G. P. Rouffaer.

PS. De bedoelde boeken zouden na aankoop het eenvoudigst uit Lissabon rechtstreeks naar Amsterdam worden gestuurd per Koninklijke Nederlandsche Stoomboot-Maaatschappij. Bovendien zijn wij te Lissabon verzekerd van de hulp van den Nederlandschen Consul, den heer E. George Jr., en diens ijverigen Secretaris-kanselier, de heer J. A. Gerken.

BESTUURSVERGADERING

VAN 16 JANUARI 1904.

Aanwezig de HH.: Henny (ondervoorzitter), van Hasselt, van Deventer, Martin, IJzerman, Poensen, Heeres, J. H. de Groot (penningmeester) en Kielstra (secretaris).

De HH. Kern (voorzitter), Spanjaard en J. J. M. de Groot gaven kennis, verhinderd te zijn de vergadering bij te wonen.

De Onder-Voorzitter opent deze met een hartelijk welkomstwoord naar aanleiding der jaarsverwisseling, en uit in 't bijzonder de beste wenschen voor den penningmeester, die onlangs zijn vijftigjarig huwelijk mocht herdenken.

Het bestuurlid J. H. de Groot dankt den Onder-Voorzitter en de leden, die door applaus met diens woorden instemden.

De notulen der vergadering van 19 December jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Van de HH. P. C. Arends, H. G. Bartelds, K. G. Houwen, P. Landberg, J. L. van der Toorn, Dr. J. F. D. Riedel, D. Schucking Kool en N. J. Struick du Moulin is bericht ontvangen, dat zij met het einde des jaars 1903 hun lidmaatschap wenschen neder te leggen; van de leden J. A. Naudin ten Cate en mr. J. Schokking opgaaf van veranderd adres.

Notificatie.

De Secretaris deelt mede dat het aangevraagd subsidie voor de uitgaaf van Prof. Martin's werk over de geologie van Boeroe ad f 350.— blijkens missive van den Minister van Koloniën dd. 23 December jl. n° 34 bij Kon. Besluit van 15 t. v. n° 24 is toegestaan.

Het subsidie is intusschen door hem ontvangen en, blijkens de overgelegde quitantie, aan de firma E. J. Brill te Leiden afgedragen.

De secretaris deelt verder mede dat hij heeft ontvangen f 90.— voor aan het Departement van Koloniën geleverde en f 11.75 voor aan het lid Alb. C. Kruyt verkochte boeken, welke bedragen door hem aan den penningmeester zijn verantwoord.

Notificatie.

Van het *Comité de Madagascar* te Parijs is dd. 22 December jl. aanzoek ontvangen om door het Instituut, naargelang der verschijning, te doen aankoopen de door het Comité uit te geven *„Collection des anciens ouvrages relatifs à Madagascar„;* 10 deelen à fr. 25 per deel.

Na bespreking wordt besloten, van den aankoop af te zien.

Voor de Bijdragen zijn ontvangen:

Van het lid G. W. W. C. baron van Hoevell: „Eene opmerking over het verkeerd gebruik van „Sri Padoeka„ gemaakt.„

In handen van den Voorzitter.

Van het lid M. Joustra: „Karosche taalstudiën„.

Idem.

De Secretaris deelt mede, dat door hem tot het lid W. Roosegaarde Bisschop de vraag is gericht, wanneer het indertijd toegezegd „verslag met beredeneerden catalogus„, betrekkelijk de werkzaamheden in het India Office, zoude kunnen worden tegemoet gezien.

Zooals men zich zal herinneren (zie notulen der bestuursvergadering van 20 Oct. 1900) zouden eerst na ontvangst van die stukken eventueel pogingen kunnen worden aangewend om, met steun der Regeering, bedoelde werkzaamheden te hervatten.

De heer Bisschop nu antwoordde, den 28ⁿ December, dat zijne studiën in de laatst verloopen jaren eene geheel andere richting hebben genomen; dat de tijd hem ontbreekt om het vroegere werk te hervatten; dat de „beredeneerde catalogus" sinds lang, althans in hoofdzaak, gereed is, maar, zooals de zaken nu geloopen zijn, het verslag nog lange jaren op zich zou kunnen laten wachten.

De Secretaris had, in hoofdzaak, dezen loop van zaken wel verwacht; toen het werk eenmaal gestaakt was, kon onmogelijk gerekend worden, dat het lid Bisschop zijne welwillendheid zoover zou drijven, zich voor eene nog zeer twijfelachtige hervatting beschikbaar te houden.

Op die hervatting is thans ook bij de Regeering niet terug te komen, nu ons de medewerking van den heer Roosegaarde Bisschop ontvallen is.

De vergadering, den loop der zaken betreurende, vereenigt zich met deze meening.

De Secretaris doet verder voorlezing van door hem uit Parimaribo, van de leden C. Lely en C. F. Schoch, ontvangen brieven, handelende over de mogelijkheid om den werkkring van het Instituut in West-Indië uit te breiden.

Die brieven zijn van teleurstellenden inhoud. Er blijkt in hoofdzaak uit, dat de contributie een groot bezwaar is voor de toetreding van West-Indische leden tot het instituut; dat echter wèl gedacht wordt aan de stichting van een eigen Genootschap, in den geest van dat te Willemstad, wanneer de daarvoor noodige geldmiddelen mochten kunnen worden verkregen.

De Secretaris is van meening dat de stichting van een eigen genootschap wel in het belang zou zijn van de geschied-, taal-, land- en volkenkunde van Suriname, en dat het Instituut het financieel bezwaar wellicht zoude kunnen helpen ondervangen door zijne *Bijdragen* open te stellen voor degelijke opstellen betreffende West-Indië. Aan het Genootschap zouden tegen den kostenden prijs (vijf cents per vel druks) overdrukken van die opstellen kunnen worden geleverd, waardoor de hooge kosten van een eigen tijdschrift zouden worden vermeden.

Bij bespreking blijkt deze meening wel bijval te vinden, ofschoon het bezwaar zoude blijven bestaan dat het Instituutsbestuur ten slotte toch altijd het recht van beslissing zoude moeten behouden omtrent de al- of niet plaatsing der door het Surinaamsch Genootschap in te zenden opstellen. De Secretaris merkt daartegen op, dat de plaatsing slechts op deugdelijke gronden zoude worden geweigerd, en het Genootschap op de publicatie van ongeschikte stukken geen prijs zoude stellen; dat in ieder geval, wanneer men zulks in Suriname mocht wenschen, de proef zoude kunnen worden genomen en nog altijd, wanneer de omstandigheden dat mogelijk en wenschelijk maken, tot de uitgaaf van een eigen tijdschrift zou kunnen worden overgegaan.

Den Secretaris wordt opgedragen, van een en ander mededeeling te doen aan den heer Schoch, aan wien de heer Lely de verdere overleggingen heeft overgelaten.

De Secretaris leest het door hem samengesteld jaarverslag voor, dat tot geene opmerkingen aanleiding geeft.

Blijkens dat verslag treden de HH. van Hasselt, van Deventer, J. H. de Groot en Spanjaard af. Volgens art. 8 van het Reglement is de heer de Groot als penningmeester herkiesbaar, doch met het oog op zijn vergevorderden leeftijd zou hij er wel prijs op stellen, zijne functiën thans aan jongere krachten over te dragen.

Dezen wensch eerbiedigende, maakt de vergadering de volgende voordracht op:

I. Vacature—van Hasselt:
H. D. H. Bosboom.
Dr. G. J. Dozy.
J. F. Niermeijer.

II. Vacature—van Deventer.
Dr. H. H. Juynboll.
Mr. J. H. Andries.
Mr. A. Telting.

III. Vacature—J. H. de Groot
Prof. Mr. C. van Vollenhoven.
Jhr. Mr. H. van der Wijck.
J. E. de Meijier.

IV. Vacature—Spanjaard.
G. C. Visser.
Mr. J. B. van Berckel.
J. A. van der Loeff.

Op voorstel van den Secretaris wordt de datum der Algemeene Vergadering gesteld op 20 Februari a. s.

Tot nieuwe leden worden benoemd:

A. in Nederland:

Mr. A. J. Aeilkema, Mejonkvr. M. van Andringa de Kempenaer, J. M. B. Beuker, H. Bierens de Haan, Chs. Blanckenhagen, Mt. J. Boissevain, J. M. van Bosse, P. C. Coops, Dr. W. A. van Dorp, J. H. van Eeghen, A. G. Ellis, Prof. J. V. de Groot, Dr. J. H. Gunning Wz., Mr. B. Ph. van Harinxma thoe Slooten, Prof. Dr. A. H. L. Hensen, L. C. van Heukelom, Prof. Dr. A. A. W. Hubrecht, A. C. Jaeggi, Mr. Dr. Th. W. Juynboll, C. H. Krantz, J. Krol Kz., A. G. Kröller, Prof. Dr. C. H. Kuhn, S. Lehmans, Dr. W. J. Leyds, Mr. J. Linthorst Homan, Jhr. W. H. van Loon, Mr. H. A. Lorentz, Jhr. Mr. L. F. H. Michiels van Kessenich, A. Mohr, R. A. de Monchy, H. A. van Nievelt, Dr. W. H. Nolens, W. J. Prins, J. A. Royer, Jhr. H. Teixeira de Mattos, J. J. Witkamp, F. L. Wurfbain, Mr. J. van Walré, Mgr. W. M. G. Wittert van Hoogland, Prof. Dr. J. Woltjer.

B. In het Buitenland:

F. J. Domela Nieuwenhuis te Bangkok (Siam).

C. In Nederlandsch Oost-Indië:

Mr. E. H. Bergsma, W. F. L. Boissevain, Dr. R. Broersma, J. E. Bylo, Mr. J. H. Carpentier Alting, H. de Chauviguy de Blot, F. D. Cochius, E. Constant, Raden adipati Djojo Adiningrat, E. A. C. F. van Essen, Th. B. A. Faubel, S. J. M. van Geuns, C. J. A. Gokkel, Dr. H. Groothoff, C. W. F. Happé, Mr. A. J. C. E. van Heycop ten Ham, Mr. J. C. Heijning, Jan ten Hove, Mr. J. A. J. Jansen, F. J. Janssen, W. A. de Kanter, D. A. P. Koning, M. Kooperberg, Mr. E. Kruseman, Mr. J. H. Lichtenbelt, J. Louwerier, Mr. M. B. van Meerten, W. C. van der Meulen, J. P. Michielsen, Mr. H. V. Monsanto, F. W. A. Neeteson, A. J. C. de Neve, Mr. F. van Noël, J. C. C. Nyland, C. F. R. Ockerse, P. F. H. Ockerse, G. A. F. J. Oosthout, G. J. Pool, W. J. Rahder, D. W. F. van Rees, J. F. P. Richter, J. F. A. de Rooy,

G. Schaap, S. H. Schaank, Mr. H. J. Scheuer, B. T. C. T. Schmidt, Th. W. L. Steinmetz, C. L. Thieme, C. L. Vlaanderen, Mr. H. G. van Velthuysen, T. F. Viersen, J. van Vollenhoven, N. Wing Easton, Mr. E. H. Winkelman, J. H. van der Zweep.

D. West-Indie:

Pater C. van Coll.

De Secretaris vraagt, of het niet wenschelijk zou zijn, binnen het gebouw een brandkraan op te stellen. Door de centrale verwarming is ontegenzeggelijk het brandgevaar verminderd, maar alles is zoo droog dat, mocht er door de eene of andere onvoorzichtigheid brand ontstaan, eene gelegenheid om die *dadelijk* te blusschen bijzondere waarde zoude hebben.

De vergadering, met deze meening instemmende, draagt den Secretaris op, ten deze de noodige inlichtingen in te winnen en dan, naar omstandigheden, of de zaak tot afdoening te brengen, of in de volgende vergadering een nader voorstel te doen.

De Penningmeester brengt zijne rekening en verantwoording over het jaar 1903 ter tafel, en licht de cijfers uitvoerig toe.

Nadat de bescheiden door de HH. van Deventer en Kielstra zijn onderzocht en beoordeeld, wordt bepaald dat zij in handen zullen worden gesteld van de gewone leden H. D. H. Borstboom en G. C. Visser, met verzoek op de Algemeene Vergadering daarover verslag uit te brengen.

De vergadering wordt gesloten.

JAARVERSLAG OVER 1903.

Het Bestuur bestond in het afgeloopen jaar uit de Heeren; Prof. Dr. J. H. C. Kern (Voorzitter), Mr. J. E. Henny (Onder-Voorzitter), Prof. A. L. van Hasselt, Mr. C. Th. van Deventer, Prof. Dr. J. Spanjaard, Prof. Dr. K. A. Martin, J. W. IJzerman, Prof. C. Poensen, Prof. Mr. J. E. Heeres, Prof. Dr. J. J. M. de Groot, J. H. de Groot (Penningmeester) en E. B. Kielstra (Secretaris).

Ingevolge art. 8 van het reglement treden thans de HH. van Hasselt, van Deventer en J. H. de Groot af, terwijl het bestuurslid Spanjaard heeft verklaard, om gezondheidsredenen deze functie te moeten nederleggen.

Op 1 Januari telde het Instituut:

1 Beschermvrouw (H. M. de Koningin),
34 Buitenlandsche en 2 Eereleden,
5 Donateurs,
7 contribueerende Instellingen,
622 gewone, en
2 correspondeerende leden.

Onder de leden, die ons door den dood ontvielen, vermelden wij de heeren: Jhr. Mr. W. C. A. Alberda van Ekenstein, M. C. Th. baron van den Boetzelaer van Dubbeldam, H. C. P. de Bruyn, G. C. Daum, Mr. A. D. J. Heringa, P. W. Janssen, Dr. W. Pleyte, Mr. Dr. H. J. E. Tendeloo en C. A. M. van Vliet.

Het Instituut staat, door ruiling van werken, in betrekking met 131 genootschappen en instellingen.

Aan zijne Commissarissen te Batavia, de leden Brandes en van Ronkel, is het wederom grooten dank schuldig voor de wijze, waarop zij zijne verschillende belangen behartigden.

Van de *Bijdragen* verscheen het 55ᵉ deel; in de eerste dagen van 1904 volgden reeds de beide eerste afleveringen van het 56ᵉ.

Het voornemen bestaat, binnenkort ook een aanvang te maken met den druk van het 57e deel, dat de door Prof. Heeres uit te geven „Contracten met inlandsche vorsten” zal bevatten.

Verder werden door het Instituut uitgegeven:

a. een herdruk van het eerste stuk der Babad Tanah Djawi, waartoe door Prof. Dr. A. C. Vreede, — en een herdruk van het Maleisch Leesboek van Dr. H. N. van der Tuuk, waartoe door het lid J. Habbema welwillend en belangeloos medewerking verleend werd;

b. het reeds in het vorig verslag aangekondigd werk van Dr. J. G. H. Gunning, eene bewerking van het oud-javaansch heldendicht Bhârata Yuddha.

c. „Timoreesch snijwerk en ornament”, door J. A. Loebèr Jr. Tengevolge van de omstandigheid dat van Regeeringswege bijna voor de helft in de kosten der uitgaaf werd bijgedragen, was het mogelijk dit werk niet alleen voor de leden, maar ook voor het publiek beschikbaar te stellen tegen de helft van den prijs waarvoor het anders in den handel zoude moeten worden gebracht.

Zooals uitvoerig is medegedeeld in de notulen der Bestuursvergadering van 17 October jl. is voorts besloten, in samenwerking met het Bataviaasch Genootschap en met geldelijken steun der Regeering over te gaan tot de uitgaaf eener uitvoerige monografie (tekst en platen) van de Tjandi Toempang.

Aan de verdere completeering van de Bibliotheek, die meer en meer in belangrijkheid wint, is groote zorg besteed; ook in verband daarmede, en overigens tengevolge der verhuizing naar het tegenwoordig gebouw, is de druk van den catalogus echter belangrijk vertraagd, zoodat wij zijne verschijning in den loop van 1904 nog niet in uitzicht durven stellen.

Die verhuizing was, voor de behoorlijke opstelling der boekerij, van groot gewicht.

De inrichting van het gebouw in de Van Galenstraat en zijne eenvoudige, doch nette en degelijke meubileering eischten gedurende verscheiden maanden veel bemoeienis en tijd. Doch in de bestuursvergadering van 18 April, toen onzen Voorzitter, bij het eindigen van zijn 70e levensjaar, hulde werd gebracht voor alles wat hij voor het vaderland en voor de wetenschap was geweest, kon dat geschieden in de nieuwe woning van het Instituut, die toen geheel voor hare nieuwe bestemming gereed was.

Wij meenen wel te mogen zeggen, dat de overgroote meerderheid der leden met de verandering zeer is ingenomen.

Van de bibliotheek en de leeszaal wordt thans reeds opvallend meer gebruik gemaakt dan in het vroegere gebouw, waar de toestand voor beide zooveel te wenschen liet.

Omtrent den financieelen toestand mogen de volgende mededeelingen dienen.

Ten vorigen jare was het Instituut, aan effecten en geld, in het bezit van . . . . f 27334.35

Daarbij kwam het verschil tusschen netto-verkoopprijs van het oude . . . . f 37125.—
en koopprijs (met kosten) v. h. nieuwe gebouw - 30862.50 | - 6263.50

f 33597.85

Hiervan is, in ronde cijfers, besteed:

voor de geheele restauratie van het perceel van Galenstraat 14, daaronder begrepen de geheele vernieuwing der centrale verwarming, van het trasraam, van de privaten en urinoirs, voor zoover noodig van de riolen; alle timmer-, schilder- en behangerswerk en loon van den architect . . . . f 7550.—

voor het maken van nieuwe boekenkasten en het veranderen der bestaande . . . . . - 1025.—

voor de aanschaffing van lampen met toebehooren . . . . - 575.—

voor meubileering (tapijten, gordijnen, stoelen, tafels enz.) . . . . - 2165.—

voor kosten van verhuizing . . . . . . - 450.— | - 11765.—

Rest . . . f 21732.85

Volgens de door den Penningmeester opgemaakte balans is thans, aan effecten en geld, aanwezig eene waarde van f 22003.93. Ondanks de daling der waarde van de effecten met f 300.— is alzoo, in vergelijk met evengenoemd cijfer, over het afgeloopen jaar een voordeelig saldo van f 271.08 te boeken.

Deze uitkomst is niet onbevredigend, wanneer in aanmerking wordt genomen dat voor onderhoud en aanvulling der boekerij buitengewoon veel (cc. f 2500) is uitgegeven en dat aan drukwerk ten bate van het boekenfonds, waarvan eerst in de volgende jaren inkomsten worden verkregen, cc. f 1600.— is besteed.

In verslagen van vorige jaren werd steeds aangedrongen op geleidelijke vermeerdering van het kapitaal, omdat het eenmaal onvermijdelijk zou zijn het bekrompen gebouw op de Heerengracht te verlaten en een ander, ruimer en ook hechter gebouw te betrekken. Dank zij het voorzichtig financieel beleid der achtervolgende bestuurders is het mogelijk geweest, dezen overgang thans tot stand te brengen zonder bezwaar van geldelijken aard.

Maar nu blijft aangroeiing van het kapitaal — voor zoover die kan geschieden zonder het doel en de werkzaamheden van onze Instelling te benadeelen — hoogst wenschelijk uit een ander oogpunt. Willen wij zeker zijn van het blijvend bestaan van het Instituut, dan moet het het streven zijn gaandeweg minder afhankelijk te worden van de contributiën der leden, wier aantal, ondanks alle daartoe aangewende moeite, slechts zeer langzaam rijst; in het thans verloopen jaar bleef het stationair, maar wanneer de tijdsomstandigheden daartoe aanleiding geven zou het ook wel eens niet onbelangrijk kunnen dalen.

Ook met het oog hierop moge het instituut bij voortduring aanbevolen worden aan allen, die belangstellen in onze Koloniën, en de bevordering harer taal-, land- en volkenkunde erkennen als een nationaal belang.

ALGEMEENE VERGADERING

OP ZATERDAG 20 FEBRUARI 1904.

Aanwezig de HH. Kern (Voorzitter), Henny (Ondervoorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), Kielstra (Secretaris); verder de bestuursleden van Deventer, Martin, Poensen, Heeres en J. J. M. de Groot, benevens de gewone leden de Gelder, Visser, Bosboom, de Lannoy, de Meyier, Rouffaer, van Höevell, Juynboll, Pompe van Meerdervoort, Telting en R. A. Kern.

De Voorzitter opent de vergadering en heet de aanwezigen welkom.

Van de Notulen der Algemeene vergadering, gehouden op Zaterdag 21 Februari 1903 en reeds door den druk openbaar gemaakt, wordt geen voorlezing verlangd.

Nadat zij reeds, in de Bestuursvergadering van 18 April 1903 voorloopig waren gearresteerd, worden zij thans definitief goedgekeurd.

De Secretaris leest het Jaarverslag, dat tot geene opmerkingen aanleiding geeft en voor informatie wordt aangenomen; de Voorzitter zegt den Secretaris dank voor de redactie.

De rekening en verantwoording van den Penningmeester over het jaar 1903 is, volgens art. 4 van het huishoudelijk Reglement, in handen gesteld van de gewone leden H. D. A. Bosboom en G. C. Visser. Nadat de Penningmeester de cijfers der rekening en balans heeft toegelicht, verklaart de heer Bosboom ook namens den heer Visser, alles in goede orde te hebben bevonden en de vergadering te adviseeren tot goedkeuring van het gevoerd beheer.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Ter voorziening in de vacatures in het bestuur, ontstaan door het periodiek aftreden der leden van Hasselt, van Deventer en J. H. de Groot en door het tusschentijds bedanken van het lid Spanjaard,

worden met nagenoeg algemeene stemmen gekozen de leden H. D. H. Bosboom, Dr. H. H. Juynboll, Prof. Mr. C. van Vollenhoven en G. C. Visser.

Aan den heer van Vollenhoven zal van de op hem gevallen keuze bericht worden gezonden; de overige heeren, ter vergadering aanwezig, verklaren hunne benoeming tot bestuurslid aan te nemen.

De Voorzitter zegt de aftredende bestuursleden dank voor hetgeen zij in het belang van het Instituut hebben gedaan. In het bijzonder richt hij zich tot den aftredenden penningmeester, den heer J. H. de Groot, die op zoo voortreffelijke wijze gedurende een twintigtal jaren de financieele belangen der instelling heeft behartigd. Wanneer de heer de Groot den toestand bij zijn optreden en thans vergelijkt, heeft hij voorzeker alle reden tot voldoening; de leden van het Instituut blijven hem erkentelijk voor zijne goede zorgen; bij zijn heengaan neemt hij aller dankbaarheid en achting mede, en gedurende zijn verder leven, dat nog vele jaren moge duren, moge de herinnering daaraan hem steeds aangenaam zijn *(Toejuiching)*.

De heer de Groot zegt den Voorzitter dank voor zijne hartelijke woorden en de aanwezigen voor hunne instemming daarmede. Had hij, met het klimmen zijner jaren, de noodzakelijkheid gevoeld zijne functiën aan jeugdiger krachten te moeten overdragen, hij deed dit toch met een gevoel van leedwezen, omdat hij van alle bestuursleden steeds welwillendheid had ondervonden en gaarne medewerkte ten bate van onze hem na aan 't hart liggende Koloniën. Hij blijft zich in aller sympathie en vriendschap aanbevelen.

De vergadering wordt gesloten.

———

De Bijdragen van het Koninklijk Instituut verschijnen in afleveringen van 8 à 10 vel druks. De prijs wordt berekend tegen 20 cents per vel druks, en 10 cents per plaat. Bij de 4e aflevering van elk deel ontvangen de inteekenaren titel en inhoud voor het geheele deel. Elke aflevering is afzonderlijk verkrijgbaar.

Van het in 1901 uitgegeven *Register* op de eerste 50 deelen der *Bijdragen* is gratis een exemplaar beschikbaar voor ieder lid, dat zich voor de toezending aanmeldt bij den Secretaris.

De Koloniale Bibliotheek van het Instituut en het Indisch Genootschap (*'s-Gravenhage*, Van Galenstraat n° 14) is op alle werkdagen voor de leden toegankelijk van 10 tot 4 uur.

Aan Heeren Leden, vooral die in Indië, wordt **dringend** verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris.

3 2044 105 182 893